

JAKUB
SOBIESKI
MOWY POGRZEBOWE

pamięci Profesora Adama Karpińskiego

zespół redakcyjny

Adam Karpiński

Krzysztof Mrowcewicz

Mieczysław Mejor

Tomasz Chachulski

45

Zespół edytorski „Biblioteki Pisarzy Staropolskich”

Instytutu Badań Literackich PAN – Adam Karpiński, Krzysztof Mrowcewicz,

Ariadna Masłowska-Nowak, Ewa Jolanta Głębicka, Radosław Grześkowiak,

Roman Krzywy, Mieczysław Mejor, Tomasz Chachulski – został uhonorowany

nagrodą edytorską Polskiego PEN CLUBU im. Juliusza Żuławskiego

w roku 2017

BIBLIOTEKA
PISARZY

Staropolskich

JAKUB
SOBIESKI

MOWY POGRZEBOWE

WYDAŁY:
MARIA BARŁOWSKA I MAŁGORZATA CISZEWSKA

Recenzent tomu

prof. dr hab. Elwira Buszewicz, Uniwersytet Jagielloński

Konsultacja latynistyczna

prof. dr hab. Barbara Milewska-Ważbińska, Uniwersytet Warszawski

Konsultacja leksykograficzna

dr Ewa Cybulska-Bohuszewicz, Instytut Badań Literackich PAN

Konsultacja językowa

dr hab. Izabela Winiarska-Górska, Uniwersytet Warszawski

dr Monika Kresa, Uniwersytet Warszawski

Redakcja

Wydawnictwo IBL

Opracowanie graficzne stemm

Magdalena Abramczyk

Korekta

Justyna Mańkowska

Projekt okładki

Magdalena Błażków

Łamanie

Helena Dziurnikowska

Wydawnictwo IBL PAN

Na okładce herb Janina z dzieła Szymona Okolskiego, *Orbis Polonus splendoribus caeli, triumphis mundi, pulchritudine animantium, decore aquatiliū, naturae excellentia reptilium condecoratus, in quo antiqua Sarmatarum gentilitia per vetustae nobilitatis Poloniae insignia, vetera et nova indigenatus meritorum praemia et arma specificantur et relucent*, [tom 1], Cracoviae: in officina typographica Francisci Caesarii, 1641, s. 299.

Publikacja finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2013-2018. Projekt nr 11H 120111481

NARODOWY PROGRAM
ROZWOJU HUMANISTYKI

© Copyright by Maria Barłowska and Małgorzata Ciszewska, 2019

© Copyright by Instytut Badań Literackich PAN, 2019

Druk i oprawa

PLATAN, Kryspinów 256, 32-060 Liszki

ISBN 978-83-66076-77-8

Skorygowano datację mowy wygłoszonej na pogrzebie Reginy Żółkiewskiej (s. 61, 283, 457 i 600), nie zmieniono jednak układu tomu i numeracji mów.

WPROWADZENIE DO LEKTURY

Nie wiemy, kiedy i jak odbył się pogrzeb pierwszego senatora Rzeczypospolitej, kasztelana krakowskiego Jakuba Sobieskiego, mimo iż poświęcono mu współcześnie dwie monografie¹. Paradoksalnie, z pogrzebu człowieka, który wielokroć żegnał wielkich ludzi swoich czasów, nie znamy żadnego tekstu: ani relacji, ani świeckiej mowy, ani kazania czy choćby panegiryku². Można, co prawda, do dziś oglądać w kolegiacie św. Wawrzyńca w Żółkwi odrestaurowany nagrobek Sobieskiego i odczytać zamieszczone na nim epitafium, ale i pomnik, i inskrypcja są dziełami późniejszym, które powstało z woli syna, króla Jana III Sobieskiego³. Sam kasztelan krakowski, spisując przed kolejną wyprawą na wojnę z Turcją, 26 lipca 1634 r., w Krasnymstawie testament, zwracał się w swej ostatniej woli czule do żony, Teofili Zofii z Daniłowiczów: „Moja jedyna Tosieńku!” i prosił o urządzenie skromnego pogrzebu:

[...] w kościele złoczowskim, aby ciało moje grzeszne w grobie moim leżało, życzę sobie tego; aby jednak bez wszystkich pomp było pochowane w jak największym ubogich i kapłanów zgromadzeniu, proszę bardzo; a na kamieniu albo na ziemi, albo blisko ziemi, na ścianie, te słowa napisać łacińskie: *Jacobus a Sobieszyn Sobieski, incisor regni, capitaneus Crasnostavien-sis et Javoroviensis, hic terribilem adventum magni Dei expectans cum domo*

¹ J. Długosz, *Jakub Sobieski 1590-1646. Parlamentarzysta, polityk, podróżnik i pamiętnikarz*, Wrocław 1988 („Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia”, no 1172); Z. Trawicka, *Jakub Sobieski 1591-1646. Studium z dziejów warstwy magnackiej w Polsce doby Wazów*, Kraków 2007. Za tymi pracami podajemy ustalenia biograficzne; nota biograficzna Sobieskiego zob. „Objaśnienia”, s. 429 niniejszej edycji.

² Zwrócił na to uwagę Józef Długosz, *Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 36.

³ Znajduje się on po lewej stronie przed ołtarzem głównym. Wykonał go Andrzej Schlüter w latach 1692-1693 (także nagrobek Stanisława Daniłowicza oraz do kościoła dominikańskiego w Żółkwi – Teofili Sobieskiej i Marka Sobieskiego, syna Jakuba). Zob. K. Mikołocka-Rachubowa, „Schlüter Andreas”, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXV, s. 527-530.

*sua, dico putredini – pater meus es tu, soror mea et mater mea – vermibus*⁴,
a potem dzień zejścia mego z tego świata napisać i więcej nic.⁵

Trudno przypuszczać, by kochająca żona postąpiła wbrew prośbie małżonka, raczej wola jego musiała ulec zmianie, gdy Teofila Sobieska po tragicznej śmierci brata, Stanisława Daniłowicza, stała się w 1636 r. dziedziczką całego majątku po Żółkiewskich⁶. Sobieski ostatecznie wybrał Żółkiew nie tylko na swoją rezydencję za życia, ale i miejsce ostatniego spoczynku.

Jedyny bezpośredni ślad związany z pochówkiem kasztelana to prawdopodobnie dawny napis nagrobny, który zachował się w przekazie rękopiśmiennym⁷. Jest to prozatorski nagrobek, rozpoczynający się klasyczną apostrofą „do gościa” (*ad hospitem*) i relacjonujący w pochwalnym stylu dokonania zmarłego, przede wszystkim jako polityka, ale i rycerza (*Sed non minus fortis miles*; rkps BOss, sygn. 3567 II, k. 210r). Początkowe wezwanie (tamże), by przechodzić pamiętał, że stoi przed popiersiem Jakuba Sobieskiego, wskazuje, że sam pomnik musiał mieć właśnie taki, odmienny od dziś istniejącego, charakter.

Oczywiście niespodziewana śmierć kasztelana krakowskiego (zmarł nagle w Lublinie 13 czerwca 1646 r., mając 55 lat) nie pozostała

⁴ „Jakub z Sobieszyna Sobieski, krajczy koronny, starosta krasnostawski i jaworowski, tu czekając z domem swoim strasznego przyścia wielkiego Boga, mówię zgniliźnie – jesteś moim ojcem, robactwu – jesteś moją siostrą i matką” (przekład S. Przyłęcki, *Krótki wiadomość o życiu i pismach Jakuba Sobieskiego*, „Kółko Domowe” 5(1865), 6-7, s. 85). Sobieski użyje tego samego cytatu biblijnego (Hi 17,14): *putredini dixi pater meus es, mater mea et soror mea – vermibus* („Rzekłem zgnilości: Ojcem moim jesteś, matką moją i siostrą moją – robakom”; przekład J. Wujek) w mowie na pogrzebie Barbary Ostrorogowej w 1641 r.

⁵ „Ostatnia wola Jakóba Sobieskiego”, [w:] *Dwie podróże Jakóba Sobieskiego, ojca króla Jana III, odbyte po krajach europejskich w latach 1607-1613 i 1638*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1833, s. XIII-XIV.

⁶ Jako wnuczka Stanisława i Reginy Żółkiewskich; zob. Z. Trawicka, *Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 45-46.

⁷ Józef Długosz bez wahania przyjmuje, że odpis nagrobka w rękopisie BOss (sygn. 3567 II, k. 210r-v) pochodzi z pomnika wystawionego przez Teofilę Sobieską w żółkiewskiej kolegiacie. Pewne jest tylko, że kiedy Szymon Starowolski notował opublikowane w 1655 r. w *Monumenta Sarmatarum...* (por. niżej, przyp. 46) epitafia z kościoła w Żółkwi, uwzględnił jedynie napisy upamiętniające Stanisława, Jana i Reginę Żółkiewskich, bowiem nagrobki Stanisława Daniłowicza i Jakuba Sobieskiego mogły jeszcze nie istnieć. Tekst odnotowanego przez poetę nagrobka hetmana (s. 477) został zapisany w tym samym rękopisie z informacją: *eiusdem auctoribus* (k. 209r), która odsyła do poprzedzających go dwu napisów na chorągiew i na trumnie z pogrzebu Mikołaja Sieniawskiego już wprost określonych jako „pisane od J[ego] M[ości] Pa[na] Jakuba Sobieskiego Podczaszego Koronnego” (k. 208v). Przekaz brzmienia nagrobka wraz z innymi epitafiami z Żółkwi (także Jana i Reginy Żółkiewskich) zdaje się wystarczająco uzasadniać wniosek Długosza.

niezauważona. Wedle stałej swej praktyki informację o jego odejściu na bieżąco skomentował w diariuszu kanclerz wielki litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł:

[...] zakończył swe trudy dla ojczyzny i położył kres swemu bardzo szlachetnemu życiu, z żalem wszystkich i króla przede wszystkim. Godzien wiecznej pamięci, żadnej bowiem nie opuścił okazji ani podczas wojny, ani podczas pokoju służby dla króla, ojczyzny i przyjaciół; godzien dłuższego wieku [...].⁸

Najsłynniejsze świadectwo wielkości wystawił zmarłemu jednak syn, już jako Jan III, kiedy na prośbę nuncjusza papieskiego przypominał swoje pochodzenie. Kreśląc wtedy dzieje rodu ze strony ojcowskiej i macierzyńskiej, podniósł szczególnie rycerskie zasługi przodków, które podsumował dobitnym wyliczeniem poległych w walkach z nieprzyjaciółmi chrześcijaństwa: „Tak tedy pradziad, dziad, wuj i brat rodzony od pogańskiej położeńi ręki, jakiego przykładu w domach lubo rycerskich i wojennych podobno się mało trafiło, ale z pogany za wiarę ś[więtą] i Kościół Boży”⁹. Również w portrecie ojca na pierwszy plan wysunął zasługi wojenne, przypominając odniesioną przez Jakuba Sobieskiego w czasie szturm na Moskwę ranę i to, że „żadnej nie omieszkował okazji, stawiając zawsze rotę usarską swym kosztem, które złotem zwać zwykli byli od moderunku bogatego i porządku osobliwego”¹⁰. Dopiero po nich wskazał działania polityczne: udział w traktatach oraz czterokrotne marszałkowanie sejmom, w tym elekcji roku 1632. W oczywisty sposób obie pośmiertne laudacje wpisywały się w schemat *in sago et toga* (dosłownie: ‘w żołnierskim płaszczu i senatorskiej todze’, tj. podczas wojny i podczas pokoju), głosząc wspólne przesłanie o wielkości zmarłego w służbie Rzeczypospolitej.

Jakub Sobieski urodził się 5 maja 1591 r.¹¹ jako syn wojewody lubelskiego Marka Sobieskiego h. Janina i jego pierwszej żony, Jadwigi ze Snopkowskich. Choć wiadomo, że studiował w Akademii Zamojskiej, gdzie pozostawał pod opieką Szymona Szymonowica, a potem na wydziale *artium* Akademii Krakowskiej, nie zachowały się z tego okresu

⁸ A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2: 1637–1646, przełożyli i opracowali A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, s. 499–500.

⁹ *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, wydał F. Kluczycki, Kraków 1880, t. 1, cz. I, s. 9.

¹⁰ Tamże, s. 2.

¹¹ Powtarzaną wcześniej datę 1590 skorygowała Zofia Trawicka (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 25).

źródła, które pozwoliłyby wypełnić ten czas szczegółami. Trzeba więc jedynie zakładać, że odebrał tam typowe dla swoich czasów humanistyczne wykształcenie¹².

Znacznie lepiej przedstawia się pod tym względem okres podróży edukacyjnej po Europie, którą odbył w latach 1607-1613, gdyż zachowało się z niej itinerarium Sobieskiego, o którego początkach mówił: „*raptim* [‘skwapliwie’] i *succincte* [‘krótko’] konotowałem sobie był różnymi językami – to francuskim, to hiszpańskim”, a o zredagowaniu w 1642 r.: „rekoligowawszy się i z pamięcią, lepiej, szerzej i dostateczniej opisałem po polsku”¹³. Jest to relacja uznawana za jedno z ciekawszych świadectw pamiętnikarskich XVII w. ze względu na swe bogactwo faktograficzne i choć rzeczywiście wiele z niej można się dowiedzieć o stanie umysłu oraz sposobie patrzenia na świat autora, to zaskakująco mało o samym studiowaniu. Jedynie drobne wzmianki przy okazji podejmowania kolejnych wypraw o tym, że „wakacje następowały” (przed podróżą do Anglii w 1609 r.), że „podczas wakacyjnej od nauk rekreacją uczynić chciałem” (w sierpniu 1610 r. do Normandii), ujawniają studencki status młodego magnata. Tylko raz dał bezpośrednie świadectwo swojej pilności, wybierając się w 1611 r. do Hiszpanii: „Tego roku wzięłem przed się, już naukom waledykowawszy, na peregrynacją się udać [...]. *A interim* [‘tymczasem’] nie zaniedbywać *lectionem privatam* [‘lekcji prywatnej’], ile by czasu stawało”. Poskąpił już jednak informacji, co miało stać się przedmiotem tej lektury. I jeszcze tylko we Włoszech praktycznie uzasadnił swój dłuższy (od końca września do Bożego Narodzenia 1611 r.) pobyt w Sienie, w miejscu, gdzie nie przebywało wielu Polaków: „za czym mogłem co prędzej pojąć ten włoski język, któremu się *ex professo* [‘z zawodu’] uczył od mistrza”. Z polecającego listu Szymona Szymonowicza wiadomo, że Sobieski od razu w Paryżu trafił pod opiekę znakomitego humanisty i kalwińskiego teologa Izaaka Casaubona, ale sam młodzieniec o żadnych kontaktach z nim nie pisał, pochwalił go zaś przy okazji opisu Paryża i to ogólnie: „człowiek ciałem i postawą mały,

¹² W Akademii Zamojskiej studiował około 6 lat, natomiast w Krakowie około 2 (od 8 I 1604 r.); zob. Z. Trawicka, *Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 27.

¹³ *Peregrynacja JW JMP Jakuba Sobieskiego, wojewody generalnego ziem ruskich [1607-1613]*, [w:] J. Sobieski, *Peregrynacja po Europie (1607-1613). Droga do Baden (1638)*, opracował J. Długosz, Wrocław 1991 (przedruk w serii „Skarby Biblioteki Narodowej”, Warszawa 2005), s. 219; zaraz niżej: s. 53, 96, 101, 182. Wszelkie tłumaczenia łacińskich wtrętów w cytatach przytaczanych za *Peregrynacją po Europie* wedle tej właśnie edycji (mimo dostrzeżonych niekonsekwencji, niedokładności czy omyłek).

ale dowcipem i nauką swoją, i pismami swymi dziwnie wielki”. Trzeba przyznać, że postąpił w odniesieniu do studenckich zatrudnień zupełnie inaczej niż podróżujący po krajach europejskich niemal w tymże czasie Jerzy Ossoliński, który na każdym miejscu opisywał własne lektury, wykłady, spotykanych mistrzów i konwersacje, a wszystko zawsze w nawiązaniu do zaleceń ojcowskiej instrukcji¹⁴.

Tym większej wagi nabierają opinie Jakuba Sobieskiego na temat kształcenia zawarte w trzech instrukcjach edukacyjnych: pierwszej opracowanej w 1620 r. dla przyrodniego brata Jana i dwu o dwadzieścia lat późniejszych, z którymi wyprawiał najpierw na studia do Krakowa, a potem w podróż po Europie swoich synów: Marka i Jana¹⁵. Podstawą myślenia Sobieskiego o wychowaniu polskiego szlachcica, którego trzeba „*ad capessendam Rempublicam* [‘do działalności politycznej na rzecz Rzeczypospolitej’] ćwiczyć¹⁶, jest przekonanie o praktycznej roli i ukierunkowaniu całej edukacji oraz jej związku z celem, jakim jest służba ojczyźnie. Z niego wynika z kolei odrzucenie metafizyki czy ograniczenie studiowania logiki, choć Sobieski zawsze dopuszczał rozwijanie indywidualnych zdolności (np. upodobanie „Marasia” do gry na lutni) i doceniał zadowolenie, jakie daje poznanie, „dostarczając rozrywki i zaspokajając miłą sercu ciekawość¹⁷. Najwyżej wśród wszystkich umiejętności stawiał wymowę, a najpełniej wypowiedział się o jej znaczeniu w zaleceniach dla brata:

Nie chcę, byś przygotowywał się do życia gdzieś na uboczu albo w spokoju, poświęcając się jedynie trudowi nauki szkolnej, lecz był gotów do życia publicznego oraz mozołu, jako przynosi życie obozowe i żołnierskie. Dlatego jak najpilniej zajmiesz się studiami, które prowadzą wprost do aktywności i obywatelskiej roztropności. Na pierwszym miejscu stawiam tutaj wymowę, która od wieków kwitła w wolnych republikach, gdzie zawsze zajmowali poczesne miejsce mówcy oraz stanowczy w języku i odważni duchem obywatele. Wiele razy widziałeś, że ten zwyczaj powszechnie jest obecny w naszej ojczyźnie, zarówno w życiu publicznym, jak i prywatnym.¹⁸

¹⁴ M. Barłowska, *Jerzy Ossoliński. Orator polskiego baroku*, Katowice 2000, s. 16-17 („Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 1839).

¹⁵ Instrukcje opublikowano ostatnio w tomie: *Ojcowskie synom przestrogi. Instrukcje rodzicielskie (XVI-XVII w.)*, wstępem i objaśnieniami opatrzyły D. Żołądź-Strzelczyk i M.E. Kowalczyk, Wrocław 2017, s. 153-174 oraz 277-323; tutaj też bibliografia.

¹⁶ Tamże, s. 300.

¹⁷ Tamże, s. 160.

¹⁸ Tamże, s. 158-159.

Charakterystyczne jest tu połączenie tradycyjnej dla klasycznej retoryki myśli o związku wolności i wymowy z obyczajowością Rzeczypospolitej, w którą oratorstwo wrosło tak głęboko, że bycie mówcą Sarbiewski uznał za cechę narodową Polaków¹⁹. Orientacji w teorii wymowy Sobieski dał dowód, omawiając listę odpowiednich dla brata lektur z tej dziedziny; nie zabrakło tu *Retoryki* Arystotelesa, pism i mów Cycerona. Ale cenił również praktyczne przygotowanie oratorskie, zalecał synom: „żeby ich narażano dla brania bezpieczeństwa i [*ad*] *acquirendam oratoriam actionem* [‘[dla] nabycia wprawy w mówieniu’] na *publicos actus* [‘publiczne występy’], i na *publicas declamationes* [‘publiczne popisy w wymowie’] [...]”²⁰. Rozumiał też pewnie jak Cyceron, że decydujące w mowie jest wykonanie, więc wskazywał:

Jeśli też *ad actus publicos* [‘do publicznych wystąpień’] i *ad declamationes publicas* [‘do publicznych deklamacji’] będą naznaczeni, aby się tego pilnie uczyli, także wprawować ich w to, aby *decentem actionem* [‘przystojne wykonanie’] takich peroracyj mieli.²¹

Sobieski szczególnie dbał, by dzięki lekturom wypracować odpowiedni styl, bo „styl jest najlepszym nauczycielem wymowy i pisania”²² i dlatego:

A to jest *summum et praecipuum* [‘najważniejsze i główne’] i to ma być jako Cynozura zabaw ich i nauk: *politior literatura* [‘literatura piękna’], to jest *stilus* [‘styl’] codzienny *oratorius, historici, moralis philosophia* [‘retoryczny, historycy, filozofia moralna’] [...].²³

Przekonując o pożytkach czytania, powoływał się na przykład Aleksandra Macedońskiego, który miał kłaść *Iliadę* pod poduszkę, ale przede wszystkim na przykłady „*magna nomina* [‘wielkie nazwiska’]

¹⁹ M.K. Sarbiewski, *O poezji doskonałej, czyli Wergiliusz i Homer (De perfecta poesi, sive Vergilius et Homerus)*, przełożył M. Plezia, opracował S. Skimina, Wrocław 1954, s. 201 („Biblioteka Pisarzy Polskich”, Seria B, nr 4):

Oni jedni korzystają z dwu najpiękniejszych skarbów, jakie tylko może posiadać państwo: z wolności i wymowy, która jest identyczna ze swobodą słów. [...] Dlatego to, jak Hiszpan jest z natury teologiem, Włoch filozofem, Francuz poetą, Niemiec historykiem, tak Polak jest mówcą.

²⁰ *Ojcowskie synom przestrogi...*, op. cit., s. 300.

²¹ Tamże, s. 306.

²² Tamże, s. 159.

²³ Tamże, s. 299.

w ojczyźnie”²⁴, których niemal katalogowe wyliczenie (wymienił łącznie 10 osób!) zaczynał od autorytetów sobie najbliższych:

Wola moja i ta jest, abyście *privatam lectionem* [‘prywatnej lektury’] nie omieszkiwali i w niej się zakochali *tota vita vestra* [‘przez całe wasze życie’]. Wspomnicie na mię swego czasu, żem wam jako ociec miłujący po ojcowski radził. Ta *privata lectio* [‘prywatna lektura’] Jana Zamoyskiego uczyniła wielkim i pradziada waszego Żółkiewskiego i ja tego nie żałuję, że i teraz jako jeno mam czas wolny, księgi z ręku nie wypuszczę.²⁵

O tej lekturze Sobieski wypowiadał się w instrukcjach ze znawstwem, szczególnie mając na względzie umiłowaną historię, „która jest nauczycielką życia”²⁶. Bratu Janowi od razu przedstawił rozbudowaną listę lektur historyków rzymskich, greckich i nowożytnych wraz z omówieniem poszczególnych dzieł²⁷, a synom po wskazaniu na początek Liwiusza i Swetoniusza nakazał: „[...] będziecie się ze mną przez listy znosić, a ja wam będę naznaczał dalszą *historicam lectionem privatam* [‘prywatną lekturę historyczną’] [...]”²⁸.

Na drugim miejscu w hierarchii umiejętności „niezbędnych szlachetnie urodzonym mężom, którzy uczestniczą w życiu politycznym i społecznym”, stawał Sobieski naukę języków obcych: poza oczywistą, wynoszoną już ze szkoły jezuickiej znajomością łaciny i greki troszczył się o opanowanie języka niemieckiego „z racji bliskiego sąsiedztwa oraz częstego używania tego języka na dworze”, francuskiego, którego „znajomość doradza sama ogląda”, włoskiego, w którym „zachwyci [...] tak jego słownictwo, jak wytworny oraz ozdobny styl”, tureckiego, bo „nam potrzebny, a zwłaszcza szlachcie, która tu na Rusi mieszka”²⁹. Formułując szczegółowe uwagi i w tym zakresie, Sobieski na pewno wykorzystywał własne doświadczenia, był przecież człowiekiem, któremu nawet na nagrobku napisano: *linguarum Latinae, Gallicae, Italicae, Hispanicae, quas et regiones peragravit, erat peritissimus* [‘był najbieglejszy w językach łacińskim, francuskim, włoskim, hiszpańskim, które i krainy przewędrował’] (rkps BOss sygn. 3567 II, s. 210).

²⁴ Tamże, s. 319.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże, s. 162; por. CIC. *De orat.* 2,36.

²⁷ Tamże, s. 163–167.

²⁸ Tamże, s. 320.

²⁹ Tamże, s. 167.

Przewidywana od początku konieczność sprawdzania nabytej wiedzy, umiejętności i doświadczenia w działalności dla Rzeczypospolitej kazała Sobieskiemu doceniać także znaczenie rozumienia różnych obyczajów, bo „te są kawalerowi każdemu dziwnie potrzebne u nas i wszędzie, i słusznie w naszej Polsce śmieją się z takiego, co po łacinie mądry, a po polsku błazen [...]”³⁰. Z własnych podróży wyniósł również przekonanie, że pożyteczne jest utrwalanie ich w postaci spisanych na bieżąco *notabilia* [‘tego, co godne uwagi’], więc i synom zalecił prowadzenie dzienników podróży³¹. Prócz zaleceń instrukcje zawierały też przestrogi, najmocniejsze chyba miały uchronić przed groźbą złego wpływu innych Polaków przebywających za granicą, którzy mieliby nie tylko pociągać do złego, ale i okazywać niechęć zachowującym się rozsądnie i wytrwale studiującym młodzieńcom. Tu najdobitniej miał przemówić przykład ojca, a to napisane o sobie zdanie stanowi najprostszą i najlepszą pochwałę Jakuba Sobieskiego:

Takem ja czynił, ci blaznami teraz w Polsce, co tak mówili, a ja, chwała Bogu, człowiek.³²

Sobieski przez całe swe niezwykle aktywne życie pisał i wydaje się, że ta stała potrzeba opisywania i utrwalania wydarzeń była, w równym stopniu jak nawyk osobistej lektury, efektem humanistycznej formacji intelektualnej, ukształtowanej w latach studiów. Niedługo po powrocie do kraju (1613 r.) i rozpoczęciu służby na dworze króla Zygmunta III Wazy młody wojewódzic lubelski wziął udział jako komisarz w wyprawie królewicza Władysława Zygmunta Wazy do Moskwy, podczas której na bieżąco prowadził diariusz³³. Jego późniejsza, czystopisowa i poprawiona ręką Sobieskiego kopia stała się podstawą edycji z 2010 r. wraz z pochodzącym z tego samego czasu jego historycznym rysem stosunków polsko-moskiewskich (od końca panowania Iwana IV Groźnego do wyprawy Zygmunta III na Moskwę w roku 1612) i oficjalnym dziennikiem komisji, której działania zakończyły się tak niedobrze przyjętym przez króla rozejmem dywilińskim (13 I 1619 r.)³⁴.

³⁰ Tamże, s. 292.

³¹ Tamże, s. 312.

³² Tamże, s. 315.

³³ Jego brudnopis, pisany prawdopodobnie ręką Sobieskiego, zachował się w rękopisie BCz, sygn. 3911, s. 580.

³⁴ J. Sobieski, *Diariusz ekspedycyjnej moskiewskiej dwuletniej królewicza Władysława 1617-1618*, opracowali J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2010.

Również po klęsce pod Cecorą Sobieski został przez sejm mianowany komisarzem i w tej roli wielce się zasłużył w obozie pod Chocimiem, prowadząc wraz z kasztelanem Stanisławem Żurawińskim negocjacje z Turkami. Z tych dramatycznych wypadków powstał najpierw polski dziennik, który potem stał się dla autora podstawą do napisania w języku łacińskim monumentalnego (liczy 198 stron), naśladowującego *Pamiętniki Cezara* (*Commentarii de bello Gallico, Commentarii de bello civili*), dzieła pamiętnikarsko-historycznego – *Commentariorum Chocimensis belli libri tres* [‘Pamiętnika wojny chocimskiej ksiąg troje’] opublikowanego w Gdańsku w roku 1646.

W latach 20. jeszcze dwukrotnie, już jako starosta krasnostawski, brał udział z ramienia Rzeczypospolitej w negocjacjach: ze Szwedami w Prabutach i w Altmarku (1628 i 1629 r.)³⁵, co udokumentował w diariuszu, oraz z Kozakami, których pokonał Stanisław Koniecpolski nad Kurukowym Jeziorem (29 X 1625 r.), a opis tej ekspedycji pozostał w dzienniku przypisywanym Sobieskiemu³⁶. Gdy zmarł Zygmunt III, Sobieski po raz czwarty i ostatni sprawował funkcję marszałka, kierując obradami wyjątkowego w dziejach Rzeczypospolitej, bo zgodnego, sejmiku elekcyjnego. Wydarzeniom okresu bezkrólewia, a potem początkom panowania Władysława IV, tzn. aktowi koronacji i sejmowi koronacyjnemu, poświęcone są kolejne diariusze, które „łącznie liczą blisko 1300 stron”³⁷ i tylko częściowo zostały do dziś opublikowane³⁸. A niewykluczone przecież, że i z pozostałych sejmów pod laską Sobieskiego (były to obrady w latach 1623, 1626 i 1628) powstały relacje, w których spisaniu miał on co najmniej znaczący udział³⁹.

W 1638 r. raz jeszcze ówczesny wojewoda bełski wyruszył w podróż zagraniczną, tym razem towarzysząc wraz z innymi senatorami

³⁵ *Traktatów i komisji pruskiej relacja*, rkps BCz, sygn. 3911, s. 81-112.

³⁶ Józef Długosz (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 159) uznawał, że „sprawa ta wymaga dalszych badań”, Zofia Trawicka (*Jakub Sobieski*, op. cit.) tekst ten pominęła w swym omówieniu pisarstwa Sobieskiego, natomiast Janusz Byliński i Włodzimierz Kaczorowski (J. Sobieski, *Diariusz ekspedycyjny moskiewskiej...*, op. cit., s. 206) potraktowali go jako dzieło Sobieskiego.

³⁷ J. Długosz, *Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 160.

³⁸ Józef Długosz w monografii (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 160) i Włodzimierz Kaczorowski, wydawca diariusza koronacyjnego (J. Sobieski, *Diariusz sejmiku koronacyjnego w Krakowie w 1633 roku*, opracował..., przy współudziale J. Dorobisza, Z. Szczerbika, Opole 2008) traktują je jako dzieła Sobieskiego; Zofia Trawicka (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 214) zauważa: „są chyba pisane przez specjalnych sekretarzy, on sam pewnie je tylko przeglądał i uzupełniał”.

³⁹ Jak podaje Zofia Trawicka (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 230), diariusz sejmiku roku 1628 (rkps BCz, sygn. 120) pisał Jan Ossowski, który był wtedy sekretarzem Sobieskiego jako marszałka.

królowi Władysławowi IV, który z królową Cecylią Renatą udawał się na leczenie do wód w Baden (dziś: Baden-Baden). Żywą i pełną trafnych obserwacji obyczajowych opowieść o tej wyprawie ponownie pozostawił w itinerarium⁴⁰.

Wszystkie te relacje, poza specjalnie przygotowanymi *Komentarzami o wojnie chocimskiej* (*Commentariorum Chotinensis belli libri tres*), w których wspianiale budował legendę tryumfu sarmackiego oręża, wyrastały z potrzeb życia, spełniając głównie funkcje użytkowe.

Jednak nieobce były Sobieskiemu także próby czysto literackie. Z okazji pobytu w nowo wzniesionej rezydencji Stanisława Koniecpolskiego napisał *Pieśń o Podhorcach* – utwór może nie najwyższych walorów artystycznych, lecz pokazujący zastosowanie poetyki pochwały miejsca, niewątpliwy efekt zamojskiego okresu kształcenia⁴¹. Opanował także reguły prozy elogiarnej, czego dowodem są skomponowane przez niego epitafia⁴². Paradoksalnie być może przynajmniej niektóre z nich, a szczególnie napis nagrobny widniejący w Żółkwi na pomniku grobowym hetmana Stanisława Żółkiewskiego, należą do tekstów znanych i przywoływanych, ale nie jako utwory Jakuba Sobieskiego⁴³. Kilka inskrypcji nagrobnych zachowało się w zbiorze mów Sobieskiego w rękopisie BOss, sygn. 3567 II, k. 208v-210v, którego świadectwu na temat atrybucji autorskiej nie ma powodu nie wierzyć (zob. charakterystykę rękopisu w części „Podstawy wydania”, s. 169 niniejszej edycji). Ze wskazaniem jako autora Jakuba Sobieskiego odnotowano tam: epitafium na trumnę i na chorągiew

⁴⁰ J. Sobieski, *Droga do Baden z królem JM Władysławem IV tegoż JM Pana Jakuba Sobieskiego, wojewody ziem ruskich, a potem kasztelana krakowskiego, in Anno 1638 ekspedycyjonana*, [w:] tenże, *Peregrynacja po Europie (1607-1613). Droga do Baden (1638)*, op. cit., s. 221-270.

⁴¹ J. Długosz, „*Pieśń o Podhorcach*” *Jakuba Sobieskiego*, „*Ze Skarbca Kultury*” (1988), 46, s. 9-11.

⁴² Zofia Trawicka (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 214) wymienia nagrobki poświęcone przez Sobieskiego: samemu sobie, Aleksandrowi i Mikołajowi Sieniawskim oraz Adamowi Żółkiewskiemu, oboźnemu koronnemu; w tym ostatnim przypadku opiera się na informacji Kaspra Niesieckiego.

⁴³ Por. np. J.T. Petrus, *Kościół i klasztor Żółkwi*, Kraków 1994, s. 28 („Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej”, cz. 1: „Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego”, t. 2):

Odnowione [nagrobki – przyp. red.] gruntownie w latach 1861-1868 przez Parysa Filippiego, zaopatrzone wówczas w napisy zaczerpnięte z Wergiliusza (nagrobek Żółkiewskiego) i Księgi Judyty (nagrobek Żółkiewskiej i Daniłowiczowej), powtarzające inskrypcje czytelne jeszcze w r. 1843 (według tradycji wykonane z inicjatywy króla Jana III), oraz w teksty przytoczone przez Starowolskiego, z opuszczeniem niektórych wersów (częściowo ze względów politycznych), uzupełnionych zapewne w latach dwudziestych w. XX.

dla Mikołaja Sieniawskiego, epitafrum Stanisława Żółkiewskiego⁴⁴ i napis na ołtarzu fundowanym w Kamieńcu na pamiątkę zwycięstwa nad Turkami w 1633 r. Pomędzy nimi znalazły się jeszcze: epitafrum Jana Żółkiewskiego i Reginy Żółkiewskiej oraz napis na kamieniu na mogile Stanisława Żółkiewskiego – niewykluczone, że również pióra Sobieskiego⁴⁵. Wszystkie te napisy nagrobne trafiły w 1655 r. do dzieła *Monumenta Sarmatarum* Szymona Starowolskiego⁴⁶, co zapewniło im trwanie dłuższe niż na kamieniu. Na końcu zaś, jako ostatni wpis dokonany ręką spisującą cały zbiór mów Sobieskiego, skopiowano chyba celowo i symbolicznie, najdłuższy ze wszystkich, nagrobek poświęcony właśnie kasztelanowi krakowskiemu⁴⁷. Rozbudowane, prozatorskie epitafrum Sobieskiego w pochwalnym tonie nawiązuje do konstrukcji poprzedzających je nagrobków, ale brak tu charakterystycznego dla pozostałych wykorzystania sentencji. Mało prawdopodobne, by Sobieski je stworzył.

Wśród dzieł Jakuba Sobieskiego powinna się znaleźć także napisana w języku łacińskim biografia kawalera maltańskiego Bartłomieja Nowodworskiego, rycerza, którego czyny Sobieski przywoływał z wielkim podziwem w swojej relacji z wojny moskiewskiej. Została ona opublikowana w roku 1626 pod nazwiskiem Wawrzyńca Świczkowica⁴⁸, ale jak dowiódł Henryk Barycz, młodym narratorem podziwiającym starego rycerza i twórcą dzieła opartego na jego ustnej relacji musiał być Jakub Sobieski⁴⁹.

⁴⁴ W testamencie Żółkiewski polecał, by w sprawie tekstu na nagrobek konsultować się z Szymonem Szymonowiczem; por. *Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana z jego popiersiem*, wydał A. Bielowski, Lwów 1861, s. 179.

⁴⁵ Hipotezę taką wolno nam postawić, jeśli potraktuje się cały zestaw tekstów epitafijnych jako zespół, który znalazł się w zbiorze poświęconym wyłącznie Sobieskiemu. Wszystkie osoby, których dotyczyły epitafia, Sobieski żegnał jako pogrzebowy mówca. Nagrobki te, ich dzieje i miejsce, także w literaturze naukowej, wymagają pełniejszej analizy, tu ograniczamy się do zasygnalizowania problemu.

⁴⁶ Sz. Starowolski, *Monumenta Sarmatarum viam universae carnis ingressorum*, Kraków 1655, s. 476-478, i ponownie w nieco innej wersji s. 775-778; zob. M. Janicki, *Pochówki i pamięć poległych (XIV-XVII w.)*, „Napis” 7(2001), s. 75.

⁴⁷ Zob. wyżej, przyp. 7.

⁴⁸ *Vita illustris et magnifici viri, D[omini] Bartholomaei Nowodworscii a Nowodwor, S[ancti] Joannis Baptistae Hierosolymitani Equitis Melitensis, herois incomparabilis*, Leopoli: in officina Ioannis Szeligae, 1626.

⁴⁹ Do hipotezy przekonująco uargumentowanej przez Henryka Barycza (*Jakub Sobieski starszy czy Wawrzyńiec Świczkowicz? Gawęda bibliograficzna w sprawie autorstwa najstarszej biografii Bartłomieja Nowodworskiego*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 31(1981), 1/2, s. 119-133) dodać można dwa fakty. Po pierwsze, autor biografii był świadkiem ustnej pochwały kawalera

Ćwiczenie stylu, o które tak troszczył się Sobieski w instrukcjach wychowawczych, i opanowanie sztuki retoryki były szlachcicowi w Rzeczypospolitej potrzebne przede wszystkim w dwu najściślejszemu z publicznymi zatrudnieniami obszarach: epistolografii i oratorstwie. Korespondencja Sobieskiego, pozostająca w rozproszeniu, nie wzbudziła szczególnego zainteresowania współczesnych i tylko fragmentarycznie przywoływali ją badacze⁵⁰. Za to działalność oratorska bardzo szybko przyniosła Sobieskiemu uznanie. Już w 1628 r., kiedy Szymon Starowolski publikował w Wenecji *De claris oratoribus Sarmatiae* – zbiór krótkich biografii najlepszych mówców prezentowany Europie ku chwale Rzeczypospolitej – znalazł się w nim Jakub Sobieski, ukazany jako ten, który: „do tego stopnia odznacza się w naszych czasach doskonałością wymowy, że uznawany jest w Polsce za pierwszego mówcę”⁵¹. I nie był to jedynie pochwalny ogólnik, bowiem polihistor powołał się w uzasadnieniu na własne świadectwo:

In comitiis vero nostris generalibus, ubi omnis eloquentiae palaestra esse censetur, omnium auditis orationibus sine ulla dubitationis sic statuo et iudico neminem omnium tot et tanta, quanta sint in illo, habuisse ornamenta dicendi.

Ja zaś po wysłuchaniu wszystkich mówców w sejmie, uchodzącym powszechnie za szkołę wszystkich rodzajów wymowy, bez wahania uznaję i orzekam, że nikt nie przemawia z takim kunsztem jak on.⁵²

Czterdzieści lat później, kiedy Jan Pisarski dedykował marszałkowi i hetmanowi Janowi Sobieskiemu swego *Mówcę polskiego* – pierwszą, na długo jedyną i cieszącą się wielkim uznaniem antologię oratorską – z jeszcze większą siłą przyznał jego ojcu pierwsze miejsce wśród najlepszych mówców Rzeczypospolitej:

wypowiedzianej przez Henryka IV, króla Francji, po wtóre zaś, już w 1625 r. fragment biografii został wykorzystany przez Fabiana Birkowskiego (który sam przyznawał się do korzystania z manuskryptów Sobieskiego) w kazaniu na pogrzebie Nowodworskiego; zob. M. Barłowska, *Jakub Sobieski pamięci wielkiego kawalera, Bartłomieja Nowodworskiego. Wraz z tekstem mowy „Rzecz J.M. Pana Jakuba Sobieskiego [...] na pogrzebie sławnej pamięci Wielkiego Kawalera...”,* Szczecin 2006, s. XXXIII-XXXVIII („Staropolskie Funeralia”, t. 2: „Rozprawy i Studia. Uniwersytet Szczeciński”, t. (668)594).

⁵⁰ Jeden akapit swojej pracy poświęciła korespondencji Sobieskiego Zofia Trawicka, oceniając, że „pisał ciekawe i mądre listy, których znamy sporo” (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 215).

⁵¹ Sz. Starowolski, *De claris oratoribus Sarmatiae. O znakomitych mówcach Sarmacji*, wydała i przełożyła E.J. Głębička, Warszawa 2002, s. 67 („Biblioteka Pisarzy Staropolskich”, t. 25).

⁵² Tamże.

Insi, którzy w też się umysły wojującej mowności wpisali ligę, winszą sobie, że którego na spokojnym swady sarmackiej placu pierwszym uznali przywódcą, tego pod uprzejmą W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana obroną domowym mają przewodnikiem.⁵³

I nie była to tylko okolicznościowa pochwała wynikająca z przypisania dzieła synowi wielkiego mówcy. Analiza zawartości antologii Pisarskiego pokazała, że starał się on w istocie stworzyć zbiór mówców uznanych i już obdarzonych autorytetem przeszłości (zmarłych przed rokiem 1668)⁵⁴. Jakąś uchwytą do dziś miarą ich popularności może być częstotliwość pojawiania się kopii poszczególnych oracji w podstawowym dla tradycji oratorskiej obiegu rękopiśmiennym. Nieprzypadkowo przecież poczynione na podstawie zestawienia około 7 500 zapisów oracji rozpoznanie pokazuje, że mowy Jakuba Sobieskiego i Jerzego Ossolińskiego, najpełniej reprezentowane w antologii, w ogóle należały do najchętniej kopiowanych w szlacheckich rękopisach. Zaś wśród oracji Sobieskiego pierwsze miejsce zajmowały pod tym względem przemowy pogrzebowe⁵⁵.

Rola mówcy, do której z taką pieczołowitością Jakub Sobieski starał się przez ojcowskie zalecenia formułowane w instrukcjach wychowawczych przygotować swoich synów, była w szlacheckiej Rzeczypospolitej rzeczywiście konieczna do skutecznego funkcjonowania w sferze publicznej i prywatnej. Życie samego Sobieskiego, nawet to, które da się udokumentować w ograniczonym stanie zachowania źródeł zarysise, jest tego najlepszym świadectwem. Sto dwa zachowane do dziś wystąpienia pokazują jego aktywność od pierwszego roku po powrocie do kraju z edukacyjnej podróży, kiedy to w 1613 r. wygłosił mowę

⁵³ J. Pisarski, *Mówca polski albo Wielkich senatorów powagą i ojczyzną wymową oratorów sejmowe i pogrzebne mowy*, Kalisz: Coleium [sic!] Societatis Jesu, 1668, s. 2 nlb.

⁵⁴ Zob. M. Barłowska, *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII-XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice 2010, s. 282-286 („Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 2777).

⁵⁵ W 2010 r. zestawienie frekwencyjne najczęściej kopiowanych mów prezentowało się następująco: 29 odpisów mowy na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego, 21 – Jerzego Zbaraskiego, 14 – Andrzeja Boboli, 13 – Stanisława Żółkiewskiego, 10 – Jana Żółkiewskiego, 9 – Reginy Żółkiewskiej, 8 – Bartłomieja Nowodworskiego i Tomasza Zamoyskiego. Dziś przeprowadzone na potrzeby niniejszej edycji kwerendy zwiększyły jeszcze te liczby: 37 odpisów mowy na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego, 35 – Jerzego Zbaraskiego, 19 – Andrzeja Boboli, 16 – Stanisława Żółkiewskiego, 11 Jana Żółkiewskiego, 12 – Reginy Żółkiewskiej, 11 – Bartłomieja Nowodworskiego i 9 – Tomasza Zamoyskiego.

na sejmiku jako legat króla⁵⁶, aż do 3 czerwca roku 1646, gdy na dzień przed śmiercią oddawał Samuelowi Kalinowskiemu na weselu w Warszawie córkę kanclerza Jerzego Ossolińskiego, Urszulę Brygidę⁵⁷. Stan zachowania spuścizny oratorskiej Jakuba Sobieskiego jest wyjątkowy, gdyż do dziś przetrwały w rękopisach dwa autorskie zbiory jego oracji:⁵⁸ BOss, sygn. 400 II, i BOss, sygn. 3567 II (ich charakterystyka w części „Podstawy wydania”, s. 168 niniejszej edycji), co jest niezwykle na tle funkcjonowania całej tradycji oratorskiej w obiegu rękopiśmiennym. Już samo istnienie tych zbiorów jest świadectwem uznania, jakim cieszył się Sobieski jako krasomówca. To one przekazują większość dokumentacji, choć na pewno nie całą (brak tu najwcześniejszego okresu), wygłaszanych przez przyszłego kasztelana przemów. A przynoszą ich na tyle dużo, że w badaniach historyków stały się podstawowym źródłem do ustaleń biograficznych dotyczących samego mówcy, jak i osób, którym zostały poświęcone.

Najważniejsze pole działalności Sobieskiego jako mówcy stanowiło na pewno oratorstwo polityczne. To właśnie występując na sejmikach i szczególnie na sejmie, traktowanym jako prawdziwe „*theatrum Rzeczypospolitej*”, praktykował i sprawdzał wskazywaną w instrukcji dla brata jako cel wychowania: „aktywność i roztropność obywatelską”, do której osiągnięcia konieczne było mistrzowskie opanowanie sztuki wymowy⁵⁹. Na sejmikach zabierał głos jako poseł króla, przekazując jego legację, lub wygłaszał wota, czyli mowy należące do *genus deliberativum* [‘rodzaju doradczego’], o charakterze ściśle aktualnym, których program zależał od dyskutowanych na bieżąco spraw, początkowo jako wojewodzie, a potem już wojewoda (bełski w latach: 1638-1641, ruski: 1641-1646)⁶⁰. Na

⁵⁶ Informację z rękopisu BOss, sygn. 1849 I, że było to na sejmiku ruskim w Wiszni, Zofia Trawicka (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 102, przyp. 1) uznała za błędną, gdyż posłem królewskim był wtedy ks. Dydyński (Dydeński).

⁵⁷ Zestawienie mów Jakuba Sobieskiego zob. M. Barłowska, *Jakub Sobieski pamięci wielkiego kawalera...*, op. cit., s. XCIV-CXIV. Uwaga: poz. 102-105 i 109 po przeprowadzeniu dalszych badań nie uznano za oracje Sobieskiego.

⁵⁸ Przy omówieniu oratorstwa Sobieskiego Józef Długosz (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 163-171) korzystał przede wszystkim z rękopisu BOss, sygn. 400 II, Zofia Trawicka dodatkowo szerzej wykorzystała rękopis BOss, sygn. 3567 II, i omówiła część weselną oraz pogrzebową (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 216-233; wcześniej w artykule: *Mowy weselne i pogrzebowe Jakuba Sobieskiego*, [w:] *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI-XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, pod redakcją H. Suchojady, Warszawa 2001, s. 173-186).

⁵⁹ *Ojcowskie synom przestrogi...*, op. cit., s. 158.

⁶⁰ Po tytule mowy podajemy w nawiasie incipit: *Poselstwo od Króla J[eg]o M[os]ci na sejmik (w Wisni r. 1613 przez Jakuba Sobieskiego, wojewodzica lubelskiego, odprawione)*, rkps BOss,

sejmie występował najpierw jako poseł⁶¹, następnie aż czterokrotnie, co było miarą jego wielkiej popularności i sprawności parlamentarnej, jako marszałek.

W roli marszałka przede wszystkim kierował obradami izby, ale też zabierał w jej imieniu głos we wszystkich oficjalnych sytuacjach: tych przewidzianych obyczajem sejmowym, jak uroczyste otwarcie i zamknięcie sejmiku, i tych szczególnych, wynikających z aktualnych politycznych potrzeb. Najpełniej zachowana dokumentacja tych akcji oratorskich z sejmów 1623 i 1626 r. obejmuje po osiem bardzo różnych mów (są tu upominania się o wakanse, prośby oraz podziękowania), które zostały wygłoszone po polsku⁶². Sejm elekcyjny stanowił dla marszałka szczególnie wyzwanie, także oratorskie, gdyż wtedy przychodziło

sygn. 1849 I, s. 6 („Król Jego M[ości] Pan Nasz Miłościwy, łaskę swą pańską W[asz]mościom opowiada...”); *Votum na sejmiku 1613 tempore confederationis* [‘w czasie konfederacji’] *Pana Jakuba Sobieskiego, wojewodzica lubelskiego (w Wiśni)*, rkps BOss, sygn. 1849 I, s. 7-10 („Pierwszy raz dopiero mi się przyszło stawić...”); *Votum pod interregnum na sejmiku wiśnińskim konwoakacją uprzedzający* in Junio an[n]o D[omi]ni 1633 [sic!], rkps BOss, sygn. 3567 II, k. 35r-44v („Prawdziwie jeden, a zda mi się, że ktoś z naszych...”); *Votum na pierwszym wjeździe na sejmiku sejmowem, belskim die 25 Augusti a[nn]o 1639*, rkps BOss, sygn. 3567 II, k. 48 r-61r („Wejrzawszy penitus in statum [głębiej w stan] Rzplitej...”); *Mowa w punkcie ratione desiderii* [‘rozważenia potrzeby’] *Króla J[ego] M[ości] na sejmiku wiśnińskim 12 Maii 1643*, rkps BOss, sygn. 3567 II, k. 65r-67v („Co się tknie desiderium [‘potrzeby’]...”).

⁶¹ *Petitum za Panem Gąsiewskim (Aleksandrem), referendarzem litewskim (marszałkiem izby poselskiej na sejmie warszawskim 1615), (Jakuba Sobieskiego, w[oje]wodzica lubelskiego)*, rkps BOss, sygn. 1849 I, s. 11-14 („Słuszna i to rzecz, moi M[ilo]ściwi Panowie, abyście...”); *Za tymże P[anem] Gąsiewskim do Króla J[ego] M[ości] petitum* [1615 r.], rkps BOss, sygn. 1849 I, s. 12-13 („Dobrze to wie koło rycerskie, że nie potrzeba...”); *Mowa za P[anem] Kawalerem do Króla J[ego] M[ości] (na sejmie 1615 przez Jakuba Sobieskiego, wojewodzica lubelskiego)*, rkps BOss, sygn. 1849 I, s. 15-18 („Między inszemi wielą prerogatywami...”).

⁶² Np. w czasie sejmiku 1623 r. były to odnotowane w rękopisie BOss, sygn. 400 II: *Witanie Króla Jego M[ości] od posłów w Warszawie, Anno Domini 1623 die 24 Januarii*, s. 59-64 („Przy zwyczajnym na początku...”); *Dziękowanie od izby poselskiej przez pana marszałka różnym osobom*, s. 64-69 („Wysoka to zawsze bywała...”); *Mowa Jego M[ości] Pana marszałka poselskiego przy czytaniu egzorbitancyjy Jego M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego*, s. 69-72 („Ma to w sobie swoboda...”); *Mowa o Warmiją Jego M[ości] Pana marszałka poselskiego, Jego M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego*, s. 72-73 („Mamy zawsze przed oczyma...”); *Mowa Jego M[ości] Pana marszałka poselskiego przy response na egzorbitancyje Jego M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego*, s. 73-75 („Życzymy z każdej miary tego...”); *Mowa Jego M[ości] Pana marszałka poselskiego za Jego M[ości]cią Panem starostą halickim i za Jego M[ości]cią Panem Balabanem, starostą winnickim, Jego M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego*, s. 75-76 („Jeśli w której, tedy w tej Rzplitej naszej...”); *Mowa Jego M[ości] Pana marszałka poselskiego do Ich M[ości]ców Panów komisarzów inflantckich i do Jego M[ości] Pana hetmana polnego W[ielkiego] K[s]ięstwa Litewskiego Jego M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego*, s. 76-77 („Gdziekolwiek *merita* [‘zasługi’] przeciwko wspólnej ojczyźnie...”); *Żeganie Jego M[ości] Pana marszałka od posłów Jego M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego*, s. 78-79 („Każdej rzeczypospolitej, o której całości i bezpieczeństwie nie jeden tylko stan...”).

mu występować po polsku i po łacinie, ponieważ reprezentował wobec posłów zagranicznych godność całej Rzeczypospolitej. Diariusze z pola elekcyjnego przechowały szczególnie liczne głosy marszałka (15 wystąpień: 6 polskich i 9 łacińskich), w tym współtworzące tradycyjną oprawę uroczystości ceremonialne mowy podczas przysięgi składanej przez nowo obranego króla na *pacta conventa* i przy oddawaniu dyplomu elekcji w katedrze św. Jana⁶³. Powierzano Sobieskiemu także przemawianie w sprawach wyjątkowo trudnych, jak np. w sporze zakończonym wydaleniem nuncjusza papieskiego Mario Filonardiego⁶⁴. Po otrzymaniu godności wojewody bełskiego i przejściu do senatu (1638 r.), gdzie musiał podjąć regularny obowiązek wygłaszania wotów senatorskich, Sobieski uroczystie żegnał się z izbą poselską, kończąc swą mowę podniosłym błaganem i życzeniem:

Majestatu tylko Boskiego o to proszę, aby On, który raz już w konsystorzu swym niebieskim predestynował i ordynował wolną być Rzeczypospolitej naszej, nie umykał od rad i mów W[asz]m[ościów], *assistricem Suam sapientiam* [‘wsparcia Swej mądrości’], aby takie zawsze izbie tej dodawał *subiecta* [‘poddanych’], które by pieszczenie a ostrożnie jednak piastowali prawa, wolności i swobody nasze. [...] Już tedy *cum eo voto* [‘z tą modlitwą’] żegnam i W[asz]m[ościów] mych M[ilościwych] P[anów] i Bracią, żegnam i te ściany, serdecznie życząc, aby w nich póty się ozywały wolne *pro Republica et libertate* [‘dla Rzeczypospolitej i wolności’] głosy, póki jeno narodu i imienia polskiego i litewskiego stawać będzie.⁶⁵

Ta właśnie oracja kończy *Mówcę polskiego* i zapewne została wybrana przez Jana Pisarskiego jako symboliczne, niosące ważne przesłanie zamknięcie jego budującej pomnik sarmackiej swady antologii.

⁶³ [Przy przysiędze posłów Władysława Wazy na *pacta conventa* 13 XI 1632 r.] rkps AGAD, Archiwum Publiczne Potockich 303, s. 735-737, tekst bez nagłówka, wpisany w relację kończącą się następującym zdaniem: „[...] J[ego] M[o]ść P[an] marszałek koła rycerskiego do posłów rzecz uczynił taką” (incipit: „Jaką terazniejszy nowego pana...”); *Mowa Jego M[o]ści Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego, marszałka koła rycerskiego, do K[róla] J[ego] M[o]ści obranego* [w kościele św. Jana 14 XI 1632 r.], rkps AGAD, Archiwum Publiczne Potockich 303, s. 768-775 (incipit: „Najśniejszy M[ilo]ściwy Królu Panie, Panie nasz M[i]o[ści]wy, od tak szerokich tej Rzeczy[po]spolitej państw...”).

⁶⁴ Por. T. Chynczewska-Henel, *Mario Filonardi – nuncjusz Stolicy Apostolskiej w Rzeczypospolitej w latach 1636-1643. Rys biograficzny*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 43(1999), s. 160.

⁶⁵ *Mowa Jego M[o]ści Pana Jakuba Sobieskiego, podczaszego koronnego, do senatu, na zasiadanie stolka województwa bełskiego wchodząc, żegnał izbę poselską w Warszawie, Anno D[omi]ni 1638 24 Aprilis*, rkps BOss, sygn. 400 II, s. 192-194 („M[ilo]ściwi Panowie Bracia, oto widzieć już, i daj Boże szczęśliwie...”).

Mowy Sobieskiego związane z prywatnymi okolicznościami życia równie wyraźnie świadczą o jego popularności jako mówcy. Do pełnienia funkcji oratora weselnego zapraszała rodzina bądź opiekunowie panny, albo z drugiej strony – pan młody. Godne wypełnienie takiego zadania wymagało nie tylko znajomości zasad retoryki, ale i rodzimych obyczajów. W Rzeczypospolitej wykształciła się bowiem specyficzna tradycja swady hymeneuszowej, ściśle związanej z przebiegiem wesela porównywanego często do dramatu szlacheckiego, z odpowiadającymi poszczególnym etapom akcji gatunkami przemów⁶⁶. Znanе są mowy Sobieskiego towarzyszące 19 weselom: we wszystkich przypadkach, poza oracjami związanymi z zamążpójściem Gryzeldy Zamoyskiej⁶⁷, są to pojedyncze głosy, reprezentujące stronę panny młodej lub pana młodego w najważniejszym momencie weselnego oratorskiego dramatu, tj. oddawania panny – w imieniu rodziców/opiekunów oraz dziękowania za pannę – w imieniu pana młodego. Chociaż więc zawsze na weselu toczył się oratorski dialog, to pozostał tylko jego fragment w postaci piętnastu „oddawań” i sześciu „podziękowań”, a przecież każdemu z tych aktów musiały towarzyszyć i pozostałe przewidziane przebiegiem wesela wystąpienia. Jak pokazała Zofia Trawicka, Sobieski pełnił rolę mówcy przede wszystkim na weselach przedstawicieli rodów, z którymi łączyły go związki krwi, powinowactwa (Wiśniowieckich, Ossolińskich) czy przyjaźni (Sieniawskich, Zamoyskich). O uznaniu, jakim cieszył się jako mówca weselny, świadczy też powierzenie mu wystąpienia podczas oddawania prezentów na weselu króla Władysława IV i Marii Ludwiki⁶⁸. Najwcześniejsza z zachowanych mów pochodzi

⁶⁶ Zob. M. Trębska, *Staropolskie szlacheckie oracje weselne. Genologia, obrzęd, źródła*, Warszawa 2008, s. 55-290 („Studia Staropolskie. Series Nova”, t. 19(75)).

⁶⁷ Mowy te zachowały się w rękopisie BOss, sygn. 400 II: *Mowa Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, podczaszego koronnego, przy znowie Jej M[os]ci Panny Gryzeldy Zamoyskiej, kanclerzanki koronnej, za Ks[ią]żcia Jego M[os]ci Jeremia Korybuta Wiszniowieckiego w Zamościu*, die 13 Februarii Anno 1638, s. 190-192 („W tak strogim żalu swym...”); *Oddawanie Jej M[os]ci Panny Gryzeldy Zamoyskiej, kanclerzanki koronnej, Ks[ią]żęciu Jego M[os]ci Jeremiovi Wiszniowieckiemu w Zamościu na ich weselu*, die 27 Februarii Anno 1639, *przez Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, wojewody [sic!] belskiego*, s. 206-232 [błąd w paginacji: zamiast 210 jest 220 itd.] („Zem tu stanął za wołą Jej Mci Paniej kanclerzyny...”); *Na przenosinach Księżnej Jej M[os]ci Gryzeldy Konstancyej z Zamościa, Księżnej Wiszniowieckiej Jeremiovej, w polu pod Białym Kamieniem na jej witanie odpowiedź przez Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, wojewodę belskiego*, die 4 Septembris Anno 1639, s. 232 („Nic nie wątpi Jej M[os]ci Pani kanclerzyna koronna...”).

⁶⁸ Tekst mowy nie jest znany, informację podał Albrycht Stanisław Radziwiłł: „Przedstawił królowej dary weselne w swej mowie wojewoda ruski, Sobieski: od królowej Francji, od księcia neuburskiego, potem od niektórych członków senatu” [12 III 1646, w Warszawie]; zob. A.S. Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. 2, op. cit., s. 484.

z 1619 r., z wesela siostry Gryzeldy⁶⁹, ostatnia, wygłoszona 3 VI 1646 r. w obecności dworu na weselu córki szwagra Jakuba Sobieskiego, Jerzego Ossolińskiego, która okazała się wielkiego oratora pożegnaniem.

Te same rody, którym Sobieski służył jako mówca weselny, zwracały się do niego z prośbą o oratorską reprezentację w czasie uroczystości pogrzebowych. Zwyczajem bowiem było, że w imieniu rodziny zmarłego, podobnie jak w przypadku ślubów, przemawiał dalszy krewny lub przyjaciel domu, w każdym razie osoba niebędąca bezpośrednio związana z organizacją pogrzebu⁷⁰. Pokrewieństwo lub powinowactwo

⁶⁹ Według Zofii Trawickiej (*Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 216) pierwszą mowę weselną Sobieski wygłosił na weselu swojej siostry Zofii, wychodzącej około 1614 r. za Jana Wodyńskiego; „mowę tę z niewielkimi zmianami powtórzył Sobieski w 1619 r. na weselu drugiej swojej siostry, Gryzeldy...”. Autorka identyfikuje tekst tego wystąpienia z zapisami oracji przedrukowanymi przez Jana Pisarskiego (*Mówca polski albo Suplement do tomu pierwszego mów sejmowych. Mowy krom tego weselnym aktom i różnym powinszowaniom służące i listy należące do tychże materyj*, t. 2, Kalisz: Drukarnia Societatis Jesu, 1676, s. 186-188) i Jana Ostrowskiego-Danejkwicza (*Świada polska i łacińska albo Miscellanea oratorskie sejmowe, weselne, kancelaryjne, listowne, kaznodziejskie, pogrzebowe, statystyczne, panegiryczne, ełogiarne, inskrypcyjne i inne różne w oboim języku prozą i wierszem*, Lublin: Drukarnia J.K.M. Collegium Societatis Jesu, 1745, t. 1, cz. 2, s. 20-21). W antologii Pisarskiego okoliczności wygłoszenia mowy określone są w nagłówku bardzo ogólnie: *Jakub Sobieski, kasztelan krakowski, rodzoną oddawając*, a dopiero u Danejkwicza pojawia się nazwisko wojewody Wodyńskiego. We wskazanych przez Autorkę rękopisach (PANK, sygn. 1046, k. 383r, i BCz, sygn. 1881, s. 229-300), mających zawierać mowę Sobieskiego przy oddawaniu siostry Gryzeldy wojewodzie Rozrażewskiemu, pojawia się jednak ten sam co w drukach tekst. Jedyna różnica dotyczy przekazu w rękopisie PANK, sygn. 1046, k. 383v: *Oddawanie przez J[ego] M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego Panu Rozrażewskiemu wojewodzinę derpską, siostrę rodzoną swoją*, gdzie w ramach pochwały pani młodej podana jest także krótka wzmianka o jej wdowieństwie, pierwszym mężu i potomku (to zresztą typowy temat w oracjach weselnych, których bohaterkami są wdowy). Pominięcie tych szczegółów biograficznych w przekazie BCz, sygn. 1881, a także w drukach może być potraktowane jako typowy przykład skutków przekształcania się mowy we wzorzec swady weselnej. Dlatego należy z rezerwą podejść do przekazu Danejkwicza i uznać, że zachowała się tylko jedna mowa Sobieskiego – ta z wesela siostry, Gryzeldy. Nie wydaje się możliwe, by Sobieski, nie powtarzając się dosłownie w tak licznych wystąpieniach, uczynił to nagle na weselu rodzinnym, i to w tak krótkim odstępie czasu.

⁷⁰ *Punctum 9-num. De oratione ea, quia respondetur ad praedictas, seu de gratiarum actoria qua gratiae aguntur hospitibus*, [w:] *Orator Tullianus politicus, seu Instructiones oratoriae Ciceronis oratori utrius[que] status nobili accommodatae Anno Domini 1649*, rkps BJ, sygn. 6092, k. 139r: *Haec communiter dici solet non ab ipsis, qui curant funus, sed ab aliquo alio nomine illorum [...]* (‘Te zgodnie z powszechnym zwyczajem nie są wygłaszane przez te same [osoby], które zajmują się pogrzebem, lecz przez kogoś innego w ich imieniu; o ile nie zaznaczono inaczej przekłady, zarówno w przypisach, jak i tekście wprowadzenia, pochodzą od wydawców: M. Barłowska i M. Ciszewska). Od zasady tej bywały wyjątki, podyktowane najczęściej względami praktycznymi, niemniej jednak w większości przypadków stosowano się do obyczaju. Analizując staropolskie testamenty, Bernadetta Manyś (*Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733-1763)*, Poznań 2014, s. 177) zauważa, że męscy krewni i powinowaci (synowie, zięćciowie itp.) wskazywani byli w drugiej kolejności jako organizatorzy pogrzebów, gdyż obowiązek ten

wyjaśnia więc występowanie w imieniu Daniłowiczów, Tęczyńskich i Wiśniowieckich, zaś przyjaźń – Sieniawskich, Zamoyskich, Zborowskich i Zbaraskich. Pozostałe przypadki można zapewne tłumaczyć uznaniem dla zdolności oratorskich Sobieskiego i jego szczególnej popularności⁷¹.

Nie wiadomo, ile razy Sobieski przemawiał na pogrzebach szlacheckich i magnackich. Do tej pory odnaleziono teksty 27 mów, jednak z całą pewnością zbioru tego nie należy uważać za zamknięty. Jest bowiem możliwe, że badania archiwalne ujawnią nierozpoznane dotąd przemówienia, dokumentujące najwcześniejszy okres jego działalności. Z tego czasu pochodzą dwa tylko wystąpienia funeralne: z roku 1616, na pogrzebie Andrzeja Boboli (numer mowy w niniejszej edycji: I), i wygłoszona zapewne około 1620 r. mowa na pogrzebie bliżej nieznanego Dłoty (II). Ówczesny wojewódzic lubelski z pewnością dał się już w tym czasie poznać jako świetny mówca, czy to na dworze królewskim, czy to na sejmikach, skoro nie mając żadnej godności, bez urzędu, a zatem nie mogąc samą swą osobą uświetnić uroczystości, wygłaszał mowę w imieniu egzekutorów testamentu podkomorzego koronnego⁷². Skądinąd wiadomo o późnym wystąpieniu funeralnym, którego nie udało się odnaleźć, wygłoszonym u schyłku życia, w roku 1645, kiedy Sobieski wystąpił jako królewski poseł na pogrzebie hetmanowej wielkiej koronnej, Krystyny z Lubomirskich Konicpolskiej⁷³.

Spośród 27 zachowanych mów funeralnych większość to oracje wygłaszane w imieniu rodziny, 2 przy wyprowadzeniu ciała (X i XVI), 3 zaś (XV, XXIV i XXVII) należą do odrębnego gatunku – mów wygłaszanych „od gości” (*ab hospitibus*). Rozróżnienie takie, wciąż jeszcze mało popularne we współczesnej refleksji genologicznej, jest dla zrozumienia istoty szlacheckiego oratorstwa funeralnego jako szczególnego zjawiska, całkowicie niezależnego od kaznodziejstwa, bardzo istotne. Gdy Sobieski praktykował świecką wymowę pogrzebową we wszystkich jej odmianach, pierwsi staropolscy teoretycy dopiero starali się

sposzczywał przede wszystkim na małżonkach. O rękopisie BJ, sygn. 6092 zob. E. Ulčínaitė, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Wrocław 1984, s. 179 („Rozprawy Literackie” 46).

⁷¹ Por. Z. Trawicka, *Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 226.

⁷² Pozostając wciąż wojewodźcem, trzy lata później dziękował Sobieski na pogrzebie Stanisława Żółkiewskiego, a w 1622 r. – samego Jana Karola Chodkiewicza, co dowodnie świadczy o wysokiej ocenie jego zdolności krasomówczych przez współczesnych.

⁷³ Z. Trawicka, *Jakub Sobieski...*, op. cit., s. 216. Tekstu listu nie odnaleziono we wskazanej przez Autorkę lokalizacji, tj. w rękopisie BOss, sygn. 3567 II, k. 225r.

ją opisać i określić reguły nią rządzące⁷⁴. Mowa pogrzebowa, należąca do *genus demonstrativum*, mając korzenie jeszcze w antyku greckim, należy najprawdopodobniej do najstarszych typów mów⁷⁵. Jednak jak inne oracje, także i ona przez stulecia przekształcała się i dostosowywała do obyczajów, czasów i społeczności. W Rzeczypospolitej wieku XVII praktyka oratorska wyprzedzała rodzimą teorię, a ze względu na specyfikę staropolskiego obyczaju i ustroju teoria europejska okazywała się niewystarczająca. Na początku lat 40. XVII w. profesor retoryki w kolegium w Braniewie, Michał Radau, poświęcił część swoich wykładów charakterystyce ówczesnie wygłaszanych w Rzeczypospolitej oracji funeralnych⁷⁶. Wyróżnił wśród nich dwa podstawowe rodzaje (*genera*):

*Orationum funebrium duplex genus est in usu. Nam aliae dicuntur ab hospitibus ad amicos defuncti, aliae ab amicis defuncti ad hospites.*⁷⁷

Stosuje się dwa rodzaje mów pogrzebowych. Albowiem jedne są wygłaszane od gości do przyjaciół zmarłego, inne od przyjaciół zmarłego do gości.

Wystąpienia te, jedno w imieniu zebranych gości (*oratio ab hospitibus*) – wyrażające kondolencje, drugie zaś w imieniu rodziny zmarłego (*oratio nomine consanguineorum*) – stanowiące podziękowanie, miały pozostawać w dialogu, jak niemal wszystkie mowy szlacheckie w XVII

⁷⁴ O gatunkach mów pogrzebowych zob. M. Ciszewska, *Tuliusz domowy. Świeckie oratorstwo szlacheckie kręgu rodzinnego (XVII-XVIII wiek)*, Warszawa 2016, s. 209-269 („Studia Staropolskie. Series Nova”, t. 44(100)).

⁷⁵ M. Skwara, *Polskie drukowane oracje pogrzebowe XVII wieku. Bibliografia*, Gdańsk 2009, s. 296-314.

⁷⁶ Wykłady te zostały spisane i opublikowane jako podręcznik zatytułowany *Orator extemporaneus* w 1650 r. (a następnie jeszcze kilkakrotnie) pod własnym nazwiskiem przez jednego ze słuchaczy – Georga Beckhera. Pierwsze wydanie z właściwą atrybucją, przygotowane przez innego studenta, Adama Motkowskiego, pochodzi z 1655 r. (Amstelandami: apud Jacobum a Meurs). Zob. M. Ciszewska, *Tuliusz domowy...*, op. cit., s. 27.

⁷⁷ M. Radau, *Orator extemporaneus, seu Artis oratoriae brevium bipartitum, cuius prior pars praecepta continent generalia, posterior praxin ostendit in triplici dicendi genere, praesertim demonstrativo; nec non supellectilem oratoriam, sententias, historias, apophtegmatata, hieroglyphica suppeditat. ... Nunc secundo emendatius [et] tertia parte auctius editum ac a rapina Georgii Beckheri vindicatum, per Adamum Motkowsky, gratum discipulum admodum R[everendissimi] Patris, Amstelandami: apud Jacobum a Meurs, 1661, s. 293-294. Zgodnie z opisem Radaua mowa „od gości” (*ab hospitibus*) miała składać się z trzech części: należało wyrazić ból z powodu śmierci zmarłego (*exprimere dolorem super defuncto*), pochwalić go (*laudare defunctum*) oraz pocieszyć jego bliskich (*et consolari amicos defuncti*).*

i XVIII w. Owa dialogiczność stanowiła rys charakterystyczny i wyróżniający staropolskiego oratorstwa.

Inny teoretyk z tego okresu wyróżnił z kolei trzy rodzaje mów, uznając specyfikę kondolencji wygłaszanej w imieniu króla lub władcy:

*Quia iuxta patriae nostrae morem tripliciter institui solent tales orationes: 1-mo quidem nomine regis vel principis qui ad funus mittit oratorem, 2-do ab amico defuncti, qui ad funus invitatur, 3-tio ab eo, qui respondet.*⁷⁸

Ponieważ zgodnie z obyczajem naszej ojczyzny takie mowy zwykle układa się na trzy sposoby: po pierwsze, mianowicie w imieniu króla lub możnowładcy, który na pogrzeb posyła mówcę; po drugie, od przyjaciela zmarłego, który został zaproszony na pogrzeb; po trzecie, od tego, który odpowiada.

Sobieski wystąpił we wszystkich trzech rolach, przy czym dwukrotnie był reprezentantem króla. Niestety, zachował się tekst jednego tylko z tych przemówień – wygłoszonego na pogrzebie Stanisława Koniecpolskiego (XXVII), a do tego – co znaczące – wyłącznie w pojedynczym przekazie. Z zapisków z epoki wiadomo, w jakich okolicznościach przyszło Sobieskiemu przemawiać. Po złożeniu ciała do grobu następował moment – z perspektywy oratorstwa świeckiego – kulminacyjny:

Gości mało co było; z senatorów: J[ego Mość] Ks[iądz] biskup łucki, i ten celebrował a oraz od gości *laconice* [zwięźle] dziękował; J[ego Mość] Ks[iądz] biskup wołoski (Ks[iądz] Zamoyski) a oraz posłem od Księcia J[ego] M[ości] kanclerza W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego (Alberta Stanisława Radziwiłła); J[ego Mość] P[an] krakowski (Jakub Sobieski, ojciec króla Jana III), ten posłem był od Króla J[ego] Mości; J[ego Mość] P[an] wojewoda poznański (Krzysztof Opaliński), ten posłem od Królowicza J[ego] M[ości] Karola; Ks[iądz] J[ego] Mość P[an] wojewoda ruski (Jeremi Wiśniowiecki); J[ego Mość] P[an] wojewoda podolski (Stanisław Potocki); J[ego Mość] P[an] wojewoda bełski (Krzysztof Koniecpolski); J[ego Mość] P[an] kamieniecki; J[ego Mość] Ks[iądz] kustosz [druk: Custos – przyp. wyd.] łucki, ten posłem od J[ego Mości] Ks[iędza] krakowskiego; J[ego Mość] P[an] Lubowicki, sekretarz J[ego] K[rólewskiej] Mości, od J[ego] Mości Ks[iędza] chełmińskiego, podkanclerzego koronnego (Jędrzeja Leszczyńskiego, biskupa chełmińskiego). Od J[ego Mości] P[ana] kanclerza koronnego (Jerzego Ossolińskiego) wołano po dwa razy, posła nie było. Od J[ego] M[ości] P[ana] marszałka koronnego (Łukasza

⁷⁸ *Orator Tullianus politicus...*, op. cit., k. 118r.

Opalińskiego) posłem J[ego Mość] Przyjemski. Od J[ego] M[o]ści P[ana] wojewody wileńskiego poseł był. Było inszych posłów nadto kilka, urzędników ruskich, podolskich, wołyńskich *etc.*, rycerstwa, rotmistrzów, kawalerów, towarzystwa jeźdźnego po części. J[ego Mość] P[an] podczasy koronny (Mikołaj Ostrobróg, wprzód podstoli koronny, rohatyński, drohowicki i lisiński starosta) od ciała perorował długo i pięknie wszystkim Ichmościom dziękował.⁷⁹

Ten opis, a faktycznie długa lista oratorów występujących na pogrzebie Koniecpolskiego, dobitnie pokazuje, jak złożona i bogata była ta część uroczystości funeralnych. Każdy z wymienionych mówców, a niewątpliwie wielu też innych, wystąpił z kondolencjami, na które orator w imieniu rodziny zmarłego odpowiedział na końcu, zapewne co znaczącym posłem dziękując imiennie. Najprawdopodobniej jednak kolejność podana w powyższym cytacie została przez jego autora nieco zmieniona, gdyż rękopiśmienne świadectwo z sylwy Zygmunta Stefana Koniecpolskiego wskazuje, że jako pierwszy przemawiał Jakub Sobieski⁸⁰. Zgodne jest to z opartymi na obserwacji obyczaju zaleceniami XVII-wiecznego teoretyka: najpierw kondolencję miał wygłaszać poseł królewski, po nim posłowie senatorów z zachowaniem hierarchii, wszystkim zaś odpowiadał reprezentant rodziny.

Dziękowanie w imieniu krewnych zmarłego poza wstępem poświęconym rozważaniom o śmierci lub marności życia i pochwałą zmarłego winno zawierać dziękowanie gościom, obietnicę odwzajemnienia się oraz zaproszenie na stypę (*ad convivium funebre*)⁸¹. Tu Sobieski używał często tych samych lub podobnych formuł. Przemawiając *ad hospites*, każdorazowo zwracał się imiennie do wielu osób z indywidualnymi podziękowaniami. Kierował je zarówno do posłów przemawiających w imieniu danej osoby lub całej grupy, jak i do samych gości, także

⁷⁹ *Diariusz pogrzebu Jaśnie Wielmożnego J[ego] M[ości] P[ana] Stanisława na Koniecpolu Koniecpolskiego, kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koron[nego]. W Brodziech (Brodach) dnia 31 Aprilis, Anno 1646 odprawionego*, [w:] *Pamiętniki o Koniecpolskich: przyczynek do dziejów polskich XVII wieku*, wydał S. Przyłęcki, Lwów 1842, s. 293-294. W nawiasach okrągłych objaśnienia Przyłęckiego. Zob. także: S. Oświęcim, *Diariusz drugi pogrzebu Stanisława Koniecpolskiego, hetmana wielkiego koronnego, kasztelana krakowskiego, w Brodach, roku 1646*, [w:] *tamże*, s. 297-298.

⁸⁰ *Pogrzeb J[ego] M[ości] P[ana] krakowskiego*, rkps BK, sygn. 201, k. 519v.

⁸¹ M. Radau, *Orator extemporaneus...*, op. cit., s. 289. W jednym z XVIII-wiecznych rękopisów zamieszczono dwa wzory retoryczne, które dowodzą dalszej specjalizacji odmian gatunkowych: *Praxis 8-va gratiarum actoria hospitibus et invitatoria eorundem* – wzór będący w zasadzie w całości zaproszeniem na stypę, oraz: *Praxis 9-na n[omi]ne hospitum responsoria ad invitatoriam* – deklaracja udziału w posiłku i dziękowanie za zaproszenie; rkps Rac., sygn. 2321, k. 224v-225r.

nieobecnych, którzy „przez” swoich reprezentantów, czyli ich ustami, zechcieli wyrazić współczucie rodzinie zmarłego. Dopiero w ostatnich słowach swoich wystąpień dziękował wszystkim zgromadzonym i deklarował odwdzięczenie się, czyli „odslugowanie łaski”. Po tych formułach w dwu przypadkach (IX 41; XX 22) nastąpiło zaproszenie na poczęstunek, będące prośbą o pomoc w jedzeniu „chleba żalosego”.

Nie ma dowodów na to, że każdy z owych „posłów” występował z osobną publiczną kondolencją, można jednak przypuszczać, że przynajmniej części z nich Sobieski dziękował jako przedmówcom. Nierzadko takie podziękowania to jedyne świadectwa umożliwiające ustalenie szczegółów przebiegu tej fazy uroczystości funeralnych. Opracowanie „kompletu” przemówień wygłoszonych w trakcie jednej uroczystości jest bowiem wobec stanu źródeł, a także koncentracji autorów sylw na postaciach oratorów, nie zaś na wydarzeniach, nie lada wyzwaniem⁸².

Mowy „od gości” po złożeniu ciała do grobu i dziękowanie w imieniu rodziny nie wyczerpywały repertuaru staropolskich świeckich przemówień funeralnych. Te bowiem pojawiały się w kilku fazach uroczystości pogrzebowych, choć w ilościach nieporównanie mniejszych niż kazania. Wiązało się to z ogólnym zarysem i porządkiem pogrzebu tzw. uroczystego, na który składały się kolejne etapy: obrzędy odprawiane w domu (ostatnie pożegnanie oraz wystawienie zwłok), eksportacja ciała do kościoła wybranego na miejsce pochówku oraz ponowne wystawienie trumny na widok publiczny. Następnie w dniu pogrzebu: uroczysta msza święta, procesja żałobna oraz złożenie ciała do grobu⁸³. Ten ogólny schemat był dla organizatorów pogrzebu podstawą opracowania konkretnego scenariusza uroczystości, który wszakże w stosunku do wzoru ulegał daleko idącym modyfikacjom. Nierzadko konieczne stawało się bowiem uwzględnienie zmian wynikających z potrzeb organizacyjnych. Gdy np. miejsce śmierci dzielił znaczny dystans od miejsca planowanego pochówku, konieczne było przewiezienie ciała. W praktyce oznaczało to rozciągnięcie nawet na tygodnie uroczystości pogrzebowych, które zaczynały się jeszcze w miejscu eksportacji. Prócz licznych kazań wygłaszano wówczas oracje określane w nagłówkach jako „przy wyprowadzeniu ciała”.

⁸² M. Barłowska, *Ossoliński, Moskorzowski, Sarbiewski – mowy pogrzebowe. Teksty w dialogu*, Katowice 2008, s. 11-12 („Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 2586).

⁸³ B. Manyś, *Uroczystości rodzinne...*, op. cit., s. 165.

Nie odnaleziono dotąd osobnych, pochodzących z epoki wskazówek teoretycznych dotyczących konstruowania takich wystąpień, ale na podstawie zachowanych tekstów można wskazać kilka ich cech charakterystycznych. Zasadniczo wzorowano je na podstawowych gatunkach mów kierowanych do rodziny i dziękowaniach gościom, więc komponenty topiczne były podobne. Łatwo jednak zaobserwować redukcję laudacji rodu, a w mowach *ad hospites* także brak wieńczącej orację formuły zaproszenia „na chleb żałosny” (*in panem funebrem*)⁸⁴. Niezależnie od tego, czy ciało wyprowadzano z obozu wojskowego, czy też z domu odległego od miejsca pochówku, właściwą ucztę konsolacyjną wyprawiano na zakończenie uroczystości. Istniała zasadnicza różnica między obiema tymi sytuacjami. Przede wszystkim w okolicznościach obozu wojskowego uczestnicy aktu wyprowadzenia nie byli obecni na końcowych obrzędach, obowiązek żołnierski zatrzymywał ich bowiem na miejscu, zaś przy wyprowadzaniu z odległego domu nierzadko towarzyszyli trumnie w kondukcje żałobnym. Dlatego też w tym drugim przypadku zdarzało się, że w kolejnych dniach podróży dziękowano gościom za obecność i zapraszano nie na stypę, ale na kolejny dzień uroczystości⁸⁵.

Sobieski dwukrotnie przemawiał przy eksportacji ciała: wojewody ruskiego Jana Daniłowicza (X) i Stanisława Tęczyńskiego, wojewodzica krakowskiego (XVI). Okoliczności tych zgonów i ich miejsce wpłynęły w sposób istotny na scenariusze uroczystości. Daniłowicz zmarł we Lwowie, trumna musiała więc zostać przetransportowana ponad 70 km do Oleska. Wyprowadzenie zwłok od pogrzebu dzielił miesiąc, a Sobieski mógł uczestniczyć w obu tych uroczystościach i na obu przemawiał, dziękując *nomine consanguineorum* (‘w imieniu krewnych’). Z kolei młody Tęczyński zmarł w obozie pod Kamieńcem, gdzie przebywał także ówczesny krajczy koronny. Sobieski przemawiał w imieniu rodziny, ale faktycznie na miejscu obecny był tylko jeden krewny zmarłego – Mikołaj Ostroróg, stolnik koronny, na którego zapewne spadł

⁸⁴ M. Barłowska, „*Bo przystoi, by dzielne tak wieziono ciała*”. *Mowy przy wyprowadzeniu ciała rycerza z obozu*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 7(2010-2011), s. 64.

⁸⁵ Tak było na pogrzebie Krzysztofa Radziwiłła. Podczas postoju w Biedziach, w trakcie przewożenia ciała z dworu w Świadości do Kiejdan, Antoni Tyszkiewicz, podskarbi nadworny, dziękując uczestnikom konduktu żałobnego, zapraszał „na kontynuację aktu tego pogrzebowego nazajutrz”; zob. M. Jarczykówna, *Przy pogrzebach rzeczy i rytmy. Funeralia Radziwiłłowskie z XVII wieku*, Katowice 2012, s. 72 („Podręczniki i Skrypty Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 2996).

obowiązek przygotowania wyprowadzenia, skoro to przede wszystkim w jego imieniu dziękowano zebranym.

Analizując mowy pogrzebowe, trzeba koniecznie uwzględnić rolę, jaką odgrywały podczas uroczystości, i ich funkcję komunikacyjną. *Oratio ab hospitibus* ('mowa od gości') i *oratio nomine consanguineorum* ('mowa w imieniu krewnych') to odrębne gatunki oratorskie, które jednocześnie nadrzędna zawsze okoliczność, dlatego też niniejszy tom został zatytułowany *Mowy pogrzebowe*, a poszczególne oracje otrzymały tytuły identyfikujące gatunek: *Kondolencja od gości na pogrzebie...*, *Dziękowanie na pogrzebie...*, czy dookreślające też jego odmianę: *Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała...*

Oratorstwo było jedną z najważniejszych dziedzin aktywności publicznej XVII-wiecznej szlachty, retoryka zaś najważniejszym narzędziem umożliwiającym i pełnoprawne uczestnictwo w kulturze, i przede wszystkim – realny wpływ na politykę. Znaczenie sztuki wymowy, a także jej rolę w edukacji podkreślał sam Sobieski w instrukcjach wychowawczych, a czynił to z pewnością na podstawie własnych doświadczeń i obserwacji. Wybór mów Jakuba Sobieskiego jako przedmiotu edycji podyktowany był więc nie tylko atrakcyjnością tych tekstów, choć są w nich obrazy nakreślone w sposób mistrzowski, ale głównie ich znaczeniem dla współczesnych. Tego zaś dowodzi najbardziej liczba odnalezionych przekazów rękopiśmiennych. Dowodzą również bezpośrednie ślady recepcji, jak choćby poczyniona przez franciszkanina Bonawenturę Czarlińskiego w 1637 r., w kazaniu na pogrzebie Janusza Wiśniowieckiego, aluzja:

Sławny ten cny wojewoda był dziełami swojemi, ale sławniejszy i najszczęśliwszy potomstwem w oczach naszych czasów niedawnych zgasłem, to jest J[asnie] O[świeconymi] Ks[iążętami] Zbaraskiem: J[ego] M[ością] P[anem] koniuszym i świeżej zeszedłem J[ego] M[ością] P[anem] krakowskiem – ów jako w legacyjej do cara tureckiego stanął i z jaką w tamtych krajach narodu naszego zostawioną sławą, wiadomemu przypominać nie trzeba; tego zaś słusznie jeden wielki *orator saeculi sui* ozdoba, ojczyzny filarem, senatu wszystkiego *ornamentum* nazwał [...].⁸⁶

⁸⁶ B. Czarliński, *Wizerunek księcia katolickiego, to jest kazanie na pogrzebie Jaśnie Oświeconego Księcia Jego Mości Janusza Korybuta na Zbarażu Wiśniowieckiego...*, Lublin: w drukarni Anny wdowy Pawła Konrada, [1637], k. C₂.

Nie tylko pochwała Sobieskiego jest tu ważna, ale samo sięgnięcie przez kaznodzieję do wygłoszonej sześć lat wcześniej mowy, która mogła być przywołana w pamięci wyłącznie przez bezpośrednich uczestników uroczystości – niegdyśszych jej słuchaczy lub czytelników krążącego jedynie w kopiach rękopiśmiennych tekstu, sięgnięcie zakładające tego tekstu znajomość i możliwość pełnego odczytania aluzji. O rozmiarach i trwałości oracji Sobieskiego w świadomości szlachty XVII w. świadczą liczne szkolne wykłady retoryki, w których pojawiają się w różnych funkcjach: jako ilustracje szczegółowych zagadnień, np. konstruowania sylogizmu, zastosowania figur, amplifikacji, jako przykłady różnych gatunków oratorskich czy wreszcie rozbite na cytaty jako materiał topiczny⁸⁷. Co ważne, nie są to wyłącznie teksty znane z drukowanej antologii Pisarskiego, ale też te funkcjonujące jedynie w obiegu rękopiśmiennym. Warto również przypomnieć, że przynajmniej w jednym wypadku talent krasomówczy Jakuba Sobieskiego na trwale wrósł w tkankę polskiej literatury. Powszechnie znana, zaczynająca się od słów: „Ani mnie też natura formowała z miodu / ust...” pobudka przed bitwą, wygłoszona przez hetmana Jana Karola Chodkiewicza w *Transakcji wojny chocimskiej* autorstwa Wacława Potockiego, w swej inwencji i dyspozycji postępuje, zgodnie z deklaracją poety: „twymi stopami, o wielki Jakubie / Sobieski”, czyli za tekstem łacińskiej ekshortacji pochodzącej z *Komentarzy o wojnie chocimskiej*⁸⁸, nadto podstawowy rys kreacji heroicznej starego hetmana przeciwstawionego młodemu Osmanowi ma swe źródło w takimż przeciwstawieniu w mowie pogrzebowej wygłoszonej przez Sobieskiego (zob. IV 64 i nast., w niniejszej edycji s. 46).

Celem naszym nie jest szukanie w literaturze piękna, które przekracza czas, ale tego, które jest w swój czas wpisane; nie przeprowadzamy wartościowania z obecnej perspektywy, ale szanujemy wybory estetyczne dokonywane w dawnych epokach. Pewna konwencjonalność, często uważana przez badaczy za wadę, winna być więc rozpatrywana

⁸⁷ M. Barłowska, *O kilku sposobach wykorzystywania polskiego oratorstwa w rękopiśmiennych wykładach retorycznych*, [w:] *Rhetorica regina artis scientiaequae*, [redakcja naukowa S. Górzyński], Warszawa 2011, s. 33-45.

⁸⁸ M. Barłowska, *Ekscytarz Chodkiewicza w „Wojnie chocimskiej” Wacława Potockiego. Powinowactwa literackie i rzeczywiste*, „Barok” 8(2001), 1(15), s. 78-79 i 85-92. Ta sama ścisła zależność łączy orację Chodkiewicza jako bohatera poematu z mową hetmana, którą za Jakubem Sobieskim, na prawach prozopopei, wprowadził do kazania na pogrzebie chocimskiego herosa Fabian Birkowski; zob. M. Skwara, *O dowodzeniu retorycznym w polskich drukowanych oracjach pogrzebowych XVII w.*, Szczecin 1999, s. 475-481 („Rozprawy i Studia”, t. CCCXCV (321)).

jako dbałość o rozpoznawalność i komunikatywność w obrębie określonego kodu kulturowego (a także genologicznego), poczucie zaś literackości oparte na retoryce, traktowane współcześnie nierzadko jako sztuczne, należy postrzegać jako kunszt, który miał wieńczyć cały proces edukacyjny.

Niniejsze wydanie ma nie tylko ożywić teksty, które w wieku XVII były ważne i doskonale znane, ale także włączyć je w obieg naukowy i dostarczyć podstawy do dalszych badań. Krytyka tekstu służy rekonstrukcji mów Sobieskiego do postaci najbliższej oryginałom, gdyż – jak wykazało kolacjonowanie przekazów – najczęściej cytowane przez badaczy, głównie historyków, wersje drukowane pomieszczone w zbiorach Jana Pisarskiego i Jana Ostrowskiego-Danejkwicza dalekie są od pierwowzorów. Czy było warto podjąć ten mozolny trud? Jeśli udało się w ten sposób przywrócić pogrzebowej pochwalie hetmana Stanisława Żółkiewskiego przypomnienie jego kłuszyńskiego zwycięstwa, bo fragment je przywołujący okazał się na tyle trudny i skażony, że Pisarski w druku go pominął (III 23), to przynajmniej dlatego – było warto.

Oddajemy więc do rąk Czytelnika edycję staropolskich mów pogrzebowych – tekstów, które właściwie odczytane i osadzone we właściwym kontekście mogą więcej powiedzieć o kulturze XVII w. niż niejeden ówczesny poemat. W ostatnich latach renesans przeżywają badania nad staropolskim kaznodziejstwem, obserwuje się coraz to nowe inicjatywy edytorskie, mowy świeckie zaś wciąż pozostają w cieniu. Ta pierwsza współczesna edycja niewielkiego zbioru zabytków polskiego oratorstwa ma rzucić światło na drobny wycinek tego także olbrzymiego dziedzictwa.

* * *

Wiele lat trwająca praca nad edycją mów Sobieskiego nie została by doprowadzona do finału, gdyby nie mądre wsparcie i życzliwa pomoc wielu osób. Słowa naszej szczególnej wdzięczności kierujemy do redaktora Serii „Biblioteka Pisarzy Staropolskich” i kierownika projektu – Profesora Tomasza Chachulskiego za jego mobilizujący krytycyzm, cierpliwość wobec naszych działań i niezłomne przekonanie, że niemożliwe jest możliwe. Składamy serdeczne podziękowania zawsze otwartej, obecnej i pracującej z nami Profesor Barbarze Milewskiej-Ważbińskiej. Dziękujemy członkom zespołu redakcyjnego Serii oraz Doktor Joannie Krauze-Karpińskiej, że poświęcili naszym wysiłkom

czas i inspirujące intelektualne zaangażowanie. W rozwiązywaniu zagadek leksykograficznych, filologicznych i historycznych okazali nam wielką pomoc: Doktor Ewa Cybulska-Bohuszewicz, Profesor Iwona Słomak, Profesor Izabela Winiarska-Górska i Profesor Andrzej Korytko. Na koniec chcemy podziękować tej, która podjęła „trud niemały” – recenzentce tomu, Profesor Elwirze Buszewicz, jej erudycja, pracowitość i zaangażowanie pozwoliły nam uniknąć błędów i znacząco wpłynęły na ostateczne brzmienie prezentowanych tekstów.

Dziękujemy wszystkim, którzy przez te niełatwe lata pracy nad edycją słuchali nas i mimo wszystko wierzyli, że doprowadzimy podjęte zobowiązanie do końca.

MOWY POGRZEBOWE

John G. Brown

[I.]

[Dziękowanie na pogrzebie Andrzeja Boboli,
podkomorzego koronnego]

[Warszawa, po 27 XI 1616]

**Mowa do gości na pogrzebie
J[ego] M[oś]ci Pana podkomorzego koronnego**

[1] Nie dziw, M[oś]ci Panowie, że człowiek umiera, bo też nie dziw, że się rodzi. [2] W niebie zaś tak od wieków uradzono: co się tu pocnie, skończyć się ma, a że ciała nasze śmiertelne – śmierć ich kresem, że skazitelne – prochu i gliny ziemia dobytkiem być musi. [3] Nie nowina i W[asz]m[oś]ciom samym w tej życia naszego komedynie często takowe (jakoście dopiero przed oczyma mieli) *theatra*¹ widywać. [4] Barwać wprawdzie szpetna, akt dosyć żaloszny, jednak każdemu, nie tylko dobremu chrześcijaninowi, ale nawet i samemu rozumnemu człowiekowi za osobliwą stanie szkołę żywota ludzkiego, który zacząć łącno, prowadzić dobrze trudno, a skończyć najtrudniej. [5] Trudno nam, na ziemi mieszkając, z mądrością wylatywać i dowcipami naszymi nieba sięgać. [6] U wszystkich jednak rozum jest własne dziecię, co się jedno czaczkciem jakimści bawi, a sam, czego się chwycić ma, nie wie, prędko się pośliznie i choć znowu powstanie, nierychło się po tym otrzyma.

[7] Pojrzemy na wszystkie życia naszego kondycyje, każdy w swym stanie ma co z sobą czynić. [8] Ubóstwo, że między ludźmi gęste, zda się być do życia snadne, małą się też rzeczą kontentuje, co mało ma, aleć i tam kłopotu dosyć: albo go niedostatek trapi, albo niezbyty gość, przekłeta zazdrość korcić musi. [9] Aza bogaty najszczęśliwszy ludziom się zda, że u niego wszystko w domu jako wianki wil? [10] Otworzyć jedno do serca okienko, prędko by obaczył świetną nędzę, co mówię: nędzę – ba! – ciężką mękę od dwóch srogich katów: zbytku i chciwości. [11] Jest się na co wezdrznąć, pojrzawszy na monarchy i mocarze świata tego. [12] Prawda, że wysoko siedzą, ale – strzeż Boże! – nogę raz powinąć, nisko spaść muszą. [13] A co niemal na każdy dzień widzimy na dworach i pałacach pańskich, wysokie stopnie i urzędy jako są do szczęśliwego i spokojnego życia zawadą. [14] I panu oraz usłużyć, i wszystkim się podobać – niepodobna, cudze kłopoty, ciężary, prace na ramionach swych dźwigać – ciężka, z szczęściem ustawicznie

¹ 'sceny / przedstawienia'. Zob. niżej, XII 2.

za pasy chodzić – straszna. [15] Temu raz po gębie dać, tego drugi raz pogłaskać trzeba, znać ludzie i różne ich animusze różno traktować trudno, od inwidyjey chcieć się zaś uchylić tak się zda podobno, jakoby człowiek od własnego swego cienia uchronić się chciał. [16] Lecz jeżeli ludzi takowych życie na świecie trudne, trudniejsza daleko dobra i spokojna śmierć. [17] O, jako tam wiele rozerwania! [18] Ludzieśmy wszyscy! [19] Komu się to, przebóg, chce z jednostajnym więc szczęściem pożegnać, honory, rządy, tytuły między inne podzieliwszy, tam z sobą biedną jedno koszulę do trumny włożyć?

[20] Aleć to inaczej wszystko rozumieć się ma o tym zacnym i wielkim człowieku, J[ego] M[os]ci Panu podkomorzym koronnym, któregośmy ciało ziemi oddali. [21] Miał – śmieie rzec mogę – ten starzec święty to szczęście oboje: dobrze żył, bo świątobliwie umarł, świątobliwie umarł, bo dobrze żył. [22] A żył od młodości aż do sędziwości swej nienaganionemi obyczajami, cnotą nienaruszoną, całą u ludzi reputacją – przydam i to – a żył na dworach pańskich trzech królów polskich. [23] Jedni do dworu przyjeżdżają po dobre obyczaje, drudzy tamże je, chcąc, sami tracą, on z jakimi, to jest chwalebniemi, przyjechał, z takimi tak długi wiek żył, z takimiz i dokonał. [24] Niektórzy, o zbawieniu myśląc i na ostatnią się godzinę gotując, od ludzi precz na dzikie pustynie, na głuche puszcze uciekają, on zaś, trawiąc niemal wszystkie lata swoje w tak wielkiej ludzi rozmaitych kupie, na tym Rzeczypospolitej widoku, to jest dworze pańskim, na tak wysokim i zabawnym urzędzie, przecie się i na taką śmierć, jako go potkała, gotował, i takie, do jakiego się dostał, mieszkanie sobie budował. [25] Zostawiwszy po sobie w tej mierze z podziwieniem przykład, że kto jedno nań wspomni, to przyzna, co i potomnych na potem wieków pamięć przyznać musi, że był człowiek w życiu prawie święty, na urzędzie – skromny, w szczęściu swym – przyjaciel zawsze jednaki, w służbach pańskich – i pilny, i wierny. [26] Miło nam patrzeć było i z niego się młodszym i starszym uczyć, jako panu służyć trzeba, ale i samemu Jego K[rólewskiej] M[os]ci Panu naszemu M[iłos]ciwemu pięknie z nim było: mieć człowieka takiego w komorze, z którego by i on sam dufną i zdrową radę, i my, drudzy, dobry wszystkich cnót przykład wzięciemy mogli.

[27] Nie mógł tedy ten wielki człowiek, jedno tak umrzeć, jako się gotował. [28] Przepędziwszy lata swoje w łasce Bożej, w łasce pańskiej, w sławie dobrej, w miłości ludzkiej, doczekawszy się nie onej zgrzybiałej albo tęskliwej więc starości, pełen cnót, pełen ozdób, pełen dobrych cnotę życia swego dni zgwał w oczach naszych. [29] Nie trzeba było nań

Śmierci dybać, dawno był na nią gotów, czekał jej ochotnie, wzywał jej śmieie; kiedy czas przyszedł, Bogu – ducha, dług oddał przyrodzeniu.

[30] W[asz]m[oś]ć zaś, nasi M[iłoś]ciwi Panowie, żeście proch jego ziemi oddali, uczyniliście to i z powinności chrześcijańskiej, i z wielkiej chęci swej, którąście żywemu oświadczyli, a to i kościom jego teraz pokazujecie. [31] Za co Ichm[o]ść Panowie powinni z Ichm[oś]ciami Pany egzekutorami, będąc W[asz]m[oś]ciom obowiązani, uniżenie przez mię dziękują. [32] Ta zaś – śmieie rzekę – dusza święta, która za cnoty swe do Twórcy się swego dostała, niechaj gorące przed majestatem Pańskim modły czyni, aby tę powinność przyjacielską, tę uczynność pobożną obfitemi pociechami W[asz]m[oś]ciom nagroził, aby kiedy na każdego z W[asz]m[oś]ciów ostatni padnie dekret, takąż, jako i jemu, ostatnią szczęśliwą dał godzinę.

[II.]

[Dziękowanie na pogrzebie N. Dłoty]

[ok. 1620]

który

w Warszawie zabity

**Na pogrzebie P[ana] Dłota
dziękuje J[ego] M[ości] P[an] Sobieski,
wojewodzie lubelski**

[1] Dawna przypowieść jest, M[iłość]ciwi P[anowie], że śmierć *omnium terribilium terribilissima*², a słusznie, bo że wszystkiemu końcem, że człowiekowi ostatnim jest kresem, że co czas zmocni, to ona zniszczy, co przyrodzenie ścisłym ciała i duszy związkim spoi, to ona rozerwie, że z człowieka proch, a – iż tak rzekę – z czegoś nic uczyni, nie może być, jedno przez się barzo straszna. [2] Nam się tak dlatego zda, że i tak powszechna, i tak gęsta między nami się uwija. [3] Ledwo więc łzy z oczu zetrzemy, aliści znowu nam płakać przychodzi, żalobę na żalobę obłóczyć, z jednych mar na drugie miłe przyjaciółki przekładać, z pogrzebów na pogrzeby się przejeżdżając, deptać mogiły tych, z którymiśmy świeżo uciesznie żyli. [4] Stąd znać wszechmocność Pańską, a skazitelną naszą, widzieć, co Pan, a podnózek, co Bóg, a proch. [5] Na takowych wszystek wiek nasz zasiadł akciech. [6] Życie nasze co? [7] Jedno krótkie a błędne pielgrzymstwo. [8] Co omylne lata? [9] Jedno prosty a pewny do śmierci gościniec. [10] Co na ostatek ten świat? [11] Jedno gospoda, gdzie kilka godzin przenocowawszy, kiedy we wrota zakolącą, na inszą dziedzinę prowadzić się musimy. [12] A natura jako pewny *creditor*³, gdy powinny, którego nam pożyczyla, dług od nas wyciąga, czasem tak nas zdybie, że i porachować się z sobą nie da. [13] Nie masz w tym jako żadnego braku, tak i pewnego porządku. [14] Nieraz młodszy przed starszymi i po młodszych starsi ostatniemu dekretoowi podlegają, prędzej czasem nieszczęście w pokoju ugodzi, niż wojna strawi, prędzej niejeden za ścianą, niż w szajcach śmierci się narazi.

[15] Świeży mamy przed oczyma przykład nieboszczyka, P[ana] Dłota, któregośmy ciało teraz ziemi oddali. [16] Ten, urodziwszy się w starożytnym szlacheckim domu, wołał niż po kątach domowych na posłudze Rzeczypospolitej kwitnąć<y> młodości wiek strawić, wyprawiając się pod Smoleńsk (jako siła W[asz]m[ości] wiadomi), ochotnie

² 'ze wszystkich [rzeczy] strasznych najstraszniejsza'

³ 'wierzyciel'

i wiernie ojczyźnie służył. [17] W nieprzyjacielskie ręce wpadłszy, w niewoli, która się śmierci równa, wiarę swą panu i ojczyźnie oświadczył. [18] Stamtąd wyzwolony, gdy podeszłej w leciech matki oczy pożądaniem pociechami nasycić miał, jako go pierwsze szczęście z większych niebezpieczeństw wybawiło, tak zaś ostatnie nieszczęście, gdy się nie spodziewał, z tego świata żałośnie porwało.

[19] Słusznie się tu młodzi na niedojrzałą młodość wzdrygać, słusznie starzy bliskiego kresu oczekiwać, słusznie wszyscy na *iniquam fatorum sortem*⁴ westchnąć mają. [20] Słusznie przy osierociałych i smętnych siostrach żal zostaje, ta jednak jest nie mniejsza ulga, łaska i ludzkość W[asz]m[oś]ciów moich M[iłościwych] P[anów], którzy i z powinności chrześcijańskiej, i z chęci swej na ten akt żalorny przybycieście raczyli. [21] Tą uczynnością swoją nie tylko sobie samym i ludzkości swej dosycieście uczynili, ale i powinne pozostałe tak obowiązali, że każdemu z osobna z W[asz]m[oś]ciów moich M[iłościwych] P[anów] i wszystkim razem na każdą – a daj Boże! – pociesniejszą posługę, stać się zawsze będą gotowi.

⁴ 'niesprawiedliwy wyrok losu / przeznaczenia'

[III.]

[Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Żółkiewskiego,
kanclerza i hetmana wielkiego koronnego]

[Żółkiew, 16 II 1621]

**Dziękowanie na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana Żółkiewskiego,
kanclerza i hetmana koronnego**

[1] Gdyby to podobna Rzeczpospolita, ojczyznę naszą miłą, ze wszystkich szerokich jej granic oraz zgromadziwszy, na dzisiejszy żalony akt zaprosić, ona by żalobnej ceremoniję pierwszą i ostatnią pompą, a dzielnego hetmana swego marami samemi słusznie być miała, aby zbroszone krwią kości jego na ramiona własne wzięwszy, jako sławny wszystkiemu światu cnoty i męstwa widok wystawiwszy, nie prochem je przykryła, ale raczej w sercach i umysłach nas wszystkich wspaniały im grób zbudowawszy, miasto ziemi, w wiecznej potomnych czasów pamięci tak zacny klejnot pochowała. [2] Zdalci by się wprawdzie umarłego nowy jakiś obchód, ale też i żywego niezwyčajne były czyny, a wielkie dzieła wielkie za sobą ciągną przykłady i wysokie cnoty czcią nieba sięgają. [3] Już by nam nie trzeba po greckich ani po rzymskich szperać dziejach, jako oni swoich bohaterów *mausolea*⁵ za ołtarze i kościoły mieli, jako hetmanom swym *publico luctu*⁶ rocznice czynili, a gdy ich chowali, często więc nie tylko wszystkie stany i urzędy wszelkie, ale wojska, narody, państwa i ludne królestwa za jedną się trumną cisnęli. [4] Nic ja nie wątpię, że lubośmy tu wszyscy przybyć nie mogli, ponieważ on dla wszystkich zdrowie położył, i ci, co doma pozostali, i cośmy się tu stawili, jednostajnem głosem mówić możemy, że *Hectora flemus*⁷, jeżeli takich płakać przystoi, a nie raczej im świętą – że tak rzekę – zazdrością zajrzeć i w niebie wiecznej chwały, i tu na ziemi, póki świat stać będzie, nieśmiertelnej sławy. [5] Tych popolicie żalować dobrze, którzy umierając, sami się żalują, albo przez wszystek wiek swój w pieśczości i gnuśności żyjąc, umierają; tych płakać, którzy z tego świata schodzą, nic na nim nie uczyniwszy ani do przysługi, ani do sławy. [6] Ale którzy dla ojczyzny prace, trudy, niebezpieczeństwa, koszty i bezsenne nocy

⁵ 'grobowce'

⁶ 'publicznie obchodząc żalobę'

⁷ 'opłakujemy Hektora'

za jedną sobie rozkosz poczytywali, którzy razy na ciele za kosztowne męstwa swego upominki odnosili, którzy częstemi przewagami jako wabem jakim śmierć samę wabili, nic w sercu, nic w ustach, jedno sławną śmierć, nie miewali i takąż z świata zeszedli, tym i za żywota wielce się dziwować, i po śmierci nie tak łzami oplakiwać, jako *encomiis*⁸ czcić i wynosić przynależy.

[7] Mówmyż tedy już bezpiecznie: *Satis Hector habet*⁹. [8] Dosyć i w tym, że ojczyzna, pan i wszyscy *cives*¹⁰ dobrzy żałują nie tego, że ten tak wielki człowiek umarł; dosyć i w tym, że kroniki dziejami, wiek laty, dom swój ozdobami i przedniejszemi w tym państwie tytułami napelnniejszy, na tak sławnym i wielkich onych bohaterów, i hetmanów łożu za wiarę świętą i ojczyznę poległ. [9] Mało na tym długo i szczęśliwie żyć, ale cnotą i niepoślednimi zabawy czasy swoje mierzyć – to najprzedniejsze szczęście. [10] Nader tedy szczęśliwy ten zacny kanclerz i hetman koronny, że nie miesiącami ani laty, jako to bywa, liczył dni wieku swego, ale prawie *sudore et sanguine*¹¹ inszą coraz wszystką robotą, coraz nową pracą, różnemi to doma ojczyzny usługami, to za ścianą Rzeczypospolitej ekspedycjami. [11] Wiódł jakiś spór młodszy wiek jego z podeszłym, że pojrząwszy na czerstwość, ochotę i trudy jego, zdał się być w starości młodym, a kiedy każdy więc pospolicie spracowaną już głowę do domowych kątów na wczas i odpoczynek tuli, on w te czasy, najbarziej ją horowawszy, *in hosticum*¹² wyniósł i tam za nas wszystkich sławnie ją położył.

[12] Owo zgoła przez wszystkie żywot jego jednakim, to jest zawsze wielkim człowiekiem, widziała go ojczyzna i jej się urodziwszy, jej, idąc torem zacnych przodków swoich, oddał i młodość swoją, którą nieco w cudzej ziemi na ćwiczeniu i naukach przepędziwszy, udał się na dwór ś[więtej] pamięci króla Stefana. [13] Jeżeli rośnie stąd nie lada jaka chwala *principibus placuisse viris*¹³, toć on wielce stąd chwalny, że oraz wielkiego dwiema rozumu i animuszu ludziom do smaku przypadł: tak roztropnemu królowi i tak biegłemu słudze i urzędnikowi jego, sławnej pamięci Jego M[os]ci nieboszczykowi Panu Zamoyskiemu. [14] Przyjął go król Stefan na dwór swój za sekretarza, w moskiewskich ekspedycjach zażywał go do różnych posług i – co w panach rzadka – przypuszczał

⁸ 'pochwałami / utworami pochwalnymi'

⁹ 'Hektorowi dość'

¹⁰ 'obywatele'

¹¹ 'w pocie i krwi'

¹² 'do kraju nieprzyjacielskiego'

¹³ 'dostojnym się mężom podobać'. Zob. niżej, VI 24.

go *ad penetralia aulae et imperii arcana*¹⁴. [15] Nastał szczęśliwie nam dziś panujący Król Jego M[os]ć Pan nasz. [16] Tego jako nowego pana ohotnie przywitać usiłował, nie mógł mu przy oddaniu posłuszeństwa większej dani i droższego upominku ofiarować nad krew swoją własną, którą za dostojęństwo jego w potrzebie byczyńskiej hojnie rozlał.

[17] Za czym nastąpiły dalsze zasługi, a za zasługami wysługi *honorum et dignitatum*¹⁵. [18] Dana mu polna buława, aby sławnej pamięci nieboszczykowi, Panu Zamoyskiemu, hetmanowi wielkiemu, wojennych prac dopomagał. [19] Aż nie dopomagał? [20] Świadkiem są cecorska, multańska, inflancka ekspedycyje, aleć i z regimentu jegoż samego, jakie zwycięstwa, łupy i tryjumfy odnosiła ojczyzna, żadnemu nie tajno. [21] Niemała to przysługa była: zniesione kozackie tabory i do działą przykowany on niezbożnego ojczyzny własnej łupu i nie mniej zacnej szlachty krwi nienasycony Nalewajko. [22] Wielka ojczyźnie pociecha tatarskie na Udrzyckich Polach liczyć mogiły. [23] Nie Kłuszyńcy, nie Kłuszyn, licha derewianka przezeń tak dalece uszlachcona jako wszystka Rzeczpospolita ozdobiona onym tak zacnym z małą garstką ludzi naszych nad wielkimi moskiewskimi i cudzoziemskimi ognistemi wojskami zwycięstwem. [24] Kiedy zaś północne niemal wszystkie kraje na imię Królewicza Jego M[os]ci Władysława czołem mu uderzyły, kiedy butnego narodu trojem murem i trzema rzekoma obtoczona stolica skarby swe, od dawnych zbiorów nieco już spleśniałe, otworzywszy, jemu się pokłoniła; kiedy car moskiewski, szósty na świecie monarcha, z plemieniem swym wydany i przezeń *in theatro Reipublicae*¹⁶ w lękach J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci oddany – jakie to były dzieła, już i cudzoziemskich narodów postronne pióra, od nienawiści i pochlebstwa próżne, pisać i u nas samych nieprzeżyta następujących wieków pamięć w nieśmiertelnej sławie jako w twardym jakim kamieniu ryc tak zacne tryjumfy nie przestanie. [25] W zawierusze zaś przeszłej domowej, gdzie o konfidencyją najtrudniej, że Jego K[rólewskiej] M[os]ci zdrowie i panowanie prawie na ręku piastował i koronę, już mu z głowy nachyloną, utwierdził, że i w radach, i sentencyjach swoich przez te czasy nic innego nie upatrywał, jedno ono: *Parce civibus*¹⁷, ma mu być za co pan z ojczyzną powinien.

[26] Jakoż oświadczył mu J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci po tym łaskę swoją, z kasztelaniję lwowskiej pomknąwszy go na wyższy stołek

¹⁴ ‘do wnętrz pałacowych i do tajemnic państwowych’

¹⁵ ‘dostojęństw i godności’

¹⁶ ‘na widoku / wobec Rzeczpospolitej’

¹⁷ ‘Oszczędzaj współobywateli’

województwa kijowskiego, a potem zemknąwszy sędziwą i zrobioną głowę jego wprawdzie *ad summam dignitatem*¹⁸, ale do wielkiej prace, gdy mu z buławą wielką pieczęć wielką koronną konferować raczył. [27] Zbraniał się on długo, nim ten urząd przyjął, różnych przyjaciół rady zaciągając, sam się z sobą biedził, aż potem, idąc za wolą Bożą, u którego w ręku serca są pomazańców i namiestników na ziemi Jego, wziął na się urząd ten, w którym jako się sprawował, w świeżej wszyscy macie W[asz]m[oś]ć pamięci. [28] A kto się naliczy różnych jego ukraińnych co rok ekspedycyjej, to z Kozaki, to z pohańcy transakcyjej? [29] W tej ostatniej imprezyjej swojej jako się nie tylko dzielnem hetmanem, ale i nieustraszonym mężem, i nieprzetrwanym w głodzie, niespaniu, w pracy żołnierzem być pokazał, tych wszystkich języki jednostajnie świadczą, którychkolwiek dusze stamtąd wychodzą. [30] Opowiedział *cygnea voce*¹⁹ w liście swym do J[ego] K[rólewskiej] M[ości] następujące niebezpieczeństwa, pożegnał ojczyznę i pana i z tym się animuszem do Wołoch puścił, aby był, jako *fata*²⁰ chciały, trupem swym drogę do ostatniej ojczyzny zguby pohańcom zawalił. [31] Żał się, Boże, że tamte brzegi dniestrowe i góry już ojczyzny naszej, które na koniec jego bez wszelkich afektów patrzyały, przemówić nie mogą, aby one same już w te czasy nie hetmana, ale wielkiego męża i bohatera tak mężne z tego świata zeście nam opowiedziały.

[32] Życzę znowu, Ojczyzno moja, abyś się teraz na ten tu plac sta-wiła i przy tym tak zacnym gościom podziękowaniu samaż wśród hetmanowi swemu podziękowała, że zdrowie twoje przez tak długi czas w ciężkich raziach twoich piastował, za twoje szczęście i bezpieczeństwo wszystkim się niebezpieczeństwom zastawiał; abyś w pokoju kwitnęła, on wojował, abyś wczasów swych zażywała, on się na wszystkie niewczasy puszczał, abyś na ostatek długo fortunnie żyła, on poległ i tak cię pożegnał. [33] *Cecidit columen patriae, mora fatorum*²¹. [34] Toć by Ojczyźnie przynależało.

[35] Tę zaś Jej M[ości] P[ani] kanclerzyna, ta zacna utrapiona ma-trona, powinność swoją być czuje, aby uniznienie naprzód J[ego] K[rólewskiej] M[ości] Panu swemu M[ilości]ciwemu podziękowała, że pomniąc na krwawe prace przez wszystkie szczęśliwe J[ego] K[rólewskiej] M[ości] panowanie i wierne posługi męża jej, tę ciemną żalobę

¹⁸ 'do najwyższej godności'

¹⁹ 'łabędzim głosem'. Zob. niżej, IX 26.

²⁰ 'wyroki losu', tu: 'wyroki Boskie'. Zob. niżej, IV 54, V 12. 15. 22, VI 29, XXV 21.

²¹ 'Poległ filar / podpora ojczyzny, odroczenie wyroków losu'. Zob. niżej, IX 23, XII 18, XXI 13, XXVII 12.

i grób wielkiego sługi swego łaską swą pańską oświecić prawie raczył. [36] A że przez W[asz]m[os]ci, M[i]łos]ciwy Panie wojewodo kijowski, w dom żalсны szlachecki sług swych wchodźć się nie zbrania, Pana Boga o to sierocemi modłami swemi (które u Niego wagę swą miewać zwykły) prosić nie przestanie, aby J[ego] K[ró]lewska] M[os]ć na pomysłne w tak kwitnącym państwie swym, jako i w domu królewskim pociechy długo patrzyć raczył. [37] I Jej K[ró]lewskiej] M[os]ci, M[i]łos]ciwy Panie starosto skalski, uniżenie dziękuje, że Jej K[ró]lewska] M[os]ć nie tylko z chrześcijańskiej, ale i z pańskiej dobroczynności dopomagać raczy J[ego] K[ró]lewskiej] M[os]ci Panu naszemu w tym oświadczeniu przez W[asz]m[os]ciów łaski swej pańskiej. [38] Uprzejmie życzy, jako uniżona Jej K[ró]lewskiej] M[os]ci służebnica, aby wszystkie żale i smętki tak od samej Jej K[ró]lewskiej] M[os]ci, jako i od świątobliwego potomstwa Jej K[ró]lewskiej] M[os]ci oddalone były.

[39] J[ego] M[os]ć Ks[iądz] arcybiskup gnieźnieński, M[os]ci Panie Herburcie, niejeden – jako owo mówią – soli korzec zjadszy i w dobrych, i we złych czasiech z sławnej pamięci małżonkiem Jej M[os]ci, jawnie pokazuje, że mu był i za żywota przyjacielem, kiedy umarłego kościom taką oddaje uczciwość. [40] Za co Jej M[os]ć Pani kanclerzyna, wielce podziękowawszy, winszuje, aby jako pierwszy i przedniejszy ojczyzny naszej filar żył długo na rozmnożenie i podporę tej Rzeczypospolitej naszej. [41] Dziękuje, M[os]ci Panie podczaszy belski, Jego M[os]ci Księdzu kanclerzowi, że przyjacielowi i koledze swemu i po śmierci takową chęć oświadczać raczy. [42] Życzy, aby w tych pracach Jego M[os]ć[i] pod te tak trudne Rzeczypospolitej czasy sam Pan Bóg zdrowiem dobrym *et spiritu consilii*²² posilał. [43] Także i W[asz]m[os]ciom moim M[i]łos]ciwym Panom, którzyście się jedno tu stawili, za tę chrześcijańską i przyjacielską uczynność przeze mnie dziękuje.

[44] Aleć, moi M[i]łos]ciwi Panowie, jeżeli co *genius*²³ w ludziach może, jeżeli serce prorok, jeżeli wieszczu duch w przyrodzonym afekcie bywa, i sam Jego M[os]ć Pan starosta rubieszowski, ciężkim więzieniem i razami na placu poczciwości a posłudze ojczyzny odniesionemi strapiony, gdzieś tam z turmy swej na niebo poglądnąc, tylko czuje w sercu swym ten żalсны dzisiejszy akt i nieraz gorzkimi łzami i z daleka trumnę ojca i dobrodzieja swego oblewa. [45] Że do tej ostatniej posługi przybyć według powinności swej synowskiej

²² 'i duchem rady'

²³ 'duch opiekuńczy'

nie mógł, z pogańskiej ziemi za tę chrześcijańską uczynność niejednym westchnieniem W[asz]m[oś]ciom mym M[iłoś]ciwym Panom dziękuje. [46] Toż czyniąc, i to żałobne wszystko domostwo życzą, aby w pociesniejszych – da Bóg! – okazjach tę łaskę W[asz]m[oś]ciom odslużić mogli.

[IV.]

[Dziękowanie na pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza,
wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego]

[Ostróg, 16 XI 1622]

**Mowa na pogrzebie
sławnej pamięci Jego M[os]ci Pana wojewody wileńskiego,
hetmana W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego,
w Ostrorogu, 16 Novembris Anno 1622**

[1] Dawne to bywa i pospolite wszystkich wieków i wszystkich stanów na Śmierć narzekanie, a nie dziw, bo iż ona bez braku, bez czasu, bez miłosierdzia według upodobania swego nikomu folgować nie zwykła, odjąć się jej zaś niepodobna, zemsty przynajmniej nad nią jakiej szukać chcemy w płaczach i lamentach naszych, zdrowiu i baczeniu pod czas przeciwnych. [2] Aż nie ciężka wielkim monarchom z tronu w dół, z majestatu w proch, od berła do bryły ziemie? [3] Aż nie przykra hetmanom i sławnym na wszystkie świat zwycięzcom tu swoje, na ziemi, statui, tu trofea, tu tryjumfy, tu łupy nieprzyjacielskie na dziw pozostałym ludziom zostawiwszy, samym zaś w ziemię paść na łup robactwa brzydkiego? [4] Aż nie żalosna wysoko postawionym urządowi to z buławą, to z pieczęcią, to z łaską, to z stolkiem senatorskim w jedną się wcisnąć trumnę? [5] Aż nie bolesna ludziom w skarby, w zbiory, bogactwa i szerokie włości możnym, których za żywota czasem chciwości tak szeroki świat małym się zdał kącikiem, a ono po śmierci to ich wszystko państwo, kiedy im garść piasku na oczy nasypią? [6] Młodym, kiedy im owo przyjdzie żywot kończyć w te czasy, kiedy go jedno zaczynają, aż się serce nie puka? [7] Toż się dzieje czerstwym i zdrowym, co sobie pospolicie wieki przeżyć zamierzają, a sami, niebożęta, ani zwiedzą, kiedy się obalić muszą, często się nawet trafia, że się jakoś nie chce i najstarszemu od marnego kosturka, i najchorszemu od biednego łózka. [8] Owo zgoła wszędzie i każdemu niemal przykra śmierć. [9] W tej jednak przecie na świecie odmianie i mieszaninie bywa taka śmierć, która nie strachem, nie tęsknicą, ale szczęściem się być pokazuje ludzi umierających. [10] Rzadkać taka wprawdzie, ale im rzadsza, tym w oczach ludzkich ma być dziwniejsza.

[11] Widzimy co godzina dobrze sami, że nic pod słońcem nie masz stałego, *nihil perpetuum, pauca diuturna sunt*²⁴. [12] To szczęście

²⁴ 'nic ciąglego / wiecznego / trwałego, mało co jest długotrwałe.' Zob. niżej, VI 1, XII 20, XVIII 4.

nasze dobrze ktoś szkłu przyrównał: *Dum splendet frangitur*²⁵ – kiedy się z nami najbarziej pieści, to nam w te czasy po gębie da, kiedy nas najlepiej piastuje, dopiero się strzec, żeby nas przykro jako nie upuściło. [13] Wielki on król, trzy nowiny wesole, jedną po drugiej, jednegoż dnia wzięwszy, że mu się to nazbyt szczęśliwy dzień zdał, zaraz o sobie zwątpił, kiedy samże zebrał: *O, Fortuna, exiguo haec compensa incommodo*²⁶. [14] Była przypowieść o cesarzach rzymskich, że ich tak było mało dobrych, że ich wszystkich imiona na jednym pierścionku spisać mógł. [15] Mym zdaniem dobrze się jeszcze tych mniej znajduje, których by śmierć bez jakiej odmiany szczęścia zastać miała. [16] Optywał czasów swoich jeden w Grecyjej w tak wielkim szczęściu, że dobrzy przyjaciele jego, bojąc się, aby mu się przy samej śmierci wspanie nie obróciło, gdzie się jedno ruszył, ustawicznie za nim wołali: *Morere iam, Diagora, non enim caelum ascensurus es*²⁷. [17] A jeśli gdzie, tedy u wielkich hetmanów wielka nowina jednostajne przez wszystkie wieki aż do ostatniego kresu powodzenie. [18] Dostawało się na wielu miejscach pierzchać i wielkiemu Aleksandrowi, Annibal, przez szesnaście lat w cudzym państwie zwycięzca, w swojej ziemi na starość w jednej bitwie oraz i przez tak wiele lat nabytą sławę, i ojczyznę własną stracił. [19] Miał za swe *ad Dyrrachium*²⁸ on, co się niezwyciężonym być rozumiał, *Iulius* cesarz. [20] A u nas doma na wszystkie wieki sławny pan nasz, Bolesław Krzywousty, czterdzieści siedm bitew, jedną po drugiej, wygrawszy, ostatnią, pod Haliczem, z wielką naszą klęską przegrał i stąd, żalem i wstydem zdjęty, prędko po tym zszedł z tego świata. [21] A któż by się tym podobnych przykładów naliczył, jako się różno różnym hetmanom przez wszystkie wieki szczęście przerywało?

[22] Nader z tej miary i w życiu, i w szczęściu swym szczęśliwy był ten wielki zwycięzca, któregośmy ciała ziemi oddali, świętej pamięci Jęgo M[o]śc Pan wojewoda wileński. [23] Możemy bezpiecznie one słowa mówić o nim, że *stantem adhuc Fortunam reliquit*²⁹. [24] Lata bowiem niemal z tryjumfy zrównawszy, wieczną nieśmiertelnych dzieł swoich sławą północne i wschodnie kraje, Dźwiny i Dniestry, Bałtyckie Oceany i Czarne Morza złączywszy, na tak wielkim trzech części świata widoku w statecznym szczęściu dni swoich dokończył. [25] Godzien

²⁵ 'Gdy błyszczysz, pęka / łamię się'

²⁶ 'O, Losie / Fortuno, zrównoważ tamte niewielkim nieszczęściem / niedogodnością'

²⁷ 'Umieraj już, Diagorasie, bo nie wstąpisz do / nie osiągniesz nieba.' Zob. niżej, XXII 9.

²⁸ 'pod Dyrrachium'

²⁹ 'pozostawił Fortunę / los / szczęście, kiedy go jeszcze wspierała / zmarł / zszedł ze świata w chwili, kiedy Fortuna jeszcze go wspierała'

zaprawdę za przeważne czyny i znaczne służby w ojczyźnie swojej, aby na tym miejscu, gdyby to być mogło, nie ten go przykrył kamień, ale raczej *rudera*³⁰ tak wielu różnych zamków i twierdz dziełem jego dobytym. [26] Jako go raz ręka Pańska wzięła, tak go i na takie urzędy, jakoście W[asz]m[oś]ć sami widzieli, i na taką sławę, na jaką świat patrzył, wyniosła, i w teje go porze aż do ostatniego kresu dotrzymała.

[27] W dziecinnych latach jego azaż to było małe pierwsze szczęście jego *iudicium*³¹ o nim wielkiego króla, ś[więtej] pamięci Stefana, który i z młodych pagnokci Iwa poznawał, a gdy mu się dobrze przypatrzył, rzekł snąc o nim te słowa: *Evadet hic in virum*³² – i nie omylił się na tym prognostyku z sławą swoją, państwa jego potem. [28] Pierwszą młodość swoją przepędziwszy na peregrynacją, udał się zaraz do drugiej szkoły, rycerskiej, każdemu szlachcicowi i do sławy, i do przysługi nazbyt potrzebnej. [29] Miał wielki pochop i częste przykłady z zacnych przodków swoich, familijej Ichm[ościów] Panów Chodkiewiczów, która zawsze przedniejszemi ozdobami, urzędy, tytułami w Rzeczypospolitej naszej ozdobiona jednego po drugim nieodrodnym od siebie w męstwie i sławie potomków przez tak wiele lat ojczyźnie wydawała. [30] Chciał przypatrzeć się cudzoziemskim wojskom w Węgrzech i jakoby *consensu fatorum*³³ zawczasu się zaprawić nad tym głównym chrześcijaństwa wszystkiego nieprzyjacielem, przeciwko któremu on potem murem stanąć miał za ojczyznę swoją. [31] Stamtąd przyjechawszy, bawił się na dworze pańskim i zostawszy podczaszym W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego, obecnej służby J[ego] K[rólewskiej] M[ości] nie omieszkiwał.

[32] Trafiła się okazyja służyć ojczyźnie na Ukrainie przeciwko bekerbekowi i po tym przeciwko Kozakom, niemalym kosztem rotę prowadził. [33] Nastąpiła potem ekspedycja przeciwko Michałowi do Multan; lubo od tych krajów odległy i różnemi zabawami domowymi zatrudniony, nie dał się tutecznym paniętom w powinności przeciwko wspólnej ojczyźnie uprzedzić, stawił się do wojska J[ego] K[rólewskiej] M[ości] ochotnie i kosztownie dosyć, z ludźmi swemi wspólny i z bratem swoim, terazniejszym Jego M[oś]cią Panem wojewodą trockim. [34] Otworzyła się wojna inflancka i tam on zwykłą swoją do obrony granic ojczystych ochotę oświadczył. [35] Przypatrzyli się hetmani w młodych latach nie leda jakiej sprawie i dzielności jego, zlecono mu

³⁰ 'ruiny / gruzy / zwałiska.' Zob. niżej, XII 49, XVII 1.

³¹ 'osąd / opinia / zdanie'

³² 'Ten stanie się mężczyzną / z niego wyrośnie mężczyzna'

³³ 'w zgodzie z przeznaczeniem'

tameczne *praesidia*³⁴, zlecono administracją ziemi inflanckiej, której się on nie tylko administratorem, ale konserwatorem bezpiecznie zwać mógł. [36] Dano po tym buławę W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego, ile tam przedniejszych zamków, tyle *arcus triumphales*³⁵ jego.

[37] Te były, są i równo z światem będą własne *trophae*³⁶ jego: ryskie, derpskie, dynamońskie, białokamienieckie, wolumierskie, pernawskie mury, z których on jedne prędko odsieczą ratował, drugie to petardami przełamał, to odważnemi szturmami, to dowcipnemi fortelami dostawał. [38] O, jak wiele razy czatami inflancką ziemię przebieżał, któreż mu tam błota, które lasy były nieprzebyte, jak w wielu bitwach krwią nieprzyjacielską tamtę prowincyjną pokropił! [39] Nie dosyć mu było z ludźmi wojować, wojował i z niebem tamiecznym, i z zimą, i z głodem. [40] Nie dosyć mu było mieczem i ogniem na ziemi straszyć nieprzyjaciela, straszyl i na morzu, i właśnie wodzie ogniem groził, kiedy one Karolusowe okręty popalił. [41] Bitwa zaś sama kircholmska, dzieło wprzód rąk Pańskich, a potem męstwa, dzielności, sławy jego, na wszystkie narody i na wszystkie wieki dziwowisko jakieś, i komuż jest w tej Rzeczypospolitej tajna? [42] Dziwiają się jej i po dziś dzień cudzoziemscy hetmani, pełne jej są zamorskie kroniki. [43] Kilkanaście tysięcy ludzi zbrojnych znieść *ad interencionem*³⁷ tak małą garścią ludzi z tak małą swoją szkodą – bardziej się temu potomne wieki dziwować, aniż wierzyć, będą.

[44] A nie tylko z męstwa, ale też i z łaskawości zdarzyło mu się tryjumfy odnosić. [45] Tak wiele zacnych więźniów łaskawie od niego przyjętych, ludzko traktowanych, szczerobliwie wypuszczonych azaż po krajach swoich sławne imię jego nie roznieśli? [46] A powinni i znajomi onych dwóch książąt Luneborskich, których na pobojowisku znalezionych po ks[iążęc]cu prawie, wielkich hetmanów przykładem, pochować dał, pewnie go nie za zwycięzcę ani hetmana nieprzyjacielskiego, ale za *sidus salutare*³⁸ mieli, i wierzę, że i tam drugim porażonym w nieszczęściu szczęścia jakiegoś zajrzeli. [47] Mógł się on zwać szczęśliwym, że dostał sobie był tam jakoby gniazdo jakie sławy, ale i inflancka ziemia daleko szczęśliwsza, że na takiego trafiła obrońcę.

[48] W zawierusze domowej i tam, przy boku J[ego] K[rólewskiej] M[ości], zdrowia i kosztu nie żalując, oświadczył i stateczną przeciwko panu wiarę, i biegłą w dziele rycerskim sprawę. [49] W moskiewskich

³⁴ 'zbrojne załogi / zbrojną ochronę'

³⁵ 'łuków triumfalnych'

³⁶ 'zdobycze / trofea'

³⁷ 'do szczętu'

³⁸ 'gwiazdę zbawienną / zbawczą'

ekspedycjach trudy i odwagi jego wszystkim są dobrze wiadome, jako – prawda się rzecz ma – w nieporządku naszym, w nieposłuszeństwie, w roztargnionych i w rozswawolonych już animuszach tak małą kupą tak wielkim wojskom moskiewskim odpór dawał. [50] A że i siebie samego, i tamto rycerstwo, co z nim było, całe od zguby zachował – mym zdaniem – tak wiele sprawił, jakoby był wojska tamte nieprzyjacielskie zniósł, dobrze bowiem jeden wielki hetman powiedział: *Melius est unum civem servare quam mille hostes occidere*³⁹. [51] I w tej ostatniej z Królewiczem Jego M[os]cią Władysławem ekspedycyjej, przy wielkich kosztach żadnej okazyjej do dzieła nie opuszczając, nic ani słabemu zdrowiu, ani wczasowi swemu nie pozwalając, trwał na posłudze ojczyzny. [52] Skoro się potem ta wojna za wołą Rzeczypospolitej dla innych przyczyn traktatami skończyła, szczęśliwie i sławnie z Królewiczem Jego M[os]cią, z pokojem i z rozszerzeniem granic ojczystych do ojczyzny się wrócił, objąwszy zamków kilkanaście i księstw kilka trakt tak szeroki.

[53] Słusznie już i on po tak wielkich dziełach swoich na różnych posługach Rzeczypospolitej zrobionemu zdrowiu swemu folgować miał, i ojczyzna dyskrecyjej mogła na nim zażyć, na odpoczynek go nieco z służb swoich wypuściwszy. [54] Takeśmy wprawdzie sądzili, ale *fata*⁴⁰ inaczej. [55] Takie były na Koronę przyszły czasy, że jej ono przysłowie służyło: *Ad triarios res devenit*⁴¹. [56] Skoro już Osman, cesarz turecki, wojnę przeciwko państwu J[ego] K[rólewskej] M[ości] podniósł, trudno było inaczej, jedno go J[ego] K[rólewskej] M[ości] i wszyskiej Rzeczypospolitej na tak dwuletnim sejmie i od wczasu, i od łatanego zdrowia wokuwać, aby sławę i całość ojczyzny na ręce swe wzięwszy, dawnym szczęściem i zwykłą biegłością swoją *restituat rem*⁴². [57] Zdjęty żarliwością ku Bogu, wiarą ku panu, miłością ku ojczyźnie i w słabym zdrowiu miasto odpoczynku *aciem bellumque sitivit*⁴³. [58] Stawił się jako mógł najprędzej do wojska naszego, do Jego M[os]ci Pana podczaszego, hetmana na ten czas polnego, którego sobie był przybrał i tak sławnej ekspedycyjej pomocnika, i tak wielkiej sławy uczestnika.

[59] Przeszedł Dniestr, tam się położył jako mur ojczyzny swojej. [60] Gdy przyciągnęli cesarz turecki z chanem tatarskim, ze wszystką tak wielu trzech części świata królestw potęgą, tą się nadzieją obadwa

³⁹ 'Lepiej ocalić jednego obywatela, niż zabić tysiąc wrogów'

⁴⁰ 'wyroki losu'. Zob. wyżej, III 30, także: V 12, 15, 22, VI 29, XXV 21.

⁴¹ 'Rzecz / Sprawa doszła do triariów / triariuszy'. Zob. niżej, XIX 24, 25.

⁴² 'ocalił sprawę, tj. państwo (*rem publicam*)'

⁴³ 'pragnął walki i wojny'

upili, że i wojsko nasze kopytami końskimi rozdeptać, i bracią naszą pozostałą w lykach wodzić mieli. [61] Nieustraszony wielki bohater i hetman nasz ani furyją, ani liczbą ich pierwszego dnia wywiódł wojsko w pole, spróbował harcami i utarczkami pierwszego szczęścia swego – zszedł za łaską Bożą z pola, skowycząc, nieprzyjacieli. [62] Rozdrażnwszy i zakrwawiwszy dobrze to lwię młode, udał się do okopów i fortelów swoich, co jako się przykro i nudno zdało poganom, łąco baczyć było. [63] Narzekał kiedyś Annibal na dwa hetmany rzymskie, że mu obadwaj różno dokuczali: *Marcellum* nazywał *hostem*, *Fabium paedagogum*⁴⁴. [64] Mógł bezpiecznie Osman oboje przewiska te hetmanowi naszemu dać, bo i nacierał na wojska jego mężnie, kiedy się z kilką chorągwi o przedniejsze i celniejsze wojska jego hufce tak szczęśliwie uderzył, że ich prędko rozprószył, kiedy zaś chciał, to w fortelach swoich stał i jakoby starszy młodszego wojować uczył. [65] Ale i tam szczęścił mu Bóg: padały co dzień gęste u bron i okopów naszych pogańskie trupy, wały się na pobojowisku przedniejszych baszów głowy. [66] Zniżył nieunoszony w młodości i potędze swej tyran przedsięwziętą pychę, skłonił serce do pokoju i za zwróceniem się gońca naszego już się była do traktatów droga usłała. [67] Tu skryte sądy Pańskie w samym prawie szczęścia i sławy biegu do większej chwały tak sławnego hetmana powołały. [68] Chorobami strapiony, ustawicznym trudem i niewczasem zrobiony wykonał ono, co ktoś powiedział, że *stando imperatorem mori oportet*⁴⁵, w jednostajnej bowiem pracy i robocie wojennej inszego odpoczynku nad samą śmierć nie czuł, która go ledwie nie z konia zwała. [69] *Gloriosae sunt mortes imperatorum, philosophi in suis lectulis moriuntur*⁴⁶. [70] Bezsenne nocy, horowania, trudy, ledwie nie krwawe poty – to jego łóżko właśnie było, na którym za ojczyznę swoją poległ, a z nią dom swój wszystkiek nieutulonym żalem napelnił.

[71] Widywamy często, że choć się kiedyś wysokie i wspaniałe budynki obalą, przecie się ludzie do ich ruin cisną i tak się właśnie im dziwią, jakoby w onej swojej dawnej ozdobie stały. [72] Możemy o tym zacnym, teraz przez nas pochowanym, ciele bezpiecznie mówić: *Qui magnus cecidit, magnus iacet*⁴⁷. [73] Godzien był sam za żywota za nieśmiertelne dzieła swoje wielkiego od nas poszanowania, tegoż godne i teraz po śmierci kości jego, od których by pewnie z tego tu miejsca

⁴⁴ 'Marcellusa... wrogiem, Fabiusza wychowawcą'

⁴⁵ 'wódz powinien umierać, stojąc.' Zob. niżej, XIX 51.

⁴⁶ 'Chwalebne są śmierci wodzów, filozofowie umierają w swoich łóżkach.' Zob. także niżej, XX 14, XXIII 17.

⁴⁷ 'Kto padł, będąc wielkim, ten i wielki leży'

bez pokłonu nie odeszli pohańcy sami, aby nie mieli imieniu i prochu zwycięzcy swego czołobitnią jaką oddać, boć od wieków bywała *virtus et in hoste admirabilis*⁴⁸.

[74] Tak wielkim żalem złożona ta zacna i utrapiona matrona, Jej M[os]ć Pani wojewodzina wileńska, wielką ulgę w smętku swym czuje, pojrząwszy na to W[asz]m[os]ciów moich M[iłos]ciwych P[anów] zgromadzenie. [75] A naprzód J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci P[anu] n[aszemu] M[iłos]ciwemu uniżenie i pokornie dziękuje, że łaskę swą pańską domowi temu i ostatnią oświadczać wdzięczność żalobnej tego pamięci raczy, który nieraz zwycięstw i tryumfami swemi imię J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci nieśmiertelnej potomnych wieków pamięci podawał. [76] Drogi to klejnot tak potrzebny panu sługa, tak potrzebny u wielkiego monarchy urzędnik. [77] Aleksander Wielki kiedyś wierne poddane i sługi przyjaciółmi zwał, przyjaciół zaś nieoszaczowanymi państw swych skarbami mianował. [78] Pana Boga J[ej] M[os]ć prosić sierocemi łzami swemi będzie, aby J[ego] K[rólewska] M[os]ć nic śmiertelnego w domu swym królewskim nie widział, ale *publice i privatim*⁴⁹ pociech pelen, państwa od najwyższej Zwierzchności sobie powierzone długo fortunnie sprawować raczył. [79] Za takową miłościwą łaskę i pobożnej paniej ludzkość dziękuje J[ej] K[rólewskiej] M[os]ci i uprzejmie życzy, aby J[ej] K[rólewska] M[os]ć, w błogosławieństwie Pańskim opływając, a w świętobliwym potomstwie swoim wnuki i prawnuki licząc, na koronowane ich głowy patrzyła. [80] Nie mniej dziękuje Królewiczowi Jego M[os]ci Władysławowi, że się wdzięcznym przeciwko tego kościom być pokazuje, który żyjąc, zdrowie J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci, sławę i *prima tirocinia*⁵⁰ na ręku swych piastował, i teraz na posłudze tej Rzeczypospolitej, w której się on urodził i wychował, w oczach jego niemal dni swych dokonał. [81] Zjedna sobie J[ego] K[rólewska] M[os]ć u Jej M[os]ci bogomodłstwo, aby we wszystkich zamysłach krwi królewskiej i wysokiemu animuszowi równych pożądanym odniósł skutek. [82] Wiadoma jest Królewnej Jej M[os]ci szwedzkiej wszystkim obywatelom tej Korony wielka ludzkość, którą ze sobie zwykła dewinkować, znaczną oną po wszystkie czasy za żywota wielkiej pamięci Jego M[os]ci Panu wojewodzie wileńskiemu pokazywała łaskę, z którą ze się i teraz po śmierci ożywa, uniżenie Jej M[os]ć dziękując, gotową J[ej] K[rólewskiej] M[os]ci na każdą usługę powolność swoją ofiaruje.

⁴⁸ 'męstwo / cnota nawet u wroga godne podziwu'

⁴⁹ 'publicznie... prywatnie'. Zob. niżej, XXI 45.

⁵⁰ 'pierwsze ćwiczenia / próby / służby'. Zob. niżej, VI 19, XIX 41, XXI 25.

[83] Dziękuję i W[asz]m[oś]ciom wszystkim moim M[iłoś]ciwym Panom, którzyście się tu stawili albo też bez przyjaciół chęć swą oświadczyli, że to i po śmierci małżonkowi Jej M[oś]ci oświadczacie, co powinni synowie koronni ojczyzny swej obrońcy, co ludzie rycerscy hetmanowi, co przyjaciele przyjacielowi, co krewni krewnemu.

[84] Pana Boga prosi, aby wszystkie podobne tym żale od W[asz]m[oś]ciów oddalał, a za tę chrześcijańską i przyjacielską ludzkość pomyslnymi pociechami domy W[asz]m[oś]ciów nappełnił.

[V.]

[Dziękowanie na pogrzebie Jana Żółkiewskiego,
starosty hrubieszowskiego]

[Żółkiew, 29 V 1623]

**Dziękowanie na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana starosty rubieszowskiego,
w Żółkwi**

[1] Chcąc kiedyś *antiquitas*⁵¹ jakoby zahamować i określić zbyteczną szczęście jednego dawnych czasów zwycięzcy, wyryła na dwóch kolumnach one trzy słowa: *Non plus ultra*⁵². [2] I któż by nie życzył, aby też przeciwnym sposobem słowa na bronach gdzie tego żalobnego i zagnanego domu na określenie żalów i oplakanych w nim czasów napisane były, aby smutek po smętku, żaloba po żalobie, a rana po ranie się nie odnawiała, aby się wždy koniec kiedy stał tak żalonym aktom. [3] Końcać wprawdzie żądać tego niepodobna, co się aż z światem kończyć ma, wytchnienia jednak w żalach i osuszenia łez mógłby już być kres naznaczony. [4] Takeśmy wprawdzie sądzili, ale inakszem z nieba dekretem sentencyją naszą skasowano, owo dobrze ktoś (lubo jako poganin) wyrzekł: *Dii nos homines ut pilas ludunt*⁵³. [5] A co inszego ze wszystkim światem od wszystkich się wieków dzieje? [6] Pod czas berła z motykami, purpury z siermięgami azaż się nie mieszają? [7] Na którego kiedy monarchy głowie korona bez cierni była? [8] O, jak wiele razy szczęście stało się nieszczęsne! [9] Tu jedna rzeczpospolita upadnie, ówdzie druga powstanie, jednego państwa koniec drugiego bywa początkiem, prowincyje jedne kwitną, drugie pustoszeją, jednych miast ruiny się walą, drugich ozdobne mury i wyniosłe budynki się świecą, to w tych familijach *strages*⁵⁴, w owych *incrementa*⁵⁵, w ludziach nawet samych: to w tych ciężki upadek, w owych wysokie szczęście baczymy. [10] Gdzie spojrzysz jedno, zgoła wszędzie się *rerum humanarum ludibria*⁵⁶ jawnie ukazują.

51 'starożytność'

52 'Nic nad to / nic dalej'. Zob. niżej, V 17, XVIII 38.

53 'Bogowie bawią się nami, ludźmi, niczym piłką'. Zob. niżej, VI 3.

54 'spustoszenia / zniszczenia / rzeź'

55 'wzrost / powodzenie / postęp'

56 'igraszki / pośmiewisko / drwiny / szyderstwo ze spraw ludzkich'. Zob. niżej, XII 7.

[11] Takoweż, a żalosne, mieliśmy przed oczyma *spectaculum*⁵⁷ – zacne to ciało, któreśmy ziemi oddali, sławnej pamięci Jego M[os]ci Pana starosty rubieszowskiego. [12] Na jakieś prawie – że tak nazowę – igrzysko wystawiły go sobie *fata*⁵⁸ były. [13] Zacnym z ojcowskiej i macierzyńskiej krwi ozdobiwszy urodzeniem, oszlachciwszy potem duszę wysokimi dowcipu i rozsądku darami, w wielkie ją cnoty, wspaniale przymioty przybrawszy z ćwiczenia i peregrynacyjnej, przyprowadziły go na wielką ozdobę ojczyzny, podporę rodziców, pociechę przyjaciół, a co większa, już tu, w ojczyźnie, nasyciły się wielkiego ojca oczy rycerskimi jednego syna, gdziekolwiek się przy nim po różnych ekspedycjach obracał, postępkami. [14] W tej ostatniej, cecorskiej, ekspedycyjej a co mu uczynić więcej mogły, jedno że go z razem tak sławnym sławy nabawiwszy, żywego z potrzeby wyniosły. [15] Chciały zaś potem też *fata* trochę się odmienić. [16] Podaly go przy mężnym ześciu z tego świata wielkiej pamięci ojca jego w ręce nieprzyjacielskie, tej jednak pociechy pozwoiliwszy, że się przecie żyw pozostał sławy i nieśmiertelnych ojcowskich dzieł dziedzic, co wszystko zupełniejszą uciechą powetowały, gdy go z niewoli tamtej do ojczyzny przywróciły.

[17] Już też bezpiecznie mogliśmy wszystkie zawisne wyroki okrzyknąć: *Non plus ultra!* [18] Czas już było w tym młodzieńcu domowe *calamitates*⁵⁹ uśmierzyć, dziedziczną sławę wskrzesić i nadzieję Rzeczypospolitej wszystkiej doskonale ucieszyć. [19] Ale Ten, który sam czasy rozdaje, czas swój upatrzył, dopuścił nieużytej Śmierci kosą swoją podciąć tak ślicznie kwitnący w oczach tej ojczyzny naszej kłos. [20] Zniknęły wszystkie *vota*⁶⁰ i oczekiwania nasze, umkniono niepośledniej Rzeczypospolitej podpory, obalono przedni w tym domu zacnym filar, tych obieżanych krajów naszych nie lada jaka pokrasa w proch się obróciła. [21] Nabawiła też okrutna Śmierć różnie różnych straty: postradała ojczyzna przygodnego *civem*⁶¹, postradał J[ego] K[rólewska] M[osć] Pan nasz M[iłos]ciwy potrzebnego sługę, straciła jedyne go i matka syna, i siostra brata, stracili bracia brata tak ukochanego, stracili powinni powinnego, przyjaciele przyjaciela tak miłego.

[22] A chciecież jeszcze, W[asz]m[osć] M[iłos]ciwi Panowie, wiedzieć, co te *fata* więcej umieją? [23] Ciało nieśmiertelnej pamięci Jego M[os]ci Pana kanclerza i hetmana wielkiego tejże ziemi, temuż

⁵⁷ 'widowisko'. Zob. niżej, VII 10, XII 56, XV 4, XIX 28.

⁵⁸ 'wyroki losu'. Zob. wyżej, III 30, także: IV 54, V 12, 15, 22, VI 29, XXV 21.

⁵⁹ 'klęski / nieszczęścia / biedy'. Zob. niżej, XI 2.

⁶⁰ 'prośby / życzenia'. Zob. niżej, XV 20, XX 20, XXV 8.

⁶¹ 'obywatela'

grobowi oddając, o jakośmy życzyli, aby był do tej ostatniej usługi syn przytomny. [24] Teraz oraz ciało syna i głowę wielkiego ojca jego chować nam przychodzi. [25] Godna ta głowa i po śmierci od nas wielkiego poszanowania, która za żywota i na tak wielu wojnach za bezpieczeństwo nasze nieraz się zastawiała i w pokoju przednią radą ojczyzny naszej była. [26] *Accipimus omen*⁶², że jako ona, lubo odżalowana od pogan, jest do ojczyzny swej przyniesiona, tak – da Bóg! – głowy przedniejsze nieprzyjaciół ojczyzny naszej tu swój pogrzeb znajdują. [27] Godzi się tedy jedną pokryć mogiłą synowskie kości i ojcowską głowę: one rosły na ojczyzny ozdobę, ta zaś za bezpieczeństwo poległa. [28] Wielkiśmy to i kosztowne obadwa skarby w ten dół włożyli, które nam nie lza, jedno i spod ziemi na sercach i językach naszych tak wysoko wynieść, jako sobie nieśmiertelna sława gniazdo zasadziła.

[29] Żeście tedy, W[asz]m[o]ść moi M[iłoś]ciwi P[anowie], do tych smętków Jej M[o]ści Paniej kanclerzynie i do tak żalosego aktu przybyli, wielce Jej M[o]ść W[asz]m[o]ściom dziękuje i z zacnym domostwem wszystkim swym Pana Boga prosić zechce, aby tym podobne żale od W[asz]m[o]ściów oddalał, a tę uczynność W[asz]m[o]ściom w każdym, a – daj Boże! – w pocieszniejszych, okazjach odslugować powinna będzie.

⁶² 'Przyjmujemy [jako] znak'

[VI.]

[Dziękowanie na pogrzebie Bartłomieja Nowodworskiego,
kawalera maltańskiego]

[Warszawa, 18 II 1625]

**Mowa na pogrzebie
Pana Bartłomieja Nowodworskiego,
kawalera maltańskiego**

[1] Kto by tu, pod słońcem, żyjąc, tak częstym odmianom i ustawicznej *rerum humanarum vicissitudinē*⁶³ dziwować się chciał, ten by – moim zdaniem – niebu samemu wielką krzywdę czynił, od którego on przedwieczny prawie i niepochybny dekret wyszedł: *Nihil sub sole stabile*⁶⁴. [2] Codzienne zaś, a ledwie nie z każdym życia naszego momentem równające się przykłady już nam tę lekcję tak dobrze w pamięć wbiły, że jedni dalszych wieków dzieje czytając, młodszy od starszych słysząc, każdy też widząc, też na sobie czując, bez przestanku się uczymy, jako na świecie wszystkie *saecula*⁶⁵, wszystkie stany, wszyscy szczególnie ludzie odmianie podlegają. [3] Skąd poganin jeden obyczajniej podobno wyrzec mógł, prawdziwiej nie mógł nad to, co napisał: *Dii nos homines ut pilas ludunt*⁶⁶. [4] O którym państwie śmiertelny język rzecz może, aby zawsze w jednej porze trwało? [5] Którego monarchy tron w trumnę się na ostatek nie obrócił? [6] Budowne miasta i grody na to właśnie są, aby kiedykolwiek nie były, taż ręka, która je buduje i podnosi, ta je wali i niszczy. [7] Rozumy i dowcipy ludzkie, które często tak wysoko wylatają, przyjdzie ten czas, kiedy skrzydła opuszczają, jednaj godzina i najwyższe tytuły, honory równo z temi, co je niosą, weźmie. [8] Przeważne nawet ludzi rycerskich dzieła, sławne walecznych i szczęśliwych hetmanów zwycięstwa na to przecie przyjdą, że tych nie stanie, co by im się albo dziwować, albo o nich mówić i pisać mieli. [9] Sama nawet sława, która, aby była nieśmiertelna, ledwo się z ziemią nie przewraca, i ta równo z światem końca swego czeka. [10] Owo zgoła każdej rzeczy *imminet periodus*⁶⁷ i ostatni termin. [11] A któraż może być większa na świecie odmiana? [12] Jako tedy temu wszystkiemu dziwować się nie jest

⁶³ 'zmiennej kolei ludzkich spraw / rzeczy'. Zob. niżej, XVII 2, XX 3.

⁶⁴ 'Nic pod słońcem trwałego'. Zob. wyżej, IV 11, także: XII 20, XVIII 4.

⁶⁵ 'wiek'

⁶⁶ 'Bogowie bawią się nami, ludźmi, niczym piłką'. Zob. wyżej, V 4.

⁶⁷ 'zagroza wyznaczony czas / termin'

rzecz – com wyżej wspomniał – potrzebna, tak zaś na to kiedy nie sarknąć nie byłaby rzecz człowiecza, kiedy się to człowiekowi mieni, czego by on sobie jako najdłużej życzył, kiedy się to traci, czego zgubić żal. [13] Które się tak bohaterskie serce znajduje, które by stąd w sobie jeśli nie ranę, blizny przynajmniej jakiej nie odniosło?

[14] I ten terażniejszy akt oddania ziemi zacnego ciała wielkiej pamięci Jego M[os]ci Pana komendora nie może być, jedno w oczach wszystkich barzo żalosny. [15] Bo wspomniawszy sobie, jako z nim pięknie było i ojczyźnie w obcych krajach, i obcym krajom w ojczyźnie, jako na dworze Jego Królewskiej M[os]ci Panu dogodnie i potrzebnie, jako przyjaciółom wszędzie mile, że tego wszystkiego już nie stało, a ten, który niedawno po wszystkim chrześcijaństwie sławą, po wszystkiej Koronie zachowaniem słynął, teraz się w proch obrócił – wielka to i gorzka odmiana. [16] Stałe jednak cnoty i dzieła jego, w ustach i pamięci naszej słynąc, kronikom materyjej dodawać będą, wiek wiekowi je podawać nie przestanie, a potomne czasy od zazdrości i pochlebstwa próżne też dopiero *integerrimum* swoje *iudicium*⁶⁸ o nich uczynią.

[17] My, cośmy go znali, przyznać musimy, że co mu lat, to większych do sławy i przysługi stopniów przybywało. [18] Młodość swoją, jako godnie zacnego urodzenia swego, tak na Ukrainie, jako i w siedmiogrodzkiej ziemi prowadził nie w pieszczołach, nie w gnuśnych postępkach, ale w pracach i trudach – wiadomo to każdemu. [19] Udał się na dwór ś[więtej] pamięci Króla Jego M[os]ci Stefana i na moskiewskich ekspedycjach wojenne *tirocinia* swoje *deposuit*⁶⁹. [20] *Casus*⁷⁰ potem jeden (jako to według starej przypowieści: po ludziach przygody chodzą) był mu przyczyną, że się czas niemały z Polski absentować musiał. [21] Ta jednak *adversitas*⁷¹ obróciła się mu w sławę i w nie leda jaką rzemiosła rycerskiego szkołę. [22] Widziały przeważne dzieła jego Francja i Subaudya, widziały *Mediterranei, Ionii, Aegei Maris*⁷² insuły. [23] A nie tylko Europie na nie się patrzeć dostało, patrzała pod Lepantem i Machometą Afryka; gdzie nigdy albo rzadko barzo polska noga postać, tam szlachcica jednego polskiego mężna ręka wielkie *nomen*⁷³ ojczyźnie swej zjednała. [24] Jeśli zaś *principibus viris placuisse*⁷⁴ jest niepoślednia

⁶⁸ 'najbardziej bezstronny... sąd'

⁶⁹ '[pierwsze] ćwiczenia / służby... odbył / oświadczył. Zob. wyżej, IV 80, VI 19, XIX 41, XXI 25.

⁷⁰ 'Przypadek/traf'

⁷¹ 'przeciwność'

⁷² 'Śródziemnego, Jońskiego, Egejskiego Morza'

⁷³ 'imię'; także w sensie: 'dobre imię / sława'

⁷⁴ 'dostojnym się mężom podobać'. Zob. wyżej, III 13.

pochwała, wielkich on miał oczywistych męstwa swego świadków – Trzeciego i Czwartego Henryków, dwóch królów francuskich; toż zawsze mu przyznawał niedawno zeszyły wielki mistrz maltański i miał go sobie za jedną *in Septemtrione*⁷⁵ ozdobę tej cnej religijnej swej, gdzie ustawiczna ludzi rycerskich odprawuje się *officina*⁷⁶.

[25] Wróciwszy się do ojczyzny po tak długiej peregrynacji i po takich trudach i raziach w różnych we Francji potrzebach podjętych, nie na odpoczynek do domu trafił. [26] Otworzyła się Jego Królewskiej M[os]ci Pana naszego Miłościwego pod Smoleńsk ekspedycja – i tej nie omieszkał, mając sobie zdrowie J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci powierzone i kapitanem gwardyjnej J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci będąc. [27] *Qua fide*⁷⁷ służył, w świeżej to jest u W[asz]m[os]ciów moich M[i]łościwych P[anów] pamięci. [28] Znaczne na wszystkie świat są i – póki on stać będzie – nie zginą przewagi jego *monumenta, trophaea*⁷⁸ bramy smoleńskie i stolice moskiewskiej mury. [29] Gdzie największej rezolucyjnej potrzeba było, gdzie się największe niebezpieczeństwo ukazywało, tam mu *fata*⁷⁹ drogę pokazywały i właśnie same go *pericula* do siebie *invitabant*⁸⁰. [30] Aż pod Możajskiem z Królewiczem Jego M[os]cią Władysławem zrobiony wojennymi pracami starzec i najmłodszemu żołnierzowi wielkiego męstwa przykładu nie dał w jednej znacznej Moskwie wycieczce, gdzie i postrzał w rękę odniósł, i po tym u murów stołecznych ranę do rany odnowił? [31] Zaprawdę godne są i podziwiania, i poszanowania, lubo to się już ciało w proch obraca, te tak wiele *cicatrice*⁸¹ jego, *decora*⁸² te, któremi się jako najdroższymi klejnotami zdobią rycerscy i sławy chciwi ludzie.

[32] Nie dosyć mu było w boju sławy szukać, oto chciał dostąpić jej i w pokoju z wielkim ojczyzny swej pożytkiem. [33] Tak sławna jego fundacja *Collegii Novodvorsiani aemulatur*⁸³ nieśmiertelną pamięć onych wielkich biskupów, co *census*⁸⁴ rozmaite nadali Akademij Krakowskiej, która nam tak wiele synów koronnych na różne urzędy i stolki

75 'w krajach północnych / na północy'

76 'szkolenie / wykuwanie talentu'; dosłownie: 'warsztat / pracownia'

77 'Z jakim oddaniem'

78 'upamiętnienia / świadectwa, zdobycze/oznaki zwycięstwa'

79 'wyroki losu / los'. Zob. wyżej, III 30, także: IV 54, V 12. 15. 22, XXV 21.

80 'niebezpieczeństwa... zapraszały'

81 'blizny'

82 'ozdoby'

83 'Kolegium Nowodworskiego naśladuje'

84 'majątki / dochody / donacje'

senatorskie, na różne *pace et bello munia*⁸⁵ szczęśliwie wychowała i teraz wychowywa. [34] Już bym tu stanął, ale do tak wielkich i wysokich cnót jego godzi się przyszyć i obyczaje. [35] A komuż nie była miła owa jego tak przyjemna, tak zawsze wesola kompleksyja, owa *vivida senectus*⁸⁶, owa w przyjaźni *integritas*⁸⁷, ów w mowie, w gestach, we wszystkich postępkach wielki *candor*⁸⁸?

[36] Tego wszystkiego, moi M[ó]ści Panowie, nie godzi się nam ziemi powierzyć. [37] Dostyc ona ma, kiedy ciało ma, które ato *ad principia sua redit*⁸⁹, ziemia do ziemi. [38] Ale wielkie cnoty, sławne dzieła bohatera tego niech póty żyją, póki ta ojczyzna nasza w swej ozdobie kwitnąć, póki w niej cnotliwych i zasłużonych ludzi pamięć słynąć będzie.

[39] Pojrzawszy po tej frekwencyjnej W[asz]m[ó]ściów moich M[i]łościwych Panów jawnie to znać, że i po śmierci *manes* jego *colitis*⁹⁰, i nie chcecie w dół ten wrzucić jego pamięci, za co wprzód religija maltańska, a potem Jego M[ó]ść Pan Nowodworski W[asz]m[ó]ściom moim M[i]łościwym Panom dziękuje. [40] To sobie po niem W[asz]m[ó]ść obiecować możecie, że starać się o to usilnie chce, jakoby w usługowaniu przeciwko każdemu z W[asz]m[ó]ściów moich M[i]łościwych Panów mógł zostać *superstes*⁹¹ zachowania między ludźmi stryja swego.

⁸⁵ 'obowiązki w czasie pokoju i wojny'

⁸⁶ 'krzepka starość'

⁸⁷ 'bezinteresowność / uczciwość'

⁸⁸ 'szczerłość / prostota / rzetelność'

⁸⁹ 'powraca do swoich początków'

⁹⁰ 'cienie... czcicie'

⁹¹ '[pozostałym przy życiu] świadkiem.' Zob. niżej, XVI 4 i XIX 28.

[VII.]

[Dziękowanie na pogrzebie Reginy Żółkiewskiej z Herburtów,
kanclerzyny i hetmanowej wielkiej koronnej]

[Żółkiew, prawdopodobnie 16 XII 1624]

**Mowa na pogrzebie
Jej M[oś]ci Paniej Żółkiewskiej,
kanclerzyniey koronnej**

[1] Przypatrować się ludzkim przypadkom i przygodom, którym i sam świat, i ktokolwiek na nim żyje, podlega, jest też to jedno do porządnego na świecie życia barzo potrzebne zwierciadło. [2] Tak bowiem nikt w największym szczęściu nazbyt sobie nie podufa, każdy i w największym nieszczęściu głowę przecie podniesie. [3] I ci, którzy do desperacyjnej się udają, przy nadziei zostają, i ci, którzy nadzieją pospolicie żyją, bojaźni nie ujdą. [4] Nuż, co dni swe w lamentach i gorzkości lez prowadzą, lepszej doli i weselszej chwili wyglądać będą, a co wesoly i szczęśliwy wiek wiodą, przyjdzie się im obawiać, *ne extrema gaudii occupet luctus*⁹². [5] Owo zgoła kontemplacją takową każdy życiu swemu munsztuk i wędzidło przybiera.

[6] Jeśli gdzie w tych czasiech większe żalonych tragedyj *theatrum*⁹³ się otworzyło, tedy w tym zacnym a smętnym domu. [7] Trzeci się rok kończy, trzeci się też pogrzeb odprawuje, żal się do żalu, rana do rany odnawia, a żaloba żalobę z ścian i z domowych zdziera. [8] Niedawno w ten tu dół nieśmiertelnej pamięci wielkiego kanclerza i hetmana ciało włożono. [9] A długoż samo leżało? [10] Niezadługo po tym wniesiono do niego syna, a teraz tamże dopiero zaprowadziliśmy i do małżonka żonę, i do syna matkę, że każdy, widząc to żalodne *spectaculum*⁹⁴, i swój, i obcy, i przyjaciel, i nawet nieprzyjaciel, jeśli by był jaki, westchnąwszy, bezpiecznie rzec może: *Ecce quam magnifici vastati sunt*⁹⁵.

[11] Tym jednak i pozostałego potomka, i powininych, i przyjaciół wszystkich ocierają się lzy, że nie w tym niskim grobie wysokich cnót tej zacnej matrony pamięć zamykać się będzie; wysokich – mówię – cnót, godnych urodzenia, małżeństwa i powołania jej. [12] A choćby nic

⁹² ‘aby smutek / boleść / żal nie nastąpił na końcu radości / nie był końcem radości’

⁹³ ‘budynek teatralny / widownia’. Zob. wyżej, I 3, także: XII 2.

⁹⁴ ‘widowisko’. Zob. wyżej, V 11, oraz niżej XII 56, XV 4, XIX 28.

⁹⁵ ‘Oto jakże wielcy [ludzie] ulegli zagładzie / zostali zniszczeni’

inszego nie było, sam rozum i wspaniałe serce zdobyć ją i po śmierci u wszystkich muszą. [13] Którzyście jedno, W[asz]m[o]ść moi M[iłoś]-ciwi P[anowie], ją znali – a wiem, żeście wszyscy, coście się tu stawić raczyli, dobrze znali – przyznacie to, że przyrodzoną roztropnością swoją wskrzeszała i reprezentowała one wielkie Herburty: stryje, dziady i pradziady swoje, którzy razem kiedyś sześciami stolców zasiadając w radzie przy boku pańskim, wyniosłemi rozumami w tej Rzeczypospolitej naszej słynęli.

[14] Jako zaś w tak ciężkich raziech i wielkich przypadkach nieustraszone, a nie tylko nie białogłowskie, ale i męskie, nie tylko męskie, ale – rzekę więcej – bohatyrskie serce prawie ukazywała, u wszystkich w podziwieniu to jest i będzie. [15] Najwyższa Mądrość, mężnym białogłowom dziwując się, jakoś mówi: *Mulierem fortem quis inveniet? Longe est ab ultimis finibus pretium eius*⁹⁶. [16] O, jako Grekowie kilka białychgłów swych mężne animusze piórem swym wiecznej pamięci podali! [17] O, jako Rzymianie to Klelije, to one Kornelije dla stałego serca pod niebiosa w dziejach swych wynieśli!

[18] Ta zacna – że ją tak nazowę – heroina słusznie i u tych, i u potomnych wieków wspaniałego umysłu wielom ze płci męskiej znaczny przykład zostawiła. [19] Nic ją po takim szczęściu nagle nieszczęście nie zatrwożyło, nie przywiodły do żadnej desperacyjej i niewieściego kwilenia nieznośne domowe żale, gdy oraz i zabitego na posłudze ojczyzny męża ciało przywieziono, i od jedynego, a niebezpiecznie chromego syna z ciężkiej pogańskiej niewoli żalona, jako to do matki, suplikę oddano. [20] Mężnie i skromnie te dotknięcia Pańskie znosiła, dobrze wiedząc, że bez woli Jego świętej i włos z głowy nikomu spaść nie może. [21] Nie dała żadnego upadłej osoby po sobie znaku, godna zaprawdę tytułu tego, że kiedy była żoną hetmańską, godna i tego, aby była hetmanów ojczyźnie swej narodziła, gdyby potomstwu jej Bóg wieku przedłużyć chciał. [22] Tąż stałością biedziła się i z chorobami swemi, aż ostatniemu, ni od kogo nieprzełomionemu, wyrokowi głowę swą skłoniła. [23] I tak przez niemały czas męża swego koroną bywszy, napatrzywszy się tryjumfów jego, w pomyślnym szczęściu długo kwitnąwszy i kochanej córki swej z dziatkami oczy nasyciwszy, błogosławieństwa Pańskiego pełna dni swych dokonała. [24] Świętobliwie tedy umarła, bo dobrze żyła, dobrze umarła, że świętobliwie żyła.

⁹⁶ 'Któż znajdzie dzielną kobietę? Daleko od najdalszych granic ceni się ją / sięga jej wartość'. Zob. niżej, XVII 7.

[25] Znać, M[ości] P[anie] chełmski, Jej K[rólewska] M[ość], póki żyła, dobrze się jej cnotom i przymiotom przypatrzyła, świadoma będąc i zacnych przodków, i męża jej zasług, który ato na posłudze J[ego] K[rólewskiej] M[ości], na tym sławy i poczciwości łożu, poległ. [26] Że tedy przez W[aszm[os]ci] m[ego] M[iłościwego] Pana łaskę i dobroliwość swą pańską i po ześciu jej przy tym żalonym akcie kościom jej oświadczać raczy, uniżenie J[ej] K[rólewskiej] M[ości] Jego M[o]ść Pan wojewoda z Jej M[o]ścią Panią wojewodziną dziękują. [27] Pana Boga prosić będą, aby wszystkie żale od domu J[ej] K[rólewskiej] M[ości] oddalał.

[28] Dziękują, M[o]ści Panie rozpierski, i Ks[iężnej] Jej M[ości] Ostrogskiej, wojewodzinej wołyńskiej, że jako mądra i zacna pani a stateczna przyjaciółka i po śmierci przyjaźń swą oświadcza. [29] Życzą i cale winszują, aby dom Księżnej Jej M[o]ści wszystkimi pociechami był napełniony.

[30] Dziękują Ichm[ość] i W[asz]m[o]ściom mym M[iłoś]ciwym Panom, którzyście się tu i z powinności przyjacielskiej, i chrześcijańskiej do tej ostatniej posługi dobrodziejki Ichm[o]ść stawić raczyli. [31] Uprzejmie życzą, aby w pociesniejszych – da Bóg! – okazyjach odśługować to W[asz]m[o]ściom mogli.

[VIII.]

[Dziękowanie na pogrzebie Prokopa Sieniawskiego,
chorążego wielkiego koronnego]

[Brzeżany, 16 III 1627]

Mowa na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana Prokopa Sieniawskiego,
chorążego koronnego,
w Brzeżanich, *Anno Domini 1627 die 16 Martii*

[1] Wejżrzawszy na to W[asz]m[os]ciów moich M[iloś]ciwych Pa-nów przy tym żalonym akcie zgromadzenie, nie rozumiem, aby się kto w nim znajdował, co by kogo trojaki oraz, a jeden od drugiego cięższy, żal i słusznie, i srodze przerazić nie miał: żal ojczyzny, żal tej, którąśmy ziemi dopiero oddali osoby, żal pozostałego zacnego domu jego. [2] Dobrze ktoś powiedział, że to są najpotężniejsze mury, to twierdze najwarowniejsze każdego państwa ludzie w nim przygodni; kiedy się te fortece jedna po drugiej w proch rozsypują, jeżeli mocna ręka Pańska tego narodu nie zadzierży, i jemu się za nimi prędko obalić przyjdzie. [3] Nie darmo więc w Rzymie za jednego *civem*⁹⁷ wziętego trumną cisnęły się tłuszcze różnego wieku i stanu ludzi, powszechnej straty powszechnymi oplakiwały łzami [4] Widzieć i po dziś dzień w grubym państwie po jednego człowieka, byle był sławny, ześciu i na nich samych, i nawet na koniach ich *publici luctus*⁹⁸ jakieści znaki. [5] A jakoż ta Rzeczpospolita ciężko wzdychać nie ma, kiedy tak często cni koronni synowie schodzą, kiedy w niej znacznych pradziadów i naddziadów swych nieodrodna *posteritas*⁹⁹ gaśnie, a w te czasy gaśnie, gdy ona jako najwięcej rad mądrych, odważnych serc, mężnych rąk oczywiście potrzebuje. [6] Wierzę, że gdzieś schnie od żalu, a lkając, nieraz one słowa powtarza: *Abstulit magnificos meos Dominus de medio mei, idcirco ego plorans*¹⁰⁰. [7] Miło jej i ozdobnie zawsze z tym było, gdy na tak wielu zacnych osobach głowę swoją wspierała, żalośnie teraz i szpetnie z tym jej być musi, gdy na gorzką pamiątkę wielu wysokich domów tylko *nomina et cineres*¹⁰¹

⁹⁷ ‘obywatela’

⁹⁸ ‘powszechnego smutku / boleści / żalu’

⁹⁹ ‘potomność’. Zob. niżej, IX 8, XVI 5. 12. 16, XVIII 49, XXVII 18.

¹⁰⁰ ‘Pan odtrącił ode mnie [dosłownie: ‘z mego środka’] moich możnych, dlatego ja płaczący’

¹⁰¹ ‘imiona i prochy’

u siebie ma, a z częstemi ich pogrzebami zda się sobie i sama *longum ducere funus*¹⁰².

[8] Wspomni Ojczyzna nasza, jako razem kilka onych zacnych Sieniawskich do obrony jej nienaganioną i u piekielnej zazdrości emulacją bieżeli, a teraz jej do tego przyszło, że tylko się jednym w rzeczy samej, a dwiema w nadziejej cieszy. [9] Pojrzrzy na *praepropera fata*¹⁰³ sławnej pamięci Jego M[oś]ci Pana chorążego, a ono właśnie się jej tak dzieje, jako pod czas matkom, które wołałyby dzieci nie rodzić, aniż urodziwszy, wychowawszy, do swej pociechy, ozdoby i podpory przysposobiwszy, zaraz je stracić, albo jako więc przyjaciółom, którzy częstokroć woleliby przyjaciela nie znać, aniż poznawszy i ulubiwszy, prędko zaś postradać. [10] Jeżeli dla tak znacznej straty żalujemy ojczyzny, więc i dla ojczyzny, i dla nas żalujemy tej samej straty: tak wielkiego z urodzenia, z cnót i postępków człowieka, którego prawie *vindemiatoria falce*¹⁰⁴ podcięła nieużyta Śmierć, że bezpiecznie o sobie mógł rzec: *Praecisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordire succidit me*¹⁰⁵.

[11] Bywała ta między pobożnie mądrymi kwestyja: jeżeli też śmierć na świecie krzywdę czyni, gdy ludzie w wieku i sławie kwitnące, ojczyźnie i prywatnym potrzebne, zbiera? [12] O sądach Bożych wiem, że *cum timore et tremore*¹⁰⁶ mówić trzeba, ale że mię żal uwodzi, któremu czasem bezpieczniejsza mowa służy, niech rzekę jako człowiek między ludźmi po ludzku: trudno zgola, M[oś]ci Panowie, nie sarknąć, kiedy zaboli, trudno za przykre nie mieć, a na tego umarłego patrzeć, którego by każdy z nas nieśmiertelnym (by to być mogło) rad widział. [13] Wszedzy w ten kościół, a pojżrzawszy na te onych zacnych i mężnych Sieniawskich nagrobki, zaraz mi na myśl przyszło, że *manes*¹⁰⁷ ich, jeżeli do wiecznej, której zażywają, chwały więcej się radości przyczynić co może, i w niebie się z tego weselić musieli, iż w animuszu, w chciwości do sławy, w ochocie i odwadze na służbach ojczyzny po tak dawnym ześciu swym co raz z tego prochu w tym zacnym panie

¹⁰² 'prowadzi długi kondukt żalobny'

¹⁰³ 'zbyt śpieszne / pochopne przeznaczenie / wyrok losu / przedwczesną śmierć'. Por. także niżej, XV 7.

¹⁰⁴ 'zakrzywionym nożykiem/sierpem do winobrania'

¹⁰⁵ 'Moje życie zostało przecięte jakby przez tkającego: gdy jeszcze wywodziłem [osnowę], odciał mnie'. Por. (Wujek): „przerzniony jest jako od tkacza żywot mój: gdy jeszcze zaczynał, przerznął mię”. Zob. niżej, XIII 14.

¹⁰⁶ 'z bojaźnią i drżeniem'

¹⁰⁷ 'cienie'; tu: 'dusze'

*reviviscebant*¹⁰⁸. [14] Jako bowiem z cudzej ziemie z bratem swym, Jego M[oś]cią Panem krajczym, moim M[iłoś]ciwym Panem, wszystkich prac, kosztów, służb w ojczyźnie niedzielnie uczestnikiem swoim, do Polski szczęśliwie się wrócił, tak lata jego wszystkie przez ekspedycyje i służby ojczyzny liczyć możemy.

[15] Sławny był on rok, kiedy Osman, cesarz turecki, ze wszystką trzech części świata potęgą pod Chocim podstąpił. [16] Aż nie sławna na tę wojnę wyprawa i na niej odwaga jego? [17] Nastąpiła prędko po tym chocimska, a bodaj już w ojczyźnie ostatnia, konfederacyja. [18] Przy ustawicznych przez kilkanaście niedziel pracach i kosztach a małoż on tam w uspokojeniu jej korupcyją robił tak wielką i u wszystkiego wojska miłością i zachowaniem? [19] Dziwować się będzie potomny wiek, jako prędko za nagłym w państwa koronne wtargnięciem Kantymira, na on czas baszy sylistryjskiego, prawie wszystek ruskiej *nobilitatis flos*¹⁰⁹ do Jego M[oś]ci Pana hetmana i wojska J[ego] K[rólewskiej] M[ości] przybiegł. [20] A któż tam prędszej nadeń stanął? [21] Nie dała mu zaś wytchnąć wrodzona jego do sławy i do służby ojczyzny ochota. [22] Prędko po tym przez całe lato i jesień na łoszkowskich, gorzyczanowskich polach aż nie pomagał Jego M[oś]ci Panu hetmanowi obozowego horowania? [23] Pod czas inkursyje takroczej Machmet Gereja chana samego, a nie bieżałże między tatarskimi zagonami do Jego M[oś]ci Pana hetmana i z kwartaną swoją jako do najzdrowszych jakich cieplic? [24] Co owo drudzy upuszczeniem krwi zwykli zbywać gorączek, to on pewnie był gotów na tamtym placu leczyć gorączkę swoją przelaniem krwi swej za wiarę świętą, za ojczyznę, za pana. [25] Teraz zaś że częścią dla wielkich, a W[asz]m[ości]om moim M[iłoś]ciwym Panom wszystkim dobrze wiadomych spraw swych, częścią *ob invalescentem morbum*¹¹⁰ przybyć do J[ego] K[rólewskiej] M[ości] na pruską wojnę i tam z powinności urzędu swego dworską rozwinąć chorągiew nie mógł, o, jakoż on na to i przed śmiercią jeszcze ustawicznie umierał. [26] I trzymam to o pobożności J[ego] K[rólewskiej] M[ości] jako pomazańca Tego, który od nas dobrą wolą częstokroć za samy uczynek przyjmuje, że tak wdzięcznie tę ochotę i z łóżka jego przyjąć raczył, jakoby go też sam właśnie przy boku swym przytomnego widział.

¹⁰⁸ 'ożywali / powracali do życia'

¹⁰⁹ 'kwiat szlachty'

¹¹⁰ 'z powodu wzmagającej się choroby'

[27] Raczież zaś, W[asz]m[o]ść, sobie przywieść na pamięć onę jego – że tak rzekę – w świeckim człowieku anielską dobroć, on dojrzały rozsądek, onę w mowie i w obyczajach wspaniałą jakąś skromność, przeciwko każdemu układność, w dotrzymaniu przyjaźni stałość. [28] Musiałoby to być w człowieku nie człowiecze serce, żeby się gorzkością napęlić nie miało, iż tak rozlicznych cnót jedne *compendium*¹¹¹ z oczu naszych oraz zniknęło. [29] Zamilknę ją, o tym mówić za mnie będą łzy wszystkiej Rusi, co mówię: Rusi – ba! – wszystkiej Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, znajomych jego i nieznajomych jednostajne *suspiria*¹¹². [30] Ledwo nie ryczał Lwów, gdy ciało jego wyprowadzał, żałował go dwór J[ego] K[rólewskiej] M[ości] i dał umarlemu życia jego i ust pańskich godne *testimonium*¹¹³ i sam pan. [31] Pełno było za nieszczęsną o ześciu jego wiadomością płaczu w budzie hetmańskiej, pełno po obozach pruskich, w który kąt tej ojczyzny spojrzysz, też właśnie *voces*¹¹⁴ usłyszysz, które niekiedyś po Rzymie za śmiercią *Germanici*¹¹⁵ lataly: *O, breves et infaustos populi amores*¹¹⁶!

[32] Ale ponieważ, moi M[iłoś]ciwi Panowie, zjechaliśmy się tu, do tego zacnego Sieniawskich gniazda, *ad domum luctus*¹¹⁷, więc i domowych żałujemy. [33] Pocznę od matki, Jej M[ości] Paniej podczaszynej mojej M[iłoś]ciwej Paniej jako rodzicielki jego; ta już *lugere non indocilis*¹¹⁸ w tak częstych domu swego pogrzebach, ato odnawia i teraz rany swe, a takiego syna póty *desiderare*¹¹⁹, póki i umarłego miłować, a miłować go, póki i sama żyć będzie. [34] Utrapiiona małżonka, Jej Mość Pani chorążyna, na sobie uznawa, co świat z obłudną zamianną swoją umie, który tak krótkie jej pociechy w tak długi i wielki żal wnet przefrymarczył. [35] Brat, Jego M[ość] Pan krajczy, wejźrzawszy na *vastitatem*¹²⁰ domu swego, srogie gdzieś *laniatu*¹²¹ w sercu swym mieć, a wiernego sławy i zasług w ojczyźnie pomocnika jakoby też

111 'zbiór / nagromadzenie'; dosłownie: 'skrót / zarys'

112 'westchnienia / wdychania'. Zob. niżej, IX 31.

113 'świadectwo'

114 'głosy'

115 'Germanika'

116 'O, krótkie i nieszczęsne / złowróżbne ludu kochania'. Zob. niżej, IX 8, XVI 3, XVIII 20, XXVI 14.

117 'do domu żałoby'. Zob. niżej, XVIII 50, XXI 53.

118 'bardzo dobrze wyuczona żałoby'. Zob. niżej, XVII 1, XXI 55.

119 'pragnąć'

120 'spustoszenie / pustkę'

121 'rozdarcie / szarpanie'

*animae dimidium*¹²² straciwszy, *contabescere*¹²³ na to musi. [36] Cne potomstwo, wielkiej nadzieje latoroślki jeszcze te małe, że ojca nie znaly, żalować go teraz nie będą, ale rozumu za laty zasiągszy, kiedy o nim albo czytać, albo slyszec będą, gdy drugim (jako to świat umie) lzy oschną, im dopiero rzewliwie z oczu popłyną. [37] Słudzy i to zacnej krwi polskiej rycerskie grono, lubo się z panem, i z takim panem, przez śmierć rozstali, zostawać jednak przy nich równo z żywotem będzie za dobrodziejstwa wdzięczność, bogomodlstwo za duszę, a na sercu każdego żal niezmierny. [38] I my, przyjaciele, cokolwiek i wszystkim *ex publicis malis*¹²⁴, i niektórym z domowych żalów lez jeszcze zostało, skupiwszy je, rzućmy miasto bryły ziemi na grób jego, *in locum habitationis suae*¹²⁵, w sercach zaś, w ustach i w pamięci naszej wystawiamy coraz nowe tak wysokim cnotom jego *mausolea*¹²⁶. [39] Pewniem jest tego, że żalсны dom ten, smętki swoje oddawszy w ręce Pańskie, z Jegoż woli świętej i pociech wygląda. [40] Oto już i teraz świeżą tę z laski W[asz]m[os]ciów czuje.

[41] Dziękuje tedy naprzód Jej Mość Pani chorążyna Jej M[os]ci Paniej wojewodzinej wileńskiej, że i z pobożności swojej, i z tak ścisłego krewności z sławnej pamięci małżonkiem Jej M[os]ci związku żal swój przytym akcie przez W[aszmości] m[ego] M[ilościwego] Pana, M[os]ci Panie pisarzu lwowski, oświadczać raczy. [42] Dziękuje Jej Mość Jego M[os]ci Panu wojewodzie kijowskiemu, który przy tak bliskiej pokrewności i przyjaźni wielkiej zadatki mając z sławnej pamięci Jego M[os]ci Panem chorążym, i kościom jego zawzięty afekt swój przez W[aszmości] m[ego] M[ilościwego] Pana, M[os]ci Panie pisarzu bełski, pokazywać raczy. [43] Dziękuje Jego M[os]ci Panu hetmanowi polnemu Wielkiego Księstwa Litewskiego, który jako za żywota nieboszczykowi, co wielki przyjaciel przyjacielowi, co krewny krewnemu powinien, oświadczał, tak i teraz na tym placu, lubo i w tej miejsca odległości, po śmierci jego zacnemu jego ciału też przez W[asz]m[os]ci, M[os]ci P[anie] Mirski, oświadczyć nie zaniechał. [44] Dziękuje Jego M[os]ci Panu podczaszemu koronnemu, że pomniąc na tak zawartą przyjaźń, którą przez wszystek czas wiódł z godnej pamięci J[ego] M[os]cia Panem chorążym, pomniąc i na tak ściśle z nim spowinowacenie, i żal swój,

¹²² 'połowę duszy'. Zob. niżej, IX 9.

¹²³ 'usychać / ginąć'

¹²⁴ 'z nieszczęść publicznych / państwowych'

¹²⁵ 'na miejsce zamieszkania swego'. Zob. niżej, XXII 13, XXIV 12.

¹²⁶ 'grobowce'

i afekt powinny przez W[asz]m[oś]ci, M[oś]ci Panie Wasiczyński, znacznie pokazywać raczy.

[45] A W[asz]m[oś]ciom zaś moim M[iłoś]ciwym Panom wszystkim, którzyście pracy swej do oddania tej ostatniej posługi zacnemu temu ciału litować nie raczyli, niechaj sama tak wysoka cnota, pobożność chrześcijańska winna zostaje, a z nią i Jej Mość Pani chorążyna koronna, wielce W[asz]m[oś]ciom moim M[iłoś]ciwym Panom podziękowawszy, uprzejmie życzy, aby ta uczynność przyjacielska od niej całą uprzejmością, z nieba pomyslnemi pociechami każdemu się z W[asz]m[oś]ciów moich M[iłoś]ciwych Panów nagrodzić mogła.

[IX.]

[Dziękowanie na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego,
koniuszego koronnego]

[Kraków, 5 V 1627]

**Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
starosty krasnostawskiego,
na pogrzebie sławnej pamięci
Ks[ię]cia Jego M[os]ci Krzysztofa Zbaraskiego,
koniuszego koronnego,
w Krakowie die 5 Maii Anno Domini 1627**

[1] Znać, że ten był w srogich żalach dobrze wyćwiczony, który owo napisał: *Parvae curae loquuntur, ingentes stupent*¹²⁷. [2] Kto by człowiekowi afekt odejmować chciał, zaraz by mu i człowieczeństwo wziąć musiał. [3] Jest to jego druga *umbra*¹²⁸, która go we wszystkich sprawach *prosequitur*¹²⁹, tak w pociechach, jako i w żalach; trudno się od tego cienia umknąć berłom królewskim, trudno buławom hetmańskim, trudno najwyższym stolkom senatorskim. [4] Prawda, że ma u nas rozum swoje starszeństwo, ale i temu pod czas jakoś się chce rebelizować; kiedy żal swoją ciężkością gorzej aniżeli najcięższą niewolą *spiritus*¹³⁰ i zmysły nasze przycisnie, już tam łacniej o *stuporem*¹³¹ aniżeli o fakundyją, łacniej o lży aniżeli o słowa.

[5] Toż się każdemu z W[asz]m[os]ciów moich M[ilo]ściwych Panów – rozumiem – dzieje, którzyście się do tego oplakanego aktu stawić raczyli, wspomniawszy bowiem sobie, kogośmy dopiero ziemi oddali, cośmy w ojczyźnie swej stracili, *gemente tota Republica*¹³², a któreż na to serce, byle było człowiecze, nie skamienieje? [6] Dalby to był Pan Bóg, aby ten zacny książę swym życiem, wysokimi cnotami i wielkimi zasługami swemi mógł się nam ustawicznie przypominać. [7] Ale że go sobie niebo *vendicavit*¹³³, a ziemia i na ziemi ojczyzna nasza podobno go niegodna była, chociaż byśmy o nim zamilczeli, weźmie snadnie tę

¹²⁷ 'Małe troski mówią, wielkie stoją w osłupieniu'. Zob. niżej, XXV 23, XXVII 1.

¹²⁸ 'cień'

¹²⁹ 'postępuje [w ślad za nim] / towarzyszy [mu]'

¹³⁰ 'ducha'

¹³¹ 'osłupienie'

¹³² 'kiedy cała Rzeczpospolita szłocha'

¹³³ 'pozyskało'

provincyją na się nieustawająca w animuszach, w językach, w piórach ludzkich pamięć – ta go poda na podziw obcym, swoim na przykład. [8] Szczycić się ozdoba taką terazniejszy wiek przed inszemi wiekami nie przestanie, zajrzeć go nam gdzieś i *sera posteritas*¹³⁴ będzie, choć to były w oczach naszych *breves et infausti amores*¹³⁵.

[9] Wiem ci ja to dobrze, że sprawy i cnoty jego wyliczać nic nie jest inszego, jedno i w ojczyźnie samej, i w każdym z nas srogie rany odnawiać, a najsroźsze w pozostałym bracie, Ks[iążę]ciu Jego M[os]ci Panu krakowskiemu, który *animae dimidium*¹³⁶ – ba, rzekę więcej! – jakoby siebie samego straciwszy, ledwo mu umierać nie pomaga. [10] Lecz że zmarłych wielkich ludzi insza od nas wdzięczność potkać nie może, jedno postępków i wielkich dzieł ich, lubo to gorzka, *recordatio*¹³⁷, też i teraz oddać tej duszy cnej przystoi. [11] A łatwo to wspomnieć, co tak w świeżej pamięci i prawie przed oczyma naszymi jeszcze jest. [12] Krótki ten, według zdania naszego, i potrzebny Rzeczypospolitej żywot jego a cóż inszego był, jedno jakiejś wiary ku panu, miłości ku ojczyźnie *perpetuus actus*¹³⁸? [13] Każdy go z W[asz]m[os]ciów właśnie *utraque civem*¹³⁹ znał. [14] Była dziedziczna i od onych zacnych książąt i wielkich bohaterów przodków swoich zawzięta w rycerskich sprawach dzielność, którą oświadczył za Michałem do Multan, oświadczył na wojnie z J[ego] K[rólewską] M[os]cią w Moskwie pod Smoleńskiem, oświadczył na oryńskijskiej przeciwko Deulet Gerejowi galdze ekspedycyjej i teraz na tej pruskiej – wszędzie tam z pułkami ludzi swych, a wprzód osobą swą i zdrowiem odważnie stawał. [15] Widzieć było i na inszych różnych to tatarskich, to kozackich ekspedycyjach okrytemi chorągwiemi wchodzące do obozów J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci ludzi jego wspólnie z ludźmi Ks[iążę]cia Jego M[os]ci Pana krakowskiego, z którym on *raro* – ba, *primo!* – tych wieków *exemplo*¹⁴⁰, oprócz tego samego, co się już z nim rozdzielił, żywota, nigdy nic dzielnego nie miał.

[16] Wiadoma W[asz]m[os]ciom wszystkim jest *dexteritas*¹⁴¹ jego w sprawach Rzeczypospolitej. [17] A choćby nic inszego nie było, dosyć

¹³⁴ ‘późna potomność’. Zob. wyżej, VIII 5, także: XVI 5, 12, 16, XVIII 49, XXVII 15.

¹³⁵ ‘krótkie i nieszczęśne kochania’. Zob. wyżej, VIII 31, także: XVI 3, XVIII 20, XXVI 14.

¹³⁶ ‘połowę duszy’. Zob. wyżej, VIII 35.

¹³⁷ ‘wspomnienie / pamięć’

¹³⁸ ‘nieprzerwany akt / działanie / poczynania’

¹³⁹ ‘obywatela wyróżniającego się jednym i drugim’, tj. wiernością królowi i miłością ku ojczyźnie

¹⁴⁰ ‘rzadkim / niezwykłym... pierwszym [tj. takim, który się wcześniej nie zdarzył]... przykładem’

¹⁴¹ ‘uczynność / łaskawość / uprzejmość’

na onych dwóch legacjach: jednej, dawniejszej, spod Smoleńska na Tuszyn do stołecznego wojska, a drugiej, świeższej, do Mustafy, cesarza tureckiego – obie na sobie niosły całość i sławę ojczyzny. [18] Żołnierza *victoriis insolentem*¹⁴² ukolysać, od pierwszego szczęścia i od nadziei nowej oderwać, przyciągnąć do Rzeczypospolitej służby i zaraz *ad disciplinam*¹⁴³ – jemu to właśnie przystało, to jest jego szczodrobliwości, roztropności, układności. [19] Z jaką na tureckiej zaś legacji magnificencją stanął, napatrzył się Konstantynopol i po dziś dzień z podziwieniem wspomina, jaką rozrywkę ukazał. [20] Nasłuchały się wezerów i baszów przedniejszych dywany, jako w jawne niebezpieczeństwo *inter tot perfidiae instrumenta*¹⁴⁴ tych, co tam na ten czas rządzieli, zdrowie swoje dla ojczyzny *devovit*¹⁴⁵ – sama rzecz mówi. [21] Na sejmikach i sejmach cośmy go za *civem*¹⁴⁶ słyszeli i komu się stawil? [22] Wolności, serce ojczyzny naszej, źrzenico narodu naszego, o, gdybyś stratę swą czuła, a pewnie w nas czujesz, nie płakać, ale wyc byś mogła! [23] Gdy się to *columen*¹⁴⁷ twoje waliło, biec było, a umierającego, jako jedyne *asylum*¹⁴⁸ swoje uchwyciwszy się, coś podobnego onym słowom mówić: *Non te dimittam, donec moriens benedixeris mihi*¹⁴⁹. [24] Pewniem ja, że jako cię za żywota piastował, tak i po śmierci *manes*¹⁵⁰ jego tam się dostawszy, gdzie przy inszych cnotach *integritas* wieczne ma swoje *domicilium*¹⁵¹, upaść ci tu nie dadzą, póki izba poselska stać będzie, a bodaj póty stała, póki ojczyzna nasza. [25] *Squalebunt*¹⁵² bez głosu jego one jej ściany i *equestris ordinis*¹⁵³ szranki, bogdajże tak szczęśliwe były, aby samego straciwszy, przynajmniej *genium*¹⁵⁴ jego w następujących po nim na te miejsca ludziach zatrzymały. [26] Oddał i teraz ojczyźnie na sejmie przeszłym torońskim ostatnią a prawie *cygneam vocem*¹⁵⁵ i – śmiele rzecz mogę – barziej go aniz kwartana tak złe w ojczyźnie czasy i zaniedbane

142 ‘rozzuchwalonego zwycięstwami’

143 ‘do karności wojskowej’

144 ‘wśród tyłu świadectw zdrady’

145 ‘poświęcił / ofiarował. Zob. niżej, XVI 11.

146 ‘posła / obywatela’

147 ‘filar / podpora. Zob. wyżej, III 33, także: XII 18, XXI 13, XXVII 13.

148 ‘azyl / miejsce uciezki / schronienia’

149 ‘Nie puszczę cię, dopóki, umierając, mi nie pobłogosławisz’

150 ‘cienie; tu: ‘dusze’

151 ‘nieskazitelność... domostwo / siedzibę / mieszkanie. Zob. także niżej, XII 42, XX 17, XXVII 11.

152 ‘Okryją się żalobą, także ‘będą opuszczone / zaniedbane / będą leżeć odłogiem’

153 ‘stanu rycerskiego’

154 ‘ducha opiekuńczego’

155 ‘łabędzi śpiew’ (tu o wotum senatorskim)

zdrowe rady jego trapiły – ba! – bogdaj i nie domorzyły. [27] Owo zgoła, M[os]ci Panowie, wszyscy dopiero *amissum bonum*¹⁵⁶ uznamy, a *virtutem sublatam ex oculis quaeremus invidi*¹⁵⁷.

[28] W przyjaźni *candorem*¹⁵⁸ i stateczność jego z jaką moją gorzkością, bo w kupie takich przyjaciół, wspomnieć muszę. [29] Mógł się każdy do tej przyjaźni ubiegać bezpiecznie, mógł ją sobie za najdroższy skarb szacować i – co owo jeden przy wielu utrapieniach swoich to tylko sobie smakował, tym się chlubił, że jakiegoś miał sąsiada dobrego – każdy pewnie w tej ojczyźnie naszej wszystkie *amaritudines*¹⁵⁹ swoje tym by słodzić mógł, że kiedy Ks[ię]cia Zbarawskiego, pana koniuszego, miał przyjaciela. [30] Dał mu był Pan Bóg tę za żywota łaskę, że kto jedno go poznał, zaraz go i miłować musiał, i po śmierci to szczęście, że *ingenti invidia*¹⁶⁰ nie żyje w Polsce człowiek, który by go żalować nie miał. [31] Obrócić tylko uszy na wszystkie kąty tej Korony, łącznie usłyszeć jednostajne *suspiria*¹⁶¹. [32] Jedni głowami swemi, drudzy *carissimis etiam pignoribus*¹⁶² radzi by, gdyby to podobna, tak nieoszacowaną szkodę odkupili.

[33] Zostając Książę J[ego] M[os]ć Pan krakowski w nieutulonym i dożywotnim żalu swym, przy tak gorzkim akcie nie małą na sercu swym ulgę czuje, widząc to W[asz]m[os]ciów M[iłościwych] P[anów] zgromadzenie. [34] Dziękuje naprzód J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci P[anu] n[aszemu] M[iłościwemu], że jako za żywota cnotę brata jego, którą zawsze znał *incontaminatam*¹⁶³, miłował, tak i zmarłego kościom łaskę swą przez W[aszności] m[ego] M[iłościwego] Pana, M[os]ci Pannie wojewodo krakowski, oświadczyć raczył. [35] Niech Pan Bóg tym samym J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci tę *benignitatem*¹⁶⁴ nagrodzi, aby tak wolnemu narodowi panując, na podobne jemu *cives*¹⁶⁵ za panowania swego patrzył. [36] Dziękuje uniżenie i Jej K[rólewskiej] M[os]ci Pannie naszej M[iłos]ciwej, że wdzięczna będąc wiernych, pracowitych, kosztownych, odważnych służb jego, które przez wszystkiek wiek J[ego]

¹⁵⁶ 'utracone dobro'

¹⁵⁷ 'cnoty zabranej sprzed oczu będziemy szukać, zazdrośni'

¹⁵⁸ 'uczciwość / szczerowość / rzetelność / prawość'

¹⁵⁹ 'gorycze / rozgoryczenia / przykrości'

¹⁶⁰ '[człowiek] wielkiej nienawiści / żyjący wielką nienawiścią'

¹⁶¹ 'westchnienia / wdychania'. Zob. wyżej, VIII 29.

¹⁶² 'najdroższym nawet zastawem / rękojmiami', może też: 'najdroższymi także krewnymi / bliskimi'

¹⁶³ 'nieskazitelną'

¹⁶⁴ 'łaskawość'

¹⁶⁵ 'obywatele' (dziś: 'obywateli')

K[rólewskiej] M[ości] P[anu] swemu M[iłoś]ciwemu oddawał, łaskę tę swoją przy tym żalonym akcie przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłoś]-ciwego Pana, M[iłoś]ciwy Panie podczaszy koronny, oddać raczyła. [37] Miał z niego, M[iłoś]ciwy Panie mieczniku koronny, Królewicz J[ego] M[ość] Władysław całego i zyczliwego sługę i stracił, ale siła sobie pozyskał tą miłością, królewicza polskiego godną, na tym tu żalonym placu przez W[asz]m[ości] Pana oświadczoną, którą obowiązany J[ego] M[ość] Pan krakowski zostając unizenie J[ego] K[rólewskiej] M[ości] dziękuje.

[38] Dziękuje i W[asz]m[ości]om moim M[iłoś]ciwym Panom wszystkim, którzyście się do tej ostatniej posługi temu zacnemu ciału stawili i oplakiwać mu jedynego brata dopomogli. [39] Dziękuje i tym Ichm[ości]om, z których jedni i dla niesposobnego zdrowia, i dla różnych zabaw stawić się nie mogli, że przez przyjaciół swe i zmarłemu nieodmienny afekt, i pozostałemu Ks[ię]ciu J[ego] M[ości] całą chęć swoją oświadczyli. [40] Starać się o to z każdej miary Książę J[ego] M[ość] będzie jako ten, który *sacrosancte amicitias colere*¹⁶⁶ umie, aby tę ludzkość każdemu z W[asz]m[ości]ów moich M[iłoś]ciwych Panów w pociesniejszych – da Pan Bóg! – okazjach odsłużyć mógł. [41] A teraz wielce prosi W[asz]m[ości]ów mych M[iłoś]ciwych Panów, abyście W[asz]m[ości] *panem doloris*¹⁶⁷ z nim zjeść raczyli.

¹⁶⁶ ‘czcigodnie / święcie pielęgnować przyjaźnie’. Zob. niżej, XII 67, XIX 57.

¹⁶⁷ ‘chleb żalobny’ (dosłownie: ‘chleb bólu / bolesciwy’). Zob. niżej, XX 23.

[X.]

[Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała Jana Daniłowicza,
wojewody ruskiego]

[Lwów, 15 V 1628]

**Mowa na wyprowadzeniu ciała ze Lwowa
Jego M[os]ci Pana wojewody ruskiego 15 *Maii*
Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koronnego**

[1] Dwa są czasy – mym zdaniem – w których słów najmniej zażywać trzeba: w żalu a w czynności. [2] Żal – ten ma swego krasomówcę same serce, które gdy siła czuje, w te czasy najwięcej mówi, w czynności zaś, gdy przyjaciel co dla przyjaciela czyni, zły by to był nazbyt frymark, niesprawiedliwa zaprawdę zamiana za rzecz słowa oddawać.

[3] Obojgu temu z nawiedzenia i dotknięcia Pana i Boga samego podlega Jej M[o]ść Pani wojewodzina ruska moja M[iłos]ciwa Pani, matka i dobrodziejka. [4] Nie może być, jedno srogim żalem przyciśniona, pozbywszy z oczu swych i z miłego towarzystwa dobrodzieja swego, z którym przeżywszy te, które był jeszcze Pan Bóg przy ślubie policzył im lata, nacieszywszy serce swe przy wysokim urodzeniu wielkimi ozdobami, cnemi postępkami i sławnymi w ojczyźnie służbami, znacznym między ludźmi zachowaniem małżonka swego, rzewnie tę nieszczęsną dolę swoją oplakiwać musi, która takich życia z towarzyszem swym przysmaków miłą niedawno pamięć w srogą teraz gorzkość i nieszczęsne sieroctwo jej obróciła.

[5] Gdy zaś patrzy na tę chrześcijańską i przyjacielską W[aszm]ościów m[oich] M[iłościwych] Panów uczynność, którąście przy wyprowadzeniu ciała tego zacnego oświadczyć raczyli, widzi dobrze, iż mała to nagroda kilka słów za tak wielkie prace. [6] Niechże tedy też W[aszm]ościów ludzkość sama sobą zapłatą W[aszm]ościami m[oim] M[iłościwym] Panom będzie, a przy Jej M[os]ci niech zostawa powinna wdzięczność, za którą przeze mnie, najniższego i dożywotniego sługę swego, Jej M[o]ść moja M[iłos]ciwa Pani i dobrodziejka, W[aszm]ościami moim M[iłościwym] Panom podziękowawszy, Pana Boga prosić będzie, aby tę łaskę W[aszm]ościami moim M[iłościwym] Panom w pocieszniejszych okazyjach z potomstwem swym odslugować mogła.

[XI.]

[Dziękowanie na pogrzebie Jana Daniłowicza,
wojewody ruskiego]

[Olesko, 15 VI 1628]

**Mowa na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana wojewody ruskiego
w Olesku, die 15 Junii Anno Domini 1628
Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koronnego**

[1] Między inszemi wielu zabobonami ona w pogaństwie *superstitiosa antiquitas*¹⁶⁸ miała też sobie za bożka jakiegoś *deum Terminum*¹⁶⁹, rozumiała, że ten szczęścia i granic państwa ich strzec miał. [2] Nie w baśniach, ale w rzeczy samej, o, jakoby nam, pojrząwszy na te oplakane ojczyzny czasy, trzeba z nieba uprosić sobie *terminum* i różnych *calamitatum*¹⁷⁰, i tak częściej wielkich i potrzebnych ludzi straty, żebyśmy wżdy kiedykolwiek przestali ozdoby i filary tej Rzeczypospolitej tak częstemi mogiłami zasypować. [3] Lecz nieograniczony Bóg nasz takie każdemu życia kopce z przedwiecznych dekretów swoich usypał, jakie mu niegdy wspomniono: *Constituisti terminos eius, qui praeteriri non poterant*¹⁷¹. [4] Już tego pomknąć i na palec ręka ludzka nie może, nie może żadna potęga i magnificencyja, nie mogą pradziadów i naddziadów sławne *imagines*¹⁷², nie ruszą tego granicznego *arbitrum lapidem*¹⁷³ ani *publica vota*¹⁷⁴, ani prywatne powinnych lamenty, ani gorzkie domu wszystkiego łzy. [5] *Suus cuique imminet dies*¹⁷⁵ – jednemu później, drugiemu raniej, dosyć, że wszystkim jeden, a pewny kres.

[6] Doszła go i ta zacna osoba, którejsmy ciało ziemi dopiero oddali, a doszła tak, że biegu swego i Bogu, i ojczyźnie, i panu, i przyjaciołom nienaganiony tu po sobie rachunek zostawiła. [7] Katolickim

¹⁶⁸ ‘przesądna starożytność’

¹⁶⁹ ‘boga Terminusa’

¹⁷⁰ ‘granicę / kres... klęsk / nieszczęść / bied’. Zob. wyżej, V 18.

¹⁷¹ ‘Ustanowiłeś granice jego [tj. człowieka w czasie], które nie mogły zostać przekroczone’. Zob. niżej, XXIII 11.

¹⁷² ‘wizerunki / podobizny’. Zob. niżej, XII 2, XIV 14, XV 2, XXVI 7.

¹⁷³ ‘kamienia rozsądającego’

¹⁷⁴ ‘publiczne modły / błagania’

¹⁷⁵ ‘Nikogo dzień przeznaczony nie ominie’

chrześcijaninem się urodziwszy, po chrześcijańsku żył i umarł, z cnego starożytniej familijey swej gniazda wyszedzsy, to w pokoju, to na wojnach ojczyźnie oddawał, co i z przykładów przodków swych, i z wrodzonej ku niej miłości był powinien. [8] Trafił był wszystek wiek prawie jego na takie jeden po drugim czasy, kiedy ochotnemu (jako on był) *civi*¹⁷⁶ nieczęsto rozsiodływać konia przychodziło. [9] Niechaj kto wszystkie za panowania J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[ana] n[aszego] M[iłościwego] ekspedycyje policzy, przyznać to musi i piekielna Zazdrość, że on żadnej lubo sam osobą swą, lubo już w nadwreżonym wieku i zdrowiu swym przez znaczne ludzi swych kupy nie opuścił. [10] Na dworze zaś pańskim i przed tym, i wzięwszy po tym krajestwa koronnego urząd *assiduus*¹⁷⁷ bywał, zasiadzsy senatorski stołek, mało co, chyba dla niesposobnego zdrowia, sejmów, sejmiku żadnego nie omieszkiał. [11] Z przyjaciół *officiis suis* tak *certabat*¹⁷⁸, że nie śmiał go żaden do usługi swej tak prędko zaprosić, jako on go ochotą swą ubieżał.

[12] Nie może jedno być powszechniej w ześciu z tego świata straty, powszechny też ma być *luctus*¹⁷⁹, największy jednak w osierociałej pozostałej małżonce, która tak ciężkim przyciśniona od Boga swego krzyżem siła ma w nim respirej, pojrząwszy na to W[asz]m[ości]moich M[iłości]wych Panów zgromadzenie. [13] Unizenie, M[iłości]ciwy Panie lwowski, J[ego] K[rólewskiej] M[ości] Panu M[iłości]ciwemu i dobrodziejowi swemu dziękuje, że tak wiernego sługi i senatora swego akt ten pogrzebowy przez W[aszm] m[ego] M[iłości]wego] P[ana] uczcić, a osierociałe domu tego kąty ozdobić raczył. [14] Żyje Bóg na niebie, sierot wszystkich opiekun najwyższy, który wielkimi w domu królewskim pociechami za bogomodlstwem Jej M[ości] tę dobroczynność J[ego] K[rólewskiej] M[ości] nagrodzi. [15] Dziękuje unizenie Jej K[rólewskiej] M[ości] Pani swej M[iłości]ciwej, że przez W[aszm] m[ego] M[iłości]wego] Pana, M[ości] Pani starosto lwowski, w tym łaskę J[ego] K[rólewskiej] M[ości] *aemulatur*¹⁸⁰ przeciwko domowi temu i nie ustaje przeciwko umarłemu w tej dobrotliwości, którą i żywemu J[ej] K[rólewska] M[ości] pokazywała. [16] Dziękuje i Królewiczowi J[ego] M[ości] Władysławowi, że pomniąc na służby, które na dworze J[ego] K[rólewskiej] M[ości]

¹⁷⁶ 'obywatelowi'

¹⁷⁷ 'nieustannie / gorliwie / pilnie' (dosłownie: 'nieustanny / gorliwy / pilny')

¹⁷⁸ 'w wypełnianiu swych powinności... współzawodniczył'

¹⁷⁹ 'smutek / boleść / żal'. Zob. niżej, XXV 37.

¹⁸⁰ 'naśladuje'

i Jej K[rólewskiej] M[os]ci, świętej pamięci matce Królewicza J[ego] M[os]ci, oddawał małżonek Jej M[os]ci i jego na rękę swych piastował, oddaje też przez W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] P[ana], M[os]ci Panie starosto czerkaski, wdzięczną ludzkość swoją i kościom jego. [17] Dziękuje *etc. etc. etc.*

[XII.]

[Dziękowanie na pogrzebie Jerzego Zbaraskiego,
kasztelana krakowskiego]

[Kraków, 13 X 1631]

Mowa Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koronnego,
w Krakowie na pogrzebie
Ks[ię]cia Jego M[os]ci Zbaraskiego,
kasztelana krakowskiego,
Anno 1631 die 13 Octobris

[1] Jako świat światem, zawsze on to umiał, co i teraz ukazał, moi M[iłoś]ciwi Panowie, iż jego dzieło najprzedniejsze, zabawa najmilsza *comicos actus*¹⁸¹ nad ludźmi wyprawować. [2] Napożyczawszy między nie *maiorum imagines*¹⁸², tytułów i fortun wysokich, wystawia je na *theatrum*¹⁸³ swoje w sławę, w honory, w bogactwa kosztownie i ozdobnie przybrane. [3] Czy długoż tego? [4] Skoro po scenie, zaraz znikną, nie wiedzieć gdzie, i persony – on to wszystko, czym był wygodził, odbiera, sobie samemu *applausum*¹⁸⁴, a spektatorom srogi żal czyni. [5] Sławny i po dziś dzień cesarz jeden rzymski, za którego panowania wielki gość – pokój generalny wszystek świat przywitał, nie wstydził się przy śmierci przyznać, iż on też w tej – że ją tak nazowę – komedynie *personam agebat*¹⁸⁵. [6] Zegnając, gdy miał umierać, przyjaciół, obróciwszy się do nich, pytał, *ecquid iis videtur vitae mimum commode transegisse*¹⁸⁶. [7] Bywszy dopiero, a już nie być; zdrów, a umrzeć; długo świecić, a prędko zgasać; dziś wysoko siedzieć, a jutro w proch się rozsypać; miawszy, a nie mieć; tu wszystko zostawić, a nic z sobą nie wziąć – tak nagle odmiany są to własne *rerum humanarum ludibria*¹⁸⁷, które że prawie codzienne, między nami się wartają (boć dobrze ktoś napisał: *In dies, in horas, quam nihil simus, docemur*¹⁸⁸), żyjąc tu, na ziemi, znosić

181 'sztukę komiczną'

182 'wizerunki / podobizny przodków'. Zob. wyżej, XI 4, oraz niżej, XIV 14, XV 2, XXVI 7.

183 'teatrze'. Zob. wyżej, I 3, VII 6.

184 'oklaski / aplauz'

185 'grał rolę'

186 'czy im się wydaje, że właściwie zagrał mim życia'

187 'igraszki / pośmiewisko / drwiny / szyderstwo ze spraw ludzkich'. Zob. niżej, V 10.

188 'Co dnia, co godzinę jesteśmy pouczeni / poucza się nas, jak bardzo jesteśmy niczym'. Zob. niżej, XVIII 1.

je musimy, patrzeć na nie jednak bez gorzkich łez nie możemy. [8] Innych i większych wywodów na to nie trzeba.

[9] Dzisiejszy oplakany dzień i ten żalorny akt oddanej od nas ostatniej posługi zacnemu ciału nieśmiertelnej pamięci Ks[ięcia] J[ego] M[ości] Pana krakowskiego niechaj świadectwo swoje wydadzą, jaki widok w oczach, w sercach i animuszach naszych pokazały. [10] Widzę ja *in hac lugentium turba*¹⁸⁹ Ojczyznę naszą, a ona wydziera się *in partes primas doloris*¹⁹⁰. [11] I słusznie, pozbyła bowiem w tak szerokim obywatelów swych okręgu rzadkiego *civem*¹⁹¹ i drogiego syna swego, którego że nie ma, dopieroż za czasem pozna. [12] Postradała przednią swoją i senatu wszystkiego ozdobę, pogrzebła dziś obaloną kolumnę, na której się zawsze i bezpiecznie wspierała. [13] Pochowała w teje trumnie nie tylko jednego senatora świeckiego pierwszego, a ostatniego już Zbaraskiego, ale z nim oraz dom i imię Zbaraskich, którzy *longa serie*¹⁹² od tak wielu lat sławę i bezpieczeństwo jej piastowali. [14] Widzę ja Prawa, Swobody, Wolności nasze, a one jęczą *consternatae*¹⁹³, że stracony głos ich już umilkł, głos on wolny, który się zawsze o całość ich ozywał, który na każdym placu *sacrosancte*¹⁹⁴ tego strzegł, aby ni w czym nienaruszone w dawnej klubie i ozdobie swej potomnym wiekom kwitnęły. [15] Widzę przyjaciół, a oni tak nieoszacowaną szkodę i niepowetowaną zgubę swoją oplakują, iż im nie tylko prawdziwy szczerej przyjaźni konterfekt z oczu zginął, ale ledwo już i nie sama przyjaźń stąd ustąpiła. [16] Widzę nawet i nieprzyjaciół (bez których a kto kiedy żył na świecie?), a oni, choć osobę jego w nienawiści, ale że cnotę, godność, przeciwko ojczyźnie miłość i życzliwość *in veneratione*¹⁹⁵ mieli, upadłego Rzeczypospolitej swojej filaru żałować muszą. [17] Widzę na ostatek i ciebie, bezecna i przekłeta Zazdrości, która nie inaczej jedno jako cień za człowiekiem tak za jego cnotą ustawicznie dybiesz, a ono i ty schniesz teraz od żalu, że już mu zajrzeć więcej nie będziesz. [18] Pojrzawszy zaś na wszystkie strony i kąty tej Korony, azaż zewsząd jednostajnego nie słyhać narzekania: *Cecidit columen patriae, mora fatorum*¹⁹⁶? [19] Tak żalorne po

189 'w tym tłumie oplakujących'

190 'na pierwsze miejsce w bólu'

191 'obywatela'

192 'w długim cyklu'

193 'zmartwione'

194 'czcigodnie / święcie'

195 'w poszanowaniu'

196 'Poległ filar / podpora ojczyzny, odroczenie wyroków losu'. Zob. wyżej, III 33, IX 23, także: XXI 13 i XXVII 12.

wszystkiej Polsce *voces*¹⁹⁷ stoją – mym zdaniem – na tym pogrzebie za nie wiem jakie *praeficas*¹⁹⁸, które więc poganie dla pobudzenia w ludziach płaczu do takowych aktów przysposabiać byli zwykli.

[20] Lecz iż pod słońcem niemasz nic trwałego, wszystko się kręci jakąś to frasunków, to pociech mieszaniną, znajdzie największy żal słuszne *solatia*¹⁹⁹ swoje, które i teraz nas potkać mogą. [21] Wspomniawszy bowiem sobie, że lubośmy ciało tak wielkiego czleka ziemi oddali, nie wszystkiegośmy jednak jej powierzyli, co u nas w Kochaniu i w poszanowaniu było. [22] Został po nim depozyt trwalszego i warowniejszego aniżeli ten grób schowania godzin, któremu nigdy nic nie uczyni skazitelnność ani sam szkodca wszystkiego – czas, nic nieprzyjacieli ani przygoda żadna, nic ręka ani zazdrość i złość ludzka. [23] A że to jest nieumierająca pamięć cnót, spraw, postępów jego. [24] Rzeczono i jemu wprawdzie, jako każdemu z nas człowiekowi: *Pulvis es et in pulverem reverteris*²⁰⁰, lecz cnotę wyżej posadzono, która *et post funera vivit*²⁰¹, i nie czołga się po ziemi, ale się o niebo same opiera. [25] Niech, kto chce, uważy wszystkie dni życia tego to ks[ie]cia i senatora zacnego, zaraz przyzna, że i po ześciu swym on żyje i żyć póty będzie, póki i ci ludzie, co się mu dziwowali, póki i te dowcipy, które go próżnym od pochlebstwa i nienawiści piórem postronnym narodom i potomnym wiekom podadzą – rzekę dalej – póki pamięć sama, która aż z światem zginie.

[26] Drudzy młodość za igrzysko sobie poczytają, on ją *ad seria et magna*²⁰² obrócił. [27] Po odprawieniu nauk *multorum hominum vidit mores et urbes*²⁰³. [28] Przypatrzywszy się w ojczyźnie wielkim i sławnym jej aktom, także obozom swoim, a nawet wojskom, gdy Machmet Trzeci, cesarz turecki, pod Agrem leżał węgierskim, udał się do dworu na obecną służbę J[ego] K[ró]lewskiej] M[ości], gdzie tak wiele lat trawił z wielką domu swego ozdobą, co raz sobie większych przyczyniając przeciwko ojczyźnie i panu zasług. [29] Podał się okazja do Szwecyj, gdy się J[ego] K[ró]lewska] M[ość] do ojczystego państwa swego brał, i on też nie chciał bez pana w ojczyźnie swej zostać: szedł z nim za morze, a tam mu powinna wiarę i życzliwość oświadczał. [30] Podał się

197 'głosy'

198 'płaczki'. Zob. niżej, XXV 1.

199 'pocieszenia / pociechy'. Zob. niżej, XV 10, także: XVIII 22.

200 'Prochem jesteś i w proch się obrócisz'. Zob. niżej, XVIII 38, XXI 7.

201 'i po śmierci żyje'

202 'ku rzeczom ważnym / poważnym i wielkim'

203 'obyczaje wielu ludzi poznał i miasta'

okazyja do Multan, gdy przeciwko Michałowi z wielkiej pamięci Janem Zamoyskim, kanclerzem i hetmanem koronnym, prawie *flos*²⁰⁴ młodzi paniań polskich na tę się był ekspedycją wybrał, i on z bratem swym w kilkuset człowieka od ojca swego, bohatera onego i senatora wielkiego, wyprawiony z zawziętej od przodków swoich do sławy ochoty stawiał się tam do usługi i ratunku ojczyzny. [31] W onej zaś nieszczęśliwej zawierusze domowej nie tylko przy J[ego] K[rólewskiej] M[ości] niemalym kosztem i zdrowiem stanął, ale też w moderowaniu *adversae partis*²⁰⁵ animuszów siłą *auctoritate*²⁰⁶, na on czas jeszcze *aetatem superante*²⁰⁷, siłą zachowaniem i wymową swoją robił. [32] Nie wspominam tu, jako po żalosnej naszych nad Dzieżą klęsce przybył sam na Tatarzyszcza do wojska J[ego] K[rólewskiej] M[ości] i na onę komisją wołoską, zdrową radą i dobrym ludzi swych wsparł posiłkiem. [33] Nie wspominam, jako na Buszy przeciwko Skinder baszy jasny dał dokument, że mu dla całości i sławy ojczyzny żadne niebezpieczeństwa straszne, żadne koszty, niewczas i trudy ciężkie nie były. [34] Nie wspominam, jako nieprzerwane aż do ostatniego kresu trwało w nim do usługi ojczyzny *studium*²⁰⁸, iż świątobliwie to obserwował, kiedy jednokolwiek wojska J[ego] K[rólewskiej] M[ości] i Rzeczypospolitej przeciwko nieprzyjaciółom koronnym stawały – zawsze obok z nimi posyłał znaczne ludzi swych pułki. [35] Tęgo zamilczeć nie mogę, skoro go cnoty i zasługi jego na najwyższe w tej ojczyźnie naszej świeckiej wokacyjnej miejsce posadziły, zaraz przy tak wielkiej godności wielkich prac wyglądał, które go nie minęły. [36] Nie wiem dotąd zaprawdę, kto komu większy honor czynił: czy ten stołek jemu, czy on stołkowi. [37] Widzieliście W[asz]-m[ości] nieraz, moi M[ości] Panowie, jako się z niego na walnych więc sejmach zniżał, między młodszą bracią chodząc, a powagą, konfidencyją, perswazyją, prośbą swoją ich przywodząc do szczęśliwego i pożądanego publicznych konsultacyjnej skutku. [38] I wierzę, że ten sam jego tak gorący, któryśmy w nim wszyscy znali, o dobro powszechnie wspólnej ojczyzny *zelus*²⁰⁹ stanie na onym strasznym Ostatnim Sądzie przed Panem nieba i ziemi nieprawościom jego (bez których jako człowiek nie był) ubłaganiem wielkim.

204 'kwiat'

205 'strony przeciwnej'

206 'powagą / autorytetem'

207 'przewyższającą wiek'

208 'gorliwość / pasja / oddanie'

209 'gorliwość / zapal'

[39] Nie chcąc żalu do żalu przydawać, nie będę się szerzył, przypominając z ludźmi życie jego. [40] Umiał on według czasu *senatoriam gravitatem*²¹⁰ zachować, umiał i ludzkość oświadczyć, umiał przyjaźni każdemu aż do tej, która go z nami rozłączyła, śmierci, statecznie dotrzymać. [41] Żył z przyjaciółmi po przyjacielsku, to jest szczerze, dufale, było zawsze u niego co w sercu, to w uśmiech. [42] *Candor, integritas*²¹¹ tam swoje pewne *domicilium*²¹² miały, brzydził się wszelką w przyjaźni symulacją, która pospolicie *peior odio*²¹³ bywa. [43] Miał też wzajem przyjaciółmi, jakie sobie *parare*²¹⁴ umiał, i bezpiecznie mógł mu każdy rzec, co jednemu cesarzowi kiedyś powiedziano: *Amicos habes, nam et ipse amicus es*²¹⁵. [44] Owo zgoła, moi M[os]ci Panowie, właśnie sobie z nim tak postąpiły Natura i Fortuna jako więc sławny architekt, który model delinijowawszy przedniej jakiej fabryki i skończywszy ją, mówi sam do siebie: *Manum de tabula*²¹⁶. [45] Tak że i one, wystawiwszy w swej perfekcyj nie tylko ojczyźnie naszej, ale i światu wszystkiemu to tak zacne *opus*²¹⁷, kunszt ten tak foremny – Ks[ię]cia Pana krakowskiego, rozumiały o tej robocie i pracy swej, że i im samym na podziw, i patrzącym na wizerunek od żadnej ręki nienaruszona trwać długo-wiecznie miała.

[46] Aliści, niestetyż, niezbędna Śmierć, która i naturę psuje, i fortunę najwyższą, kiedy chce, zdepcze, śmieie rzuciwszy się na tak wspaniałą ich budynek, obaliła go i na większy jeszcze żal przywaliła i przytłukła jem wszystką familiją Zbaraskich. [47] Przykryła jedną w tymże kościele mogiłą dwóch, prędko jednego po drugim, rodzonych braci, ojczyzny dwoje *lumina*, dwoje *decora*²¹⁸ wieku naszego:

[48] *Quicumque regno fidit et magna potens
dominatur aula nec leves metuit deos
animumque rebus credulum laetis dedit,
me videat et te, Troia, etc. etc.*²¹⁹

210 'senatorską powagę'

211 'Rzetelność, nieskazitelność'

212 'siedzibę'. Zob. wyżej, IX 24, także: XX 17, XXVII 11.

213 'gorsza od nienawiści'

214 'pozyskać'

215 'Masz przyjaciół, gdyż sam jesteś przyjacielem.' Zob. niżej, XXIV 19.

216 '[Zabrać] rękę od obrazu [dosłownie: 'od deski']'

217 'dzieło'

218 'światła / oczy... ozdoby'

219 'Ktokolwiek wierzy w królowanie i władczo panuje na wielkim dworze ani nie obawia się zmiennych bogów, i zbyt ufnie oddał się blahostkom, niech spojrzy na mnie i na ciebie, Trojo, itd. itd.'

[49] Tak kiedyś ona królowa trojańska nad zburzoną Troją lamentując, *ad rudera*²²⁰ ojczyzny swej na pożałowanie i politowanie jej ludzi zwolywała. [50] Patrząc teraz na ten grób, rzekę i ja też coś podobnego: ktokolwiek jesteś, co szczęściu nazbyt ufasz i w nim ustawicznie opływasz, co nadzieję w nadziejej pokładasz, a nie myślisz, *quid serus vesper vehat*²²¹, i na ostatnie się koła (jako mówią) nie oglądasz, przystąp tu i pojrzyj na dwie trumnie dwóch ostatnich Zbaraskich. [51] Oni to Zbarascy, którzycheśmy się napatrzeć nie mogli; oni to Zbarascy, którzy niedawno w oczach naszych jako *robora*²²² jakie stali, których pokazując sobie, nieraześmy więc mawiali: *Stant gemini fratres, fecundae gloria matris*²²³. [52] A gdzież są? [53] *Ecce nunc in pulvere dormiunt et, si mane eos quaesieris, non subsistent*²²⁴. [54] O szczęście ludzkie, jako bywasz często nieszczęśne! [55] Świecie nieświetny, toć płonne nadzieje, omylne obietnice, krótkie pociechy, zdradliwe pieszczoty twoje! [56] Użał się dziś nad tak żalonym *spectaculum*²²⁵, kto jedno nie kamienne w sobie serce czujesz, obejrzy się w nim jako we zwierciadle, a poznaj, *quam fragili loco*²²⁶ i ty sam stoisz.

[57] Nie dziś tylko, ale przez wszystkie dni życia swego gorzko oplakiwać będzie Książę Jego M[ó]ść Pan starosta krzemieniecki ześcia z tego świata Ks[ięcia] J[ego] M[ó]ści Pana krakowskiego, wuja i dobrodzieja swego. [58] Żal ten, który serce jego przeraża, zawsze z nim – równo z dobrodziejstw od nieboszczyka wziętych pamięcią – zostawać będzie, a teraz ta w żalu ulga, iż patrzy na to zacne przy tym żalonym akcie W[aszmościów] m[oich] M[ilościowych] Panów zgromadzenie. [59] I kogóż by, M[ilościowy] Księżę kanclerzu koronny, nie uweseliła i oraz nie zniewoliła dobroć i miłościwa łaska J[ego] K[rólewskiej] M[ó]ści Pana naszego M[ilościowego], której oświadczenia aż i ten żalony plac Jego K[rólewska] M[ó]ść znaleźć, a w sercu swym królewskim, tak wielkim i świeżym najjaśniejszego domu swego smętkiem strapionym, miejsce też dać raczył i żalowi śmierci wiernego senatora i sługi swego. [60] Uniżenie J[ego] K[rólewskiej] M[ó]ści Panu swemu M[ilościowemu] Książę Jego M[ó]ść Pan starosta dziękuje. [61] Dziękuje i ten, który tam już przed Króla nad królmi *purissimam mentem*²²⁷ przyniósł

220 'do ruin / gruzów / zwalisk'. Zob. wyżej, IV 25, także: XVII 1.

221 'że nadciąga późny wieczór'. Zob. niżej, XXVI 7.

222 'twarde dęby / opoki'

223 'Stoją bliźniacy – chwała matki płodnej'

224 'Oto śpią teraz w pyłe / prochu, a jeśli ich rano poszukasz, nie będą istnieć'

225 'widowiskiem'. Zob. wyżej, V 11, VII 10, także: XV 4, XIX 28.

226 'na jak kruchym miejscu'

227 'najczystsą myśl'

wiary swej i życzliwości przeciwko J[ego] K[rólewskiej] M[ości], której zawsze doznawał J[ego] K[rólewska] M[ość], i czas sam ją jeszcze lepiej pokaże na złość złości ludzi zawisnych. [62] Iż Królewicz Jego M[o]śc Władysław, przy inszych wielu cnotach krwi i urodzenia królewskiego godnych, fortunę tak wielką swoją co raz to większą wrodzoną ludzkością swoją czyniąc, oddawać to teraz przez W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana, M[iłościwi]y Panie łędzki, raczy *manibus*²²⁸ całego sługi swego, co on J[ego] K[rólewskiej] M[ości] za żywota zasługował, uniżenie J[ego] K[rólewskiej] M[ości] Ks[iążę] J[ego] M[ość] Pan starosta dziękuje. [63] Zdrowiem swoim i tą, jaką mu Pan Bóg przejrzał, substancją K[rólowi] J[ego] M[ości] Panu swemu M[iłościwemu] i potomstwu królewskiemu łaskę tę odslugować zawsze winien zostaje.

[64] Ludzkość to zwykła, M[ości] Ks[ięże] kanoniku, i zawzięty afekt przeciwko sławnej pamięci Ks[iążęciu] Jego M[o]ści Panu krakowskiemu sprawuje, iż Jego M[o]śc Ks[iądz] arcybiskup gnieźnieński, prymas ojczyzny naszej, przyjacielowi zesłemu swemu i koledze nie tylko *in senatoria dignitate*²²⁹, ale w obmyślaniu i pieczołowaniu o dobro wspólnej ojczyzny, i *post fata*²³⁰ jego oświadcza przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłościwego] Pana na tym żalonym akcie uprzejmość swoją nieodmienną, za co Ks[iążę] J[ego] M[o]śc P[an] starosta Jego M[o]ści swemu M[iłościwemu] Panu wielce dziękuje. [65] Dziękuje Ks[ią]żę Jego M[o]śc P[an] starosta nie mniej Jego M[o]ści Ks[iędzu] biskupowi kujawskiemu, Jego M[o]ści Panu wojewodzie trockiemu, Jego M[o]ści Panu wojewodzie ruskiemu, Jego M[o]ści Panu podkanclerzemu koronnemu, Jego M[o]ści Panu podczaszemu koronnemu, Książęciu Jego M[o]ści Panu staroście czerkaskiemu, ojcu i dobrodziejowi swemu, Ks[ią]żęciu Jego M[o]ści Dominikowi Ostrogiemu, iż jedni Ichm[o]śc, nie mógący się stawić dla niesposobnego zdrowia, drudzy dla publicznych i prywatnych zabaw swych, niektórzy dla miejsca odległości przez przyjaciół chęć swoją nieodmienną i na tym żalonym placu przeciwko sławnej pamięci Ks[ią]żęciu Jego M[o]ści Panu krakowskiemu pokazali.

[66] Dziękuje wielce i W[asz]m[ościami] m[oim] M[iłościwym] Panom, którzyście się sami stawiwszy, raczyliście *praestare* to chrześcijańskie, przyjacielskie i ostatnie *officium*²³¹ tak wielkiemu w ojczyźnie

²²⁸ 'cieniom'. Por. niżej, XVIII 52, XXVI 22.

²²⁹ 'w godności senatorskiej'

²³⁰ 'po śmierci'. Zob. niżej, XIX 67, XXI 40. 44, XXV 26.

²³¹ 'wypełnić... publiczne oddanie honorów / obowiązek / powinność / zobowiązanie / posługę'. Zob. niżej, XIV 16, XXVI 22.

i w przyjaźni człowiekowi. [67] Starać się o to Książę Jego M[o]ść Pan starosta chce, aby każdemu z W[asz]m[ościów] m[oich] M[iłoś]-ciwych Panów *sacrosancte* dotrzymując *amicitias*²³² wuja i dobrodzieja swego, na wszystkich W[asz]m[oś]ciów chęć i łaskę w pociesniejszych – da Pan Bóg! – okazjach zarabiać mógł.

²³² ‘czcigodnie / święcie... przyjaźni.’ Zob. wyżej, IX 40, także: XIX 57.

[XIII.]

[Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Daniłowicza,
starosty czerwono grodzkiego]

[prawdopodobnie między 30 IV a 8 XI 1632]

**Mowa Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koronnego,
na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana Stanisława Daniłowicza,
starosty czerwono grodzkiego**

[1] Pod jednym tu wszyscy na świecie prawem mieszkając, które od wieków *stilo ferreo*²³³ napisane niebo ziemi podało: *Statutum est semel omnibus mori*²³⁴, bynajmniej nie dziw, że tak sobie gęste jeden drugiemu mogli sypieć. [2] Gdyby jeszcze samej natury Architekt tak ją był sporządził, żeby człowiek ostatniego kresu swego w ostatnim też wieku swym dochodził, nie tak by ten padół nasz we łzy był obfity. [3] Ale gdy w samym biegu ustać każą i w te czasy umrzeć, kiedy się właśnie najlepiej żyć poczęło, nader żalosna to rzecz i najweselszemu sercu być musi. [4] Często się więc trafia, że owo omijając bądź struchlałych drzew leżące kłody, bądź z nich opadły liście, ani na nie spojrzemy – niechże jedno skwapliwy gospodarz ściągnie rękę niedojrzawszy rwać owoc, niech się rzuci do sierpa na zielony jeszcze kłos albo do kosy na młodocianą trawę, kto by, to widząc, a nierad go hamował, jakoby też człowiekiem nie był.

[5] Zacna ta, a teraz żalosna familija Ichm[os]ciów Panów Daniłowiczów tak wiele *per tot annorum seriem*²³⁵ to onych swoich bohaterów, to urzędników i senatorów przednich pochowawszy, barzo dobrze wiedziała, że też i sławnej pamięci J[ego] M[os]ci Pana starostę czerwono grodzkiego *mortalem edidit*²³⁶. [6] Lecz że długich i pociech, i ozdób, których się po nim spodziewała, otuchę w tak nagły i prędki smutek ciężka ręka Pańska obróciła, słusznie się być czuje gorzkością napelniona.

²³³ 'żelaznym rylcem'

²³⁴ 'Postanowione wszystkim raz umrzeć'

²³⁵ 'przez cykl tylu lat'

²³⁶ 'wydała na świat / zrodziła śmiertelnym'

[7] Rozweseliła się była nie leda jako Ojczyzna nasza, patrząc na tak godnego i potrzebnego *civem*²³⁷. [8] Zasmakował<a> sobie jego w młodym wieku dojrzały rozsądek, w obyczajach i postępkach nie lada jaką uwagę, żarliwą do służb swych ochotę, z której to pochodziło, że zasługami swemi lata już uprzedzał, i nie tylko do usług Ojczyzny żadnej nie opuścił okazji, ale je sam wszystkie prawie chwycił: to na dworze pańskim, to na sejmach, to na wojnach. [9] I właśnie kiedy sobie najtrwalszą z niego radość obiecowala, aliści ten zacny kawaler *fuisset, quasi non esset*²³⁸.

[10] Utrapiiona, jako ją widzimy, ciotka, matką mu się stawszy, kiedy prawie macierzyńskie serce swe różnemi co godzina nie z siostrzeńca, ale już z syna swego pociechami nasycala i co raz to większych wyglądała, aliści ona teraz dni skrócone jego gorzko opłakiwa i nie mogąc już doczesnego mu żywota przywrócić, o wieczny się nań prawie żywot przez gwałt stara, na co Polska wszystka z podziwieniem patrzy. [11] Małżonka, w tak zgodnym i miłym towarzystwie ile dni życia z mężem swego, tyle kontentacyjnej licząc, kiedy w wieki z nim przemieszkiwać jako życzyła, tak sobie zamierzała, aliści widzi upadłe wszystkie oraz nadzieje i uciechy swoje. [12] Niewiniątka te, pozostałe potomstwo, jedno ojca ledwo co, a drugie nic prawie nie znawszy, straciły go i co miały żywy przykład z postępków i z przymiotów ojcowskich brać, już się tylko pamięcią wysokich cnót jego cieszyć i tulić będą. [13] Braci rodzonych nierozzerwaną miłość sama Śmierć przerwała, z pośrodku tak pięknego – iż tak rzekę – koła wydarszy im tak miłego brata. [14] Owo zgoła wszystkich powinnych, krewnych i przyjaciół rozłakomileś był krótkim tym życiem swym, cny starosto, kiedyś się im we wszystkich postępkach swych tak miłym i kochanym pokazał, że się ciebie napatrzyć nie mogli, w te czasy zniknąłeś z oczu ich i bezpiecznie o sobie rzec możesz: *Praecisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordire succidit me*²³⁹.

[15] W tak nieoszacowanej stracie i w tak ciężkim żalu ociera dom ten łzy swe, gdy patrzą na to zacne W[asz]m[os]ciów m[oich] M[iłościwych] Panów przy tym akcie zgromadzenie. [16] Znać, M[os]ci Księżę sufraganie chełmski, że Król J[ego] M[os]ć szwedzki nasz M[iłos]ciwy Pan z wysokiego baczenia swego dobrze konsyderuje, iż się nie tylko

²³⁷ ‘obywatela’

²³⁸ ‘był, jakby go nie było’

²³⁹ ‘Moje życie zostało przecięte jakby przez tkającego: gdy jeszcze wywodziłem [osnowę], odciął mnie’. Por. (Wujek): „przerznięty jest jako od tkacza żywot mój: gdy jeszcze zaczynał, przerznął mię”. Zob. wyżej, VIII 10.

królewiczem, ale i człowiekiem urodził, uznawając bowiem i w świeżych żalach swoich, że i w domach królewskich majestatom samym żaloby ciężkie być muszą, i przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłościwego] P<ana> nawiedzać żalobne kąty życzliwych sług swoich i ten oplakany akt zdobić raczy. [17] Stracił J[ego] K[rólewska] M[ość] pewnie wielkiego sługę swego, który jakim się raz do posług J[ego] K[rólewskiej] M[ości] oddał, takim aż do ostatniego tchnienia swojego trwał, i wierzę, że i tam z Twórcą swoim wiecznie żyjąc – jeśli tak rzec się godzi – umiera znowu na to, że w oczach ludzkich przy terazniejszych okazjach oświadczyć J[ego] K[rólewskiej] M[ości] nie może swojego afektu życzliwego za tak znaczną J[ego] K[rólewskiej] M[ości] łaskę kościom zmarłego unieżonego sługi swego pokazaną. [18] Jego M[ość] Pan braclawski, Jego M[ość] Pan podskarbi, Jej M[ość] Pani starościna czerwono grodzka z potomstwem pozostałym, uniżenie J[ego] K[rólewskiej] M[ości] dziękując, przy tych, które teraz wylali, <łzach> *et cum eius gemitibus*²⁴⁰, Pana Boga prosić będą, aby On, wszelakie od J[ego] K[rólewskiej] M[ości] smętki oddalając, i samego J[ego] K[rólewską] M[ość], i wszystko świątobliwie świętej pamięci K[róla] J[ego] M[ości] Pana naszego potomstwo pomyslnym na wszem powodzeniem fortunnie błogosławić raczył.

²⁴⁰ 'i wraz z jego [tj. króla] westchnieniami / szlochami'

[XIV.]

[Dziękowanie na pogrzebie Anny Eufrozyny Sieniawskiej z Chodkiewiczów,
chorążyny wielkiej koronnej]

[Lwów, 2 V 1633]

**Mowa J[ego] M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koron[nego],
na pogrzebie
Jej M[ości] Paniej Efrozynej Sieniawskiej,
chorążynnej koron[nej],
we Lwowie, u ojców Dominikanów, 2 Maii 1633**

[1] Nie nowina śmierć na świecie, nie dziw też częste na nią narzekanie, trudno bowiem nie sarknąć, kiedy zaboli, trudno suchemi oczyma patrzeć na tak ustawiczne w ludziach przez nią ruiny. [2] Napatrzymy się co dzień, a ono nie wykupują się jej najdroższe skarby i najbogatsze zbiory, nie zmiękczy ją najśliczniejsza uroda, nie odejmie się jej zacność urodzenia, nie oprze się potęga żadna, nie wybije się z rąk jej największe, nie wiem jakich bohaterów, męstwo, nie ubłaga jej by najwymowniejszych oratorów krasomówstwo, nie wyprosi się jej na ostatek młodość sama. [3] Kiedy mierzy tą kosą swoją, zamierzy się na ten padół świata tego ani patrzy, jeśli to kwiat wschodzący czy drzewo spróchniałe, jeżeli niedojrzały czy przestały, jeśli wielki czy mały kłos, jeżeli słabe albo mocne naczynie – wszystko to u niej za jedno: tłucze, podcina *ad libitum*²⁴¹ wszystko bez braku, bez liku. [4] Targa najściślejsze ludzkie związki: rodziców z dziećmi, dzieci z rodzicami, małżonek z mężami, mężów z małżonkami, przyjaciół z przyjaciółmi. [5] Miesza i majestaty z warstatami, berła z motykami, purpury z siermięgami. [6] Owo zgoła, krótkce mówiąc, na to się właśnie nasadziła, aby tu nic inszego przed sobą nie widziała, tylko to samo *nihil*²⁴².

[7] A iż Król nad królmi jako zwykł zażywać na nieprawości ludzkie różnych gniewu swego *ministros*²⁴³, zażywał kiedyś onych Agilów, Gotów, Wandalów, zażywa i teraz pogan, zażywał niedawnemi czasy Gustawów, tak też chciał mieć śmierć *stipendium peccati*²⁴⁴ i zesłał ją

²⁴¹ ‘według upodobania’

²⁴² ‘nic’. Zob. niżej, XXVI 7.

²⁴³ ‘pomocników’

²⁴⁴ ‘zapłatą za grzech’

na świat jako *flagellum*²⁴⁵ za pierworodny grzech pierwszych rodziców naszych. [8] I dlategoż, lubo tak srogie jej i okrutne postęпки nad sobą widzimy, narzekać tylko na nią musimy, przecie jednak daremnie ją winujemy.

[9] Aż i teraz mały kunszt wyprawila nad tą zacną matroną, ś[więtej] p[amięci] J[ej] M[ością] Panią Sieniawską, chorążyną koronną, którejsmy ciało ziemi dopiero oddali? [10] Oderwała ją od kwitnącego wieku, od jedyne go syna, od prędkiej z wielkich z niego pociech nadziei, od przecznej familijej Chodkiewiczowskiej, od tak wielu po winnych i przyjaciół. [11] W tym śmierci gwałcie i – że ledwo nie rzekę – rozboju wprawdzie się nierówny podział stał, bo dusza niebu, ciało się ziemi dostało, ale i ziemia nie bez zysku, ponieważ tu zostawać będzie nieumierająca pamiątka tak wielkiej pobożności i wysokich cnót paniej tej. [12] Ktokolwiek ją bowiem znał albo o niej słyszał, przyznać jej musi w stanie panińskim wstyd niewinności pełny, w małżeńskim przystojność wszelaką i statek nienaganiony, w wdowień świątobliwość rzadką. [13] Nie wspominam inszych *pia et sancta opera*²⁴⁶, które im są ludzi<om> skrytsze, tym Bogu wiadomsze i miłsze.

[14] Nabawiwszy ona ześcieniem z tego świata tak wielu smętkiem, zostawiła oto syna swego, ozdobę – da Bóg! – ojczyźnie, podporę i pociechę zacnemu i *tot imaginibus maiorum*²⁴⁷ w Koronie tej słynącemu domowi Ich[mościów] m[oich] M[iłościwych] P[anów] Sieniawskich. [15] Którego syna na to u Pana Boga uprosiła, na to go zrodziła, aby się w nim odradzały i reprezentowały sławne dzieła cnych przodków obojej linijej jego, aby pożądanymi z postępków swoich pociechami ocierał tak częste łzy w domu Sieniawskich i cieszył ojcowski prawie ku sobie afekt zacnego i wielkiego stryja swego. [16] Który będąc głową w zacnym domu swym, nie może być jedno w nim i wszystkich pociech, i każdego żalu najprzedniejszym uczestnikiem, i teraz życzyłby sobie był na tem placu *instum contestari dolorem*²⁴⁸ i oddać *extremum officium*²⁴⁹ ś[więtej] pamięci bratowej swojej, gdyby była niesposobność zdrowia *intenta*²⁵⁰ Jego M[ości] nie przeszkodziła.

²⁴⁵ 'bicz'

²⁴⁶ 'pobożnych i świętych dzieł'

²⁴⁷ 'tyloma wizerunkami / podobiznami przodków'. Zob. wyżej, XI 4, XII 2, także: XV 2, XXVI 7.

²⁴⁸ 'dowieść prawdziwego bólu'

²⁴⁹ 'ostatni obowiązek / powinność / zobowiązanie / posługę'. Zob. wyżej, XII 66, także: XXVI 22.

²⁵⁰ 'wzmnożona / spotęgowana / nasiloną' lub 'taka, która właśnie się rozpoczęła'

[17] J[ej] M[ość] Pani podczaszyna koronna m[oja] M[iłościwa] Pani pospołu z wnukiem swym, a pozostałym potomkiem J[ej] M[ości] Paniej chorążyniej koronnej, z J[ego] M[ością] Panem Hieronimem, lubo to teraz w zroście małym, ale swego – da Bóg! – czasu właśnie i w dziełach wielkim Sieniawskim, dziękują unizienie J[ego] M[ości] P[anu] podkanclerzemu koronnemu, iż Jego M[ość, pomniąc na tak ścisłe związki, które *intercedunt*²⁵¹ Jego M[ości] z domem Ichm[o]ść[ió]w, i na pokrewność, która z sławnej pamięci Jej M[ością] Panią chorążyną, lubo to przybyć nie mógł sam i dla zdrowia niesposobności, i dla *publicas curas*²⁵², od których *vacuus*²⁵³ być nie może ten urząd Jego M[ości, który na sobie nosi, jednak przez W[asz]m[ości], Panie Kliński, znaczną chęć swoją i kościom zmarłej pokrewnej swej oświadczyć raczył.

[18] Pana Boga Ichm[o]ść prosić będą, aby żale wszystkie tym podobne od domu Jego M[o]ść[i] oddalać raczył.

[19] Dziękują także wielce i W[asz]m[ościom] m[oim] M[iłościwym] P[anom] wszystkim, którzyście jedni z pokrewnej, drudzy z przyjacielskiej, a wszyscy z chrześcijańskiej powinności stawiliście się do tego aktu żalosego. [20] Starać się o to Ichm[o]ść z każdej miary będą, aby tę chęć W[asz]m[ościom] m[oim] M[iłościwym] P[anom] w pociesniejszych – da Bóg! – okazyjach odslugować mogli.

²⁵¹ 'łączą / istnieją pomiędzy' (dosłownie: 'zachodzą pomiędzy'). Zob. także niżej, XVIII 56, XXI 48.

²⁵² 'publicznych trosk / starań'

²⁵³ 'próżny', tj. wolny

[XV.]

[Kondolencja od gości na pogrzebie Władysława Ostroroga,
kasztelanica bełskiego]

[Sokal, 9 lub 29 V 1633]

**Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koronnego,
respons od gości na dziękowanie na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana Władysława Ostroroga
w Sokalu 9 Maii Anno 1633**

[1] Lubo niemasz nic na świecie nad ostatni kres nasz pewniejszego, niemasz nic tu, na ziemi, nad mogiły ludzkie gęstsze, przecie jednak i pewność końca rzeczy pod słońcem wszystkich, i ustawiczne przed nami *exempla*²⁵⁴ nie mogą lez naszych otrzeć, abyśmy oplakiwać nie mieli tych, po których grobach co godzina niemal depcemy, a pogotowiu których ciała po świeżym ich ześciu samiż ziemie *ad fidele depositum*²⁵⁵ oddajemy. [2] Jeśli bowiem od najwyższej Mądrości i Sprawiedliwości przez pióro mendyka onego taki edykt wyszedł: *Plora super mortuum, quia defecit lux eius*²⁵⁶, a jakoż nie westchnąć, kiedy odchodzą od nas to mężowie od miłych małżonek, to przyjaciele od przyjaciół, to przygodni *cives*²⁵⁷ od ojczyzny, to od familiej swojej zacni ludzie, którzy *per tot aetates maiorum imagines gloriose*²⁵⁸ licząc, *claritudine sua*²⁵⁹ w oczach naszych nie dopiero świecili. [3] *Tam acerbos casus* jako każdemu z nas *non ferre non est viri*, tak zaś *non sentire non est hominis*²⁶⁰.

[4] Niedaleko chodząc, to żalosne *spectaculum*²⁶¹ ostatniej tej usługi, którąśmy oddali zacnemu ciału sławnej pamięci Jego M[os]ci Pana Władysława, hrabie na Ostrorogu, każdego z nas do żalu pobudza, kiedy sobie wspomnimy one wspaniałość animuszu jego, one szczerłość i stateczność w przyjaźni, ono zachowanie z ludźmi, one postęпки

²⁵⁴ 'przykłady'

²⁵⁵ 'na trwale / bezpiecznie / pewne przechowanie'

²⁵⁶ 'Placz nad zmarłym / Oplakuj zmarłego, ponieważ stracił swoje światło'

²⁵⁷ 'obywatele'

²⁵⁸ 'przez tyle wieków wizerunki / podobizny przodków chwalebnie'. Zob. wyżej, XI 4, XII 2, XIV 14, także: XXVI 7.

²⁵⁹ 'swoim blaskiem / sławą / chwałą'

²⁶⁰ 'Tak przykrych przypadków... niemożność znoszenia nie jest godna męża... niemożność odczuwania nie jest godna człowieka'

²⁶¹ 'widowisko'. Zob. wyżej, V 11, VII 10, XII 56, także: XIX 28.

i przymioty takiej krwi godne; kiedy sobie uważymy stratę w domu zacnym Ichm[os]ciów P[anów] Ostrorogów, w którym jako urodzić się zawsze było tej Koronie *decorum*²⁶², tak umrzeć *inter spes et vota*²⁶³ swoich musi być żaloszna. [5] A że go i tu jeszcze sobie Pan Bóg, upodobawszy, pod ustawicznym ciężkich chorób i łóżka krzyżem mieć chciał, podał mu *campum exercendae virtutis*²⁶⁴, że nie tylko umrzeć, ale i tak długo umierać miał. [6] I tak ten ozdobny, woniejący kwiat *in virenti aetate*²⁶⁵, przed czasem, *in hac lacrimarum valle*²⁶⁶ usechł i uwiadł, aby tym wcześniej *immarscescibilem coronam*²⁶⁷ w wiecznej onej chwale otrzymał.

[7] Po tośmy się tu na ten żaloszny akt z powinności chrześcijańskiej i przyjacielskiej stawili, abyśmy pożałowali *propera fata*²⁶⁸ jego, a niemniej osierocenia Jej M[os]ci Paniej Ostrorogowej i smętku W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana, M[os]ci Panie podstoli koronny, którego on *a natura*²⁶⁹ mając bratem, *per adoptionem*²⁷⁰ chciał mieć i potomkiem. [8] I pokazał ten zacny kawaler, jako umie *liberrimus amoris affectus* oraz *ascendere*, i *descendere*²⁷¹, gdy familiją swoją z matki dziecięciem własnym i dziedzicem swoim uczynił.

[9] Naszać by to powinność była na tym placu cieszyć W[asz]m[os]ciów, ale pocieszyć Ten sam może i umie, który jest *Pater, Deus totius consolationis*²⁷². [10] Pod nogi tedy majestatu Jego rzucamy pokorne supliki i *vota*²⁷³ nasze, aby On *solatia*²⁷⁴ oddawał W[asz]m[os]ciom, aby żale takie i tym podobne od domów W[asz]m[os]ciów oddalał, aby i nam zdarzał szczęśliwsze i pociesniejsze czasy i okazyje do oświadczenia zawziętej naszej przeciwko W[aszmościom] m[oim] M[iłościwym] P[anom] przyjaźni *etc. etc. etc.*²⁷⁵

262 'ozdobą'

263 'pośród nadziei i życzeń/modłów/błagań'

264 'pole do ćwiczenia cnoty'

265 'w kwiecie wieku'

266 'w tej lez dolinie'

267 'niewiędnący / nieśmiertelny / niezniszczalny wieniec'

268 '[zbyt] pośpiesznego wyroku losu/przeznaczenia / szybkiej śmierci'. Zob. wyżej, VIII 9.

269 'z natury'

270 'przez adopcję / usynowienie / przysposobienie'

271 'najswoobodniejsze uczucie miłości... wznosić się... opadać'

272 'Ojciec, Bóg wszelkiej pociechy'

273 'prośby / życzenia'. Zob. wyżej, V 20, także: XX 20, XXV 8.

274 'pocieszenia / pociechę'. Zob. wyżej, XII 20, także: XVIII 22.

275 *et caetera* ('itd.')

[XVI.]

[Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego,
wojewodzica krakowskiego]

[Kamieniec Podolski, 10 XI 1634]

**Mowa na wyprowadzeniu ciała
Jego M[os]ci Pana Stanisława Tęczyńskiego,
wojewodzica krakowskiego,
z Kamieńca 10 *Novembris Anno 1634*,
przez Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koronnego**

[1] Przy tak sławnych ojczyzny naszej obozach, przy bytności tak walecznego wojsk jej wodza, przy obecności tak odważnego a na ten żalony plac zgromadzonego rycerstwa, którego pospolicie ta powszechna i ustawiczna bywa zabawa szukać śmierci, a jakoż to tu na śmierć narzekać? [2] I ja się z nią drażnić nie będę, to tylko rzekę, że między wielą innych kunsztów, które ona *per tot aetates*²⁷⁶, jako świat stoi, nad ludzkim narodem wyprawować zwykła, niepośledniejszy teraz wyprawiała nad tym zacnym Tęczyńskim, któregoście, W[asz]m[os]ci moi M[i]łoci Panowie, z osobliwej łaski i ludzkości swej ciało wyprowadzić raczyli. [3] *Abstulit medullam cedri*²⁷⁷, podcięła nieużytą kosą swoją ten tak w oczach wszystkiej ojczyzny naszej ślicznie wschodzący i kwitnący kwiat, zamknęła w tej nieszczęsnej trumnie *breves et infaustos populi Poloni amores*²⁷⁸, pozbawiła Rzeczypospolitej pewnej wielkiej ozdoby i podpory nadzieje. [4] Spustoszyła i prawie do ostatka wyniszczyła równieśnicę tej Korony, familiją Tęczyńskich, wystawiła światu wszystkiemu jeden też nieszczęścia i utrapienia – nie wiem, jeśli kiedy i gdzie słychany – widok pozostałego po trzech synach dorosłych ojca, których on na to spłodziwszy i *ad adultam aetatem*²⁷⁹ wychowawszy, aby byli w starożytnej domu swego sławie dziedziczyli, i dwóch starszych ledwie nie *anniversaria clade*²⁸⁰ straciwszy, gdy w tym trzecim za przeszłe dwie tak wielkie straty prędkiej nagrody wyglądał, aliści ostatniego syna

²⁷⁶ 'przez tyle wieków'

²⁷⁷ 'Zabrała rdzeń cedru'

²⁷⁸ 'krótkie i nieszczęsne ludu polskiego kochania.' Zob. wyżej, VIII 31, IX 8, także: XVIII 20.

²⁷⁹ 'do wieku dorosłego / dojrzałego'

²⁸⁰ 'coroczną stratą, tj. coroczną śmiercią'

i z nim oraz ostatnie pociechy i nadzieje swoje postradał i sam został nie tylko tak ciężkich żalów, ale – aż język drętwieje, gdy mi to wyrzec przychodzi – *funeris* domu swego nieszczęsny *superstes*²⁸¹.

[5] I ten Kamieniec nie będzie tak kamiennego serca, aby *etiam et in sera posteritatis memoria*²⁸² nie miał zawsze westchnąć, ilekroć sobie przypomni, że on tak dawno będąc ojczyzny naszej strażnicą, będąc i sławy jej niejedno *trophaeum*²⁸³, stał się teraz imienia i domu Tęczyńskich żalosne *mausoleum*²⁸⁴. [6] Atoli pod bokiem szczęśliwego i zawsze z łaski Bożej z wojski Rzeczypospolitej tryumfującego hetmana i bohatera naszego nie mogłaś i ty zupełnego tryumfu odnieść, niezbędna Śmierci! [7] Prawda, wielkieś wzięła lupy, ale jednak przy nas nie mniejsza, a rąk twych niegodna została korzyść. [8] Żyje Tęczyński, chociaż go nam porwała, jako w nieprzebranym nieskończonej Dobroci miłosierdziu ufamy, żywota wiecznego *particeps*²⁸⁵; żyje Tęczyński w nieśmiertelnej sławie i wiekuiestej pamięci; żyje Tęczyński w miłości ludzkiej, która oto ledwie nie wszystkim obóz do tak żalosego aktu zważyła. [9] Pojrzawszy na wszystkie państw tej Rzeczypospolitej strony, nie żyje w niej, wierzę, ani tak zapamiętały *civis*²⁸⁶, ani tak zakamieniały człowiek, żeby go serdecznym żalem poruszyć nie miało i panięcia tego *praeproperum*²⁸⁷, i domu tego zacnego i w tej Rzeczypospolitej *per saeculorum seriem*²⁸⁸ wysokimi ozdobami i zasługami zawsze słynącego *tam acerbum et luctuosum fatum*²⁸⁹.

[10] Zostaje i ojczyźnie naszej ta pociecha, że widziała już prawie ostatniego Tęczyńskiego umierającego nie w kąciaku jakim domowym, ale *in ipsa gloriae luce*²⁹⁰, na tym placu pocziwości, na tak sławnej posłudze i ekspedycyjej swej. [11] Szczęśliwy zaprawdę i w tak srogim nieszczęściu swym ociec, iż jedyny już syn jego, którego on gdy tu wyprawiał, ojczyźnie *devoberat*²⁹¹, jej służąc, za nią się zastawując, *ingressus viam universae carnis*²⁹² dług przyrodzeniu ostatni zapłacił. [12] Patrzą

281 'śmierci / pogrzebu... świadek [pozostający przy życiu]! Zob. wyżej, VI 40, także: XIX 28.
282 'także i w późnej pamięci potomnych [dosłownie: 'potomności']! Zob. wyżej, VIII 5, IX 8, także: XVI 12. 16, XVIII 49, XXVII 15.

283 'pomnikiem zwycięstwa / pamiątką'

284 'grobowiec'

285 'uczestnik'

286 'obywatel'

287 'przedwczesnego / zbyt śpiesznego'

288 'przez szereg / kolejki wieków'

289 'tak gorzkiego / przykrego i smutnego / żalosego losu / przeznaczenia'

290 'w samym blasku chwały'

291 'poświęcał / ofiarowywał! Zob. wyżej, IX 20.

292 'wszedłszy / wkroczywszy na drogę wszystkich żyjących! Zob. niżej, XXVI 1.

na to bez pochyby i onych trzech Tęczyńskich *manes*²⁹³, którzy na Bukowinach Wołoskich za króla Olbrychta ze krwi swojej powinny ojczyzny *holocaustum*²⁹⁴ poświęcili, jako *posteritas*²⁹⁵ ich w sąsiedztwie i pograniczu tem *expectando mortem pro patria*²⁹⁶ dni swych i ledwo nie imienia swego dokończyła.

[13] Jać rozumiem, że tam gdzieś J[ego] M[ości] Pana wojewody krakowskiego ojcowskie serce, które i za najprędszego kursora, i za najpewniejszego wieszczka stoi, i w tej miejsca odległości już mu tę żalną nowinę poszepnęło. [14] To twierdzić bezpiecznie mogę, że przy tak ciężkim żalu wielką uczuje ulgę, gdy do wiadomości jego przyjdzie W[asz]m[ościów] m[oich] M[iłościwych] P[anów], M[ości] P[anie] krakowski, M[ości] P[anowie] pułkownicy i rotmistrze, i tego wszystkiego cnego, w różnych narodach i językach na terazniejszą służbę ojczyzny naszej skupionego wojska nader znacznie oświadczona i podobno dotąd jeszcze rzadko któremu w Polsce *ex civibus*²⁹⁷ w wyprawieniu ciała syna jego pokazana chęć. [15] Za którą na ten czas Jego M[ość] Pan stolnik koronny, jako bliski krewny sławnej pamięci Jego M[ości] Pana wojewodzica krakowskiego, imieniem utrapionego domu tego uniżenie W[asz]m[ościom] moim M[iłościwym] Panom przeze mnie dziękuje. [16] Niechże sam Pan Bóg takie i tym podobne żale od oczu każdego z W[asz]m[ościów] mych M[iłościwych] Panów oddała, niech *in longam posteritatem*²⁹⁸ rozmnaża *nomina*²⁹⁹ i familije W[asz]m[ościów] za to, że takim afektem i terazniejszą pracą *tantam* domu Tęczyńskich *sollicitudinem*³⁰⁰ żalować dopomagacie.

²⁹³ 'cienie'; tu: 'dusze'

²⁹⁴ 'ofiarać całopalną'

²⁹⁵ 'potomność'. Zob. wyżej, VIII 5, IX 8, XVI 5, także: XVI 16, XVIII 49, XXVII 15.

²⁹⁶ 'w oczekiwaniu śmierci za ojczyznę'

²⁹⁷ 'z/spośród obywateli'

²⁹⁸ 'ku dalekiej potomności'. Zob. wyżej, VIII 5, IX 8, XVI 5. 12, XVIII 49, XXVII 15.

²⁹⁹ 'rody' (dosłownie: 'imiona / nazwiska')

³⁰⁰ 'takiej... troski / utrapienia'

[XVII.]

[Dziękowanie na pogrzebie Zofii Daniłowiczowej z Żółkiewskich,
województwy ruskiej]

[Żółkiew, 27 XI 1634]

**Dziękowanie na pogrzebie
Jej M[os]ci Paniej wojewodziny ruskiej
tu, w Żółkwi, 27 *Novembris Anno 1634*
przez Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koronnego**

[1] Gdyby rzecz podobna była przemówić dnia dzisiejszego tym żalobnym zamku żółkiewskiego ścianom – ja wierzę – że by takowemi każdego z W[asz]m[os]ciów mych M[iłos]ciwych Panów, którzyście do nich na tak żalсны акт z osobliwej łaski swej zjechać raczyli, potkały słowy, jakich niegdy zażyły one matrony trojańskie, zburzone ojczyzny swej *rudera*³⁰¹ gorzkimi zalewając łzami: *Non indociles lugere sumus*³⁰².

[2] Tać to codzienna *rerum humanarum vicissitudo*³⁰³, co wszystko pod słońcem: monarchije, narody, rzeczypospolite, co nawet sam świat bez przestanku miesza i raz go pociesznych, drugi raz żalonych czasów jakoby wieńcem jakim przeplata. [3] Ta i po różnych familijach, i pałacach obyczajów swoich nie odmienia, ale *varietate sua*³⁰⁴ jako z wielkich, tak i z małych, jako z potężnych, tak i z ubogich równe i ustawiczne sobie czyni igrzyska. [4] Daleko się nie zapatrując, izali nie świeciły się po wielekroć te mury sławą, zwycięstw, tryjumbami rozmaitemi, wesolej chwili aktami, a między tym zaś wszystkim izali nie czerniały się też różnemi smutkami, częstemi żalobami, gęstemi jednym po drugim pogrzebami?

[5] Oto i teraz miejsca i imienia tego zacna dziedziczka, którejśmy zacne ciało ziemi dopiero oddali, właśnie kiedy z własnych i odważnych na świeżo przeszłej ekspedycyjej moskiewskiej jedynego syna swego dzieł wielkimi pociechami oczy swe macierzyńskie nasycać począła, tak prędko je zawarła, obaczywszy jednak *in circuitu*³⁰⁵ śmiertelnego łóżka swego zgromadzone potomstwo swoje. [6] Zgasła

³⁰¹ 'ruiny / gruzy / zwaliska.' Zob. wyżej, IV 25, XII 49.

³⁰² 'Bardzo dobrze wyuczzeni jesteśmy żaloby.' Zob. wyżej, VIII 33, także: XXI 55.

³⁰³ 'zmienna kolej ludzkich spraw / rzeczy.' Zob. wyżej, VI 1, także: XX 3.

³⁰⁴ 'w zmienności / niestałości / niepewności swojej.' Por. niżej, XVIII 3.

³⁰⁵ 'wokół'

ona pochodnia, która przed wszystkimi tej ojczyzny stanami zawsze świeciła pobożnością, układnością, roztropnością, życia i postępów *supra muliebrem sexum*³⁰⁶ powagą, w żalach i pociechach, w szczęściu i w nieszczęściu jednakowym sercem, wspaniałym animuszem, a jednym słowem rzekszy, we wszystkich sprawach męskim prawie statkiem. [7] Upadło w tej Koronie jedno *matronale decus*³⁰⁷, pożegnała świat ona to *mulier fortis*³⁰⁸, o której najwyższa sama Prawda powiedziała, iż *procul est et ab ultimis finibus pretium eius*³⁰⁹. [8] Ta tu z nami nie tylko żyła i mieszkała, ale – że bez pochlebstwa, a podobno z zawstyżeniem płci męskiej rzekę – wielkim mężczyznom wielkie z siebie wysokich cnót przykłady do naśladowania podawała. [9] Zniknęła z oczu naszych ona własna *effigies*³¹⁰ postaci, obyczajów i przymiotów wielkiego ojca swego, a nieśmiertelnej sławy kanclerza i hetmana naszego, pokwapiała się ziemską do nieba gwiazda. [10] Pobożnie umarła, bo świętobliwie żyła, świętobliwie żyła, bo pobożnie umarła, przez śmierć jednak swoją pozostałe potomstwo i dom swój gorzkością napełniła.

[11] W tym słusznym żalu swym Jego M[ó]śc Pan wojewodzie ruski mój M[ó]sci Pan i brat, przyznawa, że ma wielkie *levamen*³¹¹ swoje, gdy patrzy na tak zacne W[asz]m[ó]ściów moich M[ilość]ciwych Panów do tego żałobnego aktu zgromadzenie, którym uniżenie za tak zacną łaskę i chęć dziękuje i każdemu ją z W[asz]m[ó]ściów moich M[ilość]ciwych Panów – daj Boże! – w pocieszniejszych okazjach odslugiwać obiecuje.

306 '[wykraczającą] nad pleć niewieścią'

307 'ozdoba niewieścią. Zob. niżej, XVIII 36.

308 'mężna/odważna kobieta'

309 'daleko od najdalszych granic ceni się ją / sięga jej wartość. Zob. wyżej, VII 15.

310 'podobizna / wizerunek'

311 'ulgę / pociechę'

[XVIII.]

[Dziękowanie na pogrzebie Anny Ostrogskiej z Kostków,
województwy wołyńskiej]

[Jarosław, 7 I 1636]

**Mowa Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
krajczego koronnego,
na pogrzebie w Jarosławiu
Księżnej Jej M[os]ci Paniej wojewodziny wołyńskiej,
Paniej wojewodziny wołyńskiej,
Anno 1636 die 7 Januarii**

[1] Co świat umie, co śmierć może, lubo codzienna każdego z nas uczy eksperyjencyja, bo nie darmo jeden tam gdzieś powiedział: *In dies, in horas, quam nihil simus, docemur*³¹², osobliwie jednak i oczywiście to widzieć możemy na dzisiejszym żalonym akcie przy tej ostatniej, którąśmy dopiero oddali, posłudze zacnemu Jaśnie Oświeconej Księżnej Jej M[os]ci Paniej wojewodziny wołyńskiej ciała. [2] Nie umie świat, jedno sam okrągłym będąc, ustawicznie też toczyć okrąg jakiś to szczęścia, to nieszczęścia, to radości, to smutku, to złego, to dobrego. [3] Nie umie, jedno bez przestanku wieniec przeplatać raz z nadziejej, drugi raz z bojaźni, dziś z śmiechu, jutro z płaczu – tać jego jest własna barwa: niestawiczość. [4] Dawno powiedziano: *Nihil sub sole stabile*³¹³ – to jego przyzwoite dzieło: odmiana, zwyczajne igrzysko: mieszanina, jedyna zabawa: niestatek. [5] A jako więc pospolicie, chcąc się wślawić, dowcipni malarze robotę rąk swoich *in propatulo*³¹⁴ wystawiają, tak też świat tę zacną matronę wystawił był oczom królestwa tego jako przedni rzemiosła swego kunszt, jako jeden a rzadki na ziemi i tak wielkich żalów, i tak wielkich pociech widok. [6] Czy małą jej dał okrasę z zacnego urodzenia? [7] Nie dosyć jej było urodzić się w domu Ichm[os]ciów Panów Kostków starożytnością, wielkimi w tej ojczyźnie naszej tytułami i ozdobami, nieprzerwaną pamięcią słynącym; z ojca – o którym to tylko rzekę, iż godnego *multorum* w tej Koronie *iudiciis et suffragiis*³¹⁵, aby się był po ześciu świętej pamięci króla Augusta przesiadł z stolka

³¹² 'Co dnia, co godzinę jesteśmy pouczeni / poucza się nas, jak bardzo jesteśmy niczym'. Zob. wyżej, XII 7.

³¹³ 'Nic pod słońcem trwałego'. Zob. wyżej, VI 1, także: IV 11, XII 20.

³¹⁴ 'publicznie' (dosłownie: 'na placu przed domem')

³¹⁵ 'wielu [ludzi / obywateli]... sądami i głosowaniem [dosłownie: 'głosowaniami']'

senatorskiego na tron królewski; z matki – Odrowążówny plemienia w dostojności, w sławę, w odważne dzieła, w mądre rady, w wielkie i rozmaite Rzeczypospolitej posługi nie tylko u nas, ale i u obcych narodów wziętego; z baby – księżnej mazowieckiej, z onej to Piastów prozapijej, która nam przez kilkaset lat szczęśliwie i sławnie panowała, która przez różne *connubia*³¹⁶ spowinowaciwszy się z różnymi cudzoziemskimi książętami, królami i z samymi cesarzami chrześcijańskimi, wielom postronnym królestwom pany z siebie wydawała.

[8] Nie dosyć na tym – mówię – miała godnej pamięci Księżna Jej M[os]ć szczeni się pokrewnością z monarchami ziemskimi, ale jej jeszcze tego nie dostawało, aby była w przodkach swych liczyła i króle niebieskie, to jest święte Boże z Twórcą swoim w wiecznej królestwa niebieskiego chwale królujące. [9] Potkała ją i ta szczęśliwa ozdoba – ma tam dwóch. [10] Jednego – Odrowąza Jacka świętego, nad wszystkie hijacynty droższego, pod którego skrzydła tuli się i po dziś dzień nasz Orzeł polski, którego Hiszpania jako drugiego Jakuba świętego czci, Nowy Świat temu naszemu światu takiej gwiazdy zajrzy; ma drugiego *gentilicium*³¹⁷ swego, błogosławionego Stanisława Kostkę, onę śliczną między cierniami różę, onego przedziwnego w ciele ludzkim anioła, który już dawno w najwyższym samego Boga *consistorium*³¹⁸, w liczbie świętych deklarowany, tu, w niższym, od namiestnika Jego tegoż niezadługo – da Pan Bóg! – czeka ogłoszenia.

[11] Taki splendor urodzenia sławnej pamięci Księżnej Jej M[os]ci iż był na świecie, za stratą obojga rodziców odmienił i zaćmił się w sieroctwo, któreże sieroctwo nie może być jedno i wielkim stanem, a nawet i berłom, i majestatom samym królewskim przykre i ciężkie. [12] Ale najlaskawszy Opiekun to sieroctwo jej opatrzył dożywotnim towarzyszem i przyjacielem, wielkiej pamięci Książęciem Jego M[os]ci Ostrogskim, panem wojewodą wołyńskim, z którym jako *in tanti nominis coniugio*³¹⁹ dni swe szczęśliwie i wesoło prowadziła. [13] Długoż tej jej pociechy, długoż tego szczęścia było? [14] Niedługo zaprawdę. [15] Rozłączył ją Pan Bóg z małżonkiem w te czasy, kiedy sobie z nim dalszy wiek i dłuższe pociechy zamierzała.

[16] W takim jednak smutku nie oddalała od niej dobroć Boska słusznego pocieszenia, a to z milego, pozostałego po ojcu obojej płci potomstwa. [17] Ilekroć wejrzała na 4 synów, na tak piękne latorosłki,

³¹⁶ 'związki małżeńskie'

³¹⁷ 'rodowego', tj. należącego do tego samego rodu [rekcja zgodna z tokiem zdania polskiego]

³¹⁸ 'zgromadzeniu / konsystorzu'

³¹⁹ 'w małżeństwie z tak wielkim człowiekiem [dosłownie: nazwiskiem]'

na tak pewne ojczyzny i domu Ostrogskiego nadzieje, nieraz musiała lzy z oczu swych ocierać, a w sercu macierzyńskim wesołe sobie gdzieś i tym podobne dyskursy czynić: „Oto roście strach – da Bóg! – pogaństwa, oto powstają ojczyzny swej filary, oto się ukazują nie tylko herbów i dostatków, ale i sławy, i zasług pradziadów i naddziadów swych, onych głośnych na wszystkie świat bohaterów, książąt Ostrogskich, prawdziwi dziedzicowie”. [18] I tu świat światem się jej być ukazał, albowiem nieużyta Śmierć zemknęła z oczu jej dwóch młodszych synaczków, późniejszą pociech nadzieję, a dwóch starszych, ranniejszą i prędszą otuchę, zostawiła. [19] O, jako ta zacna pani pewna tego była, że więcej nieszczęście się pastwić nad nią nie miało, że już smętki z domem jej pożegnać się miały, że już przeszłe żale wielkimi w tych dwóch synach, Książętach Ichm[os]ciach Konstantym i Januszu, pociechami nagrodzone jej być miały, a zwłaszcza że już w nich nie nadzieje, ale rzecz samą widziała. [20] Doznawała już po nich i Rzeczpospolita w służbach swych znacznej ochoty i odwagi, piastowała je prawie wszystka Polska w sercu swym i w ustach swych, obiecowała sobie po nich nie tak, jako doznała, *breves suos amores*³²⁰, ale długotrwałe ozdoby. [21] Aliści i ojczyzna nad spodziewanie *tantos cives*³²¹ utraciła, i utrapiona matka w krótkim dosyć czasie, tu, w tymże Jarosławiu, szła za dwiema dwóch synów trumnami.

[22] Zostały też w tak srogich i ciężkich żalach jakie tej cnej paniej *solatia*³²²? [23] Zostały bez wątpienia córki jej, przez które za zdarzeniem Pańskim mogła i ojczyźnie, i sobie przeszłe powetować straty. [24] W spłodzonym od rodziców potomstwie znać samą tylko wołą i łaskę Bożą, gdy zaś rodzice przyspasabiają sobie i przybierają syny, tam już przy błogosławieństwie Pańskim znać rozum i rozsądek ich. [25] Oświadczyła i tu sławnej pamięci Księżna Jej M[os]ć onę zwykłą roztropność i uwagę swoją, postradawszy bowiem tych, których sama zrodziła synów, na miejsce ich takie sobie obrała i wzięła, których być z pociechą i ozdobą swoją rozumiała.

[26] Wielkie to w ojczyźnie naszej trzy – że ich tak nazowę – dziewie wielkim się też domom i ludziom dostały. [27] Nie one to gdzieś siostry rzymskie, co jedna do drugiej przyszedzły w nawiedziny, a obaczywszy u niej w domu nowy, którego u siebie nie widziała, honor, Rzym była pokłóciła. [28] Tu zaś, z łaski Bożej, wszystkie trzy jednostajnie cieszyły się i z siebie samych, i wspólnych małżonków swoich ozdób.

³²⁰ ‘krótkich swoich miłości / afektu’. Zob. także VIII 31, IX 8, XVI 3, XXVI 14.

³²¹ ‘takich/tak wspaniałych / wielkich obywateli’

³²² ‘pocieszenia / pociechy’. Zob. wyżej, XII 20, XV 10.

[29] Cieszyła się i szczęśliwa matka, że widziała na rękach tych drugich synów swoich ojczyzny swej sławę prawie aż pod niebiosa wywyższoną, że widziała Rzeczypospolitej naszej zdrowie i bezpieczeństwo przez ich szczęście, przez ich rady, przez ich ochoty, przez ich koszty nieraz zatrzymane, że widziała w domach ich pieczęci, buławy, wszystkie senatorskie stolki, dostatki rzadkie, odwagi znaczne, dzieła na wszystkie części świata sławne.

[30] Do tych pociech przymieszały się i smętki, które były opanowały serce jej, a to straty kochanej, godnej macierzyńskiego kochania, godnej powszechnego poszanowania najstarszej córki i straty onego nieśmiertelnej sławy i pamięci wielkiego hetmana, którego jako własnego miłowała syna. [31] Potem odnawiały się jej zaś coraz to większe pociechy z dziełek dzieci swych: stały przed nią wnuczki już, *spes ambitiosa procerum*³²³, jedni wnukowie podnosili się przed nią <w> wzrosty i w wielkie nadzieje, drudzy już i ją, i ojczyznę cieszyli postępkami godnymi wychowania i ćwiczenia swego. [32] W tym jej podobno śmierć ciężko uczyniła, iż tylko się temi z wnuków i wnuczek swych pociechami rozłakomiwszy, a dalszemi, które Pan Bóg przejrzał, oczy nie nasyciwszy, zawrzeć ich musiała. [33] Ale bez chyby woli tak, bo co by im tu na ziemi śmiertelną ręką błogosławić miała, teraz, z nieba na nie patrząc, niebieskie im błogosławieństwa upraszać od Tego będzie, który otwiera nieprzebraną prawdziwych szczęśliwości skarbnicę.

[34] To tak, moi M[os]ci Panowie, świat się przez wszystek wiek jej z sławnej pamięci Księżną Jej M[os]cią obchodził, tak mieszał i przepłatał dni życia jej to żalami, to pociechami. [35] Śmierć zaś z tą mocą swoją w tym żalonym domu się podpisała, z którą się wszędzie rozpocierać zwykła, bez żadnego respektu, bez wszelkiej litości. [36] Wydarła ojczyźnie naszej to *matronale decus*³²⁴, porwała z oczu siostry jedyną, ukochaną siostrę, oderwała od utrapionych córek matkę i dobrodziejkę. [37] W tem jednak swym, które sobie nad ludźmi pretenduje, jednowładztwie, ma określone od Tego, który *apposuit terminos terrae*³²⁵, władzy swej granice. [38] Kazano jej *non plus ultra*³²⁶ – więcej się nie ważyć, jedno proch w proch obrócić, według onego dawnego, co na każdego z nas z nieba wyszedł, statutu: *Memento homo, quia pulvis es et*

³²³ 'nadzieja ubiegających się o [ich] względy / żądnych zaszczytów / dumnych dostojników' (dosłownie: 'ubiegająca się o [ich] względy / żądna zaszczytów / dumna nadzieja' – *hypellage adiectivi*)

³²⁴ 'ozdobę niewieścia'. Zob. wyżej, XVII 7.

³²⁵ 'nałożył / wyznaczył ziemi granice'

³²⁶ 'nic nad to / nic dalej'. Zob. wyżej, V 1. 17.

*in pulverem reverteris*³²⁷. [39] I teraz ta niezbedna Śmierć lepiankę tylko samą rozwaliła, w której ta cna, rozlicznych cnót pełna, dusza coś nad 60 lat przebywała, ale ten tak zacny gość, który w niej przemieszkiwał, ta – mówię – świątobliwa dusza, na insze się jeszcze tu, na ziemi, przybrawszy przenosiny, stawiała się przed najwyższy Majestat z ozdobnym – niech mi tak wyrzec będzie wolno – froncymere, to jest z mnóstwem cnót i spraw pobożnych.

[40] Świecą przed oblicznością Pańską świątobliwe uczynki jej, one gorące modlitwy, one bogate fundacje, one hojne jałmużny, one surowe umartwienia; świecą i wszelkim stanom tu, na ziemi, i równe z tym słońcem świecić będą wielkich cnót nie mniejsze przykłady. [41] Niech się od niej uczą mężczyźni animuszu wspaniałości, w każdym przypadku statku męskiego, osobliwej roztropności, rzadkiej wymowy, całej w przyjaźni uprzejmości, wielkiej przeciwko każdemu ludzkości. [42] Niech się od niej uczą zacne matrony wstydu, bogobojności, skromności, w wychowaniu potomstwa osobnej ostrożności, sumnienia tak wesołego zawsze, iż się zdało, że ona była domu swego rajem, a dom jej świątnią. [43] Niechaj ją do naśladowania poda potomnych wieków pamięci terażniejszy wiek. [44] Niechaj wszystka Polska wie, jako od niej kosztowny do schowania depozyt dnia dzisiejszego wzięła ta, po której teraz depcemy, ziemia.

[45] I tać to tej cnej paniej pamiętka po wielkiej części słuszny domowych żal hamuje, a nie mniej i to W[asz]m[ości]ów mych M[iłoś]-ciwych Panów zacne do tego żalosego aktu zgromadzenie. [46] Wrodzona, M[iłoś]ciwy Księżę arcybiskupie lwowski, J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[ana] n[aszego] M[iłoś]ciwego dobrotliwość nie tylko jest jasna w żalobnych domu tego kącich, ale i we wszystkich, gdzie jedno sławne imię jego zaszło, świata tego stronach. [47] Tęż iż i po śmierci tak wielkiej w królestwie swym matronie J[ego] K[rólewska] M[ości], wielkiego senatora pozostałej małżonce, i takiego potomstwa takiej matce, przez W[aszości] m[ego] M[iłoś]ciwego Pana na tym żalosem placu oświadczać raczy, córki i synowie pozostali sławnej pamięci Księżnej Jej M[ości]ci wspólnie z tą zacną wszystką krwią J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[anu] n[asze] M[iłoś]ciwemu za tę miłościwą łaskę uniżenie dziękują. [48] Przymnaża tym sobie J[ego] K[rólewska] M[ości] i u Króla nad królmi siła zasługi i przyczynia gorącego u wiernych poddanych bogomodłstwa, aby Pan Bóg żale wszystkie od domu królewskiego

³²⁷ Pamiętaj, człowieku, że prochem jesteś i w proch się obrócisz. Zob. wyżej, XII 24, także: XXI 7.

oddalać, a szczęśliwemi czasy tak ojczyznę, jako J[ego] K[rólewska] M[ości], ojca ojczyzny naszej, uweselać raczył, żeby za szczęśliwego J[ego] K[rólewskiej] M[ości] panowania Polska nigdy płakać nie umiała.

[49] Dziękują Ichm[o]ść unizenie i Królownie Jej M[ości] Pannie naszej M[iłości]wej, iż sama i w młodym wieku, i w krótkim czasie będąc w tak wielkich żalach wyćwiczona, chce i umie pomóc słusznej żaloszemu domowi temu kondolencyjey i wskrzesza w tej ludzkości i osobie swej onę *in seram posteritatem*³²⁸ pamiętną dobroć świątobliwych rodziców swych. [50] Życzą Ichm[o]ść, aby za to, iż J[ej] K[rólewska] M[ości] przez W[aszm]ości m[ego] M[iłości]wego Pana, M[ości] Księżę sufraganie łucki, wniść *in domum luctus*³²⁹ raczyła, nie miała nigdy do żalów żadnej okazyjey. [51] Królów J[ego] M[ości] Karol, biskup wrocławski, urodziwszy się i wychowawszy się *in sinu*³³⁰ ojczyzny naszej, znać dobrze raczy, jako królowie, panowie nasi, i potomstwo ich ludzkością samą kierować zwykli wolne wolnych Polaków serca. [52] Iż J[ego] K[rólewska] M[ości] jako insze cnoty królewskie, tak i tę *benignitatem aemulatur*³³¹ w oświadczeniu jej przez W[aszm]ości m[ego] M[iłości]wego Pana, M[iłości]wy Panie grabia z Tarnowa, *manibus*³³² Księżnej Jej M[ości], unizenie Ichm[o]ść J[ego] K[rólewskiej] M[ości] dziękują, życząc J[ego] K[rólewskiej] M[ości] na wszem pomyślnego powodzenia.

[53] Musiałby ten być jeszcze za żywota umarłym, który by nie wiedział o J[ego] M[ości] Księdza biskupa krakowskiego przeciwko każdemu wielkiej układności; i tak *exsuperat*³³³ ludzkość jego, że też i umarłych w grobach szuka. [54] Toż, iż przez W[aszm]ości m[ego] M[iłości]wego Pana, M[ości] Panie podkomorzy przemysłki, że na tym placu okazał, wielce Ichm[o]ść J[ego] M[ości] m[emu] M[iłości]wemu Panu dziękują, a życzą, aby jako J[ego] M[ości] wielkich antecesorów swoich wysokim równa się cnotom, tak aby ich w tym przewyższył, a wielu na tej zacnej katedrze lata aby on jeden w wieku swym przeżył. [55] Dziękują Ichm[o]ść i J[ego] M[ości] Panu krakowskiemu, hetmanowi wielkiemu koronnemu, iż zawzięty swój przeciwko domowi temu i z pokrewności, i z dawnej przyjaźni afekt w tej żalosznej okazyjey przez

³²⁸ 'w późną potomność', tj. u późnych potomków. Zob. wyżej, VIII 5, IX 8, XVI 5. 12. 16, także: XXVII 15.

³²⁹ 'do domu żałoby'. Zob. wyżej, VIII 32, także: XXI 52.

³³⁰ 'na łonie'

³³¹ 'łaskawość naśladowuje'

³³² 'cieniom'. Zob. wyżej, XII 62, także: XXVI 22.

³³³ 'wybija się'

W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana, M[ości] Panie podczaszy sendomirski, oświadczać raczy, a że nie tylko żywym, ale i umarłym przyjaźni dotrzymywa, niechajże nigdy za regimentu jego nie umiera ta, którą szczęśliwie piastuje, ojczyzny naszej sława. [56] Nic Ichm[o]ść nie wątpię, że Jego M[o]ść Pan sendomirski i z pokrewności, która mu *intercedit*³³⁴ z domami temi, i zwykłej swej ku nim chęci, gdyby było złe zdrowie Jego M[o]ści nie przeszkodziło, przybyłby był na ten żaloszny akt, gdzie się nie tylko ci, którzy już swego dobiegają kresu, ale i najmłodszy umierać uczą. [57] Iż jednak przez W[aszmości], m[ój] M[o]ści Księżę Robakowski, oświadczył Jego M[o]ść w tej żalosznej okazyj afekt swój, wielce Ichm[o]ść Jego M[o]ści dziękują a życzą, aby do wolej Bożej szczęśliwie wiek swój doprowadził.

[58] Dziękują Ichm[o]ść i wszystkim W[aszm]m[o]ściom moim M[i]łościwym Panom, którzyście się jedni z pokrewności, drudzy z przyjaźnielskiej chęci, a wszyscy z powinności chrześcijańskiej do tego aktu stawić raczyli, uprzejmie sobie tego Ichm[o]ść życzą, aby wszystkim wobec i każdemu z osobna z W[aszm]m[o]ściów odslugować to w pocieszniejszych – da Pan Bóg! – okazyjach i mogli, i umieli.

³³⁴ 'zachodziła / istniała pomiędzy / łączyła [go]': Zob. wyżej, XIV 17, także: XXI 48.

[XIX.]

[Dziękowanie na pogrzebie Mikołaja Sieniawskiego,
podczaszego koronnego]

[Brzeżany, 28 VII 1636]

**Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
podczaszego koronnego,
na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana Mikołaja Sieniawskiego,
[podczaszego] koronnego,
w Brzeżanich, 28 Julii Anno 1636**

[1] Jako i żyć, i umierać jest własne dzieło człowiecze, tak i z życia, i z zęscia ludzkiego różne brać nauki jest szczególna chrześcijańska zabawa. [2] Bynajmniej się ja tedy nie omylę, kiedy nazowę pogrzeby najmędrsze, co jedno kiedy na świecie były, są i będą, akademije, najprawdziwsze, które nikomu pochlebować nie umieją, zwierciadła, najpewniejsze, na których się żaden nie pośliznął, *ad aeternitatis contemplationem*³³⁵ stopnie. [3] Niechaj wystąpi na takowy, na jakim tu teraz stoimy, plac choć najwyższa pod słońcem zacność, a wspomni sobie, że i mitry papieskie, i diademy cesarskie, i korony królewskie z grobów swych jednako wołają każda od siebie do każdego z nas: *Memento iudicii mei, sic enim erit et tuum*³³⁶. [4] Na takie głosy i któraż to wyniosłość się nie unży, nie upokorzy? [5] A jako on Aleksander Wielki, z tak ogromnego tytułu jedynowładztwa świata wszystkiego nie będąc kontent, a bogiem się nazywając, dopiero człowiekiem się być uznał, gdy w jednej potrzebie postrzelony krew swoją ujźrzał i z postrzału jakiś uczuł ból jako i najpodlejszy z wojska jego, co go toż potkało, ciura. [6] Tak zaiste dopiero więc pospolicie splendory i majestaty świata tego prochem się przed Bogiem swoim kładą, gdy nogami swemi depcą proch podobnych też sobie monarchów.

[7] Niechaj kto ufa zdrowiu, sile, urodzie, młodości swojej, a widzi co dzień, jako tak śliczne, co dopiero kwitnęło, kwiecie, wnetże zwiedle i uschle jako siano jakie bez wszelkiego braku grabi pod swoją kosę nieużyta Śmierć – izali każdy co godzina (której zgadnąć trudno) takiej i na się kolei nie wygląda? [8] Niech się kto chępli wysoką fortuną,

³³⁵ 'do rozmyślenia nad wiecznością'

³³⁶ 'Pamiętaj / Wspomnij na sąd nade mną, bo takież odbędzie się i nad tobą'

zawziętą potęgą, obfitemi dostatkami, obaczy, a ono to wszystko jedna albo druga garść piasku pokryje, a ono to wszystko najwięcej trzy łokcie ziemie obejmą – i któraż jest tak szalona i wściekła ambycja, która tak zapamiętała i niepohamowana chciwość, co by się w rządach swoich nie powściągnęła? [9] Niechże się kto chlubi męstwem, niech się wynosi sławą, a pojrzy na grobowce sławnych bohaterów, prędko się sam z sobą rekoliguje, że i on też, lubo kiedyś był *hostium terror*³³⁷, przyjdzie jednak ten czas, że też będzie i *vermium esca*³³⁸. [10] Owo zgoła, krótko mówiąc, pożyteczna nam żywym z umarłemi konwersacyja.

[11] Chwalebna i pobożna to usługa, gdy jeden drugiego do grobu prowadzimy. [12] Zarobiliście, W[asz]m[osć] moi M[os]ci Panowie, i u Pana Boga na przysługę nie leda jaką, i na powiną u płaczącego domu tego wdzięczność, żeście się stawić raczyli do oddania ostatniej posługi zacnemu sławnej pamięci Jego M[os]ci Pana podczaszego koronnego ciała. [13] Niepodobna tu nie przydać do domowych lez i gościnne, bo i u swoich, i u gości przy tak oplakany akcie pełno żalu. [14] Choćby nic inszego nie było, sama *orbitas*³³⁹ zacnego tego domu, ta każde, nie tylko szlacheckie, ale i człowiecze, serce srodze przerazić musi.

[15] Od tak wielu lat przenieśli się z gniazda swego, starożytnością ledwo Orłowi naszemu nie równego, w te tu siedliska oni sławni Sieniawskich przodkowie, aby byli *per tot saecula*³⁴⁰ zawziętą sławę od zachodu do wschodu słońca pospołu też z sobą przeprowadzili. [16] Świeciły po wszystkich ojczyzny naszej kątach jako *sidera*³⁴¹ jakie, moskiewskie, tatarskie, tureckie granice nieraz te gwiazdy obie-gły. [17] Lubo się im trafiało konia rozsiodłać, nie rozsiodłali go, aż go wprzód we krwi nieprzyjacielskiej dobrze zafarbowawszy. [18] Lubo się im przytrafiało chorągwie zwijać, nie zwijali je, aż wprzód niemi ojczyzny swej bezpieczeństwo warownie okrywszy. [19] Lubo się im zdarzało ludzi zwodzić, które więc na różne Rzeczypospolitej ekspedycyje kosztem swym stawiali, nie zwodzili je, aż się z niemi w nienasyconą sławę szczęśliwie obłowiwszy. [20] Lubo im przychodziło z wojski Rzeczypospolitej, które pod swoją to polną, to wielką koronną buławą miewali, z pola schodzić, nie schodzili z niego, aż zwycięstwo i tryjumpf z nieprzyjaciela w wielu okazyjach otrzymawszy.

³³⁷ 'postrachem dla wrogów'

³³⁸ 'pożywienie dla robaków'. Zob. niżej, XXIV 11, XXVI 6.

³³⁹ 'osierocenie'

³⁴⁰ 'przez tyle wieków'. Zob. niżej, XIX 15.

³⁴¹ 'gwiazdy'

[21] Czytać jedno kroniki nasze, wspominają tam Sieniawskich jako historyje rzymskie *gentem* niegdy *Fabiam*³⁴². [22] Często a gęsto kilka ich razem mężnemi piersiami swemi jako niedobyty murem zastawiali ojczyzny całość. [23] Czyniła to z niemi *ludibrium*³⁴³ Fortuna, że kilka-kroć w jednym tylko, jakoby w jakim feniksie, odżywała i odradzała się i familija, i sława Sieniawskich. [24] Była u Rzymian przypowieść, w najgorszych więc razach swoich zwykli byli mawiać: *Res ad triarios devenit*³⁴⁴. [25] Teraz widzimy, iż *res* domu tego *non devenit ad triarios*³⁴⁵, ale do jednego jeszcze i w lata, i w wzrost, i w nadzieję wschodzącego imienia tego dziedzica. [26] Mocen jednak Pan Bóg, że czasu swego doda z niego ojczyźnie naszej nie tylko *multas triariorum et veteranorum stirpes*³⁴⁶, ale i waleczne hetmany, którzy te tak dawne w domu swym tytuły wskrzeszą i sławę narodu naszego piastować i dźwigać na potomne wieki *gloriose*³⁴⁷ będą. [27] Nie może być jednak, jedno nader nam przykro, że tak z ozdobnego, z któregośmy się niedawno napatrzeć nie mogli, Sieniawskich – iż tak rzekę – szeregu, jednego już tylko widzimy i że patrzymy na ten grób, tak na tę familiją łakomy, że dosyć w krótkim czasie zaprzętnął się gęstemi domu tego trumnami.

[28] Aleć nie mniejszego żalu czyni z siebie *spectaculum*³⁴⁸ nie tylko naszym, ale wszystkim tej Korony oczom ta zacna, a że w tak częstych i ciężkich smętkach wyćwiczona, bez chyby od Boga samego wielce ulubiona, matrona, Jej M[o]ść Pani podczasyna koronna, która *tot funerum*³⁴⁹: małżonka, potomstwa, co jedno go miała wszystkiego, ukochanego wnuka, a i teraz świeżo jedynej siostry *superstes*³⁵⁰, do wątpliwości nam podaje, co wždy w niej podziwienia godniejszego: czy że ją tak wiele oraz żalów dotknęło, czy że je wszystkie tak mężną cierpliwością znosić umie. [29] Nie przyznało tego Racheli niebo, bo o niej pióro samego Ducha Świętego napisało: *Rachel plorans filios suos et noluit consolari, quia non sunt*³⁵¹. [30] Ja więcej nie rzekę, tylko to, iż ta zacna, utrapiona pani nie straciła syny w dzieciństwie ich, gdzie by była mogła jeszcze mieć i nadzieję, i bojaźnią roztargnione serce

342 'ród... Fabiuszów'

343 'igraszkę / pośmiewisko / drwinę / szyderstwo'

344 'Rzecz / Sprawa doszła do triariów / triariuszy'. Zob. wyżej, IV 55.

345 'rzecz... nie doszła do triariów / triariuszy'

346 'wielu potomków triariuszy i weteranów'

347 'chwalebnie'

348 'widowisko'. Zob. wyżej, V 11, VII 10, XII 56, XV 4.

349 'tyle pogrzebów'

350 '[pogrzebu pozostały przy życiu] świadek'. Zob. wyżej, VI 40, XVI 4.

351 'Rachela, oplakując swoich synów, i nie chciała dać się pocieszyć, bo ich już nie ma'

swoje, ale postradała ich w takim wieku, w którym z nich miała pewne pociechy, widziała godne już z rodzenia i wychowania swego owocce. [31] Trafiło się raz w Rzymie, że się szedłszy w kupę kilka matron rzymskich, chwaliła się każda z zbiorów i klejnotów swoich, między niemi Kornelija, matka Grachusów, gdy postrzegła syny swe z *Capitolium*³⁵² do domu idące, palcem na nie ukazawszy, więcej nie rzekła, jedno: „Oto też moje klejnoty”. [32] Mogła nieraz przy pańskich dostatkach swych zażyć tych słów Jej M[o]ść Pani podczaszyna koronna, gdy na trzech synów przed sobą chodzących patrzała. [33] Teraz, gdy ich tu pogrzebionych widzi, mówić bezpiecznie może: „Oto moje groby”, bo każdy z tych grobów ledwo jej samej nie był grobem. [34] Pozbyła kiedyś Nijobe dzieci wszystkich, więcejci dobrze w liczbie niż Jej M[o]ść Pani podczaszyna, ale w cenie daleko mniej. [35] Obie tym sobie podobne, że ile ich miały, tyle też straciły, nasza zaś Nijobe polska tym tamtę przewyższyła, iż ona (jako oni poetowie piszą) po takim przypadku w kamień się obróciła, żeby podobno więcej żalu nie czuła, ta zaś, lubo kamiennego i twardego na wszystkie nieszczęścia serca będąc, i po tych jednak smętkach nie kamienną wołą swoją rzuca pod nogi majestatu Twórcy swego, ale jako najmiększy wosk rozpuszczoną podaje wyrokom Boskim, aby i z nią samą to, co zechce, ten Pan nad pany czynić do końca raczył.

[36] Nie godzi się tu przepomnieć tak nieoszacowanej i tak nieodżałowanej straty samego Jego M[os]ci Pana podczaszego koronnego, któregośmy ciało dopiero ziemi oddali, bo im szkoda i zguba znaczniejsza, tym żal cięższy być musi. [37] Jakim on był w oczach Boskich, *extrema*³⁵³ jego pokazały, boć rzadko zły dobrze, dobry nigdy inaczej, jedno zawsze dobrze umiera. [38] Jakim był w oczach królów, panów swych, i wszystkiej ojczyzny, ta, którą po sobie zostawił, nieśmiertelna sława niech będzie wiernym u tego i następujących wieków świadkiem. [39] Trudność to w tym pochlebować, na co wszyscy patrzali. [40] I któż nie wie, że on młodość swoją obrócił nie na pieszczoty jakie, ale *ad sudorem et pulverem militare*³⁵⁴. [41] Pod czas onej chocimskiej, wszystkiemu chrześcijaństwu strasznej, przeciwko Osmanowi, cesarzowi tureckiemu, ekspedycyjej na widoku trzech części świata ochotnie zaprawił i zajuszył się krwią pogańską, oddał ojczyźnie szczęśliwie pierwsze mężnego serca swego i rycerskiej dzielności

³⁵² ‘Kapitolu’

³⁵³ ‘kres’, także ‘śmierć’

³⁵⁴ ‘na pot i kurz wojenny’

*tirocinium*³⁵⁵, poświęcił i odwagi swojej *gloriosum holocaustum*³⁵⁶. [42] A jako się raz oddał na posługę Rzeczypospolitej, tak okazyjciej omieszkać której miał to sobie za jedno *piaculum*³⁵⁷. [43] Nie omieszkał z ochotą swą przybyć pod Halicz przeciwko Kantymirowi, baszy na on czas sylistryjskiemu. [44] Nie omieszkał znowu tegoż roku z ludźmi swemi stanąć nad Gorczyczany przeciwko następującym od tegoż pogaństwa niebezpieczeństwom. [45] Nie omieszkał i do odległej granicy biec na ratunek ojczyzny, stanął przy boku pańskim w Prusiech pode Tczowem, gotów będąc głowę króla pana swego i bezpieczeństwo ojczyzny swoją głową zalec.

[46] Kiedy go zaś Pan Bóg z wolej swojej świętej dotknął chorobą, największy stąd czuł ból, że nie mógł, jako chciał, obecnie panu i Rzeczypospolitej służyć. [47] Często, jako to w chorobie bywa, tracił więc apetyt, nigdy go jednak nie odbiegł smak do usługi ojczyzny, do sławy dobrej. [48] Schnęły członki od bólów, schnęło bardziej serce od samej tęsknicy i od świętej – że ją tak nazowę – zazdrości, iż obok z drugimi na różnych Rzeczypospolitej ekspedycjach stawać nie mógł. [49] Leżał on do łóżka chorobą przyciśniony, ale nie leżał z nim animusz jego: pełno go było po Szwecyjach, po Krymach, po Carogrodziech, po stolicach moskiewskich. [50] Co zawsze w myśli i w chęci, to ustawicznie i w uściech bywało; w najgorszej dyspozycyjej najmilsze jego dyskursy bywały o sprawach i zabawach rycerskich, o dziełach i przygodach wojennych, o imprezach rozmaitych. [51] Będąc sławnych hetmanów wnukiem i prawnukiem, pamiętał na ono *dicterium*³⁵⁸ dawne, że taka *progenies*³⁵⁹, z jakiej on był, miałaby *stando mori*³⁶⁰ – to iż zbolale ciało jego potkać nie mogło, ale na sercu jego, nader czerstwym, właśnie się to wykonało. [52] Nie wytrzymał on przecie, aby i z łóżka nie miał ratować ojczyznę w potrzebie jej. [53] Niech mówi, kto chce, aza to nie było na Rzeczpospolitą naszą niespodziewane sołtan Muradyna baszy przyciągnięcie pod Kamieniec? [54] I ta ekspedycyja nie była bez posiłku ludzi jego. [55] W rok po tym nastąpił postrach wojny tureckiej, na którą już się był głową swoją ruszył sołtan Amurat, cesarz turecki; stały wielkie wojska jego niemalże nad Dunajem – i na tę on wojnę zaciągnął chorągiew, i z osobna ludźmi swemi własnymi wojsko Jego

³⁵⁵ 'ćwiczenie / próbę'. Zob. wyżej, IV 80, VI 19, XXI 25.

³⁵⁶ 'chwalebna całkowita [dosłownie: 'całopalna'] ofiarę'

³⁵⁷ 'ofiarę' (dosłownie: 'ofiarę przebłagalną za winę/występek')

³⁵⁸ 'powiedzenie / maksymę'

³⁵⁹ 'ród / potomstwo'

³⁶⁰ 'umierać, stojąc'. Zob. wyżej, IV 68.

K[rólewskiej] M[ości] ci posilił. [56] Wszystko to są, moi M[iłość] ciwi Panowie, oczywiście świadectwa żarliwej jego przeciwko ojczyźnie miłości i gorącego do sławy pochopu.

[57] Jakim *in privata vita*³⁶¹ był, jako z przyjaciółmi żył, jako szczęśliwą profesyją czynił z najprzedniejszych w tej Rzeczypospolitej ludźmi *amicitias sacrosancte colere*³⁶², jako umiał mniejszych i chudszych osobliwą ludzkością i szczodrobliwością, wszystkich wrodzoną ludzkością *devincere*³⁶³, wszak to jest w świeżej u każdego, co go jedno znał, pamięci. [58] Słusznie zaprawdę i ojczyzna takiego *civem*³⁶⁴, i Jego K[rólewska] M[ość] takiego służyć, i przyjaciele przyjaciela takiego pozbywszy, *communi* go *luctu prosequi*³⁶⁵ mają.

[59] Ale najsłuszniej w osobnym i w gorzkim żalu zostaje pozostała jego małżonka, Jej M[ość] Pani podczaszyna koronna, która dożywotniego towarzysza swego, małżonka i dobrodzieja straciwszy, w tak nieutulonym żalu swym tę ulgę czuje, iż widzi ten żalony akt tak zacząć W[asz]m[ości]ców moich M[iłość] ciwych Panów prezencyją ozdobiony. [60] M[iłość] ciwy Księżę arcybiskupie lwowski, zna Polska, zna i świat taką dobroć J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[ana] n[aszego] M[iłość] ciwego, iż nie może narzekać na to, na co narzekał jeden z cesarzów rzymskich: *Amici, diem perdidit*³⁶⁶. [61] Nie poskarży pan nasz na stratę nie tylko jednego dnia, ale i jednej godziny, wszystkie bowiem panowanie J[ego] K[rólewska] M[ość] nie umie, nie może opuścić żadnego czasu do zniewolenia wolnych a wiernych poddanych swych, i owszem, zapomniawszy zwierchności swej pańskiej, zarówno z nami *transit in partes*³⁶⁷ i pociech, i żalów naszych. [62] A że i teraz przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłość] ciwego] Pana na tym żalonym placu oświadczyć raczył żal swój z ześcia unizonego sługi i urzędnika stołowego swego, Jej M[ość] Pani podczaszyna koronna, małżonka jego, J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[anu] swemu M[iłość] ciwemu unizenie dziękuje. [63] Pana Boga prosić nie przestanie, aby J[ego] K[rólewska] M[ość] dobrze i żywym, i umarłym czyniąc, na świecie aż jako najpóźniej, a w pamięci ludzkiej nigdy nie umierał.

361 'w życiu prywatnym'

362 'czcigodnie / święcie pielęgnować przyjaźnie'. Zob. wyżej, IX 40 i XII 67.

363 'pokonać (w znaczeniu metaforycznym)'

364 'obywatela'

365 'we wspólniej... żalobie / we wspólnie wyrażanym... smutku odprowadzać'

366 'Przyjaciele, straciłem dzień'

367 'przechodzi na stronę / staje się uczestnikiem'

[64] Jego M[o]ść Książdz arcybiskup gnieźnieński, M[o]ści Ks[ięże] archidyjkonie lwowski, będąc w tej ojczyźnie naszej prymasem, nie da się nikomu, jako widzę, uprzedzić i w obmyślawaniu o dobrym Rzeczypospolitej, i w oświadczeniu ludzkości przyjaciółom, któremi stoi każdy w Polsce największy urząd. [65] Okazał to i temu żalobnemu domowi przy tej okazji, za co Jego M[o]ści Jej Mość Pani podczaszyna koronna podziękowawszy, życzy, aby pobożne modlitwy Jego M[o]ści wszystkie publiczne i prywatne w Polsce lży umorzyły. [66] Jakim był Jego M[o]ść Książdz biskup krakowski zacnego domu tego przyjacielem, M[o]ści Panie stolniku podolski, nie raz to oświadczył, a że *omnia amicorum communia*³⁶⁸, iż i terazniejszego żalu uczestnikiem chciał być i przy tej okazji Jego M[o]ści przez W[asz]m[o]ści m[ego] M[iłościwego] Pana, za co Jej M[o]ść Pani podczaszyna koronna uniżenie Jego M[o]ści dziękuje.

[67] Dziękuje Jej M[o]ść uniżenie i Jego M[o]ści Panu krakowskiemu, że i pokrewnemu swemu, i temu, który był zawsze gotów w oczach jego za wspólną ojczyznę umierać, *et post fata*³⁶⁹ tę chęć przez W[asz]m[o]ści m[ego] M[iłościwego] Pana, M[o]ści Panie stolniku halicki, oświadczać raczy. [68] Niechże Jego M[o]ści Bóg długo chowa i nieprzyjaciółom ojczyzny zawsze straszego, i przyjaciółom swym zwykle miłego. [69] Krew nie woda, staropolska przypowieść. [70] Nic nie wątpi Jej M[o]ść Pani podczaszyna, że jaki żal Jej M[o]ści Pani wojewodzina wileńska ponosi z śmierci małżonka Jej M[o]ści, a brata swego, tak życzyłaby sobie była, gdyby były nie te przeszkody, do tej ostatniej jego posługi przybyć, z czym, iż się przez W[asz]m[o]ści m[ego] M[iłościwego] Pana, M[o]ści Panie Świrski, oświadcza na tym żalonym placu, uniżenie Jej M[o]ści Pani podczaszyna Jej M[o]ści dziękuje. [71] M[o]ści Panie podstoli kijowski, co tak ścisłe umięją związki, co umie wrodzona a wszystkim Polsce wiadoma ludzkość Jego M[o]ści Pana wojewody ruskiego, pokazał to Jego M[o]ści i na tym żalonym akcie przez W[asz]m[o]ści m[ego] M[iłościwego] Pana. [72] Za co Jej M[o]ści Pani podczaszyna, Jego M[o]ści uniżenie podziękowawszy, *ad publica vota*³⁷⁰ i swoje przydaje, aby Jego M[o]ści, dni swe szczęśliwie prowadząc, wszystkim odwykał smętkom.

[73] M[o]ści Panie Kłoński, lubo to tak pobłogosławił Pan Bóg zacną osobę Jego M[o]ści Pana kanclerza różnemi szczęśliwościami,

³⁶⁸ 'wszystko u przyjaciół jest wspólne'

³⁶⁹ 'nawet po śmierci'. Zob. wyżej, XII 64, oraz niżej, XXI 40. 44, XXV 26.

³⁷⁰ 'do publicznych życzeń / błagań / próśb'

jednak większą jeszcze *magnitudinem*³⁷¹ w niej sobie czynić umie ludzkością swoją – im się niższym kładzie, tym się wyższym staje. [74] Wiadome są Jej M[oś]ci Paniej podczaszynej tak ściśle związki, które miał z małżonkiem jej, wiadoma zawsze przeciwko żywemu jednostajna a stateczna chęć, w której iż i w tak żalonych terminach przeciwko domowi temu nie ustaje, uniżenie Jej M[o]ść Jego M[oś]ci dziękuje. [75] Pana Boga prosi, aby Jego M[o]ść wszystkim potrzebnym gwoli długo, szczęśliwie wiek swój prowadził. [76] Rzeczą samą znamy w każdej okazyjej, że Jego M[o]ść Książdz podkanclerzy jest własnym i szczerym domu tego przyjacielem, co iż i kondolencyją swoją przy tym żalonym akcie przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłościwego] Pana, M[oś]ci Panie Wyżga, Jego M[o]ść oświadczył, uniżenie Jej M[o]ść Pani podczaszyzna Jego M[oś]ci dziękuje i życzy, aby Jego M[o]ść z takich się przyjaciół i sam cieszył, i takżeż też domowi swemu zostawił, jakim sam być przyjacielem umie. [77] M[oś]ci Panie starosto czerwonogrodzki, Jego M[oś]ci Pana podskarbiego koronnego bytność, tak i Jej M[oś]ci, i domowi temu ściśle krwią obowiązanego, siła by jej była w tym żalu pocieszyła, iż jednak przez słuszną niebytność swoją żal swój przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłościwego] Pana oświadczać raczy, uniżenie Jego M[oś]ci Jej M[o]ść dziękuje, a w każdym czasie zostaje uprzejmą siostrą i sługą Jego M[oś]ci.

[78] Z Ks[iążę]cią Jego M[oś]cią Ostrogskim wszędzie zgoła pięknie. [79] Życzyła sobie tego Jej M[o]ść Pani podczaszyzna, aby był Książę Jego M[o]ść ten żalony akt prezencyją swoją ozdobił, ale iż nie mógł przybyć, a przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłościwego] Pana, M[oś]ci Panie łowczy halicki, ozywa się z chęcią pokrewną swoją, uniżenie Jej M[o]ść Ks[iążę]ciu Jego M[oś]ci dziękuje, a winszuje mu, aby w tak wysokiej fortunie swej tak łaskawą jej zawsze moderacyjną znalazł, aby się nigdy frasować o co nie miał.

[80] Dziękuje i W[asz]m[ościom] moim M[iłoś]ciwym Panom wszystkim, którzyście się do ostatniej małżonka jej usługi stawić raczyli. [81] Starać się o to usilnie zechce, aby W[asz]m[ościom] moim M[iłoś]ciwym Panom chęć tę tak znaczną powolnemi swemi usługami w podawających się szczęśliwszych okazyjach odslużyć mogła.

³⁷¹ powagę / potęgę / wzniosłość

[XX.]

[Dziękowanie na pogrzebie Aleksandra Zborowskiego,
starosty międzyrzecznego]

[Lwów, 7 VII 1637]

**Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
podczaszego koronnego,
na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana Aleksandra Zborowskiego
we Lwowie, die 7 Julii Anno 1637**

[1] Nie nowina wojny na świecie, nie zawsze jednak u niego w jednej to chodzi sforze: i wojować, i tryjmfować, sama tylko Śmierć szczęśliwie a ustawicznie naród ludzki porażając, tytuł ten *perpetuae triumphalacis*³⁷² bezpiecznie przywłaszczać sobie może. [2] Izali to nie sławne jej tryjumfy i nie opinija sporna, kiedy strąca tyjary, dyjademy, korony, kapelusze, infuły z papieskich, cesarskich, królewskich, kardynalskich, biskupskich głów; kiedy wydziera berła, buławy, regimenty z potężnych monarchów, z walecznych hetmanów rąk; kiedy obala, i aż do ziemi rzuca najwyższe wyniosłych honorów stopnie; kiedy pustoszy i niszczy rodowite familije; kiedy rozcina najściślejsze *caritatum humanarum*³⁷³ węzły; albo małe na ten czas swoje wystawia trofea, kiedy z szerokich państw, z ludnych królestw, z rozrodzonych narodów, a na ostatek z każdego stanu, z każdego wieku tak gęste sypie mogiły? [3] Lecz iż się już tu z nami przez kilka tysięcy lat w mieszkala, rada nierada musi też ziemskim przywyknąć obyczajom, które że nic inszego nie są, jedno ustawiczna *rerum vicissitudo*³⁷⁴, i tej podlega, przychodzą albowiem takie na nią czasy, że jako ona z ludzi, tak też z niej tryjmfują ludzie, ci – mówię – którzy jej śmieie szukają i ochotnie czekają.

[4] Między nimi był pewnie jeden, któregośmy zacne ciało dopiero ziemi oddali, urodzeniem, animuszem, sławą, dziełami wielki Zborowski! [5] Który jako szukał śmierci, świadkami są i na potomne wieki będą mogiły kłuszynskie, mury stołeczne, obozy tuszyńskie, pola tywerskie, które krwią jego pokropione patrzyły na to, kiedy jako lew jaki wpadał w gęste i w ogniste hufce nieprzyjacielskie, które przelomiwszy onym

³⁷² 'wiecznej triumfatorce'

³⁷³ 'miłości / więzów ludzkich'

³⁷⁴ 'zmienna kolej spraw / rzeczy'. Zob. wyżej, VI 1, XVII 2.

pod Twerem zwycięstwem swym, taką bojaźnią narodu moskiewskiego serca napelnił, że go już nie Aleksandrem Zborowskim, ale tamtego Septemtryjonu strachem nazywali. [6] Ilekroć Carstwo Moskiewskie *clades*³⁷⁵ swoje wyliczać będzie, nigdy nie zapomni bohatera tego bitew sławnych, czat fortunnych, szturmów odważnych, wycieczek szczęśliwych. [7] Taką w nim prawdziwego wojennika *idol-o>n*³⁷⁶ wystawiła oczom świata wszystkiego łaska samego wojska i Zastępów Pana, że mu oraz zdarzyła i w bitwach szczęście, i w sprawach rycerskich umiejętność, i u rycerstwa *authoritatem*³⁷⁷, które trzy *requisita*³⁷⁸ u wszystkich zawsze wieków wielkie czyniły hetmany. [8] Niepośledni to był dowód powaga jego u wojska, że ustawicznie niemi, jako chciał, tak kierować mógł. [9] Potrzeba wojska Rzeczypospolitej przysłabsze pod Kluszyn siły posilić – posilił Zborowski; potrzeba było rycerstwa ustawicznymi zwycięstwami rozproszonego różne to tam, to sam rozstrzelanie do powinnej ku ojczyźnie i panu obserwancji nawrócić – nawrócił Zborowski; potrzeba było skonfederowanego żołnierza od szkodliwych zapędów odwozić – odwoził Zborowski, co mu przy inszych *publica lege*³⁷⁹ na uspokojenie konfederacji deputowanych komisarzach samże *in facie Reipublicae*³⁸⁰ przyznał hetman nieśmiertelnej pamięci Stanisław Żółkiewski, na ten czas wojewoda kijowski. [10] Owo zgoła we wszystkiej moskiewskiej ekspedycji nie tylko dzielnym wodzem, ale też, co rzadka, w takim szczęściu i w takiej sławie stawał się *summum et optimum civem*³⁸¹.

[11] Nie tu jeszcze koniec waba tego, którym do siebie wszystkie niebezpieczeństwa, a z nimi i śmierć samą wabił. [12] Zwróciwszy się z moskiewskiej tak niebezpiecznej i pracowitej ekspedycji, gdy mu konia rozsiadła i choć trochę wytchnąć przeszłe radziły trudy, ten swój najmilszy odpoczynek być rozumiał, gdy chorągiew kwarcianą wziął. [13] A potem w lata im dalej, tym bardziej chodząc, tu starości swojej *pabulum*³⁸² obrał, gdy obok z młodszymi w potrzebach raz pod Haliczem, drugi raz pod Uściem przeciwko ordom tatarskim mężnie się stawił. [14] A że na tych placach tak pilnie śmierci szukając, znaleźć nie mógł, zapomniawszy onę sentencją, którą jeden z starych napisał:

³⁷⁵ 'kłęski'. Zob. niżej, XXVII 6.

³⁷⁶ 'wizerunek / obraz'

³⁷⁷ 'poważanie / autorytet'

³⁷⁸ 'potrzeby', tj. warunki niezbędne

³⁷⁹ 'publicznie / 'na mocy publicznie ogłoszonego/wydanego prawa'

³⁸⁰ 'w obliczu Rzeczypospolitej', tj. jawnie / publicznie / wobec wszystkich obywateli. Zob. niżej, XXI 33.

³⁸¹ 'jako najznakomitszy i najlepszy obywatel'

³⁸² 'podniecie' (dosłownie: 'pożywienie / pokarm'). Zob. niżej, XXI 44.

*Praeclarae sunt mortes imperatorum, philosophi in suis lectibus moriuntur*³⁸³, czekał i na łóżku <z> rzadko widaną i słychaną ochotą śmierci. [15] I tak *inter amplexus*³⁸⁴ miłego potomstwa, prawie *inter tripudio*³⁸⁵ wesela córki swej, weselo, wprzód Bogu i straszliwemu Sędziemu swemu usprawiedliwszy się, na tak się daleką *ad aeternitatem*³⁸⁶ drogę przez *sacramenta*³⁸⁷ przenajświętsze, na wielką swoją i patrzących pociechę, z rąk jedyne go syna swego przysposobiwszy, dni swe skończył.

[16] Wielkie to i znaczne, moi M[os]ci Panowie, upadło pióro, nie tylko z Jastrzębca Zborowskich, ale i z Orła Korony naszej polskiej; pióro to, które ją zdobiło; pióro to, które ją od wszelakich niebezpieczeństw zasłaniało; pióro to, którym się ona przed pogańskimi i chrześcijańskimi narody i przed wszystkimi nieprzyjaciół swemi chlubić i popisować śmiecie zawsze mogła. [17] Oto już powierzone jest od nas ziemi to zacne ciało, lubo – jakośmy go znali – szczupłe i dosyć niewielkie, jednak wielkich i wysokich cnót szerokie *domicilium*³⁸⁸. [18] Zmieściły się tam wzgodnie: serce i rozum, dobroć i rozsądek, animusz i ludzkość, męstwo i pokora. [19] A jakim żył, takim i umarł, to jest Rzeczypospolitej nieprzyjaciółom – straszny, światu wszystkiemu – sławnym, w ojczyźnie swej – wziętym, każdemu, kto go jedno znał – miłym, którego zabawa była nikogo nie urazić, wszystkim dobrze czynić, wszystkich też jednostajnie *vota*³⁸⁹, bez pochyby, do wiecznej go pociągnęły chwały.

[20] W tym żalu ciężkim, w którym ręka Pańska dotknęła pozostałe zacne potomstwo i domek jego wszystek, tę Ichm[o]ść pociechę z nami współ, testamentu nieboszczykowskiego egzekutorami, czują, żeście W[asz]m[os]ci moi M[os]ci Panowie z chrześcijańskiej powinności a przyjacielskiej chęci żaloszny ten akt bytnością swą przyozdobić raczyli. [21] Za które łaskę i afekt W[asz]m[os]ciom moim M[iłos]ciwym Panom wielce dziękujemy, uprzejmie życząc, abyśmy to W[asz]m[os]ciom moim M[iłos]ciwym Panom w pociesniejszych okazjach odslugować mogli. [22] A teraz, abyście W[asz]m[os]ć po tej pracy, *pene doloris*³⁹⁰ nie pogardzając, jeść go nam dopomogli, wielce W[asz]m[os]ciów] m[oich] M[iłos]ciwych] Panów proszę.

³⁸³ 'Przesławne są śmierci wodzów, filozofowie umierają w swoich łóżach'. Zob. wyżej, IV 69, także: XXIII 17.

³⁸⁴ 'w objęciach'

³⁸⁵ 'wśród tańców'

³⁸⁶ 'ku wieczności'

³⁸⁷ 'sakramenty'

³⁸⁸ 'siedziba / domostwo'. Zob. wyżej, IX 24, XII 42, także: XXVII 11.

³⁸⁹ 'prośby / życzenia'. Zob. wyżej, V 20, XV 10, także: XXV 8.

³⁹⁰ 'chlebem żalobnym' (dosłownie: 'chlebem bólu / boleściwym'). Zob. wyżej, IX 41.

[XXI.]

[Dziękowanie na pogrzebie Tomasza Zamoyskiego,
kanclerza wielkiego koronnego]

[Zamość, 9 II 1638]

**Mowa Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
podczaszego koronnego,
na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana Tomasza Zamoyskiego,
kanclerza koronnego,
w kościele zamojskim 9 Februarii Anno 1638**

[1] Dwie ja tu oraz widzę zamojskie akademije: jedną, którą fundował nieśmiertelnej pamięci Jan Zamoyski, kanclerz i hetman wielki koronny, drugą, którą dnia dzisiejszego przy tym żalonym akcie eryguje wielki także kanclerz, syn jego. [2] Ona złotousta wymowa, która – nie rzekę – w podziwieniu, ale raczej ledwo nie w jakieś zachwycenie słuchających porywała, ta i w samym nie próżnuje grobie. [3] One *os principum*³⁹¹, które od dwóch królów polskich, Zygmunta i Władysława, częścią postronnym monarchom i narodom, częścią *suis civibus*³⁹² niemal przez dziesięć lat różne *responsa* dawało, to i spod ziemi teraz do nas peroruje, a jakoby z katedry jakiej tak z swej trumny każdemu każdego stanu czyta człowiekowi onę starą w tej nowej akademijej lekcją: *Nosce te ipsum*³⁹³.

[4] Uczcie się znać was samych, królowie i monarchowie świata tego, co się jedynowładcami tytułujecie, albowiem lubo berła, trony i splendory wasze, ustawicznie wam pochlebując, do ucha szepcą: *Vos dii estis*³⁹⁴, kiedy się jednak najlepiej w czasiech i delicyjach waszych rozgościcie, ani zwiecie, kiedy was *dies Domini ut fur*³⁹⁵ przydybie *et sicut homines moriemini*³⁹⁶. [5] Znajcie się, mężni bohaterowie, sławni i waleczni hetmani, szczęśliwi zwycięzcy, albowiem kiedy się najbarziej z jednostajną sławą i z nienachyloną fortuną swoją rozpuścicie, *sicut*

³⁹¹ ‘usta władców’ (po łacinie l.poj.: *os*)

³⁹² ‘swoim obywatelom’

³⁹³ ‘Poznaj samego siebie’

³⁹⁴ ‘Jesteście bogami’

³⁹⁵ ‘dzień Pański jak złodziej’

³⁹⁶ ‘i poumieracie jak ludzie’

*unus de principibus cadetis*³⁹⁷. [6] Znajcie się i wy, którzykolwiek w ozdobach, w honorach i w dostatkach wesołe dni prowadzicie, albowiem choćci w życiu waszym żadnego przeciwnego wiatru nie czujecie, czasu jednak swego powstanie na was taka burza i taki wichur, który nie tylko to, cokolwiek jedno się około was lśni i błyszczący, prochem przykryje, ale też, co większa, i was samych w proch obróci. [7] Bez wszelkiej bowiem ekscypcyj generalny i powszechny na wszystkie rodzaj ludzki wyszedł on z nieba dekret: *Pulvis es et in pulverem reverteris*³⁹⁸.

[8] Owo zgoła poznajmy się wszyscy, moi M[iloś]ciwi Panowie, w tym naszym, któregośmy dopiero zacne ciało ziemi oddali, kanclerzu koronnym. [9] Była tu urodzenia starożytność wielka, były ojcowskie tryjumfy, były własne odważne i na wszystkie świat sławne dzieła, były honory, podolskie, kijowskie województwa, były prawie w ręku kasztelanije i województwa krakowskie, były urzędy, mniejsza i wielka pieczęć koronna, były pańskie i z nierównymi sobie równające się dostatki, była rzadko słychana wymowa, ledwo co pamiętna pamięć, głęboka nauka, był wysoki rozum, był przedziwny i nader szczęśliwy dowcip. [10] Widział *in lateribus domus suae*³⁹⁹ taką małżonkę, która zawsze może być nazwana prawdziwym wszystkich pobożnych, roztropnych, dobrotliwych matron konterfektem. [11] Widział *in circuitu mensae suae*⁴⁰⁰ potomstwo takie, które jako drzewka oliwne młodocianych cnót swych wonią wszystkie domu jego kąty napelniło.

[12] A przecie od tego, com wspomniał, wszystkiego oderwałaś go, o niezbędna Śmierci! [13] Wyrwałaś go z oczu naszych, a wprzód z oczu ojczyzny, która na takie *columen*⁴⁰¹ swoje mile zawsze patrzyła, z oczu J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[ana] n[aszego] M[iloś]ciwego, z których – jako się nam dostało widzieć – wypłynęły królewskie łzy, gdy się o tej żalosej śmierci jego dowiedział nowinie. [14] Wyrwałaś go z oczu milej małżonki, która po ześciu jego ledwie i swych nie zawarła oczu, która w nieutulonym żalu swym jako synogarlica jaka, schnąc i ustawicznie jęcząc, z płacziwym kiedyś królem i prorokiem rzecz o sobie może: *Erant mihi lacrimae panes die ac nocte*⁴⁰². [15] Wyrwałaś go z oczu synowskich, który lubo w tym wieku swym jeszcze niedoskonale stracił swoją zna, czuje ją jednak po wielkiej części lata już uprzedzający rozum

³⁹⁷ 'padniecie jak jeden z władców'

³⁹⁸ 'Prochem jesteś i w proch się obrócisz'. Zob. wyżej, XII 24, XVIII 38.

³⁹⁹ 'w pomieszczeniach [dosłownie: 'kątach'] domu swego'

⁴⁰⁰ 'wokół swego stołu'

⁴⁰¹ 'filar / podporę'. Zob. wyżej, III 33, IX 23, XII 18, także: XXVII 12.

⁴⁰² 'Łzy były mi chlebem we dnie i w nocy'

jego. [16] Wyrwałś go z oczu kochanych córek, które takie pustki wspa-
niałego domu swego widząc i na matkę ledwo żywą patrząc, i same od
smętku truchleją. [17] Wyrwałś go z oczu przezacnej familijey, któ-
ra z nim wszystkiej ozdoby i podpory swej pozbyła, z oczu krewnych
i przyjaciół, którzy nim się żywym zdobili, nim się żywym cieszyli,
z oczu sług zacnego szlacheckiego grona, którzy mu wiara, zyczliwość-
cią, pilnością, a na ostatek krwią służyli.

[18] Wolno tedy opłakiwać to oczom, co straciły oczy, ale zaś w ser-
cach naszych żyje i żyć na potomne wieki będzie nieśmiertelna wyso-
kich cnót jego pamięć. [19] Już tu nie żalów, nie smętków, lecz pociech
szukać przystoi. [20] Ktokolwiek sobie pomyśli na onę jego pobożność
i przeciwko wierze świętej katolickiej żarliwość, którą w pismach, w pry-
watnych i w publicznych mowach, w sentencyjach swych na elekcyjey
i koronacyjey sejmach Bogu i Kościołowi jego oświadczał, ten uzna, iż
się tu podobno zawstydać przyjdzie nie tylko ozięblejszym katolikom,
ale też i doskonalszego stanu ludziom. [21] Ktokolwiek sobie pomyśli
na jego nierozzerwane w tak ustawicznych i wielkich zabawach nabo-
żeństwa, na hojne jałmużny, na szczodroblive fundacje i nadania, i na
sprawowane przezeń ozdoby kościelne, ten przyzna, iż ten pan szczęśli-
wym był – że go tak nazowę – nieba samego kupcem. [22] Ktokolwiek
sobie wspomni na gorącą jego ku ojczyźnie miłość, ten snadnie obaczy,
iż co mu z mlekiem prawie jeszcze w dzieciństwie podawano, czego go
w młodości uczono, to potem i w dalszym wieku swym przywiódł *ad
praxim*⁴⁰³. [23] Uczono go, żeśmy po Bogu ojczyźnie wprzód wszystko
powinni, że ta *omnes omnium caritates complectitur*⁴⁰⁴. [24] Temu się też
oboju akomodując, zatrzymywał na różnych placach powagą i radą
swą *dignitatem*⁴⁰⁵ i bezpieczeństwo jej: to na walnych sejmach, to na
wołoskich i na kozackich komisjach, na † i prabuckich w Prusiech
z Szwedami traktatach, piastował nieustraszonym sercem i sławę jej na
różnych ekspedycjach.

[25] Pierwsze zabawy i *tirocinia*⁴⁰⁶ jego były: szczęśliwa pod Stanisła-
wem z Baterbijem utarczka i ordy jego klęska, której krwią zajuszony, tąż
i pod Oryninem w oczach gałgi samego Deulet Gereja soltana zafarbo-
wał kosztem własnym na tę ekspedycją zaciągnięne chorągwie swoje.
[26] Dziwowało się na Kur<u>kowie wojsko zaporoskie rezolucyjey jego

⁴⁰³ ‘do działania / praktyki / realizacji’

⁴⁰⁴ ‘obejmuje / zawiera w sobie całą miłość / przywiązanie wszystkich’

⁴⁰⁵ ‘godność / poważanie’

⁴⁰⁶ ‘ćwiczenia / próby [tu: wojskowe]’. Zob. wyżej, IV 80, VI 19, XIX 41.

i lubo zdało się jej niegodne *bellum servile*⁴⁰⁷, nie umiała jednak zwykła jego do służby ojczyzny ochota w nieprzyjaciolach jej czynić braku, ale według dawnej powieści: *Quicumque hostem ferit, Carthaginensis est*⁴⁰⁸ chciała się przeciwko tym stawić, którzy wazyli się na Rzeczpospolitą bronie swoje podnieść. [27] Patrzyli oraz na to i król, pan jego, Zygmunt Trzeci ś[więtej] pamięci, i Gustaw, nieprzyjaciel nasz, jako w bitwie pod Gniewem w największy strzelby cudzoziemskiej ogień nieoszacowaną i nieprzeplaconą głowę swoją tak odważnie *praecipitavit*⁴⁰⁹, że dzień ten mógł nazwać bezpiecznie dniem jakoby drugiego narodzenia i wyścia na świat swego.

[28] Dotknęła go była potem ręka Pańska niesposobnym zdrowiem i przycisnęła go do łóżka – i na łóżku on wojował ochotą, wojował sercem swym, wojował i z daleka biegłą w dziele rycerskim radą swoją. [29] A że zbolełe ręce jego własne nie zawsze usłużyć ojczyźnie mogły, posyłał drugie ręce swoje, to jest znaczne ludzi swych pulki, na każdą Rzeczypospolitej potrzebę. [30] Powiem i to, że i na łóżku jakoby właśnie w senacie stołek swój zasiadał, radzić Rzeczypospolitej nie zaniechał, znosząc się około dobrego pospolitego częstym i pisaniem, i posyłaniem to do Króla Jego M[os]ci, to do przedniejszych duchownych i świeckich senatorów. [31] Niechże jednym słowem rzekę, iż on i zdrowy, i chory, i w młodszym, i w dalszym wieku, i prywatnie, i na stolkach senatorskich, i na urzędach tak wysokich jednakowo i statecznie ojczyznę miłował, ojczyźnie służył, o ojczyźnie radził, za ojczyznę się zastawował.

[32] Uznawają i teraz za to *manes*⁴¹⁰ jego znaczną J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci P[ana] n[aszego] M[ilościwego] wdzięczność, który pamiętając na ojcowskie i na synowskie zasługi, które i ociec jego ś[więtej] pamięci ojcu J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci, i syn obiema królom Ichm[os]ciom oddawał, z dobroćliwości swej pańskiej, której już nie tylko domy, ale i groby nasze pełne są, ato zesłać W[asz]m[os] mego M[ilościwego] Pana, M[os]ci Księża arcybiskupie lwowski, raczył, byś tą łaską pańską ten żalobny dom przy tym żalonym akcie oświecił. [33] Tenci to zszedł z świata Zamoyski, którego ociec jeszcze jego, dzieciną na nieprzyjacielskich chorągwiach położywszy, *cum publicis trophaeis bono* synowskiej sławy *omine*⁴¹¹ oddał ś[więtej] pamięci J[ego] K[rólewskiej]

⁴⁰⁷ 'wojna z niewolnikami [dosłownie: 'niewolnicza']'

⁴⁰⁸ 'Ktokolwiek rani wroga, jest Kartagińczykiem'

⁴⁰⁹ 'rzucił naprzód'

⁴¹⁰ 'cienie'

⁴¹¹ 'z publicznymi / państwowymi trofeami / oznakami zwycięstwa na dobry... znak'

M[ości] i ojczyźnie *in facie Reipublicae*⁴¹² na onym warszawskim po multańskiej ekspedycyjej sejmie. [34] Tenci to jest Zamoyski, który pierwej do J[ego] K[rólewskiej] M[ości] za służę przystał, aniż pana jeszcze dobrze nazwać umiał. [35] Tenci to jest Zamoyski, który z Królem J[eg]o M[os]cią prawie laty i ćwiczeniem rósł, któremu na tym urzędzie wiary i powolnej zyczliwości dotrzymał. [36] Rzuca i teraz pod nogi majestatu J[ego] K[rólewskiej] M[ości] jedynego syna swego w swoim i jego sieroctwie utrapiona matka, a rzuca tych z ojcowskiej i macierzyńskiej linii przodków potomka, którzy przodkom J[ego] K[rólewskiej] M[ości] zdrowiem i dostatkami odważnie zawsze służyli. [37] Jako tedy najuniższej może, Jej M[o]ść Pani kanclerzyna J[ego] K[rólewskiej] M[ości] Panu swemu M[iłos]ciwemu za te wszystkie miłościwe łaski dziękuje, które i żywemu małżonkowi jej oświadczają raczył, i teraz umarłemu na tym żalonym placu pokazywać nie przestaje, i Pana Boga prosić będzie, aby ponieważ J[ego] K[rólewska] M[osć] smętnym smętku dopomaga, nie dopuściła ręka Pańska żadnych i publicznych, i prywatnych na J[ego] K[rólewska] M[osć] P[ana] n[aszego] M[iłos]ciwego] żalów.

[38] Królowa Jej M[o]ść Pani nasza M[iłos]ciwa, iż od ludzkości samej królową polską być poczęła, rozgłosiło się już to równo z przyjazdem Królowej Jej M[os]ci po wszystkich ojczyzny naszej kątach. [39] Będąc sławnej pamięci Jego M[o]ść Pan kanclerz u Cesarza Jego M[os]ci, ś[więtej] pamięci ojca Królowej Jej M[os]ci, jedno ją poznał, zaraz ją słał za najpierwszą nie tylko z tak wysokiego urodzenia, ale i z tak wysokich cnót w chrześcijaństwie pannę, zaraz ją i *voſis destinabat*⁴¹³ za przysłał – da Bóg! – swoją panią, w czym iż Pan Bóg ojczyznę naszą pobłogosławił, jako się z tego wielce cieszył, tak barziej na to niż na choroby swoje bolał, że nie mógł powinienego J[ej] K[rólewskiej] M[ości] oddać obecnie poklonu. [40] Iż i Jej K[rólewska] M[osć] tę jego intencją i ochotę rzeczą samą *et post fata*⁴¹⁴ jego nagradzać raczy, zesławszy na ten smętny plac W[asz]m[os]ci m[ego] M[iłos]ciwego] Pana, M[os]ci Panie halicki, uniżenie Jej K[rólewskiej] M[ości] P[ani] naszej M[iłos]ciwej Jej M[o]ść Pani kanclerzyna dziękuje, serdecznie życząc, aby Król[ow]a Jej M[o]ść wesole dni przy wesółym szczęściu swym z wesółym wszystkim królewskim domem jako najdłużej prowadziła.

⁴¹² 'w obliczu Rzeczypospolitej', tj. jawnie / publicznie / wobec wszystkich obywateli. Zob. wyżej, XX 9.

⁴¹³ 'w prośbach / modłach przeznaczał / wskazywał'

⁴¹⁴ 'nawet po śmierci'. Zob. wyżej, XII 64, XIX 67, także: XXI 44 i XXV 26.

[41] Królowna Jej M[o]ść Panna nasza M[i]łościwa nauczyła się dobrze od ś[więtej] pamięci Królowej Jej M[o]ści, paniej matki swej, i przeciwko żywym, i przeciwko umarłym być dobrotliwą, co że i teraz, po ześciu jego, tak wielkiemu słudze swemu przez W[asz]m[o]ści m[ego] M[i]łościwego Pana, M[o]ści Panie stolniku koronny, oświadczać raczy, uniżenie Królownie Jej M[o]ści, Jej M[o]ść Pani kanclerzyna, podziękowawszy, uprzejmie życzy, aby jako Jej K[ró]lewska M[o]ść żadnej okazji do oświadczenia życzliwym sługom swym zwykłej ludzkości opuszczać nie umie, tak aby też żadnej okazji do smętku nigdy nie miewała.

[42] Jego M[o]ść Ksiądz arcybiskup gnieźnieński, iż przez W[asz]m[o]ści m[ego] M[i]łościwego Pana, M[o]ści Księżę biskupie bakowski, żałuje straty tak wielkiego senatora i urzędnika tej Rzeczypospolitej, czyni to jako *princeps senatus*⁴¹⁵, iż żałuje zguby tak wielkiego przyjaciela, czyni to jako stateczny i uprzejmy przyjaciel. [43] Za oboje odnosi Jego M[o]ść swoją słuszną pochwałę, odnosi i od Jej M[o]ści Paniej kanclerzynie uniżone dzięki, która życzy, aby Pan Bóg Jego M[o]ści nie upośledzał *in hoc primatu*⁴¹⁶ jako w najlepszym i najdłuższym zdrowiu.

[44] Jego M[o]ści Księdza biskupa krakowskiego, M[o]ści Księżę archidyjkonie lubelski, życia wszystkiego jest to dawne i zwyczajne *pabulum*⁴¹⁷ – ludzkość sama, w której że i teraz obroku nie umknął przyjacielowi temu, z którym on i w wielkiej zawsze uprzejmości, i *in eodem* urzędzie *collegio*⁴¹⁸ czas niemały żył, uniżenie Jej M[o]ść Pani kanclerzyna Jego M[o]ści memu M[i]łościwemu Panu dziękuje, a życzy, aby Jego M[o]ść *post sera sua fata*⁴¹⁹ takiej chęci po przyjaciółach doznawał, jako on też przyjacielowi zmarłemu oświadczać teraz raczy.

[45] M[o]ści Księżę dziekanie płocki, nie urażą się, rozumiem, na mię Ichm[o]ść Księża, kujawski i płocki biskupi, iż lubo Ichm[o]ść różne zasiadają w senacie J[ego] K[ró]lewskiej M[o]ści stołki, różne na sobie tytuły noszą, ja tu ich jednak obu w jedno imię, w jedną osobę i w jedno kładę podziękowanie, bo świadomem tego dobrze, jako Ichm[o]ść w miłości braterskiej i *publice*, i *privatim*⁴²⁰ jedno zawsze z sobą są, świadomem i tego, jako jednakowy Ichm[o]ść przeciwko domowi

⁴¹⁵ 'pierwszy w senacie'

⁴¹⁶ 'w tym przewodnictwie'

⁴¹⁷ 'pożywienie / pokarm'. Zob. wyżej, XX 13.

⁴¹⁸ 'w tymże... wspólnym piastowaniu'

⁴¹⁹ 'po swej późnej / odległej śmierci / po swojej śmierci w późnych latach'. Zob. wyżej, XII 64, XIX 67, XXI 40, także: XXV 26.

⁴²⁰ 'publicznie... prywatnie'. Zob. wyżej, IV 78.

temu afekt mają. [46] Życzyłaby była sobie tego Jej M[o]ść Pani kanclerzyna Ichm[oś]ców tu teraz mieć i wezwać Ichm[oś]ców jako *in partem*⁴²¹ żalów, tak też *in partem curarum*⁴²² w zawiadowaniu o domie sobie poruczonym, ale iż Ichm[o]ść dla odległości miejsca przybyć nie mogli, unizenie jednak Jej M[o]ść Pani kanclerzyna Ichm[oś]ciom za to przyjacielskiej chęci oświadczenie dziękuje, a tej się, którą sławnej pamięci małżonek jej włożył na Jej M[o]ść, opiece sama siebie z potomstwem swym podaje.

[47] M[oś]ci Księżę dziekan chelmski, nic nie wątpi Jej M[o]ść Pani kanclerzyna moja M[iłoś]ciwa Pani, iż Jego M[o]ść ksiądz biskup chelmski oraz i dobrego przyjaciela, i nie leda jaką w owczarni swej owieczkę straciwszy, dopomaga żalu tego Jej M[oś]ci ześcia z tego świata małżonka. [48] Jej M[o]ść życzyłaby sobie była mieć tu Jego M[oś]ci jako pasterza przy tym żalonym akcie, ale że się Jego M[o]ść wymawia nierychłą o czasie pogrzebu wiadomością, unizenie jednak Jej M[o]ść Pani kanclerzyna Jego M[oś]ci dziękuje za te oświadczenie afektu swego przeciwko domowi temu, z którym i pokrewność Jego M[o]śc[i] *intercedunt*⁴²³, i z dawna zawzięta przyjaźń.

[49] M[oś]ci Panie podkomorzy lwowski, wielcyć to ludzie wielkich pospolicie żalować mają, bo gdy żyją, *manus manum lavat*⁴²⁴, jako nas uczy stara przypowieść, gdy zaś z tego świata schodzą, wspólna to szkoda, wspólna to strata. [50] Słusznie zaprawdę Jego M[o]ść P[an] krakowski, hetman wielki koronny, żaluje straty tego, który się oraz i do posług Rzeczypospolitej pod regimentem jego, i do przyjaźni Jego M[oś]ci garnął, a że w tej żalosej okazyjej nieodmienny swój afekt przeciwko niemu oświadczać raczy, nie tylko Jej M[o]ść Pani kanclerzyna za to Jego M[oś]ci dziękuje, ale zechce o to Pana Boga prosić, aby jako Jego M[o]ść szczęśliwemi i wesołemi zwycięstwami przeszły rok skończył, tak aby i ten nowy, i wiele inszych w teje fortunie i sławie kontynuować raczył.

[51] Łacno się Jej M[o]ść Pani kanclerzyna domyślić może, jaki żal Jego M[o]ść Pan wojewoda wendeński ponosić raczy z śmierci małżonka jej a siostrzeńca swego, który krwi Jego M[o]śc[i] niemalą zawsze był ozdobą i pociechą. [52] Żaluje tego niepomału, iż Jego M[o]ść mój M[oś]ci Pan przez to tak trudne Wisły przebycie do tej ostatniej posługi

⁴²¹ ‘do współdziału [tj. w żalach] / do dzielenia się [tj. żalami]’

⁴²² ‘do współdziału w troskach / do dzielenia się troskami’

⁴²³ ‘łączy / istnieją pomiędzy’ (dosłownie: ‘zachodzą pomiędzy’). Zob. także wyżej, XIV 17, XVIII 56.

⁴²⁴ ‘ręka rękę myje’

Jego M[os]ci Pana kanclerza przybyć nie raczył, a że przez W[asz]m[os]ci] m[ego] M[iłościwego] P[ana], M[os]ci] Panie Minor, z tak bliską krewną chęcią swoją przy tej się okazji ozwał, wielce Jej M[os]ć Jego M[os]ci memu M[iłos]ciwemu Panu dziękuje. [53] Pewna Jej M[os]ć Pani kanclerzyna tego była, iż Książę Jego M[os]ć Pan koniuszy koronny miał być wnieść *in domum luctus*⁴²⁵ przy tej okazji, a w dom tak ściśle z sobą skrewniony, a iż Ks[ię]cia Jego M[os]ci insze zabawy od tego placu oderwały, za to jednak przez W[asz]m[os]ci] m[ego] M[iłościwego] Pana, M[os]ci] Panie chorąży lwowski, afektu oświadczenie dziękuje Jej M[os]ć Pani kanclerzyna Ks[ią]żęciu Jego M[os]ci, a jako to tak bliskiej krwi swej powinna swoją i zawsze gotową z zacnym potomstwem swym ofiaruje usługę.

[54] Jako wielce w tym nieszczęsnym czasie swym pragnęła Jej M[os]ć Pani kanclerzyna koronna bytności w osierocalym domu swym Jej M[os]ci Paniej podczaszynej koronnej, ciotki swej, łączny wywód sama tak bliska pokrewność i taka przeciwko niej obserwancja, że ją na miejscu straconej matki sobie mając za matkę drugą, z widzenia jej otrzęsłaby nieco utrapione serce swoje, ale iż Jej M[os]ć Pani podczaszyzna dla niesposobności zdrowia nie przybyła, życzy Jej M[os]ć Pani kanclerzyna i prosi Jej M[os]ci, aby dla wspólnej pociechy zdrowie szanowała, życzy, żeby i sama *lugere non indocilis*⁴²⁶ kiedykolwiek już też tej szkody nie odwykła.

[55] Dziękuje Jej M[os]ć Pani kanclerzyna i W[asz]m[os]ciom mym M[iłos]ciwym Panom, których tu na ten żalony akt i powinność chrześcijańska, i przyjacielska uprzejmość, i gorąca Jej M[os]ci prośba zaciągnęła. [56] Każdemu z W[asz]m[os]ciów mych M[iłos]ciwych Panów i z zacnym potomstwem swym, by tylko w pocieszniejszych okazjach, gotowa jest i będzie tę tak znaczną chęć i pobożną uczynność odslugować.

⁴²⁵ 'do domu żaloby'. Zob. wyżej, VIII 32, XVIII 50.

⁴²⁶ 'bardzo dobrze wyuczona żaloby'. Zob. wyżej, VIII 33, XVII 1.

[XXII.]

[Dziękowanie na pogrzebie Mikołaja Herburta,
kasztelana kamienieckiego]

[Lwów, 21 II 1639]

**Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
wojewody bełskiego,
na pogrzebie
Jego M[os]ci Pana Herburta,
kasztelana kamienieckiego,
we Lwowie, die 21 Februarii Anno 1639**

[1] Choć niemasz nic na świecie nad ostatni kres pewniejszego, niemasz nic nad śmierć pospolitszego, niemasz nic nad pogrzeby nasze częstszego, przecie jednak bynajmniej dziwować się nie trzeba, że w takich raziech ludzie się zwykli uwodzić żalem – tak przyrodenie każe. [2] Dawno powiedziano: krew nie woda – trudnaż to nie smęcić się krewnemu i przyjacielskiemu afektowi, kiedy krewni i przyjaciele umierają. [3] Tak sam rozum uczy: niepodobnaż to *bonis civibus*⁴²⁷ suchemi oczyma patrzeć, kiedy rzeczpospolita jaka znacznie schodzi na zacnych i potrzebnych ludziach, kiedy te familije, które przedtem ojczyznę swoją jako filary jakie wspierały, a teraz się walą i w tak się gęste obracają trupy.

[4] Obie te przyczyny przy ostatniej żalosej posłudze, którąśmy dopiero oddali zacnemu ciału sławnej pamięci Jego M[os]ci Pana kamienieckiego, przywieść każdego do słusznego żalu mogą. [5] Bo i rodowitość herburtowska wiele przednich w tej Rzeczypospolitej naszej familij *in luctus societatem*⁴²⁸ pociągnie, straciwszy tego, w którym się reprezentowały sławnych jego pradziadów i naddziadów sławne dzieła, i ojczyzna nasza użalić się nad stratą swoją musi, postradawszy nieodrodnego od cnych przodków swych potomka, nieustraszonego męża, odważnego wojennika, życzliwego sobie i panu senatora.

[6] Wielki zgoła pojedynek w tym wielkim człowieku czyniła Cnota z Fortuną. [7] Cnota przy lasce *per ardua*⁴²⁹, przez prace, przez trudy, przez horowanie, przez koszty, przez odwagi, Fortuna zaś, przeciwna,

⁴²⁷ ‘dobrym obywatelom’

⁴²⁸ ‘do społeczności / wspólnoty żaloby’

⁴²⁹ ‘przez trudy’

spychać ją z zawziętego brzegu zawsze chciała, zepchnąć jednak jej nigdy nie mogła, bo on, zwyciężywszy i zdeptawszy ją wspaniałością i statecznością animuszu swego, mógł o sobie śmieie rzec, iż *de Fortuna triumphavit*⁴³⁰, a ten sobie za żywota jeszcze wystawił nagrobek: *Meruisse sat est*⁴³¹. [8] Wierzę ja, że mogą się znajdować tacy, którzy mu tak wysokich cnót zajrzeli, boć za temi pospolicie tuż więc chodzą niewiastności ludzkie jako cienie za ciałami naszemi, ale pewniem tego, że się żaden nie znajdzie taki, co by mu fortuny zajrzał. [9] Był czasów swoich w Ateniech jeden tak nader we wszystko szczęśliwy człowiek, iż na zbyteczne szczęście jego nie mogli już patrzeć ani bogaci, ani ubodzy, ani wielcy, ani mali, kiedy się kolwiek więc z domu na ulicę wychylił, sypały się za nim wszystkie Ateny, wołając: *Morere iam, Diagora, non enim caelum ascensurus es*⁴³². [10] Tu, zaprawdę, opak trzeba mówić było; gdyby to podobna rzecz, radzibyśmy go byli zahamowali głosami naszemi, aby był jeszcze nie umierał, aż by był obaczył równe u siebie zasługom swym nagrody. [11] Ale inaksza nastąpiła wola Tego, u którego w Boskich rękach żywot i śmierć każdego. [12] Stał i ten zacny człowiek u kresu swojego, kiedy mu kazano. [13] Wszedł już Herburt do Herburtów grobu, *in domum habitationis suae*⁴³³.

[14] Osierociała z pozostałym potomstwem małżonka, Jej M[o]ść Pani kamieniecka moja M[iło]ści[w]a Pani, w tym tak nieutulonym żalu swoim niepomału się krzepi tą chrześcijańską uczynnością i przyjacielską łaską W[asz]m[o]ściów moich M[iło]ściwych Panów, iżęście się do tego żalosego aktu stawić raczyli. [15] Za co uniżenie dziękując W[asz]m[o]ściom moim M[iło]ściwym Panom, Pana Boga o to prosić nie przestanie, aby takowe i tym podobne żale od każdego z W[asz]m[o]ściów z miłosierdzia Boskiego oddalać raczył.

⁴³⁰ 'odniósł zwycięstwo nad Fortuną'

⁴³¹ 'Dość / Wystarczy, że zasłużył'

⁴³² 'Umieraj już, Diagorasie, bo nie wstąpisz do / nie osiągniesz nieba.' Zob. wyżej, IV 16.

⁴³³ 'do domu zamieszkania swego.' Zob. wyżej, VIII 38, także: XXIV 12.

[XXIII.]

[Dziękowanie na pogrzebie Aleksandra Wiśniowieckiego,
starosty czerkaskiego]

[Założce, 12 lub 16 XII 1639]

**Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
wojewody bełskiego,
na pogrzebie
Ks[ię]cia Jego M[os]ci Aleksandra Wiszniowieckiego,
starosty czerkaskiego,
w Założcach, 12 Decembris Anno Domini 1639**

[1] Nietrudno, jako widzę, moi M[iłość]ciwi Panowie, o mieszaninę na tym mizernego świata padole, ato i tu, przy terażniejszym żalonym akcie, do płaczu miesza się igrzysko. [2] Okazuje się na tym zacnego ciała Ks[ię]cia Jego M[os]ci Wiszniowieckiego, pana starosty czerkaskiego, smętnym pogrzebie jakiegoś – że go tak nazowę – *Olympiacus ludus*⁴³⁴, na którym zda się, iż *descendunt in arenam*⁴³⁵ i za pasy chodzą z sobą Rozum i Przyrodzenie. [3] Przyrodzenie ciężko i słusznie na to narzeka, iż mu się wielki gwałt z tej miary dzieje, że niezbedna i nieużyta śmierć tak śliczny, rozmaitych cnót zapachem woniący kwiat skwapliwą ręką swą wyrwała z oczu domu Ks[ię]cia Jego M[os]ci, z oczu przyjaciół i powinnych, z oczu ojczyzny naszej. [4] Rozum zaś powiada, że to nie jest długo żyć siła dni, wiele lat wieku swego rachować i liczyć, ale to jest długo żyć i krótko żyjąc, a długotrwałą i nieśmiertelną sławę po sobie zostawić. [5] Przyrodzenie z podziwieniem na to utyskuje, że nieomylna wielkich pociech nadzieja w gorzkie lzy, że pewna wszystkich ozdób eksp<ekta>cja w proch się obróciła, Rozum zaś dziwować się temu nie każe, nad co niemasz nic pod słońcem pewniejszego, nic powszechniejszego. [6] Przyrodzenie ledwo nie woła: *Nullum non acerbum funus, quod parens sequitur*⁴³⁶, lubo teraz nie osobą swą, ale bliskim stąd wzdychaniem. [7] O, nie możeć być ostrzejszy miecz na wewnątrzności ojcowskie jako syna stracić, dochowawszy się go tych lat, w których on nie udał <się> na miękkie, w młodości powolne zabawy, nie udał się na próżnowanie, pieśzczoły temu wiekowi przywykłe, ale zaraz z szkoły

⁴³⁴ 'Igrzyska olimpijskie' (w oryginale l.poj.)

⁴³⁵ 'schodzą na arenę / na plac walki'

⁴³⁶ 'Kaźde mary, za którymi postępuje rodzic, sprawiają boleść'. Zob. niżej, XXIV 1.

ochotnie się porwał do obozu, od książek do konia i do zbroi, *a litterario contubernio*⁴³⁷ do chorągwie, z peregrynacji cudzych krajów do ojczyzny swej krwawej usługi. [8] Takiego syna miawszy, i już nie mieć, patrzywszy nań, i już go nie widzieć, a co to jest inszego, jedno oczy i serce ojcowskie rozdrażnić, a tak krótkie pociechy dożywotnim wetować żalem. [9] Rozum zaś chce, aby się cieszyć i kontentować samą, nieumierającą i po śmierci tego cnego Ks[ie]cia chwalebnych cnót i postępów, takiego urodzenia i wychowania godnych, pamiątką. [10] Przyrodzenie nas kwili, wystawując przed oczy nasze tak znaczną szkodę i stratę. [11] Rozum zaś ociera łzy nasze, pokazując, że każdego człowieka życia i zęścia losy są w rękach Tego, do którego niegdy rzeczono: *Constituisti terminos eius, qui praeteriri non poterunt*⁴³⁸. [12] Owo zgoła jakoś barziej przystoi *in hoc luctu*⁴³⁹ Rozumowi wygrać i Przyrodzenie na swoją stronę przeciagnąć.

[13] I Ks[ie]żę J[ego] M[io]ść Pan wojewoda ruski mój M[ilo]ściwy Pan, ociec i dobrodziej, jęcząc pod ciężką ręką Boską, która go dotknęła, i pod nią się ukorzystając i unijając, temu się podaje Rozumowi i od niego różnych szuka solacyj. [14] A lubo przed żalem swym nieutulonym nie mógł na ten żalony plac przybyć, jednak ma to sobie za najprzedniejszą też smętku swego ulgę tę by<ć> W[asz]-m[ościów] m[oi]ch M[ilo]ściwych Panów na tym oplakany akcie bytność.

[15] Z wielką i z powinną wdzięcznością przyjmuje to od Jego M[io]ści Pana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego, i<ż> przez W[aszności] m[ego] M[ilo]ściwego Pana oświadcza Jego M[io]ść Pan krakowski kondolencją swoją na tym żalonym placu. [16] Spłodził i wychował Książę Jego M[io]ść Pan wojewoda ruski syna swego na usługę ojczyzny, na usługę K[ró]la J[ego] M[io]ści Pana swego. [17] Pod regiment pana krakowskiego na to się było udało i to tak sławnych bohaterów plemię, aby za każdą okazją nie żałował krwi swej dla sławy ojczyzny swojej – ato się tak Bogu naszemu podobało wziąć go na łóżku z świata tego. [18] A iż Jego M[io]ść Pan krakowski żalonych przyjaciół swych żałować raczy, życzy Ks[ie]żę Jego M[io]ść Pan wojewoda, aby to Jego M[io]ści memu M[ilo]ściwemu Panu Pan Bóg nagroził wielkimi w zacnym potomku jego pociechami.

⁴³⁷ 'od wspólnoty naukowej / literackiej'

⁴³⁸ 'Ustanowiłeś granice jego [tj. człowieka w czasie], które nie będą mogły zostać przekroczone.' Zob. wyżej, XI 3.

⁴³⁹ 'w tym żalu'

[19] Dziękuję Ks[ią]żę Jego M[o]ść Pan wojewoda i W[aszmośc-
ciom] m[oim] M[iłościwym] Panom wszystkim, którzyście się tu
i z chrześcijańskiej powinności, i z krewnej a przyjacielskiej chęci stawić
raczyli. [20] Życzy, aby Pan Bóg takie i tym podobne żale od W[asz]-
m[oś]ciów oddalał, a on i swoje, i syna swego pozostałego, Ks[ię]cia
Jego M[os]ci Pana starosty kamienieckiego, usługę w pociesniejszych
– da Bóg! – okazjach wszem wobec i każdemu z W[asz]m[oś]ciów
moich M[iłoś]ciwych Panów ofiaruje.

[XXIV.]

[Kondolencja od gości na pogrzebie
Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich,
podczaszyny koronnej]

[Lwów, 13 V 1641]

**Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
wojewody bełskiego,
od gości we Lwowie na pogrzebie
Jej M[os]c[i] Paniej Ostrorogowej,
podczaszyniey koronnej,
Anno 1641 die 13 Maii**

[1] Przyznał to tam kiedyś jeden z mędrców pogańskich, który nie po pogańsku w wielu rzeczach rozumiał, że nie może być, jedno *acerbum funus, quod pater sequitur*⁴⁴⁰. [2] I my, cośmy się tu za rozkazaniem W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana z chrześcijańskiej i przyjacielskiej powinności do tego żalosego aktu, do oddania ostatniej posługi zacnemu ciału ś[więtej] pamięci Jej M[os]ci Paniej podczaszyniey koronnej, małżonki W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana, stawili, toż rzec, toż przyznać, odmieniwszy tylko jedno słówko, bezpiecznie możemy, iż nie może być, jedno *acerbum funus, quod maritus sequitur*⁴⁴¹. [3] Tam jedna tylko, tu zaś dwojaka pokazuje się strata: źle bowiem małżonkowi, pozbywszy małżonki, źle dzieciom, postradawszy matki.

[4] Na Śmierć teraz na tym tu placu narzekać – a co po tym? [5] Nie dopiero ona ogłuchła na wszystkie lamenty, oślepla na wszystkie respekty *sceptra ligonibus aequat*⁴⁴², w jedenże dół rzuca i zacnych, i podłych, i bogatych, i ubogich, i starych, i młodych. [6] To jej najmiłsza a ustawiczna zabawa karmić świat codziennemi łzami, omylać nadzieje, przerywać przedsięwzięcia nasze, targać najściślejsze związki, pustoszyć jako najludniejsze państwa, niszczyć jako najrodowitsze familije, imienia ich tracić, dostatki z domów w domy przenosić – owo zgoła jest jako powódź jaka, co jednemu weźmie, a drugiemu da. [7] A do tego jeszcze tak się z narodem ludzkim stowarzyszyła i spospolitowała,

⁴⁴⁰ 'bolesne mary, za którymi postępuje rodzic'. Zob. wyżej, XXIII 6.

⁴⁴¹ 'bolesne mary, za którymi postępuje małżonek'

⁴⁴² 'berła z motykami równa'. Zob. wyżej, V 6, XIV 5.

że patrząc na tak częste po wszystkich częściach świata pobojuwiska i uważając, jako ochotnie ludzie śmierci szukają, zda się jakoś, że już *nimia familiaritas facit contemptum*⁴⁴³. [8] Luboć to jej z nami pospolitowanie nie barzo w smak Przyrodzeniu samemu, ale że i to z woli Bożej – podlegać Śmierci ludzie muszą.

[9] To jednak powszechne jej nad nami wszystkiemi jedynowładztwo – albo raczej, rzezę, tyraństwo – wie, póki się rozciągać ma, zna, póki państwa i jurysdykcycyjej jej usypał kopce sam *supremus rerum omnium Arbitr*⁴⁴⁴, czuje, jako jej moc i władzę określono – co na oko teraz w tym żalonym domu widzimy. [10] Jestci to tak, że Śmierć rozsyła lepiankę, bo lepianką była, rozwalila gospodę, ale gość sam, który w niej przebywał i przemieszkował, nieśmiertelny będąc, cale i nienaruszenie przeniósł się do swej własnej, skąd był wyszedł, dziedziny.

[11] Dusza – mówię – tej cnej matrony, wszelkiemi cnotami przyozdobiona, która nie może rzec: *putredini „pater meus es”*⁴⁴⁵ ani: „*soror et mater mea”* *vermibus*⁴⁴⁶, ale raczej mówi w szczęśliwej wieczności: *hic est locus habitationis meae*⁴⁴⁷. [12] Mówią pobożne i świątobliwe sprawy i postępki jej, popis i okazywanie jakieści przed nieprzystępną Świątłością odprawując: *Ecce adsumus*⁴⁴⁸. [13] Nierównyć wprawdzie stał się frymark, bo ta zacna pani na ziemi, tu, zostawiła lży małżonkowi, sieroctwo potomstwu, smętek i żal powinnym i pokrewnym, z sobą zaś do nieba wzięła *opera, quae sequuntur eam*⁴⁴⁹. [14] Otoli dosyć na tymże świecie przed Majestatem Bożym *in omnes aeternitates*⁴⁵⁰ będzie ona jej w nabożeństwie żarliwość, ona we wszystkich postępkach i obyczajach skromność i przystojność, ona przeciwko małżonkowi, przy wiernej a nierozzerwanej miłości, niezmyślona obserwancyja, one usilne koło wychowania dziatki pieczołowanie, w którym *cum materno affectu matronalem prudentiam*⁴⁵¹ złączyła. [15] Nie dosyć na tym miała, iż to tak zacne, tak starodawne, tak *per tot saecula*⁴⁵² w ojczyźnie naszej sławne Ostrorogowskie plemię rozkrzewiła, ale życzyła go sobie *et*

⁴⁴³ ‘zbytńia poufalość powoduje / wywołuje wzgardę’

⁴⁴⁴ ‘najwyższy Sędzia wszystkich rzeczy / spraw’, tj. Bóg

⁴⁴⁵ ‘zgniliźnie [powiedziałem] «jesteś moim ojcem»’

⁴⁴⁶ ‘«siostrą i matka moją» robakom’. Zob. wyżej, XIX 9, także: XXVI 6.

⁴⁴⁷ ‘to jest miejsce zamieszkania mego’. Zob. wyżej, VIII 38, XXII 13.

⁴⁴⁸ ‘Oto jesteśmy’

⁴⁴⁹ ‘dzieła, które idą w ślad za nią’

⁴⁵⁰ ‘na całą wieczność’

⁴⁵¹ ‘z macierzyńską miłością matczyną roztropność’

⁴⁵² ‘przez tyle wieków’. Zob. wyżej, XIX 15.

*in teneritudine aetatis*⁴⁵³ wychować na podporę Kościoła świętego, na usługę ojczyzny, na ozdobę familiję, na wspólną z rodzicem pociechę.

[16] Teć to jej są drogi, te stopnie do nieba, te po niej *vestigia*⁴⁵⁴ i przykłady wszystkim matronom pozostałe, których pamięć, lubo słuszny żal W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana, ale słusznie hamować może. [17] Masz, W[aszmość] m[ój] M[iłościwy] Pan, tę ojczyznę, dla której dobra ustawicznie *tam in sago, quam in toga gloriose desudas*⁴⁵⁵, raczże *ex complexu Reipublicae solatia petere, maiores tui meruerunt, ut posteros habere*⁴⁵⁶. [18] Zasłużyłeś i to: sam dał ci Bóg przed oczy tak zacnego szczepu tak zacne latorosłki, *spes* – da Bóg! – *Danaum*⁴⁵⁷, raczże się niemi cieszyć, niemi tulić. [19] Rzekę i to do W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana: *Amicos habes, nam et ipse amicus es*⁴⁵⁸ – raczże w serdecznej ich uprzejmości sercu strapionemu swemu ulgi szukać.

[20] A my, cośmy się tu do tego żalosego aktu stawili, jako szczerze W[aszmości] m[emu] M[iłościwemu] Panu żalu tego pomagamy, tak uprzejmie życzymy, abyśmy w pociesniejszych okazyjach usługowania naszego ochotę oświadczać mogli i samemu W[asz]m[ości] naszemu M[iłoś]ciwemu Panu i wszystkiemu zacnemu W[asz]m[ości] naszego M[iłoś]ciwego Pana domostwu.

⁴⁵³ 'i w młodym wieku / już w samej młodości'

⁴⁵⁴ 'ślady'

⁴⁵⁵ 'tak w płaszczu wojskowym, jak i w todze [tj. na wojnie i podczas pokoju] chwalebnie się trudzisz'

⁴⁵⁶ 'czepać pociechę w objęciach Rzeczypospolitej / państwa, przodkowie twoi zasłużyli, abys miał potomków'

⁴⁵⁷ 'nadzieja... Danaów [tj. Greków]'; czyli 'nadzieja Rzeczypospolitej'

⁴⁵⁸ 'Masz przyjaciół, gdyż sam jesteś przyjacielem.' Zob. wyżej, XII 43.

[XXV.]

[Dziękowanie na pogrzebie książąt Wiśniowieckich:
Konstantego, wojewody ruskiego, i Jerzego, starosty kamionackiego]

[Założce, 21 lub 27 VI 1641]

**Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego,
wojewody ruskiego,
na pogrzebie
Książąt Ichm[os]ciów Wiszniowieckich:
ojca Konstantego, wojewody ruskiego,
syna Jerzego, starosty kamionackiego,
w Założcach Anno 1641 die 27 Junii**

[1] Znać, że nieskwapliwy do żalu, nieskory do lez bywał kiedyś Rzym, ponieważ w nim przy pogrzebach umyślnie więc najmowano pewne białogłowy, a te nazywano *praeficas*⁴⁵⁹, które narzekaniem, lamentem i płaczem swym ludzic *cineres*⁴⁶⁰ zmarłych do grobu prowadzące do żalu pobudz<a>ły. [2] Nie potrzebując bynajmniej dnia dzisiejszego takowej ceremonijey, żalosne Założce stoją przy tym oplakany m akcie za nie wiem jakie *lamentatrices*⁴⁶¹.

[3] Te dwie, co dopiero przed naszymi oczyma była – synowska i ojcowska trumna, które żalonym widokiem swym serca nasze tak przeraziły i przeniknęły, że każdy z nas pomyślić sobie może:

[4] I tenże to książę Jerzy Wiszniowiecki, starosta kamionacki, który odważnych bohaterów a cnych przodków swoich, onych – mówię – Dmistrów, Aleksandrów, Jędrzejów, Konstantych, Michałów na wszystkie strony świata szczepioną sławę rozkrzewić miał? [5] A on sam, kiedy właśnie żyć poczynał, żyć przestał! [6] I tenże to Wiszniowiecki, który domu swego imię po Hiszpanijach, Carogrodach, Moskwach, wołoskich i multańskich ziemiach, po koczowiskach tatarskich, po uroczyskach Dzikich Pól, po Dnieprach, Sulach, Prutach, Dniestrach rozgłoszone tym barziej jeszcze roznosić miał? [7] A on do grobu wniesiony, stał się w kwitnącym wieku swym mizernym łakomej i skwapliwej Śmierci łupem! [8] I tenże to u ojca jedynak, któremu powszechnie wieszowały *vota*⁴⁶², aby był familijey swojej tak świeże ruiny Wiszniowieckie napelnił? [9] A on *praepropero fato sine*

⁴⁵⁹ 'płaczki.' Zob. wyżej, XII 19.

⁴⁶⁰ 'prochy'

⁴⁶¹ 'płaczki'

⁴⁶² 'prosby / życzenia.' Zob. wyżej, V 20, XV 10, XX 20.

*mascula prole*⁴⁶³ z tego świata zszedł! [10] I tenże to ostatni syn, który *ex debita pietate*⁴⁶⁴ oczu ojcowskie miał był przy śmierci zawierać? [11] A on sam pierwaj miał swoje zawarte! [12] I tenże to syn, który miał być *paternae senectutis baculus*⁴⁶⁵? [13] A on był *paternae mortis prodromus*⁴⁶⁶! [14] I tenże to ociec, sławnej pamięci Ks[ia]żę Jego M[o]ść Pan wojewoda ziem ruskich, który – jakośmy rozumieli – na ramionach trzech dorosłych synów do grobu miał być zaniesiony? [15] A on dwóch *fumera*⁴⁶⁷ widział, trzeciego śmierć przed swą śmiercią godzin kilka oplakiwał! [16] I tenże to ociec, który był serce swoje rozłakomił pewną wielkich ozdób i pociech z takich potomków nadzieją? [17] A on żalem i oraz i pociechy, i dni swe skończył!

[18] Niestraszna mu była śmierć, gdy jej na różnych wojnach i ekspedycjach szukał, niestraszna mu była, kiedy na onym, niewesołym na końcu, weselu wszystka moskiewskiej stolicy burza i potęga na zdrowie i na głowę jego, z której toni wyrwała go wszechmocna ręka Boska z wielkim nieprzyjaciół samych podziwieniem. [19] Synów jednak śmierci nie mogły mu być jedno i żalodne, i okropne. [20] Tam albowiem stawał jako bohater, tu jako ociec, tam odwaga i rezolucja on<ego> na wszystkie niebezpieczeństwa zastawiała, tu natura i afekt ojcowski oczom lży supedytował.

[21] Niech mi będzie wolno tak mówić, iż mi się zda, że *fata*⁴⁶⁸ dosyć dyskretnie postąpiły sobie z nieboszczykiem, Jego M[o]ścią Panem wojewodą, albowiem *ex duobus malis minus eligendo*⁴⁶⁹, a bojąc się, aby ustawicznym trzech dorosłych synów wspomnieniem co raz nie umierał, wolał<y>, żeby już raz umarł, i ostatniego syna śmierć złączyły z ojcem: ledwo nie jednym czasem, dwa dni tylko uchybiwszy, ledwo nie jednym miejscem, trzynaście tylko mil od siebie oddalwszy. [22] Złączył i ciała ich ten, do któregośmy je dopiero oddali, grób. [23] Jeśli gdzie, tedy temu oplakanemu aktowi *et tam luctuoso spectaculo*⁴⁷⁰ kwadrują one słowa: *Parvae curae loquuntur, ingentes stupent*⁴⁷¹. [24] Nie mówić by teraz, ale raczej zaniemieć albo skamienieć trzeba, a jeśli mówić, to serdecznym wzdychaniem, to gorzkimi łzami mówić.

⁴⁶³ 'nagłym zrzędzeniem losu bez męskiego potomka'

⁴⁶⁴ 'z należnego obowiązku / z należnej miłości'

⁴⁶⁵ 'podporą ojcowskiej starości'

⁴⁶⁶ 'ojcowskiej śmierci poprzednikiem'

⁴⁶⁷ 'pogrzeby'

⁴⁶⁸ 'wyroki losu'. Zob. wyżej, III 30, także: IV 54, V 12. 15. 22, VI 29.

⁴⁶⁹ 'z dwóch rzeczy złych wybierając mniejsze zło'

⁴⁷⁰ 'i taką żalność wzbudzającemu / tak żalnościemu widowisku'

⁴⁷¹ 'Małe troski mówią, wielkie stoją w osłupieniu'. Zob. wyżej, IX 1, XXVII 1.

[25] I mój język *ad tam funestum casum*⁴⁷² zdrętwiony już by tu sta-
 nął, gdyby wdzięczność milczkiem się obeść mogła, ale pojrząwszy po
 tak zacnym W[asz]m[os]ciów moich M[iłoś]ciwych Panów zgroma-
 dzeniu, do słusznego i powinnego W[asz]m[os]ciom podziękowania
 obrócić się musi. [26] Niechajże J[ego] K[rólewska] M[osć] P[an] n[asz]
 M[iłoś]ciwy nieśmiertelnej a zwykłej sławy swej w długi wiek zażywa *et*
*post sua sera fata*⁴⁷³ w niebie nieśmiertelnej szczęśliwości, iż *mortalita-*
*tis memor*⁴⁷⁴ przez W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana, M[os]ci
 Księżę biskupie łucki, ten żalony akt uweselić i ozdobić łaską swą
 i kondolencyją pańską raczył. [27] Oba to byli słudzy J[ego] K[rólew-
 skiej] M[os]ci wierni: syn – pokojowy J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci,
 ojciec – ojca ś[więtej] pamięci Króla Jęgo M[os]ci Zygmunta Trzeciego
 pokoju *alumnus*⁴⁷⁵, a samego J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci w senacie
*creatura*⁴⁷⁶. [28] Za taką łaskę pozostałe utrapione małżonki, których
 nieszczęsna doła chciała, aby pod jednym dachem dwóch oraz małżon-
 ków swych pogrzebów czekały: Księżna Jej M[o]ść Pani wojewodzi-
 na ruska, jako Księżna Jej M[o]ść Pani starościna kamionacka, współ
 z Ks[iążę]ciem Jęgo M[os]cią Jeremim Wiszniowieckim, którego Pan
 Bóg na ten czas najstarszym w domu <t>y m i e ć c h c i a ł, un i ż e n i e J [e -
 g o] K [r ó l e w s k i e j] M [o s c i] P [a n u] n [a s z e m u] M [i ł o ś c i w e g o]
 M[iłoś]ciwemu za tę łaskę dziękują. [29] Pana Boga prosić nie przestaną, aby On jako Król nad
 królmi wszystkie smętki od domu królewskiego oddalał.

[30] Dziękują Ichm[o]ść, M[iłoś]ciwy Księżę proboszczu lwowski,
 Jęgo M[os]ci Ks[ię]dzu arcybiskupowi lwowskiemu, iż J[ego] M[o]ść
 i żywych przyjaciół szanować umiejąc, i umarłych chcąc, wiadomy nam
 dobrze afekt przeciwko Ks[ią]żętom Ichm[os]ciom i z tej żalonyj oka-
 zyjej oświadczać przez W[aszmości] m[ego] M[iłościwego] Pana raczy.
 [31] Dziękują, M[iłoś]ciwy Panie wojewodzicze brzeski, Jęgo M[os]ci
 Panu wojewodzie kijowskiemu, że się i z pokrewną, i przyjacielską
 chęcią na tym żalonym placu przez W[asz]m[os]ci m[ego] M[iłościwego]
 Pana ozwać raczył. [32] Dziękują, M[os]ci Panie podkomorzy
 braclawski, Jęgo M[os]ci Panu sendomirskiemu, iż przy skrewnieniu
*constantem amicitiam*⁴⁷⁷ z sławnej pamięci Księżętami Ichm[os]ciami

⁴⁷² 'przy tak nieszczęsnej / straszliwej okoliczności'

⁴⁷³ 'po swej późnej / odległej śmierci / po swojej śmierci w późnych latach'. Zob. także wyżej,
 XII 64, XIX 67, XXI 40. 44.

⁴⁷⁴ 'pomny na śmiertelność / pamiętający o śmiertelności'

⁴⁷⁵ 'wychowanek'

⁴⁷⁶ 'stworzenie / dzieło / wytwór'

⁴⁷⁷ 'trwałą przyjaźń'

aż do grobu prowadzić raczy. [33] Dziękują, M[ilość]ciwy Księżę biskupie wołoski, Ks[iążę]ciu Jego M[osć]ci Panu kanclerzowi litewskiemu, że z wrodzonej ludzkości swojej nic nie opuszcza i przeciwko *manes*⁴⁷⁸ obu Książąt Ichm[osć]ciów. [34] Dziękują Jej M[osć]ci Paniej kanclerzynie koronnej, iż Jej M[o]ść moja M[ilość]ciwa Pani, złączywszy się raz tak ścisłym pokrewności związkim z domem Książąt Ichm[osć]ciów Wiszniowieckich, łączy się i teraz z żalem przez W[aszmości] m[ego] M[ilościwego] Pana, M[ilość]ciwy Panie sędzia chełmski, oświadczo-
nym. [35] Dziękują i Książęciu Jego M[osć]ci Panu koniuszemu koronemu, iż i w tym razie przez W[asz]m[osć]ci m[ego] M[ilościwego] Pana, M[osć]ci Panie Szumiński, i wiernym przyjacielem, i prawdziwym krewnym <się być pokazał>.

[36] Dziękują Ichm[osć] i W[asz]m[osć]ciom M[ilość]ciwym Panom, którzy jedni z przyjacielskiej, drudzy z pokrewnej, a wszyscy z chrześcijańskiej powinności do tego żalosego aktu stawicieście się raczyli. [37] Pana Boga prosić będą, aby takowe i tym podobne *luctus*⁴⁷⁹, które *iniqua sors*⁴⁸⁰ domowi Ichm[osć]ciów nagaliła, odbijała ich jako najdalej od osób W[asz]m[osć]ciów dobroć Boska, ażeby Ichm[osć] w pocieszniejszych – da Bóg! – okazyjach do usłużenia W[asz]m[osć]ciom mym M[ilość]ciwym Panom zawsze gotową uprzejmość swoją oświadczać mogli.

⁴⁷⁸ 'cieniom'; tu: 'duszom'

⁴⁷⁹ 'smutki / boleści / żal'. Zob. wyżej, XI 12.

⁴⁸⁰ 'niesprawiedliwy los'

[XXVI.]

[Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Bonifacego Mniszcha,
starosty lwowskiego]

[Lwów, 24 I 1645]

Mowa J[ego] M[ości] P[ana] Jakuba Sobieskiego,
w[ojewo]dy ziem ruskich,
na pogrzebie
J[ego] M[ości] P[ana] Stanisława Bonifacyjusza Mniszka,
starosty lwowskiego.
1645 24 *Januarii* – dziękował gościom we Lwowie

[1] Choć na tym oplakany mizernego świata padole nic nie czynimy, iż ustawicznie depcemy po mogiłach tych, którzy nas *in via universae carnis*⁴⁸¹ uprzedzili; choć u każdego z nas – jako starzy Polacy mawiali – śmierć za pasem, u każdego z nas *securis ad radicem*⁴⁸², a przecie na ten *mortalitatis casus*⁴⁸³ tak się poruszamy, jakoby to rzecz nowa i niezwyčajna jaka była. [2] Nie dziw, m[oi] M[ości] P[añstwo]: sprawuje to w nas natura, której Mistrzowi samemu śmierć przykra się zdała; sprawuje to krew, gdy swoi z swojemi się rozłączają; sprawuje to przyjaźń, gdy prawdziwe jej wizerunki z oczu naszych gubimy. [3] Owo zgoła wielka strata musi za sobą pociągać wielki żal.

[4] Miesza się świat, mieszamy się i my, mieni się świat, odmieniamy się i my. [5] Aza tam mała mieszanina? [6] Aza to nie wielka odmiana, bywszy dziś, a jutro nie być; dziś się rozszerzyć, a jutro ustąpić; dziś świecić, a jutro zgasnąć; dziś na wysokich jurydykach, sądach, urzędach *praeesse*⁴⁸⁴ ludziom, a jutro zaś w grobie *subesse*⁴⁸⁵ robakom? [7] Dzisiaj około nas tytuły, herby, *maiorum imagines*⁴⁸⁶, powinowactwa, klientele, *asistentiae*⁴⁸⁷, pompy, nastąpi jutro – co mówię: jutro! – nastąpi *serus vesper*⁴⁸⁸, aliści z tego jedno: *nihil*⁴⁸⁹. [8] Dlategoż nic nie są inszego te pogrzeby nasze, jedno akademije nasze; nic nie są inszego te groby

481 'na drodze [właściwej] wszystkim istotom żyjącym'. Zob. wyżej, XVI 11.

482 'siekiera do korzenia'

483 'przypadek śmiertelności'

484 'górować [nad ludźmi] / przewodzić'

485 'podlegać'

486 'wizerunki / podobizny przodków'. Zob. wyżej, XI 4, XII 2, XIV 14, XV 2.

487 'orszaki' (dosłownie: 'asysta / eskorta / uczestniczenie')

488 'późny wieczór'. Zob. wyżej, XII 50.

489 'nic'. Zob. wyżej, XIV 6.

nasze, jedno lekcje nasze; nic nie są inszego te śmierci nasze, jedno prawdziwe zwierciadła nasze. [9] A takie zwierciadła, w których jednako i starzy, i młodzi, i wiel<c>y, i mali, i ubodzy, i bogaci przejrzyć i poznać się mogą.

[10] Co wszystko łącznie poznać i przy tej ostatniej usłudze naszej, którąśmy oddali zacnemu ciału sławnej pamięci J[ego] M[ości] P[a-na] starosty lwowskiego. [11] Którego, jeśli kto mógł kiedy *virtutem incolumem odisse*⁴⁹⁰, oto teraz wszyscy *sublatum ex oculis quaerimus invidi*⁴⁹¹, wszystkim albowiem za żywota miły, nie może jedno wszystkim i po śmierci *desiderandus*⁴⁹². [12] Szukamy oczyma i sercem, któregośmy się napatrzeć nie mogli, któregośmy się nakochać nie mogli; tego, którego zaczi kto nie żałuje, niegodzien, aby i samego kiedy żalowano; tego, którego wysokie cnoty są to osobliwe życia naszego przykłady. [13] Ona jego szczerość, *rarum hoc saeculo bonum*⁴⁹³, ona jego niezmyślona przeciwko każdemu układność, ludzkość, uprzejmość, ono jego z każdym *ad priscum morem*⁴⁹⁴ obeście – wyświadcza zachowanie jego ten sam żaloszny pogrzebowy akt. [14] Prowadziło do grobu zacnych przyjaciół grono zacnego przyjaciela i starostę swego, prowadziła lwowska ziemia *amores suos*⁴⁹⁵, prowadził Lwów patrona, prowadzili kapłani i zakony dobrodzieja, prowadzili ojca ubodzy, których ręce, że onych zażyję słów: *Facultates eius in caelestes thesauros deportaverunt*⁴⁹⁶, prowadził na ostatek pospolitego ludu gmin *vere Israelitam, in quo dolus non erat*⁴⁹⁷. [15] A lubo to on w podeszłym wieku doszedł kresu swego, na co byśmy go byli, gdyby to podobna, radzi nieśmiertelnego widzieli, zda się, że i w starości młodo umarł. [16] Jest to afekt afektu przeciwko niemu.

[17] A to zaś wielka w tak słusznym <po> przeszłym bracie żalu ulga, że patrzy na to zgromadzenie W[asz]m[ościów] m[oich] M[i-łościwych] P[aństwa] J[ego] M[ość] Pan sądecki, że widzi, iż W[asz]-m[ość] nie tylko za żywota, ale i po śmierci umiecie być przyjaciółmi. [18] Jestci to tak, że *virtus ipsa est sibi merces*⁴⁹⁸ i pospolicie to największe

⁴⁹⁰ 'nienawidzić cnoty nietkniętej / póki ona żyje'

⁴⁹¹ 'gdy zniknął [nam] z oczu / gdy został usunięty sprzed oczu, szukamy [go], zazdrośni'

⁴⁹² 'upragniony'

⁴⁹³ 'rzadkie w tym wieku / czasie dobro'

⁴⁹⁴ 'zgodnie z dawnym obyczajem / na dawną modłę'

⁴⁹⁵ 'swoje afekty / swoją miłość. Zob. wyżej, VIII 31, IX 8, XVI 3, XVIII 20.

⁴⁹⁶ 'Bogactwa jego do skarbcza niebieskiego [ręce biedaków/ubogich] zanosły'

⁴⁹⁷ 'prawdziwego Izraelitę, w którym nie było podstępni'

⁴⁹⁸ 'cnota sama jest dla siebie nagrodą'

*amicitiae praemium ipsa in amicitia*⁴⁹⁹. [19] *Constan<s>*⁵⁰⁰ jednak zostaje przy J[ego] M[ości] P[anu] sądeckiem powinna przeciwko W[asz]-m[ościom] m[oim] M[iłościwym] Pań<stw>u wdzięczność. [20] I życzyłby był sobie J[ego] M[ość] Ksiądz proboszcz ś[więto]michalski, aby był J[ego] M[ość] Ksiądz arcybiskup – i jako wielki nieboszczykowski przyjaciel, i jako pasterz – przez metropolitańskie ręce swoje *in tremendo sacrificio*⁵⁰¹ ofiarował duszę owieczki swojej Temu, u którego się *locus refrigerii*⁵⁰² znajduje. [21] Ale że przez niesposobność zdrowia swego nie mógł J[ego] M[ość] M[iłościwy] P[an] przybyć do tego żalosego aktu, przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłościwego] Pana, synowca swego, ożywa się z swoją kondolencyją – uniżenie J[ego] M[ość] P[an] sądecki Jego M[o]ści dziękuje.

[22] Dziękuje i każdemu z osobna, i wszem wobec W[asz]m[ościom] m[oim] M[iłościwym] P[aństwu], żeście *manibus*⁵⁰³ rodzonego jęgo to ostatnie, to chrześcijańskie, to przyjacielskie *officium praestare*⁵⁰⁴ raczyli. [23] Pana Boga prosić będzie, aby takie i tym podobne żale od domów zacnych W[asz]m[ościów] m[oich] M[iłościwych] Państwa oddalać raczył, a sam starać się będzie, aby w każdych okazyjach tę tak znaczną chęć W[asz]m[ościów] odslugować i W[asz]m[ościom] m[oim] M[iłościwym] Państwu i umiał, i mógł.

⁴⁹⁹ ‘nagroda za przyjaźń w samej [zawiera się] przyjaźni’

⁵⁰⁰ ‘Stala’

⁵⁰¹ ‘w ofierze pełnej grozy’

⁵⁰² ‘miejsce / stan ochłody / orzeźwienia’

⁵⁰³ ‘cieniom’. Zob. wyżej, XII 62, XVIII 52.

⁵⁰⁴ ‘publiczne oddanie honorów / obowiązek / powinność / zobowiązanie / posługę wypełnić’. Zob. wyżej, XII 66, XIV 16.

[XXVII.]

[Kondolencja od króla Władysława IV Wazy
na pogrzebie Stanisława Koniecpolskiego,
kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego]

[Brody, 30 IV 1646]

*Anno Domini 1646 ultima Aprilis, w Brodziech
na pogrzebie*

ślawnej pamięci nieboszczyka,
J[ego] M[ości] P[ana] Stanisława Koniecpolskiego,
kasztelana krak[owskiego], h[etmana] kor[onnego] wielkiego,
mowa J[ego] M[ości] P[ana] Jakuba Sobieskiego,
kasztel[ana] także krakow[skiego],
na którym był posłem Jego M[ości]
od K[róla] J[ego] M[ości] z kondolencyją

[1] Na żalonym ojczyźnie, panu, wszystkim dobrym, a nawet i samym koronnym nieprzyjacielom dzisiejszym akcie – mym zdaniem – nie trzeba by słów, ale raczej łez, nie krasomówstwa, raczej jęczenia, nie wymowy, ale raczej wzdychania; owo zgoła nie język by tu miał mówić, ale *stupor*⁵⁰⁵ jakiś według tego, co dawno napisano: *Parvae curae loquuntur ingentes stupent*⁵⁰⁶. [2] Jeżeli jednemu z cesarzów rzymskich, którego pierwsze *quinquennium*⁵⁰⁷ dla wielkich w panowaniu łaskawości wychwalić historycy nie mogą, przytrafiło się to, że gdy miał podpisać pewny rejestr trzechset skazanych szlachciców rzymskich na garło, rzucił się do onych słów: *Utinam nescirem litteras*⁵⁰⁸. [3] Aleć i ja mówić mógłbym teraz: *Utinam nescirem loqui*⁵⁰⁹, i mnie by przystało na tym placu stanąć z ustami zawiązanymi, gdyby mnie terażniejsze rozkazanie nie rozwiązało. [4] Przypisał niegdy któryś tam historyk cesarzowi rzymskiemu to *elogium*⁵¹⁰, iż *in civile rebatur immiscere se voluptatibus vulgi*⁵¹¹, ja bezpiecznie mówić o J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[anu]

505 'odrętwienie / martwota'

506 'Małe troski mówią, wielkie stoją w osłupieniu.' Zob. wyżej, IX 1, XXV 23.

507 'pięciolecie'

508 'Bym nie umiał pisać'

509 'Obym nie umiał mówić'

510 'powiedzenie / sentencję'

511 'uważał za rzecz popularną przyłączyć się do rozrywek tłumu'

m[oim] M[iłościwym] mogą: *humanum putat immiscere se luctibus*⁵¹² wiernych poddanych i uniżonych sług swych.

[5] Oto i teraz, za tą nieszczęśliwą powszechnego żalu i gorzkiego oplakania godną okazują, z wrodzonej dobrośliwości swojej pańskiej *transit* J[ego] K[rólewska] M[ość] P[an] m[ój] M[iłościwy] *in fontes doloris*⁵¹³ Rzeczypospolitej i ojczyzny naszej, od której jako się nigdy dzielić i odłączać nie chce, tak i ten swój z nią wspólny żal, wspólną szkodę, wspólną poczyta stratę – zeście z tego świata tak szczęśliwego i walecznego hetmana swego. [6] Za którego czułością mógł zawsze skronie swe królewskie bezpiecznie na łożu swym położyć; za którego sprawą i dzielnością nie liczył nigdy żadnych za panowania swego *clades*⁵¹⁴, i owszem, liczył częste wyniosłe *trophaea*⁵¹⁵, szczęśliwe zwycięstwa, sławne tryjumfy. [7] Cieszył się, już za wolą Bożą i za wolnemi głosami naszymi panem naszym zostawszy, gdy miesiące tureckie z onemi swemi Abazami, Murtażami buławie wodza tej Rzeczypospolitej świeżo zmarłego ustępowały. [8] Cieszył się, gdy i za żywota s[świętej] p[amięci] Króla J[ego] M[ości] Pana, ojca swego, i za samego już J[ego] K[rólewskiej] M[ości] ordy tatarskie pierzchały przed regimentem wielkiego hetmana to pod Karnokuńcami, to pod Belszowcem, to pod Uściami, to w wołoskiej ziemi głębiej jeszcze Sasowego Rogu, to na Drzypolu, wyjąć nad wydartymi sobie łupami, a niedawno pod Ochmatowem ani pojrzyć im na wolności Rzeczypospolitej dopuszczono. [9] Cieszył się, że nie tylko znalazł się w Rzymie on Marcellus, o którym piszą, że *docuit primus Annibalem vinci*⁵¹⁶, *pro speciale*⁵¹⁷ znalazł się i u nas, w Polsce, Koniecpolski, który pod czas ekspedycji pruskiej drugiego Annibala, co się był <z> północnych krajów przed dwudziestą lat zjawił, nauczył go klęski od siebie ponosić. [10] Cieszył się, iż wojsko zaporowskie nie tylko przy pierwszej swojej wyuzdanej swawolej, ale i teraz, przy wiernym J[ego] K[rólewskiej] M[ości] poddaństwie, przy słusznym posłuszeństwie i o dobrym rządzie, umiało być po staremu pogaństwu straszne.

[11] Ja wierzę, że dnia dzisiejszego K[ról] J[ego] M[ość] i za tą miejscą odległością, gdzieś tam, na myśli swojej i na sercu swym królewskim jakoby na ramionach swych do grobu niósł jeden tak drogi i kosztowny

512 'uważa, że jest rzeczą ludzką przyłączyć się do żaloby'

513 'zmienia / przemienia się... w źródło boleści'

514 'klęsk'. Zob. wyżej, XX 6.

515 'pomniki zwycięstwa / trofea / pamiątki'

516 'jako pierwszy pokazał, że Hannibal jest do pokonania'

517 '[ale] co [nam] bliższe / [ale] co [dla nas] ważne'

depozyt, to nieprzeplaconych cnót nieoszacowane *domicilium*⁵¹⁸ – ciało zacne hetmana swego, który też nieraz na ramionach swych nosił i dźwigał dostojęństwo J[ego] K[rólewskiej] M[ości], całość, bezpieczeństwo ojczyzny naszej. [12] A jako on *Augustus* cesarz, straciwszy pewnego czasu w Niemczech i wojsko, i hetmana, z niezmiernego żalu lamentując i o ścianę się tłukąc, wołał do niego: *Redde mihi legiones, Quintili Vare!*⁵¹⁹ – tak i teraz J[ego] K[rólewska] M[ość] rzewliwie do Śmierci mówi:

Niezbedna i nieużyta Śmierci, wróć mi Koniecpolskiego, który nigdy końca mieć nie chciał w podjętych dla mnie trudach, pracach, niewczasach, odwagach; wróć mi Koniecpolskiego, który początkiem w Polsce był wszystkiego dobrego; wróć mi hetmana milego, sławę miłą, moję ozdobę, moje *columen et moram fatorum*⁵²⁰ państw moich; wróć senatowi onego najpierwszego w stanie świeckim i takiego senatora, któremu wiele podobnych życzyć sobie mogę, ale wiele mieć ich nie mogę; wróć rycerstwu memu wodza takiego, pod którego regimentem ochotnie za dostojęństwo moje i całość ojczyzny umierali, za którego przykładem i powodem nie tylko z nieprzyjacielem, ale i z powietrzem, z mrozami, śniegami, z samym zgola niebem wojowali, którego szanowali jako hetmana, miłowali i słuchali jako ojca.

[13] Aleć jako na on czas *Varus* zabity nie usłuchał Augusta swego, tak wie J[ego] K[rólewska] M[ość], że go też głucha nie usłuchała Śmierć. [14] Już onę uczyniła egzekucją nieuchybnego dekretu Boskiego, już wykonała przyrodzone prawo, porwawszy samego i z oczu J[ego] K[rólewskiej] M[ości], i z oczu ojczyzny.

[15] Nienaruszoną jednak zostawiła pamiątkę jego, która i teraz żyje w sercach *omnium civium*⁵²¹, i żyć będzie w przyszłych *serae posteritatis*⁵²² wiekach. [16] Tym się J[ego] K[rólewska] M[ość] sam w smętku swym cieszy, tymże W[asz]m[ości], m[ój] M[ości] P[anie] chorąży, cieszyć rozkazał mi przy oświadczeniu na tym placu królewskiej kondolencyjej swojej, żądając, abyś W[asz]m[ość] w tym żalu, w którym ciężka ręka Boska W[asz]m[ości] dotknęła, chciał *solatia petere ex amplexu i ex aemulatione*⁵²³ cnót, dzieł i postępków ojcowskich, życząc, abyś W[asz]-m[ość] nie tylko w substancyjej od niego sobie zostawionej, ale też

518 'mieszkanie / siedziba'. Zob. wyżej, IX 24, XII 42, XX 17.

519 'Kwintyliusz! Władusiu, oddaj mi legiony!'

520 'filar / podporę i odroczenie wyroków losu'. Zob. wyżej, III 33, IX 23, XII 18, XXI 13.

521 'wszystkich obywateli'

522 'późnej potomności / przyszłości'. Zob. wyżej, VIII 5, IX 8, XVI 5. 12. 16, XVIII 49.

523 'szukać pocieszenia w gorliwym umiłowaniu i w naśladowaniu'

i w cnej sławie jego długo, fortunnie dziedziczył. [17] A że<ś> stracił ojca, oto J[ego] K[rólewska] M[ość], jako ociec ojczyzny naszej, na miejscu jego drugim się być ojcem W[asz]m[ości] m[ego] M[iłościwego] P[ana] ozywa i łaskę swą pańską w podawających się okazjach przeze mnie miłościwie ofiarować W[asz]m[ości] raczy.

KOMENTARZE

KOMENTARZ EDYTORSKI

I. WYKAZ ZNAKÓW I SKRÓTÓW PRZYJĘTYCH W EDYCJI

I. Znaki edytorskie i skróty w transkrypcji i komentarzach

< > – koniektury i interpolacje wydawców; nie oznaczono zmian tekstu dokonanych według pozostałych przekazów

[] – uzupełnienia i komentarze wydawcy mające charakter redakcyjny, w tym rozwiązania skrótów i tytułów grzecznościowych; także wprowadzone przez wydawców numery zdań

[/] – w opisach tradycji w obrębie śladu tekst ujęty w pochylony nawias oznacza brak wskazanego fragmentu

{ } – tekst niewidoczny lub nieodczytany, także lakuna; o ile wydawca mógł oszacować, ilu liter brakuje, zaznaczał to stosowną liczbą kropek, w pozostałych przypadkach pomiędzy nawiasami pozostawiono pustą przestrzeń

† – *crux philologorum*: 1) miejsce, w którym stan przekazu nie pozwala na odtworzenie tekstu ze względu na nieodwracalne zniekształcenie; 2) w objaśnieniach biograficznych *crux* oznacza datę śmierci

b.dr. – brak drukarza

h. – herbu

knlb. – karta nieliczbowana

k. ochr. – karta ochronna

k. tyt. – karta tytułowa

popr. wyd. – poprawka wydawcy

rkps – rękopis

Σ – wszystkie przekazy (*consensus codicum*) konkretnego śladu, poza wyszczególnionymi

snlb. – strona nieliczbowana

(war.) – lekcja uznana przez wydawców za wariant tekstu

2. Skróty cytowanych edycji utworów i opracowań

Antanavičius, *Chodkiewicz* – D. Antanavičius, „Jan Karol Chodkiewicz – droga do sławy wodza. Wstęp historyczny”, [w:] Franciszek Małkot, *Tureckich i inflanskich wojen o sławnej pamięci Janie Karolu Chodkiewiczzu glos / Pranciškus Malkotas, Karu su turkais ir Livonijoje balsas apie šlovingo atminimo Joną Karoli Chodkevičių*, opracowali / parengė D. Antanavičius, D. Chemperek, E. Patiejuniene, przekład / vertė E. Patiejuniene, Warszawa 2016, s. 27-46 („Poza Krajem. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament Dziedzictwa Kulturowego za Granicą i Strat Wojennych”).

Anusik, *Glosa do dziejów* – Z. Anusik, *Glosa do dziejów rodu książąt Ostrogskich*, „Przegląd Naukowy” 7(2008), 1, s. 149-245.

Anusik, *Zbaraski* – Z. Anusik, *Kasztelan krakowski ks. Zbaraski (1574-1631). Szkic do portretu antyregalisty*, „Przegląd Nauk Historycznych” 9(2010), 1, s. 55-138.

Baliński, *Zgon Żółkiewskiego* – M. Baliński, *Zgon Żółkiewskiego w cecorskiej wyprawie i pomnik jego w Besarabii*, „Biblioteka Warszawska” 1845, t. 2, s. 255-333.

Barłowska, *Jakub Sobieski* – M. Barłowska, *Jakub Sobieski pamięci wielkiego kawalera, Bartłomieja Nowodworskiego, wraz z tekstem mowy Rzecz J.M. Pana Jakuba Sobieskiego... na pogrzebie sławnej pamięci Wielkiego Kawalera...*, Szczecin 2006 („Staropolskie Funeralia”, t. 2; „Rozprawy i Studia. Uniwersytet Szczeciński”, t. (668)594”).

Barłowska, *Jerzy Ossoliński* – M. Barłowska, *Jerzy Ossoliński – orator polskiego baroku*, Katowice 2000 („Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, nr 1839).

Barłowska, *Swada i milczenie* – M. Barłowska, *Swada i milczenie. Zbiory oratorskie XVII-XVIII wieku – prolegomena filologiczne*, Katowice 2010, s. 282-286 („Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 2777).

Barłowska, *Wizerunk* – M. Barłowska, [wstęp do:] M. Bembus, *Wizerunk szlachcica prawdziwego w kazaniu na pogrzebie Andrzeja Boboli*, opracowała M. Barłowska, Warszawa 2016 („Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. 27), s. 5-41.

Barycz, *Historia Szkół Nowodworskich* – H. Barycz, *Historia Szkół Nowodworskich, 1588-1938*, t. 1, cz. 1: *Geneza i pierwsze lata istnienia Szkół Nowodworskich (1586-1617)*, Kraków 1939.

Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego* – H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków 1935.

Barycz, *Jakuba Sobieskiego instrukcja* – H. Barycz, *Jakuba Sobieskiego instrukcja pedagogiczna dla brata Jana przed jego wyjazdem na peregrynację zagraniczną (1620)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” (1987), 81, s. 9-26.

Bazylak, *Zarys historii parafii Modliborzyce* – J. Bazylak, *Zarys historii parafii Modliborzyce*, „Janowskie Korzenie” 2006, nr 6, s. 17-30.

BEMBUS, *Wizerunk* – Mateusz Bembus, *Wizerunk szlachcica prawdziwego w kazaniu na pogrzebie Andrzeja Boboli*, wydała M. Barłowska, Warszawa 2016 („Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. 27).

BOJANOWSKI, *Naumachija chocimska* – Jan Bojanowski, *Naumachija chocimska Wielm[oznego] Pana Jegomości Pana Mikołaja Siemianowskiego, krajczego kor[onnego], najpierwszego komisarza wojennego na ekspedycyjej walnej przeciwko Turkom w Wołoszech r[oku] 1621*, Jarosław 1622.

CH – *The Hierarchy of the Catholic Church. Current and historical information about its bishops and dioceses* – <http://www.catholic-hierarchy.org/> [dostęp: 28.06-02.07.2019].

CHODKIEWICZ, *Korespondencje* – *Korespondencje Jana Karola Chodkiewicza*, opracował W. Chomętowski, Warszawa 1875.

Ciszewska, *Tuliusz domowy* – M. Ciszewska, *Tuliusz domowy. Świeckie oratorstwo szlacheckie kręgu rodzinnego (XVII-XVIII wiek)*, Warszawa 2016, s. 209-269 („Studia Staropolskie. Series Nova”, t. 44(100)).

Czamańska, *Wiśniowieccy* – I. Czamańska, *Wiśniowieccy. Monografia rodu*, Poznań 2007.

Czarski – B. Czarski, „Wstęp”, [w:] *Dwa kazania wygłoszone po śmierci Tomasza Zamojskiego*, opracował B. Czarski, Warszawa 2014, s. 5-31 („Biblioteka Dawnej Literatury Popularnej i Okolicznościowej”, t. 17).

Concilium Tridentinum – Concilium Tridentinum Canones et Decreta 1545-1563, Romae 2007, http://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1545-1563-,_Concilium_Tridentinum,_Canones_et_Decreta,_LT.pdf [dostęp: 14.07.2019].

Diariusz drogi króla Zygmunta III – Diariusz drogi króla Zygmunta III od szczęśliwego wyjazdu z Wilna pod Smoleńsk w roku 1609 a die 18 Augusta i fortunnego powodzenia przez lat dwie do wzięcia zamku Smoleńska w roku 1611, opracował J. Byliński, Wrocław 1999 („Acta Universitatis Wratislaviensis”, no 2098).

DŁUGOSZ, *Roczniki* – przekład: J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Ks. 3-4: 1039-1139*, komitet redakcyjny: Z. Kozłowska-Budkowa [i in.], tekst łaciński opracowały D. Turkowska i M. Kowalczyk, przełożyła J. Mrukówna, redakcja i komentarz K. Pieradzka, Warszawa 2009, [t. 2].

Dobrowolska, *Młodość Zbaraskich* – W. Dobrowolska, *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich. (Ze wstępem o rodzie Zbaraskich i życiorysem Janusza Zbaraskiego, wojewody braclawskiego)*, Przemyśl 1927.

Dobrowolska, *Ozdoby rodu Zbaraskich* – W. Dobrowolska, *Ozdoby rodu Zbaraskich*, 1928 (odbitka z „Ateneum Wileńskiego” 5(1926), 15, s. 167-172).

Dworzaczek, *Genealogia* – W. Dworzaczek, *Genealogia. Tablice*, Warszawa 1959 („Nauki Pomocnicze Historii. Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk”) [w „Objaśnieniach” podano numery tablic].

Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski* – W. Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego*, Warszawa 1985.

ERASMUS, *Adagia* – Desiderius Erasmus Roterodamus, *Adagia*, [w:] tenże, *Opera omnia emendatoria et auctiora*, [edidit J. Clericus], vol. 1-10, Lugduni Batavorum [Lyon] 1703-1706 (reprint: Hildesheim 1961-1962) [numery adagiów za: <http://www.let.leidenuniv.nl/Dutch/Latijn/ErasmusAdagia.html>].

Estr. – K. i S. Estreicherowie, *Bibliografia polska*, t. XII-XXXVI, Kraków 1891-1951.

GRZEGORZ z SAMBORA, *Żywoť* – Grzegorz z Sambora, *Żywoť świętego Stanisława Kostki, Polaka*, przełożyła E. Buszewicz, wstęp i opracowanie E. Buszewicz, W. Ryczek, Tyniec 2018.

Grześkowiak – R. Grześkowiak, [objaśnienia w:] Hieronim Morsztyn, *Wybór poezji*, wstęp i opracowanie R. Grześkowiak, Wrocław 2016, s. 108-109; *Do jednej wdowy* („Biblioteka Narodowa”, Seria I, nr 326).

Hold carów Szujskich – Hold carów Szujskich, pod redakcją J.A. Chrościckiego, M. Nagielskiego, Warszawa 2012 („Biblioteka «Baroku»”, t. I; Warszawa 2014 – „Biblioteka Epoki Nowożytnej”, 1).

Jarmiński, *Tomasz Zamoyski* – L. Jarmiński, *Tomasz Zamoyski wobec spraw publicznych i wyznaniowych*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 25(1981), s. 113-138.

JÓZEFOWICZ, *Kronika miasta Lwowa* – przekład: Tomasz Józefowicz, *Kronika miasta Lwowa od r. 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej*, tłumaczył M. Piwocki, Lwów 1854.

KADŁUBEK, *Kronika* – przekład: Mistrz Wincenty (tzw. Kadłubek), *Kronika polska*, przełożyła i opracowała B. Kürbis, indeks sporządziła D. Zydorek, Wrocław ²1992 („Biblioteka Narodowa”, Seria I, nr 277).

Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich* – T. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Toruń 2003.

Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej* – K. Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej (1594-1635). Szkice do portretu miasta i jego właścicielki*, Przemyśl 2008.

KNAPSKI, *Adagia* – wydanie: *Thesauri Polono-Latino-Graeci* Gregorii Cnapii e Societate Iesu tomus tertius continens: *Adagia Polonica selecta et sententias morales ac dicteria faceta, honesta, Latine et Graece reddita...*, Cracoviae 1632.

KOCHANOWSKI, *Fragmenta* – Jan Kochanowski, *Fragmenta albo pozostałe pisma*, [w:] tenże, *Dziela polskie*, wstępem i przypisami opatrzył J. Krzyżanowski, Warszawa ²1953, t. 3, s. 7-48.

KOCHANOWSKI, *Fraszki* – Jan Kochanowski, *Fraszki*, [w:] tenże, *Dziela polskie*, wstępem i przypisami opatrzył J. Krzyżanowski, Warszawa ¹⁰1980, t. 3, s. 131-224.

KOCHANOWSKI, *Odprowa* – Jan Kochanowski, *Odprowa postów greckich*, opracował T. Ulewicz, Wrocław ¹¹1969 („Biblioteka Narodowa”, Seria I, nr 3).

KOCHANOWSKI, *Pieśni* – Jan Kochanowski, *Pieśni*, [w:] tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 4, opracowały M.R. Mayenowa, K. Wilczewska, przy udziale B. Otwinowskiej, oraz M. Cytowska, Wrocław 1991, s. 104-214 („Biblioteka Pisarzy Polskich”, Seria B, nr 26; Wydanie sejmowe).

KOCHANOWSKI, *Treny* – Jan Kochanowski, *Treny*, [w:] tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 2, opracowali M.R. Mayenowa, L. Woronczakowa, J. Axer, M. Cytowska, Wrocław 1983 („Biblioteka Pisarzy Polskich”, Seria B, nr 24; Wydanie sejmowe).

KOCHANOWSKI, *Wykład cnoty* – Jan Kochanowski, *Wykład cnoty*, [w:] tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 7, cz. 2: *Proza*, opracowali B. Kreja, B. Otwinowska, M. Szymański, Wrocław 1997, s. 214-221 („Biblioteka Pisarzy Polskich”, Seria B, nr 23).

Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego – Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego, hetmana wielkiego koronnego 1632-1646, opracowała A. Biedrzycka, Kraków 2005.

KROMER, *Kronika* – wydanie: Marcin Kromer, *Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego ksiąg XXX: Dotąd w trzech językach, a mianowicie w łacińskim, polskim i niemieckim wydana, na język polski z łacińskiego przetłumaczona przez Marcina z Błażowa Błażowskiego. I wydana w Krakowie w drukarni M. Loba r. 1611. Obecne wydanie w języku polskim drugie*, Sanok 1857.

Kucharski, *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków* – A. Kucharski, *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków. Wrażenia z podróży i pobytu od XVI do początków XIX w.*, Warszawa 2007.

Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej* – B. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, t. 4, Kraków 2002.

Kus, *Powitanie Jana Zamoyskiego „Sobiepana”* – J. Kus, *Powitanie Jana Zamoyskiego „Sobiepana” w Zamościu po powrocie z peregrynacji zagranicznych w 1646 r.*, „Archiwariusz Zamojski” 2010, s. 7-14; on-line: zamosc.ap.gov.pl/images/pliki/archiwariusz/2010/007-014KUS.pdf [dostęp: 27.04.2018].

Leśniewski, *Jan Zamoyski* – S. Leśniewski, *Jan Zamoyski – hetman i polityk*, Warszawa 2008 („Biografie”).

Łoziński, *Prawem i lewem* – W. Łoziński, *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, t. 1: *Czasy i ludzie*, t. 2: *Wojny prywatne*, Lwów 1904 (wydanie 2 przejrzane i znacznie pomnożone).

MORSZTYN, *Światowa Rozkosz* – Hieronim Morsztyn, *Światowa Rozkosz z Ochmistrem swoim i ze dwunastą swych służebnych panien*, wydał A. Karpiński, Warszawa 1995 („Biblioteka Pisarzy Staropolskich”, t. 1).

NIEMOJEWSKI, *Diariusz* – S. Niemojewski, *Diariusz drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych i żalonych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę, Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606*, wydał R. Krzywy, Warszawa 2006 („Polonika w Riksarkivet Skoklostersamlingen”, t. 4).

NIESIECKI, *Herbarz polski* – Kasper Niesiecki, *Herbarz polski... powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych*,

wydał J.N. Bobrowicz, t. 1-10, Lipsk 1839-1845 (z dopełnieniami Ignacego Krasickiego i Joachima Lelewela).

NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, redakcja t. I-III: J. Krzyżanowski, redakcja t. IV: S. Świrko, Warszawa 1969-1978 (po skrócie podano hasło oraz numer).

Novissima polyanthea – wydanie: *Novissima polyanthea in libros XX. dispersita. Opus praeclarum, suavissimis floribus celebriorum sententiarum, vel Graecarum, vel Latinarum refertum*, primum quidem a Dominico Nano Mirabello, Bartholomaeo Amantio, Francisco Tortio, ex auctoribus cum sacris, tum profanis, vetustioribus et recentioribus collectum. Studio dehinc et opera Josephi Langii meliore ordine dispositum, innumeris fere apophthegmatis, similitudinibus, adagiis, exemplis, emblematis, hieroglyphicis et mythologiis locupletatum atque perillustratum, Lugduni 1613.

Nowak, Wimmer, *Historia oręża* – T.M. Nowak, J. Wimmer, *Historia oręża polskiego 963-1795*, Warszawa 1981 („Biblioteka Wiedzy Historycznej. Historia Polski”).

ODEP – *The Oxford Dictionary of English Proverbs*, edited by F.P. Wilson, Oxford³1970.

Ostrowski, *Księga herbowa* – J.K. Ostrowski, *Księga herbowa rodów polskich*, Warszawa 1897.

OSTROWSKI-DANEJKOWICZ, *Swada polska i lacińska* – Jan Ostrowski-Danejkowicz, *Swada polska i lacińska albo Miscellanea oratorskie, seymowe, weselne, kancelaryjne, listowne, kaznodziejskie, pogrzebowe, statystyczne, panegyryczne, elogiarne, inskrypcyjne i inne różne, w oboim języku prozą i wierszem [...]* na dwa tomy, to jest polski i laciński podzielone [...], t. I, Lublin 1745.

Palka, *Pralatury i kanonie* – P. Palka, *Pralatury i kanonie katedralnej kapituły chełmskiej obrządku lacińskiego*, „Prawo Kanoniczne” 1975, 1-2(18), s. 1-145.

Pamiętniki o Konięcpolskich – *Pamiętniki o Konięcpolskich. Przyczynek do dziejów polskich XVII wieku*, wydał S. Przyłęcki, Lwów 1842.

Pamiętniki Maskiewiczów – *Pamiętniki Samuela i Bogusława Kazimierza Maskiewiczów*, opracował, wstępem i przypisami opatrzył A. Sajkowski, redakcja i słowo wstępne W. Czaplński, Wrocław 1961.

Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego – *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, wydał F. Kluczycki, Kraków 1880.

Podhorodecki, *Stanisław Konięcpolski* – L. Podhorodecki, *Stanisław Konięcpolski, ok. 1592-1646*, Warszawa 1978.

Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski* – L. Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1988.

Polkowski, *Groby i pamiątki* – I. Polkowski, *Groby i pamiątki polskie w Rzymie*, Drezno 1870.

Prohaska, *Stanisław Żółkiewski* – A. Prohaska, *Hetman Stanisław Żółkiewski*, Warszawa 1927.

POTOCKI, *Wojna chocimska* – Waclaw Potocki, *Wojna chocimska*, opracował A. Brückner, Wrocław 1924 („Biblioteka Narodowa”, Seria I, nr 75).

PSB – *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1-51, Warszawa-Kraków, 1935–.

PULASKI, *Szkice* – Kazimierz Pułaski, *Szkice i poszukiwania historyczne. Seria trzecia*, Poznań 1906.

RADZIWIŁŁ, *Pamiętnik* – Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, przełożyli i opracowali A. Przyboś, R. Żelewski, Warszawa 1980, t. 1: 1632-1636, t. 2: 1637-1646, t. 3: 1647-1656.

Relacje nuncjuszów apostolskich – Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1549 do 1690, wydał E. Rykaczewski, t. II, Berlin-Poznań 1864.

ROŹNIATOWSKI, *Diariusz* – A. Roźniatowski, *Dyaryusz Wacława Dyamentowskiego (1605–1609)*, [w:] *Polska a Moskwa w pierwszej połowie wieku XVII. Zbiór materiałów do historii stosunków polsko-rosyjskich za Zygmunta III*, opracował A. Hirschberg, Lwów 1901.

Rychlik, *Kościół Wszystkich Świętych* – I. Rychlik, *Kościół Kolegiaty Wszystkich Świętych w Jarosławiu*, Jarosław 1893.

Sawiński, *Luki triumfalne* – P. Sawiński, *Luki triumfalne i honoryfikacyjne jako forma uczczenia członków rodziny cesarskiej w okresie pryncypatu Augusta i Tyberiusza*, „Meander” (64) 2014, s. 109-139.

SGKP – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1-15, Warszawa 1880-1902.

Sitkowa, „*Na połów dusz ludzkich*” – A. Sitkowa, „*Na połów dusz ludzkich*”. *O literackiej ramie wydawniczej w edycjach kazań Piotra Skargi (XVI-XVIII w.)*, Warszawa 1998.

Skwara, „*Miejsca wspólne*” – M. Skwara, „*Miejsca wspólne*” w *polskiej poezji i sztuki funeralnej XVI i początku XVII wieku*, Szczecin 1994 („Uniwersytet Szczeciński. Rozprawy i studia”, t. 157).

SOBIESKI, *Commentarii Chotinensis belli* – Jakub Sobieski, *Commentariorum Chotinensis belli libri tres*, Dantisci 1646; przekład: Jakóba Sobieskiego *Pamiętnik wojny chocimskiej, ksiąg troje*, przełożył z łacińskiego, zyciorysem autora i objaśnieniami uzupełnił W. Syrokomla, Petersburg 1854.

SOBIESKI, *Diariusz ekspedycyjej moskiewskiej* – Jakub Sobieski, *Diariusz ekspedycyjej moskiewskiej dwuletniej królewicza Władysława 1617-1618*, opracowali J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2010.

SOBIESKI, *Peregrynacja po Europie* – Jakub Sobieski, *Peregrynacja po Europie (1607-1613). Droga do Baden (1638)*, opracował J. Długosz, Wrocław 1991 (reprint: Wrocław 2005 – „Skarby Biblioteki Narodowej”).

Sokolski, *Bogini* – J. Sokolski, *Bogini, pojęcie, demon. Fortuna w dziełach autorów staropolskich*, Wrocław 1996 („Acta Universitatis Wratislaviensis”, no 1760).

STAROWOLSKI, *Monumenta Sarmatarum – Monumenta Sarmatarum viam universae carnis ingressorum* Simone Starovolscio [Szymon Starowolski] primicerio Tarnoviensi collectore, Cracoviae 1655.

STRYJKOWSKI, *Kronika* – Maciej Strykowski, *Która przedtym nigdy światła nie widziała kronika polska, litewska, żmudzka i wszyjskiej Rusi...*, t. I, Warszawa 1846.

Szelągowski, *O ujście Wisły* – A. Szelągowski, *O ujście Wisły. Wielka wojna pruska*, opracowanie, wstęp i posłowie A. Korytko, Dąbrówno 2012 („Militaria Prussica”, nr 3).

Szulc, *Modliborzycze* – D. Szulc, *Osadnictwo historyczne i stosunki własnościowe w okolicach Modliborzyc przed powstaniem miasta*, [w:] *Modliborzycze. Studia z dziejów miejscowości i gminy*, pod redakcją D. Szulca, Lublin-Modliborzycze 2014-2015.

Tarczyński, *Tradycyjne wręczania* – M. Tarczyński, *Tradycyjne wręczania żołnierzy broni i sprzętu bojowego*, [w:] *Historyczny rodowód polskiego ceremoniału wojskowego*, opracowanie zbiorowe, pod redakcją L. Ratajczyka, Warszawa 1981.

Trawicka, *Jakub Sobieski* – Z. Trawicka, *Jakub Sobieski, 1591-1646. Studium z dziejów warstwy magnackiej w Polsce doby Wazów*, Kraków 2007.

TWARDOWSKI, *Przeważna legacja* – Samuel Twardowski, *Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego od Zygmunta III do sultana Mustafy*, wydał R. Krzywy, Warszawa 2000 („Biblioteka Pisarzy Staropolskich”, t. 17).

Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego – Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV-XVIII wieku. Spisy, opracowali H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994 („Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy”, t. 11).

Urzędnicy centralni i nadworni Polski – Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV-XVIII wieku. Spisy, opracowali K. Chłapowski, S. Ciara, Ł. Kądziała, T. Nowakowski, E. Opaliński, G. Rutkowska, T. Zielińska, pod redakcją A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1992 („Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-VIII wieku. Spisy”, t. 10).

Urzędnicy inflanccy – Urzędnicy inflanccy XVI-XVIII wieku. Spisy, opracowali K. Mikulski, A. Rachuba, pod redakcją A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1994 („Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy”, t. 9).

Urzędnicy podolscy – Urzędnicy podolscy XIV-XVIII wieku. Spisy, opracowali E. Janas, W. Kłaczewski, J. Kurtyka, A. Sochacka, pod redakcją A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1998 („Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy”, t. 3, „Ziemie ruskie”, z. 3).

Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego – Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV-XVIII wieku. Spisy, opracowali E. Janas, W. Kłaczewski, Kórnik 2002 („Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku”, t. 3, „Ziemie ruskie”, z. 4).

Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego – Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego XVI-XVIII wieku. Spisy, opracowali E. Opaliński i H. Żerek-Kleszcz, pod redakcją A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1993 („Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy”, t. 2, „Ziemie łęczycka, sieradzka, wieluńska”, z. 2).

Urzednicy wojewodztwa belskiego i ziemi chełmskiej – Urzednicy wojewodztwa belskiego i ziemi chełmskiej XIV-XVIII w. Spisy, opracowali H. Gmiterek, R. Szczygiel, pod redakcją A. Gąsiorowskiego, Kórnik 1992 („Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy”, t. 3, „Ziemie ruskie”, z. 2).

Urzednicy wojewodztwa krakowskiego – Urzednicy wojewodztwa krakowskiego XVI-XVIII wieku. Spisy, opracowali S. Cynarski, A. Gąsiorowski, A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1990 („Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy”, t. 4, „Małopolska (Wojewodztwa krakowskie, sandomierskie i lubelskie)”, z. 1).

Urzednicy wojewodztwa ruskiego – Urzednicy wojewodztwa ruskiego XIV i XVIII wieku. (Ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy, opracował K. Przyboś, Wrocław 1987 („Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku. Spisy”, t. 3, „Ziemie ruskie”, z. 1).

Urzednicy wojewodztwa sandomierskiego – Urzednicy wojewodztwa sandomierskiego XVI-XVIII wieku. Spisy, opracowali K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1993.

Urzednicy. Wojewodztwo trockie – Urzednicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy, t. 2: *Wojewodztwo trockie XIV-XVIII wiek*, pod redakcją A. Rachuby, opracowali H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Haratym, przy współpracy A. Macuka i J. Aniszczanki, Warszawa 2009.

Urzednicy wołyńscy XIV-XVIII wieku. Spisy, opracował M. Wolski, Kórnik 2007 („Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII-XVIII wieku”, t. 3, „Ziemie ruskie”, z. 5).

Wadowski, *Kościoly lubelskie* – J.A. Wadowski, *Kościoly lubelskie. Na podstawie źródeł archiwalnych skreślił...*, Kraków 1907 (²2004).

Walther – *Proverbia sententiaeque Latinitatis Medii Aevi. Lateinische Sprichwörter und Sentenzen Des Mittelalters in Alphabetischer Anordnung*, gesammelt und herausgegeben von H. Walther, t. 1-6, Göttingen 1963-1969 („Carmina Medii Aevi Posterioris Latina” II/1-6).

Wereszycki, *Historia Austrii* – H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław 1972 (²1986 – wydanie poprawione i uzupełnione).

Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego – Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego do Turcji w 1640 roku, opracował A. Przyboś, Warszawa-Kraków 1985.

Wielkopolscy Ostrorogowie – Wielkopolscy Ostrorogowie, opracował W. Dworzaczek [i in.], pod redakcją A. Gąsiorowskiego, Ostroróg 1998.

Wimmer, *Wojsko i skarb Rzeczypospolitej* – J. Wimmer, *Wojsko i skarb Rzeczypospolitej u schyłku XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 14(1968), 1, s. 3-91.

Witusik, *Z raptularza* – A.A. Witusik, *Z raptularza historyka*, Lublin 1982.

Włodarski, *Ars moriendi* – M. Włodarski, *Ars moriendi w literaturze polskiej XV i XVI w.*, Kraków 1987.

Zaucha, *Architektura i sztuka* – T. Zaucha, *Architektura i sztuka kościoła farnego*, [w:] *Kościoly, klasztory i parafie dawnego Rzeszowa. Materiały*

z konferencji naukowej zorganizowanej dla uczczenia Wielkiego Jubileuszu Chrześcijaństwa 15-16 XI 2000 r., [redakcja M. Jarosińska], Rzeszów 2001.

ŻÓŁKIEWSKI, *Pisma – Pisma Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza koronnego i hetmana z jego popiersiem*, wydał A. Bielowski, Lwów 1861.

ŻÓŁKIEWSKI, *Początek i progres wojny moskiewskiej* – Stanisław Żółkiewski, *Początek i progres wojny moskiewskiej*, opracował A. Borowski, Kraków 1998.

ŻÓŁKIEWSKI, *Z swazoryjej Seneki* – [Stanisław Żółkiewski], *Z swazoryjej Seneki filozofa i innych niektórych autorów zebrał żołnierz jeden w oboze pod Tatarzyszcami z mężnych przykładów Pobudkę do cnoty*, Kraków 1618.

ŻURKOWSKI, *Żywoć Tomasza Zamojskiego* – Stanisław Żurkowski, *Żywoć Tomasza Zamojskiego kanclerza W. Kor.*, wydał A.K. Batowski, Lwów 1860.

3. Skróty dotyczące literatury starożytnej i średniowiecznej

AESOP. – Aesop (Ezop), *Fabulae* (Bajki); numeracja za: *Corpus Fabularum Aesopiarum*, vol. I, fasc. 1 et 2: *Fabulae Aesopicae soluta oratione conscriptae*, edidit A. Hausrath, editionem alteram curavit H. Hunger, indices ad fasc. 1 et 2 adiecit H. Haas, Leipzig 1970 („Bibliotheca Teubneriana”)

AMM. – Ammianus Marcellinus (Ammian(us) Marcellinus), *Rerum gestarum libri* (Dzieje); przekład: Ammianus Marcellinus, *Dzieje rzymskie*, przełożył, wstępem i przypisami opatrzył I. Lewandowski, t. I: *księgi XIV-XXV*, Warszawa 2001 („Biblioteka Antyczna”)

ARIST. – Aristoteles (Arystoteles)

EN – *Ethica Nicomachea* (Etyka nikomachejska); wydanie: Aristotelis Stagiritae *Operum tomus secundus*, Lugduni: I. Frellonius, [1561], s. 603-744: *Ethicorum ad Nicomachum libri decem* [Ioanne Argyropylo interprete]; przekład: Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przełożyła, wstępem i komentarzem opatrzyła D. Gromska, [w:] tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 5, Warszawa 1996, s. 8-300

Hist.anim. – *Historia animalium* (Zoologia); przekład: Arystoteles, *Zoologia (Historia animalium)*, przełożył, wstępem, komentarzem i skorowidzem opatrzył P. Siwek, [w:] tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 3, Warszawa 1992, s. 323-614

ARRIAN. *Anab.* – Lucius Flavius Arrianus (Arrian), *Anabasis Alexandri* (Wyprawa Aleksandra Wielkiego)

AUG. *Discip. christ.* – Aurelius Augustinus Hipponensis (św. Augustyn), *Sermo de disciplina christiana* (Kazanie o nauce chrześcijańskiej)
zob. Ps.-AUG.

AUR.VICT. *Epit.* – Sextus Aurelius Victor (Sekstus Aureliusz Wiktor), *Liber de Caesaribus* (Księga o cesarzach); przekład: *Brewiaria dziejów rzymskich*: Sekstus Aureliusz Wiktor, *Księga o cesarzach*; Eutropiusz, *Brewiarium od założenia Miasta*; Festus, *Brewiarium dziejów ludu rzymskiego*, z języka łacińskiego przełożyli P. Nehring i B. Bibik, przy współpracy J. Skorackiej

oraz P. Woźniczki, wstępem i przypisami opatrzył P. Nehring, Warszawa 2010 („Akme. Źródła Historyczne”, t. 1)

BERN. *Serm. convers.* – Bernardus Clervacensis (Bernard z Clairvaux), *Sermo de conversione ad clericos* (Kazanie do kleryków o nawróceniu)

CAES. *Civ.* – Caius Iulius Caesar (Cezar), *Commentarii de bello civili* (Pamiętniki o wojnie domowej); przekład: Cezar, *O wojnie domowej*, przełożył z języka łacińskiego, opatrzył przedmową i przypisami J. Parandowski, Warszawa ³1990 („Biblioteka Antyczna”)

CCSL – *Corpus Christianorum, Series Latina*

CIC. – Marcus Tullius Cicero (Cyceron)

Agr. – *De lege agraria* (O prawie agrarnym, 2 mowy)

Balb. – *Pro Lucio Cornelio Balbo oratio* (Mowa w obronie Lucjusza Korneliusza Balbusa); przekład: Cyceron, *Mowa za L. Korneliuszem Balbem*, [w:] *Mowy Marka Tulliusza Cycerona*, przełożone przez E. Rykaczewskiego, t. III, Paryż 1871, s. 63-90

Cato – *Cato Maior de senectute* (Katon Starszy o starości); przekład [w:] Cyceron, *Katon Starszy o starości*, [w:] tenże, *Pochwała starości*, [wstęp M. Szymański], Cyceron, *Katon starszy o starości*, tłumaczenie Z. Cierniakowa, przypisy M. Szymański, Plutarch, *Czy stary człowiek powinien zajmować się polityką?*, tłumaczenie i przypisy A. Twardeczki, Warszawa 1996, s. 25-72

De orat. – *De oratore* (O mówcy)

Epist. ad fam. – *Epistulae ad familiares* (Listy do bliskich znajomych); przekład: *Listów Marka Tulliusza Cycerona ksiąg ośmiornio*, przełożył E. Rykaczewski, t. I: *Księga pierwsza – Księga szósta*, Kórnik 1873

Fin. – *De finibus bonorum et malorum* (O najwyższym stopniu dobra i zła); przekład: Marcus Tullius Cicero, *O najwyższym dobru i złu*, przełożył W. Kornatowski, [w:] tenże, *Pisma filozoficzne*, t. III: *Księgi akademickie, O najwyższym dobru i złu, Paradoksy stoików*, przełożył W. Kornatowski, *Rozmowy tuskulańskie*, przełożył J. Śmigaj, komentarzem opatrzył K. Leśniak, [Warszawa] 1961, s. 155-442 („Biblioteka Klasyków Filozofii”)

Lael. – *Laelius de amicitia* (Leliusz o przyjaźni); przekład: Marcus Tullius Cicero, *O przyjaźni*, przełożył W. Kornatowski, [w:] tenże, *Pisma filozoficzne*, t. IV, przełożył W. Kornatowski, komentarzem i posłowiem opatrzył K. Leśniak, Warszawa 1963, 59-118 („Biblioteka Klasyków Filozofii”)

Mil. – *Pro Tito Annio Milone oratio* (Mowa w obronie Tytusa Anniusza Milona)

Off. – *De officiis* (O powinnościach); przekład: Marcus Tullius Cicero, *O powinnościach*, przełożył W. Kornatowski, [w:] tenże: *Pisma filozoficzne*, t. II, przełożył W. Kornatowski, komentarzem opatrzył K. Leśniak, [Warszawa] 1960, s. 317-539 („Biblioteka Klasyków Filozofii”)

- Parad.stoic.* – *Paradoxa stoicorum* (Paradoksy stoickie/stoików); przekład: Marcus Tullius Cicero, *Paradoksy stoików*, przełożył W. Kornatowski, [w:] tenże, *Pisma filozoficzne*, t. III, op. cit., s. 443-474
- Phil.* – *Philippicae* (Filipiki)
- Rep.* – *De re publica* (O państwie / O Rzeczypospolitej; z dzieła w całości zachowała się księga 6. znana jako *Somnium Scipionis* – Sen Scypiona)
- Tusc.* – *Tusculanae disputationes* (Rozmowy tuskulańskie / Tuskułanki); przekład: Marcus Tullius Cicero, *Rozmowy tuskulańskie*, przełożył J. Śmigaj, [w:] tenże, *Pisma filozoficzne*, t. III, op. cit., s. 475-743
- CURT. – Quintus Curtius Rufus (Kurcjusz Rufus), *Historiarum Alexandri Magni libri decem* (Historia Aleksandra Wielkiego w dziesięciu księgach); przekład: Kwintus Kurcjusz Rufus, *Historia Aleksandra Wielkiego*, przekład zespołowy pod redakcją L. Winniczuk, wstęp K. Holzman, G. Błachowicz, Z. Kolek, Warszawa 1976
- DIOG.LAERT. – Diogenes Laertios, *De vitis et dogmatibus clarorum philosophorum* (Żywoty i poglądy słynnych filozofów)
- DIONYS.HALIC.*Antiquit.Rom.* – Dionysius Halicarnassensis (Dionizjos z Halikarnassu), *Antiquitates Romanae* (Starożytność rzymska / Starożytności rzymskie)
- ENN.*Ann.* – Quintus Ennius (Ennius), *Annales* (Roczniki); numeracja fragmentów za: *Ennianae Poesis Reliquiae*, iteratis curis recensuit J. Vahlen, Leipzig ²1903, s. 1-117 [w. 1-628]
- FLOR. – Lucius Annaeus Florus (Florus), *Epitomae de Tito Livio bellorum omnium annorum septingentorum libri duo* (W dwóch księgach epitoma z Tytusa Liwiusza dziejów wszystkich wojen toczonych przez 700 lat); przekład: Lucjusz Anneusz Florus, *Zarys dziejów rzymskich*, przełożył, wstępem i komentarzami opatrzył I. Lewandowski, Wrocław 1973 („Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej”, t. 21)
- GELL.*Noct.Att.* – Aulus Gellius (Aulus Gellius), *Noctes Atticae* (Noce attyckie)
- GR – *Gesta Romanorum* (Historie rzymskie); przekład: *Gesta Romanorum. Historie rzymskie*, spolszczył P. Hertz, Warszawa 2001
- HA – *Scriptores Historiae Augustae* (Historycy cesarstwa rzymskiego / Dzieje cesarzy rzymskich)
- Ant.Pius.* – Iulii Capitolini *Antoninus Pius* (Juliusza Kapitolina *Antoninus Pius*)
- Aurel.* – Flavi Vopisci Syracusii *Divus Aurelianus* (Flawiusza Wopiska Syrakuzańczyka *Boski Aurelian*)
- HIERONYM.*Epist.* – Sophronius Eusebius Hieronymus Stridonensis (św. Hieronim), *Epistulae* (Listy); przekład: Św. Hieronim, *Listy*, t. II; przełożył J. Czuj, Warszawa 1953.

HOM. – Homerus (Homer)

Il. – *Ilias* (Iliada); przekład: Homer, *Iliada*, przełożyła K. Jeżewska, wstępem i przypisami opatrzył J. Łanowski, Warszawa ¹⁽⁵⁾2005 („Biblioteka Antyczna”)

Od. – *Odysseia* (Odyseja); przekład: Homer, *Odyseja*, przełożył i opracował J. Parandowski, Warszawa ¹⁽³⁾1998, ²⁽⁴⁾2000 („Biblioteka Antyczna”)

HOR. – Quintus Horatius Flaccus (Horacy)

Ars – *De arte poetica epistula ad Pisones* (O sztuce poetyckiej list do Pizonów; *Epist.* 2,3); przekład: Horacy, *Sztuka poetycka*, [w:] tenże, *Dzieła wszystkie*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył A. Lam, Warszawa ²1996, s. 239-250 („Libri Mundi”)

Carm. – *Carmina* (Pieśni); przekład: Horacy, *Pieśni*, [w:] tamże, s. 23-124

Epist. – *Epistulae* (Listy); przekład: Horacy, *Listy*, [w:] tamże, s. 199-238

Sat. – *Satirae / Sermones* (Satyry / Gawędy)

ILS – *Inscriptiones Latinae Selectae*, edidit H. Dessau, vol. 1-3, Berlin 1892-1916

IUST. – Marcus Iunianus Iustinus (Justynus), *Epitoma „Historiarum Philippicarum” Pompei Trogi* (*Zarys „Dziejów epoki Filipiańskiej” Pompejusza Trogusa*); przekład: Marek Junianus Justynus, *Zarys dziejów powszechnych starożytności na podstawie Pompejusza Trogusa [Z dodaniem Prologów]*, przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył I. Lewandowski, Warszawa 1988

LIV. – Titus Livius (Liwiusz), *Ab Urbe condita libri* (Księgi [dziejów] od założenia Miasta); przekład: Tytus Liwiusz, *Dzieje Rzymu od założenia miasta*, [t. 1:] *Księgi I-V*, przełożył A. Kościółek, wstęp napisał J. Wolski, opracował M. Brożek, Wrocław 1968 („Biblioteka Przekładów z Literatury Antycznej”, t. 14); [t. 2:] *Księgi VI-X*, przełożył A. Kościółek, *Streszczenia ksiąg XI-XX*, przełożył M. Brożek, komentarz J. Wolski, M. Brożek, opracował M. Brożek, Wrocław 1971 („BPLA”, t. 17); [t. 4:] *Księgi XXVIII-XXXIV*, przełożył i opracował M. Brożek, komentarz M. Brożek, J. Wolski, Wrocław 1976 („BPLA”, t. 23)

LUCAN. – Marcus Anneus Lucanus (Lukan), *Pharsalia. Belli civili libri decem* (Farsalia. Dziesięć ksiąg o wojnie domowej); przekład: Marek Anneusz Lukan, *Wojna domowa*, przełożył i opracował M. Brożek, Kraków 1994 („Biblioteka Przekładów z Literatury Starożytnej”, nr 9)

OV. – Publius Ovidius Naso (Owidiusz)

Fasti – *Fasti* (Kalendarz)

Met. – *Metamorphoseon libri* (Księgi Metamorfoz/Przemian); przekład: Owidiusz, *Metamorfozy*, przełożyli A. Kamińska (ks. I – ks. IX, w. 175), S. Stabryła (ks. IX, w. 176 – ks. XV), opracował S. Stabryła, Wrocław ²1996 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 76)

Pont. – *Epistulae ex Ponto* (Listy z Pontu); przekład: [Owidy Nazon], *Listy z Pontu*, [w:] *Owidedo Nazona wiersze na wygnaniu pisane, to jest*

- Rzeczy smutne, Klątwa na Ibisa, Listy z Pontu*, przekładania J. Przybylskiego, Kraków 1802, s. 161-277
- Trist.* – *Tristia* (Żale); przekład: tamże, s. 5-136
- PETR.COM.*Serm* – Petrus Comestor (Piotr Komestor), *Sermones* (Kazania)
- PETRON.*Sat.* – Caius(?) Petronius Arbiter (Petroniusz), *Satyricon libri* (Satyryki / Satyrikon); przekład: Petroniusz Arbiter, *Satyrikon*; przełożył i komentarzem opatrzył L. Wysocki, Kraków 2011 („Biblioteka Przekładów z Literatury Starożytnej”, nr 17)
- PHYSIOL. – *Physiologus* (Fizjolog); przekład: *Fizjolog*, przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła K. Jażdżewska, Warszawa 2003 („Biblioteka Antyczna”)
- PIND.*Nem.* – Pindarus (Pindar), *Nemea* (Ody nemejskie)
- PL – *Patrologiae cursus completus, seu bibliotheca universalis... omnium ss. Patrum scriptorumque ecclesiasticorum, sive Latinorum, sive Graecorum. Series Latina*, edidit J.P. Migne, Paris 1857-1866
- PLAT. – Plato (Platon)
- Leg.* – *Leges* (Prawa)
- Phil.* – *Phileb* (Fileb)
- PLAUT. – Titus Maccius Plautus (Plaut)
- Capt.* – *Captivi* (Jeńcy); przekład: Plaut, Jeńcy, [w:] Plaut, *Komedie*, t. III: *Dwie Bakchidy, Jeńcy*, przełożyła, wstępem i przypisami opatrzyła E. Skwara, Warszawa 2004, s. 161-270 („Biblioteka Antyczna”)
- PLIN.MA.NH – Caius Plinius Secundus Maior (Pliniusz Starszy), *Naturalis historia* (Historia naturalna)
- PLIN.MI. – Caius Plinius Caecilius Secundus (Pliniusz Młodszy)
- Epist.* – *Epistulae* (Listy)
- Panegyrr.* – *Panegyricus* (Panegiryk [na cześć cesarza Trajana]); przekład: Gajusz Pliniusz Cecyliusz Młodszy, *Panegiryk, czyli mowa dziękczynna na cześć Trajana wygłoszona w Senacie w 100 r.*, przełożył i opracował P. Gruszka, Gdańsk 1996 („Gdańskie Towarzystwo Naukowe. Seria Źródła”, nr 12)
- PLUT. – Plutarchus (Plutarch)
- Moralia* – (Pisma moralne)
- Alex.fortun.* – *De Alexandri Magni fortuna aut virtute* (O szczęściu czy dzielności Aleksandra)
- Apoph.Lac.* – *Apophthegmata Laconica* (Powiedzenia spartańskie)
- Consol.Apoll.* – *Consolatio ad Apollonium* (Pocieszenie Apolloniusza)
- Reg.apoph.* – *Regum et imperatorum apophthegmata* (Powiedzenia królów i wodzów); przekład: Plutarch, *Powiedzenia królów i wodzów. Powiedzenia spartańskie*, przełożyła, wstępem i objaśnieniami opatrzyła K. Jażdżewska, Warszawa 2006, s. 31-155 („Biblioteka Antyczna”)
- Tranquil.anim.* – *De tranquillitate animi* (O pogodzie ducha)
- Vitae parallelae* (Żywoty równoległe)

- Aem.* – *Aemilius Paulus* (Emiliusz Paulus); w łacińskim przekładzie Wilhelma Holzmannna, znanego pod zhellinizowaną formą nazwiska Xylander; w latach 1561-1570 przetłumaczył on z greki na łacinę wszystkie dzieła Plutarcha
- Alex.* – *Alexander* (Aleksander Wielki)
- PROP. – Sextus Propertius (Propercjusz), *Elegiae* (Elegie)
- PRUDENT.*Apoth.* – Aurelius Prudentius Clemens (Prudencjusz), *Apotheosis* (Boskość Chrystusa); przekład: Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Boskość Chrystusa*, [w:] tenże, *Poezje*, przekład, wstęp i opracowanie M. Brożek, Warszawa 1987, s. 84-111 („Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy”, t. 43)
- Ps.-AUG.*Serm.erem* – Pseudo-Augustinus (Pseudo-Augustyn), *Sermones ad fratres in eremo / Sermones ad heremitas* (Kazania do braci na pustyni)
- Ps.-SEN.*Epigr.* – Pseudo-Seneca (Pseudo-Seneka), *Epigrammata* (Epigramy)
- PUBLIL.*Sent.* – Publius Syrus (Publiliusz Syrus), *Sententiae* (Sentencje)
- RHET.HEREN. – *Rhetorica ad Herennium / De ratione dicendi ad Caium Herennium libri IV* (O wymowie do Gajusza Herenniusza księgi cztery)
- SALL. – Caius Sallustius Crispus (Sallustiusz)
- Cat.* – *De coniuratione Catilinae*; przekład [w:] Gajusz Salustiusz Kripsus, *Sprzysiężenie Katyliny i Wojna z Jugurtą*, przełożył i wstępem opatrzył K. Kumaniecki, Wrocław 1971, s. 3-36 („Biblioteka Przekładów Literatury Antycznej”, t. 18)
- Jug.* – *Bellum Jugurthinum* (Wojna z Jugurtą); przekład [w:] tamże, s. 39-110
- SEN.MI. – Lucius Annaeus Seneca Minor, Philosophus (Seneka Młodszy / Seneka Filozof)
- Apocol.* – *Apocolocyntosis divi Claudii* (Udynienie boskiego Klaudiusza)
- Clem.* – *De clementia* (O łagodności)
- Dialogorum libri duodecim* (Dialogów ksiąg dwanaście)
- Brev.vit.* – *De brevitate vitae* (O krótkości życia); przekład: Lucjusz Anneusz Seneka, *O pocieszeniu do Helwii*, [w:] tenże, *Dialogi*, przełożył, wstępem poprzedził i przypisami opatrzył L. Joachimowicz, Warszawa 1963, s. 69-109
- Consol.Helv.* – tamże, s. 361-403
- Consol.Polyb.* – *Ad Polybium de consolatione* (O pocieszeniu do Polibiusza); przekład: tamże, s. 404-436
- Marc.consol.* – *Ad Marciam de consolatione* (O pocieszeniu do Marcji); przekład: tamże, s. 307-360
- Tranquil.anim.* – *Ad Serenum de tranquillitate animi* (Do Serenusa o spokoju ducha); przekład: tamże, s. 497-545
- Epist.* – *Epistulae morales ad Lucilium* (Listy moralne do Lucyliusza); przekład: Lucius Annaeus Seneca, *Listy moralne do Lucyliusza*, przełożył W. Kornatowski, wstępem i przypisami opatrzył K. Leśniak, Warszawa 1961 („Biblioteka Klasyków Filozofii”)

- Tragoediae* (Tragedie)
Her.Oet. – *Hercules Oetaeus* (Herkules na Ojcie/Ecie)
Phaed. – *Phaedra* (Fedra); przekład: Seneka, *Fedra*, przełożyła A. Świderkówna, opracował W. Strzelecki, Wrocław 1959 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 118)
Troad. – *Troades* (Trojanki); przekład: Lucius Anneus Seneca, *Trojanki. Troades*, przełożyli i opracowali T. Sapota i I. Słomak, wstęp T. Sapoty, przypisy opracowała I. Słomak, Katowice 2016 („Biblioteka Pisarzy Antycznych”, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, nr 3552)
- SIL.ITAL. – Tiberius Catius Asconius Silius Italicus (Sylusz Italik), *Punica* (Opowieść o wojnie punickiej)
- SOPHOCL.*Ant.* – Sophocles (Sofokles), *Antigona* (Antygona)
- STAT.*Theb.* – Publius Papinius Statius (Stacjusz), *Thebais* (Tebaida)
- SUET. – Caius Suetonius Tranquillus (Swetoniusz)
Vitae Caesarum (Żywoty cesarzy); przekład: Gajus Swetoniusz Tranquillus, *Żywoty cesarów*, przełożyła, wstępem i komentarzem opatrzyła J. Niemirska-Pliszczyńska, przedmowę napisał J. Wolński, Wrocław 1987
Aug. – *Divus Augustus* (Boski August); przekład: *Boski August*, [w:] tamże, s. 73-133
Claud. – *Divus Claudius* (Boski Klaudiusz)
Iul. – *Divus Iulius* (Boski Juliusz)
Nero – *Nero* (Neron); przekład: *Nero*, [w:] tamże, s. 234-268
Tib. – *Tiberius* (Tyberiusz)
Tit. – *Divus Titus* (Boski Tytus); przekład: *Boski Tytus*, [w:] tamże, s. 311-317
Vesp. – *Divus Vespasianus* (Boski Wespazjan); przekład: *Boski Wespazjan*, [w:] tamże, s. 298-311
- TAC.*Ann.* – Publius Cornelius Tacitus (Tacyt), *Annales* (Roczniki); przekład: Tacyt, *Roczniki*, [w:] tenże, *Dzieła*, przełożył S. Hammer, Warszawa 1957, t. 1, s. 65-498
- TER. *Adelph.* – Publius Terentius Afer (Terencjusz), *Adelphoe* (Bracia)
- THOM.KEMP.*Imit.Christi* – Thomas à Kempis (Tomasz à Kempis), *Imitatio Christi* (Naśladowanie Chrystusa); przekład: Tomasz à Kempis, *Naśladowanie Chrystusa*, przełożył S. Kuczkowski SJ, Kraków 2009
- VAL.FL. – Caius Valerius Flaccus (Waleriusz Flakkus), *Argonautica* (Wyprawa Argonautów)
- VAL.MAX. – Marcus Valerius Maximus (Waleriusz Maksymus), *Facta et dicta memorabilia* (Czyny i słowa godne pamięci)
- VARRO – Marcus Terentius Varro (Marek Terencjusz Warron)
Ant.rer.div. – *Antiquitates rerum divinarum* (Starożytności spraw boskich)

Menipp. – *Saturae Menippeae* (Satyry menippejskie); fragmenty za wydaniem: Varronis *Menippearum reliquiae*, [w:] Petronii *Satirae et Liber Priapeorum, Adiectae sunt Varronis et Senecae satirae similesque reliquiae*, edidit F. Buecheler, Berolini ³1882, s. 161-224

VERG. – Publius Vergilius Maro (Wergiliusz)

Aen. – *Aeneis* (Eneida); przekład: Publius Vergilius Maro, *Eneida*, przełożył i opracował Z. Kubiak, Warszawa 1987 („Bibliotheca Mundi”)

Georg. – *Georgica* (Georgiki); przekład: Wergiliusz, *Georgiki*, [w:] tenże, *Bukoliki i Georgiki (wybór)*, przełożyła i opracowała Z. Abramowiczówna, Wrocław 1953, s. 48-130 („Biblioteka Narodowa”, Seria II, nr 83)

XENOPH. – *Xenophanes Colophonius* (Ksenofanes z Kolofonu); numeracja fragmentów za: *Frühgriechische Lyriker*, Teil 1: *Die frühen Elegiker*, deutsch von Z. Franyó und P. Gan, griechischer Text bearbeitet von B. Snell, Erläuterungen besorgt von H. Maehler, Berlin ²1981, s. 76–91 („Schriften und Quellen der Alten Welt”, Bd. 24,1)

4. Skróty i edycje dotyczące Biblii i liturgii

Cytaty biblijne [za:] *Biblia w przekładzie księdza Jakuba Wujka z 1599 r.*, transkrypcja typu „B” oryginalnego tekstu z XVI w. i wstępy ks. J. Frankowski, Warszawa ⁵2000 („Prymasowska Seria Biblijna”). Oznaczenia ksiąg biblijnych, skróty i lokalizacje [za:] *Biblia Tysiąclecia*, Poznań ³1983; tytuły ksiąg [za:] *Biblia w przekładzie Jakuba Wujka*:

Rdz – Księgi Rodzaju

1Sm – Pierwsze Księgi Samuelowe

1Krl – Księgi Trzecie Królewskie

1Krn – Księgi Pierwsze Kronik

Ezd – Księgi Pierwsze Ezdraszowe

2Mch – Księgi Wtóre Machabejskie

Hi – Księgi Hiob

Ps – Księgi Psalmów

Prz – Księgi Przypowieści

Koh – Eklezjastes

Mdr – Księgi Mądrości

Iz – Proroctwo Izajaszowe

Jr – Proroctwo Jeremiaszowe

Lm – Treny to jest Narzekania Jeremiasza Proroka

Ez – Proroctwo Ezechielowo

Dn – Proroctwo Danielowe

Ab – Proroctwo Abdiaszowe

Za – Proroctwo Zachariasza

Mt – Święta Jezusa Chrystusa Ewangelia Według Mateusza

Lk – Święta Jezusa Chrystusa Ewangelia Według Łukasza

J – Święta Jezusa Chrystusa Ewangelia Według Jana
 2Kor – List Błogosławionego Pawła Apostoła Do Koryntian Wtóry
 Flp – List Błogosławionego Pawła Apostoła Do Filipian
 1Tm – List Błogosławionego Pawła Apostoła Do Tymoteusza Pierwszy
 2Tm – List Błogosławionego Pawła Apostoła Do Tymoteusza Wtóry
 Hbr – List Do Żydów zwany również Listem Do Hebrajczyków
 1P – List Powszechny Błogosławionego Piotra Apostoła Pierwszy
 2P – List Powszechny Błogosławionego Piotra Apostoła Wtóry
 Ap – Objawienie Błogosławionego Jana zwane również Apokalipsą

Breviarium Romanum – Breviarium Romanum ex decreto SS. Concilii Tridentini restitutum...) cum officiis Sanctorum novissime per Summos Pontifices usque ad hanc diem concessis, Romae 1843

Mszal rzymski – Mszał rzymski z dodaniem nabożeństw nieszpornych, opracował G. Lefebure, przekład polski opracowali mnisi Opactwa w Tyńcu, etc., Tynec-Bruges 1956

5. Skróty nazw archiwów, bibliotek i zbiorów

AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

APP – Archiwum Publiczne Potockich w AGAD

AR – Archiwum Radziwiłłów w AGAD

AHWilno – Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (Lietuvos valstybės istorijos archyvas)

BCzart – Biblioteka Książyk Czartoryskich w Krakowie

BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie

BKórn – Biblioteka PAN w Kórniku

BKUL – Biblioteka Uniwersytecka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie

BOZ – Biblioteka Ordynacji Zamojskiej w BN

BOss – Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich PAN we Wrocławiu

BPaw – Biblioteka Pawlikowskich w BOss

BRacz – Biblioteka Raczyńskich w Poznaniu

BŚ – Biblioteka Śląska w Katowicach

BUAM – Biblioteka Uniwersytecka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

BUW – Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego

LNNBU – Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyuka (Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника)

ARm – zespół (fond) 91, Archiwum Radziwiłłów w LNNBU

BBaw – zespół (fond) 4, dział (opys) 1, zbiór rękopisów Biblioteki Barworskich w LNNBU

BOssLwów – zespół (fond) 5, dział (opys) 1, rękopisy z Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w LNNBU

MNKraków – Biblioteka Muzeum Narodowego w Krakowie

PAU-PAN – Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie

II. ZASADY WYDANIA I OPIS ŹRÓDEŁ

I. ZAŁOŻENIA OGÓLNE

Na potrzeby niniejszej edycji wydawcy dokonali szerokiej kwerendy źródłowej, gdyż proza oratorska wieku XVII nie posiada – jak choćby poezja – rozwiniętej tradycji badawczej i narastającego dzięki pokoleniom filologów rozpoznania¹. Źródła oratorskie po Jakubie Sobieskim zachowały się jedynie w kopiach nieautorskich, przy czym liczba przekazów poszczególnych mów waha się od 1 do 40 (wyjątkowo tylko pojawiają się druki okolicznościowe i dwie antologie oratorstwa: Jana Pisarskiego i Jana Ostrowskiego-Danejkwicza, które w dotychczasowych przywołaniach tekstów Sobieskiego były głównym, jeśli nie jedynym, źródłem). W większości są to kopie rozproszone po rękopisach, czasem występujące w zbiorach oratorskich, które tylko w dwóch przypadkach mają charakter autorskich kolekcji oracji Sobieskiego. W takiej sytuacji wydawcy zdecydowali się oprzeć swoje postępowanie na odtworzeniu tradycji tekstu poszczególnych oracji za pomocą metody stemmatycznej. Ze względu na specyfikę dokumentacji tekstów prozy oratorskiej, znacznie łatwiej i częściej podlegającej przekształceniom w procesie kopiowania niż np. utwory poetyckie, wydawcy przyjęli szereg szczegółowych rozwiązań, w których kierowali się z jednej strony wymogami dokumentacyjnymi edycji krytycznej, z drugiej – pragmatyką i dążeniem do przedstawienia Czytelnikowi możliwie jasnego obrazu swojego postępowania.

Wydawcy skolacjonowali łącznie 285 przekazów tekstów 27 mów pogrzebowych, o ustalonej atrybucji Jakuba Sobieskiego, odnalezionych w 75 źródłach, w tym w 69 manuskryptach².

Dla wyeksponowania związków zachodzących między zbiorami tekstów przyjęto szczególny sposób oznaczania przekazów. Literowe skróty (np. Bw, Cz₁, D₁ itd.) samodzielnie występują w aparacie, natomiast w opisach tradycji

¹ Wydawcy wykorzystali podstawowe wskazania monografistów Jakuba Sobieskiego, Józefa Długosza i Zofii Trawickiej, oraz własne wcześniejsze ustalenia; zob. Barłowska, *Jakub Sobieski*, s. XCIV-CXIV; Barłowska, *Swada i milczenie*, np. s. 32-36, 38, 75, 84, 93, 176-177, 179-180, 184-185, 197-199; Ciszewska, *Tuliusz domowy*, s. 228, 230-231, 245-246.

² Nie uwzględniono przekazów, w których przypadku autorstwa Sobieskiego nie udało się potwierdzić.

towarzyszą im rozwinięte określenia, zawierające siglum biblioteczne i sygnaturę (w przypadku rękopisów, np. BBaw f. 4, op. 1/1321, BCzart 373 IV itd.) lub skrót tytułu (w przypadku druków, np. *Rzecz* itd.). Wydawcy odeszli od dotychczasowej praktyki serii z uwagi na zbyt dużą liczbę świadków. Grecką literę *α* zarezerwowano dla archetypu, pozostałe zależności wyrażano literami alfabetu łacińskiego A, B, C (np. A – A₁, a₁, a₃; A₂, a₂, a₄, a₆ itd.). Litera A zarezerwowana jest dla linii, w której występuje przekaz BOss 400 II (O_A) i/lub BOss 3567 II (O_B), będące podstawą wydania (z wyjątkiem mowy II na pogrzebie N. Dłoty ze względu na inną podstawę).

Schematy tradycji i towarzyszące im opisy tradycji obejmują wszystkie odnalezione dla danej mowy przekazy, jednak w przypadku występowania na kolejnych piętrach stemmy wielu świadków w oracjach mających więcej niż 10 przekazów ograniczono dokumentację w aparacie. Obejmuje ona co najmniej dwa piętra stemmy, kolejne są uwzględniane, jeśli brakuje wcześniejszych świadków. Każdorazowo szczegółowa informacja o notowanych w aparacie przekazach znajduje się na końcu opisu tradycji tekstu danej mowy. W schematach dla poziomów dalszych, nienotowanych w aparacie, zarezerwowano małe litery alfabetu łacińskiego (np.: a₁, a₃, a₅ lub a₂, a₄, a₆).

Łącznie w aparatach zamieszczono lekcje świadków pochodzących z 54 manuskryptów i druków, które zostały szczegółowo przedstawione w „Opisie źródeł”. Poza aparatem znalazły się przekazy pochodzące z 21 rękopisów i druków, których miejsce w stemmie opisano każdorazowo w „Tradycji tekstu”.

W aparacie jako pierwszą notuje się lekcję prawidłową, wszystkie zaś pozostałe, które nie zostały oznaczone jako warianty tekstu (war.), uznano za błędne ze względu na pozycję przekazu w stemmie lub z powodów gramatycznych, logicznych czy retorycznych.

W przypadkach, gdy ułożona stemma miała charakter dwudzielny, lekcje odmienne, wspólne dla całej rodziny przekazów, uznawano za warianty tekstu, zaś izolowane – za błędy. Wyjątek stanowiła sytuacja, gdy obie rodziny w danym miejscu dają lekcję (lub lekcje) ewidentnie błędną. Gdy tylko było to możliwe, wydawcy dokonywali poprawki według sensownej lekcji niższego świadka (koniektura za poprawką z epoki).

W przypadku stemmy trójdzielnej świadectwo dwu linii przeciwko jednej uznawane było za decydujące. Gdy zdarzały się uszkodzenia tekstu, które powodowały występowanie danego passusu tylko w świadkach dwu linii, postępowano jak wobec stemmy dwudzielnej.

Symbol Σ (sigma) przyjęto w celu zachowania przejrzystości aparatu na oznaczenie zgodności przekazów (*consensus codicum*), poza wyszczególnionymi. Stosowano go w ograniczonym zakresie, tzn.: zastępuje on grupę przekazów w obrębie lekcji wymienionej jako pierwsza, gdy maksymalnie dwa przekazy świadczą przeciwko pozostałym: niezgodnie albo zgodnie; niezgodnie – w postaci maksymalnie dwóch błędów izolowanych w przypadku co najmniej czterech przekazów dokumentujących ślad; zgodnie – w postaci

jednego i tylko jednego błędu łączącego dwa i tylko dwa przekazy w przypadku co najmniej pięciu przekazów dokumentujących ślad.

Szczególny tryb postępowania przyjęto w odniesieniu do nazwisk pojawiających się w obrębie podziękowań: jeżeli nazwiska, przy jednoczesnym braku godności bądź urzędu, poświadczone są w jednej linii tradycji, to nie traktowano ich jako warianty czy błędy, ale przeciwnie, przyjmując hipotetycznie ich pominięcie za błąd, wprowadzono je jako uzupełnienia – lekcje poprawne (wiadomo z praktyki oratorskiej, że końcowe podziękowania zawsze musiały zawierać konkretne wskazania osób, a jednocześnie były fragmentem najczęściej opuszczanym lub stopniowo upraszczanym przez pomijanie szczegółów). Jednak w bezpośrednim zwrocie do adresata opatrzenie sprawowanego urzędu nazwiskiem traktowane jest jako późniejszy dodatek, gdyż do identyfikacji osoby wystarcza urząd (np. VII 25; IX 36-37).

Dla oznaczenia opustek w tekstach przekazów w aparacie stosowane są dwa określenia: „brak” oraz „brak do”. Pierwsze z nich odnosi się wyłącznie do danej lekcji. Drugie zaś wskazuje opustkę obejmującą więcej niż jedną lekcję – w takim przypadku zawsze podawane są pierwsze słowa dalszego ciągu tekstu przekazu.

W aparacie nie wydzielano jako osobnych lekcji, w których różnice nie wprowadzały zasadniczych zmian sensu i ograniczały się do drobnych odmian leksykalnych, fleksyjnych czy składniowych, m.in.: *aniż / aniżeli / niż / niżli; atoli / otoli; aza / azaż; dosyc / dość; gotów / gotowym [będąc]; inszych / innych; jednak / jednakowo; jedynowładztwa / jednowładztwa; mię / mnie; je / ich [nie zwiłali]; oczy / oczu [nie nasyciwszy]; onych / owych; oto / ato; owo / awo; pojrzeć / spojrzeć; przeciw / przeciwko; się / siebie; swym / swoim; tęż / tąż [oddać]; trzeci / III; Twórcą / Stwórcą; wspomina / spomina; wszelką / wszelaką; wyprawiony / wyprawion; zakamieniały / zakamiały; zaś / zasię; znalazł / nalazł; zostawić / ostawić itp. Nie wydzielano w osobnych lekcjach również różnic w zakresie tytułatury i formuł grzecznościowych, jeśli nie wprowadzały one zmiany osoby, do której formuła się odnosi (m.in.: *JKM / JKMPnM / KJM / KJPnM; JMP / JMPMMP* itp.), a w niektórych przypadkach również odmiennych zapisów nazw własnych. W wielu przypadkach (zawsze zaś z wyłączeniem lekcji z oznaczeniem Σ) różnice tego typu zostały w celach dokumentacyjnych zapisane w nawiasach kwadratowych.*

Numery mów (oznaczone cyframi rzymskimi), numery zdań (oznaczone cyframi arabskimi) oraz tytuły w nawiasach kwadratowych pochodzą od wydawców. Poniżej tytułów podano oryginalne nagłówki pochodzące z podstawy wydania. W oracjach istnieje tylko luźny związek między zapisem tekstu oracji i jego nagłówkiem, ponieważ w procesie kopiowania tytuły tekstów oratorskich podlegają zmianom w stopniu nieporównanie większym, niż dzieje się to w przypadku utworów poetyckich, gdyż mają jedynie z większą lub mniejszą dokładnością identyfikować osoby i okoliczności: miejsce, czas itp. Tytuł mowy nie stanowi jej części integralnej, nie wybrzmiewa w *actio*,

ma charakter modułowy, bowiem jego komponenty, pełniące głównie funkcje informacyjne, można z dużą dowolnością przesuwać bez szkody dla sensu. Ponadto tytuł nie nadbudowuje jakości artystycznej, lecz zazwyczaj jest funkcjonalnie dostosowany do charakteru konkretnego zbioru. Rekonstrukcji poddano teksty oracji, bez wtórnych wobec nich nagłówków.

Odtwarzana dla każdej mowy tradycja tekstu wraz ze stemmą została dla wygody Czytelnika umieszczona na początku aparatu krytycznego każdej kolejnej mowy.

Wszelkie odesłania do tekstów mów Sobieskiego lokalizowane są za pomocą skrótów: cyfry rzymskiej oznaczającej numer mowy i cyfry arabskiej oznaczającej numer zdania, np. XXV 3.

2. PODSTAWY WYDANIA

Największa liczba oracji Jakuba Sobieskiego zachowała się w dwu manuskryptach, które można określić jako zbiory autorskie: BOss 400 II i BOss 3567 II.

Rękopis BOss 400 II (O_A) na s. 1 opatrzony został tytułem³: „PISMA Y MOWY ROZNYCH / CZASOW JE^O MSCIPANA JAKU/BA SOBIESKIEGO KRAYCZEGO Koronnego A na ten Czas Woiewody Belskiego”.

Bezpośrednio pod nim zapisano tytuł i tekst mowy (VI) na pogrzebie Bartłomieja Nowodworskiego (karta ta jest lekko wyszczerbiona, a jej brzegi mocno przetarte). Manuskrypt posiada dawną paginację, każda strona ujęta jest w staranną podwójną ramkę, zaopatrzona w żywą paginę, a poszczególne teksty zapowiadają wykaligrafowane tytuły. Strony 1-277 wypełniają zapisane jedną ręką teksty autorstwa Jakuba Sobieskiego, w znakomitej większości oracje, z rzadką przeplatane listami, znalazł się tu także jego wiersz – *Pieśń o Podborcach*⁴. Ostatni zanotowany dokument Sobieskiego to list do sejmiiku wisznieńskiego z 9 lipca 1641 r. (s. 271-277), skierowany przezeń po raz pierwszy od momentu objęcia funkcji wojewody ruskiego. Zgodnie więc z zapowiedzią tytułową teksty nieznacznie przekraczają datę 8 czerwca 1641 r., kiedy to Sobieski z godności wojewody belskiego (sprawowanej od 20 marca 1638 r.) postąpił na województwo ruskie.

Dalej zapisy prowadziła ta sama osoba, ale ich charakter zmienił się na typowy dla kopiariusza historycznego (wpisano np. „Rokosz gliniański” i tekst Konfederacji tyszowieckiej). Na s. 307-318, pewnie jako uzupełnienie poprzednich zapisów, pojawia się jeszcze zespół kilkunastu (głównie anonimowych) wzorów oracji weselnych, wśród których znalazły się cztery mowy historyczne, w tym – bez określenia czasu – *Jego M[o]ść Pan Jakub Sobieski*

³ Wszystkie rękopiśmienne tytuły w „Komentarzach” ujęte w cudzysłów podane są w transliteracji, a pisane kursywą w transkrypcji.

⁴ J. Długosz, „*Pieśń o Podborcach*” *Jakuba Sobieskiego*, „Ze Skarbcza Kultury” (1988), 46, s. 9-10.

oblubińcowi siostrę swoją oddaje (s. 307-308 – w 1619 r. Gryzeldę Janowi Rozrażewskiemu) i dwa dziękowania, będące odpowiedziami na mowy przy oddawaniu panny ogłoszone przez Sobieskiego: *Dziękowanie za Jej M[os]ć Pannę Gryzeldę Zamoyską, kanclerzanę koronną, w Zamościu 1639* (s. 312-314) i *Dziękowanie za Księżnę Wiszniowiecką* (s. 316-317). Jedynym śladem naprowadzającym na środowisko, w którym mógł być przechowywany rękopis, jest *Dziękowanie na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Krzysztofa Dziuulskiego przez Jego M[os]ci Pana Zaklikę 1667* (s. 303-306 – pozostawione miejsce, tekst urwany), ogłoszone w obecności syna Jakuba Sobieskiego – Jana, wtedy marszałka wielkiego i hetmana polnego koronnego. Od s. 319 manuskrypt był uzupełniany różnymi rękami, dokonującymi dość przypadkowych wpisów i tylko na do kolejnej karcie (s. 328) znalazł się swoisty rewers, podpisany 28 lutego 1757 r. w Stanisławowie przez „S[?] Karczewskiego”, który pożytych „...książki Mówcy Polsk[iego] u W[ielmożnego] J[ego] M[os]ci Pana Łossowskiego, stolnikiewicza braclawskiego...”

Zapisane w pierwszej części rękopisu mowy to wystąpienia na pogrzebach, weselach i sejmach ułożone w porządku chronologicznym, z jednym, ale znaczącym jego zaburzeniem na początku. Po wpisanej zgodnie z następstwem czasowym mowie na pogrzebie Bartłomieja Nowodworskiego 1625 r. i oracjach z sejmu 1626 r., którego Sobieski był marszałkiem („za Aleksandrem Koniecpolskim”, „witanie od posłów”, „przy egzorbitancyjach”, „na kolokwium z senatem”, „za królewiczem Władysławem”, „za Inflantczykami”, „podziękowanie hetmanowi Stanisławowi Koniecpolskiemu”, „żegnanie króla od posłów”), znalazły się mowy z pogrzebów Andrzeja Boboli (1616 r. – I), Stanisława Żółkiewskiego (1621 r. – III), Jana Karola Chodkiewicza (1622 r. – IV), Jana Żółkiewskiego (1623 r. – V), Reginy Żółkiewskiej (1626 r. – VII), Prokopa Sieniawskiego (1627 r. – VIII) i podobny zestaw oracji, ale z sejmu 1623 r., również obradującego pod łaską Sobieskiego. W sumie w części stanowiącej autorski zbiór skopiowano ponad 60 oracji⁵, w tym 24 funeralne (ostatnia na pogrzebie Konstantego i Jerzego Wiśniowieckich 1641 r. – XXV).

Drugi rękopis zawierający zbiór mów Jakuba Sobieskiego – **BOss 3567 II** (O_B) jest zorganizowany inaczej. Przeważająca jego część została zapisana jedną ręką, która dokonała też rozplanowania całości, wydzielając w manuskrypcie trzy części, oddzielone nagłówkami:

- k. 1r: *Mowy i vota, listy rozmaite Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego in Anno 1646 na sejmach i inszych publicznych aktach;*
- k. 91r: *Mowy różne weselne J[ego] M[os]ci P[ana] Jakuba Sobieskiego;*
- k. 161r: *Mowy [nadpisane: J[ego] M[os]ci P[ana] Jakuba Sobieskiego, który był] wprzód J[ego] M[os]ci Pana krajczego koron[nnego], potem*

⁵ W liczbie ogółem 63. tekstów znajdują się także dwa przekazy „konceptów” Jakuba Sobieskiego, tj. mów opracowanych, ale niewyłoszonych.

w[ojewo]dy bełskiego, na ostatek kasztelana krakowskiego pogrzebowe (tytuł części pogrzebowej zbioru wpleciony w tytuł pierwszej oracji z pogrzebu Nowodworskiego).

Do tytułu poprzedzającego część pierwszą inna ręka wplotła podpis: „Joseph Comte de Mniszech S.S.”. Podział ten stał się podstawą uporządkowania zapisów według okoliczności wygłaszania oracji. Jednak w każdej z wydzielonych w manuskrypcie części pozostały wolne karty, na których prawdopodobnie zapisy miały być kontynuowane już na bieżąco. Zostały one doprowadzone do roku 1646, a najpóźniej wpisane mowy to kondolencja na pogrzebie Stanisława Koniecpolskiego (30 kwietnia 1646 r.) i oddawanie panny na wesele córki Jerzego Ossolińskiego (3 czerwca 1646 r.) niespełna dwa tygodnie przed śmiercią samego Jakuba Sobieskiego (zmarł w Żółkwi 13 czerwca). Wolne karty drugi kopista wypełniał różnymi materiałami historycznymi, wśród których znajdowały się też oracje. Wreszcie trzecia ręka dokonywała różnorodnych wpisów w czasach Jana III Sobieskiego.

Analiza zawartości drugiego manuskryptu, BOss 3567 II (O_B), wskazuje na jego pokrewieństwo ze zbiorem mów „wojewody bełskiego” z rękopisu BOss 400 II (O_A):

MOWY NA POGRZEBACH	BOss 400 II (O _A)	BOss 3567 II (O _B)
VI. Bartłomiej Nowodworskiego	s. 1-6	k. 161r-162v
I. Andrzeja Boboli	s. 26-30	k. 162v-163v
III. Stanisława Żółkiewskiego	s. 30-36	k. 163v-166v
IV. Karola Chodkiewicza	s. 36-46	k. 166v-170r
V. Jana Żółkiewskiego	s. 47-50	k. 170r-171r
VII. Reginy Żółkiewskiej	s. 50-53	k. 171v-172v
VIII. Prokopa Sieniawskiego	s. 53-59	k. 172v-175r [bl., pominięta k. 174]
IX. Krzysztofa Zbaraskiego	s. 79-84	-----
X. Jana Daniłowicza [przy wyprowadzeniu ciała]	s. 86-87	k. 175r-175v
XI. Jana Daniłowicza	s. 87-89	k. 175 v-176 v
Aneks. Królowej Konstancji [ćwiczebna]	s. 99-106	k. 176v-178v
XII. Jerzego Zbaraskiego	s. 106-114	k. 179v-183r
XIII. Stanisława Daniłowicza	s. 114-116	k. 183r-184r
XV. Władysława Ostroroga	s. 116-118	k. 184r-184v
XIV. Anny Eufrozyny Sieniawskiej	-----	k. 185r-186r
XVI. Stanisława Tęczyńskiego	s. 127-130	k. 186r-187r
XVII. Zofii Daniłowiczowej	s. 130-132	k. 187r-188r
XVIII. Anny Ostrogskiej	s. 132-140	k. 188r-191v
XIX. Mikołaja Sieniawskiego	s. 151-160	k. 191v-196r
XX. Aleksandra Zborowskiego	s. 172-176	k. 196r-197v
XXI. Tomasza Zamoyskiego	s. 180-190	k. 197v-201r
XXII. Mikołaja Herburta	s. 204-206	k. 201v-202r
XXIII. Aleksandra Wiśniowieckiego	s. 233-235	k. 202r-203 r

XXIV. Barbary Ostrorogowej	s. 263-265	k. 203r-204v
XXV. Konstantego i Jerzego Wiśniowieckich	s. 267-270	k. 204v-206r
XXVI. Stanisława Bonifacego Mniszcha	k. 206r-207r	-----
XXVII. Stanisława Koniecpolskiego	k. 207r-208v	-----

W rękopisie BOss 3567 II (O_B) – tak samo jak w BOss 400 II (O_A) – wśród mów pogrzebowych jako pierwsze zapisane jest wystąpienie na pogrzebie Bartłomieja Nowodworskiego (1625 r.), a po nim na pogrzebie Andrzeja Boboli (1616 r.), tak samo i tu, i tu mowy sejmowe otwiera oracja za Aleksandrem Koniecpolskim (1626 r.) i pozostałe mowy z tegoż sejmu, a dalej pojawiają się zaburzające chronologię wystąpienia na sejmie roku 1623. W obrębie poszczególnych części manuskryptu BOss 3567 II (O_B) niemal ściśle zachowany został układ chronologiczny, a ponadto we wszystkich trzech częściach mowy zapisywano w takiej samej kolejności jak w manuskrypcie BOss 400 II (O_A), tak jakby przepisując je z rękopisu o układzie chronologicznym i jedynie klasyfikując według wyznaczonych kategorii: mowy sejmowe, weselne i pogrzebowe. Pominięcie oracji na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego (IX) mogłoby być błędem kopisty, o ile raczej nie należy traktować jej obecności w rękopisie BOss 400 II (O_A) jako włączenia tekstu z drugiego źródła, co zdaje się sugerować spokrewnienie z innymi niż w przypadku pozostałych mów przekazami (zob. stemma IX część A i por. np. stemma III, XII). Pojawia się natomiast w BOss 3567 II (O_B) nieznaną rękopisowi BOss 400 II (O_A) mowa na pogrzebie Eufrozyny Sieniawskiej. Część pogrzebową uzupełniają ponadto dwie kopie mów z lat późniejszych, czyli z pogrzebu Bonifacego Mniszka (1645 r. – XXVI) i Stanisława Koniecpolskiego (1646 r. – XXVII).

Wnioski wynikające z analizy zawartości i układu rękopisów w pełni potwierdzają obserwacje tekstologiczne. We wszystkich (tj. 23.) przypadkach występowania kopii oracji w obydwu zbiorach krytyka tekstu dowiodła, że wywodzą się one od wspólnego przodka, w wielu wypadkach przekazującego pełniejsze wersje tekstu niż inne, rozproszone przekazy, ale już skażonego licznymi błędami. Można przy tym zakładać pierwszeństwo chronologiczne BOss 400 II (O_A). Odpisanie uporządkowanych zgodnie z następstwem czasowym mów Sobieskiego musiało nastąpić przed jego nominacją na wojewodę ruskiego w 1641 r. (że było to żmudne przepisywanie, świadczy dopisek na s. 239: „Już, już, już, już dobranoc, już, już, dobranoc, dobra [...]”). Dla rękopisu BOss 3567 II (O_B) *terminus post quem* stanowi data mianowania Sobieskiego na kasztelanię krakowską – 4 kwietnia 1646 r.

Być może istnienie hipotetycznego źródła, będącego przodkiem dla BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), należałoby wiązać z domem Jakuba Sobieskiego. Zdaje się o tym świadczyć określenie miejsca, pojawiające się przy mowie na pogrzebie wojewodziny ruskiej, Zofii Daniłowiczowej (XVII): „tu, w Żółkwi, 27 Novembris Anno 1634” (BOss 400 II (O_A), s. 130). Od czasu małżeństwa z Teofilą Daniłowiczówną (16 maja 1627 r.) Sobieski wszedł w posiadanie dóbr

po Żółkiewskich, a od roku 1637 rezydował głównie w Żółkwi. Polityk ten miał zwyczaj skrupulatnego dokumentowania swojej działalności, o czym świadczą jego liczne pisma, szczególnie diariusze⁶. Znaczące, że rękopis BOss 400 II (O_A), który prezentuje jego wystąpienia (zarówno polityczne, jak pogrzebowe i weselne) w układzie niemal chronologicznym, pomija ważne i popularne mowy wygłoszone w związku z elekcją Władysława IV. Zostały one natomiast udokumentowane w innym miejscu, zachowały się bowiem do dziś diariusze spisane w domu Sobieskiego – np. rękopis BCzart 363 IV, zawierający *Acta interregni po śmierci Króla Jego Mości Zygmunta III oraz Dyjariusz aktu i sejmu koronacji Władysława Czwartego w domu Jego Mości Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego, pisane i przez Jego Mości accurate trutynowane*, oraz rękopis AGAD Archiwum Publiczne Potockich 303: *Acta interregni po śmierci Króla Jego Mości Zygmunta Trzeciego i dyjariusz aktu i sejmu koronacji Władysława IV w domu Jego Mości [i] Pana Sobieskiego, krajczego koronnego, pisane i przez Jego Mości samego accurate trutynowane* – a więc nie zachodziła potrzeba dodatkowego utrwalenia wpisanych do nich oracji.

Charakterystyczne jest również, że poza mową z pogrzebu Andrzeja Boboli (I) w obydwu zbiorach nie pojawiają się żadne wystąpienia sprzed 1621 r., chociaż Sobieski po powrocie z podróży po Europie od razu rozpoczął działalność publiczną⁷ i jest nieprawdopodobne, by w latach 1613–1620 nie wygłosił żadnej mowy pogrzebowej. Trzeba raczej przyjąć, że umieszczenie w autorskim zbiorze mowy z pogrzebu podkomorzego koronnego Andrzeja Boboli jest wyjątkiem i upamiętnieniem przełożonego Sobieskiego z czasów, gdy był on tylko dworzanim króla Zygmunta III. Wydaje się to tym wyraźniejsze, że pominięto orację z wesela siostry w 1619 r., przepisaną w dalszej części manuskryptu z jakiegoś innego źródła, już w ramach zespołu obcych oracji weselnych⁸.

Zbiór będący przodkiem obydwu zachowanych kolekcji mógł zacząć powstawać gdzieś w połowie lat 20., kiedy Sobieski ustabilizował swoje życie prywatne: żeniąc się w 1627 r. z Teofilą Daniłowiczówną, otrzymał w roku 1628 urząd krajczego koronnego i w tymże roku urodził mu się pierwszy syn – Marek, czyli w naturalny sposób nadszedł czas dojrzałości i porządkowania własnych pism. Jednocześnie tak się złożyło, że początek lat 20. przyniósł dramatyczne wydarzenia w rodzinie Żółkiewskich, z którą Sobieski się

⁶ Wydania: Sobieski, *Diariusz ekspedycyjnej moskiewskiej dwuletniej królewicza Władysława 1617-1618*, opracowali J. Byliński, W. Kaczorowski, Opole 2010; J. Sobieski, *Pamiętnik wojny chocimskiej ksiąg troje*, przeł. W. Syrokomla, Petersburg 1854; J. Sobieski, *Peregrynacja po Europie – (1607-1613). Droga do Baden (1638)*, opracował J. Długosz, Wrocław 1991 (reprint: Wrocław 2005 – „Skarby Biblioteki Narodowej”).

⁷ Ślady jej pozostały np. w oracjach, z których pierwsza to poselstwo od króla na sejmik (wg rękopisu w Wiszni w 1613 r., jak przypuszcza Z. Trawicka – na sejmik lubelski), BOss 1849 I, k. 5.

⁸ O innych przekazach mowy zob. Barłowska, *Jakub Sobieski*, s. XCV.

spowinowacił. Jeśli wziąć pod uwagę przebadane do dziś sposoby funkcjonowania oratorstwa w tradycji rękopiśmiennej, nie ulega wątpliwości, że zbiór, od którego wywodzą się rękopisy BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), zawierał prywatną kolekcję Sobieskiego.

W takiej sytuacji o wybraniu za podstawę edycji większości mów (tzn. 24.) jednego z dwu opisanych rękopisów zdecydowała przede wszystkim mniejsza liczba błędów własnych, jaką charakteryzowały się kopie ze zbioru BOss 400 II (O_A). Przekazy zapisane w BOss 3567 II (O_B) stały się podstawą edycji dla 3 oracji nienotowanych w BOss 400 II (O_A), tzn. na pogrzebie Eufrozyny Sieniawskiej (XIV), Bonifacego Mniszcha (XXVI) i Stanisława Koniecpolskiego (XXVII). Tylko w przypadku mowy na pogrzebie N. Dłoty (II) wydawcy musieli się odwołać do innej kopii, wybierając za podstawę przekaz rękopisu BKUL 3230 (UL₂). Można przypuszczać, że mowa ta powstała po roku 1618 (zob. „Objaśnienia”, s. 434), ale przed momentem, gdy Sobieski prawdopodobnie zdecydował się na systematyczne tworzenie dokumentacji swojej oratorskiej działalności.

3. MOWY NIESŁUSZNIE PRZYPISYWANE JAKUBOWI SOBIESKIEMU

Wydawcy znają 5 mów pogrzebowych, którym pewne przekazy przypisują autorstwo Sobieskiego. Jeden przypadek to mowa historyczna, pozostałe to teksty wzorcowe, i w takim też porządku zostanie rozpatrzona wiarygodność ich atrybucji.

Mowa historyczna

Dziękowanie przy wyprowadzaniu ciała Ottona Denhoffa (incipit: „Nie nowy lament, ani nowa skarga...”).

Oracja wygłoszona w 1626 r. (jakiś czas po bitwie pod Gniewem 22 września – 1 października 1626 r.) znana jest wydawcom z trzech przekazów, z których dwa podają sprzeczne informacje na temat autorstwa, a trzeci jest anonimowy:

1) BOss 1849 I, k. 1r-2r, [tytuł:] *Przedmowa do Ichm[ości], którzy wyprowadzali z Torunia ciało zmarłego J[ego] M[ości] P[ana] Ottona Denoffa [Doenhoffa], w potrzebie pod Gniewem postrzelonego, (1626 r.) przez Jakuba Sobieskiego;*

2) BKórn 201, k. 301r-302r, [tytuł:] *Przedmowa, kiedy wyprowadzano z Torunia ciało zabitego P[ana] Ottona Donhoffa pod Gniewem [w rejestrze rzeczowym mowa przypisana Jerzemu Ossolińskiemu];*

3) BUW 50, k. 278r-279r, [tytuł:] *Przedmowa do Ichm[ościów], którzy wyprowadzali z Torunia ciało zmarłego J[ego] M[ości] P[ana] Ottona Denoffa w potrzebie pod Gniewem postrzelonego.*

Rękopis BOss 1849 I to sporządzony przez Stanisława Przyłęckiego odpis kilku, najprawdopodobniej nieznanymi mu skądinąd, mów Sobieskiego z nieistniejącego dzisiaj rękopisu Biblioteki Wilanowskiej 40. Sugeruje to spis

na karcie pierwszej nieliczbowanej, który choć wygląda jak zestawienie zawartości rękopisu, wymienia mowy w nim niezapisane, pojawiające się w innych przekazach (na pogrzebach: Stanisława Żółkiewskiego, Andrzeja Boboli, Jana Żółkiewskiego, Reginy Żółkiewskiej, Prokopa Sieniawskiego, Jana Daniłowicza – dwie: zapewne przy wyprowadzeniu ciała i dziękowanie, Jana Karola Chodkiewicza i Krzysztofa Zbaraskiego oraz dwie oracje sejmowe i weselne oddawanie Heleny Wiśniowieckiej), wynotowane zapewne dla pamięci przez historyka starającego się najwyraźniej zgromadzić dokumentację oratorskiej działalności Sobieskiego. Oprócz mowy przy wyprowadzeniu ciała Denhoffa znalazły się w rękopisie jeszcze: poselstwo od króla na sejmik (opisany jako na sejmik w Wiśni, w istocie na sejmik lubelski⁹) i wotum na sejmiku 1613 r., dwie prośby: za Aleksandrem Gosiewskim na sejmie 1615 r., za „panem kawalerem” (tj. Bartłomiejem Nowodworskim) z tegoż sejmu i weselne oddawanie upominku dla żony od pana Mniszcha, a także dwie mowy z elekcji 1632 r. Nieprzypadkowość tak ukształtowanego zbioru mów Sobieskiego wzmacnia wiarygodność przekazu, ale przy nieistnieniu źródła, z którego teksty zostały skopiowane, nie można jej poddać dalszemu badaniu.

Natomiast rękopis BKórń 201 zawiera *Zwierciadło dzieł rocznych* Zygmunta Aleksandra Koniecpolskiego, napisane przed rokiem 1659¹⁰. Przekaz oracji włączony w historiograficzne dzieło znalazł się pod rokiem 1627 (tak wskazuje żywa pagina) i został tam zapisany anonimowo, ale Koniecpolski dołączył do swej pracy rzeczowy „regestr”, w którym identyfikuje jako autora Jerzego Ossolińskiego. Pochodzące z epoki świadectwo Koniecpolskiego nie budzi wątpliwości. Mając więc do dyspozycji dwie sprzeczne przesłanki tekstowe, trzeba sięgnąć po argumenty zewnętrzne. Ponieważ biografia Jakuba Sobieskiego została dobrze udokumentowana przez jego monografistów, można stwierdzić, że Sobieski po powrocie z pierwszego sejmu w roku 1626 przebywał przez kilka kolejnych miesięcy w swoich dobrach w Krasnymstawie i zajmował się załatwianiem różnych spraw prywatnych. Nie uczestniczył nawet w drugim sejmie w tymże roku obradującym w Toruniu, blisko terenów walk ze Szwedami, za to od początku roku 1627 starał się o rękę Teofili Daniłowiczówny¹¹, czyli jesienią 1626 r. najpewniej ani pod Gniewem, ani w Toruniu nie był. Ponadto, o ile Sobieskiego nie łączyły bliższe związki z Denhoffami, to Jerzy Ossoliński miał Ottonowi Denhoffowi ufundować nagrobek¹², a 26 lutego 1645 r. jego

⁹ Ustaliła to Zofia Trawicka, *Jakub Sobieski*, s. 82 i 102.

¹⁰ R. Marciniak, M. Muszyński, J. Wiesiołowski, *Katalog rękopisów staropolskich Biblioteki Kórnickiej XVI-XVIII w.*, t. 1, Wrocław 1971, s. 481.

¹¹ Zob. J. Długosz, „*Pieśń o Podborcach*” *Jakuba Sobieskiego*, op. cit., s. 22-23.

¹² Zob. Starowolski, *Monumenta Sarmatarum*, s. 317-318. Podpis informuje, że nagrobek wystawił Kasper Denhoff: *carissimi patruelis memoriae* (‘pamięci najdroższego kuzyna’), natomiast epitafium stworzył Jerzy Ossoliński: *thesaurarius curiae regis, utriusque intimus nec ita morte avellendus amicus* (‘skarbnik dworu króla, najbliższy ich obydwu przyjaciel, z którym i śmierć nie rozłączy’).

córka Anna Teresa poślubiła Zygmunta Denhoffa, syna Kaspra, wojewody sieradzkiego. Tak więc najprawdopodobniej to Ossoliński przemówił z podziękowaniem od rodziny w ostatniej drodze Ottona Denhoffa z Torunia do Kruszyny, gdzie spoczął „in mausolao Denhoffiano”.

Uwzględniając zatem rozpatrzone powyżej argumenty, wydawcy odrzucili autorstwo Sobieskiego w odniesieniu do mowy przy wyprowadzeniu ciała Ottona Denhoffa i nie zdecydowali się na publikację tekstu.

Wzorcowe mowy pogrzebowe

- 1) dziękowanie od rodziny (incipit: „Wieczny dekret i wyrok nieodmienne na wszystek naród ludzki...”);
- 2) dziękowanie od rodziny (incipit: „Wprawdzie nie byłoby przyczyny i okazji...”);
- 3) dziękowanie od rodziny (incipit: „Śmierć nie jest szkodą, ale pożytkiem...”);
- 4) kondolencja od gości (incipit: „Widzimy na oko, jako śmierć...”).

Pierwsza z wzorcowych oracji przypisywanych Sobieskiemu znana jest wydawcom z ośmiu przekazów rękopiśmiennych (siedmiu przekazów całości mowy i jednego krótkiego fragmentu), a także fragmentarycznie z drukowanego wzornika oratorskiego: *Problemata abo Pytania o przyrodzeniu człowieczym, z łacińskiego na polski język przełożone przez Kalikstego Śakowicza, do których przydane są i przedmowy aktom weselnym i pogrzebowym służące*, Kraków: [b.dr.], 1620, k. B₂r¹³ (data ta określa *terminus ante quem* powstania tekstu). W trzech z nich mowa występuje w postaci całkowicie uwzorcowionej, tzn. bez wskazania konkretnych okoliczności: osób, czasu i miejsca. Są to przekazy: BJ 2568, k. 13v-14r, AHWilno f. 1156, op. 2/40 (H₁), k. 131r-v, BOssLwów 2133 (Os₃), s. 129-130¹⁴. I jeśli wziąć pod uwagę także drukowany zbiorek oratorski, widać, że taki sposób funkcjonowania był w jej przypadku dominujący. Jednak w tekście pozostały dość wyraźne sygnały związku z konkretną uroczystością żałobną, np.: „Rodzicielka jego naprzód, a potem Ichm[osć] Panowie bracia i powinni wszyscy uprzejmie W[asz]m[osćiom] wszystkim przez mię, służyć przełożonego, dziękują” (BJ 2568, k. 14r). Już samo pojawiające się tu autookreślenie mówcy jako „sługi przełożonego” nie przystaje do biografii Jakuba Sobieskiego, który jedynie w młodości był dworzaniem króla Zygmunta III.

Autorstwo tej mowy Jakubowi Sobieskiemu przysądają kolejne trzy kopie, przy czym w przypadku zapisu w rękopisie PAU-PAN 1046 (P₁) (k. 383v: *Mowa przez J[ego] M[osći] Pana Jakuba Sobieskiego na pogrzebie jednego szlachcica*) jest to tylko drobny fragment wstępu, zaś pełny tekst podają dwa przekazy:

¹³ O sposobie wykorzystania tekstu oracji o incip.: „Wieczny dekret...” we wzorcowej *Rzeczy na pogrzebie* ze zbioru oratorskiego K. Sakowicza zob. Barłowska, *Swada i milczenie...*, s. 230-232.

¹⁴ Objaśnienie skrótów BJ, AHWilno, BOssLwów znajdzie Czytelnik na s. 164 niniejszej edycji.

1) BJ 5826 (J₄), s. 223-225, [tytuł:] *Tęgoż* [tj. Jakuba Sobieskiego] *przemowa na pogrzebie szlacheckim*;

2) BUAM¹⁵ 546 II (AM), s. 304-305, [tytuł:] *Tęgoż* [tj. Jakuba Sobieskiego] *mowa na pogrzebie jednego szlachcica* [nadpisane:] *Jego M[os]ci P[ana] Jakuba Sobieskiego mowa na pogrzebie jednego szlachcica*.

W obydwu przypadkach rękopisów poświadczających autorstwo Sobieskiego są to zapisy włączone do części egzemplifikacyjnej retorycznych wykładów: w przypadku rękopisu BJ, należącego do Adama Piszczowskiego – do wykładu wygłoszonego w sandomierskim kolegium jezuitów w roku 1649/50¹⁶, zaś w przypadku rękopisu BUAM 546 II (AM) – do wykładu *Hortus Eloquentiae Oratori Polono Ad Florem Omnem Et Fructum Carpendum Propositus*, zapisanego anonimowo również w połowie XVII w. Co ważne, jak pokazuje analiza tradycji przekazanych w tych retorykach oracji Sobieskiego, niebudzących żadnych wątpliwości atrybucyjnych (zob. np. „Tradycja tekstu” i stemmy na s. 199, 229), pochodzą one od wspólnego przodka, a sam tekst oracji poddany został amplifikacjom.

Wspólne pochodzenie przekazów BJ 5826 (J₄) i BUAM 546 II (AM) potwierdza również zestaw i układ zawartych w nich mów pogrzebowych przypisanych Sobieskiemu, który jest niemal identyczny:

Lp.	BJ 5826 (J ₄)	BUAM 546 II (AM)
1	s. 205, [tytuł:] <i>Mowa J[ego] M[os]ci P[ana] Jakuba Sobieskiego na pogrzebie J[ego] M[os]ci P[ana] Bartłomieja Nowodworskiego, kawalera maltańskiego</i>	s. 164-167, [tytuł:] <i>Mowa Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Bartłomieja Nowodworskiego</i>
2	-----	s. 167-173, [tytuł:] <i>Mowa Jego M[os]ci Pana krajczego na pogrzebie Książęcia Jego M[os]ci Zbarskiego, kasztelana krakowskiego</i>
3	-----	s. 217-220, [tytuł i incipit:] <i>Praxis Aliena: Mowa Jego M[os]ci Pana Sobieskiego na pogrzebie Jego M[os]ci Ks[iędza] biskupa Tarnauskiego: „Ten koniec jest, m[oi] M[os]ci Panowie, rodzającego się na świat człowieka...”</i>
4	s. 209-215, [tytuł:] <i>Mowa Jakuba Sobieskiego na pogrzebie J[ego] M[os]ci P[ana] Chodkiewicza, hetmana litewskiego; umarł w obozie pod Chocimem nad Dniestrem, 1621 in Septembre, dawszy odpór Osmanowi, carowi tureckiemu</i>	s. 251-258, [tytuł:] <i>Mowa na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Chodkiewicza, hetmana Wielkiego Księstwa Litewskiego, przez Jego M[os]ci Pana Sobieskiego; umarł w obozie pod Chocimem nad { }nistrzem, AD 1621 mense Septembri, dawszy odpór Osmanowi, cesarzowi tureckiemu</i>

¹⁵ Objaśnienie skrótu BUAM znajdzie Czytelnik na s. 165 niniejszej edycji.

¹⁶ Zob. E. Ulčinaitė, *Teoria retoryczna w Polsce i na Litwie w XVII wieku. Próba rekonstrukcji schematu retorycznego*, Wrocław 1984, s. 179 („Rozprawy Literackie” 46); M. Barłowska, *Wzorce rodzime w oratorstwie XVII wieku*, [w:] „*Wszystko tu najdzie, co wy macie w głowie*”. *Świat prozy staropolskiej*, pod redakcją E. Lasocińskiej i A. Czechowicz, Warszawa 2008, s. 198-202 („Studia Staropolskie. *Series Nova*”, t. 18(74)).

5	s. 215-220, [tytuł:] <i>Tęgoż przemowa na pogrzebie J[ęgo] M[ości] P[ana] Prokopa Sieniańskiego, chorążego koronnego</i>	s. 259-263, [tytuł:] <i>Tęgoż przemowa na pogrzebie Jęgo M[ości] Pana Prokopa Staniańskiego, chorążego koronnego, AD 1637 16 Mai</i>
6	s. 220-223, [tytuł:] <i>Tęgoż przemowa na pogrzebie J[ęgo] M[ości] P[ana] Żółkiewskiego 1623 29 Mai</i>	s. 263-265, [tytuł:] <i>Tęgoż przemowa na pogrzebie Jęgo M[ości] Pana Jana Żółkiewskiego AD 1623</i>
7	s. 223-225, [tytuł i incipit:] <i>Tęgoż przemowa na pogrzebie szlacheckim: „Wieczny dekret i wyrok nieodmienny...”</i>	s. 304-305, [tytuł i incipit:] <i>Tęgoż mowa na pogrzebie jednego szlachcica [tegoż – skreślone, nadpisane: Jęgo M[ości] P[ana] Jakuba Sobieskiego mowa na pogrzebie jednego szlachcica]: „Wieczny dekret i wyrok nieodmienny...”</i>
8	s. 225-226, [tytuł i incipit:] <i>Eiusdem sermo in funere nobilis: „Śmierć nie jest szkoda, ale pożytkiem...”</i>	[poniżej: 13]
9	s. 226-227, [tytuł i incipit:] <i>Tęgoż przemowa na pogrzebie szlachecki[m]: „Wprawdzie nie byłoby przyczyny i okazji...”</i>	s. 306-307, [tytuł i incipit:] <i>Tęgoż przemowa na pogrzebie szlacheckiej osoby: „Wprawdzie nie byłoby przyczyny i okazji...”</i>
10	s. 227-229, [tytuł i incipit:] <i>Tęgoż odpowiedź na pogrzebie szlacheckim: „Widzimy na oko jako śmierć...”</i>	s. 307-309, [tytuł i incipit:] <i>Tęgoż odpowiedź na pogrzebie jednego: „Widzimy na oko, M[ości] P[anowie], jako śmierć...”</i>
11	s. 229-232, [tytuł:] <i>Przemowa tęgoż na pogrzebie J[ęj] M[ości] Pani Herbertowej Żółkiewskiej, kanclerzyny koronnej</i>	[poniżej: 14]
12	s. 232-234, [tytuł:] <i>Eiusdem oratoris sermo in funere officialis regni [Andrzeja Boboli] –</i>	s. 301-303, [tytuł:] <i>Mowa Jęgo M[ości] P[ana] Sobieskiego na pogrzebie J[ęgo] M[ości] P[ana] Andrzeja Bobole, podkomorzego koronnego</i>
13	[powyżej: 8]	s. 305-306, [tytuł i incipit:] <i>Tęgoż mowa na pogrzebie jednego szlachcica [jednego szlachcica skreślone, nadpisane: szlacheckiej osoby]: „Śmierć nie jest szkoda, ale pożytkiem, M[ości] P[anowie]...”</i>
14	[powyżej: 11]	s. 321-323, [tytuł:] <i>Przemowa Jęgo M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego na pogrzebie Jej M[ości] Pani Herbertowej Żółkiewskiej, kanclerzyny koronnej, AD 1625 16 Decembris</i>

Dodatkowo wiarygodność atrybucyjną przekazu BUAM 546 II (AM) podważa przypisanie Sobieskiemu oracji na pogrzebie „biskupa Tarnawskiego” (s. 217-220), gdyż jest to znana z kilku zbiorczych przekazów mowa Szczęsnego Kryskiego z 1605 r. wygłoszona na pogrzebie prymasa Jana Tarnowskiego, stale występująca w zespole mów kanclerza¹⁷.

Bezpośrednim argumentem przeciwko autorstwu Sobieskiego jest też odmienne świadectwo pochodzącego z 1. połowy XVII w. rękopisu BKórń 1638 (K₇)¹⁸, w którym mowa zaczynająca się od słów „Wieczny dekret...” nosi tytuł: *Pogrzebowa rzecz P[ana] S B* (k. 51v-52r). Ponieważ kopista w tym

¹⁷ O tradycji zespołu mów Szczęsnego (Feliksa) Kryskiego zob. Barłowska, *Swada i milczenie...*, s. 71-77.

¹⁸ Objasnienie skrótu K₂ znajdzie Czytelnik na s. 182 niniejszej edycji.

manuskrypcie konsekwentnie zapisywał oracje Szczęsnego (Felixsa) Kryskiego, opatrując je inicjałami „S.K.”, można uznać, że i pod określeniem „P[ana] S B” kryła się jego zdaniem konkretna osoba, ale nie był nią Jakub Sobieski, gdyż w takim przypadku należałoby się spodziewać inicjałów „J.S.”

Pozostałe trzy mowy wzorcowe notowane są tylko w dwu spokrewnionych ze sobą retorykach, czyli BJ 5826 (J₄) i BUAM 546 II (AM), i tylko w nich przypisane zostały Sobieskiemu. Są to krótkie, kilkudzaniowe teksty, całkowicie schematyczne i przypominające setki podobnych wzorów utrwalanych właśnie w takiej postaci nie tylko w wykładach retorycznych, ale i w szlacheckich sylwach. W niczym nie przypominają one oracji Sobieskiego (łacińskie erudycje nie powielają znanych z jego mów nawiązań, brak nawet stałych u Sobieskiego formuł końcowych) i można podejrzewać, że zostały połączone z jego mowami przez automatyczne przeniesienie zaimkowego określenia w tytułach: *Tegoż / Eiusdem*.

W świetle sprzecznych i mało wiarygodnych świadectw wydawcy uznali, że wymienione cztery wzory retoryczne nie powinny być wiązane z Sobieskim, i nie zdecydowali się na ich publikację.

4. ŹRÓDŁA UJĘTE W APARACIE KRYTYCZNYM

Rękopisy:

AM – [BUAM 546 II] rkps BUAM, sygn. 546 II; ok. 1649 r., *quarto*; 3 kłb. (I, II, III) + 498 s. Na k. tyt. (Iir): „Hortus Eloquentiae Oratori Polono Ad Florem Omnem Et Fructum Carpendum Propositus”. W rękopisie znajdują się przekazy sześciu mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: VI. Bartłomieja Nowodworskiego (s. 164-167), XII. Jerzego Zbaraskiego (s. 167-173), IV. Jana Karola Chodkiewicza (s. 251-258), VIII. Prokopa Sieniawskiego (s. 259-263), V. Jana Żółkiewskiego (s. 263-265), I. Andrzeja Boboli (s. 301-303) i VII. Reginy z Herburtów Żółkiewskiej (s. 321-323); oraz błędnie przypisywane Sobieskiemu: *Mowa Jego M[os]ci Pana Sobiewskiego na pogrzebie Jego M[os]ci Ks[iędza] biskupa Tarnawskiego* (s. 217-220), *Tegoż mowa na pogrzebie jednego szlachcica* [Tegoż skreślone, nadpisane: *Jego M[os]ci P[ana] Jakuba Sobieskiego mowa na pogrzebie jednego szlachcica*] (incipit: „Wieczny dekret i wyrok nieodmienny...”; s. 304-305), *Tegoż mowa na pogrzebie jednego szlachcica* [jednego szlachcica skreślone, nadpisane: *szlacheckiej osoby*] (incipit: „Śmierć nie jest szkodą, ale pożytkiem...”; s. 305-306), *Tegoż przemowa na pogrzebie szlacheckiej osoby* (incipit: „Wprawdziec nie byłoby przyczyny...”; s. 306-307), *Tegoż odpowiedź na pogrzebie jednego* (incipit: „Widzimy na oko, jako...”; s. 307-309).

Bw – [BBaw f. 4, op. 1/1321] rkps Biblioteki Baworowskich w LNN-BU, sygn.: zespół (fond) 4, dział 1, rkps 1321, wersja cyfrowa pod sygn.: DE-16051; XVII w., *folio*; 1 k. ochr. + 478 k.; dominująca 1 ręka. Zgodnie z notatką proveniencyjną na k. 471v rękopis należał do Jana Samuela Mirsz(y) Brzezickiego. W rękopisie znajduje się przekaz jednej mowy

Jakuba Sobieskiego (IX) wygłoszonej na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego (k. 80v-82v).

Cz₁ – [BCzart 373 IV] rękopis BCzart, sygn. 373 IV; XVII-XVIII w., *folio*; 1 k. ochr. + 4 knlb. + 1 knlb. (– tytułowa) + 596 s. + 1 k. ochr.; kilka rąk, w tym autografy Marka Radoszowskiego, kasztelana wieluńskiego. W rękopisie znajduje się przekaz jednej (IX) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego (z błędnym tytułem; s. 511-518).

Cz₂ – [BCzart 439 IV] rkps BCzart, sygn. 439 IV; XVII-XVIII w., *folio*; 1 k. ochr. + 1 knlb. + s. 1646 + 1 knlb. + 4 knlb. + 1 k. ochr.; kilka rąk. Na s. 687 notatka piórem: *Kopia manuskryptu znajdującego się u [nieodczytane] Pana Tuhanowskiego, częściuka nowogr[odzkiego] ręką quondam antecessorów jego napisanego*. W rękopisie znajduje się przekaz jednej (II) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Dłoty (s. 1476-1477).

Cz₃ – [BCzart 444 IV] rkps BCzart, sygn. 444 IV; XVII w., *folio*; 1 k. ochr. + 3 knlb. + 470 s. + 2 k. ochr.; kilka rąk. W kodeksie znajduje się przekaz jednej (I) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Andrzeja Boboli (s. 97-99).

Cz₄ – [BCzart 1651 IV] rkps BCzart, sygn. 1651 IV; XVII w., *folio*; 1 k. ochr. + I-II snlb. + 348 s. + 1 k. ochr.; kilka rąk. W rękopisie znajdują się przekazy trzech mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 141-143), XII. Jerzego Zbaraskiego (s. 193-197), IV. Jana Karola Chodkiewicza (s. 213-218).

Cz₅ – [BCzart 1881 I] rkps BCzart, sygn. 1881 I; XVII w., *quarto*; 1 k. ochr. + 608 s. + 1 k. ochr.; kilka rąk. W kodeksie zapisano teksty sześciu mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: XXI. Tomasza Zamoyckiego (s. 84-89), IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 90-93), XVI. Stanisława Tęczyńskiego (przy wyprowadzeniu ciała; s. 106-108), III. Stanisława Żółkiewskiego (s. 120-126), XVIII. Anny Ostrogskiej (s. 126-131) i XII. Jerzego Zbaraskiego (s. 131-138).

Cz₆ – [BCzart 2731 III] rkps BCzart, sygn. 2731 III; 1. poł. XVII w., *folio*; 148 s. (w tym k. ochr.) + 1 k. ochr.; kilka rąk. W rękopisie znajduje się przekaz jednej (IV) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza (s. 33-35) oraz króciutki fragment wstępu do (IX) mowy na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego (s. 73).

H₁ – [AHWilno f. 1135, op. 2/40] rkps AHWilno, sygn.: zespół (fond) 1135, dział (opys) 2, rkps nr 40; 1. poł. XVII w., *folio*; 1 k. ochr. + 1 knlb. + 273 k. + 1 k. + 1 k. ochr.; kilka rąk z jedną dominującą. Rękopis został zaplanowany jako zbiór oracji weselnych, pogrzebowych i sejmowych oraz listów¹⁹. Znalazło się w nim pięć mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 73r-74r), II. Dłoty (79v), IV. Jana Karola Chodkiewicza (fragmenty, k. 93v), I. Andrzeja Boboli (k. 126v-127v)

¹⁹ Zob. Barłowska, *Swada i milczenie...*, s. 66-81.

i XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 133v-135v), a także błędnie przypisywana Sobieskiemu: *Rzecz na pogrzebie* (incipit: „Wieczny dekret i wyrok nieodmienney...”; k. 131r-v oraz fragment na k. 138v).

H₂ – [AHWilno f. 1135, op. 2/46] rkps AHWilno 2/46, sygn.: zespół (fond) 1135, dział (opys) 2, rkps nr 46; XVII w., *folio*; 1 k. ochr. + 1 knlb. + 1 k. ochr. + 379 k. + 1 knlb. + 1 k. ochr.; dominująca jedna ręka, najprawdopodobniej Samuela Damianowicza [Demianowicza?], późniejsze dopelnienia kilku rąk; k. tyt. (1) bogato zdobiona – w kartusz dopelniony puttami i wstęgami wpisano tytuł: *Księga mowy na sejmach, weselach i pogrzebach miane w sobie zamykająca, do których listy różne, epitafia i fraszki wierszem pisane są przydane. Pisał Samuel Damianowcz, 1645, verso* czyste; niektóre karty mniejszego od oprawy formatu, wszyte z wyrównaniem do góry lub do dołu, paginacja piórem skreślona, foliacja współczesna ołówkiem. Zbiór oratorski spokrewniony z rękopisem BOZ 823 (zm₁)²⁰. W rękopisie znajdują się przekazy siedmiu mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: XVIII. Anny Ostrogskiej (k. 303r-307r), IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 307r-309v), XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 314v-318v), IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 320r-322r), I. Andrzeja Boboli (k. 328r-330r), III. Stanisława Żółkiewskiego (k. 367r-370v) oraz (XVI) przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (k. 333v-335r).

J₁ – [BJ 108] rkps BJ, sygn. 108; XVII w., *folio*; k. tyt. I + 372 s. + 1 knlb.; kilka rąk; na k. tyt. (Ir): *Acta konfederacyjej wojska stołecznego, podniesionej w ziemi moskiewskiej in Anno 1612, pod regimentem marszałka obranem w tej konfederacyjej Pana Józefa Cieklińskiego; opisanie konfederacyjej wojska stołecznego*, poniżej notatka proveniencyjna piórem: „Conventus Volbramensis Canoniorum Regularium Lateranensium ex pio legato Clarissimi Domini M. Floriani Barszczewicz, Advocati Ilcussiensis, pie defuncti oretur pro anima eius” i data: „Ao 1647 die *8 Austi”. W rękopisie znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 234-236) i IV. Jana Karola Chodkiewicza (s. 262-266).

J₂ – [BJ 110] rkps BJ, sygn. 110; XVII-XVIII w., *folio*; k. ochr. I + 382 k. + [k. II-III] (szczętkowe) + k. IV ochr.; kilka rąk. W rękopisie znajdują się przekazy dziesięciu mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: VI. Bartłomieja Nowodworskiego (k. 182r-184r), I. Andrzeja Boboli (k. 193r-194v), III. Stanisława Żółkiewskiego (194v-198v), IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 198v-204r), V. Jana Żółkiewskiego (k. 204r-205v), VII. Reginy z Herburtów Żółkiewskiej (k. 205v-207v), VIII. Prokopa Sieniawskiego (k. 207v-210v), X. przy wyprowadzeniu ciała Jana Daniłowicza (k. 210v-211r), XI. na tegoż pogrzebie (k. 211r-212r) oraz XII. na pogrzebie Jerzego Zbaraskiego (k. 216r-220v).

²⁰ Zob. tamże, s. 177-179.

J₃ – [BJ 2434] rkps BJ, sygn. 2434; XVII w., *quarto*; k. ochr. I + 232 k. (230 k. + k. II + k. III) + k. ochr. IV; kilka rąk. W rękopisie znajduje się przekaz jednej (IV) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza (k. 87r-90v).

J₄ – [BJ 5826] rkps BJ, sygn. 5826; poł. XVII w., *quarto*; 3 knlb. + 271 k. (s. 1-534, z licznymi błędami w paginacji) + 18 k.; kilka rąk. W rękopisie znajdują się przekazy sześciu mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: VI. Bartłomieja Nowodworskiego (s. 205-209), IV. Jana Karola Chodkiewicza (s. 209-215), VIII. Prokopa Sieniawskiego (s. 215-220), V. Jana Żółkiewskiego (s. 220-223), VII. Reginy z Herburtów Żółkiewskiej (s. 229-232) i I. Andrzeja Boboli (s. 232-234), oraz czterech błędnie przypisywanych Sobieskiemu: *Tegoż przemowa na pogrzebie szlacheckim* (incipit: „Wieczny dekret i wyrok nieodmienny...”; s. 223-225), *Eiusdem sermo in nobilis* (incipit: „Śmierć nie jest szkodą, ale pożytkiem...”; s. 225-226), *Tegoż przemowa na pogrzebie szlacheckim* (incipit: „Wprawdzie nie byłoby przyczyny...”; s. 226-227), *Tegoż odpowiedź na pogrzebie szlacheckim* (incipit: „Widzimy na oko, jako...”; s. 227-229).

K₁ – [BKórń 313] rkps BKórń, sygn. 313; koniec XVII lub początek XVIII w., *folio*; 1 knlb. [ochr.] + 133 k. + 1 knlb. [ochr.]; kilka rąk. Karta tytułowa (4r) ozdobiona rysunkiem przedstawiającym filary z winnymi gronami, w grafikę wkomponowany napis: „LABORE/ Hic Omnia/ Immensa Magni Nominis sine margine Laus est/ IN REPUBLICA/ POLONA / ACTA DICTA / NOTATU DIGNA / IN UNŪ CORPUS / PRIVATI Exercitii Gratia/ REDACTA. Na dole strony dopisek: „Tom II”. Najprawdopodobniej jest to kopia rękopisu z I. poł. XVII w. W rękopisie znajdują się przekazy trzech mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych (XVI) przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (k. 50v-52r) i na pogrzebach: IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 55r-58v) i XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 75v-79r).

K₂ – [BKórń 318] rkps BKórń, sygn. 318; XVII w., *folio*; 1 knlb. [ochr.] + 423 k. + 1 knlb. [ochr.]; kilka rąk. W rękopisie znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 250r-252r) i IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 263v-265r).

K₃ – [BKórń 616] rkps BKórń, sygn. 616; poł. XVII w., *quarto*; 344 k. (wiele kart powycinanych); niemal wszędzie jedna ręka; na k. tyt.: „In collegio Posnaniensi a Reverendo Patre Thoma Doré Soc. Jesu Anno Domini 1652”. Zawiera wykłady retoryki i logiki. Wśród licznych przykładów ilustrujących wykład retorycznej teorii, w części poświęconej mowom pogrzebowym (*De oratione funebri*, k. 165r-185v) zanotowano cztery mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszone na pogrzebach: III. Stanisława Żółkiewskiego (k. 175r-178v, z błędnym wskazaniem bohatera), XIX. Mikołaja Sieniawskiego (k. 178v-181r), V. Jana Żółkiewskiego (k. 181v-188v) i VII. Reginy Żółkiewskiej (k. 182v-184r).

K₄ – [BKórń 983] rkps BKórń, sygn. 983; XVII w., *folio*; 1 knlb. [ochr.] + 205 k.; kilka rąk z dominacją jednej; kodeks Wojciecha z Werbna

Rydzińskiego. W rękopisie znajduje się przekaz jednej (IX) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego (k. 199r-200r).

K₅ – [BKórn 1195] rkps BKórn, sygn. 1195; 1. poł. XVIII w., *folio*; k. ochr. A + 190 k. + k. ochr. B + 1 knlb. [luźna]; przeważnie jedna ręka, najprawdopodobniej Aleksandra Weryha Darowskiego, dopiski inną, późniejszą ręką. Na luźnej karcie (4°), między ostatnią kartą ochronną a wyklejką, notatka piórem: „Wesela Stefana Przypkowskiego z Anną Statorius-Stroińską...” i podpis nieczytelny. Poniżej ołówkiem: „[Tadeusz Przypkowski]”. W rękopisie znajduje się osiem przekazów mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych [XVI] przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (k. 157v-158r) i na pogrzebach: III. Stanisława Żółkiewskiego (k. 162r-164r), V. Jana Żółkiewskiego (k. 164v-165v), IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 166r-167v), I. Andrzeja Boboli (k. 168r-169r), IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 177v-179v), XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 179v-182v) i XVIII. Anny Ostrogskiej (k. 183r-185v).

K₆ – [BKórn 1317] rkps BKórn, sygn. 1317; XVII w., *folio*; knlb. I [ochr.] + 421 k. + 6 knlb. (s. II-XIII) [ochr.]; kilka rąk. W rękopisie znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych przy wyprowadzeniu ciała (XVI) Stanisława Tęczyńskiego (k. 93v-94v) i na pogrzebie (XXI) Tomasa Zamoyskiego (k. 95r-97r).

K₇ – [BKórn 1638] rkps BKórn, sygn. 1638; 1. poł. XVII w., *folio*; 567 k.; kilka rąk. W rękopisie znajdują się przekazy pięciu mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: I. Andrzeja Boboli (k. 115v), V. Jana Żółkiewskiego (k. 116r), VI. Bartłomieja Nowodworskiego (k. 115r-v), VIII. Prokopa Sieniawskiego (k. 115v-116r) i XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 122v-123v).

M – [MNKkraków 48] rkps MNKkraków, sygn. 48; XVII w., *folio*; snlb. I-IV [*quarto*, luźne] + 400 s. (błędy paginacji); kilka rąk. Na przedniej wyklejce oznaczenie proveniencji: „Poniński Starosta Kopanicki”. W rękopisie znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: XVI. Stanisława Tęczyńskiego (s. 19-20) i IV. Jana Karola Chodkiewicza (s. 91-95) oraz anonimowa mowa wygłoszona na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego, błędnie przypisana Jakubowi Sobieskiemu (incipit: „Bym tyle miał dowcipu w głowie, w języku wymowy...”; s. 91-95).

N – [BN 6640] rkps BN, sygn. 6640; początek XVIII w., *folio*; 4 knlb [ochr.] + 282 k.; kilka rąk. Kodeks rodziny Dobińskich. W rękopisie znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 43r-44r) i IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 126v-127v).

O_A – [BOss 400 II] zob. „2. Podstawy wydania”, s. 168.

O_B – [BOss 3567 II] zob. „2. Podstawy wydania”, s. 169.

O₁ – [BOss 207 II] rkps BOss, sygn. 207/II; 1. poł. XVII w., *folio*; 1 knlb. [ochr.] + 277 k. + 1 knlb. [ochr.]; kilka rąk. W kodeksie znajduje się dziesięć mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 314r-316r), XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 316r-320r), III.

Stanisława Żółkiewskiego (k. 320r-323r), V. Jana Żółkiewskiego (k. 323r-324v), VII. Reginy Żółkiewskiej (k. 324v-325v), I. Andrzeja Boboli (k. 325v-327r), XVIII. Anny Ostrogskiej (k. 327r-330v), IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 344v-347r), XVI. przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (k. 348v-350r) i XXI. na pogrzebie Tomasza Zamoyskiego (k. 350r-353r).

O₂ – [BOss 401 II] rkps BOss, sygn. 401/II; 1. poł. XVII w., *folio*; 254 k.; kilka rąk, przede wszystkim Samuela Sobiekurskiego. Sylwa zawierająca liczne mowy, listy i wiersze, wśród których zanotowana została jedna (IX) mowa Jakuba Sobieskiego wygłoszona na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego (k. 69v-70r).

O₃ – [BOss 2134 I] rkps BOss, sygn. 2134/I; XVII w., *quarto*; 1 knlb. [ochr.] + 3 knlb. + 54 k. + 4 knlb. + 1 knlb. [ochr.]; pismo jednej ręki. Na karcie I, dolny margines nota proveniencyjna: „Ex meis Libris Matts. Dalewski Praep’ Starzos[?]”. W rękopisie znajduje się jedna (XII) mowa Jakuba Sobieskiego wygłoszona na pogrzebie Jerzego Zbaraskiego (s. 13-23).

O₄ – [BOss 3563 II] rkps BOss, sygn. 3563/II; 2. poł. XVII w., *folio*; 338 k.; zapisany głównie dwoma rękami i uzupełniany wpisami innych rąk²¹. Wyróżnia się w nim część oratorska i antologia poetycka z dużym zespołem wierszy Hieronima Morsztyna. Wśród skopiowanych w manuskrypcie oracji pogrzebowych znalazło się pięć mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: III. Stanisława Żółkiewskiego (k. 127v-130r), XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 131v-134v), IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 135r-136v), XVIII. Anny Ostrogskiej (k. 141r-143v) i IV. Jana Karola Chodkiewicza (fragment, k. 148r).

O₅ – [BOss 3581 II] rkps BOss, sygn. 3581/II (z Archiwum Mniszchów); XVIII w., *folio*; 410 s. + 7 snlb.; pisany głównie jedną ręką, tylko na początku i na końcu zapisany przez drugą osobę. Na s. 5 tytuł: „APOGRAPHUM / variorum antiquorum^m / Scriptorum Publicorum / et particularium Notatorum^m / scitu curiosò vel maximè dignorum / ex Archivo / et proprio manuscripto Illr^{mi} et Ex/cell^{mi} Dⁿⁱ olim Jakobi Sobieski Castel/Iani Cracoviensis Parentis Sernsmi / D^{ae} M^{ae} Joannis III. Regis Poloniae / EXCERPTUM / ad Bibliothecam Ilustr^{mi} et / Excelles^{mi} Dⁿⁱ Josephi Vandalini / S.R.J. Comitis MNI-SZECH Supre/mi Regni Mareschalci / ADDITUM / Anno 1737mo”. W rękopisie zapisano trzy mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszone na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 166-169), XII. Jerzego Zbaraskiego (s. 228-235) i IV. Jana Karola Chodkiewicza (s. 260-268).

O₆ – [BOss 66 II] rkps BOss, sygn. 66/II; XVII-XVIII w., *folio*; 2 knlb. + 149 k. + 1 knlb. [ochr.]; przeważają zapisy jednej ręki, uzupełniane drugą ręką w XVIII w. Sylwa, w której zapisano jedną (XII) mowę Jakuba Sobieskiego wygłoszoną na pogrzebie Jerzego Zbaraskiego (k. 69v-71v).

O_{s1} – [BOssLwów 231] rkps Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w LNNBU, zespół (fond) 5, dział (opys) 1, sygn. 231/I, wersja

²¹ Zob. Barłowska, *Swada i milczenie...*, s. 180, 201-202.

cyfrowa pod sygn.: DE-13717; XVII w., *folio*; 285 k.; zapisy dwu rąk, jedynie na początku uzupełnione trzecią. Miscellanea historyczne, w tym liczne mowy, wśród których znalazły się trzy mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszone na pogrzebach: I. Andrzeja Boboli (k. 56v-57v), VII. Reginy Żółkiewskiej (k. 57v-59r) i XXI. Tomasza Zamoyskiego (k. 74v-77v).

Os₂ – [BOssLwów 240] rkps Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w LNNBU, zespół (fond) 5, dział (opys) 1, sygn. 240/II, wersja cyfrowa pod sygn.: DE-522; XVII i XVIII w., *folio*; 344 k.; kilka rąk. Miscellanea historyczne, wśród których zapisano pięć mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych (IX) na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego (k. 11v-12v), (XVI) przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (k. 53v-54v) oraz na pogrzebach: III. Stanisława Żółkiewskiego (k. 56r-58r), XIX. Mikołaja Sieniawskiego (k. 58r-59v) i VII. Reginy Żółkiewskiej (59v-60v).

Os₃ – [BOssLwów 2133] rkps Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w LNNBU, zespół (fond) 5, dział (opys) 1, sygn. 2133/II, wersja cyfrowa pod sygn.: DE-423; XVII w., *folio*; 148 k. Wśród różnych materiałów publicznych i prywatnych skopiowano także cztery mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszone na pogrzebach: XII. Jerzego Zbaraskiego (s. 61-67), IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 130-134), I. Andrzeja Boboli (s. 191-192, błędnie pod nazwiskiem Krzysztofa Zbaraskiego) i VI. Bartłomieja Nowodworskiego (s. 221-222).

Os₄ – [BOssLwów 4502] rkps Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w LNNBU, zespół (fond) 5, dział (opys) 1, sygn. 4502/II, wersja cyfrowa pod sygn.: DE-557; XVII w., *folio*; 218 k.; głównie dwie ręce²². Sylwa oratorsko-poetycka. W części pogrzebowej (k. 2r, [tytuł:] „Actus Ceremoniales” / *Przy zalotach, weselach i pogrzebach cały sposób odprawowania tych*) zapisano siedem mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 105r-107r), XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 107v-111r), XVI. przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (k. 114r-115v) oraz na pogrzebach: III. Stanisława Żółkiewskiego (k. 125r-128v), V. Jana Żółkiewskiego (k. 128v-130r), VII. Reginy Żółkiewskiej (k. 130r-131v) i I. Andrzeja Boboli (k. 131v-133r).

P₁ – [PAU-PAN 1046] rkps PAU-PAN, sygn. 1046; XVII w., *folio*; 2 knlb. [ochr.] + 594 k.; kilka rąk. W rękopisie znajduje się pięć przekazów mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 109r-111v), XXI. Tomasza Zamoyskiego (k. 111v-114r), IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 220r-221r), IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 317r-318v) i I. Andrzeja Boboli (k. 454r-454v) oraz błędnie przypisywana Sobieskiemu: *Mowa przez J[ego] M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego na pogrzebie jednego szlachcica* (incipit: „Wieczny dekret i wyrok nieodmienny...”; fragment, k. 383v).

²² Zob. tamże, s. 93-100.

P₂ – [PAU-PAN 2252] rkps PAU-PAN, sygn. 2252; XVI-XVII w., *folio*; 1 knlb. [ochr.] + klb. A + 374 k. + klb. B + 1 knlb. [ochr.]; kilka rąk. Jest to tzw. Księga pamiętnicza Jakuba Michałowskiego. W rękopisie znajduje się przekaz jednej (IX) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego (k. 214r-214v).

P₃ – [PAU-PAN 2253] rkps PAU-PAN, sygn. 2253; XVI-XVII w., *folio*; 1 knlb. [ochr.] + klb. A + 739 k. + 1 knlb. [ochr.]; wiele rąk. Jest to tzw. Księga pamiętnicza Jakuba Michałowskiego. W rękopisie znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebie (IX) Krzysztofa Zbaraskiego (295v-297r) i (XVI) przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (k. 329v-331r).

Pt₁ – [APP 45 t. 2] rkps Archiwum Publicznego Potockich w AGAD, sygn. 45, t. 2; XVII w., *folio*; 562 s.; kilka rąk; foliacja piórem, paginacja ołówkiem. Własność Jana Wielopolskiego. W rękopisie znajdują się przekazy dziewięciu mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 200-202), IV. Jana Karola Chodkiewicza (s. 203-208), III. Stanisława Żółkiewskiego (s. 290-293), I. Andrzeja Boboli (s. 294-295), (Aneks) projekt mowy na pogrzeb królowej Konstancji Habsburżanki (s. 300-303), na pogrzebach: V. Jana Żółkiewskiego (s. 304-305), VII. Reginy Żółkiewskiej (s. 310-311), VIII. Prokopa Sieniawskiego (s. 312-316) oraz X. przy wyprowadzeniu ciała (s. 317) i XI. i na pogrzebie Jana Daniłowicza (s. 318-319).

Pt₂ – [APP 124] rkps Archiwum Publicznego Potockich w AGAD, sygn. 124; XVII-XVIII w., *folio*; 1 k. ochr. + 1 knlb. + 224 s. [s. 218 + k. 1^r-v, k. 2^r-v, k. 197bis r-v] + 1 k. ochr.; na dodatkowej k. 1^r tytuł: *Mowy i listy oraz wiersze w materyjach politycznych i retorycznych, od r. 1622-1693 przekopiwane*. W rękopisie znajduje się przekaz jednej mowy (IV) Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza (s. 10-19).

Pw – [BPaw 203] rkps ze Zbiorów Pawlikowskich w BOss, sygn. 203; XVII-XVIII w., *folio*; 3 knlb. [ochr.] + 161 k. + 3 knlb. W rękopisie znajdują się przekazy trzech mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 42v-45r), VI. Bartłomieja Nowodworskiego (k. 45r-47r) i IV. Jana Karola Chodkiewicza (k. 65v-68r).

R – [BRacz 378] rkps BRacz, sygn. 378; XVII w., *quarto*; 1 knlb. [ochr.] + 266 k. + 7 knlb. [ochr.] + 2 knlb. [luźne, złożone] + 2 knlb. [ułamne]; kilka rąk, głównie jednak Andrzeja Reja. W rękopisie znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 28v-31r) i XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 111r-114r).

Rd₁ – [AR II, ks. 1] rkps Archiwum Radziwiłłów w AGAD, dział II, księga 1; XVI-XVII w., *folio*; 693 s., kilka rąk²³. W rękopisie znajdują się przekazy czterech mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 205-207), VI. Bartłomieja Nowodworskiego (s. 207-210),

²³ Zob. tamże, s. 91-92.

XVI. przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (s. 219-221) oraz XVIII. na pogrzebie Anny Ostrogskiej (s. 223-229).

Rd₂ – [AR II, ks. 15] rkps Archiwum Radziwiłłów w AGAD, dział II, księga 15; XVII w., *folio*; 1 k. ochr. + 458 s. + wyklejka tylna (oznaczona: 459; jedna ręką; brak k. tyt.; na s. 1 nagłówek: *Manuskrypt mów różnych*²⁴. W rękopisie znajdują się przekazy czterech mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: VI. Bartłomieja Nowodworskiego (s. 84-90), IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 105-112), XII. Jerzego Zbaraskiego (s. 112-124) i IV. Jana Karola Chodkiewicza (s. 199-213).

Rm – [ARm f. 91/4] rkps Archiwum Radziwiłłowskich w LNNBU, sygn.: zespół (fond) 91, rkps 4, wersja cyfrowa pod sygn.: DE-19949; XVII-XVIII w., *folio*; 576 s.; kilka rąk. W rękopisie znajdują się przekazy czterech mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebie (IX) Krzysztofa Zbaraskiego (s. 60-68), (XVI) przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (77-81) oraz na pogrzebach: XVIII. Anny Ostrogskiej (s. 86-89) i XII. Jerzego Zbaraskiego (s. 89-97).

UL₁ – [BKUL 2629] rkps KUL, sygn. 2629; 2. poł. XVII w., *folio*; 319 k.; kilka rąk²⁵. W rękopisie znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 16v-19r) i VI. Bartłomieja Nowodworskiego (k. 20r-21r).

UL₂ – [BKUL 3250] rkps KUL, sygn. 3250; 1. poł. XVII w., *quarto*; 136 k.; pismo przeważnie jednej ręki, czasem uzupełnienia innej; na *verso* ostatniej karty notatka proveniencyjna piórem: „Jacob, Wylamowski Notari, Cancell. Sac. Reg. Mtt's.” Miscellanea oratorskie, wśród których zapisano przekaz jednej (II) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej na pogrzebie Dłoty (k. 89r-90r).

UW₁ – [BUW 53] rkps BUW, sygn. 53; XVII w., *folio*; 282 s. + 1 knlb. [ochr.]; kilka rąk. W rękopisie znajduje się przekaz jednej (XVI) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (s. 63-64).

UW₂ – [BUW 2012] rkps BUW, sygn. 2012; XVIII w., *quarto*; 236 k.; 7 luźnych poszytów; kilka rąk. W rękopisie znajduje się przekaz jednej (XVI) mowy Jakuba Sobieskiego wygłoszonej przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego (k. 30r-32v).

Zm₁ – [BOZ 855] rkps Biblioteki Ordynacji Zamojskiej w zbiorach BN, sygn. 855; 2. poł. XVII w., *folio*; 516 k.; kilka rąk. W rękopisie znajdują się przekazy trzech mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 52r-53r), I. Andrzeja Boboli (k. 88r-89r – przypisana Szczawińskiemu) i II. Dłoty (k. 178v-179).

²⁴ Zob. tamże, s. 86-89.

²⁵ Zob. A. Modlińska-Piekarz, *Siedemastowieczna sylwa w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 89(2008), s. 275-314.

Zm₂ – [BOZ 950] rkps Biblioteki Ordynacji Zamojskiej w zbiorach BN, sygn. 950; XVII i XVIII w., *folio*; 5 knlb. [ochr.] + k. I + 345 k. + 4 knlb. [ochr.]; kilka rąk. Kodeks powstał w XIX w. ze zszycia trzech manuskryptów różniących się czasem powstania i formatem. W rękopisie, w części drugiej (k. 266r-328r) pochodzącej prawdopodobnie z wieku XVII, znajdują się przekazy dwóch mów Jakuba Sobieskiego wygłoszonych na pogrzebach: IX. Krzysztofa Zbaraskiego (k. 302r-303r) i XII. Jerzego Zbaraskiego (k. 303r-305v).

Druki:

D₁ – [*Rzecz*] [antykwka:] RZECZ | I.M. PANA IAKUBA | SOBIESKIEGO, STAROSTY | KRASNOSTAWSKIEGO. | Ná Pogrzebie | [szwabacha:] Sławney pámieći Wielkiego Káwálera / w Wárßá-| wie u S. Janá w Káplicy Świętokrzyskiej / | Proboßczá Wárßáwskiego názwáný / po-|chováný pod czás Szymowy. | W Roku Pánfkim / 1625 | Dnia 18. Lutego. | [winiетка] [antykwka:] W WARSZAWIE, | [szwabacha:] W Drukárni Jana Roffówskiego / Krolá J.M. | Typográphá / Roku Pánfkiego / 1625. *Quarto*, sygn. A⁴. Wydawcy korzystali z egz. BŚ, sygn. 462 725 I; nota proveniencyjna: „Carmeli Trutoviensis” (tj. z klasztoru karmelitów w Trutowie w powiecie lipnowskim, w województwie kujawsko-pomorskim).

D₂ – [*Wizerunk...*] [antykwka] WIZERVNK | [szwabacha:] Szláhcicá prawdziwego | [antykwka:] W KAZANIV | [kursywa] *Na pogrzebie Wielmożnego Pána* | [szwabacha:] Jego Mći Pána | [antykwka:] Andrzeia Bobole | [szwabacha:] z wielkich, y małych Piaskow / Podkomo- | rzego Koronnego Pilznienfkiego / Dybowfkie- | go / Gniewkowsfkiego etc., etc. Starofsty. | [kursywa:] *Wystáwiony.* / [antykwka:] Przez Wielebnego Xa. MATTHEVSZA BEMBVSA. | Doctora Theologa Societatis IESV. | [szwabacha:] Teraz odnowiony | [kursywa:] *Za zleceniem y nákládem Jáśnie Wiele- | bnego Jego Msci* | X. *EUSTACHEGO WOLLOWICZA* | *Biskupa Wileńfkiego.* | *W WILNIE,* | [antykwka:] Roku Panskiego M.DC. XXIX. *Quarto*, sygn. A-E⁴, s.nlb. 20 + 1 knlb. z portretem zmarłego wklejona po k. tyt. Wydawcy korzystali z egz. BŚ, sygn. 462724 I; nota proveniencyjna: „Carmeli Trutoviensis”.

Na k. E_{1r}-E_{4r}: Przedmowá | Jáśnie Wielmożnego Pána Je^o | Mści Pána Já kubá Szczá- | wińskie^o Woiewody Brzeskiego / | Stárosty Łeczyckiego etc. miána | ná pogrzebie Wielmożnego Pána | Je^o Mści Pána ANDRZE- | JA BO-BOLE Podko- | morzego Koronnego Starofsty | Pilznienfkiego etc. etc.

Druk ma charakter parenetyczny, stąd zapewne do kazania Bembusa dołączono mowę [I] pogrzebową Jakuba Sobieskiego, opublikowaną mylnie pod nazwiskiem Jakuba Szczawińskiego²⁶. Większość zachowanych do dziś egzemplarzy nie posiada wklejonej karty z miedziorytowym portretem Andrzeja Boboli, która powinna się znajdować zaraz po karcie tytułowej

²⁶ M. Barłowska, *Jakub Sobieski czy Jakub Szczawiński autorem mowy na pogrzebie Andrzeja Boboli?*, „Pamiętnik Literacki” 98(2007), 4, s. 155-165.

(w egz. B⁵ portret znajduje się po dwu pustych stronach, na k. A₂v). Publikacja z 1629 r. to jedyne znane dziś wydanie²⁷, istnienie edycji przygotowanej wkrótce po śmierci podkomorzego potwierdza relacja Jana Wielewickiego²⁸.

D₃ – [Mówca1668] [antykw:] MOWCA | POLSKI | [kursywa:] ALBO | [szwabacha:] Wielkich Senatorow powagą y Ocyzyftą | wymową Oratorow | [antykw:] SEYMOWE Y POGRZEBNE MOWY | Pod Imieniem y obro-
ną | [kursywa:] LASNIE WIELMOZNEGO I.M. Páná | [antykw:] PANA
IANA | [szwabacha:] Ná Złoczewie y Zolkwi | [antykw:] SOBIESKIEGO.
| [kursywa:] Márßalká y Hetmáná Wielkiego Koronnego, | IáworowŹkiego,
StryŹkiego, GniewŹkiego, | KáluŹkiego etc. etc. StároŹty. | [antykw:] Do
głofney wiekow potomnych pámięci podáne. | Tom Pierwszy. | [szwabacha:]
Stáraniem y Nákladem [antykw:] JANA PISARSKIEGO | [szwabacha:]
Bibliopole J.K.M. | [kursywa] W Roku PáńŹkim 1.6.6.8. | [ozdobnik druk.]
/ [antykw:] W KALISZV. | W Koleium [sic!] Societatis JESV. *Quarto*, B⁵,
sygn. 228 323 I, 2 knlb. + 116 k. (s. [1-4] + 1-231 + [232]).

W antologii znalazło się jedenaście mów Jakuba Sobieskiego wygłoszo-
nych na pogrzebach: III. Stanisława Żółkiewskiego (s. 1-6), V. Jana Żółkiew-
skiego (s. 5-8), VII. Reginy Żółkiewskiej (s. 9-11), VIII. Prokopa Sieniawskie-
go (s. 11-15), IX. Krzysztofa Zbaraskiego (s. 15-19), XII. Jerzego Zbaraskiego
(s. 19-25), XIX. Mikołaja Sieniawskiego (s. 25-31), IV. Jana Karola Chodkie-
wicza (s. 31-39), XXI. Tomasza Zamoyskiego (s. 39-43), I. Andrzeja Boboli
(s. 43-45) i VI. Bartłomieja Nowodworskiego (s. 45-49).

5. ŹRÓDŁA NIEUJĘTE W APARACIE KRYTYCZNYM, A UWZGLĘDNIONE W OPISIE TRADYCJI

Rękopisy:

- 1) cz₁ – [BCzart 123 IV] rkps BCzart, sygn. 123 IV;
- 2) cz₂ – [BCzart 132 IV] rkps BCzart, sygn. 132 IV;
- 3) cz₃ – [BCzart 1657 IV] rkps BCzart, sygn. 1657 IV;
- 4) cz₄ – [BCzart 1679 IV] rkps BCzart, sygn. 1679 IV;
- 5) cz₅ – [BCzart 2099 IV] rkps BCzart, sygn. 2099 IV;

²⁷ Zob. bliższą charakterystykę i przypuszczenia dotyczące pierwszej edycji: Barłowska, *Wizerunek szlachcica prawdziwego*, s. 12-14.

²⁸ J. Wielewicki, *Historici diarii domus professae SI ad s. Barbaram Cracoviae annos undecim 1609-1619*, Kraków 1889, s. 185 („Scriptores Rerum Polonicarum”, t. 14):

Extat concio Polonica impressa p[at]ri Matthaei Bembi, non multum post mortem eius edita, talis tituli: *Wizerunek szlachcica prawdziwego w kazaniu na pogrzebie wielmożnego pana Jego Mości Pana Andrzeja Boboli z Wielkich i Małych Piasków, podkomorzego koronnego, piźnińskiego, dybowskiego, gniewkowskiego etc., etc. starosty, wystawiony przez wielbego ks[iędza] Mateusza Bembusa, doktora, teologa Societatis] Iesu. Quae concio iterum erat recusa Vilnae, Anno Domini 1629, iussu illustrissimi episcopi Vilnensis Eustachii Wołowicz.*

Zachowała się polska drukowana mowa ojca Mateusza Bembusa, wydana niedługo po jego śmierci, pod następującym tytułem: *Wizerunek [...]*. Mowa ta ponownie odbita została w Wilnie, w Roku Pańskim 1629, z polecenia najjaśniejszego biskupa wileńskiego, Eustachego Wołowicza.

(przekład I. Słomak)

- 6) **j** – [BJ 90] rkps BJ, sygn. 90;
- 7) **k** – [BKórń 991] rkps BKórń, sygn. 991;
- 8) **m** – [MNKraków 187] rkps MNKraków, sygn. 187;
- 9) **o₁** – [BOss 200 II] rkps BOss, sygn. 200 II;
- 10) **o₂** – [BOss 1427 I] rkps BOss, sygn. 1427 I;
- 11) **o₃** – [BOss 1852 II] rkps BOss, sygn. 1852 II;
- 12) **o₄** – [BOss 4589 I] rkps BOss, sygn. 4589 I;
- 13) **os₁** – [BOssLwów 196] rkps Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w LNNBU, zespół (fond) 5, dział (opys) 1, sygn. 196;
- 14) **os₂** – [BOssLwów 508] rkps Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w LNNBU, zespół (fond) 5, dział (opys) 1, sygn. 508;
- 15) **os₃** – [BOssLwów 647] rkps Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w LNNBU, zespół (fond) 5, dział (opys) 1, sygn. 647;
- 16) **rd** – [AR II, ks. 13] rkps Archiwum Radziwiłłów w AGAD, dział II, księga 13;
- 17) **zm₁** – [BOZ 823] rkps Biblioteki Ordynacji Zamojskiej w zbiorach BN, sygn. 823;
- 18) **zm₂** – [BOZ 1291] rkps Biblioteki Ordynacji Zamojskiej w zbiorach BN, sygn. 1291.

Druki:

- 1) **d₁** – [*Swada*] [tytuł:] [antykwia:] *SWADA | Polska y Łacinska | álbo | MISCELLANEA | ORATORSKIE* | [kursywa:] *Seymowe, Wéfelne, Kancellaryjne, Listo- | wne, Kaznodzieyskie, Pogrzebowe, | Statystyczne, Panegiryczne, Elogiarne, | Inskrypcyjne, y inne różne, w oboim | Ięzyku Prozą y wierzsem.* | [antykwia:] PRZEZ | JANA OSTROWSKIEGO DANAYKOWICZA | Jego Krolewskiej Mości Sekretarza | ZEBRANE | *Ná dwa Tomy, to iest Polski, y Łaciński* | PODZIELO-
NE | *á dla pożytku y pochopu w każdej Materyi | Audytorow Eloquentcyi | do Druku* | *PODANE* | *Tom Pierwszy.* | [ozdobnik drukarski] w LUBLINIE | [kursywa:] w Drukarni J.K.M. Collegium Societatis JESU Roku Pań[kiego] 1745.;
- 2) **d₂** – [*Listy*]; *Listy Księcia Jerzego Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego, z lat 1621-1631*, wydanie i wstęp A. Sokołowski, Kraków 1880, s.168-171 („Archiwum Komisji Historycznej”, t. 2; „Scriptores Rerum Polonicarum”, t. 5);
- 3) **d₃** – [*Mówca*1683]; [tytuł:] [winieta drukarska] | [antykwia:] *Mowca | Polski* | *ALBO Wielkich Senatorow powagą i Oy- | czystą wymową Oratorow,* | [kursywa:] *SEYMOWE i PÓGRZEBNE MOWY* | [antykwia:] *Do głośney Wiekow Potomnych pá- | mięci podáne,* | *TOM PIERWSZY.* | [kursywa:] *Druga edycya* [antykwia:] *auetior* | *W Roku Pańskim* 1683. | [ozdobnik drukarski] | *W KALISZU,* | *W Koleium* [sic!] *Societatis IESU.*

III. ZASADY TRANSKRYPCJI

Wydawcy dążyli do ujednoczenia różnorodnych cech fleksyjnych, ortograficznych i fonetycznych występujących w przekazach przyjętych za podstawy wydania, a pochodzących od trzech różnych kopistów. Przyjęto zatem następujące zasady postępowania.

Pisownia łączna i rozdzielna

Uwspółcześniono pisownię łączną i rozdzielną różnych części mowy (np. *dla tego* → *dlatego*, *ile kroć* → *ilekroć*, *trzech set* → *trzechset*).

Ze względów semantycznych pozostawiono rozdzielną pisownię przyśłówków: *na ten czas*, *na on czas*, *pod czas*.

Formę *niemasz* zapisano łącznie wówczas, gdy znaczy ona 'nie istnieje, nie ma [go]' (*non est*).

Ruchome końcówki czasowników oraz partykuły: *-li*, *-ć*, *-ci* *-z*, *-ze* zapisywano łącznie, a tylko w wypadkach, gdy łączny zapis mógłby sugerować inne znaczenie – z dywizem (np. *owi-ć to*).

Pisownia wielkich i małych liter

Pisownię tę zmodernizowano.

Zachowano majuskułę w pisowni rzeczowników odnoszących się do personifikacji pojęć (np. *Fortuna* jako bogini i *fortuna* rozumiana jako 'los'), Osób Boskich, w tym zaimków i pełnych określeń (np. *Król nad królmi*, *majestatem Pańskim*, *Pana Boga*, *Twórcą*), a także przymiotników pochodnych (np. *Bożej*).

Przyjęto pisownię *Rzeczpospolita* w odniesieniu do nazwy własnej państwa i *rzeczpospolita* jako rzeczownik pospolity, tj. 'republika'.

Wprowadzono rozróżnienie na pisane majuskułą słowo *Pan*, w znaczeniu 'Bóg', oraz pisane minuskułą słowo *pan*, w znaczeniu 'król, władca' (np. *slawny pan nasz Bolesław Krzywousty*), z wyjątkiem sytuacji, gdy rzeczownik ten stanowi komponent formuły tytułarnej lub grzecznościowej (np. *Król Jego M[os]ć Pan nasz Miłościwy*).

Zdecydowano się na wyróżnienie majuskułą form grzecznościowych i tytułarnej (np. *Jego Mości Pana marszałka wielkiego*; *Książę Jego M[os]ć Pan starosta krzemieniecki*; *J[ego] M[os]ć Książdz proboszcz*; *J[ego] M[os]ć Książdz arcybiskup*; *Jej M[os]ć Pani wojewodzina ruska moja M[ilos]ciwa Pani, matka i dobrodziejka*), także w wypadku, gdy rzeczownik *Pan* w takiej formule pełni podwójną funkcję: określenia kasztelana i grzecznościową (np. *Jego Mość Pan krakowski*).

Pisownia wyrazów obcego pochodzenia

Zgodnie ze współczesną normą usunięto podwojenia liter w spolszczonych wyrazach obcych (np. *accomoduiąc* → *akomodując*, *suppeditował* → *supedytował*).

W wyrazach spolszczonych lub uznanych za spolszczenia litery alfabetu łacińskiego lub charakterystyczne dla łaciny grupy głosek zastępowano polskimi: *x* → *ks*, *ph* → *f*, *ae* → *e*, *oe* → *e*, *th* → *t* (np. *kathedra* → *katedra*, *katholikom* → *katolikom*, *xiądz* → *ksiądz*, *xiąże* → *książe*, *triumphy* → *tryjumfy*).

Literę *f* oddawano jako *s* (np. *Stanisława* → *Stanisława*).

Fonetyka

Samogłoski

Utrzymano oboczności samogłoskowe *a* || *e* (np. *zwierciadło* || *zwierciedle*).

Zmodernizowano graficę *i*, *y*, *j* (np. *moiey* → *mojej*, *iedno* → *jedno*, *iest* → *jest*).

Zachowano obecne w polszczyźnie wieku XVII formy oboczne w wyrazach: *zjachaliście się* / *zjebaliśmy się*, *woniejący* / *woniający*, *patrzeć* / *patrzyć*, *wylatają* / *wylatują*, *świętobliwy* / *świętobliwy*.

Zachowano współwystępujące formy *leda jaki* || *lada jaki*.

Pozostawiono dawne formy bez przegłosu (np. *nieprzyjacielom* [= 'nieprzyjaciółom'], *siestrzeniec*).

Uwspółcześniono zapis *o* / *ó* (np. *prozno* → *próżno*, *rozno* → *różno*, *swój* → *swój*).

Ujednociono współwystępujące formy: *koždy* || *každy* → *každy*.

Zastosowano współczesne zasady pisowni samogłosek nosowych (np. *ksiąze* → *książe*, *miedzy* → *między*, *mięsza* → *miesza*, *teskliwy* → *tęskliwy*, *ten* → *ten*, *uczęstnikiem* → *uczestnikiem*, *własnę dziecie* → *własne dziecko*). Od zasady tej odstąpiono ze względów semantycznych w wypadku przymiotnika *niezbedny* (= 'ohydny, okropny').

Usuwanie ślady *é* pochylonego w postaci ścieśnienia do *i* / *y* (np. *dzilach* → *dzielach*, *szyrokie* → *szerokie*). Formę *potym* doprowadzono do postaci *potem*, gdy słowo to oznaczało 'później', zaś do postaci *po tym*, gdy pełniło funkcję wyrażenia przymkowego. Z uwagi na leksykalizację pozostawiono współwystępujące formy *bohacyr* || *bohater*.

Rozwijano (ze względów znaczeniowych) ścieśnione *-i* / *-y* do *-ej* w końcówkach dopełniacza, celownika i miejscownika l.poj. r.ż. odmiany przymiotnikowej oraz stopnia wyższego przysłówków (np. *nierozzerwany* → *nierozzerwanej*, *prędzy* → *prędzej*, *szczęśliwy* → *szczęśliwej*).

Zmodernizowano zapisy świadczące o rozszerzonej artykulacji *-i-* oraz *-y-* przed *l*, *ł*, *r* (np. *bela* → *była*, *dziedziczel* → *dziedziczył*, *liczel* → *liczył*, *nasadzila* → *nasadziła*, *przytrafielo się* → *przytrafiło się*, *usielnie* → *usilnie*, *wezerow* → *wezyrów*).

W wyrazach obcego pochodzenia *-i-* oraz *-y-* rozwinięto i zapisano jako grupy *-ij-*, *-yj-* (np. *chrzescianskie* → *chrześcijańskie*, *familie* → *familije*). Tę samą zasadę przyjęto w odniesieniu do końcówek *-tia* / *-tie* / *-cia* / *-cie*, rozszerzając je do postaci *-cyja* / *-cyje* (np. *expeditia* → *ekspedycja*, *lekcie* → *lekcye*).

Zmodernizowano zapis *leniej* do *liniej*. Uwspółcześniono zapisy: *oczewiście* → *oczywiście*, *oczewistych* → *oczywistych*, *oczema* → *oczyrna*.

Jednokrotnie występującą formę *latoroska* doprowadzono do dominującej w rękopisie postaci *latoroslka*.

Spółgłoski

Wahania w zakresie zapisu spółgłosek *-g-* || *-j-* wyrównano do zapisu przez *g*: *reiment* || *regiment* → *regiment*. Pojedyncze wystąpienie formy *jestach* doprowadzono do postaci *gestach*.

Zmodernizowano oznaczenia miękkości i twardości spółgłosek (np. *po ks[iąże]ciu* → *po ks[iąże]cu*, *uposedział* → *uposedzał*, *uszlachciona* → *uszlachcona*, *woliał* → *wolał*). Konsekwentnie wprowadzano znaki diakrytyczne (np. *jakosmy* → *jakośmy*, *jesli* → *jeśli*, *wlasnie* → *właśnie*).

Uwspółcześniono pisownię głosek dźwięcznych i bezdźwięcznych (np. *bespiecznie* → *bezpiecznie*, *bydź* → *być*, *przybydź* → *przybyć*, *snadz* → *snąć*, *strętuiiony* → *zdreńtuiiony*, *zpod* → *spod*, *zwiąskiem* → *związkiem*).

Zmodernizowano zapis grupy *-szcz-* zapisywanej jako *-sz-*: *niebosczykowski* → *nieboszczykowski*, *dopuszono* → *dopuszczono*; formę *Polscze* konsekwentnie transkrybowano jako *Polszcze*. Uproszczono zapis *poczciwosci* do *poczciwości*.

Uwspółcześniono także zapis grupy: *-zsz-*, *-zszcz-* (np. *bazszy* → *baszy*, *niszczy* → *niszczy*).

Incydentalnie występujące formy nietypowe doprowadzono do postaci dominującej: *dotchnął* → *dotknął*, *gorskie* → *gorzkie*, *tcia* → *czcia*.

Formy współwystępujące ujednolicono do postaci dzisiejszych: *spólna* || *wspólna* → *wspólna*, *spaniale* || *wspaniale* → *wspaniale*. Pozostawiono występujące w tym samym znaczeniu ('właściwy istocie ludzkiej od urodzenia') użycie dwóch form: *urodzoną* i *wrodzoną* ze względu na ich pochodzenie od dwóch różnych czasowników.

Zmodernizowano zapisy szeregów spółgłosek: *s / ś / sz* (np. *pociesniejszych* → *pociesniejszych*, *szędziwości* → *sędziwości*), *c / ć / cz* (np. *naszyczyć* → *nasycić*, *uccziwosc* → *uczciwość*), *z / ź / ż* (np. *rozny* → *różny*). Zachowano zapis przez *s* zapożyczonego rzeczownika *warstatami*, a także współwystępujące formy: *czaczkiem* || *cackiem*.

W zakresie pisowni *h* || *ch* zmieniono zapis *chorowanie* na *horowanie* oraz *chorowawszy* na *horowawszy*, od czasownika *horować* – 'ciężko pracować, harować', w odróżnieniu od *chorować* – 'być chorym, słabym; cierpieć na jakąś chorobę'.

Zmodernizowano niekonsekwencje w zakresie pisowni następujących wyrazów: *abo* || *albo* → *albo*, *jeno* || *jedno* → *jedno*, *pomnąc* || *pomniąc* → *pomniąc*, *przecie* || *przecię* || *przedcie* → *przecie*, *wszystko* || *wszytko* → *wszystko*.

Doprowadzono do formy współczesnej następujące zapisy wyrazów: *domowstwo* → *domostwo*, *krasomostwa* → *krasomówstwa*, *namiesników* → *namiestników*, *nienawisność* → *nienawistność*, *pierszych* → *pierwszych*, *robastwa*

→ *robactwa, rzuca* → *rzuca, ucześnika* → *uczestnika*; a także wyjątkowo pojawiającą się grupę spółgłoskową *zs-* (jako pozostałość po formacji przyimkowej) do postaci *s-*: *zstraty* → *straty*. Pozostawiono dawną formę *garło*.

Bez zmian pozostawiono zapis dawnych grup spółgłoskowych (np. *barzo, paznogki*). Grupę *-yzz-* transkrybowano jako *-jzz-* (np. *doyzzwały* → *dojzwały, nie doyzzawszy* → *niedojzawszy* [imiesłów przymiotnikowy bierny], *weyzzawszy* → *wejzawszy, zayzzec* → *zajzrec*), zaś rzadziej występującą grupę *-irz-* transkrybowano jako *-jrz-* (np. *przeirzec* → *przejrec, niedoirwały* → *niedojrwały*).

Obok form nowszych, występujących w przypadkach zależnych, respektowano zapis dawnych form mianownika rzeczownika *ociec*, a także czasowników pochodnych od *iść*: *obeść, przydzie, ześciem* itd.

Formę *okrzeszlic* doprowadzono do postaci *określić*.

Zachowano dawną formę przymiotnika *biskupskich*, formę *bez* w znaczeniu: 'przez', zaś zapis czasownika *pomyślic* doprowadzono do postaci *pomyślic*.

Fleksja

Pozostawiono współwystępujące obok nowszych dawne formy odmiany rzeczowników i substancywizowanych przymiotników:

- dopełniacza l.poj. r.ż. odmiany miękkotematowej (np. *chorągwie, krwie*);
- celownika l.poj. r.ż. (np. *kanclerzynie, swawolej*);
- biernika l.poj. r.ż. (np. *ekspedycją*);
- wołacza l.poj. r.m. tożsamego z mianownikiem (np. *sędzia*);
- dopełniacza l.mn. r.m. (np. *cesarów*);
- biernika l.mn. r.ż. i m. (np. *hetmany, przyjaciół, powinne*);
- narzędnika l.mn. r.m. (np. *królmi, miesiącami*);
- miejscownika l.mn. r.m. i n. (np. *akciech, leciech*).

Ze względów semantycznych zmodernizowano starą formę miejscownika l.mn. przymiotników i zaimków: *młodszy, starszy, naszy* → *młodzi, starsi, nasi*.

Zachowano współwystępujące z nowszymi formy odmiany przymiotnikowo-zaimkowych końcówek *-em, -emi* w narzędniku i miejscowniku l.poj. r.m. i n. (np. *dzielnem*) oraz w narzędniku l.mn. r.ż. (np. *dzielnemi, pożądanemi*).

Ujednociono ze względu na współwystępowanie form nowszych formy 1 os. l.mn. czasowników typu: *czyniemy* || *czynimy* → *czynimy, musimy* || *musimy* → *musimy, napatrzemy* || *napatrzemy* → *napatrzemy, widzimy* || *widzimy* → *widzimy*; i 3 os. l.mn. (np. *straciły* || *straciły* → *straciły*). Ze względów semantycznych wyrównano do postaci dzisiejszej współwystępujące końcówki czasowników czasu przeszłego l.mn. r. niemęskosobowego: *-li* || *-ły* (np. [dyskursy] *bywali* || *bywały* → *bywały*, [siostry] *cieszeli się* || *cieszyły się* → *cieszyły się*, [rady] *nie domorzeli* || *nie domorzely* → *nie domorzyły*, [Ateny] *sypali się* || *sypaly się* → *sypaly się*).

Zachowano dawną formę imiesłowu przysłówkowego uprzedniego (np. *mógszy, usprawiedliwszy, wpadszy, wydarszy*), a także dawne formy imiesłowu biernego (np. *słychana, widzany*).

Wyrównano do normy współczesnej zapis form przymiotników i przysłówków w stopniu najwyższym (np. *nascisleize || naiscisleize* → *najscislejsze, przenaswietsze || przenaiswietsze* → *przenajswietsze*).

Zachowano współwystępujące dawne i nowe końcówki zaimków dzierżawczych (np. *naszq / naszej*, wskazujących (np. *takowq / takowej*) itd.

Nazwy własne (imiona, nazwiska, nazwy geograficzne, przymiotniki odmiejscowe)

Nazwy własne i ich pochodne poddano przyjętym w edycji zasadom transkrypcji (w większości przypadków doprowadziło to do dzisiaj stosowanych form).

Zmodernizowano graficę samogłosek *i, y* (np. *Dunaiem* → *Dunajem, Nalewayko* → *Nalewajko, Orininem* → *Oryninem, siedmigrodzkiej* → *siedmigrodzkiej, Sieniawskiej* → *Sieniawskiej*).

Usunięto ślady grafii łacińskiej (np. *Africa* → *Afryka, Alexandra* → *Aleksandra, Constantym* → *Konstantym, Constantynopol* → *Konstantynopol, Ephrosiney* → *Efrozyniey* [forma 'Efrozyna' funkcjonowała w XVII w.], *Gracocy* → *Grecyjej, Thomasza* → *Tomasza*).

Według współczesnych norm zapisywano głoski *o / ó* (np. *Grachusow* → *Grachusów, Gustawow* → *Gustawów, Henrykow* → *Henryków, Odrowązowney* → *Odrowążównej, Żółkiewskiego* → *Żółkiewskiego*).

Zmodernizowano zapisy szeregów spółgłosek: *s / ś / sz* (np. *łoskowskich* → *łoszkowskich, Swirski* → *Świrski, Szuminski* → *Szumieński*), *z / ź / ż* (np. *Dzieżq* → *Dzieżq, Mozayskiem* → *Możajskiem, Wyzga* → *Wyżga*), *c / cz* (np. *Gorciczchanowskich* → *gorczyżchanowskich*).

Zastosowano dzisiejsze normy ortograficzne w pisowni głosek *h / ch* oraz *l / ł* (np. *Michalem* → *Michałem, Mihalowi* → *Michałowi*).

Zmodernizowano oznaczenia miękkości i twardości spółgłosek (np. *Dynamonskie* → *dynamońskie, Tęczyński* → *Tęczyński*).

Zmodernizowano zapis świadczący o rozszerzonej artykulacji *i* oraz *y* przed *l, ł, r* (np. *Kantymiera* → *Kantymira*).

W nazwach obcego pochodzenia rozszerzano *-i-, -y-* do grup *-ij-, -yj-* (np. *Batherbiem* → *Baterbijem, Bonifacyusa* → *Bonifacyjusza, Francya* → *Francyja, Semptemtrionu* → *Semptemtryjonu, sylistryskiemu* → *sylistryjskiemu*).

Zmodernizowano pisownię łączną i pisownię wielkich liter (np. *dzwiny* → *Dżwiny, kloński* → *Kłoński, Skinderbaszy* → *Skinder baszy*).

Zmodernizowano pisownię głosek dźwięcznych i bezdźwięcznych (*Bałdykie* → *Bałtyckie, Załosce* → *Założce*).

Współwystępujące formy *Gereia || Giereia* uzgodniono do funkcjonującej dziś w literaturze przedmiotu (→ *Gereja*).

Współwystępujące formy ujednolicono do postaci dzisiejszej: *Chotkiewiczow* || *Chodkiewiczów* → *Chodkiewiczów*, *Chodkiewiczowskiej* || *Chodkiewiczowskiej* → *Chodkiewiczowskiej*, *Herburtow* || *Herburtów* → *Herburtów*, *Herbulcie* || *Herburcie* → *Herburcie*, *inflancka* || *inflancka* || *inflancka* → *inflancka*, *Inflandzkiej* || *inflanckiej* → *inflanckiej*, *Maltynskiego* || *maltańskiego* → *maltańskiego*, *Maltanski* || *maltański* → *maltański*, *Ostroska* || *Ostrowski* || *Ostrogski* → *Ostrogski* i pochodne, *Zbarawskiego* || *Zbaraskiego* → *Zbaraskiego*, *Zbarascy* || *Zbarascy* → *Zbarascy*).

Zachowano konsekwentny w podstawie zapis nazwiska *Wiszniowiecki*.

Pozostawiono dawne postaci: imienia *Dmitr* [= 'Dymitr'] (w dopełniaczu l.mn. *Dmitrów*), przymiotnika *toroński* [= 'toruński'] (w miejscowniku l.poj.: *torońskim*), nazwy *Tczów* [= 'Tczew'] (w narzędniku l.poj.: *Tczowem*), nazwy *Uście* [= 'Ujście'] (w miejscowniku l.poj.: *Uściem*).

Mimo grafii łacińskiej zapisów imion: *Cleliae* i *Corneliae*, sugerujących użycie nominatiwu *pluralis*, ze względu na włączenie ich w zdanie w funkcji biernika l.mn. transkrybowano je po polsku jako: *Klelije*, *Kornelije*.

Formę *Karnokuncami* (od mianownika – Czarnokuńce) doprowadzono do postaci *Karnokuńcami*; formę *Belsowcem* (od mianownika – Bołszowce) do *Belszowcem*; formę *Subaudya* (od mianownika – Sabaudia) do *Subaudyja*.

Formę *niekluszyncy* ('nie' + nazwa własna) doprowadzono do postaci *nie Kluszyńcy*.

Zachowano formę *Machometa* (od mianownika – Mahumetta) w przypadku zależnym: *Machometą*.

Całkowicie bez zmian, z wyłączeniem modernizacji pisowni małych i wielkich liter, pozostawiono następujące formy: *Agrem* (narzędnik l.poj.; od mianownika – Eger), *Amurat* (Murad IV), *Annibal* (Hannibal), *Deulet* (Dewlet), *kluszyński* (od mianownika Kluszyn), *Luneborski* (von Lüneburg), *Machmet* (Mehmed), *Olbrycht* (Albrecht), *tywerski* (od mianownika – Twer).

Skróty

Często występujące skróty rozwiązano bez sygnalizowania tego zabiegu w tekście (np. *człkowi* → *człowiekowi*, *nieprzlskie* → *nieprzyjacielskie*, *P. Bóg* → *Pan Bóg*, *Rzpta* [i pochodne] → *Rzeczpospolita*, *s* → *święty*, *ss* → *święci*), natomiast skrót *s.p.* rozwiązywany jest w nawiasie kwadratowym w zależności od kontekstu albo do postaci: *s*[*więtej*] *p*[*amięci*], albo do: *s*[*ławnej*] *p*[*amięci*].

Abrewiacje sygnalizowane w indeksie górnym rozwinięto bez oznaczania (np. *jeo* → *jego*, *któreo* → *którego*, *Pu* → *Panu*, *žadneo* → *žadnego*).

Skróty tytułatury rozwinięto w nawiasach kwadratowych, ponieważ często są one wynikiem interpretacji tekstu (np. *PP.* / *P.* → *P*[*anowie*] / *P*[*aństwo*] / *P*[*an*]).

Formuły grzecznościowe

Skróty formuł grzecznościowych i tytułatury rozwijane są w nawiasach kwadratowych do postaci sugerowanej przez końcówkę fleksyjną odnotowywaną w podstawie transkrypcji. Szczególny przypadek to końcówka fleksyjna dopełniacza liczby pojedynczej zapisywana jako: *-e^o*, którą doprowadzono do postaci: *-ego* bez nawiasów. Formuły odnoszące się do 3 os. l.poj. r.m. i ż. zapisywane są rozłącznie i majuskułami, gdyż przyjmuje się, że z wyjątkiem biernika realizują wzorzec odmiany dawniejszych, pełnych formuł (*Miłość* → *Mość*):

- mianownik: *Jego / Jej Mość*, por.: *Jego M[os]ć Pan starosta rubieszowski* (III 44), *Jej Mość Pani chorążyna* (VIII 41);
- dopełniacz: *Jego / Jej Mości*, por.: *Jego M[os]ci Pana podczaszego, hetmana na ten czas polnego* (IV 58), *Jej M[os]ci Paniej podczaszyniej koronnej* (XXIV 2);
- celownik: *Jego / Jej Mości*, por.: *Jego M[os]ci nieboszczykowi Panu Zamoyjskiemu* (I 13), *Jej M[os]ci Paniej kanclerzynie koronnej* (XXV 34);
- biernik: *Jego / Jej Mości*, por.: przez *Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego* (XVII tytuł);
- narzędnik: *Jego / Jej Mością*, por.: z [...] *Jego M[os]cią Panem wojewodą trockim* (IV 34), z *Jej M[os]cią Panią wojewodziną* (VII 26);
- miejscownik: *Jego / Jej Mości*, por.: o [...] *J[ego] M[os]ci Panu podkomorzym koronnym* (120).

Formuły odnoszące się do 3 os. l.mn. zapisywane są łącznie, gdyż końcówki fleksyjne wskazują na postępującą leksykalizację i wzorzec odmiany odbiegający od wcześniejszego (starsza, pełna formuła: *Ich Miłość* || *Ich Miłości* || *Ich Miłościę*):

- mianownik: *Ichmość*, por.: *Ichm[os]ć Panowie* (I 31);
- dopełniacz: *Ichmościów*, por.: *Ichm[os]ciów Panów Daniłowiczów* (XIII 5);
- celownik: *Ichmościom*, por.: *królom Ichm[os]ciom* (XXI 32);
- biernik: *Ichmość* lub *Ichmościów*, por.: *Ichm[os]ciów* (XXI 46);
- narzędnik: *Ichmościami*, por.: *Ichm[os]ciami Pany* (I 31);
- miejscownik: *Ichmościach*, por.: w [...] *Książętach Ichm[os]ciach* (XVIII 19).

Ponieważ formuły odnoszące się do 2 os. l.poj. pozostały w rękopisach w postaci skrótów bez końcówek fleksyjnych, przyjęto zasadę zapisu łącznego, wzorowanego na zapisie formuł odnoszących się do l.mn. oraz odmiany zgodnej z dawniejszym paradygmatem (*Wasza Miłość* → *Waszmość*). Wyjątek stanowi biernik, który przyjmuje postać: *Waszmości*, zaświadczoną pięcioma wystąpieniami formy skróconej z końcówką fleksyjną: *Wmci* (III 36; VIII 44; IX 37; XVIII 54; XIX 77).

W przypadku formuł odnoszących się do 2 os. l.mn. (starsza, pełna formuła: *Wasze Miłości* || *Miłościę*) przyjęto wzór odmiany podobny do paradygmatu *Ichmość*:

- mianownik: *Waszmość*, por.: *W[asz]m[os]ć zaś, nasi M[ilos]ciwi Panowie* (I 30);
- dopełniacz: *Waszmościów*, por.: *W[asz]m[os]ciów moich M[ilos]ciwych Panów* (VI 39);
- celownik: *Waszmościom*, por.: *W[asz]m[os]ciom moim M[ilos]ciwym Panom* (VI 39);
- biernik: *Waszmość* lub *Waszmościów*; por.: *W[asz]m[os]ciów mych M[ilos]ciwych Panów* (IX 41);
- narzędnik: *Waszmościami*; brak w tekście zaświadczonej rozszerzonej formy;
- miejscownik: *Waszmościach*; brak jw.

Skrót *Mci* był rozwiązywany do postaci *M[os]ci* zarówno dla l. poj., jak i dla l. mn., zaś *Mciwi* do *M[ilos]ciwi* i *Mciwi* do *M[ilos]ciwi*. W efekcie w tekstach współwystępują formuły dłuższe, np.: *M[ilos]ciwi Panowie* (II 1), *M[ilos]ciwy Panie mieczniku koronny* (IX 37), *M[ilos]ciwy Księżę arcybiskupie lwowski* (XIX 60), *M[ilos]ciwy Księżę proboszczu lwowski* (XXV 30), obok formuł krótszych, np.: *M[os]ci Panowie* (XII 44), *M[os]ci Księżę sufraganie chełmski* (XIII 16), *M[os]ci Księżę arcybiskupie lwowski* (XXI 32), *M[os]ci Księżę biskupie bakowski* (XXI 42). Długość formuły nie ma związku z rangą adresata.

Skróty tytułu: *Księżę* rozwijane są zgodnie z następującym wzorcem:

l.p.

- mianownik: *Księżę*, por.: *Księżę Jego M[os]ć Pan starosta krzemieniecki* (XII 57); *Księżę Jego M[os]ć Pan koniuszy koronny* (XXI 53);
- dopełniacz: *Księżcia*; brak w tekście zaświadczonej pełnej formy;
- celownik: *Księżęciu*, por.: *Księżęciu Jego M[os]ci Panu koniuszemu koronnemu* (XXV 35); *Księżęciu Jego M[os]ci Panu staroście czerkaskiemu* (XII 65);
- biernik: *Księżcia*; brak jw.;
- narzędnik: *Księżęciem*; por.: *Księżęciem Jego M[os]cią Ostrogskim, panem wojewodą wołyńskim* (XVIII 12); wyjątek: *Z Ks[ia]żęcią Jego M[os]cią Ostrogskim* (XIX 78);
- miejscownik: *Księżęciu*; brak jw.

l.mn.

- mianownik – *Księżęta*; brak jw.;
- dopełniacz: *Księżąt*; por. np.: *Księżąt Ichm[os]ciów* (XXV 33);
- celownik: *Księżętom*; por. np.: *Ks[ia]żętom Ichm[os]ciom* (XXV 30);
- biernik: *Księżęta*; brak jw.;
- narzędnik: *Księżętami*; por. np.: *z [...] Księżętami Ichm[os]ciami* (XXV 32);
- miejscownik: *Księżętach*; por. np.: *w [...] Księżętach Ichm[os]ciach* (XVIII 19).

IV. TRADYCJA TEKSTU I APARAT KRYTYCZNY

I. [Dziękowanie na pogrzebie Andrzeja Boboli, podkomorzego koronnego; Warszawa, po 27 XI 1616]

Mowa do gości na pogrzebie... podkomorzego koronnego

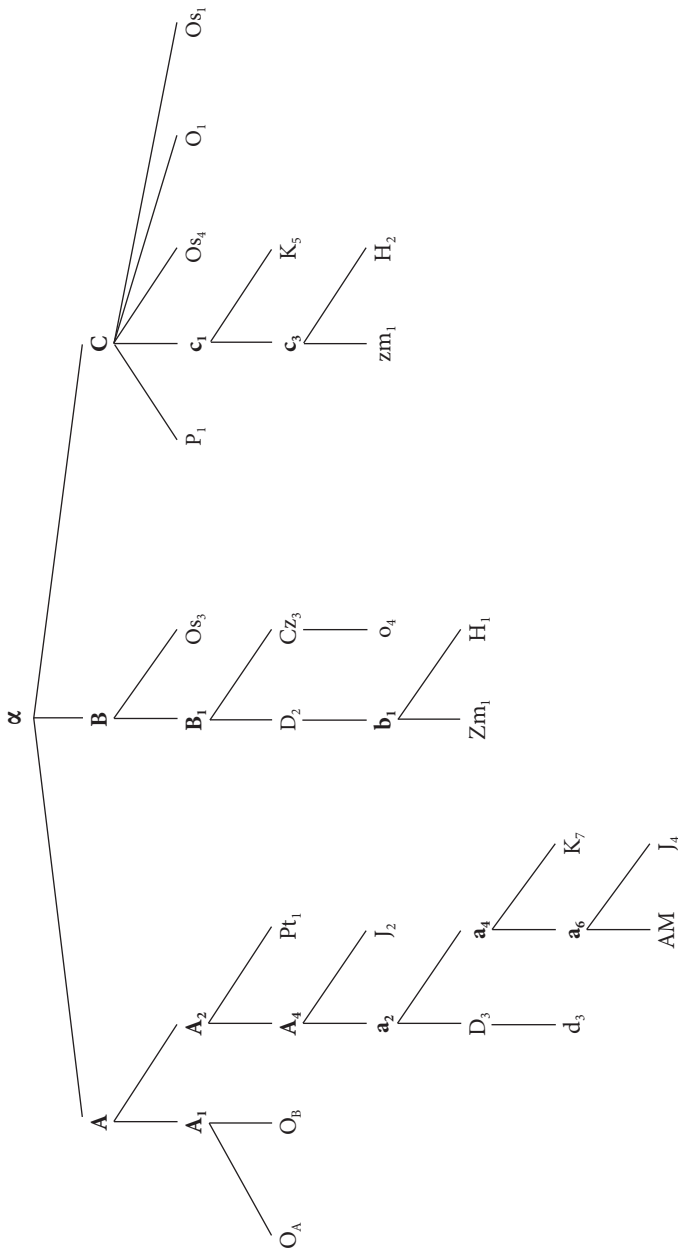
TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali 22. przekazami mowy (19. rękopiśmiennymi oraz 3. drukowanymi²⁹):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 26-30, [tytuł:] „Mowa do Gosci Napogrzebie Jmci Pana Podkomorzego Koronnego”;
- 2) AM: BUAM 546 II, s. 301-303, [tytuł:] „MOWA Jéo Mçi P SOBIESKIEGO Na pogrzebie J.M.P. Andrzeia Bobole podkomorzego koronnego”;
- 3) Cz₃: BCzart 444 IV, s. 97-99, [tytuł:] „Przemowa na Pogrzebie Jc^oM Pana Andrzeia Bobole Podkomorze^o Koronne^o”;
- 4) H₁: AHWilno f. 1135, op. 2/40, k. 126v-127v, [tytuł:] „Jc^om P. Sobieskie^o Przedmowa Pogrzbébowá ná Pogrzebie JmP Bobole, Podkomorze^o Wielkie^o Koronne^o czleka žacne^o”;
- 5) H₂: AHWilno f. 1135, op. 2/46, k. 328r-330r, [tytuł:] „Mowa Jc^o Mçi Pana Jakuba Sobiejkiego kracyjego koronnego na Pogrzebie Jc^oMçi Pana Bobole Podkomorzego Koronnego w Warszawie 1623”;
- 6) J₂: BJ 110, k. 193r-194v, [tytuł:] „Dziękowanie na Pogrzebie P Andrzeia Bobole z Paskow Podkomorze^o Koronnego przez P Jakuba Sobieskie^o Kracyjne^o Koronne^o w Warszawie 1616”;
- 7) J₄: BJ 5826, s. 232-234, [tytuł:] „Eiusdem Oratoris sermo in funere alicuius Officialis Regni”;
- 8) K₅: BKórń 1195, k. 168r-169r, [tytuł:] „Mowa JmCi Pana Jakuba Sobieskiego Kracyjego Koronnego na Pogrzebie JmCi Pana Bobole Podkomorzego Koronnego w Warszawie 1623 Anno”;
- 9) K₇: BKórń 1638, k. 115v, [tytuł:] „MOWA TEGOSZ NA POGRZEBIE PANA BOBOLE Podkomorzego Koronnego”;
- 10) O₁: BOss 207 II, k. 325v-327r, [tytuł:] „Mowa na pogrzebie J^oM.P Boboli Podkomorze^o Koronnego w Warszawie”;
- 11) o_B: BOss 3567 II, k. 162v-163v, [tytuł:] „Mowa do Gosci. Na Pogrzebie JMP. Bobole Podkomorzego Koronnego”;
- 12) o₄: BOss 4589 I, s. 46-48, [tytuł:] „Przemowa NA Pogrzebie Pana Andrzeia Bobole Podkomorze^o Koronne^o”;
- 13) O₅: BOssLwów 2133, s. 191-192, [tytuł:] „Mowa Xiaż. Jm Krzisz. Zbar. Kon. na Pogrzebie Bobolie Podkom. Koron”;
- 14) O₅: BOssLwów 231, k. 56v-57v, [tytuł:] „Mowa Jc^o M Pana Sobieskie^o na progrzebie Jc^o M Pana Boboli Podkomorzego Koronnego odprawowana” [poniżej dopisane inną ręką: «P. Jakuba Szczawinskiego Woiewody Brzeskiego Kuiawsko», na marginesie dopisek: «Andrzeia»];

²⁹ Jako pierwszy wskazywany jest zawsze przekaz stanowiący podstawę, następnie pozostałe przekazy rękopiśmienne w kolejności alfabetycznej, po nich zaś druki w porządku chronologicznym.

Stemma 1.
(mowa I)

- 15) Os₄: BOssLwów 4502, k. 131v-133r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mći Pana kraicze^o koronnego na Pogrzebie. Je^o Mći Pana Boboli Podkomorzego koron Wwarławie”
- 16) P₁: PAU-PAN 1046 k. 454r-454v, [tytuł:] „Mowa JMP^a Krayczego Koronnego Sobieskiego Na Pogrzebie P. Boboli Podkomorzego Koronnego w Warszawie”;
- 17) Pt₁: APP 45 t. 2, s. 294-295, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Je^oM Pana Andrzeia Bobole Podkomorzego Koronnego w Warszawie Año Dñi 1616 Je^oMći Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego”;
- 18) zm₁: BOZ 823, k. 245r-247v, [tytuł:] „Mowa tegoß Je^o Mći Pana Jakuba Sobie[ki]ego krajczego koronnego na pogrzebie Je^o Mći Pana Bobole Podkomorzego koronnego w Warławie 1 6 2 3”;
- 19) Zm₁: BOZ 855, k. 88r-89r, s. 155-157, [tytuł:] „Przedmowa Jmci Pana Jakuba Szcżawinskiego na pogrzebie P.J.M.P. Andrzeia Bąbole. Podkomo: Koronne^o Staro: Pilzminskie”;
- 20) D₂: *Wizerunk...* (zob. „Opis źródeł”, s. 187);
- 21) D₃: *Mówca*1668, s. 43-45, [tytuł:] „*Tenże na Pogrzebie I.M.P. Bobole z Piałkow, Podkomorzego Koronnego*” (zob. „Opis źródeł”, s. 188);
- 22) d₃: *Mówca*1683, s. 58-61, [tytuł:] „*Tenże na Pogrzebie I.M.P. Bobole z Piałkow, Podkomorzego Koronnego*”.

Analiza odmian tekstowych pozwoliła przedstawić tradycję tekstu w postaci stemmy. Przyjęto, że od archetypu α wywodzą się trzy główne linie tradycji: A, B, C, każda o zbliżonej liczbie świadków (A: 9, B: 6, C: 7).

Przodek A miał najprawdopodobniej uszkodzone lub trudno czytelne miejsce, które spowodowało ubytek w pochodzących od niego przekazach (jedynie: BOss 400 II (O_A) zachował lub uzupełnił prawidłową lekcję): *w niebie zaś tak [od wieków] uradzono* [2]. Od przodka A pochodzi przodek A₁ – wspólny dla zawsze blisko spokrewnionych przekazów (zapisanych w zbiorach mów Sobieskiego): BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), oraz przodek A₂ – wspólny dla APP 45 t. 2 (Pt₁) i przodka A₄. Świadców A₁ przejęli odeń błędne lekcje: *u wszystkich jednak jednako* [6], *i spokojniejsza* [16], *rozumieć się ma i w tym* [20], *w tak wielkich rozmaitych ludzi* [24], *zgrzybiałej owej / onej* [28]. Natomiast przodka A₂ charakteryzowały błędy: *zaś ludzie i różne ich animusze* [15], *temu [raz] po gębie dać* [15]. Wprost od A₂ pochodzi APP 45 t. 2 (Pt₁) i przodek A₃, który był dodatkowo obciążony błędem: *ten przyzna* [25]. Bezpośrednio od A₄ wywodzi się świadek BJ 110 (J₂) oraz za pośrednictwem kolejnego przodka – a₂ druk *Mówca*1668 (D₃) i grupa blisko spokrewnionych trzech przekazów rękopiśmiennych: BKórń 1638 (K₇), BUAM 546 II (AM) i BJ 5826 (J₄).

Przodek a₂ był obciążony licznymi wspólnymi dla jego świadków błędami (np. [2], *[a że ciała nasze śmiertelne]* [2], *Aza bogaty nie szczęśliwy* [9], *[J]ego M[os]ci Panu podkomorzym koronnym* [20], *[dufną i] zdrową radę* [26], *Ba, co mówię nędzę* [10], *Pojrzawszy na wszystkie* [11], *aby kiedy na [każdego]* [32]). Pochodzące od a₂ przekazy nie zostały uwzględnione w aparacie. Od a₂ wywodzi się wprost druk *Mówca*1668 (D₃) i zależny od niego *Mówca*1683 (d₃) (błędy łączące to np.: *się chwycić ma* [6], *u niego [wszystko] w domu* [9], *Umiał,*

śmiele rzecz mogę, dobrze żyć [21], *[tak długi wiek żył]* [23], *w szczęściu ... wierny* [25]). Od a_2 pochodzi też przodek a_4 , od którego wprost wywodzi się przekaz BKórnik 1638 (K_7) oraz za pośrednictwem przodka a_6 przekazy BUAM 546 II (AM) i BJ 5826 (J_4). Przodek a_4 skażony był przede wszystkim ubytkiem kilku fragmentów (*barwać wprawdzie ... skończyć najtrudniej* [4], *i panu oraz usłużyć ... dźwigać ciężka* [14], *temu raz po gębie dać ... traktować trudno* [15], *przydam i to ... z podziwieniem przykład* [22]; dodatkowo w BJ 5826 [J_4] brak: *nie mógł tedy ... dług oddał* [29]). Prawdopodobnie też kopista przekazu a_4 poprawił niejasną dla niego lekcję: *nie onej zgrzybiałej ... starości* [28] na narzucającą się jako oczywista: *onej zgrzybiałej ... starości*. Na jeszcze bliższe pokrewieństwo (z przodkiem a_6) kopii BUAM 546 II (AM) i BJ 5826 II (J_4) wskazują kolejne błędy (*majątną nędzę* [10], *miło nam patrzeć [było]* [26], *[takąż jako i jemu ostatnią]* [32]).

Drugą linię tradycji zapoczątkował przodek B z oczywistymi błędami (*znać ludzkie* [15], *przekłeta zazdrość kończyć / korzyć musi* [8]) oraz wspólnymi lekcjami (*tak od wieków naznaczono / od wieków tak naznaczono* [2], *szczęśliwy* [9], *mu to dać po gębie raz / to mu raz po gębie dać* [15], *nienaruszonemi / z nienaruszonemi obyczajmi* [22]). Od niego pochodzi BOssLwów 2133 (O_{S_3}) i przodek B_1 , wspólny dla BCzart 444 IV (Cz_3) i druku *Wizerunk...* (D_2), po którym przekazy te odziedziczyły braki (*życie [na świecie] trudne* [16], *[a to i kościom jego teraz pokazujecie]* [30]) oraz inne lekcje (*wnet obaczysz* [10], *i różne ich obyczaje* [15], *Drudzy o zbawieniu* [24], *miło nam wszystkim* [26], *szczęśliwej* [28]). Od przekazu BCzart 444 IV (Cz_3) wywodzi się kopia BOss 4589 I (o_4), o czym świadczy duża liczba wspólnych, nawet ewidentnych błędów (np. *akt dosyć żalobny* [4], *rano do serca okienko* [10], *A co nie miał* [13], *uczyć już to panu służy trzeba* [26], *gorące przed majestatem Pańskim młodym czyni* [32]), a jedyny w BCzart 444 IV (Cz_3) błąd własny: *nisko spać muszą* [12] mógł zostać skorygowany na poprawne *spaść* w BOss 4589 I (o_4).

Od przodka B_1 pochodzi także druk *Wizerunk...* (D_2) i pochodne od niego przekazy rękopiśmienne: BOZ 855 (Z_{m_1}) i AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H_1). Druk wprowadza celowe ingerencje w tekst w postaci rozbudowania pochwały i użycia określenia „wizerunk”, nawiązującego do tytułu kazania pogrzebowego, którego edycji mowa towarzyszy³⁰. Oba przekazy rękopiśmienne: BOZ 855 (Z_{m_1}) i AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H_1) powielają te zmiany, przy czym BOZ 855 (Z_{m_1}) podaje też za drukiem błędnie atrybucję, natomiast w AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H_1) tekst został pierwotnie zapisany anonimowo (to częsta praktyka w tym zbiorze), widoczne skreślenia, uzupełnienia nad liniami i na marginesach wprowadzono później, konfrontując zapis z innym przekazem rękopiśmiennym. Dopiero na poziomie poprawek pojawia się Sobieski jako autor mowy, zaś dwa charakterystyczne miejsca: *w swoim stanie ma co z sobą robić* [7] oraz *miecieśmy*

³⁰ Zob. Barłowska, *Wizerunk szlachcica prawdziwego*, s. 40-41.

mogli [26] pozwalają wskazać ich źródło – pochodzący z linii C przekaz BOssLwów 231 (Os₁) lub jego bezpośredni przodek. Przekaz BOZ 855 (Zm₁) ma liczne błędy (np. *dwóch okrętów* [10]) i braki (np. *[wianki]* [9], *[na ramionach swych]* [14], *[to przyzna, co i potomnych na potem wieków pamięć przyznać musi]* [25]), natomiast jego pochodzenie od AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁) wyklucza przejęte z druku wskazanie jako oratora Szczawińskiego. Jedna lekcja wspólna, łącząca wbrew drukowi obydwie przekazy rękopiśmienne: *ludzi rozmaitych gromadzie* [24], każe wskazać ich pochodzenie od wspólnego przodka b₁, wywodzącego się wprost od druku *Wizerunk...* (D₂). Kopie BOss 4589 I (o₄), BOZ 855 (Zm₁) i AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁) zostały pominięte w aparacie.

Trzecia linia tradycji wywodzi się od przodka C, posiadającego aż czterech bezpośrednich świadków: BOssLwów 231 (Os₁), BOss 207 II (O₁), BOssLwów 4502 (Os₄) i PAU-PAN 1046 (P₁) (niezależnych od siebie, na co wskazują lekcje własne); dalsze przekazy wywodzą się od niego za pośrednictwem przodka c₁. Przodek C miał błąd w postaci pominięcia (*[pelen ozdób] pelen dobrych cnego życia* [28]) i kilka błędnych lekcji (*bo mało ma* [8], *cienia* [15], *w swym życiu prawie święty* [25], *Teraz* [32]). Z kolei przodek c₁ obciążony był błędnymi lekcjami (*kiedy w samym stanie* [7], *tylko do serca okienko* [10], *chcą się zaś uchylić* [15]). Od niego wprost pochodzą BKórn 1195 (K₅) i przodek c₃ wspólny dla BOZ 823 (zm₁) i AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂) (błędy łączące, np.: *w stanie żywota ludzkiego* [4], *wszystkim się nie podobać* [14]). Wszystkie przekazy pochodzące od c₁ zostały pominięte w aparacie.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), APP 45 t. 2 (Pt₁), BCzart 444 IV (Cz₃), BJ 110 (J₂), BOss 3567 II (O_B), BOss 207 II (O₁), BOssLwów 231 (Os₁), BOssLwów 2133 (Os₃), BOssLwów 4502 (Os₄), PAU-PAN 1046 (P₁), *Wizerunk ...* (D₂). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

umiera, bo też nie dziw, że się rodzi – Σ; *umiera* – D₂; *umiera, bo więc nie dziw, że się rodzi* – Os₃

2

W niebie zaś tak od wieków uradzono – O_A, Os₄, Os₁, P₁, O₁; *W niebie zaś tak uradzono* – O_B, Pt₁, J₂; *W niebie zaś tak od wieków naznaczono* – Cz₃; *Co się tu pocznie, skończyć się ma* – D₂; *W niebie zaś od wieków tak naznaczono* – Os₃

co się tu pocznie, skończyć się ma – Σ; *i w niebie tak od wieków naznaczono* – D₂

nasze – Σ; w O_B brak

ich – Σ; w J₂ brak

że skazitelne – Σ; *że skazitelna* – Cz₃; w O₁ brak do: *być musi*

prochu i gliny – O_A, O_B, Os₄, J₂, Pt₁; *prochu i glinie* – Cz₃; *prochu i ziemie* – Os₁; *prochu, gliny* – Os₃; *z prochu, z gliny* – P₁; w D₂ brak

ziemia dobytkiem być musi – O_A, O_B, Os₄, J₂, Cz₃, D₂, P₁; *ziemia przybytkiem być musi* – Pt₁; *glina dobytkiem być musi* – Os₁; *materyją być muszq* – Os₃; *być musi* – O₁

3

i W[asz]m[os]ciom samym w tej życia – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃; *i WM samym w tej zęscia* – Os₄; *WM samym w tej życia* – O₁, Os₁, P₁; *Wńciom w tej życia* – D₂

jakoście dopiero – O_A, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃, O₁, Os₁, Os₄; *jakoście WM dopiero* – O_B; *jakięście dopiero* – D₂; *jakoście* – P₁

widywać – Σ ; *widawać* – O_B; *wiwoliwać* [odczytanie niepewne] – Cz₃

4

Barwać – Σ ; *Barwa* – Cz₃

dosyć żaloszny – Σ ; *dosyć żalobny* – Cz₃; *zasię żaloszny* – D₂

każdemu – Σ ; *każdemu się na niem pokazać trzeba, którykolwiek żywota ludzkiego zakusi* – D₂

nie tylko dobremu chrześcijaninowi – Σ ; w D₂ brak do: *który zacząć łącno*

ale nawet i samemu – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₁; *ale i samemu nawet* – O₁, Os₄, P₁;

ale nawet samemu – Cz₃; w Os₃ brak

za osobliwą stanie szkołę – O_A, O_B, Os₄, Pt₁, J₂, Os₁, Os₃; *na osobliwą stanie szkodę* – Cz₃; *za osobliwą stoi szkołę* – P₁; *za osobliwie stanie szkołę* – O₁

który – Σ ; *której* – O_B, Os₄

dobrze trudno – Σ [za: O_B]; *trudno dobrze* – O_A

a skończyć – Σ ; *skończyć* – O_B; *a kończyć* – P₁

5

nam, na ziemi mieszkając, z mądrością – za: Pt₁, J₂, D₂, O₁, Os₁, Os₄, P₁;

nam, na ziemi mieszkającym, mądrością – O_A; *nam, na ziemi mieszkającym, z mądrością* – O_B; *na ziemi mieszkając, z mądrością* – Cz₃; *nam, na ziemi z mądrością* – Os₃

i dowcipami – Σ ; *i z dowcipami* – D₂

6

U wszystkich jednak rozum jest – za: Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃, O₁, Os₁, P₁; *U wszystkich jednak rozum mieć* – Os₄; w D₂ brak do: *bo na świecie wszystko cackiem*

co się jedno czaczkiem jakięści bawi – O_A, Pt₁, J₂, Cz₃, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *co się cackiem bawi* – O_B; *co jedno czaczkiem się bawi* – Os₃; *bo na świecie wszystko czaczkiem* – D₂

sam, czego się chwycić ma, nie wie – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₁, Os₄; *sam, czego się chwycić, nie wie* – Os₃, Cz₃, P₁; *nie wiedząc, czego się chwycić* – D₂

prędko się posłiznie i – Σ ; *przeto się posłiznie* – Cz₃; *prędko się posłiznie* – Os₃

po tym – Σ ; *znowu* – O_B

7

Pojrzemy na wszystkie życia naszego kondycyje – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₃, Cz₃ [szystkie], Os₁, P₁; *Pojrzymy na wszystkie nasze życia i kondycyje* – D₂; *Pożrzejmy*

na wszystkie kondycyje życia naszego – Os₄; Przyczyny na wszystkie życia naszego kondycyje – O₁

swym stanie ma co z sobą czynić – za: Pt₁, Cz₃, Os₃, D₂, P₁, Os₄; swym zdanie ma co z sobą czynić – O_A; swym ma co z sobą – O_B; swym stanie ma z sobą co – J₂; swoim stanie ma co z sobą robić – Os₁; swym stanie co z sobą czynić – O₁

8

między ludźmi gęste – Σ; go między ludźmi gęsto – D₂

też – Σ; ten – D₂; tą – Cz₃

co – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, D₂; kto – Os₃; bo – O₁, Os₁, Os₄, P₁

alec i tam kłopotu dosyć – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₁, Os₄, P₁; ale i tam kłopotu dość – Cz₃; alec i tam kłopotu dość, gdy – D₂; alec też i tam kłopotu dosyć – Os₃

albo go niedostatek trapi – O_A, O_B, Os₄, Cz₃, Os₃; albo go niedostatek trapić – Pt₁, J₂, O₁, Os₁, P₁ (war.); go albo niedostatek trapi – D₂

przekłeta zazdrość korcić – za: O_B, Os₄, J₂, O₁, P₁; przekłeta zazdrość kurczyć – O_A, Pt₁, Os₁; przekłeta zazdrość korzyć – Cz₃; przekłeta zazdrość kończyć – Os₃; zazdrość przekłeta kończyć – D₂

9

Aza bogaty najszczęśliwszy ludziom się zda – O_A, O_B [Azaż], Pt₁, O₁, J₂ [Azaż], Os₁, Os₄, P₁; Azaż bogaty nie szczęśliwym ludziom się zda – Os₃; Bogaty zaś szczęśliwy się zda ludziom – D₂; Aza bogaty nie szczęśliwy się zda ludziom – Cz₃

w domu jako – Σ; jako – D₂; jak – Os₁

10

jedno do serca okienko – O_A, Pt₁, J₂, Os₃, D₂, O₁, Os₁, Os₄; do serca okienko – O_B; rano do serca okienko – Cz₃; jedno okienko do serca – P₁

prędko by obaczył świetną – O_A, O_B, O₁, Os₁, Pt₁, J₂, Os₄, P₁; wnet obaczysz świetną – Cz₃; wnet obaczysz – D₂; prędko by tam obaczył świetną – Os₃

co mówię: nędzę – za: Pt₁, J₂, Cz₃, O₁, Os₁, Os₄, P₁; cóż mówię: nędzę – O_B; w O_A, Os₃, D₂ brak

ba! – ciężką mękę od dwóch srogich katów – O_A, Os₄, Pt₁, J₂, Os₁, P₁, O₁; ba! – ciężką mękę od – O_B; ba! – ciężką mękę od dwu katów srogich – Cz₃; ba! – ciężką nędzę od dwu katów srogich – Os₃; ode dwu katów – D₂

zbytku i chciwości – Σ [za: O_B]; zbytku, chciwości – O_A

11

pojrząwszy na monarchy i mocarze świata tego – Σ; wejrząwszy na monarchy i mocarze świata tego – Os₃; pojrząwszy na monarchy i mocarze tego świata – Os₁

12

Prawda, że wysoko – za: Pt₁, J₂, Cz₃, D₂, O₁, Os₁, Os₄, P₁; Prawda, że wszystkim – O_A, O_B; Prawdać, że wysoko – Os₃

raz powinąć, nisko spaść – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, P₁; powinąć raz, nisko spać – Cz₃, Os₁; powinąć, barzo nisko paść – D₂; powinąć, nisko spaść – Os₃

13

niemal – Σ; nie miał – Cz₃

na dworach i pałacach pańskich – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₁ Lw, Os₄, P₁; *w domach i pałacach pańskich* – D₂; *na pałacach pańskich* – Os₃; *na dworach i pałacach* – O₁

i urzędy – Σ; *urzędy* – D₂

szczęśliwego i spokojnego życia – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, O₁, Os₁, P₁; *spokojnego i szczęśliwego życia* – D₂; *szczęśliwego życia* – Os₃; *szczęśliwego życia i spokojnego* – Os₄

14

usłużyć – Σ; *służyć* – D₂

ciężary, prace – za: Pt₁, J₂, Cz₃, O₁, Os₄, P₁, Os₁; *i ciężary, prace* – O_A, O_B; *i ciężary* – D₂; *ciężar, prace* – Os₃

z szczęściem ustawicznie za pasy – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₃, Os₁, Os₄, P₁; *szczęściem za pasy ustawicznie* – Cz₃; *i z szczęściem za pasy ustawicznie* – D₂; *i z szczęściem ustawicznie za pasy* – O₁

15

Temu raz po gębie dać, tego – O_A, O_B, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *Temu po gębie dać, tego* – Pt₁, J₂; *Mu to dać po gębie raz, to go* – Cz₃, D₂; *To mu raz po gębie dać, to go* – Os₃; w D₂ brak do: *znać ludzkie różne obyczaje*

trzeba – O_A, O_B, Os₃, O₁, Os₄, P₁; *potrzeba* – Pt₁, J₂, Os₁

znać ludzie i różne ich animusze – O_A, O_B, Os₄, Os₁, P₁, O₁; *zaś ludzie i różne ich animusze* – Pt₁, J₂; *znać ludzkie i różne ich obyczaje i animusze* – Cz₃; *znać ludzkie animusze różne* – Os₃; *znać ludzkie różne obyczaje i animusze* – D₂

różno traktować trudno – O_A, O_B, Os₁, Os₄, P₁, Pt₁ [trudna], J₂ [trudna], Cz₃ [trudna]; *różne różno traktować trudno* – Os₃; *nie każdemu się powiedzie* – D₂; *równo traktować trudno* – O₁

chcieć się zaś uchylić – O_A, O_B, J₂, Os₁, Os₄, P₁; *chcieć się uchylić zaś* – Pt₁; *chcieć się uchylić* – Cz₃, D₂, O₁; *zaś chcieć się uchronić* – Os₃

człowiek – Σ; w O_B brak

swego – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃, D₂; w O₁, Os₁, Os₄, P₁ brak

16

ludzi – Σ; *u ludzi* – O_B

na świecie trudne – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₃, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *trudno* – Cz₃; *trudne* – D₂; *trudne na świecie* – Os₄

dobra – Σ; *droga* – D₂

spokojna – za: Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃, D₂, O₁, Os₄, P₁; *spokojniejsza* – O_A, O_B; *uspokojona* – Os₁

18

Ludzieśmy – Σ; *Widzimy* – D₂

19

Komu się to, przebóg, chce – Σ; *Komu się to chce* – Os₃; *Jako trudno* – D₂

z jednostajnym więc szczęściem pożegnać – O_A, Pt₁, J₂, Cz₃, O₁, Os₄, P₁; *z jednostajnym szczęściem więc pożegnać* – O_B; *z szczęściem się pożegnać* – D₂; *chce z jednostajnym się pożegnać szczęściem* – Os₃; *z jednostajnym szczęściem pożegnać* – Os₁

honory, rządy, tytuły – za: Pt₁, Cz₃, O₁; *w honory, rządy, tytuły* – O_A, O_B;
honory, tytuły, rządy – J₂, D₂; *honory, urzędy, tytuły* – Os₃, Os₁, Os₄, P₁ (war.)
między inne podzieliwszy – Σ; *innym spuściwszy* – D₂
tam z sobą biedną jedno koszulę – O_A, O_B, O₁, Os₄; *tam z sobą biedną jedną
koszulę* – J₂, Pt₁, P₁, Os₁ (war.); *są sobą biedną jedno koszuli* – Cz₃; *sam z sobą
biedną jedną koszulę* – Os₃; *samemu sobie biedną jedno koszulę* – D₂

20

Aleć to inaczej wszystko – O_A, O_B, J₂, Os₁, Os₄, Cz₃ [Ale], Os₃ [Ale], P₁ [Ale];
Aleć to wszystko inaczej – Pt₁; *Lecz to wszystko inaczej* – D₂; *Aleć to wszystko*
– O₁

rozumieć się ma o tym zacnym i wielkim – za: J₂, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *rozumieć
się ma i w tym zacnym i wielkim* – O_A, O_B; *rozumieć się ma o tym wielkim i za-
cnym* – Os₃; *się rozumie ma o tym zacnym i wielkim* – Pt₁; *rozumieć się ma o tym
wielkim a zacnym* – Cz₃; *na oko baczylismy ze wszystką Koroną w tym zacnym*
– D₂

podkomorzym koronnym, któregośmy – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₁, Os₄; *pod-
komorzym koronnym, którego* – Cz₃; *podkomorzym koronnym Andrzeju Boboli,
któregośmy* – D₂; *Boboli, podkomorzym koronnym, któregośmy* – Os₃; *podkom.
koron. ciało* – P₁

21

mogę – Σ; *mógł* – P₁

starzec święty – Σ; *staruszek święty* – D₂; *starzec* – Os₃

świętobliwie umarł – Σ; w Cz₃ brak

22

A żył od – Σ; *mówię, dobrze od swej* – D₂; *od* – Os₃

nienaganionemi – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₁, P₁; *nienaruszonymi* – Cz₃, Os₃; *niena-
ganiomy* – Os₄; *nienaganionym* – O₁; *z nienaruszonymi* – D₂

cnotą nienaruszoną – Σ; *nienaruszoną* – Os₃; *z cnotą prawdziwą* – D₂

przydam i to – a żył – O_A, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃, O₁, Os₄, P₁; *przydam i to* – ważył
– O_B; *przydam i to* – że żył – Os₁; *a żył* – D₂

na dworach pańskich trzech królów polskich – Σ; *tak, co trudniejsza, na dwor-
rach ustawicznie pańskich czterech królów polskich: Augusta, Henryka, Stefana
i Najjaśniejszego Zygmunta Trzeciego, Pana naszego Miłościwego, iż i nieprzyja-
ciel wielkie jego cnoty, któremi przy dworze świecił, afekt na stronę odłożywszy,
przysnać zawsze musi* – D₂

23

dworu przyjeżdżają po dobre – Σ [za: Pt₁]; *dworów przyjeżdżają po dobre* –
O_A; *dworu powyjeżdżają po* – O_B

chcąc, sami tracą – za: Pt₁, J₂, Cz₃, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *chcąc, tracą sami* – O_A,
O_B; *chcąc, sami utracają* – Os₃; *sami, chcąc, tracą* – D₂

z jakimi, to jest – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, P₁; *z jakim, to jest* – Cz₃; *z jakimi*
– D₂, Os₃; *zaś z jakimi* – Os₁

z takimi tak długi wiek żył, z takimiż i – za: O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, O₁, Os₄, Os₁, P₁; *z takimi jak długi wiek żył, z takimiż i* – O_A; *z takimi tak długi wiek żył i z takimi* – D₂; *z takimiż tak długi wiek żył, z takimiż* – Os₃

24

Niektórzy, o zbawieniu – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *Niektórzy, o zbawieniu swym* – Os₃; *Drudzy, o zbawieniu* – Cz₃, D₂

się godzinę – O_A, Cz₃, D₂, Os₃, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *godzinę się* – O_B, Pt₁, J₂

pustynie, na głuche puszcze uciekają – za: Pt₁, J₂, Cz₃, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *pustynie, na głuche pustynie uciekają* – O_A; *pustynie uciekają* – O_B; *i głuche pustynie uciekają* – D₂; *pustynie odchadzają* – Os₃

zaś, trawiąc – za: Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃, O₁, Os₄, P₁; *zaś trwając* – O_A, O_B, D₂, Os₄; *trawiąc* – Os₁

niemal wszystkie lata swoje – Σ; *niemal przez wszystkie lata swe* – D₂; *lata swoje wszystkie* – Os₃

w tak wielkiej ludzi rozmaitych kupie – za: Pt₁, J₂, Cz₃, D₂, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *w tak wielkich rozmaitych ludzi* – O_A, O_B; *w takiej ludzi rozmaitych {...}kwen-cyjnej [niewidoczne w zszyciu]* – Os₃

widoku – Σ [za: O_B]; *wydatku* – O_A

dworze pańskim – Σ; *dworze pańskim domu* – J₂; *dworach pańskich* – P₁

wysokim i zabawnym – Σ; *zaczynam i zabawnym* – J₂; *wysokim i zabawnym* – O₁

przecie się i na taką – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃; *przecie i na taką* – O₁, Os₁, Os₄, P₁; *na taką się jednak* – D₂

jako go potkała, gotował – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₁; *jaka go potkała, gotował się* – O₁, Os₄, P₁, Os₃; *jaka go potkała, szczęśliwą gotował* – D₂

do jakiego się dostał, mieszkanie sobie budował – za: J₂, D₂, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *do jakiego się dostał, mieszkania sobie budował* – O_A, Cz₃; *do jakiego się mieszkania gotował, sobie budował* – O_B; *do jakiego się dostał, mieszkanie budował sobie* – Pt₁; {...} [niewidoczne w zszyciu] *jakich się dostał, mieszkania sobie budował* – Os₃

25

Zostawiwszy – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, D₂; *Zostawiwszy i* – O₁, Os₁, Os₄, P₁; w Os₃ brak do: *że kto jedno nań wspomni*

z podziwieniem – Σ; *wszystkiej Koronie Polskiej rzadki* – D₂

to przyzna, co i potomnych na potem – O_A, O_B, Pt₁, Cz₃, O₁, Os₁, Os₄;

to przyzna, co i potomność – D₂; *pr{.....}* [niewidoczne w zszyciu] *to i potomnych na potem* – Os₃; *to przyzna od potomnych na potem* – P₁; *ten przyzna, co i potomnych na potem* – J₂

w życiu prawie – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃; *w życiu barzo* – D₂; *w swym życiu prawie* – O₁, Os₁, Os₄, P₁

skromny – Σ; *wiorny* – D₂

swym – Σ; *swojem wysokiem* – skromny – D₂

przyjaciel zawsze jednaki – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₃, O₁, Os₄, P₁; *przyjaciel jednaki zawsze* – Cz₃; *przyjaciel zawsze jednaki* – D₂; *zawsze jednaki* – Os₁

i pilny, i wierny – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₃, O₁, Os₁, Os₄; *i pełny, i wierny* – Cz₃; *zawsze – i pilny, i wierny* – P₁; *pilny, ojczyznę, nie prywatę swą, miłujący, szczerowierny, baczny, obyczajów staropolskich ludzi, chlebodawca wielki, pobożny, cnotę nad wszystko miłujący. I któż by jego cnoty wyliczył? Jednym słowem we wszystkich sprawach wielki, tak że go wielkiem podkomorzem, wielkiem Bobolą słusznie nazywać mamy, bo wielkich cnot i dzieł szlacheckich wielki nam po sobie przykład zostawił* – D₂

26

Miło nam patrzeć było – Σ; *Miło nam wszystkim nań patrzeć było* – Cz₃; *I zaiste miło nam wszystkim było nań patrzeć* – D₂

i z niego się – za: Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃, O₁, Os₄, P₁; *i u niego się* – O_A, O_B; *i z niego się wielkich rzeczy* – D₂; *z niego* – Os₁

uczyć, jako panu służyć trzeba – O_A, Pt₁, O₁, Os₁, Os₄, P₁; *uczyc, jako służyć panom trzeba* – O_B; *uczyc, już to p. służyć trzeba* – Cz₃; *ćwiczyć i uczyć, jako panu służyć trzeba* – J₂; *uczyc, jako panu służyć potrzeba* – Os₃

ale i samemu – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃; *aleć i samemu* – D₂; *ale samemu* – O₁, Os₁, Os₄, P₁

człowieka takiego w komorze – Σ; *takiego człowieka w komorze swej* – D₂; *człeka takowego w komorze* – Os₃

z którego – Σ; *którego* – O_B

i on sam – za: O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, P₁, Os₁; *on i sam* – O_A; *się on sam* – Cz₃; *on* – D₂; *on sam* – Os₃

dufną i zdrową radę – O_A, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, P₁, D₂; *dufną i zdrową naukę* – O_B; *duszną i zdrową radę* – Cz₃; *zdrową du{...}* [niewidoczne w zszyciu] *radę* – Os₃; *dufność i zdrową radę* – Os₁

drudzy – Σ; *wszyscy* – Os₃

dobry wszystkich cnot przykład – za: Os₄, P₁, O₁; *dobrych wszystkich cnot przykład* – O_A, O_B, J₂, Pt₁, Cz₃; *wysokich cnot wizerunk* – D₂; *dobry przykład wszystkich cnot* – Os₁; *dobry wszystkich cnot* – Os₃

wziąćsiemy – O_A, O_B, Os₄, Pt₁, J₂, Os₃, P₁, O₁; *wróćsiemy* – Cz₃ [wrocieszmy]; *mieć* – D₂; *miećsiemy* – Os₁

27

ten wielki człowiek – za: O_B, Pt₁, J₂, Cz₃, Os₃, O₁, Os₄, P₁; *ten człowiek wielki* – O_A; *tak świątobliwy człowiek* – D₂; *tak wielki człowiek* – Os₁

28

w lasce pańskiej, w sławie dobrej, w miłości ludzkiej – Σ; *w lasce pańskiej, w lasce ludzkiej* – D₂; *w sławie dobrej, w miłości ludzkiej* – P₁

doczekawszy się – Σ; *doczekawszy* – D₂

nie onej zgrzybiałej – za: Pt₁, J₂, O₁, Os₄, Cz₃, P₁ [zagrzybiałej]; *zgrzybiałej owej* – O_A; *zgrzybiałej onej* – O_B; *sędziwej* – D₂; *nie owej zgrzybiałej* – Os₃; *nie onej zgrzybiałej* – Os₁

tęskliwej więc – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, P₁; *więc szczęśliwej* – Cz₃; *naczej szczęśliwej* – D₂; *więc tęskliwej* – Os₃; *tęskliwej* – Os₁

ozdób, pełen dobrych cnego życia – O_A, Pt₁, Cz₃, Os₃; *ozdób, pełen dobrych życia* – O_B; *ozdób, pełen cnego życia* – J₂; *dobrych życia* – D₂; *dobrych cnego życia* – O₁, Os₁, Os₄; *dobrych cnego żywota* – P₁

29

było nań Śmierci – za: O_B, Cz₃, Os₃; *było nam Śmierci* – O_A; *było Śmierci nań* – Pt₁, D₂; *nań było Śmierci* – J₂, O₁, Os₁, Os₄, P₁ (war.)

był na nią gotów – za: Pt₁, J₂, Cz₃, D₂, Os₃, O₁, Os₄, P₁; *na nią był gotów* – O_A, O_B; *nań gotów* – Os₁

śmieie – Σ; *bo się czuł dobrze w cnoty i dobre uczynki uzbrojonym, i* – D₂

Bogu – ducha, dług oddał przyrodzeniu – Σ; *dług oddał przyrodzeniu* – D₂;

Bogu – ducha o{...} [niewidoczne w zszyciu] – Os₃

30

jego – Σ; w D₂, Os₁ brak

swej – Σ; *swej, i miłości* – D₂

oświadczyli – za: O_B, Os₄, D₂, J₂, Os₁, P₁, O₁; *oświadczyli* – O_A, Pt₁, Cz₃;
oddawali – Os₃

a to i kościom jego – Σ; w D₂, Os₃ brak do: *Za co IchMMPP powinni*

teraz – Σ; *to* – O_B, Cz₃

31

z Ichm[os]ciami Pany – O_A, Pt₁, J₂, O₁, Os₁, Os₄; *i z IchMPP* – O_B, D₂, P₁;
Ich Mciami Pany – Cz₃; w Os₃ brak do: *u{.....}enie* [niewidoczne w zszyciu]
przez mię dziękują

będąc W[asz]m[os]ciom obowiązani – Σ; *będą WMciom obowiązani* – O_B;
będąc WMm obowiązane – Cz₃

32

Ta zaś – O_A, Pt₁, J₂, Cz₃, D₂; *Ja zaś* – O_B, Os₃; *Teraz* – O₁, Os₁, Os₄, P₁

za cnoty swe do Twórcę się swego dostała – O_A, O_B, J₂, Cz₃, Os₁, Pt₁ [*Stwórce*],
O₁ [*Stwórce*], Os₄ [*Stwórce*]; *za tak wielkie cnoty swe do Twórcę się swego dostała*
– D₂; *za cnoty sw{...}* [niewidoczne w zszyciu] *Twórcę się swego oddała* – Os₃; *do Stwórce swego za cnoty się dostała* – P₁

gorące przed majestatem Pańskim modły czyni – O_A, Pt₁, J₂, O₁, Os₁, Os₄;
gorące przed majestatem Pańskim modlitwy czyni – O_B; *gorące przed majestatem Pańskim młodym czyni* – Cz₃; *gorące przed majestatem Jego modlitwy czyni* – D₂;
gorąco przed majestatem Pańs{...} [niewidoczne w zszyciu] – Os₃; *gorące przed majestatem Bożym modły czyni* – P₁

aby – Σ; w Os₃ brak

tę – Σ; w Os₃ brak

W[asz]m[os]ciom – Σ; w Cz₃, Os₃ brak

aby kiedy na każdego – Σ; { } [niewidoczne w zszyciu] *na każdego* – Os₃;
w Os₁ brak [koniec przekazu]

takąż – O_A, O_{S₄}, Pt₁, J₂, O_{S₃}, P₁, O₁; *taką* – O_B; *ostatnią takąż* – Cz₃; *takąż ostatnią* – D₂

jako i jemu – za: Pt₁, Cz₃, D₂, J₂, O_{S₃}; *jaką i jemu* – O_A, O_B; *jako i temu* – O_{S₄}, P₁; *jako i tego* – O₁

ostatnią szczęśliwą dał godzinę – za: Pt₁, O_{S₄}, O₁; *ostatnią dał szczęśliwą godzinę* – O_A; *dał godzinę* – O_B, D₂; *szczęśliwą dał godzinę* – Cz₃; *ostatnią szczęśliwą dał godzinę*. *Dixi* – J₂; *szczęśliwą dał go*{.....} [niewidoczne w zszyciu] – O_{S₃}; *ostatnią szczęśliwą dał godzinę*. *Fimis.* – P₁

II. [Dziękowanie na pogrzebie N. Dłoty, ok. 1620]

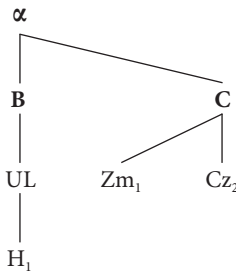
Na pogrzebie... Dłota dziękuje... Sobieski...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali czterema rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) UL₂: BKUL 3250, k. 89r-90r, [tytuł:] „Na pogrzebie P. Dłota, dziękuje IMP. Sobieski Woiewodzie Lubel]ki” [na marginesie dopisek: *ktory w Warszawie zabity.*];
- 2) Cz₂: BCzart 439 IV, s. 1476-1477, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Pana Dłutha przez Je^omci Pana Jakoba Sobieskiego na ten Czas Woiewodzica Lubelskiego”;
- 3) H₁: AHWilno f. 1135, op. 2/40, k. 79v, [tytuł:] „Mowa Pogrzebowa P. Sobieskiego Woiewo^o Lubelskiego na P. P. Dłota”;
- 4) Zm₁: BOZ 855, k. 178v-179r (s. 338-339), [tytuł:] „Dziękowanie na Pogrzebie”.

Stemma 2.
(mowa II)

Błędy łączące oraz podobieństwo licznych lekcji pozwalają na podzielenie przekazów na dwie rodziny: B i C. Do pierwszej należą przekazy BKUL 3250 (UL₂) i AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁), na których pokrewieństwo wskazują braki: [*co mylnie lata*] [8], [*i powinnych*] [20], a także wspólna lekcja: [*zasiadł*] [5]. Ponadto przekaz AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁) ma liczne lekcje własne, a także wiele braków (np.: [*barzo*] [1], [*obrócić*] [3], [*od nas*] [12], [*gdy podeszłej w leciech matki ...*] [18]). W żadnym miejscu AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁) nie daje wbrew przekazowi BKUL 3250 (UL₂) lekcji poprawnej. W związku z tym należy założyć, że przekaz AHWilno f. 1135 op. 2/40 (H₁) może

pochodzić od przekazu BKUL 3250 (UL₂), z tym że duża liczba własnych usterek wskazuje na inne przekazy pośredniczące.

Drugą linię tworzą przekazy: BOZ 855 (Zm₁) i BCzart 439 IV (Cz₂). Mają wspólne błędy i lekcje (*dlugo* [2], [*świeżo*] [3], *szlachcicem* [16]). Każdy z nich ma liczne własne lekcje, co wyklucza wzajemne pochodzenie bezpośrednie.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁), BCzart 439 IV (Cz₂), BKUL 3250 (UL₂), BOZ 855 (Zm₁). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BKUL 3250 (UL₂).

APARAT KRYTYCZNY

1

wszystkiemu – Σ; *wszystkiem* – H₁

ostatnim jest – Σ; *jest ostatnim* – Cz₂

zniszczy – Σ; *niszczy* – Zm₁

duszy – Σ; *drudzy* – Zm₁; w Cz₂ brak

rozerwie – Σ; *zemli* – Zm₁ [*ziemi*]

z człowieka – Σ; *człowieka* – H₁

z czegoś nic uczyni – UL₂; *czegoś nic uczyni* – Cz₂; *z czego nic nie uczyni* – H₁;

czegoś nie uczynić – Zm₁

być, jedno – Σ; *obyć ono* – Zm₁

przez się barzo straszna – UL₂; *przez się straszna barzo* – Cz₂ (war.); *jedno*

przez się straszna – H₁; *przez się straszna* – Zm₁

2

tak – popr. wyd.; *nie tak* – Σ

dlatego – Σ; *dlugo tego* – Cz₂; *dlugo* – Zm₁

że i – Σ; *i* – Cz₂

3

więc tzy – Σ; *tzy więc* – H₁

zetrzemy – Σ; *otrzemy* – Zm₁

aliści – Σ; *alić* – Zm₁ (war.); *alić się* – Cz₂

nam płakać przychodzi – Σ; w Cz₂ brak do: *drugie mile przyjacioły przekładać*

oblóczyć – Σ; *obrócić* – H₁

z jednych mar na drugie – Σ; *z jednych mar na drugie mary* – Zm₁; *drugie* – Cz₂

mile przyjacioły przekładać – Σ; *przekładać mile przyjaciele* – Zm₁

na pogrzeby – Σ; *na pogrzeby, znowu nam płakać przychodzi, żalobę na żaloby oblóczyć, z jednych mar na drugie* – Cz₂

tych – Σ; w Zm₁ brak

świeżo – Σ; w Zm₁, Cz₂ brak

4

znać – Σ; w Zm₁ brak

widzieć – Σ; *wiedzieć* – Cz₂

5

Na – Σ ; *A* – Cz₂*wiek nasz* – Σ ; *nasz wiek* – Zm₁*zasiadł akciech* – Σ ; *zaszedł leciech* – Zm₁; *nasiadł akciech* – Cz₂

6

co – Σ ; *czy* – Zm₁; *co innego* – Cz₂

8

Co omylne lata – za: Cz₂; *co omylnie* – UL₂ [~~eo omylnie~~], Zm₁; w H₁ brak

10

Co – Σ ; *To* – Zm₁

11

gdzie – Σ ; w Cz₂ brak

12

którego nam pożyczyła – Σ ; *każdy pożyczyła nam* – Zm₁*od nas* – Σ ; w H₁ brak*z sobą nie da* – Σ ; *nam nie da z sobą* – Cz₂

13

tym – Σ ; *niej* – Zm₁*jako żadnego* – UL₂; *żadnego* – H₁, Zm₁; *nijakiego* – Cz₂*tak i* – Σ ; *tak* – H₁

14

nieszczęście w pokoju – za: H₁; *nies{...}ęści{.}* w pokoju – UL₂; *w pokoju nieszczęście* – Cz₂ (war.); *w po{...}u* – Zm₁*strawi* – Σ ; *strawy wygodzi* – Zm₁*śmierci się narazi* – Σ ; *śmiercią się nagrodzi* – Zm₁

15

P[ana] Dłota – UL₂, Zm₁ [Dłot:]; Cz₂ [Dłutha]; *Pana* – H₁*teraz ziemi* – Σ ; *ziemi teraz* – H₁; *ziemi* – Zm₁

16

w starożytnym szlacheckim – UL₂, H₁; *starożytnym szlachcicem* – Zm₁, Cz₂
kwitnąc<y> młodości wiek – popr. wyd. [za: H₁]; *kwitnącej młodości wiek* – UL₂, Zm₁; *kwitnący wiek młodości* – H₁ (war.); *kwitnąc młodości wiek* – Cz₂
[lekcje UL₂ i Zm₁ zostały uznane za błędną interpretację końcówki -y; por. XIV 10: „Oderwała ją od kwitnącego wieku; XXV 7: „[...] stał się w kwitnącym wieku swym”]*strawić* – Σ ; *trawić* – H₁*wyprawiwszy się* – Σ ; *wyprowadzi się* – Zm₁*W[asz]m[ość] wiadomi* – Σ ; *wojnej świadomy* – Cz₂; *nam wiadomo* – Zm₁*i wiernie* – Σ ; *wiernie* – Cz₂

18

gdy podeszłej w leciech matki – Σ ; w H₁ brak do: *Shusznie się tu młodzi*
pożądaniem – Σ ; *pożądanie* – Cz₂

pociechami nasycić miał – UL₂; *nasycić miała* – Cz₂; *świeckiemu nasiac miał*
– Zm₁

zaś – Σ; *go zaś* – Zm₁

gdy się nie spodziewał, z tego świata żalostnie – Σ; *z tego świata, gdy się nie
spodziewał* – Zm₁

19

młodzi – Σ [za: H₁]; *młodzi* – UL₂ [młodszy], Zm₁ [młodszy]

na niedojrzałą młodość wzdrygać – Σ; *na niepojrzałą młodość wzdrygać się*
– Zm₁

śluszenie starzy – Σ; *śluszenie starszy* – H₁; *śluszenie stary* – Zm₁

śluszenie wszyscy na iniquam fatorum sortem westchnąć mają – Σ; *mogą* – Cz₂

20

przy – Σ; w Zm₁ brak

siostrach – Σ; *siostrach i powinnych* – Zm₁ (war.); *siostrach i nas powinnych*
– Cz₂

jest nie mniejsza ulga – Σ; *nie mniejsza ulga* – Zm₁; *nie mniejsza jest folga*
– Cz₂

przybycieście – Σ; *zebrać się* – H₁

21

Tę – Σ; *Za* – Zm₁

sobie samym – Σ; *samym sobie* – Zm₁

i – Σ; *i nas* – Cz₂

z W[asz]m[os]ciów – Σ; *Wmciom* – Zm₁; *i Wm* – Cz₂

zawsze będą – Σ; *jesteśmy i będziemy zawsze* – Cz₂

gotowi – Σ; *gotowi. Dixi.* – Zm₁

III. [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego;
Żółkiew, 16 II 1621]

Dziękowanie na pogrzebie... Żółkiewskiego...

TRADYCJA TEKSTU

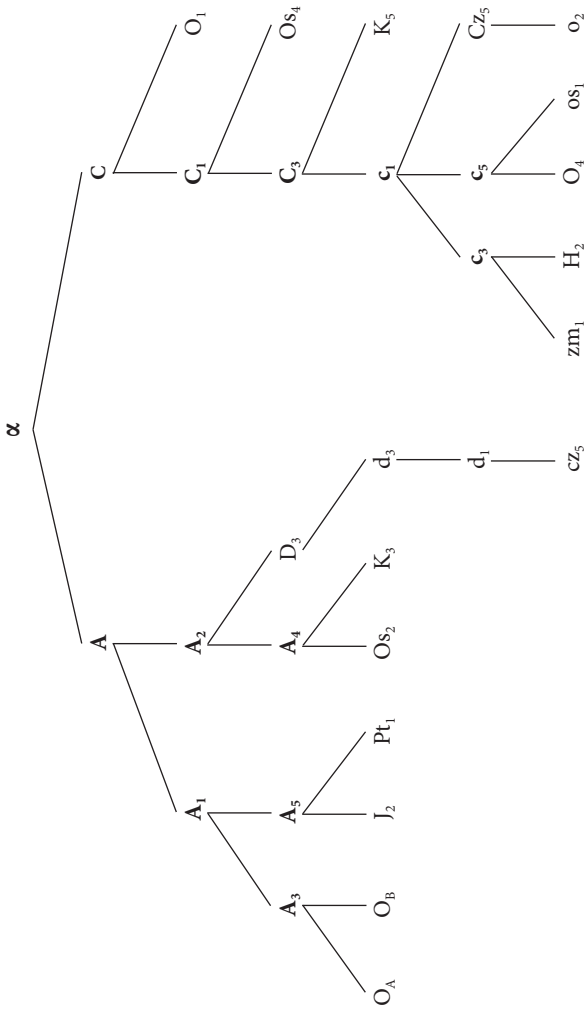
Wydawcy dysponowali 19. przekazami mowy (16. rękopiśmiennymi oraz
3. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 30-36, [tytuł:] „Dziękowanie Na pogrzebie Je^o M'ci Pana Żółkiewskiego
Kanclerza y Hetmana Koronnego”;
- 2) H₂: AHWilno f. 1135, op. 2/46, k. 367r-370v, [tytuł:] „MowaJe^o M'ci Pana Jakuba Sobie[kiego]
krayczego koronnego na Pogrzebie Je^o M'ci Pana Żółkiew[kiego] kanclerza y Hetmana ko-
ronnego w Zolkwi 1Febr[?] 1621”;
- 3) Cz₅: BCzart 1881 I, s. 120-126, [tytuł:] „Mowa Je^o M'ci P. Sobieskie^o kraycze^o koronne^o na
Pogrzebie Je^o M'ciP. Żółkiewskie^o kanclerza y Hetmana Wielkiego koronnego L 1621”;
- 4) cz₅: BCzart 2099 IV, s. 17-23, [tytuł:] „Mowa JP^a Jakuba Sobieskiego na Pogrzebie JP. Stani-
sława Żółkiewskiego Kanclerza y Hetmana W. Koron^o”;

- 5) J₂: BJ 110, k. 194v-198v, [tytuł:] „Tenze dziękuie nażalonym pogrzebie S Pamieci Jm P. Stanisława Żolkiewskie^o Canclerza y Hetmana Wielkie^o Koronne^o, Barskie^o Jaworowskie^o, Kałuskiego, Kamionackie^o Starosty, w Żolkwi 1621 Lute^o 16. Zginął mężnie od Tatar y Turkow w Wołoszech nad Dniestrem w mili od Mohilowa 1620 6 Octobr”;
- 6) K₅: BKórn 1195, k. 162r-164r, [tytuł:] „Mowa JmCi Pana Jakuba Sobieskiego kraczczonego koronnego na Pogrzebie JmPana Żolkiew[skiego] Kanclerza y Hetmana Koronnego w Żolkwi. 1621 ANNO”;
- 7) K₃: BKórn 616, k. 175r-178v, [tytuł:] „Ora'o Funebris Habita in funere Zamoiski Regni Cancl.” [na marginesie dopisek: *Sobieski*];
- 8) O_B: BOss 3567 II, k. 163v-166v, [tytuł:] „Dziekowanie Na Pogrzebie Jm Pana Żolkiewskie^o Canclerza y Hetmana Koronne^o”;
- 9) O₁: BOss 207 II, k. 320r-323r: „Mowa IE^oM'ci P. Kraczczonego Coronnego na pogrzebie Żolkiewskiego Canclerza y Hethmana Coronnego ktore ciało z Poboiewiska na Ceczorze do Żolkwi przywieziono 1621. die 16 February”;
- 10) O₄: BOss 3563 II, k. 127v-130r, [tytuł:] „Mowa Jm P Jakuba Sobieskiego Kraczczonego Koronnego Na Pogrzebie Jm P Żolkiew& Kanclerz{.} y Het{.} Koronn{.} w Żolkwi 1621”;
- 11) o₂: BOss 1427 I, s. 222-238, [tytuł:] „Mowa JmP^a Sobieskiego kraczczonego W.[?] na Pogrzebie JmP^a Żolkiewskiego Kanclerza y Hetmana W.L. a^o 1621”;
- 12) O₅: BOssLwów 240, k. 56r-58r, [tytuł:] „Mowa JM. Pana Jakuba Sobieskiego Na Pogrzebie JM Pana Stanisława Żolkiewskiego kanclerza y W. Hetmana koronnego”;
- 13) O₅: BOssLwów 4502, k. 125r-128v, [tytuł:] „Mowa Je^o M'ci Pana Jakuba Sobieskie^o kraczczonego koronnego Na pogrzebie Je^o M'ci Pana Żolkiewskie^o kanclerza y Hethmana koronnego w Żolkwi 162 { } 16 February”;
- 14) o₅: BOssLwów 196, k. 55r-58r, [tytuł:] „Mowa Ieo Młci Pana Iakuba Sobiefkio Kraczczonego Koronnego na Pogrzebie Ieo Młci Pana Żolkiewskiego Kanclerza y Hetmana Koronnego. W Żolkwi 1621. [ponizej: 126]”;
- 15) Pt₁: APP 45 t. 2, s. 290-293, [tytuł:] „Dziękowanie na Pogrzebie S: Pamięci Je^o MC Pana Stanisława Żolkiewskiego Kanclerza i Hetmana Wielkiego Koronnego Barskiego Jaworowskiego Kałuskiego Kamionackiego Starosty w Żolkwi Roku 1621 Lute^o 16 przez Je^oMPana Jakuba Sobieskiego Kraczczonego Koronnego”;
- 16) zm₁: BOZ 823, k. 239v-245r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana Jakuba Sobieskiego Kraczczonego Koronnego na pogrzebie Je^o Mci Pana Żolkiewskiego Kanclerza y Hetmana Koronnego w Żolkwi d. 16 Febr 1621”;
- 17) D₃: *Mówca*1668, s. 1-6, [tytuł:] „*JAKVB SOBIESKI dziękuie na Pogrzebie I.M.P. Stanisława Żolkiewskiego Canclerz: y Hetm. wielk: Koronnego*”;
- 18) d₃: *Mówca*1683, s. 1-7, [tytuł:] „*JAKVB SOBIESKI dziękuie na pogrzebie I. M. P. Stanisława Żolkiewskiego Kancl: / i Hetmana Wielk: Koronnego*”;
- 19) d₁: *Swada*, s. 25-27, [tytuł:] „*Mowa Jakuba Sobie[skiego] Kafszelana potym Krakow[skiego] na pogrzebie Stanisława Żolkiewskiego Kanclerza y Hetmana Wielkiego Koronnego*”.

Rozpoznanie zależności między zachowanymi kopiami mowy pozwoliło ująć tradycję tekstu w postaci stemmy, w której od archotypu *a* pochodzą dwie linie tradycji: A i C. Od hipotetycznego przodka A wywodzi się 10 kopii, które rozkładają się poprzez przodków A₁ i A₂ w dwa rozgałęzienia.

Stemma 3.
(mowa III)

Wszystkie przekazy pochodzące od przodka A są obciążone błędem w postaci braku (*krwaawe [prace]* [35]) oraz zniekształceniem cytatu z Seneki (*Cecidit columen patriae more fatorum* [33]); łączą je także dwie lekcje (*dusze stamtąd wychodzą* [29], *szlachty krwi* [21]). Przodka A₁ – dla BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B) (poprzez A₃) oraz dla APP 45 t. 2 (Pt₁) i BJ 110 (J₂) (poprzez A₅) – charakteryzował błąd (*i niewinnej* [21]) oraz brak (*[żyjąc] umierają* [15]). Od A₁ wywodzi się hipotetyczny przodek A₃, wspólny dla blisko spokrewnionych przekazów: BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), które łączą liczne błędy i lekcje wspólne (np.: *przepomnieć nie mogli* [31], *każdy mieć* [11], *liczył mogły* [22]) i pominięcia (*ten [zacny] kanclerz* [10], *jakie zwycięstwa, [lupy]* [20], *[przeze mnie] dziękuje* [43]). Wywodzący się również od A₁ przodek A₅, wspólny dla BJ 110 (J₂) i APP 45 t. 2 (Pt₁), charakteryzowały tylko lekcje wspólne (*przypuścił* [14], *tak znacznym* [23]).

Z kolei od przodka A₂ pochodzi wprost przekaz *Mówca1668* (D₃) (od niego zaś kolejno: *Mówca1683* (d₃), *Swada* (d₁) i BCzart 2099 IV (cz₅), będący odpisem z druku Ostrowskiego-Danejkwicza *Swada* (d₁), co poświadcza błąd łączący: *bitnego narodu* [24]) i hipotetyczny przodek A₄, wspólny dla przekazów BKórn 616 (K₃) i BOssLwów 240 (Os₂). Błędem łączącym wszystkie te przekazy jest przede wszystkim brak fragmentu tekstu (*Nie Kluszyńcy ... ognistemi wojskami zwycięstwem* [23]), także pominięcie w lekcji (*Nastał szczęśliwie [nam dziś]* [15]), a ponadto oczywiste błędy (*miłość* [12], *upominki oddawali* [16]) i błędne lekcje (*niezwyczajne były cnoty* [2], *wychowani umierają* [5], *sobie rozkosz poczylali* [6], *owszem* [108]). Bliższe pokrewieństwo przekazów BKórn 616 (K₃) i BOssLwów 240 (Os₂) poprzez przodka A₄ dokumentują błędy w postaci pominięć (*dami i [droższego] upominku* [16], *[w nieśmiertelnej sławie] jako* [24], *kanclerzyna [wielce]* [40]) i innych błędnych lekcji (*Gdyby to podobna rzecz* [1], *do różnych posłów / w różnych poselstwach* [14], *nieostatni* [24]).

Drugą linię tradycji reprezentuje przodek C, od którego wywodzą się wprost przekazy BOss 207 II (O₁) (z licznymi lekcjami własnymi) i kolejno przodkowie: C₁ → C₃, a istnienie każdego z nich dokumentuje tylko jeden świadek (dla C₁ – BOssLwów 4502 (Os₄), dla C₃ – BKórn 1195 (K₅)). Błędem znaczącym dla C jest pominięcie (*na [placu] poczcliwości* [44]), a towarzyszą mu błędne lekcje (np.: *tak je łzami* [5], *zacznej szlacheckiej krwi* [21], *stamtąd z duszą* [29]). Błędem łączącym przekazy pochodzące od C₁ jest amplifikowana lekcja (*żalują tak zacnego męża nie tego* [8]). Z kolei przodek C₃ charakteryzują dodatkowo liczne błędy, np. pominięcia (*póki [świat]* [4], *[Satis Hector habet]* [7], *[wszyscy] cives dobrzy* [8], *[ryć] tak zacne tryjumfy* [24]), brak podwojenia nazwy własnej, co daje lekcję błędną (*Nie Kluszyń* [23]), a poza tym także inne lekcje błędne (np.: *urzędy* [2], *cnych bohaterów* [8], *nikomu nie tajno* [20]). Jedyń świadek istnienia przodka C₃, czyli przekaz BKórn 1195 (K₅), ma poza tym własne lekcje, wykluczające pochodzenie innych przekazów bezpośrednio od niego. Dalszy etap rozwoju tradycji stanowił hipotetyczny przekaz c₁, który był obciążony błędem (*jeżeli nie rośnie* [13]), przejętym przez całą grupę

wywodzących się od niego przekazów (BCzart 1881 I (Cz₅), BOss 1427 I (o₂), BOssLwów 196 (os₁), BOss 3563 II (O₄), BOZ 823 (zm₁), AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂)). Wszystkie one zostały pominięte w aparacie i przedstawione jedynie na wykresie stemmy (s. 215). Od c₁ pochodzi przekaz BCzart 1881 I (Cz₅) i zależny od niego przekaz BOss 1427 I (o₂) (np. [tatarskie] [22], *tak dobrego męża* [8]) oraz dwaj przodkowie: c₃ – wspólny dla BOZ 823 (zm₁) i AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂) (np. *języki jednostajne świadczą* [29], *stamtąd* [29]), oraz c₅ – wspólny dla BOssLwów 196 (os₁) i BO 3563 II (O₄) (np. *i ci, co doma pozostali* [4], *to za ścianą Rzeczypospolitej ekspedycjami* [10]).

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), APP 45 t. 2 (Pt₁), BJ 110 (J₂), BKórń 616 (K₃), BKórń 1195 (K₅), BOss 207 (O₁), BOss 3567 II (O_B), BOssLwów 240 (Os₂), BOssLwów 4502 (Os₄), *Mówca*1668 (D₃). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

to podobna – O_A, Pt₁, J₂, D₃, O₁, Os₄, K₅; *podobna* – O_B; *to podobna rzecz* – K₃, Os₂

Rzeczpospolitą – O_A, Pt₁, J₂, D₃, O₁, Os₄, K₅; *aby Rzeczpta* – O_B; w K₃, Os₂ brak

naszę miłą – za: O_B, D₃, K₃, Os₂, O₁, Os₄, K₅; *miłą naszą* – O_A, Pt₁, J₂

jej – za: Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *ich* – D₃; *twoich* – K₃; w O_A, O_B, Os₂ brak

zgrupadziuszzy – Σ; *one zgrupadziuszzy* – Os₄

ona by żalobnej – O_A, O_B, Os₄; *ona by żalosej* – J₂, D₃, K₃, Os₂, K₅ (war.);

owa by żalobnej – O₁; *ona by tej żalosej* – Pt₁

i ostatnią pompą – Σ; *a ostatnią pompą* – K₃; *i ostatnią* – O_B

marami samemi – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₄, K₅; *murami samemi* – D₃, Os₂, O₁;

murami – K₃

być – Σ; *by być* – Os₂

zbroczone – za: O_B, D₃, K₃, Os₂, Os₄, K₅; *zbrodzone* – O_A, Pt₁, J₂, O₁

własne – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄; *swe* – D₃, K₃, Os₂, K₅ [*swoje*]

jako sławny wszystkiemu światu – O_A, O_B, J₂, O₁, Os₄, K₅; *i jako sławny wszystkiemu światu* – Pt₁; *wszystkiemu światu jako sławny* – D₃, K₃, Os₂

je – Σ [za: O_B]; w O_A brak

raczej w sercach i umysłach – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *owszem, w sercach i umysłach* – D₃, K₃; *owszem, w umysłach i sercach* – Os₂

im – Σ; *mu* – Os₄

miasto – Σ [za: Pt₁]; *i miasto* – O_A, O_B

w wiecznej – za: Pt₁, J₂, D₃, Os₂, O₁, Os₄, K₅; *wiecznej* – O_A, O_B, K₃

tak – Σ; *taki* – Pt₁; *tak sławny i* – Os₂

2

Zdalci by się – O_A, O_B, Pt₁, J₂, D₃, K₃, Os₂; *Zdalci się to* – K₅; *Zdalci by się to* – O₁, Os₄

umarłego nowy jakiś obchód – O_A, O_B, Pt₁, D₃, K₃, O₁, Os₄; *umarłemu nowy jakiś obchód* – K₅; *umarłego obchód cudowny* – Os₂; *umarłego jakiś obchód* – J₂

niezwyczajne były czyny – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄, K₅; *niezwyczajne były cnoty* – D₃, K₃; *nowe jakieś i niezwyczajne były cnoty* – Os₂; *niezwyczajne czyny* – J₂
a wielkie – Σ; *wielkie* – Os₂

ciągną – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *pociągają* – D₃, K₃, Os₂

3

po rzymskich – Σ; *rzymskich* – K₃

za – Σ; *na* – K₃

rocznice – Σ; *różnice* – K₃

a gdy ich chowali – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄, K₅; *gdy ich chowali* – J₂, K₃, Os₂;
a gdy ich chwalili – D₃

wszelkie – O_A, O_B, Pt₁, D₃, K₃, Os₂; *wszystkie* – O₁, Os₄; *wszystkie albo raczej*
wszelkie – J₂; w K₃ brak

wojska – Σ; *i wojska* – K₃

4

ja – Σ; *ja tu* – K₃

lubośmy – Σ; *lubobyśmy* – Os₂

dla wszystkich zdrowie – O_A, Pt₁, D₃, K₃, Os₂, O₁, Os₄; *dla wszystkich żywot*
 – J₂; *za wszystkich zdrowie* – O_B, K₃

pozostali – Σ; *zostali* – Os₄

Hectora flemus – Σ; *Haectorem flamus* – Os₄

świętą – że tak rzekę – zazdrością – Σ; *święcą, zazdrością – że tak rzekę* –
 O₁; *świętą – że tak rzekę – z zazdrością* – J₂

zajrzeć – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *zazdrościć* – D₃, K₃, Os₂

wiecznej chwały – Σ [za: O_B]; *chwały wiecznej* – O_A; *chwały* – D₃

póki świat stać będzie – O_A, O_B, Pt₁, D₃, K₃, Os₂, O₁; *kopi stać będzie* – Os₄;
póki stać – K₃; *póki świat będzie* – J₂

5

którzy – Σ; *któ* – O₁

sami się – O_A, O_B, Pt₁, J₂ [*siebie*], O₁, Os₄, K₅; *samych siebie* – D₃, K₃, Os₂

swoj – Σ; *w swojej* – Os₂; *swojej* – K₃

i gnuśności – O_A, O_B, Pt₁, Os₄; *i w gnuśności* – J₂, D₃, K₃, Os₂, O₁, K₅ (war.)

żyjąc – O₁, Os₄, K₅; *wychowani* – D₃, K₃, Os₂ (war.); w O_A, O_B, Pt₁, J₂
 brak

świata – Σ [za: O_B]; w O_A brak

6

prace – Σ; *prawie* – O_B

i bezsenne nocy – Σ; *i nocy bezsenne* – Os₂; *niespane nocy* – O₁

sobie rozkosz poczytywali – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄, K₅; *rozkosz sobie poczytywali* –
 J₂; *sobie rozkosz poczytali* – D₃, K₃, Os₂

razy na ciele – Σ; *raczy na czele swym* – O₁; w Os₂ brak

za kosztowne męstwa swego upominki odnosili – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅;
za kosztowne męstwa swego upominki oddawali – D₃, K₃; *męstwo swoje za kosztowne upominki ojczyźnie oddawali* – Os₂

którzy częstemi – Σ ; częstemi – D_3 ; w Os_2 brak do: *Mówmyż tedy już bezpiecznie*

nic w sercu – Σ ; *nie w sercu* – O_B

nic w ustach – Σ ; *nie w ustach* – O_B

nie miewali – Σ ; *miewali* – O_B ; *poczytywali* – J_2

takąż – O_A , Pt_1 , J_2 , K_3 , O_1 , Os_4 ; *takoż* – D_3 , K_5 ; *taką* – O_B

wielce się – Σ ; *się* – J_2

tak – O_A , D_3 , K_3 ; *tak je* – O_1 , Os_4 , K_5 (war.); *takie* – O_B ; *tak ich* – Pt_1 ;

takiemi – J_2

czcić i wynosić – za: Pt_1 , J_2 , D_3 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *toć i wynosi* – O_A ; *tąć wynosić* – O_B ; *i wynosić* – K_3

7

Satis Hector habet – Σ ; w K_5 brak

8

in tym – O_A , O_B , Pt_1 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *na tym* – D_3 , K_3 , Os_2 ; *i* – J_2

że ojczyzna, pan i wszyscy cives dobrzy – O_A , Pt_1 , O_1 , Os_4 ; *że ojczyzna i wszyscy cives dobrzy* – O_B ; *że ojczyzna i wszyscy dobrzy* – D_3 ; *że ojczyzna, cives i wszyscy dobrzy* – K_3 ; *że ojczyzna i cives wszyscy dobrzy* – Os_2 ; *że ojczyzna, pan i cives dobrzy* – K_5 ; *ojczyzna i pan, i wszyscy dobrzy cives* – J_2

nie tego – O_A , O_B , J_2 , K_3 , Os_2 , O_1 ; *tego* – D_3 ; *ale nie tego* – Pt_1 ; *tak zacnego męża nie tego* – Os_4 , K_5

ten tak wielki człowiek umarł – O_A , O_B , J_2 , D_3 , K_3 , Os_4 , K_5 ; *tak ten człowiek wielki umarł* – Pt_1 ; *że tak wielki człowiek umarł* – Os_2 ; *że tak ten wielki człowiek umarł. Ale że ojczyźnie będąc potrzebny umarł* – O_1

dziejami – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *działami* – D_3 , K_3 , Os_2

wiek – Σ [za: O_B]; *wiele* – O_A

w tym państwie tytułami – Σ ; *tytułami w tym państwie* – K_3

i wielkich onych bohaterów, i hetmanów łożu – za: J_2 , Pt_1 , Os_4 ; *i wielkich owych bohaterów, i hetmanów łożu* – O_A ; *i wielkich onych bohaterów, i hetmanów łożył* – O_B ; *wielkich onych bohaterów i hetmanów łożu* – D_3 , O_1 ; *wielkich onych hetmanów i bohaterów łożu* – Os_2 ; *i wielkich cnych bohaterów, i hetmanów łożu* – K_5 ; *wielkich hetmanów łożu* – K_3

wiarę świętą i ojczyznę – Σ ; *ojczyznę i wiarę świętą* – K_3

9

Mało na tym – Σ ; w Os_2 brak do: *Nader tedy szczęśliwy*

ale cnotą – Σ ; *ale z cnotą* – J_2

mierzyc – to – O_A , D_3 , O_1 , Pt_1 , J_2 , K_5 ; *zmierzyc – to* – O_B ; *rozmierzać – to* – K_3 ; *mierzyc* – Os_4

10

zacny kanclerz – Σ [za: Pt_1]; *kanclerz* – O_A , O_B

sudore et sanguine – Σ ; *sanguine et sudore* – O_B , Os_2

inszą coraz wszystką – za: O_B , D_3 , Os_4 , O_1 , K_5 ; *inszą coraz* – O_A , K_3 , Os_2 ; *inszą coraz świeżą* – Pt_1 ; *coraz wszystką* – J_2

to doma ojczyzny – O_A, D₃, Pt₁, J₂, K₅; *to doma ojczyźnie* – O₁, Os₄, K₅ (war.); *toż doma ojczyzny* – O_B; *to doma* – Os₂
za ścianą Rzeczypospolitej – Σ; *ścianą Rptej* – O_B; *zasługami Rptej* – J₂

11

Wiódł – Σ; w Os₂ brak do: *Owo zgola przez wszystkie żywot jego młodszy* – Σ; *młodszym* – O_B
i trudy jego – Σ; w O_B brak
w starości – Σ [za: Pt₁]; *i w starości* – O_A, O_B
więc – za: J₂, D₃, O₁; *mieć* – O_A, O_B; w Pt₁, K₃, Os₄, K₅ brak
pospolicie spracowaną już – Σ; *już pospolicie spracowaną* – K₃, K₅
tuli – O_A, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *tak* – O_B; *skłania* – D₃, K₃
on w te – Σ [za: Pt₁]; *on te* – O_A, O_B
ją horowawszy – Σ; *zaborowawszy* – Pt₁; *ją oborowawszy* – O₁
in hasticum – Σ; *in hostium* – O_B; *i hostium* – O₁

12

wszystek – Σ; w D₃ brak
zawsze wielkim człowiekiem – O_A, O_B, Pt₁, K₅, J₂, O₁, Os₄; *wielkim zawsze* – D₃; *wielkim człowiekiem zawsze* – K₃; *wielkim człowiekiem zawsze* – Os₂
i jej – Σ; w niej – Os₂
jej, idąc – O_A, Pt₁, J₂, D₃, Os₄, K₅; *i idąc* – O_B, K₃, O₁; *idąc* – Os₂
oddal i młodość – O_A, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *oddal jej młodość* – O_B; *oddal i miłość* – D₃; *oddal jej miłość* – K₃; *powinną jej miłość oddal* – Os₂
którą nieco – O_A, O_B, Pt₁, K₅, J₂, O₁, Os₄; *nieco* – D₃, K₃; *wiek* – Os₂
w cudzej ziemi na ćwiczeniu i naukach – O_A, O_B, Pt₁, D₃; *na ćwiczeniu i naukach w cudzej ziemi* – O₁, Os₄, K₅ (war.); *w cudzej ziemi na ćwiczeniu i naukach* – J₂; *w cudzej ziemi na ćwiczeniu w naukach* – Os₂; *w cudzej ziemi na ćwiczeniu i naukach* – K₃
ś[więtej] pamięci – Σ; w K₃ brak

13

Jeżeli rośnie – Σ; *Jeżeliż to* – Os₂
nie lada jaka chwala – Σ [za: O_B]; *chwala nie lada jaka* – O_A
chwalny – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *ślawny* – D₃, K₃, Os₂
wielkiego dwiema – za: D₃, K₃, Os₂; *wielkiem dwiema* – O_A; *dwiema wielkiego* – O₁, Os₄, K₅ (war.); *dwoma wielkim* – O_B; *wielkiemi dwiema* – J₂; *wielkich dwiema* – Pt₁
rozumu i animuszu – Σ; *animuszu i rozumu* – K₅
do smaku – Σ; w O₁ brak
Jego M[os]ci nieboszczykowi Panu – za: Pt₁; *Jego Mci nieboszczykowi Pana* – O_A; *nieboszczykowi Jego M Panu* – J₂, K₅ (war.); *nieboszczykowi Panu* – Os₄; *JM Panu* – O_B, D₃, K₃, Os₂, O₁

14

król Stefan na dwór swój – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *na dwór swój król Stefan* – D₃, K₃, Os₂

do różnych posług – Σ ; *do różnych posłów* – K_3 ; *w różnych poselstwach* – Os_2
i – co – Σ ; w Os_2 brak do: *Nastal szczęśliwie panujący*
w panach – Σ ; *w państwach* – J_2
przypuszczał – Σ ; *przypuścił* – J_2, Pt_1

15

Nastal szczęśliwie nam dziś – O_A, O_B, Pt_1, Os_4 ; *Nastal szczęśliwie* – D_3, K_3, Os_2 ; *Nastal nam szczęśliwie dziś* – K_5 ; *Nastąpił nam dziś* – J_2 ; *Nastal szczęśliwie na dziś* – O_1

16

nie mógł – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, O_1, Os_4, K_5$; *i nie mógł* – K_3, Os_2 ; *że nie mógł* – D_3
dani i droższego – $Pt_1, J_2, D_3, O_1, Os_4, K_5$; *daniny i droższego* – O_A, O_B ; *dani*
i – K_3, Os_2 [*daniej*]³¹
krew swoją – Σ ; *swój krew* – O_B
rozlał – Σ ; *wylał* – J_2

17

Za czym nastąpiły – Σ ; w Os_2 brak do: *et dignitatum*
dalsze – $O_A, Pt_1, J_2, O_1, Os_4, K_5$; *insze* – O_B ; w D_3, K_3 brak
a za zasługami wystugi – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, K_3, Os_4$; *a za zasługami i wystugi* – D_3 ; *a za zasługami wystugę* – K_5 ; *i za zasługami wystugi* – O_1

18

nieboszczykowi, Panu Zamoykiemu, hetmanowi wielkiemu – $O_A, Pt_1, J_2, D_3, K_3, Os_4, K_5$; *nJMP Zamoykiemu, hetmanowi wielkiemu* – O_B ; *JMPu Zamoykiem, hetmanowi wielkiemu* – Os_2 ; *hetmanowi wielkiemu, Zamoykiemu* – O_1
wojennych prac dopomagał – Σ ; *prac dopomagał* – Pt_1 ; *wojennych prac dopomógł* – Os_2

19

Aż nie dopomagał – $O_A, D_3, K_3, K_5, J_2, Os_4$; w O_B, Pt_1, O_1 brak; w Os_2 brak do: *Wielka ojczyźnie pociecha*

20

cecorska, multańska, inflancka ekspedycyje – $O_A, J_2, K_3, O_1, Os_4, K_5$; *potem cecorska, multańska, inflancka ekspedycyje* – O_B ; *cecorska, multańska, inflancka ekspedycyja* – Pt_1 ; *cesarska, multańska, inflancka ekspedycyja* – D_3
aleć – za: $Pt_1, J_2, D_3, K_3, Os_4, K_5$; *ale* – O_A, O_B, O_1
jakie zwycięstwa, łupy – $Pt_1, J_2, K_3, O_1, Os_4, K_5$; *jakie zwycięstwa* – O_A, O_B ;
jako zwycięstwa, łupy – D_3
żadnemu – Σ ; *nikomu* – K_5

21

i do działa – Σ ; w K_5 brak do: *i niemalej zacnej*
własnej łupu – O_A, O_B, O_1, Os_4 ; *własnej swej łupu* – D_3, K_3 ; *swej własnej* – J_2 ;
swej – Pt_1

³¹ Por. *dań* – ‘cło, czynsz, pobór, podatek, szacunek, trybut’; *danina* – ‘darowizna, donacja, nadanie’.

nie mniej – D₃, K₃, O₁, Os₄; *niewinnej* – O_A, O_B, Pt₁, J₂; *niematej* – K₅
zacznej szlachty krwi – O_A; Pt₁, J₂; *zacznej szlacheckiej krwi* – O₁, Os₄, K₅
 (war.); *znacznej szlachty krwi* – O_B; *zaczny szlachetne krwie* – K₅; *szlachty za-*
cnej krwi – D₃

22

Udrzyckich Polach liczyć – za: O₁, Os₄, K₅; *Udrzyckich Polach liczył* – O_A, O_B; *Udyckich Polach liczyć* – J₂; *Olickich Polach liczyć* – Pt₁; *Dzikich Polach liczyć* – D₃, K₃, Os₂ [pozostawiono nazwę miejscową poświadczoną w dwu liniach tradycji, uznając lekcję J₂ za poprawkę kopisty]

23

Nie Kluszyńcy – za: Pt₁ [*niekluszyńcy*], J₂, O₁, O_B [*Klusyńcy*]; *Nie Kluszyńec* – O_A; *Nie Kluszyń* – Os₄, K₅; w D₃, K₃, Os₂ brak do: *Kiedy zaś północne niemal wszystkie kraje*

nie Kluszyń – za: Pt₁ [*nieKluszyń*], J₂, O₁, Os₄; *nie Kluszyń* – O_A, O_B [*niekluszyń*]; w K₅ brak

zaczny – Σ; *znaczny* – Pt₁, J₂

z małą – Σ; *małą* – Os₄

ludzi naszych – Σ; *naszyci ludzi* – O_B

cudzoziemskimi – Σ; *cudzoziemskim* – O_B, O₁

zwycięstwem – Pt₁, O₁, Os₄, K₅; *zwycięstwo* – O_A, J₂; *zwycięstwy* – O_B

24

zaś północne niemal – Σ; *za północne niemal* – O_B; *zaś północne* – K₃

Królewicza Jego M[ó]ści – Σ; *króla* – K₃

butnego – Σ; *bitnego* – K₅

murem i trzema rzekoma – Σ; *mury, trzema rzekami* – O_B

pokłoniła – Σ; *pokłonili* – O₁

szósty – Σ; *nieostatni* – K₃, Os₂

i przezeń in theatro Reipublicae – Σ; *i przezeń in theatro* – J₂; *przezeń in theatro Rzeczypospolitej* – D₃

postronne pióra – Σ; *pióra postronne* – Pt₁; *postronnego pióra* – K₃

i pochlebstwa – Σ; w Pt₁ brak

nieprzeżyta następujących wieków – Σ [za: O_B]; *nie przeczyta następujących wieków* – O_A; *nieprzeżyta wieków następujących* – Os₄

w nieśmiertelnej sławie – O_A, O_B, Pt₁, D₃, O₁, Os₄, K₅; *w nieśmiertelnej chwale albo raczej sławie* – J₂; w K₃, Os₂ brak

jakim kamieniu – Σ; *kamieniu* – O_B; *jakim marmurze* – Os₂

ryć tak zacne tryjumfy – za: Pt₁, J₂, D₃, O₁, Os₄; *ryć tak znaczne tryjumfy* – O_A, O_B; *ryć w tak zacnym tryjumfie* – K₃; *ryć tak zacnych tryjumfów* – Os₂; *tak zacne tryjumfy* – K₅

25

W zawierusze – Σ; w Os₂ brak do: *Wprawdzie ad summam dignitatem*

prawie na rękę – Σ; *na rękę prawie* – K₅

mu z głowy nachyloną, utwierdził – O_A, O_B, Pt₁, D₃, K₃; *z głowy nachyloną, utwierdził* – J₂; *mu z głowy nachyloną, utwierdził* – O₁, Os₄, K₅

i w radach, i – O_A, Pt₁, D₃, K₃, Os₄, K₅; *w radach i* – O_B; *i w radach, i w* – J₂, O₁

przez te czasy – Σ; w Os₄ brak

ono: Parce – Σ [za: O_B]; *one prace* – O_A; *owo: Parce* – K₃

26

mu J[ego] K[rólewska] M[ość] po tym – za: O_B, Pt₁, D₃, O₁, Os₄, K₅; *JKM po tym* – O_A, J₂; *mu po tym Jego Królewska Mość* – K₃

z kasztelaniej lwowskiej pomknąwszy go – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄, K₅; *z kasztelanistwem[m] lwowskim a po tym po[m]knąwszy go* – D₃; *uczyniwszy kasztelanem lwowskim, a po tym pomknąwszy go* – K₃; *z kasztelaniej lwowskiej pomknąwszy* – J₂

a potem zemknąwszy – Σ; *a potem zemknąwszy jego* – O_B; *zemknąwszy na koniec* – K₃

i zrobioną głowę jego – O_A, O_B, J₂, O₁, Os₄, K₅; *a zrobioną głowę jego* – D₃, K₃; *głowę jego i zrobioną* – Pt₁

wprowadzie ad summam dignitatem – D₃, Pt₁, K₅, J₂, O₁, Os₄; *wprowadzie ad summam dignitatis* – O_A, O_B; *wprowadzić ad summam dignitatem* – K₃, Os₂

do wielkiej – Σ; *i do wielkiej* – Os₂

pieczęć wielką koronną – Σ [za: O_B]; *koronną* – O_A; *pieczęć wielką koronną JKM* – Os₂

27

nim – Σ; *niż* – O_B, Os₂

różnych przyjaciół – Σ [za: Pt₁]; w O_A, O_B brak

zaciągając – O_A, O_B, Pt₁ [zaściągając]; *zasiągając* – J₂, D₃, K₃, Os₂, O₁, Os₄, K₅ (war.)

u którego w ręku serca są – za: D₃, K₃, Os₂, O₁, Os₄, K₅; *w którego ręku serca są* – O_A; *u którego w ręku są serca* – O_B, J₂; *u którego w ręku serca* – Pt₁

na ziemi Jego – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *Jego na ziemi* – D₃, K₃, Os₂

na się – Σ; *się za* – D₃; *się na* – K₃

wszyscy macie – Σ; *macie wszyscy* – O_B; *macie* – K₃

28

A kto – za: Pt₁, J₂, D₃, K₃, O₁, Os₄, K₅; *A któż* – O_A, O_B; *Kto* – Os₂

to z pohańcy – Σ; *co z pohańcy* – J₂; *to z rokoszany* – Os₂

transakcyje – Σ; *transactum* – O_B

29

jako się – Σ; *jako* – Pt₁

nieprzetrwanym w głodzie, niespaniu, w – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄; *nieprzetrwanym w głodzie, niespaniu* – J₂; *nieprzerwanym w głodzie, w niespaniu, w* – D₃; *nieprzerwanym w głodzie, niespaniu* – K₃; *nieprzetrwanym w głodzie, w niespaniu, w* – Os₂; *nieprzetrwanym w głodzie, w niespaniu, w* – K₅

pokazał – Σ; *się pokazał* – Pt₁; *pokazował* – O₁

tych wszystkich – za: D₃, O₁, K₅, O_B, Pt₁, J₂, Os₄, K₃; *tych wszystkie* – O_A; w Os₂ brak do: *Opowiedział cygnea voce*

języki jednostajnie świadczą – O_A, D₃, O₁, K₅; *jednostajnie języki świadczą* – O_B; *języki jednostajnie świadczą* – Pt₁, J₂, Os₄; *języki jednostajnie walczą* – K₃
którychkolwiek dusze stamtąd – O_A, O_B, D₃, K₃; *którzykolwiek stamtąd*
z duszą – O₁, Os₄ (war.); *którychkolwiek stamtąd dusze* – Pt₁, J₂; *którychkolwiek*
stamtąd z duszą – K₅

30

Opowiedział – Σ [za: O_B]; *powiedział* – O_A
następujące – Σ [za: O_B]; *następują następujące* – O_A
i z tym się animuszem do Wołoch pusił – Σ; *z tym się do Wołoch pusił* – O_B;
z tym się animuszem pusił do Wołoch – Pt₁
do ostatniej ojczyzny – Σ; *do ostatnie ojczyzny swojej* – Os₄

31

już ojczyzny naszej – O_A, O_B, J₂, D₃, O₁, K₅; *ojczyzny naszej, które* – Pt₁,
Os₄; *ojczyzny naszej* – K₃, Os₂
przenowić nie mogą – za: Pt₁, J₂, D₃, O₁, Os₄, K₅; *przepomnieć nie mogli* –
O_A, O_B; *że przenowić nie mogą* – K₃, Os₂
męża i bohatera tak mężne – Σ [za: O_B]; *mają i bohatera tak mężne* – O_A;
męża i bohatera tak mężnego – K₅
opowiedziały – Σ [za: Pt₁]; *opowiedali* – O_A; *opowiedała* – O_B

32

Życzę – Σ; *Życzę-ć* – K₃
tu plac – O_A, O_B; *plac tu* – O₁, Os₄ (war.); *plac* – Pt₁, J₂, D₃, K₅, K₃; *akt*
– Os₂
i przy tym tak – Σ [za: O_B]; *i przy tym ta* – O_A; *a przy tym tak* – Pt₁
samaż wprzód hetmanowi swemu – za: O_B, D₃, Pt₁, J₂, K₃; *samaż wprzód*
hetmanowi samemu – O_A; *sama wprzód hetmanowi swemu* – O₁, K₅ (war.);
sa wprzód hetmanowi swemu – Os₄; *sama wprzód tak wielkiemu hetmanowi*
– Os₂
twoje – Σ [za: O_B]; *swoje* – O_A
raziach twoich – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *razach* – D₃, K₃, Os₂
za twoje szczęście – Σ [za: O_B]; *za swoje szczęście* – O_A; w Os₂ brak do: *On*
się na wszystkie niewczasy
niebezpieczeństwom zastawiał – Σ; *niebezpieczeństwom zastawił* – K₃; *nie-*
bezpieczeństwem zastawował – K₅
abyś wczasów swych – Σ; *aby wczasów swych* – Os₄; w J₂ brak do: *abyś ty na*
ostatek
wszystkie – Σ; w D₃ brak
na ostatek długo – Σ; *abyś ty na ostatek* – Os₂

33

mora – za: O₁, Os₄, K₅; *more* – O_A, O_B, Pt₁, J₂; *mole* – D₃; w K₃, Os₂ brak
całej frazy: *Cecidit columen patriae, mora fatorum*

34

Toć by – Σ; *Tedy* – Os₂

35

Tę zaś Jej M[osć] P[ani] kanclerzyna – za: D₃, Pt₁, K₃, Os₂, J₂, Os₄; *Tę zaś Jego Mści Pana kanclerza* – O_A, O_B; *Tej zaś Jmci Pani kanclerzyna* – K₅; *Że zaś Jej Mć Pani kanclerzyna* – O₁

prace – za: O₁, Os₄, K₅; w O_A, O_B, Pt₁, J₂, D₃, K₃, Os₂ brak

męża jej – O_A, O_B, Pt₁, K₅, J₂, O₁, Os₄; *jej* – D₃; *jego* – K₃, Os₂

oświecić prawie raczył – Σ; *oświecić* – Os₂

36

w dom – Σ; *dom* – K₃; *JKM dom* – Os₂

slug – Σ; *i slug* – Os₂

wchodzić się nie zbrania – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄; *wchodzić nie zbrania się* – D₃, K₃; *tam nawiedza kondolencjami* – Os₂; *chodzić się nie zbrania* – K₅

o to sierocemi modłami swemi – O_A, Pt₁, J₂, D₃, O₁, Os₄, K₅; *o to szerokiemi modlitwami swemi* – O_B; *swego sierocemi modłami* – K₃; *sierocemi modłami* – Os₂

które u Niego – za: Pt₁, J₂, Os₄, O₁, K₅; *którego u Niego* – O_A, O_B; *które więc* – D₃, K₃, Os₂

swą miewać – Σ; *swoję nosić* – Os₂; *swą mieć* – O₁

prosić – Σ; *i Jej KM Mci Panie, prosić* – K₅

J[ego] K[rólewska] M[osć] na pomyslnie w – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *na pomyslnie w* – D₃, Os₂; *na pomyslnie* – K₃

królewskim – Σ; *królewskim swym* – K₅

37

I Jej K[rólewskiej] M[osći] – za: Pt₁, J₂, D₃, O₁, Os₄, K₅; *u KMci* – O_A; *u JKM* – O_B; *i JKM* – K₃; *królewiczowi JM Władysławowi, którego imieniem WM* – Os₂

skalski – Σ; *sokalski* – D₃, Os₂

że Jej K[rólewska] M[osć] – Σ; *że Jeo Mś* – O_B; w Os₂ brak

z chrześcijańskiej, ale i z – za: O₁, Os₄, K₅; *chrześcijańskiej, ale i* – O_A, O_B, Pt₁, J₂, D₃, K₃, Os₂

raczy J[ego] K[rólewskiej] M[osći] Panu naszemu – O_A, D₃, Pt₁, K₃ [*JKM PNM*], O_B [*JKM PNM*], Os₄ [*naszemu Miłościwemu*]; *raczysz, nisko także JM Paniej kanclerzyna dziękuje Królowej JM Paniej naszej Miłościwej* – Os₂; *raczy i JKM P N miłwemu* – K₅; *raczy i JKM Panu naszemu* – J₂, O₁

w tym oświadczeniu – Σ [za: O_B]; *w tym oświadczenie* – O_A; *za to wyświadczenie* – Os₂

przez W[asz]m[osć]ciów laski swej pańskiej – Σ; *laski pańskiej przez WmMP uniżenie dziękuje* – Os₂; *laski swej pańskiej przez WMWM Pana* – K₅

38

Uprzejmie życzy – Σ; *Życzy uprzejmie* – Os₂

służebnica, aby – za: Pt₁, J₂, D₃, K₃, O₁, Os₄; *służebnica, aby i* – O_A, O_B; *niewolnica, aby* – K₅

39

M[os]ci Panie Herburcie – Σ; w Os₂ brak

owo mówią – soli korzec – za: Pt₁, D₃, K₃, O₁, K₅; oni mówią – soli korzec – O_A; ono mówią – soli korzec – O_B, J₂; owo mówią – korzec – Os₂; owo mówią – korzec soli – Os₄

z sławnej pamięci małżonkiem Jej M[os]ci – za: Pt₁, D₃, K₃, Os₂, O₁, K₅; sławnej pamięci małżonkiem Jego Mci – O_A; sławnej pamięci małżonkiem Jej Mci – J₂, O_B [s.p.], Os₄

że mu był i za żywota przyjacielem – O_A, D₃, Pt₁, K₅, J₂, O₁, Os₄; żem mu był i za żywota przyjacielem – O_B; że mu był i za żywota przyjaciel – K₃; jakim mu był za żywota przyjacielem – Os₂

umarłego kościom – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; kościom umarłego – Os₂; i umarłego kościom – K₃, D₃

oddaje – Σ; daje – O_B; pokazuje – Os₄

40

kanclerzyna, wielce – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; podkanclerzyna, wielce – D₃; kanclerzyna – K₃, Os₂

winszuje – Σ; życzy i winszuje – Os₂; w K₃ brak

i przedniejszy ojczyzny – Σ; przedniejszy ojczyzny – O_B; i przedniejszy w ojczyźnie – Os₄

dlugo – Σ; długo, fortunnie – J₂

i podporę tej Rzeczypospolitej naszej – O_A, Pt₁, J₂, D₃, K₃, Os₄; tej Pospolitej Rzeczy naszej – O_B; i podporę Rzptęj – Os₂; i podporę tej Rzptęj – K₅; chwały Bożej i podporę tej Rpty naszej – O₁

41

M[os]ci Panie podczaszy belski – Σ; że – K₃, Os₂

Jego M[os]ci Księdzu kanclerzowi, że – za: Pt₁, J₂; Jego M[os]ci Księdzu kanclerzowi – O_A, O_B, O₁, Os₄, K₅; że kanclerzowi – D₃; kanclerzowi, że – K₃, Os₂

swemu i – O_A, Pt₁, J₂, D₃, K₃, Os₂; swemu, iż – O_B; swemu, że – O₁, Os₄, K₅

takową chęć oświadczać – Σ; taką cześć oddawać – K₃; taką chęć oświadczać – K₅

42

Życzy – Σ; Żyć – K₃

Jego M[os]ć pod te tak trudne Rzeczypospolitej czasy – O_A, Pt₁, J₂, O₁, K₅; pod te trudne Rptęj czasy – O_B; JeoM pod te tak trudne Rzeczypospolitej, ojczyzny naszej – D₃; JM i w tak trudnych ojczyzny naszej czasach – Os₂; JM w tak trudne ojczyzny naszej – K₃

dobrym et spiritu consilii – O_A, Pt₁, J₂, O₁, K₅; dobrem swoim et spiritu consilii – O_B; dobrym i spiritu consilii – D₃; go dobrym i spiritu consilii – K₃; dobrym i spiritu consilii JM – Os₂; zdrowiem dobrem et spiritu consili – Os₄

43

Także – Σ; w Os₂ brak do: Aleć MM Panowie

i W[asz]m[os]ciom moim M[ilos]ciwym Panom – Σ; WWM MM moim MMPP – K₅

jedno tu – Σ; tu jedno – J₂, K₃

chrześcijańską i przyjacielską – Σ ; *przyjacielską* – K_3 ; *przyjacielską i chrześcijańską* – K_5

przeze mnie – Σ [za: Pt_1]; w O_A, O_B brak

44

moi M[ilos]ciwi Panowie, jeżeli co genius – O_A, O_B, O_1, Os_4, K_5 ; *M.P. jeżeli genius co* – D_3, Os_2, Pt_1, J_2 ; *jeżeli genius co* – K_3

jeżeli serce prorok, jeżeli wieszczy duch – za: $Pt_1, J_2, D_3, K_3, Os_2$; *jeżeli serce prorok, jeżeli wieści duch* – O_A ; *jeżeli serce prorok, jeżeli więcej duch* – O_B ; *jesli serce prorok, jeśli wieszczy* – O_1 ; *jesli serce prorok, jeżeli wieszczy* – Os_4, K_5

rubieszowski – Σ ; *hrubieszynski* – D_3

ciężkim – Σ ; w D_3 brak

placu poczcwioci – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, D_3, K_3, Os_2$; *poczcwioci* – O_1, Os_4, K_5

a – za: $Pt_1, J_2, D_3, K_3, Os_2, O_1, K_5$; *i* – O_A, O_B, Os_4

niebo – Σ ; *niego* – K_3

tylko – Σ ; w Os_2 brak

w sercu swym ten żaloszny dzisiejszy akt – Σ ; *żałoszny ten akt dzisiejszy w sercu swoim* – Os_2 ; *w sercu swym ten żaloszny akt dzisiejszy* – O_1

i z daleka – Σ ; *z daleka* – K_3, Os_2

i dobrodzieja swego – za: $D_3, Pt_1, K_5, J_2, K_3, Os_2$; *swego i dobrodzieja* – O_A ; *i dobrodzieja* – O_B ; *a dobrodzieja swego* – O_1, Os_4

45

Że do tej ostatniej posługi – za: $J_2, O_1, Os_4, K_5, Os_2$; *Że do tej ostatniej usługi* – O_A, O_B ; *A że do tej ostatniej posługi* – Pt_1 ; *Że do tej ostatniej ojcowskiej przysługi* – K_3 ; *Że do tej ostatniej przysługi* – D_3

powinności swej synowskiej – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, O_1, K_5$; *powinności synowskiej* – D_3, K_3 ; *synowskiej powolności* – Os_2 ; *powinności synowskiej swej* – Os_4

z pogańskiej ziemi za – Σ ; *z pogańskiej ziemi na* – O_1 ; *pogańskiej ziemi za* – K_5

46

i to – Σ [za: Pt_1]; *i te* – O_A ; *ile* – O_B

wszystko domostwo życzą – $O_A, Pt_1, J_2, D_3, K_3, Os_2$; *wszystko domostwo życzy* – Os_4, K_5 (war.); *wszystko domostwa życzą* – O_B ; *domostwo życzy* – O_1

da Bóg – Σ ; *da Pan Bóg* – K_3, Os_2

odslugiwać mogli – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, D_3, K_3, Os_2$; *odslugować mogło* – O_1, K_5, Os_4 (war.)

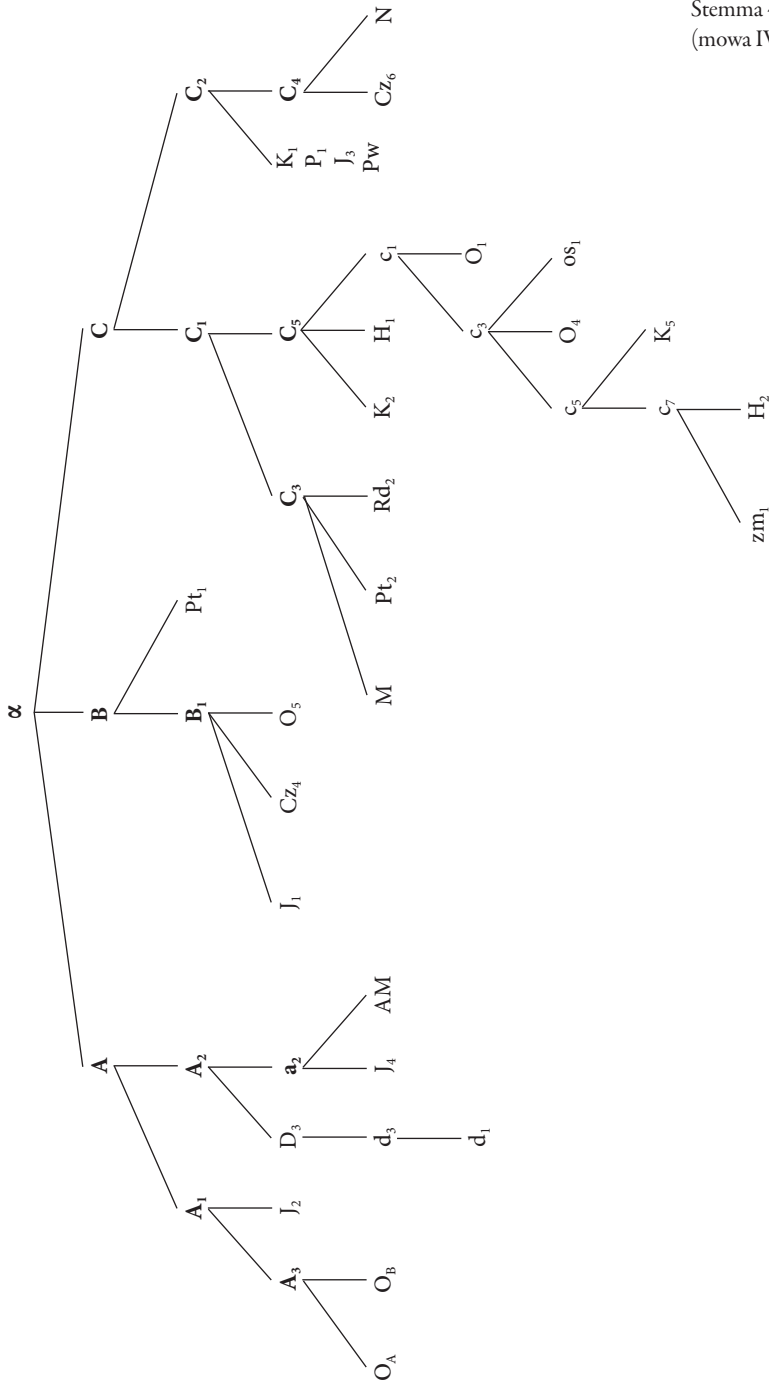
IV. [Dziękowanie na pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego; Ostróg, 16 XI 1622]

Mowa na pogrzebie sławnej pamięci... wojewody wileńskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali 29. przekazami mowy (26. rękopiśmiennymi oraz 3. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 36-46, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Sławney Pamięci Je^oMCi Pana Woiewody Wilenskiego Hetmana W.X. Litewskiego wostrorogu 16 nouembris Anno 1.62.2.”;
- 2) AM: BUAM 546 II, s. 251-258, [tytuł:] „MOWA NA POGRZEBIE JE^o MCI PANA CHOTKIEWICZA HETMANA WIELKIEGO, XIESTWA LITEWSKIEGO PRZEZ JE^o MĆI PANA SOBIEWSKIEGO umarł w obozie pod CHOCIMEM nad NISTREM A.D. 1.62.1. MENSE SPTEMBRI. Dawszy odpor ofmanowi cefarzowi TVRECKIEMV”;
- 3) Cz₄: BCzart 1651 IV, s. 213-218, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie sławney Pamięci Je^o Mci Pana Woiewody Wilenskie^o Hethmana W^oX^aL^o w Ostrogu d 16 Nouembris A^o 1622”;
- 4) Cz₆: BCzart 2731 III, s. 33-35, [tytuł:] „†NB 12 MOWA NA POGRZEBIE P. CHODKIEWICZA WOIEW WILEŃ^o”;
- 5) H₁: AHWilno f. 1135, op. 2/40, k. 93v, [tytuł:] „EXCERPTA ZMOWY P.SOBIESZKIEGO na Pogrzebie P. Chotkiewicza Wdy Wilenskie^o w Ostrogu mianey” [fragment];
- 6) H₂: AHWilno f. 1135, op. 2/46, k. 320r-322r, [tytuł:] „Mowa Je^o M’ci Pana Jakuba Sobie[ł]kiego, na pogrzebie Je^o M’ci Pana Karola Chotkiewicza Woiewody Wilę[ń]kiego Hetmana W^oW^oXięstwa Litew[ł]kiego”;
- 7) J₁: BJ 108, s. 262-266, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie sławney Pamięci J^o MPana Woiewody Wilenskie^o Hetmana W^o X^a L^o w Ostrogu die 16 Novembr’ 1622”;
- 8) J₂: BJ 110, k. 198v-204r, [tytuł:] „Tęgosz na Pogrzebie J^o Pana Karola Chodkiewicza Woiewody Wilenskie^o Hetmana WXLit^o w Ostrogu. Roku 1622 dnia 16 Listopada. Umarł w obozie pod CHocimem nad Dniestrem 1621 Stanąwszy murem Rzpety y dawszy małym woiskiem odpór Osmanowi Cesarzowi Tureckiemu”;
- 9) J₃: BJ 2434, k. 87r-90v, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie J^oMci’ P. Woiewody Wilęńskiego Hetmana Wielkiego X. L. w Chocimiu zmarłego, a w Ostrogu zchowanego po przymierzu Cessarza Tureckiego”;
- 10) J₄: BJ 5826, s. 209-215, [tytuł:] „Mowa IMP Iakuba Sobieskiego na pogrzebie I.M.P. Chodkiewicza Hetmana Litewskiego, umarł w Obozie pod Chocimem nad Dniestrem 1621. in Septembre dawszy odpor Osmanowi Czarowi Tureck.”;
- 11) K₁: BKórń 313, k. 55r-58v, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie J^omci Pana Chotkiewicza Woiewody Wilenskiego Hetmana WXLit^o w Ostrogu Anno 1622”;
- 12) K₂: BKórń 318, k. 263v-265r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana Jakuba Sobieskiego Woiewodzica Lubelskie^o Na pogrzebie Je^{om}MP Carola Chotkiewicza Wojewo: wilenskie^o Wielkie^o Hetmana Xstwa Litewskiego Wostrogu 16. Novembr. Ao^o Dñi 1.62.4.” [fragment];
- 13) K₅: BKórń 1195, k. 166r-167v, [tytuł:] „Mowa JmCi Pana Jakuba Sobieskiego Kraczczo Koronnego na Pogrzebie JmCi Pana Karola Chotkiewicza Woiewody WilenskiegoHetmana Wielkiego WXstwa Littego”;
- 14) M: MNKaków 48, s. 91-95, [tytuł:] „Mowa J.P Jakuba Sobieskiego Woiewodzica Lubelskiego na Pogrzebie sławney pamięci J. Pana Jana Carola Chodkiewicza 1622 woiewody wilinskiego wielkiego HetmanaWXLitewskiego Pogrzebowa wostrogu 16 9bris 1622”;
- 15) N: BN 6640, k. 126v-127v, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Pana Chodkiewicza”;
- 16) O_B: BOss 3567 II, k. 166v-170r, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie S.P. Jm Pana Woiewody Wilenskie^o Hetmana WX^a Litewskie^o w[?] Ostrogu{.}di6 1622”;
- 17) O₁: BOss 207 II, k. 344v-347r, [tytuł:] „Mowa JE^oMci’ Pana Sobieskiego, na Pogrzebie JE^oMci’ P. Chodkiewicza Wojewody Wilinskiego y Hetmana W.X.L. w Ostrogu 16 Nouembris Anno 1622”;

Stemma 4.
(mowa IV)

- 18) O₄: BOss 3563 II, k. 148r, [tytuł:] „Mowa JEoMci Pana Jakuba Sobieyskiego Kraycego Koronnego na Pogrzebie JMci Pana Carola Chotkiewicza Woiewody WilynskiegoHetmana Wielk^o Xrwa Lytwewskiego Wielk.” [fragment];
- 19) O₅: BOss 3581 II, s. 260-268, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Slawney Pamięci Jmci Pana Woiewody Wileń[kiego] Hetmana W^o X^oL^o w Ostrogu d. 16 Nouembris A^o 1622”;
- 20) os₁: BOssLwów 196, k. 74v-77r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mści Pana Iakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego na pogrzebie Je^o Mci pana Carola Chotkiewicza Woiewody Wileńkiego Hetmana W^oX^ostwaLitt etc.”;
- 21) P₁: PAU-PAN 1046, k. 317r-318v, [tytuł:] „Przemowa na Pogrzebie S. pamięci Jasnje Oswieconego JMPana Karola Chotkiewicza Woiewody Wilenskiego * [nadpisane: * *Hetmana W. X. Litewskiego.*] y Miana przez JMP^a Jakuba Sobieskiego Podczążnego Koronnego. 1623.”;
- 22) Pt₁: APP 124, s. 203-208, [tytuł:] „Mowa na pogrzebie Sławney pamięci Je^o Mści Pana Woiewody Wilenskiego Hetmana W.X.L. w Ostrogu {;} 16 Nouembr^z A^o 1622”;
- 23) Pt₂: APP 124, s. 10-19, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana Jakuba Sobieskiego na on czas Wdżca Lubelskiego, a na potym Castelana Krakowskiego Na pogrzebie S.p. Je^o Mci Pana Jana Carola Chodkiewicza Wdy Wilenskiego Hethmana Wielkie^o W^o X^o L^o i Coronnego podczas Expeditycy Chocimskiej Woyska, Wodza, miana w Ostrogu A^o 1622 d. 16 9bris”;
- 24) Pw: BPaw 203, k. 65v-68r, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Sławney Pamięci Je^o Mci Pana Carola Chodkiewicza Woiewody Wilenskiego Hetmana Wielkiego WXLit. W ostrogu d. 16 Nouembris A.D. 1622”;
- 25) Rd₂: AR II, ks. 15, s. 199-213, [tytuł:] „Mowa Jmci Pana Jakuba Sobieskiego Woiewodzica Lubelskiego na Pogrzebie Sla^wney Pamięci Jmci Pana Jana Karola Chodkiewicza Woiewody Wileńskiego Hetmana Wielkiego W^oX^oLitt^o w Ostrogu {;} 16. Listopada Roku 1622”;
- 26) zm₁: BOZ 823, k. 219r-222r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana Jakuba Sobie[kiego], na pogrzebie Je^o Mci Pana Carola Chotkiewicza Woiewody Wileń[kiego] Hetmana W^oX^oięstwa Litew[kiego]”;
- 27) D₃: *Mówca*1668, s. 31-39, [tytuł:] „*Tenże na Pogrzebie Iana Karola Chodkiewicza Woiewody Wileń[kiego], Hetmana W. X. Litewskiego*”;
- 28) d₃: *Mówca*1683, s. 45-54, [tytuł:] „*Mowa na Pogrzebie Iana Karola Chodkiewicza Woiewody Wileń[kiego], Hetmana Wielk. X. Litew[kiego]*”;
- 29) d₁: *Swada*, s. 36-40, [tytuł:] „*Tenże ná pogrzebie J.W. Jmci Pana Jana Karola Chodkiewicza Woiewody Wileń[kiego] Hetmana Wielkiego W. Xięstwa Litew[kiego]*”.

Zachowane przekazy układają się w trzy linie tradycji: A, B i C.

Kopie wywodzące się od przodka A zostały obciążone błędami w postaci braków: (*swoje [na ziemi]* [3], *dla inszych przyczyn [traktatami] skończyła* [52]) oraz kilku innych lekcji (*oraz* [28], *jako (prawda się rzecz ma)* [49]). Tylko niektóre przekazy z linii A zachowały nazwiska poległych pod Kircholmem (*onych dwóch książąt Luneborskich* [46]). Od przodka A wywodzą się dwaj kolejni przodkowie: A₁ i A₂. Istnienie przodka A₁ poświadczają trzy przekazy: BJ 110 (J₂) oraz BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B) (poprzez wspólnego przodka A₃). Wzajemne pokrewieństwo wszystkich przekazów pochodzących od A₁ pokazuje wspólna lekcja (*i wszystkim animuszowi* [81]), natomiast bliższe pokrewieństwo BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B) poprzez wspólnego

przodka A₃ wskazują błędy (*ma ludzkim* [5], *który [żyjąc] zdrowie* [80]) oraz lekcje (*rozdrażniewszy i skrławiewszy* [62], *widzimy często* [71]). Od przodka A₂ pochodzi *Mówca* 1668 (D₃) (choć z względu na dużą liczbę lekcji swoistych można zakładać jakieś przekazy pośredniczące), od którego dalej wprost zależy jest druk *Mówca* 1683 (d₃), z którego z kolei korzysta druk *Swada* (d₁). Od A₂ za pośrednictwem wspólnego przodka a₂ wywodzą się także: BJ 5826 (J₄) i BUAM 546 II (AM). Przodek A₂ miał kilka błędów, głównie w postaci braków (*[kiedy im owo przyjdzie żywot kończyć]* [5], *zlecono [administrację]* [35], *a z nią dom swój [wszystek]* [70]) oraz innych błędnych lekcji (np. *granice* [38]). Jeszcze liczniejsze braki obciążały przodka a₂ (np. *[azaż się serce nie puka ... się obalić muszą]* [6], *[na peregrynacyjej]* [28]) i inne lekcje błędne (np.: *przez czternaście lat* [18], *nie leda jakiej sprawie i wolności jego* [35], *hojną krwią tamte pokropił granice* [38]).

Od przodka B pochodzą tylko cztery przekazy, przy czym APP 45 t. 2 (Pt₁) bezpośrednio (własne błędy nie czynią go przodkiem żadnej z dalszych kopii), natomiast BJ 108 (J₁), BCzart 1651 IV (Cz₄) i BOss 3581 II (O₅) za pośrednictwem przodka B₁. Przodek B posiadał błędy w postaci pominięcia w wyliczeniu (*[białokamienieckie], wolumierskie, pernawskie* [37]), dodatku w lekcji (*zabawiony i zatrudniony* [33]) oraz dwu skażonych miejsc, które różnie, ale błędnie, zostały zapisane w APP 45 t. 2 (Pt₁) i pozostałych przekazach (*areas / arens triumphales* [36], *Azaż po ukrainach / krainach swoich* [45]). Poza tym przekazy wywodzące się od B charakteryzują liczne lekcje wspólne (np.: *jako (prawda się rzec może)* [49], *conservare* [50], *wygrawał* [37], *pełne tego są cudzoziemskie kroniki* [42], *a nie tylko to z męstwa* [44], *na bojowisku znaleziono* [46]). Przodka B₁ obciążały jeszcze liczniejsze błędne lekcje (np.: *Ruiny i Dniestry* [24], *nie mieli o imieniu i* [73], *Usain basza turecki* [60], *uszedł z tego świata* [20], *że i wojsko nasze i ziemię* [60]).

Ostatnią, najbardziej rozbudowaną linię tradycji tworzą przekazy wywodzące się od przodka C, a ich pokrewieństwo wskazują lekcje wspólne (*jako prawda się rzec musi* [49], *opowiedzieli* [83], *a nie tylko tam z męstwa* [44]). Charakterystyczne dla świadków przodka C są liczne braki, różnie rozłożone co do szczegółów, ale zogniskowane głównie we fragmencie zaczynającym się od słów: *jeden wielki hetman powiedział...* [50]. Poprzez przodków C₁ i C₂ powstały dwa odgałęzienia tej linii. Błędem znaczącym dla wszystkich przekazów wywodzących się od C₁ jest: *szaty, ubiory* [5], któremu towarzyszy lekcja wspólna: *otworzyła się potem* [34]. Od C₁ pochodzą dwaj hipotetyczni przodkowie: C₃ i C₅.

Przodka C₅ charakteryzował błąd w postaci braku (*[samym zaś w ziemię paść na lup]* [3]) – jego obecność we fragmentarycznie zachowanym przekazie AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁) pozwala zaklasyfikować go do świadków C₅ – a także brak fragmentu (*Była przypowieść ... do ostatniego kresu powodzenie* [14]) oraz brak zakończenia (od słów: *Takeśmy wprawdzie sądzili...* [54]), wreszcie błędna lekcja (*a sami niebożęta nie wiedzą* [7]). Od C₅ wywodzą się wprost

przekaz BKórń 318 (K₂) i fragmentaryczny przekaz AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁) oraz za pośrednictwem hipotetycznego przodka c₁ cała grupa dalszych: BOss 207 II (O₁), BOss 3563 II (O₄), BOssLwów 196 (os₁), BKórń 1195 (K₅), BOZ 823 (zm₁) i AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂). Przodek c₁ posiadał liczne braki (np.: *nad nią jakiej [szukać] chcemy* [1], *[tu swoje na ziemi ... robactwa brzydkiego]* [3], *[bawił się] na dworze pańskim* [31]) oraz błędne lekcje (*od berla do blażej / bladej ziemi* [2], *gorzka śmierć* [8], *jednegoż dnia, jednej godziny* [13], *bezpiecznie prawić o nim* [23], *consensu paterno* [30], *przemysłnemi fortelami* [37], *sławy z miecza jego* [45], *i księstwa kilka traktów siewierskiego* [52]). Od c₁ bezpośrednio zależny jest przekaz BOss 207 II (O₁).

Pozostałe przekazy pochodzą od c₁ poprzez kolejnych hipotetycznych przodków: c₃ (np.: *[cale] od zguby zachował* [50], *nie ciężka hetmanom* [3], *przeciwno Kozakom i po tym przeciwno Turkom* [32]), od którego wprost wywodzą się przekaz BOssLwów 196 (os₁) oraz zachowany tylko w niewielkim fragmencie przekaz BOss 3563 II (O₄), i c₅ (np.: *kiedy one Krakusowe okręty* [40], *pełne ich są żołnierskie kroniki* [42]); od c₅ wprost pochodzi BKórń 1195 (K₅) i c₁₁ – wspólny przodek dla przekazów BOZ 823 (zm₁) i AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂) (*żadnej do dzieła nie upuszczając okazji* [51]). Wszystkie te kopie jako obciążone licznymi dodatkowymi zniekształceniami nie zostały odnotowane w aparacie.

Z kolei istnienie przodka C₃ potwierdzają tylko trzej świadkowie: AR II, ks. 15 (Rd₂); APP 124 (Pt₂) i MNKkraków 48 (M) (ich pominięcia i lekcje własne wykluczają wzajemne pochodzenie), którzy przejęli od niego braki (*[wojował i] z niebem tamtecznym* [39], *takeśny [wprawdzie] sądzili* [54]), błędy polegające na przeczeniach (*nihil perpetuum pauca non / nec diuturna sunt* [11], *nie frasunkiem, ale szczęściem* [9], *zostać nie miała* [17]) oraz inne błędne lekcje (np. *Wjesienne / wiesienne nocy, horowania i trudy* [70]). W AR II/15 (Rd₂) występuje znany z A₃ błąd (*ma ludzkim* [5]), co jednak przy braku innych błędów łączących z linią A musi być niezależną pomyłką kopisty, wynikającą z podobieństwa grafii.

Przodek C₂ musiał zawierać tekst znacznie bardziej uszkodzony, być może miejscami nieczytelny, czego śladem są liczne braki w wywodzących się od niego świadkach: BN 6640 (N), BCzart 2731 III (C_z), BKórń 313 (K₁), BPaw 203 (Pw), PAU-PAN 1046 (P₁), BJ 2434 (J₃) (zob. np. [37], [41]). Bliżej spokrewnione są rękopisy BN 6640 (N) i BCzart 2731 III (C_z), które muszą się wywodzić od wspólnego przodka C₄, na co wskazują np.: jednoczesne urwanie się tekstu na słowach: *ledwie nie z konia zwałała. Gloriosae sunt* [69], także pewne lekcje (np.: *vitro quod dum splendet frangitur* [12], *przedsięwziętą pychę złożywszy / przedsięwziętej pysze złożywszy* [66]) oraz brak (*[imiona]* [14]). W przypadku pozostałych czterech przekazów (BKórń 313 (K₁), BPaw. 203 (Pw), PAU-PAN 1046 (P₁), BJ 2434 (J₃)) nikłe zbieżności nie pozwoliły ustalić ich wzajemnych relacji, więc przyjęto ich bezpośrednio pochodzenie od C₂.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), AHWilno f. 1153, op. 2/40 (H₁), APP 124 (Pt₂), APP 45 t. 2 (Pt₁), AR II, ks. 15 (Rd₂), BCzart IV 1651 (Cz₄), BCzart 2731 III (Cz₆), BJ 108 (J₁), BJ 110 (J₂), BJ 2434 (J₃), BJ 5826 (J₄), BKórn 313 (K₁), BKórn 318 (K₂), BN 6640 (N), BOss 3567 II (O_B), BOss 3581 II (O₅), BUAM 546 II (AM), MNKra-ków 48 (M), BPaw 203 (Pw), PAU-PAN 1046 (P₁), *Mówca*1668 (D₃). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

Dawne to bywa – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM, H₁ [*jest poprawione na: bywa*]; *Dawno to* – K₁; *Dawne to jest* – K₂; *Dawne to było* – Cz₆, N

pospolite wszystkich wieków – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₃, K₁, K₂, Rd₂, M, Pw, D₃, H₁; *wszystkich wieków pospolite* – J₂; *pospolite u wszystkich wieków* [odczytanie niepewne] – J₁, P₁, O₅, Cz₄, Cz₆, N; *pospolite wszystkich* – J₄, AM

i wszystkich stanów – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, K₁, K₂, Cz₆, Rd₂, M, Pw, N, H₁; *i stanów* – P₁, D₃; *i u wszystkich stanów* – O₅, Cz₄; *stanów* – J₄, AM

Śmierć narzekanie – Σ; *świecie na Śmierć narzekanie* – K₂

jej zaś – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, Cz₆, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM, H₁; *zaś* – O_B; *zaś jej* – J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄

zemsty przynajmniej – Σ; *przynajmniej* – K₁; *zemsty za nią przynajmniej* – N

nad nią jakiej szukać – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, Cz₄, O₅, K₁, M, Pw; *jakiej nad nią szukać* – O_B, J₁, Rd₂, J₃; *na nią jakiej* – P₁; *nad nią jakiej* – K₂; *nad niej szukać* – Cz₆, D₃, J₄, AM; *jakiej szukać* – N; *nad nią jakiejś szukać* [dopisane odmiennym pismem] – H₁

w płaczach i lamentach naszych – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, K₂, Cz₆, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *w płaczach i w lamentach naszych* – J₁, O₅, Cz₄, H₁; *w płaczach, lamentach naszych* – K₁; *i w płaczach, i lamentach* – N

zdrowiu i baczeniu pod czas przeciwnych – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, K₁, Cz₆, Cz₄, M, Pw, N, D₃, AM, H₁; *zdrowiu i baczeniu pod ten czas przeciwnych* – O_A; *w zdrowiu i baczeniu pod ten czas przeciwnych* – O_B; *zdrowiu i baczeniu pod czas przeźrzonych* [odczytanie niepewne] – P₁; *zdrowiu i w baczeniu pod czas przeciwnych* – O₅; *zdrowiu i baczeniu przeciwnych* – K₂; *w zdrowiu i w baczeniu pod czas przeciwnych* – J₄; *zdrowiu i bacznemu pod czas przeciwnych* – Rd₂

2

nie ciężka – Σ; *to nie ciężka* – P₁; *nie ciężko* – Cz₆

z tronu w dół – Σ; *stronną w dół* – Cz₆

od berła do bryły ziemie – Σ; *od berła do zgnielej ziemie* – J₃; w K₁ brak

3

przykra hetmanom – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *przykra hetmanowi* – N; *przykro* – J₃, H₁

i sławnym na wszystkich świat – za: Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, K₁, K₂, Cz₆, M, Pw, N, D₃, J₄, AM, H₁; *sławnym na wszystkich świat* – O_A, O_B; *i na wszystkich świat sławnym* – J₁, O₅, Cz₄; *i sławnym na wszystkie czas* – Rd₂

swoje, na ziemi – za: Pt₂, Pt₁, J₁, O₅, Cz₄, H₁, P₁, J₃, Cz₆, Pw, Rd₂, M; *swoje* – O_A, O_B, D₃, J₂, J₄, AM; *na ziemi sławy* – K₁; *na ziemi* – N; w K₂ brak do: *Ażaz nie żaloszna*

statui, tu trofea, tu – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃; *statua, tu trofea, tu* – O_A; *status, tu trofea* – O_B; *statut, tu trofea, tu* [odczytanie niepewne] – H₁; *statuas, tu trofea, tu* – P₁, N, J₄, AM; *trofea, tu statui, tu* – J₃; *tu trofea, tu* – K₁; *statuae* [odczytanie niepewne], *tu trofea, tu* – Cz₆; *statie, tu trofea, tu* [odczytanie niepewne] – Pw

tu lupy nieprzyjacielskie – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, J₄, AM, H₁; *i lupy nieprzyjacielskie* – J₃; *tu lupy nieprzyjaciół* – D₃; w K₂ brak

dziw – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Pt₂, D₃, J₄, AM; *podziw* – J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, H₁ (war.); *potem* – P₁

ludziom zostawiwszy – Σ; *zostawiwszy ludziom* – Pt₂; *ludziom* – K₁

samym zaś w ziemię paść – za: Pt₁, J₃, O₅, Cz₆, D₃, AM; *samym zaś w ziemi paść* – O_A, Pw, Rd₂, M; *samym paść* – O_B; *samym zaś paść ziemi* – Pt₂; *samym zaś w ciemne paść* [odczytanie niepewne] – P₁; *samym zaś w ziemię upaść* – J₂, N; *samym zaś w ziemię pójść* – J₁ [puść], Cz₄ [puść]; *samym zaś na ziemi paść* – K₁; { } *zaś w ziemię paść* – J₄; w K₂, H₁ brak do: *robactwa brzydkiego*

lup – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₁, J₂, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃; *los* – P₁; *łów* – J₄, AM

robactwa brzydkiego – Σ; *brzydkiego robactwa* – P₁; *robactwa* – J₄

4

wysoko postawionym – za: O_B, Pt₂, J₁, J₃, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *wysoko postanowionym* – O_A, H₁; *wysoko postanowionym* – J₂; *postawionym wysoko* – Pt₁; *wysokim postanowionym* – K₁; w P₁ brak do: *w jedną się wcisnąć trumnę*

to z pieczęcią, to z laską – Σ; *z pieczęcią, to z laską* – O_B; *to z pieczęcią* – K₂

w jedną się wcisnąć – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₂, Cz₄, Rd₂, D₃, J₄, AM, H₁; *dać się wciskać w* – J₃; *w jedną wcisnąć* – K₁; *w jedną się ścisnąć* – Cz₆, M, Pw, N

5

nie bolesna – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, K₁, K₂, Cz₆, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM, H₁; *nie żaloszna* – J₁, Cz₄, O₅; *to nie bolesna* – P₁

w skarby, w zbiory – O_A, O_B, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Pw, D₃; *w skarby, zbiory* – Pt₁; *w szaty, ubiory* – Pt₂; *w szaty, w zbiory* – Rd₂; *w skarby* – P₁, Cz₆, K₁, N, J₄; *skarby, zbiory* – J₃; *szaty, ubiory* – K₂; *w ubiory, w szaty* – M; *w skarby, zbiory* – AM; *w skarby, ubiory* – H₁

bogactwa i szerokie włości możnym – O_A, O_B, Pt₂, P₁, Cz₆, N, Rd₂, J₄, H₁; *w bogactwa i w szerokie włości* – Pt₁; *w bogactwa i w szerokie włości możnym* – J₁; *bogactwa i szerokie włości* – J₃; *w bogactwa i szerokie włości możnym*

– J₂, O₅, Cz₄, M, Pw, D₃ (war.); *i bogactwa i szerokie włości możliwym* – K₁; *bogactwa i szerokie włości mającym* – K₂; *bogactwa i w szerokie włości możliwym* – AM
których za żywota – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, AM, H₁; *którym za żywota* – J₄, J₁; *za żywota* – K₁; w J₃ brak
chciwości tak szeroki świat – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃; *opuszczysz* – J₃; *chciwości tak szerokim* – K₁; *z chciwości tak szeroki świat* – J₄ [niepewne odczytanie z], K₂ [taki], AM; [~~z chciwości~~]; *tak szeroki świat* – H₁
maluckim – za: Pt₁, Pt₂, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, M, Pw, N, D₃, AM, K₁, J₄, H₁; *ma ludzkim* – O_A, O_B; *na ludzkim* – Rd₂; w J₃ brak do: *po śmierci się zdał kącikiem* – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, M, Pw, N, D₃, AM; *zdał się* – K₁; *się zdał* – J₄; *się zdał w oczy kącikiem* – H₁; *się zdał kątkiem* – Rd₂
a ono – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, K₁, K₂, Cz₄, Cz₆, Rd₂, M, Pw, N, D₃, AM, H₁; *a ona* – O_B; *a* – O₅; *a oto* – J₄; w J₃ brak
kiedy – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, H₁; *będzie kiedy* – J₃; *te jest kiedy* – O₅; w D₃, AM brak do: *życie kończyć*; w J₄ brak do: *życiem kończyć*
nasypią – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁ [nasypią], P₁, J₃ [nasypią], O₅, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw, H₁; *nasypie* – O_A, O_B, Cz₆, N; *zasypią* – K₁

6

im owo – Σ; *owo* – P₁; w K₁ brak
przyjdzie życie kończyć – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N; *przyjdzie kończyć życie* – Cz₆; *przychodzi życie kończyć* – H₁ [~~jdzie~~, nadpisane: -chodzi]; *życie kończyć* – D₃, AM; *życiem kończyć* – J₄
te czasy – Σ; *ten czas* – J₄
kiedy go jedno zaczynają – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, AM; *kiedy go jedno zażywają* – D₃; *gdy go ledwie poczynają* – J₄; *kiedy go jedno oczyma zarzucą* [~~zaczynają~~] – H₁
azaż się serce nie puka – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N; *azaż się azaż się serce nie kraje* – K₂; *azaż się nie serca pukają* – D₃; *i zaś się serce nie puka* – H₁; w J₄, AM brak do: *Często się nawet trafia*

7

Toż się dzieje czerstwym i – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Cz₆, M, Pw, N, D₃, H₁; *Toż się dzieje z czerstwym i* – O_B, Rd₂; *Toż się dzieje czerstwym* – J₁; *Toż się dzieje ludziom czerstwym i* – P₁; w J₃ brak do: *Często się nawet trafia*
pospolicie wieki przeżyć zamierzają – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, K₁, K₂, Rd₂, M, Pw, N, H₁; *pospolicie wieki zamierzają przeżyć* – Pt₁, Cz₄; *wieki pospolicie przeżyć zamierzają* – P₁; *pospolicie wieki zominują przeżyć* – O₅; *pospolicie wieki przeżyć długie obiecują* – Cz₆; *pospolicie wieki zamierzają* – D₃
ani zwiędzą, kiedy się obalić – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, K₁, Cz₄, Pw, N, D₃; *nie zwiędzą, kiedy się obalić* – K₂; *ani zwiędzą, kiedy się obalić i matką witać* – Cz₆; *ani zwiędzą, kiedy się obalić* – O₅, Rd₂, M, H₁

nawet trafia, że się jakoś nie chce – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Pw, N, D₃, J₄, AM, H₁; *nawet przytrafia, że czasem nie chce się* – K₂; *nawet trafia, że się* – M; *trafia nawet, że się jakoś nie chce* – Rd₂

i najstarszemu od marnego – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, Cz₆, Cz₄, Pw, N, D₃, J₄, AM, H₁ [między najstarszemu oraz od skreślone słowo nieodczytane; po marnego: *nie chce się*]; *najstarszemu od marnego* – Pt₂, Rd₂; *i najstarszemu od starszego* – K₁; *starszemu od marnego* – K₂; *i najstarszemu nie chce od marnego* – M

i najchorszemu od biednego – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, H₁; *ani najchorszemu od biednego* – P₁; *i najstabszemu od biednego* – O₅; *i najchorszemu od stęknionego* – K₁; *i najuboższemu od biednego* – J₄; *i najgorszemu od biednego* – AM

8

Owo zgola wszędzie i – Σ; *Owo zgola wszędzie* – J₃; *Owa zgola wszędzie i* – AM

niemal przykra – O_A, O_B, Pt₁, Pt₂, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Pw, N, D₃, J₄, AM; *niemalo przykra* – Rd₂, M; *niemal gorzka jest* – H₁

9

W tej – O_A, O_B, Pt₂, J₂, P₁, J₃, K₂, Rd₂, M, Pw, J₁, O₅, Cz₄, H₁; w Pt₁, K₁, Cz₆, N, D₃, J₄, AM brak do: *która nie strachem*

jednak przecie – O_A, O_B, Pt₂, J₂, P₁, J₃, K₂, Rd₂, M, Pw; *przecie jednak* – J₁, O₅, Cz₄; *jednak* [koniec przekazu] – H₁

odmianie i mieszaninie – Σ; *odmiennej mieszkaniu* – Rd₂

bywa – Σ; *owo* – O_B

która nie – Σ; *że nie* – M; *która nie z* – Pw

stęsknicą, ale szczęściem – O_A, Pt₁, J₂, J₁ [stęsknicą], P₁, J₃, O₅, Cz₆, Cz₄, N, D₃, J₄, AM; *stęskniącą, ale sierpem* – O_B; *frasunkiem, ale szczęściem* – Pt₂, K₂, Rd₂, M; *stęsknieniem, ale szczęściem* – K₁

się być pokazuje ludzi umierających – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, AM; *pokazuje ludzi umierających* – J₃; *być pokazuje ludzi umierających* – Pt₁, K₁; *by się zdać miała ludziom umierającym* – J₄

10

Rzadkać taka wprawdzie – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃; *Rzadkość taka wprawdzie* – O_A, O_B; *Rzadkać wprawdzie taka* – J₄, AM

w oczach ludzkich ma być dziwniejsza – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, K₁, Cz₆, Rd₂, M, N; *w oczach ludzkich dziwniejsza ma być* – J₁, Cz₄; *w oczach ludzkich dziwniejsza* – J₃, K₂; *w oczach ludzkich być ma dziwniejsza* – O₅; *ma być w oczach ludzkich dziwniejsza* – Pw; *w oczach naszych ma być dziwniejsza* – D₃, J₄, AM

11

co godzina dobrze sami – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, J₄, AM; *dobrze sami i co godzina doznawamy* – J₃; *co godzina prawie sami* – K₁; *co godzina i dobrze tego sami doznawamy* – Cz₆; *co godzina co raz sami* – D₃

że nic pod słońcem nie masz stalego – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, K₁, K₂, Cz₄, Rd₂, Pw, N, D₃, J₄, AM; *że pod słońcem nie masz nic stalego* – O_B, M; *że nic pod słońcem nie masz stalszego* – O₅, J₁; *że* – J₃; *że nic pod słońcem stalego* – Cz₆

nihil perpetuum, pauca diuturna sunt – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Pw, D₃, J₄, AM; *nihil perpetuum pauca nec diuturna sunt* – Pt₂; *nihil sub sole perpetuum* – J₃; *nihil perpetuum pauca diuturna* – Cz₆, N; *nil perpetuum pauca non diuturna sunt* – M; *nihil perpetuum pauca non diuturna sunt* – Rd₂; w P₁ brak

12

nasze – Σ; *na świecie* – P₁; *na się* – N

dobrze ktoś szklę przyrównał – O_A, O_B, J₁, P₁, J₃, O₅, K₂, Cz₄, M, Pw, D₃, J₄, AM; *dobrze ktoś przyrównał szklę* – Pt₁; *ktoś szczęściu przyrównał* – J₂; *dobrze ktoś do szkła przyrównał* – Pt₂, K₁; *dobrze ktoś przyrównał vitro* – Cz₆; *dobrze ktoś tu przyrównał vitro* – N; *ktoś szklę przyrównał* – Rd₂

Dum splendet frangitur – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *cum splendet* – K₁; *quod dum splendet frangitur* – Cz₆, N

kiedy się z nami najbarziej – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, N, D₃, J₄, AM; *kiedy z nami najbarziej* – O_B; *kiedy się dobrze z nami* – K₁; *kiedy się najbarziej z nami* – M, Pw; w J₃ brak do: *kiedy nas najlepiej*

nam w te czasy po gębie da – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *nas w te czasy po gębie* – P₁; *nam na ten czas po gębie da* – K₁; *nam tedy najlepiej po gębie da* – Cz₆; *nam tedy po gębie da* – N

najlepiej piastuje – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *najbardziej* – P₁; *najściśliwiej piastuje* [odczytanie niepewne] – Cz₆; *najlepiej zda się piastować* – J₃

dopiero się strzec – za: O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, Pw, D₃, AM, N, J₄; *dopiero się strzeż* – O_A; *strzec się potrzeba* – J₃; *dopieroż strzec* – K₁; *strzec się* – M

żeby nas przykro jako nie upuściło – za: J₂, P₁, Pw, Rd₂, N, D₃; *żeby nas przykro jako nie upuściła* – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₁, Cz₄; *żeby nas jako nie upuściło* – J₃; *żeby nas przykro nie upuściła* – O₅; *żeby nas przykro nie puściło* – K₁; *żeby nas jako przykro nie upuściła* – Cz₆, K₂; *by nas przykro jako nie upuściło* – M; *żeby nas jako przykro nie opuściło* [odczytanie niepewne] – J₄, AM

13

on król – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, K₁, K₂, Cz₆, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *król* – J₁, O₅, Cz₄, N

trzy nowiny wesole – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, AM; *trzy nowiny* – P₁, J₄; *trzy nowiny wielkie* – J₃; { } *wesolą* – N

jedną po drugiej, jednegoż dnia wzięwszy – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, K₁, Cz₆, Rd₂, M [jednego], Pw, N, D₃, J₄, AM; *jedną po drugiej, tegoż dnia wzięwszy* – J₁, O₅, Cz₄; *jedną po drugiej, usłyszawszy jednegoż prawie dnia* – P₁; *jednegoż dnia jednej godziny, wzięwszy jedną po drugiej* – K₂

że mu się to – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N [iżé], D₃, J₄, AM; *że mu się* – Pt₂, K₂

szczęśliwy dzień zdał – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *dzień zdał być szczęśliwy* – K₁; *szczęśliwy zdał* – K₂

zwałpłł – Σ; zwałpłłwszy, rzekł – J₃

kiedy samże żebral – O_A, Pt₁, J₁, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Pw, N, D₃, AM; *kiedy samże zawolał* – Pt₂, J₂, P₁, K₂, Rd₂, M; *kiedy tamże mówił* – J₄; w O_B, J₃ brak

Fortuna – za: Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, J₃, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *Fortuno* – O_A, O_B, Pt₂

exiguo haec compensa incommodo – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, N; *exiguo haec compensae incommodi* – O_B; *exiguo emptoes* [odczytanie niepewne] *mibi incommodo* – P₁; *cuique haec mibi compenta* [możliwe odczytanie: *comperta*] *incommoda* – K₁; *exigua haec compensa incommoda* – Cz₆, Pw; *exiguo haec compensa incommoda* – Pw; *exiguo hoc compensa incommodo* – K₂, M; *exiguo hoc compensa incommodo* – D₃; *exiguo hoc compensa mundo* – J₄, AM; *exiguo haec mibi compensa incommode* – Rd₂

14

Była przypowieść – Σ; w J₃ brak do: *A jeśli gdzie*

że ich tak było mało – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, Pw, N; *których tak mało było* – P₁; *że ich tak mało było* – K₂, Cz₆, M, J₄, AM; *że ich tak miało być mało* – D₃

że ich wszystkich imiona – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₄, D₃, J₄, AM; *iż ich wszystkich imiona* – Pt₂, Rd₂; *że ich wszystkie imiona* – K₁; *aż ich wszystkich imiona* – K₂; *iż wszystkich* – Cz₆; *że ich wszystkich imię* – M; *że wszystkich imiona* – Pw; *że ich wszystkich* – N

jednym pierścionku spisać mógł – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄, M, Pw, J₄, AM; *jednym pierścionku spisać by mógł* – P₁; *pierścionku mógł spisać* – Cz₆, D₃; *pierścionku mógł spisać* – N; *jednym pierścionku mógł spisać* – Rd₂

15

zdaniem – Σ; *zdaniem zaś* – Cz₆, N

dobrze się jeszcze tych mniej znajduje – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₂, Cz₄, Pw, D₃, J₄, AM; *dobrze się jeszcze mniej tych znajduje* – O_B, M; *dobrze, iż się jeszcze tych mniej znajduje* – P₁; *odbite się jeszcze ich najmniej znajduje* – K₁; *dobrze się jeszcze tym mniej znajduje* – Cz₆; *zaś dobrze się jeszcze tych mniej znajdzie* – N; *dobrze się tych mniej jeszcze znajdzie* – Rd₂

zastać – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Pw, N, D₃, J₄, AM; *zostać* – K₁; *zastać nie* – K₂, Pt₂, Rd₂, M

16

czasów swoich jeden – Σ; *czasów jeden* – J₂; *jeden czasów swych* – P₁, K₁

Grecyjej w tak wielkim – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *Grecyjej tak wielkim* – P₁; *tak wielkim* – K₁; *Grecyjej w takim szczęściu* – K₂

dobrzy przyjaciele – Σ; *dobry przyjaciel* – J₄, AM

bojąc – Σ; *trwożąc* – Cz₆

się przy samej – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, J₄, AM; *się przynajmniej* – J₂; *przy samej* – N; *się przy* – D₃

nie – Σ; *szczyćście nie* – J₄, AM

się jedno ruszył – Σ; *się jedno obrócił* – D₃; *jedno się ruszył* – Rd₂

za nim wolali – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃; *wolali za nim* – Pt₁; *za nim wolal* – J₄, AM

Morere iam, Diagora – O_A, O_B, Pt₁, J₂, D₃, J₄, AM; *Moriare Diagora* – Pt₂; *Morere, Diagora* – J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw (war.); *Morere, Nagora* – P₁; *Moriere Diagora* – Cz₆, N

non enim caelum – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃; *cum* – K₁; *iam non caelum* – J₄; *iam enim caelum* – AM

17

jeśli gdzie, tedy – Σ; *jeśliż gdzie, tedy tedy* – K₁

u wielkich hetmanów wielka nowina – O_A, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, K₂, Cz₄, Pw, D₃, J₄, AM; *u wielkich hetmanów wielką nowinę* – O_B; *i wielkich hetmanów wielka nowina* – Pt₂; *u wielkich hetmanów wielka wojna* – P₁; *wielkich hetmanów wielka nowina* – K₁; *z wielu hetmanów wielka nowina* – Cz₆, N; *i u wielkich hetmanów wielka nowina* – Rd₂, M

jednostajne przez wszystkie wiek – O_A, O_B, Pt₁, Pt₂, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₂, Cz₄, M, Cz₆, N, Pw, D₃, J₄; *jednostajnie przez wszystkie* – K₁; *jednostajne przez wszystkie świat* – AM; *jednostajnie przez wszystkie wiek* – Rd₂

powodzenie – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *powodzenia* – O_A, O_B, K₁

18

Dostawało się na wielu miejscach pierzchać – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, K₂, Pw, N, D₃, J₄; *Zostało się na wielu miejscach* – K₁; *Dostawało się na wielkich miejscach pierzchać* – AM; w O₅ brak do: *Annibal przez*

i wielkiemu Aleksandrowi – O_A, O_B, Pt₁, J₂, P₁, J₃, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *i Aleksandrowi wielkiemu* – Pt₂; *wielkiemu Aleksandrowi* – J₁, K₁

szesnaście lat w cudzym państwie zwycięzca – za: O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, K₁, Rd₂, M [zapis cyfrą: 16], K₂; *szesnaście lat w cudzym państwie zwycięstwo* – O_A; *szesnaście lat w większym państwie zwycięzca* – J₁, O₅ [16], Cz₄ [16]; *lat szesnaście w cudzym państwie zwycięzca* – P₁, Cz₆ [16], N, Pw; *szesnaście lat na wielu miejscach zwycięzca* – D₃; *czternaście lat po wielekroć zwycięzca* – J₄; *czternaście lat na wielu miejscach zwycięzca* – AM

w swojej ziemi na starość – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *a w swojej ziemi na starość* – O_B; *w cudzej ziemi na starość* – K₁; *na starość w swojej ziemi* – J₃

w jednej – Σ; *wiedzieć* – K₁

oraz i przez tak wiele lat – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, Cz₄, Pw, AM; *oraz przez tak wiele lat* – K₂, Rd₂, M, D₃, J₄; *o rzeczy przez tak wiele lat* – K₁; *oraz wielą lat* – Cz₆; *oraz i przez tak wiele* – N

ojczyznę własną stracił – O_A, Pt₁, J₂, J₁ [*ojczyźnię*], P₁, O₅, D₃, N; *ojczyznę stracił* – O_B, J₄, AM; *ojczyznę własną utracił* – Pt₂, J₃, Cz₄, K₂, Rd₂, Pw; *ojczyznę utracił* – K₁; *tryjmfami walczoną ojczyznę własną stracił* – Cz₆; *ojczyznę swoją utracił* – M

19

Miał – O_A, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, D₃, O_B, Pt₂, P₁, K₂, M, Pw, Rd₂; w N, Cz₆ brak do: *Julius Cesarz*; w J₄, AM, K₁ brak do: *A u nas doma*

za swe ad Dyrrachium – O_A, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, D₃; *za swe ad Diarrhion* – O_B; *zawsze ad brachium* – Pt₂; *za swe cum Dyrrachium* – P₁; *za swe od Dyrrachium* – K₂, M; *za swe ad Dynachium* – Pw; *za swe ad oa [omnia?]* Dyrrachium – Rd₂

się niezwykłozonym być rozumiał, Iulius cesarz – Σ; *Iulius cesarz* – Cz₆, N

20

A u nas – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, AM; *U nas* – Cz₆, N, J₄

na wszystkie wieki sławny – Σ; *wielce sławny na wszystkie strony* – K₂; *na wszystkie sławny* – Rd₂

pan nasz – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw; *nasz* – D₃; *nasz bohater i król* – J₄; *nasz pan* – AM; w Cz₆, N brak do: *Nader z tej miary czterdzieści siedm bitew, jedną po drugiej* – za: Pt₂, Pt₁, J₂, P₁ [zapis cyfrą: 47], J₃, O₅ [czterdzieści siedem bitw], K₂, Cz₄, Rd₂, M [47], Pw, D₃; *czterdzieści i siedm bitew, jedna po drugiej* – O_A, J₄, AM; *cztery siedm bitew, jedna po drugiej* – O_B; *czterdzieści i siedm bitew, jedną podać jej* – J₁; *czterdziesto siedem bitew, jedną po drugiej* – K₁

przegral – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, K₁, K₂, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *stracił* – J₁, O₅; *strawił* – Cz₄

żalem i wstydem – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Rd₂, M, J₄, D₃; *żalem* – Pw; *z żalem i wstydem* – J₁, AM

prędko po tym – Σ; *prędko* – K₁; *po tym prędko* – D₃

zszedł z tego – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, K₁, K₂, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *uszedł z tego* – J₁, O₅, Cz₄; *zszedł z* – J₃

21

któż by się tym podobnych – Σ [za: O_B]; *kto by się tych podobnych* – O_A; *któż by tym podobnym* – J₄

przykładów naliczył – Σ; *naliczył przykładów* – J₄, AM

różno różnym hetmanom – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₂, Pw, D₃, Pt₂, J₁, P₁, Cz₄, AM; *różnym różnie hetmanom* – O₅; *różnym hetmanom* – J₃; *różną różnym hetmanom* – K₁; *jako się różnie i często hetmanów* – J₄; *różno różnym hetmanom i wdzom* – M; *równy równym hetmanom* – Rd₂

przez wszystkiek wiek szczęście – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw; *przez wszystkiek wiek różne się szczęście* – J₃; *różnych szczęście przez wszystkiek wiek* – J₄; *szczęście przez wszystkiek świat* – AM; *przez wszystkiek świat szczęście* – D₃

przerzywało – Σ ; *przerwało* – K_1 ; *przeciwiwało* – K_2

22

z tej – Σ ; *i z tej* – D_3

i w życiu, i w szczęściu swym – $O_A, O_B, Pt_2, J_2, J_1, J_3, O_5, K_2, Cz_6, Cz_4, M$;
i w życiu, i szczęściu swym – Pt_1, Rd_2 ; *w życiu i w więzieniu* – K_1 ; *w życiu
i w szczęściu swym* – P_1 ; *i w życiu, i w zęściu swym* – Pw ; *i w życiu, i w szczęściu*
– N; *w życiu i szczęściu swym* – D_3, J_4, AM

szczęśliwy był ten – $O_A, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1, P_1, O_5, K_2, Cz_6, Cz_4, Rd_2, M, Pw, D_3$,
 AM ; *szczęśliwy ten wielki* – O_B, J_4 ; *szczęśliwy ten był wielki* – J_3 ; *był szczęśliwy ten
wielki* – K_1 ; *był ten wielki* – N

ciało ziemi oddali – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, J_1, J_3, O_5, K_1, K_2, Cz_4, Rd_2, Pw, D_3, J_4$,
 AM, Cz_6, N ; *dziś ciało ziemi oddali* – Pt_2 ; *ziemi oddali* – P_1 ; *ciało ziemi oddało*
– M

świętej pamięci – $O_A, Pt_1, J_2, O_5, Cz_4, Pw, D_3$ [*ś. pamięci*], AM ; *s.p.* – O_B ,
 Pt_2, J_4 [?]; *ślawnej pamięci* – J_3 ; *z pamięci* – K_1 ; *s. pamięci* – J_1, Rd_2, M, P_1, K_2
[?]; w Cz_6, N brak do: *Możemy bezpiecznie one słowa mówić* [w związku z wie-
loznacznością skrótów wydawcy odstępują od określenia poprawności wska-
zanych lekcji]

Jego M[o]ść Pan wojewoda wileński – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1, P_1, O_5, K_2, Cz_4$,
 M, Pw, J_3, D_3, AM ; *JmPana wojewody wileńskiego* – Rd_2, K_1 ; *JMP wojewoda
wołyński* – J_4

23

bezpiecznie one słowa mówić o nim – $O_A, O_B, Pt_2, P_1, Cz_4, O_5, M$; *bezpiecz-
nie o nim one słowa mówić* – Pt_1, J_2, J_3 ; *bezpiecznie one słowa mówić* – J_1 ; *o nim
bezpiecznie one mówić słowa* – K_1 ; *bezpiecznie one sławę prawić o nim* – K_2 ; *bez-
piecznie one słowa mówić one* – Cz_6 ; *o nim bezpiecznie one słowa mówić* – Pw, J_4 ,
 AM ; *bezpiecznie one słowa mówić onemu* – N ; *one bezpiecznie o nim słowa mówić*
– D_3; *bezpiecznie one słowa mówić owym* – Rd_2

że stantem ad huc Fortunam – $O_A, Pt_1, J_1, O_5, Cz_4, Rd_2, M$; *że stantem For-
tunam* – O_B, N ; *że stantem ad huc Fortuna* – $Pt_2, J_2, J_3, K_2, Pw, J_4, AM$; *że
stantem Fortunam* – Cz_6 ; *że stante ad huc Fortuna* – P_1, K_1 ; *iż stantem ad huc
Fortuna* – D_3

24

Lata bowiem – Σ ; *Lata albowiem* – J_3 ; *Przelatuje albowiem* – J_4

z tryjumfy zrównawszy – Σ ; *i tryjumfy z różnych nieprzyjaciół zrównawszy*
– P_1; *z tryjumfy zrozumiawszy* – K_1

wieczną nieśmiertelnych dzieł swoich – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, J_1, J_3, O_5, K_2, Cz_6, Cz_4$,
 Rd_2, M, N ; *wieczną nieśmiertelną dzieł swoich* – Pt_2, P_1, K_1 ; *z wieczną nieśmier-
telnych dzieł swoich* – Pw ; *wieczną i nieśmiertelną dzieł swych* – D_3 ; *wieczną
nieśmiertelności swej* – J_4, AM

sławą – Σ ; *sławnych* – O_B ; *sprawą* – D_3

Dźwiny i – $za: Pt_2$ [*dzwiny*], $Pt_1, P_1, K_1, Rd_2, K_2, Cz_6, Pw, N, D_3, AM$; *i* –
 O_A ; *wody i* – O_B ; *Dźwiny* – J_2, J_3, M ; *ruiny i* – J_1, O_5, Cz_4 ; w J_4 brak

Baltyckie Oceany i Czarne Morza – O_A [*Baldyckie*], Pt₂, Pt₁, J₁, P₁, J₃, O₅, K₂, Cz₆ [słowo nieodczytane: B{...}czkie], Cz₄, M, Pw; *Baltyckie Oceany i Czarne Morze* – O_B, J₂, Rd₂; *i Baltyskie Oceany, i Czarne Morza* – K₁; *Oceany i Czarne Morza* – N; *Baltyckie Oceany i Morza Czarne* – D₃, J₄, AM

złączywszy, na tak wielkim – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₆, Cz₄, M, Pw, J₂, N, D₃, J₄, AM; *napelniwszy na tak wielkim* – J₃; *złączywszy na tak wielkich* – K₁, Rd₂

części świata widoku – Σ; *częściach świata widoka* – K₁

w statecznym – Σ; *ustawicznym* [odczytanie niepewne] – P₁; *statecznym* – K₂

dokończył – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Pw; *dokonał* – Cz₆, N, D₃, J₄, AM

25

czynny i znaczne służby – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, Cz₄, M, Pw; *uczynki i znaczne służby* – P₁; *i znaczne służby* – J₃, D₃; *czynny i znaczne służby* – O₅, K₁; *dzieła i służby* – K₂; *dzieła i znaczne służby* – J₄, AM; *czynny* – Cz₆, N; *wojny i znaczne służby* – Rd₂

aby – Σ; *albo* – Cz₆

nie ten go przykrył kamień – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *nie ten go kamień przykrył* – P₁; *na ten go przykrył kamień* – J₁, O₅, Cz₄; *nie tego przykrył kamień* – K₁, K₂; *nie ten pogrzebowy kamień* – Cz₆; *nie ten to przygrzebił kamień* – N

rudera – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄, M, Pw, D₃, J₄, AM; *twierdze* – J₃; {...} [lakuna] – Cz₆, N; w Rd₂ brak

tak wielu różnych zamków – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *tak wiele różnych zamków* – P₁, K₂; *zamków tak wielkim* – J₃; *tak wielką różnych zamków* – Cz₆

i twierdz dziełem jego dobytých – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₂, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *dziełem jego podbitych* – J₃; *i tudzież jego dziełem dobytých* – K₁; *i twierdz przez niego dobytých* – Cz₆, N; *dziełem jego dobytých* – Pw

26

Jako go raz – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₁, P₁, O₅, Cz₆, Cz₄, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *Jako raz* – J₂, Rd₂; *Jako go już* – K₁; *Bo jako go raz* – K₂; w J₃ brak do: *w dziecinnych leciech jego*

tak go i na takie – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, P₁, K₂, Cz₆, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *go, tak go i na takie* – J₂; *tak go i na takież* – J₁, O₅, Cz₄; *tak go i w takie* – K₁

W[asz]m[os]ć sami – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, P₁, K₂, Cz₆, M, Pw, N, D₃, J₄, AM, J₂, J₁, Cz₄; *go WM sami* – O₅; *sami Wmc* – K₁; *w nim sami* – Rd₂

jaką – za: Pt₂, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *jakie* – O_A, O_B, Pt₁

i w teźe go porze – O_A, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, Pw, N, D₃, J₄, AM; *w teźe porze* – O_B; *i w tej jego porze* – Pt₂, K₂; *i w teźe porze* – P₁, M; *i po teźe go parze* – K₁

ostatniego – Σ; *ostatecznego* – M

27

było male pierwsze szczęście jego – O_A, O_B, Pt₁, J₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Pw, N, D₃;
male było pierwsze szczęście jego – J₂, Pt₂, J₄, AM; *male było pierwsze szczęście jego*
 – P₁; *male było pierwsze jego szczęście* – J₃; *było mało pierwsze szczęście jego* – K₁;
male było szczęście pierwszego – K₂; *male szczęście jego* – M; *male było szczęście*
jego, pierwsze – Rd₂

iudicium o nim – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, N, D₃,
 J₄, AM; *iudicium bowiem* – P₁; *o nim iudicium* – K₂; *o nim* – Pw

ś[więtej] pamięci – O_A, D₃ [*ś. pamięci*], J₂ [*świętej*], J₃ [*świętej*], AM [*świętej*];
s. p. – O_B, J₁, J₄ [?]; *s. pamięci* – Pt₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Cz₆, Rd₂, M, Pw, N [?];
śl. p. – Pt₂ [?] [w związku z wieloznacznością skrótów wydawcy odstępują od
 określenia poprawności lekcji]

który i – za: Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *który*
 – O_A, O_B, Pt₂, Cz₆; w J₃ brak do: *gdy się mu dobrze przypatrzył*

poznawał – Σ; *poznał* – K₁; *poznawa* – Cz₆

a gdy – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *gdy*
 – P₁, J₃, K₁; *a gdyby* – K₂

mu się dobrze przypatrzył – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, N,
 D₃, J₄, AM; *mu się przypatrzył* – P₁, K₂; *się mu dobrze przypatrzył* – J₃; *mu się*
przypatrzył dobrze – K₁, Pw

śnać o nim te – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM;
nad onym te – K₁; *śnać w te* – J₃; *śnać te o nim* – K₂; *o nim te* – Cz₆, N

hic in virum – Σ; *hic in virum magnum* – P₁; *in virum* – J₃

i nie omylił się na tym prognostyku – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, K₂, Cz₄,
 Rd₂, M, N, D₃, J₄, AM; *i nie omylił się na tym prognosticon* – J₁; *i nie omylił się*
na tym prognostyku, on – Pt₁; *o nie omylił się na tym prognostyku* – P₁, Pw; *i nie*
omylił się na tym się na tym prognostyku – Cz₆

z sławą swoją, państwa – za: J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Pw, N; *sławą swoją pańską* –
 O_A; *sławą swoją państwa* – O_B, Pt₁, AM; *sławę swoich państw, a* – Pt₂, K₂; *sławą*
swoją i państw – Cz₆; *z sławą swoją, państw chwałą, a* – M; *z sławą swoją i pań-*
stwa – D₃; *z sławą swoich państw* – Rd₂; w J₄, P₁ brak do: *pierwszą albowiem*
młodość; w J₃ brak do: *przepędziwszy pierwszą młodość*

jego potem – O_A, O_B, J₂, Cz₆, N, D₃, AM; *potem jego* – Pt₂, J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄,
 Pw (war.); *potem jego ozdobił* – Pt₁; *potem jegoż* – M; *a potem jego* – Rd₂

28

Pierwszą młodość swoje przepędziwszy – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄,
 M, Pw, N, AM; *Pierwszą albowiem młodość swoje przepędziwszy* – P₁; *Przepę-*
dziwszy pierwszą młodość swoje – J₃; *Pierwszą młodość jego przepędziwszy* – Cz₆;
Pierwszą młodość przepędziwszy – D₃; *Pierwszą albowiem młodość swoją w naby-*
waniu nauki przepędziwszy – J₄; *Pierwszą swoje młodość przepędziwszy* – Rd₂

peregrynacyjną – O_A, O_B, K₂, Cz₆, P₁, K₁ [*peregrynacyję*], N [*peregrynacyję*];
peregrynacyjej – Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃ (war.); w J₄, AM brak
 do: *udał się oraz*

udał się zaraz do drugiej – za: Pt₂, Pt₁, J₁, J₃, O₅, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw; *udał się oraz* *udał się do drugiej* – O_A; *oraz do drugiej* – O_B; *udał się oraz do drugiej* – J₂, D₃, J₄, AM; *wziął się zaraz do drugiej* [odczytanie niepewne] – P₁; *w dalsze zaraz do drugiej* – K₁; *udał się zaraz drugiej* – Cz₆; *udał się zaraz drugiej* – N
i do sławy, i do – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N; *do sławy i do* – J₃; *do sławy i* – D₃, J₄, AM
nazbyt potrzebnej – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, J₄, AM; *nazbyt potrzebne* – O_B; *zbytnie potrzebnej* – P₁; *nader potrzebnej* – K₂

29

częste przykłady z zacnych – O_A, J₂, P₁, J₃, Rd₂, M, Pw, N; *częste przykłady samych* – O_B; *częste przykłady znaczących* – Pt₂, Pt₁, O₅, J₁, Cz₄; *częste przykłady zacnych* – K₁, K₂, Cz₆, J₄; *znaczne przykłady zacnych* – D₃; *częste przykłady naczących* – AM

przodków swoich, familij – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, K₂, Cz₆, Cz₄, M, Pw, N, D₃; *przodków swojej familij* – P₁, J₃, AM; *przodków swoich* – J₄; *przykładów swoich, familij* – Rd₂

która – Σ; *którzy* – J₄

ozdobami, urzędami, tytułami – Σ; *urzędami, ozdobami, tytułami* – J₃; *ozdobami, tytułami, urzędami* – K₁

w Rzeczypospolitej naszej ozdobiona – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, Pt₁, O₅, Cz₄, Rd₂, Pw, D₃, AM; *Rzeczpospolitej naszej ozdobiona* – K₂, P₁, Cz₆; *w Rzędziej naszej ozdobionych* – J₃; *i Rzeczpospolitej ozdobiona* – K₁; *w Rzeczypospolitej naszej ozdobiona* – M; *w Rzędziej naszej ozdobionej* – N; *w Rzędziej naszej ozdobionej* – J₄

jednego po drugim – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, AM; *jednego po drugich* – K₂; *jedno po drugim* – J₂; *jedni po drugich* – J₄

nieodrodnymi od siebie – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, K₁ [*nieodrodnymi*], Pw [*nieodrodnymi*]; *nieodrodnym od siebie* – Pt₂, Rd₂; *nieodrodnymi* – P₁; *nieodrodnymi po sobie* – K₂; *nieodrodnymi sobie* – Cz₆, N, D₃, AM; *nieodrodnymi* – M; *nieodrodnymi sobie* – J₄

w męstwie i sławie potomków – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, M, D₃, AM; *potomków* – Pt₁; *w męstwie i sławie postępków* – K₂; *w męstwie i w stanie potomków* – Cz₆; *w męstwie i w sławie potomków* – Pw; *w męstwie i w stanie potomków* – N; *w męstwie i w sławie* – J₄; *męstwie i sławie potomków* – Rd₂

przez tak wiele lat ojczyźnie wydawała – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, K₂, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃, AM; *wydawała* – J₃; *wydawała* – Cz₆; *następowali* – J₄

30

Chciał – Σ; *Hic enumerati dzieła wojenne* – Cz₆; *Enumeratum dzieła wojenne* – N

przyjrzyj się – Σ; w Cz₆, N brak do: *nie z ludźmi tylko wojował*

cudzoziemskim wojskom w – za: Pt₂, Pt₁, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, Pw, D₃; *cudzoziemskim wojskom i* – O_A; *w cudzoziemskim wojsku i w* – O_B;

cudzoziemskim wojskom i w – J₂, J₄, AM; *wojskom cudzoziemskim w* – K₂; *cudzoziemskim wojskom* – M

i jakoby consensu fatorum – O_A, Pt₁, P₁, Pw; *jakoby consensu fatorum* – O_B, Pt₂, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *i consensu fatorum* – J₂; *i jakoby concessu fatorum* – O₅; *jakoby concessu fatorum* – J₁; *jakoby chcąc* – J₃; *jakoby consensu fraterno* – K₂; *i consensu fatorum* – D₃; w J₄, AM brak do: *zawczasu się zaprawić*

zawczasu się zaprawić nad – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, D₃, J₄, AM; *zawczasu się wprawić nad* – Pt₂, M; *zawczasu się zaprawić na* – P₁, K₁, Pw; *zawczasu wprawić na* – K₂; *za czasu się poprawić na* – Rd₂

chrześcijaństwa wszystkiego nieprzyjacielem – O_A, O_B, Pt₁, Rd₂, J₂, J₁, J₃, D₃, J₄, AM; *wszystkiego chrześcijaństwa nieprzyjacielem* – Pt₂, M; *chrześcijaństwa wszystkiego nieprzyjaciela* – P₁, K₁, Pw; *chrześcijaństwa wszystkiego nieprzyjaciela* – Cz₄, O₅; *chrześcijaństwa wszystkiego caetera desiderantur* [koniec przekazu] – K₂

któremu – Σ; *którym* – P₁

on potem murem stanąć miał – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, Pw, D₃, J₄, AM; *on potem murem miał stanąć* – Pt₂; *on potem in cursu stanąć miał* – P₁; *on potem murem za ojczyznę stanąć miał* – J₃; *przeciwko któremu on murem potem* – K₁; *potem on murem stanąć miał* – Rd₂

za ojczyznę swoją – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, Cz₄, Pw, D₃, J₄, AM; *w ojczyźnie swojej* – Pt₂, Rd₂, M; w J₃ brak do: *stamtąd przyjechawszy*

31

na dworze – Σ; *przy dworze* – Rd₂

W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego – Σ; *Wielkiego Państwa Litewskiego* – AM; w P₁ brak

obecnej służby J[ego] K[rólewskiej] M[ości] nie omieszkiwał – za: O_B, Pt₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, M, D₃, J₄, AM; *obecnej służby i JKM nie omieszkiwał* – O_A; *obecnej JKM służby nie omieszkiwał* – J₂; *obecnej służby JKM nie omieszkał* – P₁; *obecnej służby Jego KM nie mieszkał* – Pt₁; *obożnej służby JKMc i nie omieszkiwał* – K₁; *obecnej służby JKM nie omieszkiwał* – Pw; *obecnej służby nie omieszkiwał* – Rd₂

32

Trafila się – Σ; w Pw brak do: *otworzyła się inflancka wojna*

okazyja – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, D₃; *w tym okazji* – P₁; *potem okazji* – J₄, AM

służyć ojczyźnie – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₃, O₅, K₁, Rd₂, M, P₁, D₃, AM, J₄; *ojczyźnie służyć* – Pt₁, J₁, Cz₄

beklerbekowi i po tym przeciwko Kozakom – O_A [beclerbekowi], O_B [Beklerbekowi], J₂ [Beglerbegowi], J₄ [Beglerbekowi], AM [Beglerbekowi]; *Kozakom i po tym przeciw beglerbegowi* – Pt₂, Pt₁, J₁ [Beglerbegau], J₃ [Beklerbegowi], O₅ [Belerbegau] Cz₄ [Beglerbegau], M [Beglerbegowi lub Beglerbegau]; *Kozakom a po tym przeciwko beglerbekowi* – P₁, Rd₂; *Kozakom, po tym przeciwko belechemberkowi* – K₁; *Kozakom* – D₃

niemałym kosztem – O_A, O_B, J₂, Pt₂, Pt₁, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *kosztem niemałym* – D₃, J₄, AM

rotę prowadził – za: Pt₂, Pt₁, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *prowadził rotę* – O_A, O_B, J₂, D₃; *to wszystko niemałym prowadził* – J₄, AM

33

Nastąpiła potem ekspedycja – Σ; *Potem* – K₁

lubo od tych krajów odległy – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, D₃, AM; *lubo od tych krajów odleglejszy* – Pt₁; *lubo od tamtych krajów odległy* – P₁; *choć od tych krajów odległy* – J₃; *lubo od tych krajów odległych* – J₄

i różnemi – O_A, O_B, Pt₂, J₂, O₅, K₁, Cz₄, M, D₃, AM, P₁, J₃, J₄; *różnymi* – Pt₁, J₁; *a różnemi* – Rd₂

zabawami domowymi – za: Pt₂, J₂, P₁, J₃, M, D₃, Pt₁, J₁, O₅, Cz₄, AM; *zabawami* – O_A, O_B, Rd₂, J₄; *domowymi zabawami* – K₁

zatrudniony – O_A, O_B, J₄, AM, Pt₂, J₂, P₁, J₃, Rd₂, M, D₃, K₁; *i zatrudniony* – O₅; *zabawiony i zatrudniony* – Pt₁, J₁, Cz₄

nie dał się – Σ; *nie dał się przecie* – P₁

w powinności przeciwko wspólnej ojczyźnie uprzedzić – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, D₃; *w powinności przeciwko wspólnej ojczyźnie uprzedzać* – P₁; *w powinności przeciwko ojczyźnie uprzedzić* – J₃; *w zupełnej przeciwko ojczyźnie powinności uprzedzać* – K₁; *w powinnej przeciwko wspólnej ojczyźnie usłudze uprzedzić* – J₄; *powinności przeciwko wspólnej ojczyźnie usłudze uprzedzić* – AM; *w powinności przeciwko wspólnej ojczyźnie poprzedzić* – Rd₂

ochotnie i kosztownie dosyć, z ludźmi swemi – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, J₃, P₁, O₅, K₁, Cz₄, D₃, J₄, AM; *i kosztownie dosyć, z ludźmi swemi* – Pt₂, Rd₂; *i dosyć kosztownie, z ludźmi swymi* – M

wespół i – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, D₃; *wespół* – K₁, M; *i* – J₄, AM; w P₁ brak do: *Inflanaty potem wojował*

trockim – Σ; *plockim* – AM

34

Otworzyła się wojna infancka – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄; *Otworzyła się potem infancka* – Pt₂, Rd₂, M; *Inflanaty potem wojował* – P₁; *Otworzyła się infancka wojna* – K₁, Pw; *Otworzyła się infancka* – D₃, AM; *Otworzyła się ekspedycja infancka* – J₄

i tam – Σ; w P₁ brak do: *Dano mu po tym bulawę*

on zwykłą – Σ; *on wielką* – J₃; *zwykłą* – D₃

do obrony granic ojczystych ochotę oświadczył – za: O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Pw, D₃, J₄, AM; *do obrony granic ojczystych ochotę oświadczał* – O_A, Pt₂, Rd₂, M; *ochotę do obronienia granic ojczystych oświadczył* – J₃

35

młodych leciech – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *młodych leciech jego* – Pw; *młodszych leciech* – D₃, J₄, AM

jakiej sprawie i dzielności – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₁, J₂, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃; *jakim sprawom i dzielności* – J₃; *jakiej sprawie i wolności* – J₄, AM

zlecono mu tameczne praesidia – Σ ; w Pt_2 brak do: *zlecono administracją administracją ziemi inflanckiej* – $O_A, O_B, Pt_2, J_2, J_1, O_5, K_1, Cz_4, Rd_2, M, Pw$; *mu administracją ziemi inflanckiej* – Pt_1 ; *i administracją ziemi inflanckiej* – J_3 ; *ziemię inflancką* – D_3 ; *inflancką* – J_4, AM

której się on nie tylko – $O_A, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1, O_5, K_1, Cz_4, Rd_2, M, Pw$; *której się nie tylko* – O_B ; *której nie tylko się* – D_3 ; *w której się nie tylko* – J_4 ; *której się* [odczytanie niepewne] *tylko się* – AM ; *której on nie tylko* – J_3

konserwatorem – Σ ; *serwatorem* – J_3 ; *i konserwatorem* – D_3

zwać – Σ ; *się zwać* – J_3

36

Dano po tym buławę – $O_A, Pt_2, Pt_1, J_1, O_5, K_1, Cz_4, Rd_2, M$; *Dana po tym buława* – O_B ; *Dano po tym* – J_2 ; *Dano mu po tym buławę wielką* – P_1 ; *Dano za tym buławę* – J_3 ; *Dano mu po tym buławę* – D_3, J_4, AM ; w Pw brak do: *O jak wiele razy czatami inflancką ziemię przebieżał*

ile tam – $O_A, O_B, J_2, J_1, J_3, O_5, Cz_4, D_3, J_4, AM$; *ali* [możliwe odczytanie: *ale*] *tam* – Pt_2, M ; *ile tam mamy* – Pt_1 ; *dopieroż wojował* – P_1 ; *i tam ile* – K_1 ; *a ile tam* – Rd_2

przedniejszych – Σ ; w P_1 brak do: *tamże i się temu wiek dziwować*

tyle arcus triumphales jego – $O_A, O_B, J_2, J_3, Rd_2, M, D_3, J_4, AM$; *ile arcus triumphales jego* – Pt_2 ; *tyle areas triumphales jego* – Pt_1 ; *tyle arens triumphales jego* – J_1, O_5, Cz_4 ; *tyle arcus jego triumphales* – K_1

37

Te były, są – Σ ; w J_3 brak do: *z których on jedne od wzięcia ratował i równo z światem* – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1, O_5, Cz_4, Rd_2, M$; *i równą światu* – K_1 ; *równo z światem i* – D_3 ; *i będą równo z światem* – J_4

własne – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, J_1, O_5, Cz_4, K_1, D_3, J_4$; *i własne* – Pt_2, Rd_2, M

ryskie, derpskie – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1$ [*derbskie*], K_1, Cz_4 [*derbskie*], Rd_2, M ; *ruskie, derbskie* – O_5 ; *ruskie, perskie* – D_3 ; w J_4, AM brak do: *O jak wiele razy*

dynamońskie – O_A [*dynamonskie*], O_B ; *dyamentskie* – Pt_2 ; *dyometskie* – Rd_2 ; *diamentskie* – M ; *dymanunskie* – Pt_1 ; *dynamentskie* [lub: *dynamountskie*] – J_2 ; *dynamenckie* – K_1 ; *dyniamunskie* – J_1 [lub: *dynamunskie*], O_5, Cz_4 [lub: *dynamunskie*]; w D_3 brak [z wyjątkiem lekcji podstawy pozostałe podano w transliteracji w celach dokumentacyjnych, za błędny uznano przekaz D_3]

białokamienieckie, wolumierskie, pernauskie – O_A, O_B [*wolumirskie, pernauskie*]; *białokamienskie, wolmirskie, pernauskie* – J_2, M ; *białokamienskie, wolmierskie, parnauskie* – K_1 ; *pernauskie, białokamięńskie, wolmierskie* – Pt_2 ; *białokamienskie, wolmierskie, pernauskie* – Rd_2 ; *wolumierskie, pernauskie* – Pt_1 ; *wolumierskie, pernauskie* – J_1, O_5, Cz_4 ; *perskie, wolmierskie etc. etc. mury* – D_3 [lekcje podano w transliteracji w celach dokumentacyjnych, za błędne uznano przekazy: $Pt_1, J_1, O_5, Cz_4, D_3$]

mury – $O_A, O_B, Pt_2, J_2, O_5, K_1, Rd_2, M, D_3$; *fortece* – Pt_1 ; w J_1, Cz_4 brak

z których – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, J_1, J_3, O_5, K_1, Cz_4, D_3$; *których* – Pt_2, Rd_2, M

on jedne prędko odsieczą – O_A, J₁, O₅, K₁, Cz₄; *on jedne prędką odsieczą* – Pt₂, Pt₁, J₂, M (war.); *on jedną prędką odsieczą* – O_B, Rd₂; *on jedne od wzięcia* – J₃; *jedne prędko odsieczą* – D₃

drugie to – Σ [za: Pt₂]; *drugie* – O_A, O_B

przelamał – Σ; *przesadzał i przelamał* – J₂; *przelamował* – J₃

to odważnemi – Σ; *odważnemi* – K₁

to dowcipnemi fortelami – Σ; *to dowcipnymi sztukami* – J₃; *dowcipnymi fortelami* – Rd₂

dostawał – O_A, O_B, Pt₂, J₂, K₁, Rd₂, M, D₃, J₃; *wygrywał* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄

38

razy czatami – Σ; *razy czytamy* – J₃; *raz czato* [odczytanie niepewne] – Rd₂; *przebieżał* – Σ; *przebiegał* – Rd₂

któreż mu tam błota – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₃, D₃, J₄, AM; *które mu lasy* – Pt₁; *któreż mu tam lasy* – J₁, O₅, M, K₁, Cz₄, Pw (war.); *któreż mu tam pola* – Rd₂

które lasy były – za: Pt₂, J₂, J₃, D₃; *które lasy były kiedy* – O_A, O_B; *któreż błota były* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄ (war.); *które błota były* – K₁, M; *które błota były kiedy* – Pw; *które łązy były* – J₄, AM; *które były lasy* – Rd₂

jak w wielu bitwach – za: Pt₁, J₃, O₅, Cz₄, Pw; *jako w wielu bitwach* – O_A, O_B, J₂; *w tak wielu bitwach* – Pt₂, Rd₂, M; *jak* [możliwe odczytanie: *tak*] *wielu bitwach* – K₁; *jako w wielu* – D₃; *już to* – J₄, AM

krwią nieprzyjacielską tamtę prowincyją pokropił – O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw; *kryjącą nieprzyjacielską tamtę prowincyją pokropił* – O_A; *krwią nieprzyjacielską tamte prowincyje pokropił* – K₁; *krwawie tamte pokropił granice* – D₃; *hojną krwią tamte pokropił granice* – J₄, AM

39

Nie dosyć mu było z ludźmi wojować – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw; *Nie z ludźmi tylko wojował* – Cz₆, N; *Nie dosyć mu było* – D₃; w K₁, J₄, AM brak do: *nie dosyć mu było mieczem*

wojował – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Pw, D₃; *ale też* – Cz₆, N; w Rd₂, M, Pt₂ brak

i z zimą, i z – O_A, O_B, J₂; *z zimą i z* – Pt₂, Pt₁, J₁, O₅, Cz₄ (war.); *z zimą* – J₃, Pw, N; *i z zimą, z* – Cz₆; *i z ziemią, i z* – D₃; *zimą i z* – M; *z ziemią i z* – Rd₂ [lekcję podstawy uznano za poprawną ze względu na paralelizm]

40

mieczem i ogniem na ziemi – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, Pw, N, D₃; *mieczem i ogniem* { } [słowo lub słowa nieodczytane] – K₁; *ogniem i mieczem na ziemi* – J₄, AM; *tu na ziemi mieczem i ogniem* – M

nieprzyjaciela, straszyl – Σ [za: O_B]; w O_A brak; *nieprzyjaciół, straszyl* – D₃

i właśnie – Σ; w D₃ brak do: *kiedy one Karolusowe okręty*

wodzie – O_B, Pt₂, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, N, J₄, AM; *w wodzie* – O_A, Pt₁, Pw; *i w wodzie* – Cz₆

41

Bitwa – Σ; w Cz₆, N brak do: *dzielo wprzódry rąk Pańskich*; w Pw brak do: *Dziwują się*

kircholmska – za: Pt₂, O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M; *kiercholmska* – O_A; N. – J₃; *kierdboskie* – K₁; w: D₃, J₄, AM brak

dzielo wprzód – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Cz₆, N, D₃; *dzielo wprzód dziel* – J₃; *wprzód dzielo* – J₄, AM

męstwa, dzielności, sławy jego – O_A, O_B, J₂, O₅, Cz₆, Cz₄, N, D₃; *męstwa, dzielności i sławy jego* – Pt₂, K₁, Rd₂, M; *dzielności, męstwa, sławy jego* – Pt₁; *męstwo dzielności, sławy jego* – J₁; *męstwa, dzielności, sławy* – J₃; *męstwa i dzielności jego* – J₄, AM

na wszystkie narody i – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₃, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *na wszystkie narody* – N; w: Pt₁, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Cz₆ brak

dziwowisko jakieś, i komuż – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M; *dziwowisko jakież, i komu* – K₁; *na wszystkie wieki dziwowisko jakieś* – Cz₆; *dziwowisko jakieś* – N, J₄, AM; *dziwowisko jakieś, a komuż* – D₃

jest w tej Rzeczypospolitej tajna – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, D₃; *jest w tej Rzeczypospolitej tajno* – O_B, J₃, Rd₂, K₁; *zostawił* – Cz₆, N; *jest* – J₄, AM

42

Dziwują się jej – O_A, O_B, J₂, D₃, J₄, AM; *Dziwują się* – Pt₂, Pt₁, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Pw; w: Cz₆, N brak do: *Barziej się temu potomne wieki dziwować* [lekcja *Dziwują się jej* została uznana za poprawną ze względu na paralelizm, w pozostałych przekazach dalszy ciąg zdania błędny co do sensu lub nieprecyzyjny]

cudzoziemscy hetmani – Σ; *hetmani cudzoziemscy* – J₁

pełne – Σ; w: Pw brak do: *kilkanaście zbrojnych ludzi*

jej są zamorskie kroniki – za: O_B, J₂; *są jej zamorskie kroniki* – O_A; *ich są zamorskie kroniki* – Pt₂, Rd₂, M; *tego są cudzoziemskie kroniki* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄; *są zamorskie kroniki* – J₃; *są ich zamorskie kroniki* – K₁; *jej są zamorskie kraje* – D₃, J₄, AM

43

Kilkanaście tysięcy ludzi zbrojnych – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *Kilkadziesiąt tysięcy ludzi zbrojnych* – Pt₁; *Kilkanaście tysięcy zbrojnych ludzi* – J₃, K₁; *Kilkanaście* [nadpisano: +] *zbrojnych ludzi* – Pw

ad interneconem – O_A, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, Pw, AM, D₃, J₄; *ad internectionem* – O_B; *ad interim* – K₁; *ad inta*{ } *em* [słowo nieodczytane] – M; w: Pt₂ brak

z tak małą swoją szkodą – O_A, O_B, Pt₂, J₂, K₁, Rd₂, M, Pw, J₄, AM; *z małą swoją szkodą* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄; *tak małą swoich szkodą ludzi* – J₃; *z tak małą swoich szkodą* – D₃

barziej się temu potomne wieki dziwować, aniż wierzyć – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₃, Cz₆, Pw, N, D₃, J₄, AM, Pt₁ [*aniżeli*], J₁ [*aniżeli*], O₅ [*aniżeli*], K₁ [*aniżeli*], Cz₄ [*aniżeli*]; *tenże i się temu wiek dziwować potomny oraz wierzyć* – P₁ [odczytanie niepewne, sens niejasny]; *barziej się temu potomne wieki dziwować, niż wierzać* – M; *barziej się podobno temu potomne wieki dziwować, aniż wierzyć* – Rd₂

44

A nie tylko – Σ ; w N, Cz₆ brak do: *Melius est unum civem servare z męstwa* – O_A, O_B, J₂, AM; *tam z męstwa* – Pt₂, J₃, Rd₂, M, Pw (war.); *to z męstwa* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄ (war.); *zwycięstwa* – P_i; *tym z męstwa* – K₁; *męstwa* – D₃, J₄
ale też – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₃, Pt₁, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, Pw, P₁; *ale* – K₁, M, J₄, AM
i z łaskawości – O_A, O_B, Pt₂, J₂, Pw, J₃, K₁, Rd₂, M, J₄, AM; *i dla łaskawości* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄; *łaskawość* – P₁; *i łaskawości* – D₃
zdarzyło – Σ ; P₁ brak do: *z więźniami etc.*

45

Tak wiele znacznych więźniów – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁ [możliwe odczytanie: *wielu*], J₂, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *Tak wiele znacznych więźniów* – J₁; *z więźniami etc.* – P₁; *Tak wiele więźniów znacznych* – J₃
łaskawie od niego przyjętych – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *od niego łaskawie przyjętych* – O_B, O₅, Cz₄, J₁; *od jego łaskawie przyjętych ludzi* – K₁; w Pw brak do: *w zamieszce domowej*; w P₁ brak do: *w zawierusze domowej ludzko traktowanych* – Σ [za: O_B]; *ludzko traktowanych i* – O_A; w K₁ brak *krajach swoich* – O_A, O_B, Pt₂, J₃, K₁, Rd₂, M, D₃; *ukrainach swoich* – Pt₁; *krajach* – J₂, J₄, AM; *krainach swoich* – O₅, Cz₄, J₁
ślawne imię jego – O_A, J₂, J₄, AM; *wielkie imię jego* – O_B; *ślawy imienia jego* – Pt₂, Rd₂; *ślawę i imię jego* – Pt₁, J₁, O₅, K₁, Cz₄, J₃ (war.); *imienia jego ślawy* – M; *ślawego imienia jego* – D₃
rozniesli – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *roznosili* – D₃ [roznosili], J₄, AM

46

A powinni i znajomi – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₃, K₁, Rd₂, M, J₄, AM; *A powinnych* – Pt₁; *A powinni* – J₁, Cz₄, O₅; *Pomnimy i znamy* – D₃
onych dwóch – Σ ; *dwu* – J₃
Luneborskich – za: D₃, J₂ [Lunsborskich], J₄ [Lunebarskich], AM [Luneborskich]; w O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, J₃ brak
pobojowisku znalezionych – za: O_B, Pt₂, J₂, J₃, K₁, M, J₄, D₃, AM; *pobojowiskach znalezionych* – O_A; *bojowisku znaleziono* – J₁, Pt₁, O₅, Cz₄; *bojowisku znalezionych* – Rd₂
pochować dał – Σ ; *pochował* – D₃
za zwycięzcę ani hetmana nieprzyjacielskiego – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M; *zwycięzcę ani hetmana nieprzyjacielskiego* – O_A, O_B; *za zwycięzcę ani hetmana nieprzyjaciel* – K₁; *za zwycięzcę ani hetmana nieprzyjaciele* – D₃; *za zwycięzcę ani hetmana* – J₄, AM
za sidus salutare – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, D₃, J₄, AM; *za sidus salutis* – Pt₂; *salutare* – K₁; *za sides caeleste* [odczytanie niepewne] *salutare* – M
i wierzę – Σ ; *wierzę* – Pt₁
i tam drugim porażonym – O_A, O_B, J₂, Rd₂, M, J₄, AM; *tam drugim porażonym* – Pt₂; *i drugim tam porażonym* – D₃; *i tym drugim porażonym* – Pt₁,

J₁, O₅, Cz₄ (war.); *i tym drugim zwyciężonym* – J₃; *i tak drugi raz porażonym* – K₁

jakiegoś zajrzeli – za: Pt₁, Pt₂, J₁, J₃, Cz₄, M; *jakiego zajrzeli* – O_A, O_B, K₁, Rd₂; *takiego zajrzeli* – J₂, D₃; *jakiegoś zazdrościli* – O₅; *jednego zajrzeli* – J₄, AM

47

Mógł się – Σ; w J₄ brak do: *skoro się potem ta wojenna ekspedycja*; w AM brak do: *oświadczył i stateczną przeciw Panu wiarg*

on zwać – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *ozwać* – O_B; *on nazwać* – D₃; w J₄ brak do: *skoro się potem ta wojenna ekspedycja*; w AM brak do: *oświadczył i stateczną przeciw Panu wiarg*

dostał sobie był tam – O_A, J₂, Rd₂, M; *dostał sobie tam był* – O_B; *dostał był tam sobie* – Pt₂; *dostał sobie tam* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄; *dostał sobie był* – J₃; *dostał sobie był tak* – K₁; *ustał był sobie tam* – D₃

jakoby gniazdo jakie – O_A, O_B, Pt₂, K₁, M, D₃; *jako gniazdo* – Pt₁; *jako gniazdo jakie* – J₁, O₅, Cz₄; *jakoby gniazdo* – J₂, Rd₂; *takiej stąd* – J₃

i inflancka ziemia – O_A, Pt₂, J₂, Cz₄, M, D₃; *inflancka ziemia* – O_B, Pt₁, J₁, O₅, K₁, Rd₂; *i ziemia inflancka* – J₃

daleko – Σ; *jako* – D₃

48

W zawierusze domowej – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃; *W zawierusze zaś domowej* – Pt₂; *W zamieszce domowej* – Pw; w K₁ brak; w J₃ brak do: *w moskiewskich ekspedycjach*

oświadczył – Σ; *oświadczał* – M; w Pt₂ brak

i stateczną przeciwko – O_A, O_B, J₂, Pt₂, Rd₂, M; *i stateczną* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄; *statecznie* – K₁; *stateczną przeciwko* – Pw; *i stateczną przeciw* – D₃, AM

wiarg – O_A, O_B, J₂, Pt₁, J₁, O₅, Cz₄, Pw, D₃, AM; *swemu wiarg* – Pt₂, Rd₂, M; w K₁ brak

i biegłą w dziele rycerskim sprawę – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, Pw; *i biegłą w dziele rycerskim sprawę oświadczył* – Pt₂; *i biegłą w rycerskich dzielach sprawę* – P₁; *biegłego w dziele rycerskim sprawie* – K₁; *i w dziele rycerskim biegłą sprawę* – D₃, AM; *i biegłą w dziele rycerskim sławę* – Rd₂

49

W moskiewskich – Σ; w P₁ brak do: *Już z Turki etc. już się była od traktatów droga ustala*

są dobrze wiadome – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, Pw, D₃; *dobre są wiadome* – Pt₁, AM; *są dobrze wiadome i tam przy boku JKM zdrowia i kosztu nie żalując, oświadczył i stateczną przeciwko panu wiarg, i biegłą w dziele rycerskim sprawę* – J₃; *są wiadome dobrze* – Rd₂

jako – *prawda się rzec ma* – O_A, O_B, J₂, D₃, AM; *jako* – *prawda się rzec musi* – J₃, K₁, Rd₂ (war.); *jako* – *prawda się rzec może* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄ (war.); *jako* – *prawdę się rzec musi* – Pt₂; *prawda się rzec musi* – M; w Pw brak do: *A że i siebie samego, i tamto rycerstwo*

w roztargnionych – Σ ; *roztargnionych* – O_B, K_1
i w rozswawolonych już – O_A, O_B ; *i swawolnych* – Pt_2, Rd_2, M ; *w rozswawo-*
lonych już – Pt_1, Cz_4, O_5, D_3 (war.); *w rozswawolonych* – J_1 ; *i rozwalonych już*
 – J_2 ; *rozswawolonych już* – J_3 ; *roztargnionych* – K_1 ; *już* – AM
tak małą kupą – Σ ; *tak małą kupą przeciw* – D_3 ; *tam małą kupą* – Rd_2
odpór dawał – Σ ; *odprawował* – D_3

50

A że i – $O_A, O_B, Pt_2, J_3, K_1, Rd_2, M, Pw, D_3, AM$; *Ale i* – J_2 ; *Aże* – Pt_1, J_1, O_5, Cz_4
cale od zguby – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_1, O_5, K_1, Cz_4, M, Pw$; *w cale od zguby* – J_3, Rd_2 ; *calo* – D_3, J_2 [cale], AM [cale]
wojska tamte nieprzyjacielskie zniósł – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, J_1, J_3, O_5, K_1, Cz_4$; *tam-*
te wojska nieprzyjacielskie znosił – Pt_2, Rd_2 ; *tamte wojska nieprzyjacielskie zniósł*
 – M ; *nieprzyjacielskie zniósł* – Pw ; *wojska tamte nieprzyjacielskie znosił* – AM, D_3
bowiem – Σ ; *powiem* – J_2
jeden wielki hetman powiedział – $O_A, O_B, J_1, O_5, Cz_4, M, Pw$; *jeden hetman*
wielki powiedział – $Pt_2, Pt_1, J_2, K_1, D_3$ (war.); *wielki jeden hetman powiedział* –
 J_3, AM ; *jeden hetman powiedział wielki* – Rd_2
servare – $O_A, O_B, Pt_2, J_1, J_3, K_1, Rd_2, M, Cz_6, Pw, D_3, AM, J_2, N$; *conservare*
 – Pt_1, O_5, Cz_4
mille hostes occidere – $O_A, O_B, Pt_2, J_2, J_3, Cz_6, Rd_2, M, Pw, N, AM$; *multos*
hostes occidere – Pt_1, J_1, O_5, Cz_4 ; *mille hostes crudeles occidere* – K_1 ; *mille hostes*
interficere – D_3

51

I – Σ ; w Cz_6, N brak do: *Sluszenie już i w tak wielkich dziełach swych*
w tej ostatniej z Królewiczem Jego M[os]cją Władysławem ekspedycyjej – $O_A, Pt_1, J_2, J_1, O_5, K_1, Cz_4, Rd_2, M, Pw, D_3$; *tej ostatniej z Królewiczem Jego Mścią eks-*
pedycyjej – O_B ; *w tej ostatniej w Moskwie z Królewiczem JMcią Władysławem*
ekspedycyi – Pt_2 ; *w tej ostatniej z Królewiczem Jego Mcią ekspedycyjej* – J_3 ; *w tej*
ostatniej z Królewiczem Władysławem – AM
wielkich – Σ [za: O_B]; *wieluch* – O_A ; *tak wielkich* – Pt_2
żadnej okazjijej do dzieła nie opuszczając – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1, K_1, Cz_4, Rd_2, M, Pw, AM$; *okazyjej nie opuszczając do dzieła* – O_5 ; *żadnej okazjijej do*
dzieła jakiego nie opuszczając – J_3 ; *żadnej okazjijej do sławy nie opuszczając* – D_3
nic ani słabemu zdrowiu – Σ ; w K_1 brak do: *trwał na posłudze Rzeczypospolitej*
wczasowi – Σ ; *czasowi* – AM
ojczyzny – Σ ; *Rzeczypospolitej* – K_1

52

Skoro się potem – Σ ; w J_3 brak do: *Bo jako skoro Osman*; w Pw brak do:
Sluszenie już i on po tak wielkich dziełach
wojna za wolą Rzeczypospolitej – $O_A, O_B, Pt_2, J_2, J_1, K_1, Rd_2, M$; *wojna za*
wielą Rzeczyptej – O_5, Cz_4 ; *wojna* – Pt_1 ; *wojenna ekspedycyja* – D_3, J_4, AM

dla inszych przyczyn traktatami skończyła – za: Pt₁, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M; *dla inszych przyczyn skończyła* – O_A, J₂, D₃, J₄, AM; *dla inszych przyczyn skończyła się* – O_B; *traktatami skończyła* – Pt₂; *dla inszych traktatami skończyła* – K₁

Królewiczem Jego M[os]cją – O_A, O_B, Pt₂, Rd₂, J₂, K₁, D₃, J₄, AM; *Królem JeMcią* – Pt₁; *KJMią* – J₁, Cz₄ [?]; *KJmcią* – O₅ [?]; *KJ* – M [?] [w związku z niejednoznacznością skrótów wydawca odstępkuje od określenia błędów w trzech lekcjach]

i z rozszerzeniem – za: O_B, Pt₁, J₂, K₁, Rd₂, M; *i z rozszerzonymi* – O_A; *i z rozprzestrzenieniem* – Pt₁; *i z rozerwaniem* – O₅; *i rozerwaniem* – J₁, Cz₄; *i rozszerzeniem* – Pt₂, D₃; *rozszerzonym* – J₄, AM

do – Σ; *dla* – J₁

objąwszy – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, J₄, AM; *odjąwszy* – K₁; *odebrawszy* – D₃

i księstw kilka trakt tak szeroki – O_A, J₂, K₁, Rd₂, M; *i księstw kilku traktów tak szerokich* – O_B; *i trakt tak szeroki* – Pt₂; *i księstw kilku trakt szeroki* – Pt₁, J₁, O₅, Cz₄; *księstw kila trakt tak szeroki* – D₃; w J₄, AM brak do: *slusznie już i on*

53

już i on – Σ; *on już i* – K₁; *już* – M

po tak wielkich dziełach swoich – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, Pw, N, J₄, AM; *to tak wielkich dziełach swych* – Cz₆; *po tak wielu dziełach swoich* – M; *po tak wielkich dziełach* – D₃

na różnych posługach – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, Pw, N, D₃; *na różnych usługach* – K₁; *a różnych posługach* – J₄, AM

zrobionemu – Σ; *zdrobionemu* – J₄; w K₁ brak

folgować miał – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, N; *ufolgować miał* – K₁, Pw; *folgować mógł* – M; *miał* – D₃; *folgować umiał* – J₄, AM

dyskrecyjej mogła na nim zażyć – O_A, O_B, D₃, AM; *dyskrecyjej mogła nad nim zażyć* – J₂, Pt₂, Rd₂, M; *dyskrecyjej na nim mogła zażyć* – Pt₁, O₅, Cz₄; *dyskrecyjej na niem mogła zażyć* – J₁; *dyskrecyjej nad nim zażyć mogła* – K₁, Pw; *dyskrecyjej mogła na nim tej zażyć* – Cz₆, N; *dyskrecyjej mogła na nim už{..}* – J₄

go nieco z służb – za: O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, Rd₂, M, Pw, D₃; *go nieco zlust* – O_A; *go nieco służb* – J₁, O₅, K₁, Cz₄; *z służb* – Cz₆, N; *go nie do posług* – J₄, AM

wypuściwszy – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, D₃, J₄, AM; *wyzwoliwszy* – Cz₆, N; *uwolniwszy* – M; *wypuściwszy caetera desiderantur* – Pw

54

Takeśmy – Σ; w Pw brak do: *Zjęty żarliwością ku Bogu, wiarą ku Panu wprowadzie* – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₆, Cz₄, N, D₃, J₄, AM; *w sprawie* – K₁; w Pt₂, Rd₂, M brak

inaczej – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄; *inaczej obrotem swym pokazały* – Cz₆; *inaczej{...}* [słowo nieodczytane] – N; *inak* – AM

55

Takie – Σ; w Cz₆ brak do: *Na ostatek którym zdrowiem całość i stałość*; w N brak do: *latanym zdrowiem całość i sławę*

Koronę przyszyły czasy – za: O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, D₃, J₄, AM; *Koronę przyszyły czasy* – O_A; *koniec przyszyły czasy* – Pt₂, M; *koniec czasy przyszyły* – Rd₂; *Koronie przyszyły czasy* – K₁

jej ono – za: Pt₁, J₂, J₁, K₁ [one], D₃; *i ono jej* – O_A, O_B; *i* – Pt₂, Cz₄, Rd₂, M, J₄, AM, O₅

służyło – Σ; *urosto* – J₄; *czasy* – AM

Ad triarios res devenit – za: O_B, Pt₁, J₂, D₃; *Ad triarias res devenit* – O_A; *Ad crianos res devenit* – Pt₂; *Ad areanos* [odczytanie niepewne] *res devenit* – Rd₂; *A trianos res deverit* – J₁; *Ad trianos res devenit* – O₅; *Ad seviore devenitur* – K₁; *A triarios res devenit* – Cz₄; *Ad triarios res perevenit* – M; *Ad triarios res advenit* – J₄; *Ad tiarios res advent* – AM; w J₃ brak

56

Skoro już Osman, cesarz turecki – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *Skoro Osman, cesarz turecki* – Pt₂; *Z których Osman, cesarz turecki* – J₁; *Bo jako skoro Osman, cesarz turecki* – J₃; *Skoro ich Osman, cesarz turecki* – O₅, Cz₄; *Skoro już cesarz turecki, Osman* – K₁

podniósł – Σ; *podnosił* – Pt₂, K₁

jedno go – O_A, O_B, Pt₁, Rd₂, J₂, J₄, AM; *tylko onego* – Pt₂; *jednego* – J₁, O₅, K₁, Cz₄; *jedno* – M; *tylko jako od* – D₃

wszystkiej Rzeczypospolitej – Σ; *wszystka Rzpta* – Pt₂, M

na tak dwuletnim sejmie i od wczasu, i od latanego zdrowia wokować – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, M; *na tak dwuletnim sejmie i od wczasu, i od letniego zdrowiu wokować* – J₁, Cz₄; *na tak dwuletnim sejmie i od wczasu, i od letniego zdrowia wokować* – O₅; *na tak dwuletnim sejmie i od latanego zdrowia* – K₁; *zlecenie miał* – D₃; *na tak dwuletnim sejmie wezwąć* – J₄, AM; *latanym zdrowiem* – N; *na tak dwuletnim sejmie od wczasu, od latanego zdrowia wokować* – Rd₂

aby sławę i całość ojczyzny – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, J₄, AM, *aby sławę ojczyzny całości naszej* – K₁; *Na ostatek którym zdrowiem całość i stałość ojczyzny* – Cz₆; *całość i sławę ojczyzny naszej* – N; *aby sławę i miłość ojczyzny* – D₃

na ręce swe – Σ; *w ręce swe* – Cz₆; w N brak

i zwykłą biegłością swoją – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *i wielką biegłością* – Cz₆, N; *zwykłą biegłością* – J₄, D₃; *zwykłą biegłością swoją* – AM *restituat rem* – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *restituat rem* – Pt₂; *restituat nemo* [odczytanie niepewne] – K₁; *wsparł* – Cz₆, N

57

Zdjęty żarliwością – za: Pt₂, J₁, O₅, Cz₄, Pw, J₄, AM, Pt₁, J₂, M; *Wzięty żarliwością* – O_A, O_B, J₃, Rd₂, K₁, D₃; *żarliwość* – Cz₆, N

wiarą ku panu, miłością ku ojczyźnie – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *wiarą ku panu, miłością ku ojczyźnie ten wielki hetman* – J₃; *wiarą ku panu, miłością w ojczyźnie* – K₁; *wiarę ku panu, miłość ku ojczyźnie* – Cz₆, N

i w słabym – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM;
i w lubym – K₁; *w słabym* – Cz₆, N

bellumque sitivit – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, M, Pw, D₃, J₄, AM; *bellumque stituit* [możliwe odczytanie: *statuit*] – O_B; *bellum sitivit* – J₃; *bellumque solvit* – Cz₆, N; *bellumque sustinuit* – Rd₂

58

Stawił – Σ; w Cz₆, N brak do: *Przybrał tak sławnej ekspedycyjej pomocnika najprędzej do wojska naszego* – Σ; *do wojska* – J₄; *do wojska naszego* – AM
Jego M[os]ci Pana podczaszego – Σ; *JKMci Pana podczaszego Lubomirskiego* – Rd₂

polnego – Σ; *polnego Lubomirskiego* – J₄, AM

którego sobie był – za: Pt₂, Pt₁, Pw, J₂, J₄, AM; *którego sobie był i* – O_A, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M; *i* – O_B; *którego by był* – K₁; *którego sobie był mądrze* – D₃; w Cz₆, N brak

i tak sławnej – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₁, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *tak sławnej* – Pt₂, Cz₆, N; *i tak w sławnej* – J₁, Cz₄; *i takiej sławnej* – J₃; *i tak własnej* – O₅
uczestnika – Σ; *uczestnika Pana N.* – Cz₆; w N brak do: *że nieznoszony w młodości i potędze swej tyran*

59

Przeszedł – Σ; Cz₆ brak do: *ale nieznośny w młodości swej*

Dniestr – Σ; *Dniestry* – K₁

swojej – Σ; w J₃ brak

60

Gdy przyciągnęli cesarz turecki z chanem – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, K₁, M [*caesar*]; *Tam, gdy przyciągnęli cesarz turecki z chanem* – O_B; *Gdy przyciągnęli Usain basza turecki z chanem* – J₁, Cz₄, O₅ [*Ausain basza*]; *Gdzie, gdy przystąpiuszy cesarz z chanem* – D₃; *Gdy przyciągnęli cesarz z chamem* – J₄, AM; w Pw brak do: *Chorobami strapiony ustawicznym trudem i niewczasem zrobiony*

ze wszystką – Σ; w J₄, AM brak do: *Nieustraszony wielki bohater i hetman*

wielu trzech części świata królestw potęgą – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₃, Rd₂, M; *wielu części świata królestw potęgą* – Pt₂; *wielu trzech części świata pogaństw potęgą* – J₁, O₅, Cz₄; *wielu trzech części* – K₁; *wielkich trzech części świata i królestw potęgą* – D₃

tą się nadzieją obadwa upili – O_A, O_B, Pt₁, J₂, D₃; *tą się nadzieją obadwa byli upili* – Pt₂, Rd₂, M, J₁, O₅, Cz₄ (war.); *i tą się nadzieją byli popili* – J₃; w K₁ brak *wojsko nasze* – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, K₁, Rd₂, M, D₃; *wojsko nasze, i ziemię* – J₁, O₅, Cz₄

61

bohater i – Σ; w M brak

liczbą ich – Σ; *liczbą* – J₃

dnia – Σ; w K₁ brak do: *szedł za łaską Bożą*

i utarczkami – Σ; *utarczkami* – O_B

pierwszego – Σ ; *pierwsza* – AM
zszedł za łaską Bożą – za: Pt₂, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, D₃, J₄, AM, Pt₁; *szedł za łaską Bożą* – O_A, O_B, K₁; *zszedł z łaski Bożej* – J₃; *i szedł za łaską Bożą* – Rd₂
z pola, skowycząc – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, D₃, J₄, AM, J₃; *skowycząc, z pola* – Pt₁; *skowycząc* – Rd₂; w K₁ brak do: *Rozdrażniwszy i rozkrwawiwszy dobrze*

62

Rozdrażniwszy i zakrwawiwszy – za: Pt₁, J₂, Rd₂, M, D₃; *Rozdrażniwszy i skrwawiwszy* – O_A, O_B; *Rozdrażniwszy i rozkrwawiwszy* – Pt₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄ (war.); *Rozraniwszy i zakrwawiwszy* – J₄, AM; w J₃ brak do: *udał się do okopów lwię młode* – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, D₃, K₁; *lwie* – J₄; *lwie młódź* – AM; *młode lwy* – Rd₂

udał się do okopów i fortelów swoich – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃; *szedł i udał się do okopów i fortelów swoich* – K₁; *udał się do okopu i fortecy* – J₄; *udał się do okopów i fortecy* – AM

co jako – Σ ; w J₃ brak do: *padaly co dzień gęste u bram i okopów przykro i nudno zdało* – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, Rd₂, M, D₃; *przykro stało* – J₁; *przykro i nudno stało* – O₅, Cz₄; *przykro i trudno zdało* – K₁, J₄, AM
baczyć było – Σ ; *baczyć mogą* – O_B; *obaczyć było* – Pt₂

63

kiedyś – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, K₁, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *niekiedy* – J₁, O₅ [*niegdy*], Cz₄

mu obadwaj różno – O_A, O_B, Pt₂, J₂, M, D₃, AM; *mu obadwa równo* – Pt₁, J₁, K₁, Cz₄, J₄ (war.); *nie obadwa równo* – O₅; *mu oba dwa i różno* – Rd₂

hostem, Fabium paedagogum – za: O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, D₃, J₄; *Fabium paedagogum* – O_A, K₁; *hostem, Fabiam paedagogum* – AM; *hostem, paedagogiem* – Rd₂

64

bezpiecznie Osman oboje – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, D₃, J₄, AM; *oboje bezpiecznie* – Pt₂, Rd₂; *oboje te bezpiecznie* – M; *bezpiecznie Osman obie* – O₅, K₁, Cz₄

te hetmanowi naszemu dać – O_A, O_B, Pt₁, Rd₂, J₂, K₁, D₃; *te naszemu hetmanowi dać* – Pt₂, J₁; *to naszemu hetmanowi dać* – Cz₄, O₅; *naszemu hetmanowi dać* – M; *te dać hetmanowi naszemu* – J₄, AM

wojska – Σ ; *wojsko* – J₂, M

mężnie – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, K₁, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *potężnie* – J₁, O₅, Cz₄
o przedniejsze i celniejsze – za: Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *o przedniejsze* – O_A, O_B; *tylko o przedniejsze i celniejsze* – Pt₂; *najprzedniejsze i celniejsze* – K₁

wojska jego hufce – za: O_B, Pt₂, J₂, Pt₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃; *wojska jego hufiec* – O_A; *wojska jego potężne hufce jego* – J₁; *wojska jego* – K₁; *jego wojska hufce* – J₄, AM

rozprószył – O_A, J₂, J₄, AM, Pt₂, Pt₁, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M; *rozpłoszył* – O_B, D₃; *rozpędził* – K₁

to w fortelach swoich stal – za: O_B, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, D₃, J₄, AM; *to w fortelach swoich* – O_A; *to i w fortelach swoich* – Pt₂; *i w fortelach swoich stal* – M; *to i w fortelach swoich stal* – Rd₂

i jakoby starszy – za: O₅, J₂, Cz₄, D₃, J₄, AM; *i jakoby się stawszy* – O_A; *i jakoby się starszy* – O_B, Pt₁, J₁; *jakoby starszy* – Pt₂, Rd₂, M; *i jakoby stawszy* – K₁
wojować uczył – Σ; *uczynił wojować* – K₁

65

szczęścił mu – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *szczęścił* – D₃, J₄, AM

co dzień gęste u bron i okopów naszych – za: Pt₁, J₂, J₁, J₃, D₃; *co dzień gęste u bron i okopów* – O_A; *co dzień u brom i okopów gęste* – O_B; *gęste co dzień u bron i okopów naszych* – Pt₂, M; *co dzień gęste u bram i u okopów* – O₅, Cz₄; *często u bram i okopów naszych* – K₁; *co dzień częste u bron i okopów naszych* – J₄, AM; *gęste co dzień bron i okopów naszych* – Rd₂

baszów głowy – Σ [za: O_B]; *baszów* – O_A

66

Zniżył nieunoszony – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, D₃, J₄, AM; *Zniżył* – J₃, K₁; *Ale nieznośny* – Cz₆; *Że nieznośny* – N; *Zniżył unieunoszony* – M
w młodości i potędze swej tyran – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, N, D₃, AM; *tyran* – J₃; *młodość i potęgę swą tyran* – K₁; *z młodości swej i potędze tyrana* – Cz₆; *w młodości i w potędze swojej* – J₄

przedsięwziętą pychę – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, J₄, AM; *przedsięwziętą pychą* – J₁; *przedsięwziętej pysze złożywszy* – Cz₆; *przedsięwziętą pychę złożywszy* – N; *przedsięwziętej pychy* – D₃

i za zwróceniem się – O_A, Pt₁, J₂, J₁, J₃, Cz₆, Rd₂, M, O_B, K₁, N, D₃, J₄, AM; *i za zwróceniem* – Pt₂; *za zwróceniem się* – O₅, Cz₄

gońca – Σ; *pogońca* – Rd₂

się była – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, K₁, Cz₆, Rd₂, M, N, D₃, J₄, AM; *była* – J₁, O₅, Cz₄; *z Turki etc. już się była* – P₁

ustala – za: O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, N, D₃, J₄, AM; *ustala* – O_A, J₁, O₅

67

sądy – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, N; *prawie sprawy* – D₃; *prawie sądy* – J₄, AM

prawie szczęścia i sławy biegu – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, Rd₂, M; *prawie szczęściu i sławy biegu* – J₁, O₅, K₁, Cz₄; *prawie szczęściu i w sławie* – Cz₆; *prawie szczęścia i sławy* – N; *szczęścia i sławy biegu* – J₄, AM, D₃

chwaly – O_A, O_B, Pt₂, J₁, P₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, J₄, AM; *sławy* – Pt₁, J₂, J₃, Cz₆, M, N, D₃ (war.)

tak sławnego hetmana powołały – za: O_B, Pt₂, J₁, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, N; *tak sławnego hetmana powołały* – O_A; *hetmana naszego tak zacnego powołały* – Pt₁; *tak sławny hetman powołały* – P₁; *tak wielkiego hetmana powołały* – J₃; *tak samego hetmana powołały* – K₁; *tak wielkiego i sławnego hetmana powołały* – M; *tak zacnego hetmana powołały* – J₂, D₃; *tak zacny hetman powołany* – J₄, AM

68

zrobiony – Σ; *złożony i zrobiony* – M

ono – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, Pw, N, D₃, J₄, AM; *owo* – P₁, M; *onę* – K₁

powiedział, że – Σ; *powiedział* – J₁, Cz₆

stando imperatore mori oportet – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, O₅, Cz₆, Cz₄, Rd₂, M, N; *testando imperatore mori oportet* – J₁; *imperatore stando optet mori* – P₁; *stando imperatore oportet mori* – K₁, Pw; *stando oportet mori imperatore* – D₃; *stantem oportet imperatore mori* – J₄, AM

inszego odpoczynku nad samą śmierć nie czuł – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, Pw, N, J₄, AM; *inszego odpoczynku nad samą śmierć nie uczył* – J₁, M, D₃; *inszego odpoczynku jedno śmierć nie uczył* – J₃; *nad samą śmierć* [śmierć nadpisane nad: *pracą*] *inszego odpoczynku nie czuł* – Cz₆

która go – Σ; *którego* – N

69

Gloriosae sunt – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *etc. etc. nondum perfecta* [koniec przekazu] – Cz₆; w N brak [koniec przekazu]; w J₃ brak do: *bezsenne nocy horowania*; w K₁ brak do: *philosophi in suis*

philosophi in suis lectulis moriuntur – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₁, Rd₂, Pw, D₃, J₄, AM; *phi{.....}* [nieczytelne] *bent[?] quin[?] in suis lectulis moriuntur* – P₁; *philosophi in suis lectulis moriuntur* – Pt₂; *philosophi enim in suis lectulis moriuntur* – M; *philosophi in suis lectulis moriuntur* – J₁, O₅, Cz₄

70

Bezsenne nocy, horowania, trudy – za: O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, Cz₄, Pw, D₃; *Bezsenne nocy, horowanie, trudy* – O_A; *W jesienne nocy, horowania i trudy* – Pt₂, M, Rd₂ [wiosienne / wiosienne – odczytanie niepewne]; *bezpieczne trudy* – K₁; *dla ustawnych trudów* – J₄; *ustawne trudy* – AM

ledwie nie krwawe poty – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Pw, D₃; *a ledwo nie krwawe poty* – Pt₂, Rd₂, M; *i ledwie nie krwawych potów* – J₄; *i ledwie nie krwawe poty* – AM

to jego łóżko – za: Pt₂, Pt₁, J₄, P₁, J₃, Pw, D₃, K₁, Rd₂, M; *te łóżko jego* – O_A; *to łóżko jego* – O_B; *to jego* – J₂; *jego łóżko* – J₁, Cz₄, O₅; *bo jego łóżko* – AM

właśnie – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₄, J₁, Cz₄, AM; *własne* – P₁, J₃, Rd₂, Pw [włas{...}], D₃, O₅ (war.); *właśnie łóżko* – J₂; w K₁, M brak

swoję – Σ; w J₃ brak

z nią dom swój wszystek – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw; *dom swój z nią wszystek* – K₁; *z nią dom swój* – D₃, J₄, AM

71

Widujemy – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *Widzimy* – O_A, O_B; *Gloriosae sunt mortes imperatorum, philosophi in suis lectulis moriuntur. Widujemy* – J₃

kiedys wysokie i wspaniale budynki obalą – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *kiedys świetne i wspaniale budynki obalą* – O_B; *kiedys wszystkie wysokie i wspaniale budynki obalą* – P₁; *kiedy wysokie i wspaniale budynki walą* – J₃; *wysokie kiedyś i wspaniale budynki obalą* – K₁

ich ruin – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *ich ran* – O_B; *ruin* – J₁; *ich ruiny* – Pw

właśnie im dziwiąją – za: Pt₂, J₁, P₁, O₅, Cz₄, Rd₂, Pw; *właśnie dziwiąją* – O_A, Pt₁, J₂, D₃, J₄, AM; *cisną* – O_B; *im właśnie dziwiąją* – K₁, M, J₃

w onej swojej dawnej ozdobie stały – za: Pt₁, J₂, Pw, D₃, J₄, AM; *w onej dawnej ozdobie stały* – O_A, O_B, K₁; *w onej swojej ozdobie dawnej stały* – Pt₂; *w onej dawnej swojej ozdobie stały* – J₁, O₅, Cz₄; *w onej dawnej ozdobie swej trwały* – P₁; *w dawnej ozdobie swej stały* – J₃; *właśnie w owej dawnej ozdobie stały* – M; *w onej dawnej w swojej ozdobie stały* – Rd₂

72

zaczynam – Σ; *zaczynam* – K₁

pochowanym, ciele bezpiecznie mówić – O_A, O_B, Pt₂, P₁, J₃, K₁, Rd₂, M, Pw; *pochowanym, ciele mówić bezpiecznie* – Pt₁, J₂, D₃ (war.); *pochowanym, ciele mówić* – J₁, O₅, Cz₄; *położonym, ciele mówić* – J₄, AM

Qui – Σ; *Quis* – Pt₂, M

cecidit – Σ; w Rd₂ brak

73

był sam – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *sam był* – J₁, P₁, J₃

nieśmiertelne – Σ; *wielkie* – J₄

i teraz po śmierci kości jego – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₁, Cz₄, Rd₂, M; *też po śmierci kości jego* – O₅; *po śmierci i teraz kości jego* – Pt₁, D₃, J₄, AM; *teraz po śmierci kości jego* – J₃; *teraz kości jego i po śmierci* – P₁; *teraz i po śmierci jego kości* – K₁; *teraz i po śmierci kości jego* – Pw

z tego tu miejsca – za: O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *ze go tu miejsca* – O_A; *i z tego tu miejsca* – J₃; *z miejsca tego* – K₁; *z tego miejsca* – Pw

bez poklonu nie odeszli pohańcy sami – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, P₁, Cz₄, J₃, Pw, D₃; *i sami bez poklonu nie odeszli pohańcy* – Pt₂; *bez poklonu nie odeszli pogańcy sami* – O₅, Rd₂; *i bez poklonu nie odeszli pohańcy sami* – K₁; *nie odeszli bez poklonu pohańcy sami* – M; *bez poklonu nie odeszli i pohańcy sami* – J₄, AM

nie mieli imieniu i prochu – O_A, O_B, Pt₁, J₂, P₁, D₃, J₄, AM, Rd₂ [*imieniowi i prochowi*], M [*imieniowi i prochowi*]; *nie mieli imieniowi, prochowi* – Pt₂; *nie mieli o imieniu i {.....}* [lakuna] – J₁, O₅, Cz₄; *nie mieli i prochu* – J₃; *nie mieli imienia i prochu* – K₁; *aby nie mieli* – Pw

zwycięzcy swego – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, K₁, Rd₂, M, D₃; *swego zwycięzcy* – J₁, O₅, Cz₄; *zwycięzcy tego* – J₄, AM; w Pw brak

czolobitnią jaką oddać – O_A [*czolobitną*], J₂, J₁, K₁, Cz₄, Pw [*czolem bitnią*]; *czolobitniej jakiej oddać* – Pt₂, J₃, P₁ [*czolobitni*], Rd₂, M [*czolobitny*] (war.); *czolobitność jaką oddać* – O_B, O₅; *czolobitnią taką oddać* – Pt₁; *czolobitności jakiej oddać* – D₃; *czolobitny oddać pokłon* – J₄; *czolobitniej oddać* – AM [*czolobitny*]

boć od wieków bywała – za: Pt₂, Pt₁, J₂, M; *boć od wieków bywało* – O_A; *boć od wieku bywała* – O_B, J₁, P₁, O₅, Cz₄, Rd₂, D₃, J₄, AM (war.); *boć zawsze bywała* – J₃; *choć od wieku bywała* – K₁

et in hoste admirabilis – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, D₃, J₄, AM; *in hoste etiam admirabilis* – P₁; *et in hoste laudabilis* – K₁; *et in hoste admirabilis powinności* [odczytanie niepewne] – M

74

żalem złożona ta zacna i utrapiona – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, J₄, AM; *żalem złożona i utrapiona ta zacna* – O_B; *żalem złożona ta znaczna i utrapiona* – J₁; *złożona i utrapiona żalem* – J₃; *żalem złożona i utrapiona* – K₁; *żalem złożona tak zacna utrapiona* – D₃

województwa wileńska, wielką – Σ; *N. wielką jednak* – P₁

smętku – Σ; *sercu* – O_B

na to – Σ; *nat* – Rd₂

75

A naprzód – O_A, O_B, Pt₁, J₂, P₁, J₃, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *Naprzód* – Pt₂; *A naprzód od* – J₁, O₅, Cz₄; *I naprzód* – K₁

uniżenie i pokornie – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, M, Pw; *uniżenie* – D₃, J₄, AM; *pokornie i uniżenie* – Rd₂

dziękuję, że – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, Pw, D₃, J₄, AM, J₃; *dziękuję za* – O_B, Rd₂, P₁; *dziękując, że* – K₁

łaskę swą pańską – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, M, Pw, D₃, J₄, AM, Rd₂; *łaskę jego pańską, że* – P₁; *łaską swą pańską* – J₃; w K₁ brak do: *i ostatnią wdzięczność oświadczać*

i ostatnią – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, K₁, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *ostatnią* – J₁, O₅, Cz₄, P₁

oświadczać wdzięczność – O_A, O_B, J₁, O₅, Cz₄, Pt₁, AM; *żałobnej jego pamięci oświadczać* – Pt₂; *oświadczając wdzięczność* – J₂; *oświadcza wdzięczność* – P₁, D₃, J₃; *wdzięczność oświadczać* – K₁; *żałobnej tego pamięci oświadczyć* – M; *żałobnej tego pamięci oświadczać* – Rd₂; *oświadczać wdzięczność* – Pw, J₄

żałobnej tego pamięci – O_A, O_B, J₁, O₅, Cz₄, Pt₁, AM, J₂; *raczy* – Pt₂, M, Rd₂; *a żalosnej tego* – P₁; *domowi temu żalobnej tego pamięci* – K₁; *żałobnej jego pamięci* – J₄, Pw; *żałobnej tego* – D₃; w J₃ brak do: *i żeby JKM nic śmiertelnego w domu swym królewskim*

raczy – za: Pt₁ [*raczey* poprawione na: *raczy*], AM, J₂ [*raczey* poprawione na: *raczy*], K₁, Pw; *raczej* – O_A, O_B, J₁, O₅, Cz₄; *wdzięczność* – Pt₂, M, Rd₂; *pamięci* – D₃, P₁; *raczył* – J₄

który nieraz zwycięstw i tryumfami – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *nieraz zwycięstw i tryumfami* – P₁; *który nieraz tryumfami i zwycięstw* – K₁; *który nieraz z zwycięstw, z tryumfami* – Pw

K[rólewskiej] M[ości] – Σ [za: Pt₂]; M – O_A, O_B

nieśmiertelnej potomnych – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *nieśmiertelnej* – O_A, O_B; *nieśmiertelnych potomnych* – K₁

pamięci podawał – Σ; *pamięci oddawał* – P₁; *podawał pamięci* – Rd₂

76

Drogi – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, K₁, Cz₄, M, D₃, P₁, Rd₂; *Drugi* – O₅; w J₄, AM brak do: *P.B. prosić z IchMościów sierocymi łzami prosić będzie*; w Pw brak do: *Za takową mciwą łaskę i ludzkość*

tak – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, K₁, Cz₄, M, D₃, O₅; AM, Pw; *i tak* – P₁; w Rd₂ brak

potrzebny panu sługa – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, K₁, Cz₄, M, D₃, O₅, AM, Pw, P₁; w Rd₂ brak

potrzebny u – O_A, O_B, Pt₁, J₂, P₁, D₃; *przygodny u* – Pt₂, J₁, O₅, Cz₄, Rd₂, M (war.); *potrzebny i przygodny i* – K₁

77

i slugi przyjaciółmi zwał – O_A, O_B [*przyjacioly*], Pt₁, J₂, O₅; *i slugi swe przyjaciółmi zwał* – Pt₂ (war.); *swoje i slugi przyjaciółmi zwał* – M (war.); *i slugi swe wierne przyjaciółmi zwał* – J₁; *swoje i slugi przyjaciółmi nazywał* – P₁; *i slugi swe przyjaciółmi nazywał* – K₁, Cz₄ [*przyjaciółmi*]; *i slugi przyjacioly znał* – D₃; *wierne i slugi przyjaciółmi zwał* – Rd₂

nieszacowanemi państw swych skarbami mianował – za: Pt₁, J₂, J₁, O₅, Cz₄, D₃ [*przyjaciele*]; *nieszacowane państw swych skarbami mianował* – O_A, O_B; *swych nieszacowanym państw swych skarbem mianował* – Pt₂; *nieszacowanym skarbem państw swoich mianował* – P₁; *nieszacowanym państw swych skarbem nazywał* – K₁; *nieszacowanym państw swoich skarbem mianował* – M, Rd₂

78

J[ej] M[oś]ć prosić sierocemi łzami swemi będzie – O_A, O_B [*sierocińskiem*], Pt₁, D₃; *Jej Mść sierocemi łzami swemi prosić będzie* – Pt₂, Rd₂, M (war.); *prosić JejM sierocemi łzami swemi będzie* – J₂; *JMc prosić sierocemi łzami będzie* – J₁, O₅, Cz₄; *JejMc ciekącemi łzami swemi będzie prosić* – P₁; *JejMc prosić sierocemi będzie łzami* – K₁; *prosić z IchMościów sierocymi łzami prosić będzie* – J₄; *prosić JejMość sierocymi łzami będzie* – AM

aby J[ego] K[rólewska] M[oś]ć nic śmiertelnego – za: O_B, Pt₂ [*nic lub nie* – odczytanie niepewne], Pt₁, J₂, P₁, M, D₃, J₄, AM; *aby JKMsć nieśmiertelnego* – O_A, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂; *i żeby JKMsć nic śmiertelnego* – J₃

swym królewskim nie widział – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₃, M, O₅, J₁, J₄, AM, K₁, Cz₄; *swym pańskim nie widział* – P₁; *królewskim swym nie widział* – D₃; *swym nie widział królewskim* – Rd₂

ale publice i – Σ; *aż publice i* – K₁; *ale publice et* – Rd₂

państwa od najwyższej Zwierzchności sobie – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, M, D₃; *od największej Zwierzchności sobie* – O₅, J₁, J₄, AM; *państwa od najwyższych sobie Zwierzchności* – K₁; *od największej Zwierzchności sobie* – Cz₄; *państwa od Najwyższego zwierzchności sobie* – Rd₂

długo fortunnie sprawować raczył – za: Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, P₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, D₃, J₄, AM; *długo fortunnie piastować raczył* – O_A, O_B; *państwo długo fortunnie sprawować raczył, ze łzami Pana Boga prosi* – J₃

79

takową miłościwą łaskę – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, K₁, Cz₄, Rd₂, Pw, O₅; *takową miłościwą łaskę* – O_B; *takową łaskę* – P₁, D₃; *takową łaskę miłościwą* – J₃; *takową łaskę miłościwą* – M; *takową łaskę* – J₄, AM

pobożnej paniej ludzkość – O_A, Pt₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, M, D₃; *paniej pobożnej ludzkość* – O_B; *pobożnej paniej lutość* – Pt₁, J₂; *pobożnej pamięci ludzkość* – P₁; *ludzkość* – Pw; *pobożnej pani koszt* – J₄, AM; *pokornej paniej ludzkość* – Rd₂; w J₃ brak

dziękuję J[ej] K[rólewskiej] M[os]ci – O_A, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, K₁, J₄, AM, D₃, J₁ [Królowej JMci], Cz₄ [Królowej JMci]; *dziękuję i Królowej Jej Mści* – O_B, Rd₂ [Jey Kr Mci], M [Jey KM]; *dziękuję Królowej JMci* – O₅; *Królowej Jej Mci dziękuję* – J₃

i uprzejmie życzy – za: Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₄, AM, Rd₂, M; *uprzejmie życzy* – O_A, O_B, J₁, Cz₄, Pw; *uprzejmie życzę* – O₅, K₁; *i życzy* – D₃

J[ej] K[rólewska] M[os]ć – Σ; *JeoKM* [odczytanie niepewne] – P₁; *JejM* – K₁

opływając – Σ; *opływać* – Pt₁

a w świątobliwym potomstwie swoim – O_A, O_B, Pt₂, J₂, J₃, Rd₂, M, Pw, AM, J₄; *a w świątobliwym potomstwu swoim* – Pt₁ [możliwe odczytanie: *potomstwa*]; *a w świątobliwym potomstwie* – J₁, O₅, Cz₄; *z potomstwem* – P₁; *a świątobliwie w potomstwie swoim* – K₁; *w świątobliwym potomstwie* – D₃

wnuki i prawnuki licząc – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Pw, J₄, AM; *dni niezamierzone licząc* – J₃; *wnuki i prawnuki liczyć* – D₃; w P₁ brak

koronowane ich głowy patrzyła – za: O_B, Pt₂, Rd₂ [patrzała], P₁, J₃, K₁; *koronowanych głowy patrzyła* – O_A; *koronowane głowy ich patrzyła* – Pt₁, J₂, O₅, Cz₄ (war.); *koronowanie głowy ich patrzyła* – J₁; *koronowanie ich głowy patrzyła* – Pw, M; *koronowane głowy ich patrzeć mogła* – D₃; *koronowanie głowy ich patrzeć mogła* – J₄, AM

80

Nie mniej – Σ; w J₄, AM brak do: *Dziękuję i WMM MPP*

dziękuję Królewiczowi – Σ ; *dziękuję Królewiczowi* – O_5 ; *dziękuję Królowi* – K_1

Władysławowi, że się wdzięcznym – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1, O_5, K_1, Cz_4, Rd_2, M, Pw, D_3$; *że się wdzięcznym* – P_1, J_3

tego kościom – $O_A, O_B, Pt_1, Rd_2, K_1, D_3$; *jego kościom* – $Pt_2, J_1, O_5, Cz_4, M, Pw$; *tego gościom* – J_2 ; *tym kościom* – P_1 ; *kościom tego* – J_3

żyjąc, zdrowie [jego] K[rólewskiej] M[ości], sławę – za: $Pt_1, J_2, J_1, J_3, O_5, Cz_4, Rd_2, D_3$; *zdrowie JKM, sławę* – O_A, O_B ; *życząc zdrowia JKM i sławę* – Pt_2 ; *żyjąc, zdrowie jego, sławę* – P_1 ; *życząc sławy, zdrowia* – K_1 ; *życząc zdrowia JKM sławę* – M ; *żyjąc, zdrowie, sławę* – Pw

prima tirocinia – Σ ; *primum* – K_1

i teraz – Σ ; *a teraz* – J_3 ; *piastował i teraz* – Rd_2

on – Σ ; w J_2 brak

niemal dni swych dokonał – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1, J_3, O_5, Cz_4, Rd_2, Pw, D_3$; *dni swoich dokończył* – P_1 ; *niemal dni swoich dokończył* – K_1, M

81

Zjedna – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, P_1, Rd_2, M, D_3$; *Zjednal* – J_2 ; *Jedna* – J_1, O_5, K_1, Cz_4 ; w J_3, Pw brak do: *Wiadoma jest Królowy JejM Szwedzkiej*

u Jej M[ości] – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_1$ [możliwe odczytania: *Ich* lub: *Jego Mości*], O_5, K_1, Rd_2, M ; *u Ich Mści* – P_1, Cz_4 ; *u jej* – D_3 ; w J_2 brak

i wysokiemu animuszowi równych – za: P_1, K_1, D_3 ; *i wszystkiemu animuszowi równych* – O_A, J_2 ; *i wszystkiemu animuszowi w onych* – O_B ; *i wysokiemu animuszowi różny* – Pt_2 ; *wysokiemu animuszowi równych* – Pt_1 ; *i wysokiemu animuszowi równej* – J_1, O_5, Cz_4 ; *i wysokiemu animuszowi równy i* – Rd_2, M

pożądanany – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, Rd_2, J_2, P_1, K_1, D_3$; *porządny* – O_5, J_1, Cz_4 ; *i pożądanany* – M

82

Wiadoma jest Królowej Jej M[ości] szwedzkiej wszystkim obywatelom tej Korony – $O_A, O_B, Pt_2, Pt_1, J_2, J_1, J_3, Cz_4, M$; *Wiadoma jest i Królowy JejM szwedzkiej wszystkim obywatelom tej Korony* – P_1, Pw ; *Wiadoma jest Królowej Jej Mci szwedzkiej wszystkim obywatelom tej Korony* – O_5 ; *Wszystkim obywatelom tej Korony* – K_1 ; *Wiadoma jest Królowej szwedzkiej wszystkim obywatelom tej Korony* – D_3 ; *Wiadoma jest Królowy Jej Mci szwedzkiej wszystkim tej Korony obywatelom* – Rd_2

wielka – Σ ; *wielką* – K_1 ; w D_3 brak

że sobie zwykła dewinkować – $O_A, O_B, Pt_2, J_2, J_1, J_3, O_5, Cz_4, M$; *ich sobie zwykła dewinkować* – Pt_1 ; *jeśli sobie zwykła zniewalać* – P_1 ; *ją sobie dewinkował* – K_1 ; *że sobie dewinkować zwykła* – Pw ; *ję [odczytanie niepewne] zwykła dewinkować* – Rd_2 ; w D_3 brak

znaczną oną po wszystkie czasy – $O_A, O_B, Pt_1, J_3, J_2, Pw, Pt_2, Rd_2$; *znaczą oną po wszelkie czasy* – M ; *znaczną oną sobie po wszystkie czasy* – J_1 ; *znaczną oną po*

wszystkie części – P₁; *zaczną ona po wszystkie czasy* – O₅, Cz₄; *wszystką znaczną ona po wszystkie czasy* – K₁; *znacznie po wszystkie czasy* – D₃

za żywota wielkiej – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, D₃; *żywota wielkiej* – Pt₂, P₁, K₁, Pw; *świeżej* – M; *żywota wielmożnej* – Rd₂

Panu wojewodzie wileńskiemu – Σ; *Pana wojewody wileńskiego* – P₁, M
pokazowała łaskę – Σ; *pokazywał łaskę* – P₁; *pokazowała* – D₃

z którą że się i teraz po śmierci ożywa – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, J₃, O₅, Rd₂, M, Pw; *z której że się i teraz po śmierci odżywa* – J₁, K₁; *z której że się i teraz po śmierci ożywa* – Cz₄; *z którą że się i teraz ożywa* – D₃

Jej M[os]ć dziękując – za: O_B, Pt₂, Pt₁, Rd₂, J₂, J₁, P₁ [JeM lub K[?]M – odczytanie niepewne]; *Jej M[os]ci dziękując* – O_A, O₅, Cz₄; *Jej KMci dziękując* – J₃; *Królowie Jej M[os]ci* – Pw, M [KJ]; *dziękując* – D₃; w K₁ brak

J[ej] K[rólewskiej] M[os]ci – Σ; *i Królowej JMści* – O_B; *Jej Mśc* – Pt₂

usługę – Σ; *posługę* – J₁, Cz₄

swoje ofiaruje – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M; *swoję ofiarować* – P₁, Pw; *obiecuję* – D₃

83

Dziękuję i – Σ; *Dziękuję* – O_B

W[asz]m[os]ciom wszystkim moim M[ilo]ściwym Panom – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, J₁, J₃, O₅, Cz₄, M; *WM MMPP wszystkim* – P₁; *WMciom MMPP* – Pw, J₄, AM, K₁ [WMWM Panom], Rd₂ [Wm mym Mciwym Panom]; *WM, moi MPP* – D₃

się tu – Σ; *tu* – M

albo – Σ; w J₁ brak do: *i powiedzieli, że to*

też bez przyjaciół – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂ [przez], P₁ [przez], J₃, O₅, Cz₄, Rd₂ [przez], M [przez], Pw, D₃, AM [przez]; *przez przyjaciół* – J₄; *też przez przyszlą* – K₁

oświadczyli – O_A, O_B, Pt₁, J₂, D₃, J₄, AM; *opowiedzieli* – Pt₂, P₁, J₃, K₁, Rd₂, M, Pw; *ofiarowali* – O₅, Cz₄

że to i po śmierci małżonkowi – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₃, D₃; *że to po śmierci małżonkowi* – Pt₂, K₁, Rd₂, M, Pw; *że to po śmierci małżonkowej* – P₁; *i powiedzieli, że to po śmierci małżonkowi* – J₁, O₅, Cz₄

oświadczenie, co powinni synowie koronni – za: Pt₂, M, Pw, K₁; *oświadczenie, co oni synowie koronni* – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Cz₄, D₃; *oświadczenie, co synowie koronni* – O₅, J₁; *oświadczenie, co powinni synowie* – P₁; *czyniecie synowie koronni* – J₃; *oświadczenie, co powinni koronni synowie* – Rd₂

ojczyzny swej obrońcy – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, Pw, Rd₂, M, D₃; *ojczyźnie swej obrońcy* – J₁, Cz₄; *ojczyzny* – J₃; *ojczyźnie swej obrony* – O₅; w K₁ brak do: *krewnemu, Pana Boga prosić*

co ludzie rycerscy hetmanowi – O_A, Pt₁, J₂, P₁, Rd₂, M, D₃; *co powinni ludzie rycerscy hetmanowi* – J₁, J₃, Cz₄; *ludzie rycerscy hetmanowi* – Pw; w O_B, Pt₂, O₅ brak; w J₄, AM brak do: *P.B. prosi*

co – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₃, Rd₂, M, D₃; *to* – J₁, Cz₄; w P₁, Pw, Pt₂, O₅, K₁, J₄, AM brak

przyjaciele przyjacielowi – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₃, Rd₂, M, D₃, J₁, Cz₄, P₁, Pw; w Pt₂, O₅, K₁, J₄, AM brak

co krewni krewnemu – O_A, O_B, Pt₁, J₂, M, D₃; *co krewni krewnemu czynić powinni* – Pt₂; *to krewni krewnemu* – J₁, O₅, Cz₄; *krewnemu* – P₁, K₁; *to oświadczenie krewni krewnemu* – J₃; *pokrewni krewnemu* – Pw; *co powinni krewnemu* – Rd₂; w J₄, AM brak

84

prosi – O_A, O_B, Pt₂, Pt₁, J₂, P₁, Rd₂, M, Pw, D₃, J₄, AM; *prosić* – J₁, O₅, K₁, Cz₄; *prosim* – J₃

podobne tym – O_A, O_B, Pt₁, J₂, D₃, J₄, AM; *tym podobne* – Pt₂, J₁, P₁, J₃, O₅, K₁, Cz₄, Rd₂, M, Pw (war.)

od W[asz]m[os]ciów oddalał – za: J₁, J₃, O₅, Cz₄, Rd₂, M, Pw; *oddalał* – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₁, D₃, J₄, AM; *od Wm oddalił* – Pt₂, P₁ [por. XV 10: „aby żale takie i tym podobne od domów W[asz]m[os]ciów oddalał”]

a za tę chrześcijańską i przyjacielską – O_A, O_B, J₂, J₁, P₁, J₃, O₅, Cz₄, Pw, D₃; *i za tę chrześcijańską i przyjacielską* – Pt₂, Rd₂, M, AM; *a za tę przyjacielską i chrześcijańską* – Pt₁; *aże tę chrześcijańską i przyjacielską usługę i* – K₁; *a za tę chrześcijańską usługę i przyjacielską* – J₄

pociechami domy W[asz]m[os]ciów napelnił – O_A, Pt₁, J₂; *pociechami domy Wmściów napelnia* – O_B; *pociechami ich napelniał* – Pt₂, M; *pociechami domy Wciów napelniał* – J₁, J₃, O₅, Cz₄, Pw (war.); *pociechami domy Ichmcw napelniał* – K₁; *pociechami domy WM napelniał*. *Cum tali { } nominis completudine, quali eum in vita decoratum vidistis. Dixi* – P₁; *pociechami domy WM napelnić raczył* – D₃; *pociechami domy WMMMPP napelnić raczył* – J₄, AM [WM; w banderoли poniżej: *Non moriar sed vivam*]; *napelniał pociechami* – Rd₂

V. [Dziękowanie na pogrzebie Jana Żółkiewskiego, starosty hrubieszowskiego; Żółkiew, 29 V 1623]

Dziękowanie na pogrzebie... starosty rubieszowskiego...

TRADYCJA TEKSTU

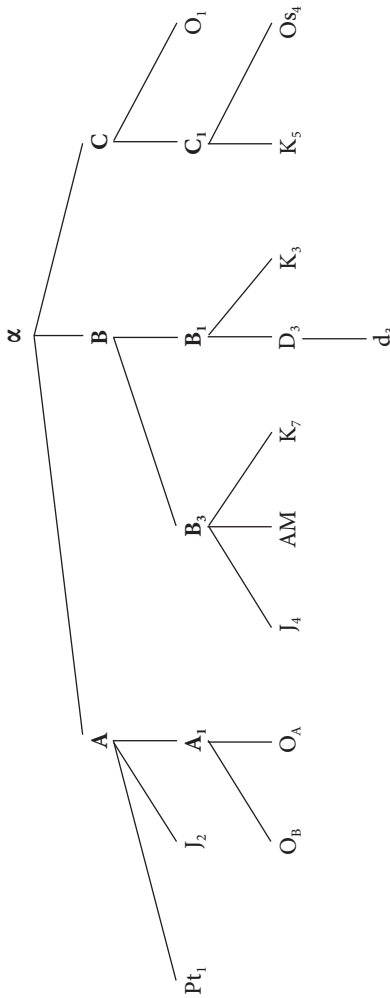
Wydawcy dysponowali 13. przekazami mowy (11. rękopiśmiennymi oraz 2. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 47-50, [tytuł:] „Dziękowanie na Pogrzebie Je^oM’Ci Pana Starosty Rubieszowskiego w Żółkwi”;
- 2) AM: BUAM 546 II, s. 263-265, [tytuł:] „Tegofz Przemowa na pogrzebie Je^o M’ci Pana Iana Żółkiewskiego. A.D. 1.6.2.3. 29. Maÿ”;
- 3) J₂: BJ 110, k. 204r-205v, [tytuł:] „Tegosz dziękowanie na Pogrzebie JM.P. Jąna Żółkiewskiego, Rubieszowskie^o, Kaluskiego Starosty w Żółkwi 1.6.2.3. 29 Maÿ” [nad tytułem innym piśmem, piórem lub ołówkiem numer: (56.)];

- 4) J₄: BJ 5826, s. 220-223, [tytuł:] „SECTIO VI. Tegosz Przemowa na Pogrzebie IMP Jana Żolkiewskiego 1623. 29 Mai”;
- 5) K₅: BKórń 1195, k. 164v-165v, [tytuł:] „Mowa tegoz na Pogrzebie JmPana Żolkiewskiego Syna Hetmańskiego Starosty Hrubieszowskiego w Żolkwi. 1623”;
- 6) K₇: BKórń 1638, k. 116r, [tytuł:] „MOWA TEGOSZ NA POGREBIE JM PANA Jana Żolkiewskiego”;
- 7) K₃: BKórń 616, k. 181v-182v, [tytuł:] „In funere Joannis Żolkiewii Capitanei Javorowien[i]f z[.]. z[.]. z[.]”;
- 8) O_B: BOss 3567 II, k. 170r-171r, [tytuł:] „Dziękowanie na Pogrzebie JM Pana Starosty Rubieszowskiego w Żolkwi”;
- 9) O₁: BOss 207 II, k. 323r-324v, [tytuł:] „Mowa na pogrzebie IEM.P. Starosty Hrubieszowskiego w Żolkwi 1623 die 29 May”;
- 10) O₅: BOssLwów 4502, k. 128v-130r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mści Pana kraiczego koronnego napogrzebie Je^o M Pana Starosty Hrubieszowskie^o w Żolkwi Anno. 1623 { } 29 May”;
- 11) Pt₁: APP 45 t. 2, s. 304-305, [tytuł:] „Dziękowanie Je^o M Pana Jakuba Sobieskiego na Pogrzebie Je^o M Pana Jana Żolkiewskiego Starosty Rubieszowskiego An^o 1623”;
- 12) D₃: *Mówca*1668, s. 6-8, [tytuł:] „Tenże dziekuie na Pogrzebie ZaloŹnym Iana Żolkiewskiego. Staro: Hrub.”;
- 13) d₃: *Mówca*1683, s. 7-9, [tytuł:] „Tenże dziekuie na Pogrzebie ZaloŹnym Jana Żolkiewskiego Staro: Hrub.”.

Odtworzony na ich podstawie schemat tradycji tekstu układa się w trzy linie, wywodzące się od archetypu α : A, B i C.

Przodk A charakteryzował błąd lub co najmniej niejasny zapis w łacińskiej frazie (*rerum humanarum ludibria* [10]), który w wywodzących się od niego przekazach pozostawił ślad w postaci różnych błędnych lekcji (*ludicra / iudicia*); towarzyszył mu błąd (*nowych* [9]). Ponadto w świadkach linii A występują dwa zepsute miejsca, które jednak trudno uznać za błędy znaczące i wnioskować na ich podstawie o bliższym pokrewieństwie przekazów, gdyż są one tego rodzaju, że łatwo mogły zostać poprawione przez uważnego kopyistę. Pierwsze z nich to pominięcie dopełnienia we frazie: *zaczynam z ojcowskiej i macierzyńskiej krwi ozdobiwszy* [13] (tak w J 110 (J₂), BOss 400 II (O_A), BOss 3567 II (O_B)), w przekazie APP 45 t. 2 (Pt₁) ma ona pełną postać: *zaczynam z ojcowskiej i macierzyńskiej krwi ozdobiwszy urodzeniem*. Ponieważ pozostałe linie mają w tym miejscu również sensowne własne lekcje, jest to albo ślad ich wspólnej lekcji z A, albo poprawka kopyisty. Drugi, budzący podobne wątpliwości, fragment zawiera pominięcie (*Na którego kiedy monarchy [głowie] korona bez cierni była?* [7]), które występuje w APP 45 t. (Pt₁), BOss 400 II (O_A), BOss 3567 II (O_B), natomiast BJ 110 (J₂) daje lekcję prawidłową, również dobrze jednak mogącą być wynikiem działania kopyisty. W związku z tym zdecydowano się potraktować przekazy APP 45 t. 2 (Pt₁) i BJ 110 (J₂) jako pochodzące wprost od A (ze względu na własne lekcje nie ma między nimi bezpośredniej zależności), a tylko dla BOss 400 II (O_A), BOss 3567 II (O_B) przyjąć pośrednictwo jeszcze jednego wspólnego przodka A₁. Istnienia A₁

Stemma 5.
(mowa V)

dowodzą liczne w jego świadkach wspólne błędy (*jakoby zachować* [1], *rerum humanarum iudicia* [10], *w tym domu* [20] *przyjaciela* [21], *wielkiego od nas* [25], *teraz się zastawiała* [25], *naznaczyła/zaznaczyła* [28]) oraz zepsute miejsca, które zostały różnie oddane w świadkach (zamiast: *gdy go z niewoli* [16] w BOss 400 II (O_A): *gdy go zdrowo*, w BOss 3567 II (O_B): *gdy znowu*; zamiast: *żyw pozostał* [16] w BOss 400 II (O_A): *z tym pozostał*, w BOss 3567 II (O_B): *syn pozostał*). Również dodatkowe własne lekcje każdego z przekazów wykluczają ich zależność od siebie.

Przodek B ma w sumie sześciu świadków, którzy są z nim spokrewnieni za pośrednictwem przodków B₁ i B₃. Istnienia przodka B dowodzi kilka błędów (*fata inaczej, inszym* [4], *Takowe zaś jakośny mieli żaloszne* [11], *że tak rzekę* [12], *tych krajów naszych* [20], *[oszlachciszny] potem* [13], *[jednego] syna* [13], *[zściu] z tego świata* [16]), którym towarzyszy wspólna dla tej linii lekcja (*liniję ozdobiuszny klejnotem* [13]) w miejscu, gdzie w każdej z linii tradycji przyjmuje inną postać. Od przodka B poprzez B₁ pochodzą przekazy BKórń 616 (K₃) i *Mówca*1668 (D₃), które łączy przede wszystkim błąd w tytulaturze (*podkanclerzyny* [29]), a także inne błędy (*aby przeciwnym* [2], *nie leda jaka okrasa* [20], *różnych żalu* [21], *w ręce nieprzyjaciół* [16]); prawidłowa lekcja: *przygodnego civem* [21] w BKórń 616 (K₃) i błąd: *potrzebego civem* w *Mówca*1668 (D₃) wyklucza, by rękopis był kopią druku. Bezpośrednio zależne od *Mówca*1668 (D₃) jest drugie wydanie *Mówca*1683 (d₃) (np. *niepodobno i spod ziemi* [28]); zostało ono pominięte w aparacie. Drugi przodek, B₃, łączy trzy blisko spokrewnione przekazy: BKórń 1638 (K₇), BUAM 546 II (AM) i BJ 5826 (J₄), mające wspólne dla nich błędy (np.: *się z ziemią kończy ma* [2], *się aż z światem kończyć ma* [3], *Jana Żółkiewskiego* [11], *wyroki zawołać* [17], *skruszono nieposlednią Rzeczypospolitej podporę* [20], *przedni zacnej familiję filar* [20], *nie lada jaka ozdoba* [20]); rozkład pozostałych lekcji nie pozwolił określić bliżej relacji między nimi.

Ostatnią linię tradycji rozpoczyna przodek C, od którego pochodzą jedynie trzy przekazy: bezpośrednio BOss 207 II (O₁) i być może za pośrednictwem przodka C₁ – BKórń 1195 (K₅) oraz BOssLwów 4502 (Os₄). Najważniejsze błędy to przekształcenie sentencji Plauta (*Dii homines ut pilas habent* [4]), błędne powtórzenie (*mury się walą* [9]), a także kolejny błąd (*Chcąc niekiedy* [1]) oraz charakterystyczna lekcja w miejscu różnicującym poszczególne linie (*krwie rodem ozdobiuszny* [13]). Na bliższą zależność BOssLwów 4502 (Os₄) od BKórń 1195 (K₅) wskazują tylko dwie lekcje (*a w owych* [9], *kanclerza i hetmana wielkiego koronnego* [23]), natomiast lekcje własne tych przekazów uniemożliwiają uznanie ich wzajemnego pochodzenia.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), APP 45 t. 2 (Pt₁), BJ 110 (J₂), BJ 5826 (J₄), BKórń 616 (K₃), BKórń 1195 (K₅), BKórń 1638 (K₇), BUAM 546 II (AM), BOss 207 II (O₁), BOss 3567 II (O_B), BOssLwów 4502 (Os₄), *Mówca*1668 (D₃). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

kiedyś – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₃, D₃, K₇, AM, J₄; *niekiedy* – O₁, Os₄, K₅
jakoby zahamować i określić – za: Pt₁, J₂, K₃, D₃, K₇, AM, Os₄; *jakoby zachować i określić* – O_A, O_B; *zachować i określić* – J₄; *jakoby jakoby zahamować i określić* – O₁; *jakoby zahamować i zakreślić* – K₅

zbyteczne szczęście jednego dawnych czasów zwycięzcy – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₃, D₃, AM, J₄, O₁, K₅; *zbytecznie szczęście jednego z dawnych czasów zwycięzce* – Os₄;
zbyteczne jednego dawnych czasów zwycięzcę szczęście – K₇

dwóch – Σ ; *dwóch* – D_3

Non – Σ ; *Ne* – J_2

2

I – Σ ; *A* – K_5

też – Σ ; w K_3 , D_3 brak

na bronach – Σ ; *te na bramach* – D_3

gdzie tego żalobnego i zacnego domu – O_A , O_B , O_1 , K_5 ; *tego zacnego domu i żalobnego* – Pt_1 ; *gdzie tego zacnego i żalobnego domu* – J_2 , K_3 , D_3 , AM , J_4 (war.); *gdzie tego zacnego a żalobnego domu* – K_7 ; *gdzie tego żalobnego i zacnego domu* – Os_4

żałow – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , K_3 , D_3 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *żału* – K_7 , AM , J_4

w nim – O_A , Pt_1 , J_2 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *nań* – K_7 ; *nam* – K_3 , D_3 , AM ; w O_B , J_4 brak
a rana – Σ ; *rana* – K_7 , J_4

się nie – za: Pt_1 , J_2 , K_3 , D_3 , K_7 , AM , J_4 , O_1 , Os_4 ; *się* – O_A , O_B , K_5

się wždy – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , K_7 , AM , O_1 , Os_4 , K_5 ; *wždy* – J_4 ; w D_3 brak; w K_3 brak do: *Końcać wprawdzie*

koniec kiedy stał tak żalobnym aktom – O_A , Pt_1 , J_2 , AM , K_7 ; *koniec kiedy stał tak żalobny aktam* – O_B ; *koniec kiedy był tak żalobnym aktom* – J_4 ; *kiedy stanął tak żalobnych aktów koniec* – D_3 ; *koniec kiedy stał żalobnym aktom* – O_1 , Os_4 , K_5

3

żądać tego – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , K_3 , D_3 , AM , J_4 , Os_4 ; *tego żądać* – K_7 , O_1 , K_5

aż z światem – za: O_B , Pt_1 , J_2 , K_3 , D_3 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *aż światem* – O_A ; *z ziemią* – K_7 , J_4 ; *ziemią* – AM

jednak w żalach i osuszenia – Σ ; w K_3 brak

mógłby już być kres – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *mógłby już być koniec* – K_3 ;

już by mógł być kres – D_3 ; *by im już mógł być* – K_7 ; *gdy już mógł być kres* – AM , J_4

4

Takeśmy wprawdzie sądzili – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , K_3 , D_3 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *Takeśmy wprawdzie żądali* – AM , J_4 ; *Wprawdzieśmy żądali* – K_7

inakszem – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *fata inaczej, inszym* – K_7 , AM , J_4 , K_3 , D_3

skasowano – Σ ; *kasowano* – K_3 , D_3

owo dobrze – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *skąd dobrze* – K_7 , AM , J_4 ; *dobrze ono* – K_3 ; *ono dobrze* – D_3

jako poganin wyrzekł – O_A , Pt_1 , J_2 , K_7 , AM , D_3 , O_1 ; *poganin wyrzekł* – O_B , Os_4 , K_5 ; *jako poganin powiedział* – J_4 ; *poganin powiedział* – K_3

nos homines ut pilas ludunt – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , K_7 , AM , J_4 , D_3 ; *homines ut pilas habent* – Os_4 , K_5 ; *homines ut pilas habent* – O_1 ; *nos homines ut pilas ludunt* – K_3

5

co inszego ze wszystkim światem – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *cóż inszego ze wszystkim światem* – AM , J_4 , K_3 , D_3 ; *cóż inszego ze światem wszystkim* – K_7

wszystkich się wieków – O_A , O_B , Pt_1 , J_2 , O_1 , Os_4 , K_5 ; *wieku się* – K_7 ; *wieków wszystkich się* – AM , J_4 , K_3 , D_3

6

Pod czas – Σ ; w K_7 brak

azaż – $O_A, O_B, J_4, K_3, O_1, Os_4, K_5$; *aza* – Pt_1, J_2, K_7, AM, D_3

7

monarchy głowie – za: $J_2, K_3, D_3, O_1, K_5, K_7, AM, J_4, Os_4$; *monarchy* – O_A ;
monarchy i – O_B ; *monarchę* – Pt_1

cierni – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, K_3, D_3, K_5, O_1$ [długie marginalium dotyczące Michała Korybuta Wiśniowieckiego, incipit: *teraz NB, NB choć szlachta, explicit: pociechę przyjaciół, a co większa już się tu w ojczyźnie nasycili*]; *ciernia* – K_7, AM, J_4, Os_4

8

jak – $O_A, O_B, Pt_1, K_7, AM, J_4, K_3, D_3, O_1$; *jako* – J_2, Os_4, K_5

nieszczęsne – $O_A, O_B, J_2, O_1, Os_4, K_5$; *nieszczęściem* – Pt_1, K_7, J_4, AM, K_3 [*nieszczęście*], D_3

9

powstanie – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, AM, J_4, O_1, Os_4, K_5$; *powstaje* – K_7, K_3, D_3

ruiny się wałą, drugich – $O_A, O_B, Pt_1, AM, J_4, K_3$ [*ruiny*], D_3 ; *ruiny się wałą, w drugich* – K_7 ; *ruiny się wałą, drugie* – J_2 ; *mury się wałą, drugich* – O_1, Os_4, K_5

i wyniosłe budynki się – $O_A, O_B, Pt_1, J_2, AM, D_3, O_1$; *wyniosłe budynki się* – J_4 ;
i wyniosłe się budynki – K_5 ; *i wysokie budynki się* – K_7, K_5 ; *i budynki się* – Os_4

to w – Σ ; *w* – K_3, D_3

w owych incrementa – za: K_7, O_1, Os_4, K_5 ; *nowych incrementa* – O_A ; *w onych incrementa* – AM, J_4, K_3, D_3 (war.), J_2 ; *nowych* – O_B ; *w nowych incrementa* – Pt_1 ;
w ludziach – Σ ; *i w ludziach* – O_B

to w – Σ ; *w* – J_4, K_3

w owych – O_A, O_B, O_1, K_7, J_2 ; *nowych* – Pt_1 ; *a w owych* – Os_4, K_5 ; *w onych* – J_4, AM, K_3, D_3 (war.)

baczmy – $O_A, Pt_1, O_1, K_5, K_7, J_2, AM, K_3, D_3$; *widzimy* – O_B, Os_4, J_4

10

pojrzyysz jedno – za: O_B, Pt_1, J_2, AM, D_3 ; *pojrzą jedno* – O_A ; *jedno pojrzyysz* – K_7, J_4 ; *pojrzyysz* – K_3, O_1, Os_4, K_5

zgola wszędzie się – $O_A, O_B, Pt_1, K_3, D_3, O_1, Os_4, K_5$; *wszystko się* – K_7 ; *zgola się wszędzie* – J_2 ; *wszędzie się* – AM, J_4

ludibria – za: $K_7, AM, J_4, K_3, D_3, O_1, K_5$; *iudicia* – O_A, O_B ; *ludicra* – Pt_1, J_2 ;
jawne ludibria – Os_4

jawnie ukazują – O_A, O_B, J_2, O_1 ; *ukazują* – Pt_1, J_4, Os_4, AM ; *jawnie wystawiają, ukazują* – K_5 ; *pokazują* – K_7, K_3, D_3

11

Takoweż, a żalosne, mieliśmy – $O_A, O_B, Pt_1, O_1, Os_4, K_5$; *Takowe a żalosne mieliśmy* – J_2 ; *Takowe zaś, jakośmy mieli żalosne* – AM, J_4, K_3, D_3 ; *Takowe zaś, jakośmy mieli* – K_7

przed oczyma spectaculum – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *przed oczema żalotne spectaculum* – K₇; *spectaculum przed oczyma* – AM, J₄, K₃, D₃

pamięci – Σ; w O₁ brak

starosty rubieszowskiego – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₄, O₁ [*hrubieszowskiego*], K₅ [*hrubieszowskiego*], D₃ [*hrubieszowskiego*]; *Jana Żółkiewskiego* – K₇, AM, J₄; *starostę* – K₃

12

nazwę – O_A, O_B, Pt₁, J₂, Os₄, O₁, K₅ [*nazwę*]; *rzekę* – K₇, AM, J₄, K₃, D₃

wystawiły go – Σ; *wystawiły* – K₇; *sobie go były* – D₃

sobie fata były – O_A, O_B; *były sobie fata* – Pt₁, K₇ (war.); *sobie były fata* – J₂, O₁, Os₄, K₅ (war.); *były fata* – J₄; *sobie fata* – K₃; *były, że tak rzekę, fata* – AM; *wystawiły fata* – D₃

13

krwi ozdobiwszy urodzeniem – za: Pt₁; *krwi ozdobiwszy* – O_A, O_B, J₂; *liniję ozdobiwszy klejnotem* – AM, J₄, K₃ (war.); *liniji ozdobiwszy klejnotami* – K₇; *krwie rodem ozdobiwszy* – O₁, Os₄, K₅ (war.); *liniję ozdobiony klejnotem* – D₃

oszlachciwszy – O_A, O_B, Pt₁, J₂; *uszlachciwszy* – Os₄, K₅ (war.); w O₁, K₇, AM, J₄, K₃, D₃ brak

w wielkie ją – za: Pt₁, J₂, D₃, O₁, Os₄, K₅, K₇; *wielkie* – O_A; *wielkie są* – O_B; *wielkie ją* – AM, J₄, K₃

wspaniałe przymioty – Σ; *i wspaniałe przymioty* – K₇; *i przymioty wspaniałe* – K₅

przybrawszy z – Σ; *przybrawszy* – O_B; *z* – K₅

i peregrynacyjnej – O_A, AM, J₄, K₃, D₃, O₁ [na marginesie: *peregrynacja mała wiedeńska*], Os₄, K₅; *i z peregrynacyjnej* – O_B, Pt₁, J₂; *i tak wielkich peregrynacyj* – K₇

podporę – Σ; *podporę ojczyzny tejże i* – K₅

tu, w ojczyźnie, nasyciły się – O_A, Pt₁, J₂; *tu, w ojczyźnie naszej, nasyciły się* – O_B; *tu nasyciły się w ojczyźnie* – K₇, AM, J₄, K₃, D₃ (war.); *tu napętniły się oczy, w ojczyźnie* – J₄; *się tu w ojczyźnie nasyciły* – O₁, Os₄, K₅ (war.)

ojca oczy – Σ [za: O_B]; *oczy* – O_A; *ojca* – J₄

jednego syna – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *jedynego syna* – Pt₁; *synami* – K₇; *syna* – J₄, AM, K₃, D₃

gdziekolwiek się – Σ; *gdziekolwiek* – K₇

różnych – za: O_B, Pt₁, J₂, J₄, K₃, D₃, O₁, Os₄, K₅; *rocznych* – O_A; *rozmaitych* – K₇, AM

14

cecorskiej – Σ; w O₁ brak

uczynić więcej mogły – za: Pt₁, K₇, AM, J₄; *uczynić więcej mogło* – O_A, O_B, O₁, Os₄, K₅; *więcej uczynić mogły* – J₂, K₃, D₃

jedno że go z razem – O_A, J₂, K₇, AM, J₄, D₃, O₁, Os₄, K₅; *że go z razem* – O_B; *jedno że go z ojcem* – Pt₁; *jedno że go z zrazem* – K₃

z potrzeby wyniosły – za: Pt₁, J₂, K₇, J₄, K₃, D₃, O₁, Os₄, K₅; *go z potrzeby wyniosły* – O_A, O_B; *z potrzeby wyniosła* – AM

15

zaś – Σ [za: O_B]; w O_A brak

16

go – Σ; *mu* – K₅

zesciu z tego swiata wielkiej pamieci ojca – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₅; *zesciu z tego swiata wielkiej pamieci ojcu* – O₁; *zesciu tego swiata wielkiej pamieci ojca* – Os₄; *z tego swiata wielkiej pamieci ojca* – K₃, D₃; *wielkiej pamieci ojcu* – K₇; *w. pamieci ojca* – J₄; *z tego swiata wielkiej pamieci ojcu* – AM

nieprzyjacielskie – Σ; *nieprzyjaciól* – K₃, D₃

się przecie – O_A, J₂, D₃, O₁, Os₄, O_B, K₇, K₅; *się jednak* – Pt₁; *przecie* – AM, J₄, K₃

żyw pozostal – za: J₂, D₃, O₁, Os₄, Pt₁, K₅, AM, J₄, K₃; *z tym pozostal* – O_A; *syn pozostal* – O_B; *żyw zostal* – K₇

i nieśmiertelnych – za: Pt₁, J₂, AM, J₄, K₃, D₃, O₁, K₇, K₅; *nieśmiertelnych* – O_A, Os₄; *nieśmiertelnej* – O_B

ojcowskich dzieł – Σ; *dzieł ojcowskich* – K₇

co wszystko – Σ; *co wszystką i* – O_B; *co wszystko z* – AM

go z niewoli tamtej do ojczyzny – Σ [za: Pt₁]; *go zdrowo* – O_A; *znowu* – O_B

17

wszystkie zawisne – O_A, O_B, J₂, D₃, O₁, Os₄, K₃; *zawisne wszystkie* – Pt₁; *na zawisne wszystkie* – K₇, AM, J₄; *wszystkie żalodne* – K₅

wyroki okrzyknąć – O_A, O_B, J₂, D₃, O₁, Os₄, Pt₁, K₅; *afekty okrzyknąć* – K₃; *wyroki zawolać* – K₇, AM, J₄

18

nadzieje Rzeczypospolitej wszystkiej – O_A, Pt₁, O₁, K₅; *nadzieje Rzeczypospolitej* – O_B, K₃, D₃; *nadzieją wszystką Rzeczypospolitej* – J₂; *nadzieje Rzeczypospolitej wszystkiej* – K₇, AM, J₄; *nadzieje Rzeczypospolitej wszystkie* – Os₄

doskonale – Σ; w J₂ brak

19

Ten, który sam czasy – za: O_B, Pt₁, J₂, K₇, J₄, Os₄, K₅; *Ten, który sam* – O_A; *Ten, który czasy* – K₃, D₃; *Te, który sam czasy* – AM; *Ten, który sam te czasy* – O₁

upatrzył – za: O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *upatrzyć* – O_A; *upatrzył i* – K₇, AM, J₄, K₃, D₃

swoją – Σ; w K₃ brak

kwitnący w oczach tej ojczyzny naszej kłós – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₇, J₄, K₃, D₃, O₁, Os₄; *kwitnący w oczach tej Rzeczypospolitej naszej kłós* – K₅; *kwitną i w oczach tej ojczyzny naszej kłósy* – AM

20

nasze – Σ; w J₄ brak

umkniono nieposledniej Rzeczypospolitej podpory – O_A, O_B, Pt₁, Os₄, K₅, J₂, K₃, D₃; *skruszono nieposlednią Rzeczypospolitej podporę* – K₇, AM, J₄; *umkniono nieposledniej w Rzeczypospolitej podpory* – O₁

obalono – Σ; *obalila* – J₄

przedni w tym domu zacnym – za: Pt₁, O₁, Os₄, K₅, J₂, K₃, D₃; *przedniej w tym domu* – O_A; *przedni w tym domu* – O_B; *przedni zacny familiji* – K₇; *przedni zacnej familijej* – J₄, AM

tych obieżających krajów naszych – O_A, O_B; *tych opieszających krajów naszych* – Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *tych krajów naszych* – K₃, D₃; w K₇, AM, J₄ brak

okrasa – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄, K₅, J₂; *ozdoba* – K₇, AM, J₄; *okrasa* – K₃, D₃

21

różnie różnych straty – O_A, O_B, J₂, O₁; *różnej różnych straty* – Pt₁; *różne różnej straty* – AM, J₄; *różnej różnych o jeden raz straty* – K₇; *różnie różnych żalu* – K₃, D₃; *różne różnych straty* – Os₄, K₅

przygodnego – Σ; *potrzebnego* – D₃

slugę – O_A, O_B, Pt₁, J₂, J₄, O₁ [*slugi*], Os₄, K₅; *slugę swego* – K₇, AM, K₃, D₃

stracila jedynego i – O_A, Pt₁, J₂, AM, J₄, K₃, D₃; *stracila jednego* – O_B; *stracila jedynego i* – K₇; *stracila jedynego* – O₁, Os₄; *postradala jedynego* – K₅

tak ukochanego, stracili – za: Pt₁, J₂, K₇, AM, K₃, D₃, O₁, Os₄, K₅; *tak kochanego, stracili* – O_A, O_B; w J₄ brak

przyjaciele przyjaciela – za: Pt₁, J₂, K₇, J₄, K₃, D₃, O₁, Os₄, K₅; *przyjaciele* – O_A, O_B; *przyjaciele przyjaciela* – AM

22

A chcieeż jeszcze – za: J₂, K₃, D₃, O₁, Os₄; *Chccieeż jeszcze* – O_A, O_B; *A chccieeż* – Pt₁, K₇, AM, J₄, K₅

wiedzieć, co te fata wieęej – O_A, Pt₁, J₂, K₇, AM, J₄, K₃, D₃, O₁, K₅; *wiedzieć, co fata wieęej* – O_B; *wieęej wiedzieć, co te fata* – Os₄

23

kanclerza i hetmana wielkiego – O_A, O_B, Pt₁, J₂, AM, J₄, K₃, D₃, O₁; *i kanclerza wielkiego* – K₇; *kanclerza i hetmana wielkiego koronnego* – Os₄, K₅

teże – Σ [za: Pt₁]; *tej* – O_A, O_B

oddając – Σ; *oddają* – K₇, AM

był do tej ostatniej usługi syn przytomny – O_A, O_B, Pt₁, AM, J₄, O₁; *był do tej ostatniej postugi syn przytomny* – J₂, K₃, D₃, Os₄, K₅ (war.); *przynajmniej do tej ostatniej ojcowskiej przytomny syn był usługi* – K₇

24

Teraz oraz cialo syna – Σ [w J₂ dopisek: [*Tę głowę z Konstantynopola przyniesioną P. Stanisław Daniłowicz, wojewodzie ruski, niósł do grobu w ten czas*]]; *A teraz oraz syna cialo* – K₇

wielkiego ojca jego – O_A, O_B, O₁, Os₄, K₅; *ojca jego* – Pt₁, J₂, J₄, AM, K₃, D₃ (war.); *ojca* – K₇

25

ta – O_A, O_B, Pt₁, O₁, K₅, K₇, J₂, J₄, K₃, D₃; *to* – Os₄, AM

i po śmierci od nas wielkiego – za: Pt₁, K₇, J₂, K₃, D₃; *wielkiego od nas* – O_A, O_B; *wielkiego od nas i po śmierci* – O₁, Os₄, K₅; *i po śmierci wielkiego od nas* – J₄, AM

poszanowania – Σ; *uszanowania* – K₇

za żywota i – O_A, O_B, Pt₁, J₂, K₇, AM, J₄, O₁, Os₄; *za żywota* – K₃, D₃; *i za żywota i* – K₅

za bezpieczeństwo – O_A, O_B, Pt₁, AM, J₄, K₃, D₃, O₁, Os₄, K₅; *za niebezpieczeństwo* – J₂; *za bezpieczeństwo się* – K₇

nieraz się – za: Pt₁ [teraz poprawione na: *nieraz*], AM, J₄, O₁, Os₄, K₅; *teraz się* – O_A, O_B, J₂; *chętnie się* – K₃, D₃; w K₇ brak

i w – Σ; *i* – J₄

ojczyzny naszej – O_A, O_B, Pt₁, J₂, O₁, Os₄, K₅; *ojczyźnie naszej* – AM, K₃, D₃; *w ojczyźnie naszej* – K₇; *ojczyźnie* – J₄

26

Accipimus – za: Pt₁, K₇, AM, J₄, K₃, D₃, Os₄, K₅; *Accepimus* – O_A, O_B, O₁; *Recipimus* – J₂

lubo odżalowana – O_A, Pt₁, J₂, K₇, AM, J₄, O₁, Os₄, K₅; *lubo odżalowała* – O_B; *obżalowana* – K₃; *lubo obżalowana* – D₃

swej przymieszona – za: J₂, K₇, K₃, D₃, Os₄; *naszej przymieszona* – O_A; *naszej przywrócona* – O_B; *swej przeniesiona* – Pt₁, AM, J₄, O₁; *przymieszona* – K₅

Bóg – O_A, Pt₁, O₁, Os₄, J₂, J₄, AM, K₃, D₃; *Pan Bóg* – O_B, K₅, K₇

przedniejsze nieprzyjaciół – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄, K₅, J₂, K₃, D₃; *przedniejszych nieprzyjaciół* – K₇; *przedniejsze nieprzyjacielskie* – J₄, AM

ojczyzny naszej – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄, K₅, J₂, K₃, D₃; *naszych* – K₇; *ojczyźnie w naszej* – J₄; *ojczyźnie naszej* – AM

27

rosły – Σ; *rosłe* – O_B

ta – Σ [za: O_B]; *tu* – O_A

bezpieczeństwo – Σ; *jej bezpieczeństwo* – Pt₁; *bezpieczeństwo jej* – K₇

28

i kosztowne – Σ; *i ozdobne, kosztowne* – O₁

obadwa skarby w ten dół – O_A, Pt₁, O₁, Os₄, J₂, J₄, AM, K₃, D₃; *obadwa skarby w dół* – O_B; *obadwa skarby w ten grób* – K₇; *dwa skarby w ten dół* – K₅

nie lza, jedno i – za: O_B, Pt₁, K₇, O₁, Os₄, K₅; *jedno i* – O_A; *nie lza, jedno* – J₂; *nie za jedno i* – AM; *nie za jedną i* – J₄; *nie za jedno* – K₃; *niepodobno i* – D₃

językach – Σ; *na językach* – J₂

nieśmiertelna – Σ; *swoja nieśmiertelna* – K₇

gniazdo zasadziła – za: Pt₁, O₁, Os₄, K₅, K₇, J₂, J₄, AM, D₃; *zaznaczyła* – O_A; *gniazdo naznaczyła* – O_B; *gniazdo ulepila* – K₃

29

kanclerzyniey – Σ; *podkanclerzyny* – K₃, D₃

do tak żalosego aktu przybyli – Σ; *tak żalosego przybyli aktu* – K₇; *do tak żalosego aktu przybyć raczyli* – K₅

wielce Jej M[o]śc W[asz]m[os]ciom – O_A, O_B, Pt₁, J₂, AM, J₄, O₁, Os₄; *wielce* – K₇; *wielce WM* – K₃, D₃; *wielce Jej Mśc WMWM Państwu* – K₅

i z zacnym domostwem wszystkim swym – za: J₂, O₁, AM; *i z zacnym domostwem wszystkim* – O_A, O_B; *i ze wszystkim domostwem swym* – K₇; *i z zacnym domostwem wszystkich swych* – J₄; *i zacnem domostwem wszystkim swem* – Os₄; *przez mię i z zacnym domostwem swoim wszystkim* – K₅; *i z zacnym domostwem swym wszystkim* – D₃; *i z zacnym domostwem swym* – K₃; *i z zacnym domostwem swoim* – Pt₁

prosić zechce – O_A, O_B, Pt₁, O₁, Os₄, J₂, K₃, D₃; *prosząc* – K₅; *prosić chce* – K₇, J₄, AM

aby tym – Σ; *abym* – K₇

oddalał – O_A, O_B, O₁, Os₄, K₅, K₇, J₄, AM, K₃; *oddalił* – Pt₁, J₂, D₃

a tę uczynność W[asz]m[os]ciom – O_A, O_B, Pt₁, K₇, J₄, O₁, Os₄; *a tę uczynność WM* – K₃; *a tę uczynność Wmciów* – K₅, J₂, AM, D₃

w pocieszniejszych – O_A, Pt₁, J₂, AM, J₄, O₁; *pocieszniejszych* – O_B, K₇, K₃, D₃, Os₄, K₅

powinna będzie – Σ; *odslugować powinna będzie. Dixi* – K₇; *będzie* – K₃

VI. [Dziękowanie na pogrzebie Bartłomiej Nowodworskiego, kawalera maltańskiego; Warszawa, 18 II 1625]

Mowa na pogrzebie... Bartłomiej Nowodworskiego...

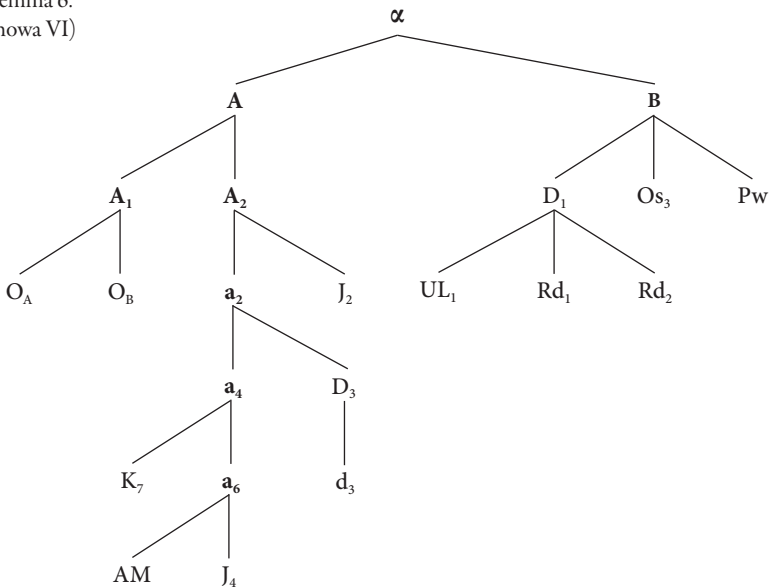
TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali 14. przekazami mowy (11. rękopiśmiennymi oraz 3. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 1-6, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Pana [nadpisane:] Barthłomieja Nowodworskiego Kawalera [dopisane:] Małtyńskiego extat fol{...}” [uszkodzenie karty];
- 2) AM: BUAM 546 II, s. 164-167, [tytuł:] „Mowa Jeo M’ci Pana Jakuba Sobiewskiego Na Pog{ }rzebie JeoMci’ Pana Barthłomieja Nowodworskiego Kawalera Maltenskiego”;
- 3) J₂: BJ 110, k. 182r-184r, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie P. Bartłomieja Nowodworskiego Kawalera Maltańskiego Commendora Poznanskiego Capitana JKŃ w Warszawie”;
- 4) J₄: BJ 5826, s. 205-209, [tytuł:] „Mowa I.M.P. Jakuba Sobieskiego na pogrzebie I.M.P. Bartłomieja Nowodworskiego Kawalera Maltenskiego”;
- 5) K₇: BKórn 1638, k. 115r-v, [tytuł:] „MOWA J.M. PANA SOBIESKIEGO NA POGREBIE JM Pana Nowodworskiego Kawalera Maltenskiego”;
- 6) O_B: BOss 3567 II, k. 161r-162v, [tytuł:] „Mowy [nadpisane:] J.M.P. Jakuba Sobieskiego który był] wprzód Jm’ Pana krążącego koron: potym wdy Belskie^o na ostatek Kasztellana Krakowskiego na Pogrzebie Pana Nowodworskiego Kawalera Pogrzebowie”;
- 7) Os₃: BOssLwów 2133, s. 221-222, [tytuł:] „Mowa JE^o M’ci P Sobieskiego Na pogrzebie Nodv. Kawalera”;
- 8) Pw: BPaw 203, k. 45r-47r, [tytuł:] „Rzecz tegosz JE^o M’ci Pana Sobieskiego Na Pogrzebie Slawney pamięci Wielkiego Kawalera w Warszawie {..} 18 February 1625”;

- 9) Rd₁: AR II, ks. 1, s. 207-210, [tytuł:] „Mowa Jc^o Msci Pana Jakuba Sobieskiego Kraiczego Koronnego Starosty Krasno[taw]kiego na Pogrzebie S. Pamięci Wielkiego Kawalera Proboszcza Warszaw[skiego] Nowodwor[skiego] W warszawie u S. Jana w kaplicy świętokry[skiej] pochowanego”;
- 10) Rd₂: AR II, ks. 15, s. 84-90, [tytuł:] „Rzecz JE^o Mci Pana Starosty Krasnostawskiego na Pogrzebie P. Barthłomieia Nowodworskiego Cavalera Maltanskiego Commend. Poznanskiego”;
- 11) UL₁: BKUL 2629, k. 20r-21r, [tytuł:] „Rzecz Jc^o M’sci Pana Jakuba Sobieskiego Starosty Krasnostawskiego na pogrzebie Świętocy pamięci Wielkiego Kawalera Warszawie u Świętego Jana w Kaplicy Świętokraskicy Proboźcza War[żaw]kiego nazwany pochowanego pod czas Scymowy w Roku Panskim 1625 dnia 10 Lutego”;
- 12) D₁: *Rzecz* [zob. s. 187];
- 13) D₃: *Mówca* 1668, s. 45-49, [tytuł:] „*Tenże na Pogrzebie I.M.P. Bártłomieia Nowodwor[skiego] Káwalerá Maltyn[skiego]*”;
- 14) d₃: *Mówca* 1683, s. 61-65, [tytuł:] „*Tenże na Pogrzebie I.M.P. Bartłomieia Nowodwor[skiego] Kawalera Maltyn[skiego]*”.

Stemma 6.
(mowa VI)

Analiza odmian tekstowych doprowadziła do odtworzenia tradycji tekstu w postaci stemmy. Przyjęto, że od archetypu α pochodzą dwie linie tradycji: A i B.

Przodek A miał prawdopodobnie miejsce trudno czytelne, którego śladem są różne lekcje jego świadków (*fata drogę ukazowały* – BOss 400 II (O_A), BOss 3567II (O_B) / *fata drogę pokazywały* – J 110 (J₂) / *fata drogę pokazały* – *Mówca1668* (D₃) [29]). Linia A rozgałęzia się poprzez dwu przodków: A₁ i A₂. Od przodka A₁ pochodzą dwaj świadkowie: BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), których łączą błędy (np.: *nieśmiertelny język* [4], *do większych do sławy* [17], *stolice moskiewskie i mury* [28], *chciał* [32], *jawnie to znaczne* [39]). Z kolei przodek A₂, wspólny dla przekazu BJ 110 (J₂) oraz poprzez przodka a₂ dla druku *Mówca1668* (D₃), obciążony był odziedziczonymi przez jego świadków błędami: były to braki (*[nad to co napisał]* [3] – przy czym pominięcie tego fragmentu w BOss 3567 II (O_B) łączy się z dalszym ubytkiem, więc nie stanowi błędu łączącego, *jakom wyżej powiedział/ jakom powiedział* [12] *[swoje] iudicium o nich uczynią* [16], *moskiewskich wojnach / wojnach moskiewskich* [19], *starej*] *przypowieści* [20]). Dalsze zmiany zaszyły w przodku a₂, od którego wprost pochodzi *Mówca1668* (D₃) i przodek a₄ (wspólny dla BKórn 1638 (K₇) i poprzez kolejnego przodka – a₆ dla BUAM 546 II (AM) i BJ 5826 (J₄)). Przodka a₂ charakteryzowały błędy (*[wysoko] wylatują* [7], *który [niedawno]* [15], *zaczęto dzisiaj ciała* [14]). Do odziedziczonych po przodku błędów druk *Mówca1668* (D₃) dołożył własne, w tym np. typowe pominięcie trudnych nazw własnych (*[pod Leopontem i Machometą]* [23]) oraz braki (*[Przeważne] nawet* [8], *w pracach [i trudach]* [18]), zostały one powielone także przez druk *Mówca1683* (d₃).

W kolejnych świadkach kumulowały się lekcje błędne, nie zostali więc uwzględnieni w aparacie. Przodek a₄ (również wywodzący się od a₂) posiadał poza wspólnymi lekcjami kilka charakterystycznych ubytków, w tym całego fragmentu (*[i kapitanem ... i teraz wychowuywa]* [26-33], *[gdzie ustawiczna ludzi rycerskich odprawuje się officina]* [24], *[Trzeciego i Czwartego Henryków]* [24]). Na jeszcze bliższe pokrewieństwo przekazów BUAM 546 II (AM) i BJ 5826 (J₄) wskazują ich wspólne błędne lekcje (np.: *równie z światem* [9], *lata tak na Ukrainie* [18], *i ona vivida senectus* [35]). Jednocześnie własne błędy każdego z przekazów (BUAM 546 II (AM): *i pisać śmieli* [8]; BJ 5826 (J₄): *[A któraż ... odmiana]* [11]) każą przyjąć istnienie ich wspólnego przodka – a₆.

Druga linia tradycji wywodzi się od przodka B, który daje się opisać przez wspólne dla jego świadków błędy (np.: *każdy to* [2], *[przygody] chodzą* [20], *drogi fata ślały* [29], *[owa jego tak przyjemna, tak zawsze wesola complexia]* [35]). Od przodka B wprost pochodzą przekazy BPaw 203 (Pw) i BOssLwów 2133 (Os₃) (obciążony licznymi lekcjami własnymi) oraz druk okolicznościowy z 1625 r. – *Rzecz* (D₁), który jest przodkiem dla pozostałych przekazów rękopiśmiennych: BKUL 2629 (UL₁), AR II ks. 1 (Rd₁) i AR II ks. 15 (Rd₂). Cechą charakterystyczną przekazu drukowanego jest dodanie ostatniego zdania (*Na co, Panie Boże, daj szczęście* [40]), stanowiącego niespotykane zamknięcie pogrzebowej oracji, a wyróżnionego zmianą rozmiaru i typu czcionki (antykwą). Uznano, że jest ono dodatkiem wydawcy, gdyż ta stosowana np. w korespondencji i propagowana przez Bartłomieja Nowodworskiego formuła

pojawiała się już wcześniej w związanych z jego działaniami drukach³². Zakończenie to zostało przejęte przez przekazy BKUL 2629 (UL₁) i AR II ks. I (Rd₁), które również łączy z nim formuła tytułowa: *Rzecz Jego M[os]ci Pana...* Natomiast o pochodzeniu od druku kopii AR II ks. 15 (Rd₂) świadczy tylko jeden błąd (*z temi, co się niosą* [7]), który w pozostałych, jako oczywisty, został poprawiony. Wszystkie przekazy wtórne wobec druku *Rzecz* (D₁) zostały pominięte w aparacie.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), BJ 110 (J₂), BOss 3567 (O_B), BOssLwów 2133 (Os₃), BPaw 203 (Pw), *Rzecz* (D₁), *Mówca* 1668 (D₃). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

by tu – O_A, D₁, J₂, Pw, Os₃; *by* – O_B [*by ~~tu~~*], D₃
i ustawicznej – Σ [za: O_B]; *i ustaw*{.....} [uszkodzenie karty] – O_A
humanarum – Σ; w O_B brak
ten by – mym – Σ [za: O_B]; *te* { . . . } [uszkodzenie karty] – O_A
przedwieczny – Σ [za: O_B]; {.....} *czny* [uszkodzenie karty] – O_A
niepochybny – za: D₁, D₃, J₂, Pw, Os₃; *nieuchybny* – O_A, O_B
stabile – Σ [za: O_B]; *stabi*{..} [uszkodzenie karty] – O_A

2

Codzienne – Σ [za: O_B]; {..} *dzienne* [uszkodzenie karty] – O_A
nie z – Σ [za: O_B]; *nie* – O_A
równające – Σ [za: O_B]; *równ*{..} *iące* [uszkodzenie karty] – O_A
młodszy – Σ; *młodzi* – O_B
toż widząc, toż – O_A, O_B, D₃; *to* – D₁, Pw, Os₃; *raz widząc, toż* – J₂
szczególnie – Σ; *szczególni* – Os₃

3

obyczajniej podobno – O_A, O_B, D₃, J₂; *obyczajniej* – D₁, Pw, Os₃ (war.)
wyrzec mógł, prawdziwiej nie mógł – Σ; *wyrzec nie mógł* – O_B; *wyrzec mógł, prawdziwiej nie mógł* – Os₃
nad to, co napisał – O_A, D₁, Pw, Os₃; w O_B, D₃, J₂ brak
homines ut – Σ; *homines* – O_B; *ut* – Os₃

4

państwie – Σ; *poddaństwie* – D₃; *pogaństwie* – J₂
śmiertelny – za: D₁, J₂, Pw, Os₃; *nieśmiertelny* – O_A, O_B; *śmiele* – D₃

6

na to właśnie są – Σ; *ma to właśniejsza* – O_B
kiedykolwiek – O_A, O_B, D₃, J₂; *kiedykolwiek* – D₁, Pw, Os₃ (war.)

7

i dowcipy – Σ; *ludzkie* – O_B
wysoko wylatają – Σ; *wylatują* – D₃

³² Zob. Barłowska, *Jakub Sobieski*, s. XXIII-XXXI.

skrzydła opuszczają – Σ [za: D₁]; *skrzydła opuszczają* – O_A; *ten czas opuszczają* – O_B

najwyższe – O_A, O_B, D₁, Pw; *największe* – D₃, J₂, Os₃ (war.)

honory – O_A, D₃, J₂; *korony* – O_B; *i honory* – D₁, Pw (war.); w Os₃ brak
z *temi, co je noszą* – Σ ; z *temi, co się noszą* – D₁; *równy z koronami* [możliwe odczytanie: *koromi*], *co je noszą* – Os₃

8

Przeważne nawet – Σ ; *Nawet* – D₃; *Nawet przeważne* – Os₃

i szczęśliwych – Σ ; w Os₃ brak

im – Σ ; w Os₃ brak

mówić – Σ ; *co mówić* – D₃

i pisać mieli – Σ ; *i pisać mogli* – D₃; *albo pisać mieli* – Os₃

10

imminet – Σ ; *imminent* – Os₃

ostatni – Σ [za: O_B]; *osta{...}* [uszkodzenie karty] – O_A

11

może – Σ ; *rzecz może* – Os₃

większa na świecie odmiana – O_A, O_B, J₂, Pw; *na świecie większa odmiana* – D₁, D₃ (war.); *na świecie większa* – Os₃

12

tedy – Σ ; *kiedy* – Os₃

com wyżej wspominał – za: O_B, D₁, Pw, Os₃; *com wyżej wspominał* – O_A;

jakom powiedział – D₃; *jakom wyżej powiedział* – J₂

na to – O_A, D₃, J₂; w O_B, D₁, Pw, Os₃ brak (war.)

kiedy – O_A, D₃, J₂; *kiedy na to* – D₁, Pw, Os₃ (war.); *mało kiedy* – O_B

kiedy się – O_A, O_B, D₁, Pw, D₃, J₂; w Os₃ brak do: *jako najdłużej życzył*

to – O_A, D₁, Pw; w O_B, D₃, J₂ brak

człowiekowi – za: D₁, Pw; *człowiek* – O_A; *człowieka* – O_B; *człowiekowi to* –

D₃, J₂

się to traci – Σ ; *to stracił* – O_B

13

by – Σ ; w J₂ brak

w sobie – Σ [za: O_B]; { } [uszkodzenie karty] *sobie* – O_A

ranę – O_A, J₂, D₃; *naranej* – O_B; *rany* – D₁, Pw, Os₃ (war.)

jakiej – Σ ; w Os₃ brak

14

I ten terazniejszy – Σ [za: O_B]; { } [uszkodzenie karty] *ten terazniejszy* – O_A;
I też teraz nie inszy – Os₃

ciała – Σ ; *dzisiaj ciała* – D₃

być, jedno – Σ ; *jedno być* – O_B

15

z nim pięknie – za: O_B, D₃, J₂; *wzajem pięknie* – O_A; *pięknie z nim* – D₁, Pw, Os₃ (war.)

w obcych krajach – Σ ; *w obcych* – D_3 ; *i w obcych krajach* – Os_3
dogodnie – Σ ; *godnie* – O_B
który niedawno – Σ ; *który* – D_3 ; *który niedawno żył* – Os_3
sławą – Σ ; w Os_3 brak do frazy: *w proch się obrócił*
zachowaniem – Σ ; *sławą zachowanym* – J_2
teraz się w proch – Σ ; *teraz w proch się* – O_B ; *w proch się* – Os_3

16

Stale jednak – Σ ; *Jednak* – Os_3
i pamięci – Σ ; *i w pamięci* – D_3 , Os_3
wiek wiekowi – Σ ; *wiele wieków* – O_B ; *z wiek wiekom* – D_3
też dopiero – Σ ; *dopieroż* – D_3
swoje iudicium o nich uczynią – O_A , O_B , D_1 , Pw ; *iudicium o nich uczynią* – D_3 , J_2 ; *swoje uczynią iudicium o nich* – Os_3

17

że – Σ ; *iż* – O_B
to – Σ [za: D_1]; *do* – O_A , O_B
i przysługi stopniów przybywało – Σ ; *przybywało stopniów* – Os_3

18

godnie – Σ ; *godną* – D_3
zaczego urodzenia swego – Σ ; *urodzenia swego zaczego* – Os_3
tak – Σ ; *że jako* – D_3
jako i w siedmiogrodzkiej ziemi – O_A , D_1 , Pw , Os_3 ; *jako i w siedmiogrodzkiej* – O_B ; *tak i w siedmiogrodzkiej ziemi* – D_3 ; *i w siedmiogrodzkiej ziemi* – J_2
i trudach – Σ ; w D_3 brak

19

ś[więtej] pamięci – Σ ; *zacznej pamięci* – Os_3 ; w J_2 brak
Króla Jego M[os]ci – Σ ; *króla* – D_3 ; *Jego Mci Pana n* – Os_3
na moskiewskich ekspedycjach – Σ ; *i na wojnach moskiewskich* – D_3 ; *i na moskiewskich wojnach* – J_2
wojenne tirocinia swoje – O_A , D_1 , Pw , Os_3 ; *wojenne swoje tirocinia* – O_B ; *tirocinia swoje* – D_3 ; *tirocinia swoje rycerskie* – J_2

20

starej – Σ ; w D_3 , J_2 brak
przygody – O_A , O_B , D_3 , J_2 ; w D_1 , Pw , Os_3 brak

21

sławę i – Σ ; *własną sławę i* – D_3 ; *sławę* – Os_3

22

dziela jego – O_A , O_B , D_3 , J_2 ; *jego dziela* – D_1 , Pw , Os_3 (war.)
widziały – Σ ; *i* – O_B
Ionii, Aegei Maris insuly – za: O_B , D_1 , J_2 , Pw ; *Ionni, Aegei Maris insulae* – O_A ; *Maris insuly* – D_3 ; *Ionii Aegei Maris anguli* – Os_3

23

A nie – Σ ; *Nie* – Os_3

na nie się patrzeć – O_A, O_B; *na nie patrzeć się* – D₁, Pw, Os₃ (war.); *nań się patrzeć* – D₃; *na się patrzeć* – J₂

Lepantem – za: O_B, J₂, D₁, Pw; *Leopontem* – O_A; *Leacadem* [odczytanie niepewne] – Os₃; w D₃ brak

Machometą – O_A, O_B, J₂; *Machometem* – D₁, Pw; *Matho{...}em* – Os₃; w D₃ brak

gdzie – Σ; *i gdzie* – D₃

nigdy albo rzadko barzo – za: J₂; *nigdy albo rzadko, barzo rzadko* – O_A; *nigdy albo rzadko* – O_B, D₁, Pw; *nigdy albo barzo rzadko* – D₃; *rzadko albo nigdy* – Os₃

polska noga – Σ; *noga polska* – J₂

24

pochwała – Σ; *chwała* – D₃, Os₃

Henryków, dwóch – Σ; *Henricum, dwóch* – D₃; w Os₃ brak

i miał – Σ [za: D₁]; *miał* – O_A, O_B

tej cnej religijej swej – Σ; *ten cny religiji swej praeses* – D₃

gdzie ustawiczna – Σ; *gdzie ustawiczne* – O_B; *tam, gdzie ustawiczna* – D₃

odprawuje się officina – Σ; *odprawuje się officia* – O_B; {...}prawuje [niewidoczne w zszyciu] – Os₃

25

i po – Σ; *po* – D₃, Os₃

26

Jego Królewskiej M[os]ci Pana naszego Miłościwego – Σ; *Jego KMPanu naszemu M* – J₂

kapitanem – Σ [za: D₁]; *capitaneatum* – O_A, O_B

27

w świeżej to jest u – O_A, D₁, Pw; *w świeżej to jest* – O_B; *w świeżej* – D₃; *w świeżej u* – J₂; *świeżej to jest* – Os₃

28

są – Σ; w Os₃ brak

trophea – O_A, O_B, D₃, J₂; *i trophaea* – D₁, Pw, Os₃ (war.)

smoleńskie – O_A, O_B, D₃, J₂; *smoleńskiej* – D₁, Pw, Os₃

moskiewskiej – Σ [za: D₁]; *moskiewskie, i* – O_A, O_B

29

potrzeba – O_A, O_B, D₃, J₂; *trzeba* – D₁, Pw, Os₃ (war.)

się – Σ; *się mu* – O_B

niebezpieczeństwo ukazowało – O_A, D₁, J₂, Pw; *niebezpieczeństwa pokazywało* – O_B; *niebezpieczeństwa pokazywały* – D₃; *pokazywało niebezpieczeństwo* – Os₃

fata drogę pokazywały – za: J₂; *fata drogę ukazywały* – O_A, O_B; *drogi fata stały* – D₁, Pw, Os₃; *fata drogę pokazały* – D₃

i właśnie same go – O_A, O_B, D₃, J₂; *właśnie go same* – D₁, Pw, Os₃ (war.)

30

Moskwy wycieczce – O_A, O_B, D₃, J₂; *moskiewskiej wycieczce* – D₁, Pw (war.); *moskiewskiej zwycięzce* – O_S₃

31

i podziwienia – Σ; *podziwienia* – Pw
już ciało w proch – Σ; *ciało w proch już* – O_S₃
te tak wiele – za: D₁, Pw; *że tak wiele* – O_A, O_B, O_S₃; *te tak wielkie* – D₃, J₂
zdobią rycerscy – za: D₁, D₃, J₂, Pw; *z dobrą rycerscy* – O_A; *zdobią rycerskiej*
 – O_B; *zdobiej rycerscy* – O_S₃
i sławy chciwi ludzie – Σ; *ludzie sławej chciwie* – O_S₃

32

w boju – Σ; *w Bogu* – O_B
oto – za: D₁, D₃, J₂, Pw; w O_A, O_B brak; w O_S₃ brak do frazy: *z wielkim ojczyzny swej pożytkiem*
dostępć jej i – Σ; *dostąpić jej* – O_B; *jej dostąpić* – D₃

33

Novodvorsiani aemulatur – za: J₂, D₁, Pw, O_S₃; *Novodvorscini aemulatur* – O_A; *Novodvorscii aemulatur* – O_B; *Novodvorsciani, aemulatione* – D₃
nieśmiertelną pamięć – za: D₁, Pw, O_S₃; *nieśmiertelną pamięci* – O_A, O_B; *onę nieśmiertelną pamięć* – J₂; w D₃ brak
onych – za: O_B, D₁, Pw, O_S₃; *owych* – O_A; w D₃, J₂ brak
co census – Σ [za: O_B]; *consensus* – O_A
nadali – Σ; *nadalej* – J₂
pace et bello munia – za: O_B, D₃; *pacis et belli munia* – O_A; *prace et belli munia* – D₁, J₂, Pw; *prace i munia belli* – O_S₃
wychowała – Σ; *wychowały* – O_B
wychowywa – Σ; *zachowała, pójdzie w nieśmiertelną pamięć* – D₃

34

bym tu stanął – O_A, D₃, J₂; *by tu stanął* – O_B; *bym tu stał* – D₁, Pw; *bym tu {....}* [niewidoczne w zszyciu] – O_S₃
tak – Σ; *takich* – Pw
przyszyć i – Σ [za: O_B]; *przysć i* – O_A; *przyszyć* – D₃

35

mila – Σ; w O_B brak
owa jego – O_A, J₂; *ona* – O_B, D₃; w D₁, Pw, O_S₃ brak do frazy: *owa vivida senectus*
tak przyjemna, tak zawsze wesola – O_A; *tak przyjemna, tak wesola zawsze* – D₃, J₂ (war.); *przyjemna i zawsze wesola* – O_B
ów – Σ [za: O_B]; *owa* – O_A

36

Tęgo wszystkiego – Σ; *Tę wszystkie* – D₃
moi M[os]ci Panowie, nie godzi się nam – O_A, D₁, D₃, J₂, Pw; *MMPP, nie godzi się* – O_B; *nie godzi się na, moi Mci P.P.* – O_S₃

powierzyć – O_A, O_B, D₃, J₂; *wierzyć* – D₁, O_S₃; *zawierzyć* – Pw

37

które ato ad principia sua redit – za: O_B; *które ato ad principia sua rediit* – O_A; *które ato ad principia redit* – D₁, Pw (war.); *które ad sua ato principia rediit* – D₃; *które ato ad sua principia rediit* – J₂; *która ato ad principia redit* – O_S₃

38

wielkie cnoty, sławne dzieła – Σ; *sławne {.....}* [niewidoczne w zszyciu] – O_S₃; *wielkie cnoty i sławne dzieła* – D₁, Pw

niech póty – Σ; *niechaj* – O_B

póki ta – Σ [za: O_B]; *póty ta* – O_A; *póki tu* – D₃

w swej ozdobie – O_A, J₂, D₃ [w *wswej*]; w O_B, D₁, Pw, O_S₃ brak

niej – Σ [za: O_B]; *nich* – O_A, O_S₃

ludzi pamięć – Σ; *pamięć ludzi* – D₃

39

znać – Σ [za: D₁]; *znaczne* – O_A, O_B

religija – Σ; *jego religija* – O_B; *religio* – D₁

Jego M[o]ść – Σ; *Jego Mć sam* – O_S₃

40

To sobie po niem W[asz]m[o]ść – O_A, D₃, J₂; *to sobie WM MM Państwo* – O_B; *to sobie WM po nim* – D₁, Pw (war.); *co sobie { }* [niewidoczne w zszyciu] – O_S₃

jakoby w usługowaniu – Σ; *jakoby w zastługowaniu* – D₃

zachowania – O_A, O_B, D₃, J₂; *zachowaniem* – D₁, Pw; *zachowanie* – O_S₃

swego – Σ; *swego. Na co, Panie Boże, daj szczęście* – D₁

VII. [Dziękowanie na pogrzebie Reginy Żółkiewskiej z Herburtów, kanclerzyny i hetmanowej wielkiej koronnej; Żółkiew, prawdopodobnie 16 XII 1624]

Mowa na pogrzebie... Żółkiewskiej...

TRADYCJA TEKSTU

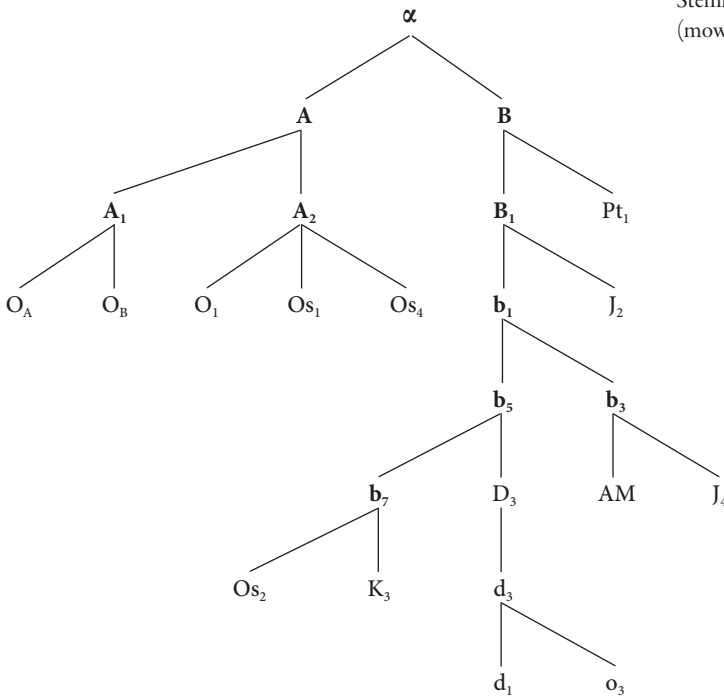
Wydawcy dysponowali 15. przekazami mowy (12. rękopiśmiennymi oraz 3. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 50-53, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie JeyMci Panicy Żolkiewskiej Kanclerzyny Koronnej”;
- 2) AM: BUAM 546 II, s. 321-323, [tytuł:] „Przemowa JeoMci Pana Jakuba Sobiewskiego Na Pogrzebie JeyMci Pani Herburtowey Żolkiewskiej Kanclerzyny koronnej A.D. 1.6.2.5. 16. Decembris”;
- 3) J₂: BJ 110, k. 205v-207v, [tytuł:] „Tegosz mowa na Pogrzebie Jey MPAnicy Herburtownoy Żolkiewskiej Kanclerzyny i Hetmanowey Koronnej na Żolkwi 1628 16 Decem.”;
- 4) J₄: BJ 5826, s. 229-232, [tytuł:] „Przemowa tegosz na Pogrzebie IMPani Herburtowey Żolkiewski Kanclerzyny Koronnej”;
- 5) K₃: BKórn 616, k 182v-184r, [tytuł:] „In funere Illustrisimae Reginae Herburtowna Żolkiew[ki] Cancel. et M.E.D. conugis”;

- 6) O_B: BOss 3567 II, k. 171v-172v, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie JeyMsci Paniey Żolkiewskiey Canclerzyniey Koronney”;
- 7) O₁: BOss 207 II, k. 324v-325v, [tytuł:] „Mowa na pogrzebie Iey Mci Paniey Żolkiewskiey Cancl: Coronney w Żolkwi 1625 die 16. decembris”;
- 8) o₃: BOss 1852 II, k. 15r-16r, [tytuł:] „Mowa Jakóba Sobieskiego na pogrzebie Jey Mci Pani, Pani Reginy Herbutowny Zolkiewskiej Kanclerzyniey i Hetmanowej Wielkiej Koronney w Żółkwie dnia 16 grudnia 1624 r.”;
- 9) Os₁: BOssLwów 231, k. 57v-59r, [tytuł:] „Mowa tegoż na pogrzebie Jey M Paniey Żolkiewskiey Kanclerzyniey Koronney wielkiey”;
- 10) Os₂: BOssLwów 240, k. 59v-60v, [tytuł:] „Tegosz Mowa Na Pogrzebie JM Paniey Reginy z Fulsztyna Żolkiewskiey kanclerzyniey y Hetmanowej Wielkiey koronney”;
- 11) Os₄: BOssLwów 4502, k. 130r-131v, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana kraiczego koronne^o na Pogrzebie Jei Mci Pani Żolkiewskiy kanclerzyniey koronney w Żolkwi A^o Dni 1625 {} 16 10bris”;
- 12) Pt₁: APP 45, t. 2, s. 310-311, [tytuł:] „Mowa Je^o MPana Sobieskiego Krayczego Koronnego na Pogrzebie Jey MPaniey Reginy Herbutowey Żolkiewskiey Kanclerzyniey i Hetmanowey Koroney w Żolkwi Año 1625”;
- 13) D₃: *Mówca*1668, s. 9-11, [tytuł:] „*Tenże Na Pogrzebie I.M.P. Reginy Herbutowny Zolkiewskiey Canclerzy: y Hetm: Koron:*”;
- 14) d₃: *Mówca*1683, s. 10-12, [tytuł:] „*Tenże na Pogrzebie J.M.P. Pani Reginy Herbutowny Zolkiewskiey Kand: i Hetm: Koron.*”;
- 15) d₁: *Swada*, s. 35-36, [tytuł:] „*Mowa J.W. Jmści Pana Jakuba Sobieskiego potym Kafztelana Krakowfkiego nã pogrzebie J.W. Jeymści Pani Reginy Herburtowny Zolkiewskiey Kanclerzyniey y Hetmanowey Wielkiey Koronney*”.

Odtworzona na ich podstawie tradycja tekstu została ujęta w drzewo genealogiczne, które rozdziela się na dwie linie tradycji, przedstawione na schemacie jako wywodzące się od przodków A i B. W linii A znalazło się pięć świadków (BOss 400 II (O_A), BOss 3567 II (O_B), BOss 207 II (O₁), BOssLwów 231 (Os₁) i BOssLwów 4502 (Os₄)), w B – pozostałe przekazy rękopiśmienne (APP 45 t. 2 (Pt₁), BJ 110 (J₂), BKórń 616 (K₃), BOssLwów 240 (Os₂), BJ 5826 (J₄), BUAM 546 II (AM), BOss 1852 II (o₃)) i druki: (*Mówca*1668 (D₃), *Mówca*1683 (d₃), *Swada* (d₁)).

Hipotetycznego przodka A charakteryzuje błąd w postaci pominięcia nazwiska i tytułu po mężu (*Księżna Jej Mość* [28]) pozwalających na identyfikację osoby, do której w zakończeniu mowy kierowane są przez mówcę podziękowania; konsekwentnie pozostali adresaci podziękowań zostali określani jedynie jako: *pan chełmski* [25], *wojewoda* [26], *pan rozpierski* [28], co jednak nie jest błędem, bo wskazuje osobę jednoznacznie. Odpowiednio przodek B zachował nazwisko: *Księżna Jej Mość Ostrogska* [28] i konsekwentnie także określenia pozostałych osób: *pan Koniecpolski chełmski* [25], *wojewoda ruski* [26], *pan Romiszewski rozpierski* [28] – jednak tu nazwiska jako niezgodny ze zwyczajem naddatek stanowią prawdopodobnie komentarz. Ponadto przodek A miał lekcje łączące wywodzące się od niego przekazy (*ten tu dół* [8], *przyznacie to, że* [13],

aż / acz ostatniemu [22]). Przekazy te nie pochodzą bezpośrednio od A, ale za pośrednictwem dwóch hipotetycznych przodków: A₁ – dla BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B) oraz A₂ – dla BOss 207 II (O₁), BOssLwów 231 (O_{S1}), BOssLwów 4502 (O_{S4}). Świadców BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B) łączą wspólne błędy (*jeśliby jako* [10], *nim ją potomkom / nim ją po takim* [19], *długo kwitnący* [23], *oczy swe* [23]), jednocześnie lekcje swoiste każdego z tych przekazów wykluczają ich pochodzenie od siebie. Przodek A₂ charakteryzowały lekcje: *to cne [Kornelije]* (BOss 207 II (O₁), BOssLwów 4502 (O_{S4})) / *to cną Korneliją* (BOssLwów 231 (O_{S1})) [17], *zacny przykład* [18], *chorującego syna* [19], więc jedynie drobne ślady lekcji łączących między poszczególnymi przekazami zdecydowały, że wydawcy przyjęli pochodzenie wszystkich trzech wprost od A₂.

Przodek B, oprócz wskazanego już zachowania określił osób, miał lekcje własne (*przynacnie, że to wszystko* [13], *już ostatniemi* [22]). Bezpośrednio od przodka B pochodzi świadek APP 45 t. 2 (Pt₁) i przodek B₁ z błędem znaczącym, który dał początek całej gałęzi tej linii tradycji (*wileńskiej* [28]). Wprost od B₁ pochodzi przekaz BJ 110 (J₂), natomiast pozostałe rękopisy i druki pochodzą od niego poprzez hipotetycznego przodka b₁. W porównaniu z B₁ przodek b₁ został skażony licznymi błędami, z których najważniejszym jest

brak dwu końcowych zdań, zawierających zbiorowe podziękowanie uczestnikom pogrzebu, ponadto brak w nim kilku passusów (np.: [*nazbyt sobie nie podufa, każdy i w największym nieszczęściu*] [1], [*wysokich mówię cnót, godnych urodzenia, małżeństwa i powołania jej*] [11]) i zawiera błędy (*nie tylko [nie] białogłowskie* [14], *samego syna* [19]). Duża liczba i ciężar gatunkowy wymienionych tu tylko przykładowo zmian sugerują, że między przodkami B₁ i b₁ występować mogły ogniwa pośredniczące.

Pochodzące od b₁ przekazy i druki nie zostały uwzględnione w aparacie, zależności między nimi pokazuje jedynie szkic stemmy (s. 285) i wyliczenie przykładowych lekcji. Linia tradycji rozchodzi się od tego miejsca na dwa odgałęzienia: b₃ (np.: [*nadzieją pospolicie żyją, bojaźnie nie ujdą*] [3], [*Nuż co*] [4], *woli* [4], *odprawuje* [7], *wysoki rozsądek i wspaniałe serce* [12], *żale serca nie zalały* [19], *przyniesiono* [19]) – przodek dla BJ 5826 (J₄) i BUAM 546 II (AM) (lekcje własne wykluczają ich bezpośrednią zależność) oraz b₅. Od przodka b₅ (np. [*Świątobliwie tedy umarła, bo dobrze żyła, dobrze umarła, że świątobliwie żyła*] [24], [*i powinnych*] [11], [*nie tylko męskie*] [14], [*chorego*] [19]) pochodzą wszystkie przekazy drukowane, a zależności między nimi układają się w porządku chronologicznym (błąd łączący: *czci męskiej* [18]): *Mówca*1668 (D₃) → *Mówca*1683 (d₃) (lekcje: *jeśli był jaki* [9], *niż od nikogo* [22]) → *Swada* (d₁) (lekcja: *smutnym domu* [6]); odpisem z drugiego wydania *Mówcy polskiego* (d₃) jest kopia z rękopisu BOss 1852 II (o₃). Przodek b₅ poprzedza też w tradycji wspólnego przodka (b₇) dla przekazu BKórń 616 (K₃) i fragmentarycznie zachowanego BOssLwów 240 (Os₂) (np.: *domowych gmachów* [7], *co widziała w onych wielkich Herburtach* [13], [*rozpierski*] [28]).

Ze względu na dwudzielny charakter tradycji wspólne lekcje A i wspólne lekcje B (poza ewidentnymi błędami) uznane zostały za warianty.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), APP 45 t. 2 (Pt₁), BJ 110 (J₂), BOss 207 II (O₁), BOss 3567 II (O_B), BOssLwów 231 (Os₁), BOssLwów 4502 (Os₄). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

którym i sam – Σ; *który i sam* – J₂; *którym i* – Os₁
też to – Σ; *też* – Os₁

2

nikt w największym szczęściu – O_A, J₂, Pt₁, Os₄; *sobie i w największym nieszczęściu* – O_B [nadpisane: *nie-*]; *żaden w największym szczęściu* – O₁, Os₁
nazbyt sobie nie podufa – Σ; *nie podufa* – O_B; *nazbyt sobie nie dufa* – Os₁
w największym nieszczęściu – O_A, Pt₁, O₁, Os₄; *w największym szczęściu* – O_B, J₂; *największym nieszczęściu* – Os₁
przecie podniesie – Σ; *przecie podnosie* – O_B

3

udają – Σ; *zdają* – O_B; *uderzą* – O₁

nadziejiej zostają – O_A, O_B, O₁, O_{S4}; *nadziei się zostają* – J₂; *nadziei się zostają* – Pt₁; w O_{S1} brak do: *bojaźni nie ujdą*

nadzieją popolicie – Σ; *popolicie nadzieją* – Pt₁

ujdą – Σ; *widzą* – O_B

4

Nuż – Σ; *Niż* – O_B; *Już* – O_{S1}

lamentach i gorzkości lez – Σ; *gorzkości lez* – Pt₁; *lamentach i gorzkości los* – O₁

weselszej – Σ; *szczęśliwej* – O₁

a co – Σ; *co* – O_B

obawiać – Σ; *ogłądać* – J₂

6

tragedyjej – Σ; w O_B brak

a smętnym – za: O_B, J₂, Pt₁, O_{S1}; *a świetnym* – O_A [świątynym]; *i świetnym* – O₁; *i smętnem* – O_{S4}

7

Trzeci się rok kończy, trzeci – Σ [za: O_B]; *Trzeciej się rok kończy, trzeciej* – O_A

a żałoba żałobę – Σ [za: J₂]; *i żałobę z żałobą* – O_A; *i żałoba żałobę* – O_B

z ścian – Σ [za: O_B]; *ścian* – O_A

i z domowych – O_A, O₁; *domowych* – O_B, J₂, O_{S1} (war.); *i domowych* – Pt₁, O_{S4} (war.)

8

ten tu – O_A, O_B, O₁, O_{S4}; *ten to* – J₂, Pt₁ (war.); *tym tu* – O_{S1}

10

żałosne – Σ; *żałobne* – O₁

i przyjaciel – Σ [za: J₂]; *przyjaciel* – O_A, O_B

i nawet nieprzyjaciel – Σ; *a nawet i nieprzyjaciel* – Pt₁; *i nieprzyjaciel nawet* – O₁

był jaki – Σ [za: J₂]; *jako* – O_A, O_B

może – Σ; *możecie* – O₁

11

powinnych, i – Σ [za: J₂]; *powinnych* – O_A, O_B

12

rozum – Σ; *w* [odczytanie niepewne] – O₁

i uspaniałe – Σ [za: J₂]; *uspaniałe* – O_A, O_B

muszą – Σ; *może* – O_B; *musi* – Pt₁

13

coście – Σ; *którzyście* – O_B

to, że – O_A, O_B; *że to wszystko* – J₂ (war.); *że te wszystkie* – Pt₁; *że* – O₁, O_{S4}, O_{S1}

wskreszała – Σ [za: J₂]; *w ko{ }stała* [słowo nieodczytane] – O_A; *wsk{...} stała* [słowo nieodczytane] – O_B

kiedyś – Σ; w O_B brak

zasiadając – Σ; *zasiadają* – O_B

słynęli – Σ; w O₁ brak

14

i wielkich – Σ ; *i w wielkich* – O_{S_1} ; w O_1 brak
nie – Σ ; *one* – J_2
ale i – $O_A O_B, J_2, Pt_1$; *ale* – O_1, Os_4, Os_1
więcej – O_A, J_2, O_1, Os_4 ; *wiernie* – O_B ; *więcej niż* – O_{S_1} ; w Pt_1 brak
serce prawie – Σ ; *prawie serce* – O_{S_1}
u – Σ ; *a* – Os_4 ; *a u* – Os_1
w podziwieniu – Σ ; *podziwieniem* – O_1 ; *podziwieniu* – Os_4

15

jakoś – Σ ; *jako* – O_B ; *gdzieś* – Pt_1

17

to Klelije – za: Pt_1 [*Cleliae*], Os_4 [*Cleliae*]; *Clebrae* – O_A ; *Clelirae* – O_B ; *Cleliae* – J_2 ; *to Celię* – O_1 ; *to Kleliję* – Os_1 [*Clelię*]
one Kornelije – O_A , Pt_1 [*Corneliae*]; *onej Corneliae* – O_B , J_2 ; *cne Kornelije* – O_1 [*Cornelie*]; *cne Corneliae* – Os_4 ; *cnę Korneliję* – Os_1 [*Corneliję*]

18

i u – za: Pt_1, J_2, O_1, Os_4 ; *i w* – O_A, O_B ; *u* – Os_1
i u – Σ ; *nie* – O_B ; *i* – Os_1
znaczny – O_A, O_B, J_2, Pt_1 ; *zacny* – O_1, Os_4, Os_1

19

Nic ją po takim – Σ [za: J_2]; *Nim ją potomkom* – O_A ; *Nim ją po takim* – O_B
nieszczęście – Σ ; *nieszczęście, nieszczęście* – Os_4
nie zatrwożyło – Σ ; *zatrwożyło* – O_B ; *nie trwożyło* – Os_1
przywiodły – Σ ; *przywiodło* – J_2
chromego – O_A, J_2 [*lectio difficilior*]; *chorego* – O_B, Pt_1 ; *chorującego* – O_1, Os_4, Os_1
to do – Σ ; *do* – Os_1

20

nikomu spaść – Σ ; *spaść nikomu* – Os_1

21

ojczyźnie – Σ ; *w ojczyźnie* – O_B
gdyby potomstwu jej – Σ ; *gdy potomstwu jej* – O_B ; *gdyby był potomstwu* – Pt_1

22

Tęż – Σ ; *Taż z* – O_1
biedzila się i z – Σ ; *biedzila się i* – O_B ; *z biedami i z* – Pt_1
aż ostatniemu – za: O_1, Os_4, Os_1 ; *acz ostatniemu* – O_A ; *acz ostatnim* – O_B ;
już ostatniemu – J_2 ; *już ostatniemi* – Pt_1
nieprzełomionemu – Σ ; *nieprzełomionym* – O_B

23

kwitnąwszy – Σ [za: J_2]; *kwitnący* – O_A, O_B
i kochanej córki swej z – za: J_2, Pt_1 ; *i do kochanej córki swej z* – O_A, O_B ; *i kochaną córkę swą z* – O_1, Os_4 ; *i z kochanej córki swej* – Os_1
oczy – Σ [za: J_2]; *oczy swe* – O_A, O_B

24

że świętobliwie – Σ ; *bo dobrze* – J_2

25

M[ości] P[anie] chełmski – O_A, O_B, O_1, Os_4 ; *MP Koniecpolski chełmski* – J_2 , Pt_1 ; *MPanie chełmiński, że* – Os_1 *jej* – Σ [za: O_B]; w O_A brak*i zacnych* – Σ ; *jej zacnych* – O_B *jej zasług, który ato* – Σ ; *i zasług, których oto* – O_B *na tym* – Σ [za: O_B]; *naszym* – O_1 ; w O_A brak

26

i po – Σ ; *iż po* – O_B *oświadczać raczy* – Σ ; *oświadczać raczysz* – O_B ; *oświadczyć raczy* – O_1 *wojewoda* – Σ ; *wojewoda ruski* – J_2, Pt_1 (war.)*z Jej M[os]cią Panią* – Σ ; *i z Jej Mścią P.* – O_B, J_2 *dziękują* – Σ ; *dziękuje* – J_2

27

J[ej] K[rólewskiej] M[ości] – Σ ; *JegoKM* – Pt_1

28

Dziękują – O_A, O_1, Os_4, Os_1 ; *Dziękuje* – O_B, J_2, Pt_1 *M[ości] Panie rozpierski* – O_A, O_B, O_1, Os_1 ; *M Panie Romiszewski rozpierski* – J_2 ; *Mci Panie Romiszowski* – Pt_1 ; *i WMści, Mści Panie rozpierski* – Os_4 *i Ks[iężnej] Jej M[ości] Ostrogskiej, wojewodzinej wołyńskiej* – za: Pt_1 ;*i Księżna Jej Mśc* – O_A, O_B ; *i KsJM Ostrogskiej, wojewodzinej wileńskiej* – J_2 [*Ostrokskiej*]; *i Ks JejM* – O_1, Os_4, Os_1 [*i Ksnie JejMści*]

29

i cale – Σ ; *cale i* – O_1, Os_4 *wszystkimi* – Σ ; *wszelakimi* – Os_1

30

Dziękują Ichm[osć] – za: Pt_1, O_1, Os_4, Os_1 ; *Dziękuję* – O_A, J_2 ; *Dziękują* – O_B *M[iłoś]ciwym Panom* – O_A, J_2 ; *M Państwu* – O_1, Os_4 (war.); *MMPP* – O_B , Pt_1, Os_1 [wobec niejednoznaczności skrótu wydawcy odstępując od określenia lekcji błędnych]*i z* – Σ ; *z* – J_2, Os_4

31

życzą – Σ ; *życząc* – Os_1 *da Bóg* – Σ ; *da Pan Bóg* – Pt_1 ; w Os_1 brak

VIII. [Dziękowanie na pogrzebie Prokopa Sieniawskiego, chorążego wielkiego koronnego; Brzezany, 16 III 1627]

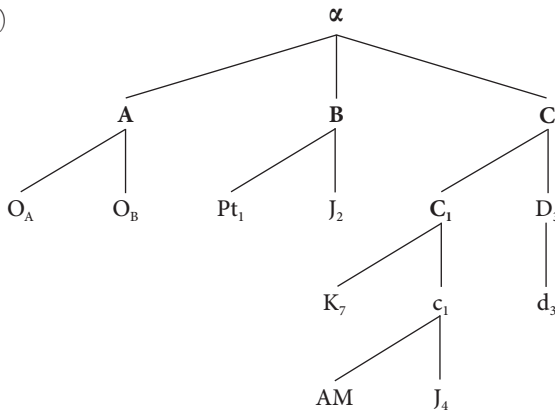
Mowa na pogrzebie... Prokopa Sieniawskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dziewięcioma przekazami mowy (7. rękopiśmieniowymi oraz 2. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 53-59, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Je^o MCi Pana Prokopa Sieniawskiego Chorążego Koronnego w Brzeżanich Anno Domini 1627. die 16 Martý”;
- 2) AM: BUAM 546 II, s. 259-263, [tytuł:] „Tegofz Przemowa na pogrzebie Je^o Mc'i Pana Prokopa Sieniawskiego chorążego koronnego A.D. 1.6.37. 16 Maý”;
- 3) J₂: BJ 110, k. 207v-210v, [tytuł:] „Tenże dziekuie na Pogrzebie JeoMP. Prokopa Sieniawskie^o Chorąże^o Koronne^o w Brzeżanich 1627. 16 Ma{....}”;
- 4) J₄: BJ 5826, s. 215-220, [tytuł:] „Tegoż przemowa na pogrzebie I.M.P. Prokopa Sieniawskiego Chorążego Koronnego”;
- 5) K₇: BKörn 1638, k. 115v-116r, [tytuł:] „MOWA TEGOSZ NA POGRZEBIE PANA SIE-NIAWSKIEGO chorążego koronnego 1627 Maý 16”;
- 6) O_B: BOss 3567 II, k. 172v-175r, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie JmP Prokopa Sieniawskie' Chorazego Koron: w Brzeżanich i677, i6 marcý”;
- 7) Pt₁: APP 45 t. 2, s. 312-316, [tytuł:] „Dziękowanie Je^o M Pana Sobieskiego Kraýczego Koronnego na Pogrzebie Je^o M P. Prokopa Sieniawskiego Chorążego Koronnego w Brzeżanach An'o 1627 Martý 16”;
- 8) D₃: *Mówca*1668, s. 11-15, [tytuł:] „Tenże na Pogrzebie P. Prokopa Sieniawskiego Chorążego Koronnego”;
- 9) d₃: *Mówca*1683, s. 17-23, [tytuł:] „Tenże na pogrzebie P. Prokopa Sieniawskiego Chorążego Koronnego”.

Stemma 8.
(mowa VIII)

Zrekonstruowana na ich podstawie tradycja tekstu pozwala się ująć w trzy odgałęzienia, wywodzące się od archetypu α : A, B i C.

Przodek A jest pośrednikiem dla dwu przekazów: BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), posiadających kilka wspólnych błędów (*woleli byli* [9], *żałujemy tej straty* [10], *[jeżeli też śmierć na świecie krzywdę czyni, gdy ludzie w wieku]* [11], *w uspokojeniu* [18], *cieplic* [23], *pełne było* [31], *jako to czas umie* [36]). Lekcje własne przekazów wykluczają przy tym ich wzajemne pochodzenie.

Od przodka B pochodzą przekazy APP 45 t. 2 (Pt₁) i BJ 110 (J₂), które łączą błędy (*jako to świat [umie]* [36], *i jemu się za nim* [2]) oraz inne lekcje (np.: *a na niej* [16], *usługi zacnemu temu ciału* [45]).

Tylko przodek C posiada większą liczbę świadków, czyli przekazy: *Mówca*1668 (D₃), *Mówca*1683 (d₃), BKórn 1638 (K₇), BUAM 546 II (AM) oraz BJ 5826 (J₄), przy czym bezpośrednio odeń pochodzi druk *Mówca*1668 (D₃), a dalej zależne od niego wydanie *Mówca*1683 (d₃) (np.: *tak wysokich domów* [7], *[w ojczyźnie niedzielnie] uczestnikiem* [14], *kilkanaście lat* [18], *Wiel. Miast* [29]), natomiast pozostałe kopie wywodzą się od przodka C za pośrednictwem kolejnych przodków: C₁ i c₁. Już przodek C skażony był ubytkami: brak fragmentu (*[A któż tam ... hetmanowi]* [20]), brak fragmentu z podziękowaniem dla hetmana polnego [68-69], oraz lekcjami błędnymi (*pozostalego potomka i zacnego domu* [1], *najprzedniejsze mury* [2], *pogrzebami* [7], *Wspomina Ojczyzna* [8], *[dzieci] nie rodzic* [9], *[a w te czasy] gaśnie* [25], *domowych pogrzebach* [33], *czuje* [35], *[zostawać] jednak* [37]). Przodek C₁ obciążony był przede wszystkim dalszymi brakami (*[jeżeli do wiecznej, której zażywają, chwały więcej się radości przyczynić co może, i]* [13], *[wszystkich prac, kosztów, służb w ojczyźnie niedzielnie uczestnikiem swoim]* [14], *[Teraz zaś...pruską wojnę]* [25-26], *[Teraz zaś ... przytomnego widział]* [34], *[bogomodłstwo za duszę a na sercu każdego żal niezmierny]* [59]), którym towarzyszą też błędne lekcje (np.: *sercem i żelazem płaszał* [19]). Nie był on tożsamy z przekazem BKórn 1638 (K₇), gdyż kopia ta ma dodatkowe błędy własne (np.: *[i kościom jego zawzięty afekt swój przez WMM]Pana Mci, Panie pisarzu belski, pokazywać raczy* [42], *moskiewska* [17]). Kolejny przodek, c₁, wspólny dla przekazów BUAM 546 II (AM) i BJ 5826 (J₄), do znacznej już listy skażeń tekstu dodał jeszcze własne (np.: *ojczyźnie potrzebuje* [5], *cisnęły się tłumy* [3], *MP Warszzycki* [44]). Kopie te nie zostały odnotowane w aparacie.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), APP 45 t. 2 (Pt₁), BJ 110 (J₂), BKórn 1638 (K₇), BOss 3567 II (O_B), *Mówca*1668 (D₃). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

przy tym żalonym akcie zgromadzenie – Σ; *przy tym żalośnie akcie zgromadzenie* – J₂; *zgromadzenie przy tym żalonym akcie* – D₃
aby się kto w nim – Σ; *żeby się kto w nim* – J₂; *aby się w nim kto* – K₇
kogo – Σ; *go* – D₃
od drugiego cięższy – Σ [za: O_B]; *drugiego cieszy* – O_A
i słusznie – Σ; *słusznie* – J₂
zacnego domu – O_A, O_B, Pt₁; *domu* – J₂; *pozostalego potomka i zacnego domu* – D₃, K₇

2

najpotężniejsze – Σ; *najprzedniejsze* – D₃, K₇
te – Σ; *tedy te* – K₇

- tego – Σ [za: O_B]; w O_A brak
jemu się za nimi – O_A, O_B, D₃; *jemu się za nim* – Pt₁, J₂; *onemu się za nimi*
 – K₇
- 3
wziętego – Σ ; *zmarłego* – K₇
powszechnej – Σ ; *i powszechnej* – K₇
oplakiwały łzami – Σ ; *łzami oplakiwały* – K₇
- 4
nawet na – Σ ; *nawet i na* – J₂; *na samych* – K₇
jakieśi znaki – Σ ; *znaki jakies* – K₇
- 5
często – Σ [za: O_B]; *częst* – O_A
pradziadów i naddziadów – Σ ; *dziadów i pradziadów* – O_B; *pradziadów*
 – K₇
a w te czasy gaśnie, gdy ona jako – Σ ; *gdy ona jako* – D₃; *gdy ona jak* – K₇
oczywiście – Σ ; w K₇ brak
- 6
schnie – Σ [za: O_B]; *słynie* – O_A
a lkając, nieraz one słowa – Σ ; *a lkając, one słowa nieraz* – Pt₁; *i nieraz one*
słowa – K₇
magnificos meos Dominus de medio mei, idcirco ego plorans – Σ ; *magnos meos*
Dominus de medio mei, idcirco ego plorans – Pt₁; *magnificos meos Dominus de*
medio mei – K₇
- 7
jej i ozdobnie zawsze z tym – Σ ; *i ozdobnie zawsze z tym* – O_B; *i ozdobnie jej*
z tymi zawsze – K₇
i szpetnie z tym jej – Σ ; *i szpetnie jej z tym* – O_B; *z tym i* – K₇
na gorzką – Σ ; *gorzką tylko* – K₇
wielu – Σ [za: O_B]; *wiele* – O_A; *tak* – D₃
tylko nomina et cineres u siebie ma – O_A, Pt₁, J₂; *tylko nomina et cineres u siebie*
mają – O_B; *tylko nomina u siebie widzi* – D₃; *przypomina sobie* – K₇
ich – Σ ; w D₃, K₇ brak
sobie i sama – O_A, Pt₁, J₂; *sobie* – O_B; *sama sobie* – D₃; *sobie sama* – K₇
- 8
Wspomni Ojczyzna – za: O_B, Pt₁, J₂; *Wspomni, Ojczyzno* – O_A; *Wspomina*
Ojczyzna – K₇, D₃ [wspomnina]
nienaganioną i u piekielnej zazdrości emulacją bieżeli – O_A, Pt₁, J₂; *nienaganioną w piekielnej zazdrości emulacją bieżeli* – O_B; *nienaganioną i piekielnej zazdrości emulacją bieżały* – D₃; *bieżało z nienaganioną emulacją* – K₇
teraz jej do tego – O_A, O_B; *teraz do tego jej* – Pt₁, J₂ (war.); *do tego jej teraz* – D₃; *do tego i teraz* – K₇
się – Σ ; w J₂ brak

9

właśnie się jej tak – Σ [za: O_B]; *właśnie się tak jej* – O_A; *się właśnie jej tak* – K₇
pod czas matkom, które – Σ ; *matkom pod czas, który* – K₇
wolałyby dzieci nie rodzić – O_A, Pt₁, J₂; *wolałyby dzieci nie rodziły* – O_B;
wolały nie rodzić – K₇; *wolałyby nie rodzić* – D₃
zaraz – Σ ; *oraz* – K₇
woleliby – Σ [za: Pt₁]; *woleli byli* – O_A, O_B
zaś – Σ ; *go zaś* – O_B

10

żalujemy – Σ ; *gorzki żal* – K₇
więc i dla ojczyzny, i dla – za: Pt₁, J₂, D₃; *i dla* – O_A; *więc dla ojczyzny i dla*
 – O_B; *wiemy, więc i dla ojczyzny, i dla* – K₇
żalujemy tej samej – za: J₂; *żalujemy tej* – O_A, O_B; *żałujemy tej samej* – Pt₁,
 D₃, K₇ (war.)
z urodzenia, z cnót – O_A, J₂ [rodzenia], D₃; *urodzenia senat* – O_B; *urodze-*
nia, cnót – Pt₁; *z urodzenia, cnót* – K₇
prawie vindemiatoria – Σ ; *vindemia torrea* – J₂
podcięła nieużyta Śmierć – Σ ; *nieużyta Śmierć podcięła* – O_B; *podcięła Śmierć*
nieużyta – D₃
o sobie mógł rzec – za: O_B, Pt₁, J₂; *sobie mógł rzec* – O_A; *rzec mógł o sobie* – D₃;
mógł rzec o sobie – K₇
texente – Σ [za: O_B]; *recenti* – O_A

11

Bywała ta między pobożnie – Σ ; *By była ta między* – O_B; *Bywała ta między*
pobożnymi – J₂
jeżeli też śmierć na świecie krzywdę czyni, gdy ludzie w wieku – Σ [za: Pt₁];
 w O_A, O_B brak
ślawie kwitnące, ojczyźnie i prywatnym – za: Pt₁, D₃; *ślawie kwitnące, i oj-*
czyźnie, i prywatnym – O_A; *ślawie kwitnące, i ojczyźnie, i privatim* – O_B; *w ślawie*
kwitnące, ojczyźnie i prywatnym – J₂, K₇
potrzebne – Σ [za: O_B]; *potrzebna* – O_A

12

tremore mówić trzeba – Σ ; *tremore mówić potrzeba* – D₃; *mówić potrzeba*
 – K₇
tego – Σ ; *tego dziś* – K₇
nieśmiertelnym – za: J₂, D₃, K₇; *nieśmiertelny* – O_A, O_B, Pt₁
widział – za: Pt₁, D₃, K₇; *by widział* – O_A, O_B, J₂

13

a spojrzawszy – Σ ; *i spojrzawszy* – O_B
onych zacnych i mężnych – O_A, Pt₁, D₃; *onych mężnych i zacnych* – O_B; *za-*
cnych onych i mężnych – K₇; *owych zacnych i mężnych* – J₂
nagrobki – Σ ; *mogiły* – K₇
mi na myśl przyszło – Σ ; *każdemu na myśl przychodzi* – K₇

jeżeli do wiecznej, której – Σ ; w K_7 brak do: w niebie z tego się weselić
radości przyczynić co – O_A, J_2 ; radości przyczyni co – O_B ; radości przyczynić
– Pt_1 ; przyczynić co – D_3
się z tego weselić – Σ ; z tego się weselić – K_7 ; weselić się z tego – D_3
iż w animuszu, w chciwości – O_A, O_B, J_2 ; gdy w animuszu, w chciwości – Pt_1 ;
też w animuszu, w chciwości – D_3 ; iż w animuszu – K_7
i odwadze na służbach – Σ [za: O_B]; na służbach – O_A ; i odwadze do usług
– K_7

dawnym – Σ ; długim a dawnym – J_2
co raz z tego – Σ ; z tego śmiertelnego – K_7

14

z cudzej ziemi – Σ ; w cudzej ziemi – J_2 ; w K_7 brak
swym – Σ ; w K_7 brak do: do Polski szczęśliwie się wrócił
w ojczyźnie niedzielnie – Σ [za: O_B]; w ojczyźnie dzielnie – O_A ; w D_3 brak
szczęśliwie się – Σ ; się szczęśliwie – J_2
jego wszystkie – Σ ; wszystkie jego – K_7
i służby ojczyzny – Σ ; różne na służbie ojczyzny poświęcone – K_7

15

był on – Σ ; on był – K_7
podstąpił – za: O_B, Pt_1, J_2 ; przystąpił – O_A ; postąpił – D_3, K_7

16

i na – Σ ; a na – Pt_1, J_2

17

chocimska – Σ ; moskiewska – K_7
już w ojczyźnie ostatnia – Σ ; w ojczyźnie już ostatnia – D_3 ; już ostatnia w oj-
czyźnie naszej – K_7

18

Przy ustawicznych – Σ ; w K_7 brak do: a małoż on tam w uspokojeniu
niedziel – Σ ; lat – D_3
jej – Σ [za: Pt_1]; w O_A, O_B brak
wielką i u wszystkiego – O_A, O_B, Pt_1 ; wielkiego u wszystkiego – J_2 ; wielką – D_3 ;
wielu z wyuzdanego – K_7
zachowaniem – Σ ; zachowaniem uwodząc – K_7

19

państwa koronne – Σ ; koronne państwa – D_3, K_7
baszy sylistryjskiego – Σ ; baszy – D_3 ; baszy starego – K_7
prawie wszystkich – Σ ; wszystkiej prawie – K_7
do Jego M[ości] Pana hetmana i wojska J[ego] K[rólewskiej] M[ości] przy-
biegł – Σ ; do JeoMP hetmana biegł – D_3 ; sercem i żelazem płaszał – K_7

20

A któż – Σ ; w D_3 brak do: z nim obozowego horowania pomagając; w K_7
brak do: Raczcież, WM, przywieść sobie
tam – za: O_B, Pt_1, J_2 ; tak – O_A

21

zaś – O_A, O_B; w Pt₁, J₂ brak (war.)

22

obozowego – Σ; *z nim obozowego* – D₃; *obozowemu* – O_B

23

Pod – Σ; *pomagając pod* – D₃*jakich* – Σ [za: Pt₁]; w O_A, O_B brak

24

owo – Σ; *ono* – Pt₁, D₃*pewnie był gotów* – O_A, O_B; *pewnie gotów był* – Pt₁, D₃ (war.); *był pewnie* – J₂*leczyć* – za: Pt₁, O_B; *liczyć* – O_A; *leczyć gotów* – J₂; w D₃ brak*za ojczyznę, za pana* – Σ; *i za ojczyznę, za pana* – O_B; *za ojczyznę, za pana* *leczyć* – D₃

25

że – Σ; w D₃ brak*a W[asz]m[os]ciom moim M[ilo]ściwym Panom wszystkim dobrze wiadomych* – O_A, J₂; *a WM MMPP dobrze wiadomych* – O_B, Pt₁ (war.); w D₃ brak *dworską rozwinąć chorągiew nie mógł* – O_A; *dworską rozwinąć chorągiew miał* – O_B; *dworską chorągiew rozwinąć nie mógł* – J₂, Pt₁ [*dworskiej chorągwie*] (war.); *rozwinąć chorągwie nie mógł* – D₃

26

pobożności – Σ; *baczeniu* – J₂*od nas* – Σ; w O_B brak*częstokroć za samy uczynek* – Σ; *za sam uczynek częstokroć* – D₃*łóżka* – Σ [za: O_B]; *lucka* – O_A*go* – Σ [za: O_B]; w O_A brak

27

Raczież zaś – Σ [za: O_B]; *Raczie zaś* – O_A; *Raczież* – K₇*sobie przywieść* – Σ; *przywieść sobie* – D₃, K₇*że tak rzekę* – w *świeckim człowieku* – Σ; w *świeckim czteku, że tak rzekę* – K₇*wspaniałą jakąś* – Σ; *wspaniałość* – K₇

28

z oczu naszych oraz zniknęło – O_A, J₂; *z oczu naszych zniknęło* – Pt₁, K₇ (war.); *z oczu naszych oraz zniknął* – O_B; *w oczach naszych zniknęło* – D₃

29

o tym – Σ; w K₇ brak*mówić za mnie będą* – Σ; *będą za mnie o tym* – K₇; *mówić za mną będą* – J₂*łzy wszystkim Rusi* – Σ; *wszystkiej Rusi łzy* – K₇; *wszystkiej Rusi* – J₂*ba!* – *wszystkiej Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego* – Σ; *wszystkiej Korony i Wiel. Miast* – D₃*znajomych jego i niezajomych jednostajne suspiria* – Σ; *znajomych jego i niezajomych jego jednostajne suspiria* – O_B; *jednostajne suspiria mówić* – K₇

30

go dwór J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – Σ; go dwór królewski – D₃; tego dwór JKM – K₇

i dal umarlemu – za: Pt₁, J₂, K₇; dal umarlemu – O_A, O_B; i dal zmarlemu – D₃

i ust pańskich – za: Pt₁, J₂, D₃; i z ust pańskich – O_A, O_B; i dzieł mężnych – K₇; testimonium – Σ; testimonia – K₇

31

Pelno – Σ [za: Pt₁]; pełne – O_A, O_B

o ześciu – za: J₂, D₃; po ześciu – O_A, O_B, Pt₁, K₇

w budzie hetmańskiej, pelno po – Σ; w budziech hetmańskich, pelno po – J₂; w obozie, pelno w – K₇

niekiedy po – O_A, Pt₁, J₂; niekiedy po – O_B, D₃ (war.); niekiedy w – K₇

32

zjechaliśmy się tu, do tego – Σ; zjechaliście się tu do tak – K₇

33

domu swego – O_A, O_B; w domu swoim – Pt₁ (war.); domu swoim – J₂; domowych – D₃, K₇

odnawia i teraz – Σ; i teraz odnawia – K₇

syna póty – Σ; póty – O_B; syna – K₇

póki i umarłego – O_A, O_B, Pt₁; póki zmarłego – J₂; póki i zmarłego – D₃ (war.); {...} i zmarłego syna – K₇

go, póki i sama żyć będzie – O_A, O_B, Pt₁; go, póki sama żyć będzie – J₂, D₃; póki sama żyć nie przestanie – K₇

34

Jej Mość Pani chorążyna, na sobie uznawa – Σ; na sobie doznawa – D₃; taż dopiero uznawa – K₇

z obłudną zamianą swoją – O_A, Pt₁; z obłudną daniną swoją – O_B; z obłudą, zamianą swoją – J₂; z obłudną swoją zamianą – D₃; obłudną swoją zamianą – K₇

który tak krótkie jej – za: Pt₁, D₃, K₇; której tak krótkiej jej – O_A; której tak krótkiej – O_B; które tak krótkie jej – J₂

wnet – Σ; w D₃ brak

35

vastitatem – Σ [za: Pt₁]; fascitatem – O_A; infascitatem – O_B

swym mieć – Σ; czuje – D₃; swoim czuje – K₇

pomocnika – Σ [za: O_B]; pocnika – O_A

też – Σ; był – D₃; w K₇ brak

36

Cne – Σ; w K₇ brak

latorosłki jeszcze te – Σ; te latorosłki – K₇

że ojca nie znaly – O_A, O_B; *ojca nie znaly* – Pt₁; *co ojca nie znaly* – J₂; *że ojca nie poznały* – D₃; *że ojca jeszcze nie znaly* – K₇

kiedy o nim albo czytać, albo słyszeć – Σ; *kiedy o nim albo słyszeć, albo czytać* – D₃; *gdy o nim albo czytać, albo słyszeć* – K₇

jako to świat umie – za: D₃, K₇; *jako to czas umie* – O_B, O_A; *jako to świat* – Pt₁; *jako to świadomie* – J₂

im – Σ; *onym* – K₇

rzewliwie – Σ; *rzewliwie* – O_B, Pt₁

37

Studzy i to – za: Pt₁; *Studzy to* – O_A, O_B; *Studzy i* – D₃, K₇ (war.); *Słuszy po* – J₂

zacznej krwi polskiej rycerskie – Σ; *zaczne krwi rycerskiej* – K₇

i z – Σ; *a z* – K₇

rozstali – Σ [za: O_B]; *zostali* – O_A

zostawać – Σ; w D₃, K₇ brak

dobrodziejstwa – Σ; *dobrodziejstwo* – J₂

bogomoddstwo za duszę – Σ; *za duszę bogomoddstwo* – D₃; w K₇ brak do:

I my przyjaciele cokolwiek

38

i wszystkim ex publicis malis – Σ; *wszystkim ex publicis* – O_B

domowych żalów też jeszcze – Σ [za: Pt₁]; *domowych żalów też* – O_A; *dawnych żalów też* – O_B

je, rzućmy miasto – za: O_B, D₃, Pt₁ [rzućmyż]; *się rzućmy je miasto* – O_A; *je, rzućmy je miasto* – J₂; *wszystkie, rzućmy miało* – K₇

grób – Σ; *grobie* – D₃

w ustach i w – O_A, Pt₁, D₃; *w ustach i* – O_B; *i w ustach, i w* – J₂; *i ustach, i* – K₇

tak wysokim cnotom jego – Σ; *nowe coraz tak wysokim jego cnotom* – K₇

39

Pewienem – Σ; *Pewien* – O_B

żaloszny dom ten, smętki swoje – Σ; *ten żaloszny dom swoje smętki* – K₇

oddawszy w ręce Pańskie – Σ; *w ręce Boskie oddawszy* – K₇

Jegoż woli świętej i – Σ; *Jego wolej ś.* – D₃; *woli Jego świętej i* – K₇

40

już – Σ; w D₃, K₇ brak

świeżą tę – O_A, J₂, Pt₁; *w świeżo tę* – O_B; *świeżą już* – D₃, K₇

z łaski W[asz]m[os]ciów – Σ; *łaski WM* – Pt₁; *z łaski WMM MPP pociechę* – K₇

41

naprzód Jej Mość Pani chorążyna Jej M[os]ci Paniej wojewodzinej wileńskiej – O_A, O_B, Pt₁; *naprzód Jej MP chorążyna Jej MP wojewodzinej wileńskiej Ks.*

Ostrogskiej Chodkiewiczowej – J₂ [nazwisko jest uzupełnieniem kopisty, na co wskazuje kolejność tytułatury; *Ostrogskiej*]; *naprzód JejM P wojewodziny wileńskiej wileńskiej* – D₃; *JejM Pani wojewodziny wileńskiej* – K₇

i z pobożności – Σ; *jej sposobności* – O_B

z sławnej pamięci małżonkiem Jej M[os]ci – O_A, O_B, Pt₁; *sławnej pamięci małżonka Jej M* – J₂; *z Ich Mm* – D₃; w K₇ brak

oświadczać raczy – Σ [za: O_B]; *oświadczać raczył* – O_A; *oświadcza* – K₇

42

pokrewności i przyjaźni wielkiej – za: Pt₁, D₃; *pokrewności i przyjaźni wielkie* – O_A, O_B; *powinności i przyjaźni wielkiej* – J₂; w K₇ brak do: *a WM MMPP wszystkim którzyście do oddania*

z sławnej pamięci – za: J₂; *sławnej pamięci* – O_A; *sławnej pamięci z* – O_B, Pt₁,

D₃

Jego M[os]cią Panem chorążym – Σ; *z Jego M* – D₃

swój – Σ; w D₃ brak

43

oświadczał – za: O_B, Pt₁; *oświadczać* – O_A; *oświadczył* – J₂; w D₃ brak do: *Dziękuje JegoMP podczaszemu*

i w tej miejsca odległości, po – Σ; *i w tej miejsca odległości ta* – O_B; *w tym miejscu odległości po* – J₂

jego ciału też – Σ; *jego ciału toż* – Pt₁ (war.); *ciału toż* – J₂

44

na tak zawartą przyjaźń – Σ; *na przyjaźń* – D₃

z godnej pamięci J[ego] M[os]cią Panem chorążym – Σ; w D₃ brak

tak ściśle z nim – za: O_B; *ściśle z nim* – O_A; *tak ściśle swoje z nim* – J₂, Pt₁ (war.); *tak ściśle* – D₃

znacznie pokazować raczy – O_A, O_B, D₃ [pokazywać]; *znacznie pokazować raczył* – Pt₁; *zacie pokazować raczył* – J₂

45

W[asz]m[os]ciom zaś moim M[ilos]ciwym Panom wszystkim – Σ; *WM mym MMPP* – D₃; *WM MMPP wszystkim* – K₇

do oddania tej ostatniej postugi zacnemu temu ciału – O_A, O_B; *do oddania tej ostatniej usługi zacnemu temu ciału* – Pt₁, J₂; *do oddania tej ostatniej postugi* – D₃; *ostatniej postugi* – K₇

tak wysoka – Σ; *ta wszystka* – J₂

pobożność – Σ; *i pobożność* – D₃, K₇

i Jej Mość Pani – Σ; *Jej MP* – J₂

życzę, aby ta – Σ [za: Pt₁]; *życzę, aby ta uprzejmość i* – O_A; *życzę, aby ta* – O_B

uprzejmością – Σ; *uprzejmością i* – K₇

nagrodzić mogła – Σ; *nagradzać mogła* – D₃; *obficie się nagradzać mogła*.

Dixi. – K₇

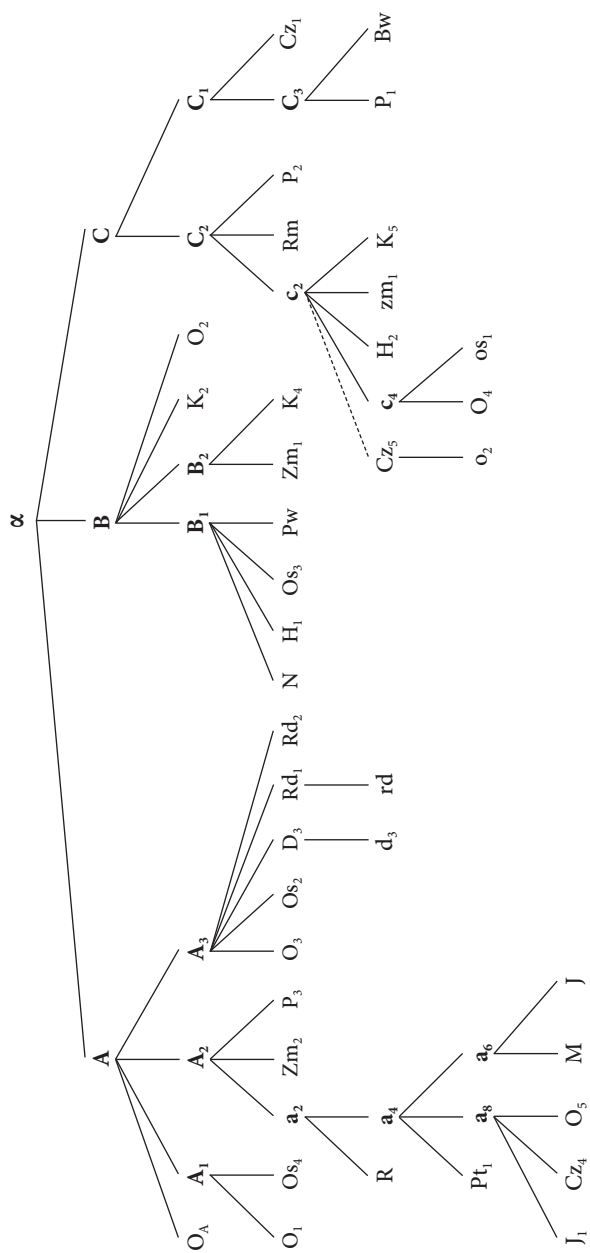
IX. [Dziękowanie na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego, koniuszego koronnego; Kraków, 5 V 1627]

Dziękowanie... na pogrzebie... Krzysztofa Zbaraskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali 39. przekazami mowy (37. rękopiśmiennymi oraz 2. drukowanymi) i jednym przekazem szczątkowym, zawierającym fragment wstępu (pierwsze zdanie i fragment drugiego):

- 1) O_A: BOss 400 II s. 79-84, [tytuł:] „Dziękowanie Je^o Mci Pana Jakuba Sobieskiego Starosty Krasnostawskiego. Na Pogrzebie sławney Pamięci Xcia JeoMci Krzysztopha Zbarawskiego Koniuszego Koronnego. W Krakowie die 5 Maj Anno Domini 1.6.2.7.”;
- 2) Bw: Baw f. 4, op. 1/1321, k. 80v-82v, [tytuł:] „Przemowa JMP^a Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego na pogrzebie Xcia JeoMci Zbarawskiego Koniuβego Koronnego”;
- 3) Cz₁: BCzart 373 IV, s. 511-513, [tytuł:] „Przemowa przez JEomci Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego. Na pogrzebie Xiążecia Zbaraskiego Casztellana Krakowskiego et” [na marginesie przed tytułem: *IV. 50*]
- 4) Cz₄: BCzart 1651 IV, s. 141-143, [tytuł:] „Dziękowanie Je^o Mci Pana Kraýczego Koronnego na Pogrzebie X^{cia} Je^o Mci Zbaraskie^o, Pana Koniusze^o Koronnego”;
- 5) Cz₅: BCzart 1881 I, s. 90-93, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci P. Jakuba Sobieskie^o kraycze^o koronne^o, na pogrzebie Xiążęcia Zbaraskie^o koniuszego koronnego”;
- 6) Cz₆: BCzart 2731, s. 73, [tytuł:] „Mowa Pana Sobieskie^o napogrzebie X. Zbarawskie^o koniuszego koronnego” [przekaz szczątkowy];
- 7) H₁: AHWilno f. 1135, op. 2/40, k. 73r-74r, [tytuł:] „Przemowa JE^o Ms^{ci} Pana Staroſty Krasnowstawskiego, na Pogrzebie Xzęcia JE^o M Pana Zbarawskiego Koniusze^o Coroń w Krakowie { } 6 Maj A^o 1627”;
- 8) H₂: AHWilno f. 1135, op. 2/46, k. 307r-309v, [tytuł:] „Mowa tegoβ Je^o Mci Pana Jakuba Sobie[kiego] na Pogrzebie Xiążęcia Je^o Mci Krzyβtofa Zbara[kiego] koniuβego koronnego w Krakowie w kosciele s. Troyce”;
- 9) J₁: BJ 108, s. 234-236, [tytuł:] „Dziękowanie Je^o msci Pana kraýczego koronnego na Pogrzebie X^{cia} Je^o Moscici Zbaraskie^o Pana koniuszego koronnego”;
- 10) j: BJ 90, k. 22r-23r, [tytuł:] „Dziękowanie J.M.P. Sobieskie^o Starosty Krasnostawskie^o na Pogrzebie Xcia Je^o Mci Koniusze^o Koronne^o Die V. Maj 1627. odprawione”;
- 11) K₅: BKórn 1195, k. 177v-179v, [tytuł:] „Mowa Jmci Pana Jakuba Sobieskiego Starosty Krasnostawskiego na Pogrzebie Xiążęcia Jmci Krzysztofa Zbaraskiego Koniuszego Koronnego”;
- 12) K₂: BKórn 318, k. 250r-252r, [tytuł:] „Przemowa JE^o Mcj P. Jakuba Sobjeskje^o Woiewęca Lubelskje^o starostj krasnostá Na Pogrebje Xcja Je^o Mjci krzrysztopha zeZbaraza Zbaraskje^o konjusze^o koronne^o Krzemje^o Soleckje^o Rubjeszo: etc. Starosty 5. Maj. Anó Dñi 1.6.2.7.”;
- 13) K₄: BKórn 983, k. 199r-200r, [tytuł:] „Mowa IMP. Iakuba Sobie[kie]o na pogrzebie Xięcia Krzyztopha Zbarazkiego w Krakowie 6. Maj 1627”;
- 14) m: MNKraów 187, s. 487-493, [tytuł:] „Rzecz Pogrzebowa miana Przez Je^o mci Pana Sobieskie^o na Pogrzebie Xzcia Chrýstophu Zbaraskie^o”;
- 15) N: BN 6640, k. 43r-44r, [tytuł:] „Przemowa Je^o Mci Pana Jakuba Sobieskiego Woiewodzica Lubelskiego Starosty Krasnostawskiego na pogrzebie Xcia Je^o Mci Chrystophu ze ZBaraza

Stemma 9.
(mowa IX)

- Koniubęgo Koronnego Krzemienieckiego Poleckie^o Rubiszewskiego etc.etc. Starosty 5° Mai 1627”;
- 16) O₂: BOss 1427 I, s. 143-153, [tytuł:] „Mowa Jmści Pana Jakuba Sobie[ki]ego krayczego kor^o na Pogrzebie Xiążęcia Zbarazkiego koniuszego kor.”;
- 17) O₁: BOss 207 II, k. 314r-316r, [tytuł:] „Mowa Ie^o Mci P. krayczego koronnego [dop. na marg. innym pismem: Sobieskiego] na pogrzebie X. Ie^o Mci Zbarafkiego koniufzego Coronięgo w krakowie die 5. Iunii. 1.6.2.7.”;
- 18) O₂: BOss 401 II, k. 69v-70r, [tytuł:] „Przemowa JE^o MCi Pana Jacuba Sobieskiego Woiewo. Lubelskiego Staro: Krasnostawskiego na Pogrzebie Xiążęcia JE^o MCi Krzystopha ze zbara-za Koniuszego Korunnego Krzemienieckiego Soleczkiego Rubieszowskiego zi[?] Starosty { } 5. Maii 1627”;
- 19) O₃: BOss 2134 I, s. 1-7, [tytuł:] „Przemowa na Pogrzebie S^{ty} pamięci Xcia Zbaraskiego przez JP Jakuba Sobieskiego Wdę Ruskie^o A^o 1627”;
- 20) O₄: BOss 3563 II, k. 135r-136v, [tytuł:] „Mowa tegoß JMP Jakuba Sobieyskie^o Na Pogrzebie Xcia JM Zbarazkiego Koniuszego Koronnego w Krakowie u S Troyce”;
- 21) O₅: BOss 3581 II, s. 166-169, [tytuł:] „Dziękowanie JmP. Kraycze^o Koron. na Pogrzebie X^{cia} Jmci Zbarazkiego Pana Koniufzzego Koronne^o”;
- 22) O₅: BOssLwów 240, k. 11v-12v, [tytuł:] „Mowa JEm’Ci P. Starosty Krasnostawskiego na Pogrzebie X^{cia} Zbaraskiego, Koniuszego Koronnego{ } [niewidoczne w zszyciu]” [na marginesie dopisek: *Est in Ms*];
- 23) O₅: BOssLwów 2133, s. 130-134, [tytuł:] „Mowa JE Mci Pana Sobieskiego Starosty Krasnostawkie^o na pogrzebie Xcia Jeo Mci Koniusze^o K{.....} [niewidoczne w zszyciu]”;
- 24) O₅: BOssLwów 4502, k. 105r-107r, [tytuł:] „Mowa Je^o Msci Pana kraicze^o koronne^o na Pogrzebie XJMsci Zbarawskiego koniuszego koronnego w krakowie R.P. 1627 { } 3 Juny”;
- 25) P₁: PAU-PAN 1046, k. 220r-221r, [tytuł:] „Przemowa 25 Juny A^o Dn’i 1627. JMP. Jakuba Sobieskiego krayczego koronnego na pogrzebie Xcia’ JMsci Zbarawskiego koniubęgo koronnego”;
- 26) O₅: BOssLwów 196, k. 64r-66r, [tytuł:] „Mowa tegoß Ie^o Mfci Pana Iakuba Sobie[ki]ego na Pogrzebie Xiążęcia Ie^o Mfci Zbaraskiego Koniufce^o Koronnego w Krakowie w kościele S. Troyce { }”;
- 27) P₂: PAU-PAN 2252, k. 214r-214v, [tytuł:] „Przemowa przy pogrzebie Xiążca JE^o M Zbarawski^o koniufce^o korofoe^o miana od JE^o MPSobie[ki]e^o starosty kra[no]stawskiego”;
- 28) P₃: PAU-PAN 2253, k. 295v-297r, [tytuł:] „Mowa na pogrzebie Xiążęcia Jego Mci Krzystopha Zbarawskiego koniuszego korunnego przez Jego Mci Pana Sobieskie^o krayczego Koronnego odprawowana die 5 Marty Anno 1627”;
- 29) Pw: BPaw 203, k. 42v-45r, [tytuł:] „Przemowa Je^o m’ci Pana Jakuba Sobieskiego Woiewodzica Lubelskiego Starosty Krasnostawskiego na Pogrzebie Xięcia Jem’ci Krzystopha ze Zbara-za Koniuszego Koronnego Krzemienieckiego Soleckiego Rubiszowskiego & & Starosty w Krakowie { } 5 May 1627”;
- 30) P_t: APP 45, t. 2, s. 200-202, [tytuł:] „Dziękowanie Je Mści Pana Krayczego Koronnego na pogrzebie Xcia Je^o M Zbarazkiego Pana Koniuszego Koronne²”;
- 31) R: BRacz 378, k. 28v-31r, [tytuł:] „Mowa JE^o Mscy Pana JAKuba Sobieyskiego woiewodzica Lubelskiego Starosty Krasnostawskiego, przy pogrzebie iego, miana:”;

- 32) Rd₁: AR II, ks. 1, s. 205-210, [tytuł:] „Mowa JE^o Msci Pana Jakuba Sobieskiego Kraicze-
go Koronnego Krasnostawskiego Starosty na Pogrzebie S. Pamięci Wielkiego Xiążęcia
Krzyżtopha Zbarawskiego, Koniuszego Koronnego w Krakowie u Świętęj Troice pocho-
wanego w Roku 1627”;
- 33) Rd₂: AR II, ks. 15, s. 105-112, [tytuł:] „Przedmowa Jńci Pana Jakuba Sobieskiego Starosty
Krasnostawskiego^o na Pogrzebie Xćia Jńci Zbarawskiego Koniuszego Koronnego die 5 Maÿ
Anno 1627 przy Frequencyey Senatorow y Poslow od Krola Jńci, od Brata Zmarłego Xćia
Jńci Pana Krakowskie^o miana w Krakowie w Kosciele S Troycy”;
- 34) rd: AR II, ks. 13, s. 229-233, [tytuł:] „Mowa JmCi Pana Jakuba Sobieskiego krayczego koron-
nego, krasnostawskiego starosty na pogrzebie Stey pamięci W^o X² Krzyszofa Zbarawskiego
Koniuszego Koronnego w Krakowie u S^{tey} Troycy pochowanego w Roku 1627”;
- 35) Rm: ARm f. 91/4, s. 60-68, [tytuł:] „Mowa Jmci Pana Sobieskieg^o krayczego koronnego na
Pogrzebie Xcia Zbarawskiego koniuszego koronnego Miana R.P. 1630”;
- 36) Zm₁: BOZ 855, k. 52r-53r (s. 90-92), [tytuł:] „IN funere Ill^{mi} Ducis Christophori de
DzbaraŹ a quodam insigni Oratore Polono habita”;
- 37) Zm₂: BOZ 950, k. 302r-303r, [tytuł:] „MOWA NA Pogrzebie Xcia JmPana Zbarawskiego
KoniuŹe^o Koronne^o Przez JmP. Sobieskiego”;
- 38) zm₁: BOZ 823, k. 202r-205r (s. 405-411), [tytuł:] „Mowa tegoŹ Je^o Mći Pana Jakuba
SobieŹkiego na pogrzebie Xiążęcia Je^o Mći KrzysŹtofa ZbaraŹkiego koniuŹego koronnego
w Krakowie w KoŹściele S. Troycę”;
- 39) D₃: *Mówca*1668, s. 15-19, [tytuł:] *Tenże na Pogrzebie X. ZbaraŹkiego KoniuŹego Koron-
nego*”;
- 40) d₃: *Mówca*1683, s. 23-27, [tytuł:] *„Tenże na Pogrzebie X. ZbaraŹkiego KoniuŹego Koron-
nego”*.

W rekonstrukcji tekstu przyjęto istnienie trzech linii tradycji: A, B i C, przy czym założono, że już w hipotetycznym archetypie α występował zaburzający sens błąd: *z chwalebna* [25], czego konsekwencją jest jego przejmowanie przez kopie w różnych liniach i różne sposoby jego naprawy, dające wiele lekcji własnych.

Błędem znaczącym dla linii A jest brak ostatniego zdania z tradycyjnym zapraszaniem na żalony chleb, wieńczącym mowę z podziękowaniem od rodziny. Przekazy z linii B wyróżnia błąd w postaci braku: *jakiejŹi [wiary] ku panu* [12]. Natomiast błędem znaczącym dla linii C jest przekształcenie łacińskiego rzeczownika *stupor* w niedający sensu: *upór* (jest: *o upór* zamiast: *o stuporem* [4]). Towarzyszy mu błąd w wyliczeniu określeń (*kosztownych, odważnych* [36]), bowiem w większości przekazów pojawia się tu rzeczownik: (*kosztów* – BBaw f. 4, op. 1/1321 (Bw); *kosztów i* – PAU-PAN 2252 (P₂), PAU-PAN 1046 (P₁)), w pozostałych zaś albo brakuje tekstu (BCzart 373 IV (Cz₁)), albo kopiści wprowadzili poprawki w postaci pominięcia błędu (BCzart 1881 I (Cz₅)) lub wprowadzenia lekcji własnej (ARm f. 91/4 (Rm)).

Od hipotetycznego przodka A wywodzi się przekaz BOss 400 II (O_A) (jego liczne lekcje własne sugerują przekaz pośredniczący, którego istnienie podpowiadają inne stemmy) i przodkowie: A₁, A₂ i A₃. Przekaz BOss 400 II

(O_A) w miejscu błędu archetypu α daje jako jedyny lekcję zawierającą czasownik łaciński: *squalebunt* – co jest albo inteligentną poprawką kopisty, albo jedynym śladem prawidłowej lekcji, tylko przez niego dobrze odczytanej.

Świadcami istnienia A₁ są przekazy BOss 207 II (O₁) i BOssLwów 4502 (Os₄), których pokrewieństwo wskazuje błędy (*a bodaj aby póty stała* [24], *zaraz go i umilować musiał* [30], *sine invidia* [30], *na wszystkie kąty Korony Polskiej* [31], *i dla niesposobności* [39]), ich lekcje własne zaś wykluczają wzajemną zależność.

Od przodka A₂ wywodzi się dość liczna grupa rękopisów posiadających błąd znaczący w postaci braku: *do tej przyjaźni ubiegać [bezpiecznie]* [29]. Od przodka A₂ pochodzą bezpośrednio BOZ 950 (Zm₂) (z licznymi ubytkami) i PAU-PAN 2253 (P₃) oraz trzech hipotetyczni przodkowie: a₂, a₄ i a₆, którzy nie zostali odnotowani w aparacie.

Od przodka a₂ (błąd: *Toż się wzajem* [5]) pochodzi wprost BRacz 378 (R) oraz przodek a₄ – wspólny dla APP 45 t. 2 (Pt₁) i (przez a₈) dla: BJ 108 (J₁), BCzart 1651 IV (Cz₄), BOss 3581 II (O₅), a także przodka a₆ – wspólnego dla MNKraów 187 (m), BJ 90 (j). Przekazy wywodzące się od przodka a₄ łączy błąd (*odszłużyć umiał* [40]) oraz zaburzające sens przeczenie, przyjmujące postać: *nie raro, ale primo tych wieków exemplo* [15] w APP 45 t. 2 (Pt₁) i *nie raz – ba, primo! – tych wieków exemplo* w BJ 108 (J₁), BCzart 1651 IV (Cz₄), BOss 3581 II (O₅), co wskazuje ich możliwe bliższe pokrewieństwo (przodek a₈). Przekazy pochodzące od a₈ łączy błąd już w pierwszym zdaniu: *o wojnach pisał* [1].

Najsłabiej udokumentowane jest miejsce przekazów, dla których przyjęto istnienie przodka A₃. Po wyeliminowaniu kopii zależnych (od AR II, ks. 1 (Rd₁) pochodzi AR II, ks. 13 (rd), natomiast od *Mówca*1668 (D₃) – *Mówca*1683 (d₃), pozostała grupa pięciu przekazów: AR II, ks. 15 (Rd₂), AR II, ks. 1 (Rd₁), BOssLwów 240 (Os₂), BOss 2134 I (O₃), *Mówca*1668 (D₃). Jedyną cechą je łączącą jest pojawienie się w miejscu hipotetycznie zepsutym w α różnych form czasownika „słabiec” ([25]: *osłabieją* – BOss 2134 I (O₃), *osłabione* – AR II, ks. 15 (Rd₂), *lecz słabiej* – AR II, ks. 1 (Rd₁), *nie słabiej* – *Mówca*1668 (D₃)).

Linia B jest udokumentowana przez najmniej licznych świadków, obejmuje tylko osiem przekazów: BOss 401 II (O₂), BKórn 318 (K₂), BOZ 855 (Zm₁), BKórn 983 (K₄), BN 6640 (N), BOssLwów 2133 (Os₃), BPaw 203 (Pw) i AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁). Dwa z nich, BOss 401 II (O₂) i BKórn 318 (K₂), pochodzą bezpośrednio od B (ich liczne lekcje własne wykluczają wzajemną zależność), natomiast pozostałe – za pośrednictwem przodków B₁ i B₂. Błąd łączący B₁ (*to tylko szacował* [29]) i pominięcie zaimka *go* (*aniż kwartana / barziej aniż kwartana* [26]) występują w przekazach BN 6640 (N), BOssLwów 2133 (Os₃), BPaw 203 (Pw) i AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁) (możliwe jest bliższe pokrewieństwo trzech ostatnich, na co wskazuje lekcja: *przez wszystkie wieki* [36]). Natomiast przodek B₂, wspólny dla przekazów BOZ 855 (Zm₁) (z licznymi własnymi brakami) i BKórn 983 (K₄), charakteryzowała przejęta przez nie lekcja: *na tej pruskiej wojnie sam* [14].

Ostatnia, najbardziej rozbudowana linia tradycji wywodzi się od przodka C, a znalazły się w niej przekazy, których zależności dokumentują bardzo liczne wspólne lekcje. Od przodka C pochodzą C₁ i C₂. Świadkiem dla C₁ jest bezpośrednio od niego wywodzący się przekaz BCzart 373 IV (C₁) oraz dwa przekazy za pośrednictwem przodka C₃ – PAU-PAN 1046 (P₁) i BBaw f. 4, op. 1/1321 (Bw). Błędami znaczącymi są tu przede wszystkim wspólne opuszczenia: zdania (*[Pewienem ja tego ... domicilium]* [24]), fraz: (*[i equestris ordinis szranki]* [25], *[z jaką moją gorzkością]* [28], *[że jakiegoś miał sąsiada dobrego]* [29]), błędne określenie sejmku (*na sejmie przeszłym warszawskim* [26]), oraz inne błędy (np. *sigillum* [23]). Przodka C₃ i wywodzące się odeń przekazy charakteryzują np.: brak zdania (*bodajże tak szczęśliwie ... zatrzymała* [25]), brak (*[gemente tota Republica]* [5]), błąd (*z którym on radą* [15]) oraz określenie w podziękowaniach podczaszego Lubomirskiego wojewodą ruskim [36].

Przodek C₂ daje początek odgałęzieniu tradycji, w którym znalazły się głównie przekazy często ze sobą spokrewnione (zob. np. stemmy: 3 (mowa III), na s. 215, oraz 17 (mowa XVIII), na s. 381): BKórn 1195 (K₅), BOZ 853, AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂), BOssLwów 196 (os₁), BOss 3563 II (O₄), BCzart 1881 I (C_{z5}), BOss 1427 I (o₂). Błędem znaczącym jest tu przede wszystkim skażona, nigdy niewystępująca u Sobieskiego fraza w zdaniu zamykającym orację (*partem doloris z nim nieść / mieć / ferre raczyli* [41]), a także np. dodatki (*pozostanie jednak niustawająca w animuszach* [7], *takim mężem* [8], *chętnie to uczynili* [39]). Od C₂ bezpośrednio pochodzi kopia PAU-PAN 2252 (P₂) i przekaz ARm f. 91/4 (Rm), który ma tak wiele własnych lekcji, że niektóre fragmenty stają się parafrazą tekstu. Od C₂ pochodzi także przodek c₂, który do długiej już listy miejsc skażonych u swoich poprzedników dokłada jeszcze błąd znaczący (*fundacją* [4]). Przekazy pochodzące od c₂ nie zostały odnotowane w aparacie.

Bezpośrednio od c₂ pochodzą: BKórn 1195 (K₅) (który daje jako lekcję własną wersję prawidłową i wersję błędną z tej linii: *latwiej o stuporem aniżeli o fakundiam, o upór aniżeli o fundacją* [4]), BOZ 823 (zm₁) i AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂) (stale ze sobą spokrewnione, których bliższego pokrewieństwa w tym przypadku jednak nie widać) oraz skażony licznymi własnymi błędami BCzart 1881 I (C_{z5}) (np. *[weźmie snadnie tę prowincyją na się niustawająca]* [7], *monens* [23], *jemu to właśnie służyło* [18]), od którego jest wprost zależny BOss 1427 I (o₂). Od c₂ pochodzi też c₄ – wspólny przodek dla BOssLwów 196 (os₁) i BOss 3563 II (O₄) (np. *ono powiedział* [1]).

Fragment wstępu mowy z rękopisu BCzart 2731 III (C_{z6}) jest tak krótki, że nie zawiera żadnych cech pozwalających umieścić ten przekaz w stemmie.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), AR II, ks. 1 (Rd₁), AR II, ks. 15 (Rd₂), BCzart 373 IV (C_{z1}), BOssLwów 2133 (Os₃), BOss 2134 I (O₃), BOssLwów 240 (Os₂), BOssLwów 4502 (Os₄), BPaw 203 (Pw), BN 6640 (N), AHWilno 2/40 (H₁), BKórn 983 (K₄), BKórn 318 (K₂), BBaw f. 4, op. 1/1321 (Bw), PAU-PAN 1046 (P₁), BOss 401 II (O₂), BOss 207 II

(O₁), BOZ 855 (Zm₁), PAU-PAN 2252 (P₂), D₃, BOZ 950 (Zm₂), ARm f. 91/4 (Rm), PAU-PAN 2253 (P₃). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

że ten był w srogich żalach dobrze wyćwiczony – O_A, Rd₁, O₂, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, Rm, D₃; *że ten w srogich żalach był dobrze wyćwiczony* – Cz₁, Bw, P₁; *ten był dobrze w żalach srogich wyćwiczony* – O₃; *że ten był w srogich żalach wyćwiczony dobrze* – Rd₂; *że ten był w srogich żalach, smutku nieznośnym dobrze wyćwiczony* – H₁

owo napisał – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, Os₃, O₃, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₁; *ono napisał* – O₂, O₁, Zm₁, P₂, D₃; *to napisał* – Zm₂, Rm, P₃ [skreślone: *ono*, nadpisane: *to*; skreślone: *powiedział*, nadpisane: *napisał*]

loquuntur – Σ; *coguntur* – Rm

2

człowiekowi afekt odejmować chciał – Σ; *człowiekowi odejmować chciał afekt* – Os₃; *bowiem człowiekowi afekt odejmować chciał* – Zm₁

mu – Σ; w O₃ brak

3

jego druga umbra, która go – za: Rd₂, Rd₁, Cz₁, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *jego jako druga umbra, która go* – O_A; *druga umbra, którego* – O₂; *druga umbra jego, która go* – O₃

we wszystkich sprawach – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁; *we wszystkich* – Rd₁, O₁; *we wszystkim* – Os₄; *we wszystkich sprawach jego* – D₃; w Rm brak

tak w pociechach, jako i w żalach – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, Os₃, O₃, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, Bw, P₁, D₃; *w pociechach, jako i w żalach* – P₂; *tak w pociechach i w żalach* – O₂; *tak w pociechach, jako i żalach* – O₁, Zm₁, K₂; *tak w pociechach, jako żalach* – Zm₂; *tak w pociesznych, jako i w żalonych* – P₃; *tak w pociechach, jako i żalach prosequitur* – Rm

berłom królewskim – Σ; *królewskim najwyższym berłom* – N

trudno – Σ; w H₁ brak

4

Prawda – za: Pw, N, Bw, P₁, Rd₂, Cz₁, Rm, O₂, Os₃ [*Praw{..}*], O₃, H₁, Zm₂, K₄, D₃, K₂, P₂; *Prawdać to* – O_A; *Prawdać* – Rd₁, O₁, Os₄, Os₂, Zm₁, P₃

ma u nas rozum – O_A, Rd₁, Pw, N, Bw, K₂, P₁, Os₃, Cz₁, O₂, O₃; *ma rozum u nas* – Rd₂, O₁, Os₄, Zm₁, P₃; *ma rozum* – Rm, Zm₂; *u nas rozum ma* – Os₂, K₄, D₃; *rozum ma u nas* – P₂; *u nas ma rozum* – H₁

swoje starszeństwo – O_A, Rd₁, Pw, N, H₁, Bw, P₁, Os₃, Rd₂, Rm, O₁, Os₄, Zm₁, P₃, Os₂, Zm₂, K₄, D₃, P₂; *starzeństwo* – Cz₁; *swoje stanowisko* – O₂; *swoje starostwo* – O₃; *starszeństwo swoje* – K₂

pod czas jakoś się chce rebelizować – O_A, Rd₂, Cz₁, K₂, Bw, P₃, P₁, Rd₁ [*jako*], O₁, H₁, Os₂, Os₄, Pw, K₄, Zm₁, N, D₃; *pod czas jakoś się rebelizować* – O₂; *pod*

czas nie chce abdykować – Os₃; *pod czas jakós chce rebelizować* – Os₃; *chce się jakości rebelizować* – Zm₂; *pod czas chce się rebelizować* – P₂; *się pod czas chce rebelizować* – Rm

żal swoją ciężkością – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *żal ciężkością swoją* – Rd₁; *swój ciężkością* – O₃; *żal z swoją ciężkością* – N, D₃

aniżeli najcięższą – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *niźli najcięższą* – O₃; *aniżeli największą* – O₁; *aniżeli jaką największą* – Zm₁; *niź najcięższą* – Zm₂

spiritus i zmysły nasze przyciśnie – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, O₃, O₁, Os₄, N, Bw, P₃, P₁; *spiritus i zmysły nasze przyciska* – Rd₁; *spiritus i zmysły przyciągnie i ściśnie* – P₂; *zmysły nasze przyciśnie* – Os₃, Os₂, Pw, H₁, D₃; *siły i zmysły nasze przyciśnie* – Zm₁, K₄; *spiritus i zmysły przyciśnie* – Zm₂; *spół* [słowo nieodczytane] *i zmysły nasze przyciśnie* – K₂; *spiritus i zmysły pociągnie i ściśnie* – Rm

już tam łatwiej – Σ; *a już tam łatwiej* – Zm₂; *już tu łatwiej* – H₁

stuporem – O_A, Rd₁, O₂, Os₂, Pw, Zm₁, D₃, Rd₂, Os₃, O₁, Os₄, P₃, N, H₁, Zm₂, K₂; *stupor* – O₃, K₄; *upór* – Cz₁, Bw, P₂, P₁, Rm

aniżeli o fakundyją – O_A, Rd₁, O₂, Os₂, H₁, Zm₁, D₃, K₄, K₂, Bw, P₂, P₁, Zm₂; *aniż o facundiam* – Rd₂, Os₃, O₁, Os₄, P₃, N, Pw; *ani o fakundyją* – Cz₁; *niż o facundias* – O₃; *niż o fakundyją* – Zm₂; *niż o perorę* – Rm

o lży aniżeli o słowa – O_A, O₁, Os₄, K₄, Zm₁, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, Pw, N, H₁, Zm₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *o lży niź o sławę* – O₃, K₂; *o lży aniż o słowo* – Os₂, D₃ [niź]

5

Toż – O_A, O₁, Os₄, Os₂, Bw, P₁, Rd₂, Os₃, Rm; *Toć* – O₂, Pw, K₄, P₂, Cz₁, O₃, N, Zm₁, Rd₁, Zm₂, P₃, D₃ (war.); *To* – K₂, H₁

każdemu z W[asz]m[os]ciów moich M[ilos]ciwych Panów – rozumiem – O_A, O₂, Pw, O₁, Os₄, K₂; *podobno każdemu z WM MMPP* – rozumiem – K₄; *z WM mym MMPP* – rozumiem – P₂; *z WMciów moich Mciowych Panów i Braci* – rozumiem – Cz₁; *rozumiem, każdemu z WM MM Państwem* – O₃; *rozumiem, każdemu z WM MMPP* – N, H₁; *z WM MMP* – rozumiem – *każdemu* [nadpisane] – Zm₁; *każdemu – rozumiem* – z WM MMP – Os₂; *każdemu z WM MMPanów i Braci* – rozumiem – Bw, P₁ [Braciej]; *każdemu z WM MMPP w rozumie* – Rd₁; *każdemu z WMciów Moi M Panowie* – Rd₁; *każdemu z WM MMPP* – P₃, D₃; *z Wmciów każdemu moich MMPP* – Os₃; *każdemu i z WM MMP* – Zm₂; *dzisiaj z WM MM Panami* – Rm

kórzyscie się do tego oplakanego aktu stawić raczyli – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, K₂, Bw, P₂, P₁; *kórzyscie się do tak oplakanego aktu stawić raczyli* – Rd₁, Zm₁, K₄; *kórzyscie do tego oplakanego aktu stawić się raczyli* – O₃; *kórzysmy się do tego oplakanego aktu stawić raczyli* – N; *kórzyscie się do tego oplakanego aktu stawili* – P₃, Rm, D₃; *kórzyscie się do tego aktu oplakanego z łaski, ochoty i powinnej powinności stawić raczyli* – H₁; w Zm₂ brak

wspomniawszy bowiem sobie – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₁ [albowiem], Zm₂, Bw, P₂, P₁, Rm, D₃; *wspomniawszy sobie bowiem* – K₄, P₃; *i wspomniawszy bowiem sobie* – K₂; *wspomniawszy sobie* – H₁

kogośmy dopiero – Σ ; *kogośmy teraz stracili i* – Rd₁; *kogośmy dopiero utracili i* – Rm

cośmy w ojczyźnie swej stracili – za: Rd₂, Cz₁, O₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃, Rd₁; *cośmy i w ojczyźnie swej stracili* – O_A; *cośmy w ojczyźnie swej straciła* – Os₃; *cośmy w ojczyźnie stracili* – O₃, Os₂; *cośmy co ojczyźnie swej stracili* – O₁; *cośmy w ojczyźnie naszej stracili* – Zm₁; *cośmy w ojczyźnie* – K₄; *cala Rzeczypospolita ciężko ingemiscit tej stracie* – Rm

gemente tota Republica – O_A, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₂, P₃, D₃; *gementiae tota Repub.* – Rd₂; *gemente Repub.* – P₂; *nemente tuba Republica* – Zm₂; *gemente tota Republica stracili* – K₄; w Cz₁, Bw, P₁, Rm brak

a któreż na to serce – O_A, Rd₂, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *a któreż serce* – Rd₁; *o któreż na to serce* – Cz₁; *a które to serce* – Zm₁; *któreż na to serce ludzie, choćby było kamienne, molli gemitu takiego Patriae civem* – Rm

byle było człowiecze, nie skamienieje – O_A, Rd₁, Cz₁, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Zm₂, K₂, Bw, P₂, P₁; *byleby było człowiecze, nie skamienieje* – Rd₂; *byle było człowiecze, nie skamieniało* – O₂; *było człowiecze, nie skamienieje* – Os₃; *byle człowiecze było, nie skamienieje* – Pw, N; *byle człowiecze, nie skamienieje* – Zm₁, H₁, D₃; *człowiecze nie skamienieje* – K₄; *byle było człowiecze nie zakamiałe* – P₃; *oplakiwać nie będzie* – Rm

6

był Pan Bóg – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₂, Bw, P₃, P₁, D₃; *był Bóg* – Os₃, Zm₂; *Pan Bóg* – Zm₁, K₄, P₂, Rm

aby ten zacny książę – O_A, Rd₂, Os₃, Os₂, Pw, N, [kolejne rkpsy: *to zacne*] Rd₁, O₃, O₁, Os₄, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂; *aby tak zacne Książę* – Cz₁, Bw, P₂, P₁, D₃; *aby ten był zacny Książę* – O₂; *ten znaczny Książę* – P₃; *ażeby zacny i znaczny z cnót ś.p. Książę Jmc* – Rm

swym życiem – za: Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, D₃; *swym cnym życiem* – O_A; *z swym życiem* – Cz₁, Bw, P₁; *cnem życiem* – O₃; *z wyżyciem* – O₁; *którego teraz invida fata* – Rm

wysokiemi cnotami i wielkiemi zasługami swemi – O_A, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *wysokiemi cnotami, wielkiemi zasługami swemi* – Rd₂; *i wysokiemi cnotami, i wielkiemi zasługami* – Os₃; *wielkiemi cnotami, wielkiemi zasługami* – O₃; *z wysokimi cnotami i wielkiemi zasługami* – O₁; *uspaniałymi i wysokiemi swemi usługami* – Zm₂; *z oczu naszych wzięły* – Rm

mógł się nam ustawicznie przypominać – Σ ; *zawsze nam był viues interpres w oczach naszych* – Rm

7

Ale że go sobie niebo vendicavit – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁; *Ale go sobie vendicavit* – Os₃; *A że go sobie niebo vendicavit* – Zm₁; *Ale że go niebo sobie vindicavit* – Zm₂, D₃; *Ale że go sobie niebo vindicavit* – K₂, Bw, P₁; *A że go sobie niebo vindicuit* – K₄; *Ale że go niebo sobie vendicavit* – P₃, P₂; w Rm brak do: *Chociażbyśmy o nim zamilczeli*

a ziemia i na ziemi ojczyzna nasza – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁; *a ziemia i na ziemi ojczyzna* – O₃, D₃; *a ziemia i na ziemi* [tu dopisek nieczytelny] – Zm₁; *bo ziemia i na ziemi ojczyzna nasza* – K₄

podobno go niegodna była – O_A, Rd₂, Cz₁, O₁, Os₄, K₄, D₃, Rd₁, O₂, Os₃, H₁, K₂, P₂; *już podobno niegodna go była* – O₃; *niegodna go była* – Os₂; *podobno niegodna była* – Pw, N, P₁; *podobnego godna nie była* – Zm₂; *podobno i niegodna była* – Bw; *podobno nie była onego godna* – P₃; w Zm₁ brak do: *chociabyśmy o nim zamilczeli*

choć byśmy o nim – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *choć byś o nim* – O₂; *chociabyśmy o nim* – Zm₁; *chociabyśmy o nim i* – N; *choć byśmy tedy o nim i* – H₁

weźmie snadnie tę prowincyją na się – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₁, Os₂, Os₄, Pw, D₃; *weźmie snadnie tą powinnością naszą* – Cz₁, P₁; *weźmie snadnie na się tę prowincyją* – Os₃; *weźmie snadnie tę provincias* – O₃; *weźmie tę prowincyją na się* – N; *weźmie snadnie tę prowincyją* – Zm₁, K₄; *wezmą snadnie te prowincyje nasze* – Zm₂; *weźmie snadnie tę prowincyją naszą* – K₂; *weźmie snadnie tą powinnością roslą* – Bw; *weźmie snadnie na się tę prowincyją* – P₃, H₁; w P₂, Rm brak do: *pozostanie jednak w animuszach*

nieustawająca w animuszach – O_A, Cz₁, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₁, Rd₂, Rd₁, O₂; *nie ustawa ją w animuszach* [odczytanie niepewne] – Os₃; *ustawiczna w animuszach* – O₃; *nieustawającą* – Zm₁, D₃; *nieustawające w językach* – Zm₂; *nieustawającą w językach* – P₃; *pozostanie jednak nieustawająca w animuszach* – P₂, Rm

w językach, w piórach ludzkich – O_A, Cz₁, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, K₄, K₂, Bw, P₁; *w językach, piórach ludzkich* – Rd₂; *w piórach i językach ludzkich* – Rd₁; *w językach ludzkich, w piórach* – O₂; *w piórach, w językach ludzkich* – Os₃; *w piórach ludzkich* – O₃; *w językach, w piórach ludzkich* – Zm₁; *piórach, animuszach ludzkich* – Zm₂; *animuszach i w piórach ludzkich* – P₃; *i językach ludzkich* – P₂, Rm; *w językach i piórach ludzkich* – H₁, D₃

ta go poda na podziw obcym – za: Rd₂, Cz₁, O₂, Os₂, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₁, D₃; *ta gospoda na podziw obcym* – O_A; *ta go poda obcym na podziw* – Rd₁; *ta go poda na dziw obcym* – Os₃; *ta go poda obcym na podziw* – O₃; *ta go poda na pamięć obcym* – O₁, Os₄; *tak go poda na podziw obcym* – Zm₁; *tegoż podadzą na podziw obcym* – Zm₂; *ta go poda na podziw swoim* – P₃; *że ta go poda obcym na podziw* – P₂; *jego ta go poda obcym na podziw* – Rm

swoim na przykład – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, Os₂, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₁, D₃, Rd₁, Os₃, O₁, Os₄, Zm₁, P₂; *obcym na przykład* – P₃; *na przykład swoim* – Rm; w O₃, Zm₂ brak

8

Szczycić się ozdobą taką – za: Rd₂, O₂, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₁, K₄; *A szczycić się ozdobą taką* – O_A, Zm₂, P₃; *Szczycić się taką ozdobą* – Rd₁; *Szczycić się* – Rm; *I szczycić się* – O₃; *Szczycić się się ozdobą taką* – K₂; *Szczycić się olim* – P₂; *Szczycić się ozdobą* – H₁; w Cz₁, Bw, P₁, D₃ brak do: *zajrzeć go nam*

teraźniejszy wiek przed inszemi wiekami nie przestanie – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₂, K₄, K₂, P₃; *teraźniejszy wiek takim mężem przed inszymi wiekami nie przestanie* – P₂; *teraźniejszych wieków przed inszymi wiekami* – Os₃; *teraźniejszy wiek przed innemi wiekami ozdobą taką nie przestanie* – O₃; *teraźniejszy wiek przed inszemi nie przestanie* – Zm₁; *takim mężem przed inszemi wiekami będzie* – Rm; *teraźniejszy wiek przed wiekami przyszłemi nie przestanie* – H₁

zajrzeć go nam – Σ; *zajrzeć tego nam* – Rd₂; *i zabranego z tego świata* – Rm
gdzieś i sera posteritas będzie – O_A, Rd₁, O₂, O₁, Os₄, Zm₂, P₃, Rd₂; *i sera posteritas będzie* – Cz₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₁, D₃; *gdzieś sera posteritas będzie* – Os₃, Pw, N, H₁; *gdzieś i sama posteritas będzie* – O₃; *gdzieś i sera posteritas* – Os₂; *sera posteritas będzie* – P₂; *mortis tributo nomen laudesque manebu[t]*. *Będzie nam go invida posteritas* – Rm

choć to były – za: Cz₁, O₁, Os₂, Os₄, K₄, K₂, Bw, P₁, D₃, P₃; *choć to był* – O_A; *choćby to były* – Rd₂, O₃; *choć były* – Rd₁; *choćiaż to były* – P₂, Rm; *choć to było* – O₂, Os₃, Pw, N; *choćby to było* – Zm₁; *choćby były* – Zm₂; *choćia te były* – H₁
w oczach naszych – za: Cz₁, H₁, O₁, Os₂, Os₄, K₄, K₂, Bw, P₁, D₃, P₂, Rm, O₂, Os₃ [naszy], O₃, Pw, N, Zm₁; *i w oczach naszych* – O_A, Rd₂; *w oczach* – Rd₁; *w sercach naszych* – Zm₂; *breves et infausti w oczach naszych* – P₃

breves et infausti amores – Σ; *breves et fausti amores* – Os₃; *ann{ }i* [nieczytelne] – P₃

9

ci ja to dobrze – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₂, Bw, P₃, P₁; *ja to* – Rd₁; *ci to dobrze* – O₃; *to dobrze* – Zm₂; *ci ja dobrze* – K₄, P₂, D₃; *dobrze to* – Rm

że sprawy i cnoty jego wyliczać – za: Rd₂, Os₄, Zm₁, K₄, Rm, D₃, P₃, P₂; *że z prawdy cnoty jego wyliczać* – O_A, Os₂, N, Pw; *że cnoty i sprawy jego wyliczać* – Rd₁; *że i sprawy, i cnoty jego wyliczać* – Cz₁; *że sprawy, cnoty jego wyliczać* – O₂, Os₃; *że sprawy jego wyliczać* – O₃; *że sprawy i cnoty jego wyliczyć* – O₁; *że prawdy jego cnoty wyliczać* – Zm₂; *sprawy i cnoty jego wyliczać* – K₂; *że i z prawdy, i z cnoty jego wyliczać* – Bw, P₁; *że cnoty tego zacnego Książęcia wyliczać* – H₁

nic nie jest inszego – O_A, O₃, Os₄, P₂, D₃, Pw [insza]; *nie jest nic inszego* – Rd₂, Cz₁, Zm₁, K₄, K₂, P₃, Zm₂ (war.); *nic inszego nie jest* – Rd₁, O₁; *nie jest inszego* – O₂; *nie jest insza* – Os₃, N; *nie jest inszego* – Os₂, Bw, P₁; *nie jest insza potrzeba* – H₁; w Rm brak

jedno i w ojczyźnie samej – O_A, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₂, Bw, P₁; *jedno w ojczyźnie samej* – Rd₂, Zm₁, O₁, Os₄, D₃, Pw, H₁, K₄ (war.); *jedno i ojczyźnie samej* – Os₃; *jedno w ojczyźnie naszej* – O₃; *jedno i w ojczyźnie naszej* – K₂, P₂; *i jedno w ojczyźnie samej* – N; *jedno i ojczyźnie* – Zm₂; *jedno w ojczyźnie* – P₃; *jest to świeże ojczyźnie* – Rm

i w każdym z nas – O_A, Rd₁, Cz₁, O₂, Rd₂, Zm₁, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, H₁, K₄, Bw, P₂, P₁; *i w każdym zaś* – Os₂; *i w nas wszystkich* – N; *i w nas każdym* – Zm₂; *i w nas samych* – K₂; *każdego z nas* – P₃; *i w każdym* – D₃; w Rm₄ brak

srogie rany odnawiać – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *srogie rany odnawia* – Os₃; *srogie żale odnawiać* – O₁, Os₄; *odnowić ranę* – Rm

a najszersze w pozostałym bracie – O_A, Os₂, O₂, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₁, D₃; *A najszersze w pozostałym bracie* – Rd₂; *najszersze w pozostałym bracie* – Rd₁; *a najszersze w pozostałym siostrzanku* – Cz₁; *i najszersze w pozostałym bracie* – O₁, P₂; *a największe w pozostałym bracie* – Os₃; *a szersze w pozostałym bracie* – O₃; *i szersze w pozostałym bracie* – Os₄; *a najszersze w pozostałym bracie szczęściu* – Bw; *najszersze jednak w pozostałym bracie* – Rm

Ks[iążę]ciu Jego M[os]ci Panu krakowskim – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, Os₂, Os₄, Pw, N, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *Jego Mci Książęciu Wiśniowieckim* – Cz₁; *JMPanu krakowskim* – O₃, Rm [*JMci Panu*]; *KsJMci Panu krakowskiemu* – O₁, Zm₁ [*JKsM*]; *Ksciu Zbaraskim, panu krakowskim* – Zm₂; *Książęciu JM krakowskim* – K₄, K₂; *w Księciu JegoMci Panu krakowskim* – H₁

animae dimidium – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, O₁, Os₂, Os₃, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *dimidium animae* – Os₃, Pw, N, H₁, D₃

ba, rzekę – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Pw, H₁, Zm₁, Zm₂, K₂, P₃; *ba, rzekę jakoby* – Cz₁, Bw, P₂, P₁; *bo rzekę* – Os₄; *tu rzekę* – N; *a rzekę* – K₄; *ba, rzekę coś* – D₃; w Rm brak

więcej – Σ; w Rm brak

jakoby siebie samego straciwszy – O_A, Rd₂, O₂, Os₂, Pw, N, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, D₃; *jako siebie samego straciwszy* – Rd₁, O₁, Os₄; *samemu siebie straciwszy* – Cz₁, P₁, O₃, Bw; *siebie samego straciwszy* – Os₃, P₂; *śmierci brata swego* – Rm; *jakoby samego siebie straciwszy* – H₁

ledwo mu – Σ; *ledwie sam* – Rm; *ledwo* – D₃

10

Lecz że zmarłych wielkich ludzi – za: Rd₁, Cz₁, Os₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *Lecz że zmarłych ludzi wielkich* – O_A, O₂; *Lecz iż zmarłych ludzi* – Rd₂; *Lecz zmarłych ludzi wielkich* – Os₃; *Aleć że ludzi wielkich zmarłych* – O₃; *Lecz iż zmarłych wielkich ludzi* – O₁, Os₄, D₃; *Lecz zmarłych wielkich ludzi* – Pw, N, K₂; *Lecz zmarłych ludzi* – Zm₁; *Lecz że zmarłych ludzi* – Zm₂; *Lecz zmarłych wielu ludzi* – K₄; *Lecz umarłych wielkich i zacnych ludzi* – H₁

od nas wdzięczność – za: Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₁, Rm, D₃; *od nas większa wdzięczność* – O_A; *nas wdzięczność* – Os₂; *wdzięczność od nas* – P₂

jedno postępów i wielkich dzieł ich – za: Rd₂, Cz₁, O₂, O₁, Pw, H₁, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *jedno postępów i wielkich ich dzieł* – O_A, Rd₁; *jedno postępów wielkich dziełnych* – Os₃; *jako z postępów i wielkich dzieł ich* – O₃; *tylko postępów i wielkich ich dzieł* – Os₂; *jedno postępów i wielkich dzieł* – Os₄; *jedno postępów i wielkich dziełach* – N; *jedno w postępkach i wielkich dziełach ich* – Zm₁; *jedno wielkich dzieł ich* – Zm₂; *jedno postępów i wszystkich dzieł* – K₄; *jedno postępów i wielkich dzieł onych* – Rm

gorzka, recordatio – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₂;
gorsza – Os₃; *gorzka rekordacja* – O₃, Zm₁, Zm₂, Bw, P₃, P₁; *wielka recordatio*
 – Os₂; *amara recordatio* – Rm

też i teraz – O_A, K₄, Rd₂, O₂, O₁, Os₄, N, Zm₁, K₂, P₃, Zm₂ [tąż]; *toż i teraz*
 – Rd₁, Os₃, Pw, D₃; *tak i teraz* – O₃; *jest i teraz* – Os₂; *toż i teraz nam* – P₂, Rm;
toż i teraz – H₁; w Cz₁, Bw, P₁ brak

oddać tej duszy cnej przystoi – O_A, K₄; *tej cnej duszy oddać przystoi* – D₃
 (war.); *oddać tej cnej duszy przystoi* – N, O₂, Pw, Zm₂, K₂, P₃ (war.); *oddać cnej*
tej duszy przystoi – O₁, Os₄ (war.); *oddać cnej dusze tej jego przystoi* – Rd₂; *cnej*
tej duszy przystoi – Rd₁; *oddać tej cnej duszy przyszło* – Os₃; *tej duszy oddać*
przystoi – P₂, Rm; *tej duszy przystoi* – O₃; *oddać tej duszy przystoi* – Os₂, Zm₁;
tej cnej duszy przystoi – H₁; w Cz₁, Bw, P₁ brak [ponieważ wszystkie przekazy
 linii C mają lekcje błędne ze względu na ubytki, w sytuacji wyboru między
 dwiema liniami: A i B wydawcy uznali za warianty wszystkie te lekcje, które
 zawierały pięć poprawnych elementów: *oddać, przystoi, duszy, cnej, tej*, bez
 względu na ich szyk]

11

A lacno to wspomnieć – O_A, Cz₁, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, P₃, P₂,
 Rm, D₃; *A lacno to pomnieć* – Rd₁, Os₃, Zm₂; *Ale lacno to wspomnieć* – Rd₂;
Łacno to wspomnieć – O₂; *A ledwo to wspomnieć* – O₃; *A lacno te wspomnieć* –
 K₂; *przypomnieć, a lacno to wspomnieć* – Bw, P₁

co tak w świeżej pamięci – O_A, Rd₂, Cz₁, O₃, Os₂, N, Bw, P₃, P₁; *co w tak*
świeżej pamięci – Rd₁, O₂, Os₃, Pw, H₁, K₄, K₂, D₃ (war.); *w tak świeżej pamięci*
 – Zm₂, P₂; *co tak w świeżej* – O₁, Os₄; *co w tak pamięci* – Zm₁; *świeżej pamięci*
 – Rm

i prawie przed oczyma naszymi jeszcze jest – O_A, Cz₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁,
 K₄, K₂, Bw, P₂, P₁; *a prawie przed oczyma naszymi jeszcze jest* – Rd₂, Os₃, O₁,
 Rm; *i prawie jeszcze jest przed oczyma naszymi* – Rd₁; *i prawie przed oczyma*
naszymi jest – O₂, Zm₁; *prawie przed oczyma naszymi jeszcze jest* – O₃; *a prawie*
przed oczyma jest – Zm₂; *i prawie przed oczyma naszymi jest jeszcze* – P₃; *a*
prawie przed oczyma naszymi jest – D₃

12

Krótki ten, według – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, Pw, N, K₄, Bw, P₃, P₂,
 P₁, Rm, D₃; *W pamięci krótki ten, według* – O₁; *Pamięci krótki ten, według* – Os₄;
Krótki ten tak, według – Zm₁; *Każdego że krótki, według* – Zm₂; *Krótkiej ten,*
według – K₂; *Który ten, wedle* – H₁

i potrzebny Rzeczypospolitej żywot jego – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₁, Os₄, Pw, K₂;
i potrzeby Rzplitej żywot jego – Cz₁, K₄, H₁, Bw, P₂, P₁, Rm (war.); *i potrzeby*
Rzplitej czynił – Os₃; *i według potrzeby Rzplitej żywot jego* – O₃; *i potrzebnej*
Rzplitej żywot jego – Os₂, N; *i potrzebny żywot Rzplitej jego* – Zm₁; *a potrzebny*
Ojczyźnie żywot jego – Zm₂; *i potrzebny żywot jego Rzplitej* – P₃; *a potrzebny*
Rzeczypospolitej żywot jego – D₃

a cóż inszego był, jedno – za: Rd₂, Cz₁, O₂, O₁, Os₄, Pw, N, Zm₂, Bw, P₃, K₂, P₂, P₁, Rm, D₃; *A cóż inszego był, tylko* – O_A, Rd₁, O₃, Os₂, K₄; *a cóż inszego byli, jedno* – Os₃; *a co inszego był, jedno* – Zm₁; *cóż inszego był, jedno* – H₁

jakiejsi wiary ku panu – O_A, Rd₂, Rd₁, O₁ [jakiejsi], Os₂ [jakiści], Pw [jakiejs], Zm₂, Bw [jakiej], P₂ [jakiści], P₁; *wiary ku panu* – Cz₁, Rm; *jakisi ku panu* – O₂, Os₃ [jakiesz], N [jakis], H₁ [jakiejs]; *jakis wiary ku Panu Bogu* – O₃; *jakiści wiary ku Bogu* – Os₄ [było: Panu; poprawka: Bogu]; *jakiejsi* – Zm₁; *ku* – K₄; *takiej ku Panu Bogu* – K₂; *jakiz ku panu wiary* – P₃; *wiary jakis ku panu* – D₃

miłości ku ojczyźnie perpetuus actus – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₁, Zm₂, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *ku miłości ojczyzny perpetuus actus* – K₄; *miłości ku ojczyźnie actus* – Rm; *miłości ku ojczyźnie per puro actus* – H₁

13

Każdy go z W[asz]m[os]ciów – O_A, Rd₂, Cz₁, O₃, Os₄, Zm₂, K₂, P₃, P₂, Rm; *Każdy z Wmciów* – Rd₁, O₂, Os₃, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₁, D₃, Bw [skreślone: go]; *Każdy go* – O₁; *Każdy to z Wm* – K₄; *Każdego z Wmciów* – P₁

właśnie utraque civem znal – O_A, Rd₂, O₂, Os₂, Pw, H₁; *właśnie in utraque civem znal go* – Rd₁; *verum civem znal* – Cz₁; *właśnie utramque civem znal* – Os₃; *właśnie utrinque bonum civem znal* – O₃; *życzliwym verumque civem znal* – O₁; *civem znal* – Os₄; *właśnie utrumque civem znal* – N; *utrumque civem znal* – Zm₁, Bw, P₁; *właśnie go utrumque civem znal* – Zm₂; *doskonale znal* – K₄; *właśnie civem bonum znal* – K₂; *właśnie go utraque civem znal* – P₃; *utraque civem znal* – P₂; *utraque Minerva znal qua civem quam patrem* – Rm; *znal go civem* – D₃

14

Była dziedziczna – Σ [za: Rd₂]; *Była wdzięczna* – O_A; *dziedzica* – O₂

i od onych zacnych książąt – O_A, Os₃, Pw, N, K₄, Os₂; *od onych zacnych książąt* – Rd₂, O₁, D₃, Os₄; *i onych zacnych książąt* – Rd₁; *i od innych zacnych książąt* – Cz₁, P₂, P₁, Bw; *i od inszych książąt* – Rm; *i od innych książąt zacnych* – O₂; *onych zacnych książąt* – O₃; *i od nich żadnych książąt* – Zm₁; *i od onych wielkich bohaterów* – Zm₂; *i od zacnych książąt zacnych* – K₂; *i od onych znacznych książąt* – P₃; *i od owych zacnych książąt* – H₁

i wielkich bohaterów przodków swoich – O_A, Os₃, Pw, N, K₄, Cz₁, P₂, P₁, Bw, Rm, O₂, O₃, O₁, D₃, Os₄, Zm₁, K₂, P₃; *wielkich bohaterów przodków swoich* – Rd₂, Rd₁, H₁; *i wszelkich bohaterów przodków swoich* – Os₂; *i zacnych książąt* – Zm₂

w rycerskich sprawach dzielność – O_A, Rd₂, Rd₁, Os₃, O₁, Os₂, O_N, H₁, Pw, Os₄, K₂, P₃, Cz₁, Bw, P₁, D₃; *w rycerskich sprawach dzielności* – O₂; *w sprawach rycerskich dzielność* – O₃; *w rycerskich dziełach dzielność* – Zm₁, K₄; *dzielność w rycerskich sprawach* – Zm₂; *w rycerskich dziełach i sprawach dzielność* – P₂; *w rycerskich sprawach i dziełach jego dzielność* – Rm

za Michałem do Multan – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁ [Michailem], O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, Bw, P₂, P₁, Rm, D₃; *zaniechałem do Multan* – Zm₁; *z Michałem do Multan* – Zm₂; *za Michałem do Wołoch* – P₃; w K₂ brak do: *z KJM w Moskwie pod Smoleńskiem*

oświadczył – O_A, Zm₂, P₃, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₁, Bw, P₁, Rm, K₄; *oświadczał* – Cz₁; *oświadczyły* – D₃; w Os₄, K₂, P₂ brak

na wojnie – za: Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₁, Bw, P₁, Rm, K₄, Cz₁, Os₄; w O_A, Zm₂, K₂, P₂, P₃ brak; w D₃ brak do: *współ z Ksciem JMP krakowskim*

z J[ego] K[rólewską] M[ością] w Moskwie pod Smoleńskiem – za: Os₂, Rd₁, Os₄, N, Zm₁, K₄ [Królem JMP], K₂ [KJM]; *JKM w Moskwie pod Smoleńskiem* – Rd₂, O₃, O₁, Pw; *w Moskwie JKM pod Smoleńskiem* – O_A; *do Moskwy z Królem JM* – Cz₁; *JKM i Moskwie pod Smoleńskiem* – O₂; *z Królem JMo Moskwę pod Smoleńskiem* – Os₃; *w Moskwie z Królem JM pod Smoleńskiem* – Zm₂; *do Moskwy z JKMcią* – Bw, P₁; *z KJM pod Smoleńskiem w Moskwie* – P₃; *do Moskwy z Jego KMcją pod Smoleńskiem* – Rm; *z JKM pod Smoleńskiem* – H₁; w P₂ brak

oświadczył – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, Rm; *oświadczał* – Bw, P₁; w Zm₁ brak do: *i teraz na tej pruskiej wojnie sam*

na orywińskiej – za: O₁ [Oriniskiej], Os₂, Os₄, Pw, N, K₄, P₃, P₂; *na orywińskiej* – O_A [Orywińskiej]; *na orywińskiej* – Rd₁, H₁, Os₃, Os₃, K₂; *na borywińskiej* – Zm₂; *na ormwińskiej* – Rd₂; *na kozińskiej* – Cz₁; *na orlińskiej* – O₃; *za orywińskim* – Bw; *za orywińskim* – P₁; *na orienckiej* – Rm [orientkiej]

Deulet Gerejowi – za: N [Deuletgierowi]; *Deuletgeretowi* – O_A; *Dewlet Gerejowi* – O₁ [Dewled Gierowi], Pw [Dewlet Gierowi] (war.); *Daulet Gerejowi* – Bw [Daulet Gierowi], P₁ [Daulet Gierowi], Cz₁ [Daulet Gierowi], P₂ [Daulet Gierowi], Rm [Daulet Gierowi]; *Deulesgierowi* – Os₂; *Deulitgierowi* – Rd₂; *Deudetgerejowi* – Rd₁; *Deliegierowi* – O₂; *Deflegierowi* – Os₃; *Demlet Gierowi* – O₃; *Deulet Gierowi* – Os₄; *Dewletgierowi* – H₁; *Bumbet Serejowi* – Zm₂; *Bekleberkowi* – K₄; *Deulekierowi* – K₂; *Cathygierowi* [dopisane marginalium: *Bumberserejowi*] – P₃ [ze względu na rozproszenie lekcji w stemmie w wyborze poprawki kierowano się podobieństwem do formy występującej w podstawie O_A w XXI 25]

i teraz na tej pruskiej – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *i teraz na tej niedawno przeszłej pruskiej ekspedycyjej* – Cz₁; *i teraz na tej pruskiej wojnie* – Zm₁, K₄; *i na terazniejszej pruskiej* – Zm₂; *i teraz na tej pruskiej ekspedycyjej* – D₃

wszędzie tam z pułkami ludzi swych – O_A, O₂, O₃, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *i wszędzie tam z pułkami ludzi swych* – Rd₂; *wszędzie tam z pułkami ludzi* – Rd₁; *acz nie sam* – Cz₁; *wszędzie tam z pułkami ludu swego* – Os₃; *wszędzszy tam z pułkami ludzi swych* – O₁; *wszędy tam z pułkami ludzi onych* – Os₂; *sam z pułkami ludzi swych* – Zm₁, K₄

a wprzód osobą swoją – za: Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, Os₂, Os₄, Pw, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂; *a naprzód osobą swą* – O_A, Rm, N; *ale ludem swym* – Cz₁; *a wprzód* – O₃; *i wprzód osobą swą* – O₁; *wprzód osobą swoją* – Bw, P₁; *a wprzód swą osobą* – D₃

i zdrowiem odważnie stawał – O_A, Rd₂, O₂, N, K₂, Bw, P₁; *i zdrowiem swoim odważnie stawał* – Os₃, Pw, H₁, P₂, Rm, D₃ (war.); *ozdobnie stawał* – Rd₁; *odważnie stawał* – Cz₁; *swoje zdrowie odważnie stawil* – O₃; *i zdrowia nie szanując stawał odważnie* – O₁; *i zdrowiem uważnie stawał* – Os₂; *i zdrowia odważeniem stawał* – Os₄; *i zdrowiem odważnie się stawil* – Zm₁; *mężnie i odważnie stawał* – Zm₂; *i zdrowiem odważnie stawil* – K₄; *i zdrowiem swym mężnie odważnie stawał* – P₃

15

Widzieć było – Σ; w Cz₁ brak do: *wiadoma wszystkim jest dexteritas i na inszych różnych* – O_A, Rd₂, Rd₁, Os₃, Os₂, Pw, N, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁; *i na różnych* – O₂; *na inszych różnych* – O₃; *i na inszych* – O₁; *to i na inszych* – Os₄; *i na różnych inszych* – Zm₁; *na inszych* – Rm; *i na niniejszych różnych* – D₃; *nie po jeden raz i na inszych różnych* – H₁

to tatarskich, to kozackich ekspedycjach – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, K₄, Bw, P₃, P₁, D₃; *to tatarskich, to tureckich ekspedycjach jego* – K₂, P₂; *to w tatarskich, to w kozackich ekspedycjach* – Zm₁; *to tatarskich, to woloskich, to kozackich ekspedycjach* – Zm₂; *tatarskich, tureckich grożących eadem Ojczyźnie naszej okazjach* – Rm; *tatarskich, kozackich ekspedycjach* – H₁

wchodzące do obozów J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – O_A, Rd₁, O₁, Os₄, K₂, Bw, P₁, Os₃ [Jego Mości Króla]; *chodzące do obozu JKM* – Rd₂, O₂, Os₂, D₃; *wchodzenie do obozów JKM* – O₃; *chodzące do obozów JKM* – Pw, P₂; *choć i chodzące do obozów JKM* – N; *od obozów wschodzące JKM* – Zm₁; *ludzie jego do obozu JKM* – Zm₂; *wchodzącymi do obozu JKM* – K₄; *chodzące* – P₃; *jako jako ut alter Achilus* – Rm; *chodzące do obozów Książęcia JM Zbaraskiego* – H₁

ludzie jego – O_A, Rd₂, O₂, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *ludzie* – Rd₁, H₁; *i ludzie jego* – Os₃; *wchodzące ludzie* – Zm₁; *wchodzące* – Zm₂; *z ludźmi jego* – K₄; *mężnie stawał* – Rm

współ – O_A, Rd₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, Bw, P₃, P₂, P₁, Zm₁ [Jego Ks Mci], Rd₁, K₂, O₂, D₃; w Rm brak do: *wiadoma wszystkim jest dexteritas*

z ludźmi Ks[ię]cia Jego M[ości] pana krakowskiego – O_A, Rd₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, Bw, P₃, P₂, P₁, Zm₁ [Jego Ks Mci]; *z ludźmi Kscia Jego Mci Zbaraskiego, koniuszego koronnego* – Rd₁; *Kscia Jego Mci pana krakowskiego* – K₂; *z ludźmi Ks pana krakowskiego* – O₂; *z Ksciem JMP krakowskim* – D₃

z którym on raro – za: Os₄, Os₃, O₁, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, P₂, D₃; *z którym on prawie* – O_A; *z którym on rano* – Rd₂; *o którym on* – Rd₁; *z których ona rano* – O₂; *których on raro* – O₃; *z którym on sam* – Os₂; *z królem on rano* – Zm₁; *z którym on jakoby* – K₂; *z którym on radą* – Bw, P₁; *z którymi on raro* – P₃

ba, primo – za: Rd₂, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, P₂, P₁, D₃; *primo* – O_A, K₂, Bw; *co primo* – Rd₁; *a zgoła primo* – O₃; *bo primo* – Os₂; *ac primo* – Zm₁; *a primo* – K₄, P₃

oprócz tego samego – Σ; w O₁ brak

co się już z nim – za: Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₂; *się już z nim* – O_A; *co się* – O₁; *co się z niem* – P₃; *co się już z nim już* – P₁; *co się już sam* – D₃

rozdzielił, żywota – O_A, Rd₁, O₂, Os₃, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, P₁, D₃; *rozdzielił żywotem* – Rd₃; *dzielił za żywota* – O₃; *rozdzielił za żywota* – O₁; *rozdzielił już żywota* – Os₄; *już za żywota* – Bw

nigdy nic dzielnego nie miał – Os₄, P₃, H₁; *nic dzielnego nigdy nie miał* – O_A; *nigdy nic dzielnego nie ma* – Rd₂, O₂, Pw, N, K₂, Bw, P₂, P₁; *nic dzielnego nie miał* – Rd₁, O₁, Zm₂; *nic dzielnego nie ma* – Os₃; *nic dzielnego z nim nigdy nie miał* – O₃; *niedzielnego niemal* – Os₂; *nic rozdzielnego nie miał* – Zm₁; *nigdy nic rozdzielnego nie miał* – K₄; *nic nie miał dzielnego* – D₃

16

W[asz]m[os]ciom wszystkim jest – O_A, Rd₂, Rd₁, O₁, Os₂, Os₄, Zm₁; *wszystkim jest* – Cz₁, Rm, Bw, P₂ (war.); *WMciom wszystkim* – Os₃, O₃, Pw, N, K₂, D₃ (war.); *WM jest wszystkim* – O₂; *jest Wm* – Zm₂; *wszystkim Wmciom jest* – K₄; *jest WM wszystkim* – P₃; *WMciom wszystkim jego jest* – P₁; *Wmciom* – H₁

dexteritas jego w sprawach Rzeczypospolitej – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, D₃; *jego dexteritas w sprawach Rzplitej* – Bw; *dexteritas jego w prawach Rzeczypospolitej* – Os₃; *w sprawach Rzplitej dexteritas* – O₃; *dexteritas w sprawach Reipub* – Zm₁; *dexteritas w sprawach jego* – Rm; *jego jest dexteritas w sprawach Rzplitej* – P₁

17

A choćby nic inszego nie było – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₁, K₄, K₂, Bw, Pw, N, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃, Zm₁; *A chociaż nic inszego nie było* – O₂; *A choćby mu inszego nic nie było* – Os₃; *A choćby nic więcej nie było* – O₃; *A chociażby inszego nic nie było* – Os₂; *A chociażby nic inszego nie było* – Os₄, H₁; *by nic innego* – Zm₂

dosyć na onych dwóch legacyjach – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₁, Pw, N, Os₂ [owych], Os₄ [owych], Zm₂, K₄, K₂, P₃ [dość], P₂, Rm, D₃; *dosyć na onej legacyjce* – Cz₁; *dosyć na onych dwu polegających* – Os₃; *dosyć na onych swoich legacyjach* – O₃; *dosyć ma na onych dwóch legacyjach* – Zm₁; *dość ci na onych dwu legacyjach* – Bw, P₁; *dosyć na dwóch legacyjach* – H₁

jednej, dawniejszej, spod Smoleńska – O_A, Rd₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, O₂, P₂, P₁, D₃; *jednej, dawniej spod Smoleńska* – Rd₂; *spod Smoleńska* – Cz₁; *jednej, dawniejszych spod Smoleńska* – Os₃; *jednej, dawniejszej, pod Smoleńskiem* – O₃; *jednej, dawniejszej, smoleńskiej* – O₁; *jednej, dawniejszej, do Smoleńska* – Rm; *jedna, dawniejsza, spod Smoleńska* – H₁

na Tuszyn do stołecznego wojska – O_A, Rd₂, Rd₁, Os₃, Os₂, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *na Tarzyn do stołecznego wojska* – Cz₁; *na Tustin do stołecznego wojska* – O₂; *na Tuszynie do stołecznego wojska* – O₁; *pod Tuszyn do wojska stołecznego* – Os₄; *na Tuszyn do stołecznego miasta* – Zm₁; *na Tuszyn do wojska stołecznego* – Zm₂; *do stołecznego wojska* – D₃; w O₃ brak

a drugiej, świeższej, do Mustafy, cesarza tureckiego – za: Rd₂, Bw, P₂, N [Mustatiej], P₁, Rm; *a drugiej, świeższej, Mustafa, cesarza tureckiego* – O_A;

a drugiej do Mustafy, cesarza tureckiego – Rd₁; *a drugiej, świeżej, do Mustafy, cesarza tureckiego* – O₂ [MuszczaŃy], Os₃ [Mustawy], O₃, Os₂ [MuszczaŃy], Pw, Zm₁ [Mustawa], Zm₂, K₄ [Mustafa], K₂ [MuszczaŃy], P₃, D₃ (war.); *a drugiej, świeższej, do Mustafy, cesarza* – O₁; *drugiej, świeżej, do Mustafy, cesarza tureckiego* – Os₄; *a druga, świeża, do Mustafy Cara Tureckiego* – H₁; w Cz₁ brak
obie na sobie niosły całość i sławę ojczyzny – O_A, O₂, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *obie na sobie niosły całość ojczyzny i sławę* – Rd₂; *obie na sobie niosły i całość, i sławę ojczyzny* – Rd₁; *ta za sobą niosła całość i sławę ojczyzny* – Cz₁; *obiera sobie męski żal i sławę ojczyzny* – Os₃; *obie na sobie niosły całość i sławę ojczyzny* – O₃; *obie na sobie niosły sławę i całość ojczyzny* – Zm₁; *obie na sobie niosły sławę i całość ojczyzny* – Zm₂; *na których salus populi Reipublicae nitebatur maiestas* – Rm

18

victoriis insolentem – O_A, Rd₂, O₂, Os₃, O₃, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, Rm, D₃, Cz₁; *victoria' insolentem* – Rd₁; *victoriis violentem* – O₁; *insolentem victoriis* – P₁

od pierwszego szczęścia – O_A, Rd₂, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *a od pierwszego szczęścia* – Rd₁; *od lepszego szczęścia* – N; *od szczęścia* – H₁; w Cz₁, Zm₁ brak

i od nadziei nowej oderwać – za: Os₃, Pw, N, H₁, Zm₂, D₃; *i od nowej nadziei oderwać* – O_A; *i od nadziei nowych oderwać* – Rd₂, O₂, O₁, Os₄, K₂, P₃, P₂; *i od nadziei oderwać* – Rd₁, Bw, P₁; *od nadziei oderwać* – Cz₁; *i od nadziei owej oderwawszy* – O₃; *i od nadziei oderwać* – Os₂; *i nowej nadziei oderwać* – K₄; *i rebelii przeciwko nam oderwać* – Rm; w Zm₁ brak do: *jemu to właśnie przystało*

przyciągnąć do Rzeczypospolitej służby – O_A, O₂, Os₃, O₁, Pw, N, K₄, P₂, K₂, Bw, P₃, Rm; *przyciągnąć do Rzplitej Polskiej służby* – Rd₂; *i przyciągnąć do Rzplitej służby* – Rd₁, H₁; *i przyciągnąć do Rzplitej i służby* – Cz₁; *ciągnąć do służby Rzeczypospolitej* – O₃; *przyciągnąć do Rzplitej* – Os₂, Os₄; *przyciągnąć do służby Rptej* – Zm₂; *przyciągnąć do Rzplitej i służby* – P₁; *i przyciągnąć do służby Rzeczypospolitej* – D₃; w Zm₁ brak do: *jemu to właśnie przystało*

i zaraz ad disciplinam – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *zaraz ad disciplinam* – Os₃; *zaraz i ad disciplinam militarem* – D₃; *i zaraz ad disciplinam militarem* – H₁

jemu to właśnie przystało – za: Rd₂, Cz₁, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, Zm₁, Zm₂, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *że mu to właśnie przystało* – O_A; *bardzo to jemu przystało* – Rd₁; *jemu to właśnie to przystało* – O₂; *jemu to wszystko przystało* – Os₃; *jemu to barzo przystało* – Os₂; *jego to właśnie przystało* – K₄; *jemu to właśnie służyło* – Rm; *to jemu właśnie przystało* – H₁

to jest jego – O_A, Rd₂, Rd₁, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₁, Zm₂, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃, H₁; *co jest jego* – O₂; *to {...} jego* – Os₃; w K₄ brak; w Cz₁ brak do: *Wolności serce ojczyzny naszej*; w O₃ brak do: *na tureckiej zasię legacyjej*; w Rm brak do: *z jaką magnificencyją na terażniejszej tureckiej*

szczodroblewości – Σ ; *roztropności* – K_4 ; *szczodroblewość* – H_1
roztropności, układności – za: $O_2, O_1, Os_4, Pw, N, Zm_1, Zm_2, K_2, P_2$; *roztropności, skłonności* – O_A, Rd_2 ; *roztropności, ukłonności* – Rd_1, Os_2 ; *i roztropności, układności* – Os_3 ; *szczodroblewości i układności* – K_4 ; *roztropności i ukłonności* – Bw, P_3, P_1 ; *roztropności i czułości* – D_3 ; *roztropność i układność* – H_1 ; w Cz_1 brak do: *Wolności, serce ojczyzny naszej*

19

Z jaką na tureckiej zaś legacji magnificencyją – $O_A, O_2, Bw, P_2, P_1, K_4$ [zasię]; *Że jaką zaś na tureckiej zaś legacji magnificencyją* – Rd_2 ; *Z jaką zaś na tureckiej legacji magnificencyją* – $Rd_1, Os_3, Zm_2, K_2, Pw, H_1, P_3, D_3$ (war.); *Na tureckiej zasię legacji z jaką magnificencyją* – O_3 ; *Z jaką na tureckiej zaś legacji stanął magnificencyją* – O_1 ; *Z jaką na tureckiej legacji magnificencyją* – Os_2 ; *Z jaką na tureckiej zaś legacji tam stanął magnificencyją* – Os_4 ; *Z jaką też na tureckiej legacji magnificencyją* – N ; *Z jaką zasię w turecką legacji magnificencyją* – Zm_1 ; *Z jaką magnificencyją na terazniejszej tureckiej legacji* – Rm ; w Cz_1 brak do: *Wolności serce ojczyzny naszej*

stanął, napatrzył się – $O_A, Rd_1, O_3, Os_2, H_1, Zm_1, D_3$; *tam stanął, napatrzył się* – $Rd_2, Pw, K_4, K_2, Bw, P_3, P_2$ [naprzył], P_1 (war.); *tam stanął, napatrzył* – Os_3 ; *napatrzył się* – Zm_2 ; *tam stanął, napatrzył się i* – O_2 ; *napatrzyło się* – O_1, Os_4 ; *ten stanął, napatrzył się* – N ; *był napatrzył się* – Rm ; w Cz_1 brak do: *Wolności, serce ojczyzny naszej*

i po dziś dzień z podziwieniem wspomina – za: Rd_2, O_1, Os_2, Os_4 [spomina], $Pw, N, Zm_1, Zm_2, K_4, K_2, Bw, P_2, P_1$; *i po dziś dzień z podziwieniem wspomni* – O_A ; *i po dzisiejszy dzień wspomina* – Rd_1 ; *i po dziś dzień wspomina* – O_2, P_3, D_3 ; *po dziś dzień z podziwieniem wspomina* – Os_3 ; *i po dziś dzień wspomina z wielkim podziwieniem* – O_3 ; *i po dziś dzień wspomina z podziwieniem* – Rm ; *i po dziś dzień wspomina z podziwieniem* – H_1

jaką rozrywkę ukazał – $O_A, Rd_2, Rd_1, O_1, Os_2, Os_4, Pw, N, H_1, Zm_1, Zm_2, K_4, Bw, P_2, P_1, D_3$; *jaką wzmiankę ukazał* – O_2 ; *jaką rozrywkę uczynił* – Os_3, O_3 ; *rozrywkę jaką ukazał* – K_2 ; *jaką rozrywkę pokazał* – P_3 ; w Rm brak

20

Nasłuchały się – $O_A, Rd_2, Rd_1, O_2, Os_4, Pw, H_1, Os_2, Zm_1, Zm_2, P_3, P_2, P_1, D_3, K_4, K_2$; *Nastuchany* – Os_3 ; *Nastuchaliśmy się* – O_3 ; *Napatrzyły się* – O_1 ; *Nasłuchał się* – N, Bw ; w Rm brak

wezyrów i baszów przedniejszych dywany – $O_A, Rd_2, O_2, Os_4, Pw, Zm_2, P_3, P_2, P_1, D_3$; *przedniejszych wezyrów i baszów dywany* – Rd_1 ; *wezyrów, baszów przedniejszych dywany* – Os_3, K_2 ; *wezyrów i baszów przedniejsze dywany* – O_1 ; *wezyrów i baszom przedniejszych dywany* – Os_2 ; *wezyrów i baszów przedniejszych wyzwany* – N ; *wezyrowie i baszów przedniejszych hetmanowie* – Zm_1 ; *wezyrowie i baszów przedniejszych dywany* – K_4 ; *wezyrów i baszów przedniejszych* – Bw ; *wezyrowie, baszów przedniejszych dywany* – H_1 ; w O_3, Rm brak

jako w jawne niebezpieczeństwo – $O_2, Os_4, Pw, H_1, Zm_2, K_4, K_2, P_3, P_2$; *jako w jawne niebezpieczeństwa* – $O_A, O_1, Os_2, D_3, Os_3$; *jako jawne niebezpieczeństwo*

– Rd₂, Zm₁, Rm; *jako* – Rd₁, Bw, P₁; *jako wiadome niebezpieczeństwa* – N; w O₃ brak

inter tot perfidiae instrumenta – O_A, Rd₂, O₂, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *inter tot persidiae instrumenta* – Os₃; *jako inter tot perfidiae instrumenta* – O₃; *inter tot perfidiae actus* – Zm₂; w Rd₁ brak do: *wiarę dla ojczyzny devovit*

co tam na ten czas rządzili – O_A, Rd₂, O₂, O₁, Os₂, Pw, H₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *co na ten czas radzili* – Os₃; *tam, co na ten czas radzili* – O₃; *co tam na ten czas radzili* – Os₄, N; *co tam radzili* – Zm₂

zdrowie swoje dla ojczyzny devovit – O_A, Rd₂, O₂, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, D₃; *wiarę dla ojczyzny devovit* – Rd₁; *zdrowie swoje dla ojczyzny milej był zawiódł* – P₂; *zdrowie swoje za ojczyznę devovit* – O₃; *zdrowie swoje dla ojczyzny ważył* – Bw, P₁; *zdrowie swoje dla ojczyzny zawiódł* – Rm

sama rzecz mówi – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, D₃; *sama rzecz ukazuje* – Bw, P₁; w Zm₁, P₂, Rm brak

21

Na sejmikach i sejmach – O_A, Pw, K₂, Bw, P₂, P₁; *Na sejmikach, na sejmach* – Rd₂; *Na sejmikach i na sejmach* – Rd₁, Os₃; *Na sejmach, na sejmikach* – O₃, K₄; *Na sejmach, sejmikach* – O₁, H₁; *Na sejmikach, na sejmach* – Os₂; *Na sejmach i sejmikach* – O₂, Os₄, Zm₂, P₃, Rm (war.); *Na sejmikach* – N; *Na sejmikach, sejmach* – D₃; w Zm₁ brak do: *serce ojczyzny naszej*

cośmy go za civem słyszeli – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, O₁, Os₂, Os₄, K₄, Bw, P₃, P₂, P₁; *cośmy go civem słyszeli* – Os₃; *cośmy ją civem słyszeli* – Pw; *cośmy już civem słyszeli* – N; *cośmy go in civem [lub: cinem] słyszeli* – Zm₂; *choć my go za civem słyszeli* – K₂; *zawsze go civem mianowali* – Rm; *cośmy za civem słyszeli* – D₃, H₁

i komu się stawil – za: Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, Pw, N, K₂, Bw, P₁; *i komuż jest tajno* – O_A; *i jako się stawil* – O₃, O₁, Os₄, D₃; *kiedy się zastawiał* – Os₂; *jako się tam stawil* – Zm₂; *i jako się komu stawil* – K₄, H₁; *jako się stawal* – P₃; *i jakim się stawil* – P₂; *conciivium Reipublicae* – Rm

22

Wolności, serce ojczyzny naszej, źrzenico narodu naszego – O_A, O₁, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *Wolności sercem, ojczyzny i narodu naszego źrzenicą* – O₃; *Za wolności serce ojczyzny naszej, źrzenice narodu naszego* – Os₃; *Serce ojczyzny naszej, źrzenicą narodu naszego* – Zm₁; *O wolności nasze, serce ojczyzny naszej, źrzenico narodu naszego* – Zm₂; *Wolności ojczyźnie naszej, źrzenico narodu naszego* – K₂; *Sercem ojczyzny źrzenico narodu i autorem pokoju* – Rm; w Os₃ brak

o, gdybyś stragę swą czuła – za: Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *gdybyś stragę swoją czuła* – O_A, Rd₂, Rd₁; *a gdybyś stragę swoją czuła* – Os₂; *o, gdybyś, ojczyzno, stragę swą uczuła* – O₃; *o, gdybyś stragę swoją* – K₂; w Rm brak

a pewnie w nas czujesz – O_A, Rd₂, O₁, Os₂, Os₄, Os₃, Pw, N, H₁, K₄, P₃; *a pewnie w nim czujesz* – Rd₁; *a pewnie co tu nas czujesz* – Cz₁; *a pewnie czujesz*

– P₂; *a pewnie z nas czujesz* – O₂; *a pewnie uczujesz* – O₃; *a pewnie z naszej czujesz* – Zm₁; *a pewnie co tu w nas czujesz* – Bw, P₁; *Hoc fulcrum universi, kiedy się wali pod grobowe umbry* – Rm; *a pewnie co tu nas w tych czujesz* – D₃; w Zm₂, K₂ brak

ale wyc byś mogła – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, Os₂, Os₄, Pw, H₁, K₄, K₂, Bw, P₂, P₁, D₃; *ale ryczeć byś mogła* – O₃; *ale wyc byś musiała* – O₁, Zm₂, P₃; *wyc byś mogła* – N; *ale byś wyc mogła* – Zm₁; *ale ryczeć po nim ojczyzna musi* – Rm

23

Gdy się – O_A, Rd₂, Cz₁, Os₂, Pw, K₄, Bw, P₂, P₁, Rd₁, K₂, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Zm₂, N, Zm₁, P₃, D₃; w H₁ brak; w Rm brak do: *coś podobnego onym słowom mówiąc*

to columen twoje walilo – O_A, Rd₂, Cz₁, Os₂, Pw, K₄, Bw, P₂, P₁; *columen twoje walilo* – Rd₁, K₂; *to columen twoje naklonilo* – O₂; *columen twój walit* – Os₃; *columen to twoje walilo* – O₃; *tu twoje columen walilo* – O₁; *to twoje columen walilo* – Os₄, Zm₂; *to lumen twoje walilo* – N; *to columen teraz rozwalilo* – Zm₁; *twoje to columen walilo* – P₃, D₃; *to culumen walilo* – H₁

a umierającego – Σ; *a trzymać umierającego* – O₃; *umierającego* – P₂

jedne asyllum swoje – O_A, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄ [jedno], Pw, Zm₁, K₂, P₃, P₂; *asyllum swoje* – Rd₂; *jednego asyllum swoje* – Rd₁; *jedne sigillum swoje* – Cz₁; *jedne swoje asyllum* – O₂, Zm₂; *jedne asyllum swoim* – N; *jakie asyllum swoje* – K₄; *jedne za sigillum swoje* – Bw, P₁; *za jedne asyllum* – D₃; *jednego asyllum swojego* – H₁

uchwyciwszy się – O_A, O₂, Os₃, O₃, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₁, D₃; *uchwyciwszy* – Rd₂, Cz₁, O₁, Zm₁, P₂; *uchwyciwszy się go* – Rd₁

coś podobnego – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *tu coś podobnego* – O₁; *podobnego coś* – H₁; w Os₃ brak *onym słowom mówić* – za: H₁, Rd₂, Rd₁, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂; *owym słowom mówić* – O_A, Os₂; *onym słowom mówić było* – Cz₁, P₁, D₃; *o nim słowem mówić* – O₂; *onym słowem mówić* – Zm₁; *onym słowom mówiąc* – Rm

te dimittam, donec moriens benedixeris mihi – za: Rd₁, Cz₁, Os₄, Pw, P₃, P₂, D₃; *dimittam te, donec benedixeris mihi* – O_A; *te dimittam, donec benedixeris mihi* – Rd₂, O₂, K₂, Rm; *demittam, donec morieris benedixeris* – Os₃; *te dimittam, donec bene dixeris mihi moriens* – O₃; *te dimittam, donec morieris benedixeris mihi* – O₁, N, Zm₂, Bw, P₁; *dimittam, donec moriens bene dixeris mihi* – Os₂; *te dimittam, donet bene dixeris mihi moriens* – Zm₁; *te dimittam, donec mihi moriens benedixeris* – K₄; *te dimittam, donec morieris et benedixeris mihi* – H₁

24

Pewienem ja – O_A, Rd₂, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, Rm, D₃; *Pewienem* – Cz₁, Os₂, Rd₁; w Bw, P₁ brak do: *upaść tu nie dadzą*

że – Σ; w Cz₁ brak do: *upaść ci tu nie dadzą*

jako cię za żywota piastował – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, P₃, Rm; *jako cię za żywota piastowali* – Os₂; *jako za żywota*

cię piastował – Zm₂; *jako cię za żywota swego piastował* – P₂; *cię jako za żywota piastowały* – D₃

i po śmierci manes – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, D₃; *i po śmierci ignes* – P₂, Rm; *po śmierci manes* – P₃

przy – Σ; *i przy* – O₁, Os₄

integritas wieczne ma swoje – za: Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, P₂, Rm, D₃; *integritas ma swoje* – O_A, Os₂; *integritas wieczne ma w sobie* – Rd₂; *manes ma swoje* – Rd₁; *integritas ma swoje wieczne* – O₂, P₃; *integritas swoje ma wiecznie* – Zm₂

ci tu nie dadzą – O_A, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, P₃, P₁, D₃; *jej tu nie dadzą* – Rd₂; *ci nie dadzą* – Rd₁, Rm; *ci tu nie da* – Zm₂; *tu nie dadzą* – Bw; *jej nie dadzą* – P₂

izba poselska stać będzie – O_A, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *poselska izba stać będzie* – Rd₂; *izba poselska słynie* – Rd₁; *ta poselska stać będzie* – Zm₁

a bodaj póty stała – O_A, Cz₁, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₂, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *a bodaj aby póty stała* – O₁, Os₄; w Rm brak

póki ojczyzna nasza – O_A, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₁, K₂, Bw, K₄; *póki i ojczyzna nasza* – Rd₂, O₁, Os₄, Zm₂, P₃, P₂, P₁ (war.); *póki i ojczyzna* – Cz₁; *póki* – D₃; w Rm brak

25

Squalebunt – O_A; *Oslabieją* – O₃ (war.); *Oslabione* – Rd₂ (war.); *Lecz słabiej* – Rd₁; *Strapiona* – P₂; *Z chwalebną* – O₂, K₂, Bw, P₁, Pw, N; *Za chwałbą* – Os₃; *Słabiej* – Os₂; *Chwalebna* – Os₄, K₄, P₃ [nadpisane: *nie zapomnią mowy*], H₁; *Nie zapomnią chwalebnej mowy* – Zm₂; *Chwalebna bodaj* – Zm₁; w Cz₁, O₁, Rm, D₃ brak

bez głosu jego – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₁, P₂, O₂, O₃, Os₂, Os₄, K₄, Pw, N, H₁, P₃; *głosu jego* – Os₃; *jego* – Zm₂; *też głosu jego* – K₂; *owe jej bez głosu jego* – Bw, P₁; *Bez głosu swego nie słabiej* – D₃; w Zm₁, Rm brak

one jej ściany – O_A, Rd₁, O₂, Os₂, [pozostałe przekazy: *owe*] Rd₂, O₃, O₁, Os₄, Zm₂, K₄, K₂, H₁, P₃, P₂, Rm; *ściany* – Cz₁, Bw, P₁; *one i ściany* – Os₃; *sławą, owe jej ściany* – Pw; *cnej jej ściany* – N; *i one ściany* – Zm₁; *i owe jej ściany* – D₃

i equestris ordinis szranki – za: Rd₁, K₄, K₂, O₂, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, Rm, D₃; *i equestres ordines szranki* – O_A; *i equestris ordinis szwanki* – Rd₂; *equestris ordinis* – Os₃, Zm₁; *i equestris ordinis lawki* – Os₂; *et equestri ordinis szranki* – P₃; *i equestris ordinis szranski* – P₂; w Cz₁, Bw, P₁ brak

bogdajże tak – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, Rm, D₃; *bodaj tak* – Rd₁; *tak* – Zm₁; w Bw, P₁ brak do: *Oddał i teraz ojczyźnie na sejmie przeszłym*

straciwszy – Σ; *utraciwszy* – K₄

przynajmniej genium jego – za: Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, Zm₂, K₄, K₂, P₃, D₃; *przynajmniej gremium jego* – O_A; *genium przynajmniej*

– Rm; *przynajmniej jego genium* – O₃; *genium jego* – Zm₁; *genium przynajmniej jego* – P₂; *przynajmniej ingenium jego* – H₁

w następujących po nim na te miejsca ludziach – O_A, Rd₁, Cz₁, Os₃, Pw, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, D₃; *w następujących po nim na to miejsce ludziach* – Rd₂; *w następujących na to miejsce po nim ludziach* – O₂; *w następujących po nim na tych miejscach* – O₃; *wstępujących po nim na te miejsca ludziach* – O₁; *w następujących ludziach* – Os₂; *na te miejsca wstępujących po nim ludziach* – Os₄; *w następujących po nim na te miejsca w ludziach* – N; *w następujących po nim ludziach na miejsca jego* – Rm; *w następujących po nim na te miejsca ludzie* – H₁

zatrzymały – O_A, Os₃, O₁, Os₄, Zm₂, D₃; *zatrzymało* – Rd₂; *zatrzymała* – Rd₁, Cz₁, O₂, Os₂, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₃, P₂; *zatrzymał* – O₃, Zm₁; w Rm brak 26

Oddał i teraz ojczyźnie – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₁, D₃; *Dodał i teraz ojczyźnie* – P₂, Rm; *Oddał i teraz* – O₂, O₃, Os₂, Zm₁, P₃, H₁

na sejmie przeszłym toruńskim – O_A, [pozostałe przekazy: *toruńskim*] Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, O₁, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, D₃; *na sejmie przeszłym warszawskim* – Cz₁, Bw, P₁; *nasze imię na sejmie przyszłym toruńskim* – Os₃; *na sejmie toruńskim przeszedłem* – Os₄; *na sejmie toruńskim* – P₃; *na przeszłym sejmie toruńskim* – P₂, Rm

ostatnią a prawie cygneam – O_A, Rd₂, Rd₁, Os₂, Pw, H₁, Zm₁, K₄, Rm, D₃; *ostatni a prawie cygneam* – O₂; *a prawie cygneam* – Os₃; *ostatnią prawie cygneam* – O₃, Zm₂, K₂; *ostatnią posługę i prawie cygneam* – O₁, Os₄; *ostatnią a prawie igneam* – N, P₂, Cz₁; *ostatnią i prawie igneam* – Bw, P₁; *ostatnim ojczyźnie prawie cygneam* – P₃

i śmieie – za: Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₁, Pw, N, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *śmieie* – O_A, Cz₁, O₃, Os₂, Os₄; *a śmieie* – Zm₁, K₄; *iż śmieie* – H₁; w Zm₂ brak *rzec mogę* – Σ; w Zm₂ brak

barziej go aniż – za: Cz₁, O₂, Zm₁, K₂, Bw, P₂, K₄ [*aniżeli*], P₁, D₃, P₃ [*niż*], Rm [*niż*]; *i barziej go aniż* – O_A, Rd₂, O₁, Os₂, Os₄, Zm₂; *aniż* – Os₃; *barziej aniż* – Pw, N, H₁ [*aniżeli*]; *że barziej go niż* – Rd₁, O₃ [*niżli*]

złe w ojczyźnie czasy – O_A, Rd₂, Cz₁, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *złe czasy w ojczyźnie* – Rd₁; *złe ojczyźnie naszej* – O₂; *złych w ojczyźnie czasów* – N; *złe ojczyznę* – Zm₁; *tak złe ojczyzny czasy* – Zm₂, K₄; *złe i zaniechałe w ojczyźnie czasy* – Rm; *złe w ojczyźnie naszej czasy* – H₁

i zaniedbane – O_A, Rd₂, Rd₁, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Zm₂, K₂; *i zamieszane* – Cz₁, P₁; *i zaniedbanie* – O₂, Pw, N, Zm₁, K₄, P₃; *i zamieszanie* – Bw; *i zaniedbale* – P₂, H₁; w Rm, D₃ brak

zdrowe rady jego – za: Rd₂, O₁, P₂, P₁, D₃; *zdrowie rady jego* – O_A, Os₃, Os₂, Os₄; *zdrowe rady* – Rd₁, Cz₁; *zdrowej rady jego* – O₂, Zm₁, K₄, P₃, Pw, K₂; *o zdrowiu jej rady* – O₃; *zdrowia rady jego* – N, Bw; *zdrowe rady, rady jego* – Zm₂; *rady zdrowie jego* – H₁; w Rm brak

trapily – ba! – bogdaj i nie domorzyły – O_A, O_{S2}, Pw, N, P₃, P₂, Rm, D₃;
trapily, a bodaj nie umorzyły – Rd₂; *trapily, bogdaj nie domorzyły* – Rd₁, H₁;
trapily, bodaj i nie domorzyły – Cz₁; *trapily – ba! – bogdaj nie domorzyły* – O_{S3},
 O₁, O_{S4}, K₂; *trapily – O₂*; *trapily, a bogdaj nie domorzyły* – O₃, Zm₁, Zm₂, K₄,
 Bw; *trapily, a bogdaj i nie domorzyły* – P₁

27

Owo zgoła – Σ; w Zm₂ brak

M[os]ci Panowie, wszyscy dopiero – O_A, O₃, O₁, O_{S2}, Pw, Rd₂ [*WM MMPP*]; *moi MPanowie, dopiero wszyscy* – Rd₁; *wszyscy Mci Panowie i Bracia dopiero* – Cz₁, Bw [*moi MPanowie*], P₁; *wszyscy WM MPanowie* – Rm; *wszyscy IchM Panowie dopiero* – O₂; *moi Mciwi Panowie* – O_{S3}; *MMPP dopiero* – O_{S4}; *wszyscy MMPP dopiero* – N, H₁, Zm₁, K₄, P₃, P₂ (war.); *dopiero wszyscy MMPP* – Zm₂; *MMPP wszyscy* – K₂; *wszyscy dopiero* – D₃

amissum bonum uznamy – O_A, Rd₁, Cz₁, O₂, O_{S3}, O₁, O_{S2}, Pw, N, H₁, K₂, Bw, P₂, P₁, D₃; *amissum bonum uznawamy* – Rd₂, O₃, Zm₁, K₄, P₃, Rm (war.); *amicum bonum uznamy* – O_{S4}; *amicum doznawamy bonum* – Zm₂

a virtutem sublatam ex oculis – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O_{S3}, O₁, Pw, H₁, Zm₂, Bw, P₂, P₁; *a virtutem sublatam ex allis* – Cz₁; *a virtutem ex oculis sublatam* – O_{S2}, K₂, Rm; *et virtutem sublatam ex oculis* – O₃, P₃, D₃; *et virtutem ex oculis sublatam* – Zm₁, K₄; *virtutem sublatam ex oculis* – O_{S4}; *a virtute ablatam ex oculis* – N

quaeremus invidi – O_A, Rd₂, Cz₁, P₁, D₃, O_{S4}, Zm₂, K₂, Bw, P₃; *quaerimus invidi* – Rd₁, O₃, Zm₁, P₂, Rm; *qucimq[?] invidi* – O₂; *quaeremus avide[?]* – O_{S3}; *queremus invidis* – O₁; *queremus invide* – O_{S2}, Pw; *querimus invide* – N; *quaerimus invidiae* – K₄; *quaeremus* – H₁

28

W przyjaźni – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O_{S3}, O₁, O_{S2}, Pw, N, Zm₂, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁; *Przyjaźni* – O₃, Zm₁, K₄, D₃; *Bo przyjaźni jego* – O_{S4}; *Znajdą WM przyjaźni* – H₁; w Rm brak do: *każdy pewnie w tej ojczyźnie naszej*

candorem i stateczność jego – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O_{S3}, O₃, O₁, O_{S4}, Pw, N, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁; *candor i stateczność jego* – O_{S2}; *candorem i stateczność* – Zm₁; *candorem* – Zm₂; *candorem, stateczność jego* – D₃; *candorem i stateczności jego* – H₁; w Rm brak do: *każdy pewnie w tej ojczyźnie naszej*

z jaką moją gorzkością – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O_{S3}, O₃, O₁, O_{S2}, O_{S4}, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂, D₃; w Cz₁, Bw, P₁ brak

bo w kupie takich przyjaciół – za: Rd₁, O_{S3}, O₃, O_{S2}, Pw, N, H₁, K₄, P₂; *bo w kupie wszystkich przyjaciół* – O_A; *w kupie takich przyjaciół* – Rd₂, O₂, Zm₂; *w kupie przyjaciół* – Cz₁, Bw, P₁; *tu w kupie takich przyjaciół* – O₁, O_{S4}, D₃; *tu w kupie przyjaciół takich* – P₃; *bo wszystko za jedno* – Zm₁; *to w kupie takich przyjaciół* – K₂

29

się każdy – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O_{S3}, O₁, O_{S4}, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁; *był się każdy* – O₃; *się każdej* – O_{S2}; *się* – D₃

do tej przyjaźni ubiegać bezpiecznie – O_A, Os₃, Pw, N, H₁, K₄; *do tej przyjaźni bezpiecznie ubiegać* – Rd₂, Cz₁, O₂, O₁, Os₂, Os₄, K₂, Bw, P₂, P₁ (war.); *bezpiecznie do tej przyjaźni ubiegać* – Rd₁; *bezpiecznie do tej przyjaźni ubiegać bezpiecznie* – O₃; *do tej przyjaźni uciekać bezpiecznie* – Zm₁; *do tej jego przyjaźni ubiegać* – Zm₂; *do takiej jego przyjaźni ubiegać* – P₃; *do tej przyjaźni każdy bezpiecznie ubiegać* – D₃

mógł ją sobie – O_A, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, P₃; *mógłby ją sobie każdy* – Rd₂; *mógł ją sobie jako* – K₂; *mógł sobie* – Bw, P₂, P₁; *mogła ją sobie* – Zm₁; *mógł ją* – D₃

szacować – Σ; *zachować* – H₁

i – co owo jeden – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, Os₄, Zm₂, K₄, K₂, P₃, Pw, H₁, O₁ [ono], Os₂ [ono]; *co owo jeden* – Cz₁; *i to, i owo jeden* – Bw, P₂, P₁; *i – co* – Os₃; *i – co jeden owo* – N; *a – co owo jeden* – D₃; w Zm₁ brak do: *nie żyje człowiek w Polsce*

przy wielu utrapieniach swoich – O_A, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₃, P₂; *przyjaciela w utrapieniach swych* – Rd₂; *po wielu utrapieniach swoich* – Rd₁; *przy wielu utrapieniach* – Zm₂, D₃; *przy wielu w utrapieniach swoich* – Bw, P₁

tylko sobie smakował – O_A, Rd₁, Cz₁, O₁, Os₂, Os₄, K₄, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *by tylko sobie smakował* – Rd₂; *tylko smakował* – O₂, O₃, K₂; *tylko szacował* – Os₃, Pw, N, H₁; *sobie smakował* – Zm₂

tym się chlubił – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, Os₂, Pw, N, H₁, K₂, Bw, P₂, P₁; *tym się szczył* – O₃; *i tym się chlubił* – O₁, Os₄, K₄; *tym się cieszył* – Zm₂; *tem się szczył* – P₃; *tym się chelpił* – D₃

że jakiegós miał sąsiada – O_A, Rd₂, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₂, P₃, P₂, D₃; *że jakiegós mam sąsiada* – Rd₁; *że jakiego sąsiada miał* – Zm₂; *że miał sąsiada* – K₄; w Cz₁, Bw, P₁ brak do: *że kiedy Książęcia Zbaraskiego*

każdy pewnie w tej ojczyźnie naszej – O_A, Rd₂, Rd₁, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₃, P₂, Rm, D₃; *i każdy pewnie w tej ojczyźnie naszej* – O₂; *każdey pewnie w tej ojczyźnie naszej* – Os₂; *każdy pewnie* – Zm₂

wszystkie amaritudines swoje – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, K₂, P₃, P₂, Rm, Pw, N, H₁, Zm₂, D₃; *wszystkie ama{..... ..}* [nieczytelne] – Os₂; *amaritudines wszystkie swoje* – Os₄; *wszystkie amaritudines nasze* – K₄

by słodzić mógł – O_A, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂; *by słodzić miał* – Rd₂; *by ostodzić mógł* – Rm; *słodzić mógł* – D₃

że kiedy Ks[ię]cia – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, Os₂, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃, O₁ [Kscia JM], Os₄ [Kscia JM]; *że kiedyś Książęcia* – Rd₁; *iż kiedy Kscia* – K₂; *że kiedy ś. pamięci Księcia* – Rm

pana koniuszego – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁; *kasztelana krakowskiego* – Cz₁; *koniuszego koronnego* – Rm, D₃

przyjaciela – za: Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *za przyjaciela* – O_A, Os₂; *przyjacielem* – Zm₂

30

Dał mu był Pan – za: Rd₂, Cz₁, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, Zm₂, P₃; *Dalby mu Pan* – O_A, Rm; *Dał mu był* – Rd₁; *Dał mu to był Pan* – O₂, N, K₄, K₂; *Dał mu ten był Pan* – Os₃; *Dał mu Pan* – Bw, P₁; *Dał mu tę P.* – D₃; *Dał był mu Pan* – H₁; w Zm₁ brak do: *nie żyje człowiek w Polsce*; w P₂ brak do: *Obrócić tylko uszy*

tę za żywota łaskę – O_A, Cz₁, O₂, O₃, Os₂, Pw, H₁, K₄, K₂, P₃, Rm; *za żywota łaskę* – Rd₂, O₁, N, D₃; *za żywota tę łaskę* – Rd₁, Bw, P₁, Zm₂; *za żywota łaski* – Os₃; *tę za żywota jego łaskę* – Os₄

że kto jedno go poznał – O_A, Cz₁, K₄, K₂, P₃; *że kto go jedno poznał* – Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, O₁, Os₄, Zm₂ (war.); *iż kto jedno go poznał* – Rm; *kto jedno poznał* – Os₃; *że kto jedno go poznawał* – Os₂; *że kto jedno poznał* – Pw, N; *że jedno go poznał* – Bw, P₁; *kto go jedno poznał* – D₃, H₁

zaraz go i miłować musiał – za: Rd₂, O₂, Os₃, O₃, Pw, N, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₃; *zaraz i miłować go musiał* – O_A; *zaraz i miłować musiał* – Rd₁, Cz₁, P₁; *zaraz go i umiłowac musiał* – O₁, Os₄; *zaraz i kochać musiał* – Os₂; *zaraz go musiał estymować* – Rm; *zaraz go miłować musiał* – D₃; *zarazem go i miłować musiał* – H₁; w Zm₁ brak do: *nie żyje człowiek w Polsce*

i po śmierci to szczęście – O_A, Rd₂, Os₃, Os₂, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₃; *i po śmierci toż szczęście* – Rd₁; *i po śmierci* – Cz₁, O₂, Bw, P₁; *i po śmierci to samo szczęście* – O₃; *i po śmierci to szczęście ma* – O₁, Os₄; *A to i po śmierci toż szczęście* – D₃; w Zm₂ brak do: *tę za żywota łaskę*; w Rm brak do: *Obrócić tylko uszy*

że ingenti invidia – H₁; *że* – O_A, Rd₁, Os₂; *że ingenti invidia* – Rd₂; *że in ingenti invidia* – Pw, N; *vigente invidia* – O₂; *że urgenti invidia* – Os₃; *parat ipsa invidia* – O₃; *że sine invidia* – O₁, Os₄; *paret ipsa invidia* – K₄; *to ingenti invidia* – K₂; *że marrente invidia* – P₃; *że (ringente invidia)* – D₃; w Cz₁, Zm₁, Bw, P₁ brak [cała linia C ma w tym miejscu ubytek, tekst jest więc rekonstruowany na podstawie elementów wspólnych lekcji dwóch linii: A i B (zob. stemma na s. 300)]

w Polsce człowiek – O_A, Rd₂, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₂, Os₄, Pw, H₁, K₂, Bw, P₁; *człowiek w Polsce* – Rd₁, P₃, Zm₁, K₄; *człek* – N; *w Polsce taki człek* – D₃

który by go żałować nie miał – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₃, Os₂, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₁, D₃; *który by żałować nie miał* – O₂, Bw; *który by go żałować nie mógł* – Os₃, Zm₁; *kto by go żałować nie miał* – P₃; w O₁ brak

31

Obrócić tylko uszy – za: Rd₁, Os₃, O₁, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₂, P₃, P₂, Rm, D₃; *Obrócić by tylko uszy* – O_A; *Obróć tylko uszy* – Rd₂; *Obróćcie tylko uszy* – O₂, Os₄, K₄; *Obrócić tylko oczy* – O₃; *na Rzplątą następujące upatrując impossibilitatem tak w krótkim czasie dojścia tych rzeczy, egzonerowawszy w tym summienie moje i to, co w sercu jest, z tego placu glucho nie schodząc, powiedziawszy, na wolniejszy czas odłożyć to przyjdzie.* [koniec przekazu] – Os₂; *Obróćmy uszy* – Bw; *Obróćmy tylko uszy* – P₁; w Cz₁ brak

na wszystkie kąty tej Korony – O_A, Rd₁, O₂, Pw, N, H₁, Os₃, O₃, K₄, K₂, Bw, P₂, P₁, Rm, D₃; *na wszystkie strony i kąty Korony tej* – Rd₂; *na wszystkie kąty Korony Polskiej* – O₁, Os₄; *na wszelkie kąty tej Korony* – Zm₁; *na wszystkie tej Korony kąty* – Zm₂, P₃; w Cz₁ brak

łacno usłyszeć jednostajne – O_A, Rd₁, Cz₁, Os₃, Pw, Zm₁, P₁, Rm, D₃, K₄, K₂, Bw; *łacno usłyszeć jednostajnych* – Rd₂; *łacno usłyszeć jedno ustawne* – O₂; *łacno obaczyć jednostajne* – O₃; *łacno słyszeć jednostajne* – O₁, Os₄; *łacno usłyszeć jednostajne* – N; *wszędzie słyszeć jednostajne gemitus jednostajne* – Zm₂; *jednostajne genibus jednostajne* – P₃; *łacno usłyszeć jednostajnie* – P₂; *usłyszeć łacno jednostajne* – H₁

32

Jedni głowami – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₂, P₁, Rm, D₃; *Jedni głosami* – Cz₁; *Jednogłosami* – Os₃; *Jedni zdrowiem, głowami* – Zm₂; *Jedni głowami [nadpisane: zdrowiem]* – P₃

etiam pignoribus – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, Os₄, Pw, H₁, K₂, Bw, P₃, P₁, D₃, P₂; *pignoribus* – Cz₁, Zm₂; *vitae pignoribus* – O₃, Zm₁, K₄; *esse pignoribus* – O₁; *pignoribus etiam* – N; *et pignoribus* – Rm

by – Σ; w P₂ brak

gdyby to podobna – O_A, Cz₁, Pw, Zm₂, K₄, K₂, Bw; *gdzie by to była podobna* – Rd₂; *gdyby pono* – Rd₁; *gdyby podobna* – O₂; *gdyby co podobnego* – Os₃, H₁, D₃; *gdyby to podobna była* – O₃; *go gdyby to podobna* – O₁, Os₄, P₂, P₁; *gdyby co podobno* – N; *gdyby to podobno* – Zm₁; *gdyby to podobna było* – P₃; *gdyby to można* – Rm

tak nieoszacowaną szkodę odkupili – Σ; *tak nieoszacowaną okupili szkodę* – P₃; *nieoszacowaną szkodę odkupili* – Rm

33

Zostając – O_A, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₂, K₂, Bw, P₂, P₁, Rm; *Zostają* – Rd₂; *Zostaje* – O₃, K₄, P₃; *Dostaje* – Zm₁; w D₃ brak

Książę J[lego] M[o]ść Pan krakowski – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₁, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, Bw, P₂, P₁, Rm, D₃; *Książę JM Wiśniowiecki* – Cz₁; *KsJM* – O₃, Zm₁; *JMP krakowski* – Os₄, Pw, P₃

w nieutulonym i dożywnym żalu swym – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, H₁, K₄, P₃, P₂, D₃; *w nieutulonym i dożywnym żalu* – Cz₁, Bw, P₁; *nieutulonym i dożywnym żalem swoim* – N; *w nieutulonym i niedożywalnym żalu swym* – Zm₁; *w dożywnym i nieutulonym żalu* – Zm₂; *w nieutulonym i dożywnym płaczu żalu swym* – K₂; *w nieutulonym dożywnym żalu swym* – Rm

przy tak gorzkim akcie – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, H₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *ale przy tak gorzkim akcie* – O₃; *przy tak akcie gorzkim* – N; *przy tym gorzkim akcie* – D₃; w Zm₂ brak

niemałą na sercu swym ulgę – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₂, P₃, Rm; *niemałą w sercu swym ulgę* – O₂, D₃; *niemałą jednak na swym sercu ulgę* – Zm₁; *niemałą w sercu swym folgę* – Zm₂; *niemałą na swym sercu*

ulgę – K₄; *niepomalu swym na sercu ulgę* – Bw; *niemałą na swym sercu ulgę* – P₂; *niemałą swym na sercu ulgę* – P₁

tu – O_A, O₂, O_{S3}, O₃, O₁, O_{S4}, Pw, N, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, D₃; *tu* – Cz₁, Bw, P₂, P₁; *tu numerum wszystkich* – Rm; *takie tu* – H₁; w Rd₂ brak; w Rd₁ brak do: JKM PNM że jako za żywota cnotę

zgromadzenie – O_A, Rd₂, O₂, O_{S3}, O₁, O_{S4}, Pw, N, H₁, Zm₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, D₃; *i Braci zgromadzonych* – Cz₁, Bw, P₁; *zgromadzenie takie* – O₃; *w gromadzie* – P₂, Rm

34

Dziękuję naprzód – O_A, Rd₂, Cz₁, O₃, O_{S4}, Zm₁, Zm₂, K₄, H₁, K₂, P₃, D₃; *Dziękuję naprzód uniżenie* – O₂, O_{S3}, Pw, N, Bw, P₂, P₁, Rm (war.); *Dziękuję najuniżenie* – O₁; w Rd₁ brak

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[anu] n[aszemu] M[ilościwemu] – za: Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, O₁, O_{S4}, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₁, D₃ [KJM]; *JKMP memu Mciwemu* – O_A, Rm; *JKMP swemu Mciwemu* – Rd₂, Zm₂, P₂; *Królowi Jego M Panu naszemu NN* – O_{S3}

cnotę brata jego – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, O₁, O_{S4}, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃; *cnotę w wuju jego* – Cz₁; *cnotę brata mego* – O_{S3}; *jego cnotę jego* – Zm₂

zawsze znał – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, O₁, O_{S4}, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, D₃; *zawsze miał* – O_{S3}, Zm₂, Rm; *znał zawsze* – Zm₁

incontaminatam – Σ; *intaminatam* – Rm

miłował – Σ; *miłować nie zaniechał* – Zm₁; *kochał* – Rm

zmarłego kościom łaskę swą – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O_{S3}, O₁, O_{S4}, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, D₃; *zmarłym kościom przy tym żalonym akcie łaskę swą* – Cz₁; *zmarłym kościom łaskę swoją* – O₃, Bw, P₂, P₁; *zmarłego kościom łaskę* – K₂; *zmarłego kościom* – P₃; *zmarłym kościom* – Rm; *po śmierci* – Zm₂

przez W[aszmości] m[ego] M[ilościwego] Pana, M[ości] Panie wojewodo krakowski – O_A, Rd₂, Rd₁, O_{S3}, O₃, O₁, O_{S4}, Pw, N, H₁, Zm₂, K₄, K₂, P₃, P₂; *przez WM MM Panów, wojewodo krakowski* – O₂; *przez Wm Jaśnie Wielmożny i Oświecony Mci Panie wojewodo krakowski* – Zm₁; *przy tym żalonym akcie* *przez WM MPanie wojewodo krakowski* – Bw, P₁; *przez JMści Pana wojewodę krakowskiego* – Rm; *przez Wm, MPanie wojewodo* – D₃; w Cz₁ brak

oświadczyć raczył – O_A, Rd₁, Cz₁, O₃, Zm₁, P₁; *oświadczać raczy* – Rd₂, O_{S3}, O₁, O_{S4}, Pw, N, H₁, K₄, P₂, Rm, D₃ (war.); *oświadczać raczył* – O₂, Bw; *łaskę swą pańską oświadczył* – Zm₂; *oświadczyć raczy* – K₂; *łaski swoje oświadczyć raczył* – P₃

35

tym samym J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O_{S3}, O₃, O₁, O_{S4}, Pw, H₁, Zm₁, K₄, K₂, P₃, P₂; *JKMci* – Cz₁, Bw, P₁, Zm₂ [*Królowi Jegomości Panu naszemu Mciwemu*]; *tę samą JKM* – N; *tym samym tę z Królem JeMcią Jo Królewskiej Mości* – Rm; *benignitatem JKM* – D₃

tę benignitatem nagrodzi – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, O₃, O₁, O_{S4}, Pw, N, K₄, Bw, P₃, P₂, P₁; *tę benignitatem nagrodzi* – O_{S3}; *benignitatem nadgradzi* – Zm₁,

H₁; *tę benignitatem nagradza* – K₂; *nadgrodzi* – Rm, D₃; w Zm₂ brak [koniec przekazu]

tak wolnemu – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, Os₄, Pw, N, Zm₁, K₄, K₂, P₂, Rm, D₃, Os₃, O₁, P₃, H₁; w Cz₁, Bw, P₁ brak do: *za panowania swego szczęśliwego*

panując – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, Os₄, Pw, N, Zm₁, K₄, K₂, P₂, Rm, D₃; *panujący* – P₃, H₁; w Os₃, O₁ brak

jemu – Σ; *jego* – Rd₁

za panowania swego – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, Zm₁, K₄, K₂, P₃, P₂, D₃; *za panowania swego szczęśliwego na podobne jemu cives* – Cz₁, Bw, P₁;

za panowania jego – O₃; *zawsze* – Rm; *za szczęśliwego panowania swego* – H₁

36

Dziękuję uniżenie i – O_A, O₃, Os₄, K₂; *Dziękuję i uniżenie* – Rd₂; *Dziękuję uniżenie* – Rd₁, H₁, O₁; *Dziękuję i* – O₂, Pw, N, K₄, Bw, P₃, P₁, Rm (war.); *Dziękuję* – Os₃, Zm₁, P₂, D₃; w Cz₁ brak do: *Miał z niego Króliewicz JM Władysław*

wiernych, pracowitych – O_A, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, Os₄, Pw, N, H₁, K₂, P₃, Rm, D₃; *pracowitych, wiernych* – Rd₂; *wiernych i pracowitych* – O₁, K₄, Bw, P₂, P₁;

wdzięcznych i pracowitych – Zm₁

kosztownych, odważnych – za: Rd₂, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Zm₁, K₂, H₁, D₃; *i odważnych* – O_A; *odważnych* – Rd₁, O₃, N, P₃; *kosztownych i odważnych* – Pw, K₄

(war.); *kosztów, odważnych* – Bw; *kosztów i odważnych* – P₂, P₁; *i przychylnych* – Rm

służb – Σ; *posług* – O₃

przez wszystkie wieki – O_A, O₂, O₃, O₁, Os₄, Zm₁, K₄, K₂, H₁, P₃, D₃; *przez wszystkie wieki swój* – Rd₃; *przez cały wiek* – Rd₁; *przez wszystkie żywoty* – P₂; *przez wszystkie wieki* – Os₃, Pw, N; *po wszystkie wieki* – Bw, P₁; *przez żywoty swój* – Rm

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[anu] swemu M[ilościwemu] – O_A, Rd₂, O₂, Pw, N, K₂, P₁ [*JKM*], D₃ [*JKM*], K₄ [*JKM PM*], Bw [*JKM PM*], Rd₁ [*JKM PnMciwemu*]; *Królowej JejM* – Rm; *JKM Panu Mciwemu N.* – Os₃; *JKM PNM* – O₃ [?]; *Jej KMPaniej swej Mciwej* – O₁, P₂, H₁; *JMP swej Miłościwej*

– Os₄; *KM PNM* [?] – Zm₁; *KJejM PM* – P₃ [w związku z wieloznacznością skrótów wydawcy odstępują we wskazanych przypadkach od określenia poprawności lekcji]

łaskę tę swoją – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, Pw, N, H₁, K₄, K₂, Bw, P₃, P₁, D₃;

łaskę swoją – P₂, Rm; *łaską to swoją* – O₁, Os₄; *łaskę tę znać* – Zm₁

przy – Σ; w Rm, O₃ brak

tym żalonym akcie – O_A, Rd₂, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, P₂;

tak żalonym akcie – Rd₁; *tym żalonym placu* – Bw; *tak żalonym akcie* – P₃;

tym żalonym placu – P₁; *tym akcie* – D₃; w Rm, O₃ brak

przez W[asz]m[ości] m[ego] M[ilościwego] Pana, M[ilościwy] Panie – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₂, D₃, Bw [*WMPana Msci Panie*], P₁ [*WMPana Msci Panie*]; *przez WMMMPana* – Zm₁; *przez WmmMP*

– P₃; *przez Jmci Pana* – Rm

podczaszy koronny – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₂, D₃; *Lubomierski podczaszy koronny* – P₃; *podczaszego koronnego* – Rm; *wła ruski* – Bw, P₁; w Zm₁ brak

oddać raczyła – za: O₂, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, P₂, D₃; *ukazać raczyła* – O_A; *oświadczyć raczyła* – Rd₂, P₃ [*oddać* poprawione na: *oświadczyć*]; *pokazać raczyła* – Rd₁, Bw, P₁; *oddać raczył* – Os₃; *podczas oddać raczyła* – Zm₁; *teraz oświadczyć raczy* – Rm; w K₂ brak

37

z niego, M[ilos]ciwy Panie – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, Bw, P₂, P₁, Rm, D₃; *z niego* – Cz₁; *z niego MM P* – P₃; w K₂ brak; w Zm₁ brak do: *JMP krakowski zostając uniżenie*

mieczniku koronny – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, Bw, P₂, P₁, Rm, D₃; *Zebrzydowski, mieczniku koronny* – P₃; w Cz₁, K₂ brak

Królewicz J[ego] M[os]ć Władysław – O_A, Rd₂, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₁, Pw, N, K₄, K₂, Bw, P₂, P₁, Rm, D₃; *Królewicz Władysław* – O₃, Os₄; *Królewicz JeMśc* – P₃, H₁

calego – Σ; *czulego* – Rm

i stracił, ale siła – za: Rd₂, O₂, O₁, Os₄, N, H₁, P₂, Rm, P₁, Bw, Cz₁, D₃; *ale go stracił i siła* – O_A; *i stracił i siła* – Rd₁; *ale i siła sobie* – Os₃; *ale sobie siłę* – O₃; *nie stracił, ale siła* – Pw; *i wiele* – K₄; *swego stracił, ale siła* – K₂; *którego już stracił siła* – P₃

sobie pozyskał tą miłością – za: Rd₂, Rd₁, Pw, H₁, O₂, O₁, Os₄, N, P₂, Rm, D₃; *sobie pozyskał tą ludzkością* – O_A; *sobie tym pozyskał laskę Królewicz Jego Mśc* – Cz₁; *tam miłością pozyskał* – Os₃; *pozyskał tą miłością* – O₃; *i wiele pozyskał tą miłością* – K₄; *sobie pozyskał za miłością* – K₂; *pozyskał tam laskę* – Bw; *jednak tą laską w osobie pozostałego rodzonego i miłością ku narodowi polskiemu pozyskał sobie* – P₃; *pozyskał tym laską* – P₁

królewicza polskiego godną – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, O₃, O₁, Os₄, Pw, H₁, K₄, K₂; *królewicza polskiego godnie* – P₂, Rm; *królewicza polskiego godne* – Os₃; *Królewicza JM polskiego godną* – N; *Królewicza Jego Mci godną* – Bw, P₁; *Królewicz JM godnie* – P₃; *Królewicza JM* – D₃; w Cz₁, Zm₁ brak

na tym tu żalonym placu – za: Rd₂, Rd₁, Cz₁, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, P₂, Rm, D₃; *na tym tu żalonym akcie* – O_A; *na tym placu żalonym* – O₃; *tu na tym miejscu żalonym* – O₂; *na tym żalonym placu* – K₄, H₁; *na tym żalonym tu placu* – K₂; *na tym placu* – Bw, P₃, P₁

przez W[asz]m[os]ci Pana oświadczoną – O_A, Rd₂, O₂, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₂, Rm, D₃ [WM]; *przez Wmciów moich Mciwych Panów oświadczoną* – Rd₁; *oświadczoną* – Cz₁; *przez WM mego M Pana oświadczone* – Os₃, P₃; *za który oświadczenie* – O₃; *oświadczoną przez WMMP* – Bw, P₁; w Zm₁ brak

którą obowiązany J[ego] M[o]ść Pan krakowski zostając – O_A, Rd₂, O₂, Os₄, Pw, K₂, P₃, P₂; *którą obowiązany Książę JMP krakowski zostając* – O₁ (war.); *którą obowiązany Książę JMśc Pan krakowski* – Rd₁, Bw, P₁; *którą obowiązany Książę JMśc Wiśniowieckie* – Cz₁; *którą obowiązany Jego Mśc Ks Pan krakowski*

– Os₃; *obowiązany JMśc Pan krakowski zostaje* – Os₃; *i którą obowiązany JM krakowski zostając* – N; *JM P krakowski zostając* – Zm₁, K₄; *którą obowiązany JMśc Pan krakowski* – Rm; *którą obowiązany Książę JM zostając* – D₃; *którą obowiązany JMP krakowski ostając* – H₁

uniżenie J[ego] K[rólewskiej] M[ości] dziękuje – O_A, Rd₂, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, Zm₁, Bw, P₁; *uniżenie Królewiczowi JM dziękuje* – Cz₁, K₄, P₃; *uniżenie dziękuje* – O₃, K₂, P₂, Rm, D₃; *uniżenie JKM za to dziękuje* – H₁; w Rd₁ brak

38

Dziękuje i W[asz]m[os]ciom moim M[ilos]ciwym Panom wszystkim – O_A, Rd₂, Cz₁, O₁, Pw, H₁, O₃, Os₄, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm, D₃, K₄ [WMciom], O₂ [MMPanom]; *wszystkim* – Rd₁; *Dziękuje WMciom mym Mciwym Panom wszystkim* – Os₃; *Dziękuje i WMMPP* – N; *i Wm wszystkim* – Zm₁

którzyscie się do tej ostatniej postugi – O_A, Rd₁, O₂, O₁, Os₄, Zm₁, K₂, P₃, P₂; *którzyscie do tej ostatniej postugi* – Rd₂, O₃; *którzyscie się do tego oplakanego aktu* – Cz₁; *którzyscie się do tego aktu oplakanego* – Bw, P₁; *którzyscie się do tej ostatniej usługi* – Rm; *którzyscie się tu do tej ostatniej postugi* – Os₃, Pw, K₄, D₃; *którzyscie się tu do tej do tej ostatniej postugi* – N; *którzyscie się do tej ostatniej postugi oddania* – P₃; *którzyscie się do ostatniej postugi* – H₁

temu zacnemu ciału stawili – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, D₃, P₃; *stawili* – Cz₁; *temu zacnemu ciału się stawili* – O₃; *temu zacnemu ciału wystawili* – Zm₁; *stawić raczyli* – Bw, P₁; *temu zacnemu Książęciu stawili* – P₂; *temu zacnemu Książęciu stawić się (nie mogli) raczyli* – Rm

mu jedynego brata dopomogli – O_A, Rd₁, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, K₂, Bw, P₃, P₂, P₁, Rm; *mu jedynego brata pomogli* – Rd₂, Zm₁, K₄; *mu jedynego wuja dopomogli* – Cz₁; *jedynego brata dopomogli* – O₂, H₁; *mu brata jedynego dopomogli* – O₃; *mu jedynego brata dopomagali* – D₃

39

Dziękuje i tym Ichm[os]ciom – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₃, P₂, Rm, D₃; *Dziękuje i tym IMciom wszystkim* – O₃; w Cz₁, Zm₁, Bw, P₁ brak do: *Starać się o to z każdej miary*

i dla niesposobnego – za: Rd₁, Os₃, Pw, N, H₁, K₄, K₂, P₂, Rm; *iż dla niesposobnego* – O_A; *dla niesposobnego* – Rd₂, O₂, O₃, P₃, D₃; *i dla niesposobności* – O₁; *dla niesposobności* – Os₄

i dla różnych zabaw – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₂, P₃, P₂, D₃; *drudzy dla różnych przyczyn* – O₃; *dla różnych przyczyn* – K₄; *i dla różnych zabaw swych* – Rm

się nie – Σ; *nie* – K₂; *tu się nie* – P₃

i zmarlemu nieodmienny afekt – O_A, Rd₁, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₂, P₂, Rm; *zmarlemu nieodmienny afekt* – Rd₂, O₂, K₄; *i zmarlemu afekt nieodmienny* – Os₃; *i zmarłego kościom nieodmienny afekt* – P₃; *umarlemu nieodmienny afekt* – D₃

Ks[ię]ciu J[ego] M[os]ci całą chęć swoją oświadczyli – O_A, O₃, Rd₂, Rd₁, O₁, Os₄, Pw, N, K₄, K₂; *KJM* – O₂; *Książę Jego Mci całą swoją chęć oświadczyli* – Os₃;

Ksciu JMci całą uprzejmość [poprawione z: chęć] swoją oświadczyli – P₃; Książęciu Jego Mci całą chęć swoją oświadczywszy, chętnie to uczynili – P₂; Książęciu JMci chęci swoje oświadczywszy, chętnie to uczynili – Rm; Ksciu JegoMci chęć swą oświadczyli – D₃; Ksciu JMci całą swoją chęć oświadczyć raczyli – H₁

40

Starać – Σ; w O₂, D₃ brak

się o to – O_A, Os₃, Rd₂, P₃, Pw, N, H₁, K₄, Rd₁, Cz₁, Bw, P₁, O₃, O₁, Os₄, Zm₁, K₂; się – Rm, P₂; w O₂, D₃ brak

z każdej miary Książę [Jego] M[o]ść będzie – za: Rd₂, P₃, Pw, N, H₁, K₄, P₂; Książę JMśc z każdej miary będzie – O_A, Os₃; Książę JMśc będzie z każdej miary – Rd₁; z każdej miary Książę Jego Mśc Wiśniowieckie będzie – Cz₁; z każdej miary KsJM Pan krakowski będzie – Rm; z każdej miary JM Pan krakowski będzie – Bw, P₁; będzie – O₂; będzie KsJMśc Pan krakowski – O₃; będzie z każdej miary Książę JMśc – O₁, Os₄; z każdą miarą JKM będzie – Zm₁; KsJM będzie – K₂; Książę JM starać się będzie – D₃

sacrosancte amicitias colere – O_A, O₃, Zm₁, K₄, P₃, Rm; sacrosancte colere amicitias – Rd₂, Rd₁, Cz₁, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, K₂, Bw, P₂, P₁, D₃ (war.); sacrosanctas colere amicitias – O₂

każdemu z W[asz]m[oś]ciów moich M[iłoś]ciwych Panów – O_A, Rd₂, Cz₁, Os₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, Bw, P₂, P₁, Rd₁, O₂, D₃; WMMMPanom – O₃; każdemu WMciom MMP – P₃; każdemu WM Państwa – Rm

da Pan Bóg – O_A, Rd₁, Cz₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Zm₁, K₂, H₁, Bw, P₃, P₂, P₁; da Bóg – Pw, N, K₄, Rm; w Rd₂, D₃ brak

okazyjach odслужи mógł – O_A, Rd₂, Rd₁, O₂, Os₃, O₃, O₁, Os₄, Pw, N, H₁, Zm₁, K₄, K₂, P₃, P₂, D₃; rzeczach odслужи mógł – Cz₁, Bw, P₁; okazyjach odslużył i odwdzieczył – Rm

41

A teraz – za: Cz₁, O₂, Os₃, Pw, N, Zm₁, K₂, Bw, P₃, P₁, K₄, P₂, Rm, H₁; w O_A, Rd₂, Rd₁, O₃, O₁, Os₄, D₃ brak [koniec przekazu]

wielce prosi W[asz]m[oś]ciów mych M[iłoś]ciwych Panów – za: Cz₁, O₂, Os₃, Pw, N, Zm₁, K₂, Bw, P₃, P₁; z sobą uprasza, abyście mu – K₄; prosi wielce WMMMP – P₂, Rm, H₁

W[asz]m[oś]c panem doloris – za: Cz₁, O₂, Pw, N, H₁, K₂, P₃, Bw [WM moi MPanowie], P₁ [WMśc moi MciwiPP]; Wm z niem panem doloris – Os₃; z nim pospolu panem doloris – Zm₁; mu WMM Panowie tegoż żalu i w domu – K₄; in partem doloris – P₂; WMM Panowie partem doloris – Rm

z nim zjeść raczyli – za: Cz₁, O₂, Pw; zjeść raczyli – Os₃; z nim zjeść raczyli. Dixi – N; pożywać raczyli – Zm₁; i w domu dopomogli – K₄; z nim zjeść mogli – K₂; z nim zjeść raczyli. Amen – Bw, P₁; z nim jeść raczyli – P₃; z nim mieć raczyli [odczytanie niepewne]. Amen – P₂; z nim ferre raczyli – Rm; z nim zjeść – H₁

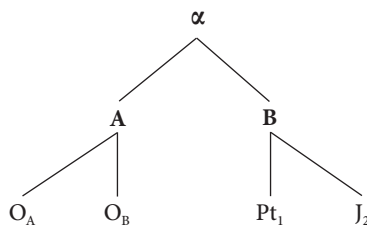
X. [Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała Jana Daniłowicza, wojewody ruskiego; Lwów, 15 V 1628]

Mowa na wyprowadzeniu ciała... wojewody ruskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali czterema rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 86-87, [tytuł:] „Mowa na Wyprowadzeniu Ciała ze Lwowa JęoMęi Pana Woiewody Ruskiego 15 Maÿ JęoMęi Pana Jakuba Sobieskiego Kraczego Koronnego”;
- 2) J₂: BJ 110, k. 210v-211r, [tytuł:] „Tęgosz mowa na wyprowadzeniu ciała P. Woiewody Ruskiego ze Lwowa 15 Maÿ 1628” [na lewym marginesie dopisek innym atramentem: *Danjłowiczã*]
- 3) O_B: BOss 3567 II, k. 175r-175v, [tytuł:] „Mowa na Wyprowadzeniu Ciała ze Lwowa JmP. Wdy Ruskiego 15 Maÿ JmP. Jakuba Sobieskiego Kraicznego Koronnego”;
- 4) Pt₁: APP 45, t. 2, s. 317, [tytuł:] „Mowa Ję^oMP. Sobieskiego Kraczego Koronnego na wypro-wadzeniu ciała Ję^oMPana Daniłowicza Woiewody Ruskiego ze Lwowa 15 Maÿ Ano 1628”.

Stemma 10.
(mowa X)

Wszystkie przekazy są ze sobą blisko spokrewnione. Dwa z nich to – jak w innych przypadkach – pochodzące od wspólnego przodka A kopie, znajdujące się w kolekcjach oracji Sobieskiego: BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B). Kolejne dwa przekazy: APP 45, t. 2 (Pt₁) i BJ 110 (J₂) również mają wspólnego przodka (możliwa byłaby interpretacja, że pochodzą wprost od archetypu α , ale wtedy lekcje A musiałyby zostać uznane za błędne, co szczególnie w przypadku stylistycznie ciekawszego sformułowania: *i Boga samego* [4] nie wydaje się słuszne). Obie linie tradycji różnią tylko lekcje o charakterze wariantów (A: *uczynność* – B: *chęć i uczynność* [5]; A: *i Boga samego* – B: *Boga swego* [4]).

Postępowanie wydawców przy restytucji tekstu polegało głównie na eliminacji błędów własnych przekazu podstawowego przez konfrontację z drugą linią tradycji.

W aparacie ujęto lekcje wszystkich przekazów. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

których – Σ ; *którym* – J₂

2

same – Σ ; w O_B brak

te – Σ ; *ten* – J₂

3

i Boga samego – O_A, O_B; *Boga swego* – Pt₁, J₂ (war.)
podlega – Σ; *podległa* – Pt₁

4

i z milego towarzystwa – Σ; *milego towarzysza* – J₂
przy ślubie policzył – O_A, O_B; *po ślubie policzył* – Pt₁; *przy ślubie polecił* – J₂
znacznym – Σ; *znaczne* – O_B
zachowaniem – Σ; *zachowanie* – O_B
życia z towarzyszem – za: Pt₁, O_B; *życia z towarzystwem* – O_A; *życie z towa-*
rzyszem – J₂
przysmaków – O_A, Pt₁; *przysmaku* – O_B; *w przysmaków* – J₂
niedawno pamięć – za: Pt₁, O_B; *niedawną pamięć* – O_A; *niedawno w pamięć*
 – J₂
w srogą teraz gorzkość – O_A, Pt₁; *sroga teraz gorzkość* – O_B; *srogą teraz*
w gorzkość – J₂
nieszczęsne – Σ; *w nieszczęsne* – J₂
obróciła – Σ; *obróciło* – J₂

5

patrzy – Σ; *pojrzrzy* – J₂
tę chrześcijańską i – O_A, O_B; *chrześcijańską i* – Pt₁; *tę chrześcijańską* – J₂
uczynność – O_A, O_B; *chęć i uczynność* – Pt₁, J₂ (war.)
ciała tego – Σ; *tego ciała* – O_B

6

taż W[asz]m[o]ściów – Σ; *też Wmściów* – O_B
sobą – Σ [za: Pt₁]; w O_A brak
a przy Jej M[ości] – za: Pt₁, J₂; *i przy Jeo Mci* – O_A; *i przy Jej M* – O_B
niech – Σ; w J₂ brak
za którą – O_A; *z którą* – Pt₁; *której* – O_B; *z której* – J₂
Jej – Σ [za: Pt₁]; *i Jej* – O_A
okazyjach z potomstwem swym odslugować mogła – Σ; *z potomstwem swym*
odslugować mogła *okazyjach* – Pt₁

XI. [Dziękowanie na pogrzebie Jana Daniłowicza, wojewody ruskiego; Olesko, 15 VI 1628]

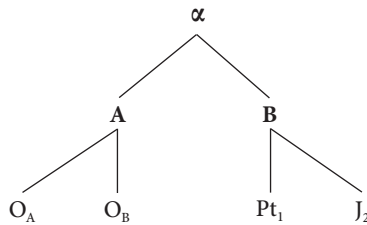
Mowa na pogrzebie... wojewody ruskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali czterema rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 87-89, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie JeoMći Pana Woiewody Ruskiego w Olesku die 15 Juny Anno Domini 1628. JeoMći Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego”;
- 2) J₂: BJ 110, k. 211r-212r, [tytuł:] „Tenże dziękuie na Pogrzebie tegoż w Olesku 15 Juny 1628.”;
- 3) O_B: BOss 3567 II, k. 175v-176v, [tytuł:] „Mowa Na pogrzebie Jm Pana Wdy Ruskiego w Oleszku { } 15 Juny 1628 Jm P. Jakuba Sobieskiego { }”;

- 4) Pt₁: APP 45, t. 2, s. 318-319, [tytuł: „Mowa Je^o MP. Sobieskiego Krayczego Koronnego na Pogrzebie Je^oMP Danielowicza Wojewody Ruskiego”.

Stemma 11.
(mowa XI)

Wszystkie przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, o czym świadczy wspólny im brak zakończenia mowy – teksty urywają się w tym samym miejscu podziękowań, które na pewno musiały jeszcze zawierać choćby stałą formułę zwrotu do wszystkich uczestników uroczystości pogrzebowej, po której to formule mogło się też pojawić zaproszenie „na żalony chleb”. Podobnie jak w odniesieniu do mowy X wydawcy przyjęli, że stemma rozgałęzia się na dwie części: A i B (możliwa jest też interpretacja, że APP 45, t. 2 (Pt₁) i BJ 110 (J₂) pochodzą wprost od archetypu α , co jednak w przypadku niezgodności ich świadectw przy odmiennej lekcji linii A tak samo prowadzi do uznania wariantów, natomiast każe odrzucić lekcję: *częstemi mogilami* [2]. Od przodka A pochodzą przekazy BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), wpisane w zbioru mów Sobieskiego; zależność tę dokumentują przede wszystkim błędy łączące (*prosi / ze prosi* [15] oraz *utai / utai* [13]) oraz lekcja: *częstemi mogilami* [2]. Odpowiednio B jest przodkiem dla APP 45, t. 2 (Pt₁) i BJ 110 (J₂), świadków, które zachowały poprawne lekcje w miejscach błędów przodka A i które łączy lekcja: *gęstemi mogilami* [2].

W aparacie ujęto lekcje wszystkich przekazów. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

antiquitas – Σ [za: O_B]; *antiquitarum* – O_A

za – Σ [za: O_B]; *ze* [?] – O_A

2

na – Σ [za: O_B]; *ina* – O_A

wždy kiedykolwiek – O_A, O_B; *już vždy kiedykolwiek* – Pt₁ (war.); *wždy kiedykolwiek już* – J₂ (war.)

i filary – Σ ; *filary* – J₂

częstemi – O_A, O_B; *gęstemi* – Pt₁, J₂ (war.)

3

z przedwiecznych – Σ ; *z przedniejszych* – J₂

4

ręka – Σ [za: O_B]; *wróżka* – O_A

pradziadów – Σ ; *dziadów* – J_2
arbitrum – za: O_B, Pt_1 ; *arbitrium* – O_A, J_2
domu wszystkiego – Σ [za: O_B]; *wszystkiego domu* – O_A

6

swego – Σ [za: O_B]; *swegu* – O_A

7

z zacnego starożytnej – za: O_B, J_2 ; *zacnego starożytnej* – O_A ; *z zacnego* – Pt_1
gniazda – Σ [za: O_B]; *z gniazda* – O_A
i z przykładów – Σ ; *i przykładem* – J_2

8

jego – Σ ; w O_B brak

jako – Σ ; *jak* – J_2

9

przez znaczne – Σ ; *przezacne* – J_2

opuścił – Σ [za: O_B]; *puścił* – O_A

10

i wziąwszy – O_A, J_2 ; *i wziąwszy zaś* – O_B ; *wziąwszy* – Pt_1

sejmiku – Σ ; *sejmików* – J_2

omieszkał – Σ ; *opuścił* – Pt_1

11

tak – Σ ; w Pt_1 brak

on go – Σ ; *go on* – J_2

ubieżał – Σ ; *prędko ubieżał* – Pt_1

12

powszechnej – popr. wyd.; *w powszechnej* – Σ ; *w powszechnym* – J_2

w ześciu z tego świata straty – O_A, O_B ; *w ześciu jego z tego świata stracie* – Pt_1 ;
z tego świata w ześciu straty – J_2

też ma być – O_A ; *też być* – O_B ; *być też* – Pt_1, J_2

13

Panu M[ilości]ciwemu i dobrodziejowi swemu – O_A, Pt_1 [PMMC]; *P N Mu*
i dobrodziejowi – O_B ; *Panu swemu JN* [odczytanie niepewne] – J_2

przez W[aszczości] m[ego] M[ilościwego] P[ana] uczcić – za: Pt_1, J_2 ; *przez*
WMMP utail – O_A ; *przez WMMMPana utai* – O_B

a osierociale – Σ [za: O_B]; *osierociale* – O_A

14

za bogomodlstwem Jej M[ości]ci – Σ ; *za bogomodlstwem jej* – Pt_1

tę dobroczynność – Σ ; *te dobroczynności* – J_2

15

że przez – za: Pt_1, J_2 ; *prosi* – O_A ; *że prosi* – O_B

łaskę J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – O_A, Pt_1 ; *łaskę Kr Jej Mści* – O_B ; *łaskę*
Jej KM – J_2

16

Królewiczowi J[ego] M[ości] Władystawowi – Σ ; *Królewiczowi JeoM* – J_2

*i Jej K[rólewskiej] M[ości] – Σ; i Jej Królowej Mści – O_B
 świętej pamięci matce Królewicza J[ego] M[os]ci – Σ; matce Królewicza JeoM
 s. pamięci – J₂
 też – Σ; też JKM – O_B
 przez W[aszmości] m[ego] M[ilościwego] P[ana], M[os]ci Panie – O_A; przez
 WM, MPanie – O_B; przez WXM, MP – Pt₁, J₂ (war.)*

17

Dziękuję etc. etc. etc. – Σ; w O_B brak

XII. [Dziękowanie na pogrzebie Jerzego Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego; Kraków, 13 X 1631]

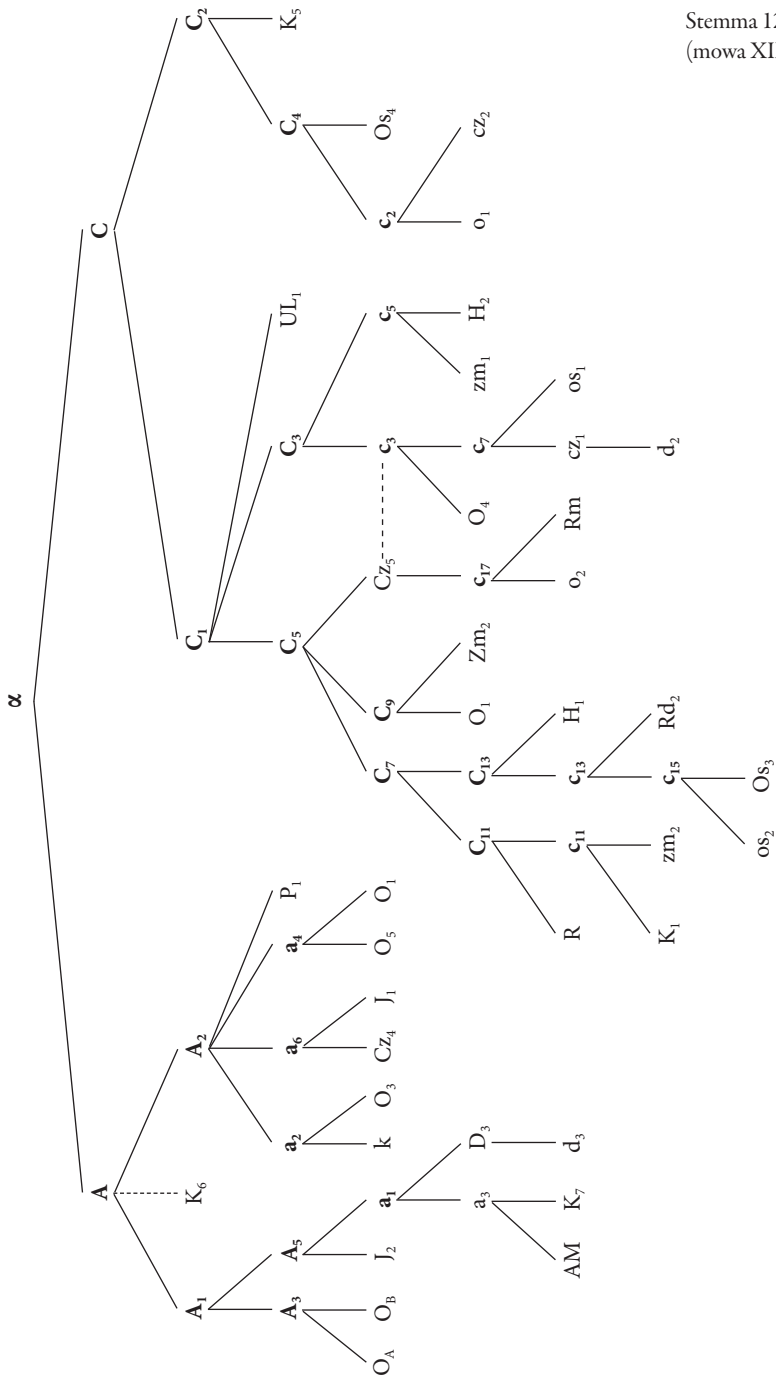
Mowa... na pogrzebie... Zbaraskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali 38. przekazami mowy (35. rękopiśmiennymi oraz 3. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 106-113, [tytuł:] „Mowa JeoMci Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego w Krakowie na Pogrzebie Xc'ia JeoMci Zbaraskiego Kasztellana Krakowskiego Anno I.6.3.1. die 13 Octobris”;
- 2) AM: BUAM 546 II, s. 167-173, [tytuł:] „Mowa Jeo Mc' Pana Krayczego na pogrzebie Xiążecia Jeo Mc' Zbarawskiego Kasztelana Krakowskiego”;
- 3) Cz₄: BCzart 1651 IV, s. 193-197, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie Je^o Mci' Pana krakowskie^o Xiążecia Zbaraskiego”;
- 4) Cz₅: BCzart 1881 I, s. 131-138, [tytuł:] „Mowa Je^oMci P. Jakuba Sobieskiego krayczego koronnego na Pogrzebie Xiążecia Zbaraskiego kasztellana krakowskiego [na marginesie: 361]”;
- 5) cz₁: BCzart 123 IV, s. 791-802, [tytuł:] „Mowa JM P^a Jakuba Sobieskiego. Krayczego Kor^o= Na pogrzebie Xcia Jm'ci Zbarawskiego Kasztelana Krakowskiego – umarl 1631”;
- 6) cz₂: BCzart 132 IV, s. 407-415, [tytuł:] „Mowa Jmci Pana Niegoszewskiego przy pogrzebie xięcia Jmci Zbarazkiego kasztelana Krakowskiego. 1636”;
- 7) H₁: AHWilno f. 1135, op. 2/40, k. 133v-135v, [tytuł:] „Mowa Je^oMsci Pana Kraycze^o Koronne^o na Pogrzebie Xcia Je^oMsci Pana Krakowskie^o”;
- 8) H₂: AHWilno f. 1135, op. 2/46, k. 314v-318v, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana Jakuba Sobie[sk]iego krayczego koronnego Starofty kra[ynostaw]skiego na Pogrzebie Xiążecia Jeo Mci Jerzego kajztellana krakow[sk]ie^o [dopisek: *tym samym*] już ostatniego”;
- 9) J₁: BJ 108, s. 192-196, [tytuł:] „Mowa na pogrzebie Je^o Msci' Pana krakowskiego Xiążecia Zbaraskiego”;
- 10) J₂: BJ 110, k. 216r-220v, [tytuł:] „Tęgosz mowa w Krakowie na pogrzebie Xiążecia JeoM Jerzeo Zbaraskiego Kasztellana Krakowskiego Piszskiego Sokalskiego Żarnowieckiego Wislickiego Starosty. 1631 13 8bris”;
- 11) K₁: BKórń 313, k. 75v-79r, [tytuł:] „Przemowa Jm Pana Sobieskiego Woiewodzica Lubelskiego na Pogrzebie Xc'ia Zbarazkiego Pana Krakowskiego”;
- 12) K₅: BKórń 1195, k. 179v-182v, [tytuł:] „Mowa tegoż Pana Sobieskiego na Pogrzebie Xiążecia JmCi Pana Jerzego Zbara[sk]iego Kasztellana Krakowskiego. 1631. Anno”;
- 13) K₆: BKórń 1317, k. 12r-15v, [tytuł:] „Mowa JeMc' Pana Krayczego na pogrzebie Xiążecia JeMc Pana Krakowskie”;

- 14) K₇: BKórn 1638, k. 122v-123r, [tytuł:] „MOWA NA POGRZEBIE KSIĄŻECIA JM ZBARAWSKIEGO PANA KRAKOWSKIE^o y rzecz Pana Sobieskiego”;
- 15) k: BKórn 991, k. 301v-303r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana Jakuba Sobiefkiego Krayczego Koronnego na Pogrzebie Xzecia Je^o Mci Jerzego Zbarafkiego Kařtellana Krakowskiego { } miana”;
- 16) O_B: BOss 3567 II, k. 179v-183r, [tytuł:] „Mowa JmPana Jakuba Sobieskiego Kraicze^o Koron: w Krakowie na Pogrzebie Xcia Je^oMsci Zbaraskie^o Kasztellana Krakow: { } 13 8-bris 1.6.3.1.”;
- 17) O₁: BOss 207 II, k. 316r-320r, [tytuł:] „Mowa na pogrzebie Xcia IE^oM. Zbaraskiego Caftellana krakowfkiego 1631. die 13 octobris”;
- 18) O₃: BOss 2134 I, s. 13-23, [tytuł:] „Przemowa na Pogrzebie X^{cia} J Zbaraskie^o, Casztellana Krakowskiego przez JP Jakuba Sobieskie^o Podczasze^o na ten czas Koronnego”;
- 19) O₄: BOss 3563 II, k. 131v-134v, [tytuł:] „Mowa JMP Jakuba Sobieyskiego Krayczego Koronnego na Pogrzebie Xcia JM Zbarazkiego Kastellana Krakowskie^o”;
- 20) O₅: BOss 3581 II, s. 228-235, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie J^oMci P. Krakowskie^o Xiązeczia Zbarawskiego”;
- 21) O₆: BOss 66, k. 69v-71v, [tytuł:] „Mowa JeMCi Pana krayczego koronnego na pogrzebie XCia JeMCi Pana krakowskiego Zbaraskiego”;
- 22) o₁: BOss 200 II, k. 136 v-140r, [tytuł:] „Mowa na Pogrzebie JMP. krakowskiego Xciazenia Zbaraskiego”;
- 23) o₂: BOss 1427 I, s. 253-271, [tytuł:] „Mowa Jm P^a. Jakuba Sobieskiego Krayczego K^o. na pogrzebie Xcia Zbaraskiego Kasztellana Krakowskiego”;
- 24) O₃: BOssLwów 2133, s. 61-67, [tytuł:] „Mowa Je^o Mscy Pana krayczego Corronego Szobieskie^o Na Pogrzebie Xiazeczia Je^o Mscy Pana krakowskie^o”;
- 25) O₄: BOssLwów 4502, k. 107v-111r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mści Pana kraicze^o koronne^o na Pogrzebie XJM Zbarawskie^o, kastellana krakowskie^o w krakowie Roku Pańskie^o 1631 { } 13 8bris”;
- 26) o₁: BOssLwów 196, k. 60r-64r, [tytuł:] „Mowa Ie^o Mfi Pana Iakuba Sobiefkie^o Krayczego Koronnego na Pogrzebie Xiązeczia Ie^o Mfi Zbarafkiego Kafztellana Krakow{ }”;
- 27) o₂: BOssLwów 508, k. 110v-116r, [tytuł:] „Mowa JE^o Mscy Pana Krayczego Korronego Szref { }kiego, na Pogrzebie Xiązeczia JE^o Mscy Pana Krakowskie{ }”;
- 28) P₁: PAU-PAN 1046, k. 109r-111v, [tytuł:] „Przemowa na Pogrzebie Książeczia Je^oMci Jerze^o Zbarawskiego Kařtellana Krakowskiego w Krakowie { } 13 Octobris A^o D 1631 Przez JMP^a Jakuba Sobie|kiego Krayczego Koronnego odprawowana”;
- 29) R: BRac 378, k. 111r-114r, [tytuł:] „Mowa Je^o Msci Pana Kraiczego koronnego na pogrzebie Xiązeczia Je^o Msci Pana Krakowskie^o [dopisane innym piórem: *Zbaraskiego*] [na marginesie tym samym piórem: *Jakuba Sobieskiego, potym kařtellana krakowfskiego*]”;
- 30) Rd₂: AR II, ks. 15, s. 112-124, [tytuł:] „Mowa Jmci Pana Krayczego Koronnego na Pogrzebie Xcia J mci Pana Krakowskiego”;
- 31) Rm: ARm f. 91/4, s. 89-97, [tytuł:] „Mowa JmmPana Jakuba Sobieskiego krayczeg^o k.^{oo} na pogrzebie Xcia Zbaraskiego kasztelana krakowskiego”;
- 32) UL₁: BKUL 2629, k. 16v-19r, [tytuł:] „Mowa Je^o Msci Pana Krayczego Koronnego na Pogrzebie X. Je^o Msc Pana Krakowskiego”;

Stemma 12.
(mowa XII)

- 33) Zm₂: BOZ 950k. 303r-305v, [tytuł:] „MOWA Je^oM Pana Krayczego Koronnego Na Pogrzebie Xćia JMP Krakowskie^o”;
- 34) zm₁: BOZ 823, k. 209v-215r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mći Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego, Staro[ty] Kra[no]Jawskiego, na Pogrzebie Xćia Je^o Mći Jerzego Zbara[skiego], ka[st]ellana Krakow[skie]”;
- 35) zm₂: BOZ 1291, k. 99v-101v, [tytuł:] „Przemowa J.M. P. Sobieskiego Woiewodzica Lubelskie^o na pogrzebie Xćia Zbarazkiego P. Krakowskie^o”;
- 36) D₃: *Mówca*1668, s. 19-25, [tytuł:] „*Tenże na Pogrzebie Xiążęćia Ierzego Zbara[skiego] Ka[st]stell. Krakow.*”;
- 37) d₃: *Mówca*1683, s. 27-34, [tytuł:] „*Tenże na Pogrzebie Xiążęćia Ierzego Zbara[skiego] Ka[st]stell. Krakow.*”;
- 38) d₂: *Listy*, s. 168-171, [tytuł:] „*Mowa Imć pana Jakóba Sobieskiego, krajczego koronnego, na pogrzebie / księcia Imci Zbaraskiego kasztelana krakowskiego.*”

Bardzo rozbudowaną tradycję tekstu można ująć w postaci dwudzielnej stemmy, którą tworzą dwie główne linie tradycji, zapoczątkowane przez przodków: A i C. Wszystkie kopie wywodzące się od A (tzn. BOss 400 II (O_A), BOss 3567 II (O_B), BJ 110 (J₂), PAU-PAN 1046 (P₁), BKórń 991 (k), BUAM 546 II (AM), BOss 200 II (o₁), BOss 3581 II (O₅), BCzart 1651 IV (Cz₄), BOss 2134 I (O₃), BKórń 1638 (K₇), BJ 108 (J₁), *Mówca*1668 (D₃), *Mówca*1683 (d₃)) łączą błędy w postaci braku orzeczenia (*swych / swem ... posiadkiem* [32]) i braku spójnika (*ukazał, moi Mciwi Panowie* [1]), czemu towarzyszą liczne lekcje wspólne (np.: *ten grób schowania godzien* [22], *a ono i ty schniesz* [17], *że już mu zajrzeć więcej nie będziesz* [17], *dla pobudzenia w ludziach płaczu* [19], *oni to Zbarascy* [51], *ta w żalu ulga* [58]).

Od przodka A pochodzą dwa hipotetyczne przekazy: A₁ i A₂. Przodek A₁ był skażony brakiem frazy (*[w tak szerokim obywatelów swych okręgu]* [11]) i innymi błędami: *ludzkość oświadczać* [4], *sam lepszą ją jeszcze pokaże* [61]), tylko on zarazem zachował lekcje: *przed Panem nieba i ziemi* [38]. Świadcami dla A₁ są przekazy BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B) poprzez wspólnego dla nich przodka A₃ oraz poprzez przodka A₅ przekaz BJ 110 (J₂) i za pośrednictwem kolejnych przodków: *Mówca*1668 (D₃), *Mówca*1683 (d₃), BKórń 1638 (K₇), BUAM 546 II (AM). Od przodka A₃ niezależne od siebie kopie BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B) przejęły jego błędy (*po szczepie* [4], *jako* [17], *z blaganiem wielkim* [38], brak orzeczenia: *zechce / chce / [zdepce]* [46], *i z nim ustawicznie opływasz* [50]). Natomiast przodek A₅ skażony był błędem znaczącym (*w mordowaniu* [31]), a ponadto błędną lekcją (*nam na to nie trzeba* [8]) oraz dodatkiem określenia (*żałosnej posługi ostatniej* [9]), choć może przymiotnik został zapisany niewyraźnie, stąd różnica w lekcjach pozostałych świadków (np. *zasłużonej*). Bezpośrednio od przodka A₅ pochodzi świadek BJ 110 (J₂) oraz przodek a₁, który do listy błędów dołączył kolejne w postaci braków (*Żył z przyjaciółmi po przyjacielsku, to jest szczerze, dufale, było*) [41], *[z oczu]* [15], *nie [z sobą] nie wziąć* [7]) i innych błędów (*u nas w chowaniu* [21], *jako bywasz często nieszczęście* [54], *dochowac* [40]). Bezpośrednio od a₁ pochodzi druk *Mówca*1668

(D₃), od którego dalej jest zależne kolejne wydanie – *Mówca* 1683 (d₃) (błędy łączące: *zawsze z nim mowno* [58], *zasłużonym akcie* [58]). Od a₁ wywodzi się także hipotetyczny przodek a₃, wspólny dla BKórń 1638 (K₇) i BUAM 546 II (AM) (ich lekcje własne wykluczają bezpośrednią zależność), który uległ dalszemu skażeniu (zawiera braki, np.: *[i ratunku ojczyzny]* [30], *[o dobro powszechne wspólnej ojczyzny]* [38], *[nieprawościom jego]* [38], *[mówi sam do siebie]* [44]). Wszystkie przekazy zależne od a₁ nie zostały odnotowane w aparacie.

Od przodka A pochodzi także hipotetyczny przodek A₂, którego istnienie zaświadcza 6 przekazów (PAU-PAN 1046 (P₁), BK 991 (k), BOss 2134 I (O₃), BOss 200 II (o₁), BOss 3581 II (O₅), BJ 108 (J₁) i BCzart 1651 IV (Cz₄)), przy czym większość z nich za pośrednictwem kolejnych przodków, a tylko PAU-PAN 1046 (P₁) bezpośrednio; jest to zresztą jedyny przekaz, który wyróżnia zachowanie nigdzie indziej niewystępującego fragmentu podziękowań osobom, które w pozostałych przekazach są co najwyżej wymienione. Ślady istnienia przodka A₂ są nikłe, należy do nich przede wszystkim amplifikowana lekcja: *potomnym wiekom zawsze kwitnęły* [14], w której miejscu PAU-PAN 1046 (P₁) ma jednak błąd własny, ponadto pewna błędna lekcja (*serce przenika jego* [58]) łączy go z przekazami BKórń 991 (k) i BOss 2134 I (O₃) (tu: *serce jego przenika*), natomiast inna lekcja (*zeszłemu przyjacielowi swemu* [64]) z całą grupą pozostałych przekazów (tj. BOss 3581 II (O₅), BCzart 1651 IV (Cz₄), BOss 200 II (o₁), BJ 108 (J₁)). Pomiedzy przodkiem A₂ i mocno skażonymi przodkami a₂ i a₄ można zakładać istnienie jeszcze jakichś kopii pośredniczących. Przodka a₂, wspólnego dla przekazów BKórń 991 (k) i BOss 2134 I (O₃), obciążały braki (np.: *in partes primas [doloris]* [10], *głos [on wolny], który się [zawsze]* [14], *[tak wielkim i świeżym najjaśniejszego domu swego smętkiem]* [59]) oraz błąd (*na Tatary z pulkiem swym* [32]). Wzajemną zależność przekazów wykluczają ich lekcje swoiste, np. w K 991 (k) brak: *[która pospolicie peior odio bywa]* [42], w BOss 2134 I (O₃) brak: *[wszystko się kręci]* [20]. Z kolei przodek a₄, wspólny dla przekazów BOss 200 II (o₁), BOss 3581 II (O₅) oraz za pośrednictwem przodka a₆ dla BJ 108 (J₁) i BCzart 1651 IV (Cz₄), miał błędy (np. braki: *zaraz [przyzna]* [25], *[Dominikowi] Ostrogskiemu* [65]) i inne: *Dominatos aula* [48], *wszystek świat przywrócił* [51]). Na bliższe pokrewieństwo BJ 108 (J₁) i BCzart 1651 (Cz₄) wskazuje dodatkowy błąd łączący (*między młodzią bracią* [37]) oraz pozostawienie pustego miejsca na wpisanie tekstu w miejscu słów: *iż on* [5]. Wszyscy świadkowie przodków a₂ i a₄ zostali pominięci w aparacie.

Jako bezpośrednio wywodzący się od przodka A trzeba umieścić w schemacie tradycji przekaz BKórń 1317 (K₆), który jest mocno skażony własnymi lekcjami (może częściowo przejętymi z nieznanymi kopiami pośredniczącymi), ale nie posiada wspólnych błędów z potomkami A₁ i A₂.

Jeszcze bardziej rozbudowana jest druga linia tradycji, dla której wspólnym przodkiem jest przekaz C. Należą do niej: BKUL 2629 (UL₁), BOZ 823 (zm₁), BOssLwów 196 (os₁), AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂), BOss 3563 II

(O₄), BOssLwów 4502 (Os₄), BOss 207 II (O₁), AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁), BCzart 1881 I (Cz₅), BRacz 378 (R), BKórń 313 (K₁), BOssLwów 508 (os₂), BOss 66 (O₆), BOssLwów 2133 (Os₃), BCzart 123 (cz₁), AR II, ks. 15 (Rd₂), BOss 1427 I (o₂), BOZ 950 (Zm₂), BCzart 132 IV (cz₂), BOZ 1291 (zm₂), ARm f. 91/4 (Rm) oraz przedruk w *Listy* (d₂). Łączą je wspólny błąd: *zasługował* [62] oraz lekcje (*i ono wszystko* [4], *vobis videor* [6], *bolejesz* [17], *ta caverna* [22], *na taki ich budynek* [46], *Obejrzy się w tym* [56], *rzekę i ja coś* [50]). Od przodka C pochodzą dalsi hipotetyczni przodkowie: C₁ i C₂.

Przodek C₂ charakteryzowały błędne lekcje (*zdrowym być* [7], *skażca wszystkiego czas* [22], *wysokich cnotach* [62]). Od C₂ pochodzi bezpośrednio przekaz BKórń 1195 (K₅) oraz przodek C₄, który charakteryzuje pominięcie *dziś [obaloną] kolumnę* [14], skutkujące nową błędną lekcją (*dzisiejszego dnia kolumnę* [12]), inne błędy (*Occidit columen patriae mora* [18], *wiecznej pamięci* [30], *w oczach ludzkich* [51], *przejrzyj się w tem* [56]), oraz urwanie się tekstu na słowach: *Panie łódzki raczy* [62] (BCzart 132 IV (cz₂)) urywa się wcześniej, na słowach: *ludzi zawisnych*). Świadkiem dla C₄ jest BOssLwów 4502 (Os₄) oraz prawdopodobnie za pośrednictwem kolejnego przodka, c₂, przekazy BOss 207 II (O₁) i BCzart 132 IV (cz₂), które łączy wspólne pominięcie, dające błędną lekcję (*gdzie [tak] wiele lat trawił* [28]). Kopie BOss 207 II (O₁) i BCz 132 IV (cz₂) (która dodatkowo jest mocno skażona własnymi błędami) nie zostały uwzględnione w aparacie.

Istnienie przodka C₁ bezpośrednio poświadcza tylko przekaz BKUL 2629 (UL₁) (który ma ponadto braki i liczne lekcje własne), natomiast za pośrednictwem dalszych wspólnych przodków aż kilkanaście innych kopii. Błędem znaczącym tej linii jest: *Vanum et fabula* [44], ponadto pominięcie: *[że] prawie* [7] i prawdopodobnie trudne do odczytania miejsce: *dobrotliwość i miłościwa laska* [59], które w konsekwencji w większości kolejnych kopii zostało różnie przekazane: *dobrotliwość / dobrotliwość i laska / dobrotliwość i miłość*. Od przodka C₁ wywodzą się przodkowie C₃ i C₅, dający początek najbardziej rozgałęzionej gałęzi tradycji.

Przodek C₃ miał błędy w postaci braków (*[której zawsze doznawał]* [61], *[pewne] domicilium* [42]) oraz błędne lekcje (*serus vesper ferat* [50], *prawie każdodziennie* [7], *był na świecie* [16], *się tu napatrzeć* [51], *sam lepiej toż jeszcze pokaże* [61]). Od C₃ pochodzą przodkowie c₃ i c₅. Od przodka c₃ wprost wywodzi się BOss 3563 II (O₄) (błędy własne: *nie tylko* [15], *za igrzysko sobie poczynają* [26], *konstytucyj skutki* [37], *senatora i sługi swego* [59]) oraz przodek c₇, posiadający dwu własnych świadków: BOssLwów 196 (os₁) i BCzart 123 IV (cz₁). Zależność między świadkami c₇ dokumentuje błąd znaczący (*zdrów, a nie umrzeć* [71]) oraz lekcja (*z wielką domu [swego] ozdobą* [28]), przy czym błędy własne BOssLwów 196 (os₁) mają taki charakter, że nie wykluczają poprawki kopisty (możliwe nawet utożsamienie c₇ z pochodzącym z XVII w. BOssLwów 196 (os₁), BCzart 123 IV (cz₁)) jest bowiem odpisem powstałym w XVIII w. – *Teki Naruszewicza*). Od przodka C₃ za pośrednictwem przodka c₅ pochodzą

także zawsze blisko spokrewnione przekazy ze zbiorów oracji: BOZ 823 (zm₁) i AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂), o czym świadczą błędy (np. *wojennej zaś nieszczęśliwej zawierusze* [31], *nad Dźwiną kłęscę* [32]). Wszystkie przekazy przenoszące błędy c₅ i c₇, jak również zależny od BCzart 123 IV (cz₁) druk *Listy* (d₂), zostały pominięte w aparacie.

Od przodka C₁ wywodzi się także przodek C₅, którego istnienie poświadczają świadkowie zapośredniczeni przez kolejnych przodków: C₇, C₉ i prawdopodobnie będący wynikiem kontaminacji przekaz BCzart 1881 I (Cz₅) wraz z kopiami od niego zależnymi. Najważniejszym błędem dla C₅ jest: *własne, w honory* [2], a ponadto: *tak wielkiego człowieka* [21], natomiast w dwu pochodzących od niego przodkach stale psuta w linii C₁ fraza skutkuje w C₇ brakiem: *dobrotliwość [i miłościwa łaska]* [59], zaś w C₉ – błędem: *dobrotliwość i miłość*, co w przekazie BCzart 1881 I (Cz₅) przyjmuje postać: *dobrotliwość i łaska* (znaną z c₃, ale nie można wykluczyć, że takie uzupełnienie dokonało się niezależnie).

Od przodka C₇ pochodzą przodkowie C₁₁ i C₁₃. W C₁₁ występował brak części zdania (*Pochowała ... pierwszego a* [13]) i błędy (*Skoro po śmierci* [4], *świecisz nieświeźnie* [55]). Bezpośrednio od C₁₁ pochodzi przekaz BRacz 378 (R) (błędy własne, np.: *a któż każdy* [16], *zaczne wszystkie strony* [18]) i przodek c₁₁ – wspólny dla blisko spokrewnionych przekazów BKörn 313 (K₁) i BOZ 1291 (zm₂) (liczne błędy, np.: *straszny głos* [14], *[przyjaźń] stąd ustąpiła* [15]), *[nic nie uczyni skazitelność]* [22], *[jeszcze aetatem] superante* [31], *Nie wspominając* [32]; lekcje własne zaś wykluczają wzajemną zależność). Świadkowie c₁₁ nie zostali uwzględnieni w aparacie.

Z kolei od przodka C₁₃ wywodzi się bezpośrednio przekaz AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁) i przodek c₁₃. W c₁₃ występowały odziedziczone przez jego świadków błędy (*przyniósł za tę rekompensę wiary swej* [61], *żyją tu na świecie* [7], *zawsze zarówno* [58]). Przodek c₁₃ jest wspólny dla przekazu AR II, ks. 15 (Rd₂) (np.: *Vanum est fabula* [44], *go z nimi rozłączyła* [40], *senatora onego* [30], *swoich pulki* [34]), a poprzez dalszego przodka c₁₅ – dla przekazów BOssLwów 508 (Os₂) i BOssLwów 2133 (Os₃) (np.: *z senatu świeckiego* [13], *naiduszy* [33], *świeckiej w oczach* [35]). Trzy blisko spokrewnione przekazy pochodzące od c₁₃ nie zostały uwzględnione w aparacie.

Od przodka C₅ poprzez C₉ pochodzą również przekazy BOZ 950 (Zm₂) i BOss 66 II (O₆) ze wspomnianym już błędem znaczącym (*dobrotliwość i miłość* [59]), brakami (*[na tym pogrzebie]* [19], *[i senatora wielkiego]* [30], *[na Tatarską]* [32]) oraz innymi błędami (*ten schowania godny* [22], *niecnotliwej zawierusze* [31]). Pominięcia BOss 66 II (O₆) i inne błędy własne BOZ 950 (Zm₂) (np.: *wystawianie* [2], *Więc iż* [20], *aż z światem ginie trwać będzie* [25]) wykluczają wzajemną zależność przekazów.

Jako ostatnie odgałęzienie tradycji od przodka C₅ pochodzi przekaz BCzart 1881 I (Cz₅) i dwie wywodzące się od niego kopie. Jednak oprócz

powtórzenia znaczących błędów C₅ (*własne, w honory* [2], *tak wielkiego człowieka* [21]) w grupie tej pojawiają się lekcje (*dobrotliwość i [miłościwa] laska* [59], *Niech, kto [chce] uważy* [25], *[pewne] domicilium* [42]) oraz pominięcia (*[której oświadczenia aż i ten żaloszny plac Jego K[rólewska] M[o]ść znaleźć*] [59], *[której zawsze doznawał]* [61]) wyraźnie łączące ją z odgałęzieniem przodka C₃. Ponieważ powtarzających się w identycznych miejscach pominięć jest zbyt wiele, by mogło do nich dojść niezależnie, trzeba przyjąć, że przekaz BCzart 1881 I (Cz₅) jest wynikiem kontaminacji. Pochodzący od BCzart 1881 I (Cz₅) przodek c₁₇, skażony dodatkowymi błędami, ma dwóch świadków: BOss 1427 I (O₂) i ARm f. 91/4 (Rm) (np. skrót: *od nieb[oszczyka] wziętych* [58], który w ARm. 91/4 (Rm) dał błąd: *od nieba powziętych*, oraz błąd i brak: *stara się o to* [67], *przez [wszystkie] dni* [57]); oba przekazy nie zostały uwzględnione w aparacie.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), AHWilno f. 1135, op. 2/40 (H₁), BJ 110 (J₂), BKórn 1195 (K₅), BKórník 1317 (K₆), BKUL 2629 (UL₁), BOss 66 II (O₆), BOss 3563 II (O₄), BOss 3567 II (O_B), BOssLwów 4502 (Os₄), BOZ 950 (Zm₂), PAU-PAN 1046 (P₁), BRacz 378 (R). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

zawsze on to – za: O_B, UL₁, P₁; *zawsze to on* – K₆, Zm₂, O₄, H₁, Os₄, K₅ (war.); *zawszeć on to* – O_A, J₂; *zawszeć* – R; *to on* – O₆

ukazał, moi M[ilos]ciwi Panowie, iż – za: K₅, Os₄, O₄, H₁, Zm₂, O₆, R; *pokazał, Mci PP, iż* – UL₁; *ukazał, moi Mciwi Panowie* – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆

najprzedniejsze – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, R; *przedniejsze* – H₁; *najprzedniejsza* – O₆, Zm₂

najmilsza comicos actus nad ludźmi wyprawować – Σ; *najmilszy comicus actus nad ludźmi wyprawować* – O₆; *najmilsza comicos actus nadzmi wyprawiać* – K₅

2

fortun wysokich – za: P₁, K₆, UL₁, K₅, O₄, Os₄, Zm₂, O₆, H₁, R; *wysokich fortun* – O_A, O_B, J₂

wystawia je – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁; *wystawiają je* – R; *wystawia się* – O₆; *wystawianie* – Zm₂; *wystawuje* – O₄

na theatrum – Σ; *nad theatrum* – UL₁

w sławę, w honory – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, Os₄, UL₁; *w sławie honory* – K₅; *w sławę, honory* – O₄; *własne w honory* – H₁, R, Zm₂, O₆

w bogactwa kosztownie i ozdobnie – O_A, O_B, J₂, P₁, H₁, R, Zm₂, UL₁, Os₄; *bogactwa kosztownie i ozdobnie* – K₅, O₄; *bogactwa kosztowne i ozdobnie* – O₆; *w bogactwa kosztowne i ozdobnie* – K₆

3

dlugoż – Σ; *dlugo* – O₆

4

Skoro po scenie – za: P₁, O₄, UL₁, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, O₆; *Skoro po szczepie* – O_A; *Skoro po szczepi* [odczytanie niepewne] – O_B; *Skoro pocznie* – J₂; *Skoro po śmierci* – R; *Wskoro po scenie* – K₆

znikną – O_A, O_B, J₂, P₁, H₁, O₄; *zniknął* – K₆, Zm₂, O₆, R, UL₁, K₅, Os₄

on to – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *i ono* – UL₁, O₄, K₅, Os₄, Zm₂, O₆, H₁, R (war.)

odbiera, sobie samemu – za: J₂, O₄, P₁, K₆, UL₁, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆; *odbiera, sobie* – O_A; *sobie samemu* – O_B; *odbiera, samemu sobie* – K₅

applausum, a spektatorom – za: UL₁, K₅, H₁; *applausum a spectatorum* – Os₄, R; *applausum spectatorum* – O_A, O_B, P₁; *applausum, a spectatoram* – O₄; *ad plausum spektatorom* – J₂; *applausum, a spektatorowi* – Zm₂, O₆; *applausum, spektatorom* – K₆

czyni – za: J₂, P₁, K₆, UL₁, Os₄, R, Zm₂, O₆; *uczyni* – O_A; *uczynił* – O_B; *czyniąc* – K₅, O₄; *czym* – H₁

5

cesarz jeden – Σ; *slawny cesarz jeden* – H₁; *cesarz* – O₆

wielki – Σ; *wielki, wielki* – O₄

iż on też w tej – O_A, O₄, P₁, K₆, K₅, H₁, R; *iż on też w tym* – O_B; *że on też w tej* – J₂, Os₄; *iż on w tejże* – Zm₂, O₆; *iż on w tej* – UL₁

że ją tak nazowę – za: J₂, O₄, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁; *że ja go tak nazowę* – O_A, O_B; *że ją tak zowię* – R; *iż tak nazowę* – Zm₂, O₆

6

umierać – Σ [za: O_B]; *umrzeć* – O_A

się do nich – Σ; *się* – K₅

ecquid – O_A, P₁, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, O₆; *et quid* – J₂, O₄, K₆, UL₁, R (war.); *ecce quid* – O_B

iis videtur – za: J₂, P₁, K₆; *videtur* – O_A, O_B; *vobis videor* – K₅, O₄, Os₄, H₁, Zm₂, O₆ (war.); *vobis videtur* – UL₁, R

mimum – Σ [ze względu na różne zapisy w edycjach z epoki wydawcy nie rozróżniali jako błędów wszystkich możliwych lekcji: *nimum*, *mimum*, *mini-mum*, a w transkrypcji przyjęto wersję: *mimum*]

commode transegisse – O_A, O_B, J₂, UL₁, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, O₆; *commodi trans-gresisse* – P₁; *commode transise* – R, O₄ [*transisse*]; *commode transigisse* – K₆

7

a już – O_A, O_B, J₂, P₁, K₅, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆; *i już* – Os₄; *już, a już* – UL₁; *a* – K₆

zdrow, a – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *zdrowy i* – UL₁; *zdrow i* – R, O₄, Zm₂; *bywszy zdrow, a* – H₁; *zdrow* – O₆; *zdrowym być, a umrzeć* – K₅; *zdrowym być i* – Os₄

w proch się – Σ; *się w proch* – P₁

tu – Σ; *to* – Zm₂, O₆

nic z sobą nie – Σ; *nie z sobą* – P₁

to własne – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, Os₄, H₁, R; *te własne* – UL₁; *to właśnie* – K₅, O₄, Zm₂, O₆

że prawie codzienne – za: O_B, Os₄, J₂, P₁, K₆; *że prawie codziennie* – O_A, K₅;
prawie każdodziennie – O₄; *prawie codzienne* – UL₁, Zm₂, O₆; *prawie co dzień*
 – H₁, R

między nami się wartają – za: J₂, O₄, UL₁, Os₄; *między nami się wartują* –
 O_B, P₁, K₅, H₁, R, Zm₂, O₆; *między nami się znajdują* – O_A; *się między nami*
wartają – K₆

boć – O_A, O₄, P₁, K₆, UL₁, K₅, O₆; *bo* – O_B, J₂, Os₄, H₁, R, Zm₂ (war.)

In horas, quam nihil simus, docemur – za: P₁, O₄, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, O₆; *in*
boras, quam nihil simus, docemus – O_A; *in horas, quam nihil sumus, docemur* –
 O_B, J₂, UL₁; *in horas, quod nihil simus, docemur* – R; *imo* [odczytanie niepew-
 ne] *in horas, quam nihil simus, docemur* – K₆

na ziemi, znosić je musimy – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, UL₁, R, Zm₂, O₆; *na ziemi,*
znosić się musimy – K₆, Os₄; *na ziemi, znosić je mamy* – K₅; *na świecie, znosić*
je musimy – H₁

patrzyć na nie jednak – Σ; *patrzyć jednak na nie* – H₁; *patrząc na nie jednak*
 – O₆

8

Inszych i – Σ; *Inszych* – O_B; *I inszych, i* – UL₁

na to nie trzeba – O_A, O_B, P₁, K₆, UL₁, K₅, H₁, Zm₂; *nam na to nie trzeba* –
 J₂; *na to nie potrzeba* – Os₄, O₄, R, O₆

9

opłakany dzień – Σ; *dzień opłakany* – K₅

ten – Σ; *tak* – O₄

ostatniej postugi – Σ; *żałosnej postugi ostatniej* – J₂

Ks[ięcia] J[ego] M[ości] Pana krakowskiego – O_A, O_B, J₂, O₄, UL₁, K₅, Os₄,
 R, Zm₂, O₆; *Ksciu Jmci P. krakowskiemu* – H₁; *Kscia JMci Pana koniuszego kra-*
kowskiemu – P₁; *Kscia JeM krakowskiego* – K₆

wydają, jaki – O_A, O_B, P₁; *wydaje, jaki* – K₅, O₄, Os₄, Zm₂, O₆, H₁, R (war.);
wydawają, jaki – K₆; *wydaje, jako* – UL₁; *wydają, jako* – J₂

widok w oczach – Σ; *żalu widok w sercach* – O₄

w sercach i – O_A, K₆, Os₄, H₁; *w sercach, w* – O_B; *i sercach, i w* – UL₁; *ser-*
cach, w – K₅, P₁; *sercach* – O₆; *w oczach i* – O₄; *sercach i* – Zm₂; *w sercach,*
i w – J₂, R (war.)

pokazy – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, K₅; *pokazał* – UL₁, O₄, Os₄, R, H₁, Zm₂, O₆
 (war.)

10

ja – Σ; w K₆ brak

wydziera się in partes primas – O_A, O_B, O₄, P₁, K₆, UL₁, Os₄, H₁, Zm₂, R; *się*
wydziera in partes primas – K₅; *wydziera się in primas partes* – J₂, O₆

11

pozbyła bowiem – Σ; *bo zbyt* *bowiem* – UL₁; *pozbyła powiem* – Os₄

w tak szerokim – za: K₅, Os₄, R, Zm₂, O₆, P₁, H₁, UL₁, K₆; *w takim szerokim*
 – O₄; w O_A, O_B, J₂ brak

obywatelów swych – za: K₅, Os₄, R, Zm₂, O₆, P₁ [*swoich*], H₁ [*swoich*], O₄ [*swoich*]; *obywatelom swym* – UL₁; *obywatelów* – K₆; w O_A, O_B, J₂ brak
okręgu – Σ [za: K₅]; w O_A, O_B, J₂ brak
rzadkiego – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, K₅, H₁, R, Zm₂, O₆; *rarum* – UL₁, O₄, Os₄
i drogiego – O_A, O_B, J₂, K₅; *drogiego* – P₁, O₄, UL₁, Os₄, H₁, R, Zm₂ (war.);
drugiego – O₆; *drogiego pana* – K₆
dopieroż za czasem – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, Os₄, H₁, R; *dopiero za czasem*
– K₅, O₄; *dopieroż* – Zm₂, O₆

12

przednią swoje i senatu wszystkiego ozdobę – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *przedniej swojej i senatu wszystkiego ozdoby* – UL₁, K₅, H₁, O₄ [*przedni swojej*], R, Zm₂, O₆, Os₄ [*przedni swoi*] (war.)
dziś obaloną – Σ; *dzisiejszego dnia* – Os₄
zawsze – Σ; *i zawsze* – K₆

13

świeckiego pierwszego, a ostatniego już – O_A, O_B, J₂, P₁, UL₁, K₅, Os₄, H₁, R; *pierwszego świeckiego a ostatniego już* – Zm₂, O₆; *świeckiego pierwszego i ostatniego już* – K₆; *świeckiego pierwszego i ostatniego* – O₄
z nim oraz – Σ; *oraz z nim* – UL₁; *z nim zaraz* – R
dom i imię Zbaraskich – O_A, J₂, P₁, K₆, R, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, O₆; *dom, imię Zbaraskich* – O_B; *domy insze Zborowskich* – UL₁; *dom i familiją Zbaraskich* – O₄
od tak wielu lat sławę i bezpieczeństwo jej – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *w tak wielu lat sławę i bezpieczeństwo jej* – UL₁, K₅, H₁, R (war.); *tak w tak wielu lat sławę i bezpieczeństwo jej* – Os₄; *sławę jej, bezpieczeństwo w tak wielu lat* – O₆; *sławę jej i bezpieczeństwo w tak wielu lat* – Zm₂; *w tak wielu lat sławę i bezpieczeństwo* – O₄

14

ja – Σ; *iż* – Zm₂, O₆
Swobody, Wolności nasze – O_A, O_B, J₂; *i Swobody, i Wolności nasze* – UL₁, O₄, K₅, R, H₁ (war.); *i Wolności, i Swobody nasze* – Os₄; *Swobody i Wolności nasze* – O₆, Zm₂ [*świebody*]; *Swobody Wolności naszej* – P₁; *i Swobody, Wolności nasze* – K₆
one jęczą consternatae – O_A, O_B, J₂, O₄, K₆, UL₁, K₅, H₁, R; *one jeszcze consternatae* – Os₄; *oni jęczą consternatae* – P₁; *one rzeczy consternatae* – O₆; *one jęczą consternata* – Zm₂
stracony głos ich już umilkł – O_A, O_B, K₆, O₄, UL₁, K₅, H₁, R, Zm₂, O₆; *strawny głos ich już umilkł* – Os₄; *stracony głos ich umilkł* – J₂, P₁
wolny – Σ; *walny* – Zm₂, O₆
zawsze o całość ich – O_A, O_B, J₂, P₁, UL₁, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆; *zawsze o całości ich* – K₅; *o całość jej* – O₄; *zawsze o wolność jej* – K₆
sacrosancte tego strzegł – Σ; *sacrosanctae strzegł tego* – K₅; *sacrosancte jego strzegł* – Os₄

aby ni w czym – O_A, J₂, O₄, K₆, H₁; *aby w ni w czym* – O_B, P₁, R; *żeby ni w czym* – UL₁, Os₄; *aby w niczym* – K₅; *aby nigdy* – Zm₂, O₆
klubie – Σ; *chlubie* – Zm₂, O₆
potomnym wiekom – Σ; *potomnemu wiekowi* – P₁

15

przyjacioły – Σ; *i przyjacioły* – K₅, O₄
szkodę i niepowetowaną zgubę – Σ; *z gubę i niepowetowaną szkodę* – Zm₂, O₆
swoję – Σ; w Zm₂, O₆ brak
iż im – Σ; *a iż* – Os₄; *iż on* – K₆
nie tylko prawdziwy – O_A, O_B, UL₁, Os₄, J₂, K₆; *nie tylko prawdziwej* – K₅, H₁, P₁, R, O₆, Zm₂ (war.); *nie tylko* – O₄
szczerzej przyjaźni – O_A, J₂, O₄, P₁, K₆, R, Zm₂, O₆; *i szczerzej przyjaźni* – O_B, H₁, K₅, Os₄ (war.); *przyjaźni* – UL₁
zginął – Σ; *zniknął* – UL₁
i nie sama – O_A, O_B, J₂, K₆, P₁; *nie sama* – UL₁, O₄, K₅, Os₄, R, O₆, Zm₂ (war.)
stąd – O_A, O_B, O₄, UL₁, K₅, H₁, J₂, R, O₆, Zm₂, K₆; *z niem stąd* – Os₄; *już stąd* – P₁

16

Widzę nawet – Σ; w O₆ brak do: *Widzę na ostatek i ciebie*
a kto kiedy – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *a któż kiedy* – K₅, O₄, Os₄, H₁, Zm₂ (war.);
a któż każdy – R; *a ktoś kiedy* – UL₁
żył – Σ; *był* – O₄
nienawiści – Σ [za: UL₁]; *nienawiści mieli* – O_A, O_B
cnotę – Σ; *cnotę i* – UL₁
mieli, upadłego Rzeczypospolitej swojej – za: UL₁, Os₄, H₁, J₂, P₁, R, Zm₂, K₆, O₄; *upadłego Rzplitej swej* – O_A, O_B; *mieli, upadłego w Rptej* – K₅

17

i ciebie – Σ; *ciebie* – H₁
bezecna i przekłeta – za: P₁, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆; *bezecna* – O_A, O_B, J₂, K₆; *bezecna, przekłeta* – UL₁, O₄
jedno jako – za: J₂, O₄, P₁, K₆, UL₁, K₅, H₁, R, Zm₂, O₆; *jako* – O_A, O_B; *jedno ja* – Os₄
jego cnotą – Σ; *cnotą* – H₁
a ono i ty schniejsz – O_A, O_B, J₂, P₁; *a ty bolejesz* – K₅, O₄, UL₁, Os₄, H₁, R (war.); *alić bolejesz* – O₆; *ale i bolejesz* – Zm₂; w K₆ brak do: *Pojrzawszy zaś na wszystkie*
teraz od żalu, że już mu zajrzeć więcej nie będziesz – O_A, O_B, J₂, P₁; *iż mu więcej zazdrością swą szkodzić nie możesz* – UL₁, Os₄, H₁, R, O₆, Zm₂, O₄ [za-szkodzić] (war.); *iż mu więcej zazdrością szkodzić nie możesz* – K₅

18

zaś na wszystkie strony i kąty tej – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, O₆; *oraz na wszystkie strony i kąty tej* – UL₁; *zacne wszystkie strony i kąty tej* – R; *zaś na wszystkie strony i kąty jej* – K₆

zewsząd jednostajnego nie slychać – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, UL₁, Os₄, H₁, R, Zm₂;
jednostajnego zewsząd nie slychać – K₅; *nie slychać zewsząd jednostajnego* – O₆;
zewsząd jednostajnego nie slysząc – K₆

Cecidit columnen patriae, mora – O_A, O_B, K₆, UL₁, H₁, J₂, P₁; *Cecidit columnen patriae in curia* – K₅; *Cecidit columnen patriae more* – Zm₂, R; *Cecidit columna patriae more* – O₆; *Occidit columnen patriae mora* – Os₄; *Cedit columnen patriae mora* – O₄

19

Tak żaloszne – Σ; *te tak* – UL₁; *tak żalosznego* – P₁

Polszcze voces stoją – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, Os₄, K₅, H₁, R, O₆; *Polszcze żaloszne voces są* – UL₁; *po Polszcze voces stoją* – K₆; *Polszcze stoją voces* – Zm₂

mym zdaniem – na tym pogrzebie – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, K₅, Os₄, H₁, R; *na tym pogrzebie* – UL₁; *mym zdaniem* – Zm₂, O₆

za nie wiem jakie praeficas – za: J₂, O₄, K₆, K₅, Os₄; *że nie wiem jakie praeficas* – O_A, O_B, H₁, R; *zas nie wiem jakie praeficas* – P₁; *że nie trocha praeficas* – UL₁; *nie wiem za jakie praeficas* – Zm₂; *praeficas* – O₆

które – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *których* – UL₁, O₄, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆ (war.)

dla pobudzenia w ludziach – za: O_B, J₂, P₁; *do pobudzenia w ludziach* – O_A; *dla pobudzenia ludzi do* – UL₁, O₄, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, O₆ (war.); *dla pobudzania ludzi do* – R; *dla pobudzenia ludzi* – K₆

do takowych aktów – O_A, O_B, J₂, P₁; *w takowych aktach* – UL₁, O₄, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆, K₆ (war.)

byli zwykli – Σ; *zwykli byli* – UL₁

20

Lecz iż – Σ; *Lecz i* – O_B; *Więc iż* – Zm₂

jakąści to frasunków, to pociech mieszanią – za: J₂, O₄, P₁, K₆, UL₁, Os₄, Zm₂, O₆; *jakąś a to frasunków, to pociech mieszanią* – O_A, O_B; *i jakąści to frasunków, to pociech mieszanią* – R; *jakąści to frasunków to pociech nowiną* – H₁; *jakiści to frasunków, to pociech mieszanią* – K₅

sluszne solatia swoje, które i teraz – za: P₁, O₄, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆; *sluszne solatia swoje, które teraz i* – O_A, O_B; *slusznie solatia swoje, które teraz i* – J₂; *sluszną solatia swoje, które teraz i* – UL₁; *solatia sluszne swoje, które i teraz* – K₆

21

bowiem sobie – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, R; *bowiem* – Zm₂, O₆, O₄

ciało tak wielkiego czteka – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, K₆, UL₁, Os₄, R; *tak wielkiego człowieka* – H₁, Zm₂, O₆; *ciało tak zacnego człowieka* – K₅

wszystkiegośmy jednak jej – Σ; *wszystkiegośmy jej jednak* – O_B; *wszystkiego jednak jej* – O₆

i w – O_A, O_B, J₂, K₆, R, Zm₂; *i* – P₁, O₄, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₆ (war.)

22

po nim – Σ; *powiem* – R

ten grób schowania godzin – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *ta caverna schowania godny* – UL₁, K₅, O₄, H₁, R (war.); *ta caverna godny* – Os₄; *ten schowania godny* – Zm₂, O₆

nigdy nic – Σ; *nic nigdy* – O₆

sam szkodca wszystkiego – czas – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, H₁, R, Zm₂, O₆; *sam szkodząca wszystkiego czasu* – K₆; *sam skażca wszystkiego* – czas – K₅, Os₄; *sama szkodząca wszystkiego* – czas – UL₁

nic nieprzyjaciel – O_A, J₂, K₅, Os₄, H₁, R, O₆, Zm₂, O₄; *nieprzyjaciel* – O_B, P₁, K₆, UL₁

przygoda żadna, nic ręka – Σ; *przygoda, nic nie uczyni skazitelność żadna, nic ręka* – J₂; *przygoda niejaka* – K₆

i złość – Σ; *złość* – P₁; *a złość* – K₆

23

spraw – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *spraw i* – UL₁, O₄, K₅, H₁, R, Zm₂, O₆ (war.); *i spraw, i* – Os₄

24

Rzeczono i jemu – O_A, UL₁, Os₄, P₁, O₆, K₆; *Rzeczonoć i jemu* – K₅, H₁, R, O₄ (war.); *Rzeczono jemu* – O_B, J₂; *Rzeczonoć i temu* – Zm₂

każdemu z nas człowiekowi – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, K₆; *i każdemu z nas człowiekowi* – H₁, Zm₂, K₅, Os₄, R (war.); *i każdemu z nas* – O₆; *każdemu z was człowiekowi* – UL₁

es – Σ; w O₆ brak

et – Σ; *i* – R

i nie – O_A, O_B, J₂, P₁; *nie* – K₆, UL₁, O₄, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆ (war.)

się o niebo same – O_A, O_B, J₂, P₁, UL₁, K₅, Os₄, H₁, R; *się o niebo* – Zm₂, O₆; *o niebo same* – K₆; *o samo niebo* – O₄

25

wszystkie – O_A, O_B, H₁, K₅, P₁, Zm₂; *i wszystkie* – UL₁, Os₄, R, O₄, K₆, O₆ (war.); w J₂ brak

dni – Σ; w J₂ brak

życia tego to ks[ię]cia – O_A, O_B, H₁, Os₄, R; *żywota tego to Książęcia* – UL₁; *tego to Książęcia* – P₁, O₄; *życie tego to Książęcia* – J₂; *życia tego Kscia* – K₆; *tego to Książęcia życia* – K₅; *życia Kscia tego* – O₆; *tego Kscia życia* – Zm₂

zaczego – Σ; *tak naznacznego* – K₆

i po ześciu swym on żyje – O_A, O_B, P₁, Os₄, R, Zm₂, O₆; *po ześciu swym on żyje* – J₂; *i po ześciu swym on żyć* – UL₁; *i po zejściu swym żyje* – H₁; *i po śmierci on żyje* – K₅; *i po szczęściu on żyje* – K₆; *po ześciu swym* – O₄

i żyć póty będzie – za: J₂, K₅, Os₄, K₆, H₁, R, O₆; *i żyć potem będzie* – O_A, O_B; *i potem żyć będzie* – UL₁; *i żyć będzie* – P₁, Zm₂; *i żyć będzie póty* – O₄

i ci ludzie, co się mu – O_A, O_B, P₁; *i ci ludzie, co mu się* – Os₄, H₁, J₂, O₄, R, Zm₂, O₆ (war.); *ci ludzie, co się mu* – UL₁; *i ci ludzie, co się* – K₅; *wy, ludzie, komu się* – K₆

próżnym od – Σ; *próżnymi od* – J₂; *próżnym* – K₅

i nienawiści – Σ; *i od nienawiści* – Zm₂

póki pamięć – Σ; *pamięć* – UL₁

aż z światem zginie – O_A, O_B, J₂, P₁, UL₁, Os₄, H₁, R; *aż z światem ginie* – K₅, O₆; *aż z światem ginie, trwać będzie* – Zm₂; *aż światem gaśnie* – O₄; *acz z światem* [tu słowo nieodczytane] *zginie* – K₆

26

za igrzysko sobie poczytają – za: O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, R; *sobie za igrzysko sobie poczytają* – O_A; *sobie za igrzysko poczytają* – Zm₂, O₆; *za igrzysko sobie poczynają* – O₄

ją ad seria et magna obrócił – O_A, O_B, J₂, P₁; *ją ad seria et magna obracał* – UL₁, O₄, K₅, Os₄, O₆, K₆ (war.); *ją od seria et magna obracał* – H₁; *je ad seria et magna obracał* – R; *ją ad seria imagina obracał* – Zm₂

27

Po – Σ; w P₁ brak

odprawieniu – Σ; w P₁ brak

nauk – O_A, J₂, O₄, UL₁, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆; *na nich* – K₆; w O_B, P₁ brak

hominum – Σ; *haeroum* – O₆; w P₁ fragment nieczytelny

vidit mores – Σ; *mores vidit* – H₁; w P₁ fragment nieczytelny

28

Przypatrzynszy się – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁; *Przypatrzyły się* – R; *Przypatrzmy się* – Zm₂, O₆

jej – Σ; *jego* – Zm₂

także obozom swoim – O_A, O_B, H₁, J₂, O₄, P₁, R, K₆; *jakie obozom swoim* – UL₁; *tak za obozem swoim* – K₅; *także obozom* – Zm₂, O₆

a nawet – O_A, O_B, J₂, K₆, Os₄, Zm₂, K₅; *a nawet i* – P₁, UL₁; *i nawet* – H₁, O₆; *nawet i* – R; *i* – O₄

Machmet Trzeci – O_A, O_B [*Mechmet*], J₂ [*Mechmet*], K₆, Os₄, P₁, UL₁, H₁, R [*Mechmet*]; *Machmet* – K₅, O₆, Zm₂ [*Machomet*], O₄ [*Mechmet*]

cesarz turecki – Σ; *turecki cesarz* – Os₄

węgierskim – za: O_B; *pogańskim* – O_A, J₂ [przekreślone: *węgierskim*], O₄, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, R, Zm₂, O₆; *z pogańskim* – H₁

trawil – Σ; *strawił* – UL₁, K₅

domu swego ozdobą – Σ; *ozdobą domu swego* – P₁

sobie większych – Σ; *większych sobie* – UL₁; *z siebie większych* – Zm₂

przeciwko ojczyźnie i panu zasług – O_A, O_B, P₁, K₆, UL₁, Os₄, K₅, H₁, R; *przeciwko ojczyźnie i panu przysług* – J₂; *przeciwko panu i ojczyźnie zasług* – Zm₂, O₄; *ku panu i ojczyźnie zasług* – O₆

29

gdy się J[ego] K[rólewska] M[osć] – za: J₂, P₁, K₆, UL₁ [*Król JeoMść*], K₅, H₁ [*Król JM*], O₄, R [*KJM*], Zm₂ [*Król JM*], O₆ [*Król JM*]; *gdzie JKM* – O_A; *gdy JKM* – O_B, Os₄ [*KJM*]

do ojczystego państwa swego brał – O_A, P₁, K₆; *do ojczystego swego państwa brał* – UL₁, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂ (war.); *do ojczystego państwa brał* – O_B, J₂; *ojczystego państwa swego brał* – K₅; *do ojczystego swego brał państwa* – O₆

bez pana w ojczyźnie swej – O_A, O_B, J₂, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R; *w ojczyźnie swej bez pana* – P₁; *bez pana w ojczyźnie* – Zm₂, O₆

z nim za – O_A, O_B, J₂, P₁, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R; *z nim na* – O₆; *z niemi za* – Zm₂; *sam za* – K₆

a – Σ; *i* – Zm₂, O₆

wiarę i życzliwość oświadczał – O_A, J₂, P₁, K₆, Os₄, H₁, O₄, R; *wiarę i powinność oświadczał* – O_B; *wiarę i życzliwość oświadczył* – UL₁, K₅; *wiarę i życzliwość swoją oświadczał* – O₆, Zm₂

30

Michałowi – O_A, O_B, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, Zm₂; *Miałowi* – J₂, O₆, R
z wielkiej pamięci Janem – O_A, O_B, J₂, P₁, K₅, O₄, R, Zm₂, O₆; *z wielkiej pamięci z Janem* – UL₁, K₆; *wiecznej pamięci z Janem* – Os₄; *z wielkiej pamięci z onym* – H₁

koronnym – Σ; *wielkim koronnem* – K₅, K₆

młodzi paniąt – za: J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, H₁, R, Zm₂, O₆; *młodych paniąt* – O_A, O_B; *młodzi i paniąt* – Os₄; *młodzi polskiej* – O₄ [*polskiej* przerobione z *polskich*]

na tę się był ekspedycją wybrał – O_A, O_B, J₂, K₆, Os₄, K₅, H₁, Zm₂, O₆; *na tę się było ekspedycją wybrało* – P₁; *wywiódszcy, na tę się był ekspedycją wybrał* – UL₁; *na tę się ekspedycją był wybrał* – O₄; *szedł, na tę się też ekspedycją wybrał* – R

z – Σ; *i z* – R

onego – Σ; *cnego* – O₄

i senatora wielkiego – Σ; w Zm₂, O₆ brak

wyprawiony z zawziętej – O_A, J₂, P₁; *wyprawiony, zawziętej* – O_B; *wyprawiony i zawziętej* – K₆, UL₁ [*wyprawion*]; *wyprawiony i z zawziętej* – K₅, O₄, Zm₂ (war.); *wyprawiony i z zawziętej swojej* – H₁; *wyprawiony i zawzięty* – Os₄, R; *wyprawionej i zawziętej* – O₆

ochoty – Σ; *i do ochoty* – UL₁; *ochotnie* – R

31

Wonej – za: K₅, UL₁, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆, O₄, P₁, K₆; *Wowej* – O_A, O_B, J₂
nieszczęśliwej zawierusze – O_A, O_B, J₂ [dopisek w nawiasie: *rokoszu*], UL₁, K₅, Os₄, H₁, R, P₁, K₆; *niecnotliwej zawierusze* – Zm₂, O₆; *zawierusze nieszczęsnej* – O₄

stanął – Σ; *stawał* – O₄

w moderowaniu – Σ; w *mordowaniu* – J₂; *i w moderowaniu* – O₄

animuszów siła – Σ; *siła animuszów* – O₆

auctoritate, na on czas jeszcze – Σ; *na on czas autoritate jeszcze* – K₅; *authoritate, jeszcze na on czas* – O₆

zachowaniem i wymową – Σ; *zachowaniem i wymową* – UL₁; *zachowaniem i mową* – K₆

32

tu, jako – Σ ; *jako* – Zm_2 ; *tu jaka* – H_1
po żalostnej naszych – $O_A, J_2, Os_4, R, K_5, O_6, Zm_2$; *po żalostnych naszych* – UL_1, K_6 ; *po żalostnej naszej* – O_B, H_1, O_4 ; *w żalostnej naszych* – P_1
nad Dzieżą – za: O_B, J_2, Os_4, R, K_6 ; *nad D{.....}* [lakuna] – O_A ; *nad Nieżą* – P_1 ; *nad nadzieję* – UL_1 ; *pod Dzieżą* – K_5, O_6, Zm_2, H_1, O_4
sam na Tatarzyszcza – O_A, O_B, J_2, K_6 [*Tatarzy{...}*], Os_4 [*Tatarzyska*], K_5 [*Tatarzyska*]; *sam na Tatarzyna* – P_1 ; *sam na tatarską* – UL_1 ; *sam do towarzystwa* – H_1 ; *sam na Tatarska* – O_4 ; *sam na Tataryka* – R ; *tam* – O_6 ; *sam* – Zm_2
i na onę – $O_A, O_B, J_2, O_4, P_1, K_6$; *i onę* – K_5, Os_4, H_1, R, Zm_2 (war.); *onę* – UL_1, O_6
zdrową radą – Σ ; *radą zdrową* – UL_1
swych wsparł – za: $UL_1, K_5, H_1, O_4, R, Zm_2, O_6, Os_4$; *swych* – O_A, O_B, J_2, P_1 ; *swem* – K_6

33

Nie wspominam – Σ ; w UL_1 brak do: *że mu dla całości i sławy ojczyzny jasny dał* – O_A, O_B, J_2, P_1, K_6 ; *dał* – $K_5, Os_4, H_1, O_4, R, Zm_2, O_6$; w UL_1 brak
dokument – Σ ; w UL_1 brak
mu dla całości i sławy ojczyzny – $O_A, O_B, J_2, P_1, UL_1, Os_4, H_1, O_4, R$; *mu dla ojczyzny sławy i całości* – K_5 ; *mu dla całości ojczyzny i sławy* – Zm_2, O_6 ; *nie dla całości i sławy ojczyzny* – K_6
niebezpieczeństwa – Σ ; *niebezpieczeństwo* – O_6
niewczasy i – Σ ; *odwagi i niewczasy* – O_B

34

nieprzerwane – Σ [za: J_2]; *nieprzetrwane* – O_A, O_B
aż do ostatniego kresu trwalo – Σ ; *trwalo aż do ostatniego czasu* – UL_1 ; *trwalo w niem aż do ostatniego kresu* – Os_4
do usługi ojczyzny – Σ ; *ojczyzny usługi* – O_6
iż świętobliwie – za: $K_6, UL_1, Os_4, K_5, H_1, R, Zm_2$; *aż świętobliwie* – O_A ; *aż to świętobliwie* – O_B ; *i świętobliwie* – J_2, O_4, P_1 ; *świętobliwie* – O_6
kiedy jednokolwiek – O_A, O_B ; *kiedykolwiek jedno* – J_2, P_1 ; *jedno jakkolwiek* – K_6 ; *kiedy się jednokolwiek* – $K_5, H_1, O_4, R, O_6, Os_4, UL_1$ (war.); *kiedy się kolwiek* – Zm_2
wojska J[ego] K[rólewskiej] M[ości] i Rzeczypospolitej – Σ ; *wojska JKMc i Os₄*; *wojsko Króla JM i Rzeczypospolitej* – UL_1
przeciwko nieprzyjaciolom koronnym – O_A, O_B, P_1, K_6, J_2 ; *przeciwko nieprzyjacielowi koronnemu* – $K_5, Os_4, H_1, O_4, UL_1, R$ (war.); *przeciw nieprzyjacielowi Korony* – O_6 ; *przeciw nieprzyjacielowi* – Zm_2
stawały – O_A, O_B, P_1, K_6 ; *stawiły* – $K_5, Os_4, H_1, O_4, Zm_2, R, O_6$ (war.); *stawał* – J_2 ; *stawiło* – UL_1
zawsze – $O_A, O_B, K_6, UL_1, K_5, Os_4, H_1, O_4, R, Zm_2, O_6$; *i zawsze* – J_2, P_1

znaczne pulki swych pulki – O_A, O_B, H₁; *zaczne pulki ludzi swoich* – P₁; *zaczne pulki swoich ludzi* – UL₁; *znaczne pulki ludzi swoich* – K₆, K₅; *znaczne pulki swoich ludzi* – R, Zm₂, Os₄, O₄ (war.); *znaczne posilki i pulki swoich ludzi* – O₆

35

Tego – Σ; *Tego też* – Zm₂, O₆

skoro go cnoty i zasługi jego – O_A, J₂, P₁, K₆, K₅, Os₄, H₁, R; *skoro go cnoty, zasługi jego* – O_B; *skoro go jego cnoty i zasługi* – UL₁; *że gdy go cnoty i zasługi jego* – O₆; *iż jako go cnoty i zasługi jego* – Zm₂; *skoro cnoty i zasługi jego* – O₄

na najwyższe – Σ; *najwyższe* – O_B

wokacyjnej miejsce posadziły – Σ; *wokacyjnej posadziły* – P₁; *wokacyjnej posadziły miejsce* – Zm₂

zaraz przy tak – Σ; *tak zaraz przy* – K₅

wielkich prac wyglądał, które go – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, Os₄, H₁, O₄, R; *wiele prac wykład, które go* – UL₁; *wielkich wyglądał prac, które go* – K₅; *wielkich prac wyglądał, które* – Zm₂, O₆

36

dotąd zaprawdę, kto komu większy honor czynił – O_A, O_B, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄; *dotąd zaprawdę, kto komu więcej honorów czynił* – J₂; *to zaprawdę, kto komu większy honor uczynił* – R; *zaprawdę, kto komu większy honor dotąd czynił* – Zm₂, O₆

czy ten stółek jemu, czy on stolcowi – Σ; *czy on stolcowi, czy stółek jemu* – O_B

37

Widzieliście W[asz]m[ość] nieraz, moi M[os]ci Panowie – za: UL₁, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, K₆, P₁; *Widzieliście nieraz WMMMci Panowie* – O_A, O_B, R; *Widzieliście WMMMPP* – O₄; *Widzieliście nieraz, moi MPP* – J₂; *Widzieliście nieraz, MP* – O₆

jako się z niego na walnych więc sejmach zniżał – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *jako się więc on na walnych sejmach zniżał* – UL₁; *jako się więc z niego na walnych sejmach zniżał* – K₅, H₁, O₄, Zm₂, O₆ (war.); *że się więc na walnych sejmach zniżał* – Os₄; *jako się więc na walnych sejmach uniział* – R

a – Σ; *i* – O₆

perswazyją, prośbą swoją ich przywodząc – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *perswazyją i prośbą ich swoją przywodząc* – UL₁, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆ (war.); *prośbą i perswazyją ich przywodząc* – K₅; *perswazyją i prośbą swoją ich prowadząc* – Os₄

konsultacyjnej skutku – Σ; *konstytucyj skutki* – O₄

38

I wierzę – Σ; *Wierzę* – O₆

sam jego – Σ; *jego sam* – O₆

któryśmy w nim wszyscy znali – O_A, P₁, K₆, Os₄, H₁, O₄, Zm₂; *któreśmy w nim wszyscy znali* – O_B; *który żeśmy w nim wszyscy znali* – J₂; *któryśmy w niem zawždy znali* – UL₁; *któryśmy widzieli i w tym i w nim wszyscy znali* – K₅; *którzyśmy w nim wszyscy znali* – R; *któryśmy wszyscy w nim* – O₆

o dobro powszechne wspólnej ojczyzny – O_A, O_B, P₁, Os₄, H₁, O₄, K₆ [ojczyźnie], UL₁ [ojczyźnie]; *dobro powszechne wspólnej ojczyzny* – J₂, K₅, R; *o dobro powszechne ojczyzny wspólnej* – Zm₂; *o dobro powszechne znali* – O₆

straszny Ostatnim – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, K₅, H₁, O₄; *ostatnim straszny* – UL₁; *straszny i ostatnim* – Os₄; *straszny a ostatnim* – R; *straszny* – Zm₂, O₆

przed Panem nieba i ziemi nieprawościom jego – za: J₂; *nieprawościom jego przed Panem nieba i ziemi* – O_A, O_B; *nieprawościom jego* – P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆

jako człowiek nie – Σ; *jakośkolwiek* [odczytanie niepewne:] *nie* – O₄

ubłaganiem wielkim – za: J₂, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂; *z błaganiem wielkim* – O_A, O_B; *wielkim ubłaganiem* – P₁; *ubłaganiem wszelkim* – O₆

39

przydawać – Σ; *przywodzić* – H₁

przypominając z ludźmi życie jego – za: P₁, UL₁, K₅, Os₄, R, Zm₂, O₄; *przypominaniem z ludźmi życia jego* – O_A, O_B, J₂; *przypominać z ludźmi życie jego* – K₆; *przypominając z ludźmi pożycie jego* – H₁; *przypominając z ludźmi jego życie* – O₆

40

gravitatem zachować – O_A, O_B, J₂, K₆, UL₁, Os₄, H₁, R; *dignitatem zachować* – Zm₂, O₆, O₄; *gravitatem chować* – K₅; *zachować gravitatem* – P₁

ludzkość oświadczyć – za: K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆, P₁ [ludzkości]; *ludzkość oświadczać* – O_A, O_B, J₂

przyjaźni każdemu aż do tej – O_A, O_B, K₆, P₁ [przyjaźń]; *przyjaźni każdemu aż do tego* – J₂; *i przyjaźni każdemu aż do tej* – UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, Zm₂, O₆, R [przyjaźń] (war.)

z nami rozłączyła, śmierci – za: O_B, J₂, P₁, H₁, Zm₂, O₆; *z nami rozłączyła śmierć* – O_A; *rozłączyła z nami, śmierci* – UL₁, K₅, Os₄; *rozłączyła z śmierci z nami* – R; *rozłączyła śmierci z nami* – K₆, O₄

statecznie dotrzymać – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄; *statecznie zatrymać* – R; *dotrzymać statecznie* – Zm₂, O₆

41

dufale – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *i dufale* – UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂ (war.); *i podufale* – O₆

u niego co w sercu, to – J₂, P₁, K₆, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆; *co u niego w sercu, to i* – O_A, O_B; *u niego to w sercu, co* – UL₁; *u niego co w sercu, to i* – O₄

42

integritas – Σ; *et integritas* – UL₁, K₅

pewne – Σ; *pewnie* – J₂; w O₄ brak

wszelką w przyjaźni symulacją – O_A, UL₁, R, Zm₂, H₁ [wszelaką], O₄; *wszelką przyjaźni symulacją* – O_B, J₂, K₆ [wszelaką]; *wszelką przyjaźnią symulacją* – P₁; *wszelaką symulacją w przyjaźni* – Os₄; *wszelaką simulatio* – K₅; *wszelkiej w przyjaźni symulacyjnej* – O₆

peior odio – Σ; *prec* [słowo nieodczytane] – O₆

43

Miał też wzajem – Σ ; *Umiał też wzajem* – R; *Miał też zawsze* – P₁
jakie sobie parare – za: O_B, J₂, K₆, UL₁, Os₄, R; *jakie sobie parere* – O_A, K₅,
H₁, O₄; *jakie sobie zawsze parere* – P₁; *które sobie parare* – Zm₂, O₆
kiedys – Σ ; *kędys* – H₁
nam et ipse amicus es – Σ ; *et ipse amicus es* – J₂; *nam es ipse amicus* – O₆

44

właśnie sobie z nim tak – O_A, O_B, K₆, Zm₂, J₂; *właśnie sobie z nim* – P₁, K₅,
H₁, O₄, R (war.); *właśnie z nim* – UL₁, Os₄; *tak sobie właśnie z nim* – O₆
postąpiły – O_A, J₂, P₁, K₆, Zm₂; *postąpiły tak* – UL₁, H₁, O₄, Os₄, R (war.);
postąpiła – O₆, O_B; *postępowały tak* – K₅
Natura i Fortuna – O_A, O_B, J₂, P₁; *Natura et Fortuna* – K₆, Zm₂, H₁, R, UL₁,
K₅, O₆ (war.); *Fortuna et Natura* – O₄; *Natura jako i Fortuna* – Os₄
jako – O_A, P₁, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂, O₆, O₄; *jak* – O_B, J₂, UL₁, K₆ (war.)
model delinijowawszy – za: O_B, P₁, K₆, K₅, H₁, O₄, Zm₂, O₆, Os₄ [*deline-
owawszy*], UL₁ [*delineowawszy*]; *model doleńijowawszy* – O_A; *model wylimo-
wawszy* – J₂; *modum delinijowawszy* – R
jakiej fabryki i skończywszy ją – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, O₄, Os₄,
O₆; *jakiejsi fabryki, i skończywszy ją* – H₁, R; *jakiej fabryki, i skończywszy
to* – Zm₂

sam do siebie – Σ ; w UL₁ brak

Manum de tabula – K₅; *Manum et tabulam* – O_A; *Manum et tabula* – J₂,
P₁, K₆; *Manus de tabula* – O_B; *Vanum de tabula* – Os₄; *Vanum et fabula* – UL₁,
H₁, O₄, R, Zm₂, O₆

45

one – Σ [za: O_B]; *onego* – O_A
swej – Σ ; *różnej* – H₁
to tak – Σ ; *tak* – Zm₂
kunszt ten tak – O_A, O_B, UL₁, K₅, Os₄, J₂, O₄; *kunszt tak* – H₁, Zm₂; *konter-
fekt ten tak* – P₁; *czyn tak* – R; *kunszt ten* – O₆; *kost* [odczytanie niepewne] *jest*
[odczytanie niepewne] *tak* – K₆
pracy swej – Σ ; *o pracy swoi* – O₄
że i im samym na podziw – O_A, K₆, K₅, Os₄; *że im samym i na podziw* – O_B;
że im samym na podziw – UL₁, H₁, O₄, R, Zm₂; *że i jej samej na podziw* – J₂;
rozumiały, że im samym na podziw – P₁; *że i im samym za podziw* – O₆
nienaruszona – Σ ; *sobie nienaruszone* – Zm₂
trwać – Σ ; *i trwać* – Zm₂; *żyć i trwać* – O₆

46

Aliści, niestetyż, niezbedna – O_A, J₂, P₁, K₆, UL₁, Os₄, H₁, R, O₆; *Aliści, nie
jest też, niezbedna* – O_B; *Aliści, niestuteż, niezbyta* – K₅; *Aliści, niestetyż, niezboż-
na* – Zm₂; *A jeśli niestetyż, niezbedna* – O₄

psuje – Σ [za: O_B]; *swoje* – O_A

najwyższą – Σ ; *najwiętszą* – P₁, Zm₂

chce, zdepcę – za: J₂, P₁, K₅, H₁, O₄, R, Zm₂; *zechce* – O_A; *chce* – O_B; *chce, depce* – UL₁, O₆; *chce, spędzi* – Os₄; *chce, zdobi* – K₆

na tak wspaniały ich budynek – O_A, O_B, J₂, P₁; *na taki ich budynek* – K₅, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆ (war.); *na taki wspaniały budynek ich* – K₆; *na taki budynek ich* – UL₁

na większy jeszcze żal – O_A, O_B, J₂, P₁, UL₁, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂; *największy jeszcze żal* – K₆, K₅ [największy]; *na większy żal jeszcze* – O₆

przywalila i przytłukła jem – O_A, P₁ [niem]; *przywalila i przytłukła im* – O_B, J₂, K₆; *przywalila i przytłukła* – UL₁, Os₄, R; *przywalila i przytłukła, i* – K₅, H₁, O₄; *i przytłukła* – O₆; *obalila i przytłukła* – Zm₂ [wydawcy przyjęli, że i w lekcji: *przywalila i przytłukła i* – K₅, H₁, O₄, jest pozostałością zaimka osobowego przez kopistów już nierozumianego, w tej sytuacji lekcja niezawierająca ani zaimka, ani jego śladu: *przywalila i przytłukła* – UL₁, Os₄, R, uznana została nie za wariant, jak zazwyczaj w podobnych sytuacjach, ale za błąd]

wszystkłą familiją Zbaraskich – Σ; w Zm₂, O₆ brak

47

Przykryła – Σ; w O₆, Zm₂ brak

rodzonych braci – O_A, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂; *rodzonej braci* – O_B; *rodzonych bracią* – J₂; *rodzonym bracie* – O₆

ojczyzny dwoje – O_A, O_B, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R; *ojczyźnie dwoje* – J₂; *dwoje* – Zm₂, O₆

wieku – Σ; *wieki wieku* – Zm₂

48

regno – Σ; *Deo* – H₁

potens – Σ; *poteris* – Zm₂; *potest* – O₄

leves – O_A, O_B, UL₁, K₅, J₂, P₁, R, Zm₂, K₆, O₄; *lenes* – Os₄; *levis* – H₁, O₆

credulum – Σ; *cres dulum* – Zm₂

me – Σ; *ille* – UL₁; w O₆ brak

videat et te, Troia – Σ; w O₆ brak

49

nad – Σ; *na* – Zm₂

ad rudera – O_A, O_B, J₂, P₁, K₅, Os₄, H₁, R; *ad sidera* – K₆; *nad ruderami* – UL₁; *ad rudem* – O₆; *ad rubera* – Zm₂; *ad rudora* – O₄

i politowanie jej – Σ; *i politowanie* – Os₄; *a politowanie jej* – R

ludzi zwoływała – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *lud zwoływała* – UL₁, K₅, Zm₂, Os₄, R (war.); *lud zwoływa* – H₁, O₄; *lud zwabiwała* – O₆

50

Patrząc – Σ; *Patrz* – J₂; *Patrząc i ja* – O₆

rzekę i ja też coś – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *rzekę i ja coś* – UL₁, K₅, Os₄, H₁, R, Zm₂ (war.); *rzekę coś* – O₆; *i ja coś rzekę* – O₄

co szczęściu nazbyt dufasz – O_A, O_B, J₂, P₁; *co w szczęściu nazbyt dufasz* – UL₁, K₅, Os₄, H₁, Zm₂, O₆ (war.); *w szczęściu nazbyt dufasz* – K₆; *co w szczęściu nazbyt ufać* – R; *ktokolwiek szczęściu nazbyt dufasz* – O₄

w nim ustawicznie opływasz – za: J₂, P₁, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, K₆; *z nim ustawicznie opływasz* – O_A, O_B; *w nim ustawicznie opływać* – R; *w nim opływasz ustawicznie* – Zm₂, O₆

nadzieję w nadziejej pokładasz – Σ; *nadzieję na dzień pokładasz* – O₆; *w nadziei pokładasz nadzieję* – O₄

serus vesper vehat – Σ; *servus vehat vesper* – Zm₂; *serus vesper ferat* – O₄

i na ostatnie się kola – za: P₁, H₁; *na ostatnie się kola* – O_A, O_B, J₂; *i na ostatnie się* – K₅, Os₄, R, Zm₂, O₆, K₆, O₄ (war.); *i na ostatnie* – UL₁

nie – Σ; w O_B brak

ogładasz – O_A, J₂, P₁, H₁; *ogładasz kola* – UL₁, K₅, Os₄, R, Zm₂, O₆, K₆, O₄ (war.); w O_B brak

przystąp tu i pojrzy – O_A, O_B, J₂, K₆, Os₄, K₅, H₁, O₄, R; *przydź tu a pojrzy* – UL₁; *przystąp tu pożrzy* – P₁; *przystąp tu i spojry* – Zm₂, O₆

dwoch ostatnich – Σ; w K₆ brak

51

Oni – O_A, P₁, K₅, UL₁, Os₄; *Onić* – O_B, J₂, H₁, O₆, Zm₂, O₄ (war.); *Owi-ć* – R; w K₆ brak do: *onić to Zbarawscy, którzy niedawno*

Zbarascy – O_A [Zbarascy], O_B, J₂, P₁; *oni Zbarascy* – K₅, UL₁, Os₄, H₁, O₆, Zm₂, O₄ (war.); *owi Zbarascy* – R

się napatrzeć – za: UL₁, K₅, Os₄, H₁, J₂, P₁, R, O₆, Zm₂; *napatrzeć się* – O_A, O_B; *się tu napatrzeć* – O₄

oni to Zbarascy – O_A [Zbarascy], O_B, P₁; *oni* – UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, Zm₂, O₆ (war.); *onić to Zbarascy* – J₂, K₆; *owi* – R

w oczach naszych – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, O₄; *w oczach* – UL₁, K₅, H₁, R, Zm₂, O₆; *w oczach ludzkich* – Os₄

robora jakie – O_A, O_B, J₂, P₁; *robora niejake* – UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂ (war.); *niejake robora* – O₆; *robora* – K₆

więc mawiali – O_A, O_B, J₂, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, O₆; *sobie mówili* – P₁; *więc mówili* – R; *mówili* – Zm₂

fecundae gloriae matris – za: J₂, P₁, Os₄, H₁, Zm₂; *fecunda gloriae matris* – O_A, O_B; *fecundae gloriae matris* – K₅, O₆, O₄, K₆; *fecundae gloriae matres* – UL₁; *facundae gloriae matris* – R

52

są – Σ; *zas* – P₁

53

nunc in pulvere – Σ; *in pulvere nunc* – K₅

si mane eos – Σ; *sine mane eos* – Os₄; *si eos mane* – O₆

quaesieris, non subsistent – O_A, O_B, K₅, Os₄, H₁, J₂, P₁, O₄; *quaesiveris, non subsistent* – UL₁, R; *quaesiveris, non subsistunt* – O₆, K₆; *quesieris, non subsistunt* – Zm₂

54

jako bywasz często nieszczęsne – O_A, O_B, J₂, K₆, UL₁, Os₄, R, Zm₂, O₄, O₆; *jako bywasz często nieszczęście* – P₁, H₁; *o, jako często bywasz często nieszczęsne* – K₅

55

Świecie nieświatny, toć płonne – O_A, O_B, J₂, K₆, UL₁, H₁, O₄, Zm₂, O₆; *Świecie nieświatny, twe płonne nadzieje* – P₁; *O, świecie nieświatny, toć płonne nadzieje* – K₅, Os₄; *Świecisz nieświatnie, toć płonne nadzieje* – R
twoje – Σ; w O₆ brak

56

dziś nad tak – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, Os₄, H₁, O₄, R, O₆; *dziś na tak* – UL₁; *nad takim dziś* – K₅; *nad tak* – Zm₂
kto – Σ; *ktokolwiek* – UL₁; *który* – P₁
w sobie serce – O_A, J₂, P₁, K₆, Zm₂; *serce w sobie* – O_B, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R, O₆ (war.)
obejrzy się w nim – O_A, O_B, J₂, P₁; *obejrzy się w tym* – UL₁, K₅, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆, K₆ (war.); *przejrzyj się w tem* – Os₄
poznaj, quam fragili loco – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, K₅, Os₄, H₁, O₄, R; *poznasz, quam fragili loco* – UL₁; *poznaj, i ty fragili loco* – O₆; *poznaj, jako ty fragili* – Zm₂
i ty sam – Σ; w O₆, Zm₂ brak
stoisz – Σ; w Zm₂ brak

57

tylko, ale przez – Σ; *tylko, ale po* – K₅; *ale przez* – O₆
gorzko oplakiwać będzie – O_A, O_B, J₂, K₆, K₅, Os₄, H₁, O₄, R; *gorzko oplakując także* – P₁; *gorzko oplakiwając będzie* – UL₁; *gorzko oplakiwa będzie* – O₆; *oplakiwać będzie* – Zm₂
Książę Jego M[oj]śc Pan starosta krzemieniecki – za: J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, Zm₂, O₆; *Książę Jeo Mśc Pan starosta kamieniecki* – O_A, O_B; *JeoM P starosta kamieniecki* – R

58

serce jego przeraża – O_A, O_B, J₂, K₆, UL₁, K₅, H₁, O₄, Zm₂, O₆; *serce przenika jego* – P₁; *jego serce przeraża* – Os₄, R
zawsze z nim – równo – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, K₅, O₄, Os₄, Zm₂, UL₁; *zawsze* – zarówno – H₁; *zawsze z nim* – zarówno – R; *równo z nim zawsze* – O₆
z dobrodziejstw – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, K₅, H₁, Os₄, Zm₂; *z dobrodziejstwa* – UL₁; *z dobrodziejstw* – R, O₄; *dobrodziejstw* – O₆
wziętych pamięcią – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, K₅, Os₄, H₁, O₄, R; *wziętych pamięci* – UL₁; *wziętemi w pamięci* – Zm₂, O₆
ta w żalu ulga – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *ta żalu ulga* – UL₁, K₅, H₁, O₄, R, Os₄, O₆ (war.); *tu żaluj ulgę* – Zm₂
iż patrzy – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, H₁, O₄, R; *i patrzy* – Os₄; *iż patrzysz* – O₆, Zm₂

59

I kogóż by, M[i]łosciwy Książę – Σ; *kogóż by, Wm Mci Panie* – UL₁; *I każdego, M Xze* – O₆
nie – Σ; w UL₁ brak

i oraz – Σ ; *i zaraz* – UL_1
nie zniewoliła – Σ ; w P_1 brak do: *miłościwego, której oświadczenia*
dobrotliwość i miłościwa laska – $O_A, O_B, J_2, K_5, Os_4, UL_1$; *dobrotliwość i mi-*
łościwa i kogożby, Miłościwy Księżę Kanclerzu, laska – K_6 ; *dobrotliwość* – H_1 ;
dobrotliwości – R ; *dobrotliwość i miłość* – Zm_2, O_6 ; *dobrotliwość i laska* – O_4
której oświadczenia aż i ten żaloszny plac Jego K[rólewska] M[o]ść znaleźć,
a – O_B, K_5, H_1, R ; *który* – O_A ; *który oświadczenia iż i ten żaloszny plac JKMc*
znaleźć, a – J_2 ; *której oświadczenia ten żaloszny plac znaleźć, a* – P_1 ; *który oświad-*
czenia aż i ten żaloszny plac Jeo KMśc znalazł, a – UL_1, Os_4 [nalazł]; *której acz*
i ten plac oświadczenia JKM znaleźć, a – Zm_2, O_6 ; *iż w sercu swym królewskim*
– O_4 ; oświadczenia acz i ten żaloszny plac JeKrM znaleźć, a – K_6
świeżym – Σ ; *świętym* – R
strapionym – Σ ; *strapiony* – UL_1
miejsce też dać – $O_A, O_B, J_2, P_1, K_5, Os_4, H_1, R, Zm_2, O_4$; *miejsce dać też* – K_6 ;
niemniej też dać – UL_1 ; *miejsce dać swe* – O_6
i żalowi – za: J_2, P_1 ; *i żaloszny* – O_A ; *iż żalowi* – O_B ; *i żalosznych* – K_6 ; *żalowi*
– $UL_1, K_5, Os_4, H_1, R, O_6, O_4$; żalowi z – Zm_2
wiernego senatora i sługi swego – $O_A, O_B, UL_1, K_5, Os_4, H_1, J_2, P_1, R, O_6$;
wiernego senatora i sługi – K_6 ; *wiernego przyjaciela i sługi swego* – Zm_2 ; *senatora*
i sługi swego – O_4

60

Uniżenie – Σ ; *Uniżone* – K_6
starosta – Σ ; *starosta krzemieniecki* – Os_4

61

Dziękuję i – Σ ; *I ten* – O_6 ; *I dziękuję* – P_1
tam już przed Króla – $O_A, O_B, J_2, K_5, Os_4, H_1, R, Zm_2, O_6$; *już tam przed*
Króla – P_1, UL_1 ; *tam już przed Królem* – K_6, O_4
purissimam – Σ ; *puris emam* – Zm_2
przynióst – Σ ; *przynióst za tę rekompensę* – H_1
której zawsze doznawał – Σ ; w O_4 brak
J[ego] K[rólewska] M[o]ść – Σ ; *JKM jako wierny* – P_1 ; w O_4 brak
sam ją jeszcze lepiej pokaże – za: UL_1, Os_4 ; *sam lepszą ją jeszcze pokaże* –
 O_A, O_B, J_2 ; *sam lepiej jeszcze pokaże* – P_1 ; *sam jeszcze lepszą pokaże* – K_6 ; *sam*
lepiej jeszcze pokaże – K_5 ; *lepiej sam ją jeszcze pokaże* – R ; *sam lepiej ją jeszcze*
pokaże – H_1 ; *sam lepiej toż jeszcze pokaże* – O_4 ; *sam lepiej pokaże jeszcze* –
 Zm_2, O_6
złości ludzi zawisnych – $O_A, O_B, J_2, K_6, R, UL_1, K_5, O_4, Os_4, Zm_2$; *i po hańby*
piekielne wyuzdanych języków malkontentią [odczytanie niepewne] *ludzką* –
 P_1 ; *ludzi zawisnych* – H_1 ; *ludzi złości zawisnych* – O_6

62

Iż Królewicz Jego M[o]ść – Σ ; *Iż Królewicz Jego M P* – R ; *Jego Królewska*
Mość – UL_1

inszych wielu cnotach – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, H₁, O₄, R, Zm₂; *inszych wysokich cnotach wielu* – K₅; *inszych wielu wysokich cnotach* – Os₄; *innych* – O₆
krwi i urodzenia królewskiego godnych – Σ; w O₆ brak

fortunę tak wielką swoją – Σ; *fortuny tak wielką swoją* – K₆; *fortuny tak wielkiej swojej* – P₁

to większą wrodzoną ludzkością swoją czyniąc – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, Os₄, H₁, O₄; *to większą wrodzoną ludzkością swoją czyniąc* – K₅; *do większą wrodzoną ludzkością swoją czyniąc* – R; *to większą wrodzoną ludzkością czyniąc* – Zm₂; *co raz to większą* [brak do: *calego żałuje sługi*] – O₆

łędzki – Σ; w Zm₂ brak

raczy – O_A, O_B, P₁, UL₁, K₅, H₁, O₄, R, Os₄; *raczej* – K₆; w J₂, Zm₂ brak

manibus – Σ; w Os₄ brak do: *Uniżenie JKJM P starosta dziękuje*; w Zm₂ brak

calego sługi swego, co on J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – O_A, O_B, J₂, P₁, K₅, O₄, R; *calego sługi swego, co on* – K₆; *calego sługi swego, co on JMci* – H₁; *co on Jego K Mści* – UL₁; *calego żałuje sługi swego, co on JK M* – O₆; *cale go żałuje sługi swego, co on JK M* – Zm₂

za żywota zasługował – O_A, O_B, J₂, P₁; *za żywota JeKM zasługował* – K₆; *zasługował* – UL₁, K₅, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] Ks[iążę] J[ego] M[ości] Pan starosta – Σ; *JMP starosta, PNMciwe* – O₆; *Xiążę JMP starosta JK M* – Zm₂

63

Zdrowiem swoim – Σ; *I zdrowiem swym* – O₄

i tą, jaką – Σ; *a tu jako* – R

przejrzał, substancyją – Σ; *przejrzał* – Os₄; *przejrzał, chudobą* – UL₁

K[rólowi] J[ego] M[ości] Panu swemu M[ilosciwemu] – O_A, O_B, J₂, K₆, P₁, H₁, UL₁, Os₄, Zm₂, O₆; *Królewicowi JmCi Panu swemu Miłosciwemu* – K₅; *JKMci Pnu swemu Miłosciwemu* – O₄; *JegoM Panu swemu M* – R; *potomstwu królewskiemu* – O_A, O_B, J₂, K₆, P₁; *potomkom królewskim* – H₁, UL₁, R (war.); *potomkom KJM* – Os₄, Zm₂, O₄, O₆; *potomkom JKMCi* – K₅

tę – Σ; w UL₁, O₆ brak

odługować zawsze winien zostaje – O_A, O_B, J₂, P₁, UL₁, K₅, H₁, O₄, R, Zm₂; *odługować zawsze winien zostanie* – K₆; *odługować winien zostaje* – Os₄; *zawsze odługować winien zostaje* – O₆

64

zawzięty – Σ; *zawsze ten* – UL₁

sławnej pamięci – Σ; *świętej pamięci* – UL₁; *stan{ } Panie* – R

Ks[iążęciu] Jego M[ości] Panu krakowskiemu sprawuje – za: UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, K₆, K₆ [Ks Panu]; *Kscia JegoMP krakowskiego sprawuje* – O_B, P₁, Zm₂, O₆; *Kscia JK P krakowskiego sprawuje* – O_A; *Książęcia JM P krakowskiego* – J₂

Jego M[ości] Ks[iądz] arcybiskup gnieźnieński, prymas ojczyzny naszej – O_A, O_B, P₁, K₆, K₅, Os₄, H₁, O₄, Zm₂, O₆; *Jego MP arcybiskup gnieźnieński, prymas*

ojczyzny naszej – R; *JM Książdz arcybiskup gnieźnieński* – J₂ [na marginesie: *Węży{.}*]; *Jego Mci Ks arcybiskupa gnieźnieńskiego, prymas ojczyzny naszej* – UL₁
przyjacielowi zeszedemu swemu – Σ; *zeszedemu przyjacielowi swemu* – P₁; *przy-*
jacielowi swemu zeszedemu – O₄

wspólnej ojczyzny i – O_A, O_B, J₂, O₄, P₁, K₆, K₅, R; *wspólne ojczyzny i* – UL₁,
 O_{S4}, H₁; *pospolite ojczyzny i* – O₆; *wspólne ojczyzny* – Zm₂

przez W[asz]m[ości] m[ego] M[ilościwego] Pana – O_A, O_B, J₂, UL₁, O_{S4}, K₅,
 H₁, O₄, R, Zm₂; *przez JeMC PN* – O₆; *przez WMci, Mści Księżę kanoniku* –
 P₁; *przez przez WM, MeMgoPana* – K₆

na tym żalonym – O_A, O_B, J₂, P₁, UL₁, O_{S4}, H₁, O₄, R, Zm₂; *na tym* – K₆;
przy tym żalonym – K₅; *na tym ostatnim żalonym* – O₆

wielce – Σ; *w K₆, K₅ brak*

65

Ks[ia]żę Jego M[os]ć P[an] starosta nie mniej – za: H₁, O₄, R, Zm₂, O₆; *Jego*
M[os]ć Pan starosta nie mniej – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆; *nie mniej Ks JM Pan starosta*
 – UL₁, O_{S4} [*nie mnie*]; *Książę Jm nie mniej* – K₅

Jego M[os]ci Ks[ia]dzu biskupowi kujawskiemu – O_A, O_B, J₂ [na marginesie:
Łubins.], K₆, UL₁, K₅, O_{S4}, H₁, O₄, O₆; *X Jm biskupowi kujawskiemu* – Zm₂
 [w rkpsie P₁ zachowały się rozbudowane podziękowania, prawdopodobnie
 także niepełne, ale passus udało się odczytać tylko częściowo: *Ichmc księża*
kujawski, płocki biskupi jako z sobą samemi zausze amore certare zwykli, tak {
}ędzą [słowo nieczytelne] humanitate i z przyjaciolami żywemi. Co iż i teraz
na tym placu, kędy najwięcej przyjacioły poznać, zmarlemu KJm P. krakowski-
emu oświadczają przez Wm, wielce Książę Jm P starosta dziękuje, miał to zausze
inmatum[?] i z przodków swoich Jm P wda krakowski i sam z natury swojej, że
colere amicitias umiał, doznawał tego za żywota na sobie tot documentis [odczy-
tanie ostatniego wyrazu niepewne] sławnej pamięci Książę Jmci P krakowski,
doznawa i przeciw swoim tej ludzkości i chęci, którą Jm Jm P wda i teraz znacz-
nie przez WMPana pokazuje, za co wielce Książę Jmci P starosta dziękuje. Przy
*wielu inszych obowiązkach i zadatkach lask Jm P wdy trockiego aza i { } milej/
 miły uznawać XJm P. starosta, iż i w tej odległości miejsca przez WM JM Pana*
pomagać, raczy żalować tak wielkiego dobrodzieja swego, tak wielkiego w wspólnej
ojczyźnie człowieka. Rzecz sama mówi i Polska wszystka wie, w jakiej nieroze-
rwanej i rzadkiej przyjaźni żył zausze Jm P wda ruski sławnej pamięci Kscia Jm
krakowskiego, której że mu i po śmierci dotrzymuje, czują to manes jego, a iż odległy
i na ten czas będąc przez Wm M X kanoniku tak milemu i ścislemu przyjacielowi
ultimum vale w tym żalonym zgromadzeniu daje. Jako sławnej pamięci Kcia Jm
Pa krakowskiego miał zausze in summa veneratione wielkie imię ojca JmP pod-
kanclerzego, tak i samego Jmci simili [słowo nieodczytane] virtutum przyjaźni
na każdym placu wielce obserwował, którą iż [słowo nieodczytane] ea p[os]t fata
JmP podkanclerzy z wrodzonej ludzkości swojej oświadczać i teraz przez Wm P.

podczaszy belski raczy. I życzyłby był sobie JmP, aby mógł tu być mieć przytomnego przy tym żalonym akcie książećcia Jmci. Książę Jm P. starosta dziękuje, życzyłby był sobie ojca i dobrodzieja swego jako uczestnika tak wielkiego i wspólnego żalu domu swego wszystkiego, lecz iż to być nie mogło za pokrewnego i powinnego sławnej pamięci Kscia JMPa krakowskiego afektu oświadczenie uniżenie książę Jm dobrodziejom swoim dziękuje]

Jego M[os]ci Panu wojewodzie trockiemu, Jego M[os]ci Panu wojewodzie ruskiemu, Jego M[os]ci Panu podkanclerzemu koronnemu – O_A, O_B, J₂ [na marginesie: Tyszki., poniżej: Lubomirs.], UL₁, K₅, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆; JeoM P. wojewo. ruskiemu, Jeo M P podkanclerzemu koronnemu, Jeo M P. wojewo trockiemu – Os₄; JeM Panu wojewodzie trockiemu, JeM P wojewodzie ruskiemu, JeMci Panu podskarbiemu koronnemu nadwornemu – K₆ [co do P₁ – zobacz komentarz powyżej]

Jego M[os]ci Panu podczaszemu koronnemu – O_A, O_B, K₆, UL₁, K₅, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆; etc. etc [brak do: Księciu JMP staroście czyrkaskiemu ojcu] – Os₄; Dziękuje Jm P. podczaszemu koronnemu – P₁; w J₂ brak

Książęciu Jego M[os]ci Panu staroście czerkaskiemu, ojcu i dobrodziejowi swemu – O_A, O_B, J₂ [na marginesie: Constan. Wiśniowi.]; w P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆ brak

Ks[iażę]ciu Jego M[os]ci Dominikowi Ostrogskiemu – Σ; Książęciu JM Dominikowi Ostrogskiemu, Jego MP podczaszemu koronnemu – J₂ [Ostrogskiemu] [na marginesie: Siemaw.]; Księciu JM Dominikowi – Zm₂

iż jedni – Σ; że go jedni z – UL₁

nie mógszy się – O_A, J₂, K₆; nie mógszy – O_B; nie mogli się – P₁; nie mogąc się – UL₁, K₅, Os₄, R, Zm₂, O₆ (war.); nie mogąc się tu – H₁; nie mogą się – O₄

niesposobnego – Σ; niesposobności – K₆, O₄

drudzy – Σ; i drudzy – P₁

zabaw swych – Σ; spraw swoich – P₁

niektórzy – Σ; drudzy – J₂

odległości przez przyjacioly – Σ; odległości przez przyjacioly swoje – J₂; i odległości przez przyjacioly – R

swoję – Σ; swoją i – UL₁

żałonym placu – Σ; placu żalonym – Zm₂, O₆

sławnej – Σ; świętej – UL₁

Ks[iażę]ciu Jego M[os]ci Panu krakowskiemu – O_A, O_B, J₂, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, O₆; Ks Jm Pana krakowskiego – P₁, R, Zm₂

66

Dziękuje wielce i W[asz]m[os]ciom] m[oim] M[ilościwym] Panom – O_A, O_B, J₂, K₅, Os₄, H₁, R, O₆; Dziękuje wielce Wmciom, moim Mciom Panom – K₆; Wielce dziękuje i Wm Jm P starosta – P₁; Dziękuje i WMMMci Panom – UL₁, Zm₂; Dziękuje wielce i WMM – O₄

którzycie się – za: J₂, P₁, UL₁, Os₄, H₁, O₄, R, Zm₂, O₆; *którzę się* – O_A, O_B, K₆; *którzycie się tu* – K₅

raczyliscie praestare – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, O₄, Os₄, Zm₂; *praestare* – H₁; *raczyliscie* – R; *raczyliscie* – O₆

to chrześcijańskie, przyjacielskie i ostatnie officium – O_A, J₂, P₁, K₆, K₅, Os₄, H₁, O₄, R; *to chrześcijańskie i przyjacielskie i ostatnie officium* – O_B; *to chrześcijańskie i przyjacielskie officium, ostatni afekt* – UL₁; *chrześcijańskie, przyjacielskie i ostatnie officium* – O₆, Zm₂

i w przyjaźni człowiekowi – O_A, P₁, K₆, K₅, H₁, O₄, R, O₆; *i przyjaźni człowiekowi* – O_B, J₂, Zm₂; *w przyjaźni człowiekowi* – Os₄; *ich przyjaźni człowiekowi wyswiadczywszy* – UL₁

67

się – Σ; *się też* – P₁

z W[asz]m[ościów] m[oich] M[iloś]ciwych Panów – O_A, J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, Os₄, H₁, O₄, R; *Wm, MM PP* – O_B; *z Ich Mciów P* – O₆, Zm₂

sacrosancte dotrzymując – za: J₂, P₁, K₆, UL₁, K₅, H₁, O₄, O₆; *sacrosanctae dotrzymując* – O_A, O_B; *sacrosancte dotrzymując Wnściami* – Os₄; *sacrosancte dotrzymywając* – R; *sacrosancte dotrzymać* – Zm₂

i dobrodzieja – Σ; w J₂ brak

W[asz]m[ościów] chęć i – O_A, O_B, J₂, P₁, K₆, UL₁, Os₄, H₁, R, Zm₂; *Wnściów swego Mci Państwa chęć i* – K₅; *WMP* – O₆; *WMw chęć i miłość i* – O₄

da Pan Bóg – Σ; w O₆ brak

zarabiać mógł – O_A, K₆, UL₁, O_B, J₂, H₁, O₄, Zm₂; *zarabiać mógł. Dixi.* – P₁; *zarabiać umiał* – K₅, Os₄; *zarabiać mógł. Amen.* – R; *mógł zarabiać* – O₆

XIII. [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Daniłowicza, starosty czerwonogrodzkiego; prawdopodobnie między 30 IV a 8 XI 1632]

Mowa... na pogrzebie... Stanisława Daniłowicza...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dwoma rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 114-116, [tytuł:] „Mowa Jęo Mci Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego. Na Pogrzebie Jęo Mci Pana Stanisława Daniłowicza Starosty Czerwonogrodzkiego”;
- 2) O_B: BOss 3567 II, k. 183r-184r, [tytuł:] „Mowa JM Pana Jakuba Sobieskiego Kraicze^o Koron: Na Pogrzebie Jm Pana Stanisława Daniłowicza [starosty Czerwonogrodzkiego]”.

Stemma 13.
(mowa XIII)

Oba te przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, wydawcy traktują je więc jako równorzędne. Za podstawę wydania wybrano BOss 400 II (O_A), zatem wszystkie lekcje odmienne przekazu BOss 3567 II (O_B), które nie są błędne pod względem gramatycznym, logicznym lub retorycznym (brak zachowanych paralelizmów itd.), wydawcy uznali za warianty tekstu.

W aparacie ujęto lekcje obydwu przekazów.

APARAT KRYTYCZNY

1

na świecie prawem mieszkając – O_A; *prawem mieszkając na świecie* – O_B (war.)

3

poczęło – O_A; *poczynano* – O_B (war.)

4

niechże jedno – O_A; *z nich że* – O_B
nierad – O_A; *nie* – O_B

5

pamięci – O_A; *pamięc* – O_B

8

Zasmakował<a> – popr. wyd.; *Zasmakował go* – O_A; *Zasmakowało sobie* – O_B

uwagę – za: O_B; *uwagą* – O_A

je – O_A; *i* – O_B (war.)

wszystkie – O_A; w O_B brak

10

ją – O_A; w O_B (war.) brak

nasycała – O_A; *nasyciela* – O_B

już doczesnego mu – O_A; *mu doczesnego* – O_B (war.)

życiów przez gwałt – O_A; *przez gwałt żywot* – O_B (war.)

11

w wieki – za: O_B; *wiele* – O_A

wszystkie oraz – O_A; *oraz wszystkie* – O_B (war.)

12

i z – O_A; *i* – O_B (war.)

14

krewnych i przyjaciół – O_A; *przyjaciół i krewnych* – O_B (war.)

texente – za: O_B; *recente* – O_A

ordirer – O_A; *odirer* – O_B

15

ten – O_A; *te* – O_B (war.)

to zacne W[asz]m[os]ciów m[oich] M[iłościwych] Panów – O_A; *te WM MMPP zacne* – O_B

16

przez W[asz]m[ości] m[ego] M[iłościwego] P<ana> – popr. wyd.; *przez WMMPP* – O_A, O_B [skrót *PP* wskazuje na l.mn. i niezrozumienie tekstu przez kopistów]

i ten – O_B; *że i ten* – O_A

17

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – O_A; *WKM* – O_B

znowu – O_A; w O_B brak

swojego – O_A; w O_B brak (war.)

18

z potomstwem pozostałym – O_A; *z potomstwem pozostałym na świecie* – O_B [por. mowa na pogrzebie Anny Eufrozyny Sieniawskiej (XIV 17): „[...] z wnukiem swym, a pozostałym potomkiem J[ej] M[ości] Paniej chorążyniej koronnej...”]

<lzach> – popr. wyd.; w O_A, O_B brak

fortunnie – O_A; *fortunić i* – O_B (war.)

XIV. [Dziękowanie na pogrzebie Anny Eufrozyny Sieniawskiej z Chodkiewiczów, chorążyni wielkiej koronnej; Lwów, 2 V 1633]

Mowa... na pogrzebie... Efrozynej Sieniawskiej...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali jednym przekazem mowy, który stanowi oczywiście podstawę niniejszego wydania:

O_B: BOss 3567 II k. 185r-186r, [tytuł:] „Mowa Jm Pana Jakuba Sobieskiego Kraicze^oKoron: na Pogrzebie Jey M Paniej Ephrosinye Sieniawskiej Chorazyniej Koron: we Lwowie u Oicow Dominikanow 2 May 1633”.

APARAT KRYTYCZNY

13

ludzi<om> – popr. wyd.; *ludzie* – rkps

16

życzyłby – popr. wyd.; *życzyłbym* – rkps

XV. [Kondolencja od gości na pogrzebie Władysława Ostroroga, kasztelanica belskiego; Sokal, 9 lub 29 V 1633]

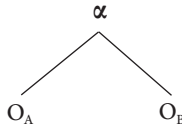
...respons od gości na dziękowanie na pogrzebie... Władysława Ostroroga...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dwoma przekazami mowy:

1) O_A: BOss 400 II, s. 116-118, [tytuł:] „Jeo Mći Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego Respons od Gosci nadziękowanie na Pogrzebie JeoMći Pana Władysława ostroroga wSokalu 9 May An'o 1633”;

- 2) O_B: BOss 3567 II, k. 184r-184v, [tytuł:] „Jm Pana Jakuba Sobieskiego Kraicze^o Korun^o Re-
spons pd gości na Dziekowanie na Pogrzebie Jm Pana Władysława Ostroroga w Sokalu {.
29 Maj 1633”.

Stemma 14.
(mowa XV)

Oba te przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, więc są równorzędne. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A), wszystkie lekcje odmienne przekazu BOss 3567 II (O_B), które nie są błędne pod względem gramatycznym, logicznym lub retorycznym (brak zachowanych paralelizmów itd.), wydawcy uznali za warianty tekstu.

W aparacie ujęto lekcje obydwu przekazów.

APARAT KRYTYCZNY

1

ziemie – O_A; *świecie* – O_B
ustawiczne – O_A; *ustawicznie* – O_B
ziemie – O_A; w O_B brak

2

imagines – O_A; *in magines* – O_B

4

to – za: O_B; *tu* – O_A

Ostrorogu – O_A; *Ostrogu* – O_B [lekcja odnotowana w celach dokumentacyjnych bez określania poprawności]

urodzić – za: O_B; *urodził* – O_A

5

sobie Pan Bóg – O_A; *Pan Bóg sobie* – O_B (war.)

krzyżem – O_A; *kresem* – O_B

miał – za: O_B; *umiał* – O_A

6

hac – O_A; w O_B brak

immarcescibilem – O_A; *in marcescibilem* – O_B

8

amoris – O_A; w O_B brak

dziecięciem – O_A; *dzieckiem* – O_B (war.)

10

szczęśliwsze – za: O_B; *szczęśliwe* – O_A

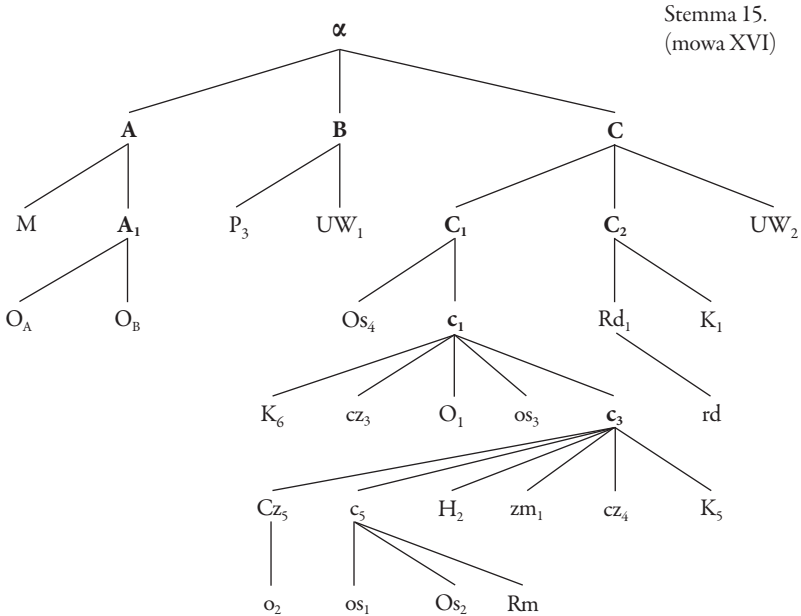
przyjaźni etc. etc. etc. – O_A; *chęci i posługi* – O_B (war.)

XVI. [Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego, wojewodzica krakowskiego; Kamieniec Podolski, 10 XI 1634]

Mowa na wyprowadzeniu ciała... Stanisława Tęczyńskiego...
TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali 23. rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 127-130, [tytuł:] „Mowa na wyprowadzeniu Ciała Jeo Mci Pana Stanisława Tęczyńskiego Woiewodzica Krakowskiego z Kamiencia 10 Nouembris Año 1.6.3.4. Przez Jeo Mci Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego”;
- 2) H₂: AHWilno f. 1135, op. 2/46, k. 333v-335r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana Jakuba Sobie[kiego] krayczego koronnego przy wyprowadzaniu ciała Je^o Mci Pana Stanisława Tęczyńskiego Wojewodzica krakowskiego z kamiencia 10 Novemb^r 1634”;
- 3) Cz₂: BCzart 1881 I, s. 106-108, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci P. Sobieskiego kraycze^o koronne^o przy wyprowadzeniu ciała Je^o Mci P. Stanisława Tęczyńskiego Woiewodzica krakowskie^o z kamiencia Pod 1634”;
- 4) cz₃: BCzart 1657 IV, s. 422, [tytuł:] „Mowa JMP Jakuba Sobieskie^o Krajcze^o Coronne^o przy wyprowadzeniu Ciała JMP Stanisława Tęczyńskiego Woiewodzica Krakowskiego z Kamiencia z obozu { } 10 Nouembris A^o 1634”;
- 5) cz₄: BCzart 1679 IV, s. 105-106, [tytuł:] „Mowa Je^o Mti Pana Jakuba Sobieskie^o Krayczego Koronnego przy wyprowadzeniu Ciała Je^o Mti Pana Stanisława Tęczyńskiego Woiewodzica Krakowskiego z Kamiencia 10 Nouembris An^o 1639”;
- 6) K₁: BKórnik 313, k. 50v-52r, [tytuł:] „Mowa na wyprowadzeniu ciała JmC P. Stanisława Tęczyńskiego Wdzięa Krakowskiego z Kamiencia 10 9br⁶ A^o 1634 przez J.P. Krayczego Kor⁶ Sobieskiego”;
- 7) K₂: BKórnik 1195, k. 157v-158r, [tytuł:] „Mowa JmPana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego przywyprowadzeniu ciała JmCi Pana Stanisława Tęczyńskiego Woiewodzica Krakowskiego Z Kamiencia. 1634 an^o”;
- 8) K₃: BKórnik 1317, k. 93v-94v, [tytuł:] „Mowa J. Msci Pana Jakuba Sobieskiego krayczego koronnego przy wyprowadzaniu ciała J. Msci Pana Stanisława Teczynskiego Woiewodzicza krakowskiego Z kamiencza die 10 Nouemb.1634”;
- 9) M: MNKraKów 48, s. 19-20, [tytuł:] „Pogrzebowa mowa JP. Sobieskiego krayczego na ten czas koronnego przy wyprowadzaniu Ciała J.P. StanisławaTęczyńskiego Woiewodzica krakowskiego Skamenca”;
- 10) O_B: BOss 3567 II, k. 186r-187r, [tytuł:] „Mowa na wyprowadzeniu Ciała JM Pana Stani[ława] Tęczyńskiego woiewodzica Krako: z Kamiencia przez JMP Jakuba Sobieskiego Kraiczego Koronnego”;
- 11) O₁: BOss 207 II, k. 348v-350r, [tytuł:] „Mowa Je^o Mci Pana Sobieskiego Krayczego Koronne^o przy wyprowadzeniu Ciała Je^o Mci PanaTęczyńskiego Woiewodzica Krakowskiego z Kamiencia Podolskiego { } 10 Nouembris Anno 1634”;
- 12) o₂: BOss 1427 I, s. 185-191, [tytuł:] „Mowa JmP.^a Sobieskiego Krayczego K.^o przy wyprowadzeniu ciała JmP.^a Stanisława Tęczyńskiego Wdzica krak^o z Kamiencia Pod. 1639. A^o.”;
- 13) O_{S2}: BOssLwów 240, k. 53v-54v, [tytuł:] „Mowa JmPana Jakuba Sobieskiego natenczas krayczego koronnego Przy Wyprowadzeniu Ciała JM Pana Stanisława Tęczyńskiego Woiewodzica krakowskiego z kamiencia Podolskiego In Anno 1633. [dopisek: «który ostatni z domu swego umarł w obozie tamze pod kamiencem»]”;

- 14) OS₄: BOssLwów 4502, k. 114r-115v, [tytuł:] „Mowa Przy wyprowadzaniu ciała JMP Tęczynskic^o zkamiencza przez JM Pana krai^o koronne^o [dopisek: «Sobieskie^o»]”;
- 15) os₁: BOssLwów 196, k. 77r-78v, [tytuł:] „Mowa Jeo Mf'ci Pana Iakuba Sobieskie^o Kryczego Koronnego przy wyprowadzeniu Ciała Jeo Mf'ci Pana Staniflawa Teczynkiego Woiewodzica Krakowskiego z kamiencza 1634”;
- 16) os₃: BOssLwów 647, k. 75r-76v, [tytuł:] „Mowa Jeo Mc'i P'a Jakuba Sobieskiego Kray' Koronne^o przy wyprowadzeniu Ciała Jeo Mc P'a Stanisława Tenczynskie^o Woiewodzica krak' z Kamiencza Podolskieo Dnia 10. Listopada 1634. [marginalium: «Rescnp.»]”;
- 17) P₃: PAU-PAN 2253, k. 329v-331r, [tytuł:] „Mowa Je^o MPana Sobieskie^o Kraicze^o Koronnego nawyprowadzeniu ciała Je^o MPana Stanisława Teczynskie^o Woiewodzica Krakowskie^o 10 Novembr⁶ Anno Dni 1634 Zobożu pod Kamiencem”;
- 18) Rd₁: AR II, ks. 1, s. 219-221, [tytuł:] „Mowa JE^oMsči Jakuba Sobieskiego Kraiczego Koronnego Krasnostawskiego Starosty przy wyprowadzeniu Ciała zobożu z PodKamienca JE^oMsci Pana Stanisława Tęczynskiego, woiewodzica Krakowskiego { } 10 Nouemb. Anno 1634”;
- 19) rd: AR II, ks. 13, s. 243-245, [tytuł:] „Mowa JE^oMCi Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego, Krasnostawskiego Starosty przywyprowadzeniu ciała zobożu zpod Kamienca JE^oMCi Pana Stanisława Tęczynskiego, Woiewodzica Krakowskiego D 10 Novemb: Ano 1634”;
- 20) Rm: ARm f91/4, s. 77-81, [tytuł:] „Mowa Jmci P³ Sobieskiego krayczego ko'o przywyprowadzeniu ciała JmciPana Stanisława Tęczynskiego^o Woiewodzica krak. Z kamiencza Podolskie^o 1639 Roku”;

- 21) UW₂: BUW 2012, k. 30r-32v, [tytuł:] 1644 d. 10 9bris Mowa JP^a Krayczego Korono, na wyprowadzeniu ciała JW Tęczyńskiego Woiewodzica Krakow^o”;
- 22) UW₁: BUW 53, s. 63-64, [tytuł:] „Mowa Je^o mci Pana Sobiewskiego Kraiczego Koronnego Na wyprowadzeniu Ciała Jeomci Pana Stanisława Tęczyńskiego Woiewodzica Krakowskie^o zobożu pod Kamięcęm A 1634”.
- 20) zm₁: BOZ 823, k. 255r-257r, [tytuł:] „Mowa Je^o M'ci Pana Jakuba Sobiewskiego krayczego koronnego przy wyprowadzaniu ciała Je^o M'ci Pana Stanisława Tęczyńskiego woiewodzica krakowskiego z kamięca { } 10 Novemb' 1634”.

Wszystkie zachowane przekazy układają się w trzy grupy: A, B i C, przy czym tylko ostatnia z nich zapoczątkowała długą i rozgałęzioną linię tradycji.

A jest przodkiem dla przekazu MNKraaków 48 (M) (skażonego licznymi własnymi lekcjami i lukami) oraz wspólnego przodka A₁ kopii pochodzących z dwu zbiorów oracji Sobiewskiego: BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B). Błędem łączącym świadków tej linii jest pominięcie [*gdy*] w lekcjach: *on wyprawil ojczyźnie* [1] (BOss 400 II (O_A), BOss 3567 II (O_B)) oraz *on tu wyprawujacy ojczyźnie* [1] (MNKraaków 48 (M)). Wspólna jest im także lekcja: *wojsk jej wodza* [1]. Przodek A₁ miał błąd łączący w postaci pominięcia *Poloni* w lekcji: *populi amores* [3].

Od przodka B wywodzą się tylko dwa przekazy: PAU-PAN 2253 (P₃) i BUW 53 (UW₁), które łączy błąd w zdaniu łacińskim: *misera posteritatis memoria* (PAU-PAN 2253 (P₃)) / *miseram posteritatis memoriam* (BUW 53 (UW₁)), zamiast: *etiam in sera* [5], oraz błąd: *in posterum* [9]. Ich lekcje łączące to: *zgrumadzonego żołnierstwa, skupionego rycerstwa, utrapienia widok* [1] oraz *wojska i jego wodza* [1] (PAU-PAN 2253 (P₃)) / *wojska jego wodza* (BUW 53 (UW₁)).

Do ostatniej linii tradycji, wywodzącej się od przodka C, należy aż 16 przekazów. Bezpośrednio od C pochodzi tylko obciążony licznymi własnymi błędami przekaz BUW 2012 (UW₂) oraz dwaj przodkowie: C₁ i C₂. Błędem łączącym linii C jest pominięcie zaimka w lekcji: *wojsk wodza* [1] oraz lekcja: *go devoverat* [11] (zaimek obecny w całej linii, choć pominięty niezależnie w BOssLwów 4502 (Os₄)) i prawdopodobnie też lekcja: *praeposterum* [9] (w niektórych dalszych kopiach zmieniona, a w C₂ zepsuta, co dało ubytek w AR II, ks. 1 (Rd₁) powtórzony w pochodzącym od niego przekazie AR II, ks. 13 (rd), i błąd własny w BKórník 313 (K₁)). Przodek C₂ wspólny dla AR II, ks. 1 (Rd₁) i BKórník 313 (K₁) charakteryzuje błąd w postaci pominięcia orzeczenia: [*ufamy*] [8]. Od przodka C₁ wprost pochodzi kopia BOssLw 4502 (Os₄) i przodek c₁. Błędem znaczącym C₁, występującym w BOssLwów 4502 (Os₄) i przejętym przez wszystkie pozostałe przekazy (BOss 207 II (O₁), BOssLwów 647 I (os₃), BCzart 1657 IV (cz₃), BKórník 1317 (K₆), BKórník 1195 (K₅), BCzart 1881 I (Cz₅), BCzart 1679 IV (cz₄), ARm f. 91/4 (Rm), BOZ 823 (zm₁), AHWłino f. 1135, op. 2/46 (H₂), BOssLwów 196 (os₁) i BOssLwów 240 (Os₂) i BOss 1427 I (o₂)), jest zastąpienie określenia miejsca: *obozach* rzeczownikiem *ozdobach* [1], towarzyszy mu lekcja: *uszytkiemu światu* [4].

Przekazy od tego punktu drzewa genealogicznego (tj. c_1) nie zostały uwzględnione w aparacie. Od przodka c_1 , w którym pojawia się dodatkowo tylko lekcja: *w oczach uszyskiej Rzplitej* [3], wywodzi się wprost cała grupa przekazów tak sobie bliskich, że niemożliwe okazało się wyznaczenie zależności między nimi: BCzart 1657 IV (c_{z_3}), BKórnik 1317 (K_6), BOss 207 II (O_1), BOssLwów 647 (os_3) oraz kilka wykazujących drobne zbieżności, co pozwoliło wskazać istnienie przodków c_3 i dalej c_5 . Część z nich, tzn. BKórnik 1195 (K_5), BCzart 1881 I (Cz_5), BCzart 1679 IV (c_{z_4}), BOZ 823 (zm_1) i AH-Wilno f. 1135, op. 2/46 (H_2), ma błąd zaburzający sens (*że expectando mortem* [12]), co sugeruje ich wspólnego przodka c_3 . Natomiast BOssLwów 240 (Os_2), BOssLwów 196 (os_1) i ARm f. 91/4 (Rm), oddalając się jeszcze od lekcji właściwej, ten zaburzający sens spójnik pomijają (*expectando mortem* [12]). Przekazy BOssLwów 240 (Os_2) i BOssLwów 196 (os_1) łączy także lekcja: *dojdzie* [14], a ARm 91/4 (Rm) ma w tym miejscu lekcję własną (właściwie parafrazę całego zdania), przyjęto więc, że tylko one mogą mieć wspólnego przodka – c_5 , wywodzącego się od c_3 . Jednocześnie od przekazu BCzart 1881 I (Cz_5), którego przodkiem jest c_3 , pochodzi XVIII-wieczna kopia BOss 1427 I (o_2), która jest obciążona wspólnymi z nim błędami (*[ustawiczna]* [1]), brak orzeczenia: *[rozmaża]* [16], lekcja: *za to zatrzymawać* [16]).

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), AR II, ks. 1 (Rd_1), BKórnik 313 (K_1), MNKraów 48 (M), BOss 3567 II (O_B), BOssLwów 4502 (Os_4), PAU-PAN 2253 (P_3), BUW 53 (UW_1), BUW 2012 (UW_2). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

I

tak sławnych – O_A , UW_1 , UW_2 , M, K_1 , Os_4 ; *tak żalosnych i sławnych* – O_B ;
tak sławnej – Rd_1 ; *tak zacnych i sławnych* – P_3

obozach – Σ ; *ozdobach* – Os_4

wojsk jej – O_A , O_B , M; *wojska i jego* – P_3 ; *wojska jego* – UW_1 ; *wojska* – UW_2 , K_1 , Os_4 (war.); *wojsk* – Rd_1

a na ten żalosny plac – O_A , O_B , P_3 , UW_2 , Os_4 ; *a na ten czas żalosny plac* – UW_1 ; *na ten żalosny plac* – Rd_1 ; *a na ten plac* – M; *a na ten żalosny akt* – K_1

rycerstwa – Σ ; *żolnierstwa* – P_3 , UW_1

pospolicie ta powszechna – O_A , O_B , P_3 , Rd_1 , K_1 , Os_4 ; *pospolicie ta powszednia* – UW_1 ; *pospolicie powszechna* – UW_2 ; *pospolita powszechna* – M

bywa – Σ ; *była* – Rd_1 ; w K_1 brak

a jakoż to – O_A , O_B , P_3 , UW_1 , K_1 , Os_4 ; *a jakoż* – UW_2 ; *o jakoż to* – Rd_1 ;
jakoż – M

narzekać – Σ ; *nie narzekać* – Rd_1

2

I ja się – O_A , O_B , M, K_1 , Os_4 ; *Ja się* – P_3 , UW_1 , UW_2 , Rd_1 (war.)

rzekę – Σ ; w O_B brak

wielą – Σ ; *barzo wiele* – P_3 , UW_1

które – Σ ; w Rd_1 brak
per tot – Σ ; *per* – M ; *post tot* – K_1
ludzkim narodem – Σ ; *narodem ludzkim* – M
wyprawować zwykła – Σ ; *wyprawiać zwykła* – O_B ; *zwykła wyprawować*
 – UW_2

niepośledniejszy – za: UW_2, M, K_1, Os_4 ; *najpośledniejszy* – O_A, O_B ; *niepośledniejszy i* – P_3, UW_1 ; *niepodleszy i* – Rd_1

nad tym – Σ ; *na tem* – Os_4

laski i ludzkości swej – O_A, Rd_1, M, K_1, Os_4 ; *laski swej* – O_B ; *laski swej i ludzkości* – P_3, UW_1, UW_2 (war.)

3

medullam – Σ [za: O_B]; *medullum* – O_A ; *medullo* – Rd_1

podcięła nieużytą kosą swoją – Σ ; *poczęła niezrytą kosą* [odczytanie niepewne] – P_3 ; *podcięła nieużytością swoją* – UW_2

tak – Σ ; *tak płużny* [?] – M

wszystkiej ojczyzny naszej – Σ ; *wszystkiej naszej ojczyzny* – Rd_1 ; *wszystkich ojczyzny naszej* – M

ślicznie – $O_A, O_B, P_3, UW_1, UW_2, K_1$; *śliczny* – Rd_1, Os_4 ; *na szczęście* – M

zamknęła w tej nieszczęsnej – Σ ; *zamknęła w tej niewczesnej* – UW_2 ; *zakryła w tej nieszczęsnej* – M

Poloni amores – Σ [za: P_3]; *amores* – O_A, O_B

wielkiej – O_A, O_B, K_1, Os_4 ; *i z wielkiej* – P_3 ; *i wielkiej* – UW_1, UW_2, Rd_1, M (war.)

i podpory nadzieje – Σ ; *podpory nadzieje* – UW_2 ; *podpory i nadzieje* – M

4

do ostatka wyniszczyła – Σ ; *wyniszczyła* – UW_1 ; *do ostatka wyniszczala* – M
rówieśnicę – O_A, O_B, Os_4, P_3 [rówienicę], K_1 [rówienicę]; *wieniec* – UW_1 ;
rozkwitłe – UW_2 ; *różnicę* – Rd_1 ; *rówieniki* – M

familiją – Σ ; *familije* – UW_2 ; *familiję* – K_1

światu wszystkiemu – Σ ; *światu całemu* – UW_2 ; *wszystkiemu światu* – Os_4

też – $O_A, O_B, UW_2, Rd_1, Os_4$; *z tych* – M ; *ten* – K_1 ; w P_3, UW_1 brak

jeśli kiedy i gdzie – $O_A, O_B, P_3, UW_1, Rd_1, Os_4$; *jesli jeszcze kiedy* – UW_2 ;
jeżeli kiedy i gdzie – M ; *jesli kiedy i* – K_1

utrapienia – Σ ; *utrapienia widok* – P_3, UW_1

adultam – O_A, O_B, P_3, Rd_1, M ; *altam* – UW_1 ; *adultum* – UW_2 ; *daltam* – K_1

starożytnej domu swego sławie – Σ ; *starożytnym domu swojego sławie* – K_1 ;
starożytnej sławie domu swego – Os_4

dziedziczyli – Σ [za: O_B]; *odziedziczyli* – O_A ; *świecili* – P_3

dwóch – Σ ; *drugich* – O_B

anniversaria clade – za: O_B, M, Os_4 ; *anniversalia clade* – O_A, K_1 ; *anniversa clade* – P_3, UW_1 ; *universa clad* – UW_2 ; *anniversaria* – Rd_1

gdym w tym – Σ ; *gdym w tym* – UW_1

przeszłe dwie tak wielkie straty – O_A, O_B, P₃, Rd₁, K₁, Os₄; *przeszłe lat wielkie dwie* – UW₁; *przeszłe dwie straty tak wielkie* – UW₂; *przeszły tak wielkie dwie straty i* [odczytanie niepewne:] *przed jej* – M

aliści – Σ; *alte* – K₁

ostatniego syna – Σ; *ostatniej* – UW₂

i z nim oraz ostatnie pociechy – Σ; *pociechy* – UW₂; *z nimi oraz ostatnie pociechy* – M

i nadzieje swoje – O_A, O_B, M, K₁, Os₄, Rd₁; *i nadziei swojej* – P₃, UW₁, UW₂

tak ciężkich żalów – za: P₃, UW₁, UW₂, Rd₁, M, Os₄; *tak ciężkich żalów swoich* – O_A; *ciężkich żalów swoich* – O_B; *tak wielkich, ciężkich żalów* – K₁

aż język – O_A, O_B, UW₂, Rd₁, K₁, Os₄; *jeżeli* – P₃; *język* – UW₁; *aż* – M

gdy mi to wyrzec przychodzi – O_A, O_B, UW₂, Rd₁, Os₄; *gdy mi mówić przychodzi* – P₃; *gdy mi wyrzec przychodzi* – UW₁; *gdy mi to wyrzec przychodzi, drętwieje* – M; *gdy nieco wyrzec przychodzi* – K₁

funeris – Σ; w M brak

5

nie będzie tak kamiennego – Σ; *nie będzie też kamiennego* – UW₂; *tak kamiennego nie będzie* – K₁

etiam et in sera posteritatis memoria – O_A, O_B, K₁, Os₄; *etiam misera posteritatis memoria* – P₃; *etiam miseram posteritatis memoriam* – UW₁; *etiam in sera prosteritatis memoria* – UW₂; *et in sera etiam posteritatis memoria* – Rd₁; *etiam reducta posteritati memoria* – M

przypomni – Σ; *wspomni* – UW₂

że on tak – Σ; *że oni tu* – UW₂; *żem tak* – M

będąc ojczyzny naszej strażnicą – Σ; *broniąc ojczyzny naszej strażnicy* – K₁

będąc i sławy – O_A, O_B, Rd₁, M, Os₄; *i sławy* – P₃, UW₂, K₁; w UW₁ brak do: *i domu Tęczyńskich*

niejedno trophaeum – Σ; *nie tylko trophaeum* – Rd₁; *nie tylko triumphem* – M

imienia – Σ; *imieniem* – K₁; w UW₁ brak

żałosne mausoleum – O_A, O_B, Rd₁, K₁, Os₄; *mausoleum* – P₃, UW₁, UW₂; *widokiem żalosnym* – M

6

Atoli pod – O_A, O_B [otoli], UW₁, K₁, Os₄, P₃ [otoli], UW₂ [otoli]; *Ato pod* – Rd₁; *Pod* – M

szczęśliwego – Σ; w P₃, UW₁ brak

z wojski Rzeczypospolitej tryjumsującego – O_A, O_B, M, Os₄; *z wojska Rzpltej tryjumsującego* – P₃; *z wojski Reipublicae wojującego, tryjumsującego* – UW₁; *z wojska RP tryjumsującego* – UW₂; *tryjumsującego* – Rd₁; *wojski Rzpltej tryjumsującego* – K₁

mogłaś i ty – Σ; *mogło i tej* – K₁; *mogłaś i tej* – Os₄

tryjumsu odnieść – Σ; *odnieść tryjumsu* – M

niezbędna Śmierci – Σ; w K₁ brak

7

Prawda, wielkieś wzięła – Σ ; *Wprawdzie wzięłaś wielkie* – O_B ; *Prawda, wielkieś miała* – M

nie mniejsza – Σ ; *najmilsza* – Rd_1 ; *najmniejsza* – M

a ręk – $O_A, O_B, Rd_1, K_1, UW_2$; *i ręk* – P_3, M, Os_4 ; *z ręk* – UW_1

niegodna została korzyść – $O_A, O_B, UW_2, Rd_1, M, K_1$; *niegodna korzyść* – P_3, Os_4 ; *korzyść niegodna* – UW_1

8

Żyje – Σ ; *Żyje bowiem* – M ; w UW_1 brak do: *żyje Tęczyński w nieśmiertelnej sławie i wiekuistej pamięci*

chociaś go nam porwała – za: O_B, UW_2 [*chocies*]; *choćiaż go nam porwała* – $O_A, P_3, Rd_1, K_1, Os_4$; *choćiażes nam go porwała i* – M

nieskończonej Dobroci – Σ ; z [możliwe odczytanie: *ż*] *nieskończonej Dobroci* – P_3 ; *i w nieskończonym dobroci Bożej* – M

ufamy – Σ ; w Rd_1, K_1 brak

żywota wiecznego – Σ ; *żywota nieszczęsnego* – O_B ; *stał się żywota wiecznego* – M

żyje Tęczyński w – Σ ; *żyje w* – K_1

i wiekuistej – Σ ; *i w wiekuistej* – M

oto – Σ ; w O_B brak

ledwie nie – Σ ; *ledwo że* – P_3

9

Pojrzawszy na wszystkie – Σ ; w M brak do: *nie żyje, wierzę państw tej Rzeczypospolitej* – O_A, O_B ; *państwa Rzptej* – P_3, UW_1 ; *państw RP* – UW_2, Rd_1 ; *państwa tej Rzpltej* – K_1, Os_4

w niej, wierzę – O_A, O_B, Rd_1, K_1 ; *wierzę, w niej* – P_3, UW_1, UW_2 (war.); *wierzę, w Rczptej naszej* – M ; *w nie* – Os_4

zakamieniały człowiek – Σ ; *zapamiętały człtk* – M

mialo – Σ ; *miała* – M

i panięcia tego – O_A, O_B, UW_2, Os_4 ; *i pamięcią tego* – P_3, UW_1 ; *panięcia tego* – Rd_1 ; *i pamięć* – M ; w K_1 brak

praeproperum – O_A, O_B ; *in posterum* – P_3 [*imposterum*], UW_1 ; *praeposterum* – UW_2, Os_4 ; *tam preclari civis* – M ; *pius properam* – K_1 ; w Rd_1 brak

i domu tego – $O_A, O_B, UW_2, Rd_1, M, Os_4$; *domu tak* – P_3, UW_1 ; *domu tego* – K_1

i w tej – Σ ; *w tej* – UW_1, P_3

per – $O_A, O_B, UW_2, Rd_1, K_1$; *per tot* – P_3, UW_1 [dopisane: *tot*]; *prae* – Os_4 ; w M brak

saeculorum seriem – Σ ; w M brak

wysokiemi ozdobami i zasługami – $O_A, O_B, UW_2, Rd_1, K_1, Os_4$; *wielkiemi zasługami i wysokiemi ozdobami* – P_3, UW_1 ; *wszystkiemi ozdobami i zasługami* – M

tam acerbum et luctuosum fatum – O_A, O_B, Os_4 ; *tak acerbum et luctuosum fatum* – P_3, UW_1, UW_2 (war.); *ten acerbum et luctuosum fatum* – Rd_1 ; *ob tam acerbum et luctuosum fatum* – M ; *tam acerbam et luctuosum* – K_1

10

ta – Σ; w O_B brak

prawie ostatniego – Σ; *ostatniego prawie* – UW₁

kąciku jakim domowym – O_A, O_B, Rd₁, M, K₁, Os₄; *kąciku jakim* – P₃, UW₂; *jakim kąciku* – UW₁

ipsa gloriae luce – Σ; *ipso gloriae luce* – UW₂; *ipsa gloria lucis* – M

slawnej – Σ; *szczęśliwy* – M

i ekspedycyjej swej – Σ; *ekspedycyjej swojej* – Rd₁; *i ekspedycyji* – M

11

Szczęśliwy zaprawdę i – Σ; *Szczęśliwej zaprawdę* – Rd₁

swym – Σ; w M brak

jedyny już syn jego – O_A, O_B, P₃, UW₁, Rd₁, Os₄; *jedyny syn jego już* – UW₂;

już jedyny syn jego – M; *jedyny syn jego* – K₁

on gdy tu wyprawił – za: UW₁, UW₂, Rd₁, Os₄; *on wyprawił* – O_A, O_B; *był tu on wyprawił* – P₃; *on tu wyprawujący* – M; *on gdy wyprawił* – K₁

devoberat – za: O_B, P₃, UW₁, Os₄; *tego devoberat* – O_A; *go devoberat* – UW₂, Rd₁, K₁; *już devoberat* – M

za nią się zastawując – O_A, O_B, UW₁ [zastawiając], Rd₁, UW₂ [zastawiając], Os₄ [zastawiając]; *na nią się zastawiają* – P₃; *i za nią się zastawując* – M; *za nią się zastawić* [odczytanie niepewne] – K₁

ingressus viam universae carnis – O_A, O_B, Os₄; *ingressus vias universae carnis* – P₃, UW₁; *ingressus vias universas carnis* – UW₂; *ingressus viam universam carnis* – Rd₁; *ingressi viam universa via* [możliwe odczytanie: *viae*] – M; *ingressus via una vera carnis* – K₁

dług przyrodzeniu – Σ; *dług przyrodzony* – Rd₁; *i dług przyrodzenia* – M

12

bez pochyby – Σ; w UW₂ brak

i onych trzech – O_A, O_B, Rd₁, M [one], K₁ [oni], Os₄; *i onych* – P₃, UW₂, UW₁ [one]

Tęczyńskich manes – za: O_B, P₃, UW₁, UW₂, K₁; *cnych Tęczyńskich manes* – O_A; *Tęczyńskich cnych manes* – Rd₁; *Tęczyńskich mogiły* – M; *onych Tęczyńskich manes* – Os₄

ojczyzny – O_A, O_B, UW₂, M, K₁, Os₄; *ojczyźnie* – P₃, UW₁, Rd₁

holocaustum poświęcili – Σ; *poświęcili holocaustum* – P₃, UW₁

jako posteritas ich – O_A, O_B, UW₁, UW₂, Rd₁, Os₄; *jako posteritatis ich* – P₃; *Wiecie WM MPP i wszyscy jako posteritas* – M; *jako posteritas onych* – K₁

i pograniczu tem – za: O_B, Os₄, UW₂, M; *i pograniczu tam* – O_A; *i tem pograniczu* – P₃; *i w tym pograniczu* – UW₁; *i pograniczu temu* – Rd₁; *pograniczeniu tym* – K₁

pro patria – Σ; *propria* – K₁

dokończyła – Σ [za: O_B]; *kończyła* – O_A; *dokończyli* – Os₄

13

Jać – Σ; *Już tam* – Rd₁

tam gdzieś – Σ ; *że tam* – Rd_1 ; *że tam gdzie* – K_1
i za najprędzszego – $za: P_3, UW_1, Rd_1, Os_4$; *i zna prędzszego* – O_A ; *i znać prędzszego* – O_B ; *i za najpewniejszego* – UW_2 ; *za najprzedniejszego* – M ; *i za najprzedniejszego* – K_1

kursora – O_A [*cursora*], Rd_1 [*cursora*], K_1, Os_4 [*cursora*]; *kuriera* – O_B, UW_1, M (war.); *curisora* – P_3 ; *wieszczka* – UW_2

za najpewniejszego wieszczka – O_A, P_3, UW_1, Os_4 ; *za najpewniejszą wieszczkę* – O_B, Rd_1 ; *za najprędzszego kursora* – UW_2 ; *najprzedniejszego wieszczka* – M ; *najpewniejszą* – K_1

tej miejsca – Σ ; *tym miejscu* – M

poszepnęło – Σ [$za: O_B$]; *poszepnęła* – O_A ; *do uszu poszepnęli* – K_1

14

wielką uczuje ulgę – $O_A, O_B, UW_1, UW_2, Rd_1, Os_4$; *wielką uczuje folgę* – P_3 ; *ciężką uczuje ulgę* – M ; *wielką uczuje usługę* – K_1

do – Σ ; *do dnia* – K_1

W[asz]m[ościów] m[oich] M[ilościowych] P[anów], M[ości] P[anie] krakowski, M[ości] P[anowie] – $za: Os_4$ [PP], K_1 [$Mci P, Mciwi$]; *WMMMMPana, Mci Panie krakowski, Mciwi Panowie* – O_A ; *WMMMMPana, M Panie krakowski, Mściwi PP* – O_B ; *WM MP WMP krakowski, WMM PP* – UW_1 ; *WM MJP krakowski i WM MM PP* – P_3 ; *WMciPe krakowski, WMci Pe* – UW_2 ; *WM MCM Pana, Msci Panie krakowski, Moi M Panowie* – Rd_1 ; *WMśc moi MPP, mój MP krakowski, Mściwi PP* – M

i rotmistrze – Σ ; *rotmistrze* – M

i tego wszystkiego cnego – O_A, O_B, M, K_1, Os_4 ; *i tego cnego* – P_3, UW_1 ; *i tego wszystkiego i onego* – UW_2 ; *tego wszystkiego cnego* – Rd_1

w różnych narodach i językach – $O_A, O_B, UW_2, M, K_1, Os_4$; *z różnych narodów i języków* – P_3, UW_1 ; *narodach różnych i językach* – Rd_1

wojska – $O_A, O_B, UW_2, M, K_1, Os_4$; *rycerstwa* – P_3, UW_1 ; *wojsku* – Rd_1

znacznie oświadczona – Σ ; *doświadczona* – Rd_1 ; *oświadczone* – K_1

i podobno – O_A, Rd_1, M, Os_4 ; *i podobno* – O_B ; *a podobno* – P_3, UW_1, UW_2 ; *i podobne* – K_1

dotąd jeszcze – O_A, O_B, M, K_1, Os_4 ; *do tak zacnego jeszcze rzadko* – P_3, UW_1 ; *jeszcze dotąd* – UW_2 ; *też jeszcze* – Rd_1

ex civibus – Σ ; *ex civibus przyszło* – P_3, UW_1

w wyprowadzeniu ciała – O_A, O_B, M, K_1, Os_4 ; *wyprowadzenia ciała* – P_3, UW_1 ; *w wyprowadzeniu* – UW_2 ; *wyprowadzeniu ciała* – Rd_1

syna – Σ ; *prócz syna* – Rd_1 ; *w M brak*

pokazana chęć – Σ ; *chęć pokazana* – P_3 ; *pokazała się chęć* – Rd_1

15

na ten czas Jego M[os]ć Pan – Σ ; *Jego M[os]ć Pan* – P_3, UW_1

krewny – O_A, O_B, UW_2, M, K_1 ; *pokrewny* – P_3, UW_1, Rd_1, Os_4 (war.)

ślawnej pamięci Jego M[os]ci – $O_A, O_B, K_1, Os_4, UW_2$; *Jego MP* – P_3, UW_1, M ; *s. pamięcią Jego Mści* – Rd_1

województwa krakowskiego – O_A, O_B, UW₂, Rd₁, Os₄; *wojowody krakowskiego* – P₃, UW₁; *województwa krakowskiego sławnej pamięci* – M; *wda krakowski* – K₁
imieniem utrapionego domu – Σ; *imieniem utrapionego dworu tego* – Rd₁; *utrapionego domu tego imieniem* – M

Panom – Σ; *Panu* – UW₁
przeze mnie – Σ; w K₁ brak

16

sam Pan Bóg – Σ; *P. Bóg* – UW₁; *P. Bóg sam* – M

takie i – Σ; w UW₂ brak

od oczu każdego z W[asz]m[os]ciów – O_A, O_B, UW₂, Rd₁, K₁, Os₄; *od oczu WM* – P₃, UW₁; *od każdego oczu z WMw* – M

in longam posteritatem – O_A, Rd₁, M, K₁; *in longa* – O_B; *in longa posteritate* – P₃, UW₁, UW₂; *i in longam posteritatem* – Os₄

nomina i familije W[asz]m[os]ciów – O_A, O_B, M, Os₄, Rd₁; *nomina, familije WMP* – P₃; *nomen i familije WMW* – UW₁, UW₂; *WMCi et famulis WMCi* – K₁

i terazniejszą pracą – Σ; w P₃ i UW₁ brak

Tęczyńskich – Σ; *Tęczyńskiego* – M

sollicitudinem – O_A, O_B, UW₁, K₁; *solitudinem* – P₃, UW₂, M, Os₄ (war.); *excelsitudinem* – Rd₁

dopomagacie – O_A, UW₂, Rd₁, K₁, Os₄; *pomagacie* – O_B, M (war.); *pomagacie. Dixi.* – P₃, UW₁

XVII. [Dziękowanie na pogrzebie Zofii Daniłowiczowej z Żółkiewskich, wojewodziny ruskiej; Żółkiew, 27 XI 1634]

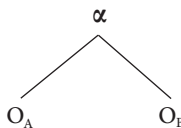
Dziękowanie na pogrzebie... Paniej wojewodziny ruskiej...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dwoma rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 130-132, [tytuł:] „Dziękowanie na Pogrzebie JeyMci Paniej Woiewodziny Ruskiej tu w Żolkwi 27 Nouembris Anno 1.6.3.4. Przez JeyMci Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego”;
- 2) O_B: BOss 3567 II, k. 187r-188r, [tytuł:] „Dziękowanie na Pogrzebie JM Paniej Wdziny Ruskiej w Zolkwi 27 9bri6 1634 Przez JMP Jakuba Sobiesiego Kraicze^o Koronne^o”.

Stemma 16.
 (mowa XVII)

Oba te przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, wydawcy traktują je więc jako równorzędne. Za podstawę

wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A). Wszystkie lekcje odmienne przekazu BOss 3567 II (O_B), które nie są błędne pod względem gramatycznym, logicznym lub retorycznym (brak zachowanych paralelizmów itd.), uznano za warianty tekstu. Oczywiście błędy podstawy poprawiono za BOss 3567 II (O_B), w aparacie odnotowano też błędy własne obydwu przekazów.

APARAT KRYTYCZNY

1

swej – O_A ; w O_B brak (war.)

sumus – za: O_B ; *scimus* – O_A

2

rzeczypospolite – za: O_B ; *Rzplitej* – O_A

3

i po – O_A ; *po* – O_B (war.)

i ustawiczne – O_A ; w O_B brak

5

z własnych – O_A ; *własnych* – O_B

6

zawsze – O_A ; w O_B brak (war.)

statkiem – O_A ; *sercem* – O_B

7

najwyższa – O_A ; w O_B brak (war.)

iż – O_A ; *że* – O_B (war.)

finibus – popr. wyd.; *finibus terrae* – O_A , O_B

9

effigies – za: O_B ; *effiges* – O_A

a nieśmiertelnej – O_A ; *nieśmiertelnej* – O_B (war.)

11

że ma – O_A ; *rad* – O_B

W[asz]m[ościów moich M[iłoś]ciwych Panów do tego żalobnego aktu zgromadzenie – O_A ; *wm MMPP* – O_B

pocieszniejszych – O_A ; *pociesznych* – O_B

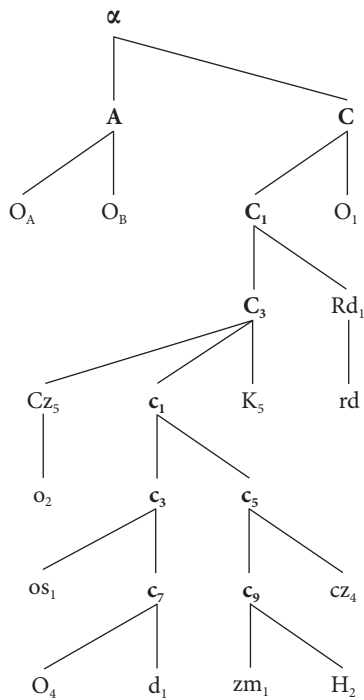
XVIII. [Dziękowanie na pogrzebie Anny Ostrogskiej z Kostków, wojewodziny wołyńskiej; Jarosław, 7 I 1636]

Mowa... na pogrzebie... Ostrogskiej...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali 15. przekazami mowy (14. rękopiśmiennymi oraz 1. drukowanym):

- 1) O_A : BOss 400 II, s. 132-140, [tytuł:] „Mowa JęoMci Pana Jakuba Sobieskiego Krayczego Koronnego na Pogrzebie w Jarosławiu Xiężney Jęy Mci Ostrowskiej Paniey Woiewodziny Wołyńskiej Anno 1636 die 7. January”;

Stemma 17.
(mowa XVIII)

Nieustalone miejsce: Rm [ARm f. 91/4]

- 2) H₂: AHWilno f. 1135, op. 2/46, k. 303r-307r, [tytuł:] „Przemowa przy oddawaniu o[statniej po]ługi Xiężnie Jey Mći O[trog]kiey Annie z Tęmberka Wojewodżiney Wołyn]kiey w Jaro]ławiu czyniona przez Je^o Mći Pana Jakuba Sobie]skiego Podcza]zgo na tęn czas koronnego. [rozstrzelone:] 1 6 3 6”;
- 3) Cz₅: BCzart 1881 I, s. 126-131, [tytuł:] „Mowa tegoż na Pogrzebie Xiężney Ostrogskiej Anny z Temberka Woiewodżiney Wołynskiej”;
- 4) cz₄: BCzart 1679 IV, s. 99-104, [tytuł:] „Przemowa przy oddawaniu Ostatniej posługi Xieznicy J^oMlo Ostrogskiej Annie z Temberka Woiewodżiney Wołynskiej w Jarosławiu czyniona przez J^oMlo Pana Jakuba Sobieskiego Podcza]zgo na ten czas Koronnego. 1636.”;
- 5) K₅: BKórnik 1195, k. 183r-185v, [tytuł:] „Przemowa tegoż Pana Sobieskiego na Pogrzebie Xiężny JeyMci Ostrogskiej Anny z Temberka Wojewodżiney Wołynskiej. 1636.”;
- 6) O_B: BOss 3567 II, k. 188r-191v, [tytuł:] „Mowa Jm Pana Jakuba Sobieskiego Krai:° Koron’ na Pogrzebie w Jarosławiu Xieznicy Jm Ostrowskiej Panie Woiewodżiney Wołynskiej 7 January 1636”;

- 7) O₁: BOss 207 II, k. 327r-330v, [tytuł:] „Mowa na pogrzebie Xiężny Iey Mci Jaroslawskiej w Jarosławiu die 12 Jaanuary 1636”;
- 8) O₄: BOss 3563 II, k. 141r-143v, [tytuł:] „Przemowa przy ostatniej usłudze oddany Xsieczny JeyMci Ostroszkiej Annie z Temberka [na tym nieczytelne poprawki innym pismem: Szleberka [?]] Woiewodziny Wołynskiej czyniona przez JeoMci Pana Jakuba Sobieyskiego Podcząfego Koronnego”;
- 9) o₂: BOss 1427 I, s. 238-252, [tytuł:] „Mowa tegoż na pogrzebie Xiezney Ostrogskiej Anny z Temberka Wdziny Wołynskiej”;
- 10) os₁: BOssLwów 196, k. 67v-71r, [tytuł:] „Przemowa przy oddaniu ofiatnicy poślugi Xsieczny Iey Mci. Ofstrofkiej Annie z Temberka Woiewodziny Wołynskiej czyniona przez Je^o Msci Pana Jakuba Sobiejskiego Podcząz’ Koron’ ”;
- 11) Rd₁: AR II, ks. 1, s. 223-229, [tytuł:] „Mowa JE^o Msči Pana Jakuba Sobieskiego Kraiczego Koronnego Krasnostawskiego Starosty na pogrzebie Xsieczny JEⁱ Msči Jaroslawskiej Woiewodziny Wołynskiej. Roku Panskiego. 163.5. 3. Novemb. [na marginesie: «NB»]”;
- 12) rd: AR II, ks. 13, s. 246-252, [tytuł:] „Mowa JmCi P^a Jakuba Sobiejskiego Krayczego Koronnego Krasnostawskiego Starosty na pogrzebie Xiężny JeymCi Jaroslawskiej Woiewo: Wołynskiej. Roku 1635. 3 Novembris”;
- 13) Rm: ARm f. 91/4, s. 86-89, [tytuł:] „Mowa tegoż na Pogrzebie Xiężny Ostroskiej Woiewodziny Wolhynskiej”;
- 14) zm₁: BOZ 823, k. 196v-201v, [tytuł:] „Przemowa przy oddawaniu ofiatnicy poślugi Xiężnie Jey Mci Ofstrofkiej Annie z Temberka Woiewodziny Wołynskiej w Jarosławiu czyniona przez Je^o Mci Pana Jakuba Sobiejskiego Podcząz[ego] na ten czas koronnego. Roku 1636”;
- 15) d₁: Swada, s. 32-35, [tytuł:] „Mowa przy ofiatnicy usłudze oddanej J. O. Xiężnie Jey Mści Ofstrofkiej Annie z Kofikow Woiewodziny Wołynskiej przez J.W. JmCPana Jakuba Sobiejskiego Podcząz[ego] Koronnego”.

Zachowane kopie układają się w dwie linie tradycji: A i C, wywodzące się od archetypu *α*. Prawdopodobne jest, że *α* zawierał błędny zapis archaicznego już w czasach Sobieskiego rzeczownika ‘dziewie’ w postaci: *dzieje* [26] (w BKórnik 1195 (K₅): *dziś je*), co w niektórych przekazach obu linii zostało poprawione: w BOss 3567 II (O_B) dla ratowania sensu na *dziedziczki*, przez Swada (d₁) na *damy* i tylko w BCzart 1881 I (Cz₅) na prawidłowe *dziewie*. Linia A reprezentowana jest przez dwu świadków: BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), natomiast wszystkie pozostałe przekazy należą do szeroko rozgałęzionej linii C.

Przodek A obciążony był opuszczeniem fragmentu (*[tak wielkiej w królestwie swym matronie]* [47]) oraz błędami (*do namiestnika* [10], *slawne imię [jego]* [46], *pozostalej slawnej pamięci* [47], *za regimentu [jego]* [55], *i z dawnych przyjaźni* [55], *ale i namłodszych* [56]). Charakteryzowały go też lekcje wspólne (np. *paciechami rozlakomiwszy* [32], *nasz Orzeł polski* [10], *z ozdobnym (niech mi tak wyrzec będzie wolno)* [39]). Własne błędy każdego z przekazów wykluczają ich wzajemne pochodzenie.

Przodek C poświadczony jest przez 12 pozostałych przekazów: BOss 207 II (O₁), AR II, ks. 1 (Rd₁), AR II, ks. 13 (rd), BKórnik 1195 (K₅), BCzart 1881 I (Cz₅), BOss 1427 I (o₂), BOssLwów 196 (os₁), BCzart 1679 IV (cz₄), BOss 3563 II (O₄), BOZ 823 (zm₁), AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H₂) i druk w *Swadzie polskiej* Jana Ostrowskiego-Danejkwicza (d₁). Błędem znaczącym tego przodka, przejętym przez wszystkich świadków, jest: *szczęśliwie pieczętowała* [55], towarzyszą mu pominięcia imiennego wskazania osób lub wskazania tylko poprzez identyfikujące użycie tytułów tych postaci, którym w końcowej części oracji składane były podziękowania (*[sufraganie tucki]* [50], *[grabia z Tarnowa]* [52], *[podczaszy sendomirski]* [55]). Ponadto w przekazie C musiały występować jeszcze dwa błędy: *z herbów i dostatków* [17], *lepiankę ... zostawiła* [39]. Jako w dość oczywisty sposób zaburzające sens w typowych sformułowaniach zostały one poprawione przez kopistów dalszych przekazów, w konsekwencji czego nie pojawiają się w kopiach od nich zależnych. Przodka C charakteryzowały także lekcje: *[ozdobnym] ... fraucymerem* [39] oraz *pociechami rozłakomiła* [32].

Od przodka C pochodzi wprost BOss 207 II (O₁) (z licznymi własnymi lekcjami, które wykluczają utożsamienie go z C) i hipotetyczny przodek C₁. Przodek C₁ wprowadził błędną lekcję: *Hiszpani jako drugiego Jakuba świętego czczą* [10], a do odziedziczonych pominięć w określeniach osób dołożył jeszcze brak imienia królewicza polskiego: *[Karzeł] biskup wrocławski* [51]. Ponadto dodał własne lekcje (*tych takich sobie obrala* [25], *Wielkie w tej ojczyźnie* [26] oraz prawdopodobnie *śluszej i żalosej domowi temu* [49] – zachowana w takiej postaci w AR II, ks. 1 (Rd₁), a w przekazach pochodzących od C₃ zredukowana do: *żalosej domowi temu*). Od przodka C₁ wywodzi się wprost AR II, ks. 1 (Rd₁) i przodek C₃. Od AR II, ks. 1 (Rd₁) zależny jest przekaz AR II, ks. 13 (rd) (np. powtarza błędy: *to z rozkoszy, to z smutku* [2], *[własna] barwa* [3], *ziemskiemu książęty* [7], *między cierniami różgę* [10], *breves suos annos* [20], ma też własne lekcje), który został pominięty w aparacie.

Kopista przodka C₃ dokonał poprawki oczywistego błędu przejętego z C₁: *z herbów i dostatków* → *skarbów i dostatków* [17], natomiast drugi błąd *lepiankę ... zostawiła* [39] został różnie oddany przez świadków C₃: → *lepiankę ... rozwalila* (BCzart 1881 I (Cz₅)), → ... *obalila* (BKórnik 1195 (K₅)), co dowodzi raczej jego obecności w przodku i niezależnego działania kolejnych kopistów, z których jeden odtworzył lekcję prawidłową, a drugi stworzył, równie sensowną, własną. Hipotetyczny przodek C₃ został skażony licznymi brakami w końcowej partii mowy (*i wskrzesza ... rodziców swych* [49], *Królewicz ... pomyślnego powodzenia* [51-52], *Nic Ichm[o]śc nie wątpią ... wiek swój doprowadził* [56-57]) i innymi błędami (*dostojeństwa własne* [7], *[miała] godnej pamięci* [8], *temu winszować* [10], *towarzyszem i opiekunem* [12], *matrony decus* [6], *wielkie i rozmaite panów* [7], *księcia mazowieckiego* [7], *z onej to jest* [7], *każde matrony* [42]). Od C₃ wprost pochodzą BKórnik 1195 (K₅) i BCzart 1881 I (Cz₅) oraz

przodek c_1 . Od przekazu BCzart 1881 I (Cz_5) zależny jest BOss 1427 I (o_2), który został pominięty w aparacie.

Przodek c_1 charakteryzuje omyłkowe powtórzenie frazy: *wszelkiej przeciwko każdemu ludzkości* przed słowami: *summienia tak zawsze wesolego* [42], przy czym pochodzące odeń przekazy układają się w dwie linie poprzez przodków c_3 i c_5 . Przodek c_3 uzupełnił tekst o końcową sentencję: *Ommis nos hora per tacitos fallentesque cursus applicat fato* [po 58] oraz błędną lekcję: *W tem jednak samym* [37]. Od c_3 wprost pochodzi BOssLwów 196 (os_1) i poprzez wspólnego przodka c_7 : BOss 3563 II (O_4) oraz d_1 (wspólne błędy, np.: *z możnemi cudzoziemskimi księżęty* [7], *dalsze pociechy w dalszy wiek* [15]). Charakterystyczne dla drukowanego przekazu d_1 jest dążenie do naprawiania niektórych błędów (np. prawidłowa lekcja: *księżnej mazowieckiej* w miejsce błędu linii C_3 : *księcia mazowieckiego* [7]), skutkujące także tworzeniem lekcji własnych (np. *w wiecznym królestwie, w niebieskiej chwale królujących* [8]). Natomiast przodek c_5 miał błąd (*z baby księstwa mazowieckiego* [7]). Od tego przekazu wprost pochodzi BCzart 1679 IV (cz_4) i przodek c_9 – wspólny dla BOZ 823 (zm_1) i AHWilno f. 1135, op. 2/46 (H_2) (wspólne błędy, np. *chcą się w sławie* [5]). Wszyscy świadkowie przodka c_1 , w których kumulowały się kolejne błędy, zostali pominięci w aparacie.

Przekaz ARm f. 91/4 (Rm) jest właściwie wyciągiem, zawierającym tylko niewielkie fragmenty tekstu (z niemal całkowitym pominięciem rozbudowanych podziękowań), przeplatany jego parafrazą, co nie pozwoliło ustalić miejsca tego przekazu w stemmie.

W aparacie krytycznym ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), AR II, ks. 1 (Rd_1), BCzart 1881 I (Cz_5), BKórnik 1195 (K_5), BOss 207 II (O_1), BOss 3567 II (O_B). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

może – Σ ; *zmoże* – O_B

każdego z – Σ ; *każdego* – Rd_1

tam – Σ ; w Rd_1 brak

simus – Σ ; *sumus* – O_1 ; *simus sincerius* – Rd_1

widzieć możemy – Σ ; *wiedzieć możemy* – O_B ; *widzieć to możemy, że* – K_5

dopiero oddali, posłudze – Σ ; *oddali dopiero usłudze* – O_1

2

jakiś – za: O_B , O_4 , Rd_1 , K_5 ; *jakiści* – O_A , O_1 ; *jaki* – Cz_5

szczęścia, to nieszczęścia – Σ ; *szczęściem to nieszczęściem* – Rd_1

radości, to smutku – Σ ; *trudności, to smutku* – O_1 ; *z rozkoszy, to z smutku*
– Rd_1

złego, to dobrego – Σ ; *z złego, to z dobrego* – Rd_1

3

jedno – O_A , O_B , O_1 , Rd_1 ; *tylko* – Cz_5 , K_5

tać jego – Σ ; *to* – K_5
własna – Σ ; *własna jego* – K_5 ; w Rd_1 brak

4

Nihil – Σ [za: O_B]; *Nil* – O_A, O_1 [wydawcy wybrali formę zgodną z początkiem cytatu biblijnego i występującą w mowie na pogrzebie Nowodworskiego – zob. VI 1]

niestatek – Σ ; *na ostatek* – O_B

5

chcąc się – Σ ; *chcąc się nam* – Rd_1

zacną – Σ ; w Rd_1 brak

swego – Σ ; *tego* – Rd_1

ziemi – Σ ; *świecie* – Rd_1

i tak – Σ ; *tak* – Cz_5, K_5

6

małą jej dał okrasę – O_A, O_B, O_1 ; *mało jej dał okrasę* – Cz_5, K_5 ; *małą li dał okrasę* – Rd_1

7

naszej – Σ ; w K_5 brak

pamięcią słynącym – Σ ; *pamięcią słynącą* – Rd_1 ; *pamiętką słynącym* – K_5

godnego – Σ ; *godno go było* – Rd_1

Koronie – Σ ; *ojczyźnie* – Rd_1

po ześciu – Σ ; *że po ześciu* – Rd_1

w dostojęstwa, w sławę – Σ ; *dostojęstwa własne* – Cz_5, K_5

w odważne – Σ ; *odważne* – Cz_5, K_5

w mądre – O_A, O_B, O_1 ; *mądre* – Cz_5, K_5 ; *stądże też* – Rd_1

w wielkie i rozmaite Rzeczypospolitej – Σ ; *wielkie i rozmaite panów* – Cz_5, K_5

narodów – Σ ; *krajów i narodów* – K_5

księżnej mazowieckiej – Σ ; *księcia mazowieckiego* – Cz_5, K_5

z onej to – O_A, O_B ; *z onej to jest* – Cz_5, K_5 ; *i z onej to* – O_1 ; *z onej* – Rd_1

cudzoziemskimi – Σ ; *ziemskimi* – Rd_1

z samemi – O_A, O_1, Rd_1 ; *samemi* – O_B, Cz_5, K_5 (war.)

wielom – Σ ; *w dom* – O_1

8

na tym – *mówię* – O_A, O_B ; *mówię, na tym* – Cz_5, O_1 (war.); *mówię* – Rd_1 ;
było na tym – K_5

miała – Σ ; w Cz_5, K_5 brak

jej jeszcze tego – O_A ; *jej tego jeszcze* – O_B (war.); *tego jej jeszcze* – Cz_5, O_1, K_5 (war.); *i tego jeszcze* – Rd_1

w przodkach – Σ ; *po przodkach* – Cz_5, K_5

z Twórcą – Σ ; *Twórcą* – Rd_1

w wiecznej królestwa niebieskiego – O_A, O_B, Rd_1 ; *wieczne królestwa w niebieskiej* – Cz_5, K_5 ; *wiecznego królestwa w* – O_1

królujące – O_A, O_1, Rd_1 ; *królując* – O_B ; *królującymi* – Cz_5 ; *królującym* – K_5

9

ją – Σ ; *i ją* – O_B

10

nasz Orzeł – O_A, O_B ; *Orzeł nasz* – Cz_5, O_1, Rd_1, K_5 (war.)

Hiszpanija – O_A, O_B, O_1 ; *Hiszpani* – Cz_5, Rd_1, K_5

Jakuba świętego czci – O_A, O_B, O_1 ; *Jakuba ś. czczą* – Cz_5, K_5 ; *drugiego Jakuba świętego także* – Rd_1

Nowy Świat – Σ ; *nowej* – O_1

temu naszemu – O_A, O_1, Rd_1 ; *naszemu* – O_B ; *temu wieszować* – Cz_5, K_5

takiej – Σ ; *nowej* – K_5 ; w Rd_1 brak

ma – Σ ; *zna* – O_1

różę – Σ ; *różę* – Rd_1

samego – Σ ; *onego* – Rd_1

od namiestnika – Σ [za: Cz_5]; *do namiestnika* – O_A, O_B

tegoż niezadługo – Σ ; *niezadługo jegoż* – Rd_1

da Pan Bóg – czeka ogłoszenia – O_A, O_B, O_1 ; *da Bóg – czeka ogłoszenia* – Cz_5 ; *czeka ogłoszenia* – Rd_1 ; *da Bóg – ogłoszenia* – K_5

11

iż był na świecie, za stratą – O_A, O_1 ; *iż był za stratą na świecie* – Rd_1 ; *był na świecie, za stratą* – O_B, Cz_5, K_5 (war.)

odmienił i zaczął się – Σ ; *odmienił się* – Rd_1

sieroctwo – Σ ; *sieroctwie* – O_B, Cz_5

któreże sieroctwo – za: O_B, Cz_5 [któreż]; *które to sieroctwo* – O_1 ; *które sieroctwo* – Rd_1 ; *które sieroctwo, że* – K_5 ; w O_A brak

nie może być jedno i wielkim stanom, a nawet i berłom, i majestatom samym – za: O_B, Cz_5, K_5 ; *majestatom samym* – O_A ; *nie może być i wielkim stanom, a nawet i berłom i miastom samym* – O_1 ; *nie może być jedno wielkim stanom, a nawet i berłom, i majestatom* – Rd_1

przykre – Σ ; *jedno przykre* – O_1

12

Ale najlaskawszy – O_A, O_B ; *Ale jej najlaskawszy* – Cz_5, K_5 ; *Ale najślawniejszy* – O_1 ; *a najlaskawszy* – Rd_1

sieroctwo – Σ ; *sieroctwie* – O_B

przyjacielem – Σ ; *opiekunem* – Cz_5, K_5

tanti nominis coniugio – O_A, O_B, O_1 ; *tanti hominis connubio* – Cz_5 ; *tanto nominis coniugio* – Rd_1 ; *tanti nominis connubio* [odczytanie niepewne] – K_5

szczęśliwie – Σ ; *szczęśliwie* – O_1

13

jej – Σ ; w O_B, Rd_1 brak

długoż tego – Σ ; *długo* – Rd_1 ; *długoż tego jej* – K_5

15

ją – Σ ; w O_1 brak

sobie – Σ ; w O_B brak

dalszy wiek i dłuższe – O_A, O_B, Rd_1 ; *dalszy wiek, dalsze* – Cz_5, K_5 ; *w dalszy wiek dłuższe* – O_1

16

oddalala – O_A, O_B ; *oddalala się* – Cz_5, K_5 ; *oddala* – O_1 ; *oddala* – Rd_1

po ojcu obojej płci potomstwa – Σ ; *potomstwa po ojcu* – Rd_1

17

latorostki – Σ ; w K_5 brak

na tak pewne ojczyzny i domu Ostrońskiego nadzieje – O_A, Cz_5 ; *na tak pewne ojczyzny i domu swego Ostrońskiego nadzieje* – O_B ; *na tak piwne ojczyzny i domu Ostrońskiego nadzieje* – O_1 ; *na tak pewne ojczyzny i domu ojcowskiego nadzieje* – Rd_1 ; *nadzieje* – K_5

łzy z oczu swych – Σ ; *z oczu łzy swoich* – O_B ; *łzy z oczu* – K_5

a w – O_A, O_B, O_1 ; *w* – Cz_5, K_5 ; *a to w* – Rd_1

pogaństwa – Σ ; *pogaństwu* – O_B

oto powstają – Σ ; w Rd_1 brak

herbów – O_A, O_B ; *skarbów* – Cz_5, K_5 ; *z herbów* – O_1, Rd_1

ślawy, i zasług – O_A, O_B, O_1 ; *ślaw, i zasług* – Cz_5, K_5 ; *z ślawy, i z zasług* – Rd_1

głośnych – O_A, O_B, O_1, Rd_1 ; w Cz_5, K_5 brak

bohaterów – O_A, O_B, Rd_1 ; *ślawnych bohaterów* – Cz_5, K_5 ; *bohaterów i* – O_1

18

być ukazał – O_A, Cz_5, O_1 ; *być pokazywał* – O_B ; *pokazał* – Rd_1 ; *być pokazał* – K_5

jej dwóch młodszycy – Σ ; *ich dwóch* – O_B

późniejszą pociech – O_A, O_B, O_1 ; *późniejszą pociechy* – Cz_5, K_5 ; *i różniejszą pociech* – Rd_1

ranniejszą – Σ ; *ranniejszych* – Cz_5, K_5

19

ta zacna – O_A, Cz_5, O_1 ; *zacna* – O_B ; *tu zacna* – Rd_1 ; *zacna ta* – K_5

się pastwić – O_A, O_B ; *pastwi się* – O_1 ; *pastwić się* – Cz_5, Rd_1, K_5 (war.)

pociechami nagrodzone jej być miały – O_A, O_B ; *nagrodzone być miały pociechami* – Cz_5 ; *nagrodzone jej miały* – O_1 ; *nagrodzone jej być miały* – Rd_1 ; *nagrodzone jej być miały pociechami* – K_5 (war.)

a zwłaszcza – Σ ; w K_5 brak do: *doznawala już po nich*

że już – Σ ; *gdy już* – Rd_1

samą – Σ ; *całą* – Cz_5

20

Rzeczpospolita w służbach – Σ ; *w Rzplitej służbach* – Cz_5, K_5

swych znacznej ochoty i odwagi – O_A, O_B ; *swjej znacznej ochoty i odwagi* – Cz_5, K_5 ; *swych zacną ochotę i odwagę* – O_1 ; *swych zacnej ochoty i odwagi* – Rd_1
je – Σ ; *ich* – K_5

swym – O_A, O_B; w Cz₅, O₁, Rd₁, K₅ brak (war.)

amores – Σ; *annos* – Rd₁

dlugotrwałe – Σ; *dlugotrwałej* – O₁; *długoż trwały* – Rd₁

21

i ojczyzna – Σ; *ojczyzna* – O_B; *ich ojczyzna* – Rd₁

za – Σ; *da* – Cz₅

trumnami – Σ; *tonami* – Rd₁

22

Zostały – Σ [za: O_B]; *Zostawały ci* – O_A; *Zostały li* – Cz₅

srogich i ciężkich – O_A, O₁, Rd₁; *ciężkich i srogich* – O_B, Cz₅, K₅ (war.)

24

przyspasabiają sobie – Σ; *przysposabiają się* – Cz₅

i przybierają syny, tam – Σ; *i przybierają syny, tak* – Rd₁; *przybierają syny, tam* – K₅

25

ślawnej pamięci Księżna Jej M[o]ść – Σ; *Księżna Jej Mość* – Rd₁

bowiem – Σ; *bowiem swych* – K₅

zrodziła – Σ; *urodziła* – O₁

ich takie – O_A, O_B, O₁ [takich]; *tych takich* – Rd₁, K₅; *tych, jakich* – Cz₅

być – Σ; *by* – O_B

z pociechą i ozdobą swoją rozumiała – Σ; *pociechą i ozdobą swoją zrozumiała* – Rd₁; *z pociechą i odwagą rozumiała* – K₅

26

to w – O_A, O_B, O₁; *w tej* – Cz₅, Rd₁, K₅

trzy – Σ; w Rd₁ brak

dziewie – za: Cz₅ [dziewie]; *dziś je* – K₅; *dzieje* – O_A, O₁, Rd₁; *dziedziczki* – O_B

się też – Σ; *też* – Rd₁

ludziom – Σ [za: O_B]; *wielkim ludziom* – O_A; *ludziom wielkim* – O₁

27

rzymskie – Σ; *rzymskie NNN* – Cz₅, K₅ [NN]

co – Σ; w Cz₅ brak

nie widziała – Σ; *nie miała* – O₁

Rzym była – Σ [za: Cz₅]; *z czym była* – O_A; *Rzym* – O_B

28

Tu zaś – Σ; *Że już* – O₁

i z siebie – O_A, O_B, Cz₅; *z siebie* – O₁, K₅; *i siebie* – Rd₁

i wspólnych małżonków swoich – O_A, Cz₅, K₅; *i wspólnych małżonków* – O_B; *małżonków swoich* – O₁; *i z małżonków swych* – Rd₁

29

i szczęśliwa – Σ; *szczęśliwa* – K₅

na rękach tych – Σ; *w rękach swych* – Rd₁

swiej – Σ; w O₁ brak

prawie aż – Σ ; *aż prawie* – Rd_1
wywyższoną – Σ ; *wyniesioną* – Cz_5, K_5
Rzeczypospolitej naszej – Σ ; *Rzpltej* – Cz_5, Rd_1
bezpieczeństwo – Σ ; *niebezpieczeństwo* – Cz_5
pieczęci – Σ [za: O_B]; *pieczęć* – O_A
dostatki wielkie, odwagi znaczne – Σ ; *i odwagi znaczne* – K_5 ; *dostatki, od-*
wagi – Rd_1

30

godnej – Σ ; *i godnej* – Rd_1 ; w O_B brak
macierzyńskiego kochania – Σ ; w O_B brak
powszechnego – Σ ; *powszedniego* – O_1
onego nieśmiertelnej sławy i pamięci – O_A, O_B, O_1 ; *onego nieśmiertelnej pamię-*
ci i sławy – Cz_5, K_5 ; *nieśmiertelnej pamięci onego* – Rd_1

31

się jej zaś co raz to – O_A, Cz_5, Rd_1 ; *się jej co raz to* – O_B ; *się zaś jej co raz to* –
 O_1 ; *jej co raz to się* – K_5
dzieci – Σ ; w Rd_1 brak
wnuczki – Σ ; *córki* – K_5
procerum – Σ ; *precorum* – K_5
podnosili się – Σ ; *podnosili* – Cz_5, K_5
<w> wzrosły i w wielkie – popr. wyd.; *wzrosły i w wielkie* – O_A ; *wzrosły*
i wielkie – O_B, Cz_5, K_5 ; *w wzrost i wielkie* – O_1 ; *i wielkie* – Rd_1
już – Σ ; w Cz_5, K_5 brak
i ćwiczenia swego – Σ ; *swego i ćwiczenia* – O_1

32

temi z wnuków i wnuczek swych – Σ ; *tyimi wnuczek* – O_B ; *z tymi z wnuków*
i wnuczek swych – Cz_5
rozłakomiwszy – O_A, O_B ; *rozłakomila* – Cz_5, O_1, Rd_1, K_5 (war.)
dalszemi – Σ ; *dalej im* – Rd_1
nie nasyciwszy – Σ ; *nasyciwszy* – O_B, K_5

33

bo co by – O_A, O_B, Rd_1 ; *to, co by* – Cz_5, K_5 ; *to aby* – O_1
śmiertelną – Σ ; *z śmiertelną* – O_1
z nieba – Σ ; *nieba* – O_1
niebieskie im błogosławieństwa – O_A, O_B, O_1 ; *niebieskie im błogosławieństwo*
– Cz_5, K_5 ; *niebieskiego błogosławieństwa* – Rd_1
upraszać od Tęgo – Σ ; *od Tęgo upraszać* – K_5
prawdziwych szczęśliwości skarbnicę – O_A, O_B, Cz_5 ; *prawdziwej szczęśliwości*
skarbnicę – O_1 ; *skarbnicę prawdziwych szczęśliwości* – Rd_1 ; *szczęśliwości praw-*
dziwej skarbnicę – K_5

34

To – Σ ; *Bo* – O_1
jej – O_A, O_B, Rd_1 ; *jego* – O_1 ; w Cz_5, K_5 brak

z sławnej – O_A, Cz₅, K₅; *sławnej* – O_B, O₁, Rd₁
Księżną – Σ; *Księżnej* – Rd₁
to żalami, to – Σ; *to żalem, to* – Cz₅; *żalem i* – K₅

35

z tą – O_A, O_B; *tąż* – Cz₅; *z tąż* – O₁ (war.); *tą* – Rd₁; *i z tąż* – K₅
podpisała – Σ; *popisała* – Cz₅, Rd₁
z którą się – Σ [za: O_B]; *którą się* – O_A; *i skoro* – Rd₁
wszędzie – Σ; w O₁ brak
rozpościerać – O_A, Rd₁; *rozpierać* – O_B, O₁ (war.); *otwierać* – Cz₅, K₅

36

to matronale – za: O_B, O₁, Rd₁; *bo matronale* – O_A; *to matrony* – Cz₅, K₅
porwała z oczu siostry – O_A, O_B, Cz₅; *porwała z oczu siostr* – O₁, K₅; *zerwała z oczu siostry* – Rd₁
jedyną, ukochaną – O_A, O_B, Rd₁; *jedyną i kochaną* – Cz₅, K₅; *jedynie ukochaną* – O₁
utrapionych – Σ; *strapionych* – Cz₅, K₅

37

ludźmi – Σ; *ludzi* – Rd₁
apposuit – Σ; *opposuit* – Rd₁
swej – Σ; *swe* – Cz₅

38

Kazano – Σ; *Ukazano* – Rd₁
się nie ważyć – O_A, O₁, K₅; *się naważyć* – O_B; *się jej nie ważyć* – Cz₅; *nie ważyć się żyć* – Rd₁
jedno proch – Σ; *w jedno proch* – Cz₅; *więcej się jedno w proch* – Rd₁
w proch – Σ; *albo się w proch* – O_A; *a proch* – Rd₁
dawnego – Σ; w Cz₅, K₅ brak
statutu – Σ; *statut* – Rd₁
quia – Σ; *quod* – Rd₁

39

niezbędna – Σ; *niezbyta* – K₅
rozwalila – O_A, O_B, Cz₅; *zostawiła* – O₁, Rd₁; *obalila* – K₅
ale ten tak zacny – Σ; *a że ten tak zacny* – Cz₅; *a że tak zacny ten* – K₅
ta – mówię – Σ; *tenci jest* – O₁
z ozdobnym – O_A, O_B; *a* – Cz₅, K₅; w O₁, Rd₁ brak
niech mi tak wyrzec będzie wolno – Σ; w O₁, Rd₁ brak
froncymerem – O_A, O_B; *zfracymerem* – Cz₅, O₁, Rd₁, K₅

40

Świecą – Σ; w Rd₁ brak
uczynki jej – O_A, O_B, Rd₁; *jej uczynki* – Cz₅, K₅; *uczynki ten* – O₁
one bogate fundacje – Σ; *bogate fundacje* – O_B; *one bogate fundusze* – O₁

i wszelkim – O_A, O_B; *wszelkim* – Cz₅, Rd₁, K₅ [*wszelakim*] (war.); *i wszystkim* – O₁

nie mniejsze – Σ; *największe* – K₅

41

animuszu – Σ; *animuszu, animuszu* – O₁

w każdym przypadku – Σ; w Cz₅ brak do: *rzadkiej wymowy*

osobliwej – Σ; *z osobliwej* – Rd₁

całej w – O_A, O₁; *całej* – O_B, Cz₅, K₅; *tak w* – Rd₁

wielkiej – Σ; *wszelkiej* – Cz₅, K₅

42

zadne matrony – O_A, O_B, O₁; *każde matrony* – Cz₅, K₅; *pobożne wdowy* – Rd₁

w wychowaniu – Σ; *wychowaniu* – O₁

ostrożności – Σ; *roztropności* – O_B

wesołego zawsze – O_A, O_B, O₁; *zawsze wesołego* – Cz₅, Rd₁, K₅ (war.)

43

ją do naśladowania poda potomnych wieków – Σ; *niechaj do naśladowania podpotomnym wiekom* – Rd₁

44

wie – Σ [za: O_B]; *nie* – O_A

do schowania depozyt – O_A, O_B, Rd₁; *depozyt do zachowania* – Cz₅; *do chowania depozyt* – O₁; *depozyt do schowania* – K₅

wzięła – Σ; w Rd₁ brak

45

tać – Σ; *taż* – Cz₅, K₅

śluszny domowych żal – Σ; *ślusnie domowych* – O₁; *ślusnie domowy żal* – Rd₁

mniej i – Σ; *mniej* – O_B

W[asz]m[os]ciów mych M[iloś]ciwych Panów zacne – Σ; *WMM MM* [możliwe odczytanie: *MMMM*] *PP zacne Wciów* – Cz₅; *moi M Panowie zacnego Wmciów* – K₅

żałosnego – Σ; w O_B brak

46

M[iloś]ciwy Księżę – Σ; *Wm, Mci Księżę* – Cz₅

P[ana] n[aszego] M[iloś]ciwego – Σ; *PNMu* – O₁

jest – O_A, O_B, O₁, Rd₁; *już jest* – Cz₅, K₅

jego – Σ [za: Cz₅]; w O_A, O_B brak

świata – Σ; *wszystkich świata* – Rd₁

47

Tęż iż i – O_A, O_B; *Tę iż* – Cz₅, K₅; *Iż tęż i* – O₁; *Lecz i* – Rd₁

tak wielkiej w królestwie swym matronie – Σ [za: Cz₅]; w O_A, O_B brak

J[ego] K[rólewska] M[ość] – Σ ; w Cz₅ brak
na tym żalonym placu – Σ ; *JKMość na tym żalonym placu* – Cz₅; w O_B
 brak

pozostali – za: Cz₅, Rd₁, K₅; *pozostalej* – O_A, O_B; *z pozostał* – O₁

Jej M[oś]ci – Σ ; *JegoMc* – Cz₅

współ z tą – Σ ; *z tą* – Rd₁; *współ ze* – K₅

dziękują – Σ ; *dziękuje* – O_B

48

tym sobie – Σ ; *sobie tym* – K₅; w Cz₅ brak [koniec przekazu]

oddalać – Σ ; *oddalając* – O₁

a szczęśliwemi czasy – Σ ; *a szczęśliwemi* – O_B; *szczęśliwemi czasy* – O₁

tak ojczyznę – Σ ; *tako i ojczyźnie* – O₁; *tak tak ojczyznę naszą* – K₅

J[ego] K[rólewska] M[ość] – Σ ; *i JKMsć* – K₅

ojczyzny naszej – Σ ; *teżże ojczyzny* – K₅

uweselać – O_A, O_B; *tak uweselać* – O₁, K₅; *tu uweselić* – Rd₁

nigdy płakać – O_A, O_B; *płakać nigdy* – O₁, Rd₁, K₅ (war.)

49

uniżenie i Królowie – Σ ; *i Królowie* – O_B; *uniżenie Królowie* – K₅

szuszej żalonsnemu domowi temu – Σ ; *szuszej i żalonszej domowi temu* – Rd₁;

żałonszej temu domowi – K₅

i wskresza – Σ ; *wskresza* – O₁; w K₅ brak do: *życzą Ich Msć*

pamiętną dobroć – O_A, O_B; *pamięć dobrze* – O₁; *pamięć, dobroć* – Rd₁

50

M[os]ci Księżę sufraganie lucki, wniść – O_A, O_B; *WMsć wniść* – O₁; *wnieść*
 – Rd₁; *wniść* – K₅

luctus – Σ ; *luctum* – Rd₁

do żalów żadnej – za: K₅; *żadnej do żalów* – O_A; *do żalów* – O_B, O₁; *do*
żałów swych – Rd₁

51

Królewicz Jego M[o]ść Karol – Σ ; *Królewicz JeoM* – Rd₁; w K₅ brak do:
Musiałby ten być jeszcze za żywota

jako – Σ ; *jako jako* – Rd₁

samą – Σ ; *swą* – Rd₁

52

cnoty królewskie – Σ ; *królewskie cnoty* – Rd₁

przez W[asz]m[ości] m[ego] M[ilościwego] Pana, M[ilos]ciwy Panie grabia
z Tarnowa – Σ ; *przez WM MMP* – O₁; *WmMcMPana* – Rd₁

53

wiedział o – Σ ; *wiedział* – Rd₁

każdemu – Σ ; *ludziom* – K₅

wielkiej – Σ ; *w wielu* – Rd₁

i tak exuperat – O_A, O_B; *bo tak exsuperat* – O₁; *i tak expurat wielka* – Rd₁;
i tak exceperat – K₅

54

Toż – O_A, O_B; *To* – O₁, Rd₁, K₅ (war.)
okazał – Σ; *ukazał* – O₁; *pokazał* – Rd₁
Panu – Σ; *Ksdszu biskupowi* – K₅
Jego M[o]ść – Σ; *J Mść jako* – K₅
ich – Σ; *i* – Rd₁
a wielu – Σ; *wielu* – Rd₁
tej zacnej katedrze lata – Σ; *tej zacnej katedrze laty* – O₁; *tak zacnej katedrze lata* – Rd₁

55

zawzięty swój – O_A, O₁; *zawziętej swojej* – O_B; *zawziętej* – Rd₁, K₅
temu – Σ; w Rd₁, K₅ brak
i z pokrewności – O_A, O₁; *z pokrewności* – O_B; *i pokrewności* – Rd₁; *pokrewności* – K₅
i z dawnej – za: O₁, K₅; *i z dawnych* – O_A, O_B; *dawnej* – Rd₁
w tej – Σ; *tej* – Rd₁
przez W[aszności] m[ego] M[ilościwego] Pana, M[ości] Panie podczaszy sendomirski – O_A, O_B; *przez WMP* – O₁; *przez WmMcMPana* – Rd₁, K₅
jego – Σ [za: O₁]; w O_A, O_B brak
piastuje – O_A, O_B; *pieczętował* – O₁, Rd₁, K₅

56

Nic Ichm[o]ść – Σ; w K₅ brak do: *Dziękują IchMść i wszystkim że Jego M[o]ść* – Σ; *i JeoM Pan* – Rd₁
i z – Σ; *z* – Rd₁
i zwykłej – O_A, O₁; *i z zwykłej* – O_B, Rd₁ (war.)
gdyby – Σ; *gdy* – O_B
najmłodzi – O₁, Rd₁; *najmłodszych* – O_A, O_B
uczą – Σ; *muszą* – Rd₁

57

przez W[asz]m[ości], m[ój] M[ości] Księżę – Σ; *p[rzez] WMJMKS* – O₁
Jego M[ości] – Σ; w O₁ brak
doprowadził – O_A, Rd₁; *prowadził* – O_B, O₁ (war.)

58

Ichm[o]ść – Σ; w O₁, Rd₁ brak
W[asz]m[ości]m[oj]m[ój] M[ilościwym] Panom – Σ; *IchM i WM moim, Mściwi Panowie* – Rd₁; *WMciom swemu Mci Państwu* – K₅
aktu stawić – za: O₁; *się aktu stawić* – Σ; *aktu stawić się* – Cz₅, K₅ [wybór lekcji ze względu na błąd składniowy, tj. powtórzenie zaimka *się* – por. IX 5, XXII 14]
sobie – Σ; w Cz₅, K₅ brak
to w pocieszniejszych – *da Pan Bóg* – O_A, O_B; *to w pocieszniejszych, da Bóg* – Cz₅, K₅; *da Bóg w pocieszniejszych* – O₁; *w pocieszniejszych, da Pan Bóg* – Rd₁
i mogli, i – O_A, Cz₅, Rd₁; *mogli i* – O_B, O₁, K₅ (war.)

XIX. [Dziękowanie na pogrzebie Mikołaja Sieniawskiego, podczaszego koronnego; Brzeżany, 28 VII 1636]

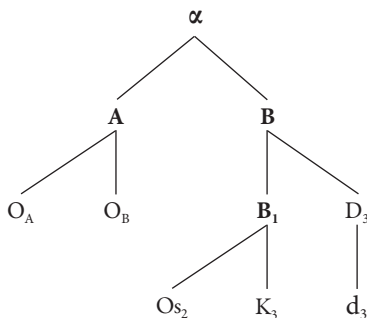
Dziękowanie... na pogrzebie... Mikołaja Sieniawskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali sześcioma przekazami mowy (4. rękopiśmiennymi oraz 2. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 151-160, [tytuł:] „Dziękowanie JcoMci Pana Jakuba Sobieskiego PodCzaszego Koronnego Na Pogrzebie JcoMci Pana Mikołaiia Sieniawskiego koronnego w Brzeżanich 28 July Anno 1636”;
- 2) K₃: BKórnik 616, k. 178v-181r, [tytuł:] „In funere Nicolai Sieniaw[ki]”;
- 3) O_B: BOss 3567 II, k. 191v-196r, [tytuł:] „Dziękowanie JM Pana Jakuba Sobieskiego PodCzaszego Kor: na Pogrzebie JM Pana Mikołaiia Sieniawskiego PodCzaszego Korun: w Brzeżanich 28 July 1636”;
- 4) Os₂: BOssLwów 240, k. 58r-59v, [tytuł:] „Tegosz Mowa Na Pogrzebie JM Pana Mikołaiia Sieniawskiego”;
- 5) D₃: *Mówca*1668, s. 25-31, [tytuł:] „Tenże na Pogrzebie I.M.P. Mikołaiia Sieniawskiego Podczaszego Koron.”;
- 6) d₃: *Mówca*1683, s. 34-41, [tytuł:] „Tenże na Pogrzebie I.M.Pana Mikołaiia Sieniawskiego Podczaszego Koron.”

Stemma 18.
(mowa XIX)

Odtworzona na podstawie analizy zachowanych przekazów tradycja tekstu układa się w dwa odgałęzienia wychodzące od archetypu α : A i B. Przodek A dla BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), tj. kopii pochodzących ze zbiorów oracji Sobieskiego, skażony był kilkoma błędami (*od zachodu do wschodu* [15], *aby postrzegła syny swe* [31], *do podległej / na podległej* [45]), towarzyszyły im lekcje uznane ze względu na dwuczłonową konstrukcję stemmy za warianty (np. *kiedy na świecie* [2], *krwę swoją ujrział* [5], *grobowce* [9], *ukochanego wnuka* [28]). Lekcje własne przekazów dowodzą, że nie są one zależne od siebie. Jednak tylko świadkowie linii A zachowali tekst mowy w całości.

W przodku B, od którego wywodzą się *Mówca*1668 (D₃) (lekcje własne, np. *wrodzoną dobrocią* [57], nie pozwalają utożsamiać go z przodkiem B; od

*Mówca*1668 (D₃) zależny jest *Mówca*1683 (d₃) i pośrednio – przez wspólnego przodka B₁ – BOssLwów 240 (Os₂) i BKórnik 616 (K₃), tekst oracji urywa się na początku opisu żalu małżonki (*prezencyją ozdobiony*. [59]), a więc pominięte zostały rozbudowane podziękowania. Błędami łączącymi przekazy z tej linii są także: pominięcie fragmentu (*Nie wytrwał ... wojsko JKMc i posilił*. [52-55]) oraz jedna z lekcji (*mniejszych i cudzych* [57]). Liczne wspólne lekcje dla przekazów linii B uznane zostały za warianty (np. *na świecie* [2], *krew swoją widział* [5], *groby* [9], *wnuka* [28]). Bliższe pokrewieństwo BOssLwów 240 (Os₂) i Kórnik 616 (K₃) ukazuje np. wspólny błąd (*z szczęścia* [1]) czy pominięcia (*utrapiona*] [30], [*jego małżonka*] [59], [*pode Tczowem*] [45]), a własne błędy przekazów, w tym szczególnie brak całych fragmentów w BOssLwów 240 (Os₂), wykluczają ich wzajemną zależność.

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), BKórnik 616 (K₃), BOss 3567 II (O_B), BOssLwów 240 (Os₂), *Mówca*1668 (D₃). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

z zęścia ludzkiego – Σ; *z szczęścia ludzkiego* – Os₂; *z szczęścia* – K₃

2

kiedy – O_A, O_B; w Os₂, K₃, D₃ brak (war.)

akademije – Σ; *ode mnie* – K₃

najprawdziwsze – Σ; w K₃ brak do: *najprawdziwsze na których się żaden nie posłiznął*

które – Σ; w O_B brak do: *na których się żaden nie posłiznął*

najpewniejsze – Σ; *najprawdziwsze* – K₃; w O_B brak

aeternitatis contemplationem – Σ; *contemplationem aeternitatis* – Os₂

3

wspomni – Σ; *wspomimy* – O_B

diademy – O_A, O_B; *diademata* – Os₂, K₃, D₃ (war.)

z grobów swych jednako – O_A, O_B; *z grobów swych* – Os₂; *jednako z grobów swoich* – K₃, D₃ (war.)

z nas – Σ; *z nas mówi* – Os₂, D₃ (war.)

4

takie – Σ; *które* – Os₂

i któraż – Σ; *któraż* – Os₂

to wyniosłość się – O_A, O_B; *się wyniosłość* – Os₂; *się to wyniosłość* – K₃, D₃ (war.)

nie uniąży – Σ [za: O_B]; *nie uniąży i* – O_A; *uniżenie* – Os₂

5

jedynowładztwa – Σ; *jedynowładca* – K₃

a bogiem – Σ [za: O_B]; *albowiem* – O_A

ujrzał – O_A, O_B; *widział* – Os₂, K₃, D₃ (war.)

jakiś – O_A, O_B; *taki* – Os₂; *takiż* – K₃, D₃ (war.)

i najpodlejszy z wojska jego – Σ [za: O_B]; *najpodlejszy z wojska jego* – O_A ;
wojska jego najpodlejszy – Os_2

co go też potkało, ciura – za: K_3, D_3 ; *co go też potkało, ciura* – O_A, O_B ; *towarzystwo* – Os_2

6

pospolicie – O_A, O_B ; w Os_2, K_3, D_3 brak (war.)

depcą proch podobnych też sobie monarchów – Σ ; *się depcą* – Os_2

7

młodości – Σ ; w *młodości* – O_B

tak – Σ ; *tam* – O_B

bez wszelkiego braku – Σ ; w Os_2 brak do: *Niech się kto chlubi męstwem*

zgadnąć – Σ ; *zginąć* – D_3

takiejż – za: O_B ; *jakiż* – O_A ; *takiejże* – D_3, K_3 (war.)

8

a ono to wszystko jedna albo druga garść piasku pokryje – za: O_B ; *a ono ta jedna albo druga garść piasku pokryje* – K_3 ; *a ono to jedna albo druga garść piasku pokryje* – D_3 (war.); w O_A brak

to wszystko – Σ ; *wszystko to* – K_3

obejmą – O_A, O_B ; *obejmie* – K_3, D_3 (war.)

9

Niechże – O_A, O_B ; *Niech* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

grobowce sławnych – O_A, O_B ; *groby sławnych* – Os_2, K_3 (war.); *groby własnych* – D_3

10

żywym z umarłymi – Σ ; *z zmarłymi* – K_3 ; *żywym z zmarłymi* – D_3

11

Chwalebna i pobożna to – Σ ; *Dobra, chwalebna to i pobożna* – Os_2 ; *Chwalebna to* – K_3

do grobu prowadzimy – Σ [za: Os_2]; *do grobów prowadzimy* – O_A ; *do grobu wprowadzimy* – O_B

12

u płaczącego domu tego – O_A ; *płaczącego domu tego* – O_B ; *u płaczącego tego domu* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

ostatniej – Σ ; *ostatecznej* – K_3

13

nie przydać do domowych łez – Σ ; *do domowych łez nie przydać* – K_3

gościnne – Σ ; *gościnne* – O_B

14

orbitas – Σ ; *orbita* – O_B ; *ac orbitas* [odczytanie niepewne] – Os_2

zaczętego tego – O_A, O_B ; *tego tak zaczętego* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

ta – Σ ; w Os_2 brak

i człowiecze – Σ ; *każde* – K_3

srodze – Σ ; w Os_2 brak

15

Orłowi naszemu nie równego – Σ ; *nie Orłowi naszemu porównanego* – Os_2
oni sławni – Σ ; *oni sławnych* – Os_2 ; *onych sławnych* – K_3
zachodu do wschodu – O_A, O_B ; *wschodu do zachodu* – Os_2, D_3 ; *wschodu aż do zachodu* – K_3

16

te gwiazdy – Σ [za: Os_2]; *te gniazda* – O_A ; *tę gwiazdę* – O_B

17

trafiało konia rozsiodłać – O_A ; *trafiło konia rozsiodłać* – O_B ; *trafiło rozsiodłać konia* – Os_2, K_3, D_3 [wybór lekcji poprawnej ze względu na paralelizm w kolejnych zdaniach; por. *Lubo się im przytrafiało* [...]. *Lubo się im zdarzało* [...]. *Lubo im przychodziło* [...].]

dobrze – Σ ; *do* – K_3

zafarbowawszy – O_A, O_B ; *go zafarbowawszy* – D_3 (war.); *go zafarbowali* – Os_2 ; w K_3 brak do: *aż wprzód nimi ojczyznej*

18

przytrafiało – za: O_B ; *przydawało* – O_A ; *trafiało* – Os_2, D_3 (war.)

związać – O_A, O_B ; *zwinąć* – Os_2, D_3

je – Σ ; w O_B brak

19

Lubo się im zdarzało – Σ ; w Os_2 brak do: *Czytać jedno kroniki nasze*

zwodzili je – Σ ; *zwodzili ich* – K_3 (war.); *rozwodzili ich* – D_3

20

pod swoją – O_A, O_B ; w K_3, D_3 brak (war.)

polną, to – O_A, O_B ; *z polną, to z* – K_3, D_3 (war.)

miewali – Σ [za: O_B]; *mawiali* – O_A

21

jedno – Σ ; *ono* – D_3

gentem niegdy Fabiam – Σ [za: O_B]; *Getam niegdy Fabium* – O_A ; *Fabiam gentem niegdy* – Os_2

22

zastawiali – Σ ; *zastanili* – Os_2 ; *zastaniali* – K_3

23

z nimi ludibrium Fortuna – O_A, O_B ; *Fortuna z nimi ludibrium* – Os_2 ; *z nimi Fortuna ludibrium* – K_3, D_3 (war.)

w jakim – Σ ; w Os_2 brak

24

Była u Rzymian przypowieść – Σ ; w Os_2 brak do: *Nie może nam być tylko nader przykro*

w najgorszych więc – O_A, O_B ; *której więc w* – D_3, K_3 (war.)

mawiać – O_A, O_B ; *zazzywać* – K_3, D_3 (war.)

devenit – Σ ; *venit* – K_3

25

domu – Σ ; *adomu* [odczytanie niepewne] – O_B

lata – Σ ; *latach* – K_3

26

et – Σ ; *ale i* – K_3

waleczne hetmany, którzy – O_A ; *waleczny hetman, który* – O_B ; *walecznych hetmanów, którzy* – K_3, D_3 (war.)

27

być jednak, jedno nader nam – Σ ; *nam być tylko nader* – Os_2

tak z – O_A, O_B ; *z tak* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

z któregośmy się niedawno – O_A, O_B ; *któregośmy się niedawno* – K_3, D_3 (war.); *któregośmy się* – Os_2

iż tak – O_A, O_B ; *że tak* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

w krótkim – Σ ; *wprzód w krótkim* – Os_2

28

wszystkiej – Σ ; *i wszystkim* – Os_2 ; *wszystkim* – K_3

a że w tak częstych – O_A, O_B ; *aże w tak ciężkich* – K_3 ; *a że w częstych* – D_3 ;

w Os_2 brak do: *bez pochyby od Boga samego*

ciężkich – Σ ; *częstych* – K_3

potomstwa – Σ ; *i potomstwa swego* – Os_2

co – Σ ; w Os_2 brak do: *zostaje superstes*

ukochanego – O_A, O_B ; w K_3, D_3 brak (war.)

a i – Σ ; *a* – D_3

siostry – Σ ; *zostaje* – Os_2

do – Σ ; w Os_2 brak do: *Nie przyznało tego Racheli Niebo*

wždy w niej – Σ ; *w niej vždy* – K_3

je – Σ ; *nie* – O_B

29

samemu Duchu Świętego – Σ ; *samo Duchu Ś.* – O_B ; *samemu świętego Ducha* – Os_2

filios – Σ ; *filos* – O_B

30

to – O_A, O_B ; w Os_2, K_3, D_3 brak (war.)

utrapiiona – O_A, O_B, D_3 ; w K_3, Os_2 brak

straciła – Σ [za: Os_2]; *straciła i* – O_A, O_B

dzieciństwo – Σ [za: O_B]; *dziedzictwie* – O_A

gdzie by była mogła jeszcze – O_A, O_B ; *gdzie by jeszcze mogła* – Os_2, K_3 ; *gdyby była mogła jeszcze* – D_3

godne już z rodzenia – za: O_B ; *już godne z rodzenia* – O_A ; *godne już z urodzenia* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

31

raz – O_A, O_B ; w Os_2, K_3, D_3 brak (war.)

się zszedłszy w kupę – O_A ; *się zszedłszy* – O_B ; *zszedłszy się raz* – Os_2 ; *się zszedłszy raz w kupę* – K_3, D_3 (war.)

chwalila się każda – O_A, O_B ; *chlubila się i chwaliła każda z nich* – Os_2 ; *chwalila się z nich każda* – K_3, D_3 (war.)

zbiorów – Σ ; *bziarów* – K_3
między niemi – Σ ; w Os_2 brak
matka Grachusów – Σ ; *slawna Rzymianka* – Os_2
gdy postrzegła syny swe – za: K_3, D_3 ; *aby postrzegła syny swe* – O_A, O_B ; *na syny swoje* – Os_2

do domu idące – Σ [za: O_B]; *idące do domu* – O_A ; *idące* – Os_2
na nie ukazawszy – O_A ; *na nie wskazawszy* – O_B (war.); *na nie pokazawszy*
 – K_3, D_3 (war.); *pokazawszy* – Os_2
więcej nie rzekła, jedno – Σ ; *nie rzekła, jedno to* – Os_2

32

synów – Σ ; *synów swoich* – K_3, D_3 (war.)

33

mówić bezpiecznie – Σ ; *bezpiecznie mówić* – Os_2

Oto moje groby – Σ ; *Tu to* [możliwe odczytanie: *To tu*] *groby moje* – Os_2 ;
Oto groby moje – K_3

34

Pozbyła kiedyś – Σ ; *Pozbyła kiedyś kiedy* – O_B ; w Os_2 brak do: *Nie godzi się tu przypomnieć*

więcejci – Σ [za: O_B]; *więcej* – O_A

dobrze w liczbie – za: O_B ; *w liczbie dobrze* – O_A ; *wprawdzie w liczbie* – K_3, D_3 (war.)

niż Jej M[o]ść Pani podczaszyna, ale w cenie daleko mniej – Σ ; *ale w cenie daleko mniej niż JejMP. podczaszyna* – K_3

35

tym – O_A, O_B ; *w tym* – K_3, D_3 (war.)

że ile ich miały – Σ ; w K_3 brak do: *iz ona po takim przypadku*

przewyższyła – O_A, O_B ; *przewyższała* – D_3 (war.)

(*jako oni poetowie piszą*) *po takim przypadku* – O_A, O_B ; *po takim przypadku (jako o niej poetowie piszą)* – K_3 ; (*jako o niej poetowie piszą*) *po takim przypadku* – D_3 (war.)

żalu – O_A, O_B ; *żałów* – K_3, D_3 (war.)

ale – za: O_B ; *ale i* – O_A ; *ale ją* – K_3, D_3 (war.)

czynić do końca raczył – O_A, O_B ; *do końca czynić raczy* – K_3 ; *do końca czynić raczył* – D_3 (war.)

36

nieodżałowanej straty – Σ ; *nieodżałowanej utraty* – Os_2 ; *nieobżałowanej straty* – D_3

dopiero ziemi – Σ ; *ziemi dopiero* – O_B

37

Jakim – Σ ; *Jaki* – D_3

boć rzadko zły dobrze – O_A, O_B ; w K_3, D_3 brak

38

był – Σ [za: Os_2]; *żył* – O_A, O_B

u tego – O_A, O_B ; *i u tego* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

- i następujących* – Σ ; *i u następujących* – Os_2, K_3
- 40
że – Σ ; *iż* – Os_2
na pieszczoty jakie – O_A, O_B ; *na pieszczotę jaką* – K_3, D_3 (war.); *na pieszczoną jaką zabawę* – Os_2
- 41
onej – Σ ; *wojnej* – Os_2
zaprawił i zajązzył się – Σ ; *się zaprawił i zajązzył* – Os_2
pierwsze mężnego serca – Σ ; *pierwszego męstwa* – Os_2
i rycerskiej dzielności – Σ ; w Os_2 brak
poświęcił i – Σ ; *i poświęcił* – Os_2
- 42
posługę – Σ ; *ustługę* – Os_2
omieszkać – Σ ; w Os_2 brak
której – Σ ; *którejkolwiek do usługi ojczyzny omieszkać* – Os_2
- 43
z ochotą swą przybyć – O_A, O_B ; *z ochotą przybyć* – K_3, D_3 (war.); w Os_2 brak
pod Halicz – Σ ; w Os_2 brak do: *i do odległej granice na ratunek ojczyzny biec*
bieżąc
sylitryjskiemu – za: K_3, D_3 ; *sylitryjskiemu* – O_A [silitryjskiemu], O_B [silitryskiemu]
- 44
tegoż – Σ ; *tego* – D_3
stanąć nad Gorczyzany przeciwko następującym – O_A, O_B ; *w drugi potrzebie stanąć* – K_3 ; *stanąć nad Glinianami przeciwko następującym* – D_3
pogaństwa – Σ ; *państwa* – O_B ; w K_3 brak
- 45
i do odległej – Σ [za: Os_2]; *do podległej* – O_A ; *na podległej* – O_B
bieżąc na ratunek ojczyzny – Σ ; *na ratunek ojczyzny biec* – Os_2, K_3
w Prusiech pode Tczowem – O_A [tTczowem], O_B [Czczowem]; *w Prusiech* – Os_2, K_3 ; *w Rusiech pod Toruniem* – D_3
głowę – Σ [za: O_B]; *za głowę* – O_A
i bezpieczeństwo – Σ ; *bezpieczeństwo* – Os_2
- 46
panu – Σ [za: O_B]; *panom* – O_A ; *panu swemu* – Os_2 .
- 47
więc – Σ ; w Os_2 brak
nigdy – Σ ; *iżby* – Os_2
do sławy dobrej – O_A, O_B ; *i sławej dobrej rzeczą to samą pokazaował* – Os_2 ;
i do sławy dobrej – D_3, K_3 (war.)
- 48
bólów – O_A, O_B ; *bólu* – Os_2, K_3, D_3 (war.)
że ją – Σ ; *że* – Os_2

stawać – Σ ; *stanąć* – K_3

49

do łóżka chorobą – O_A, D_3 ; *na łóżku chorobą* – O_B ; *chorobą do łóżka* – $Os_2,$

K_3

z nim animusz jego – O_A, O_B ; *z nim wysoki genijusz* – Os_2 ; *w nim animusz jego* – K_3, D_3 (war.)

po Szwecyjach – Σ ; w Os_2 brak

Carogrodziech – Σ ; *Carogrodzie* – K_3, Os_2

po stolicach moskiewskich – Σ ; w Os_2 brak

50

myśli i w chęci – Σ ; *chęci i w myśli* – Os_2

ustawicznie i w uściech – O_A ; *zawsze i w uściech* – O_B ; *ustawicznie w ustach* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

dyspozycyjnej – Σ ; *i redyspozycyjnej* – O_B ; w Os_2 brak do: *Będąc sławnych hetmanów wnukiem*

bywały – Σ ; *bywało* – O_B

51

i prawnukiem – Σ [za: O_B]; w O_A, Os_2 brak

dicterium dawne – Σ ; *dawne dicterium* – Os_2, K_3

to iż zbolale ciało – O_A, O_B ; *co iż zbolalego ciała* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

nader czerstwym – Σ ; *nader czerstwy* – O_B ; *barzo czerstwym* – Os_2

się to – Σ ; *się* – Os_2

52

Nie wytrwał on – O_A, O_B ; w Os_2 brak do: *Baczyliście Wm MM Panowie*; w K_3, D_3 brak do: *Wszystko to MM PP*

aby i – za O_B ; *aby* – O_A

53

soltan Muradyna baszy przyciągnięcie – O_A ; *salto mortale przyciągnięcie* *Abazy basze* – O_B

55

stały wielkie – popr. wyd.; *stały i wielkie* – O_A, O_B

56

Wszystko to są – za: O_B ; *Wszystkie to są* – O_A ; *Baczyliście* – Os_2 ; *Wszystko to* – K_3, D_3 (war.)

moi M[iloś]civi Panowie – Σ ; *Wm MM Panowie wszystkie* – Os_2

oczywiste – Σ ; *rzeczywiste* – Os_2

żarliwej – za: Os_2, K_3, D_3 ; *żarliwego* – O_A, O_B

57

Jakim in privata vita – Σ ; *jakimi privatus* – Os_2

czynił – O_A, O_B ; *uczynił* – Os_2, K_3, D_3 (war.)

w tej – Σ ; w Os_2 brak

chudszych – O_A, O_B ; *cudzych* – Os_2, K_3, D_3

ludzkością i – Σ ; w Os_2 brak

wszystkich wrodzoną ludzkością devincere – za: K₃; *wszystkich urodzoną ludzkością devincere* – O_A; *wszystkich wrodzoną ludzkością i szczodrobliwością. wszystkich wrodzoną ludzkością devincere* – O_B; *i wrodzoną ludzkością wszystkich devincere* – O_{S₂}; *wszystkich wrodzoną dobrocią devincere* – D₃

co go – Σ; *co* – O_B

58

i Jego K[rólewska] M[o]ść – Σ; JKM – O_{S₂}

takiego – Σ; *tak życzliwego* – O_{S₂}

i przyjaciele – Σ; *przyjaciele* – O_{S₂}

przyjaciela takiego – Σ [za: O_B]; *takiego przyjaciela* – O_A; *tak poufalego przyjaciela* – O_{S₂}

go luctu prosequi – Σ; *luctu prosequi go* – O_{S₂}

59

osobnym i w gorzkim – O_A, O_B; *osobnym a gorzkim* – K₃, D₃ (war.); *gorzkim* – O_{S₂}

zostaje pozostala jego małżonka – O_A, O_B; *pozostaje jego małżonka* – D₃ (war.); *pozostaje* – O_{S₂}, K₃

która – Σ; *którego* – O_B

swego, małżonka i dobrodzieja – Σ; *i małżonka, i dobrodzieja swego* – O_B

żalu swym – Σ; *swoim żalu* – O_{S₂}

widzi – Σ; *widzimy* – O_{S₂}

prezencyją ozdobiony – Σ; *ozdobiony prezencyją* – O_{S₂}

60

M[iloś]ciwy Księżę arcybiskupie lwowski – O_A, O_B; w O_{S₂}, K₃, D₃ brak [koniec przekazu]

61

zwierzchności – O_A; *zwierzchności, zapomniawszy* – O_B

62

z ześcia – za: O_B; *ześcia* – O_A

koronna – za: O_B; w O_A brak

63

czyniąc – O_A; *czyniąc, i* – O_B

a w – O_A; *w* – O_B

64

Ks[ięże] – za: O_B; w O_A brak

nikomu – O_A; w O_B brak

i w obmysławaniu – O_A; *w obmysławaniu* – O_B (war.)

66

Jego M[o]ść Ksiądz – O_A; K_S – O_B

69

staropolska – O_A; *stara polska* – O_B (war.)

70

Nic nie – O_A; *Nie* – O_B (war.)

województwa wileńska – O_A; *wdzina* – O_B

jego posługi – O_A; *posługi jego* – O_B (war.)

Jej M[ości] – za: O_B; *Jego Mci* – O_A

73

to – O_A; *tak* – O_B (war.)

kladzie – za: O_B; w O_A brak

74

z małżonkiem jej – O_A; *z małżonki* – O_B

75

szczęśliwie wiek swój – O_A; *wiek swój szczęśliwie* – O_B (war.)

76

Jego M[o]ść – O_A; w O_B brak (war.)

się przyjaciół i sam – O_A; *przyjaciół i sam się* – O_B (war.)

77

tak i Jej M[ości] – O_A; *takiej Jej Mści* – O_B

krwią – O_A; w O_B brak

Jego M[ości] Jej M[o]ść – O_A; *Jej Mści Jego M* – O_B

79

ożywa się – za: O_B; *ożywa* – O_A

jej – O_A; *i* – O_B

81

znaczna – O_A; *zacna* – O_B

w podawających się – O_A; *podawających się* – O_B

szczęśliwszych – za: O_B; *w szczęśliwszych* – O_A

odstąpić – O_A; *odstąpić* – O_B (war.)

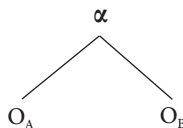
XX. [Dziękowanie na pogrzebie Aleksandra Zborowskiego, starosty międzyrzeckiego: Lwów, 7 VII 1637]

Dziękowanie... na pogrzebie... Aleksandra Zborowskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dwoma rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 172-176, [tytuł:] „Dziękowanie Jeo Mci Pana Jakuba Sobieskiego Podczaszego Koronnego na Pogrzebie Jeo Mci Pana Alexandra Zborowskiego we Lwowie die 7 July Anno 1.63.7.”;
- 2) O_B: BOss 3567 II, k. 196r-197v, [tytuł:] „Dziekowanie JmP Jakuba Sobieskie° Podczasze° Koronne na Pogrzebie JmP Alexandra Zborowskie° we Lwowie u Oycow Jezuitow { } 7 July 1.6.3.7.”.

Stemma 19.
(mowa XX)

Oba te przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, wydawcy traktują je więc jako równorzędne. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A). Wszystkie lekcje odmienne przekazu BOss 3567 II (O_B) które nie są błędne pod względem gramatycznym, logicznym lub retorycznym (brak zachowanych paralelizmów itd.), uznano za warianty tekstu. Oczywiście błędy podstawy poprawiono za BOss 3567 II (O_B), w aparacie odnotowano też błędy własne obydwu przekazów.

APARAT KRYTYCZNY

1

porażając – za: O_B; w – O_A brak

2

sporna – O_A; *wspólna* – O_B [*spolna*] (war.)

najwyższe – za: O_B; *najniższe* – O_A

swoje wystawia – O_A; *wystawia swoje* – O_B (war.)

z szerokich – O_A; *szerokich* – O_B

4

dopiero – O_A; w O_B brak (war.)

5

będą – za: O_B; w O_A brak

mogily kłuszymskie – O_A [*mogily* – nadpisane]; *kłoszny* – O_B [możliwe odczytanie: *kłosiny*]

tuszyńskie – za: O_B; *tuzymskie* – O_A

7

idol<o>n – popr. wyd. [*lectio difficilior* na podstawie O_B]; *ozdobę* – O_A; *idolan* – O_B

Zastępów – za: O_B; *zastępców* – O_A [ze względu na sens zdania, w którym dalej jest mowa o „szczęściu w bitwach”, uznano, że lekcja *zastępców Pana* (lub: *pana*, tj. króla), których można by rozumieć np. jako ‘hetmanów’, jest błędna, bowiem powodzenie w walce mogło zależeć tylko od Boga]

10

ślawie stawiał się – za: O_B; *ślawie się* – O_A

12

być – O_A; w O_B (war.) brak

13

chodząc – O_A; *zachodząc* – O_B

14

pilnie – O_A; *pilne* – O_B

starych – O_A; *starszych* – O_B

<z> *rzadko* – popr. wyd.; *i rzadko* – O_A; *i rzadka* – O_B

15

amplexus – O_A; *ampletus* – O_B

przenajświętsze – O_A; *najświętsze* – O_B (war.)

16

moi M[os]ci Panowie – O_A; *Wm MMPP* – O_B

pióro to, które ją zdobyło – za: O_B; *pióro te, które ją zdobyło* – O_A
pióro to, które ją od – za: O_B; *pióro te, które ją od* – O_A

18

wzgodnie – O_A; *a zgodnie* – O_B (war.)

19

w ojczyźnie – O_A; *i w ojczyźnie* – O_B (war.)

20

wszystek – za: O_B; *wszystke* – O_A

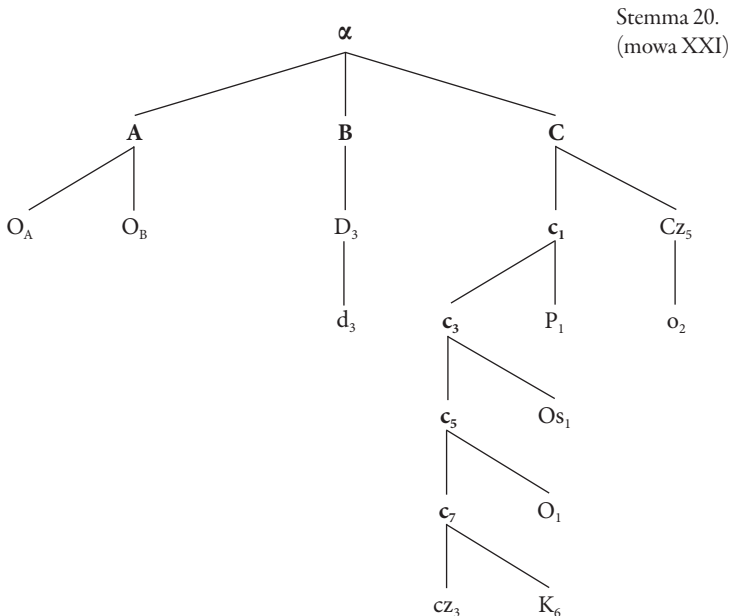
XXI. [Dziękowanie na pogrzebie Tomasza Zamoyskiego, kanclerza wielkiego koronnego; Zamość, 9 II 1638]

Mowa... na pogrzebie... Tomasza Zamoyskiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali jedenastoma przekazami mowy (9. rękopiśmieniowymi i 2. drukowanymi):

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 180-190, [tytuł:] „Mowa JęoMci Pana Jakuba Sobieskiego Podczasęgo Koronnego na Pogrzebie JęoMci Pana Thomasza Zamoyskiego Kanclerza Koronnego wKosciele Zamoyskim 9 February Anno 1638”;
- 2) Cz₅: BCzart 1881 I, s. 84-89, [tytuł:] „DZIĘKOWANIE Wielmożnego Ję^oMci P. Jakuba Sobieskiego^{na} Pogrzebie Jasnie Wielmożne^o P. Ję^o P. Thomajza Zamoyskie^o, Kanclerza wielkie^o koronne^o w Zamosciu 25 Febr. A^o1638”;

- 3) cz₃: BCzart 1657 IV, s. 211-212, [tytuł:] „Mowa JmP Jakuba Sobie[kiego Podczaße^o Coronne^o na Pogrzebie JmP Thomaßa Zamoyskie^o Kanclerza Coronnego w Zamosciu {} 9 Februarÿ A^o 1638”;
- 4) K₆: BKórnik 1317, k. 95r-97r, [tytuł:] „Mowa J. Mści Pana Jakuba Sobieskiego Podczasßego koronnego na pogrzebie J. Mści Pana Tomaßa Zamoyskiego kanclerza koronnego W Zamosciu Die 9 Febr. A.D. 1638”;
- 5) O_B: BOss 3567 II, k. 197v-201r, [tytuł:] „Mowa JmPana Jakuba Sobieskiego Podczasß Kor: na Pogrzebie JmP Tomasza Zamoyskiego Kanclerza Kor: w Kosciele Zamoyskim {} 7 Februarÿ 1638”;
- 6) O₁: BOss 207 II, k. 350r-353r, [tytuł:] „Mowa Tegosz na Pogrzebie Ję^o Mci Pana Thomasza Zamoyskiego Kanclerza Koronnego w Zamosciu d. 9 Febr. 1638”;
- 7) o₂: BOss 1427 I, s. 128-141, [tytuł:] „Dziękowanie W:°Jm Pana Jakuba Sobieskiego, na Pogrzebie JW:°JmP:°a Tomasza Zamoyskiego Kanclerza W:°K:° w Zamosciu {} 25 Febr. 1638 A^o”;
- 8) Os₁: BOssLwów 231, k. 74v-77v, [tytuł:] „Mowa JM Pana Jakuba Sobieskie^o na pogrzebie Ję^o M Pana Thomaßa Zamoyskiego Kanclerza Koronnego W Zamosciu Die 9 February Anno Domini 1638.”;
- 9) P₁: PAU-PAN 1046, k. 111v-114v, [tytuł:] „Mowa Ję^o Mci Pana Jakuba Sobieskiego Podczasßego Koronnego na Pogrzebie JMP^a Thomasza Zamoyskiego Kanclerza Wielkiego y Hetmana Koronnego w Zamosciu d. 9 Febr: A^o D. 1638”;
- 10) D₃: *Mówca*1668, s. 39-43: „*Tenże na Pogrzebie I.M.P. Tomaßa Zamoÿskiego, Kanclerza Koronnego, w Kościele Zamoÿskim*”;
- 11) d₃: *Mówca*1683, s. 54-58: „*Mowa na Pogrzebie I.M.P. Tomaßa Zamoÿskiego, Kanclerza Koronnego, w Kościele Zamoÿskim*”.

Rozkład lekcji pozwolił przyjąć, że od archetypu α pochodzą trzy linie tradycji, wywodzące się od hipotetycznych przodków: A, B i C.

Od przodka A pochodzą przekazy: BOss 400 II (O_A) i BOss 3567 II (O_B), które łączą błędy (np. pominięcia: *[teraz] do nas* [3], *[dopiero] z acne cialo* [8] oraz błędne użycie liczby pojedynczej: *jako drzewko* [11]), a lekcje własne wykluczają ich wzajemne pochodzenie.

Jedynym świadkiem linii B jest druk *Mówca*1668 (D₃) (*Mówca*1683 (d₃) pochodzi od niego). Zachował on prawidłowe lekcje z archetypu α , ale jednocześnie dostarcza dowodów, że wydawca *Mówcy polskiego* w miejscach nazewnictwo trudnych oczyszczał tekst z detali historycznych (np. [26]). Postępowanie Pisarskiego z tekstami innych mów wskazuje, że starał się on naprawiać miejsca zepsute, tak więc obecne tutaj liczne własne błędy przekazu wskazują, że musiał korzystać już z obciążonej nimi kopii (np. *od domu królów* [3], *60 lat* [3], *ale [też] co większa* [6], *przyznamy się* [8], *[był] przedziwny* [9], *[gdy się o tej żalostnej śmierci jego dowiedział nowinie]* [13], *po większej części* [14], *jednak stactnie* [31] i brak zakończenia od [32]).

Od przodka C wywodzi się najbardziej rozgałęziona linia tradycji, której przekazy łączą błędy (*generalny [i powszechny]* [7], *wiedzieć, wypłynęły* [13],

mniejsza i większa pieczęć [9], *rycerskiej jego zabawy* [25], *nie dopuściła ręka [Pańska]* [37]). Od C pochodzi bezpośrednio tylko przekaz BCzart 1881 I (Cz₅) (od niego zależny jest BOss 1427 I (O₂)), którego cechą charakterystyczną jest skracanie tekstu przez zastępowanie fragmentów retorycznymi komentarzami (np. *Amplificat a luctu coniugis, liberorum, familiae, amicorum et famulorum* [14]), oraz hipotetyczny przodek c₁.

Przodek c₁, który dał początek wszystkim pozostałym przekazom (PAU-PAN 1046 (P₁), BOssLwów 231 (Os₁), BOss 207 II (O₁), BCzart 1657 IV (cz₃), BKórník 1317 (K₆)), skażony był licznymi błędami, które w kolejnych nawarstwieniach tradycji jeszcze się kumulowały (*calamitates* [23], *zwrócenia* [25], *nazwać [bezpiecznie dniem]* [27], *już to [równo] z przyjazdem* [38], zamiast nazw własnych: *to* [24], amplifikacja: *będzie Jej M[ość] Pani kanclerzyna, aby* [37]). Od c₁ bezpośrednio wywodzi się przekaz PAU-PAN 1046 (P₁) (jego liczne własne lekcje nie pozwalają widzieć w nim przodka któregośkolwiek z pozostałych przekazów) i przodek c₃ z jeszcze liczniejszymi błędami. Przede wszystkim w c₃ brak było zakończenia po słowach: *Królewna Jej M[ość]...* [41] oraz pojawiały się inne braki (*[nie] smętków, lecz pociech* [19], *[on wojował ochotą]* [28], *jednako [i statecznie]* [31], *macierzyńskiej linijej [przodków] potomka* [36]) i błędy (*w Prusiech pod Gniewem* [27]). Bezpośrednim świadkiem przodka c₃ jest BOssLwów 231 (Os₁), od c₃ pochodzi też hipotetyczny przodek c₅ (ich błędy łączące: *zlotousta mowa* [2], *i taki wieczór* [6], *wyrwała go* [14]). Od c₅ wprost wywodzi się BOss 207 II (O₁), a za pośrednictwem przodka c₇ – BCzart 1657 IV (cz₃) i BKórník 1317 (K₆) (błąd łączący: *os principatum* [3]).

W aparacie ujęto lekcje następujących przekazów: BOss 400 II (O_A), BCzart 1881 I (Cz₅), BOss 207 II (O₁), BOss 3567 II (O_B), BOssLwów 231 (Os₁), PAU-PAN 1046 (P₁), *Mówca* 1668 (D₃). Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

ja – Σ; w Os₁ brak
oraz widzę – Σ; *widzę oraz* – D₃
zamojskie akademije – Σ; *akademije zamojskie* – O₁, Os₁
i hetman wielki koronny – Σ; *i hetman koronny* – P₁; *koronny i hetman wielki*
 – D₃
którą dnia dzisiejszego przy tym żalonym akcie – Σ; *przy tym żalonym akcie*
dnia dzisiejszego wielki także kanclerz, syn jego – D₃
wielki – Σ; w Cz₅ brak

2

wymowa – Σ; *mowa* – O₁, Os₁
podziwienie – Σ [za: O_B]; *podziwieniu* – O_A
raczej ledwo – Σ; *ledwie* – O₁, Os₁
nie w jakies – za: Cz₅, O₁, P₁, Os₁; *nie w jakie* – D₃ (war.); *nie w jakich* – O_B;
 w O_A brak

zachwycenie słuchających porywała – za: O_B, Cz₅, P₁, D₃; *zachwycenie słuchających porywa* – O₁, Os₁; w O_A brak

ta i w samym nie próżnuje grobie – Σ [za: O_B]; *próżnuje w grobie* – O_A

3

One – Σ; *Ono* – O₁, Os₁ (war.)

principum – Σ; *principii* – O₁; *principium* – P₁

dwóch – Σ; *domu* – D₃

i Władysława – Σ; *Władysława* – Os₁

przez dziesięć lat – Σ; *60 lat* – D₃

dawało – Σ; *dawał* – O_B

teraz – Σ [za: Cz₅]; w O_A, O_B brak

jakoby – Σ; *jako* – Os₁

tak z swej – Σ; *tak swą z* – Cz₅; *ta z* [możliwe odczytanie: *tak*] *swej* – P₁

każdego stanu czyta człowiekowi – O_A, O_B, P₁; *każdego stanu człowiekowi czyta* – Cz₅, D₃ (war.); *człowiekowi każdego stanu czyta* – O₁, Os₁

4

was samych – Σ; *samych siebie* – Os₁; *siebie samych* – D₃

i monarchowie – Σ; *monarchowie* – Os₁

jedynowładcami – Σ; *to jedynowładcami* – D₃

trony i – Σ; *trony* – D₃

w czasach – O_A, O_B, Cz₅, P₁; *w wczasach* – D₃, O₁, (war.); *w wczasach waszych* – Os₁

i delicyjach – O_A, O_B, Os₁, D₃; *w delicyjach* – Cz₅, P₁, O₁

rozgóście – Σ; *rozciągnięcie* – P₁

ut fur przydybie – Σ; *sicut fur przydybie* – O₁; *sicut fur zdybie* – D₃

sicut – Σ; *sicuti* – P₁

5

mężni bohaterowie – Σ; *tedy mężni bohaterowie* – O₁; *tedy możni* – Os₁

waleczni – Σ; *szlachetni* – Cz₅

szczęśliwi zwycięzcy – za: O₁, P₁, Os₁, D₃; *i szczęśliwi zwycięzcy* – O_A, O_B; *i z częstymi zwycięstwami* – Cz₅

najbarziej – Σ; *najlepiej* – O₁, Os₁

i z nienachyloną – O_A, Cz₅, D₃; *i nienachyloną* – O₁, Os₁; *i z niesłychaną* – O_B; *z nienachyloną* – P₁

rozpuście – O_A, D₃; *rozpieście* – O_B, Cz₅, O₁, P₁, Os₁ (war.)

6

i wy, którzykolwiek – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *wy, którzykolwiek* – P₁; *i wy, którzy* – O₁, Os₁

ozdobach, w honorach i w – O_A, Cz₅, D₃; *ozdobach, honorach i w* – O_B; *ozdobach, w honorach, w* – O₁, P₁; *honorach i ozdobach* – Os₁

wesołe – Σ; *wesoło* – Cz₅, Os₁

albowiem choć – O_A, O_B, P₁; *albowiem choć* – Cz₅, Os₁ [*chocia*], D₃ [*chocia*] (war.); *albo chocia* – O₁

życiu waszym – za: O_B, Cz₅, P₁, D₃; *życiu* – O_A; *życiu naszym* – O₁; *życowie waszym* – Os₁

żadnego przeciwnego wiatru nie czujecie – O_A, Cz₅, P₁, D₃; *żadnego przeciwnego wiatru nie uczujecie* – O_B; *żadnego przeciwnego wiatru nie znacie* – O₁; *wiatru żadnego przeciwnego nie znacie* – Os₁

wicher – Σ; *wieczór* – O₁

cokolwiek jedno się – za: P₁; *człowiek jedno się* – O_A; *cokolwiek się jedno* – Cz₅, O₁ (war.); *cokolwiek jedno* – O_B; *co się kółkiem jedno* – Os₁; *cokolwiek się ono* – D₃; *około was* – Σ [za: O_B]; *około* – O_A; *koło was* – Os₁

też – Σ; w D₃ brak

was – Σ [za: Cz₅]; *nas* – O_A; *was-że* [możliwe odczytanie: *wasze*] – O_B

7

ekscypcyjej – Σ; *ekspedycji* – O₁

generalny i powszechny – za: O_B, D₃; *generalnej i powszechnej* – O_A; *generalny* – Cz₅, P₁, Os₁; *generalnej* – O₁

wszystek rodzaj ludzki – O_A, O_B, D₃; *rodzaj ludzki wszystkich* – Cz₅; *rodzaj ludzki wszystek* – P₁; *naród ludzki wszystek* – O₁, Os₁

on z nieba – O_A, O_B, Os₁, D₃; *z nieba on* – Cz₅, O₁, P₁

8

poznajmy – O_A, O_B; *poznawajmy* – Cz₅, P₁, Os₁ (war.); *poznawamy* – O₁; *przyznamy* – Pis.

wszyscy – Σ; *wszyscy do tego* – Pis.

moi M[iloś]ciwi Panowie – O_A, O_B, Cz₅, P₁, D₃; w O₁, Os₁ brak

dopiero – Σ [za: Cz₅]; w O_A, O_B brak

9

Byłać – O_A, O_B, Cz₅, P₁, D₃; *Była* – O₁, Os₁

wielka – Σ; w D₃ brak

i na wszystkie świat sławne – Σ; *sławne na wszystkie świat* – O₁, Os₁

i województwa krakowskie – O_A, O_B, D₃; *krakowskie i województwa* – Cz₅, O₁, P₁; *krakowskie województwa* – Os₁

wielka – O_A, O_B, D₃; *większa* – Cz₅, O₁, P₁, Os₁

i z nierównemi sobie – O_A, Cz₅, O₁, D₃; *z nierównemi sobie* – O_B, Os₁; *i z nierównemi swemi* – P₁

ledwo co pamiętna pamięć, głęboka nauka – O_A, O_B, O₁, P₁, D₃; *ledwie co pamiętna pamięć głęboka* – Os₁; *była pamięć była głęboka nauka* [skreślone: *ledwo co pamiętna*; nadpisane: *była*; skreślone: *już*] – Cz₅

był wysoki – Σ; *wysoki* – Os₁, D₃

był przedziwny – Σ; *przedziwny* – D₃

10

domus suae – Σ; *suis* – D₃

prawdziwym – Σ; *prawdziwych* – Os₁

dobrotliwych matron konterfektem – O_A, Cz₅, O_B [konterfekt], O₁ [konterfekt], P₁ [konterfekt]; *i dobrotnych matron konterfektem* – D₃; *dobrotliwych matek konterfekt* – Os₁

11

in circuitu mensae suae – Σ ; w O_1 lakuna
potomstwo takie – Σ ; *takie potomstwo* – O_1
drzewka – Σ [za: Cz₅]; *drzewko* – O_A, O_B

12

o niezbedna – Σ ; *niezbedna* – P_1, Os_1

13

Wyrwałaś – Σ ; *Wydartaś* – Os_1
na takie – Σ [za: O_B]; *ma takie* – O_A ; *na niego* – Os_1
zawsze patrzala – O_A, O_B, Cz_5, D_3 ; *patrzala* – O_1, P_1, Os_1
z oczu J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[ana] n[aszego] M[ilos]ciwego – O_A, O_B, Cz_5 ; *z oczu JKM* – O_1, P_1, Os_1 ; *wyrwałaś go z oczu JKMPnMciwego* – D_3
widzieć – *wypłynęły* – za: O_B, D_3 ; *widzieć* – *wypełniły* – O_A ; *widzieć* – *wypłynęły* – Cz_5, O_1, P_1, Os_1
gdy się o tej – Σ ; w D_3 brak
żałosnej śmierci jego dowiedział – O_A, O_B, O_1 ; *jego żalosnej śmierci dowiedział* – Cz_5, P_1 (war.); *żałosnej śmierci dowiedziały jego* – Os_1 ; w D_3 brak
nowinie – Σ ; w D_3 brak

14

Wyrwałaś – O_A, O_B, P_1, D_3 ; *Wyrwała* – O_1, Os_1 ; *Amplificat a luctu coniugis, liberorum, familiae, amicorum et famulorum* – Cz_5
go – Σ ; w Cz_5 brak do: *Wolno tedy oplakiwać*
ześciu – Σ ; *śmierci* – O_1
zawarła – Σ ; *zerwała* – D_3
schnąc i ustawicznie jęcząc – O_A, Os_1, D_3 ; *schnęła i ustawicznie jęczała* – O_B ;
schnąc i ustawicznie jęczyć – O_1, P_1
placzkliwym – O_A, O_B, P_1, D_3 ; *zapalczywym* – O_1, Os_1
Erant mihi lacrimae panes – O_A, O_B, D_3 ; *Extant mihi lacrimae pene* – O_1, Os_1, P_1
ac nocte – O_A, O_B, D_3, O_1, Os_1 ; *et nocte* – P_1

15

Wyrwałaś – Σ ; *Wyrwała* – O_1
niedoskonale – O_A, O_B, Os_1, D_3 ; *niedoskonala* – O_1, P_1
zna, czuje ją – za: O_1, P_1, D_3 ; *znać czują ją* – O_A ; *znają, zna ją* – O_B ; *zna, czuje* – Os_1
wielkiej – Σ ; *większej* – D_3
lata – Σ ; *i lata* – D_3
uprzedzający rozum jego – Σ [za: O_1]; *i uprzedzający rozum* – O_A ; *uprzedziwszy rozum jego* – O_B

16

Wyrwałaś – Σ ; *Wyrwała* – O_1 ; w Cz_5 brak do: *Wolno tedy oplakiwać kochanych* – Σ ; *ukochanych* – Os_1, D_3

17

Wyrwałaś – Σ ; *Wyrwała* – O_1

z nim – Σ ; *nim* – O_B
wszystkiej ozdoby i podpory swej – Σ ; *wszystkie ozdoby i podpory swoje pozbyła* – O_1

nim się – O_A, O_B, D_3 ; *się im* – O_1 ; *się nim* – P_1, Os_1
zdobili, nim się żywym cieszyli – Σ ; *zdobili, im się żywym cieszyli* – O_B ; *cieszyli, nim się żywym zdobili* – D_3

śług – Σ ; *tego* – Os_1
piłnością, a na ostatek – O_A, O_B, D_3 ; *i pilnością, a na ostatek i* – O_1, P_1 ;
uprzejmością, a na ostatek i – Os_1

18

oplakiwać to oczom, co straciły oczy – Σ ; *to oplakiwać oczom, co straciły oczy* – Cz_5 ; *oplakiwać oczom to, co oczy straciły* – O_1

w – O_A, O_B, Cz_5 ; *że w* – O_1, P_1, Os_1, D_3

wieki – Σ ; *czasy* – Cz_5

pamięć – Σ ; *pamiętka* – Cz_5

19

Już – Σ ; *Jużci* – Cz_5

nie smętków, lecz pociech – O_A, O_B, D_3 ; *nie smętków, lecz pociechy* – Cz_5 ; *smętków, lecz pociech* – O_1, Os_1, P_1

20

onę jego pobożność – Σ ; *cną jego pobożność* – Cz_5

i przeciwko wierze świętej katolickiej żarliwość – Σ ; *przeciwko wierze ś. katolickiej. Amplificiat a tu* } *eiusdem ubiq publice et ab erectione templorum et elemosyna* – Cz_5 [odczytanie fragmentu łacińskiego niepewne]

w pismach, w prywatnych i w publicznych mowach – O_A ; *w pismach prywatnych i w publicznych mowach* – O_B, O_1 (war.); *w pismach prywatnych i publicznych mowach* – P_1 (war.); *publicznych i prywatnych mowach* – Os_1 ; *w pismach, w prywatnych i publicznych mowach* – D_3 (war.); w Cz_5 brak do: *Ktokolwiek sobie wspomni* [rozłożenie lekcji w poszczególnych przekazach sugeruje dwa możliwe sensy zależne od drugiego przyimka *w* i interpunkcji: 1) *w pismach, w prywatnych i [w] publicznych mowach* oraz 2) *w pismach prywatnych i [w] publicznych mowach*; lekcja: *w pismach prywatnych i publicznych mowach* została uznana za wariant wobec braku świadectwa Cz_5 , a P_1 jest wobec tego najbliższym archetypowi świadkiem trzeciej linii]

w sentencyjach – Σ ; *sentencyjach* – O_1, P_1, Os_1

i koronacyjej – O_A, O_B, P_1, D_3 ; *koronacyjej* – O_1 ; *koronacyjej i* – Os_1

się tu podobno zawstydać – O_A, D_3 ; *tu podobno zawstydać się* – O_B, O_1 [nadpisane: *się*], P_1 [dopisane: *się*], Os_1 (war.)

oziębłym – Σ ; *oziębłym* – O_1, P_1

doskonalszego stanu – Σ ; *stanu doskonalszego* – D_3

21

nadania – O_A, O_B, P_1, D_3 ; *nadawania* – O_1, Os_1

i na – Σ [za: O_1]; *na* – O_A, O_B

sprawowane – O_A, O_B; *sprawowanie* – O₁, P₁; *naprawowania* – Os₁; *sprawione* – D₃

ozdoby kościelne – Σ; *ozdób kościeln.* – O₁; *ozdób kościelnych* – Os₁

go tak – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *tak go* – P₁, Os₁, O₁

22

Ktokolwiek sobie wspomni na – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *ktokolwiek wspomni sobie* – Os₁; *Wspomina sobie* – O₁, P₁

na gorącą jego – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *gorącą jego* – O₁, P₁; *na jego gorącą* – Os₁

co mu – Σ [za: O_B]; *co ma* – O_A; *to mu* – O₁

prawie jeszcze w dzieciństwie – Σ; *prawie w dzieciństwie* – Cz₅; *prawie w dzieciństwie jeszcze* – D₃

młodości – Σ; *dzieciństwie* – D₃

to potem i – O_A, O_B, D₃; *to i* – Cz₅; *to i potem* – O₁, Os₁, P₁

23

ta – Σ; *to* – O₁

caritates – Σ; *calamitates* – P₁, Os₁

complectitur – Σ; *implectitur* [odczytanie niepewne] – P₁

24

też obojgu – Σ; *bez obliżu* – Cz₅

na kozackich – O_A, O_B, Cz₅; *kozackich* – O₁, P₁, Os₁, D₃

na † i prabuckich – lekcja niestabilna; *na cocorwskich i prabuckich* – O_A; *na czecorwskich i prabuckich* – O_B; *na komisyyej prabuckiej* – Cz₅; *to* – O₁, P₁, Os₁; *na różnych* – D₃ [tylko przekazy O_A i O_B zachowały paralelną konstrukcję wyliczenia, jednak wyraźnie zepsuty został pierwszy przymiotnik odmiejscowy, co uniemożliwia identyfikację wydarzenia, w związku z powyższym wydawcy odstępają od zaproponowania poprawki]

Prusiech – Σ; *pruskich* – O₁

traktatach – Σ; *komisyyjach i traktatach* – P₁, Os₁

i sławę – Σ; *i i sławę* – D₃

25

zabawy i tirocinia jego – O_A, O_B, D₃; *rycerskiej zabawy ćwiczenia jego* – Cz₅; *rycerskiej jego zabawy zurócenia* – Os₁; *rycerskie jego zabawy* { } [lakuna] – O₁; *rycerskie jego zabawy zurócenia* – P₁

były: szczęśliwa pod Stanisławem – O_A; *były: szczęśliwa pod Stanisławowem* – O_B, Cz₅; *były: szczęśliwa pod Stanisławcem* – D₃; { } [lakuna] *szczęśliwa pod Stanisławcem* – O₁; *były: jego pod Stanisławcem* – P₁; *były: ćwiczenia szczęśliwa pod Stanisławowem* – Os₁

z Baterbijem utarczka i ordy jego – O_A [Batherbiem], O_B [Batherbiem], Cz₅ [Baterbyreiem; odczytanie niepewne], O₁ [Batarbem], P₁ [Baterbem]; *z Batorrem utarczka i ordy jego* – Os₁; *z Tatarami utarczka i ordy tamte* – D₃

krwią zajuszony – Σ; *krwią* – O_B

taż i pod Oryninem – za: O_B, P₁; *toż i pod Oryniem* – O_A; *aż i pod czynieniem* – Cz₅; *taż i pod Orianem* – O₁; *toż i pod Oryninem* – Os₁; *toż potem w nowej ekspedycyjej* – D₃

galgi samego Deulet Gereja – O_A, O₁, Os₁, P₁; *galgi samego Deuletgiera* – O_B [*Deuletgiera*]; *galgi samego Deve[?]let Gereja* – Cz₅; *samogo* – D₃

26

na Kur<u>kwie – popr. wyd. [na podstawie O_B]; *nakunikowę* – O_A; *na Kurikowie* – O_B; *na Kurkowie* – Cz₅, O₁, P₁, Os₁; w D₃ brak

jej niegodne bellum servile – Σ; *i niegodne bellum servitutis* – Os₁

zwykła jego do służby ojczyzny ochota – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *jego zwykła do służby ojczyzny ochota* – P₁, Os₁; *jego zwykła ku ojczyźnie* – O₁

jej czynić braku – O_A, O_B, D₃; *jej braku czynić* – Cz₅, O₁, P₁, Os₁

dawnej powieści – Σ; *ślawnej powieści* – Os₁; *dawnej przypowieści* – D₃

Carthaginensis – Σ; *Carthagiensis* – D₃

chciała – Σ; *chciał* – Os₁, O₁

tym – O_A, O_B, O₁, Os₁, D₃; *temu* – Cz₅, P₁

27

Patrzyli – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *Patrzal* – O₁, P₁, Os₁

Trzeci – Σ; w P₁, Os₁ brak

bitwie – O_A, O_B, Cz₅, P₁, D₃; *Prusiech* – O₁, Os₁

największy strzelby cudzoziemskiej ogień – O_A, O_B, O₁, D₃; *największej strzelby cudzoziemskiej ogień* – P₁, Os₁; *największej strzelby cudzoziemskiej ogniem* – Cz₅

głową swoje – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *głową swoją* – O₁, P₁, Os₁

dzień ten – Σ; *ten dzień* – O₁

bezpiecznie dniem – za: O_B, Cz₅, D₃; *bezpiecznie dwiema* – O_A; w O₁, P₁, Os₁ brak

na świat swego – Σ; *jego* – Cz₅

28

była potem ręka Pańska – O_A, O_B, Os₁; *była ręka Pańska potem* – Cz₅; *potem ręka Pańska* – O₁, P₁, D₃

on wojował ochotą, wojował sercem swym – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *wojował sercem swym* – O₁, Os₁; *wojował z sercem swym* – P₁

wojował i z daleka – Σ; *wojował i z daleką* – P₁; *i z daleka* – Os₁

w dziele rycerskim radą – O_A, D₃; *radą w rycerskim dziele* – O_B; *w dziełach rycerskich radą* – Cz₅, O₁, P₁, Os₁

29

A że – Σ [za: O_B]; *Ale* – O_A

własne – Σ; *własnie* – O₁; w Os₁ brak

usłużyć ojczyźnie – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *ojczyźnie usłużyć* – P₁, Os₁; *ojczyźnie służyć* – O₁

posyłał – O_A, O_B, Cz₅, D₃; *posyłał jednak* – O₁, P₁, Os₁

30

Powiem i to – Σ; w Cz₅ brak do: *Uznawają i teraz za to manes*

że i – Σ; *że* – Os₁, D₃

Rzeczypospolitej nie zaniechał – O_A, O₁, P₁; *o Rzeczypospolitej nie zaniechał* – O_B, D₃ (war.); *Rptej nie zaniechiwał* – Os₁

dobrego – Σ ; *dobra* – D_3
i pisaniem, i – Σ ; *pisaniem i* – Os_1
to do Króla Jego M[ości], to do – Σ ; *do Króla JM, do do* – Os_1
senatorów – Σ ; *stanów* – O_1

31

i zdrowy – Σ ; w D_3 brak
w młodszym, i w dalszym wieku – O_A, O_B, D_3 ; *w młodszym, i w dalszym wieku swym* – O_1, P_1, Os_1
i prywatnie – O_A ; *i prywatny* – O_B, D_3 (war.); *prywatnie* – O_1, P_1, Os_1
jednako – Σ ; *jednak* – D_3
i statecznie – O_A, O_B, P_1 ; *statecznie* – D_3 ; w Os_1 brak; w O_1 brak do: *się zastawował*
o ojczyźnie – za: O_B, D_3 ; *a ojczyźnie* – O_A ; *i ojczyźnie* – P_1, Os_1

32

za to manes jego – Σ ; *manes jego za to* – Cz_5 ; *a to manes jego* – P_1
J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[ana] n[aszego] M[ilościwego] – O_A, Cz_5, D_3 ;
JKM P nasz M – O_B ; *JKM* – O_1, P_1, Os_1
który – Σ [za: O_B]; *którzy* – O_A, P_1
i na synowskie zasługi – Σ ; *i synowskie posługi* – Os_1
które i – Σ ; *które* – Os_1
pełne są – Σ ; *są pełne* – D_3
ato – Σ ; *tu* – Os_1
W[asz]m[ości] mego M[ilos]ciwego Pana – Σ ; *Wm* – Os_1
M[ości] Księżę arcybiskupie lwowski, raczył – Σ [za: O_1]; *Mci Księżę arcybiskupie lwowski, raczył* – O_A ; *raczył, MKs arcybiskupie etc.* [koniec przekazu] – D_3
abyś tą łaską pańską ten żalobny – O_A, O_B, Cz_5 ; *aby tą łaską pańską ten żalobny* – O_1, P_1, Os_1
przy tym żalobnym akcie oświecił – Σ ; w Os_1 brak

33

Tenci to – Σ ; w Cz_5 brak do: *Jako tedy najuniżej może, Jej Mśc P. Kancelrzyna*
zszedł z świata – Σ ; *z świata zszedł* – O_B
jego – Σ ; *jeszcze go* – O_1 ; w Os_1 brak
Reipublicae – Σ ; *Rptej* – Os_1
po multańskiej – Σ [za: O_B]; w [odczytanie niepewne] *multańskiej* – O_A

34

do J[ego] K[rólewskiej] M[ości] za służę przystał – Σ ; *za służę do KJM* – Os_1

36

swoim i – O_A ; *tym swoim i* – O_1, P_1, Os_1 (war.); *swoim i w* – O_B
przodków – Σ ; w O_1, Os_1 brak
zawsze – Σ ; w Os_1 brak

37

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] Panu swemu M[ilość]ciwemu – O_A, O_B [*JKM Panu swemu Mu*]; *JKMPnM* – Cz₅ (war.); *JKM* – O₁, P₁ [*JKMc*], Os₁
dziękuję – O_A, O_B, Cz₅; *uniżenie dziękuję* – O₁, P₁, Os₁
miłościwe – Σ; w P₁, Os₁ brak
i żywemu małżonkowi jej – O_A, O_B; *i żywemu małżonkowi* – Cz₅, O₁, P₁ (war.); *żyjącemu małżonkowi* – Os₁
i Pana Boga prosić – O_A, O_B; *P. Boga prosić* – Cz₅, P₁, Os₁ (war.); *Pana Boga prosząc* – O₁
będzie, aby – O_A, O_B, Cz₅; *będzie Jej M[ość] Pani kanclerzyna, aby* – O₁, P₁, Os₁
ponieważ J[ego] K[rólewska] M[ość] smętnym smętku – O_A, O_B; *ponieważ smętnym JKM smętku* – Cz₅, P₁ (war.); *ponieważ smętnych JKM smutku* – O₁; *smutnym ponieważ JKM smutku* – Os₁
dopuszcila ręka Pańska – O_A, O_B; *dopuscił* – Cz₅; *dopuszcila ręka* – O₁, P₁; *dopuszczala ręka Boża* – Os₁
i publicznych, i prywatnych – Σ; w Cz₅ brak
na J[ego] K[rólewską] M[ość] P[ana] n[aszego] M[ilościwego] żalów – Σ; *na KJM sprzeciwności* – Cz₅

38

Jej M[o]ść Pani nasza M[ilość]ciwa – Σ; *zaś JejM PnM* – Cz₅
samej – O_A, O_B; w Cz₅, O₁, P₁, Os₁ brak (war.)
już to równo z – O_A, O_B; *to już równo z* – Cz₅ (war.); *to już* – Os₁; *już to z* – O₁, P₁
po wszystkich ojczyzny – Σ; *po wszystkiej ojczyźnie* – Cz₅

39

Jego M[o]ść Pan kanclerz – Σ; *JMc* – P₁
u Cesarza Jego M[ości]ci – O_A, O_B, Cz₅; *u Cesarza* – O₁, P₁; *u Cesarzach* – Os₁
ś[więtej] pamięci ojca Królowej Jej M[ości]ci – O_A, Os₁; *ślawnej pamięci ojca Królowej Jej Mści* – O_B; *s. pamięci ojca Królowej Jej Mości* – Cz₅, P₁, O₁ [*JejKM* [?]] [wobec wieloznaczności skrótu *s.* wydawcy odstępują od określenia poprawności lekcji]
ślawił za najpierwszą – O_A, O_B; *ślawił* – Cz₅; *i ślawił za najpierwszą* – O₁, P₁, Os₁ (war.)
w chrześcijaństwie – O_A, O_B; *chrześcijańskich* – Cz₅ (war.); w O₁, P₁, Os₁ brak
zaraz ją i – Σ [za: O_B]; *zaraz ją* – O_A; *i zaraz ją* – Cz₅
da Bóg – swoje – O_A, O_B, Cz₅; *swoje – da Bóg* – O₁, P₁; *swoje – da Pan Bóg* – Os₁
ojczyznę naszą – Σ; *ojczyźnie naszej* – O_B
z tego wielce – Σ; *wielce z tego* – O₁

barziej – Σ ; *barziej i* – Cz₅

J[ej] K[rólewskiej] M[ości] oddać obecnie – za: Cz₅, P₁ [*JejKM*]; *JKM oddać* – O_A; *powinnego JKM oddać obecnie* – O_B; *Królowej Jej Mci obecnie oddać* – O₁; *KJM oddać obecnie* – O_{S1} [w związku z wieloznacznością skrótu wydawcy odstępują od określenia poprawności lekcji]

40

Iż i – za: O_B, O₁, P₁; *A iż i* – O_A; *Iż* – Cz₅, O_{S1}

Jej K[rólewska] M[ość – Σ ; *Królewska Mść* – O_B

tę jego – Σ ; *jego* – O_{S1}

et post fata jego – Σ ; *et post fata* – O_{S1}

Jej K[rólewskiej] M[ości] P[ani] naszej M[ilości]wej – Σ [za: O_B]; *Jego KMPanu swemu Mciwemu* – O_A; *JejMPnMwej* – Cz₅

41

Królewna Jej M[ość – O_A, O_B, Cz₅, P₁; w O₁, O_{S1}, brak [koniec przekazu]

i przeciwko żywym – Σ [za: O_B]; *przeciwko żywym* – O_A

dobrotliwą – Σ ; *miłościwą i dobrotliwą* – Cz₅

uniżenie – Σ ; *uniżenie i* – O_B

Królewnie Jej M[ości – Σ [za: O_B]; *Jej Mści* – O_A; *Jej Królewskiej Mci* – Cz₅

Jej K[rólewska] M[ość – Σ ; *i KM* – O_B; *Królewna Jej M* – P₁

też żadnej okazji do smętku nigdy – Σ ; *żadnej okazji do smutku nigdy* – P₁; *też żadnej okazji do smutku nigdy też* – Cz₅

42

bakowski – Σ ; *bajkowski* – Cz₅

43

odnosi Jego M[ość – O_A; *JM odnosi* – O_B; *to odnosi Jego Mć* – Cz₅, P₁ (war.)

swoje słuszną – Σ ; *słuszną swoją* – P₁

odnosi i od Jej M[ości] Paniej – O_A, O_B; *od Jej Mci P* – Cz₅, P₁ (war.)

w najlepszym i najdłuższym zdrowiu – za: Cz₅; *najlepszym i najdłuższym zdrowiem* – O_B, O_A; *jako najlepszym i najdłuższym zdrowiem* – P₁

44

Jego M[ości] Księdza biskupa krakowskiego, M[ości] Księża archidjakońie lubelski, życia wszystkiego – O_B, O_A; *Mciwy Księża archidjakońie lubelski, Jm Ks biskupa krakowskiego życia wszystkiego* – Cz₅, P₁ (war.)

w której – O_A, O_B; *której* – Cz₅, P₁

jako on – Σ ; *jaką* – O_B; *jaką on* – P₁

zmarlemu – Σ ; *umarlemu* – P₁

45

mię – Σ [za: O_B]; *nie* – O_A

ich – O_A, O_B; w Cz₅, P₁ brak (war.)

obu – Σ ; w O_B brak

tego – Σ ; *to* – P₁

jedno zawsze z sobą są – Σ ; *jedno zawsze osobą są* – Cz₅; *jedną zawsze osobą są* – P₁

jednakowy – Σ ; *jednakową* – Cz₅

46

Ichm[os]ciów tu teraz mieć i wezwać – Σ; tego, aby Ichm tu teraz byli i wezwali – O_B

żalów – Σ [za: Cz₅]; i żalów – O_A; żalu – O_B

w zawiadowaniu o domu – O_A; w zawiadowaniu ode mnie – O_B; w zawiadowaniu domu – Cz₅; w zawiadowanie domie – P₁

jednak – Σ; w O_B brak

jej – Σ; Jej Mc – P₁

na Jej M[os]ć, opiece – O_A, O_B; na IchMM opiekę – Cz₅, P₁

siebie – Σ; siebie i – O_B

podaje – Σ; oddaje. Caeteris gratias agit singulis – Cz₅ [koniec przekazu]

47

M[os]ć Pani kanclerzyna moja M[ilos]ciwa Pani – O_A, O_B; Mć Pani kanclerzyna – P₁ (war.)

48

Jej M[os]ć życzyłaby – O_A, O_B; życzyła – P₁

tu Jego M[os]ci – O_A, O_B; Jej [odczytanie niepewne] M – P₁

się Jego M[os]ć wymawia – O_A; JM wymawia się – O_B (war.); JM wymawia – P₁

jednak Jej M[os]ć Pani kanclerzyna – O_A, O_B; Jej M – P₁

M[os]ci dziękuje – O_A, O_B; Mci Ks biskupowi – P₁

pokrewność – za: O_B, P₁; pokrewnością – O_A

zawzięta przyjaźń – za: O_B, P₁; zawziętą przyjaźnią – O_A

49

żalować mają – O_A; żalów mają – O_B; żalować mają ludzi – P₁ (war.)

to strata – za: P₁; strata – O_A; to ara ta – O_B

50

Slusznie – O_A, O_B; Żaluje – P₁ (war.)

garnął – O_A, O_B; zawsze garnął – P₁ (war.)

a że w – O_A, O_B; a w – P₁

za to Jego M[os]ci – O_A, P₁; Jego Mści za to – O_B

szczęśliwemi i wesolemi – O_A, O_B; i wesolemi – P₁

i ten – O_A, P₁; ten – O_B

51

Jego M[os]ć Pan – O_A, P₁; pan – O_B

zawsze był ozdoba i pociechą – O_A, O_B; za{ } [karta wyrwana] – P₁

52

*W[asz]m[ości] m[ego] M[ilościwego] P[ana], M[ości] Panie – za: O_B;
WMMM Pana Jego Mści Pan – O_A*

krewną chęcią – O_A; pokrewnością – O_B

53

dziękuje Jej M[os]ć Pani – O_A; Jej M Pani – O_B

to tak – O_A; tej tak – O_B (war.)

54

otrząślaby – O_A; *weseliłaby* – O_B [*utrząślaby*; nadpisane: *weseliłaby*]
strapione serce swoje – O_A; *strapione serce swe* – O_B (war.)
niesposobności zdrowia – O_A; *zdrowia niesposobności* – O_B (war.)
zdrowie – O_A; *zdrowia* – O_B (war.)

55

Jej M[o]ść Pani kanclerzyna i W[asz]m[oś]ciom mym M[iloś]ciwym Panom, których tu na ten żaloszny akt i powinność chrześcijańska, i przyjacielska uprzejmość, i gorąca Jej M[oś]ci prośba zaciągnęła – O_A, O_B, Cz₅; *i Wm wszystkim swemu Mściwemu Państwu, i ogółem każdemu z osobna, żeście się tu na ten żaloszny akt stawiuwszy, miłość swoją i po śmierci oświadczyć raczyli, Pana Boga prosząc, aby tę łaskę i uczynność stukrotnymi Wm wszystkim nagradzał pociechami* [koniec przekazu] – Os₁

56

tę – za: O_B, Cz₅; *że* – O_A
znaczną chęć i pobożną uczynność – O_A; *zaczę chęć i pobożną uczynność* – O_B; *znaczną chęć i pobożną uczciwość* – Cz₅

XXII. [Dziękowanie na pogrzebie Mikołaja Herburta, kasztelana kamienieckiego; Lwów, 21 II 1639]

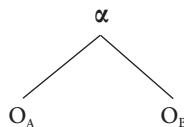
Dziękowanie... na pogrzebie... Herburta...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dwoma rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 204-206, [tytuł:] „Dziękowanie JeoMci Pana Jakuba Sobieskiego Woiewody Belskiego Na Pogrzebie JeoMci Pana Herburta Kasztellana Kamienieckiego we Lwowie die 21 Februarij Anno 1639”;
- 2) O_B: BOss 3567 II, k. 201v-202r, [tytuł:] „Dziekowanie Jm Pà Jakuba Sobieskie^o Wdy Belskie^o na Pogrzebie JMP Herburta Kasztel: Kamienieckie^o we Lwowie 21 Februarij 1639”.

Stemma 21.
(mowa XXII)

Oba te przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, wydawcy traktują je więc jako równorzędne. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A). Wszystkie lekcje odmienne przekazu BOss 3567 II (O_B), które nie są błędne pod względem gramatycznym, logicznym lub retorycznym (brak zachowanych paralelizmów itd.), uznano za warianty tekstu. Oczywiście błędy podstawy poprawiono za BOss 3567 II (O_B), w aparacie odnotowano też błędy własne obydwu przekazów.

APARAT KRYTYCZNY

1

na świecie – za: O_B; w O_A brak [por. XV 1: *Lubo niemasz nic na świecie nad ostatni kres nasz pewniejszego...*]

pogrzeby nasze – O_A; *na się* – O_B

się zwykli – O_A; *zwykli się* – O_B (war.)

5

cnych – O_A; *nich* – O_B

panu – za: O_B; *pana* – O_A

8

by mu – O_A; *by* – O_B

XXIII. [Dziękowanie na pogrzebie Aleksandra Wiśniowieckiego, starosty czerkaskiego; Załoźce, 12 lub 16 XII 1639]

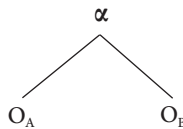
Dziękowanie... na pogrzebie... Aleksandra Wiszniowieckiego...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dwoma rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 233-235, [tytuł:] „Dziękowanie Jeo Mci Pana Jakuba Sobieskiego Woiewody Belskiego na Pogrzebie Xcia JeoMci Alexandra Wiszniowieckiego Starosty Czerkaskiego w Załoscach 12³³ Decembris Anno Dñi 1639”;
- 2) O_B: BOss 3567 II k. 202r-203r, [tytuł:] „Dziękowanie JMP Jakuba Sobieskie^o Wdy Belskie^o na Pogrzebie Xcia Jm Alexandra Wisniowieckiego Starosty Czerkaskie^o w Załoscach { } 16 10br6 1639”.

Stemma 22.
(mowa XXIII)

Oba te przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, wydawcy traktują je więc jako równorzędne. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A). Wszystkie lekcje odmienne przekazu BOss 3567 II (O_B), które nie są błędne pod względem gramatycznym, logicznym lub retorycznym (brak zachowanych paralelizmów itd.), uznano za warianty tekstu. Oczywiście błędy podstawy poprawiono za BOss 3567 II (O_B), w aparacie odnotowano też błędy własne obydwu przekazów.

³³ Ilona Czamańska podaje datę pogrzebu w oparciu jedynie o przekaz BOss 400 II (O_A). Zob. Czamańska, *Wiśniowiczy*, s. 331. Wobec istnienia odmiennego świadectwa w przekazie BOss 3567 (O_B) wydawcy podają w tytule obie daty.

APARAT KRYTYCZNY

1

Nietrudno – O_A; *Nietrudna* – O_B (war.)

2

Okazuje – O_A; *okazujeże* – O_B (war.)*jakiści* – O_A; *jakimści* – O_B*Olympiacus ludus* – O_A; *Olympiales ludos* – O_B*chodzą z sobą* – O_A; *z sobą chodzą* – O_B (war.)

3

Przyrodzenie – O_A; w O_B brak*Ks[ię]cia Jego M[ości]* – za: O_B; *WKsM* – O_A

5

ekspe<cta>cyjja – popr. wyd.; *ekspedycyja* – O_A, O_B

6

nie wola – za: O_B; *nie niewola* – O_A*Nullum* – za: O_B; *Nullam* – O_A

7

stracić – O_A; *tracić* – O_B (war.)*w których* – O_A; *których* – O_B*on nie udał <się>* – popr. wyd. [na podstawie O_B]; *on* – O_A; *on nie udał* – O_B*na miękkie, w młodości powolne zabawy* – za: O_B [*powolne*]; w O_A brak*próżnowanie* – O_A; *próżnowania* – O_B (war.)

8

i już nie – O_A; *już nie* – O_B (war.)*i już go* – O_A; *już go* – O_B (war.)

9

takiego – za: O_B; *ta swego* – O_A

13

I Ks[ię]żę – O_A; *Księżę* – O_B (war.)*ciężką ręką* – O_A; *ręką ciężką* – O_B (war.)*solacyjej* – O_A; *solatia* – O_B

14

też smętku – O_A; *smętku* – O_B (war.)*by<ć>* – popr. wyd.; *by* – O_A, O_B

15

i<ż> przez – popr. wyd.; *i przez* – O_A, O_B

16

syna – O_A; *i syna* – O_B (war.)

17

z świata – O_A; *świata* – O_B

20

takie – za: O_B; *takim* – O_A*a* – za: O_B; *aby* – O_A

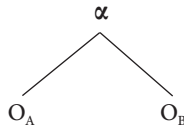
XXIV. [Kondolencja od gości na pogrzebie Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich, podczaszyny koronnej; Lwów, 13 V 1641]

Dziękowanie... od gości... na pogrzebie... Ostrorogowej...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dwoma rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 263-265, [tytuł:] „Dziękowanie JcoMci Pana Jakuba Sobieskiego Woiewody Belskiego od Gosci we Lwowie na Pogrzebie Jey Mcć Paniey Ostrorogowej PodCzaszynie koronney Anno 1641. die 13 May”;
- 2) O_B: BOss 3567 II, k. 203r-204w, [tytuł:] „Dziękowanie JMP Jakuba Sobieskie^o Wdy Belskie^o od gosci we Lwowie na Pogrzebie JM Paniey Ostrorogowej Podczaszynie Kor: 1641 {;} 13 may”.

Stemma 23.
(mowa XXIV)

Oba te przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, wydawcy traktują je więc jako równorzędne. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A). Wszystkie lekcje odmienne przekazu BOss 3567 II (O_B), które nie są błędne pod względem gramatycznym, logicznym lub retorycznym (brak zachowanych paralelizmów itd.), uznano za warianty tekstu. Oczywiście błędy podstawy poprawiono za BOss 3567 II (O_B), w aparacie odnotowano też błędy własne obydwu przekazów.

APARAT KRYTYCZNY

2

żałosnego aktu – O_A; *aktu żałosnego* – O_B (war.)
nie może – O_A; *może* – O_B

3

Tam – O_A; *ta* – O_B

5

ubogich, i starych, i młodych – O_A; *ubogich* – O_B

7

nimia – O_A; w O_B brak

8

ludzie muszą – O_A; *w ludziach musi* – O_B

10

przebywał – O_A; *przybywał* – O_B
nienaruszenie – za: O_B; *w nienaruszenie* – O_A

12

jej – O_A; w O_B (war.) brak

13

eam – O_A; *ea* – O_B

15

z rodzicem – O_A; *rodzicom* – O_B (war.)

18

i to – O_A; *jej to* – O_B

19

et ipse – O_A; *et et ipse* – O_B

XXV. [Dziękowanie na pogrzebie książąt Wiśniowieckich: Konstantego, wojewody ruskiego, i Jerzego, starosty kamionackiego; Załoźce, 21 lub 27 VI 1641]

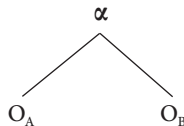
Dziękowanie... na pogrzebie... Wiszniowieckich: ojca Konstantego..., syna Jerzego

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali dwoma rękopiśmiennymi przekazami mowy:

- 1) O_A: BOss 400 II, s. 267-270, [tytuł:] „Dziękowanie JeoMci Pana Jakuba Sobieskiego Woiewody Ruskiego na Pogrzebie Xiążąt IchmCiow Wiszniowieckich Oyca Konstantego Woiewody Ruskiego, Syna Jerzego Starosty Kamioniackiego w Zaloscach Anno 1641. die 27³⁴ Juny”;
- 2) O_B: BOss 3567 II, k. 204v-206r, [tytuł:] „Dziekowanie JMP Jakuba Sobieskie^o Wdy Ruskie^o na Pogrzebie Xiążąt IchNM Wisniowieckich Ojca Constante^o Wdy Ruskie^o Syna Jerze^o Starosty Kamienieckie^o w Zaloscach 21 Juny 1641”.

Stemma 24.
(mowa XXV)

Oba te przekazy są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, wydawcy traktują je więc jako równorzędne. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A). Wszystkie lekcje odmienne przekazu BOss 3567 II (O_B), które nie są błędne pod względem gramatycznym, logicznym lub retorycznym (brak zachowanych paralelizmów itd.), uznano za warianty tekstu. Oczywiście błędy podstawy poprawiono za BOss 3567 II (O_B), w aparacie odnotowano też błędy własne obydwu przekazów.

APARAT KRYTYCZNY

1

pobudz<a>ly – popr. wyd.; *pobudziły* – O_A, O_B

4

starosta – za: O_B; w O_A brak

³⁴ Ilona Czamańska odczytała datę dzienną pogrzebu w rękopisie BOss 400 II O_A jako: 21 Junii. Zob. Czamańska, *Wiśniowieccy*, s. 331.

- 5
kiedy właśnie – za: O_B; kiedy kiedy właśnie – O_A
- 9
praepropero – O_A; praeporo – O_B
- 10
ex debita – popr. wyd.; miał ex debita – O_A; miał ex edita – O_B
- 18
gdy – O_A; bo – O_B (war.)
weselu – za: O_B; wesela – O_A
wszystka – O_A; wszystkę – O_B
samych – O_A; samym – O_B
- 20
Tam – O_A; Ta – O_B
on-<ego> – popr. wyd.; onych – O_A; onej – O_B
zastawiała – O_A; zasłoniła – O_B (war.)
- 21
wolał-<y> – popr. wyd.; wolał – O_A; wolałby – O_B
i ostatniego syna śmierć – za: O_B; z ostatniego syna śmierci – O_A
- 23
spectaculo – za: O_B; w O_A brak
stupent – za: O_B; stupunt – O_A
- 25
i powinno – O_A; powinno – O_B
- 26
memor – za: O_B; maeror – O_A
- 28
dachem – za: O_B [dachem poprawione na: dachem]; duchem – O_A
domu <t>ym – popr. wyd.; domu swym – O_A, O_B
- 29
wszystkie smętki – za: O_B; wszystkimi – O_A
- 30
chcąc – O_A; w O_B brak
- 32
z sławnej – O_A; sławnej – O_B
Książętami – popr. wyd.; z Książętami – O_A, O_B
- 35
i Książęciu – O_A; Książęciu – O_B (war.)
Szumiński – O_A; Sumieński – O_B
krewnym <się być pokazał> – popr. wyd.; krewnym – O_A, O_B [por. (III 29):
jako się nie tylko dzielnym hetmanem, ale i nieustraszonym mężem, i nieprzetruwanym w głodzie, niespaniu, w pracy żołnierzem być pokazał]
- 37
zawsze – za: O_B; acz zawsze – O_A

XXVI. [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Bonifacego Mniszcha, starosty lwowskiego; Lwów, 24 I 1645]

Mowa... na pogrzebie... Stanisława Bonifacyjusza Mniszka...

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali jednym rękopiśmiennym przekazem mowy. Przekaz ten został przyjęty za podstawę niniejszego wydania:

O_B: BOss 3567 II, k. 206r-207r, [tytuł:] „Mowa JmP Jakuba Sobieskiego wdę Ziem Ruskich na Pogrzebie JmP Stanisława Bonifacyusa Mniszka starosty Lwowskiego. 1645 24 January: dziekował gościom we Lwowie.”

APARAT KRYTYCZNY

3

wielka strata – popr. wyd.; *wielka strata wielka strata* – rkps [dittografia na k. 206r i 206v, jednak nie jest to wydzielony graficznie kustosz]

9

wiel<c>y – popr. wyd.; *wiely* – rkps

17

<po> przeszłym – popr. wyd.; *przeszłym* – rkps
sądecki – popr. wyd.; *sądeckiego* – rkps [*sandeckiego*]

19

Constan<s> – popr. wyd.; *Constantia* – rkps
Pań<stw>u – popr. wyd.; *Panu* – rkps

XXVII. [Kondolencja od króla Władysława IV Wazy na pogrzebie Stanisława Koniecpolskiego, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego; Brody, 30 IV 1646]

...na pogrzebie... Stanisława Koniecpolskiego... mowa..., na którym był posłem... od K[róla]... z kondolencją

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali jednym rękopiśmiennym przekazem mowy. Przekaz ten został przyjęty za podstawę niniejszego wydania:

O_B: BOss 3567 II, k. 207r-208v, [tytuł:] „Anno Dni 1646 ultima April{.} w Brodziech na Pogrzebie sławney pamieci Nieboszczyka Jm P Stani[ława Koniecpolskiego Kasztellana Krak: H. Kor: wielkiego Mowa Jm P Jakuba Sobieskie^o Kasztel: takze Krakow: na ktorym byl Poslem Je^oM od KJMsc' z Condolentią.”

APARAT KRYTYCZNY

9

<z> północnych – popr. wyd.; *północnych* – rkps

17

że<ś> – popr. wyd.; *że* – rkps

OBJAŚNIENIA

W „Objaśnieniach”, o ile nie zaznaczono inaczej, przekładów z języka łacińskiego dokonała Barbara Milewska-Ważbińska.

Jakub Sobieski h. Janina (5 V 1591 – 13 VI 1646), syn Marka, chorążego nadwornego koronnego, i jego pierwszej żony, Jadwigi ze Snopkowskich. Po drugim małżeństwie ojca (1600) pozostawał także pod opieką macochy – Katarzyny z Tęczyńskich, z którą łączyły go do końca życia dobre relacje.

Uczył się w Akademii Zamojskiej pod opieką poety Szymona Szymonowicza, od 8 I 1604 r. studiował w Akademii Krakowskiej, skąd jeszcze prawdopodobnie wrócił na krótko do Zamościa. W latach 1607-1613 odbył podróż edukacyjną po Europie: w Paryżu był prywatnym uczniem Isaaka Casaubona, studiował w Collège Royal, odwiedził Anglię, zwiedził Niderlandy, zachodnie Niemcy, Hiszpanię, Portugalię, południową Francję i Sabaudię, na dłużej zatrzymał się w Italii.

Po powrocie od razu rozpoczął działalność publiczną i został dworzaniem królewicza Władysława. W 1615 r. po raz pierwszy wziął udział jako poseł w obradach sejmu, by z latami stać się jednym z najważniejszych polityków parlamentarnych: sprawował funkcję marszałka izby poselskiej podczas sejmów w latach 1623, 1626, 1628 i w czasie elekcji w roku 1632. Jako komisarz Rzeczypospolitej wziął udział w wyprawie królewicza Władysława na Moskwę w roku 1618 (wystawił chorągiew husarską i został ranny podczas szturm) oraz współtworzył ugodę potwierdzoną podpisaniem rozejmu w Dywilinie (11 XII 1618). Wziął udział w wojnie z Turcją, walczył w obozie pod Chocimiem i jako komisarz Rzeczypospolitej prowadził rokowania zakończone podpisaniem rozejmu (9 X 1621). U boku hetmana Stanisława Koniecpolskiego w roku 1625 uczestniczył w walkach z Kozakami, a w 1634 w odparciu najazdu Abazy Mehmeda paszy. Uczestniczył także w rokowaniach ze Szwecją w Altmarku (Starym Targu) w roku 1629 i Stumhsdorfie (Sztumskiej Wsi) w 1635. Stale dokumentował swą działalność, tworząc

liczne relacje (diariusze z wypraw wojennych, rokowań, sejmów, podróży, zob. „Wprowadzenie do lektury”, s. 12).

Pierwszym urzędem, jaki otrzymał za zasługi, było starostwo krasnostawskie (1624), następnie został krajczym koronnym (1628) i podczaszym (1636), by z kolei wejść do senatu jako wojewoda belski (1638), potem wojewoda ruski (1641) i wreszcie na kilka miesięcy przed śmiercią kasztelan krakowski (1646).

Sobieski żonaty był dwukrotnie: z Marianną z Wiśniowieckich, córką Konstantego (I II 1620 – II 1624), z którą nie pozostawił żyjącego potomstwa, i z Teofilą Zofią Daniłowiczówną (córką Jana i Zofii z Żółkiewskich, od 16 V 1627) – spośród ośmiorga ich dzieci przeżyło dwu synów: Marek i Jan (przyszły król) oraz dwie córki: Katarzyna i Anna.

Sobieski przez własną gospodarność i udane koligacje zgromadził znaczny majątek, w tym dobra po Żółkiewskich. Ufundował kościoły parafialne w Złoczowie, Zborowie, Jezierniej, Pomorzanach oraz wspólnie z drugą żoną klasztor i kościół karmelitanek bosych we Lwowie. Wystawił swą siedzibę rodową w Błudowie na Podolu, restaurował zamek w Złoczowie, potem umocnił Żółkiew, gdzie rezydował. Tam też zmarł 13 VI 1646 r., powróciwszy już chorym z Warszawy po spięciu z królem Władysławem IV (kasztelan sprzeciwił się królewskim planom wojny z Turcją). Spoczywa w kolegiacie św. Wawrzyńca w Żółkwi. Do dziś zachował się tam późniejszy nagrobek (1693/1694), wzniesiony przez syna – Jana III.

I. [Dziękowanie na pogrzebie Andrzeja Boboli, podkomorzego koronnego; Warszawa, po 27 XI 1616]

Mowa do gości na pogrzebie... podkomorzego koronnego

Tytuł: *Pana podkomorzego koronnego* – Andrzej Bobola h. Leliwa (1540 – 27 XI 1616), syn Krzysztofa Boboli i Elżbiety z Wielopolskich; w młodości dworzanin magnacki, potem królewski, następnie burgrabia krakowski (od 1595) i sekretarz Zygmunta III Wazy (od 1599). Otrzymał starostwa pilzneńskie, dybrowskie, gniewkowskie i barcickie, a także pod koniec życia podkomorstwo wielkie koronne (1609). Dawał dowody gorliwości katolickiej, był silnie związany z jezuitami, przyjaźnił się z Piotrem Skargą. Zmarł w stanie bezzennym, pochowany w warszawskim kościele oo. Jezuitów NMP Łaskawej, którego był współfundatorem. Zob. *PSB*, t. 2, s. 153-155; także: Sitkowa, „*Na połów dusz ludzkich*”, s. 106-112; także: Barłowska, *Wizerunk*, s. 18-24.

1

Nie dziw... że człowiek umiera, bo też nie dziw, że się rodzi – por. przysłowie: „Každy, co się rodzi, umrzeć musi” (NKPP, „Rodzić” 17b).

2

co się tu pocznie, skończyć się ma – por. Rdz 3,19 (Wulgata): *in sudore vultus tui vesceris pane, donec revertaris in terram, de qua sumptus es, quia pulvis es et in pulverem reverteris*; (Wujek) „W pocie oblicza twego będziesz pożywał chleba, aż się wrócisz do ziemi, z którejeś wzięty: boś jest proch i w proch się

obrócisz”. Por. także słynny wers greckiego poety i filozofa Ksenofanesa z Kolofonu (ok. 570-475 p.n.e.) (XENOPH., frg. 23): ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ ([*ek gaies gar pánta kai eis gēn pánta teleutái*]; ‘wszystko bowiem z ziemi [pochodzi] i wszystko kończy się w ziemi’). Zob także: II 1. 4, V 20, VI 15. 31. 34, VII 13, XII 7, XVIII 38, XIX 6, XXI 6.

prochu i gliny ziemia dobytkiem być musi – sens: jedynie ziemia jest zdobyczą człowieka (tj. prochu i gliny, zob. obj. powyżej).

3

w tej życia naszego komedyjej – popularny motyw „komedii życia” znany z PETRON. 80,9:

*grex agit in scaena mimum: pater ille vocatur,
filius hic, nomen divitis ille tenet.
mox ubi ridendas inclusit pagina partes,
vera redit facies, assimilata perit.*

Życie to scena, na której ten rolę ojczulka odgrywa,
tamten – synalka, zaś inny pod władcy się maską ukrywa.
Lecz gdy się skończy komedia i każdy oblicze obnaży,
ujrzysz dokładnie, co każdy z nich ma wypisane na twarzy.
(przekład L. Wysocki)

Por. np. KOCHANOWSKI, *Fraszki* I 3. Zob. niżej, XII 1-4. Nawiązanie do wywodzącego się ze starożytności toposu *theatrum mundi*, za którego wynalazcę uchodzi Platon (PLAT.*Leg.* 644d-645a; *Phil.* 50b).

„*theatra*” *widywać* – mamy tu prawdopodobnie do czynienia z nieuświędomionym pleonazmem, bowiem łacińskie słowo *theatrum* wywodzi się od greckiego θέατρον [*théatron*], a ten z kolei rzeczownik od czasownika θεάομαι [*theáomai*] – ‘patrzę, oglądam’.

4

Barwać ... szpetna – strój żalobny.

zacząć łacno, prowadzić dobrze trudno, a skończyć najtrudniej – przysłowie: „Łatwiej zacząć niż skończyć” (NKPP, „Zacząć” 16a).

6

własne dziecię – niczym dziecko.

się ... otrzyma – sens: utrzyma się prosto, na nogach.

7

w swym stanie ma co z sobą czynić – sens: wie, jak zachowywać się we właściwym dla siebie położeniu, okolicznościach, okresie życia.

8

małą się też rzeczą kontentuje, co mało ma – por. przysłowie: „Mało się nie sprzykrzy” (NKPP, „Mało” 12).

kontentuje ... ma – zmiana podmiotu: nie jest nim ‘ubóstwo’ z początku zdania, lecz człowiek idący przez życie.

9

jako wianki wił – tj. bez trudności, bez kłopotu, łatwo (NKPP, „Wianek” 4).

10

Otworzyć jedno do serca okienko – nawiązanie do antycznej opowieści znanej z bajki Ezopa: grecki bóg szyderstwa Momos, rozsądając, który z bogów: Atena, Zeus czy Prometeusz wykonał najlepsze dzieło, zarzucił Prometeuszowi, że stworzonemu przez niego człowiekowi brakuje okna do serca, które pozwalałoby zobaczyć, co się w nim naprawdę kryje. Zob. AESOP.*Fab.* 102.; por. przysłowie: „Oby była do serca człowieczego szyba” (NKPP, „Serce” 50).

12

wysoko siedzą ... nisko spaść muszą – por. przysłowie: „Kto wysoko lata, ten nisko upada” (NKPP, „Wysoko” 3) i podobne frazy biblijne, np.: Iz 2,12; 26,5; Jr 49,16; Ab 1,3.

14

cudze kłopoty, ciężary, prace na ramionach swych dźwigać – por. Ga 6,2 (Wujek): „Jeden drugiego brzemiona noście, a tak wypełnicie zakon Chrystusów”.

za pasy chodzić – tj. mocować się; zob. przysłowie: „Za pasy z kim chodzić” (NKPP, „Pas” 9a).

15

od inwidyjey chcieć się zaś uchylić tak się zda podobno, jakoby człowiek od własnego swego cienia uchronić się chciał – spopularyzowana w różnych brzmieniach jako zwrot przysłowiowy myśl zawarta w anonimowej *Retyryce do Herenniusza* (RHET.HEREN. 4,36): *O virtutis comes, invidia, quae bonos sequeris plerumque atque adeo insectaris* („O, zawiści, towarzyszu cnoty, co zazwyczaj idziesz w ślad za przyzwoitymi ludźmi, a wręcz ich przesładujesz”; przekład T. Sapota, I. Słomak). Por. też np.: SEN.MI.*Epist.* 87,34; ERASMUS, *Adagia* 3.1.1: „Herculei labores” (‘prace Herkulesa’); KOCHANOWSKI, *Pieśni* II 12,3-4: „Jako cień nieodstępny ciała nąszląduje, / Tak za cnotą w tęż tropy zazdrość postępuje”. Por. podobne zwroty także niżej, XII 17, XXII 8.

19

koszulę do trumny – mowa o tzw. koszuli śmiertelnej (długa, płócienna, bez ozdób), w której dawniej chowano zmarłych.

21

dobrze żył, bo świętobliwie umarł, świętobliwie umarł, bo dobrze żył – por. AUG.*Discipl.Christ.* 12,13 (fraza trzykrotnie powtórzona): *Certe non potest male mori, qui bene vixerit* („Z pewnością nie może źle umrzeć ten, kto dobrze żył” [PL 40,676]). Por. przysłowie: „Wielkie szczęście w tej tryncie winno się zawierać: dobrze się rodzić, dobrze żyć, dobrze umierać” (NKPP, „Szczęście” 122) oraz paremię łacińską: *Qualis vita, finis ita* (Walther 23.252). Myśl tę Sobieski wykorzystał nie jeden raz: por. VII 24, XVII 10, XIX 37 (w nieco innym brzmieniu).

22

trzech królów polskich – mowa o: Zygmuncie II Augustie (1520-1572, panował od 1548, formalnie koronowany w 1520), Stefanie I Batorym (1533-1586, panował w latach 1576-1586) i Zygmuncie III Wazie (1566-1632, królu polskim w latach 1587-1632 oraz królu Szwecji w latach 1592-1599, zachował tytuł do śmierci w 1632). Faktycznie Bobola był również dworzaniem króla Henryka III Walezego (1551-1589, króla polskiego w latach 1573-1574).

24

na ... zabawnym urzędzie – tj. na urzędzie nakładającym liczne obowiązki i zabierającym czas.

do jakiego się dostał, mieszkanie sobie budował – tj. dostał się do nieba, o co się starał całym swym pobożnym życiem. Por. J 14,2 (Wujek): „W domu Ojca mego jest mieszkania wiele”.

25

z podziwieniem przykład – przykład wzbudzający podziw.

26

i samemu Jego K[rólewskiej] M[os]ci Panu naszemu M[ilos]ciwemu – mowa o Zygmuncie III Wazie, którego zaufanym był Andrzej Bobola.

pięknie z nim było – por. VI 15.

w komorze – Bobola był podkomorzym, czyli urzędnikiem zajmującym się zarządzaniem dworem (przestrzeganiem porządku, kierowaniem służbą pokojową), dzięki czemu miał stały bezpośredni dostęp do króla.

27

jako się gotował – kolejna aluzja do pobożności zmarłego; por. BEMBUS, *Wizerunk*, s. 91:

Tak tedy żyjąc na dworze królewskim, ustawicznie się do śmierci gotował więcej niż przez lat trzydzieści, Pana i Stworzyciela swego o to prosząc, aby z ochotą umarł, co i otrzymał, bo zachorawszy, tak był rezolut na rozstanie się z tym mizernym światem i żywotem, iż nioczym, jeno o śmierci ani mówić, ani słyszeć nie chciał, za złe mając tym, którzy go nawiedzając, żywota mu dłuższego od Pana Boga życzyli.

28

doczekawszy się nie onej zgrzybiałej albo tęskliwej więc starości – Andrzej Bobola zmarł w wieku 76 lat. Sobieski sugeruje w tym miejscu, iż zachował siły i żywotność.

zgaśł w oczach – tj. umarł, por. przysłowie: „Zgaśł jak świeca” (NKPP, „Gasnąć” 2a).

29

Bogu – ducha, dług oddał przyrodzeniu – por. Mdr 15,8 (Wujek): „wraca się w to, skąd wzięty jest, gdy od niego będą się upominać długi dusze, którą miał” oraz przysłowie: „Wypłacić dług naturze” (NKPP, „Natura” 14), zob. także II 12, XXVI 11.

31

Ichm[os]ć Panowie powinni z Ichm[os]ciami Pany egzekutorami – tj. krewni z wykonawcami testamentu. Wydawcom nie udało się ustalić ich nazwisk. Wiadomo (*Katalog zabytków sztuki w Polsce. Miasto Warszawa*, s. 229-230), że spadkobiercą (lub jednym ze spadkobierców) był bratanek – Wojciech Bobola.

32

ostatni padnie dekret – sens: dokona się wyrok Boski. Por. Syr 41,3 (Wujek 41,5): „Nie lękaj się sądu śmierci! [...] ten sąd od Pana wszelkiemu ciału”.

ostatnią ... godzinę – por. przysłowie: „Ostatnia godzina wybiła” (NKPP, „Godzina” 16).

II. [Dziękowanie na pogrzebie N. Dłoty; ok. 1620]

Na pogrzebie... Dłota dziękuje... Sobieski...

Tytuł: *P[ana] Dłota* – niejaki Dłoto, najprawdopodobniej h. Syrokomla, to postać bliżej nieznaną. Jedynym rozpoznany źródłem wiadomości o nim jest oracja Sobieskiego. Założycielem rodu Dłotów był najpewniej Jan Dłoto (przed 1379 [?] – po 1420), właściciel wsi Słupie w ziemi lubelskiej. Rodzina dość zamożna w XV i XVI w., podupadła na przełomie XVI i XVII stulecia. W zasadzie brak informacji o Dłotach w wieku XVII, poza krótkimi notatkami z wizytacji parafii w Modliborzycach, z których wynika, że w 1592 r. dziedzicami Słupi Dłotowej byli niejacy Dorota i Krzysztof Dłotowie, w 1620 zaś Krzysztof już nie żył. W jakiej relacji zmarły Dłoto pozostawał ze wzmiankowanymi – nie wiadomo. Według notki na marginesie rkps BKUL 3250 Dłoto miał zginąć w Warszawie (k. 89r: „który w Warszawie zabity”). Zob. Bazylak, *Zarys historii parafii Modliborzycy*, s. 17-30; Szulc, *Modliborzycy*, s. 100-215; rkps Archiwum Kurii Krakowskiej, sygn. 6 (wizytacja z 1617 r.).

województwo lubelskie – Jakub Sobieski jako syn Marka, wojewody lubelskiego (w latach 1599-1605), był określany tak do momentu otrzymania pierwszego urzędu, tj. nadania mu w styczniu 1624 r. starostwa trembowelskiego.

1

omnium terribilium terribilissima – por. ARIST.EN 3,6,6 (1115a): φοβερώτατον δ' ὁ θάνατος [*foberótaton d' ho thánatos*] – *Mors autem maxime omnium est terribile* [1561, t. II: 636,34-35] („Najstraszniejszą zaś rzeczą jest śmierć”; przekład D. Gromska); CIC.*Parad.stoic.* 2,18: *Mors terribilis* („Śmierć straszna”; przekład W. Kornatowski).

że człowiekowi ostatnim jest kresem – por. HOR.*Epist.* 1,16,79: *Mors ultima linea rerum est* („Śmierć kresem ostatnim wszystkiego”; przekład A. Lam). Por. IV 17, XIII 2, XV 1, XXII 1.

z człowieka proch – por. wyżej, obj. do I 2, także: II 1. 4, IV 2, V 20, VI 15. 31. 34, VII 13, XII 7, XVIII 38, XIX 6, XXI 6.

4

co Pan, a podnózek – por. Mt 5,35 (Wujek): „abowiem jest [tj. człowiek] podnóżkiem nóg jego”.

co Bóg, a proch – por. wyżej, obj. do I 2, także: II 1, IV 2, V 20, VI 15. 31. 34, VII 13, XII 7, XVIII 38, XIX 6, XXI 6.

5

Na takowych wszystkich wiek nasz zasiadł akciech – sens: z takich wydarzeń (tj. pogrzebów, które odbywają się jeden za drugim) składa się całe nasze życie / na takich zdarzeniach upływa całe nasze życie.

7

krótkie a błędne pielgrzymstwo – życie jako droga to topos; por. np. Koh 7,1 (Wujek): „w żywocie jego w liczbie dniów pielgrzymowania jego i w czasie, który jak cień przemija”, także: 1Krn 29,15; Ps 119(118),19; Koh 7,1; Hbr 11,13; SEN.MI.*Consol.Polyb.* 11,2: *tota vita nihil aliud quam ad mortem iter est* („całe życie nie było niczym innym niż wędrówką do śmierci”; przekład L. Joachimowicz); ERASMUS, *Adagia* 4.10.74: „Vita hominis peregrinatio” (życie człowieka jest wędrówką).

10/11

Co na ostatek ten świat? Jedno gospoda – topos wywodzący się z myśli starożytnej; por. np. CIC.*Cato* 23,84: *ex vita ita discedo tamquam ex hospitio, non tamquam domo: commorandi enim natura devorsorium nobis, non habitandi dedit* („A z życia odchodzę jak z gospody, nie jak z własnego domu. Bo przecież natura udzieliła nam tutaj miejsca na krótki pobyt, a nie na stałe mieszkanie”; przekład Z. Cierniakowa); SEN.MI.*Marc.consol.* 21,1; KOCHANOWSKI, *Fragmenta, Pieśń IV*, w. 10: „Wszyscy w niepewnej gospodzie mieszkamy”. Ten świat nie jest nasz dom, ale jest gospoda” (NKPP, „Świat” 105). Por. niżej, XXIV 10.

12

A natura jako pewny „creditor” ... dług od nas wyciąga – zob. wyżej, obj. do I 21.

14

ostatniemu dekretowi – por. wyżej, obj. do I 32.

16

wyprawivszy się pod Smoleńsk – najprawdopodobniej chodzi o oblężenie Smoleńska trwające od 29 IX 1609 do 13 VI 1611, w czasie wyprawy na Moskwę pod wodzą samego Zygmunta III.

17

w niewoli – ponieważ nie udało się zidentyfikować osoby zmarłego, nie wiemy też nic o okolicznościach, w jakich dostał się do niewoli moskiewskiej.

wiarę swą panu i ojczyźnie oświadczył – dowiódł wierności królowi Zygmuntovi III Wazie (20 VI 1566 – 30 IV 1632; król polski w latach 1587-1632) i Rzeczypospolitej.

18

Stamtąd wyzwolony – rokowania dotyczące wymiany jeńców toczyły się już od września 1613 r., kiedy to przybył moskiewski goniec – Denis Oładin, ostatecznie jednak postanowienia w tej sprawie zapadły dopiero w momencie podpisania rozejmu w Dywilinie (11 XII 1618). Do wymiany jeńców tylko

w niewielkim zakresie doszło jesienią 1620 r. Niewykluczone, że w ten sposób mógł się z moskiewskiej niewoli wydostać także Dłoto.

podeszłej w leciech matki – osoba niezidentyfikowana.

jako go pierwsze szczęście z większych niebezpieczeństw wybawiło – jak dowodzą zachowane relacje z niewoli moskiewskiej z czasów dymitriad (np. Stanisława Niemojewskiego, Abrahama Rożniatowskiego), więźniowie mieli uzasadnione obawy o swoje życie, a uwięzieniu często towarzyszył głód, niedostatek i związane z tym choroby (NIEMOJEWSKI, *Diariusz*, s. 215; ROŻNIATOWSKI, *Diariusz*, s. 85).

19

się tu ... na niedojrzałą młodość wzdrygać – tj. obawiać się przedwczesnej śmierci, śmierci w wieku niedojrzałym.

iniquam fatorum sortem – por. np. także: SEN.MI. *Tranquil.anim.* 10,6: *sors iniqua* („złowrogi los”; przekład L. Joachimowicz).

III. [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego; Żółkiew, 16 II 1621]

Dziękowanie na pogrzebie... Żółkiewskiego...

Tytuł: *Pana Żółkiewskiego, kanclerza i hetmana koronnego* – Stanisław Żółkiewski h. Lubicz (1547-1620), syn wojewody ruskiego, Stanisława Żółkiewskiego (†1588), i Zofii Lipskiej z Goraja h. Korczak. Był kolejno: hetmanem polnym koronnym (1588-1618), kasztelanem lwowskim (1590-1608), wojewodą kijowskim (1618-1620) oraz jednocześnie hetmanem wielkim koronnym i kanclerzem wielkim koronnym (1618-1620). Żonaty od 1589 r. z Reginą z Herburtów (zob. mowa VII), miał z nią troje dzieci: córki Zofię (od ok. 1610 r. żonę Jana Daniłowicza, przyszłego wojewody ruskiego, zob. mowa XVII, tyt.) i Katarzynę (od 1615 r. żonę Stanisława Koniecpolskiego, przyszłego hetmana wielkiego koronnego i kasztelana krakowskiego) oraz syna – Jana (zob. mowa V). Zob. Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski*.

2

ciągną przykłady – por. przysłowie: *verba docent, exempla trahunt* (słowa uczą, przykłady pociągają); zob. Walther 33.057c.

wysokie cnoty wciąż nieba sięgają – zob. HOR. *Carm.* 3,2,21-22: *virtus recludens inmeritis mori / caelum negata temptat iter via* („męstwo przed nieśmiertelną otwiera zasługą / niebo i szuka drogi przez ogół ganionę”; przekład A. Lam); PROP. 4,11,101; CIC. *Rep.* 6,16.

3

jako hetmanom swym „publico luctu” rocznice czynili – w starożytnym Rzymie coroczną formą upamiętnienia zmarłych były tzw. *Parentalia/dies Parentales*, odbywające się 13-21 II, ich ostatni dzień – *Feralia* był zarezerwowany dla obchodów publicznych.

gdy ich chowali ... za jedną się trumną cisnęli – pochód pogrzebowy (*pompa funebris*) towarzyszący ciału zmarłego ułożonemu na specjalnym łożu

niesionym na lektyce lub wieszonym na wozie, poprzedzany przez muzyków i płaczkę (zob. niżej, obj. do XII 19), za ciałem postępowali w odpowiednich szatach żałobnicy. Dla zasłużonych obywateli urządzano pogrzeb uroczysty, w którym brali udział aktorzy symbolizujący przodków zmarłego, ubrani w ich woskowe maski (*imagines*) oraz, jeśli zmarły sprawował jakiś urząd, liktorzy z różgami skierowanymi ku ziemi, zatrzymywano się na Forum Romanum, gdzie wygłaszana była mowa pogrzebowa. Szczególnie uroczyste pogrzeby gromadziły tłumy, np. poruszenie ludu wywołała śmierć Cezara (zob. np. Suet. *Iul.* 84-85).

4

zdrowie polozył – sens: oddał życie.

Hectora flemus – SEN. *MI. Troad.* 98 („płacemy po Hektorze”; przekład I. Słomak, T. Sapota). Hektor, syn Priama, był najdzielniejszym z walczących w obronie ojczyzny Trojan.

5

w pieszczocie i gnuśności – wśród zajęć niezwiązanych z rzemiosłem rycerskim, delikatnych, i w lenistwie.

6

nic w ustach ... nie miewali – sens: o niczym innym nie mówili.

7

Satis Hector habet – SEN. *MI. Troad.* 132(131b); „Hektorowi wystarczy” (przekład I. Słomak, T. Sapota).

8

na tak sławnym ... hetmanów lożu – tj. na polu bitwy. Podobny obraz niżej: IV 70, VII 25, także: IV 68, XIX 51.

9

Mało na tym długo i szczęśliwie żyć, ale cnotą i niepośledniemi zabawy czasy swoje mierzyć – to najprzedniejsze szczęście – topos utrwalony w pismach Seneki; por. np. SEN. *MI. Epist.* 49,10: *Doce, non esse positum bonum vitae in spatio eius, sed in usu: posse fieri, imo saepe fieri, ut qui diu vixit, parum vixerit* („Poucz, że piękno życia nie zależy od jego długości, ale od sposobu wykorzystania, iż może się zdarzyć, bardzo często może się zdarzyć, że kto żył długo, przeżył mało”; przekład W. Kornatowski).

10

dni wieku swego – dni swojego życia.

sudore et sanguine – wyrażenie dość popularne; zob. np.: CIC. *Agr.* 2,16,4; SEN. *MI. Epist.* 67,13; VAL. *MAX.* 7,6,1,43; STAT. *Theb.* 8,712; PLIN. *MI. Epist.* 2,7,1.

inszą coraz wszystką robotą – szyk przestawny: wszystką robotą coraz [to] inszą.

doma ojczyzny usługami – w kraju pracami dla ojczyzny.

za ścianą Rzeczypospolitej ekspedycjami – wyprawami wojennymi poza granice państwa.

11

najbardziej ją horowawszy – sens: obciążając ją (tj. głowę) największą, najbardziej intensywną pracą.

12

młodość swoją, którą nieco w cudzej ziemi na ćwiczeniu i naukach przepędziwszy – Stanisław Żółkiewski nigdy nie studiował ani w Rzeczypospolitej, ani poza jej granicami, uczył się tylko w lwowskiej szkole katedralnej, a jego jedyna podróż zagraniczna (1573-1574) związana była z udziałem w orszaku Jana Zamoyskiego w poselstwie do Paryża po wyborze Henryka Walezego na króla Polski. W drodze powrotnej odłączył się od poselstwa i udał się do Wiednia, gdzie spędził kilka tygodni na dworze cesarskim (mogło się to wiązać z jakąś tajną misją dyplomatyczną).

udał się na dwór [świętej] pamięci króla Stefana – Żółkiewski był sekretarzem króla Stefana I Batorego; por. niżej, III 14.

13

principibus placuisse viris – HOR.*Epist.* 1,17,35: *principibus placuisse viris non ultima laus est* („możnych uznanie zdobyć nie ostatnią chwałą”; przekład A. Lam).

dwiema ... ludziom – dwu osobom, l. podwójna.

roztropnemu królowi ... i urzędnikowi jego ... Panu Zamoyskiemu – królowi Stefanowi Batoremu oraz kanclerzowi i hetmanowi wielkiemu koronnemu (11 VIII 1581 – 3 VI 1605) Janowi Zamoyskiemu h. Jelita (1542-1605).

14

w moskiewskich ekspedycjach zażywał go do różnych posług – np. w czasie wojny z Moskwą (1579-1582): Żółkiewski posłował do króla Stefana Batorego od Jana Zamoyskiego spod Wieliza (dziś miasto w Rosji, w obwodzie smoleńskim) z wiadomością o zdobyciu miasta; w czasie rokowań z Moskwą zakończonych rozejmem w Jamie Zapolskim (6 I 1582) odegrał znaczącą rolę, będąc łącznikiem między hetmanem Zamoyskim a posłami; na polecenie hetmana odbierał z rąk moskiewskich Dorpat (24 II 1582).

15

dziś panujący Król – Zygmunt III Waza (20 VI 1566 – 30 IV 1632), król polski w latach 1587-1632 i król Szwecji 1592-1599 (tytuł zachował do śmierci).

16

krewny ... w potrzebie byczyńskiej bojnicy rozlał – Żółkiewski w bitwie pod Bieczyną (24 I 1588) między wojskami arcyksięcia Maksymiliana Habsburga (1558-1620) i jego zwolenników a armią stronników Zygmunta III Wazy dowodzoną przez Jana Zamoyskiego odznaczył się w walce – zdobywając chorągiew z czarnym orłem cesarskim, został ciężko ranny w nogę.

18

Dana mu polna bulawa – 7 XI 1588 r. Żółkiewski został nominowany na hetmana polnego koronnego (*Urzednicy centralni i nadworni Polski*, poz. 145, s. 46).

20

cecoraska, multańska, inflancka ekspedycje – po interwencji w Mołdawii Zamoyski i Żółkiewski dali odpór wojskom tatarsko-tureckim w obozie pod Cecorą, gdzie po częściowym zwycięstwie zawarto (28 X 1595) z Gazi Geregjem II układ, na mocy którego Turcja zgodziła się uznać osadzonego w Mołdawii hospodara Jeremiego Mohyłę, potwierdzając tym samym jej zależność od Rzeczypospolitej. Po pobiciu i wygnaniu w 1600 r. Jeremiego Mohyły przez hospodara wołoskiego Michała Walecznego w następnym roku wojska Rzeczypospolitej pod wodzą Jana Zamoyskiego i Stanisława Żółkiewskiego podjęły kolejną interwencję w Mołdawii; hetmani pokonali ostatecznie Michała w bitwie pod Cepturą (14 X 1601), a po zajęciu Bukaresztu na tronie wołoskim został osadzony Szymon Mohyla. W tymże czasie, w 1600 r., wojska szwedzkie opanowały część Inflant, dochodząc do Dźwiny, i armia koronna wraz z armią litewską została zaangażowana na froncie północnym. Żółkiewski był praktycznie organizatorem wyprawy z udziałem króla Zygmunta III pod oblężoną przez Szwedów Rygę, z której 26/27 IX Szwedzi się wycofali na północ, a Żółkiewski podążył za nimi; 19 XII zdobył Wolmar (dziś: Valmiera na Łotwie), a po wznowieniu kampanii wiosną 1602 r. w czerwcu zdobył Rewel (dziś: Tallin w Estonii) i kolejne miasta, ale armia była wyczerpana, więc działania zakończono bez ostatecznego rozstrzygnięcia.

z regimentu jegoż samego – wskutek sprawowania przez niego władzy wojсковej, dowództwa.

21

*zniesione kozackie tabor*y – powstanie kozackie (1595-1596) zakończyło oblężenie przez wojska pod wodzą Żółkiewskiego kozackiego taboru nad rzeką Sułą, po czym Kozacy podpisali kapitulację (6 VI 1596); mimo zawartej umowy doszło do rzezi, której hetman nie zdołał zapobiec.

zacznej szlachty krwi nienasycony Nalewajko – Seweryn/Semen/Semerij Nalewajko/Naliwajko, kozacki hetman i przywódca powstania na Ukrainie (1595-1596), stracony w Warszawie w 1597 r.

22

tatarskie na Udrzyckich Polach liczyć mogiły – wzdłuż rzeki Udycz (lewy dopływ Bohu w pobliżu Kalnika) wiódł tzw. szlak udycki, będący odgałęzieniem „czarnego szlaku” – jednej z głównych dróg, którymi Tatarzy atakowali ziemie Rzeczypospolitej. Żółkiewski, dysponując około 10 000 żołnierzy, zaskoczył nad Udyczem nadciągającą Ordeł dobrudzką i białogrodzką pod wodzą Kantymira i doszczętnie ją rozgromił (28 I 1606).

23

Nie Kluszyńcy, nie Kluszyn, licha derewianka – tj. marna wioseczka Kluszyn (mówca stosuje tu pomniejszenie z wykorzystaniem dubitacji, co służy mu dalej na zasadzie kontrastu do powiększenia zwycięstwa Żółkiewskiego). Bitwa pod Kluszyнем (4 VII 1610) z niemal czterokrotnie przeważającą armią moskiewską uznawana jest za jedną z najznakomitszych polskich

wiktorii, a jej przebieg opisali m.in. sam hetman (ŻÓŁKIEWSKI, *Początek i progres wojny moskiewskiej*, s. 72-81) oraz bezpośredni uczestnik, Samuel Maskiewicz (*Pamiętniki Samuela i Bogusława Maskiewiczów*, s. 127-131).

cudzoziemskimi ognistemi wojskami – tj. wojskami zaciężnymi złożonymi z cudzoziemców i dysponującymi bronią palną. Historycy szacują, że po stronie moskiewskiej pod Kłuszynem walczyło około 5000 Szwedów, Francuzów, Niemców, Hiszpanów, Flamandczyków, Anglików i Szkotów; dowodził nimi szwedzki generał Jakub Pontusson De la Gardie.

24

czolem mu uderzyły – po zwycięstwie kłuszynskim Żółkiewski pociągnął na Moskwę. W międzyczasie (27 VII 1610) car Wasyl Szujski został obalony i kiedy wojska polskie stanęły pod Moskwą, rozpoczęły się rokowania, w wyniku których hetman podpisał (17 VIII 1610) układ m.in. uznający królewicza Władysława Wazę za cara Rosji.

trojem murem i trzema rzekoma obtoczona stolica – w diariuszu wyprawy królewicza Władysława czytamy (SOBIESKI, *Diariusz ekspedycyjnej moskiewskiej*, s. 78):

Leży w haniebnie srodze wielkiej równinie, lasów ani puszczy blisko kolo siebie nigdzie nie ma, tylko niski jałowiec. Okolo niej zewsząd, jako gwiazdy jakie monastery i cerkwie murowane świecą się. Pod nią trzy rzeki przednie idą: Moskwa, Jauza, Nieglinna. Oprócz derewiennego horodu, jako zwali, to jest nie murem, ale parkanem opasanego, który był barzo wielki i przeszłych wojen spalony, ma w sobie troje mury i trzy wielkie miasta: białe mury mięszce barzo, które pewnie na miłę dobrą *ambitum* ['obejście'] mają w sobie; drugi mur czerwony, tak zowią dla cegły, a w nim miasto Kitajgród; trzeci mur, w którym Krymgród jest, miasto kędy carowie mieszkają sami.

od dawnych zbiorów – w sensie czasowym: z tego powodu, że były dawno zbierane/gromadzone.

car moskiewski, szósty na świecie monarcha, z plemieniem swym wydany – po wkroczeniu Żółkiewskiego do Moskwy car Wasyl IV Szujski oraz jego dwaj bracia, Dymitr i Iwan, zostali polskimi więźniami.

przezeń „in theatro Reipublicae” w tykach J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci oddany – 29 X 1611 r. w Warszawie Żółkiewski odbył tryumfalny wjazd zakończony uroczystym oddaniem królowi jeńców „na teatrze Rzeczypospolitej”, czyli w obecności monarchy, senatorów i posłów, podczas sejmiku (zob. *Hold carów Szujskich*). Metafora teatru była stale odnoszona w oratorstwie do sejmiku, np.: „*in theatro orbis* tej zacnej Rzeczypospolitej” (1632), „*redivivum theatrum* Rzeczypospolitej” (1649), „*theatrum consiliorum*” (1667) (Barłowska, Jerzy Ossoliński, s. 73).

25

W zawierusze zaś przeszłej domowej – tj. w czasie rokoszu Zebrzydowskiego, zwanego też rokoszem sandomierskim (1606-1607), Żółkiewski, który

początkowo dążył do zachowania neutralności, wezwany po sejmie 1606 r. przez króla do Warszawy, poparł Zygmunta III. W bitwie z rokoszanami pod Guzowem (6 VII 1607) dowodził wojskami kwarcianymi i to atak prowadzonego przez niego lewego skrzydła zdecydował o królewskim zwycięstwie.

Parce civibus – Florus (2,13,51). Słowa przypisane Juliuszowi Cezarowi, który miał się tak zwrócić do Pompejusza po zwyciężeniu go pod Farsalos; por. także Swetoniusz (*Iul.* 75,2). Według Jana III Sobieskiego słowa te miał wypowiedzieć sam Żółkiewski podczas bitwy pod Guzowem (*Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, s. 3):

On z swym wojskiem, prowadząc prawe skrzydło, wsparł rokoszanów; których gdy niektórzy *prosequi* [‘ścigać’] i daleko się za nimi zaganiać życzyli, rzekł królowi: „Dosyć póty masz wiktoryjej, jesteś *securus* [‘pewny’] swych rzeczy, *parce civium sanguini* [‘oszczędzaj krew współobywateli’].”

26

z kasztelaniję lwowskiej – zob. wyżej, obj. do III, tyt.

pomknąwszy go na wyższy stółek województwa kijowskiego – sens: podniósłszy go do godności wojewody kijowskiego (zmiana urzędu następowała tylko drogą awansu do wyższej godności); zob. wyżej, obj. do III, tyt.

z bulawą wielką pieczęć wielką koronną – mowa o urządach hetmana wielkiego koronnego i kanclerza wielkiego koronnego; zob. wyżej, obj. do III, tyt.

27

za wolą Bożą, u którego w ręku serca są pomazańców i namiestników na ziemi Jego – Prz 21,1 (Wujek): „tak serce królewskie w ręce Pańskiej, kędy jedno chce, nachyli go.”

29

W tej ostatniej imprezyjej swojej – mowa o wyprawie na Mołdawię, w czasie której Żółkiewski zginął w bitwie pod Cecorą z 6 na 7 X 1620 r. (dokładną relację o ostatnich chwilach hetmana zdał w liście z 25 X 1620 do Wojciecha Miaskowskiego ocalały z pogromu Abraham Złotopolski, zob. Baliński, *Zgon Żółkiewskiego*, s. 331-333).

którychkolwiek dusze stamtąd wychodzą – mówca używa czasu teraźniejszego, prawdopodobnie odnosząc się w ten sposób do powracających z niewoli tatarsko-tureckiej.

30

cygnea voce – frazeologizm „łabędzi śpiew” na oznaczenie ostatniego przed śmiercią znaczącego słowa czy gestu (por. np. PLIN.MA.HN 10,32).

w liście swym do J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – „Dan z Baru do wojska wyjeżdżając dnia 26 VIII 1620” (ŻÓŁKIEWSKI, *Pisma*, s. 374-378 [„List do króla *in vim testamenti* [‘z mocą testamentu’] pisany”]).

aby był ... trupem swym drogę do ostatniej ojczyzny zguby pohańcom zawalił – może nawiązanie do ostatnich słów Żółkiewskiego skierowanych do syna

Jana, gdy ten podawał mu konia, by mógł wydostać się z pola bitwy pod Cecorą. Według świadectwa Jana III hetman miał wówczas powiedzieć: „Gdzie owce giną, tam powinien i pasterz, bo by się go spytano, gdzieś podział owce?” (*Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. I, cz. I, s. 4).

31

brzezi dniesrowe i góry już ojczyzny naszej – po opuszczeniu obozu pod Cecorą (29 IX 1620 r.) wojska polskie w obronnym taborze wycofywały się ku granicy, która biegła wzdłuż Dniestru, 6 X znajdowały się już tylko około półtorej mili od niej i wtedy tumult w obozie oraz kolejny atak wojsk tatarskich doprowadziły do klęski.

32

się na wszystkie niewczasy puszczał – tu: podejmował się wszystkich trudów.

33

Cecidit columen patriae, mora fatorum – SEN.MI.Troad. 124: *columen patriae, mora fatorum* („Filar ojczyźnie, zaporę losom”; przekład I. Słomak, T. Sapota) – o Hektorze, słowa lamentu chóru Trojanek. Por. także III 40.

34

Toć by ojczyźnie przynależało – sens: wypadaloby Ojczyźnie to uczynić / należałoby, aby Ojczyzna to uczyniła (tj. stawiała się na pogrzebie i podziękowała swemu obrońcy).

35

Jej M[ości] P[ani] kanclerzyna – Regina Żółkiewska z Herburtów, zob. mowa VII, tyt.

36

przez W[asz]m[ości]... w dom żalosny szlachecki sług swych wchodzić się nie zbrania – za pośrednictwem posła wygłaszającego kondolencję król symbolicznie bierze udział w uroczystościach pogrzebowych.

wojewodo kijowski – mowa o Tomaszu Zamoyskim h. Jelita, wojewodzie kijowskim (11 I 1619 – 11 VII lub 20 VII 1628), który pełnił tę funkcję do czasu awansu na podkanclerzego koronnego (11 VII lub 20 VII 1628). Zob. *Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego*, s. 67, poz. 401. Zob. niżej, XXI, tyt.

37

I Jej K[rólewskiej] M[ości] – Konstancji z Habsburgów (1588-1631; od 1605 r. królowa polska, drugiej żonie Zygmunta III Wazy.

M[iłos]ciwy Panie starosto skalski – najprawdopodobniej chodzi o Mikołaja Herburta h. własnego (†21 II 1639), starostę tłomackiego (od 1606), skalckiego (od 1620). Zob. *Urzędnicy podolski*, s. 203; por. mowa na pogrzebie Mikołaja Herburta (XXII).

uniżenie dziękuje – kanclerzyna Regina Żółkiewska.

dopomagać raczy J[ego] K[rólewskiej] M[ości] Panu naszemu w tym oświadczeniu ... łaski swej pańskiej – sens: dołącza swoje kondolencje do kondolencji króla.

38

potomstwa Jej K[rólewskiej] M[ości] – dzieci królowej Konstancji Habsburżanki i Zygmunta III: Jan Kazimierz, Jan Albert, Karol Ferdynand, Aleksander Karol i Anna Katarzyna Konstancja.

39

J[ego] M[ości] Ks[iądz] arcybiskup gnieźnieński – Wawrzyniec Gembicki h. Nałęcz, arcybiskup gnieźnieński (14 III 1616 – 10 II 1624).

Panie Herburcie – niezidentyfikowany członek rodu Herburtów h. własnego.

solu korzec zjadłszy – sens: doświadczywszy z kimś wiele, poznawszy kogoś dobrze (NKPP, „Sól” 25).

40

ojczyzny naszej filar – por. wyżej, III 33: *columen patriae*, także: V 20, IX 23, XI 2, XII 12. 16. 18, XVIII 17, XXI 12, XXII 3, XXVII 12.

41

podczaszy belski – mowa o Andrzeju Lipskim h. Grabie, synu Świętosława, bratanku kanclerza (podczaszy: I X 1605 – 20 II 1621). Zob. *Urzędnicy województwa belskiego i Ziemi Chełmskiej*, s. 44, poz. 153.

Księdzu kanclerzowi – Andrzejowi Lipskiemu h. Grabie, synowi Jana, biskupowi łuckiemu, kanclerzowi wielkiemu koronnemu (5 XII 1620 – 31 I 1625). Zob. *Urzędnicy centralni i nadworni Polski*, s. 56, poz. 218.

42

et spiritu consilii – por. Iz 11,2 (Wulgata): *et requiescet super eum spiritus Domini: spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiae et timoris Domini*; (Wujek) „I odpocznie na nim Duch Pański, duch mądrości i rozumu, duch rady i mocy, duch umiejętności i bogobojności”.

44

genius – tj. duch opiekuńczy człowieka, często identyfikowany z samym człowiekiem, „ja sam”. Wedle rzymskich wierzeń duch związany z każdym człowiekiem, miejscem (*genius loci*), społecznością, miastem itd., którego zadaniem było podtrzymywanie istnienia danej istoty, miejsca lub sprawy. W przypadku kobiet analogiczną do geniuszy rolę odgrywały Junony.

serce prorok – „Serce pewny prorok, a nigdy nie myli” (NKPP, „Serce” 82a).

w przyrodzonym afekcie – tj. w uczuciu wynikającym z natury, czyli więzów pokrewieństwa.

starosta rubieszowski – mowa o synu Stanisława, Janie Żółkiewskim, staroście hrubieszowskim (zob. niżej, obj. do V,tyt.).

ciężkim więzieniem ... strapiony – w chwili pogrzebu ojca Jan przebywał w niewoli tureckiej, por. V 14.16.

na placu poczciwości – tj. wśród okoliczności, podczas których dokonuje się prób charakteru i doskonali cnotę.

IV. [Dziękowanie na pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego; Ostróg, 16 XI 1622]

Mowa na pogrzebie sławnej pamięci... wojewody wileńskiego...

Tytuł: *Pana wojewody wileńskiego, hetmana W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego* – Jan Karol Chodkiewicz h. Gryf z mieczem (1560 lub 1561 – 24 IX 1621), syn Jana, marszałka wielkiego litewskiego i kasztelana wileńskiego, oraz Krystyny Zborowskiej. Był kolejno: starostą generalnym żmudzkiem (od 1599), hetmanem polnym litewskim (od 1600), hetmanem wielkim litewskim (od 1605) i wojewodą wileńskim (od 1616). Z pierwszą żoną, Zofią Mielecką, miał dwoje dzieci: Hieronima i Annę Scholastykę. Powtórnie ożenił się w roku 1620 z księżniczką Anną Alojzą Ostrogską (1600-1654), córką Aleksandra i Anny Zofii z Kostków. Zob. *PSB*, t. 3, s. 363-367; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 166, Antanavičius, *Jan Karol Chodkiewicz*, s. 29.

w *Ostroggu* – (właściwie: w Ostrogu) mieście położonym na Wołyniu u ujścia rzeki Wilii do Horynia, siedzibie książąt ruskich, potem książęcego rodu Ostrogskich. Chodkiewicz zmarł 24 IX 1621 r. w obozie chocimskim, w czasie tureckiego oblężenia. Jego ciało eksportowano do Kamieńca i 14 X złożono do grobu tymczasowego. Drugi pogrzeb odbył się w kościele parafialnym w Ostrogu, do którego szczątki męża przeniosła Anna Alojza z Ostrogskich Chodkiewiczowa, jednak badacze wskazują datę odmienną od podanej w tytule (16 XI 1622) – czerwiec 1622. Kolejne przeniesienie i trzeci pogrzeb nastąpiły w roku 1627 (szczątki złożono w nowej kaplicy ostrogskich jezuitów), następny w 1648 (w kościele jezuitów w Wołchowie), kolejny w 1654, po śmierci Anny (ponownie w kościele jezuitów w Ostrogu), a ostatni, szósty, w 1722 (ciała małżonków przeniesiono do nowego grobowca w tym samym kościele).

1

bez braku, bez czasu – bez wyboru/wyjątku, bez względu na czas/wiek/okoliczności, por. XIV 3, XIX 7.

odjąć się jej zaś niepodobna – sens: nie można się jej oprzeć / uniknąć jej.

baczeniu pod czas przeciwnych – sprzeciwiających się teraz rozsądkowi.

2

z majestatu w proch, od berła do bryły ziemi – por. wyżej, obj. do I 2, także: II 1, 4, V 20, VI 15, 31, 34, VII 13, XII 7, XVIII 38, XIX 6, XXI 6.

3

paść na łup robactwa brzydkiego – zob. niżej, obj. do XIX 9, także: XXIV 11, XXVI 6.

4

to z buławą, to z pieczęcią, to z laską, to z stolkiem senatorskim – buława to symbol hetmana, pieczęć – kanclerza, laska – marszałka.

5

których za żywota czasem chciwości tak szeroki świat maluczkim się zдал kącikiem – szyk przestawny: czasem chciwości, których za żywota...; sens: czasem

ich chciwości [tj. byli tak chciwi, że], kiedy żyli, ten szeroki świat wydawał się im za mały. Nawiązanie do anegdoty o Aleksandrze Macedońskim, który dowiedziawszy się od Anaksarchosa, ucznia Demokryta, o istnieniu nieskończonych światów, miał zapłakać, gdyż sam nie posiadał jeszcze nawet jednego zob. PLUT. *Tranquil. anim.* 4 (466 d-e).

to ich wszystko państwo – to cała ich dziedzina, nad którą mają władzę / nad którą panują.

7

często się nawet trafia, że się jakoś nie chce i najstarszemu od marnego kosturka, i najchorszemu od biednego łóżka – domyślnie: odejść / porzucić je.

10

w oczach ludzkich ma być dziwniejsza – sens: ma się ludziom wydawać godna podziwu/nadzwyczajna.

11

nihil perpetuum, pauca diuturna sunt – SEN. MI. *Consol. Polyb.* 1,1: „żaden twór nie jest wieczny, mało który jest długotrwały” (przekład L. Joachimowicz). Zob. „Nic wiecznego na świecie” (NKPP, „Świat” 46). Por. niżej, VI 1, XII 20, XVIII 4, podobna myśl także: XII 20, XVII 2.

12

To szczęście nasze dobrze ktoś szkła przyrównał – por. PUBLIL. *Sent.* 219: *Fortuna vitrea est, tum, cum splendet, frangitur* (‘Łos jest ze szkła / jest kruchy niczym szkło: wtedy, kiedy błyszczący, pęka / łamie się’).

13

Wielki on król – Filip II Macedoński (382-336 p.n.e.), król Macedonii (panował w latach: 359-336), ojciec Aleksandra zwanego Wielkim.

o sobie zwątpił – sens: zwątpił w siebie / stracił pewność co do swojej przyszłej pomyslności.

O, Fortuna, exiguo haec compensa incommodo – zob. PLUT. *Reg. apoph.* 25,3 (177c): „Gdy w ciągu jednego dnia doniesiono mu o wielu wspaniałych sukcesach, powiedział: «O Tyche, ześlij mi małe nieszczęście jako przeciwwagę dla tylu tak wielkich dobrodziejstw»”; przekład K. Jażdżewska); toż samo: *Cons. Apoll.* 105a-b.

14

Była przypowieść o cesarzach rzymskich... – por. HAA *Aurel.* 42: *Vides, quaeso, quam pauci sint principes boni, ut bene dictum sit a quodam mimico scurra Claudii huius temporibus in uno anulo bonos principes posse perscribi atque depingi* (‘Widzisz, proszę, jak niewiele jest dobrych cesarzy, tak że słusznie powiedział pewien mim-błazen z czasów tegoż Klaudiusza, iż [imiona] dobrych cesarzy można spisać i przedstawić na jednym pierścieniu’).

15

dobrze się jeszcze tych mniej znajduje – sens: znacznie mniej jest jeszcze tych, których by śmierć bez jakiej odmiany szczęścia zastać miała – sens: którzy by umarli, nie doznawszy wcześniej jakiegoś nieszczęścia.

16

Morere iam, Diagora, non enim caelum ascensurus es – CIC.*Tusc.* 1,111: „*morere Diagora*” inquit „*non enim in caelum ascensurus es*” („Umieraj, Diagorasie, bo do nieba nie wstąpisz”; przekład J. Śmigaj). Diagoras z Rodos (V w. p.n.e.), ze znakomitego rodu Eratydów, był pięścierzem, którego sukcesy stały się niemal legendarne. Cytat odnosi się do momentu, gdy po zwycięstwie swoich synów (również wybitnych zawodników) został przez nich obniesiony triumfalnie wokół stadionu wobec świadków wykrzykujących: „Umieraj już, Diagorasie...”

17

u wielkich hetmanów wielka nowina – sens: wielka nowość (coś niezwyklego) w przypadku znakomitych wodzów/dowódców.

18

Dostawało się na wielu miejscach pierzchać i wielkiemu Aleksandrowi – domyślamy się jedynie, że Sobieski mógł odwoływać się do następujących wydarzeń:

- 333 r. p.n.e.: początkowe niepowodzenie przy oblężeniu Tyru (ARRIAN.*Anab.* 2,18-21);
- 332: trudności podczas oblężenia Gazy, spotęgowane odniesieniem poważnej rany (2,26-27);
- 330: uszczerbek wizerunkowy, tj. ucieczka spod Gaugameli Dariusza, którego Aleksander mimo pościgu nie zdołał ująć żywego (3,19-21);
- 326: utrata wielu załóg i łodzi podczas przeprawy przez rzekę Akesines w Indiach (5,20,8-10);
- 326: początkowe trudności i niepowodzenia w walkach z Katakami i podczas oblężenia Sangale, w Indiach (5,22-24);
- 326: niepowodzenie przy próbie przekonania własnej armii, by dalej iść na Wschód, „ku oceanowi” („bunt” nad rzeką Hyfazis; CURT.9.2; ARRIAN.*Anab.* 5,25-29,3);
- 326: oblężenie miasta Mallów w Indiach, którego Aleksander omal nie przyplacił życiem, uratowany w ostatniej chwili przez najbliższych dowódców (ARRIAN.*Anab.* 6,8,8-6. 11,2; IUST. 12,9); żołnierze byli pewni, że król zginął, wiemy o licznych ranach, jakie odniósł (PLUT.*Alex.fortun.* 1,2 [327a]; 2,9 [341a, b]; 2,13 [344c]);
- 325: morderczy marsz z częścią armii przez pustynię w Gedrozzji, gdzie straciła życie większość żołnierzy, kobiet z dziećmi i zwierząt (ARRIAN.*Anab.* 6,23-26) – prawdopodobnie najdotkliwsza porażka;
- 324: bunt w Opis – kolejne pomniejszenie prestiżu (ARRIAN.*Anab.* 7,7,8-11,7).

[Za informację dziękujemy Profesorowi Bogdanowi Burlidze.]

wielkiemu Aleksandrowi – mowa o Aleksandrze III Macedońskim, zwanym również Wielkim (356-323 p.n.e.; panował w latach 336-323), synu Filipa II, królu Macedonii z dynastii Argeadów, uważanym za jednego z największych zdobywców, strategów i polityków starożytności.

Annibal – Hannibal Barkida (247-183 p.n.e.), wybitny wódz wojsk kartagińskich, syn Hamilkara Barkasa, doprowadził do wybuchu II wojny punickiej (218-201 p.n.e.), w czasie której po zwycięstwie pod Kannami (2 VIII 216 p.n.e.) zagroził samemu Rzymowi.

przez szesnaście lat w cudzym państwie zwycięzca – por. LIV. 30,28: *Hannibalem post sextum decimum annum ex Italia decedentem* („Hannibal po szesnastu latach ustąpił z Italii”; przekład M. Brożek); także LIV. 30,30. 32.

w swojej ziemi na starość w jednej bitwie oraz i przez tak wiele lat nabytą sławę, i ojczyznę własną stracił – Hannibal został ostatecznie pokonany w Afryce północnej (*w swojej ziemi*) przez Scypiona Afrykańskiego Starszego w bitwie pod Zamą (202 r. p.n.e.; miasto w Numidii, dziś: w Tunezji), co zakończyło II wojnę punicką. Hannibal liczył sobie wówczas 45 lat (*na starość*). Po klęsce uciekł do Syrii (*ojczyznę własną stracił*), do Antiocha III Wielkiego, a wreszcie znalazł schronienie na dworze króla Pruzjasza w Bitynii.

19

Miał za swe „ad Dyrrachium” – w 48 r. p.n.e. w wojnie domowej z Pompeuszem Cezar pod Dyrrachium, kiedy jego wojsko na lewym skrzydle ogarnęła panika, której nawet nie opanowała jego osobista interwencja, ocalenie przypisał błędowi Pompejusza: „Wśród tak wielkich nieszczęść całkowitej zagładzie wojska zapobiegło to, że Pompeusz, jak sądzę, obawiał się zasadzki. (przekład J. Parandowski.” (CAES *Civ.* 3, 70).

Dyrrachium – portowe miasto w Illirii (greckie Epidamnus; dziś: wł. Durazzo, alb. Durrës).

„Iulius” cesarz – Gajusz Juliusz Cezar (*Caius Iulius Caesar*; 100-44 p.n.e.), wybitny wódz i polityk rzymski; konsul (59, 48, 46, 45, 44), dyktator (49, 47, 45), od 14 II 44 dyktator wieczysty, zginął z rąk spiskowców w Idy Marcowe (15 III).

20

Bolesław Krzywousty, czterdzieści siedm bitew ... wygrawszy – Bolesław III Krzywousty (1086-1138), książę polski (panował w latach: 1107-1138). Por. KROMER, *Kronika*, s. 275: „Tak na ten czas siedmi czterdziestu bitew on mężny zwycięzca (tak albowiem wiele wygrał był wojen) przez pierzchnienie znacznego człowieka wydany, a przez staranie podłego żołnierza z gardła śmierci haniebnej był wyrwany”; STRYJKOWSKI, *Kronika*, t. 1, s. 196: „Tak że Bolesław Krzywousty, który przedtym bitew znacznych polnych a walnych czterdzieści i siedm z szczęśliwym zwycięstwem otrzymał, na ten czas był w chytre sidła przywiedziony i zwyciężony od Rusaków [...]”.

ostatnią, pod Haliczem, z wielką naszą klęską przegrał – rzekoma klęska Bolesława Krzywoustego pod Haliczem powstała przez błędne połączenie w *Rocznikach* Jana DŁUGOSZA (ks. 4,404) opisu bitwy z Węgrami nad Sajo w 1132 r., sugestywnie przedstawionej przez Wincentego zw. KADEUBKIEM (*Kronika*, s. 153-157), z interwencją Bolesława w sprawie księcia wołyńskiego Jarosława Światopelkowicza. Por. także nieco wyżej cytaty z *Kroniki* Kromera i Stryjkowskiego.

żalem i wstydem zdjęty, prędko po tym zszedł z tego świata – zob. STRYJKOWSKI, *Kronika*, t. 1, s. 196: „Bolesław też Krzywousty z frasunku wielkiego po onej porażce umarł [...]”.

23

stantem adhuc Fortunam reliquit – SEN. MI. *Consol. Polyb.* 9,7: *Antequam quicquam ex suo favore Fortuna mutaret, stantem adhuc illam et munera plena manu congerentem reliquit* („Zanim pomyslnie losy zmieniły w jakiś sposób swoją łaskawość, zszedł [brat Polibiusza] z świata w chwili, kiedy go jeszcze wspierały i pełną ręką obsypywały darami”; przekład L. Joachimowicz).

24

Lata bowiem niemal z tryjumfy zrównawszy – odniósł niemal tyle zwycięstw, ile lat przeżył, tj. co roku odnosił zwycięstwo.

Dźwiny i Dniestry, Bałtyckie Oceany i Czarne Morza złączywszy – obszar, na którym toczyły się działania wojenne, w których Chodkiewicz brał udział, był ogromny. Jego symboliczne granice wyznaczają tu od północy: Dźwina i Bałtyk (w czasie wojny o Inflanty, w latach 1601-1606 i 1609-1611), od wschodu Dniestr (w okresie wojen z Kozakami na Ukrainie, w latach 1594-1596, a potem także w czasie tzw. wojny chocimskiej – 1621), od południa Morze Czarne (w czasie wojen w Mołdawii, w latach 1600-1601).

trzech części świata – odwołanie do pojęcia *mundus/orbis tripartitus*, tj. wywodzącego się jeszcze z czasów antycznych przekonania, że świat dzieli się na trzy części (łądy): Europę, Azję i Afrykę. Por. niżej, IV 61, VIII 15, XIX 41.

25

tak wielu różnych zamków i twierdz dziełem jego zdobytych – np. Kokenhauz (24 VI 1601), Dorpat (13 IV 1603), Parnawa (16 III 1609), Dyjament (Dy-nemunt, 6 X 1609).

27

„iudicium” o nim wielkiego króla, ś[więtej] pamięci Stefana – Sobieski przywołuje tu historię, która według niektórych badaczy pozostaje bliżej nieudokumentowana. W 1579 r. przejeżdżający przez Wilno w drodze pod Połock Batory miał pochwalić młodego Chodkiewicza po wysłuchaniu łacińskiej mowy powitalnej wygłoszonej przez niego w imieniu uczniów Kolegium Jezuickiego. Por. Antanavičius, *Jan Karol Chodkiewicz*, s. 30.

z młodych paznogłki lwa poznawał – por. przysłowie: „Lwa z pazura poznać” (NKPP, „Lew” 11); por. ERASMUS, *Adagia* 1.9.34: „Leonem ex unguibus aestimare” (‘poznać/oceniać lwa po pazurach’). Stąd „lwi pazur”.

Evadet hic in virum – według innych biografów Chodkiewicza słowa te brzmiały: *Certe hic magnus miles erit* (‘Ten z pewnością zostanie wielkim wojownikiem’); zob. J. Hasiusz, *Kazanie na dzień naznaczony pogrzebowi ... Jana Karola Chodkiewicza...*, [Wilno, po 16 IX 1622], k. B₁r; [za:] Antanavičius, *Jan Karol Chodkiewicz*, s. 30.

i nie omylił się na tym prognostyku z sławą swoją, państwa jego potem – sens: wróżba (prognostyk) przyniosła sławę najpierw królowi, gdyż się sprawdziła, w dalszym czasie zaś – Rzeczypospolitej, której Chodkiewicz tejsze sławy przysporzył.

28

Pierwszą młodość swoją przepędziwszy na peregrynację – w 1586 r. Chodkiewicz wraz ze starszym bratem Aleksandrem (†1626) wyjechali na studia zagraniczne i podjęli naukę na Uniwersytecie Ingolsztackim w Bawarii, który po perypetiach natury finansowej ostatecznie ukończyli (21 IX 1589). W drodze powrotnej zwiedzili Trydent, Weronę, Padwę i Wenecję.

udał się zaraz do drugiej szkoły, rycerskiej – po zakończeniu edukacji, zgodnie z ówczesnym modelem szlacheckiego wychowania, Chodkiewicz rozpoczął służbę wojskową. Już w 1595 r. dysponował własną rotą, a rok później pod wodzą hetmana Żółkiewskiego brał udział w tłumieniu buntu Nalewajki.

30

Chciał przypatrzeć się cudzoziemskim wojskom w Węgrzech – najprawdopodobniej chodzi tu o wojnę, którą Habsburgowie toczyli z Turcją od roku 1592. W 1593 wielki wezyr Sinan pasza wyprawił się na Węgry, które stały się głównym teatrem ówczesnych działań wojennych. Zob. Wereszycki, *Historia Austrii*, s. 90. Biografowie Chodkiewicza nie wspominają o jego pobycie na Węgrzech.

nad tym głównym chrześcijaństwa wszystkiego nieprzyjacielem, przeciwko któremu on potem murem stanąć miał za ojczyznę swoją – mowa o Imperium Otomańskim i bitwie pod Chocimiem (2 IX -9 X 1621), w czasie której Chodkiewicz zmarł, zob. obj. do tyt. oraz do VIII 2, także: IV 58.

31

zostawszy podczaszym W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego – 27 V 1596 r.; był to pierwszy urząd Chodkiewicza. Zob. *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 144.

32

przeciwko beklerebekowi – beglerbeg to wezyr prowincji, namiestnik zarządzający prowincją w Turcji osmańskiej. Przyjmując założenie, że Sobieski trzyma się chronologii, walki, o których wspomina, musiałyby toczyć się już po nominacji Chodkiewicza na podczaszego, ale ten epizod z jego życia pozostaje nierozpoznany przez biografów.

po tym przeciwko Kozakom – Chodkiewicz brał udział w tłumieniu powstania Nalewajki. 14 IV 1596 r. pod Kaniowem odniósł pierwsze zwycięstwo w pościgu za cofającymi się Kozakami, uczestniczył też w oblężeniu taboru kozackiego pod Łubniami od 25 V do 7 VI 1596.

33

ekspedycja przeciwko Michałowi do Multan – mowa o wyprawie (1600 r.) na Wołoszczyznę dowodzonej przez Jana Zamoyskiego (zob. wyżej, obj. do III 13) przeciwko gospodarowi wołoskiemu Michałowi, zwanemu Walecznym (1557-1601). Chodkiewicz wystawił w niej chorągiew i wziął udział w bitwie pod Bukowem (19-20 X 1600).

z bratem swoim, terażniejszym ... wojewodą trockim – mowa o Aleksandrze Chodkiewiczu, który wojewodą trockim został w 1605 r. W roku 1600

towarzyszył Janowi Karolowi w Mołdawii, w latach 1602-1603 z rotą liczącą 150 husarii w Inflantach, a w 1605 pod Kircholmem. Aleksander organizował pogrzeb brata i zaopiekował się wdową po nim.

34

wojna inflancka – wojna polsko-szwedzka o Inflanty prowadzona z Karolem IX Sudermańskim (1550-1611) przez Zygmunta III Wazę w latach 1600-1611, zob. wyżej, obj. do III 20. Chodkiewicz brał w niej udział od roku 1601, a już pod koniec czerwca (23 VI) pokonał Szwedów pod Kokenhausen (dziś: Koknese, starop. Kokenhuza, miasto na Łotwie, na prawym brzegu Dźwiny).

35

Przypatrzyli się hetmani – zapewne mowa o hetmanach wielkich koronnych Janie Zamoyskim (zob. wyżej, obj. do III 13) i Stanisławie Żółkiewskim (zob. wyżej, obj. do III, tyt.), za których ucznia uważa się Chodkiewicza.

zlecono mu tameczne „praesidia”, zlecono administracją ziemie inflanckiej – w końcu 1602 r. Jan Zamoyski zrzekł się dowództwa w Inflantach, a jego miejsce zajął Jan Karol Chodkiewicz jako komisarz generalny i administrator Inflant. Od 17 III 1604 do 1 IV 1620 był komisarzem generalnym Inflant. Zob. *Urzednicy inflanccy*, s. 36, poz. 10; s. 37, poz. 23.

36

Dano po tym bulawę W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego – Chodkiewicz został zastępcą hetmana (nie nosił tytułu hetmana polnego) 27 IV 1601 r., a pod koniec roku 1605 hetmanem wielkim litewskim. Zob. *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 46, poz. 159.

arcus triumphales – rzymski łuk tryumfalny jako szczególna forma komemoratywna, przyjmująca zwykle formę wolno stojącej bramy z dekoracją statuaryczną, przeznaczona początkowo dla zwycięskich wodzów, potem w samym Rzymie zarezerwowana dla cesarzy i członków ich rodzin, ukształtował się w czasach republikańskich (pierwszym udokumentowanym przykładem są trzy łuki ufundowane przez Lucjusza Stertyniusza po jego powrocie z Hiszpanii w r. 196 p.n.e.; pierwszym, związanym z tryumfem odbyty przez zwycięskiego wodza, jest łuk wystawiony przez Kwintusa Fabiusza Maksymusa w r. 12 p.n.e. na pamiątkę jego zwycięstwa nad Allobrogami), a samo pojęcie *arcus triumphalis* pojawiło się dopiero w wieku III n.e. (Sawiński, *Łuki tryumfalne*).

37

ryskie, derpskie, dynamońskie, białokamienieckie, wolumierskie, pernawskie – mowa o bitwach w wojnie polsko-szwedzkiej o Inflanty: wyzwolenie Rygi (w wyniku zwycięstwa po Kircholmem 27 IX 1605), zdobycie Dorpatu (est. Tartu; 9-13 VI 1603), bitwa pod Dyjamentem (inaczej: Dynamunt, łot. Daugavgrīva; 6 X 1609), bitwa pod Białym Kamieniem (est. Paide; 23 IX 1604), zdobycie Wolmaru (łot. Valmiera), którego oblężeniem dowodził Jan Zamoyski (19 XII 1601), zdobycie twierdzy w Parnawie (niem. Pernau, est. Pärnu; 2 III 1609).

39

wojował i z niebem tamtecznym, i z zimą, i z głodem – kampania w Inflantach należała do szczególnie trudnych ze względu na warunki klimatyczne (długie i mroźne zimy) oraz terenowe (powódzie na licznych rzekach, lesiste i słabo zaludnione tereny), ponadto wojsko dziesiątkowały choroby i głód związany z trudnościami aprowizacyjnymi w tak odległym i nieprzyjaznym terenie.

40

mieczem i ogniem – kalka łacińskiego zwrotu *ferro ignique* (dosłownie: ‘żelazem i ogniem’); por. np. *CIC.Phil.* 11,37; *LIV.* 3,68,2; *SIL.ITAL.* 1,115; 6,702 (*flamma ferroque ruentem* – ‘[Sagunt] padający od ognia i miecza’).

kiedy one Karolusowe okręty popalił – mowa o fortelu, dzięki któremu Polacy zniszczyli kilka statków szwedzkich w bitwie pod Salis (dziś Salacgriva na Łotwie) w nocy z 23 na 24 III 1609 r. Wykorzystano wówczas jako brandery cztery załadowane materiałami łatwopalnymi płaskodenne łodzie, które podpalone w odpowiednim momencie spowodowały pożar stojących w porcie szwedzkich okrętów. Mimo że straty były niewielkie (flota nieprzyjacielska liczyła wówczas 40 jednostek) dowódca sił szwedzkich podjął decyzję o wycofaniu się na otwarte morze.

41

Bitwa zaś sama kircholmska – mowa o najświetniejszym zwycięstwie Chodkiewicza, bitwie pod Kircholmem (27 IX 1603), w której mimo kilkakrotnie mniejszych sił pokonał hetman wojska szwedzkie, zdobył 12 dział i 60 sztandarów. O bitwie tej głośno było nie tylko w Rzeczypospolitej, gdzie powstały opiewające ją liczne utwory pochwalne, ale także za granicą: Zygmunt III odebrał gratulacje od króla Anglii Jakuba I, cesarza Rudolfa II, papieża Pawła V, a także od sułtana tureckiego Ahmeda I i szacha perskiego Abbasa I.

43

Kilkanaście tysięcy ludzi zbrojnych znieść – w bitwie pod Kircholmem siły szwedzkie liczyły 14 000 żołnierzy, po polskiej zaś stronie walczyło zaledwie około 3500-4000 zbrojnych.

46

onych dwóch książąt Luneborskich – najprawdopodobniej chodzi o Fryderyka, księcia von Lüneburg (Lüneburskiego), i Andersena Lennartssona (Lindersona), dowódców szwedzkich, którzy polegli pod Kircholmem. CHODKIEWICZ opisał swoje postępowanie w liście do generała szwedzkiego Joachima Fryderyka Manswelda (*Korespondencje*, s. 154-155):

Ubolewam zaś najwięcej nad losem J.O. księcia Luneburskiego Fryderyka, którego w kwiecie młodości, w żołnierstwie mało ćwiczonego Karol książę Sudermanii, jako ofiarę na rzeź wystawując, na czele piechoty swojej stanąć przymusił. Nie mniejszą czuję boleść ze śmierci Andrzeja Lindersona zacnego męża. Co gdyby oba, albo jeden z nich, w ręce się moje żywy dostał, bądź pewny, iżby mi ani na woli, ani na uczynności (bo się z więźniami umiem dobrze obchodzić) nigdy nie zeszoło.

A że nie jestem już w stanie okazania ludzkości żywym, okazałem ją umarłym, kiedym Lindersona w kościele katedralnym ryskim ozdobnie pogrześć rozkazał, ciało zaś J.O. księcia Luneburskiego albo do ojczyzny zaprowadzić, albo tu złożyć, staranie księcia Fryderykowi kurlandskiemu, na prośbę jego pozwoiliem.

po ks[iażę]cu prawie – niemal po książęcemu / niemal jak przystało książętom.

sidus salutare – zob. AMM. 21,10,2 (o cesarzu Julianie): *...ad exemplum urbium matris populosae et celebris per alias quoque civitates ut sidus salutare susciperetur* („Za przykładem bowiem stołecznego miasta, ludnego i sławnego, również inne przyjmą go jako swoją zbawienną gwiazdę”; tu i niżej przekład I. Lewandowski); 22,9,14: *...miratus voces multitudinis magnae salutare sidus illuxisse eois partibus acclamantis* („Podziwiał okrzyki wielkiej rzeszy, która wołała, iż oto zbawca gwiazda zajaśniała dla wschodnich krain”).

że i tam drugim porażonym w nieszczęściu szczęścia jakiegoś zająrzeli – sens: że i innym pokonanym w nieszczęściu zazdrościli takiego szczęścia, tj. zwyciężenia przez Chodkiewicza – tak ludzkiego hetmana.

48

W zawierusze domowej ... oświadczył i stateczną przeciwko panu wiarę – w 1607 r. Chodkiewicz został odwołany z Infant do tłumienia rokoszu Zebrzydowskiego (rokosz sandomierski), który wybuchł po śmierci Jana Zamoyskiego (zob. wyżej, obj. do III 13), i w bitwie pod Guzowem (6 VII) dowodził prawym skrzydłem wiernych królowi wojsk litewskich.

49

W moskiewskich ekspedycjach trudy i odwagi jego wszystkim są dobrze wiadome – w latach 1611-1612 Chodkiewicz brał udział w wojnie polsko-rosyjskiej (moskiewskiej). Początkowo przeciwny mieszanu się Rzeczypospolitej w sprawy dynastyczne Moskwy, ostatecznie stanął na czele wyprawy, w której jednak wobec niezwykle trudnych warunków (brak pieniędzy, dyscypliny, głód, fatalne warunki atmosferyczne itd.), mimo ogromnych wysiłków, ponosił głównie porażki.

w nieporządku naszym, w nieposłuszeństwie, w rozstargnionych i w rozswawolonych już animuszach – w czasie wyprawy na Moskwę w 1612 r. nieopłacone wojsko zawiązało konfederację (konfederacja Józefa Cieklińskiego).

50

Melius est unum civem servare quam mille hostes occidere – *HAAnt.Pius 9,1* (o Scypionie): *malle se unum civem servare quam mille hostes occidere* („wolał ocalić jednego obywatela, niż zabić tysiąc wrogów”).

51

I w tej ostatniej z Królewiczem Jego M[os]cją Władysławem ekspedycyjej – mowa o kolejnej wyprawie na Moskwę (1617-1618), którą formalnie dowodził królewicz, a praktycznie Chodkiewicz wraz z liczącą 8 komisarzy radą wojenną (członkiem jej był m.in. Jakub Sobieski, który dzieje wyprawy opisał

w diariuszu). Mimo zdobycia Dorohobuża (11 XI 1617) i posiłków kozackich w liczbie 20 000 Moskwy nie udało się zdobyć.

52

się potem ta wojna ... traktatami skończyła ... z pokojem i z rozszerzeniem granic ojczystych do ojczyzny się wrócił – mowa o rozejmie w Dywilnie (11 XII 1618), w wyniku którego Rzeczpospolita zyskała ziemię siewierską, czernihowską i smoleńską; rozejm miał obowiązywać przez czternaście i pół roku (od 3 I 1619 r.).

zamków kilkanaście i księstw kilka trakt tak szeroki – we władanie Rzeczypospolitej przeszły m.in. Smoleńsk, Czernihów, Starodub, Nowogród Siewierski i pas ziemi należący do kilku księstw.

55

Ad triarios res devenit – por. LIV. 8,8,11: *inde rem ad triarios redisse, cum laboratur; proverbio increbruit* („Stąd rozpowszechniło się powiedzenie, gdy mowa o niebezpieczeństwie, że «rzecz doszła do triariuszy»”; przekład A. Kościółek; por. także 8,32,11: *ad triarios tumultum*). Powiedzenie jest synonimem trudnej sytuacji, gdyż triariusze (*triarii*) stanowili ostatnią linię obrony. Legion rzymski zarówno we wczesnej fazie, jak i później składał się tradycyjnie z trzech linii: *bastati* (‘włócznicy’) walczyli w pierwszej linii, w linii środkowej „pryncypowie” (*principes*), natomiast trzecia linia składała się z weteranów i znajdowała się najdalej od linii walki. Liwiusz powiada (zob. wyżej), że w czasie bitwy sytuacja stawała się krytyczna, jeśli do walki musiała przystąpić właśnie ta trzecia linia, co przeszło w przysłowie: mówiąc, że „rzecz doszła do triarów”, zwracano uwagę, iż należy się zdobyć na największy wysiłek, bo sprawa wygląda źle.

56

Skoro już Osman, cesarz turecki, wojnę przeciwko państwow J[ego] K[rólewskiej] M[ości] podniósł – mowa o wojnie polsko-tureckiej, toczonej w latach 1620-1621. Osman II (1604-1622), sułtan (1618-1622), zginął zamordowany podczas buntu janczarów prześladowanych po tureckiej klęsce pod Chocimiem.

na tak dwuletnim sejmie – decyzją sejmu zwyczajnego (tzn. zwoływane go zgodnie z prawem co 2 lata), odbywającego się w Warszawie (3 XI – 11 XII 1620), po bohaterskiej śmierci hetmana wielkiego koronnego, Stanisława Żółkiewskiego, w bitwie pod Cecorą (17 IX – 7 X 1620) i dostaniu się do niewoli hetmana polnego koronnego, Stanisława Koniecpolskiego, Chodkiewicz otrzymał dowództwo naczelne w wojnie z Turcją.

od łatanego zdrowia – tj. od słabego zdrowia; por. przysłowie: „Łatane zdrowie nędzne” (NKPP, „Zdrowie” 12).

restituat rem – por. np. CIC.*Cato* 4,10: *de quo praeclare familiaris noster Ennius [Ann. 17,370: „unus homo nobis cunctando restituit rem”* („Doskonale powiedział o tym mój przyjaciel Ennius: «Jeden człowiek zwlekaniem ojczyznę podźwignął»”; przekład Z. Cierniakowa)]; także VERG.*Aen.* 6,845-846:

tu Maximus ille es, / unus qui nobis cunctando restituis rem („Tyś to ów Maksymus, który / Państwo sam jeden zwłoką nam ocalasz”; przekład Z. Kubiak). Anegdota Enniusza, przytoczona przez Cyncerona, opowiada o Kwintusie Fabiuszu Maksymusie Kunktatorze („Zwlekający), zwanym też Werrukozus („Pokryty brodawkami”) (*Quintus Fabius Maximus Verrucosus Cunctator*; 280-203 p.n.e.), który pięciokrotnie sprawował urząd konsula i dwukrotnie był dyktatorem. Jako wódz w czasie II wojny punickiej wślawił się zręcznym stosowaniem taktyki walki defensywnej, dzięki czemu osłabiał siły przeciwnika, tj. Kartagińczyków. Nazywano go też *Scutum Romae* („Tarczą Rzymu”).

57

wiarą ku panu – tj. wiernością królowi.

aciem bellumque sitivit – jedna z łacińskich wersji (inna, autorstwa Sebastiano Castellioni, to: *desiderabat autem clamoremque pugnamque*) sformułowania (HOM.*Il.* 1,492 [o Achillesie]): ποθέεσκε δ' αὐτήν τε πτόλεμόν τε („Pragnął już zmagania i bitwy”; przekład K. Jezewska).

58

do Jego M[os]ci Pana podczaszego, hetmana na ten czas polnego – Stanisław Lubomirski, podczaszy koronny (30 XI 1620 – 22 VIII 1628), był zastępcą Chodkiewicza w wyprawie chocimskiej, ale nie sprawował urzędu hetmana polnego. Zob. *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 103, poz. 590.

59

Przeszedł Dniestr, tam się položyl jako mur ojczyzny swojej – zamek chocimski został zbudowany nad Dniestrem. Przygotowując się do bitwy, Chodkiewicz zdecydował o przekroczeniu rzeki, obsadzeniu zamku i wzmocnieniu go obozem obronnym. Zob. wyżej, obj. do VIII 2, także: IV 30.

60

cesarz turecki z chanem tatarskim – sułtan Osman II (zob. wyżej, obj. do IV 56) i Dżanibek II Gerej (ok. 1566-1636), chan krymski (1610-1622 i 1626-1634).

trzech części świata – por. wyżej, obj. do IV 24, także: XIX 41.

61

pierwszego dnia wywiódł wojsko w pole – do pierwszego starcia doszło bezpośrednio po przybyciu armii turecko-tatarskiej (2 IX 1621), kiedy to został przez nich zaatakowany tabor kozacki. Kozacy wytrzymali natarcie przy wsparciu królewskiej piechoty i jazdy. Szczegółowo przebieg walk pod Chocimiem przedstawił sam Jakub Sobieski najpierw w notowanym na bieżąco diariuszu, a potem w dziele historycznym: *Commentariorum Chotinensis belli libri tres* (SOBIESKI, *Commentarii Chotinensis belli*, przekład s. 26).

62

to lwią młode – sułtan Osman liczył sobie wówczas 18 lat.

63

„Marcellum” nazywał „hostem, Fabium paedagogum” – Marek Klaudiusz Marcellus (*Marcus Claudius Marcellus*; ok. 260-208 p.n.e.), pięciokrotny kon-

sul, był jednym z najsynniejszych rzymskich dowódców, zwano go *Gladius Romae* ('Mieczem Rzymu'). Brał udział w I i II wojnie punickiej; zasłynął m.in. z walk pod Nolą (215); wyruszył przeciw Kartagińczykom i ich sprzymierzeńcom na Sycylię, obległ Syrakuzy (213) i wziął je szturmem (212) – to jeden z jego żołnierzy zabił Archimedes, choć Marcellus nakazał, by go oszczędzić; zdobył Kapuę (211). Poległ w walce z Hannibalem, sprawując konsulat po raz piąty. O Kwintusie Fabiuszu Kunktatorze zob. wyżej, obj. do IV 56. Anegdotę o Fabiuszu Maksymusie – „wychowawcy Hannibala” przekazał Plutarch (PLUT.*Reg.apoph.* 74,1 [195c]). Nieco dalej (74,3 [195d-c]) czytamy:

Po klęsce, jaką całe państwo poniosło pod Kannami, został wybrany na konsula razem z Klaudiuszem Marcellusem, człowiekiem przepelnionym odwagą i zawsze pragnącym starcia z Hannibalem. Ale on miał nadzieję, że jeśli nikt nie stanie z nim do walki, to wrogie wojsko, wyczerpane, szybko zrezygnuje. Hannibal powiedział w związku z tym, że bardziej obawia się niezamierzającego walczyć Fabiusza niż rwącego się do boju Marcellusa.

(przekład K. Jądzewska)

66

przedsięwziętą pychę – tj. pychę, którą wzbudził w sobie, spodziewając się zwycięstwa.

i za zwróceniem się gońca naszego już się była do traktatów droga ustala – początkiem rokowań stało się przybycie do obozu polskiego Konstantyna Wewellego, posła wojewody multańskiego, który przywiózł list od wojewody wołoskiego zachęcający do podjęcia rozmów z Husseinem paszą. Wówczas strona polska wysłała do obozu tureckiego Jakuba Zielińskiego, marszałka dworu Stanisława Lubomirskiego. Ostatecznie rokowania prowadzili komisarze: Stanisław Żórawiński, kasztelan bełski, i Jakub SOBIESKI (*Commentarii Chotinensis belli*, s. 42-46 i 62-76).

68

stando imperatorem mori oportet – Suet.*Vesp.* 24: *imperatorum ait* [i.d. Vespasianus] *stantem mori oportere* („Wówczas rzekł [tj. Wespazjan]: «Cesarz powinien umierać, stojąc»”); przekład J. Niemirska-Pliszczyńska). Por. XIX 51. Chodkiewicz zmarł w obozie chocimskim (SOBIESKI, *Commentarii Chotinensis belli*, przekład s. 53-54): „po długich cierpieniach umarł z epilepsji w Chocimie 8 października, między drugą a trzecią godziną po południu”.

69

Gloriosae sunt mortes imperatorum, philosophi in suis lectulis moriuntur – Cic.*Fin.* 2,97: *praeclarae mortes sunt imperatoriae, philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur* („Wspaniała jest śmierć wodzów! Filozofowie zaś umierają przeważnie w łózkach”); przekład W. Kornatowski). Por. niżej, XX 14, XXIII 17.

70

to jego łóżko właśnie było – podobny obraz wyżej, III 8, także: VII 25.

72

Qui magnus cecidit, magnus iacet – SEN.MI.*Consol.Helv.* 13,8: *si magnus vir cecidit, magnus iacuit* („Jeżeli upadnie wielki człowiek, to nawet leżąc, jest wielki”; przekład L. Joachimowicz).

73

czolobitnią jaką oddać – tj. oddać pokłon z biciem czołem.

virtus et in hoste admirabilis – CIC.*Lael.* 9,29: *Quod si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus...* („Jeśli moc prawości jest aż tak wielka, że kochamy ją w ludziach nigdy przez nas nie widzianych albo, co sięga jeszcze dalej, nawet i w nieprzyjaciółach [...]”; przekład W. Kornatowski); KOCHANOWSKI, *Wykład cnoty*, w. 3-5: „Cnotę i w nieprzyjacielu, i w nieznanomych miłujemy”.

74

Jej M[os]ć Pani wojewodzina wileńska – drugą żoną Jana Karola Chodkiewicza (poślubioną 24 XI 1620 r.) i wspominaną tu wojewodziną wileńską była Anna Alojza z książąt Ostrogskich (1600-1654). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 164.

77

Aleksander Wielki kiedyś wierne poddane i slugi przyjaciółmi zwał... – być może nieco przekształcające pierwotny sens nawiązanie do powiedzenia przypisywanego królowi Macedończyków (AMM. 25,4,15): *Alexandrum Magnum, ubi haberet thesauros interrogatum, apud amicos benevole respondisse* („Aleksander Wielki na pytanie, gdzie ma skarby, odpowiadał zyczliwie: «U przyjaciół»”; przekład I. Lewandowski).

79

J[ej] K[rólewskiej] M[os]ci – królowa Konstancja z Habsburgów; zob. wyżej, obj. do III 37.

80

Królewiczowi Jego M[os]ci Władysławowi – królewicz Władysław Zygmunt Waza (1595-1648), syn króla Zygmunta III Wazy i jego pierwszej żony, Anny z Habsburgów, późniejszy Władysław IV.

prima tirocinia – podobnie jak niżej (XIX 41, XXI 25) Sobieski wyraził się tutaj pleonastycznie, bowiem łaciński termin *tirocinium* niesie już ze sobą owe ‘początki / pierwsze próby / pierwszą służbę wojskową’ (por. *tiro* – ‘młody żołnierz / rekrut’).

82

Królewniej Jej M[os]ci szwedzkiej – Annie Wazównie (1568-1625), siostrze Zygmunta III Wazy.

laskę, z którą że się i teraz po śmierci ożywa – mowa o kondolencjach przekazanych za pośrednictwem posła przez Annę Wazównę.

83

bez przyjaciół – przez przyjaciół / za pośrednictwem przyjaciół.

V. [Dziękowanie na pogrzebie Jana Żółkiewskiego, starosty hrubieszowskiego; Żółkiew, 29 V 1623]

Dziękowanie na pogrzebie... starosty rubieszowskiego...

Tytuł: *Pana starosty rubieszowskiego* – Jan Żółkiewski (†26 IV 1623 – jak informuje jego nagrobek, w wieku 28 lat), syn Stanisława Żółkiewskiego i Reginy z Herburtów, starosta hrubieszowski i jaworowski. Wzięty do niewoli w bitwie pod Cecorą (17 IX – 7 X 1620), gdzie walczył u boku ojca i został poważnie ranny w nogę, po roku powrócił do kraju. Jan III Sobieski w relacji o swoim pochodzeniu przekazał (*Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, t. 1, cz. I, s. 4-5), że Żółkiewski po powrocie z Turcji planował z Kozakami wyprawę na Krym, by pomścić ojca, udał się więc do Warszawy w celu podziękowania królowi Zygmuntovi III za pomoc w uwolnieniu z tureckiej niewoli, „ale P. Bóg nie pozwolił wykonać intencji, bo zaraz tamże, w Warszawie, po podziękowaniu, gdy do domu do wykonania tej intencji powrócić chciał, z razu tego ciężkiego, który był w kolanie, nie będąc jeszcze doleczony, *fatis cessit* [ustąpił przeznaczaniu, tj. umarł]”. W roku 1623 Jan Żółkiewski posłował na sejm w Warszawie, gdzie – jak pisze NIESIECKI (*Herbarz polski*, t. 10, s. 188) – „maligną strawiony, życie styrał”.

w *Żółkwi* – mieście obecnie znajdującym się na Ukrainie w obwodzie lwowskim, dawniej na terenach Rzeczypospolitej w powiecie krasnostawskim. Zostało założone przez Stanisława Żółkiewskiego, hetmana polnego koronnego, w roku 1597 jako miasto prywatne i siedziba rodu.

1

jednego dawnych czasów zwycięzcy – tj. Heraklesa/Herkulesa.

na dwóch kolumnach ... „Non plus ultra” – napis na Słupach Heraklesa/Herkulesa, czyli na dwóch wysepkach: Kalpe (dziś: Skala Gibraltarska) i Abilyks (dziś: Dżabal Musa w Maroku lub Monte Hacho w hiszpańskiej Ceucie), które mitologiczny bohater miał ustawić po obu stronach cieśniny. Jest to wyrażenie przysłowiowe, popularne w emblematyce w postaci: *Non / Ne / Nec*. Źródła antycznych można szukać w odzie Pindara (PIND.*Nem.* 3,21) oraz w Biblii (Hi 38,11: [Wulgata] *non... amplius* – [Wujek] „Aż póty przyjdiesz, a dali nie postąpisz”). Cesarz rzymski Karol V przyjął tę dewizę w wersji zmodyfikowanej: *Plus ultra*.

2

na bronach gdzie – gdzieś na bramach.

żałoba po żalobie, a rana po ranie się nie odnawiała – por. niżej, VII 7.

4

Dii nos homines ut pilas ludunt – PLAUT.*Capt.* 22: *di nos quasi pilas homines habent* („bogowie bawią się ludźmi do woli / niczym piłeczką”; przekład E. Skwara).

6

berła z motykami ... azaż się nie mieszają – *Novissima polyanthea*, s. 1056: *Mors sceptrum ligonibus aequat* (‘Śmierć berła z motykami równa’). Topos

śmierci, wobec której wszyscy są równi, która nie ma względu na godności (*mors aequat*). Por. ta sama fraza także niżej, XIV 5, XXIV 5.

8

O, jak wiele razy szczęście stało się nieszczęsne! – niemal identyczna fraza niżej, XII 54.

10

rerum humanarum ludibria – TAC.*Ann.* 3,18,4: *ludibria rerum humanarum cunctis in negotiis* („gra przypadku z losami ludzkimi we wszelkich sprawach”; przekład S. Hammer).

12

Na jakieś prawie ... igrzysko wystawiły go sobie „fata” były – los uczynił sobie z niego niemal igraszkę. Powtarzalny motyw: „człowiek zabawką losu”; por. np.: HOR.*Carm.* 2,1,3: *ludumque Fortunae* („igraszki Fortuny”; tu i dalej przekład A. Lam), 3,29,49-50: *Fortuna... ludum insolentem ludere pertinax* („Fortuna... chętna igraszce”). Tenże motyw por. niżej, XVII 3, XVIII 4, XIX 23.

13

Zacnym z ojcowskiej i macierzyńskiej krwi ozdobiwszy urodzeniem – przez ojca pochodził z Żółkiewskich h. Lubicz, przez matkę z Herburtów h. własnego; zob. wyżej, obj. do V, tyt.

z ćwiczenia i peregrynacyjnej – Jan Żółkiewski studiował (bez wpisu) na Akademii Krakowskiej (1610-1612) w zakresie prawa, filozofii moralnej, retoryki i geometrii. Nauki pobierał u Jakuba Jamidły, Wojciecha Borowskiego, Jana Przesławczyka, Walentego Fontany i Adama Opatowczyka. Następnie wyruszył w podróż edukacyjną, w czasie której prywatnie studiował w Paryżu. Zob. Witusik, *Z raptularza*, s. 87; Barycz, *Jakuba Sobieskiego instrukcja*, s. 13.

wielkiego ojca – Stanisława Żółkiewskiego; zob. wyżej, obj. do III, tyt.

jednego syna – Jan Żółkiewski miał dwie siostry: Zofię i Katarzynę (zob. wyżej, obj. do IV, tyt.).

gdziekolwiek się przy nim po różnych ekspedycjach obracał – zgodnie z życzeniem ojca wziął udział w wyprawie Zygmunta III na Moskwę, u jego boku był komisarzem do rokowań z Kozakami w 1617 r. (ŻÓŁKIEWSKI, *Pisma*, s. 315-316 [„Transakcja komisarska z Kozakami Zaporoskimi w obozie, nad Rosią rzeką”]), w 1618 r. wyprawił się przeciw Tatarom (ŻÓŁKIEWSKI, *Pisma*, s. 449 [„List do Macieja Leśniowskiego”]): „z rotą moją [tj. Stanisława Żółkiewskiego] i ochotnikami, których się sposobić mogło”.

14

W tej ostatniej, cecorskiej, ekspedycyjej ... żywego z potrzeby wyniosły – mowa o bitwie pod Cecorą (7 X 1620), w której zginął hetman Stanisław Żółkiewski (zob. wyżej, obj. do IV 29). Jan Żółkiewski został ranny (ŻURKOWSKI, *Żywot Tomasza Zamojskiego*, s. 573: [„Relacja prawdziwa o wejściu wojska polskiego do Wołoch”]): „Coż czyniła chorągiew p. kanclerzowa, której

poganiin pierwszej nie dostał, aż samego towarzystwa mało nie połowicę zbił, przy której obaj pp. Żółkiewscy wiarę i męstwo swe krwią swą oświadczyli”. Jak ocenił sam Stanisław Żółkiewski w cedule listu do króla Zygmunta III spod Cecory 24 IX 1620 r. (ŻÓŁKIEWSKI, *Pisma*, s. 381): „synowiec i syn mój poranieni, postrzelani, ale nieszkodliwie, wyleczą się”. Ostatecznie wraz z kuzynem Łukaszem Żółkiewskim Jan znalazł się w niewoli „u sułtana Galgi” (ŻURKOWSKI, *Żywot Tomasza Zamoyskiego*, s. 384 [„Diariusz ekspedycyjnej cecorskiej Stanisława Żółkiewskiego kancl[erza] i hetm[ana] w[ielkiego] kor[onnego] przeciw Skinderbaszy tureckiemu r. 1620”]).

uczynić więcej mogły – odnosi się do *fata* z V 12.

16

z niewoli tamtej do ojczyzny przywróciły – Jan III tak przedstawił okoliczności wykupienia przez matkę Jana Żółkiewskiego z niewoli (*Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, s. 4): „[...] wielką sumą wykupić z rąk tatarskich musiała. Która że była *enormis*, bo coś koło dwóch kroć sta tysięcy talerów, pozwoliła Rzpta otworzyć mennicę w Żółkwi i tę sumę z srebro, w które były natenczas tameczne obfite skarby, wybić”.

19

Ten, który sam czasy rozdaje – przysłowie: „Pan Bóg czasy rozdaje” (NKPP, „Bóg” 401).

nieużytej Śmierci kosą swoją podciąć tak ślicznie kwitnący w oczach tej ojczyzny naszej kłos – topos literatury żałobnej. W Biblii np. Iz 40,6-7 (Wujek): „Wszelkie ciało trawa, a wszelka chwala jego jako kwiat polny. Uschła trawa i opadł kwiat, bo duch Pański wionął nań. (Prawdziwie lud jest trawa)”. W literaturze antycznej np. VERG. *Aen.* 9,434-435: *purpureus veluti cum flos succisus aratro / languescit moriens* („jak purpurowy spada kwiat, gdy plugiem / podcięty kona”; przekład Z. Kubiak) – opis momentu śmierci Trojańczyka Euryjalusa; także sformułowania *flos iuventutis / iuventae* w inskrypcjach nagrobnych (np. *ILS* 6068 i 8503). Por. także niżej, XIV 3, XVI 3, XIX 7.

20

umkniono niepośledniej Rzeczypospolitej podpory, obalono przedni w tym domu zacnym filar – zob. wyżej, obj. do III 33, także: IX 23, XI 2, XII 12. 16. 18, XVIII 17, XXI 12, XXII 3, XXVII 12.

tych obiezących krajów naszych – sens: krain naszych otoczonych przez wroga, zagrożonych.

21

siostra brata – mowa o Zofii z Żółkiewskich Daniłowiczowej (ok. 1590-1634), od roku 1605 żonie wojewody ruskiego Jana, przyszłej teściowej Jakuba Sobieskiego. Zob. niżej, obj. do XVII, tyt.

stracili bracia brata – zmarły nie miał rodzonego brata, być może więc chodziło o brata stryjecznego i ciotecznego: z synów stryja, Mikołaja Żółkiewskiego, żył już tylko Łukasz, późniejszy wojewoda braclawski, ze strony matki, Reginy z Herburtów, bratem ciotecznym zmarłego był wojewodziec

krakowski, Jan Zebrzydowski, syn Doroty Zebrzydowskiej z Herburtów. Zob. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 4, s. 351.

24

głowę wielkiego ojca jego chować nam przychodzi – pisał Jan III Sobieski o swojej prababce, Reginie Żółkiewskiej (*Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, s. 4): „[...] pierwsze staranie uczyniła o głowę męża swego, która była zawieszona aż do Konstantynopola. Wielkimi tedy pieniędzmi dostawszy onej, do jednego grobu z ciałem w bazylice żółkiewskiej, od nich fundowanej, złożyła”.

26

odżalowana od pogan – tj. oddana przez pogan z żalem (że muszą się rozstać z dowodem swego tryumfu).

VI. [Dziękowanie na pogrzebie Bartłomieja Nowodworskiego, kawalera maltańskiego; Warszawa, 18 II 1625]

Mowa na pogrzebie... Bartłomieja Nowodworskiego...

Tytuł: *Bartłomieja Nowodworskiego, kawalera maltańskiego* – Bartłomiej Nowodworski h. Nałęcz (ok. 1552 – 13 II 1625), syn chorążego pomorskiego Augustyna Nowodworskiego i Marianny z Deregowskich. Był kawalerem maltańskim, tzn. kawalerem zakonu joannitów (szpitalników św. Jana Jerozolimskiego), dworzaninem królewskim, mecenasem Akademii Krakowskiej. Zmarł w Warszawie i tu został pochowany w kolegiacie św. Jana, w Kaplicy Świętokrzyskiej. Zob. *PSB*, t. 23, s. 356-360.

1

Nihil sub sole stabile – CIC.*Lael.* 18,65: *nihil est enim stabile, quod infidum est* („Nie ma bowiem nic stałego, co nie spełnia wymogu wierności”; przekład L. Kornatowski). Por. wyżej, IV 11, także: XII 20, XVII 2, XVIII 4 (podobna myśl). Fraza *sub sole* pojawia się również w Księdze Koheleta, czyli Eklezjastesa, i to aż 30 razy (np. Koh 1,3. 10; 2,3 itd.), a Sobieski na pewno miał ją w pamięci, ponieważ odwołuje się do „Nieba”.

2

już nam tę lekcją tak dobrze w pamięć wbiły – por. niżej, obj. do XIX 2, także: XXI 3, XXVI 8.

3

Skąd poganin jeden – mowa o Plaucie (*Titus Maccius Plautus*; ok. 250-184 p.n.e.), rzymskim komediopisarzu.

Dii nos homines ut pilas ludunt – por. wyżej, obj. do V 4.

4

śmiertelny język – ludzki język, język człowieka.

w jednej porze – w tym samym, niezmiennym stanie.

8

że tych nie stanie, co by im się albo dziwować, albo o nich mówić i pisać mieli – sens: że umrą wszyscy, którzy mogliby głosić ich sławę.

9

aby była nieśmiertelna – sens: choćby nawet była nieśmiertelna.
leđwo się z ziemią nie przewraca – sens niejasny.

10

każdey rzeczy „imminet periodus” i ostatni termin – por. przysłowie: „Wszystko ma swój koniec” (NKPP, „Koniec” 22).

12

tak zaś na to kiedy nie sarknąć nie byłaby rzecz człowiecza – sens: rzeczą ludzką jest od czasu do czasu na to ponarzekać.

14

Jego M[os]ci Pana komendora – niedługo przed śmiercią (instalowany 15 VIII 1624 r.) Bartłomiej Nowodworski otrzymał od Zygmunta III bogato uposażoną poznańską komandorię kawalerów maltańskich.

15

jako z nim pięknie było i ojczyźnie w obcych krajach, i obcym krajom w ojczyźnie – przypuszczalny sens: za granicą przynosił chlubę ojczyźnie, w ojczyźnie pokazywał, czego dobrego nauczył się w obcych krajach. Por. I 26.

teraz się w proch obrócił – por. wyżej, obj. do I 2, także: II 1. 4, IV 2, V 20. 31, VII 13, XI 6, XII 7, XVIII 38, XIX 6.

17

My, cośmy go znali – częsta w oratorstwie formuła wskazująca udział audytorium, tu także udział wygłaszającego orację. Por. także: VII 13, XII 38, XX 17. Sobieski zetknął się z Nowodworskim prawdopodobnie już w roku 1606, a na pewno przed 1613, gdy pełnił funkcję dworzanina królewskiego, zaś ten przebywał w otoczeniu króla Zygmunta III. Na sejmie w 1615 r. Sobieski wygłosił mowę popierającą projekt Nowodworskiego dotyczący organizacji szkolnictwa rycerskiego – *Mowa za P[anem] kawalerem do Króla J[ego] M[os]ci (na sejmie 1615 przez Jakuba Sobieskiego, wojewodzica lubelskiego)* (rkps BOss 1849 I, s. 15-18). W czasie wyprawy królewicza Władysława na Moskwę (1617-1618) Sobieski walczył u boku Nowodworskiego, dokumentując w diariuszu dowody jego bohaterskiej postawy.

18

Młodość swoje ... na Ukrainie ... prowadził – walczył z Tatarami w chorągwi pancernej książąt Michała i Janusza Zasławskich (przed 1576).

jako i w siedmiogrodzkiej ziemi – po śmierci Michała Zasławskiego Nowodworski ruszył do Siedmiogrodu, gdzie walczył u boku Batorego, a po jego wyborze na króla Polski w wojskach jego bratanków: Baltazara i Andrzeja Batorych (przed 1581).

19

Udał się na dwór ś[więtej] pamięci Króla Jego M[os]ci Stefana – po elekcji Stefana Batorego wrócił do kraju na dwór królewski (1576).

i na moskiewskich ekspedycjach – wziął udział w trzeciej wyprawie króla Stefana Batorego na Moskwę, walczył w bitwie pod Pskowem (1581).

20

„*Casus*” *potem jeden* – Nowodworski zabił w pojedynku dworzanina królewskiego nazwiskiem Biedrzycki, zatem dla uniknięcia kary udał się w sierpniu 1582 r. na dobrowolne wygnanie, trwające aż do 1607 r.

po ludziach przygody chodzą – por. przysłowie: „Przygoda za każdym chodzi” (NKPP, „Przygoda” 12).

22

Widziała przeważne dzieła jego Francycja i Subaudyja – Nowodworski brał udział w wojnach religijnych we Francji, walcząc po stronie katolickiej w wojściach króla Henryka III, następnie św. Ligi, a w końcu Henryka IV (zob. niżej, obj. do VI 24), m.in.: podczas oblężenia Pontois, gdzie został ranny (VIII 1589); w obronie Paryża (IV-IX 1590); w obronie zamku Conflans-sur-Oyse (1591); w bitwie pod Amiens (1597).

„*Mediterranei*”, „*Ionii*”, „*Aegei Maris*” *insuly* – mowa o walkach Nowodworskiego w szeregach Kawalerów Maltańskich (1599-1607) i spustoszeniu wyspy Lango (1603; dziś: Kos na Morzu Egejskim).

23

patrzala pod Lepantem i Machometą Afryka – Nowodworski w szeregach kawalerów maltańskich walczył z Turkami, brał udział w zdobyciu twierdzy Mahumetty (16 VIII 1602), w północnej Afryce (dziś: w Tunezji.), i w opanowaniu greckiej wyspy Patras (5 V 1603) i Lepanto (8 V 1603), nad Zatoką Koryncką (dziś: Nafpaktos), gdzie został ciężko ranny.

24

Trzeciego i Czwartego Henryków, dwóch królów francuskich – Nowodworski służył w wojskach Henryka III (do 1589 r., kiedy to króla zamordowano), następnie zaciągnął się do armii Henryka IV; zob. wyżej, obj. do VI 22. Ten ostatni około roku 1599 dał mu list polecający do mistrza zakonu maltańskiego.

niedawno zeszyły wielki mistrz maltański – Alojzy de Vignacour (1547-1622); w 1622 r., po jego śmierci, Nowodworski urządził w katedrze św. Jana egzekwie żałobne z udziałem pary królewskiej i dworu.

in Septemtrione – *Septemtriones* (dosłownie: ‘Siedem Wołów’) to siedem najjaśniejszych gwiazd, zwanych Wielkim Wozem, w gwiazdozbiornie Wielkiej Niedźwiedzicy; peryfrastycznie także ‘północ / ziemie północne’. Por. niżej, XX 5.

tej cnej religijey swej – tego swojego zacnego zakonu (*religio* – ‘zakon’).

gdzie ustawiczna ludzi rycerskich odprawuje się „officina” – sens: gdzie się nieustannie szkolą w sztuce rycerskiej.

25

po tak długiej peregrynacyjej – tulaczka Nowodworskiego trwała 25 lat (1582-1607).

26

Jego Królewskiej M[os]ci Pana naszego Miłościwego – mowa o królu Zyguncie III; zob. wyżej, obj. do III 15.

pod Smoleńsk ekspedycja – zob. wyżej, obj. do II 16.

i kapitanem gwardyjnej J[lego] K[rólewskiej] M[os]ci będąc – po powrocie do kraju w 1607 r. Nowodworski został przyjęty na dwór Zygmunta III i mianowany kapitanem jego przybocznej gwardii, tzw. harcerzy. Gwardia ta składała się głównie z zaciężnych Niemców.

28

bramy smoleńskie – w czasie oblężenia Smoleńska przez wojska Zygmunta III Nowodworski 12 X 1609 r. podjął próbę wysadzenia Bram Kopyczyńskiej i Abrahamoskiej, zniweczoną przez nieprzybycie na czas posiłków; ostatecznie do zdobycia miasta dopiero 13 VI 1611 r. przyczyniło się wysadzenie przez Nowodworskiego petardą części muru.

stolice moskiewskiej mury – mimo ciągle niezagojonej rany w rękę, którą odniósł pod Możajkiem, Nowodworski wziął udział (z grupą rycerstwa, w której był m.in. Jakub Sobieski) w szturmie generalnym na Moskwę (10-11 X 1618) w czasie wyprawy królewicza Władysława.

29

tam mu „fata” drogę pokazywały – VERG. *Aen.* 10,113: *Fata viam invenient* („Losy znajdują sobie drogę”; przekład Z. Kubiak).

30

pod Możajkiem z Królewiczem Jego M[os]cią Władysławem – Nowodworski brał udział w trzeciej wyprawie na Moskwę (1617), tym razem pod wodzą królewicza Władysława (zob. wyżej, IV 80). Możajsk (dziś: w obwodzie moskiewskim), miasto położone przy ujściu rzeki Możajki do Moskwy.

gdzie i postrzał w rękę odniósł – w sierpniu pod Możajkiem Nowodworski odniósł bardzo poważną ranę w rękę. Opisał to w swoim diariuszu pod datą 4 VIII 1618 r. walczący w tym samym miejscu Jakub SOBIESKI (*Diariusz ekspedycji moskiewskiej*, s. 67):

Potym chorągiew pana Kiszki i moja przypadła, zaraz i drugie, i piechota Lermonta, i pana kawalera, którą był dobrze przywiódł, że już byli ogarnęli Moskwę, ale w rękę postrzelony ujechał [...]. Pan kawaler, mężnie tam stanawszy, dwóch rzeczy żałował, że w prawą rękę, a że *non in victoria* postrzelony [...].

u murów stołecznych ranę do rany odnowił – w czasie szturm na Moskwę, po wysadzeniu fortu nad Bramą Horbowską, Nowodworski został ranny w tę samą rękę i musiał wycofać się z walki. Za odwagę otrzymał od królewicza „kordelaszek wysadzany diamentami” (*PSB*, s. 358). Zdarzenie to w diariuszu pod datą dzienną 11 X 1618 r. Sobieski opisał następująco (SOBIESKI, *Diariusz ekspedycji moskiewskiej*, s. 77-78):

[...] u naszej Horbowskiej bramy pan kawaler wysadził wrota u ostróżka petardą, był już w bramie, ale postrzelony w tę rękę, co i pod Możajkiem (bo naszym wręcz się z nimi siekli w bramie), a do tego, że nasza kupa gęstą strzelbą zrażona ustępować musiała, nie widząc posiłku, bo i lisowczykowie nie posiłkowali, i piesze rotę niespełna byli, ustąpić musiała tedy do samej bramy, nie petardując, z taką

szkodą że trzydzieści naszych trupów wzięli [...]. Postrzelonych ze sto pewnie było: pan kawaler, ja [...].

31

„*cicatrices*” jego, „*decora*” te, któremi się jako najdroższymi klejnotami zdobią rycerscy i sławy chciwi ludzie – blizny są ozdobami rycerza; CURT. 4,14,6: *Spondere pro se tot cicatrices, totidem corporis decora* („Rękojmnią jego odwagi są te wszystkie blizny – każda z nich to chlubne odznaczenie”; przekład zespołowy pod red. L. Winniczuk). Por. przysłowie: „Wycięta gęba – znak kawalera” (NKPP, „Kawaler” 17).

33

fundacyja „Collegii Novodvorsiani” – Kolegium Nowodworskie w Krakowie to pierwsza fundacja Bartłomieja Nowodworskiego (1617), który przekazał 8000 złp, z których dochód miał być przekazany na uposażenie dla trzech profesorów oraz stypendia dla czterech studentów z powiatu tucholskiego. Druga fundacja (1619) przewidywała wypłatę 60 złp każdemu z nauczycieli trzech klas szkół prywatnych, tj. nauczycielom gramatyki, poetyki i dialektyki (w tym retoryki), nadto stworzenie stałego funduszu wydawniczego oraz uposażenia magistra szkoły tucholskiej.

onych wielkich biskupów, co „census” rozmaite nadali Akademiej Krakowskiej – wśród fundatorów i dobroczyńców Akademii Krakowskiej było wielu biskupów: np. Zbigniew Oleśnicki, biskup krakowski, ufundował w 1453 r. Bursę Jerozolimską; w roku 1533 biskup krakowski, Piotr Tomicki – katedrę prawa rzymskiego; biskup płocki, Andrzej Noskowski, odnowił w 1558 r. Bursę Filozofów; w 1592 fundację dla Kolegium Większego ustanowił biskup kujawski, Hieronim Rozdrażewski; w 1613 fundację stypendialną dla sześciu studentów założył arcybiskup lwowski, Jan Zamoyski (†30 III 1614); zaś w 1616 biskup krakowski, Piotr Tylicki, powołał katedrę wymowy. Zob. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, s. 161, 210, 349-350, 531-532; tenże, *Historia Szkół Nowodworskich*, s. 30, 52.

pace et bello munia – por. np. LIV. 1,42,5: *belli pacisque munia* („obowiązki obywatelskie w wojnie i pokoju”; przekład A. Kościółek).

34

godzi się przyszyć – sens: wypada dołączyć.

37

ziemia do ziemi – por. Koh 3,20 (Wujek): „Z ziemię są uczynione i w ziemię się jednako obracają” – o człowieku; 12,7: „i wróci się proch do ziemi swej, z której był, a duch wróci się do Boga, który go dał”. Por. wyżej, obj. do I 2, także: II 1. 4, V 20, VI 15. 31. 34, VII 13, XII 7, XVIII 38, XIX 6, XXI 6.

39

Jego M[o]ść Pan Nowodworski – bratanek zmarłego, Jerzy Wojciech Nowodworski h. Nałęcz (ok. 1590-1639), syn Grzegorza, pisarz kancelarii i sekretarz królewski, towarzysz chorągwi pancernej.

40

w usługowaniu przeciwko każdemu z W[asz]m[os]ciów – we wzajemnym wyświadczeniu grzeczności każdemu z uczestników pogrzebu.

VII. [Dziękowanie na pogrzebie Reginy Żółkiewskiej z Herbertów, kanclerzyny i hetmanowej wielkiej koronnej; Żółkiew, prawdopodobnie 16 XII 1624]

Mowa na pogrzebie... Żółkiewskiej...

Tytuł: *Paniej Żółkiewskiej, kanclerzyniey koronnej* – Regina Żółkiewska z Herbertów (1544 – 6 XI 1624), córka Jakuba Herberta h. własnego i jego drugiej żony NN Wapowskiej h. Nieczuja, żona Stanisława Żółkiewskiego (od 1589). STAROWOLSKI, *Monumenta Sarmatarum*, s. 478; W. Giza, Kazanie żałobne na pogrzebie [...] Reginy Żółkiewskiej [...], Zamość 1625 [b.dr.], k. tyt.

1

do porządnego na świecie życia barzo potrzebne zwierciadło – metafora częsta w tekstach parenetycznych (*speculum vitae* – ‘zwierciadło życia’).

4

ne extrema gaudii occupet luctus – Prz 14,13 (Wulgata): *Risus dolore miscbitur, et extrema gaudii luctus occupat*; (Wujek) „Śmiech będzie zmieszany z żalnością, a koniec wesela smutek posiada”.

5

munsztuk i wędzidło przybiera – por. trzymać kogoś na munsztuku (NKPP, „Munsztuk”).

7

Trzeci się rok kończy, trzeci się też pogrzeb odprawuje – pogrzeb Reginy Żółkiewskiej w roku 1624 poprzedziły pochówki jej męża Stanisława (zob. wyżej, mowa III) w roku 1621 i syna Jana (zob. wyżej, mowa V) w roku 1623.

8

w ten tu dół – mowa o wspólnym grobowcu Żółkiewskich w Kolegiacie św. Wawrzyńca w Żółkwi.

wielkiego kanclerza i hetmana ciało – mowa o pogrzebie Stanisława Żółkiewskiego, męża zmarłej.

10

Ecce quam magnifici vastati sunt – Za 11,2 (Wulgata): *ulula abies quia cecidit cedrus quoniam magnifici vastati sunt*; (Wujek) „Zawyj, jodło, bo upadł cedr, iż wielmożni są spustoszeni”.

11

pozostalego potomka – jedynym żyjącym dzieckiem była córka Zofia (ok. 1590 – 20 VIII 1634; zob. niżej, obj. do XVII, tyt.), żona Jana Daniłowicza (zob. niżej, obj. do X, tyt. oraz mowa XI).

zacnej matrony pamięć – pamięć o godnej szacunku matronie.

12

A choćby nic innego nie było – także samo sformułowanie niżej, IX 17, XIX 14.

13

a wiem, żeście wszyscy, coście się tu stawić raczyli, dobrze znali – por. podobne powoływanie się na świadectwo uczestników pogrzebu: VI 17, XII 38, XX, 17.

kiedyś sześcią stolców zasiadając w radzie przy boku pańskim – tj. zajmując dawniej sześć miejsc w senacie. Z rodu Herburtów nieżyjącymi już senatorami byli: 1) stryj Reginy Żółkiewskiej, Jan Herburt, kasztelan belski (†ok. 1570); 2) Walenty, biskup przemyski (†1572); 3) Mikołaj, wojewoda krakowski (†1555); 4) Mikołaj, syn Jana, wojewoda ruski (†1602); 5) Stanisław, kasztelan lwowski (†1584); 6) Jan, kasztelan sanocki (†1577); ponadto żył jeszcze Jan, syn Mikołaja, kasztelan kamieniecki (†1626).

wyniosłemi rozumami – tj. wybitnymi/wielkimi umysłami.

15

Mulierem fortem quis inveniet? Longe est ab ultimis finibus pretium eius – Prz 31,10 (Wulgata): *mulierem fortem quis inveniet procul et de ultimis finibus pretium eius*; (Wujek) „Niewiastę mężną któż znajdzie? Daleko i od ostatecznych granic cena jej!”. Por. także Mdr 26,2.

16

Grekowie kilka białychgłów swych mężne animusze piórem swym wiecznej pamięci podali – por. np. pismo Plutarcha: Γυναικῶν ἀρεταί ([*Gynaikón aretai*]; Cnoty niewiast / Dzielność kobiet – *Mulierum virtutes*) czy tegoż rozdział ‘Powiedzenia Spartanek’ w dziełku *Powiedzenia spartańskie* (PLUT. *Apoph. Lac.* 240c-242d).

17

Klelije – Klelia (VI w. p.n.e.), legendarna bohaterka rzymska z czasów walk z królem Porsenną. Była wraz z innymi dziewczętami rzymskimi zakładniczką u króla Etrusków, ale uciekła z niewoli i wplaw przepłynęła Tyber. Senat rzymski postanowił odesłać ją z powrotem do króla, ten jednak z podziwu dla jej odwagi uwolnił wszystkie branki. Konny posąg Klelii stał na *Forum Romanum* w Rzymie.

Kornelije – mowa o Kornelii Młodszej (*Cornelia Minor*; ok. 195-115 p.n.e.), córce Scypiona Afrykańskiego Starszego, małżonce Tyberiusza Semproniusza Grakcha (konsula 177 i 163), matce trybunów ludowych: Tyberiusza i Gajusza Semproniuszy Grakchów. Po śmierci męża pozostała wdową (*univira*), odrzucając nawet propozycję małżeństwa ze strony króla Egiptu Ptolemeusza VII Filopatora. Uznawana za wzór rzymskiej matrony.

dla stałego serca – ze względu na niezmiennność uczuć.

19

gdy oraz i zabitego na posłudze ojczyzny męża ciało przywieziono – zob. wyżej, obj. do V 24.

niebezpiecznie chromego syna – zob. wyżej, obj. do V, tyt.

20

i włos z głowy nikomu spaść nie może – por. Łk 21,18 (Wujek): „Aleć i włosy głowy waszej wszystkie są zliczone”; także: Łk 12,7; Mt 10,30.

21

upadłej osoby – zdruzgotanego człowieka.
kiedy była – sens: była niegdys.

22

ni od kogo nieprzelomionemu, wyrokowi głowę swą skłoniła – poddała się nie-wzruszonemu przez nikogo wyrokowi, tj. śmierci.

23

męża swego koroną bywszy – por. Prz. 12,4 (Wujek): „Niewiasta pilna jest koroną mężowi swemu”; także (NKPP, „Żona” 131).

24

Świątobliwie tedy umarła, bo dobrze żyła, dobrze umarła, że świątobliwie żyła – por. wyżej, I 21 i obj., także: XVII 10, XIX 37 (w nieco innym brzmieniu).

25

Znać – sens: widać, że.

M[ości] P[anie] chełmski – najprawdopodobniej mowa o Samuelu Koniępcowskim h. Pobóg (†1641), kasztelan chełmski (21 VII 1620 – 11 IV 1641), staroście grabowieckim, żonatym z Aleksandrą Herburtówną (od ok. 1621). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 138.

Jej K[rólewska] M[ości] – mowa o królowej Konstancji Habsburzance (zob. wyżej, obj. do III 37).

póki żyła – odnosi się do Reginy Żółkiewskiej.

na tym sławy i poczciwości łożu, poległ – por. ten sam motyw wyżej, III 8, IV 70.

26

wojewoda – Jan Daniłowicz, wojewoda ruski (13 IV 1613 – 24 IV 1628); zob. poświęcone mu mowy X i XI.

z Jej M[ością Panią wojewodzina – mowa o Zofii Daniłowiczowej z Żółkiewskich; por. wyżej, obj. do IV 21, także: mowa XVII (na jej pogrzebie).

28

M[ości] Panie rozpierski – Jan Romiszewski h. Jelita (†12 II 1633), kasztelan rozpierski [Rozprza] (22 XII 1605 – 6 V 1630). Zob. *Urzędnicy województw łęczyckiego i sieradzkiego*, s. 132, poz. 132.

Ks[ężnej] Jej M[ości] Ostrogskiej, wojewodzinej wołyńskiej – mowa o Annie z Kostków, wdowie po Aleksandrze Ostrogskim, wojewodzie wołyńskim (od 1593). Zob. niżej, obj. do XVIII, tyt.

VIII. [Dziękowanie na pogrzebie Prokopa Sieniawskiego, chorążego wielkiego koronnego; Brzeżany, 16 III 1627]

Mowa na pogrzebie... Prokopa Sieniawskiego...

Tytuł: *Prokopa Sieniawskiego, chorążego koronnego* – Prokop Sieniawski h. Leliwa (†1627), syn podczaszego koronnego, Adama Hieronima i Katarzyny z Kostków, brat Aleksandra (ok. 1599-1622) i Mikołaja (mowa XIX).

Był chorążym wielkim koronnym (od 23 V 1622) i posłem na sejmy. Ożenił się z Anną Eufrozyną z Chodkiewiczów (mowa XIV), z którą miał dwóch synów. Aleksander zmarł w wieku czterech lat (1627) niedługo po ojcu, zaś Adam Hieronim (1623/1624-1650) został pisarzem polnym koronnym i starostą lwowskim. Zob. *PSB*, t. 37, s. 146-147; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 129.

w Brzeżaniech – Brzeżany, obecnie miasto na Ukrainie, w obwodzie tarnopolskim, w XVII w. na terenach Rzeczypospolitej w województwie ruskim. Lokowane jako prywatne miasto szlacheckie w 1530 r. i od tego czasu siedziba rodowa Sieniawskich.

2

Dobrze ktoś powiedział, że to są najpotężniejsze mury... – IUST. 14,5,6-7: ... Spartani urbem, quam semper armis, non muris defenderant... cum multis saeculis murus urbi virtus civium fuerit („[...] miasto, którego zawsze bronili [Spartanie] orężem, a nie murami [...]. [...] przez wiele stuleci murem dla miasta było męstwo obywateli”; przekład I. Lewandowski). Lacedemon/Sparta był jedyną grecką *polis* na kontynencie i jedną z nielicznych w ogóle, które nie były otoczone obwarowaniami. Por. wyżej, IV 58.

3

Nie darmo więc w Rzymie za jednego „civem” wziętego trumną cisnęły się tłuszcze – nie wiadomo, który z licznych pogrzebów mówca miał na myśli, np. lud nawet znosił pieniądze, by wyprawić uroczysty pogrzeb dla Q. Fabiusza Maksymusa, pisze o tym m.in. VAL.MAX. 5,2,3.

4

w grubym państwie – tu: w państwie moskiewskim. W XVII w. negatywny stereotyp zarówno mieszkańców, jak i samego państwa współtworzyło często stosowanie epitetu: „gruby” – barbarzyński, prostacki.

6

Abstulit magnificos meos Dominus de medio mei, idcirco ego plorans – Lm 1,15-16 (Wulgata): *Abstulit omnes magnificos meos Dominus de medio mei, vocavit adversum me tempus, ut contereret electos meos... ain idcirco ego plorans et oculus meus deducens aquam, quia longe factus est a me consolator convertens animam meam, facti sunt filii mei perditii, quoniam invaluit inimicus*; (Wujek) „Pobrał wszystkie wielmożne / Pan z pośrodku mnie, / przyzywał przeciwko mnie czas, / aby potarł wybrane moje; [...] Przetoż ja płacząc, / a oko moje spuszczaając wody, / bo się oddalił ode mnie pocieszyciel / nawracający duszę moją, / zstali się synowie moi straconymi, / bo przemógł nieprzyjaciół”.

7

longum ducere funus – LUCAN. 2,298: *Longum producere funus* („prowadzić w pogrzebie / Kondukt żałobny”; przekład M. Brożek); także: VERG.*Georg.* 4,256: *ducere funus* („i smutne obchodzą pogrzeby”; przekład Z. Abramowiczówna).

8

jednym w rzeczy samej, a dwiema w nadziejej – tj. jednym Sieniawskim w wieku męskim oraz dwoma młodymi potomkami rodu. W pierwszym wypadku chodzi zapewne o brata Prokopa, Mikołaja Sieniawskiego, w drugim o synów Prokopa i Anny Eufrozyny z Chodkiewiczów: zmarłego wkrótce małoletniego Aleksandra i Adama Hieronima. Z tekstu mowy wolno wnioskować, że w chwili pogrzebu ojca Aleksander jeszcze żył.

9

się jej tak dzieje, jako pod czas matkom, które wołałyby dzieci nie rodzić – por. Łk 23,29 (Wujek): „Abowiem ci oto przyjdą dni, w które będą mówić: Szczęśliwe nieplodne i żywoty, które nie rodziły, i piersi, które nie karmiły”.

10

vindemiatoria falce – Ap 14,14-19.

Praecisa est velut a texente vita mea: dum adhuc ordiner succidit me – Iz 38,13 (Wulgata).

11

jeżeli też śmierć na świecie krzywdę czyni – czy śmierć na świecie wyrządza krzywdę.

12

cum timore et tremore – Flp 2,12 (Wulgata): *cum metu et tremore*: (Wujek) „z bojaźnią i ze drżeniem”.

któremu czasem bezpieczniejsza mowa służy – dla którego [tj. żalu] czasem zuchwalsza [tj. bardziej emocjonalna] mowa jest odpowiednia.

trudno zgola, M[os]ci Panowie, nie sarknąć, kiedy zaboli – podobne sformułowanie zob. VI 12, XIV 1.

13

Wszedłszy w ten kościół, a spojrzawszy na te onych zacnych i mężnych Sieniawskich nagrobki – nagrobki Sieniawskich dłuta Jana Pfistera wystawiono w kościele zamkowym w Brzeżanach (PSB, t. 37, s. 98 i 147).

co raz z tego prochu – por. wyżej, obj. do I 2, także: II 1. 4, IV 2, V 20, VI 15. 31. 34, XII 7, XVIII 38, XIX 6, XXI 6.

14

z cudzej ziemie ... do Polski szczęśliwie się wrócił – bracia Prokop, Aleksander i Mikołaj odbyli kilkuletnią podróż edukacyjną po Europie: Lowanium (1610; dziś: Leuven/Louvain), Wiedeń (1613), Bolonia (1615). Następnie zwiedzali Włochy i udali się do hiszpańskich Niderlandów. Mikołaj i Prokop powrócili w roku 1619 (PSB, t. 37, s. 135, 146).

z bratem swym, Jego M[os]cią Panem krajczym – mowa o Mikołaju Sieniawskim; por. niżej, obj. do XIX, tyt.

służb w ojczyźnie niedzielnie uczestnikiem swoim – swym nieodłącznym towarzyszem/współuczestnikiem podczas służby ojczyźnie.

15

Sławny był on rok – rok 1621, kiedy armia turecka zaatakowała wojska polsko-litewsko-kozackie skupione w obozie pod Chocimiem.

Osman, cesarz turecki – zob. wyżej, obj. do IV 56.
trzech części świata – zob. wyżej, obj. do IV 24, także: IV 60, XIX 41.
pod Chocim podstąpił – 2 IX 1621.

17

chocimska ... konfederacja – zawiązana (8 II 1622) przez niepłatne wojsko wracające spod Chocimia. Konfederaci, oprócz zaległych wypłat żołdu (w tej sprawie działała już we Lwowie powołana przez Władysława IV komisja, w skład której wchodził także Jakub Sobieski), sformułowali także żądania polityczne, m.in. rozdawania wakansów żołnierzom, korektury praw.

19

Kantymira, na on czas baszy sylistryjskiego – mowa o Kantymirze murzy (1588-1635 lub 1637), tatarskim polityku i wodzu ordy budziackiej i do-brudzkiej, który wslawił się zwycięstwem odniesionym nad Rzeczpospolitą w bitwie pod Cecorą (IX-X 1620), zaś świetny udział w bitwie pod Chocimem (2 IX – 9 X 1621) przyniósł mu tytuł beglerbega. W Sylistrii (tereny historycznej Dobrudży; dziś: w granicach Rumunii i Bułgarii) znajdowała się siedziba beglerbega oczakowskiego.

Jego M[ości] Pana hetmana – mowa o Stanisławie Koniecpolskim h. Pobóg (ok. 1591 – 11 III 1646), hetmanie wielkim koronnym (5 IV 1632 – 11 II 1646) i kasztelanie krakowskim (od 1633). Zob. *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 43, poz. 126, oraz XXVII, tyt.

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – Zygmuta III Wazy.

22

na loszkowskich, gorczyczanowskich polach – Łoszkowce (dziś: na Ukrainie) i Gorczyczany (dziś: na Ukrainie; zob. niżej, XIX 44) to wsie opodal Kamieńca Podolskiego, nad rzeką Studenicą, lewym dopływem Dniestru. Pod Gorczyczanami zbierały się wojska polskie pod wodzą Stanisława Koniecpolskiego przed bitwą pod Martynowem (20 VI 1624 r.), w której Tatarzy dowodzeni przez Kantymira ponieśli klęskę. Zob. *Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego*, s. 122; *Pamiętniki o Koniecpolskich*, s. 251

23

inkursyjej takroczej Machmet Gereja chana – w lutym 1626 r. orda chana Mehmeda III Gereja (1584-1629) wtargnęła na ziemie Rzeczypospolitej, pustosząc m.in. majątki Sieniawskiego. Wyprawę przeciwko ordzie (nieudaną), w której Sieniawski uczestniczył, poprowadził Stanisław Koniecpolski.

24

upuszczeniem krwi zwykli zbywać gorączek – puszczenie krwi (flebotomia) było w dawnej medycynie powszechnie stosowaną metodą leczniczą i profilaktyczną.

25

na pruską wojnę – mowa zapewne o wojnie ze Szwecją (1626-1629). Od 1617 r. król szwedzki, Gustaw II Adolf Waza (panował w latach: 1611-1632; por. niżej, obj. do XXVII 9), prowadził z Rzeczpospolitą wojnę o panowanie

nad Bałtykiem, która była drugim etapem zmaganiń rozpoczętych w 1600 r. po detronizacji przez rigstag Zygmunta III i dokonanej przezeń inkorporacji północnych Inflant. Po serii sukcesów w Inflantach zaatakował (1626) Prusy Królewskie. Wojna zakończyła się rozejmem w Altmarku, na mocy którego Szwedzi otrzymali Inflanty na północ od Dźwiny oraz porty w Prusach Książęcych poza Królewcem, handel ze Szwecją został zwolniony z ceł, a niektóre miasta (np. Malbork) otrzymał w zarząd elektor brandenburski. Sieniawski, będąc już bardzo chory, nie wziął w niej udziału.

z powinności urzędu swego dworską rozwinąć chorągiew – zadaniem chorążego wielkiego koronnego było noszenie przy królu chorągwi wielkiej królestwa, również w czasie najważniejszych ceremonii dworskich.

26

który od nas dobrą wolą częstokroć za samy uczynek przyjmuje – por. przysłowie: „Dobra wola zawždy za uczynek stoi” (NKPP, „Wola” 6).

31

w budzie hetmańskiej – tj. namiocie/szałasie hetmańskim, stawianym w czasie działań wojennych w obozie.

po obozach pruskich – tj. obozach wojsk walczących ze Szwedami w Inflantach.

Germanici – Germanik (*Caius Iulius Caesar Germanicus*; 15 p.n.e. – 19 n.e.), członek dynastii julijsko-klaudyjskiej, wybitny wódz rzymski i ulubieniec rzymskiego ludu. Po śmierci Augusta (14 r. n.e.; zob. niżej, obj. do XII 5) legiony stacjonujące w Germanii obwołały go cesarzem przeciw Tyberiuszowi, ale odrzucił tytuł.

O, breves et infaustos populi amores – TAC.*Ann.* 2,41,1: *brevis et infaustos populi Romani amores* („krótkie i złowróżbne są ludu rzymskiego kochania”; przekład S. Hammer); sens: zbyt krótkie i nieszczęśne są uczucia, jakimi lud mógł obdarzać zmarłego (bo za krótko żył).

32

do tego zacnego Sieniawskich gniazda – tj. do Brzeżan, których Sieniawski był współdziedzicem; por. wyżej, obj. do VIII, tyt.

33

Jej M[ó]ści Paniej podczaszynej – mowa o matce zmarłego, Katarzynie z Kostkowskiej Sieniawskiej (między 1576 a 1580 – 1648), córce Jana Kostki i jego drugiej żony, Zofii Odrowążówny. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 127.

lugere non indocilis – SEN.*MI. Troad.* 82: *non indociles lugere sumus* („Nikt od nas płakać lepiej nie potrafi”; przekład I. Słomak, T. Sapota).

34

małżonka, Jej Mość Pani chorążyna – Anna Eufrozyna z Chodkiewiczów Sieniawska; zob. niżej, obj. do XIV, tyt.

35

Brat, Jego M[ó]ść Pan krajczy – mowa o starszym bracie Prokopa, Mikołaju Sieniawskim, krajczym koronnym (18 XII 1620 – 1 X 1628); zob. niżej, obj. do XIX, tyt.

animae dimidium – HOR.*Carm.* 1,3,8: *et serves animae dimidium meae* („i miej w opiece połowę mej duszy”; przekład A. Lam).

36

Cne potomstwo – zob. wyżej, obj. do VIII, tyt.

37

bogomoddstwo za duszę – tj. modlitwy w intencji zmarłego.

38

z domowych żalów – domowe żale tzn. rodzinne, prywatne, w przeciwieństwie do publicznych, wzmiankowanych wcześniej.

in locum habitationis suae – Ps 26,8 (Wulgata): *et locum habitationis gloriae tuae*; (Wujek) „miejsce mieszkania chwały twojej”.

41

Jej Mość Pani chorążyna Jej M[os]ci Paniej wojewodzinej wileńskiej – tj. Anna Eufrozyna z Chodkiewiczów Sieniawska dziękuje Annie Alojzie z książąt Ostrogskich Chodkiewiczowej, wdowie po Janie Karolu (por. wyżej, IV 74).

M[os]ci Panie pisarzu lwowski – Sobieski zwraca się do Piotra Ożgi h. Rawicz, pisarza lwowskiego (19 XII 1622 – 4 III 1653). Zob. *Urzędnicy województwa ruskiego*, s. 126, poz. 938.

42

Jego M[os]ci Panu wojewodzie kijowskiemu – Tomaszowi Zamoyskiemu; zob. wyżej, obj. do III 36, także: XXI, tyt.

M[os]ci Panie pisarzu belski – mówca dziękuje Markowi Oleśnickiemu h. Dębno, pisarzowi belskiemu (4 V 1612 – 3 X 1627). Zob. *Urzędnicy województwa belskiego i Ziemi Chełmskiej*, s. 42, poz. 135.

43

hetmanowi polnemu Wielkiego Księstwa Litewskiego – Krzysztofowi Radziwiłłowi (młodszemu) h. Trąby, hetmanowi polnemu litewskiemu (7 IV 1615 – 1 I 1635). Zob. *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 46, poz. 160.

lubo i w tej miejsca odległości – skonfliktowany z Zygmuntem III (po odnaniu buławy wielkiej litewskiej Lwu Sapieżu) i oskarżany o tzw. „spisek orleański” Krzysztof Radziwiłł najprawdopodobniej przebywał wtedy na Litwie.

M[os]ci P[anie] Mirski – prawdopodobnie mowa o Grzegorz (Hrehorym) Mirskim h. Białynia, późniejszym (od 1635 r.) strażniku litewskim, rotmistrzu w wojskach litewskich, kalwiniście. Zob. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 6, s. 420–421; *Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 191, poz. 1553.

44

Jego M[os]ci Panu podczaszemu koronnemu – Stanisławowi Lubomirskiemu; zob. wyżej, obj. do IV 58.

M[os]ci Panie Wasiczyński – postać bliżej nieznaną. Być może chodzi o Wasiczyńskich h. Korczak, z którymi był spokrewniony Jakub Sobieski. NIESIECKI (*Herbarz polski*, t. 9, s. 244) wymienia tylko Krzysztofa.

IX. [Dziękowanie na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego, koniuszego koronnego; Kraków, 5 V 1627]

Dziękowanie... na pogrzebie... Krzysztofa Zbaraskiego...

Tytuł: *Ks[ię]cia ... Krzysztofa Zbaraskiego, koniuszego koronnego* – Krzysztof Zbaraski h. własnego (1579-1627), syn Janusza, wojewody braclawskiego, i Anny, księżnej Czetwertyńskiej, brat Jerzego, kasztelana krakowskiego (zob. niżej, XIX, tyt.). Był koniuszym koronnym (1610 – 6 III 1627). Nigdy się nie ożenił, zmarł nagle bezpotomnie w Końskowoli. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 175; *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 59, poz. 248.

w *Krakowie* – pogrzeb odbył się w krakowskim kościele dominikańskim pw. Świętej Trójcy (zob. rkps BRacz. 378, k. 28r), gdzie do dziś w kaplicy Zbaraskich po lewej stronie znajduje się jego nagrobek dłuta Matteo Castello.

1

Parvae curae loquuntur, ingentes stupent – SEN. *MI. Phaed.* 607: *Curae leves loquuntur; ingentes stupent* („Lekkie troski – rozmowne, olbrzymie – są nie-me”; przekład I. Słomak, T. Sapota).

3

Jest to jego druga „umbra”, która go we wszystkich sprawach „prosequitur” – podobnie w odniesieniu do cnoty i zazdrości, por.: I 15, XII 17, XX 8. Określenie *druga* jest pleonazmem, błędem myśli autora.

5

serce ... nie skamienieje – por. zwroty i wyrażenia przysłowiowe: „Kamień mieć na (w) sercu” (NKPP, „Kamień” 18), „Serce jak kamień (krzemień)” (NKPP, „Serce” 67).

7

ojczyzna nasza podobno go niegodna była – sens: nasza ojczyzna prawdopodobnie nie była godna mieć tak wspaniałego obywatela. Nawiązanie do żalobnego toposu przedwczesnej śmierci: był za dobry dla nas; zob. Skwara, „*Miejsca wspólne*”, s. 54.

weźmie ... tę prowincyją – sens: przyjmie to powierzone zadanie.

9

w pozostałym bracie, Ks[ię]żęciu Jego M[os]ci Panu krakowskim – tj. starszym bracie, Jerzym Zbaraskim, kasztelanie krakowskim (1620-1631); zob. niżej, obj. do XII, tyt.

12

perpetuus actus – (łac.) nieprzerwanym aktem (wiary ku panu i miłości ku ojczyźnie).

13

utraque civem – (łac.) obywatela wyróżniającego się i jednym, i drugim, tj. wiernością królowi (w dobie rokoszów) i miłością ku ojczyźnie.

14

za Michałem do Multan – zob. wyżej, obj. do III 20, także: IV 33.

na wojnie z J[ego] K[ró]lewską M[os]cią w Moskwie pod Smoleńskiem – zob. wyżej, obj. do II 16.

na oryńskijskiej przeciwko Dewlet Gerejowi galdze ekspedycyjnej – wyprawa hetmanów koronnych Stanisława Żółkiewskiego i Stanisława Koniecpolskiego przeciw wojskom tatarskim pod wodzą brata chana, Dewlet Gereja, i murzy Kantymira zakończona klęską (28 IX 1618) wojsk Rzeczypospolitej pod Oryninem, niedaleko Kamieńca (dziś: Orynym, wieś na Ukrainie w obwodzie chmielnickim, nad rzeką Żwancyk). Po trwających od wiosny najazdach tatarskich we wrześniu 1618 r. hetmani koronni z liczącą 14 500 żołnierzy armią stanęli w obozie pod Oryninem, niedaleko Kamieńca Podolskiego, aby zagrozić drogę wielkiej wyprawie tatarskiej pod wodzą Dewlet Gereja, brata chana Dżanibek Gereja, i murzy Kantymira. Nie chcąc się podporządkować Żółkiewskiemu, oddziały magnackie zajęły odrębne pozycje. Gdy wreszcie, po zażegnaniu niesnasek w obozie polskim, Żółkiewski wyprowadził przed obóz całą armię, okazało się, że wojska tatarskie odeszły – w ten sposób ominęły potężną armię, uderzyły na Wołyń, siejąc spustoszenie i biorąc jasyr. Cała wyprawa stała się przyczyną krytyki skierowanej przeciw Żółkiewskiemu. Zob. także: XVIII 20, XX 26. Gałka to pierwszy po chanie dostojnik ordy krymskiej.

na tej pruskiej – zob. wyżej, obj. do VIII 25 oraz do XXVII 9.

15

z którym on „raro” – ba, „primo”! – tych wieków „exemplo”, oprócz tego samego, co się już z nim rozdzielił, żywota, nigdy nic dzielnego nie miał – sens: Jerzy Zbaraski ze swoim zmarłym bratem, Krzysztofem, żył w tak dobrych stosunkach, że wszystko, poza życiem, mieli wspólne i był to rzadki przykład miłości braterskiej.

17

A choćby nic inszego nie było – takież samo sformułowanie zob. wyżej, VII 12, także: XIX 14.

spod Smoleńska na Tuszyn do stołecznego wojska – Krzysztof Zbaraski był członkiem poselstwa wysłanego przez Zygmunta III spod Smoleńska do obozu wojsk Dymitra Samozwańca w Tuszynie pod Moskwą w celu pertraktowania warunków ich przyłączenia się do sił królewskich (XI 1609). Zob. *Diariusz drogi króla Zygmunta III*, s. 113 (relacja).

do Mustafy, cesarza tureckiego – chodzi o poselstwo do Turcji (1622), którego celem było zawarcie traktatu, zgodnie z ustaleniami obu stron podjętymi po nierozstrzygniętej bitwie pod Chocimiem (2 IX – 9 X 1621). Nowym sułtanem, po zamordowanym w wyniku nieudanej wyprawy Osmanie II, był Mustafa I Szalony.

18

ukołysać, od pierwszego szczęścia i od nadziei nowej oderwać – sens: uspokoić, odwrócić od myśli o przeszłym powodzeniu i widoków na dalsze militarne sukcesy (tj. niezależne od działań króla Zygmunta III, związane z osobą kolejnego uzurpatora – Dymitra II Samozwańca).

19

Z jaką na tureckiej zaś legacyjnej magnificencyją stanął – poetycki opis poselstwa, ze szczegółowym przedstawieniem uroczystego, uderzającego przepychem wjazdu do Konstantynopola (oparty na własnym diariuszu z wyprawy) dał TWARDOWSKI w poemacie *Przeważna legacja* (III, w. 1 i nn.).

20

dywany – w Imperium Otomańskim dywan to rada doradcza sultana, na której czele stał wielki wezyr, jej opinie nie były dla władcy wiążące.

devovit – Sobieski prawdopodobnie zdawał sobie sprawę z tego, jakim znaczeniem obciążony jest czasownik *devovere*, a ściślej powiązany z nim termin *devotio*. W starożytnym Rzymie był to religijny rytuał ofiarowania, podczas którego dowódca poświęcał życie swoje i żołnierzy bóstwom podziemnym w zamian za gwarancję zwycięstwa; opis tej ceremonii znajduje się u Liwiusza (8,9,6).

sama rzecz mówi – por. łaciński zwrot: *res ipsa loquitur* (rzecz sama mówi, tzn. mówi za siebie) – formuła prawna poświadczona po raz pierwszy u Cyce-rona w mowie *Pro Milone* (CIC.Mil. 24,66).

21

za „*civem*” *slyszeli* – sens: słyszeli w roli przemawiającego posła.

22

Wolności ... źrzenico narodu naszego – metafora powszechnie stosowana w dyskursie politycznym XVII w. na określenie najcenniejszej wartości (także łac: *pupilla libertatis*), nawiązująca do frazy biblijnej, por. np.: Ps. 16(17),8 (Wujek): „strzeż mię jako źrzenicę oka”; Pwt 32,10; Prz 72; Lm 2,18; Za 2,8.

nie płakać, ale wyc byś mogła – por. KOCHANOWSKI, *Odprawa*, w. 555-556: „Matko, ty dziatek / Swoich płakać nie będziesz, ale wyc będziesz!”

23

Gdy się to „columen” twoje waliło, bieżeć było – trzeba było biec, by podprzeć upadający filar, tj. zatrzymać umierającego dla ratunku ojczyzny. Zob. wyżej, obj. do III 33, także: III 40, V 20, XI 2, XII 12. 16. 18, XVIII 17, XXI 12, XXII 3, XXVII 12.

Non te dimittam, donec moriens benedixeris mihi – (łac.) nie puszcę cię, dopóki umierając, mnie nie pobłogosławisz. Por. Rdz 32,27 (Wulgata): *non dimittam te, nisi benedixeris mihi*; (Wujek) „Nie puszcę cię, aż mi pobłogosławisz” – słowa Jakuba do anioła, z którym stoczył zwycięską walkę.

24

piastował – mowa o Zbaraskim, który troszczył się o ojczyznę.

25

one jej ściany i „equestris ordinis” szranki – tj. miejsce posiedzeń sejmu.

26

Oddał ... ostatnią, a prawie „cygneam vocem” – sens: ostatni raz przedstawił swoje wotum senatorskie; gra słów: *vox* oznacza ‘głos oddany’, a *cygnea*

vox to 'łabędzi śpiew' (zatem *ostatnią* „*vocem*” jest pleonazmem). Zob. rkps BKórń 318, k. 248v-250r: *Wotum Ksi[ie]cia Jego Mci Zbaraskiego, koniuszego koron[nego], na sejmie toruń[skim] 1626*: „Choroba moja nie pozwala mi wołać jako na giełdzie, a to miejsce, gdzie mię wysadzono, tego właśnie potrzebuje [...]”; toż: rkps BJ 5826, s. 96-99.

27

amissum bonum – (łac.) utracone dobro.

virtutem sublatam ex oculis quaeremus invidi – HOR.*Carm.* 3,24,31-32: *virtutem incolumem odimus, // sublatam ex oculis quaerimus invidi* (dosłownie: nienawidzimy cnoty nietkniętej / póki ona żyje, // a gdy zniknie [nam] z oczu / gdy zostanie usunięta przed oczu, szukamy [jej], zazdrośni”).

28

z jaką moją gorzkością, bo w kupie takich przyjaciół – z jakim moim żalem (tj. tym większym), gdyż wśród przyjaciół.

29

że kiedy – że kiedyś / że kiedykolwiek.

34

którą zawsze znał – którą zawsze znał jako.

M[os]ci Panie wojewodo krakowski – mowa o Janie Tęczyńskim h. Topór (ok. 1581 – 17 VII 1637), wojewodzie krakowskim (31 VIII 1620 – 17 VII 1637). Zob. *Urządnicy województwa krakowskiego*, s. 108, poz. 413; s. 266.

36

M[ilos]ciwy Panie podczaszy koronny – chodzi o Stanisława Lubomirskiego; zob. wyżej, obj. do IV 58.

37

M[ilos]ciwy Panie mieczniku koronny – Sobieski kieruje te słowa do Jana Zebrzydowskiego h. Radwan (1583 – ok. 13 IX 1641), miecznika koronnego (23 XI 1620 – ok. 13 IX 1641). Zob. *Urządnicy centralni i nadworni Polski*, s. 90, poz. 483.

41

panem doloris – zwyczajowe określenie poczęstunku konsolacyjnego (stypy).

X. [Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała Jana Daniłowicza, wojewody ruskiego; Lwów, 15 V 1628]

Mowa na wyprowadzeniu ciała... wojewody ruskiego...

Tytuł: *na wyprowadzeniu ciała* – por. *List od Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego ze Lwowa, do Jego M[os]ci Pana wojewodzica ruskiego* [Stanisława Daniłowicza] *14 Maii A[n]no D[omi]ni 1628* (rkps BOss 400 II, s. 85):

[...] to oznajmuję, że dnia jutrzejszego [tj. 15 V] zacne ciało jego z jako największą uczciwością i frekwencją poblizszych tu przyjaciół wyprowadzimy ze

Lwowa *ad locum habitationis suae* [‘do miejsca zamieszkania jego’] do Oleska, jak w testamencie nazaczył, gdzie Jej M[o]ść pani matka czas pogrzebowi złożyła 15 *Junii*, gdyż woli jego trudno było dla wielu respektów tak wygodzić, aby go było, jako chciał, w półtóry niedziele chować [...].

Pana wojewody ruskiego – Jan Daniłowicz h. Sas (†1628), syn Stanisława, chorążego lwowskiego, i Katarzyny ze Szczekarzowic Tarłówny. Był kolejno krajczym koronnym (1600-1612), kasztelanem lwowskim (od 1612) i wojewodą ruskim (od 1613). Z Katarzyną Krasicką, kasztelaną przemyską, miał dwie córki, następnie ożenił się z Zofią z Żółkiewskich, córką kanclerza i hetmana Stanisława, i z tego drugiego związku narodziło się dwóch synów: Jan (†1618) i Stanisław (†1636), oraz córki: Teofila, żona Jakuba Sobieskiego, i Dorota, ksieni benedyktynek we Lwowie. Zob. *PSB*, t. 4, s. 414-415; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 147; *Urządnicy centralni i nadworni Polski*, s. 64.

2

zły by to był nazbyt frymark, niesprawiedliwa zaprawdę zamiana za rzecz słowa oddawać – por. łacińskie przysłowie: *Res dare pro rebus, pro verbis verba dare solemus* (‘Mamy w zwyczaju dawać rzeczy za rzeczy i za słowa słowa’); zob. Walther 26.635.

3

z nawiedzenia i dotknięcia Pana i Boga – sens: z powodu ciężkiej próby zesłanej przez Boga. Zob. Hi 19,21 (Wujek): „boć mię ręka Pańska dotknęła”; także: XX 20, XXI 28, XXII 13, XXVII 19.

województwa ruska moja... matka i dobrodziejka – tj. Zofia Daniłowiczowa (ok. 1590 – 20 VIII 1634; zob. niżej, XVII, tyt.), od 1627 r. teściowa Jakuba Sobieskiego.

6

sama sobą zapłatą – podobna zasada zwykle odnoszona do cnoty; zob. niżej, obj. do XXVI 18.

XI. [Dziękowanie na pogrzebie Jana Daniłowicza, wojewody ruskiego; Olesko, 15 VI 1628]

Mowa na pogrzebie... wojewody ruskiego...

Tytuł: *Pana wojewody ruskiego* – zob. wyżej, obj. do X, tyt.

w Olesku – Daniłowicz zmarł we Lwowie i stamtąd jego ciało przewieziono do Oleska, miasta na Ukrainie, w obwodzie lwowskim, na terenach Rzeczypospolitej w województwie ruskim (od Lwowa dzieli je 72 km – od wyprowadzenia ciała do pogrzebu minął równo miesiąc). Olesko w posagu wniosła Janowi żona, Zofia z Żółkiewskich, a po jego śmierci przez małżeństwo córki Teofili z Jakubem przeszło na Sobieskich. Tu też rok po pogrzebie Daniłowicza urodził się Jan Sobieski, późniejszy król polski. Ciało wojewody ruskiego złożono w kościele parafialnym, w ufundowanym przez niego w 1619 r. grobowcu rodzinnym (*SGKP*, t. 7, s. 464):

Grobowiec ten znajduje się przed wielkim ołtarzem. Pokrywa go płyta z kamienia trembowelskiego, a na niej znajduje się następujący z mosiędzu wykładany napis: *D.O.M. Joannes Danilowicz Russiae Sibi Posterisque Posuit VIII Januarii A.D. 1619*. Pod tym napisem wyryte koło, podzielone na cztery oddziały, w których umieszczone są herby familijne, mosiędзем wykładane: Sas, Topór, Pawęża i Korczak. Na tym kamieniu pozostał także ślad antab mosiężnych.

1

deum Terminum – (dosłownie: ‘Znak graniczny / Granica’) w religii rzymskiej bóstwo granicy. Poświęcone mu Terminalia (23 II) odnawiały nienaruszalność granic. Publiczny kult Terminusa wiązał się z ołtarzem na Kapitolu, wzniesionym, jak przekazuje mit, przez Numę Pompiliusza. [Za pomoc przy opracowaniu przypisu dziękujemy prof. Lechowi Trzcionkowskiemu.]

2

w baśniach – tu: w opowieściach mitologicznych.

ozdoby i filary tej Rzeczypospolitej – zob. wyżej, obj. do III 33, także: III 40, V 20, IX 23, XII 12. 16. 18, XVIII 17, XXI 12, XXII 3, XXVII 12.

3

życia kopce z przedwiecznych dekretów swoich usypał – sens: z odwiecznego swojego wyroku wyznaczył granice życia (kopcami, usypywanymi z kamieni i innych materiałów oznaczano powszechnie od XV w. granice posiadłości). Ten sam zwrot zob. niżej, XXIV 9.

Constituisti terminos eius, qui praeteriri non poterant – Hi 14,5 (Wulgata): *constituisti terminos eius, qui praeteriri non poterunt*; (Wujek) „Zmierzyłeś granice jego, które nie będą mogły być przestąpione” – mowa o człowieku i granicach czasu jego życia. Cytat wiernie idący za Wulgatą (nie tak jak tutaj) znajdujemy niżej, XXIII 11.

4

na palec – tj. odrobinę / troszeczkę.

pradziadów i naddziadów sławne „imagines” – w starożytnym Rzymie portrety przodków wieszane w atrium tworzyły drzewo genealogiczne i dokumentowały dzieje rodu, w przypadku wykonania z droższych materiałów mogły być tożsame z maskami pogrzebowymi. Zwykle maski pogrzebowe wykonywane były z wosku (*cerae = imagines* – zdejmowane z twarzy zmarłego), w kondukcje pogrzebowym nosili je członkowie rodziny lub zawodowi aktorzy (zob. np. PLIN.MA.NH 35,4-11). W Rzeczypospolitej część dla przodków także wyrażały wieszane w szlacheckich rezydencjach portrety rodowe, a stałym elementem pogrzebu (ściśle *castrum doloris*) był realistyczny portret trumienny, umieszczany na boku trumny (od jej formy zależał jego kształt).

arbitrum lapidem – SEN.MI.Phaed. 528-529: *nullus... divisit agros arbiter populis lapis* („żaden święty kamień / Nie dzielił wówczas pola, rozsądając ludzi”; przykład I. Słomak, T. Sapota).

domu wszystkiego – tj. wszystkich domowników.

5

Suus cuique imminet dies – VERG. *Aen.* 10,467-468 (słowa Jowisza do swego syna, Heraklesa, który zapłakał nad mającą wkrótce nastąpić śmiercią Ewandrowego syna, Pallasa):

*Stat sua cuique dies, breve et irreparabile tempus
omnibus est vitae [...]*

Nikogo
Dzień przeznaczony nie ominie. Krótki
I niepowrotny jest dla wszystkich ludzi
Czas życia.

(przekład Z. Kubiak)

Zob. też VAL. FL. 5,12.

6

ciało ziemi dopiero oddali – por. wyżej, obj. do I 2 oraz do VI 37.

biegu swego – tj. swojego życia; por. 2Tm 4,7 (Wulgata): *bonum certamen certavi cursum consummavi fidem servavi*; (Wujek) „Potykaniem dobrym potykałem się, **zawodum** dokonał, wiarę zachował”. Por. niżej, XIII 3.

7

po chrześcijańsku żył i umarł – okoliczności śmierci Jana Daniłowicza zob. *List od Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego ze Lwowa do Jego M[os]ci Pana wojewodzica ruskiego* [Stanisława Daniłowicza] *14 Maii A[n]no D[omi]ni 1628* [rkps BOss 400 II, s. 83]:

[...] przez czterdzieści niemal niedziel prawie *pelago morborum conflictatus* [‘nękany/trapiony morzem chorób’] i dom swój jako człowiek wielki, i sumnienie takie, w jakim i za żywota zawsze był katolik i pobożny chrześcijanin, rozrządziwszy *die 11 Maii* [‘dnia 11 maja’] o godzinie 14 *obdormivit in D[omi]no* [zasnął w Panu] tu, we Lwowie.

9

za panowania J[ego] K[ró]lewskiej M[os]ci P[ana] n[aszego] M[i]łościwego – mowa o królu Zygmuncie III Wazie; zob. wyżej, obj. do III 15.

przez znaczne ludzi swych kupy – tj. przez liczne prywatne oddziały zaciężne.

10

krajstwa koronnego urząd – Jan Daniłowicz został nominowany na krajczego koronnego 21 XII 1600 r. i pełnił tę funkcję do nominacji na kasztelana lwowskiego (3 V 1612). Zob. *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 64, poz. 292; s. 164.

zasiadłszy senatorski stolec – jako kasztelan lwowski (1612-1613) i wojewoda ruski (1613-1628). Por. *Urzednicy województwa ruskiego*, s. 161, poz. 1255; *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 164.

mało co ... sejmów, sejmiku żadnego nie omieszkał – sens: uczestniczył prawie w każdym sejmie i w każdym sejmiku (dobrze wypełniał w ten sposób obowiązki senatora).

dla niesposobnego zdrowia – z powodu choroby.

11

ochotą swą ubieżał – sens: uprzedzał swoją chęcią/gotowością do pomocy.

12

Nie może jedno być powszechnej w zęściu z tego świata straty, powszechny też ma być „luctus” – sens: powszechne ma być nie tylko poczucie straty.

13

M[ilos]ciwy Panie lwowski – tj. kasztelanie lwowski, którym w roku 1628 był Marcin Krasicki h. Rogala (†1631; urząd sprawował: 4 X 1616 – 4 IV 1630). Por. *Urzednicy wojewodztwa ruskiego*, s. 118, poz. 849.

14

sierot wszystkich opiekun najwyzszy – Ps 68(67),6 (Wulgata): *turbabuntur a facie eius, patris orfanorum et iudicis viduarum. Deus in loco sancto suo*; (Wujek) „zatrwozą się od oblicza jego, ojca sierot i sędziego wdów. Bóg na miejscu swym świętym”.

15

Jej K[rólewskiej] M[os]ci Pani swej M[ilos]ciwej – tj. królowej Konstancji Habsburzance; zob. wyżej, obj. do III 37.

M[os]ci Panie starosto lwowski – mowa o Stanisławie Bonifacym Mniszchu (ok. 1580 – 19/20 XII 1644; zob. niżej, obj. do XXVI, tyt.), staroście lwowskim (15 VII 1613 – 20 XII 1644). Zob. *Urzednicy wojewodztwa ruskiego*, s. 152, poz. 1184.

16

Królewiczowi J[ego] M[os]ci Władysławowi – mowa o królewiczu Władysławie Zygmuncie Wazie, przyszłym królu polskim Władysławie IV; zob. wyżej, IV 80.

pomniąc na służby, które na dworze J[ego] K[rólewskiej] M[os]ci i Jej K[rólewskiej] M[os]ci, świętej pamięci matce Królewicza J[ego] M[os]ci, oddawał – sens: pamiętając o służbie, jaką pełnił na dworze króla i królowej, [tj.] śp. matki królewicza. Daniłowicz był krajczym królowej Anny Habsburzanki, pierwszej żony Zygmunta III Wazy i matki Władysława, a od roku 1600 krajczym koronnym.

M[os]ci Panie starosto czerkaski – mowa o Konstantym Wiśniowieckim (1564-1641), staroście czerkaskim (od 1620). Zob. niżej, obj. do XXV, tyt.

XII. [Dziękowanie na pogrzebie Jerzego Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego; Kraków, 13 X 1631]

Mowa... na pogrzebie... Zbaraskiego...

Tytuł: *Ks[ię]cia ... Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego* – Jerzy Zbaraski h. własnego (1574 – 30 VII 1631), syn Janusza, wojewody braclawskiego, i Anny z Czetwertyńskich. Był starostą sokalskim (1607-1631), krajczym koronnym (1612-1619), podczaszym koronnym (1619-1620), kasztelanem krakowskim (od 1620). Zmarł bezpotomnie jako ostatni z rodu. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 175; Dobrowolska, *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich*, passim; też, *Ozdoby rodu Zbaraskich*, passim; Anusik, *Zbaraski*, s. 55-138.

1 „*comicos actus*” nad ludźmi wyprawować – por. wyżej, obj. do I 3, także: XII 5.

4 *Skoro po scenie* – sens: gdy będzie już po widowisku.

5 *cesarz jeden rzymski* – Oktawian August (23 IX 63 p.n.e. – 19 VIII 14 n.e.; panował w latach: 27 p.n.e. – 14 n.e.), pierwszy cesarz rzymski, założyciel dynastii julijsko-klaudyjskiej.

wielki gość – pokój generalny wszystek świat przywitał – nawiązanie do *pax Augusta*, czyli okresu pokoju, który po wojnach domowych zapanował za rządów Oktawiana, a nadto do zamknięcia bramy w świątyni Janusa z przydomkiem *Geminus* (‘Bliźniaczy’) przy ulicy *Argiletum*, wychodzącej z *Forum Romanum*. Zamknięcie świątyni oznaczało nastanie pokoju „na ziemi i morzu” (np. VERG. *Aen.* 7,601-615), tj. w całym imperium (Sobieskiego *pokój generalny*).

6 *ecquid iis videtur vitae mimum commode transegisse* – Suet. *Aug.* 99,1: *ecquid iis videretur mimum vitae commode transegisse* (‘czy im się wydaje, że dobrze zagrał mim życia?’; przykład J. Niemirska-Pliszczyńska). Mim to gatunek komediowy, scenka rodzajowa, a nazwa dla tego rodzaju przedstawień pochodzi od *μῖμος* [*mimos*], *μιμέομαι* [*miméomai*], co po grecku znaczy – ‘naśladowca’, ‘naśladować’ (łac. odpowiednik: *mimus*, *imito*), ponieważ głównym zadaniem tej komedii było naśladowanie codziennego życia; „mimem” nazywano zarówno samą sztukę, jak i aktora w niej występującego. Por. I 3, XII 5.

7 *w proch się rozsypać* – zob. wyżej, obj. do I 2, także: II 1. 4, IV 2, V 20, VI 15. 31, VII 13, XVIII 38, XIX 6, XXI 6.

tu wszystko zostawić, a nic z sobą nie wziąć – por. przysłowie: „Wszystko tu zostanie po śmierci twej, panie” (NKPP, „Śmierć” 132).

In dies, in horas, quam nihil simus, docemur – Sen. *MI. Epist.* 101,1: *Omnis dies, omnis hora, quam nihil simus, ostendit* (‘Każdy dzień, każda godzina ukazuje nam, że jesteśmy niczym’; przykład W. Kornatowski).

12 *dziś obaloną kolumnę* – zob. wyżej, obj. do III 33, także: III 40, V 20, IX 23, XI 2, XII 16. 18, XVIII 17, XXI 12, XXII 3, XXVII 12.

13 *senatora świeckiego pierwszego* – kasztelan krakowski był pierwszym senatorem wśród senatorów świeckich. Jerzy Zbaraski w 1620 r. objął kasztelanę krakowską, czyli najwyższe świeckie miejsce w senacie. Zob. *Urzednicy województwa krakowskiego*, s. 61, poz. 120. Por. także niżej, XII 35.

14 *w dawnej klubie* – w dawnych ryzach, tj. porządku.

16 *Widzę nawet i nieprzyjacioly* – Zbaraski uważany był za osobę kontrowersyjną. W młodości regalista, później zaciekle przeciwnik króla, który

regularnie pomijał go w awansach, znany był także ze swojej wyjątkowej niechęci, a nawet nienawiści do jezuitów. Niechęć ta, wyniesiona jeszcze z okresu paryskiego, przerodziła się w nienawiść na skutek intryg spowiednika królewskiego (Golyńskiego).

a oni, choć osobę jego w nienawiści, ale ze cnotę, godność, przeciwko ojczyźnie miłość i życzliwość „in veneratione” mieli, upadłego Rzeczypospolitej swojej filaru żalować muszą – myśl tę streszcza popularne powiedzenie o charakterze przysłowiowym: „Cnoty poznanej i nieprzyjaciel szanuje” (zob. KNAPSKI, *Adagia*; wydanie: s. 86), które w najprostszej linii idzie zapewne od Plutarcha (*Aem.* 26,12): *Virtus infelicitum magnam habet reverentiae partem, etiam apud hostes* („Duża część cnoty nieszczęśliwych to szacunek, nawet ze strony nieprzyjaciół”; przekład E.J. Głębička).

upadłego Rzeczypospolitej swojej filaru żalować – zob. wyżej, obj. do III 33, także: III 40, V 20, IX 23, XI 2, XII 12. 18, XVIII 17, XXI 12, XXII 3, XXVII 12.

17

bezecna i przekłeta Zazdrości, która nie inaczej jedno jako cień za człowiekiem tak za jego cnotą ustawicznie dybiesz – zob. wyżej, obj. do I 15, także: XXII 8.

18

Cecidit columen patriae, mora fatorum – zob. wyżej, obj. do III 33, także: III 40, V 20, IX 23, XI 2, XII 12. 16, XVIII 17, XXI 12, XXII 3, XXVII 12.

19

które więc poganie dla pobudzenia w ludziach płaczu do takowych aktów przysposabiać byli zwykli – płaczki, czyli kobiety ubrane w czarne szaty i na znak żałoby z rozpuszczonymi włosami posypanymi popiołem, które lamentowały i śpiewały żałobne pieśni (*naneniae*). Pojawiały się już w domu zmarłego, towarzysząc ciału wystawianemu w atrium, potem uczestniczyły w kondukcji pogrzebowym (*pompa funebris*).

20

pod słońcem niemasz nic trwałego – por. wyżej, obj. do IV 11, także: VI 1 i obj. oraz XVII 2, XVIII 4 (podobna myśl).

22

sam szkodca wszystkiego – czas – por. *OV.Met.* 15,234-236:

*tempus edax rerum, tuque, invidiosa vetustas,
omnia destruitis vitiatque dentibus aevi
paulatim lenta consumitis omnia morte!*

O żarłoczny czasie i ty, zawistna Starości, niszczycie wszystko,
wszystko nadgryzacie swoimi zębami i skazujecie na powolną śmierć!

(przekład S. Stabryła)

OV.Pont. 4,10,7: *tempus edax igitur praeter nos omnia perdit* („Więc czas żarłoczny wszystko, okrom mnie, pokona!”; przekład J. Przybylski); *LUCAN.* 7,397 (*aetas edax*); *Ps.-SEN.Epigr.* 232,1-2:

*Omnia tempus edax depascitur, omnia carpit,
Omnia sede movet, nil sinit esse diu.*

Wszystko niszczy żarłoczny czas, wszystko porywa,
wszystko rusza z miejsca, niczemu nie pozwala długo trwać.

(przekład E.J. Głębicka)

24

et post funera vivit – znamy sentencję o nieustalonym autorstwie, przypisywaną cesarzowi Tyberiuszowi i często spotykaną w emblematyce: *Vivit post funera virtus*. Podobną, choć wyrażoną przeciwnie, myśl spotykamy u Seneki (SEN.MI.Her.Oet. 1983-1984): *Numquam Stygius fertur ad umbras / inclinata virtus...* ('Nigdy cnota prześwietna w stygijskie nie trafia mroki').

ale się o niebo same opiera – por. HOR.Carm. 3,2,21-22: *virtus recludens immeritis mori / caelum* („męstwo przed nieśmiertelną otwiera zasługą / niebo [dosłownie: 'niezasługującym, by umrzeć']”); przekład A. Lam).

25

po ześciu swym on żyje – przekład sentencji łacińskiej z poprzedniego zdania

i te dowcipy – dosłownie: i te rozumy (metonimia), tj. ludzie.

26

za igrzysko sobie poczytają – sens: uważają za zabawę/za czas rozrywki.

27

Po odprawieniu nauk – mowa zapewne o studiach Jerzego Zbaraskiego w Akademii Krakowskiej (prawdopodobnie w latach 1586-1591). Zob. Dobrowolska, *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich*, s. 86-89 (tu wskazane źródła).

multorum hominum vidit mores et urbes – HOR.Ars 142: *qui mores hominum multorum vidit et urbes* („zwyczaję wielu ludzi poznał i miast wiele”; tu i niżej przekład A. Lam). Ten wers Horacego (poprzedzony apostrofą: *dic mihi, Musa, virum, captae post tempora Troiae* – „śpiewaj mi, Muzo, męża, co po wzięciu Troi”) jest tłumaczeniem trzeciego wersu Homerowej *Odysei* (HOM.Od. 1,1-5):

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πολίεθρον ἔπερσε
πολλῶν δ' ἄνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω,
πολλὰ δ' ὃ γ' ἐν πόντῳ πάθει ἀλγεα ὄν κατὰ θυμόν,
ἀρνύμενος ἦν τε ψυχὴν καὶ νόστον ἐταίρων.

Męża głos, Muzo, wielce obrotnego,
który zburzył święty gród Troi, a potem wiele wędrował,
widział miasta ludzi tak wielu i ducha ich poznał.

Wiele swym sercem wycierpiał na morzu,
walcząc o własną duszę i powrót towarzyszy.

(przekład J. Parandowski)

W czasie pierwszej podróży zagranicznej (ok. 1592-1594) Zbaraski wraz z bratem przebywał w Niemczech, Włoszech (ok. 2-letnie studia w Padwie, także Wenecja, Neapol, Rzym) i Francji, jakiś czas później podróżowali także po Węgrzech. Włoską i francuską podróż Krzysztofa opisał TWARDOWSKI (*Przeważna legacja*, I 257-274):

Przebył Alpes wysokie i wesołe pola
 oglądał Lombardyjej, gdzie Po i Mozzola
 buczny Ferarz oblewa i gdzie na Adryjej
 pływa miasto bogate pięknej Wenecyjej.
 Widział Rzym on wielmożny i jego ruiny
 pomierzył Kampanijej rozkoszne równiny,
 gdzie szlachetne nad morzem leży Neapoli,
 gdzie siarczyste Awerno i dziwne Puzzoli.
 Skrążywszy Italiją, przebył i do żyznej
 starożytnych Batawów i Celtów ojczyzny
 (dziś zowiemy Francyją), gdzie ucieszna Sonna
 gdzie płynie i Rodanus, i bystra Garonna.
 Widział na wdzięcznej skale Lugdun niedobyty
 i potężne Bordeo, i Lijon obfity,
 oglądał ludny Paryż i kosztowne one
 parlamentu fabryki, prawom poświęcone.
 A tam wiele poniószy trudów i niewczasu,
 Szczęście nazad powrócił [...].

Druga (po rocznej przerwie, do 1596) peregrynacja „dla nauki” to głównie Niderlandy i Włochy. Około roku 1600 Krzysztof zapisał się na Uniwersytet Lowański, o Jerzym nie wiadomo nic pewnego: przypuszcza się, iż mógł pobierać nauki prywatnie, m.in. u Justusa Lipsjusza. Zob. Dobrowolska, *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich*, s. 92-98, 103, 121-134.

28

Przypatrzysz się w ojczyźnie wielkim i sławnym jej aktom, także obozom swoim, a nawet wojskom – sens: niejasny; najprawdopodobniej Sobieski chce ukazać dwie sfery życia szlachcica: uczestnictwo w znaczących wydarzeniach publicznych oraz służbę wojskową (rzeczownik „akt” może oznaczać zarówno ‘ceremonię’, ‘ważne zdarzenie’, jak również ‘działania wojenne’).

gdym Machmet Trzeci, cesarz turecki, pod Agrem leżał węgierskim – w 1596 r. obaj Zbarascy wzięli udział w wyprawie na Węgry, gdzie sułtan turecki Mehmed III oblegał miasto Ager (dziś: Eger).

na obecną służbę J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – po powrocie do kraju z pierwszej podróży zagranicznej w 1597 r. Jerzy i Krzysztof Zbarascy udali się na dwór króla Zygmunta III Wazy i pozostawali tam do roku 1600.

29

Podata się okazja – sens: nadarzyła się okazja.

do Szwecyjey, gdy się J[ego] K[rólewska] M[ość] do ojczyzstego państwa swe go brał – 3 VIII 1598 r. Zygmunt III wyruszył do Szwecji, by zabezpieczyć swe prawa do dziedzicznego tronu. Jerzy Zbaraski, już jako starosta piński, towarzyszył królowi wśród innych dworzan, ale należał do tej nielicznej grupy, która płynęła na okrętach wynajętych na koszt własny. Podróż ta uważana jest przez współczesnych za dowód regalizmu Zbaraskiego w młodości. Zob. Dobrowolska, *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich*, s. 104-106.

30

okazyja do Multan, gdy przeciwko Michałowi z ... Janem Zamoyskim ... i on z bratem swym – zob. wyżej, obj. do III 20, także: IV 33. Obaj Zbarascy przyczynili się do zdobycia Suczawy i wyróżnili się w bitwie pod Narenją (dziś: prawdopodobnie Tintareni nad Telegą). Zamoyski pisał o nich w liście do Krzysztofa Radziwiłła (list z 22 X; AR (Ss, r.p. VIII), s. 158, nr 64; cyt. [za:] Dobrowolska, *Młodość Jerzego i Krzysztofa Zbaraskich*, s. 118-119):

Na wyparciu nieprzyjaciela z cieśnin u wsi Narenja w niedzielę dobrze sobie poczynali: Imć p. starosta żmudzki [Chodkiewicz – przyp. W.D], Imć pp. wojewodzcizowie braclawscy z ludźmi, które tu [...] ojciec Ichmościów przysłał [...].

„flos” młodzi paniąt polskich – kwiat młodzieży szlachty polskiej. W wyprawie wzięli udział m.in.: Hieronim Sieniawski, Hieronim Jazłowiecki, Konstanty Wiśniowiecki, bracia Daniłowiczowie, Jan Karol Chodkiewicz, Mikołaj Struś, Mikołaj i Jan Herburtowie, Potoccy, Ostrogscy, Zasławscy, Andrzej i Gabriel Tęczyński, Bełżecki, Kazanowski, Łaszcz i Waclaw Bekiesz.

ojca swego, bohatera onego i senatora wielkiego – Janusza Zbaraskiego (†1608), wojewody braclawskiego (1576-1608).

31

W onej zaś nieszczęśliwej zawierusze domowej – mowa o rokoszu Zebrzydowskiego (rokoszu sandomierskim; 1606-1607). Początkowo Jerzy stawiał się w kole rokoszowym wraz z ojcem, Januszem Zbaraskim, dość chwiejnym regalistą, który miał pogodzić rokoszan z królem. Następnie sam odegrał znaczącą rolę podczas układania przez rokoszan artykułów przeciw cudzoziemcom i jezuitom. Później jednak stanął wraz z bratem i ojcem po stronie króla: posłował np. do rokoszan, walczył także po stronie regalistów w bitwie pod Guzowem (6 VII 1607).

aetatem superante – Jerzy Zbaraski liczył sobie wówczas 33 lata.

32

po żalostnej naszym nad Dzieżą kłęsce – mowa o kłęsce, jaką pod Sasowym Rogiem w Mołdawii (dziś: nad Prutem, naprzeciwko miasta Ștefănești w Rumunii) poniosło (11-13 VII 1612) wojsko polskie dowodzone przez Stefana Potockiego z rąk koalicji mołdawsko-turecko-tatarskiej wspierającej hospodara Stefana Tomzę. Jakub SOBIESKI tak pisał o tym przedsięwzięciu (*Commentarii Chotinensis belli*, przekład, s. 3):

Conceptum Turcarum in Polonos odium facile fovit Stephani Potocii in Moldaviam expeditio, quem eo impulit contracta cum Mobilis affinitas, ut multis Regni proceribus fredentibus, privata auctoritate, suismet viribus et spe sola fretus, cum exercitu Constantinum Hieremiae filium in Moldaviam duceret. Sed fortuna votis non annuit, nec spei eventus respondit ad Dizeam enim fluvium memorabili clade cum lectissimo exercitu affecus et in manus hostium illapsus, Turcarum furori in ludibrium cessit.

Na rękę tedy było ich nienawiści, kiedy Stefan Potocki spowinowacony z Mohylą udał się na multańską wyprawę, a wsparty od wielu panów polskich własną powagą, o własnych siłach, nadziei tylko zaufawszy zbrojno powiódł na moldawskie gospodarstwo Konstantego Jeremiaszowego syna. Ale dobry los nie sprzyjał życzeniom, bo nad rzeką Dzieżą pamiętnie porażony, dostał się w ręce wroga i wściekłości tureckiej stał się igrzyskiem.

Rzeka Dzieża, prawy dopływ Prutu, na Ukrainie i w Rumunii (dziś: Jijia, Żyżija).

przybył ... do wojska J[ego] K[rólewskiej] M[ości] i na onę komisję wołoską, zdrową radą i dobrym ludzi swych wsparł posilkiem – tzn. wojsko wsparł ludźmi, a komisję radą.

na Tatarzyszczu – (także: Tatarzyska, Tatarzyszki, Mukarów Tatarski, Tatarzyszcza; dziś: Tatariska na Ukrainie) wieś nad Studenicą, w pobliżu Kamieńca Podolskiego. Polska interwencja w Moldawii spowodowała najazd tatarsko-moldawski. Hetman Stanisław Żółkiewski, starając się zapobiec uderzeniu, stanął na początku października 1612 r. z niewielkim wojskiem w obozie nad Dniestrem, a ta demonstracja siły tym razem powstrzymała wroga i 8 X Stefan Tomża zawarł z komisarzami polskimi układ, na mocy którego gospodar zobowiązał się do zachowania życzliwości wobec Rzeczypospolitej, starań o utrzymanie pokoju między nią i Imperium Osmańskim, zachowania w polskich rękach zamku chocimskiego do czasu porozumienia z sultanem i wypuszczenia z niewoli Stefana Potockiego bez żądania okupu (tekst układu: rkps AGAD f. 354, Dział II, nr 575, oraz Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski*, s. 201-202). Dziełko *Pobudka do cnoty*, według informacji w tytule, miało być napisane przez Żółkiewskiego „w obozie pod Tatarzyszczami” (ŻÓŁKIEWSKI, *Z swaworyjnej Seneki*).

na onę komisję wołoską – zob. obj. powyżej; Jerzy Zbaraski został wyznaczony do rokowań ze Stefanem Tomżą wraz z Tomaszem Zamoyskim, Pawłem Piaskowskim, Maciejem Leśniowskim i Stefanem Grudzińskim.

33

jako na Buszy przeciwko Skinder baszy – we wsi Busza (dziś: ts. na Ukrainie), przy ujściu rzeki Buszy do Morachwy, Stanisław Żółkiewski rozłożył obóz, w którym gromadziły się wojska przeciwko nadciągającym Turkom. Jerzy Zbaraski przyprowadził na miejsce swoje chorągwie nadworne, które (jak podają źródła) liczyły nawet 3000 ludzi. Rozpoczęły się rokowania z Iskanderem paszą (Skinder baszą) i ostatecznie 23 IX 1617 r. pomiędzy

Rzeczpospolitą reprezentowaną przez Stanisława Żółkiewskiego a Turcja został podpisany traktat pokojowy. Zgodnie z jego postanowieniami Turcja miała prawo ingerować w politykę wewnętrzną Mołdawii i zatwierdzać wybór gospodarów wołoskich. Jednym z wydarzeń, które znacznie ułatwiło rozmowy, było zgodne z żądaniami Turków spalenie przez Zbaraskiego należącego do niego miasteczka Berszady, bo stanowiło ono bazę dla Kozaków wyprawiających się nad Morze Czarne.

34

świątobliwie to obserwowal – sens: święcie/niewzruszenie przestrzegal tego, aby.

35

na najwyższe w tej ojczyźnie naszej świeckiej wokacyjnej miejsce – zob. wyżej, obj. do XII 13.

37

między młodszą bracią chodząc – „młodsza brać” to posłowie na sejm, „starsza brać” to senatorowie.

publicznych konsultacyjnej – tj. obrad sejmowych (tu: *konsultacyjnej* to dopełniacz l.mn.).

38

któryśmy w nim wszyscy znali – por. podobne powoływanie się na świadectwo uczestników pogrzebu: VI 17, VII 13, XX 17.

stanie ... nieprawościom jego (bez których jako człowiek nie był) ubłaganiem wielkim – por. J 8,7 (Wujek): „Kto z was bez grzechu jest, niech na nią pierwszy rzuci kamień”.

na onym straszonym Ostatnim Sądzie – w teologii katolickiej Boski sąd powszechny, który nastąpi na końcu czasów, w odróżnieniu od sądu szczegółowego, który ma miejsce po śmierci każdego człowieka, por. np. J. 12,48.

Panem nieba i ziemię – fraza biblijna; zob. np.: Wujek Rdz 24,3; Ezd 5,11; Mt 11,25; Łk 10,21; Dz 17,24.

41

było zawsze u niego co w sercu, to w uściech – „co na sercu, to i na języku (w ustach)” (NKPP, „Serce” 3a); zob. poniżej XIX 50. SALL. *Cat.* 10,5-6: *Ambitio multos mortales falsos fieri subegit, aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere, amicitias inimicitiasque non ex re aestimare, sed ex commodo, magisque vultum, quam ingenium <bonum> habere* („Żądza zaszczytów zmusiła wielu ludzi do tego, że stali się fałszywi, że co innego mieli w sercu, a co innego na języku, że przyjaźnie i nieprzyjaźnie dobierali sobie nie według potrzeby serca, lecz kierując się względami na doraźną korzyść, i że bardziej twarz mieli dobrą niż serce”; przekład K. Kumaniecki).

43

Amicos habes, nam et ipse amicus es – PLIN. *MI. Panegy.* 85,20: *Habes amicos, quia amicus ipse es* („posiadasz grono przyjaciół, ponieważ sam jesteś przyjacielem”; przekład P. Gruszka).

44

slawny architekt, który model deliniował przedniej jakiej fabryki i skończywszy ją, mówi sam do siebie: „Manum de tabula” – wedle Pliniusza Starszego (PLIN.MA.NH 35,80,5) słynny grecki malarz Apelles (IV w. p.n.e.) miał o dziele innego malarza, Protogenesa (IV w. p.n.e.), powiedzieć:

Et aliam gloriam usurpavit, cum Protogenis opus immensi laboris ac curae supra modum anxiae miraretur; dixit enim omnia sibi cum illo paria esse aut illi meliora, sed uno se praestare, quod manum de tabula sciret tollere, memorabili praecepto nocere saepe nimiam diligentiam.

I w innym jeszcze przypadku zyskał sławę, kiedy mianowicie podziwiał dzieło Protogenesa, którego wykonanie wymagało olbrzymiej pracy i skrupulatnej, wykraczającej poza normę, dbałości; powiedział bowiem, że tamten we wszystkim mu dorównał albo nawet był od niego lepszy, lecz w tym jednym on [Apelles] go przewyższa, że wie, kiedy zabrać rękę od obrazu, w tym godnym zapamiętania pouczeniu pokazując, że często nadmierna dokładność szkodzi.

Powiedzenie to stało się przysłowiem i oderwało się od pierwotnych okoliczności, a zaczęło oznaczać jakby ‘dość/wystarczy, aby nie przesadzić / dzieło skończone’; por. CIC.*Epist. ad fam.* 7,25,1; PETRON.*Sat.* 76,9; ERASMUS, *Adagia* 1.3.19: „Manum de tabula” ([zabierz] rękę od obrazu, tj. już niczego nie poprawiaj).

45

od żadnej ręki – przez żadną rękę.

47

jedną w tymże kościele mogiłą – nagrobki obu braci Zbaraskich, Jerzego i Krzysztofa, znajdują się w Krakowie, w dominikańskim kościele pw. Trójcy Świętej, w ufundowanej w latach 1627-1633 przez Jerzego kaplicy św. Katarzyny Sieneńskiej.

48

Quicumque regno fidit et magna potens / dominatur aula nec leves metuit deos / animumque rebus credulum laetis dedit, / me videat et te, Troia – SEN.MI.*Troiad.* 1-4: „Ktokolwiek wierzy we władzę i potężny / zasiada na wielkim tronie, i niestałych bogów się nie boi, / i w beztroskę, naiwny, popadł, / niech spojrzy na mnie i na ciebie, Trojo”; przekład I. Słomak, T. Sapota).

49

ona królowa trojańska ... na pożalowanie i politowanie jej ludzi zwoływała – Hekabe / Hekuba, żona Priama, króla Troi, która w początkowym monologu tragedii Seneki (zob. obj. powyżej), zwracając się do trojańskich branek, współtowarzyszek w niewoli greckiej, wzywa je do płaczu nad upadłą Troją.

50

quid serus vesper vehat – wyrażenie przysłowiem, mówiące o tym, że nie wiadomo, co przyniesie czas; por. ERASMUS, *Adagia* 1.7.5: *Nescis quid serus vesper vehat* (‘Nie wiesz, że nadciąga późny wieczór’), oraz tamże odesłanie

do: VARRO, *Menipp.* 333; VERG. *Georg.* 1,461; GELL. *Noct. Att.* 13,11,1. Por. przysłowie: „Daleko do wieczora” (NKPP, hasło: „Wieczór” 2a).

i na ostatnie się kola (jako mówią) nie oglądasz – sens: nie masz na względzie końca / nie zważasz na koniec; wyrażenie przysłowiowe (NKPP, „Kolo” 10).

51

Stant gemini fratres, fecundae gloria matris – LUCAN. 3,603: „Stoją dwaj bracia bliźniaczy, chwała płodności matki” (przekład M. Brożek) – o bohaterskiej śmierci jednego z niewymienionych z imienia bliźniaków w bitwie morskiej pod Massilią, który ciałem osłonił brata i innych towarzyszy.

53

Ecce nunc in pulvere dormiunt et, si mane eos quaesieris, non subsistent – Hi 7,21 (Wulgata): *Ecce nunc in pulvere dormiam; et, si mane me quaesieris, non subsistam*; (Wujek) „Oto teraz w prochu zasnę: a jeśli mię rano poszukasz, nie będzie mię”.

54

O szczęście ludzkie, jako bywasz często nieszczęsne – niemal identyczna fraza wyżej, V 8.

55

Świecie nieświeatny – MORSZTYN, *Vanitas*, w. 28: „Ach, ach, świecie nieświeatny, taż twoja zapłata!”; *Światowa Rozkosz*, w. 1: „Świeatny świat [...]”.

56

nie kamienne w sobie serce czujesz – przysłowiowe; w NKPP, nienotowane przed Kochanowskim (*Treny* XVI 37): „Człowiek nie kámień”. Nawiązanie do passusu Cycerona (CIC. *Tusc.* 3,6,12): *Non enim silice nati sumus* („Nie jesteśmy bowiem z kamienia [...]”; przekład J. Śmigaj). Por. także wyżej, obj. do IX 5. Podobne frazy w dwóch innych mowach: XVI 5, XIX 35.

obejrzy się w nim jako we zwierciadle – motyw zakorzeniony w chrześcijańskich pouczeniach o dobrej śmierci (np. pseudoaugustyńskie *Speculum mortis*). Zob. Włodarski, *Ars moriendi*, s. 20. Podobnie w mowach XIX 2 oraz XXVI 8.

quam fragili loco – SEN. *MI. Troad.* 5-6: *quam fragili loco / starent superbi* („jak zdradliwa jest ścieżka, / którą idzie pycha [dosłownie: ‘na jakże kruchym miejscu stali pyszałkowie’]”; przekład I. Słomak, T. Sapota).

57

Książę, Jego M[o]ść Pan starosta krzemieniecki – Janusz Korybut Wiśniowiecki h. własnego (VI 1599 – 9 XI 1636), starosta krzemieniecki (13 IX 1627 – 9 XI 1636). Zob. *Urzednicy wołyńscy*, s. 63, poz. 147.

wuja i dobrodzieja swego – Janusz był synem Konstantego Wiśniowieckiego, starosty bełskiego i ruskiego, oraz Anny Zahorowskiej, najprawdopodobniej jednak Sobieski ma na myśli związki zachodzące między dwiema gałęziami rodu Wiśniowieckich. Janusz wywodził się z linii założonej przez księcia Michała Zbaraskiego Wiśniowieckiego (†po 1516), Jerzy zaś od Siemiona Zbaraskiego Starszego (†po 1481). Protoplaści obu linii byli synami

księcia Wasyla Zbaraskiego (†po 1472). Po bezpotomnej śmierci obu książąt Zbaraskich, Krzysztofa i Jerzego, większość ich majątku prawem dziedziczenia przeszła właśnie na Wiśniowieckich. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 175 i 176.

58

serce jego przeraża – sens: razi serce na wskroś / przesywa serce.

59

M[ilos]ciwy Księżę kanclerzu koronny – Jakub Zadzik h. Korab (1582 – 17 III 1642), biskup chełmiński, kanclerz wielki koronny (10 VII 1628 – 29 XI 1635). Zob. *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 56, poz. 220. Zob. niżej, obj. do XVIII 59, także: XIX 66, XXI 44.

której oświadczenia aż i ten żaloszny plac Jego K[rólewska] M[o]ść znaleźć – sens: dla której wyrażenia nawet i to smutne miejsce jest dla króla odpowiednie.

tak wielkim i świeżym najjaśniejszego domu swego smętkiem strapionym – aluzja do śmierci królowej Konstancji Habsburżanki (zob. wyżej, obj. do III 37), która zmarła kilka miesięcy wcześniej (z 9 na 10 VII 1631).

61

Dziękuję i ten, który tam już przed Króla nad królmi „purissimam mentem” przyniósł wiary swej i życzliwości przeciwko J[ego] K[rólewskiej] M[o]ści – sens: dziękuję i sam zmarły, Jerzy Zbaraski, który stoi już przed wszechwiedzącym Bogiem, a więc widzącym szczerą jego wierność i życzliwość dla króla Zygmunta III.

Króla nad królmi – określenie biblijne odnoszone zwykle do Boga; por.: 2Mch 13,4; Ap 17,14; 1Tm 6,15; także do władców, np.: Ezd 7,12; Dn 2,37. Por. niżej, XIV 7, XVIII 48, XXV 29.

62

M[ilos]ciwy Panie łędzki – najprawdopodobniej mowa o kasztelanie łędzkim, którym w tym czasie był Jan Łowecki (1629) (lub: Łowiecki, lub: Łowicki), h. Nałęcz, zob. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 6, s. 276. Identyfikację ułatwia dopisek na marginesie w przekazie BJ 110 – „Łowicki”.

63

i tą, jaką mu Pan Bóg przejrzał, substancyją – sens: z tym, jaki mu Bóg przeznaczył, majątkiem.

64

M[o]ści Ks[ięże] kanoniku – postać nieznana.

Jego M[o]ści Ks[iędz] arcybiskup gnieźnieński – Jan Wężyk h. Wąż (1575 – 27 V 1638), arcybiskup gnieźnieński (22 III 1627 – 27 V 1638). Por. XIX 64, XXI 42.

65

Jego M[o]ści Ks[iędzu] biskupowi kujawskiemu – Maciej Łubieński (3 II 1572 – 28 VIII 1652), biskup kujawski (24 III 1631 – 27 XI 1641), następnie prymas (27 XI 1641 – 28 VIII 1652).

Jego M[os]ci Panu wojewodzie trockiemu – Janusz Skumin Tyszkiewicz h. Leliwa (ok. 1572-1642), wojewoda trocki (20 III 1626 – IX 1640). Zob. *Urzędnicy. Województwo trockie*, s. 228-229, poz. 1430.

Jego M[os]ci Panu wojewodzie ruskiemu – Stanisław Lubomirski h. Szreniawa (1583-1646), wojewoda ruski (8 II 1629 – 19 I 1638). Zob. *Urzędnicy województwa ruskiego*, s. 161-162, poz. 1256. Por. obj. do IV 58.

Jego M[os]ci Panu podkanclerzemu koronnemu – Tomasz Zamoyski; zob. wyżej, obj. do III 36, także: XXI, tyt.

Jego M[os]ci Panu podczaszemu koronnemu – Mikołaj Sieniawski h. Leliwa; zob. wyżej, obj. do XIX, tyt.

Książęciu Jego M[os]ci Panu staroście czerkaskiemu, ojcu i dobrodziejowi swemu – książę Konstanty Wiśniowiecki (1564 – 31 V 1641), syn Konstantego Wiśniowieckiego, starosty żytomirskiego, i Anny Elżbiety z Olchowca Świerszczówny. W chwili wygłaszania mowy był starostą czerkaskim, później także kamionackim (od 1633), a także wojewodą bełskim (od 1636) i ruskim (od 1638). Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 176.

Ks[iążę]ciu Jego M[os]ci Dominikowi Ostrogskiemu – Władysław Dominik Zasławski-Ostrogski h. własnego (1618 – 5 V 1656), ordynat ostrogski, syn wojewody kijowskiego Aleksandra i Eufrozyny księżnej Ostrogskiej. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 165, oraz niżej, obj. do XIX 78.

67

„*sacrosancte*” *dotrzymując „amicitias”* – tj. najczcigodniej pielęgnując przyjaźnię.

XIII. [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Daniłowicza, starosty czerwonogrodzkiego; prawdopodobnie między 30 IV a 8 XI 1632]

Mowa... na pogrzebie... Stanisława Daniłowicza...

Tytuł: *Stanisława Daniłowicza, starosty czerwonogrodzkiego* – Stanisław Daniłowicz h. Sas (†1632), syn Mikołaja, podskarbiego wielkiego koronnego, i Heleny z Uchańskich. Był dworzaninem królewskim (od 1622) i starostą czerwonogrodzkim (od 1624). Od około 1629 r. żonaty z Marianną z Siemaszków, miał z nią córkę Izabelę poślubioną Stanisławowi Koniecpolskiemu, kasztelanowi lubaczowskiemu, oraz syna Jana Aleksandra (†1654), starostę olsztyńskiego (od 1650), żonatego z Barbarą Tarłówną, który zmarł bezpotomnie (NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 3, s. 306-307, wymienia trzech synów Stanisława: Jana, starostę czerwonogrodzkiego, Aleksandra, starostę olsztyńskiego, i Pawła). Pogrzeb Stanisława odbył się zapewne po 30 IV, a przed 8 XI 1632 r., gdyż Sobieski wspomina tu o świeżej żalobie Władysława Zygmunta Wazy po śmierci ojca Zygmunta III Wazy i tytułuje go jedynie królem szwedzkim. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 147.

Zachowany tekst mowy jest prawdopodobnie niekompletny z uwagi na brak tradycyjnego dziękowania pozostałym zgromadzonym gościom i zaproszenia na „chleb żalosny”.

I

Pod jednym ... prawem mieszkając – tj. podlegając jednemu prawu.

stilo ferreo – Hi 19,24; Jr 17,1 (Wulgata): ts.; (Wujek) „piórem żelaznym”. Wyrażenie to oznacza utrwalenie na zawsze.

Statutum est semel omnibus mori – Hbr 9,27 (Wulgata): ts.; (Wujek) „po-
stanowiono ludziom raz umrzeć”.

2

natury Architekt – Bóg.

człowiek ostatniego kresu swego – zob. obj. do II 1, także: XV 1, XXII 1.

w ostatnim ... wieku – na starość / w podeszłym wieku.

padół nasz we lzy był obfity – por. niżej, XV 6 i obj.

3

w samym biegu – w sile wieku. Por. wyżej, XI 6 i obj.

4

opadły liścia – opadłe liście.

ściągnie rękę niedojrzawszy rwać owoc – sens: wyciągnie rękę, by zerwać owoc, który nie dojrzał (składnia na wzór łacińskiej konstrukcji *accusativus cum infinitivo*).

nierad go hamował – hamował niechętnie/bez chęci.

5

mortalem edidit – por. Mdr 7,1 (Wulgata): *sum quidem et ego mortalis homo*; (Wujek) „Jestem ci ja też śmiertelny człowiek [...]”.

8

Zasmakował a> sobie ... rozsądek ... uwagę ... ochotę – przypadły (jej) do gustu rozsądek, uważność, chęć.

9

fuisset, quasi non esset – Hi 10,19 (Wulgata): *fuissem, quasi qui non essem*; (Wujek) „byłbym, jakoby nie był”.

10

ciotka, matką mu się stawszy – Sobieski najprawdopodobniej wspomina tu siostrę matki zmarłego, Izabelę z Uchańskich Siemaszkową, żonę Mikołaja Siemaszki, kasztelana braclawskiego i starosty łuckiego (NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 9, s. 192). Stanisław Daniłowicz poślubił pasierbicę ciotki, Mariannę z Siemaszków, córkę Mikołaja Siemaszki z pierwszego małżeństwa z Anastazją Malińską (tamże, t. 8, s. 335).

o wieczny się nań prawie żywot ... stara – sens: stara się, aby życie wieczne stało się jego udziałem.

przez gwałt stara – sens: stara się z wszystkich sił. Wydawcom nie są znane żadne szczegóły dotyczące działań Izabeli Siemaszkowej.

11

Małżonka – Marianna z Siemaszków; zob. wyżej, obj. do XIII, tyt. 10.

w ... towarzystwie – tj. w małżeństwie.

12

Niewiniątka te, pozostałe potomstwo – mowa o synu Janie Aleksandrze i córce Izabeli; zob. wyżej, obj. do XIII, tyt.

się ... pamięcią ... tulić – sens: pocieszać się wspomnieniem.

13

Braci rodzonych – było ich czterech:

1) Jan Mikołaj Daniłowicz (ok. 1607-1650), podstoli koronny (1620), podskarbi nadworny koronny (1627), podskarbi wielki koronny (od 1632), żupnik krakowski (1640-1642); żonaty dwukrotnie: po 1628 r. z Elżbietą Opalińską (1608-1633), a następnie, od 1638, z Zofią Tęczyńską (†1654);

2) Piotr Daniłowicz (†1645), podstoli koronny (1634), stolnik koronny (1636), krajczy koronny (1638); żonaty dwukrotnie: po roku 1625 z Katarzyną Beatą Szamotulską i po 1631 z Krystyną księżną Wiśniowiecką (†1654);

3) Mikołaj Daniłowicz (†ok. 1676), podstoli koronny i podkomorzy chełmski (1645), podczaszy koronny (1664); żonaty z Apolinarią Niemojewską;

4) Franciszek (†po 1653), późniejszy starosta czerwonogrodzki; żonaty od 1636 r. z Elżbietą Katarzyną Sapieżanką.

Oprócz braci Stanisław miał jeszcze dwie siostry: Zofię i Izabellę. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 147.

16

M[os]ci Księżę sufraganie chełmski – mowa o Abrahamie Janie Śladkowskim (1581 – 1 XI 1643), biskupie pomocniczym chełmskim (2 V 1622 – 1 XI 1643).

Król J[ego] M[os]ć szwedzki – królewicz Władysław Zygmunt Waza przyjął od ojca, Zygmunta III Wazy, dziedziczny tytuł króla Szwecji, gdy ten leżał na łożu śmierci (†30 IV 1632). Por. *Relacje nuncjuszów apostolskich*, s. 199.

w świeżych żalach swoich – aluzja do żałoby królewicza Władysława po ojcu, Zygmuncie III, i królowej Konstancji Habsburżance, macosze i ciotce (†9-10 VII 1631; zob. wyżej, obj. do III 37). Król Zygmunt zmarł 9 miesięcy po swojej małżonce; zob. wyżej, obj. do XII 59.

18

Jego M[os]ć Pan braclawski – Maciej Stempkowski (†11 X 1634), kasztelan braclawski (X 1634). Zob. *PSB*, t. 43, s. 383.

Jego M[os]ć Pan podskarbi – najprawdopodobniej brat Jan Mikołaj Daniłowicz, podskarbi wielki koronny (nominowany 27 IV 1632); zob. wyżej, obj. do XIII 13.

Jej M[os]ć Pani starościna czerwonogrodzka – żona zmarłego; zob. wyżej, obj. do XIII, tyt. 10.

z potomstwem pozostałym – zob. wyżej, obj. do XIII, tyt.

et cum eius gemitibus – rzeczownik *gemitus* znajdujemy w Biblii: Ps 30(31), 11 (Wujek): „westchnieniami”; Ez 30, 24 (Wujek): „stękać będą stękanie”; Rz 8, 26 (Wujek): „wzdychaniem niewymownym”.

świętej pamięci K[róla] J[ego] M[os]ci Pana naszego potomstwo – mowa o dzieciach Zygmunta III Wazy i Konstancji Habsburżanki; zob. wyżej, obj. do III 37.

XIV. [Dziękowanie na pogrzebie Anny Eufrozyny Sieniawskiej z Chodkiewiczów, chorążyny wielkiej koronnej; Lwów, 2 V 1633]

Mowa... na pogrzebie... Efrozynej Sieniawskiej...

Tytuł: *Efrozynej Sieniawskiej, chorążynnej koron[nej]* – Anna Eufrozyna Sieniawska z Chodkiewiczów (†kwiecień 1633), córka wojewody trockiego, Aleksandra Chodkiewicza, i jego pierwszej żony, Eufemii Sienińskiej, podkomorzanki lwowskiej, w 1623 r. poślubiła Prokopa, chorążego koronnego (zob. mowa VIII), któremu urodziła dwóch synów: zmarłego w dzieciństwie Aleksandra i Adama Hieronima. Por. *PSB*, t. 37, s. 96-97; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 129.

we Lwowie, u ojców Dominikanów, 2 Maa 1633 – mowa została wygłoszona w dominikańskim kościele Bożego Ciała we Lwowie. W *PSB* (tamże, s. 97) inna data: 12 V 1633.

1

trudno bowiem nie sarknąć, kiedy zaboli – podobny zwrot zob. wyżej, VIII 12.

2

a ono – a oto.

nie odejmie się jej – sens: nie uniknie jej.

3

Kiedy mierzy tą kosą swoją ... ani patrzy, jeśli to kwiat wschodzący – por. wyżej, V 19 i obj., także: XVI 3, XIX 7.

bez braku, bez liku – zob. obj. do IV 1, także: XIX 7.

5

Mieszca i ... berła z motykami – zob. wyżej, V 6 i obj., także: XXIV 5.

7

Król nad królmi – por. wyżej, obj. do XII 61.

Agilów, Gotów, Wandalów – mowa o plemionach aktywnych w okresie wędrówki ludów; ich podboje stały się synonimem zniszczeń i uważane były za karę Boską. Agilowie to właściwie poddani króla Wizygotów, Agili I (†554; panował w latach 549-554). Goci – lud zamieszkujący terytoria wschodniej Germanii, wywodzący się prawdopodobnie z Gotlandii. Ich wschodni odłam – Ostrogoci, osiedlił się nad Morzem Czarnym, skąd wyruszył na podbój Italii. Założone tam królestwo przeżywało swą świetność na przełomie V i VI w. Z kolei Goci zachodni – Wizygoci, po długiej wędrówce na Zachód Europy w 410 roku złupili Rzym a następnie podbili ludy zamieszkujące południowo-zachodnią Francję i Hiszpanię. Nazwą „Wandalowie” określano grupę plemion wschodniogermańskich, które w pierwszych latach V wieku pustoszyły Galię i Italię, a po zdobyciu Kartaginy w 439 roku stworzyły własne państwo w Afryce Północnej.

zażywał niedawnemi czasy Gustawów – mowa o szwedzkim królu Gustawie II Adolfie Wazie, z którego wojskami Rzeczpospolita toczyła wojnę w latach 1621-1626 i 1626-1629. Por. także wyżej, obj. do VIII 25 oraz do XVII 9.

flagellum – por. Iz 10,26; 28,15. 18; Ps 90(91),10. Określenie „Bicz Boży” (*flagellum Dei*) odnoszono do wodza Hunów, Attyli (406-453).

9

kunszt wyprawila – sens: pokazała mistrzostwo. Por. niżej, XVI 2.

10

od jedynego syna – mowa o Adamie Hieronimie Sieniawskim; por. wyżej, obj. do VIII 8.

12

w wdowiem – Anna Eufrozyna owdowiała w 1627 r.; por. wyżej, mowa VIII, oraz *PSB*, t. 37, s. 97.

13

pia et sancta opera – Sieniawska była dobrodziejką dominikanów lwowskich oraz karmelitów w Hussakowie i w Krakowie, którym przekazała i zapisała hojne darowizny.

im są ludzi <om> skrytsze, tym Bogu wiadomsze i miłsze – Mt 6,3-4 (Wujek): „Ale gdy ty czynisz jałmużnę, niechaj nie wie lewica twoja, co prawica twoja czyni, aby jałmużna twoja była w skrytości, a Ociec twój, który widzi w skrytości, odda tobie”.

15

tak częste lzy w domu Sieniawskich – w 1619 r. zmarł podczaszy koronny, Adam Hieronim Sieniawski, w 1621 jego syn Aleksander, w 1627 drugi syn, chorąży koronny Prokop Sieniawski, por. XIX 27.

wielkiego stryja swego – mowa o Mikołaju Sieniawskim, bracie Prokopa; zob. wyżej, obj. do XIX, tyt.

17

podczaszyna koronna – Katarzyna z Kostków Sieniawska (†1648), córka Jana, wojewody sandomierskiego, i Zofii Odrowążówny, babka Adama Hieronima po mieczu, od roku 1619 wdowa po podczaszym koronnym i staroście jaworowskim, także Adamie Hieronimie, teściowa zmarłej. Zob. *PSB*, t. 37, s. 97-98.

w zroście małym ... w dziełach wielkim – w chwili pogrzebu matki Adam Hieronim liczył około 10 lat, był więc zarówno młody wiekiem, jak i niewielki wzrostem, już wówczas jednak budził wielkie nadzieje na przyszłość.

podkanclerzemu koronmemu – mowa o Tomaszu Zamoyskim, podkanclerzem wielkim koronnym od 1628 r., żonatym z Katarzyną z Ostrogskich, siostrzenicą Katarzyny z Kostków Sieniawskiej; zob. wyżej, obj. do XXI, tyt., także: III 36.

na pokrewność ... z sławnej pamięci Jej M[ości] Panią chorążyną – Annę Eufrozyne z Chodkiewiczów z Tomaszem Zamoyskim łączyło powinowactwo przez stryja zmarłej, Jana Karola Chodkiewicza, którego drugą żoną była Anna Alojza z Ostrogskich (por. wyżej, obj. do IV 74), siostra żony Zamoyskiego. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 135, 165, 166.

która z ... Jej M[ością] Panią chorążyną – zdanie eliptyczne: „która [*intercedit* – ‘zachodziła’] z [...] Jej M[ością] Panią chorążyną”.

Panie Kliński – postać bliżej nieznaną, zapewne mówca, który występował z kondolencjami w imieniu Zamoyskiego. NIESIECKI (*Herbarz polski*, t. 5, s. 112-113) notuje Klińskich h. Junosza w Prusach i na Podolu.

XV. [Kondolencja od gości na pogrzebie Władysława Ostroroga, kasztelanica Belskiego; Sokal, 9 lub 29 V 1633]

...respons od gości na dziękowanie na pogrzebie... Władysława Ostroroga...

Tytuł: *Władysława Ostroroga* – Władysław Ostroróg h. Nałęcz (†ok. 1633), syn Mikołaja (†1612), kasztelan belskiego, i Katarzyny z Czernow. Urodził się zapewne po roku 1604, gdyż z taką datą ukazał się panegiryk autorstwa Dawida Hilchena opublikowany w związku ze ślubem Mikołaja i Katarzyny (*Ode ad Dominum Nicolaum comitem ab Ostrorog novam nuptam... Dni Fabiani a Crema, Palatini Marienburgensis, filiam ex Prussia in domum suam deducentem*, Samosci 1604; zob. Estr. XVIII 194). Uczył się w gimnazjum gdańskim (od 1609), studiował w akademii w Herborn (od 1611). Nie pełnił żadnych urzędów ani funkcji. Ożenił się z Zofią z Podhorca, zmarł bezdzietnie. Zob. *PSB*, t. 24, s. 515; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 105; *Wielkopolscy Ostrorogowie*, s. 106 [biogram Mikołaja Ostroroga oprac. J. Dzięgielewski], s. 147 (Tablica 5: „Potomstwo Stanisława Ostroroga”).

1

nad ostatni kres nasz pewniejszego – zob. wyżej, obj. do II 1, także: XIII 2, XXII 1.

2

przez pióro mendyka – mendyk to ‘człowiek biedny/ubogi / żebrak’ (*mendicus* – ‘żebrak’), tu jednak mowa o autorze biblijnej księgi Mądrość Syracha lub Eklezjastyk.

Plora super mortuum, quia defecit lux eius – Mdr 22,11 (Wulgata): *super mortuum plora, defecit enim lux eius*; (Wujek) „Płacz nad umarłym, bo ustąpiła światłość jego”.

nie dopiero – od dawna / nie od dziś / dawno już.

3

Tam acerbos casus ... non ferre non est viri ... non sentire non est hominis – SEN.MI.Consol.Polyb. 17,2: *tuleruntque nec nimis acerbe et aspere, quod acciderat, nec molliter et effeminate; nam et non sentire mala sua non est hominis et non ferre non est viri* („Cokolwiek na nich spadało, znosili ani ze zbytnią nieugiętością i surowością, ani z przeczuleniem i niewieścią słabością. Jak bowiem z jednej strony nieodczuwanie swych nieszczęść nie jest godne człowieka, tak z drugiej nie jest godne mężczyzny”; przekład L. Joachimowicz).

4

Niedaleko chodząc – sens: nie szukając innych przykładów.

hrabie na Ostrorogu – Ostroróg to miasteczko w powiecie szamotulskim, gniazdo rodowe Ostrorogów, którzy mieli otrzymać tytuł hrabiowski

Świętego Cesarstwa Rzymskiego już w 1518 r. (Stanisław Ostroróg, kasztelan kaliski), następnie potwierdzony na sejmach w 1611 i 1612 r. Por. Ostrowski, *Księga herbowa rodów polskich*, s. 249.

zachowanie z ludźmi – tj. zachowanie wobec ludzi.

takiej krwi – takiego urodzenia.

5

pod ustawicznym ciężkich chorób i łóżka krzyżem mieć chciał – nieznaną są okoliczności chorowania Władysława Ostroroga, które tu zostały odniesione do chrześcijańskiej postawy przyjmowania cierpienia jako naśladowania Chrystusa; zob. Jego wezwanie w Mt 16,24 (Wujek): „Jeśli kto chce za mną iść, niech sam siebie zaprzy i weźmie krzyż swój a naszladuje mię”.

6

in hac lacrimarum valle – Ps 84(83),7 (Wulgata): *in valle lacrimarum*; (Wujek) „w padole płaczu” (dosłownie: ‘w dolinie łez’); por. także passus z antyfony *Salve Regina* (*Mszał rzymski*, s. 77-80): *Ad Te clamamus, exules, filii Euae, ad Te suspiramus, gementes et flentes in hac lacrimarum valle* („Do Ciebie wołamy, wygnańcy, synowie Ewy. Do Ciebie wzdychamy, jęcząc i płacząc na tym lez padole”); por. wyżej, XIII 2.

inmarcescibilem coronam – 1P 5,4: (Wulgata): *Et cum apparuerit Princeps pastorum, percipietis inmarcescibilem gloriae coronam*; (Wujek) „A gdy się okaże Książę pasterzów, weźmiecie nie wędnący wieniec chwały”.

7

Jej M[oś]ci Paniej Ostrorogowej – mowa o żonie zmarłego, Zofii; zob. wyżej, obj. do XV, tyt.

podstoli koronny – Mikołaj Ostroróg h. Nałęcz (1593-1651), podstoli koronny (10 II 1633 – 15 VIII 1634), potem podczaszy koronny. Zob. *Urządnicy centralni i nadworni Polski*, s. 133, poz. 826.

„a natura” mając bratem – tj. z natury mając za brata (stryjecznego). Mikołaj był synem stryja zmarłego – Jana, wojewody poznańskiego, ożenił się z Barbarą z Górki Roszkowską (zob. mowa XXIV). Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 105; *Wielkopolscy Ostrorogowie*, s. 147 (tabl. 5: „Potomstwo Stanisława Ostroroga”).

8

jako umie „liberrimus amoris affectus” oraz i „ascendere”, i „descendere” – ze względu na nieznaną okoliczność sens konkretny pozostaje niejasny. Sens ogólny wskazuje, że uczucie miłości raz przybiera na sile, raz słabnie.

gdy familiją swoją z matki dziecięciem własnym i dziedzicem swoim uczynił – niejasne. Być może jakaś aluzja do krewnego ze strony matki Katarzyny z Czermów, być może tekst skażony, niewykłuczony także błąd Sobieskiego: Mikołaj (podstoli koronny) był krewnym po mieczu, nie po kądzieli.

9

Pater, Deus totius consolationis – 2Kor 1,3 (Wulgata): *Pater misericordiarum et Deus totius consolationis*; (Wujek) „Ociec miłosierdzia a Bóg wszelkiej pociechy”.

10

zdarzał ... czasy – sens: nadarzał sposobności.

XVI. [Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego, wojewodzica krakowskiego; Kamieniec Podolski, 10 XI 1634]

Mowa na wyprowadzeniu ciała... Stanisława Tęczyńskiego...

Tytuł: *Stanisława Tęczyńskiego* – Stanisław Tęczyński h. Topór (1611-1634), syn Jana (ok. 1581-1637), wojewody krakowskiego, i Doroty z Mińskich (†po 1646). Zmarł bezpotomnie, nie objąwszy żadnego urzędu. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 94.

z *Kamieńca* – tj. Kamieńca Podolskiego (dziś: w obwodzie chmielnickim na Ukrainie), stolicy dawnego województwa podolskiego, najważniejszej twierdzy na kresach dawnej Rzeczypospolitej, zbudowanej na skałach wznoszących się nad rzeką Smotrycz. Stale wzmacniana z funduszy państwowych z uwagi na ogromne znaczenie strategiczne, w powszechnej opinii miała opinię twierdzy nie do zdobycia (z oblężania jej zrezygnował sultan Osman II w 1621 r.). Po bitwie hetmana Stanisława Koniecpolskiego z wojskami Abaza paszy (22 X 1633; zob. niżej, obj. do XIX 53), które zaatakowały obóz polski rozłożony koło Kamieńca, trwały negocjacje pokojowe z Turkami, zakończone zawarciem wstępnego układu z posłem tureckim Sahin-agą na granicy pod miastem (19 VIII 1634). Stanisław przebywał w obozie z chorągwią wystawioną przez jego ojca, wojewodę krakowskiego.

2

między wielą inszych kunsztów ... niepośledniejszy teraz wyprawila – sens: wśród wielu innych tu pokazała wyjątkowe mistrzostwo. Por. wyżej, XIV 9.

3

Abstulit medullam cedri – Ez 17,3 (Wulgata): *et tulit medullam cedri*; (Wujek) „i wziął drzeń cedru”; *medulla* – ‘szpik kostny’, przenośnie: ‘jądro / rdzeń / najistotniejsza część’.

podcięła nieużyta kosą swoją ten tak w oczach wszystkiej ojczyzny naszej ślicznie wschodzący i kwitnący kwiat – por. wyżej, V 19 i obj., także: XIV 3, XIX 7.

pozbawiła Rzeczypospolitej pewnej wielkiej ozdoby i podpory nadzieje – szyk przestawny: pozbawiła (kogo) Rzeczypospolitej (czego) pewnej nadzieje (czego) wielkiej ozdoby i podpory, sens: pozbawiła Rzeczpospolitą nadziei na wielką ozdobę i podporę (jaką miał stać się dla ojczyzny zmarły).

4

równieście tej Korony – Tęczyńscy h. Topór to jeden z najstarszych rodów polskich, którego pochodzenie wyprowadzano od Sieciecha (2. połowa XI w.), protoplasty rodu Toporczyków. Por. *PSB*, t. 36, s. 495.

pozostałego po trzech synach dorosłych ojca – wojewoda krakowski Jan Tęczyński stracił trzech synów: Gabriela (†1629), który zginął w pojedynku w Lowanum, Krzysztofa (1609-1632), który został przypadkowo zastrzelony we Włoszech, i Stanisława (1611-1634). Por. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 94.

dwóch starszych ledwie nie „anniversaria clade” – starsi synowie Jana Tęczyńskiego (zob. wyżej, obj. do IX 34): Gabriel i Krzysztof zginęli tragicznie w odstępnie trzech lat, zob. obj. powyżej.

w tym trzecim – mowa o zmarłym, tj. Stanisławie.

5

nie będzie tak kamiennego serca – zob. wyżej, XII 56 i obj., także: XIX 35.

6

tryumfującego hetmana i bohatera naszego – Stanisław Koniecpolski; zob. niżej, obj. do XXVII, tyt., także: VIII 19.

8

nieskończonej Dobroci – tj. Boga.

w miłości ludzkiej, która oto ledwie nie wszystek obóz do tak żalosego aktu zwabiła – sens: na uroczystość wyprowadzenia ciała z obozu stawili się niemal wszyscy w nim przebywający, co mówca interpretuje jako oznakę przywiązania do zmarłego.

9

państw tej Rzeczypospolitej – tj. Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

11

jedyny już syn jego – tj. Stanisław; por. wyżej, obj. do XVI 4.

universae carnis – caro universa to eufemistyczne określenie śmierci wywodzące się z Biblii (np. Rdz 6,13. 19; 9,16); Wujek tłumaczy je bardzo dosłownie: „wszelkie ciało”, Biblia Tysiąclecia: „wszyscy ludzie”, „wszystkie istoty żyjące”.

dług przyrodzeniu ostatni zapłacił – tj. umarł. Por. wyżej, obj. do I 27; II 12.

12

onych trzech cnych Tęczyńskich – mowa prawdopodobnie o trzech synach Jana, kasztelana krakowskiego: Stanisławie, wojewodzie belskim (†1497), Mikołaju, wojewodzie ruskim (†1497) i Gabrieli (†1497). Wzięli oni udział w zakończonej ogromnymi stratami po stronie polskiej wyprawie króla Jana Olbrachta do Mołdawii (Wołoszy) w 1497 r. Zob. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 9, s. 57-69; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 94.

za króla Olbrychta – Jan Olbracht (27 XII 1459 – 17 VI 1501), król polski w latach 1491-1501.

dni swych i ledwo nie imienia swego dokończyła – sens: nieomal zginęła doszczętnie / do ostatniego. Po śmierci Stanisława z całego rodu Tęczyńskich pozostał tylko jego ojciec Jan.

13

J[ego] M[ości] Pana wojewody krakowskiego – ojciec zmarłego, Jan Tęczyński; zob. wyżej, obj. do IX 34.

i w tej miejsca odległości – nie udało się ustalić miejsca pobytu w tym dniu.

14

M[ości] Panie krakowski – Stanisław Koniecpolski; zob. niżej, obj. do XXVII, tyt., także: VIII 19.

w różnych narodach i językach ... wojska – według *Komputu wojska koronnego w obozie pod Kamieńcem przeciw cesarzowi tureckiemu będącego Anno 1634* Koniecpolski dysponował 4800 husarzami, 8100 kozakami, 200 rajtarami, 11 850 piechurami cudzoziemskiego autoramentu (wraz z dragonami) oraz 5260 żołnierzami piechoty polskiej i węgierskiej. Zob. Wimmer, *Wojsko i skarb Rzeczypospolitej*, s. 63.

15

Jego M[o]ść Pan stolnik koronny – Mikołaj Ostroróg; zob. wyżej, XV 7.

jako bliski krewny... Jego M[os]ci Pana wojewodzina krakowskiego – babką Mikołaja Ostroroga była Zofia z Tęczyńskich, której pokrewieństwo ze zmarłym sięga końca XV w. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 105.

XVII. [Dziękowanie na pogrzebie Zofii Daniłowiczowej z Żółkiewskich, wojewodziny ruskiej; Żółkiew, 27 XI 1634]

Dziękowanie na pogrzebie... Paniej wojewodziny ruskiej...

Tytuł: *Paniej wojewodziny ruskiej* – Zofia z Żółkiewskich Daniłowiczowa (ok. 1590 – 20 VIII 1634), córka Stanisława Żółkiewskiego, hetmana wielkiego koronnego (zob. mowa IV), i Reginy Herburtówny (zob. mowa VII). Była żoną Jana Daniłowicza (zob. mowy X i XI), pozostawiła troje dzieci: Stanisława (ok. 1609-1636), Zofię Teofilę (1607-1661), zaślubioną Jakubowi Sobieskiemu, oraz Dorotę Magdalenę (ok. 1607-1687), księżkę benedyktynek we Lwowie. Czwarty syn, Jan, zmarł w dzieciństwie (1613-1618). Zob. *PSB*, t. 4, s. 415, 417, 418; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 147.

tu, w Żółkwi – znajdował się tu zamek zbudowany w latach 1594-1610 jako siedziba hetmana Stanisława Żółkiewskiego, ojca zmarłej. Po zamęściu Zofii przeszedł na własność Jana Daniłowicza, zaś po ślubie ich córki Zofii Teofili z Jakubem Sobieskim stał się siedzibą rodu Sobieskich.

1

zamku żółkiewskiego ścianom – zob. obj. powyżej.

one matrony trojańskie – matki trojańskie przedstawione zostały w tragediach Eurypidesa (*Hekabe* i *Trojanki*) i Seneki (*Trojanki*) w sytuacji brank, o których losie miało zdecydować losowanie przeprowadzone przez wodzów greckich; przykładem zachowania hartu ducha stały się szczególnie Hekuba i Andromacha.

Non indociles lugere sumus – por. wyżej, obj. do VIII 33.

2

wszystko pod słońcem ... bez przestanku mieszka – por. wyżej, obj. do IV 1, VI 1, także: XII 20, XVIII 4 (podobna myśl).

jakoby wieńcem jakim przeplata – por. niżej, XVIII 2. 34.

3

po różnych familijach, i pałacach obyczajów swoich nie odmienia – tu i dalej dość powszechny topos równości wszystkich ludzi wobec śmierci; zob. HOR. *Carm.* 1,4,13-14:

*Pallida Mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
regumque turris.*

Śmierć błada jednakowo ubogie chaty nawiedza
i pyszne zamki.

(przekład A.Lam)

oraz *Carm.* 2,3,21-24; 14,9-12; 18,29-34; *Sat.* 2,6,94-95.

varietate sua – por. niżej, XVIII 3.

sobie czyni igrzyska – tenże motyw por. wyżej, V 12 i obj., także: XVIII 4, XIX 23.

5

ekspedycyjej moskiewskiej jedynego syna swego dzieł wielkiemi pociechami – mowa o Stanisławie Daniłowiczu (ok. 1609-1636), staroście korsuńskim i czechryńskim (1631). Udział w wyprawie smoleńskiej miał na celu uzyskanie przez niego zdjęcia wyroku banicji za „porąbanie” w czasie sejmu elekcyjnego Adama Kalinowskiego, starosty kałuskiego. Pod Smoleńskiem Stanisław odznaczył się odwagą jako dowódca regimentu i został ranny w potyczce (3 XII 1633), infamię zaś zdjęto z niego dzięki wstawiennictwu króla w roku 1635, a zatem już po śmierci Zofii Daniłowiczowej. Zginął w 1636 r., ścięty w niewoli tatarskiej, do której się dostał w czasie wyprawy na Dzikie Pola. Por. *PSB*, t. 4, s. 417.

zgrupowane potomstwo swoje – z małżeństwa z Janem Daniłowiczem w chwili śmierci Zofii żyli: Stanisław Daniłowicz, Zofia Teofila Sobieska i Dorota Daniłowiczówna.

7

mulier fortis ... procul est et ab ultimis finibus pretium eius – por. wyżej, obj. do VII 15.

sama Prawda – tj. Bóg.

9

wielkiego ojca swego, a nieśmiertelnej sławy kanclerza i hetmana naszego – mowa o Stanisławie Żółkiewskim; zob. wyżej, III, tyt.

pokwapila się ziemską do nieba gwiazda – Sobieski, podkreślając przymioty zmarłego, wykorzystuje antyczny motyw katastrofizmu, pośmiertnego „przeniesienia” Żółkiewskiego w sferę niebieską, by tam gwiazda jego doskonałości świeciła ku podziwowi i pamięci potomnych (do naszych czasów zachowało się dzieło Pseudo-Eratosthena pod tym właśnie tytułem: *Καταστερισμοί* ([*Katasterismoí*] – ‘Przemiany w gwiazdy’).

10

Pobożnie umarła, bo świętobliwie żyła, świętobliwie żyła, bo pobożnie umarła – por. wyżej, I 21 i obj., także: VII 24, XIX 37 (w nieco innej formie).

11

Jego M[o]ść Pan wojewodzie ruski, mój M[o]ści Pan i brat – mowa o szwagra Jakuba, Stanisławie Daniłowiczu. Zob. powyżej, XVII 5.

XVIII. [Dziękowanie na pogrzebie Anny Ostrogskiej z Kostków, wojewodziny wołyńskiej; Jarosław, 7 I 1636]

Mowa... na pogrzebie... Ostrogskiej...

Tytuł: *w Jarosławiu* – gród ten wzmiankowano już w 1152 r., od wieku XIV – prywatne miasto szlacheckie, położone nad Sanem, w wieku XVII w województwie ruskim, dziś w województwie podkarpackim. Była to stała siedziba Anny Ostrogskiej, w połowie odziedziczona po matce, w połowie wykupiona od siostry, Katarzyny. Uroczystości pogrzebowe Anny Ostrogskiej odbywały się w dniach 7-9 I 1636 r. Ciało złożono w Kaplicy Świętokrzyskiej, serce zaś w kościele benedyktynek. Zob. Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej*, s. 36, 67.

Księżnej ... Ostrogskiej, Paniej wojewodziny wołyńskiej – Anna z Kostków Ostrogska (26 V 1575 – 30 lub 31 X lub 6 XI 1635), córka Jana Kostki, wojewody sandomierskiego, i jego drugiej żony Zofii z Odrowążów, gorliwa katoliczka i fundatorka licznych pobożnych nadań. Od roku 1592 była żoną Aleksandra Ostrogskiego, późniejszego wojewody wołyńskiego. Ze związku tego narodziło się siedmioro lub (jak twierdzą inne źródła) ośmioro dzieci. Z całą pewnością wiadomo o czterech synach: Aleksandrze (†1597) i Krzysztofie (†1604) zmarłych we wczesnym dzieciństwie oraz zmarłych w młodości: Adamie Konstantym (†10 IV 1618) i Januszu Pawle (†21 VIII 1619). Dorosłości dożyły trzy córki: Zofia, zaślubiona Stanisławowi Lubomirskiemu (zob. wyżej, obj. do IV 58, XII 65), późniejszemu wojewodzie krakowskiemu; Katarzyna – żona Tomasza Zamoyskiego (zob. niżej, XXI 37); i Anna Alojza, żona Jana Karola Chodkiewicza (zob. IV 74). Zob. *PSB*, t. 24, s. 478-479; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 165; Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, s. 133-134; Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej*, s. 36.

2

ustawicznie też toczyć okrąg jakiś to szczęścia, to nieszczęścia – por. przysłowie: „Fortuna toczy się kołem” (NKPP, „Fortuna”, 13).

3

jedno bez przestanku wieniec przeplatać – zob. wyżej, XVII 2, XVIII 34.
tać jego jest własna barwa: niustawiczność – zob. wyżej, XVII 3.

4

zwyczajne igrzysko – tenże motyw zob. wyżej, V 12 i obj., także: XVII 3, XIX 23.

7

z ojca – Jan Kostka h. Dąbrowa (ok. 1529-1581), trzeci syn Stanisława, wojewody chełmińskiego, i Elżbiety z Elenborgu; podskarbi pruski (od 1555), kasztelan gdański (od 1556), wojewoda sandomierski (od 1574). Zob. *PSB*, t. 14, s. 345.

aby się był po ześciu świętej pamięci króla Augusta przesiadł z stolka senatorskiego na tron królewski – po bezpotomnej śmierci ostatniego króla z dynastii Jagiellonów, Zygmunta Augusta (†7 VII 1572), kandydatura Jana Kostki na

tron polski była wysuwana przez zwolenników „króla Piasta” jako jedna z propozycji na sejmie elekcyjnym (1573). Sam Kostka poparł Henryka Walezego.

z matki – Odrowążównej plemienia – matka Anny, Zofia z Odrowążów (ok. 1540-1580), była jedyną córką urodzoną z małżeństwa Stanisława Odrowąża (ok. 1509-1545), kasztelana lwowskiego, wojewody podolskiego i ruskiego, z jego drugą żoną – Anną, księżną mazowiecką (1498-1500 – 1557). Jako dziedziczka olbrzymiej fortuny i wdowa po Janie Krzysztofie Tarnowskim poślubiła Jana Kostkę (1574). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 95; *PSB*, t. 14, s. 346.

z baby – księżnej mazowieckiej – mowa o Annie Odrowążowej (1498-1500 – ok. 1557), ostatniej w piastowskiej linii książąt mazowieckich. Była ona córką księcia Konrada III Rudego (1448-1450 – 28 X 1503) i Anny z Radziwiłłów (1476 – 14/15 III 1522), siostrą Janusza III (1502/3 – 9/10 III 1526), ostatniego księcia mazowieckiego. W 1536 r., po wielu perypetiach związanych z konkurami o jej rękę, poślubiła Stanisława Odrowąża ze Sprowy. Zob. *PSB*, t. 23, s. 559-561.

8

w przodkach swych liczyła – sens: miała wśród / zaliczała do swoich przodków.

10

Odrowąża Jacka świętego – zyciorys osnutego legendą życia św. Jacka Odrowąża (1183-1257), dominikanina, przekazała XIV-wieczna hagiografia. W czasie podróży do Rzymu u boku Iwona Odrowąża wstąpił on do nowo założonego zakonu kaznodziejskiego oraz prawdopodobnie odbył w Bolonii studia teologiczne. Miał prowadzić akcje misyjne m.in. na Rusi, u schyłku życia przebywał w Krakowie, gdzie zmarł, a jego grób znajduje się do dziś w krakowskim kościele dominikanów pw. Świętej Trójcy. Kanonizacja odbyła się dopiero 17 IV 1594 r. Zob. *PSB*, t. 10, s. 263-264.

nad wszystkie hijacyny droższego – gra słów: „hiacynt” to nazwa nadawana dawniej granatom (kamieniom półszlachetnym o barwie czerwono-żółtej), a także imię męskie pochodzące z gr. Ἰακινθός ([*Hyákynthos*], łac. *Hyacinthus*), które uległo spolszczeniu do postaci: Jacenty i Jacek.

którego Hiszpanija jako drugiego Jakuba świętego czci – kult św. Jacka (Hiacynta) Odrowąża był w XVII w. obecny w całej Hiszpanii; por. SOBIESKI (*Peregrynacja po Europie*, s. 123):

Zastalem tego wicereksa karty grającego, który mię jednak ludzko przyjął, a tym milej, że do niego po hiszpańsku mówił, bom się był tego języka jeszcze w Paryżu nauczył. Gdym się opowiedział, że Polak, z ojczyzny świętego Jacka, bo tam ten święty w wielkiej u nich powadze jest u wszystkich Hiszpanów, począł mię potem pytać, jeślim jest z Krakowa.

Sobieski porównuje polskiego świętego do św. Jakuba Większego (Starszego), apostoła, który zgodnie z tradycją udał się na Półwysep Iberyjski, by

ewangelizować ludy zamieszkujące te tereny, w związku z czym czczony był szczególnie w Hiszpanii (Santiago de Compostela – tu znajduje się, według legendy, cudownie odnaleziony grób świętego, cel mających jeszcze średnio-wieczną tradycję pielgrzymek) i Portugalii. Por. Kucharski, *Hiszpania i Hiszpanie w relacjach Polaków*, s. 369.

Nowy Świat temu naszemu światu takiej gwiazdy zajrzy – być może aluzja do Santiago w Ameryce Południowej (dziś: stolica Chile), miasta, które założono w 1541 r. jako Santiago del Nuevo Extremo. Według legendy w VII w. gwiazda wskazała pasterzom miejsce, w którym znajdowało się ciało św. Jakuba, stąd nazwa Compostela: *campus stellae* – ‘pole gwiazdy’.

blagosławionego Stanisława Kostkę – św. Stanisław Kostka h. Dąbrowa (1550-1568), jezuita, syn Jana (†1576), kasztelana zakroczymskiego, oraz Małgorzaty z Kryskich. Mimo sprzeciwu rodziny w 1568 r. wstąpił do Towarzystwa Jezusowego w Rzymie, gdzie kilka miesięcy później (15 VIII) zmarł w opinii świętości. W roku 1602 obdarzony został przez papieża Klemensa VIII tytułem *beatus* (‘błogosławiony’), ale kanonizowany dopiero w 1726 r. w związku z wprowadzeniem nowych przepisów dotyczących wynoszenia na ołtarze. Mimo to jego kult upowszechniał się na całym świecie. Zob. *PSB*, t. 14, s. 589-593.

śliczną między cierniami różę – niejasne, może jako porównanie: młodzieńiec wyróżniający się na tle swego pokolenia niczym róża między cierniami (*rosa inter spinas*). Atrybuty św. Stanisława to anioł podający mu Komunię, Dzieciątko Jezus na ręku świętego, krucyfiks, laska pielgrzymia, lilia, Madonna i różaniec. Róża wiązana jest z osobą Maryi, której przyszył święty był szczególnym czcicielem i któremu miała się ukazywać. W Rzymie, na Kwirynale, przy kościele św. Andrzeja, w dawnym jezuickim nowicjacie rzymska cęła św. Stanisława Kostki została zamieniona na kaplicę – znajduje się tam wykonana przez Piotra Le Gros Młodsze (1666-1719) rzeźba św. Stanisława, który leży na łożu śmierci, jakby spał, nad nią jest obraz Józefa Chiary przedstawiający Matkę Boską, która spuszcza na śpiącego z nieba różę, co utrwała prawdopodobnie wcześniejszą tradycję. Zob. Polkowski, *Groby i pamiątki polskie w Rzymie*, s. 7-8. W poemacie GRZEGORZA z SAMBORA (*Żywot*, s. 117) w jednej z cudownych wizji Kostka wręcza Maryi wieniec, najprawdopodobniej z róż: „Który od wyrzeźbionej wziął Matki z Dzieciątkiem”.

w najwyższym samego Boga „consistorium” – tj. w niebie.

tu, w niższym – tj. na radzie zwoływanej przez papieża. W kościele katolickim zaliczenie do katalogu świętych następuje w wyniku procesu kanonizacyjnego (czyli postępowania zmierzającego do stwierdzenia, że dana osoba cieszy się już uznaniem i kultem publicznym jako błogosławiona i może być przez papieża uznana świętą) i uroczystego ogłoszenia przez papieża w czasie specjalnej liturgii kanonizacyjnej, w XVII w. odprowadzanej w Watykanie, w czasie której po trzykrotnej prośbie postulatora papież wypowiadał formułę kanonizacji.

od namiestnika Jego tegoż niezadługo ... czeka ogłoszenia – sens: czeka na kanonizację, tj. ogłoszenie świętym przez papieża.

11

za stratą obojga rodziców – matka, Zofia z Odrowążów, zmarła 9 VII 1580 r., a ojciec, Jan Kostka – 31 V 1581. Anną i jej młodszą siostrą Katarzyną opiekowała się rodzina, przede wszystkim przyrodni brat Jan (†1592), starosta lipieński, a także stryj Krzysztof (1530-1594), wojewoda pomorski. Zob. *PSB*, t. 24, s. 478.

12

Książęciem Jego M[os]cją Ostrogskim – tj. księciem Aleksandrem Ostrogskim (1570-1603), wojewodą wołyńskim.

13

Długoż tej jej pociechy – pożycie małżeńskie Anny trwało od roku 1592 lub 1593 do śmierci Aleksandra w 1603, tj. 11 lub 10 lat (o kwestii datowania zob. Kieferling, *Jarostaw w czasach Anny Ostrogskiej*, s. 29).

16

pozostalego po ojcu obojej płci potomstwa – zob. wyżej, obj. do XVIII, tyt.

17

wejrziała na 4 synów – zob. wyżej, obj. do XVIII, tyt.

sobie ... dyskursy czynić – sens: wywodzić sobie / mówić do siebie.

ojczyzny swej filary – zob. wyżej, obj. do III 33, także: III 40, V 20, IX 23, XI 2, XII 12. 16. 18, XXI 12, XXII 3, XXVII 12.

18

dwóch młodszych synaczków – Aleksander i Krzysztof.

a dwóch starszych – Adam Konstanty i Janusz Paweł.

19

rzecz samą – tj. czyny / dokonania / realizację nadziei.

20

Doznawala już po nich i Rzeczpospolita w służbach swych znacznej ochoty i odwagi – w 1618 r. obaj bracia uczestniczyli pierwszy raz w posiedzeniu sejmu, a Janusz Paweł w tymże roku wziął udział w bitwie pod Oryninem (28 IX 1618); zob. wyżej, obj. do IX 14, także: XX 26. Zob. Kempa, *Dzieje rodu Ostrogskich*, s. 134.

21

w krótkim dosyć czasie, tu, w tymże Jarostawiu, szła za dwiema dwóch synów trumnami – Adam Konstanty zmarł 10 IV 1618 r. w wieku 22 lat na skutek choroby w Lublinie, w drodze powrotnej z sejmu warszawskiego, został pochowany 7 VI tegoż roku w kolegiacie jarostawskiej pw. Wszystkich Świętych. Janusz Paweł zmarł 6 VIII 1619 r. również w Lublinie, gdzie zatrzymał się na dworze Anny Poniatowskiej, wdowy po Stanisławie Stadnickim, z którą Anna Ostrogska toczyła wojnę (tzw. wojna trzech Ann), w drodze do Uchania, gdzie miał się ubiegać o rękę Izabeli Daniłowiczówny. Jego pogrzeb odbył się w Jarostawiu, w październiku 1619 r. Ciała obu braci złożono w kolegiacie,

w krypcie pod kaplicą Bożego Ciała. Zob. Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej*, s. 38-39; zob. Rychlik, *Kościół Kolegiaty Wszystkich Świętych*, s. 75.

23

córki jej – Zofia, Katarzyna i Anna; zob. wyżej, obj. do XVIII, tyt. *za zdarzeniem Pańskim* – tj. z pomocą Boską.

24

przyspasabiają sobie i przybierają syny – sens: przyjmują do rodziny za zięciów.

26

trzy – że ich tak nazowę – dziewie – Sobieski używa tu dawnego rzeczownika „dziewa” w liczbie podwójnej; w wieku XVI zdarzało się użycie liczby podwójnej dla trzech przedmiotów lub osób (tak jak w tekście mowy). O trudnościach ze zrozumieniem tej formy świadczą błędy popełnione przez kopistów (zob. „Aparat krytyczny”, s. 388).

wielkim się też domom i ludziom dostały – Zofia wyszła za Stanisława Lubomirskiego (zob. wyżej, obj. do IV 58 oraz do XII 65) w roku 1613, zmarła zaś przed ukończeniem 30 roku życia, ale pozostawiła pięcioro dzieci. Katarzyna poślubiła Tomasza Zamoyskiego (zob. wyżej, obj. do III 36 oraz do XXI, tyt.) 1 III 1620 r., a para ta doczekała się trojga dzieci. Ślub Anny Alojzy i Jana Karola Chodkiewicza odbył się również w 1620 r., w listopadzie; po śmierci małżonka Anna nie wyszła ponownie za mąż, zmarła bezdzietnie.

27

siostry rzymskie – prawdopodobnie aluzja do córek rzymskiego króla Serwiusza Tulliusza (*Servius Tullius*; panował w latach: ok. 575-535 p.n.e.), które wyszły za synów innego władcy, Tarkwiniusza Starego (*Lucius Tarquinius Priscus*; ok. 616-579 p.n.e.). Tullia Starsza (*Tullia Maior*), o delikatnym charakterze, poślubiła żądnego władzy Lucjusza (późniejszego ostatniego rzymskiego króla Tarkwiniusza Pysznego – *Lucius Tarquinius Superbus*; ok. 535-509 p.n.e.), a kłótniwa Tullia Młodsza (*Tullia Minor*) – łagodnego Arrunsa Tarkwiniusza (*Arruns Tarquinius*; VI w. p.n.e.). Młodsza zazdrościła starszej ambitnego męża i po jakimś czasie zgładziła zarówno siostrę, jak i swojego małżonka. Doprowadziła też do zabicia własnego ojca, po czym poślubiła Lucjusza Tarkwiniusza. Krwawe rządy tej pary spowodowały bunt Rzymian i upadek monarchii. Zob. m.in. LIV. 1,46-48; DIONYS.HALIC.*Ant.Rom.* 4,28-30; OV.*Fasti* 6,581-600.

29

Rzeczypospolitej naszej zdrowie ... zatrzymane – tj. ochronioną/utrzymaną całość państwa.

30

najstarszej córki – Zofia z Ostrogskich Lubomirska zmarła w roku 1623 jako podczaszyna koronna. Zob. Anusik, *Glosa do dziejów*, s. 179.

wielkiego hetmana – Jan Karol Chodkiewicz, hetman wielki litewski, mąż Anny Alojzy z Ostrogskich zmarł w obozie pod Chocimiem 24 IX 1621 r.; zob. wyżej, mowa IV.

31

stały przed nią wnuczki – z Zofii Lubomirskiej: Konstancja (od 1637 r. żona Franciszka Czarnkowskiego) i Krystyna Anna (od 1638 żona Stanisława Albrychta Radziwiłła); z Katarzyny Zamoyskiej: Gryzelda Konstancja (od 1639 żona Jeremiego Wiśniowieckiego) i Joanna Barbara (od 1642 żona Aleksandra Koniecpolskiego). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 138; Anusik, *Glosa do dziejów*, s. 179-180.

podnosił się przed nią <w> wzrosty i w wielkie nadzieje – sens: rośli i znakomicie rokowali na przyszłość. Mowa zapewne o Konstantym Jacku Lubomirskim (najmłodszym synu Zofii) i Janie Zamoyskim (synu Katarzyny, późniejszym „Sobiepanie”; 9 IV 1627 – 7 IV 1665). Zob. Anusik, *Glosa do dziejów*, s. 179-180.

drudzy już i ją, i ojczyznę cieszyli – w chwili pogrzebu dorośli byli tylko dwaj najstarsi synowie Stanisława i Zofii Lubomirskich: Aleksander Michał (ur. ok. 1614) i Jerzy Sebastian (1616). Pierwszy z nich po latach zagranicznej edukacji (Ingolstadt: 1629, Lovanium: 1630, Lejda, Rzym; do wiosny 1535, Padwa) powrócił w 1636 r. do kraju i już w tymże roku (14 VIII) otrzymał urząd starosty sandomierskiego; zob. *PSB*, t. 17, s. 638. Z kolei Jerzy Sebastian po zakończeniu peregrynacji z bratem Aleksandrem w roku 1636 został wybrany marszałkiem sejmiku proszowickiego i posłem województwa krakowskiego na sejm zwyczajny w roku następnym; zob. *PSB*, t. 18, s. 14-15.

32

oczy nie nasyciwszy – sens: nie nasyciwszy oczu (składnia biernikowa).

33

Ale bez chyby woli tak – sens: ale z pewnością tak woli.

co by im tu... błogosławić miała... niebieskie im błogosławieństwa upraszać od Tego będzie – sens: o to, w czym (za życia) miałyby im (wnukom) błogosławić, (po śmierci) będzie prosić Boga.

śmiertelną ręką – sens: za życia, tj. ręką śmiertelniczką.

35

z tą mocą swoją... się podpisała – sens: zostawiła znak swojej potęgi.

36

porwała z oczu siostry jedyną, ukochaną siostrę – mowa o Katarzynie (1576-1580 – 1648), żonie Adama Hieronima Sieniawskiego (1576-1619), podczaszego koronnego. Katarzyna i Anna były siostrami z jednej matki (Zofii z Odrowążów), drugiej żony swego ojca. Siostra z pierwszej żony ojca (Jadwigi Przerębskiej) – Elżbieta, poślubiona Maciejowi Żalińskiemu (†1602), kasztelanowi gdańskiemu, zmarła w roku 1608. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 126.

37

apposuit terminos terrae – por. Ps 73(74),17 (Wulgata): *tu fecisti omnes terminos terrae*; (Wujek) „Tyś uczynił wszystkie granice ziemi”; Is 40,28 (Wulgata):

Deus sempiternus Dominus, qui creavit terminos terrae; (Wujek) „Bóg wieczny Pan, który stworzył kraje ziemie”.

38

Memento homo, quia pulvis es et in pulverem reverteris – passus ten stanowi kontaminację sentencji: *Memento mori* (‘Pamiętaj, że umrzesz’) z tekstem biblijnym (Rdz 3,19) (Wulgata): *pulvis es et in pulverem reverteris*; por. wyżej, obj. do I 2. Dewiza *memento mori* przyjęta przez zgromadzenia zakonne kamiedułów, kartuzów i trapistów.

39

Śmierć lepiankę tylko samę rozwalila – motyw człowieka ulepionego z gliny, mający źródło w Księdze Rodzaju i rozwijany w kolejnych księgach biblijnych; zob. Rdz 2,7 (Wujek): „utworzył tedy Pan Bóg człowieka z mułu ziemie i natchnął w oblicze jego jego dech żywota, i zstał się człowiek w duszę żywiącą”; Mdr 33,13 (Wujek): „Jako glina garnczarza w rękę jego, czynić z niej i lepić”; Iz 29,16 (Wujek): „Przewrotna jest ta myśl wasza! Jako gdyby glina myślała przeciw garncarzowi albo rzekła robota temu, kto ją urobił: nie urobileś mię, a ulepieni lepiarzowi swemu: nie rozumiesz”, do czego nawiązuje św. Paweł (Rz 9,19-24). Por. także SEN.MI.*Marc.consol.* 11,3: *Quid est homo? Quolibet quassu vas et quolibet fragile iactatu* („Czym jest człowiek? Naczyniem łatwym do rozbicia za najlżejszym wstrząśnięciem, za najlżejszym stuknięciem”; przekład L. Joachimowicz). Ten sam motyw zob. niżej, XXIV 10.

40

one bogate fundacyje, one hojne jatmużny – Ostrogska zasłużyła się licznymi fundacjami, m.in. dla benedyktynek i jezuitów. W Jarosławiu ufundowała klasztor benedyktynek wraz z kościołem pw. św.św. Mikołaja i Stanisława biskupów, sfinansowała bursę dla ubogich studentów kolegium jezuickiego oraz dopomogła w restauracji i doposażeniu kościoła pw. św.św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty. Wsparała też jarosławską kolegiatę, a w testamencie zapisała znaczną sumę na pobożne cele, obdarowując bernardynów, dominikanów i karmelitów. Zob. *PSB*, t. 24, s. 478-479; Kieferling, *Jarosław w czasach Anny Ostrogskiej*, s. 44-50.

42

sumnienia tak wesolego – spokojnego, nieobciążonego grzechami.

44

od niej kosztowny do schowania depozyt – tj. ciało; por. niżej, XXVII 11.

46

M[ilos]ciwy Księżę arcybiskupie lwowski – Stanisław Grochowski h. Junosza (+1 III 1645), arcybiskup lwowski (19 XII 1633 – 1 III 1645).

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[ana] n[aszego] M[ilos]ciwego – mowa o Władysławie IV Wazie (9 VI 1595 – 20 V 1648), królu polskim w latach 1632-1648 i tytularnym królu Szwecji (1632-1648).

nie tylko jest jasna w żałobnych domu tego kącich – nie tylko widoczna (dobrotliwość króla) w okrytym żałobą domu. Mówca wykorzystuje tu jako paradoks dosłowne, odniesione do barwy znaczenie epitetu.

47

Tęż – mowa o wspomnianej w poprzedzającym zdaniu dobroci arcybiskupa lwowskiego.

córki i synowie – tj. córki i zięciowie.

48

u Króla nad królmi – por. wyżej, obj. do XII 61.

ojca ojczyzny naszej – por. tytuł *pater patriae* ('ojciec ojczyzny'), nadawany szczególnie zasłużonym obywatelom starożytnego Rzymu (np. Cynceronowi po wykryciu spisku Katyliny), od czasów Gajusza Juliusza Cezara kolejnym cesarzom. W staropolskich mowach nierzadko w ten sposób określano króla. Por. niżej, XXVII 17.

49

Królowie Jej M[os]ci – Annie Katarzynie Konstancji Wazównie (1619-1651), córce Zygmunta III Wazy i jego drugiej żony, Konstancji z Habsburgów (zob. wyżej, obj. do III 37).

w krótkim czasie będąc w tak wielkich żalach wyćwiczona – nawiązanie do śmierci matki królowej, królowej Konstancji (+9/10 VII 1631), i ojca, króla Zygmunta III Wazy (+30 IV 1632).

50

M[os]ci Księżę sufraganie lucki – Stanisław Łoza (1573-1639), biskup pomocniczy lucki (12 VI 1634 – 1639).

51

Królewicz Jego M[os]ć Karol, biskup wrocławski – Karol Ferdynand Waza (13 X 1613 – 9 V 1655), czwarty syn Zygmunta III i jego drugiej żony, Konstancji z Habsburgów, biskup wrocławski (1 X 1625 – 9 V 1655).

urodziwszy się i wychowawszy się „in simu” ojczyzny – mowa o tym, że chociaż diecezja wrocławska, której był zwierzchnikiem, leżała wtedy w granicach cesarstwa Habsburgów (w administracji kościelnej podlegała metropolii gnieźnieńskiej), królewicz Karol Ferdynand Waza urodził się i wychował w Rzeczypospolitej.

wolne wolnych Polaków serca – topos odwołujący się do wolności jako najwyższej wartości, idealizuje związek monarchy i szlachty, często jest oparty na paradoksie dobrowolnego oddawania się w niewolę jako wyrazu miłości poddanych. Powszechny w oratorstwie sejmowym; Sobieski posłużył się nim np. w mowie marszałka przy powitaniu króla w 1626 (Barłowska, *Jerzy Ossoliński*, s. 109-111).

52

M[ilos]ciwy Panie grabia z Tarnowa – hrabią na Tarnowie był aktualny właściciel tych dóbr, czyli Władysław Dominik Zasławski-Ostrogski, zob. wyżej, obj. do XII 65, także: XIX 78. Zob. Dworzaczek, *Hetman Jan Tarnowski*, s. 331.

na wszem – we wszystkim.

53

Musiaby ten być jeszcze za żywota umarłym, który by nie wiedział – przekształcenie toposu ‘gość w ojczyźnie’ w sensie osoba nieświadoma sytuacji w kraju; zob. np. CIC. *Mil.* 11,33: *An vero, iudices, vos soli ignoratis? Vos hospites in hac urbe versamini?* („Więc wy tylko sami, sędziowie nie wiecie, jesteście gośćmi w tym mieście?”; przekład E. Rykaczewski).

J[jego] M[ości] Księdza biskupa krakowskiego – Jakuba Zadzika h. Korab (1582-1642), biskupa krakowskiego (17 IX 1635 – 17 III 1642); zob. wyżej, obj. do XII 59, także: XIX 66, XX 44.

tak „exsuperat” ludzkość jego, że też i umarłych w grobach szuka – sens: uczestnictwo przez posła w pogrzebie jest dowodem szczególnej życzliwości [biskupa krakowskiego].

54

M[ości]ci Panie podkomorzy przemyski – chodzi o Jakuba Maksymiliana Fredro h. Bończa (†1646), podkomorzego przemyskiego (20 IV 1633 – 28 VI 1646). Zob. *Urządnicy województwa ruskiego*, s. 223, poz. 1889.

aby jako Jego M[ości] wielkich antecesorów swoich wysokim równa się cnotom – sens: jako pan, panie podkomorzy, dorównuje wspaniałym cnotom swoich wielkich poprzedników.

a wielu na tej zacnej katedrze lata aby on jeden w wieku swym przeżył – sens: żeby był dłużej biskupem niż wielu jego poprzedników, czyli: oby żył długo.

na tej zacnej katedrze – tj. na stolicy biskupiej.

55

Jego M[ości]ci Panu krakowskiemu, hetmanowi wielkiemu koronnemu – mowa o Stanisławie Koniecpolskim, zob. niżej, obj. do XXVII, tyt., także: VIII 19.

i z pokrewności – Stanisław Koniecpolski ożenił się z Krystyną Lubomirską (córką Sebastiana), jego szwagrem był więc Stanisław Lubomirski (zob. wyżej, obj. do IV 58, także: XII 65), brat Krystyny, żonaty z Zofią Ostrogską. Zob. wyżej, obj. do XVIII, tyt.

M[ości]ci Panie podczaszy sandomirski – mówca zwraca się do Waleriana Otwinowskiego (1571-1642), podczaszego sandomierskiego (15 IX 1635 – 9 IX 1642). Zob. *Urządnicy województwa sandomierskiego*, s. 102, poz. 741.

56

Jego M[ości] Pan sandomirski – kasztelanem sandomierskim był wówczas Mikołaj Spytek Ligęza (25 I 1619 – V 1637). Zob. *Urządnicy województwa sandomierskiego*, s. 91, poz. 639.

57

M[ości]ci Księżę Robakowski – prawdopodobnie chodzi o księdza Jana Bartłomieja Robakowskiego, proboszcza kościoła farnego pw. św.św. Wojciecha i Stanisława w Rzeszowie (w latach 1618-1635). Kościół ten został odbudowany staraniem kasztelana sandomierskiego, Mikołaja Spytka Ligęzy. Zob. Zaucha, *Architektura i sztuka*, s. 65-66.

do wolej Bożej – tj. do kresu życia wyznaczonego przez Boga.

58

wszystkim wobec i każdemu z osobna – wszystkim razem i każdemu osobno; dawna formuła prawna, odpowiednik łac. *hodie adhuc usurpatur*, otwierająca obwieszczenia.

XIX. [Dziękowanie na pogrzebie Mikołaja Sieniawskiego, podczaszego koronnego; Brzeżany, 28 VII 1636]

Dziękowanie... na pogrzebie... Mikołaja Sieniawskiego...

Tytuł: *Mikołaja Sieniawskiego* – Mikołaj Sieniawski h. Leliwa (ok. 1598 – 15 V 1636), najstarszy syn Adama Hieronima Sieniawskiego, podczaszego koronnego, i Katarzyny z Kostków, brat Prokopa (zob. mowa VIII). Posłował na sejmy, był kolejno krajczym (od 18 XII 1620 – 1 X 1628), potem podczaszym koronnym (od 1 X 1628). Od ok. 1623 r. żonaty z Urszulą Zofią Krotoską, córką Andrzeja, kasztelana kaliskiego, nie pozostawił potomstwa, które osiągnęłoby dojrzały wiek. Zob. *PSB*, t. 37, s. 135 (autor hasła: Mirosław Nagielski):

Wiadomo o dzieciach zmarłych w wieku dziecięcym, zapewne należał do nich i jego najstarszy syn, którego powierzył opiece J. Sobieskiego. Można jednakże mniemać, iż owym „synem” (źródłem informacji jest mowa pogrzebowa Sobieskiego) był w istocie synowiec, przyszły pisarz polny kor. Adam Hieronim.

Żaden ze znanych wydawcom przekazów mowy nie potwierdza tej informacji. Zob. także Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 129.

w Brzeżaniech – zob. wyżej, obj. do VIII, tyt.

1

własne dzieło człowiecze – właściwe człowiekowi zadanie, tj. cel życia.

2

pogrzeby najmędrsze, co jedno kiedy na świecie były, są i będą, akademije – por. VI 2, XXI 1. 3, XXVI 8.

najprawdziwsze, które nikomu pochlebować nie umieją, zwierciadła – por. podobne sformułowanie: XII 56, XXVI 8.

3

choć najwyższa pod słońcem zacność – choćby najbardziej cnotliwy człowiek.

Memento iudicii mei, sic enim erit et tuum – por. Mdr 38,23 (Wulgata): *Memor esto iudicii mei, sic enim erit et tuum*; (Wujek) „Pamiętaj na osądzenie moje, bo także będzie i twoje”.

5

dopiero człowiekiem się być uznał, gdy w jednej potrzebie postrzelony krew swoją ujrzzał – PLUT.*Reg.apoph.* 26,16 [180e]:

Kiedy został trafiony strzałą w nogę i tłumnie zbiegli się ludzie, którzy zwykli nazywać go bogiem, przewycięził grymas na twarzy i rzekl: „Oto widzicie krew, a nie «ichor, który płynie w ciałach szczęśliwych bogów» [HOM.*Il.* 5,340]”.

(przekład K. Jażdżewska)

Por. także PLUT.*Alex.* 28,3; *Alex.fortun.* 341b; DIOG.LAERT. 9,60.

człowiekiem się być uznał – sens: przyznał / przekonał się, że jest człowiekiem (składnia na wzór łacińskiej konstrukcji *accusativus cum infinitivo*).

7

tak śliczne, co dopiero kwitnęło, kwiecie ... grabi pod swoją kosę nieużyta Śmierć – por. wyżej, V 19 i obj., także: XIV 3, XVI 3.

bez wszelkiego braku – zob. wyżej, obj. do IV 1, także: XIV 3.

co godzina (której zgadnąć trudno) – por. Mt 25,13 (Wujek): „Czujcież tedy, bo nie wiecie dnia ani godziny”.

na się kolei nie wygląda – sens: nie czeka na swoją kolej.

8

trzy łokcie ziemi – tj. bardzo mało miejsca. Motyw wanitatywny, którego źródłem jest anegdotyczny opis pogrzebu Aleksandra Macedońskiego. Nad jego ciałem miało się wypowiedzieć siedmiu filozofów, podkreślających na przykładzie zmarłego marność i nietrwałość ludzkiego życia; por. np. *GR* 31,23-24: *Heri non sufficiebat Alexandro totus mundus, hodie sufficiunt ei tres vel quatuor ulnae panni* („Wczoraj całego świata nie dość było Aleksandrowi, dziś starczą mu trzy, cztery łokcie płótna”; przekład P. Hertz). Anegdota zaczerpnięta została z niezidentyfikowanej, jednej z wielu wersji biografii Aleksandra, opartych na *Romansie Aleksandra* Pseudo-Kallisthenesa, jednak fakt, że znał ją już św. Augustyn, zaprzecza twierdzeniom niektórych badaczy, że jest to wersja średniowieczna; powiastka ta przytaczana bywa w bardzo wielu opracowaniach jeszcze w wieku XVIII, choć już bez związku z Aleksandrem i Dionysiosem. [A.M.-N.] Por. także niżej, XXIV 11 i obj., także: XXVI 6.

9

vermium esca – sformułowanie wielokrotnie używane w tradycji Kościoła, por. np.: Ps.-AUG..*Serm. erem.* 48:

Memorare [...] novissima tua, ut in aeternum non pecces. Revertere ad te ipsum memorans, quod fuisti: sperma liquidum, quod modo es: vas stercorum, quod eris: cibus vermium. Haec enim sunt novissima, quae quilibet cogitare debet quotidie.

Pamiętaj [...] na swój koniec, abyś nie grzeszył na wieczność. Zwróć się ku sobie samemu, wspominając, czym byłeś: płynnym nasieniem, czym teraz jesteś: naczyniem nieczystości, czym będziesz: pożywieniem dla robactwa. Te są bowiem rzeczy ostateczne, które każdy codziennie powinien rozważać.

także PETR.COM..*Serm.* 12 (PL 198,1757B):

De vilitate materiae audi philosophum, qui tyranno interroganti: „quid fui, quid sum, quid ero”, sufficienter singulis respondet: „vile sperma, vas stercorum, esca vermium”.

Co do marności cielesnej posłuchaj filozofa, który na pytanie tyrana: „czym byłem, czym jestem, czym będę” odpowiedział wystarczająco i pojedynczo [na każde]: „lichym nasieniem, naczyniem nieczystości, pożywieniem dla robactwa”.

Zob. także: IV 3, XXIV 11, XXVI 6.

14

Choćby nic inszego nie było – także sformułowanie: VII 12, IX 17.

15

przenieśli się z gniazda swego – Sieniawscy pisali się z Granowa (w Wielkopolsce).

w te tu siedliska – tj. do Brzeżan; zob. wyżej, obj. do XIX, tyt. oraz do VIII, tyt.

od zachodu do wschodu słońca – czyli z zachodniej Rzeczypospolitej (tj. z Wielkopolski) do wschodniej (tj. do województwa ruskiego).

19

ludzi zwodzić – sens: sprowadzać wojsko z pola (np. na leże).

kosztem swym stawiali – sens: wystawiali na swój koszt.

20

pod swoją to polną, to wielką koronną buławą miewali – urzędy hetmańskie sprawowali dwaj Sieniawscy: Mikołaj (22 XII 1542 – 22 X 1553), wojewoda bełski, hetman polny (1539-1563) i hetman wielki (1563-1569; zob. *Urzędnicy centralni i nadworni Polski*, s. 42, poz. 122; s. 45, poz. 142), oraz Mikołaj (14 V 1576 – 19 I 1584), kasztelan kamieniecki, hetman polny (1575-1584; tamże, s. 46, poz. 144).

z nieprzyjaciela – nad nieprzyjacielem.

21

jako historyje rzymskie „gentem” niegdy „Fabiam” – ród Fabiuszów (*gens Fabia*) to jeden z najstarszych rodów rzymskich okresu republiki pochodzenia patrycjuszowskiego. W latach 483-479 p.n.e. trzech Fabiuszów, synów Marka Fabiusza Ambustusa, postaci skądinąd nieznanej, sprawowało urząd konsula przez siedem kolejnych lat (LIV. 5,35). Ich dominująca pozycja w Rzymie chwilowo uległa zachwianiu po klęsce nad Kremerą, kiedy wojsko złożone z członków rodu i ich klientów poniosło klęskę w prywatnej wojnie z Wejami. W bitwie nad Kremerą (477 r.) mieli zginąć wszyscy męscy członkowie rodu, tj. 306 Fabiuszów. Dowodził nimi Cezon Fabiusz Wibulanus. Niektórzy historycy (LIV. 2,50,11; DIONYS.HALIC.*Antiquit.Rom.* 9,15,3) podają, że w bitwie nad Kremerą zginęło 306 Fabiuszów oraz 4000 ich klientów, inni (np. FLOR. 1,6,2 (1,12,2)) podają okrągłą liczbę 300, ale wielkości te są oczywiście aluzją do liczby Spartan, którzy zginęli pod Termopilami (480 r.). Według tradycji (LIV. 3,1,1) jeden z Fabiuszów miał jednak pozostać przy życiu – był to Kwintus Fabiusz Wibulanus, który potem trzykrotnie sprawował konsulat (467, 465 i 459); zdaniem rzymskiego historyka (LIV. 2,50,11) Fabiusz pozostał przy życiu, aby jego ród mógł się w przyszłości jeszcze przysłużyć Rzymowi. [A.M.-N.]

22

Często a gęsto – przysłowiove (NKPP, „Często”).

23

Czyniła to z niemi „ludibrium” Fortuna – tenże motyw por. wyżej, V 12 i obj., także: XVII 3, XVIII 4.

w jednym tylko, jakoby w jakim feniksie, odżywiła i odradzała się i familija, i sława Sieniawskich – sens: pozostawał tylko jeden męski potomek, z którego (jak z mitycznego feniksa odradzającego się z popiołów) odradzał się cały ród i jego sława; por. wyżej, obj. do XIX 21. Było tak w przypadku ojca Mikołaja – Adama Hieronima, podczaszego koronnego (ok. 1576-1619), który został jedynym męskim przedstawicielem rodu po śmierci Hieronima, wojewody ruskiego (1579), Jana, sędziego ziemskiego halickiego (1583), Mikołaja, kasztelana kamienieckiego (1587), Rafała, kasztelana kamienieckiego (1592), Marcina, podkomorzego sanockiego (?), i Prokopa, marszałka wielkiego koronnego (1596). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 129.

24

Res ad triarios devenit – zob. obj. do IV 55.

25

jednego jeszcze i w lata, i w wzrost, i w nadzieję wschodzącego imienia tego dziedzica – jedynym męskim przedstawicielem rodu pozostał Adam Hieronim Sieniawski, syn Prokopa (zob. wyżej, obj. do VIII, tyt.) i Anny Eufrozyny z Chodkiewiczów (zob. wyżej, obj. do XIV, tyt.).

26

czasu swego – tj. w swoim czasie, czyli we właściwym czasie.

multas triariorum et veteranorum – tj. potomków godnych najlepszych żołnierzy.

27

jednego już tylko widzimy – jak wyżej, tak i tu mowa o Adamie Hieronimie.

w krótkim czasie zaprzął się gestemi domu tego trumnami – w 1619 r. zmarł podczasz koronny, Adam Hieronim Sieniawski, w 1621 jego syn Aleksander, w 1627 drugi syn, chorąży koronny Prokop Sieniawski, a w 1633 – Anna Eufrozyna Sieniawska z Chodkiewiczów, żona Prokopa. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 129; por. nieco wyżej, XIX 15.

28

podczaszyna koronna – mowa o matce zmarłego, Katarzynie z Kostków Sieniawskiej; zob. wyżej, obj. do VIII 33.

która „tot funerum”... „superstes” – która była świadkiem tak wielu pogrzebów.

małżonka – Adam Hieronim Sieniawski, podczasz koronny, zmarł w 1619 r.

potomstwa, co jedno go miała wszystkiego – zmarli trzej synowie Katarzyny Sieniawskiej: Aleksander (1622 r.), Prokop (1626 r.; zob. wyżej, obj. do VIII, tyt.) i Mikołaj, w którego pogrzebie właśnie uczestniczy.

ukochanego wnuka – może chodzić o syna Prokopa i Eufrozyny z Chodkiewiczów, Aleksandra (zob. wyżej, obj. do VIII, tyt., 8), lub o któregoś z nieznanych

z imienia, zmarłych w dzieciństwie dzieci Mikołaja i Urszuli Zofii z Krotoskich (zob. wyżej, obj. do XIX, tyt.).

świeżo jedynej siostry – mowa o Annie z Kostków Ostrogskiej (†30 lub 31 X 1635); zob. wyżej, mowa XVIII

tak mężną – tj. z tak mężną.

29

pióro samego Ducha Świętego – zgodnie z tradycją chrześcijańską Biblia, w tym ewangelie, z których jedna jest źródłem przywoływanego cytatu, powstały z natchnienia Ducha Świętego.

Rachel plorans filios suos et noluit consolari, quia non sunt – Mt 2,18 (Wulgata): ts.; (Wujek) „Rachel płacząca synów swoich, i nie chciała się dać pocieszyć, iż ich nie masz”; por. też Jr 31,15.

30

postradała ich w takim wieku – Aleksander zmarł w wieku około 23 lat, Prokop około 29, a Mikołaj około 38.

31

z „*Capitolium*” – Kapitol, jedno z siedmiu wzgórz Rzymu, będące w starożytności religijnym centrum miasta. Jest najmniejszym ze wzgórz rzymskich (wysokość 46 m n.p.m.) i posiada dwa wierzchołki: *Capitolium* i *Arx* (‘zamek’), oddzielone niskim siodłem *Asylum*. Naturalne położenie predestynowało je do roli obronnej: chronione przez mokradła *Campus Martius* (Pola Marsowego), *Velabrum* i doliny *Forum*, dominowało nad przeprawą przez Tyber.

Oto też moje klejnoty – historia o Kornelii nazywającej swoje dzieci klejnotami znana jest ze zbioru anegdot Waleriusza Maksymusa (*VAL.MAX. 4,4 init.*).

33

gdy ich tu pogrzebionych widzi – wszyscy synowie Katarzyny zostali pochowani w kaplicy kościoła zamkowego w Brzeżanach; zob. wyżej, obj. do VIII 13.

34

Pozbyła kiedyś Niobe dzieci wszystkich – (mit.) córka Tantała, króla Sipylos we Frygii, żona Amfiona, króla Teb. Niobe urodziła dwanaścioro dzieci (starożytni nie byli zgodni co do liczby jej dzieci.), ale chlubiła się, że jest lepsza od Leto/Latony, która urodziła tylko dwoje. Obraziła bogów pychą i poniosła za to straszliwą karę: Apollon i Artemida, syn i córka Latony, wymordowali po kolei wszystkie jej dzieci – Apollon synów, Artemida córki; por. *HOM. Il. 24,603-604*):

[...] ta matka nieszczęsna, co dwanaścioro straciła
dzieci od razu: sześć córek i sześciu synów kwitnących.

(przekład K. Jeżewska)

Po śmierci dzieci Niobe, symbol rozpacz, miała zamienić się lub zostać przemienioną w głaz, który – jak sądzono – stał się górą Sipylos (dziś: Spil Dağı) w Magnezji w Azji Mniejszej.

więcejci dobrze w liczbie – tj. więcej pod względem liczby (w opozycji do „ceny” zaraz niżej, XIX 34).

35

jako oni poetowie piszą – np. Homer (zob. wyżej, obj. do XIX 34); SO-
PHOCL. *Ant.* 823-833; OV. *Met.* 6,146-312.

kamiennego i twardego na wszystkie nieszczęścia serca będąc – por. wyżej, XII
56 i obj., także: XIX 35.

jako najmniejszy wosk rozpuszczoną – Ps 22(21),15 (Wujek): „Wylanym jest
jako woda i rozsypały się wszystkie kości moje. Zostało się serce moje jako wosk
topniejący pośród żywota mego”.

37

extrema – wydawcom nie są znane bliższe okoliczności śmierci Mikołaja
Sieniawskiego.

rzadko zły dobrze, dobry nigdy inaczej, jedno zawsze dobrze umiera – zob.
wyżej, I 21 i obj., także: VII 24, XVII 10.

40

na pieszczoty jakie – tj. przyjemności uznane za niemęskie, niezwiązane
z rzemiosłem rycerskim.

ad sudorem et pulverem militem – por. np. SALLUST. *Iug.* 85,41; STAT.
Theb. 710; PLIN. *ML. Panegy.* 13,1; *Epist.* 9,2,4.

41

onej chocimskiej... przeciwko Osmanowi, cesarzowi tureckiemu, ekspedycyjej
– Mikołaj Sieniawski wraz z bratem Prokopem wziął udział w wyprawie prze-
ciw Osmanowi II pod dowództwem Jana Karola Chodkiewicza, hetmana
wielkiego litewskiego (1605-1621); por. wyżej, obj. do IV 51. Sieniawscy wy-
stawili własnym kosztem pułk jazdy (liczący 1200 koni). Mikołaj odznaczył
się podczas walk pod Chocimiem (2 IX – 9 X 1621), co upamiętnił w po-
święconym Sieniawskiemu poemacie Jan BOJANOWSKI, *Naumachija cho-
cimska*. Zob. *PSB*, t. 37, s. 135.

na widoku trzech części świata – zob. wyżej, obj. do IV 24, także: IV 60,
VIII 15.

pierwsze mężnego serca swego i rycerskiej dzielności „tirocinium” – por. wyżej,
obj. do IV 80.

42

tak okazjijej omieszkać której miał to sobie za jedno „piaculum” – sens: okazy-
jej ... której – jakakolwiek, którakolwiek by się nadarzyła (zaniedbanie okazji
do służenia ojczyźnie traktował jak ofiarę, tj. szczególne swoje poświęcenie,
bo tak bardzo pragnął walczyć).

43

pod Halicz przeciwko Kantymirowi baszy, na on czas sylistryjskiemu – mowa
o bitwie stoczonyj 20 VI 1624 r., zwanej bitwą pod Martnowem, w której Ko-
niecypolski pokonał wojska tatarskie dowodzone przez Kantymira (†1637;
zob. wyżej, obj. do XVIII 19). Szczegółowy opis zob. *Pogrom tatarski albo*

Relacja krótka zwycięstwa nad Tatarami, przez Wielmożnego Jego M[ości] Pana hetmana polnego koronnego w roku 1624, dnia 20 miesiąca czerwca między Haliczem a Bolszowcem otrzymanego, przydany jest ktemu registr Ich M[ościów] P[anów] wolontariuszów i murzów tatarskich, Warszawa 1624 (zob. Pamiętniki o Koniecpolskich, s. 253). Mikołaj wraz z bratem Prokopem wystawili pułk jazdy (500 koni). Zob. PSB, t. 37, s. 136.

Halicz – główne miasto ziemi halickiej (dziś: na Ukrainie), położone nad Dniestrem przy ujściu rzeki Łukiew, dawniej w województwie ruskim.

44

stanąć nad Gorczyczany – zob. wyżej, obj. do VIII 22.

45

w Prusiech pode Tczowem – mowa o bitwie w wojnie polsko-szwedzkiej, która rozegrała się pod Tczewem (17 i 18 VIII 1627). Udział Mikołaja zarówno w kampanii pruskiej (zob. obj. do VIII 25 oraz do XXVII 9), jak i w kilku wyprawach przeciw Tatarom nie znajduje potwierdzenia w źródłach. Por. PSB, t. 37, s. 136.

głową swoją zalec – przysłowiove: położyć głowę w obronie (dosłownie: oddać życie w obronie).

47

nigdy go jednak nie odbiegł smak – sens: nigdy jednak nie stracił ochoty na.

49

pełno go było po Szwecyjach, po Krymach, po Carogrodziech, po stolicach moskiewskich – tj. nawet chory angażował się w politykę zagraniczną, także przez prowadzenie korespondencji.

po Carogrodziech – Carogród to dawniej używana w Polsce nazwa Konstantynopola (dziś: Stambuł).

50

Co zawsze w myśli i w chęci, to ustawicznie i w uściech bywało – przysłowiove; zob. wyżej, obj. do XII 41.

51

Będąc sławnych hetmanów wnukiem i prawnukiem – pradziad Mikołaja po mieczu, Mikołaj Sieniawski (1489-1569), był hetmanem polnym koronnym (7 III 1539 – 26 III 1563), a następnie hetmanem wielkim koronnym (26 III 1563 – 21 II 1569), zaś dziad Mikołaj (ok. 1520-1584), kasztelan kamieniecki, hetmanem polnym koronnym (14 X 1575 – 19 I 1584). Zob. *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 45, poz. 142; s. 42, poz. 122; s. 46, poz. 144.

to iż zbolale ciało jego potkać nie mogło – sens: ponieważ nie nadawało się do tego jego zbolale ciało, tj. jako obłożnie chory nie mógł umrzeć, stojąc, czyli w walce.

53

sołtan Muradyna baszy przyciągnięcie pod Kamieniec – tj. paszy sultana Murada nadciągnięcie pod Kamieniec. Abaza pasza (Mehmed Abaza),

turecki namiestnik sultana Murada IV w Sylistrii, wykorzystując zaangażowanie Władysława IV w wojnę z Rosją (1632-1634), najechał w czerwcu 1633 r. południowo-wschodnie kresy Rzeczypospolitej (por. wyżej, obj. do XVI, tyt.). Najpierw wysłany przez niego czambuł tatarski liczący ok. 1000 jeźdźców spustoszył okolice Kamieńca, po czym wzięwszy jasyr, cofnął się do Mołdawii. Pościg za nim podjął hetman Stanisław Koniecpolski, który pokonał Tatarów w bitwie pod Sasowym Rogiem (4 VII 1633). Po bitwie Koniecpolski udał się z wojskiem pod Kamieniec, gdzie skoncentrował wojska i założył obóz warowny. Mimo wcześniejszej porażki Abaza przypuścił wszystkimi siłami nieudany szturm na polski obóz (22 X 1634), a następnie zarządził odwrót, w czasie którego spalił zameczek w Studenicy. Zob. *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego*, s. 16.

55

W rok po tym nastąpił postrach wojny tureckiej – po klęsce Abazy sultan Murad IV urządził demonstracyjny wymarsz wojsk przeciwko Rzeczypospolitej (III 1634), jednak wiadomość o odsieczy Smoleńska (kapitulacja Rosjan 26 II 1634) skłoniła go do powstrzymania pochodu armii i wyprawienia posła do Władysława IV. Latem 1634 r. sejm, nie wierząc w pokojowe zamiary sultana, uchwalił podatki i pospolite ruszenie, a hetman Koniecpolski znów stanął pod Kamieńcem z niemal 33-tysięczną armią i wojskami kozackimi. Tym razem strona turecka poszła na ugodę i w obozie pod Kamieńcem podpisano (19 VIII 1634) warunki układu pokojowego, który powtarzał postanowienia traktatu chocimskiego z 1621 r. Zob. *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego*, s. 17-18.

i na tę on wojnę zaciągnął chorągiew – bracia Sieniawscy wystawili znaczne oddziały na kampanię turecką Stanisława Koniecpolskiego w 1634 r., za co sejmik wiszniński domagał się dla nich nagrody. Zob. *PSB*, t. 37, s. 136.

57

profesją czynił z najprzedniejszych w tej Rzeczypospolitej ludźmi „amicitias sacrosancte colere” – sens: przysięgał święcie pielęgnować przyjaźnię z najlepszymi w Rzeczypospolitej.

mniejszych i chudszych – tj. o niższej pozycji i mniejszym majątku.

58

przyjaciela takiego pozbywszy – sens: utraciwszy dobrego przyjaciela.

59

małżonka, Jej M[o]ść Pani podczaszyna koronna – Urszula Zofia z Krotoskich Sieniawska; zob. wyżej, obj. do XIX, tyt.

60

Księżę arcybiskupie lwowski – Stanisław Grochowski; zob. wyżej, obj. do XVIII 46, także: XXI 32, XXV 30, XXVI 20.

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – mowa o Władysławie IV; zob. wyżej, obj. do XVIII 46.

iż nie może narzekać – odnosi się do króla.

Amici, diem perdidit – SUET. *Tit.* 8,1: „Przyjaciele, straciłem dzień” (przełkład J. Niemirska-Pliszczyńska). Tak miał powiedzieć cesarz Tytus (*Titus Flavius Vespasianus*; 9-79 n.e.), gdy zorientował się, że nie uczynił przez cały dzień niczego dobrego.

61

wszystkie bowiem panowanie – przez całe panowanie (rozpoczęte obraniem na króla 8 XI 1632 r.).

zniewolenia wolnych – zob. wyżej, obj. do XVIII 51.

zarówno z nami – równo z nami / tak jak my.

62

urzędnika stołowego – podczaszy nadworny to jeden z urzędów honorowych związanych początkowo z królewskim stołem: jako pomocnik cześnika miał dbać, by nie zabrakło na nim trunków. W wieku XVII czynności te wykonywali dworzanie.

64

arcybiskup gnieźnieński – Jan Wężyk; zob. wyżej, obj. do XII 64, także: XXI 42.

archidjakoń lwowski – być może chodzi o Jana Baranowskiego, obranego przez kapitułę archidiaconem lwowskim w 1634 r. Zob. JÓZEFOWICZ, *Kronika miasta Lwowa*, s. 7.

o dobrym Rzeczypospolitej – o dobru Rzeczypospolitej.

któremi stoi – sens: na których (przyjaciółach) opiera się.

66

biskup krakowski – Jakub Zadzik h. Korab; zob. wyżej, obj. do XVIII 53 i do XII 59, także: XX 44.

stolniku podolski – mówca zwraca się do Wojciecha Miaskowskiego (†ok. 1654) (urząd sprawował 10 VI 1625 – 11 I 1637); zob. *Urzednicy podolscy*, s. 136, poz. 585, por. XXI 49.

omnia amicorum communia – wyrażenie przysłowiowe; zob. np. TER. *Adelph.* 803nn; CIC. *Off.* 1,51; ERASMUS, *Adagia* 1.1.1: *Amicorum communia omnia* (‘Wszystko u przyjaciół jest wspólne’), który podaje pozostałe źródła, tak łacińskie, jak greckie.

przy tej okazji Jego M[ości] – tj. na pogrzebie Mikołaja Sieniawskiego.

67

Jego M[ości] Panu krakowskiemu – Stanisławowi Koniecpolskiemu; zob. niżej, obj. do XXVII, tyt., także: VIII 19.

M[ości] Panie stolniku halicki – być może chodzi o Mikołaja Makowieckiego (braki w dokumentacji za ten okres, w opracowaniu pojedyncza data: 17 II 1633). Zob. *Urzednicy województwa ruskiego*, s. 72, poz. 373.

69

Krew nie woda – przysłowie (NKPP, „Krew” 14); zob. niżej, XXII 2.

70

województwa wileńska – mowa zapewne o Annie Alojzcie z Ostrogskich Chodkiewiczowej (1600-1654), wdowie po Janie Karolu Chodkiewicz, z

województwie wileńskim, siostrze ciotecznej zmarłego. Matka zmarłego (Katarzyna) i matka Anny Alojzy (Anna z Kostków Ostrogska) były siostrami.

M[os]ci Panie Świrski – postać bliżej nieznaną.

71

M[os]ci Panie podstoli kijowski – chodzi o Maksymiliana Brzozowskiego h. własnego, podstolego kijowskiego (24 I 1635 – II 1648). Zob. *Urzednicy województw kijowskiego i czernihowskiego*, s. 50, poz. 248.

wojewody ruskiego – Stanisława Lubomirskiego, zob. wyżej, obj. do IV 58, XII 65.

72

dni swe szczęśliwie prowadząc – sens: wiodąc szczęśliwe życie.

wszystkim odwykał smętkom – sens: odzwyczajał się od smutków, tj. nie miał powodu do smutku.

73

M[os]ci Panie Kłoński – postać bliżej nieznaną. Kłońscy h. Topór w wieku XVII żyli na Podolu; zob. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 5, s. 120.

Jego M[os]ci Pana kanclerza – Tomasza Zamoyskiego, zob. wyżej, obj. do III 36, także: XXI, tyt.

w niej sobie czynić umie – tj. w osobie kanclerza [składnia – zmieniony podmiot].

im się niższym kładzie, tym się wyższym staje – Łk 14,11 (Wujek): „Bo wszelki, co się wynosi, znizon będzie, a kto się unia, wywyższon będzie”; także Mt 23,12.

74

jednostajna a stateczna chęć – nicodmienna i stała życzliwość.

75

wszystkim potrzebnym gwoli – tj. wedle woli wszystkich potrzebujących / dogadzając wszystkim potrzebującym.

76

Rzeczą samą znamy – sens: fakty mówią same za siebie; zob. wyżej, obj. do IX 20.

Jego M[os]ć Książdz podkanclerzy – książdz Piotr Gembicki h. Nałęcz (10 X 1585 – 14 VII 1657), biskup przemyski, podkanclerzy koronny (2 XII 1635 – 17/18 III 1638). Zob. *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 111, poz. 659.

M[os]ci Panie Wyzga – być może chodzi o Jana Stefana Wyzgę (1610 – 7 IX 1685). W chwili pogrzebu Mikołaja Sieniawskiego najprawdopodobniej jeszcze nie przyjął święceń (dokładna data nie jest znana); późniejszy biskup łucki (1655), warmiński (1659) i arcybiskup gnieźnieński (od 17 VII 1679).

77

M[os]ci Panie starosto czerwonogrodzki – najprawdopodobniej mowa o Mikołaju Daniłowiczu (†ok. 1676), starszym z dwu braci, którzy piastowali ten urząd.

podskarbiego koronnego – mowa zapewne o Janie Mikołaju Daniłowiczu h. Sas (ok. 1607 – 1649/1650), podstolim koronnym (1620-1627), podskarbiem wielkim koronnym (od 1632), żupniku krakowskim (1640-1642). Por. *PSB*, t. 4, s. 415.

ściśle krwią obowiązanego – tj. związanego bliskim pokrewieństwem. Jadwiga z Tarłów, babka ojczysta Mikołaja Sieniawskiego, i Katarzyna z Tarłów, babka ojczysta Jana Mikołaja Daniłowicza, były siostrami. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 129, 147.

78

Ks[iążę]cią Jego M[os]cją Ostrogskim – prawdopodobnie najstarszym z pozostałych przy życiu książąt Ostrogskich, czyli Władysławem Dominikiem Zasławskim-Ostrogskim, późniejszym koniuszym koronnym (IX 1636 – 3 III 1645), wojewodą sandomierskim (1645-1649) i krakowskim (1649-1656). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 165; *Urzędnicy centralni i nadworni Polski*, s. 60, poz. 251; por. też wyżej, obj. do XII 65.

79

M[os]ci Panie łowczy halicki – Sobieski zwraca się do Jana Glinki h. Trzaska, łowczego halickiego (24 XI 1627 – 25 VI 1648). Zob. *Urzędnicy województwa ruskiego*, s. 47, poz. 120.

z chęcią pokrewną swoją – tj. z życzliwością wynikającą z pokrewieństwa. Katarzyna z Kostków, matka Mikołaja Sieniawskiego, była siostrą babki matczystej Władysława Dominika Zasławskiego-Ostrogskiego (zob. wyżej, obj. do XII 65, także: XIX 78). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 129, 165.

XX. [Dziękowanie na pogrzebie Aleksandra Zborowskiego, starosty międzyrzeckiego; Lwów, 7 VII 1637]

Dziękowanie... na pogrzebie... Aleksandra Zborowskiego...

Tytuł: *Aleksandra Zborowskiego* – Aleksander Zborowski h. Jastrzębiec (po 1579 [data ślubu rodziców] – ok. 1637), syn Samuela, rotmistrza królewskiego (banity), i Zofii Jordanówny. Był starostą międzyrzeckim i pułkownikiem „dymitrowców”, potem w służbie królewskiej. Z małżeństwa z Magdaleną Fredrówną miał syna Adama Aleksandra (3 XI 1608 – 4 VIII 1642), przyszłego jezuitę, i córki: Annę, poślubioną Aleksandrowi Korycińskiemu, późniejszemu wojewodzie rawskiemu, i Konstancję, żonę Rafała Grochowskiego, przyszłego kasztelana lwowskiego. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 133.

we Lwowie – według NIESIECKIEGO (*Herbarz polski*, t. 10, s. 134-135) ciało Zborowskiego, jako dobroczyńcy lwowskich jezuitów, złożono w tamtejszym ich kościele. Nie wiadomo, czy stało się zadość życzeniu wyrażonemu przez zmarłego w testamencie (cyt. [za:] Łoziński, *Prawem i lewem*, t. 1, s. 153): „Schować moje ciało nigdzie, jeno tam, kędym sobie nagotował, bez żadnych ceremonij, bez trumny, tylko w delurce a kapciach w kilim obwinąwszy biały”.

1

w jednej to chodzi sforze – sens: jest z tym związane / występuje razem z tym; frazeologizm.

perpetuae triumphalacis – rzeczownik *triumphalax*, nienotowany przez słowniki (zob. *triumphatrix*), jest być może błędem kopisty lub neologizmem.

2

opinijsa sporna – tj. przyrodzona sława.

5

mogily kłuszynskie, mury stoleczne, obozy tuszyńskie, pola tywerskie – mowa kolejno: o bitwie pod Kłuszynem (4 VII 1610), w której Aleksander Zborowski dowodził prawym skrzydłem wojsk polskich; o oblężeniu Moskwy i działaniach zgromadzonych w obozie pod Tuszynem wojsk wspierających Dymitra II Samozwańca (†21 XII 1610); oraz o bitwie z siłami moskiewsko-szwedzkimi pod Twerem (IX 1609), w której Zborowski brał udział pod wodzą Jana Piotra Sapiehy. Por. Podhorodecki, *Stanisław Żółkiewski*, s. 164-177.

jako lew jaki – w tradycji epickiej porównanie heroizujące, już u Homera pojawia się w wielu realizacjach (często rozwinięte w obraz, tzw. porównanie homeryckie), odnoszone jest do pochwały męstwa różnych bohaterów; por. HOM. *Il.* (np.) 5,165. 299; 12,304; 15,628; 17,61; 24,43.

tamtego Septemtryjonu – tamtej Północy, tj. Moskwy; zob. wyżej, obj. do VI 24.

6

czat fortunnych – zwiadów zakończonych sukcesem.

7

idol<o>n – (łac.) wizerunek, obraz; słowo pochodzenia greckiego (εἰδωλον [eidolon]).

Zastępów Pana – tj. Boga; inwersja – „Pan Zastępów” to dawne imię Boga, który dowodził wojskami Izraela; por. np.: 1Sm 1,3; 1Krl 18,15; Ps 24(25)10; Jr 44,2; Rz 9,29.

które trzy „requisita” u wszystkich zawsze wieków wielkie czyniły hetmany – sens: które trzy niezbędne warunki decydowały zawsze o wielkości hetmanów.

9

przysłabsze pod Kłuszyn siły posilić – posilił Zborowski – postawę Zborowskiego w bitwie pod Kłuszynem pochwalił hetman Stanisław ŻÓŁKIEWSKI (*Pisma*, s. 204: „List do króla po kłuszyńskiej potrzebie”), dając „świadcstwo cnotcie jego” w pisany bezpośrednio po zwycięstwie liście do Króla Zygmunta III.

różne to tam, to sam rozstrzelanie do powinnej ku ojczyźnie i panu obserwancyjej nawrócić – sens: uśmierzyć swawole dla podjęcia służby ojczyźnie i przywrócenia posłuszeństwa królowi. Stan wojska popierającego w obozie tuszyńskim Dymitra Samozwańca i postawę Zborowskiego krótko ujął hetman Stanisław ŻÓŁKIEWSKI (*Początek i progres wojny moskiewskiej*, s. 67-68):

Nawet w Chlipinie, rozerwawszy się, jedni (jako się wspomniało) do szalibierza [tj. do Samozwańca, który zbiegł do Kaługi] poszli, część ich mniejsza, ale co przebrańszych, z panem Zborowskim, pułkownikiem swym, na służbę króla jegomości zostali, za przypowiedzeniem *in certis conditionibus* [‘na określonych warunkach’] służby i za darowaniem od króla jegomości sto tysięcy złotych.

skonfederowanego żołnierza od szkodliwych zapędów odwodzić – po okresie dymitriad nękały Rzeczpospolitą konfederacje domagającego się zapłaty wojska: stołecznego pod wodzą Józefa Cieklińskiego; smoleńskiego, stacjonującego w Bydgoszczy; i inflanckiego. Na zaspokojenie ich roszczeń grudniowy sejm 1613 r. uchwalił wysokie podatki.

na uspokojenie konfederacyjnej deputowanych komisarzach – powołał ich sejm do pertraktowania z konfederatami (XII 1613). W komisji lwowskiej do układów z wojskiem tzw. stołecznym znaleźli się: Stanisław Żółkiewski, Mikołaj Daniłowicz, Jan Łahodowski, Aleksander Gosiewski, Jakub Sobieski.

Stanisław Żółkiewski, na ten czas wojewoda kijowski – Żółkiewski piastował ten urząd w latach 1608-1618.

12

chorągiew kwarcianą wziął – sens: został dowódcą chorągwi wojska kwarcianego.

13

tym bardziej chodząc – sens: tym częściej wyprawiając się (na wojnę).

raz pod Haliczem – zob. wyżej, obj. do XIX 43; *Pamiętniki o Konięcpolskich*, s. 256-257: *Pogrom tatarski albo relatia krótka zwycięstwa nad Tatarami Jego M. Pana hetmana polnego koronnego w roku 1624 dnia 20 miesiąca czerwca między Haliczem a Bolszowcem otrzymanego*; w rejestrze (s. 257): „JMPan Sobieski, starosta trembowelski, z JMPanem Aleksandrem Zborowskim z obywatelami powiatu trembowelskiego mieli 200 [ludzi – przyp. wyd.]”.

drugi raz pod Uściem przeciwko ordom tatarskim – w okolicach brodu pod Uściem nad Dnieprem 22 II 1626 r. wojska polskie pod dowództwem Stanisława Konięcpolskiego stoczyły potyczkę z uciekającą strażą tylną ordy tatarskiej; zob. Podhorodecki, *Stanisław Konięcpolski*, s. 147-148, por. XXVII 8.

14

jeden z starych – tj. jeden ze starożytnych, mowa o Cyceronie (zob. wyżej, obj. do IV 69).

15

potomstwa – zob. wyżej, obj. do XX, tyt.

inter tripudio – *tripudium/triputium* (złożenie z *tri-* – ‘trzy’ oraz *pes* [właściwie od gr. πούς [písis] – ‘stopa’) był to dynamiczny rytualny taniec Saliów (dosłownie: ‘Tancerzy’; por. *salire* – ‘tańczyć’), starego stowarzyszenia o charakterze religijnym (*sodalitas*), pielęgnowującego kult boga wojny Marsa. Podczas wiosennego święta otwarcia okresu wojennego – *Quinquatrus* (obchodzone 19 III) oraz jesiennego rytualnego oczyszczenia wojska – *Armilustrum*

(19 X) w czasie procesji co jakiś czas przystawali i dawali pokaz owego tańca, uderzając w tarcze i śpiewając *Carmen saliare* ('Pieśń Saliów'), której nieliczne fragmenty się zachowały (ulożona w archaicznej łacinie, już w czasach Cyce-rona wymagała komentarzy).

wesela córki swej – mowa o Konstancji Zborowskiej. Wesele odbyło się prawdopodobnie 14 VI 1637 r. we Lwowie; zob. rkps BOss 400 II, s. 166-172: „Oddawanie Jej M[os]ci Konstancji Zborowskiej Je[g]o M[os]ci Panu podkoniuszemu koronnemu przez Je[g]o M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, podczaszego koronnego, w Mikulińcach *die 14 Julii [sic] Anno 1637*” (na błęd- ną datę w tytule zwróciła uwagę Zofia Trawicka, *Jakub Sobieski*, s. 232).

Bogu i straszliwemu Sędziemu swemu usprawiedliwszy się – tj. po przystą- pieniu do spowiedzi.

z rąk jedynego syna swego – Adam Aleksander (3 XI 1608 – 4 VIII 1642) był jezuitą (wstąpił do zakonu 10 III 1633 w Rzymie), a po śmierci ojca znacz- ną część odziedziczonego majątku przekazał zakonowi; zmarł w Krakowie w czasie zarazy, służąc chorym. O jego poświęceniu dla zakonu zob. NIE- SIECKI, *Herbarz polski*, t. 10, s. 135.

16

z Jastrzębca Zborowskich – w klejnocie herbu Jastrzębiec, którym Zborow- scy się pieczętowali, widnieje zrywający się do lotu jastrząb; por. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 4, s. 462:

Na helmie nad koroną jastrząb, z skrzydłami trochę do lotu wzniesionymi, w prawą tarczy całym skierowany, z dzwonkami i pięcinami, w szponie prawej trzy- ma takąż podkowę z krzyżem jako na tarczy.

17

jakośmy go znali – por. podobne powoływanie się na świadectwo uczestni- ków pogrzebu: VI 17, VII 13, XII 38.

20

ręka Pańska dotknęła – zob. wyżej, obj. do X 3, także: XXI 28, XXIII 13, XXVII 19.

pozostałe zacne potomstwo – zob. wyżej, obj. do XX, tyt.

z nami wspólnie, testamentu nieboszczykowskiego egzekutorami – obszerne fragmenty z testamentu cytuje na podstawie akt grodzkich lwowskich Wła- dysław Łoziński (*Prawem i lewem*, s. 155), nie wymienia jednak egzekutorów ostatniej woli Mikołaja Zborowskiego. W testamencie wspomniany jest Ja- kub Sobieski, któremu zmarły zapisał konia: „Hospodarczyka p. podczasz-emu (Jakóbowi Sobieskiemu)”.

22

pane doloris – łaciński przypadek *ablativus*, zgodnie z rekcją języka pol- skiego (*pogardzać* [kim czym]).

XXI. [Dziękowanie na pogrzebie Tomasza Zamoyskiego, kanclerza wielkiego koronnego; Zamość, 9 II 1638]

Mowa... na pogrzebie... Tomasza Zamoyskiego...

Tytuł: *Tomasza Zamoyskiego* – Tomasz Zamoyski h. Jelita (1594-1638), syn Jana (19 I 1542 – 3 VI 1605) i Barbary z Tarnowskich. Był kolejno: wojewodą podolskim (1618-1619) i kijowskim (1619-1628), podkanclerzym (1628-1635) i kanclerzem wielkim koronnym (1635-1638). Z małżeństwa z Katarzyną Ostrogską miał troje dzieci: syna Jana (9 IV 1627 – 7 IV 1665), późniejszego wojewodę kijowskiego, oraz córki: Gryzeldę Konstancję (27 IV 1623 – 17 IV 1672), późniejszą małżonkę Jeremiego Michała Wiśniowieckiego, wojewody ruskiego (zob. rkps BOss 400 II: przy zмовіe – s. 190-192; dziękowanie za pannę – s. 206-232; na przenosinach – s. 232), i Joannę Barbarę (1626-1653), żonę Aleksandra Koniecpolskiego, wojewody sandomierskiego. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 135.

w kościele zamojskim – pogrzeb Tomasza odbył się w kościele farnym pw. Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła, a opis uroczystości przedstawił biograf Tomasza Zamoyskiego, Stanisław Żurkowski (ŻURKOWSKI, *Żywoł Tomasza Zamoyskiego*). Zgodnie z wołą zmarłego oprawa uroczystości była skromna: trumna obita na znak pokory i związku z zakonem franciszkanów szarym sukniem spoczywała na niskim katafalku. Zob. Czarski, s. 6-9.

1

zamojskie akademije: jednę, którą fundował nieśmiertelnej pamięci Jan Zamoyski, kanclerz i hetman wielki koronny – założona przez Jana Zamoyskiego (zob. wyżej, obj. do III 13), ojca Tomasza, kanclerza wielkiego koronnego i hetmana wielkiego koronnego, Akademia Zamojska została uroczystie otwarta 15 III 1595 r. Por. wyżej, obj. do XIX 2, także: VI 2, XXI 3, XXVI 8.

3

os principum – określenie kanclerza, którego jednym z obowiązków było wypowiedanie się w imieniu króla.

które od dwóch królów polskich, Zygmunta i Władysława ... przez dziesięć lat różne „responsa” dawało – Tomasz Zamoyski za Zygmunta III Wazy jako podkanclerzy koronny (od 1628), a za Władysława IV jako kanclerz wielki koronny (od 1635) zabierał głos w imieniu króla. Zob. *Urządniccy centralni i nadworni Polski*, s. 21.

onę starą w tej nowej akademiej lekcją – por. wyżej, obj. do XIX 2, także: VI 2, XXVI 8.

Nosce te ipsum – łacińska wersja napisu γνόθι σεαυτόν [*gnóthi seautón*], znajdującego się w pronaosie świątyni Apollona w Delfach. Słowa te przypisuje się samemu bogu lub rozmaitym mędrcom czy filozofom greckim, np. Chilonowi ze Sparty, Heraklitowi, Pitagorasowi, Sokratesowi, Solonowi czy Talesowi. Por. np. SEN.ML.Marc.consol 11,2: *Hoc videlicet dicit illa Pythicus oraculis adscripta vox: NOSCE TE* („Niewątpliwie tę myśl wypowiadają słowa

przypisywane wyroczni pytyjskiej: «Poznaj samego siebie»; przekład L. Joachimowicz); CIC. *Tusc.* 1,22,52.

4

Vos dii estis – Ps 81(82),6 (Wulgata): *ego dixi dii estis et filii Excelsi omnes, vos autem sicut homines moriemini et sicut unus de principibus cadetis*; (Wujek) „Jam rzekł: Jesteście Bogowie i synowie Najwyższego wszyscy. A wy pomrzecie jako ludzie, a jako jeden z książąt upadniecie”.

w czasiech i delicyjach – tj. w beztróscie i przyjemnościach.

dies Domini ut fur – 2P 3,10 (Wulgata): ts.; (Wujek) „A dzień Pański [...] jako złodziej”.

et sicut homines moriemini – ciąg dalszy cytatu przytoczonego wyżej w tym samym zdaniu.

5

sicut unus de principibus cadetis – ciąg dalszy cytatu przytoczonego wyżej (XXI 4).

6

czasu jednak swego powstanie na was taka burza i taki wicher – Jr 30,23 (Wujek): „Oto wicher Pański, zapalczywość wychodząca, burza spadająca na głowie niezbożnych odpocznie!”.

9

podolskie, kijowskie województwa – Tomasz Zamoyski był wojewodą podolskim (od 1618) oraz kijowskim (od 1619); zob. wyżej, obj. do XXI, tyt.

były prawie w ręku kasztelanije i województwa krakowskie – Zamoyski po śmierci Jerzego Zbaraskiego miał otrzymać kasztelanję krakowską, o czym pisał Albrycht Stanisław RADZIWIŁŁ (*Pamiętnik*, t. 1, s. 285; 9 II 1633 r.):

Te wszystkie wakancje nazajutrz zostały rozdane z wyjątkiem kasztelanii krakowskiej, która wprawdzie była przyrzeczona i przywilejem zapewniona przez zmarłego króla podkanclerzemu koronnemu Zamoyskiemu, ale ten jeszcze się nie zdecydował, czy chce ją objąć, a natomiast zrzec się pieczęci.

Z kolei starania o godność wojewody krakowskiego po śmierci Jana Tęczyńskiego przerwała śmierć samego kanclerza, o czym także RADZIWIŁŁ (*Pamiętnik*, t. 2, s. 77; 8 I 1638 r.): „Na województwo krakowskie miał nadzieję kanclerz, ale wobec jego śmierci powierzył je król wojewodzie ruskiemu Lubomirskiemu [...]”.

mniejsza i wielka pieczęć koronna – tj. urzędy kanclerza i podkanclerzego. Ojciec Tomasza, Jan Zamoyski, był podkanclerzym koronnym od roku 1576, a kanclerzem wielkim koronnym od 1578, Tomasz odpowiednio: od 1628 i 1635; zob. wyżej, obj. do XXI, tyt.

z nierównemi sobie równające się dostatki – sens: bogactwa dorównujące królewskim, czyli większe, niż wynikałoby to z zajmowanej pozycji społecznej.

ledwo co pamiętna pamięć – sens: mało kto pamiętał jakiegokolwiek człowieka o tak dobrej pamięci.

10

in lateribus domus suae – Ps 127(128),3 (Wulgata): *Uxor tua sicut vitis abundans, in lateribus domus tuae*; (Wujek) „Żona twoja jako winna macica, płodna w kąciech domu twego”.

taką małżonkę – Katarzyna z Ostrogskich (†1642), córka Aleksandra i Anny z Kostków, poślubiła Tomasza Zamoyskiego (zob. wyżej, obj. do XXI, tyt.) w roku 1620. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 135 i 165.

11

in circuitu mensae suae – Ps 127(128),3 (Wulgata): *filii tui sicut novellae olivarum in circuitu mensae tuae*; (Wujek) „Synowie twoi jako latoroski oliwne około stołu tego” – kontynuacja parafrazy.

potomstwo – zob. wyżej, obj. do XXI, tyt.

13

„*columen*” *swoje* – zob. wyżej, obj. do III 33, także: III 40, V 20, IX 23, XI 2, XII 12. 16. 18, XVIII 17, XXII 3, XXVII 12.

gdy się o tej żalosej śmierci jego dowiedział nowinie – sens: kiedy dotarła do niego smutna wiadomość o śmierci.

14

z płaczącym kiedyś królem – mowa o biblijnym królu Dawidzie, według tradycji autorze Psalmów.

jako synogarlica jaka – synogarlica (turkawka, ptak z rodziny gołębiowatych) była symbolem wierności małżeńskiej. Wierzono, że ptaki te łączą się w pary na całe życie, a jeśli jeden z nich umrze, drugi pozostaje samotny; zob. ARIST.*Hist.animal.* 613a: „Turkawka [...] trzyma się zawsze tego samego samca i nie pozwala żadnemu innemu zbliżyć się do siebie” (przekład P. Siwek); *PHYSIOL.* 28a [2]:

Fizjolog powiedział, że synogarlica jest niezwykle szczenioliwa. Kiedy zaś owdowieje, ginie, zachowując w pamięci tego, który odszedł, i nie łączy się z innym.

(przekład K. Jażdżewska)

Zob. także Grzeškowiak, s. 108 (objaśnienia do w. 1-4).

Erant mihi lacrimae panes die ad nocte – Ps 41(42),4 (Wulgata): *fuertunt mihi lacrimae meae panes die ac nocte*; (Wujek) „Były mi łzy moje za chleb we dnie i w nocy”.

15

z oczu synowskich – mowa o Janie Zamoyskim (9 IV 1627 – 7 IV 1665), później zwanym Sobiepanem, który w chwili pogrzebu ojca miał 11 lat. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 135.

16

kochanych córek – mowa o Gryzeldzie Konstancji (1623-1672) oraz Joannie Barbarze (1626-1653); zob. wyżej, obj. do XXI, tyt.; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 135.

20

pomyśli na – pomyśli/wspomni o.

w pismach, w prywatnych i w publicznych mowach, w sentencyjach swych – w czasie bezkrólewia po śmierci Zygmunta III Wazy Tomasz Zamoyski jako podkanclerzy odmawiał w miastach królewskich praw różnowiercom, podważając konfederację warszawską (podpisaną w 1573 r.). Na sejmie konwokacyjnym (1632 r.) wykazał się nieprzejednaną postawą wobec żądań protestantów: złożył co prawda podpis pod uchwałą niektóre z tych żądań uwzględniającą, ale z zastrzeżeniem *salvis iuribus Romanae Ecclesiae* ('z zachowaniem praw Kościoła Rzymskiego'), ostatecznie jednak podpis swój wykreślił, co spotkało się z zadowoleniem najgorętszych zwolenników kontrreformacji. Jednocześnie jednak współcześni badacze podkreślają mediacyjny charakter polityki wyznaniowej Tomasza Zamoyskiego, który starał się godzić prawowierność katolicką z poszanowaniem praw Rzeczypospolitej. Zob. Jarmiński, *Tomasz Zamoyski*, s. 129-131.

na elekcyjnej i koronacyjnej sejmach – sejm elekcyjny, odprowadzany *viritem*, na którym szlachta dokonywała wyboru króla, Zamoyski uczestniczył w elekcji Władysława IV w 1632 r.; sejm koronacyjny – pierwszy za panowania nowego monarchy, zwoływany do Krakowa, gdzie tradycyjnie odbywała się koronacja, za Władysława IV rozpoczął się 31 I 1633 r.

doskonalszego stanu ludziom – tzn. osobom duchownym.

21

nierozerwane w tak ustawicznych i wielkich zabawach nabożeństwa – sens: praktyki dewocyjne nieprzerwane mimo wielu zajęć publicznych. Tomasz od dzieciństwa odznaczał się wielką pobożnością, a przyjęcie godności senatorskiej i wzrost obowiązków państwowych nie tylko nie ograniczyły jego religijnego zaangażowania, ale je wzmocniły. Najdobitniej pisze o tym jego biograf Stanisław ŻURKOWSKI, *Żywot Tomasza Zamoyskiego*, s. 34:

Tego roku [1618 – przyp. wyd.] pan, zostawszy senatorem, zaczął się w większe nabożeństwa zaprawiać, mianowicie w to, że wszystkie pacierze kapłańskie przez wszystkie quadragesimę odprawować zwyczajił się. Piątki marcowe suszył, w Wielki Czwartek dwunastu ubogim nogi umywał, onych karmił, odziewał, każdemu z rąk swych po czerwonemu złotemu oddawał. Noc zaś wszystkie wielkopiątkową na modlitwie, w dyscyplinach, włosiennicy ciężkiej, ciało swe trapił. Sam dzień wielkopiątkowy na rozmyślaniu męki Pańskiej nawiedzając ubogich w szpitalach i one jałmużnami znacznymi obrócił. [...] Takiego nabożeństwa i zwyczaju zażywał zawsze na po tym. Mówienie kapłańskich pacierzy nie tylko przez wielki post, ale i przez adwent zawsze odprawował, którego i to miał w zwyczaju w soboty suszyć aż dotąd, póki choroba długa sił nie odjęła. A gdy sam (po tym jednak nie rychło) dla słabości sił nie mógł tak wiele na brewiarzu czytać pokojowemu swemu któremukolwiek albo pisarzowi, kazał na każdy dzień czytać wszystkie pacierze z martyrologiem, a sam *attentissime*, lubo leżąc, lubo siedząc, słuchał z wielkim nabożeństwem.

O dewocyjnych praktykach Zamoyskiego szczegółowo także NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 10, s. 67.

szczodrobliwie fundacje i nadania – Tomasz Zamoyski kontynuował fundacje kościelne swojego ojca Jana, w tym głównie ukończenie, dekorację i wyposażenie kolegiaty zamojskiej, a także uposażył duchowieństwo kolegiackie i ufundował kolegium misjonarzy w kaplicy św. Mikołaja i św. Trójcy. Ponadto wznosił, odbudował lub obdarował wyposażeniem liczne świątynie w całej ordynacji, m.in. w Szczebrzeszynie, Starym Zamościu, Turobinie, Tarnogrodzie, Wielączy, Jampolu, Raszkowie i nowo założonych osadach na Ukrainie. Ufundował też kościoły dla klasztorów franciszkanów szczebrzeszyńskich i zamojskich, wsparł jezuitów w swoich dobrach ukraińskich i łuckich dominikanów, a także obdarował liczne kaplice i szpitale. Zob. Jarmański, *Tomasz Zamoyski*, s. 129, 131-133.

sprawowane przezeń ozdoby kościelne – tj. zakupione z jego funduszy sprzęty i wyposażenie kościelne.

23

omnes omnium caritates complectitur – CIC. *Off.* 1,57: *sed omnes omnium caritates patria una complexa est* („lecz wszystko, co jest komukolwiek drogie, zawiera się w jednej ojczyźnie”; przekład W. Kornatowski).

24

na różnych placach – przy różnych okazjach / w różnych miejscach i sytuacjach.

na wołoskich i na kozackich komisjach – komisja wołoska zawarła tzw. układ pod Brahą, po klęsce mołdawskiej wyprawy Stefana Potockiego, do jakiej doszło pod Sasowym Rogiem (19 VII 1612); zob. wyżej, obj. do XII 32. W skład komisji wyznaczonej przez hetmana wszedł m.in. Tomasz Zamoyski. Jak pisze ŻURKOWSKI (*Żywot Tomasza Zamoyskiego*, s. 13): „[...] stawał ten pan tak w terminach *cum dignitate* Rzeczypospolitej i króla JM, solwując doskonale wszystkie *obiectiones* pogańskie racyjami swemi poważnemi”. Zawarto pierwszy układ pod Brahą (8 X 1612), jednak pokój okazał się krótkotrwały.

Komisja kozacka, w skład której weszli m.in. Stanisław Żółkiewski, Tomasz Zamoyski i Stanisław Koniecpolski, nad Rastawicą koło Pawołoczy doprowadziła do zawarcia kolejnej ugody z Kozakami (8 X 1619); układ potwierdzał np. rejestr Kozaków na 3000 ludzi z podwyższonym żołdem. Zob. *Wielka legacja Wojciecha Miaskowskiego*, s. 11.

na † i prabuckich w Prusiech z Szwedami traktatach – rokowania rozejmowe ze Szwedami w Prabutach (od 6 II 1628; uczestniczyli w nich m.in. Tomasz Zamoyski i Jakub Sobieski) zakończyły się niepowodzeniem. Półtora roku wcześniej (X 1626) Zamoyski (wraz z Wacławem Leszczyńskim, Krzysztofem Wiesiołowskim i Ernestem Denhoffem) brał udział w rozmowach polsko-szwedzkich (być może ich właśnie dotyczy fragment nieodczytany). Te wcześniejsze rokowania odbyły się w polu, pod namiotami, między wsiami

Międzylesie i Falckenaw (Falknów; dziś Walichnowy Wielkie lub Małe), gdzie stacjonowały wojska szwedzkie, a Czarlinem, nieopodal Tczewa, gdzie z kolei obóz założyły wojska polskie. Por. *Relatio tractatum cum commissariis Sueticis inter medio loco inter castra SRMtis ad pagum Varcimiriensem et castra Gustavi ad Miedzilesium posita* (rkps BJ, sygn. 7, s. Inn.; [za:] Szelański, *O ujście Wisły*, s. 52[38], s. 234). [Dziękujemy Profesorowi Andrzejowi Korytce za pomoc w ustaleniu okoliczności wydarzenia.]

25

Pierwsze ... „tirocinia” – por. wyżej, obj. do IV 80.

pod Stanisławem z Baterbijem utarczka i ordy jego kłęska – pod Stanisławem wojska polskie rozłożyły się obozem przed uważaną dziś za nierozstrzygniętą bitwą (2 XI 1612) pod Mezyrowem (dziś: Meżyrów na Ukrainie) między siłami polskimi i tatarskimi. Ordą tatarską dowodził wówczas Baterbej murza, wojskami polskimi 18-letni Tomasz Zamoyski. Utarczka zakończyła się ucieczką Tatarów przed nadciągającymi polskimi posiłkami. Por. ŻURKOWSKI, *Żywoć Tomasz Zamoyskiego*, s. 14-18.

pod Oryninem – zob. wyżej, obj. do IX 4, także: XVIII 20.

w oczach galgi samego Deulet Gereja soltana – tj. przed oczami samego kałgi sultana (dostojnika pierwszego po chanie) Dewlet Gereja.

zaciągnione chorągwie swoje – por. ŻURKOWSKI, *Żywoć Tomasz Zamoyskiego*, s. 35: „Przybył *primis diebus Septembris* [‘w pierwszych dniach września] do obozu na Orynin we dwunastuset [tj. 1200 – przyp. wyd.] ludzi służyłych swoich, za własne pieniądze zaciągnionych, z armatą porządną”.

26

Dziwowało się na Kur<u>kowie wojsko zaporoskie rezolucyjnej jego – zawarcie z kozakami dowodzonymi przez nowego hetmana, Piotra Doroszenkę, ugody kurukowskiej (nazwanej tak od Jeziora Kurukowskiego; zob. wyżej, XX 50), kończącej powstanie Żmajły, poprzedziło starcie zbrojne rozpoczęte 28 X 1625 r.; walki kontynuowano w dniach następnych, aż do ataku na tabor kozacki. Tomasz Zamoyski brał udział w tym starciu osobiście i znalazł się nawet w bezpośrednim zagrożeniu życia, a przed śmiercią na skutek postrzału w pierś uchroniła go zbroja. Zob. ŻURKOWSKI, *Żywoć Tomasz Zamoyskiego*, s. 99-100.

i lubo zdato się jej niegodne „bellum servile”, nie umiała jednak zwykła jego do służby ojczyzny ochota w nieprzyjaciolach jej czynić braku – sens: w starożytnym Rzymie termin „*bellum servile*” oznaczał wojnę z niewolnikami, określano tak powstanie Spartakusa 73-71 p.n.e.; tu jako pejoratywne określenie wojny z poddanymi, czyli z Kozakami.

Quicumque hostem ferit, Carthaginensis est – parafraza passusu Enniusza (ENN.*Ann.* 8,284-285) cytowanego przez Cyncerona jako powiedzenie Hannibala (CIC.*Balb.* 22,51): *Hostem qui feriet, erit, inquit* [i.e. Hannibal], *mibi Carthaginensis, quisquis erit* („Kto położy trupem nieprzyjaciela, będzie dla

mnie Kartagińczykiem, kimkolwiek by był”; przekład E. Rykaczewski [ze zmianą]).

27

Patrzyli oraz na to i król, pan jego, Zygmunt Trzeci ś[więtej] pamięci, i Gustaw, nieprzyjaciel nasz – na wojnę ze Szwedami w 1626 r. wyruszył sam król polski (panował w latach: 1587-1632), wojskami szwedzkimi dowodził zaś Gustaw II Adolf, król Szwecji (1594-1632). Por. także wyżej, obj. do VIII 25 i do XVII 9.

w bitwie pod Gniewem – mowa o starciu wojsk Rzeczypospolitej ze Szwedami (22 IX – 1 X 1626). Szczegółowo o udziale i roli Tomasza Zamoyskiego w tej bitwie zob. ŻURKOWSKI, *Żywoł Tomasza Zamoyskiego*, s. 108-113.

praecipitavit – Sobieski posłużył się tu czasownikiem *praecipitare* w znaczeniu, jak się wydaje, etymologicznym, tj. ‘rzucić się głową do przodu / w dół’ (por. *prae* – ‘przed’, *caput* – ‘głowa’).

28

Dotknęła go była potem ręka Pańska – por. wyżej, obj. do X 3, także: XX 20, XXIII 13, XXVII 19.

niesposobnym zdrowiem – pierwszy raz o zaniechaniu obowiązków publicznych przez Zamoyskiego z powodu choroby jego biograf pisze pod rokiem 1627 (ŻURKOWSKI, *Żywoł Tomasza Zamoyskiego*, s. 117-118), potem informacje o złym stanie zdrowia pojawiają się coraz częściej, np. 22 XI 1628 r. przy wjeździe na starostwo krakowskie (tamże, s. 127): „Sam jednak chorym był na pedogrę i nie mógł nic stąpać swą mocą. W drodze wszytkiej na krzesło noszono go [...]”. Mimo choroby starał się wykonywać swoje senatorskie i kanclerskie obowiązki, np. w 1636 r. (tamże, s. 157):

Na sejm potym warszawski przybył w słabem zdrowiu i ledwo nie upadając na ziemię, przy krzesle królewskim stojąc, odprawował królewską propozycyją, któremu król JM z pokoju swego stolka dodać rozkazał, aby wspierając się, ile mogło być folgując sobie, zaczęta rzecz kończył.

29

zbołale ręce – być może chodzi o chiragrę, artretyzm powodujący silne bóle palców dłoni.

30

do Króla Jego M[os]ci – do Zygmunta III (zob. wyżej, obj. do III 15) lub Władysława IV (zob. wyżej, obj. do XVIII 46). Sobieski nie precyzuje czasu owej korespondencji. Zamoyski jako podkanclerzy, a potem kanclerz pisywał do obu królów i obu doradzał w kwestiach państwowych.

do przedniejszych duchownych i świeckich senatorów – tj. do senatorów najwyższych godnością / miejscem zasiadania w senacie. Spośród biskupów najwyżej w senacie zasiadali prymas – arcybiskup gnieźnieński, arcybiskup lwowski i biskup krakowski, wśród świeckich – kasztelan krakowski i wojewoda krakowski.

32

J[ego] K[rólewskiej] M[ości] P[ana] n[aszego] M[ilościwego] wdzięczność – mowa o Władysławie IV; zob. wyżej, obj. do XVIII 46.

ś[więtej] pamięci ojcu J[ego] K[rólewskiej] M[ości] – tj. Zygmuntowi III; zob. wyżej, obj. do III 15.

M[ości] Księża arcybiskupie lwowski – Stanisław Grochowski; zob. wyżej, obj. do XVIII 46, także: XIX 60, XXV 30, XXVI 20.

33

którego ociec jeszcze jego, dzieciną na nieprzyjacielskich chorągwiach położywszy, „cum publicis trophaeis bono” synowskiej sławy „omine” oddał ś[więtej] pamięci J[ego] K[rólewskiej] M[ości] i ojczyźnie – bliżej nieznaną epizod ofiarowania podczas sejmu królowi spoczywającego na zdobycznych nieprzyjacielskich sztandarach siedmioletniego Tomasza (czemu mogła towarzyszyć oracja) przez jego ojca, Jana Zamoyskiego, na dobry znak przyszłej wojennej chwały małego dziedzica Zamościa; por. zaraz niżej, XXI 34: *pierwej do J[ego] K[rólewskiej] M[ości] za służę przystał, aniż pana jeszcze dobrze nazwać umiał* oraz 36: *Rzuca i teraz pod nogi majestatu J[ego] K[rólewskiej] M[ości] jedynego syna swego.*

na onym warszawskim po multańskiej ekspedycyjej sejmie – podziękowania Janowi Zamoyskiemu na sejmie 1601 r. składał w imieniu izby poselskiej Zbigniew Oleśnicki. Zob. Leśniewski, *Jan Zamoyski*, s. 138.

35

z Królem J[eg]o M[ości]ą prawie laty i ćwiczaniem rósł – Władysław IV (zob. XVIII 46) i Tomasz Zamoyski byli niemal równoletkami, bowiem przyszły król urodził się w roku 1595, a Tomasz rok wcześniej.

36

jedynego syna swego – zob. wyżej, obj. do XXI 15.

utrąpiona matka – Katarzyna z Ostrogskich Zamoyska (1602-1642), córka Aleksandra i Anny z Kostków, wdowa po Tomaszu.

37

Jej M[ości] Pani kanclerzyna – zob. wyżej, obj. do XXI 36.

38

Królowa Jej M[ości] Pani nasza M[ilościwiwa – mowa o Cecylii Renacie Habsburżance (16 VII 1611 – 24 III 1644), pierwszej żonie Władysława IV, poślubionej mu 12 IX 1637 r. i koronowanej dnia następnego.

od ludzkości samej królową polską być poczęła – sens: od początku dobrocią pozyskała serca poddanych.

39

sławnej pamięci Jego M[ości] Pan kanclerz – Tomasz Zamoyski uczestniczył w 1637 r. w kierowanym przez ówczesnego biskupa chełmińskiego Jana Lipskiego poselstwie do Wiednia po Cecylię Renatę.

u Cesarza Jego M[ości] ś[więtej] pamięci ojca Królowej Jej M[ości] – Ferdynanda II Habsburga (+15 II 1637).

40

M[os]ci Panie halicki – Jan Belżecki (†30 VII 1642), kasztelan halicki (1631 – 26 II 1642). Zob. *Urzednicy wojewodztwa ruskiego*, s. 45, poz. 98.

41

Królewna Jej M[os]ć – mowa o Annie Katarzynie Konstancji Wazównie (7 VIII 1619 – 8 X 1651), przyrodniej (z Konstancji Habsburżanki, drugiej żony Zygmunta III Wazy) siostrze Władysława IV.

M[os]ci Panie stolniku koronny – Piotr Daniłowicz h. Sas (†1645), stolnik koronny (17 XI 1636 – 26 III 1638). Zob. *Urzednicy centralni i nadworni Polski*, s. 151, poz. 976.

42

Jego M[os]ć Ksiądz arcybiskup gnieźnieński – Jan Węzyk; zob. wyżej, obj. do XII 64, także: XIX 64.

M[os]ci Księżę biskupie bakowski – mowa o Janie Chrzcicielu Zamoyskim (†1 I 1655), dominikaninie, biskupie bakowskim (18 VII 1633 – 6 XII 1649). Katolicka diecezja bakowska (dziś: Bacău w Rumunii) znajdowała się na terenach Mołdawii, a biskupami bakowskimi w latach 1611-1789 byli wyłącznie Polacy; do senatu Rzeczypospolitej nie wchodzili.

princeps senatus – w starożytnym Rzymie tytuł ‘pierwszego członka senatu’ należał do senatora, który został umieszczony przez cenzorów na czele listy senatorskiej i był uznawany za przewodniczącego rady. Zwykle nadawano go na 5 lat (bo co 5 lat przeprowadzano cenzus) i senator taki, wedle niektórych źródeł, również jako pierwszy zabierał głos w senacie podczas obrad. W ustroju Rzeczypospolitej pierwszym senatorem był prymas, arcybiskup gnieźnieński.

44

Jego M[os]ci Ksiądz biskupa krakowskiego – Jakub Zadzik; zob. wyżej, obj. do XVIII 53, także: XII 59, XIX 66.

M[os]ci Księżę archidjakońie lubelski – mowa o Andrzeju Falkowskim h. Ogończyk, archidjakońie lubelskim 1636-1643. Zob. Wadowski, *Kościół lubelskie*, s. 106; Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej*, s. 68-69.

obroku nie umknął – sens: nie odmówił pokarmu duchowego.

45

M[os]ci Księżę dziekanie plocki – postać bliżej nieznaną, być może Jan Lipski. Por. Pałka, *Pralatury i kanonie*, s. 128: „[...] Jan Lipski, dziekan plocki i proboszcz rzepliński. W roku 1638 przeznaczył on bowiem na ten cel [tj. na fundację pralatury w kapitule chełmskiej] sumę 5000 florenów polskich, zabezpieczając ją na dobrach wsi Przeworsko, położonej w województwie belskim”.

Ichm[os]ć Księża, kujawski i plocki biskupi – biskupem kujawskim (włocławskim) (2 III 1631 – 27 XI 1641) był Maciej Łubieński h. Pomian (3 II 1572 – 28 VIII 1652), a biskupem plockim (30 VIII 1627 – 16 IV 1640) jego brat, Stanisław Łubieński (1574 – 16 IV 1640).

46

„*in partem*” żalów – Sobieski stosuje tę samą zależność przypadków, jak zaraz niżej we frazie łacińskiej: *in partem curarum* – gdzie *curarum* to *genetivus pluralis*.

tej się, którą ... małżonek jej włożył na Jej M[o]ść, opiece sama siebie z potomstwem swym podaje – szyk przestawny: Jej M[o]ść podaje się sama z siebie (tj. z własnej woli) ze swym potomstwem tej opiece, którą (jej) małżonek na nią włożył (tj. ustanowił). Wiadomo, że prawnymi opiekunami Jana byli: hetman Stanisław Koniecpolski, kanclerz litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł, prymas Maciej Łubieński, wojewoda belski Jakub Sobieski i biskup krakowski Jakub Zadzik. Zob. Kus, *Powitanie Jana Zamoyskiego „Sobiepana”*, s. 7.

47

M[o]ści Księżę dziekanie chełmski – jak wynika z akt synodu, dziekanem był w tym czasie Krzysztof Bąkowski h. Gryf. Zob. Sawicki, *Concilia Poloniae*, s. 45.

Jego M[o]ść ksiądz biskup chełmski – Remigiusz Koniecpolski h. Pobóg (1596 – 26 X 1640), biskup chełmski (17 V 1627 – 26 X 1640).

48

jako pasterza – Zamość należał do diecezji chełmskiej.

z którym i pokrewność – pokrewieństwa nie udało się ustalić.

intercedunt – to orzeczenie w l.mn. odnosi się i do wcześniejszej „pokrewności”, i do późniejszej „zawziętej przyjaźni”.

49

M[o]ści Panie podkomorzy lwowski – mowa o Wojciechu Miaskowskim († ok. 1654), podkomorzym lwowskim (11 I 1637 – 6 XII 1653). Zob. *Urzednicy województwa ruskiego*, s. 134, poz. 1007, por. XIX 66.

manus manum lavat – SEN.MI.Apocol. 9,6; PETRON.Sat. 45,13.

50

Jego M[o]ść P[an] krakowski, hetman wielki koronny – Stanisław Koniecpolski; zob. niżej, obj. do XXVII, tyt., także: VIII 19.

do posług Rzeczypospolitej pod regimentem jego, i do przyjaźni Jego M[o]ści garnął – Tomasz Zamoyski brał udział w tych samych wydarzeniach, co Koniecpolski: klęsce pod Oryninem (zob. wyżej, XXI 25), w zwycięstwie nad Tatarami pod Martynowem (20 VI 1624), negocjacjach nad Kurukiem, które zakończyły się narzuceniem Kozakom ordynacji ograniczającej liczbę rejestru (1625 – wyżej, XXI 26), w zdobyciu Gniewu (22 IX – 1 X 1626 – wyżej, XXI 27).

jako Jego M[o]ść szczęśliwemi i wesołemi zwycięstwuy przeszły rok skończył – Stanisław Koniecpolski organizował w 1637 r. kolejną akcję zbrojną przeciwko Kozakom (tzw. powstanie Pawluka), jednak zachorował i ostatecznie wojska polskie poprowadził hetman polny Mikołaj Potocki, który pokonał Kozaków w bitwie pod Kumejkami (16 XII 1637).

51

Jego M[os]ć Pan wojewoda wendeński – Joachim Tarnowski (ok. 1571 – ok. 1652), brat Barbary z Tarnowskich Zamoyskiej, czyli wuj Tomasza, wojewoda wendeński (27 X 1627 – 3 IV 1641). Zob. *Urządnicy inflanccy*, s. 113, poz. 1069.

który krwi – tj. który rodu, rodziny.

52

M[os]ci Panie Minor – postać niezidentyfikowana. O rodzinie Minorów h. Półkocic zob. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 6, s. 416.

53

Książę Jego M[os]ć Pan koniuszy koronny – najprawdopodobniej mowa o księciu Władysławie Dominiku Zasławskim-Ostrogskim (1618-1656), koniuszym wielkim koronnym (od 1636). Zob. wyżej, obj. do XII 65 oraz do XIX 78.

a w dom tak ściśle z sobą skrewniony – ojciec Katarzyny, Aleksander Ostrogski, i pradziad Władysława Dominika Zasławskiego-Ostrogskiego, Janusz Ostrogski, byli braćmi. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 165.

M[os]ci Panie chorąży lwowski – Mikołaj Lanckoroński h. Zadora (†7 V 1644), podkomorzy lwowski (1610 – 16 IX 1643). Zob. *Urządnicy województwa ruskiego*, s. 110, poz. 780.

54

Jej M[os]ci Paniej podczaszyniey koronnej, ciotki swej – mowa o Katarzynie z Kostków Sieniawskiej (†1648), żonie Adama Hieronima Sieniawskiego, podczaszego koronnego, ciotce w linii macierzystej.

straconej matki – matką kanclerzyniey Katarzynie Zamoyskiej, małżonki Tomasza, była Anna Ostrogska z Kostków (†30/31 X 1635 r.); zob. wyżej, obj. do XVIII, tyt.

z widzenia jej otrzęsłaby nieco utrapione serce swoje – sens: widząc ją, doznabyła ulgi w bólu.

kiedykolwiek już też tej szkody nie odwykła – sens: oby już także nie odwykła się od [opłakiwania] straty/szkody; *kiedykolwiek* występuje w funkcji podkreślającej obawę przed realizacją, zdanie wyraża więc lęk, że adresatka „nie odwyknie” od opłakiwania straty/szkody.

XXII. [Dziękowanie na pogrzebie Mikołaja Herburta, kasztelana kamienieckiego; Lwów, 21 II 1639]

Dziękowanie... na pogrzebie... Herburta...

Tytuł: *Pana Herburta, kasztelana kamienieckiego* – Mikołaj Herburta h. własnego (†1639), syn Jana, kasztelana kamienieckiego, i Konstancji z Przemembskich. Był starostą skalskim (od 1620) i kasztelanem kamienieckim (1635-1639). Żonaty z Anną Żółkiewską, miał z nią dwie córki: Konstancję, małżonkę Jana Sapichy, pisarza polnego koronnego, i Zuzannę, żonę Franciszka Stadnickiego, a po jego śmierci – Konstantego Obodyńskiego. Błędna jest powtarzana w opracowaniach informacja, jakoby Mikołaj Herburta zginął

w 1610 r. pod Smoleńskiem, gdyż dotyczy ona jego brata, Jana (zob. J. Sobieski, *Oddawanie J. Wielmożnej Jej Mości Panny Konstancyi Herbutówniej, kasztelanki kamienieckiej, J.W.J.M. Panu Janowi na Kodniu Sapiezie, pisarzowi potem polnemu koron[nemu], przez J.W.J.M. P. Sobieskiego, kasztelana niegdy krakowskiego, we Lwowie 1642 15 Octobris*, [w:] OSTROWSKI-DANEJKOWICZ, *Swada polska i lacińska*, t. 1, cz. 3: „Swada hymeneuszowa”, s. 1-3). O Mikołaju Herburcie Jakub Sobieski powiedział tylko (tamże, s. 2): „[...] trzeci na chochimijskich, pruskich, kozackich, kamienieckich, tatarskich różnych ekspedycjach zdrowie swoje *in aleam Martis* [‘na los Marsa’] ohotnie za Ojczyznę stawiali, jako to ociec Jej Mości [tj. Mikołaj Herbut], kasztelan kamieniecki, także [...]”. Zob. Pułaski, *Szkice*, s. 100.

1

nad ostatni kres pewniejszego – zob. wyżej, obj. do II 1, także: XIII 2, XV 1.
ludzie się zwykli uwodzić żalem – sens: ludzie przywykli poddawać się żalowi.

2

krew nie woda – zob. wyżej, obj. do XIX 69.

3

znacznie schodzi na ... ludziach – sens: bardzo brakuje jej ludzi / w znacznej ilości traci ludzi.

ojczyznę swoją jako filary jakie wspierały – zob. wyżej, obj. do III 33, także: III 40, V 20, IX 23, XI 2, XII 12, 16, 18, XXI 2, XXVII 12.

6

pojedynek w tym wielkim człowieku czyniła Cnota z Fortuną – wyobrażenie walki Cnoty z Fortuną znane jest z pism stoików i może być sprowadzone do pojedynku człowieka ze światem zewnętrznym. Zob. Sokolski, *Bogini*, s. 28.

7

przy lasce – zapewne mowa o lasce Boskiej.

zawziętego brzegu – już prawie osiągniętego bezpiecznego miejsca.

de Fortuna triumphavit – FLOR.*Epit.* 1,18: *Quid aliud quam victor de vic-toribus atque etiam, quia Carthago non cesserat, de fortuna triumphavit?* („Czyż nie odnosił niczym zwycięzca triumfu nad zwycięzcami, a nawet, ponieważ Kartagina jeszcze nie upadła, nad samym losem?”; przekład I. Lewandowski) – mowa o konsulu M. Atyliuszu Regulusie.

8

chodzą nienawistności ludzkie jako cienie – zob. wyżej, obj. do I 15, także: XII 17.

fortuny zajrzał – sens: pozazdrościł powodzenia.

9

sypały się za nim wszystkie Ateny – sens: wyległy za nim tłumy Ateńczyków.

10

gdyby to podobna rzecz – sens: gdyby to było prawdopodobne/możliwe.

13

do Herburtów grobu – pogrzeb odbywał się we Lwowie, prawdopodobnie w katedrze pw. Wniebowzięcia NMP, w której znajdowały się już groby Herburtów, o czym świadczy np. renesansowy nagrobek Mikołaja Herburt (†1555 r.), wojewody ruskiego.

14

z pozostałym potomstwem – zob. wyżej, obj. do XXII, tyt.

Jej M[oj]sć Pani kamieniecka – Anna z Żółkiewskich Herburtowa, kasztelanowa kamieniecka, wdowa po zmarłym; zob. wyżej, obj. do XXII, tyt.

XXIII. [Dziękowanie na pogrzebie Aleksandra Wiśniowieckiego, starosty czerkaskiego; Zaloźce, 12 lub 16 XII 1639]

Dziękowanie... na pogrzebie... Aleksandra Wiszniowieckiego...

Tytuł: *Aleksandra Wiszniowieckiego, starosty czerkaskiego* – książę Aleksander Wiśniowiecki h. własnego (1618 – 5 XI 1639), syn księcia Konstantego (zob. mowa XXV) i Urszuli Mniszchówniej, szwagier Jakuba przez Mariannę, siostrę Aleksandra i pierwszą żonę Jakuba. Był rotmistrzem królewskim i starostą czerkaskim (od 1638). Zob. Czamańska, *Wiśniowieccy*, s. 248.

w Zaloźcach – miasto dzisiaj na Ukrainie (Zaloźce) w obwodzie tarnopolskim w dawnym powiecie brodzkim, w województwie tarnopolskim, 40 km na południowy wschód od Brodów, nad Seretem. Druga po Wiśniowcu siedziba rodu Wiśniowieckich z zamkiem obronnym. Pod koniec XVI w. wniosła je w posagu Urszula Mniszchówna, druga żona Konstantego Wiśniowieckiego, który w roku 1639 ufundował tu kościół i klasztor augustianów. Zob. Czamańska, *Wiśniowieccy*, s. 147.

2

za pasy chodzą z sobą – zob. wyżej, obj. do I 14.

Rozum i Przyrodzenie – tj. upersonifikowane rozum i natura; por. przysłowie: „Przyrodzenie z rozumem się zgodzi” (NKPP, „Przyrodzenie” 6). Por. w poprzedniej mowie motyw sporu Cnoty z Fortuną XXII 6.

4

to nie jest długo żyć siła dni ..., ale to jest długo żyć i krótko żyjąc, a długotrwałą i nieśmiertelną sławę po sobie zostawić – podobna myśl u Seneki (SEN.MI.Brev. vit. 10,3): *Satis longa vita et in maximarum rerum consummationem large data est, si tota bene collocaretur* („Dość długie jest życie i w obfitej ilości nam dane do wypełnienia naszego najważniejszego zadania, jeżeli z całego uczynimy należyty użytek”; przekład L. Joachimowicz).

5

nad co niemasz nic pod słońcem pewniejszego – aluzja do przysłowia: *Mors certa, hora incerta*; zob. np. BERN.Serm.convers. 8,484 (PL 182,843B); NKPP, „Śmierć” 86.

6

Nullum non acerbum funus, quod parens sequitur – SEN. ML. Marc. consol. 17,7: *nullum non acerbum funus est, quod parens sequitur* („Równie bolesne są bez wyjątku każde mary, za którymi posuwa się ojciec”; przekład L. Joachimowicz).

lubo teraz nie osobą swą, ale bliskim stąd wzdychaniem – z powodu choroby ojciec Aleksandra, książę Konstanty, nie mógł być na pogrzebie, o czym w dalszej części mowy.

7

miękkie, w młodości powolne zabawy – tj. zajęcia dobre dla młodych chłopców, delikatne / nierycerskie.

pieszczyoty temu wiekowi przywykle – tj. przyjemności właściwe młodości.

do konia i do zbroi – brak informacji o szczegółach kariery wojskowej Aleksandra, wiadomo jedynie, że był rotmistrzem królewskim.

a litterario contubernio – Aleksander już w wieku 11 lat (w roku 1629) studiował w Padwie, a od 1 V 1630 r. wpisany był w poczet studentów uniwersytetu w Bolonii. Za granicą przebywał prawdopodobnie aż do roku 1636. Zob. Czamańska, *Wiśniowieccy*, s. 248.

do ojczyzny swej krwawej usługi – tj. służby rycerskiej.

10

wystawując przed oczy – sens: ukazuje.

13

Ks[ia]żę J[ego] M[o]ść Pan wojewoda ruski mój M[ilo]ściwy Pan, ociec i dobrodziej – mowa o ojcu zmarłego, księciu Konstantym Wiśniowieckim (1564-1641), wojewodzie bełskim (1636) i ruskim (1638), staroście czerkaskim (od 1620) i kamionackim (od 1627). Sobieski używa w stosunku do Konstantego określenia *ociec i dobrodziej*, gdyż był żonaty z jego córką, swoją pierwszą żoną, Marianną z Wiśniowieckich.

pod ciężką ręką Boską, która go dotknęła – por. wyżej, obj. do X 3, także: XX 20, XXI 28, XXVII 19.

różnych szuka solacyjej – tu forma *solacyjej* jest dopełniaczem l.mn.

14

przed żalem – z powodu żalu.

ma to sobie za najprzedniejszą też smętku swego ulgę tę by<ć> – sens: uważa, że jest to najlepsze pocieszenie w smutku.

15

Jego M[o]ści Pana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego – mowa o Stanisławie Koniecpolskim; zob. niżej, obj. do XXVII, tyt., także: VIII 19.

16

na usługę – do służby.

17

Pod regiment pana krakowskiego – tj. pod dowództwo Stanisława Koniecpolskiego.

ato się tak Bogu naszemu podobalo wziąć go na łóżku z świata tego – por. wyżej, obj. do IV 69.

18

zaczynym potomku – mowa o Aleksandrze Koniecpolskim (1620-1659), synu Stanisława i Krystyny z Lubomirskich. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 138.

19

z krewnej... chęci – tj. z chęci wynikającej z pokrewieństwa.

20

syna swego pozostalego, Ks[ię]cia Jego M[os]ci Pana starosty kamienieckiego – Jerzego Wiśniowieckiego (12 VIII 1612 – 20 VIII 1651), starosty kamionackiego (1637-1641), ostatniego z żyjących synów księcia Konstantego. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 176. Zob. wyżej, obj. do XXV, tyt.

XXIV. [Kondolencja od gości na pogrzebie Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich, podszyny koronnej; Lwów, 13 V 1641]

Dziękowanie... od gości... na pogrzebie... Ostrorogowej...

Tytuł: *Paniej Ostrorogowej* – Barbara z Górków-Roszkowskich Ostrorogowa (†1641), córka Andrzeja Górki-Roszkowskiego z Roszkowa h. Łódzia i Anny ze Słomowa Słomowskiej. Przed rokiem 1627 poślubiła Mikołaja Ostrogora (†1651), późniejszego krajczego koronnego (1636), podczaszego koronnego (1638) i regimentarza wojsk koronnych (1648). Urodziła córkę i czterech synów: Zygmunta (†1660), późniejszego obersztera regimentu piechoty (1656-1657) i starostę rohatyńskiego; Mikołaja (ok. 1627-1659), starostę drohowyckiego (po 1651) i rotmistrza chorągwi komputowej; Andrzeja, rotmistrza chorągwi kozackiej (1656-1662), starostę garwolińskiego i drohowyckiego (od 1659?); oraz Stanisława, kanonika krakowskiego (od 1645). Córka Katarzyna wyszła za Piotra Potockiego (1622-1657), wojewodę braclawskiego, następnie zaś za Jana Aleksandra Myszkowskiego (†1687), kasztelana bełskiego. Zob. *PSB*, t. 24, s. 518; NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 8, s. 148-149, *Wielkopolscy Ostrorogowie*, s. 115 [biogram Mikołaja Ostrogora oprac. Wiesław Majewski].

1

jeden z mędrców pogańskich – tj. Seneka Młodszy (ok. 4 p.n.e. – 65 n.e.).

2

W[aszności] m[ego] M[ilościwego] Pana – Mikołaja Ostrogora, podczaszego koronnego; zob. wyżej, obj. do XXIV, tyt.

3

źle dzieciom – zob. wyżej, obj. do XXIV, tyt.

5

Nie dopiero – nie teraz / nie dopiero teraz (w domyśle: a już dawniej).

ona ogluchła na wszystkie lamenty – topos „głuchej” śmierci (*surda mors*), mającej „głuche uszy”, która nie reaguje na prośby żałobników; zob. np. PRUDENT. *Apoth.* 767-769:

*O mors, auritis iam mitis legibus! O mors,
surda prius, iam docta sequi quodcumque iubetur,
cui tantum de te licuit?*

O śmierci już złagodzona! Twe prawa już słyszają!
Ty, głucha dawniej, już umiesz usłuchać rozkazów!
Któż to ma taką nad tobą moc?

(przekład M. Brożek)

sceptra ligonibus aequat – zob. wyżej, obj. do V 6.

6

imienia ich tracić – sens: wytracać rodziny, tj. dopuszczać do wymarcia rodów.

jako powódź jaka, co jednemu weźmie, a drugiemu da – por. przysłowie: „Woda jednemu ujmie, drugiemu doda” (NKPP, „Woda” 89).

7

nimia familiaritas facit contemptum – Por. HIERONYM.Epist. 60,10: *nec, ut in plerisque accidere solet, assiduitas familiaritatem familiaritas contemptum illius fecerat* („Stale obcowanie nie zamieniło się w zażyłość, a zażyłość w lekceważenie, jak to się zwykle dzieje u wielu innych”; przekład J. Czuj). W wersji: *Parit contemptum nimia familiaritas* (‘Zbyttnia zażyłość rodzi wzgardę.’) przypisywano to przysłowiowe wyrażenie Publiliuszowi Syrusowi (ODEP, s. 243; zob. Walther 35.715, także: 16.925b oraz 38.823c).

9

jedynowładztwo – albo raczej... tyraństwo – wie – eliptyczne: to [jest] jedynowładztwo albo raczej... tyraństwo, [że] wie.

wie ... zna – mowa o Śmierci.

usypał kopce – tj. wyznaczył granice. To samo sformułowanie wyżej, XI 3.

10

Śmierć rozsypała lepiankę, bo lepianką była – zob. wyżej, obj. do XVIII 39.
rozwalila gospodę – por. wyżej, obj. do II 10-11.

do swej własnej, skąd był wyszedł, dziedziny – tj. do ojczyzny niebieskiej; por. Hbr 11,14-16 (Wujek): „Bo którzyć to mówią, okazują, iż ojczyzny szukają. A jeśliby na onę pamiętali, z której wyszli, mieli-ć wždy czas wrócić się. Lecz teraz lepszej żądają, to jest niebieskiej”.

11

putredini „pater meus es” ... „soror et mater mea” vermibus – Hi 17,14 (Wulgata): *putredini dixi «pater meus es», «mater mea et soror mea» vermibus*; (Wujek) „Rzekłem zgnilości: «Ojcem moim jesteś», «matką moją i siostrą moją» – robakom”.

12

popis i okazywanie jakieści – porównanie do popisu i okazywania wojska, czyli paradnej musztry, którą opisywały artykuły hetmańskie. Źródła „popisów” i „okazowań” należy upatrywać w wieku XV, gdy objęci obowiązkiem

wojskowym musieli stawiać się w określonym miejscu w celu poddania się spisowi imiennemu, koni i uzbrojenia. Miało to pomóc w egzekwowaniu rodzaju uzbrojenia i wyposażenia, które określały dokumenty immunitetowe lub kodeksy królewskie. Zob. Tarczyński, *Tradycyjne wręczania*, s. 234.

Ecce adsumus – por. Mt 21,8 (Wujek): „A rzesza barzo wielka ślali szaty swoje na drodze, a drudzy obcinali gałązki z drzew i na drodze ślali.”; [*cum prece, voto, hymnis*] *adsumus ecce Tibi* (‘my stajemy przez Tobą [z modlitwą, prośbą, pieśniami]’) to ósmy wers (pkt 4 wedle *Mszалу*) hymnu na niedzielę palmową *Gloria, laus et honor* autorstwa biskupa orleańskiego Teodulfa (†821); por. *Mszal rzymski*, s. 428: „4. Lud Izraelski wyszedł z palmami na przeciw Ciebie: «My zaś stoim przed Tobą, niosąc Ci dary, modły i hymny» // 4. *Plebs Hebraea Tibi cum palmis obvia venit: «Cum prece, voto, hymnis adsumus ecce Tibi»*.”]

16

wszystkim matronom pozostale – pozostawione dla wszystkich matek.

których pamięć, lubo słuszny żal W[aszności] m[ego] M[ilościwego] Pana, ale słusznie hamować może – sens: żal małżonka jest słuszny/uzasadniony, ale jednocześnie właściwe/słuszne by było, aby hamowała go pamięć o dobrych uczynkach zmarłej.

17

tam in sago, quam in toga – wyrażenie ma charakter topiczny, a odnosiło się do zasług/dokonań w czasie wojny i pokoju. Nawiązuje do rzymskiego zwyczaju zmieniania przez obywateli zwykłego ubioru, tj. togi (*toga*), na czas wojny na płaszcz wojskowy (*sagum*). Stąd zwroty: *ad saga ire* oraz *redire ad togas* oznaczały metaforycznie ‘rozpoczęcie wojny’ i ‘nastanie pokoju’; zob. np. *CIC.Phil.* 6,2; 8,6.

ex complexu Reipublicae solatia petere, maiores tui meruerunt, ut posteros haberes – kontaminacja dwóch cytatów z Tacyty – *TAC.Ann.* 4,8: *Neque illos imbecillitatis damnandos, se tamen fortiora solacia e complexu rei publicae petivisse* („I nie wypadaloby takiej słabości potępiać, on wszakże czerpie silniejszą pociechę w objęciach państwa”; przekład tu i niżej S. Hammer) – historyk relacjonuje słowa Tyberiusza, który nie chciał, by konsulowie i senatorowie w kurii jawnie i z przesadą okazywali mu współczucie i żalobę podczas śmiertelnej choroby syna; *Ann.* 2,37: *«Patres conscripti, hos, quorum numerum et pueritiam videtis, non sponte sustuli, sed quia princeps monebat; simul maiores mei meruerant, ut posteros haberent»* („«Zgromadzeni ojcowie! Tych oto synów, których liczbę i wiek chłopięcy widzicie, nie z własnego wychowałem popędu, lecz ponieważ cesarz mnie do tego namawiał; zarazem moi przodkowie na to sobie zasłużyli, aby mieli potomków»”) – Marek Hortalus, wnuk słynnego mówcy Hortensjusza, którego cesarz August wsparł milionem sesterców, by pojął żonę i spłodził dzieci, ażeby tak słynny ród nie wygasł, wskazując na swoich czterech synów, przemawia w kurii do cesarza Tyberiusza, aby wsparł go materialnie. [A.M.-N.]

18

Zasłużyłeś i to – sens: zasłużyłeś i na to, że.

spes ... Danaum – VERG.*Aen.* 2,162. 170: *spes Danaum*. Por. wyżej, XVIII 17: „na tak piękne latorosłki, na tak pewne ojczyzny i domu Ostrońskiego nadzieje”.

XXV. [Dziękowanie na pogrzebie książąt Wiśniowieckich: Konstantego, wojewody ruskiego, i Jerzego, starosty kamionackiego; Założce, 21 lub 27 VI 1641]

Dziękowanie... na pogrzebie... Wiszniowieckich: ojca Konstantego... syna Jerzego

Tytuł: *ojca Konstantego, wojewody ruskiego* – Konstanty Wiśniowiecki h. własnego (1564-1641), syn Konstantego, starosty zytomierskiego, i Anny Elżbiety Świerszczówny. Pierwszy urząd otrzymał w wieku 50 lat, kiedy to został starostą czerkaskim (1620), następnie – starostą kamionackim (1633), wojewodą bełskim (1636) i wojewodą ruskim (1638). Był czterokrotnie żonaty: z Anną Zahorowską, z Urszulą Mniszchówną (1603), z Katarzyną Korniaktówną (1626/28) i z (Zofią) Krystyną Strusiówną (1638/39). Z małżeństw tych urodziło się sześcioro dzieci: Janusz (1599-1636); Marianna (ok. 1600-1624), poślubiona Jakubowi Sobieskiemu; Helena (ok. 1601-1660), żona Stanisława Warszyckiego (zob. mowa Sobieskiego przy oddawaniu panny na jej weselu, rkps BOss 400 II, s. 93-99); Jerzy (zob. obj. zaraz poniżej); Aleksander (1618-1639) i Teofila (ok. 1620-1645), wydana za Piotra Szyszkowskiego (zob. mowa Sobieskiego przy oddawaniu panny na jej weselu, rkps BOss 400 II, s. 235-239). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 176; Czamańska, *Wiśniowieccy*, s. 147-153 (i tabl. genealogiczna po s. 552).

syna Jerzego, starosty kamionackiego – Jerzy Wiśniowiecki h. własnego (1617-1641), syn Konstantego (zob. obj. zaraz powyżej) i jego drugiej żony, Urszuli z Mniszchów. W roku 1637 ojciec scedował na niego starostwo kamionackie. Żonaty od 1639 r. z Eufrozyną Eulalią Tarnowską (1618-1645) (zob. mowa Sobieskiego przy podziękowaniu za pannę na jej weselu, rkps BOss 400, s. 176-180), która po jego śmierci wyszła za Hieronima Radziejowskiego, podkanclerzego koronnego. Z krótkiego małżeństwa z Eufrozyną Konstanty doczekał się córki Konstancji (1640-1670), późniejszej żony Samuela Leszczyńskiego, oboźnego koronnego (1637-1676).

w Założcach – zob. wyżej, obj. do XXIII, tyt. W czasie stypy doszło do niebezpiecznego zatargu między księciem Jeremim Wiśniowieckim i Piotrem Szyszkowskim, kasztelanem wojnickim. Zob. RADZIWIŁŁ, *Pamiętnik*, s. 248-249.

4

Dmitrów, Aleksandrów, Jędrzejów, Konstantych, Michalów – wśród przodków zmarłego można wymienić: księcia Dymitra Wiśniowieckiego (1534-1563), dzierżawcę woniaczyńskiego, brata Konstantego, dziada Jerzego; księcia Aleksandra Wiśniowieckiego (1480-1555), starostę rzeczyckiego,

brata Iwana, pradziada Jerzego; księcia Andrzeja Wiśniowieckiego (1538-1584), kasztelana wołyńskiego (1568), braclawskiego (1572), wojewodę wołyńskiego (1576), starostę lubeckiego i łojowskiego, brata dziada Jerzego; księcia Konstantego Wiśniowieckiego (†1574), dworzanina królewskiego (1570), starostę żytomierskiego, dziada Jerzego; księcia Michała Zbaraskiego-Wiśniowieckiego (†po 1516), namiestnika braclawskiego (1501-1507), przodka i założyciela rodu Wiśniowieckich, prapradziada Jerzego, i innych. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 176.

5

kiedy właśnie żyć poczynął, żyć przestał – Jerzy zmarł w wieku 24 lat. Por. VIII 10.

6

po Hiszpanijach, Carogrodach – w Hiszpanii w czasie swojej drugiej podróży zagranicznej przebywał Janusz Wiśniowiecki (syn Konstantego i brat Jerzego), który zaciągnął się do armii hiszpańskiej generała Ambrogio Spinoli i wziął udział w oblężeniu Bredy (skapitulowała 10 VI 1625). Z kolei z Carogrodem, czyli Stambulem, związana jest postać Dymitra Wiśniowieckiego (stryja Konstantego i stryjecznego dziada Jerzego), który w 1563 r. pojmany przez hospodara wołoskiego Stefana Tomzę/Tomszę (zob. wyżej, obj. do XII 32) ostatecznie trafił do niewoli tureckiej i został w niej okrutnie stracony, a jego heroiczna postawa stała się osnową legendy. Zob. Czamańska, *Wiśniowieccy*, s. 80-83 i 232.

po Dnieprach, Sulach, Prutach, Dniestrach – rzekach Europy wschodniej i południowo-wschodniej: Dniepr – jedna z najdłuższych rzek w Europie (dziś: w Rosji, Białorusi i na Ukrainie); Sula – lewy dopływ Dniepru; Prut – lewy dopływ Dunaju (dziś: rzeka graniczna między Rumunią a Mołdawią); Dniestr (dziś: na Ukrainie i w Mołdawii).

8

familiję swojej tak świeże ruiny – wcześniej zmarli dwaj bracia Jerzego: w 1636 r. Janusz, a w 1639 Aleksander (zob. mowa XXIII).

9

praeperpero fato sine mascula prole – Jerzy miał jedynie córkę Konstancję; zob. wyżej, obj. do XXV, tyt.

10/11

oczy ojcowskie miał był przy śmierci zawierać? A on sam pierwszej miał swoje zawarte – Jerzy zmarł 29 V 1641 r., jego ojciec Konstanty zaś dwa dni później.

15

dwóch „funera” widział – mowa o synach Konstantego: Januszu i Aleksandrze; zob. wyżej, obj. do XXV 8.

18

na onym, niewesołym na końcu, weselu – mowa o uroczystościach ślubnych Maryny Mniszchówny i Dymitra Samozwańca (22 XI 1605). Konstanty wziął udział w ceremonii ślubu *per procura* w Krakowie, a w następnym roku asystował przy ślubie prawosławnym i koronacji Maryny w Moskwie (22 V 1606).

Wesele to stało się pretekstem do sprowokowanych przez Wasyla Szujskiego rozruchów, w których zginął Samozwaniec i około pół tysiąca Polaków, wielu zaś trafiło do niewoli.

burza i potęga na zdrowie i na głowę jego – elipsa orzeczenia: [następowała].

z której toni wyrwała go wszechmocna ręka Boska – rebelia zaczęła się już 27 V 1606 r. Konstanty zorganizował obronę, którą przerwał dopiero po przybyciu Szujskich. Z zajmowanego dworu wydostał się dzięki fortelowi: rozrzucił złote monety, które powstrzymały atakujący tłum. Był więziony niemal przez 2 lata (VIII 1606 – VII 1608), a po uwolnieniu na skutek układu między Wasylem Szujskim a Zygmuntem III Wazą reprezentował jeszcze drugiego Samozwańca w pertraktacjach z bojarami. Zob. Czamańska, *Wiśniowieccy*, s. 150-151.

19

nie mogły mu być jedno – sens: nie mogły być inne jak tylko.

20

na wszystkie niebezpieczeństwa zastawiała – sens: chroniła go przed wszystkimi niebezpieczeństwami.

21

ex duobus malis minus eligendo – THOM.KEMP.*Imit.Christi* 3,12,2: *De duobus malis semper minus tamen est eligendum* („Z dwóch nieszczęść zawsze trzeba wybierać mniejsze”; przekład S. Kuczkowski); por. też CIC.*Off.* 3,3: *non solum ex malis eligere minima oportere* („potrzeba nie tylko wybierać ze złych rzeczy zło mniejsze”; przekład W. Kornatowski).

dwa dni tylko uchybiwszy – sens: nie trafiwszy (z jednoczesnym momentem śmierci) o dwa dni; Konstanty zmarł (według informacji z listu Jeremiego Wiśniowieckiego do Aleksandra Radziwiłła 2 VI 1641 z Załoziec) 31 maja, a Jerzy 29 maja; zob. Czamańska, *Wiśniowieccy*, s. 154.

trzyście tylko mil od siebie oddalwszy – tj. ok. 93 km. Wiadomo, że Jerzy zmarł we Lwowie, a jego ciało zostało przewiezione do Załozców (odległość około 100 km). Miejsce śmierci Konstantego nie jest znane, ale wzmianka o odległości może sugerować, że było to miejsce pogrzebu.

22

ten, do któregośmy je dopiero oddali, grób – obaj księżęta Wiśniowieccy zostali pochowani w ufundowanej przez Konstantego kaplicy w kościele bernardynów w Załozcach.

26

J[ego] K[rólewska] M[ość] P[an] n[asz] M[ilości]ciwy – mowa o królu Władysławie IV Wazie; zob. wyżej, obj. do XVIII 46.

M[ość]ci Księżę biskupie lucki – mowa o Andrzeju Gembickim (1594-1654), biskupie luckim (19 IV 1638 – 1654).

27

syn – pokojowy J[ego] K[rólewskiej] M[ości], ociec – ojca ś[więtej] pamięci Króla Jego M[ości]ci Zygmunta Trzeciego pokoju „alumnus” – tj. Jerzy jako pokojowiec Władysława IV i Konstanty – Zygmunta III.

samego J[ego] K[rólewskiej] M[ości] w senacie „creatura” – Konstanty Wiśniowiecki został senatorem po otrzymanej od Władysława IV nominacji na województwo braclawskie w roku 1636.

28

Księżna Jej M[ości] Pani wojewodzina ruska – Krystyna Wiśniowiecka ze Strusiów; zob. wyżej, obj. do XXV, tyt.

Księżna Jej M[ości] Pani staroscina kamionacka – Eufrozyna Eulalia Wiśniowiecka z Tarnowskich; zob. wyżej, obj. do XXV, tyt.

z Ks[iążę]ciem Jego M[ości]cią Jeremim Wiszniowieckim, którego Pan Bóg na ten czas najstarszym w domu <ty> mieć chciał – dziękowanie jest wygłaszane również w imieniu Jeremiego Michała Wiśniowieckiego (1612-1651) jako organizatora pogrzebu. W chwili śmierci Konstantego Jeremi był jedynym dorosłym męskim przedstawicielem rodu. Pradziadowie Jeremiego i Jerzego – odpowiednio: Aleksander Wiśniowiecki (przed 1480-1555) i Fedor II (†1549) – byli braćmi. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 176.

29

Król nad królmi – zob. wyżej, obj. do XII 61.

30

M[iloś]ciwy Księżę proboszczu lwowski – być może chodzi o Zachariasza Nowoszyckiego (†14 III 1641), późniejszego biskupa pomocniczego lwowskiego.

Jego M[ości] Ks[ią]dzu arcybiskupowi lwowskiemu – Stanisław Grochowski; zob. wyżej, obj. do XVIII 46, także: XIX 60, XXI 32, XXVI 20.

31

M[iloś]ciwy Panie wojewodzicze brzeski – wojewodą brzeskim litewskim od 1638 r. był Mikołaj Sapięha (ok. 1581-1644), którego matka, Hanna, pochodziła z rodu książąt Wiśniowieckich (była stryjeczną siostrą Konstantego, wojewody ruskiego, †1595). W wieku umożliwiającym publiczne występowanie był jego najstarszy, szesnastoletni, syn Kazimierz (ur. 1625). Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 171.

Jego M[ości] Panu wojewodzie kijowskiemu – Janusz Tyszkiewicz Łohojski h. Leliwa (1590-1649), wojewoda kijowski (1630 – 9 IX 1648). Zob. *Urzednicy województwa kijowskiego*, s. 67, poz. 404.

32

M[ości] Panie podkomorzy braclawski – mowa o Stefanie Światopelku-Czterwertyńskim h. Pogoń Ruska (1577-1655), podkomorzym braclawskim (od 1625 r.). Zob. *PSB*, t. 4, s. 365.

Jego M[ości] Panu sendomirskiemu – Adamowi Kazanowskiemu h. Grzymała (ok. 1599-1649), kasztelanowi sandomierskiemu (13 VIII 1637 – 6 X 1642). Zob. *Urzednicy województwa sandomierskiego*, s. 91, poz. 640.

przy skrewnieniu – pokrewieństwa nie ustalono.

33

M[iloś]ciwy Księżę biskupie woloski – mowa o Janie Chrzycielu Zamoyskim; zob. wyżej, obj. do XXI 42. Zamoyski był spokrewniony z Wiśniowieckimi

przez matkę jako syn Jana, kasztelana chełmińskiego, i Anny z Wiśniowickich. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 135.

Ks[iążę]ciu Jego M[os]ci Panu kanclerzowi litewskiemu – chodzi o Albrychta Stanisława Radziwiłła h. Trąby (1593 – 12 XI 1656), kanclerza litewskiego (6 II 1623 – 12 XI 1656). Zob. *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 53, poz. 220.

34

Jej M[os]ci Paniej kanclerzyniey koronnej – Katarzyny Zamoyskiej z Ostrogskich, wdowie po Tomaszu Zamoyskim, kanclerzu wielkim koronnym; zob. wyżej, obj. do XXI, tyt. Jej córka, Gryzelda Konstancja, w 1639 r., niedługo po śmierci ojca, wyszła za mąż za Jeremiego Michała Wiśniowieckiego. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 135.

M[ilos]ciwy Panie sędzia chełmski – mówca zwraca się do Stanisława Rurowskiego h. Dryja, sędziego chełmskiego (26 VI 1631 – 10 I 1642). Zob. *Urzednicy województwa belskiego i Ziemi Chełmskiej*, s. 183, poz. 1362.

35

Książęciu Jego M[os]ci Panu koniuszemu koronnemu – chodzi o Władysława Dominika Zasławskiego-Ostrogskiego, zob. wyżej, obj. do XII 65, także: XIX 78.

M[os]ci Panie Szumiński – (inna forma nazwiska: Sumieński – rkps BOSS 3567 II) być może: Sumiński h. Leszczyc, postać bliżej nieznana.

i wiernym przyjaciele, i prawdziwym krewnym – teściowa Jeremiego Wiśniowieckiego, Katarzyna Zamoyska z Ostrogskich, kanclerzyna wielka koronna, była ciotką Władysława Dominika Zasławskiego-Ostrogskiego. Zob. Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 135, 176, 165.

XXVI. [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Bonifacego Mniszcha, starosty lwowskiego; Lwów, 24 I 1645]

Mowa... na pogrzebie... Stanisława Bonifacyjusza Mniszka...

Tytuł: *Stanisława Bonifacyjusza Mniszka, starosty lwowskiego* – Stanisław Bonifacy Mniszech h. własnego (ok. 1580 – 19/20 XII 1644), syn Jerzego Mniszcha, wojewody sandomierskiego, i Jadwigi z Tarłów, brat carowej Maryny Mniszchówny, zaangażowany w proces osadzenia jej na tronie moskiewskim. Był starostą sanockim (od 14 VIII 1602), a następnie lwowskim (od 15 VIII 1613). Żonaty z księżną Zofią Hołowczyńską (1603-1605), zmarł bezpotomnie. Zob. *PSB*, t. 21, s. 486-487; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 137.

1

opłakanym mizernego świata padole – zob. wyżej, obj. do XV 6, także: XIII 2.

nic nie czyniemy, iż – sens: nie robimy nic innego jak tylko to, że.

in via universae carnis – por. wyżej, obj. do XVI 11.

starzy Polacy – dawni Polacy.

śmierć za pasem – przysłowiowe (NKPP, „Śmierć” 24).

securis ad radicem – por. Mt 3,10 i Łk 3,9: *securis ad radicem arborum posita est, omnis ergo arbor quae non facit fructum bonum exciditur et in ignem mittitur* (Wujek: „Bo/Boć [Mt/Łk] już siekiera do korzenia drzew jest przyłożona. Przeto/A [Mt/Łk] przetoż wszelkie drzewo, które nie daje owocu dobrego / nie rodzące owocu dobrego, będzie wycięte i w ogień wrzucone”).

2

m[oi] M[ości] P[aiństwo] – skrót *PP* rozwijamy tu wyjątkowo do postaci: *P[aiństwo]*, gdyż taka forma występuje w ostatnim zdaniu oracji.

której *Mistrzowi samemu śmierć przykra się zdala* – Mistrzowi – tj. Bogu. Por. scenę biblijną, kiedy Jezus zapłakał nad śmiercią Łazarza – J 11,35 (Wujek): „I zapłakał Jezus”.

4

mieni się świat, odmieniamy się i my – przysłowie (NKPP, „Czasy” 54a); (łac.) *tempora mutantur et nos mutamur in illis* (Walther 31.206).

6

bywszy dziś, a jutro nie być ... a jutro zaś w grobie „subesse” robakom – por. wyżej, obj. do XIX 9 oraz do XXIV 11, także: IV 3.

7

serus vesper – zob. wyżej, obj. do XII 50.

8

nic nie są inszego te pogrzeby nasze, jedno akademije nasze; nic nie są inszego te groby nasze, jedno lekcyje nasze – por. wyżej, obj. do XIX 2, także: VI 2, XXI 1. 3.

nic nie są inszego te śmierci nasze, jedno prawdziwe zwierciadła nasze – sens: nasza śmierć (zgon) nie jest niczym innym, jak tylko prawdziwym odbiciem naszego życia. Por. wyżej, XII 56, XIX 2.

11

virtutem incolumem odisse ... sublatum ex oculis quaerimus invidi – zob. wyżej, obj. do IX 27.

12

życia naszego przykłady – przykłady dla naszego życia, przykłady, jak żyć.

13

Ona jego szczerłość ... wyświadcza zachowanie jego ten sam żaloszny pogrzebowy akt – sens: sam pogrzeb jest dowodem poważania ufundowanego na wymienionych zaletach zmarłego: szczerości itd.

ad priscum morem – por. TAC.*Ann.* 3,53,16; 5,1,12: *priscum ad morem* („na dawną modłę”, „dawnego pokroju”; przekład S. Hammer).

14

i starostę swego ... prowadził Lwów patrona – Mniszech jako starosta lwowski dbał o bezpieczeństwo miasta, dowodził obroną w czasie wojny z Turcją (1620-1621), a także rozprawił się z grasantami.

amores suos – podobne zwroty por. wyżej, VIII 31, IX 8, XVI 3, XVIII 20.

prowadzili kapłani i zakony dobrodzieja, prowadzili ojca ubodzy – Mniszech finansował budowę i dekorację kościołów lwowskich, a także przekazywał spore sumy na cele charytatywne, m.in. dla lwowskiego klasztoru karmelitów trzewickzowych.

Facultates eius in caelestes thesauros deportaverunt – mowa o rękach ubogich, którzy uczestniczyli w uroczystościach pogrzebowych. Por. antyfona na wspomnienie św. Wawrzyńca (10 VIII) w *Breviarium Romanum* (s. 794): ... *nam facultates Ecclesiae, quas requiris, in caelestes thesauros manus pauperum deportaverunt* („[...] bogactwa bowiem Kościoła, których szukasz [Wawrzyńc opiekany na kracie zwraca się do swego prześladowcy], ręce ubogich do skarbcza Królestwa niebieskiego zanosły”; przykład [za:] *Mszal rzymski*, s. [150]).

vere Israelitam, in quo dolus non erat – por. J 1,47: *vere Israelita, in quo dolus non est* (Wujek: „Oto prawdziwie Izraelczyk, w którym nie masz zdrady”).

15

na co byśmy go byli, gdyby to podobna, radzi nieśmiertelnego widzieli – sens: gdyby to było możliwe, chcielibyśmy go widzieć nieśmiertelnym (‘widzieć kogo na co’ to dawna konstrukcja, oznaczająca życzenie widzenia kogoś w jakimś stanie).

że i w starości młodo umarł – sens: mimo iż był stary, umarł za wcześniej; nawiązanie do żalobnego toposu przedwczesnej śmierci: dobry umiera młodo (zob. Skwara „*Miejsca wspólne*”, s. 54). Mniszech zmarł w wieku ok. 64 lat.

16

Jest to afekt afektu przeciwko niemu – być może wyrażenie hiperboliczne, które nazywa szczyt uwielbienia wobec zmarłego, nawiązujące to używanej w takim sensie konstrukcji łacińskiej *genetivus partitivus* (por. np. *Rex regum* – wyżej, obj. do XII 61).

17

Pan sądecki – brat zmarłego, Franciszek Bernard Mniszech h. własnego (†1661 r.), kasztelan sądecki (15 VII 1638 – 30 XII 1661). Zob. *Urządnicy województwa krakowskiego*, s. 120, poz. 500.

18

virtus ipsa est sibi merces – por. np. OV.*Trist.* 5,14,29-31:

*Rara quidem virtus, quam not fortuna gubernet;
quae maneat stabili, cum fugit illa, pede.
†si qua tamen pretii sibi merces ita petit†
inque parum laetis ardua rebus adest.*

Rzadka **cnota**, której by losy nie zgwałcili!
Co by, gdy szczęście znika, dotrwać miała siły!
Tej, jednak, co dla siebie sama jest **nagroda**
od słabości i przykre losy nie odwiodą.

(przekład J.I. Przybylski)

SEN.MI.*Epist.* 81,19: *virtutum omnium pretium in ipsis est* („nagroda za wszelkie cnoty znajduje się w nich samych”; przekład W. Kornatowski); SIL. ITAL. 13,663: *Ipsa quidem virtus sibimet pulcherrima merces* (‘Sama dla siebie nagrodą najpiękniejszą jest cnota’); KOCHANOWSKI, *Pieśni* II 12,13-16:

Cnotá (tak jest bogáta) nie może wziąć szkody
 Áni się téż ogláda ná ludzkie nagrody;
 Sáma ona **nagroda** i **pláca** jest sobie
 I króm nábytych przypraw swiétna w swéj ozdobie.

amicitiae praemium ipsa in amicitia – por. np. CIC.*Epist. ad fam.* 3,13,2: *Itaque mihi propono fructum amicitiae nostrae ipsam amicitiam* („Poczytuje tedy za owoc naszej przyjaźni samą przyjaźń”; przekład E. Rykaczewski).

20

J[ego] M[o]ść Ksiądz proboszcz s[więto]michalski – proboszczem kościoła pw. św. Michała na zamku krakowskim był Wojciech Grochowski, syn Felicjana (jednego z pięciu braci Stanisława Grochowskiego, przyszłego arcybiskupa lwowskiego) i Katarzyny Sienieńskiej; zob. NIESIECKI, *Herbarz polski*, t. 4, s. 285.

J[ego] M[o]ść Ksiądz[er] arcybiskup – Stanisław Grochowski, zob. wyżej, obj. do XVIII 46, także: XIX 60, XXI 32, XXV 30.

in tremendo sacrificio – hoc ipsum tremendum mysterium to określenie z naki o mszy św. w dokumentach Soboru Trydenckiego; zob. *Concilium Tridentinum*, s. 71.

locus refrigerii – właściwie: *locus refrigerii, lucis et pacis* (‘miejsce / stan ochłody, światłości i pokoju’). Termin *refrigerium* występuje u Pliniusza (PLIN.MA.NH XXI 46): wyraża ulżenie w sensie fizycznym i moralnym, ożywienie pamięci po zmarłym, a także ucztę na jego cześć w dzień pogrzebu lub rocznicę śmierci. Przejęty przez chrześcijaństwo oznaczał przyszłe szczęście zmarłego w wymiarze przejściowym i definitywne – w raju. Por. *Mszal rzymski* („Druhá modlitwa wstawiennicza. Za zmarłych”, s. 900):

Memento etiam, Domine, famulorum famularumque tuarum N. et N., qui nos praecesserunt cum signo fidei et dormiunt in somno pacis. Ipsis, Domine, et omnibus in Christo quiescentibus, locum refrigerii, lucis et pacis, ut indulgeas, deprecamur.

Pomnij też, Panie, na sługi i służebnice Twoje NN., którzy nas wyprzedzili ze znamieniem wiary i śpią snem pokoju. Błagamy Cię, Panie, użycz im i wszystkim tym, którzy w Chrystusie spoczywają, miejsca ochłody, światła i pokoju.

21

przez ... synowca swego – tj. Wojciecha Grochowskiego.
ożywa się z swoją kondolencją – kieruje kondolencje, w tym wypadku wypowiedane przez posła (bratanka).

22

rodzonego jego – jego rodzonego brata.

XXVII. [Kondolencja od króla Władysława IV Wazy na pogrzebie Stanisława Koniecpolskiego, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego; Brody, 30 IV 1646]

...na pogrzebie... Stanisława Koniecpolskiego... mowa... na którym był posłem... od Króla... z kondolencją

Tytuł: *w Brodziech* – pogrzeb hetmana odbył się w jego rezydencji w Brodach, mieście na terenie dzisiejszej Ukrainy, w obwodzie lwowskim, w czasach Rzeczypospolitej w województwie wołyńskim. Miasto założył w 1584 r. Stanisław Żółkiewski pod nazwą Lubicz (od jego herbu), a niedługo potem przyjęło ono nazwę Brody od błotnistej okolicy. W 1629 r. od jego syna, Łukasza, nabył je (częściowo aktem darowizny) Stanisław Koniecpolski, który wznosił tu obronny zamek. Relację z pogrzebu przekazali np. Zygmunt Koniecpolski i Stanisław Oświęcim (zob. „Wprowadzenie do lektury”, s. 25-27), Albrycht Stanisław RADZIWIŁŁ (*Pamiętnik*, t. 2, s. 493) odnotował niebezpieczny incydent, kiedy to w kościele spłoszył się koń, na którym siedział archimimus [rycerz symbolizujący zmarłego, zwykle do niego podobny i ubrany w jego strój, w czasie pogrzebu rycerza w kościele kruszył kopię], a nadto ocenił, że koszty pogrzebu pochłonęły „do 100 000”.

Stanisława Koniecpolskiego, kasztelana krak[owskiego], h[etmana] kor[onnego] wielkiego – Stanisław Koniecpolski h. Pobóg (ok. 1591 – 11 III 1646), syn Aleksandra Koniecpolskiego, wojewody podolskiego (+1610), i Anny z Koźmic Sroczyńskiej. Był kolejno: podstolim koronnym (1615-1618), hetmanem polnym koronnym (1618-1632), wojewodą sandomierskim (1625-1633), hetmanem wielkim koronnym (1632-1646) i kasztelanem krakowskim (1633-1646). Trzykrotnie żonaty: z Katarzyną Żółkiewską, córką hetmana (1615-1616), Krystyną Lubomirską (1619-1645) i Zofią Opalińską (1646). Z drugiego małżeństwa miał syna Aleksandra (1620-1659), chorążego wielkiego koronnego (28 VIII 1641 – V 1656) i późniejszego wojewodę sandomierskiego (1656). Zob. *PSB*, t. 13, s. 523-527; Dworzaczek, *Genealogia*, tabl. 138.

1

panu – tj. królowi; mowa o Władysławie IV; zob. wyżej, obj. do XVIII 46.
koronnym nieprzyjacielom – tj. wrogom Rzeczypospolitej (Korony).

2

jednemu z cesarzów rzymskich – mowa o cesarzu Neronie (*Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus*; 37-68 n.e.).

kórego pierwsze „quinquennium” ... wychwalić historycy nie mogą – w pierwszym pięcioleciu rządów Neron (został cesarzem w wieku 17 lat) wspierał się na swoich doradcach, szczególnie dawnym wychowawcy – Senecie i starał się, jak pisze Swetoniusz (*SUET.Nero* 10) postępować według zasad Augusta. Por. *AUR.VICT.Epit.* 5,2: *Qui cum longe adolescens dominatum parem annis vitrico gessisset, quinquennium tamen tantus fuit, augenda urbe maxime, uti merito Traianus saepius testaretur procul differre cunctos principes Neronis quinquennio* („Choć [rozpoczął] on [panowanie] jako człowiek bardzo młody,

a sprawował rządy tyle samo lat, ile ojczym, podczas pierwszego pięciolecia, kiedy to szczególnie przyczynił się do rozwoju Miasta, okazał się [władcą] tak znakomitym, że słusznie Trajan mawiał częstokroć, iż wszystkim cesarzom daleko do Nerona z [owego pierwszego] pięciolecia”; przekład P. Nehring i B. Bibik).

dla wielkich ... łaskawości – sens: z powodu okazywanej łagodności.

trzechset – wedle Swetoniusza (SUET. *Claud.* 29,2) 300 ekwitów (oraz 35 senatorów) skazał na śmierć cesarz Klaudiusz, nie Neron. Na marginesie dodajmy, że od czasu bohaterskiej obrony Termopil przez 300 Spartan Leonidasa liczba ta nieprzypadkowo przewija się w piśmiennictwie, a i Sobieski mógł niemal bezwiednie nawiązać i do tego wątku. [A.M.-N.]

skazanych szlachciców rzymskich na garło – tj. skazanych na śmierć ekwitów; typowa dla okresu polonizacja. Por. „Gardło dać (położyć i in.)”, NKPP, „Gardło” 4.

Utinam nescirem litteras – por. SUET. *Nero* 10,2: *Quam vellem, inquit, nescire litteras* („Jakże pragnąłbym nie umieć pisać!”; przekład J. Niemirska-Pliszczyńska), przy czym Swetoniusz mówi tylko o jednym skazanym na śmierć.

3

teraźniejsze rozkazanie – na polecenie króla Sobieski występował jako reprezentant Władysława IV i w jego imieniu wygłaszał mowę kondolencyjną.

4

któryś tam historyk – mowa o Tacycie (*Publius Cornelius Tacitus*; 55-120 n.e.). *cesarzowi rzymskiemu* – Oktawianowi Augustowi (*Caius Iulius Caesar Octavianus*); zob. obj. do XII 5.

civile rebatur immiscere se voluptatibus vulgi – por. TAC. *Ann.* 1,54: *et civile rebatur misceri voluptatibus vulgi* („uważał za rzecz popularną brać udział w rozrywkach tłumu”; przekład S. Hammer).

5

transit ... in fontes doloris – sens: płacze rzewnie; prawdopodobnie nawiązanie do Lm 1,12 (Wulgata): *O vos omnes qui transitis per viam, / attendite, et videte / si est dolor sicut dolor meus! / quoniam vindemiavit me, / ut locutus est Dominus, / in die ire furoris sui;* (Wujek) „O wy wszyscy, którzy idziecie przez drogę, obaczcie i przypatrzcie się, czy jest boleść jako boleść moja; bo mię jak winnicę obrał Pan, jak mówił, w dzień gniewu zapalczywości swojej”.

7

za wolnemi głosami naszemi – tj. zgodnie z wolą szlachty wyrażoną w wolnej elekcji.

miesiące tureckie – mowa o znakach wojsk tureckich: półksiężycach.

z onemi swemi Abazami – Abaza pasza (Mehmed Abaza; †24 VIII 1636), turecki namiestnik Sylistrii, wykorzystując zaangażowanie Rzeczypospolitej w wojnę z Moskwą, zaatakował granice od południa, atak powstrzymał

Stanisław Koniecpolski w bitwie obronnej pod Kamińcem Podolskim (22 X 1633; zob. wyżej, obj. do XIX 53). Po nieudanej akcji Abazy sułtan Murad IV skazał go na śmierć, zaś do Rzeczypospolitej wysłał legację mającą na celu załagodzenie powstałego napięcia; zob. wyżej, obj. do XVI, tyt.

Murtazami – Murtaza pasza, kolejny namiestnik Sylistrii, następca skazanego za samowolne wszczęcie wojny z Rzeczpospolitą Abazy paszy.

8

Króla J[ego] M[ości] Pana, ojca swego – Zygmunta III; zob. wyżej, obj. do III 15.

to pod Karnokuńcami, to pod Belszowcem – zob. wyżej, obj. do XVII 8. Karnokuńce to Czarnokuńce lub Czarnokońce, dzisiaj wieś na Ukrainie w obwodzie lwowskim, w I Rzeczypospolitej w województwie ruskim; Belszowiec to Bolszowce, dziś miasteczko na Ukrainie w obwodzie iwanofrankowskim, dawniej wieś na równinie Dniestru, w województwie stanisławowskim, w powiecie rohatyńskim.

pod Uściem – zob. wyżej, obj. do XX 13.

w wołoskiej ziemi głębiej jeszcze Sasowego Rogu – tj. jeszcze dalej w granicach Wołoszczyzny niż Sasowy Róg. Sasowy Róg to dzisiaj miejscowość w Moldawii, zwanej dawniej Wołoszą, gdzie Koniecpolski stoczył zwycięską bitwę z Tatarami 4 VII 1633 r.; zob. wyżej, obj. do XIX 53.

to na Drzypolu – nazwa ta pojawia się np. w twórczości Wacława Potockiego (*Wojna chocimska*, II 529) także w kontekście walk z Tatarami. Być może chodzi o wieś Czaple (z Drzypolem), kiedyś w ziemi przemyskiej województwa ruskiego, dziś na Ukrainie w obwodzie lwowskim.

niedawno pod Ochmatowem – dzisiaj wieś na Ukrainie, w obwodzie czerkaskim. Koniecpolski rozbił wojska tatarskie 30 I 1644 r. Zwycięstwo to jest uważane za największy triumf nad Tatarami w I. połowie XVII w.

9

on Marcellus – por. wyżej, obj. do IV 63.

docuit primus Annibalem vinci – por. VAL.MAX. 4,1,7: *At M. Marcellus, qui primus et Hannibalem vinci, et Syracusas capi posse docuit* („A Marek Marcellus, który jako pierwszy dowiódł, że Hannibala można pokonać, a Syrakuzy zdobyć”; przekład I. Lewandowski). Nieco podobna myśl w IV 63.

pod czas ekspedycyi pruskiej drugiego Annibala, co się był <z> północnych krajów przed dwudziestą lat zjawił – mowa o królu szwedzkim, Gustawie II Adolfie Wazie. Od 1617 r. prowadził on z Rzeczpospolitą wojnę o panowanie nad Bałtykiem. Po serii sukcesów w Inflantach zaatakował w roku 1626 Prusy Królewskie; zob. wyżej, obj. do VIII 25. Koniecpolski kolejno toczył z nim bitwy i potyczki: 2 IV – Puck, 12 IV – Hamersztyn, 12 VII – Gniew, 17-18 VIII – Tczew. Zob. wyżej, obj. do VIII 25.

10

wojsko zaporowskie ... przy pierwszej swojej wyuzdanej swawolej – nie wiadomo, czy w tym miejscu Sobieski ma na myśli konkretne starcia Kozaków

z wojskami tatarsko-tureckimi, czy też wspomina ogólnie o stałej, samowolnej praktyce kozackiej.

o dobrym rządzie – w porządku, przy zachowaniu dobrej organizacji, czyli zapewne z respektowaniem władzy hetmańskiej i zasad rejestru.

11

za tą miejsca odległością – tj. około 700 km. Od 29 IV 1646 r. król Władysław IV wraz z nowo poślubioną Ludwiką Marią przebywał na polowaniu na Mazowszu; zob. RADZIWIŁŁ, *Pamiętnik*, t. 2, s. 493.

tak drogi i kosztowny depozyt – tj. ciało, por. XVIII 44.

12

„Augustus” cesarz – tj. Oktawian August; zob. wyżej, obj. do XII 5.

w Niemczech – tj. w Germanii, a dokładnie w Lesie Teutoburskim (*Teutoburgensis saltus*).

i hetmana – polonizacja dokonana przez Sobieskiego. Publiusz Kwin(k)-tyliusz Warus (zob. zaraz niżej) był dowódcą (*legatus Augusti pro praetore*) trzech legionów, czyli wojska liczącego 4000-5000 żołnierzy (łącznie ze służbą i cywilami ok. 15 000 ludzi).

Redde mihi legiones, Quintili Vare! – por. Suet. *Aug.* 23,2: *Quintili Vare, legiones redde!* („Kwintyliuszu Warusie, oddaj legiony!”; przekład J. Niemirska-Pliszczyńska). Warus (*Publius Quin(c)tilius Varus*; 46 p.n.e. – 9 n.e.), konsul (13 p.n.e.); zarządzał Germanią (5 n.e.), ale jego bezwzględność i chciwość wywołały powstanie szczepów germańskich, które w Lesie Teutoburskim pod wodzą Arminiusza, księcia Cherusków, zadały trzem legionom rzymskim, które wpadły w zasadzkę, druzgocącą klęskę, jedną z największych w historii Rzymu: sztandary padły łupem Germanów, a Warus popełnił samobójstwo. Oktawian August wycofał wówczas wojska zza Renu, który odtąd aż do końca istnienia imperium stanowił granicę państwa; na wieść o klęsce, a i jeszcze potem, w bezsenne noce, August miał wołać: „Warusie, Warusie, oddaj mi moje legiony!”. Por. np. Suet. *Tib.* 18,1.

Konieczpolskiego, który początkiem w Polsce – gra słów nawiązująca do nazwiska zmarłego.

najpierwszego w stanie świeckim ... senatora – jako kasztelan krakowski Konieczpolski zajmował wśród świeckich senatorów pierwsze miejsce.

któremu wiele podobnych – do którego wielu podobnych.

za którego ... powodem – dzięki któremu / dzięki którego działalności.

z powietrzem, z mrozami, śniegami, z samem zgoła niebem wojowali – por. IV 39: „wojował i z niebem tamtecznym, i z zimą, i z głodem” (o Janie Karolu Chodkiewiczu).

13

głucha nie usłuchała Śmierci – zob. wyżej, obj. do XXIV 5.

15

serae posteritatis – por. *OV.Pont.* 1,4,24; 4,8,48. [A.M.-N.]

16

m[ój] M[ości] P[anie] chorąży – mówca zwraca się do Aleksandra Koniecpolskiego, syna Stanisława z drugiej żony, Krystyny Lubomirskiej, chorążego wielkiego koronnego; zob. wyżej, obj. do XXVII, tyt.

ciężka ręka Boska ... dotknęła – por. wyżej, obj. do X 3, także: XX 20, XXI 28, XXIII 13.

od niego – przez niego.

17

ocięc ojczyzny – por. wyżej, obj. do XVIII 48.

drugim się być ojcem ... ożywa – sens: zgłasza się jako drugi ojciec.

SŁOWNIK WYRAZÓW ARCHAICZNYCH

Cyfrą rzymską oznaczono numer mowy, arabską – zdania. Przecinkiem oddzielono poszczególne lokalizacje. W nawiasach okrągłych podano znaczenie szczegółowe, odnoszące się do wskazanego passusu tekstu. W przypadku wielokrotnie powtarzających się wyrazów mających tylko jedno znaczenie podawano lokalizacje w maksimum 5 mowach. Jeśli wyraz pojawiał się w zdaniu dwukrotnie, sygnalizowano tę sytuację skrótem „bis”.

absentować się – wyjechać; IV 20

afekt – uczucie; III 31, VIII 42. 44, IX 2, XIV 15, XVIII 55

akomodować się – dostosowywać się, dopasowywać się (do czego); XXI 24

akt – uroczystość, ceremonia; I 4, II 5. 20, III 1. 44, V 2. 29, VI 14, VII 26, VIII 1. 41, IX 5. 33. 36, XI 13, XII 9. 19. 58. 64, XIII 15. 16, XV 7, XVI 8, XVII 1. 4. 11, XVIII 1. 45. 56. 58, XIX 13. 59. 71. 76. 79, XX 20, XXI 1. 32. 48. 55, XXII 14, XXIII 1. 14, XXIV 2. 20, XXV 2. 23. 26. 36, XXVI 13. 21, XXVII 1

– czyn, uczynek; XII 28

aliści – ale oto, a tu, a tymczasem, a oto, więc, a już, a wnet, a zaraz; II 3, XIII 9. 10. 11, XVI 4, XVIII 21, XXVI 7

animusz – sposób postępowania, myślenia, usposobienie, charakter, postawa; I 15, XV 4

– ludzkie serce; III 13

– ludzki umysł; IV 49, XII 9, XVII 6

– ludzki duch; IV 81, VII 16, IX 7, XII 31, XVIII 41, XIX 49, XX 4, XXII 7

– męstwo, zapał, odwaga; VIII 13, XX 18

– zamysł, chęć, zamiar; III 30

antecesor – przodek, protoplasta; XVIII 54

ato – oto; VI 37, VII 25, VIII 33, XXI 32, XXIII 1. 17

atoli – przecież, otóż, wszakże, jednak; XVI 6

aza – czy, czyż (z partykułą przeczącą – w pytaniach retorycznych); I 9, XIX 53, XXVI 5. 6

azaż – czy, czyż (partykuła pytajna, z partykułą przeczącą – w pytaniach retorycznych); IV 3, V 6, VIII 16. 22, XII 18, XIV 9

- baczenie* – mądrość, rozum, roztropność, rozsądek; IV 1, XIII 16
- barwa* – strój, którego kolor świadczy o przynależności do określonej grupy; I 4
– zwyczaj, sposób postępowania; XVIII 3
- basza* – pasza, tytuł dostojnika w Turcji osmańskiej; IV 65, VIII 19, IX 20, XII 33, XIX 43. 53
- bawić się* – przebywać; IV 31
- bez* – (kogo, co) przez, za pośrednictwem; IV 83
– (kogo, czego) przyimek oznaczający brak, nieposiadanie, niewystępowanie; III 31, IV 1. 15. 73, V 7, VI 2, VII 20, IX 25, XII 8. 29, XIV 3. 11, XVI 12, XVII 2. 8, XVIII 3. 23. 33. 35, XIX 7. 28. 54, XX 19, XXI 7
- bezpiecznie* – bez obawy, bez troski, spokojnie, nie spodziewając się złego; IX 29, XII 12, XXVII 6
– pewnie, bez wahania (mówić, nazywać); III 7, IV 23. 35. 64. 72, V 17, VII 10, VIII 12, XII 43, XIII 14, XVI 14, XIX 33, XX 1, XXI 27, XXIV 2, XXVII 4
- bezpieczny* – zuchwały, nieskrępowany; VIII 12
- białogłowa* – kobieta, szczególnie zamężna; VII 15. 16, XXV 1
- białogłowski* – kobiecie; VII 14
- blędny* – blakający się; tułający się; taki, który zablądził; II 7
- bogomodłstwo* – modły, modlitwy; IV 81, VIII 37, XI 14, XVIII 48
- boleć* – narzekać, skarżyć się; XXI 39
- brak* – wzgląd, różnica, wybór, wyjątek; II 13, IV 1, XIV 3, XIX 7, XXI 26
- brona* – brama, wejście; V 2
- brzydki* – budzący wstręt, obrzydzenie; IV 3
- buda* – namiot, szałas; VIII 31
- budowny* – okazałe, solidnie zbudowany; IV 6
- całe* – w całości, zupełnie; IV 50, VII 29, XXIV 10
- cały* – nieskażony, doskonały, bez zarzutu; I 22
– (przez co) w znaczeniu czasowym: od początku do końca; VIII 22
– prawdziwy, niewątpliwy, szczerzy; VIII 45, IX 37. 39, XII 62, XVIII 41
- chęć* – życzliwość; I 29, III 41, IX 39, XII 65. 66, XIV 17. 19, XVI 14, XVII 11, XVIII 56. 58, XIX 67. 74. 79. 81, XX 20, XXI 44. 46. 52. 56, XXIII 19, XXV 31, XXVI 23
– ochota, pragnienie; XIX 50
- chwalny* – godny chwały, chwaleń; III 13
- chyba* – błąd, omyłka; XVIII 33, XIX 28
– partykuła przypuszczająca; XI 10
- cieplice* – gorące źródła lecznicze; VIII 23
- cieszyć* – radować, weselić; XIV 15, XVIII 28. 31
(kogo) – dodawać otuchy (komu), łagodzić smutek, pocieszać (kogo); XV 9, XXVII 16
– radować, weselić; XIV 15, XVIII 28. 31
(się) (kim czym) – znajdować pocieszenie (w kim, czym); VIII 8, XIII 12, XXIV 18, XXVII 16
(z kogo, czego, kim, czym) – radować się, weselić się (kim, czym); XIX 76, XXI 17. 39, XXIII 9, XXVII 7. 8. 9. 10
- czaczko* – zabawka, cacko; I 6
- czata* – patrolowanie terenu, zwiady; IV 38, XX 6

- czerstwość* – dziarskość, rzeźkość, rzeźwość, żywość; III 11
czerstwy – żywy, rzeński, rzeźwy; IV 7, XIX 51
czołobitnia – bicie czołem; IV 73
czułość – staranie, dbałość, piecza, czujność; XXVII 6
- dań* – trybut; III 16
delicje – rozkosze, przyjemności; XXI 4
delinijować – rysować; XII 44
derewianka – wioska; III 23
desperacja – rozpacz; VII 3
dewinkować – zjednywać, pozyskiwać; IV 82
dobytek – własność, mienie; I 2
dokonać – dokończyć, przywieść do końca; I 23, IV 80, VII 23
dokument – dowód, udowodnienie prawdziwości jakiegoś faktu; XII 33
domorzyć – dobić, zamęczyć; IX 26
domowy – domownik; VII 7, VIII 32, XVIII 45
 – prywatny, niepubliczny; VIII 38, XIX 13
 – ojczysty, krajowy; II 16, III 25, IV 33. 48, V 18, XII 31
 – znajdujący się w obrębie domu, budynku mieszkalnego; III 11, XVI 10
dostawać – zdobywać; IV 37, IV 47
 – przypadać w udziale (komu), stawać się (czym); XVIII 26
 – wystarczać, być w wystarczającej ilości; XVIII 8
 (*się*) – zdarzać się; IV 18, VI 23, XXI 13
dowcip – rozum, bystrość umysłu, inteligencja, przemysłność, spryt; I 5, V 13, VI 7, XII 25, XXI 9
dowcipny – rozumny, bystry, zdolny; I 5, XVIII 5
 – pomysłowy, przemysłny; IV 37, XVIII 5
dufale – poufale, w zaufaniu; XII 41
dufny – godny wiary, zaufany; I 26
dyjadema – ozdobna przepaska na głowę, oznaka wysokiej godności; XX 2
dyskrecja – roztropność; IV 53
dyskretnie – mądrze, roztropnie, ostrożnie; XXV 21
dyskurs – wywód; XVIII 17
 – rozmowa; XIX 50
dyspozycja – stan, samopoczucie; XIX 50
dziedzina – kraina, ojczyzna; II 11, XXIV 10
dzieło – uczynek, czyn, praca, sprawa, zadanie; III 2. 24, IV 24. 25. 41. 51. 53. 73, V 16, VI 8. 16. 22. 38, IX 10, XIV 15. 17, XVII 5, XVIII 7. 29, XIX 1. 50, XX 4, XXI 9, XXII 5, XXVII 16
 – rzemiosło, umiejętność; IV 48, XII 1, XVIII 4, XXI 28
dziewa – dziewczyna, panna, kobieta niezamężna; XVIII 26
dziwny – niezwykle, niecodzienny, nadzwyczajny, godny podziwu; IV 10
dziwować się – doznawać zdziwienia, zdumiewać się; VI 1. 8. 12, VIII 19, XXII 1, XXIII 5
 – przypatrywać się, przyglądać się z zaciekawieniem, ze zdumieniem; III 6, VII 15, XII 25, XXI 26
dziwowisko – widowisko wprawiające w zdumienie; IV 40

egzekucycja – przymusowe ściąganie przysądzonych należności; XXVII 13
ekscępcja – wyjątek; XXI 7
ekspedycja – wyprawa wojenna; III 10. 14. 20. 28, IV 33. 49. 51. 58, V 13. 14, VI 19, XI 9
ekspektacja – oczekiwanie, spodziewanie się, nadzieja; XXIII 5
eksperyjencja – doświadczenie, praktyka; XVIII 1
emulacja – współzawodnictwo; VIII 8
erygować – zbudować, wznieść; XXI 1

fabryka – budowla; XII 44
fakundja – wymowa, elokwencja; IX 4
familija – rodzina, ród; XII 46, XIII 5, XIV 10, XV 2. 8, XVI 4
folgować (komu) – oszczędzać (kogo), mieć wzgląd (na kogo); IV 1. 53
foremny – piękny, kształtny, pełen wdzięku; XII 45
fortel – podstęp, wybieg, przemyślny sposób osiągnięcia (czego); IV 37. 62. 64
fortunnie – szczęśliwie, pomyślnie; III 32, IV 78, XIII 18, XXVII 16
frasować się – martwić się, przejmować się; XIX 79
frekwencja – duża liczba osób znajdujących się (gdzie), zgromadzenie, tłum; IV 39
froncymer – fraucymer; damy dworskie, kobiety wysokiego rodu stanowiące orszak królowej; XVIII 39
frymark – handel, zamiana; X 2, XXIV 13

gałga soltan – kałga sultan, w hierarchii chanatu krymskiego urzędnik pierwszy po chanie; XXI 25
gesto – dużo, wiele; XIX 22
gesty – częsty, powtarzający się w niewielkich odstępach czasu; I 8, II 2, XVII 4
 – rozmieszczony blisko siebie, w niewielkich odległościach; XIII 4, XX 2
 – liczny; IV 65, XV 1, XIX 27, XX 5, XXII 3
gnuśność – próżniactwo, beczynność, rozleniwienie; III 5
gnuśny – leniwy, pozbawiony zapału i gorliwości; VI 18
gorzkość – żal, rozgoryczenie, gorycz; VII 4, VIII 28, IX 28, X 4, XIII 6
grabić – zabierać przemocą, wydzierać; XIX 7
gruby – barbarzyński, niecywilizowany, pozbawiony kultury; VIII 4
gwoli – wedle woli, stosownie do woli, dogadzając; XIX 75

horować – intensywnie ćwiczyć, pracować; III 11
horowanie – intensywne ćwiczenie, intensywna praca; IV 70, VIII 22, XXII 7

igrzysko – zabawa, rozrywka; XII 26, XVII 3, XVIII 4, XXIII 1
 – żart, igraszka, kpina; V 12
impreza – wyprawa wojenna; III 29, XIX 50
inakszy – inny, odmienny; V 4, XXII 11
insula – wyspa; VI 22
inszy – inny; II 11, III 10. 25, IV 52. 68, V 5, VII 12
inwidyja – zazdrość; I 15
izali – czy, czyż (z partykułą przeczącą – w pytaniach retorycznych); XVII 4, XIX 7, XX 2

- jedno* – tylko, jedynie, wyłącznie; I 6. 10. 19. 25. 27, II 1. 7. 9. 11, III 6. 25. 43, IV 6. 16. 56, V 14. 28
- jednostajnie* – zgodnie, jednomyślnie, wspólnie; III 29, XVIII 28, XX 19
- jednostajny* – zgodny, jednomyślny; III 4
– niezmienny, jednakowy; I 19, IV 17. 68, XIX 74, XXI 5
- jurydyka* – roki sądowe, tj. terminy, w których obradują sądy; sąd; XXVI 6
- jurysdykcja* – urząd, sądownictwo; moc sądenia i karania (kogo); XXIV 9
- katedra* – wysokie stanowisko kościelne, godność kościelna; XVIII 54
- kawaler* – członek zakonu Kawalerów Maltańskich; VI, tyt.
– męczyzna znakomitego rodu; XIII 9, XV 8
- klijentela* – klienci, tj. osoby pozostające pod opieką możnego rodu i na zasadzie wzajemności w wielu sprawach popierające swojego protektora; XXVI 7
- kluba* – ryzy, określone granice; XII 14
- kolega* – osoba piastująca równorzędne stanowisko, współpracownik; III 41, XII 64
- komendor* – komandor, komtur, tytuł honorowy oznaczający wyższy stopień w hierarchii świeckiej lub duchownej; VI 14
- kompleksyja* – usposobienie; VI 35
- komora* – komnata, pokój, izba; I 26
- kondycyja* – uwarunkowanie, położenie; I 7
- konferować* (komu) – dawać (komu), zdawać (na kogo); III 26
- konfidencyja* – zaufanie; III 25
– zażyłość, poufalość; XII 37
- konservator* – ten, kto sprawuje pieczę (nad czym); ten, który zachowuje w całości (co); IV 35
- konsyderować* – rozumieć, przedstawiać (sobie); XIII 16
- kontemplacyja* – rozważanie, pogląd; VII 5
- kontent* – usatysfakcjonowany, zadowolony; XIX 5
- kontentacyja* – satysfakcja, zadowolenie; XIII 11
- kontentować się* (czym) – zadowalać się (czym), poprzestawać (na czym); I 8, XXIII 9
- konterfekt* – obraz, wizerunek, portret; XII 10, XXI 15
- konwersacyja* – rozmowa; XIX 10
- korcić* (kogo) – razić, wiercić, gryźć, frasować (kogo); I 8
- korupcyja* – przekupstwo; VIII 18
- kres* – śmierć, koniec istnienia; II 19, IV 26, XII 34, XV 1, XXII 1
– meta, koniec drogi; II 1, IV 17, XII 2, XVIII 56, XXII 12, XXVI 15
– przeznaczenie; I 1, XI 5
– koniec, zakończenie; V 3
- krewni* – ród, rodzina, dom; V 13, XVIII 47, XXI 51
– krewny, członek rodziny; XXI 53
– związek krwi, pokrewieństwo; XIX 77
– pochodzenie, ród; IV 81, XII 62, XV 4
- kunszt* – dzieło sztuki; XII 45, XVIII 5
– sztuka, umiejętność, mistrzostwo, artyzm; XIV 9, XVI 2
- kursor* – goniec, kurier, posłaniec; XVI 13
- kwadrować* (czemu) – pasować (do czego), odpowiadać (czemu); XXV 23

kwartana – febra, czwartaczka, febra czwartodzielna; VIII 23, IX 26

kwilić (kogo) – rozrzewniać (kogo); XXIII 10

lada: *nie lada/leda jaki* – niemały, znaczny; III 13, IV 35, V 20, VI 21, XIII 8, XIX 12, XXI 47

: *nie lada/leda jako* – niemało, znacznie; XIII 7

latorosłka – latorośl, potomek, dziecko; VIII 36, XVIII 17, XXIV 18

lekcyjka – tekst wykładu lub tekst zadany do nauki, nauka moralna; VI 2, XXI 3, XXVI 8

lichy – marny, niepozorny; III 23

litować (komu) – żałować (czego), uzalać się (nad czym); VIII 45

lubo – chociaż, choć, jakkolwiek; III 4, IV 33, V 4. 26, VI 31, VIII 37. 43

ludzkość – łaskawość, przychylność; IV 79, XII 62, XVIII 51, XIX 57, XXI 41, XXVI 13

– uprzejmość, życzliwość; II 20, IX 40, X 6, XI 16, XII 40. 64, XVI 2, XVIII 41. 53, XIX 57. 64. 71, XXI 44, XXVI 13

– bycie człowiekiem, człowieczeństwo; II 21

– dobroć; XVIII 49, XIX 73, XX 18, XXI 38, XXV 33

łatno – łatwo; I 4, IV 62, IX 4. 11. 31, XXI 51, XXVI 10

łatny – łatwy, niesprawiający trudności; XXI 54

łyka – więzy, pęta; III 24, IV 60

magnificencyja – przepych, wspaniałość; IX 19, XI 4

mendyk – żebrak; XV 2

miara: *z miary* – dlatego / z tego względu; IV 22, IX 40, XIV 20, XXIII 3

miasto – zamiast; III 1, IV 57, VIII 38

mienić się – odmieniać się, stawać się innym; VI 12, XXVI 4

mieszać – wprowadzać zamieszanie, burzyć ustalony porządek; XIV 5, XVII 4, XVIII 34

(*się*) – wpadać w nieład, tworzyć mieszaninę, chaos; V 6, XXIII 1, XXVI 4

mieszanina – zamęt, zamieszanie, chaos, bałagan; IV 9, XVIII 4, XXIII 1, XXVI 5

miękki – wydelikacowany, zniewieściały, zepsuty, niemęski; XXIII 7

moderacyja – umiarkowanie, wstrzeźliwość; XIX 79

moderowanie – powściąganie, mitygowanie, uspokajanie; XII 31

munsztuk – żelazne wędzidło do kielznięcia koni; VII 5

nabożeństwo – pobożność, zewnętrzne objawy religijności; XXI 21, XXIV 14

naddziad – pradziad, przodek; VIII 5, XI 4, XVIII 17, XXII 5

nagalić (co) – zesłać (co); XXV 37

namiestnik – sprawujący władzę w czyim imieniu, zastępca, pełnomocnik; III 27, XVIII 10

naród – ogół ludzi tworzących na określonym terytorium wspólnotę kulturalną, polityczną i gospodarczą; ludność, lud; III 3. 24 bis, IV 41, VIII 2, IX 22. 35, XII 25, XVI 14, XVII 2, XVIII 7, XIX 26, XX 2. 5. 16, XXI 3

: *naród ludzki* – rodzaj ludzki, ludzkość; XVI 2, XX 1, XXIV 7

nasadzić się – zawziąć się; XIV 6

następujący – nadciągający, zbliżający się; III 30, XIX 44

– zjawiający się po kolei, nastawający po kimś, czymś; III 24, IX 25, XIX

38

nawiedzenie – doświadczenie zsyłane przez Boga, ciężka próba; X 3

nawiedziny – odwiedziny; XVIII 27

niedojrząwszy – (przymiotnik) taki, który nie dojrzał; XIII 4

niedzielnie – wspólnie; VIII 14

niegdy – w przeszłości, ongiś; XI 3, XVII 1, XIX 21, XXIII 11, XXVII 4

nienachylony – niewzruszony, niezachwiany; XXI 5

nienaganiony – bez zarzutu, niekwestionowany, niewątpliwy; I 22, VIII 8, XI 6, XIV

12

nienaruszenie – (przysłówek) bez naruszenia, w całości; XXIV 10

nienawistność – nienawiść, niechęć; XXII 8

niepochybny – pewny, niechybny; VI 1

niepomalu – mocno, bardzo; XXI 52, XXII 14

niepośledni – dobry, doskonały, wyróżniający się; III 9, V 20, XVI 2, XX 8

– nieostatni, nie najgorszy; VI 24

nieprzebrany – niewyczerpany; XVI 8, XVIII 33

nieprzelomiony – nienaruszalny; VII 22

nieprzeplacony – nieoceniony, nieoszacowany, bezcenny; XXI 27, XXVII 11

nieprzetrywany (w czym) – wytrwały (w czym); III 29

nieprzeżyty – wieczny; III 24

nierad – niechętny; XIII 4

zob. *rad*

nierozerwany – nieprzerwany (w czasie), ciągły; XXI 21

– trwale, mocno łączący; nierozerwalny; XIII 13, XXIV 14

nieposobność (zdrowia) – słabość, niedyspozycja; XIV 16, 17, XXI 54, XXVI 21

nieposobny – nieodpowiedni, niedogodny; XXI 28

: *nieposobne zdrowie* – choroba, niedyspozycja; IX 39, XI 10, XII 65

niestatek – zmienność, niestałość; XVIII 4

nieuchybny – nieunikniony, nieuchronny; XXVII 13

nieunoszony – dziki, niepohamowany; IV 66

nieustawiczność – niestałość; XVIII 3

niewużyty – niewzruszony; V 19, VIII 10, XVI 3, XVIII 18, XIX 7

niewczas – trud, niewygodna; III 32, IV 68, XII 33, XXVII 12

niezbedny – ohydny, okropny; XII 46, XVI 6, XVIII 39, XXI 12, XXIII 3

niezbyty – nie do pozbycia się; I 8

nowina – coś nowego, nieznanego, osobliwego; I 3, IV 17, XIV 1, XX 1

– nowa, nieznaną, często niespodziewana wiadomość; IV 13, XVI 13, XXI 13

nudno – przykro, smutno; IV 62

nuż – tym bardziej, co dopiero; VII 4

obaczyć – zobaczyć; I 10, XVII 5, XVIII 27, XIX 8, XXI 22

obalić się – upaść, runąć; IV 7, VIII 2

obchód – uroczystość zorganizowana dla uczczenia kogoś lub czegoś; III 2

- obeście* – zachowanie, sposób bycia; XXVI 13
- obieźały* – otoczony; V 20
- obliczność* – oblicze; XVIII 40
- obłowić się* (w co) – zdobyć, zyskać (co); XIX 19
- obmyślanie* (o czym, o co) – częste staranie się (o co); XII 64, XIX 64
- obowiązać* – zobowiązać; II 21
- obowiązany* – zobowiązany; I 31, IX 37, XIX 77
- obrać* – wybrać; XVIII 25, XX 13
- obrok* – pożywienie, wikt; XXI 44
- obserwancja* – posłuszeństwo; XX 9
– poważanie, szacunek; XXI 54, XXIV 14
- obserwować* (co) – przestrzegać (czego), zachowywać (co); XII 34
- ochota* – pilność, gorliwość; III 11, IV 34, VIII 13. 21, XI 11, XII 30, XIII 8, XVIII 20. 29, XIX 43, XXI 26
– chęć, pragnienie; VIII 26, XX 14, XXI 28. 40, XXIV 20
- oczywisty* – naoczny, jawny, widoczny; VI 24, XIX 56
- oczywiście* – jasno, jak na dłoni, w widoczny sposób; VIII 5, XVIII 1
- odjąć się* (komu) – oprzeć się (komu), uniknąć (kogo); IV 1, XIV 2
- odslugiwać / odslugować* – odwzajemniać się, odpłacać się; III 46, V 29, VII 31, X 5, XII 63, XIV 20, XVII 11
- odwagi* – wymagające męstwa czyny rycerskie; IV 49, XVIII 29, XXII 7, XXVII 12
- odżywiać się* – odżywać, wracać do życia; XIX 23
- okazyja* – bitwa, potyczka; XIX 20
– okoliczność; III 46, V 29, VII 31, IX 40, X 5, XII 67, XIII 17. 20, XV 9, XVII 11, XVIII 55. 57. 58, XIX 65. 66. 76. 80, XX 21, XXI 50. 52 bis. 53. 56, XXIII 20, XXIV 20, XXV 30. 37, XXVI 23, XXVII 5. 19
– sposobność; IV 32. 51, XII 29. 30, XIII 8, XIX 42, XXI 41, XXIII 17
– powód; XVIII 50, XXI 41
- okazywać się* – nadarzać się, trafiać się; XXIII 2
- okrasa* – ozdoba; XVIII 6
- określenie* – ograniczenie; V 2
- określić* – ograniczyć; V 2, XXIV 9
- określony* – ograniczony, oznaczony; XVIII 37
- omieszkąć* – opuścić, zaniebzać, zaniechać; IV 32, VI 26, XI 10, XIX 42. 43. 44. 45
- omylać* (kogo) – zawodzić, sprawiać zawód (komu); XXIV 6
- omylny* – mylący, błędzący, zwodzący, niepewny; II 8, XII 55
- opinijska* – sława; XX 2
- opuszczać* – zaniebować; IV 51, XXI 41, XXV 33
- oraz* – jednocześnie, zarazem; I 14, III 1. 13, IV 18, V 24, VII 19
- osobliwie* – szczególnie; XVIII 1
- osobliwy* – szczególny, wyjątkowy, specjalny; I 4, XVI 2, XVII 1, XVIII 41
- osobny* – szczególny, wyjątkowy; XVIII 42, XIX 59
- oszlachcić* – uczynić znamienitym, znacznym; V 13
- otrzymać się* – z trudem ustać, utrzymać się prosto; I 6
- owo* – oto; III 12. 39, IV 6. 8, V 4, VI 10, VII 5
- owszem* – wprost przeciwnie; XIX 61, XXVII 6

- ożywać się* – dawać się słyszeć; IV 83, XIX 79, XXI 52, XXV 31, XXVI 21
 – nazywać się, ogłaszać się; XXVII 17
 (o co) – upominać się, ubiegać się (o co); XII 14
- pamiętka* – wspomnienie, pamięć o kimś lub o czymś; VIII 7, XIV 11, XVIII 45, XXIII 9, XXVII 15
- pamiętny* – niezatarty w pamięci, niezapomniany, obecny w pamięci; XVIII 49, XXI 9
- panię* – wielki, możny pan; IV 33
 – panicz, syn wielkiego pana; XVI 9
- perorować* – przemawiać ze swadą; XXI 3
- persona* – osoba, człowiek; VII 21
 – postać dramatu, rola odgrywana przez aktora; XII 4
 – ładunek prochu w metalowej powłoce, używany zwykle do wysadzania bram twierdzy; IV 37
- pewnie* – z całą pewnością, niewątpliwie; IV 73, VIII 24, XIII 17, IX 22, XX 4
- piastować* (kogo, co) – troszczyć się (o kogo), opiekować się (kim); III 25. 32, IV 80, IX 24, XI 16, XII 13, XVIII 20, XIX 26, XXI 24
- pieczołowanie* – troska, usilne staranie się; XXIV 14
- pieszczota* – czułość, pieściwość; III 5, XII 55
 – wydelikacowany tryb życia; zajęcie niemęskie, niezwiązane z rzemiosłem rycerskim; VI 18, XIX 40, XXIII 7
- plac* – miejsce; III 32. 44, VIII 24. 43, IX 37, XII 14. 59. 65, XIV 16
- plemię* – ród, rodzina; XVIII 7, XXIV 15
 – potomstwo, potomek; XXIII 17
- pochlebować* (komu) – pochlebiać (komu), starać się przypodobać (komu) w celu pozyskania względów (czyich); XIX 2. 39
 (w czym) – upiększać, idealizować (co); XXI 4
- pochop* – pęd, popęd; IV 29. 56, XIX 56
- pochyba: bez pochyby* – niechybnie, niewątpliwie; XVI 12, XX 19
- poczciwość* – prawość, cnota; III 44, VII 25, XVI 10
- poczytać* (kogo, co za co) – uważać, uznawać (kogo za co), potraktować (kogo jak); XII 26, XXVII 5
- pod czas* – czasem, niekiedy, nawet; IV 1, V 6, VIII 9, IX 4
 – w czasie; VIII 23, XIX 41
- podać* – przekazać, powiedzieć lub napisać co dla potomnych; VII 16, IX 7, XII 25, XVIII 43
 – wręczyć, dać, oddać; XIII 1, XV 5, XIX 28
 (się) – poddać się (komu, czemu), uznać zwierzchność, pieczę, opiekę (czyją); XIX 35, XXI 46, XXIII 13
- podawać* – przekazywać, mówić lub pisać co dla potomnych; IV 75, VI 16, XVII 8
 – wręczać, dawać, oddawać; XXI 22
 (się) – nadarzać się; XIX 81, XXVII 17
- podobno* – jak się zdaje, możliwe, prawdopodobnie; VI 3, IX 7, XVI 14, XVII 8, XVIII 32, XXI 20
 – w zbliżony sposób; XIX 35
 – jest możliwe, prawdopodobne; I 15
- poduwać* – zaufać, zawierzyć; VII 1

- podziwienie* – podziw; I 25, VI 31, VII 14, IX 19, XIII 10, XIX 28, XXV 18
– zdziwienie, zadziwienie, zdumienie; XXI 1, XXIII 5
- potogowiu* – dopiero co; XV 1
- pothane* – poganin (pogardliwie o wyznawcach islamu: Turkach i Tatarach); III 28, 30, IV 73
- pokrasa* – ozdoba; V 20
- pokrewność* – związek rodzinny, powinowactwo; VIII 42, XIV 17, XVIII 8. 55. 56. 58, XXI 48. 53, XXV 34
- pomknąć* (kogo) – szybko przesunąć, dalej ruszyć (kogo); III 26, XI 4
- pomnieć* – mieć w pamięci, pamiętać; III 35, VIII 44, XI 16, XIV 17
- pompa* – wystawność, nadmierna okazałość; III 1, XXXVI 7
- pomyśleć* – pomyśleć; XXV 3
- pora* – stan; IV 26, VI 4
- porażać* – zwyciężać, bić; XX 1
- porażony* – zwyciężony, pokonany; IV 46
- poruczony* – oddany pod opiekę, władzę; XXI 46
- poruszać się* – wzruszać się; XXXVI 1
- poskarżyć* (na co) – oskarżyć, obwinić (kogo); XIX 61
- pospolicie* – zwykle, powszechnie; III 5. 11, IV 7, VII 3, XII 42, XVI 1
- pospolitowanie* (z kim, z czym) – zbyt spoufalanie się; XXIV 8
- pospołu* – razem, wspólnie; XIV 17, XIX 15
- postradać* – utracić; V 21, VIII 9, XII 12, XVI 4, XVIII 25
- potkać* – spotkać; I 24, IX 10, XII 20, XVII 1, XVIII 9
- potomny* – mający nastąpić, przysły, późniejszy; I 25, III 1, IV 43. 75, VII 18, VIII 19
- potrzeba* – wojna, bitwa; III 16, V 14, VI 25, XIX 5, XX 13
- potrzebny* – potrzebujący; XIX 75
– niezbędny, konieczny; przydatny; taki, którego potrzebują; IV 28. 76, V 21, VI 12, VII 1, VIII 11, IX 12, XI 2, XIII 7, XXII 3
- powaga* – autorytet, poważanie; XII 37, XVII 6, XX 8, XXI 24
- powieść* – powiedzenie; XXI 26
- powinny* – krewny lub powinowaty; I 31, II 21, IV 46, V 21, VII 11, XI 4, XIII 14, XIV 13, XXIII 3
– należny, należący się, przysługujący; II 12, VIII 44, X 6, XII 29, XVI 12, XIX 12, XX 9, XXI 39. 52, XXIII 15, XXV 25, XXXVI 19
– wdzięczny, zobowiązany; V 29, XXI 23. 52
- powolność* – uległość, posłuszeństwo; IV 82
- powolny* – uprzejmy, życzliwy; XIX 81
– poddany, posłuszny, wierny; XXI 35
– miękki, miły; XXIII 7
- pozbyć* (czego) – utracić (co); X 4, XII 11, XIX 34. 58, XXI 17, XXIV 3
- pretendować* – rościć sobie prawo (do czego); XVIII 37
- prezencja* – obecność; XIX 59. 79
- profesja* – obietnica, przysięga; XIX 57
- prognozyk* – wróżba; IV 27
- provincja* – tu: zakres działania; IX 7
– dzielnica, kraina; IV 38, V 9
- prozapia* – ród; XVIII 7

- przeciwno* – względem, w stosunku do, dla; IV 33. 48. 80, VI 40, VIII 27, XI 15, XII 16. 28. 61. 64. 65, XV 9, XVIII 41. 53. 55, XIX 56. 74, XXI 20. 41. 45. 47. 49. 53, XXIV 14, XXV 30. 33, XXVI 13. 16. 19
 – przymiotnik wyrażający opór, przeciwieństwo; IV 30. 32. 33. 56, IX 14, XII 30. 33. 34, XIX 41. 43. 44, XX 13, XXI 26
- przedni* – będący na przedzie, wyprzedzający innych, pierwszy; XIV 16, XXI 30, XXIII 14
 – znakomity, znamienity, pierwszorzędnny; wyborny; III 8. 9. 40, IV 29. 36. 64. 65, V 20. 26, IX 20, XII 1. 12. 44, XIII 5, XVIII 5, XIX 57, XXII 5
- przedsięwzięty* – zamierzony, postanowiony, zaplanowany; IV 66
- przefrymarczyć* – zamienić, przechylnować; VIII 34
- przejeżdżać się* – jeździć w różnych kierunkach, do różnych miejsc; II 3
- przejrzeć* – przeznaczyć; XII 63, XVIII 32
- przełomić* – przełamać; XX 5
- przenosiny* – zmiana miejsca pobytu, tu: o charakterze uroczystym; XVIII 39
- przepomnieć* – zapomnieć; XIX 36
- przenazić* – przeszyć, przebić na wskroś, przeniknąć; VIII 1, XIX 14, XXV 3
- przerazić* – przeszywać, przebijać na wskroś, przenikać; XII 58
- przestały* – nadto dojrzały, przejrzały; XIV 3
- przeszaniek* – przerwa, przerwanie (czego); XVII 2
- przeszły* – zmarły; XXVI 17
 – taki, który przeszedł, skończył się; były; dawniejszy; poprzedni; zeszyły; miniony; III 25, IX 26, XVI 4, XVII 5, XVIII 19. 22, XX 12, XXI 50
- przewaga* – śmiałość, odważne przedsięwzięcie; III 6, VI 28
- przeważny* – śmiały, bardzo odważny, bohaterski; IV 25, VI 8. 22
- przybrać się* – przygotować się; XVIII 39
- przyczyniać* – przydawać, przymnażać, przysparzać; XII 28, XVIII 48
- przyczynić* – przydać, przymnożyć, przysporzyć; VIII 13
- przydać* – dodać, uzupełnić; I 22, XIX 13. 72
- przydawać* – dodawać, uzupełniać; XII 39
- przygoda* – przypadek, niespodziewane zdarzenie (często niepomysłne); VI 20, VII 1, XII 22, XIX 50
- przygodny* – przydatny, pożyteczny; V 21, VIII 2, XV 2
- przykro* – nieprzyjemnie, niemiło; IV 12. 62, XIX 27
- przymieszać się* (do czego) – dołączyć się, zmieszać się (z czym); XVIII 30
- przyrodzenie* – ogół wrodzonych właściwości; XXII 1, XXIII 2. 3. 5. 6. 10. 12
 – natura; I 29, II 1, XVI 11, XXIV 8
- przyrodzony* – właściwy od urodzenia (komu), wrodzony, dany przez naturę; III 44, VII 13, XXVII 13
- przysłabszy* – nieco za słaby; XX 9
- przysługa* – zasługa, nagroda; III 5. 21, IV 28, VI 17
 – nagroda; XIX 12
- przysposobić się* – przygotować się; XX 15
- przystoić* (komu, czemu) – być stosownym (dla kogo, czego), wypadać (komu, czemu); III 4, IX 10. 18, XXI 19, XXIII 12, XXVII 3
- przystojność* – przyzwoitość, uczciwość, zacność; XIV 12, XXIV 14
- przyszyć* – przyłączyć, przydać, dodać; VI 34

przytomny – obecny; V 23, VIII 26

przywykły – zwyczajowy, praktykowany, właściwy (komu); XXIII 7

przywoity – właściwy, typowy (dla kogo); XVIII 4

pukać się – rozpadać się, pękać; IV 6

puszczać się (na co) – odjeżdżać, wyjeżdżać, odchodzić; III 32

rad: *rad nierad* – chcąc nie chcąc, wbrew woli, niechętnie; XX 3

rano – wcześniej; XI 5

rebelizować się – wybijać się spod władzy, buntować się, burzyć się; IX 4

regiment – krótka pozbawiona głowicy laska, będąca oznaką władzy; XX 2, XXVII 8

– dowództwo, władza wojskowa; III 20, XVIII 55, XXI 50, XXIII 17,

XXVII 12

rekoligować się – zastanawiać się (nad czym), reflektować się; XIX 9

reprezentować – symbolizować, przedstawiać; VII 13, XIV 15

– pokazać, zademonstrować; XXII 5

respekt – wzgląd; XVIII 35, XXIV 5

respira – wytchnienie, ulga (forma nienotowana w słownikach); XI 12

rezolucja – odwaga, śmiałość; IV 29, XXI 26, XXV 20

rodowitość – szlachetność rodu, zacne pochodzenie; XXII 5

rozerwanie – rozdarcie, także o stanie umysłu lub emocji; I 17

rozłakomić – wzbudzić, rozpalić chęć; XIII 14, XVIII 32, XXV 16

rozprószyć – rozpędzić, rozproszyć; IV 64

rozpuścić się – rozpaść się, zdemoralizować się; XXI 5

rozrodzony – rozmnożony (o zbiorowościach ludzkich); XX 2

rozstrzelanie – rozproszenie, rozdzielenie; XX 9

rozszerzyć się – powiększyć się, podeprzeć się pod boki; XXVI 6

roztargniony – rozdarty; XIX 30

– pozostający w bezładzie; IV 49

ruina – spustoszenie, zniszczenie; XIV 1, XXV 8

– pozostałość, rumowisko, gruzy; IV 71, V 9

rząd – dobra organizacja, porządek, ład; XXVII 10

– sprawowanie władzy, panowanie, rządzenie; I 19

rzewliwie – rzewnie, tkliwie, czule; VIII 36, XXVII 12

rzucić się (do czego) – wziąć się szybko (do czego); XIII 4, XXVII 2

(na) – targnąć się (na co); XII 46

schnąć – niszczyć, chudnąć, marnieć; VIII 6, XII 17, XIX 48, XXI 14

schodzić – braknąć, zbywać; XXII 3

– umierać; VIII 5, XXI 49

(z czego) – oddalać się (skąd), opuszczać (co); XIX 20

sentencja – opinia, zdanie; III 25, XXI 20

– zwięzłe i trafne wyrażenie myśli ogólnej; XX 14

– wyrok, treść wyroku; V 4

sędziwy – siwy; III 26

siła – wiele, dużo, mnóstwo; II 16, IX 37, X 2, XI 12, XII 31

skazitelność – podleganie skazie, zepsuciu; II 4, XII 22

- skazitelny* – podległy skazie, zepsuciu; I 2
skrewnienie – spokrewnienie, pokrewieństwo; XXV 32
skwapliwy – pośpieszny, raptowny, nagły, bardzo prędko; XIII 5, XXIII 3, XXV 7
śladnie – z łatwością, łatwo, nietrudno; IX 7, XXI 22
śladny – odpowiedni; I 8
solacyja – pocieszenie; XXIII 13
spektator – widz; XII 4
sporny – przyrodzony; XX 2
spospolitować się – zbyttno się spoufalić, poufałe obcować; XXIV 7
sprawowany – kupowany; XXI 21
stać (za co) – zastępować (co); XVI 13, XXV 2
starożytność – dawność pochodzenia, istnienia; XVIII 7, XIX 15, XXI 9
stateczność – stałość; IX 28, XV 4, XXII 7
stateczny – niezmienny, trwały; IV 24. 48, VII 28, VIII 28, XIX 74, XXI 42
statek – stateczność, powaga, umiar; XIV 12, XVII 6, XVIII 41
stawiać – wystawiać, fundować; XIX 19
 (*się*) – przybywać; XX 10
stawić się – śmiało, mężnie sobie poczynąć, opierać się; IX 21, XX 13, XXI 26
 – przybyć; II 21, III 4. 32. 43, IV 33. 83, VII 13. 30, IX 5. 38. 39, XII 30. 65. 66,
 XIV 19, XV 7, XVIII 39. 58, XIX 12. 80, XXII 14, XXIII 19, XXIV 2. 20, XXV 36
strawić – zniszczyć; II 14
 – przepędzić czas (na czym); II 16
struchlały – spróchniały; XIII 4
strzelba – salwa, ostrzał; XXI 27
substancja – majątek, mienie; XII 63, XXVII 16
supedytować – dostarczać, dawać; XXV 20
suplika – prośba; VII 19, XV 10
symulacja – udawanie; XII 42
synowiec – syn brata, bratanek; XXVI 21
sypać się – przybywać tłumnie, zbiegać się; XXII 9
szerzypiony – rozmnażany, rozsiewany, rozkrzewiany; XXV 4
szerzyć się – mówić długo, rozwodzić się (nad czym); XII 39
szkodca – ten, który wyrządza szkodę; XII 22

świętnica – świątynia; XVIII 42
świętobliwość – bogobojność, pobożność; XIV 12
światny – uderzający w oczy bogactwem, przepychem; I 10

termin – kres, meta, granica; VI 10
 – położenie, stan; XIX 74
tęsknica – smutek, melancholia; IV 9, XIX 48
transakcja – wojna, bitwa; III 28
tulić – uspakajać, koić; XXIV 18
 – chronić, chować; III 11, XVIII 10
 (*się*) – pocieszać się, koić się, uspakajać się; XIII 12, XXIV 18
turma – więzienie; III 44

- ubiegać się* (do) – starać się (o coś); IX 29
uchylić – nie trafić, omylić się; XXV 21
uczciwość – cześć, poszanowanie; III 39
układność – uprzejmość, grzeczność; VIII 27, IX 18, XVII 6, XVIII 53, XXVI 13
umknąć – cofnąć, uchylić; V 20, IX 3, XXI 44
umorzyc – zniszczyć, zniweczyć; XIX 65
upoledzać (kogo w czym) – odmawiać (czego komu), ujmować; XXI 43
uprzejmość – grzeczność, serdeczność; VIII 45, XII 64, XVIII 41, XXI 44, XXIV 19
- ustawicznie* – ciągle, nieustannie; I 14, IV 16, VIII 25, IX 6, XII 17. 50
ustawiczny – nieustanny, ciągły; IV 68, VI 1. 24, VIII 18, XV 1. 5, XVI 1
ustąpić – cofnąć się, ująć; XII 15, XXVI 6
utrapiiony – udręczony; III 35, IV 74, VIII 34, XIII 10, XVI 15
uwaga – roztropność, rozwaga; XIII 8, XVIII 25
uważyć – rozważyć, przemyśleć; XII 25, XV 4, XXIV 7
- wab* – rzecz pociągająca, ponęta; III 6, XX 11
warownie – (przysłówek) jak gdyby zabezpieczyć murami; XIX 18
wezdrznąć się / wzdrygać się – drgnąć gwałtownie wskutek nieprzyjemnego doznania (np. przestraszu); I 11, II 19
wiara – wierność; II 17, IV 48. 57, IX 12, XII 29. 61, XXI 17. 35
– religia, wyznanie; III 8, VIII 24
widok – miejsce szczególnie widoczne, przyciągające uwagę innych; I 24
– wygląd; to, co widzimy, obraz; III 1, XII 9, XVI 4, XVIII 5
– spektakl, teatr, widowisko; IV 24
winować – obwiniać, oskarżać; XIV 8
winszować – życzyć; III 40, VII 29, XIX 79, XXV 8
wizerunk – model; XII 45
– wizerunek, obraz; XXVI 2
- własny* – podobny do (czego); I 6
– prawdziwy; XII 7, XVII 9, XVIII 3, XIX 76, XXIV 10
– swój, nie cudzy; XV 8, XVII 5, XVIII 30, XIX 55, XXI 9. 25. 29
– właściwy (dla kogo); XIX 1
- właśnie* – rzeczywiście, prawdziwie, zupełnie, dokładnie; IV 40. 70, IX 13, XIV 17
– akurat, w tej chwili; IV 71, VI 6. 29, VIII 9. 26. 31, IX 18, XII 44, XIII 3. 9, XIV 6, XVII 5, XIX 51, XXI 30, XXV 5
- wmieszkać się* – przywyknąć, oswoić się, być jak w domu; XX 3
wmieść – wejść; XVIII 50, XXI 53
wojemnik – doświadczony żołnierz, wojownik, rycerz; XX 7, XXII 5
wokacyja – powołanie, służba, obowiązek; XII 35
wokować – powoływać, wzywać; IV 56
woniający – pachnący; XXIII 3
wstyd – przyzwoitość, skromność, wstydlivość; XIV 12, XVIII 42
– uczucie wstydu; IV 20
- wycieczka* – niespodziewane natarcie niewielkiej grupy żołnierzy; VI 30, XX 6
wygodzić – dogodzić (komu), zaspokoić (czyją) potrzebę; XII 3

- wymawiać się* – usprawiedliwiać się; XXI 48
- wyniosły* – górujący nad innymi; V 9, VII 13, XX 2, XXVII 6
- wyświadczać* (co co) – dowodzić (czego), świadczyć (o czym); XXVI 13
- wyzudzany* – pozbawiony hamulców, niepohamowany (w czym); XXVII 10
- wzdrygać się* zob. *wezdrznąć się*
- wzgodnie* – zgodnie; XX 18
- wzięty* – kochany i szanowany, cieszący się wziętością; VIII 3, XVIII 7, XX 19
– ujęty; IV 57
– uzyskany; XII 58
- wždy* – przecież; XI 2
: *kiedy / kiedykolwiek* – w końcu; V 2, XI 2
- zabawa* – zajęcie; III 9, IV 33, IX 39, XII 1. 65, XVI 1, XVIII 4, XIX 1. 20. 50, XXI 21. 52, XXIII 7, XXIV 6
- zabawny* – wymagający wiele pracy; I 24
- zachowanie* – wziętość, poważanie, znaczenie; VI 15, VIII 18, X 4, XII 31, XXVI 13
– zażyłość; XV 4
– postępowanie; VI 40
- zaciągnąć* – zgromadzić, sprowadzić, przyprowadzić; XIX 55, XXI 25
– zasięgnąć; III 27
- zaciągniony* – zgromadzony, sprowadzony, przyprowadzony; XXI 55
- zacny* – godny szacunku, cieszący się sławą, znakomity; III 1. 21. 32. 35, IV 29. 45. 74, VII 11. 18. 25. 28, VIII 7. 8. 13. 14. 37, IX 6. 14, XI 6, XII 25. 58, XIII 5. 9. 15, XIV 9. 15, XV 2. 8, XVI 2. 11, XVII 5, XVIII 5. 19. 39. 42. 47, XIX 28. 30. 59. 73, XX 20, XXI 17. 56, XXII 3. 12, XXIII 18, XXIV 5. 13. 15. 18, XXV 25, XXVI 14
– świetny, znaczny; III 23. 24, XII 45, XVIII 54
: *zacne ciało* – szczątki, wyłącznie o zmarłym; IV 72, V 11, VI 14, VIII 43. 45, IX 38, X 5, XII 9, XV 4, XVII 5, XVIII 1, XIX 12, XX 4. 17, XXI 8, XXIII 2, XXIV 2, XXVI 10, XXVII 11
: *zacny dom* – godna szacunku rodzina szlachecka lub ród; V 2. 20, VII 6, VIII 1, XIV 14. 16, XV 4, XVI 10, XIX 14. 66
: *zacne domostwo* – zob. *zacny dom*; V 29
: *zacne gniazdo* – zob. *zacny dom*; VIII 32, XI 7
: *zacne urodzenie* – pochodzenie szlacheckie; V 13, VI 18, XVIII 6
- zaczci* – jeśli, jeżeli; XXVI 12
- zadzierzyć* – zatrzymać, zachować od upadku, uchronić; VIII 2
- zajuszony* – podniecony, podekscytowany (przelaną krwią); XXI 25
- zajuszyć się* – podniecić się, wprawić się w stan ekscytacji (poprzez przelanie krwi); XIX 41
- zajźrzeć* – (po)zazdrościć; III 4, IV 46, IX 8, XI 17, XVIII 10
- zalec* – położyć się; XIX 45
- zaniemieć* – oniemieć, zaniemować; XXV 24
- zaprawić się* – wprawić się, nauczyć się, wdrożyć się; IV 30, XIX 41
- zaprzatnąć się* – zapelnąć się; XIX 27
- zarnabiąć* (na co) – zasługiwać (na co); XII 67, XIX 12

- zasiadać* – zalegać, gruntować się, fundować się, zasadzać się (na czym); II 5
– zajmować miejsce, siedzieć; VII 13, XI 10, XXI 30. 45
- zasmakować* – przypaść do gustu; XIII 8
- zastawiać* (kogo, co) – bronić (czego), osłaniać (co), chronić (co); XIX 22, XXV 20
(się) – ująć się (za czym), obronić (co); III 32, V 25, XVI 11
- zastawować się* – ujmować się (za czym), bronić (czego); XXI 31
- zatrzymywać* – ochraniać, zabezpieczać, utrzymywać; IX 25, XVIII 29
– zachowywać od upadku; XXI 24
- zawiadowanie* – zarządzanie, staranie; XXI 46
- zawisny* – zawistny, zazdrosny; V 17, XII 61
- zawstydić się* – zawstydzić się; XXI 20
- zawzięty* – podjęty, powzięty; VIII 42, IX 14, XII 30. 64, XV 10, XVIII 55, XIX 15, XXI 48
– zamożny, obfitujący; XIX 8
– osiągnięty, zdobyty; XXII 7
- zbiór* – zgromadzony majątek; III 24, IV 5, XIV 2, XIX 31
- zbyteczny* – bezmierny, nadmierny; V 1, XXII 9
- zdarzać* – zsyłać, dawać (co pomyślnego); XV 10
(się) – przytrafiać się; XIX 19
- zdarzenie* – błogosławieństwo, pomoc Boska; XVIII 23
- zdarzyć* – zesłać, dać (co pomyślnego); XX 7
(się) – przytrafić się; IV 44
- zdjęty* (czym) – opanowany (przez co; o silnych uczuciach); IV 20. 57
- zdrętwniony* – zdrętwniały; XXV 25
- zdybać* – zniemacka zająć, napaść, napotkać, pochwytać; II 12
- zemknąć* – porwać, ująć, ukraść; XVIII 18
– prędko pchnąć; XVIII 26
- zesać* – przysłać; XIV 7, XXI 32. 40
- zeście* – zejście; III 31
- zgola* – jednym słowem; III 12, IV 8, VI 10, VII 5, VIII 12, IX 27, XII 44, XIII 14, XIV 6, XIX 10, XX 10, XXI 8, XXIII 12, XXIV 6, XXVI 3, XXVII 1. 12
– zupełnie, pod każdym względem; V 10, XIX 78, XXII 6
- zguba* – nieszczęście; XII 15, XIX 36
– niebezpieczeństwo, klęska; IV 50
– śmierć; XXI 42
- znosić się* – naradzać się; XXI 30
- zostawać* (co przy kim) – obstawać (przy czym), statecznie trwać, trzymać się (czego); X 6, XXVI 19
- zrobiony* – strudzony, spracowany; III 26, IV 53, VI 68
- zowiedzieć się* – dowiedzieć się, poznać; IV 7, XXI 4
- zwozić* – zbierać, sprowadzać; XIX 19
- żałosna* – (przysłówek) żałośnie, przykro; IV 4, XV 4
- żałosny* – pełen żalu, przepelniony żalem; VII 19, XII 19, XIII 5, XXIII 18, XXV 2
– wzbudzający żal, przykry, bolesny; I 4, III 44, V 2. 11. 29, VI 14, VII 6. 9, XII 32. 56, XIII 3, XV 4, XVI 5. 8. 13, XVII 1. 2, XVIII 55. 57, XIX 74, XXI 13. 48, XXII 4, XXV 3. 19. 30, XXVI 13, XXVII 1

: *żałosny akt* – uroczystość pogrzebowa, całość uroczystości pogrzebowych; II 20, III 1, VII 26, VIII 1, IX 36

: *żałosny dom* – dom (rodzina) pogrążony w żałobie; III 36, VIII 39, XVIII 35. 49, XXIV 9

: *żałosny plac* – miejsce, gdzie odbywają się uroczystości funeralne, m.in. także kościół; XII 59. 65, XVI 1, XVIII 47, XIX 62. 70, XXI 37

żałośnie – w sposób godny pożałowania, żalu; II 18, VIII 7

INDEKS OSÓB

Z ciągu określeń wybierano do indeksu najściślej identyfikujące, np.: *wielce ulubiona, matrona, Jej M[ó]ść Pani podczaszyna koronna* – podczaszyna koronna; pomijano osobne notowanie zaimków osobowych 2 os., jeśli nie zmienił się adresat wskazany w poprzednim zdaniu, np.: *M[ilo]ściwy Księżę arcybiskupie lwowski*, dalej: *przez W[asz]m[ości] m[ego] M[ilo]ściwego Pana*, uwzględniono tylko hasło ‘arcybiskup lwowski’. Jako pierwszą lokalizację podawano zawsze tę z określeniem *passim*, wskazując mowę poświęconą danej osobie. Jeśli określenia osób różniły się od podstawowych, odnotowano je w nawiasach kwadratowych.

Abaza pasza zob. Mehmed Abaza

Abazowie zob. Mehmed Abaza

Agila [Agilowie], król Wizygotów...XIV 7

Aleksander III Macedoński, król macedoński – [Aleksander]...IV 18; [Aleksander Wielki]...IV 77, XIX 5

Aleksandrowie zob. Wiśniowiecki Aleksander (syn Michała)

Amurat zob. Murad IV

Anna z Habsburgów, królowa polska – [Jej K[rólewska] M[ó]ść]...XI 16

Annibal zob. Hannibal

Annibal drugi zob. Gustaw II Adolf

archidyjakon

 lubelski zob. Falkowski Andrzej

 lwowski zob. Baranowski Jan (?)

arcybiskup

 gnieźniński zob. Gembicki Wawrzyniec

 zob. Wężyk Jan

 lwowski zob. Grochowski Stanisław

Augustus cesarz zob. Oktawian August

Baranowski Jan (?) [achidyjakon lwowski]...XIX 64

Baterbej murza [Baterbij]...XXI 25

Bąkowski Krzysztof [dziekan chełmski]...XXI 47

beklerbeg NN [beklerbeg], niezidentyfikowany namiestnik prowincji w Turcji osmańskiej...IV 32

Bełżecki Jan [pan halicki]...XX 40

biskup

- bakowski zob. Zamoyski Jan Chrzyciel
- chełmski zob. Koniecpolski Remigiusz
- krakowski zob. Zadzik Jakub
- kujawski zob. Lubiński Maciej
- luccki zob. Gembicki Andrzej
- płocki zob. Lubiński Stanisław
- wołoski zob. Zamoyski Jan Chrzyciel

Bobola Andrzej [podkomorzy koronny]...I passim

Bolesław Krzywousty, książę polski...IV 20

bracia

- (Daniłowicza Stanisława) zob. Daniłowicz Franciszek
- zob. Daniłowicz Jan Mikołaj
- zob. Daniłowicz Mikołaj (syn Mikołaja)
- zob. Daniłowicz Piotr

Zbarascy zob. Zbaraski Jerzy

zob. Zbaraski Krzysztof

(Żółkiewskiego Jana, właśc. kuzyni) zob. Zebrzydowski Jan

zob. Żółkiewski Lukasz

brat (Zbaraskiego Jerzego) zob. Zbaraski Krzysztof

Brzozowski Maksymilian [podstoli kijowski]...XIX 71

car moskiewski zob. Wasył IV Szujski

Cecylia Renata z Habsburgów, królowa polska – [Królowa Jej M[o]ść]...XXI 38;

[Jej K[rólewska] M[ość]...XXI 39-40

Cesarz / cesarz

cesarz jeden zob. Trajan

Cesarz Jego M[oś]ć zob. Ferdynand II Habsburg

cesarz rzymski zob. Oktawian August

cesarz turecki zob. Osman II

chan tatarski zob. Dżanibek II Gerej

Chodkiewicz

Chodkiewicz Aleksander [wojewoda trocki]...IV 33

Chodkiewicz Jan Karol – [wojewoda wileński, hetman W[ielkiego] Ks[ięstwa]

Litewskiego]...IV passim, XVIII 28; [drudzy synowie (właśc. zięć Anny Ostrogskiej)]...XVIII 29-30

Chodkiewiczowa Anna Alojza z Ostrogskich, córka Anny Ostrogskiej – [wojewodzina wileńska]...IV 74, XIX 70; [Jej M[o]ść]...IV 78. 81-82, VIII 41; [dziewie]...

XVIII 26; [trzy (siostry)]...XVIII 28; [Ichm[o]ść]...XVIII 49-50. 52. 54-58

zob. Lubomirska Zofia z Ostrogskich

zob. Zamoyska Katarzyna z Ostrogskich

Chodkiewiczowie h. Gryf z mieczem – [Chodkiewiczowie]...IV 29, [familija Chodkiewiczowska]...XIV 10; [przodkowie (Anny Eufrozyny Sieniawskiej z Chodkiewiczów)]...XIV 15

Chodkiewiczów]...XIV 15

chorąży

lwowski zob. Lanckoroński Mikołaj

zob. Koniecpolski Aleksander

chorążyna (koronna) zob. Sieniawska Anna Eufrozyna z Chodkiewiczów
 ciotka (Daniłowicza Stanisława) zob. Siemaszkowa Izabela z Uchańskich
 córka
 (Ostrogskiej Anny) zob. Lubomirska Zofia z Ostrogskich
 (Zborowskiego Aleksandra) zob. Zborowska Konstancja
 córki
 (Ostrogskiej Anny) zob. Chodkiewiczowa Anna Alojza z Ostrogskich
 zob. Lubomirska Zofia z Ostrogskich
 zob. Zamoyska Katarzyna z Ostrogskich
 (Zamoyskiego Tomasza) zob. Koniecpolska Joanna Barbara z Zamoyskich
 zob. Wiśniowiecka Gryzelda Konstancja z Zamoyskich
 Cynceron (*Marcus Tullius Cicero*) [jeden z starych]...XX 14

Daniłowicz

Daniłowicz Franciszek [bracia (Stanisława Daniłowicza)]...XIII 13
 Daniłowicz Jan – [wojewoda ruski]...X passim, XI passim, [wojewoda]...VII 26
 Daniłowicz Jan Aleksander [pozostałe potomstwo (Stanisława Daniłowicza,
 starosty czerwono grodzkiego, syna Mikołaja)]...XIII 12, 18
 Daniłowicz Jan Mikołaj [bracia (Stanisława Daniłowicza)]...XIII 13, 18, XIX
 77
 Daniłowicz Mikołaj, syn Mikołaja, starosta czerwono grodzki – [bracia (Stani-
 sława Daniłowicza)]...XIII 13; [starosta czerwono grodzki]...XIX 77 (?)
 Daniłowicz Piotr [bracia (Stanisława Daniłowicza)]...XIII 13, XXI 41
 Daniłowicz Stanisław, syn Jana, starosta korsuński i czechryński – [syn (Zofii
 Daniłowiczowej)]...XVII 5; [wojewodzie ruski]...XVII 11
 Daniłowicz Stanisław [starosta czerwono grodzki], syn Mikołaja, starosta czer-
 wono grodzki...XIII passim

Daniłowiczowa

Daniłowiczowa Marianna z Siemaszków – [małżonka (Stanisława Daniłowi-
 cza)]...XIII 11; [starościna czerwono grodzka]...XIII 18
 Daniłowiczowa Zofia z Żółkiewskich – [wojewodzina ruska]...X 3, XVII pas-
 sim; [matka (Stanisława Daniłowicza, syna Jana)]...V 21; [pozostały poto-
 mek (Reginy Żółkiewskiej z Herburtów)]...VII 11; [wojewodzina]...VII 26;
 [Jej M[o]ść]...X 6, XI 14; [małżonka (Jana Daniłowicza)]...XI 12

Daniłowiczowie h. Sas [Daniłowiczowie]...XIII 5

Daniłowiczówna

Daniłowiczówna Dorota [potomstwo (Zofii Daniłowiczowej z Żółkiew-
 skich)]...XVII 5

Daniłowiczówna Izabela [pozostałe potomstwo Stanisława Daniłowicza, staro-
 sty czerwono grodzkiego, syna Mikołaja)]...XIII 12, 18

Dewlet Gerej [Deulet Gerej]...IX 14, XXI 25

Diagoras z Rodos – [jeden w Grecyjej, Diagora]...IV 16; [w Ateniech jeden]...XXII 9

Dłoto NN [Dłoto]...II passim

Dłotowa NN [matka (Dłoty NN)]...II 18

Dłotówny NN [siostry (Dłoty NN)]...II 20

Dmitrowie zob. Wiśniowiecki Dymitr

dzieci (Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich)
 zob. Ostroróg Andrzej

- zob. Ostroróg Mikołaj (syn Mikołaja)
- zob. Ostroróg Stanisław
- zob. Ostroróg Zygmunt
- zob. Potocka z Ostrorogów N.

dziedziec (Sieniawskich) zob. Sieniawski Adam Hieronim (syn Prokopa)
dziekan

- chełmski zob. Bąkowski Krzysztof
- płocki zob. Lipski Jan (?)

Dżanibek II Gerej [chan tatarski]...IV 60

Fabiusz Maksymus Werrukosus, Kwintus (*Quintus Fabius Maximus Verrucosus*) [*Fabius*]...IV 63

Fabiusze [*Fabii*], ród rzymski...XIX 21

Falkowski Andrzej [archidjakon lubelski]...XXI 44

Ferdynand II Habsburg, cesarz rzymsko-niemiecki – [Cesarz Jego M[osć]...XXI 39

Filip II Macedoński, władca Macedonii – [wielki on król]...IV 13

Fredro Jakub Maksymilian [podkomorzy przemyski]...XVIII 54

Gembicki

Gembicki Andrzej [biskup łucki]...XXV 26

Gembicki Piotr [ksiądz podkanclerzy]...XIX 76

Gembicki Wawrzyniec [arcybiskup gnieźnieński]...III 39

Germanik (*Caius Julius Caesar Germanicus*) [*Germanicus*]...VIII 31

Glinka Jan [łowczy halicki]...XIX 79

Grachusowie zob. Semproniusz Grakchus, Gajusz

zob. Semproniusz Grakchus, Tyberiusz

Grochowska Konstancja ze Zborowskich – [córka (Aleksandra Zborowskiego)]...
XX 15; [potomstwo (Aleksandra Zborowskiego)]...XX 20

Grochowski

Grochowski Stanisław – [arcybiskup lwowski]...XVIII 46-47, XIX 60, XXI
32, XXV 30; [W[asz]m[osć]...XIX 62; [arcybiskup]...XXVI 20; [J[ego]
M[osć]...XXVI 21

Grochowski Wojciech – [proboszcz ś[więto]michalski]...XXVI 20; [synowiec
(Stanisława Grochowskiego)]...XXVI 21

Gustaw II Adolf, król szwedzki – [Gustawowie]...XIV 7; [Gustaw]...XXI 27; [drugi
Annibal]...XXVII 9

Hannibal (*Hannibal Barkas*) [Annibal]...IV 18. 63, XXVII 9

Hekabe / Hekuba [królowa trojańska], (mit.)...XII 49

Hektor [*Hector*], (mit.)...III 4. 7

Henryk

Henryk III, król francuski – [Henryk Trzeci]...VI 24

Henryk IV, król francuski – [Henryk Czwarły]...VI 24

Herburt

Herburt Mikołaj – [Herburt, kasztelan kamieniecki]...XXII passim; [starosta
skalski]...III 37

Herburt NN...III 39

Herburtowa Anna z Żółkiewskich [pani kamieniecka]...XXII 14

Herburtowie h. własnego [Herburty]...VII 13, XXII 13

hetman

hetman polny Wielkiego Księstwa Litewskiego zob. Radziwiłł Krzysztof

zob. Koniecpolski Stanisław

zob. Korneliusz Scypion Afrykański Starszy, Publiusz

zob. Kwintyliusz Warus, Publiusz

hetmani zob. Sieniawski Mikołaj (syn Mikołaja)

zob. Sieniawski Mikołaj (syn Rafała)

zob. Zamoyski Jan

zob. Żółkiewski Stanisław

historyk zob. Tacyt

hrabia zob. Ostroróg Władysław

zob. Zasławski-Ostrogski Władysław Dominik

Iskander pasza [Skinder basza]...XII 33

Iulius cesarz zob. Juliusz Cezar, Gajusz

Jakub Apostoł [Jakub święty], św. ...XVIII 10

Jan Olbracht, król polski – [król Olbrycht]...XVI 12

Jędrzejowie zob. Wiśniowiecki Andrzej

Juliusz Cezar, Gajusz (*Caius Iulius Caesar*), cesarz rzymski – [*Iulius* cesarz]...IV 19

Justynus (*Marcus Iulianus Iustinus*) [ktoś]...VIII 2

kanclerz

kanclerz i hetman wielki zob. Żółkiewski Stanisław

kanclerz koronny zob. Zadzik Jakub

kanclerz litewski zob. Radziwiłł Albrycht Stanisław

zob. Lipski Jan

zob. Zamoyski Tomasz

kanclerzyna

kanclerzyna koronna zob. Zamoyska Katarzyna z Ostrogskich

zob. Żółkiewska Regina z Herburtów

kanonik NN...XII 64

Kantymir (Kantymir Murza)...VIII 19, XIX 43

Karol IX Waza, król szwedzki...IV 40

Karolusowe okręty zob. Karol IX Waza

Kazanowski Adam [Pan sendomirski]...XXV 32

Klaudiusz Marcellus, Marek (*Marcus Claudius Marcellus*) [*Marcellus*]...IV 63, XXVII 9

Klelia (*Clelia*) [Klelija], postać legendarna...VII 17

Kliński NN...XIV 17

Kłoński NN...XIX 73

Koniecpolska Joanna Barbara z Zamoyskich – [wnuczki (Anny Ostrogskiej)]...XVIII 31-32; [potomstwo (Tomasza Zamoyskiego)]...XXI 11. 46. 53; [córki (Tomasza Zamoyskiego)]...XXI 16

Koniecpolski

Koniecpolski Aleksander – [zaczny potomek]...XXIII 17; [chorąży]...XXVII 16

Koniecpolski Remigiusz [biskup chełmski]...XXI 47

- Konieczpolski Samuel [pan chełmski]...VII 25
 Konieczpolski Stanisław – [kasztelan krakowski, h[etman] kor[onny] wielki]...
 XXVII passim; [hetman]...VIII 19. 22-23, XVI 6; [Pan krakowski]...XVI
 14, XVIII 55, XIX 67, XXI 49, XXIII 16-18; [Jego M[os]ć]...XIX 68
 koniunzjy koronny zob. Zasławski-Ostrogski Władysław Dominik
 Konstancja z Habsburgów, królowa polska – [Jej K[rólewska] M[os]ć]...III 37-38,
 IV 79, VII 25. 27, IX 36, XI 15; [rodzice (tj. z Zygmuntem III Anny Katarzyny
 Konstancji Wazówny)]...XVIII 49; [Królowa Jej M[os]ć]...XXI 41
 Konstantowie zob. Wiśniowiecki Konstanty (syn Iwana)
 Kornelia (*Cornelia Minor*) [Kornelija]...VII 17, XIX 31
 Korneliusz Scypion Afrykański Starszy, Publiusz (*Publius Cornelius Scipio Africanus
 Maior*) [jeden wielki hetman]...IV 50
 Korycińska Anna ze Zborowskich [potomstwo (Aleksandra Zborowskiego)]...XX
 15. 20
 Kostczyzna Zofia z Odrowążów – [matka (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 7;
 [rodzice (z Janem Kostką)]...XVIII 11
 Kostka
 Kostka Jan – [ojciec (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 7; [rodzice (z Zo-
 fią Kostczyzną z Odrowążów)]...XVIII 11
 Kostka Stanisław, św. ...XVIII 10
 Kostkowie h. Dąbrowa [Kostkowie]...XVIII 7
 krajczy zob. Sieniawski Mikołaj
 Krasicki Marcin [Pan lwowski]...XI 13
 król zob. Jan Olbracht
 zob. Stefan I Batory
 zob. Władysław IV Waza
 zob. Zygmunt II August
 zob. Zygmunt III Waza
 Królewicz Jego Mość zob. Waza Karol Ferdynand
 zob. Waza Władysław Zygmunt
 Królowa Jej Mość zob. Wazówna Anna
 zob. Wazówna Anna Katarzyna Konstancja
 Królowa Jej Mość zob. Cecylia Renata z Habsburgów
 zob. Konstancja z Habsburgów
 królowa trojańska zob. Hekabe / Hekuba
 ksiądz
 ksiądz podkanclerzy zob. Gembicki Piotr
 zob. Robakowski Bartłomiej
 Książę Jego Mość zob. Ostrogski Aleksander
 zob. Zasławski-Ostrogski Władysław Dominik
 zob. Zbaraski Jerzy
 księżęta Luneborscy zob. Lüneburg / Lüneburski Fryderyk, von
 zob. Lennartsson / Linderson Andersen
 Księżna / księżna
 Ks[iężna] Jej M[os]ć zob. Ostrogska Anna z Kostków
 księżna mazowiecka zob. Odrowążowa Anna z Piastów
 Kwintyliusz Warus, Publiusz (*Publius Quintilius Varus*) – [hetman]...XXVII 12; [*Va-
 rius*]...XXVII 13

Lanckoroński Mikołaj [chorąży lwowski]...XXI 53

Lennartsson / Linderson Andersen [książęta Luneborscy]...IV 45

Ligeza Mikołaj Spytek – [Pan sandomirski]...XVIII 56; [Jego M[oś]ć]...XVIII 57

Lipski

Lipski Andrzej, syn Jana – [Jego M[oś]ć Książdz kanclerz]...III 41; [Jego M[oś]ć]...III 42

Lipski Andrzej [podczaszy belski], syn Świętosława...III 41

Lipski Jan (?) [dziekan płocki]...XXI 45

Lipski Jan [kanclerz], syn Wawrzyńca...XXI 39

Lubomirska

Lubomirska Konstancja [wnuczki (Anny Ostrogskiej)]...XVIII 31-32

Lubomirska Krystyna Anna [wnuczki (Anny Ostrogskiej)]...XVIII 31-32

Lubomirska Zofia z Ostrogskich – [córki (Anny Ostrogskiej)]...XVIII 16.
23; [dziewie]...XVIII 26; [trzy (siostry)]...XVIII 28; [najstarsza córka]...
XVIII 30

Lubomirski

Lubomirski Aleksander Michał...[(druzdy) wnukowie (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 31. 32

Lubomirski Jerzy Sebastian...[(druzdy) wnukowie (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 31. 32

Lubomirski Konstanty Jacek – [(jedni) wnukowie (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 31. 32

Lubomirski Stanisław – [podczaszy, hetman na ten czas polny]...IV 58; [podczaszy koronny]...VIII 44, IX 36, XII 65; [druzdy synowie (tj. zięć Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 28-29; [córki i synowie pozostali (Anny Ostrogskiej)]...XVIII 47; [Ichm[o]ść]...XVIII 49-50. 52. 54-58, XIX 71-72

Lüneburg / Lüneburski Fryderyk, von [książęta Luneborscy]...IV 46

łowczy halicki zob. Glinka Jan

Łowecki Jan [Pan łędzki]...XII 62

Łoza Stanisław [sufragan łucki]...XVIII 50

Lubiński

Lubiński Maciej – [biskup kujawski]...XII 65, XXI 45; [Ichm[o]ść]...XXI 46

Lubiński Stanisław – [biskup płocki]...XXI 45; [Ichm[o]ść]...XXI 46

Machmet

Machmet Gerej zob. Mehmed III Gerej

Machmet Trzeci zob. Mehmed III Gerej

Makowiecki Mikołaj [stolnik halicki]...XIX 67

maltański, wielki mistrz zob. Vignacour de Alojzy

Marcellus zob. Klaudiusz Marcellus, Marek

matka

(Dłoty) zob. Dłotowa NN

(Ostrogskiej Anny z Kostków) zob. Kostczyzna Anna z Odrowążów

(Zamoyskiego Jana, syna Tomasza) zob. Zamoyska Katarzyna z Ostrogskich

(Zamoyskiego Tomasza córek) zob. Zamoyska Katarzyna z Ostrogskich

- (Zamoyskiej Katarzyny) zob. Ostrogska Anna z Kostków
 (Żółkiewskiego Jana) zob. Żółkiewska Regina z Herburtów
 mąż (Reginy Żółkiewskiej) zob. Żółkiewski Stanisław
 Mehmed
 Mehmed Abaza – [Abaza pasza, sołtana Muradyna basza]...XIX 53; [Abazowie]...XXVII 7
 Mehmed III Gerej, sultan turecki – [Machmet Gerej]...VIII 23; [Machmet Trzeci]...XII 28
 Miąskowski Wojciech – [stolnik podolski]...XIX 66; [podkomorzy lwowski]...XXI 49
 Michał Waleczny [Michał], książę Siedmiogrodu, hospodar Wołoszczyzny i Moldawii...IV 33, IX 14, XII 30
 Michałowie zob. Wiśniowiecki Michał
 miecznik koronny zob. Zebrzydowski Jan
 Minor NN...XXI 52
 Mirski Grzegorz/Hrehory [Mirski]...VIII 43
 mistrz maltański, wielki zob. Vignacour de Alojzy
 Mniszech
 Mniszech Franciszek Bernard [Pan sędzieci]...XXVI 17. 19. 21
 Mniszech Stanisław Bonifacy – [Bonifacyjusz Mniszech, starosta lwowski]...XXVI passim; [starosta lwowski]...XI 15
 Murad IV, sultan turecki – [sołtan Amurad]...XIX 55
 Murtaza pasza [Murtazowie]...XXVII 7
 Mustafa I Szalony, sultan turecki – [Mustafa]...IX 17
- Nalewajko / Naliwajko Seweryn/Semen/Semerij [Nalewajko]...III 21
 Neron (*Lucius Domitius Ahenobarbus*), cesarz rzymski – [jeden z cesarzów rzymskich]...XXVII 2
 Niobe [Nijobe], (mit.)...XIX 34-35
 Nowodworski
 Nowodworski Bartłomiej [kawaler maltański]...VI passim
 Nowodworski Jerzy Wojciech [Nowodworski]...VI 39
 Nowoszycki Zachariasz (?) [proboszcz lwowski]...XXV 30
- Odrowąż Jacek, św. ...XVIII 10
 Odrowążowa Anna z Piastów mazowieckich [księżna mazowiecka]...XVIII 7
 ojciec
 (Daniłowiczowej Zofii z Żółkiewskich) zob. Żółkiewski Stanisław
 (Ostrogskiej Anny z Kostków) zob. Kostka Jan
 (Tęczyńskiego Stanisława) zob. Tęczyński Jan
 (Zbaraskiego Jerzego) zob. Zbaraski Janusz
 Oktawian August (*Caius Iulius Caesar Octavianus*), cesarz rzymski – [cesarz (jeden rzymski)]...XII 5, XXVII 4; [*Augustus* cesarz]...XXVII 12; [August]...XXVII 16
 Olbrycht król zob. Jan Olbracht
 Oleśnicki Marek [pisarz belski]...VIII 42
 Osman II, sultan turecki – [Osman]...IV 56. 64, VIII 15, XIX 41; [cesarz turecki]...IV 60; [lwię młode]...IV 62; [tyran]...IV 66
 Ostrogscy h. własnego [dom Ostrogski, księżęta Ostrogscy]...XVIII 17

- Ostrogska Anna z Kostków – [Ks[ieżna] Jej M[ość] Ostrogska, wojewodzina wołyńska]... XVIII passim, VII 28; [siostra (Katarzyny Sieniawskiej z Kostków)]... XIX 28; [matka (Katarzyny Zamoyskiej z Ostrogskich)]...XXI 54
- Ostrogski
- Ostrogski Adam Konstanty – [potomstwo (Anny Ostrogskiej z Kostków)]... XVIII 16; [synowie]...XVIII 17; [starsi synaczkowie]...XVIII 18; [dwaj synowie]...XVIII 19. 21
 - Ostrogski Aleksander, syn Aleksandra – [potomstwo (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 16; [synowie]...XVIII 17; [młodszy synaczkowie]... XVIII 18
 - Ostrogski Aleksander, syn Konstantego Wasyla – [Książę Jego M[ość] Ostrogski]...XVIII 12; [małżonek (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 15; [wielki senator]...XVIII 47
 - Ostrogski Janusz Paweł – [potomstwo (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 16; [synowie]...XVIII 17; [starsi synaczkowie]...XVIII 18; [dwaj synowie]...XVIII 19. 21
 - Ostrogski Krzysztof – [potomstwo (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 16; [synowie]...XVIII 17; [młodszy synaczkowie]...XVIII 18
- Ostrorogowa
- Ostrorogowa Barbara z Górków-Roszkowskich [Ostrorogowa, podczaszyna koronna]...XXIV passim
 - Ostrorogowa Zofia z Podhorca [Ostrorogowa]...XV 7
- Ostrorogowie h. Nałęcz – [Ostrorogowie]...XV 4; [Ostrorogowski plemię]...XXIV 15
- Ostroróg
- Ostroróg Andrzej – [dzieci, dziatki (Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich)]...XXIV 3. 14; [latorsłki]...XXIV 18
 - Ostroróg Mikołaj – [podstoli koronny]...XV 7; [stolnik koronny]...XVI 15; [W[aszmóść]]...XXIV 2. 16-20; [małżonek (Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich)]...XXIV 3. 14
 - Ostroróg Mikołaj, syn Mikołaja – [dzieci, dziatki (Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich)]...XXIV 3. 14; [latorsłki]...XXIV 18
 - Ostroróg Stanisław – [dzieci, dziatki (Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich)]...XXIV 3. 14; [latorsłki]...XXIV 18
 - Ostroróg Władysław [hrabia]...XV passim
 - Ostroróg Zygmunt – [dzieci, dziatki (Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich)]...XXIV 3. 14; [latorsłki]...XXIV 18
- Ostrowski Dominik zob. Zasławski-Ostrogski Władysław Dominik
- Otwinowski Walerian [podczaszy sendomirski]...XVIII 55
- Ożga Piotr [pisarz lwowski]...VIII 41
- Piastowie, dynastia...XVIII 7
- pan (tj. kasztelan)
- braclawski zob. Stempkowski Maciej
 - chełmski zob. Koniecpolski Samuel
 - halicki zob. Bełżecki Jan
 - krakowski
 - zob. Koniecpolski Stanisław
 - zob. Zbaraski Jerzy

łęcki (łędzki) zob. Łowecki Jan
 lwowski zob. Krasicki Marcin
 rozpierski zob. Romiszewski Jan
 sądecki zob. Mniszech Franciszek Bernard
 sendomirski
 zob. Kazanowski Adam
 zob. Ligęza Mikołaj Spytek

pani (tj. kasztelanowa) kamieniecka zob. Herburtowa Anna z Żółkiewskich
parens zob. Wiśniowiecki Konstanty
 pisarz

 belski zob. Oleśnicki Marek
 lwowski zob. Oźga Piotr

Plaut (*Titus Maccius Plautus*), komediopisarz rzymski – [ktoś]...V 4; [poganin jeden]...VI 3

podczaszy
 belski zob. Lipski Andrzej (syn Świętosława)
 koronny zob. Lubomirski Stanisław
 zob. Sieniawski Mikołaj
 sendomirski zob. Otwinowski Walerian
 zob. Lubomirski Stanisław

podczaszyna
 koronna zob. Sieniawska Katarzyna z Kostków
 zob. Sieniawska Urszula Zofia z Krotoskich
 zob. Sieniawska Katarzyna z Kostków

podkanclerzy koronny zob. Zamoyski Tomasz

podkomorzy
 braclawski zob. Światopelk-Czetwertyński Stefan
 lwowski zob. Miaskowski Wojciech
 przemyski zob. Fredro Jakub Maksymilian

podskarbi (koronny) zob. Daniłowicz Jan Mikołaj

podstoli (koronny) zob. Daniłowicz Jan Mikołaj

Potocka N z Ostrorogów – [dzieci, dziatki (Barbary Ostrorogowej z Górków-Roszkowskich)]...XXIV 3. 14; [latoroski]...XXIV 18

proboszcz
 proboszcz lwowski zob. Nowoszycki Zachariasz
 proboszcz świętomichalski zob. Grochowski Wojciech

Rachela [Rachel], (bibl.)...XIX 29

Radziwiłł

 Radziwiłł Albrycht Stanisław [kanclerz litewski]...XXV 33

 Radziwiłł Krzysztof [hetman polny Wielkiego Księstwa Litewskiego]...VIII 43

Robakowski Bartłomiej [ksiądz Robakowski]...XVIII 57

Romiszewski Jan [Pan rozpierski]...VII 28

Runowski Stanisław [sędzia chełmski]...XXV 34

rzymskie siostry zob. Tullia Młodsza

 zob. Tullia Starsza

- Sapieha Kazimierz [województwicz brzeski]...XXV 31
- Sapieżyna Konstancja z Herburtów [potomstwo (Mikołaja Herburt)]...XXII 14
- Semproniusz Grakchus
 Semproniusz Grakchus, Gajusz (*Caius Sempronius Gracchus*) [Grachusowie]...
 XIX 31
 Semproniusz Grakchus, Tyberiusz (*Tiberius Sempronius Gracchus*) [Grachusowie]...XIX 31
- Seneka Młodszy (*Lucius Annaeus Seneca, Minor*) – [ten]...IX 1; [jeden]...XVIII 1;
 [jeden z mędrców pogańskich]...XXIV 1
- sędzia chełmski zob. Runowski Stanisław
- Siemaszkowa Izabela z Uchańskich [ciotka (Stanisława Daniłowicza, starosty czerwonogrodzkiego, syna Mikołaja)]...XIII 10
- Sieniawscy h. Leliwa – [Sieniawscy]...VIII 8. 13. 32, XIV 15, XIX 15. 21-23. 27;
 [przodkowie]...XIV 14
- Sieniawska
 Sieniawska Anna Eufrozyna z Chodkiewiczów – [chorążyna koronna]...XIV
 passim, VIII; [chorążyna]...VIII 34. 41. 45
 Sieniawska Katarzyna z Kostków – [podczaszyna]...VIII 33, XIV 17; [siostra
 (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 36; [podczaszyna koronna]...
 XIX 28. 32. 34, XXI 53
 Sieniawska Urszula Zofia z Krotoskich – [podczaszyna koronna]...XIX 59. 62.
 65-66; [Ję M[o]ść]...XIX 67. 70. 72. 74. 76-77. 79
- Sieniawski
 Sieniawski Adam Hieronim [małżonek (Katarzyny Sieniawskiej z Kostków)]...
 XIX 28
 Sieniawski Adam Hieronim, syn Prokopa – [dwaj (Sieniawscy)]...VIII 8; [po-
 tomstwo]...VIII 36; [syn]...XIV 10. 14-15; [Hieronim]...XIV 17; [dzie-
 dzic]...XIX 25
 Sieniawski Aleksander, syn Adama Hieronima – [syny]...XIX 30; [trzech sy-
 nów]...XIX 32
 Sieniawski Aleksander, syn Prokopa (?) – [dwaj (Sieniawscy)]...VIII 8; [potom-
 stwo (Prokopa Sieniawskiego)]...VIII 36; [wnuk (Katarzyny Sieniawskiej
 z Kostków)]...XIX 28
 Sieniawski Mikołaj, syn Adama Hieronima – [podczaszy koronny]...XIX
 passim; [jeden (Sieniawski)]...VIII 8; [krajczy]...VIII 14. 35, XII 65, XIV
 15-16
 Sieniawski Mikołaj, syn Mikołaja [hetmani]...XIX 51
 Sieniawski Mikołaj, syn Rafała [hetmani]...XIX 51
 Sieniawski Prokop – [chorąży koronny]...VIII passim; [syny (Katarzyny Sie-
 niawskiej z Kostków)]...XIX 30; [trzech synów]...XIX 32
- siostra
 zob. Ostrogska Anna z Kostków
 zob. Sieniawska Katarzyna z Kostków
- siostry
 zob. Chodkiewiczowa Anna Alojza z Ostrogskich
 zob. Dłótówny NN
 zob. Lubomirska Zofia z Ostrogskich
 zob. Zamoyska Katarzyna z Ostrogskich

- Skinder basza zob. Iskander pasza
- Sobieska Zofia Teofila z Daniłowiczów [potomstwo (Zofii Daniłowiczowej z Żółkiewskich)]...XVII 5
- Sobieski Jakub [województwo lubelski, starosta krasnostawski, krajczy koronny, podczasy koronny, wojewoda belski, wojewoda ruski, kasztelan krakowski]...passim
- Stadnicka Zuzanna z Herburtów [Pani kamieniecka]...XXII 14
- starościna kamionacka zob. Wiśniowiecka Eufrozyna Eulalia z Tarnowskich
starosta
- czerkaski zob. Wiśniowiecki Konstanty
 - czerwonogrodzki zob. Daniłowicz Mikołaj (syn Mikołaja)
 - kamieniecki zob. Wiśniowiecki / Wiszniowiecki Jerzy
 - krzemieniecki zob. Wiśniowiecki Janusz Korybut
 - lwowski zob. Mniszech Stanisław Bonifacy
 - rubieszowski zob. Żółkiewski Jan
 - skalski zob. Herburt Mikołaj
- starościna czerwonogrodzka zob. Daniłowiczowa Marianna z Siemaszków
- Stefan Batory, król polski – [król (Stefan)]...III 12. 13. 14, IV 2; [Król Jego M[os]ć Stefan]...VI 19
- Stempkowski Maciej [Pan braclawski]...XIII 18
- stolnik
- halicki zob. Makowiecki Mikołaj
 - koronny zob. Daniłowicz Piotr
 - zob. Ostroróg Mikołaj
 - podolski zob. Miaskowski Wojciech
- sufragan
- chełmski zob. Śladkowski Abraham Jan
 - łucki zob. Łoza Stanisław
- sultan
- zob. Murad IV
 - zob. Mustafa I Szalony
 - zob. Osman II
- Szujski
- Szujski Dymitr [plemię]...III 24
 - Szujski Iwan [plemię]...III 24
- Sumiński (Sumiński / Sumieński) N...XXV 35
- Śladkowski Abraham Jan [sufragan chełmski] – XIII 16
- Światopełk-Czetwertyński Stefan [podkomorzy braclawski]...XXV 32
- Świrski NN...XIX 70
- Tacyt (*Publius Cornelius Tacitus*) [któryś tam historyk]...XXVII 4
- Tarnowski Joachim – [wojewoda wendeński]...XXI 51; [Jego M[os]ć]...XXI 52
- Terminus (*Terminus*) [*deus Terminus*], (mit.)...XI 1
- Tęczyńscy h. Topór [Tęczyńscy]...XVI 5. 12. 16
- Tęczyński
- Tęczyński Gabriel [synowie], syn Jana (wojewody krakowskiego)...XVI 4
 - Tęczyński Gabriel [trzej Tęczyńscy], syn Jana (kasztelana krakowskiego)...XVI 12

- Tęczyński Jan – [wojewoda krakowski]...IX 34, XVI 13; [ocioc (Stanisława Tęczyńskiego)]...XVI 4 11
- Tęczyński Krzysztof [synowie], syn Jana (wojewody krakowskiego)...XVI 4
- Tęczyński Mikołaj [trzej Tęczyńscy], syn Jana (kasztelana krakowskiego)...XVI 12
- Tęczyński Stanisław [trzej Tęczyńscy], syn Jana (kasztelana krakowskiego)...XVI 12
- Tęczyński Stanisław [wojewodzie krakowski], syn Jana (wojewody krakowskiego)...XVI passim
- Trajan (*Marcus Ulpius Traianus*), cesarz rzymski – [jeden cesarz]...XII 43
- Tullia
- Tullia Młodsza (*Tullia Minor*) [siostry rzymskie]...XVIII 27
- Tullia Starsza (*Tullia Maior*) [siostry rzymskie]...XVIII 27
- Tyszkiewicz Janusz Skumin [wojewoda trocki]...XII 65
- Tyszkiewicz Łohojski Janusz [wojewoda kijowski]...XXV 31
- Tytus (*Titus Flavius Vespasianus*) [jeden z cesarzów rzymskich], cesarz rzymski...XIX 60
- Varus* zob. Kwintyliusz Warus, Publiusz
- Vignacour de Alojzy [wielki mistrz maltański]...VI 24
- Wasiczyński NN...VIII 44
- Wasyl IV Szujski [car moskiewski]...III 24
- Waza
- Waza Aleksander Karol, królewicz polski – [potomstwo Jej K[rólewskiej] M[ości] (Konstancji z Habsburgów)]...III 38, IV 79; [potomstwo królewskie]...XII 63; [potomstwo J[ego] K[rólewskiej] M[ości] (Zygmunta III Wazy)]...XIII 18
- Waza Jan Albert, królewicz polski – [potomstwo Jej K[rólewskiej] M[ości] (Konstancji z Habsburgów)]...III 38, IV 79; [potomstwo królewskie]...XII 63; [potomstwo J[ego] K[rólewskiej] M[ości] (Zygmunta III Wazy)]...XIII 18
- Waza Jan Kazimierz, królewicz polski – [potomstwo Jej K[rólewskiej] M[ości] (Konstancji z Habsburgów)]...III 38, IV 79; [potomstwo królewskie]...XII 63; [potomstwo J[ego] K[rólewskiej] M[ości] (Zygmunta III Wazy)]...XIII 18
- Waza Karol Ferdynand, królewicz polski – [potomstwo Jej K[rólewskiej] M[ości] (Konstancji z Habsburgów)]...III 38, IV 79; [potomstwo królewskie]...XII 63; [potomstwo J[ego] K[rólewskiej] M[ości] (Zygmunta III Wazy)]...XIII 18; [Królewicz Jego M[o]ść Karol]...XVIII 51; [Jego Królewska M[o]ść]...XVIII 52
- Waza Władysław Zygmunt, królewicz polski zob. Władysław IV Waza, król polski
- Wazówna
- Wazówna Anna, królowna szwedzka – [Królowna Jej M[o]ść szwedzka]...IV 82
- Wazówna Anna Katarzyna Konstancja, królowna polska – [potomstwo]...III 38, IV 79, XIII 18; [potomstwo królewskie]...XII 63; [Królowna Jej M[o]ść]...XVIII 49, XXI 41; [Jej K[rólewska] M[ości]...XVIII 50

- Węzyk Jan – [arcybiskup gnieźnieński]...XII 64, XIX 64, XXI 42; [Jego M[os]ć]...
XIX 65, XXI 43;
- Wiśniowiec / Wiszniowiec h. Korybut [Wiszniowiec]...XXV 8. 34
- Wiśniowiecka
 Wiśniowiecka Eufrozyna Eulalia z Tarnowskich [starościna kamionacka]...
XXV 28
- Wiśniowiecka Gryzelda Konstancja – [wnuczki (Anny Ostrogskiej z Kost-
ków)]...XVIII 31-32; [córki (Tomasza Zamoyskiego)]...XXI 16; [potom-
stwo (Tomasza Zamoyskiego)]...XXI 11. 46. 54
- Wiśniowiecka Krystyna ze Strusiów [województwa ruska]...XXV 28
- Wiśniowiecki
 Wiśniowiecki Aleksander, syn Michała [Aleksandrowie]...XXV 4
- Wiśniowiecki Andrzej [Jędrzejowie]...XXV 4
- Wiśniowiecki Dymitr [Dmitrowie]...XXV 4
- Wiśniowiecki Janusz Korybut, syn Konstantego – [starosta (krzemieniecki)]...
XII 57. 60. 62. 64-65. 67; [trzech dorosłych synów (Konstantego Wiśni-
owieckiego)]...XXV 14. 21; [potomkowie (Konstantego Wiśniowieckie-
go)]...XXV 16; [synowie]...XXV 19
- Wiśniowiecki Konstanty [Konstantowie], syn Iwana...XXV 4
- Wiśniowiecki Michał [Michałowie]...XXV 4
- Wiśniowiecki / Wiszniowiecki Aleksander, syn Konstantego – [starosta czer-
kaski]...XXIII passim; [synowie]...XXV 1; [trzech dorosłych synów]...
XXV 14. 21; [potomkowie (Konstantego Wiśniowieckiego)]...XXV 16
- Wiśniowiecki / Wiszniowiecki Jeremi...XXV 28
- Wiśniowiecki / Wiszniowiecki Jerzy – [Jerzy, starosta kamionacki]...XXV pas-
sim; [starosta kamieniecki]...XXIII 19
- Wiśniowiecki / Wiszniowiecki Konstanty – [Konstanty, wojewoda ruski]...
XXV passim; [starosta czerkaski]...XI 16, XII 65; [prens (Aleksandra
Wiśniowieckiego)]...XXIII 6; [wojewoda (ruski)]...XXIII 13. 18-19
- Władysław IV Waza
 król polski [Jego Królewska M[os]ć]...XVIII 46-48, XIX 55. 58. 60-63, XXI
13. 32. 34. 36. 37. 45, XXV 26-28, XXVII 4-5. 8. 10. 12. 16-17; [Król
Jego M[os]ć]...XXI 30. 35, XXIII 16, XXVII 11; [król polski Włady-
sław]...XXI 3
- królewicz [Królewicz Jego M[os]ć Władysław]...III 24, IV 51. 80, VI 30, IX
37, XI 16, XII 62; [Królewicz Jego M[os]ć]...IV 52; [potomstwo króle-
wskie]...XII 63; [Król][ego] M[os]ć szwedzki]...XIII 16; [J][ego] K[róle-
wska] M[os]ć]...IV 81, XIII 17
- wojewoda
 kijowski zob. Tyszkiewicz Łohojski Janusz
 zob. Zamoyski Tomasz
- krakowski zob. Tęczyński Jan
- ruski zob. Lubomirski Stanisław
 zob. Wiśniowiecki Konstanty
- trocki zob. Chodkiewicz Aleksander
 zob. Tyszkiewicz Janusz Skumin

- wendeński zob. Tarnowski Joachim
 zob. Daniłowicz Jan
 zob. Wiśniowiecki Konstanty
- województwo
 brzeski zob. Sapięha Kazimierz
 ruski zob. Daniłowicz Stanisław (syn Jana)
- województwo
 (ruska) zob. Daniłowiczowa Zofia z Żółkiewskich
 zob. Wiśniowiecka Krystyna ze Strusiów
 wileńska zob. Chodkiewiczowa Anna Alojza z Ostrogskich
- Wyżga Jan Stefan (?) [Wyżga]...XIX 76
- Zadzik Jakub – [kanclerz koronny]...XII 59; [biskup krakowski]...XVIII 53, XIX 66;
 [Jego M[osć]...XXI 44
- Zamoyska
 Zamoyska Gryzelda Konstancja zob. Wiśniowiecka Gryzelda Konstancja
 Zamoyska Joanna Barbara zob. Koniecpolska Joanna Barbara
 Zamoyska Katarzyna z Ostrogskich – [córki (Anny Ostrogskiej)]...XVIII
 16. 23; [dziewięć]...XVIII 26; [trzy (siostry)]...XVIII 28; [córki (Anny
 Ostrogskiej żyjące w 1636 r.)]...XVIII 36; [córki i synowie pozostali
 (Anny Ostrogskiej)]...XVIII 47; [Ichm[o]ść]...XVIII 49-50. 52. 54-58;
 [małżonka (Tomasza Zamoyskiego)]...XXI 10. 14; [marka (Jana Zamoyskiego)]...XXI 16. 36; [kanclerzyna]...XXI 37. 40-41. 43-44. 46-48. 50-51.
 53-55; [kanclerzyna koronna]...XXI 53, XXV 34
- Zamoyski
 Zamoyski Jan, syn Stanisława – [nieboszczyk Pan Zamoyski]...III 13. 18; [het-
 mani]...IV 35, XII 30; [ocięć (Tomasza Zamoyskiego)]...XXI 32. 33
 Zamoyski Jan, syn Tomasza – [wnukowie (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...
 XVIII 31. 32; [syn]...XXI 15. 36; [potomstwo (Tomasza Zamoyskiego)]...XXI 11. 46. 54
 Zamoyski Jan Chrzyciel – [biskup bakowski]...XXI 42; [biskup wołoski]...
 XXV 33
 Zamoyski Tomasz, syn Jana – [kanclerz koronny]...XXI passim; [wojewoda ki-
 jowski]...III 36, VIII 42; [podkanclerzy koronny]...XII 65, XIV 17; [dru-
 dzy synowie (Anny Ostrogskiej z Kostków)]...XVIII 29; [córki i synowie
 pozostali (Anny Ostrogskiej)]...XVIII 47; [Ichm[o]ść]...XVIII 49-50. 52.
 54-58; [kanclerz]...XIX 73; [Jego M[osć]...XIX 74-75
- Zasławski-Ostrogski Władysław Dominik – [Dominik Ostrogski]...XII 65; [grabia
 z Tarnowa]...XVIII 52; [Książę Jego M[osć] / M[osć] Ostrogski]...XIX 78-79;
 [koniuszki koronny]...XXI 53, XXV 35
- Zbarascy h. własnego [Zbarascy]...XII 13. 46
 dwóch ostatnich zob. Zbaraski Jerzy
 zob. Zbaraski Krzysztof
- Zbaraski
 Zbaraski Janusz [ojciec (Jerzego Zbaraskiego)]...XII 30
 Zbaraski Jerzy – [Zbaraski kasztelan krakowski]...XII passim; [Pan krakow-
 ski]...IX 9. 15. 33. 37; [Książę] [ego] M[osć]...IX 39. 40; [dwóch ostat-
 ních Zbaraskich]...XII 50; [oni to Zbarascy]...XII 51

Zbaraski Krzysztof – [koniuszcy koronny]...IX passim; [brat (Jerzego Zbaraskiego)]...XII 30; [bracia (z Jerzym Zbaraskim)]...XII 47; [dwóch ostatnich Zbaraskich]...XII 50; [oni to Zbarascy]...XII 51

Zborowscy h. Jastrzębiec [Zborowscy]...XX 16

Zborowska Konstancja [córka (Aleksandra Zborowskiego)]...XX 15

Zborowski

Zborowski Adam Aleksander [jedyne dziecko (syn Aleksandra Zborowskiego)]...XX 15. 20

Zborowski Aleksander...XX passim

Zebrzydowski Jan – [bracia (kuzyni Jana Żółkiewskiego)]...V 22; [miecznik koronny]...IX 37

Zieliński Jakub (?) [goniec]...IV 66

Zygmunt

Zygmunt II August, król polski – [król August]...XVIII 7

Zygmunt III Waza, król polski – [Jego Królewska M[oj]ść]...I 26, III 24-26. 30. 35. 37, IV 48. 56. 75. 78, V 21, VI 15. 26, VIII 19. 25-26. 30, IX 14-15. 34-36, XI 9. 13-14, XII 28-29. 31-32. 59-61, XXI 27. 32. 33; [Król Jego M[oj]ść]...III 15, XII 63, XXVII 8; [rodzice (Anny Katarzyny Konstancji Wazówny)]...XVIII 49; [król polski Zygmunt]...XXI 3; [Zygmunt Trzeci]...XXV 27

Żółkiewska Regina z Herburtów – [Żółkiewska]...VII passim; [kanclerzyna]...III 35. 40. 29; [matka (Jana Żółkiewskiego)]...V 21

Żółkiewski

Żółkiewski Jan – [starosta rubieszowski]...III 44-45, V passim; [syn (Stanisława Żółkiewskiego i Reginy Żółkiewskiej)]...VII 9. 19

Żółkiewski Łukasz [bracia (właśc. kuzyni Jana Żółkiewskiego)]...V 22

Żółkiewski Stanisław – [Żółkiewski]...III passim, XX 9; [kanclerz i hetman wielki]...III 10, VII 8, IX 34, XVII 9; [hetmani]...IV 35; [ojciec (Jana Żółkiewskiego)]...V 13. 16. 24; [mąż (Reginy Żółkiewskiej z Herburtów)]...VII 19. 23

SŁOWNIK NAZW GEOGRAFICZNYCH

Indeks obejmuje nazwy geograficzne i etniczne. W nawiasach kwadratowych podano formy występujące w tekście, a różniące się od podstawowych.

Skróty:

- jez. – jezioro;
- k. – kontynent;
- kr. – kraj, kraina;
- m. – miasto, miejscowość;
- n. – nacja;
- p. – państwo;
- rz. – rzeka.

Aegeum [*Mare*] zob. morza / *Mare Aegeum*

Afryka, k. ...VI 23

Ager zob. Eger

Ameryka [Nowy Świat], k. ...XVIII 10

Ateny, m. ...XXII 9

Bałtycki Ocean zob. morza / Morze

Bałtyckie

Biały Kamień [białokamienieckie mury],
m. ...IV 37

Bolszowce [Belszowiec], m. ...XXVII 8

Brody, m. ...XXVII, tyt.

Brzeżany, m. ...VIII, tyt., XIX, tyt.

te tu siedliska ...VIII 32

Bukowina Wołoska, kr. ...XVI 12

Busza, m. ...XII 33

Capitolium zob. Rzym

Carogród zob. Konstantynopol

Carstwo Moskiewskie zob. Moskwa, p.

Carthaginens zob. Kartagińczyk

Chocim, m. ...VIII 15

Czarne Morze zob. morza / Morze
Czarne

Czarnokuńce [Karnokuńce], m. ...XXVII
8

Danaowie zob. Grecy

Dniepr, rz. ...XXV 6

Dniestr, rz. ...IV 24. 59, XXV 6

brzegi dnjestrowe...III 31

Dorpat [derpskie mury] m. ...IV 37

Drzypole, m. ...XXVII 8

Dunaj, rz. ...XIX 55

Dynamunt [dynamońskie mury] m. ...
IV 37

Dyrrachium, m. ...IV 19

Dzieża, rz. ...XII 32

- Dzikie Pola, kr. ...XXV 6
 Dżwina, rz. ...IV 24
- Eger [Ager], m. ...XII 28
 Europa, k. ...VI 23
- Francja [Francyja], p. ...VI 22. 25
- Gniew, m. ...XXI 27
 Goci, n. ...XIV 7
 Gorczyczany, m. ...XIX 44
 gorczyczanowskie pola ...VIII 22
 Grecja [Grecyja], p. ...IV 16
 Grecy [Grekowie, *Danai*], n. ...VII 16,
 XXIV 18
 Grekowie zob. Grecy
- Halicz, m. ...IV 20, XIX 43, XX 13
 Hiszpania [Hiszpanije], p. ...XVIII 10,
 XXV 6
- Inflanty [ziemia inflancka], kr. ...IV 35.
 38. 47
Ionium [*Mare*] zob. morza / Morze
 Jońskie
 Izraelita (Israelita) (właśc.: Israhelita), n.
 ...XXVI 14
- Jarosław, m. ...XVIII, tyt. 21
- Kamieniec Podolski [Kamieniec], m. ...
 XVI, tyt. 5, XIX 53
 Karnokuńce zob. Czarnokuńce
 Kartagińczyk [*Carthaginens*], n. ...XXI
 26
 Kluszyn/Kluszyńo [Kluszyńcy (?)], m.
 ...III 23, XX 9
 mogily kluszymskie...XX 5
 Konstantynopol, m. ...IX 19
 Carogród...XIX 49, XXV 6
 Korona (Polska) zob. Polska
 Kozacy, n. ...III 28, IV 32
 Kraków, m. ...IX, tyt., XII, tyt.
 Królestwo (Polskie) zob. Polska
 Krym, p. ...XIX 49
 Kuruk, jez. ...XXI 26
- Lepanto [Leopont], m. ...VI 23
 Litwa [Wielkie Księstwo Litewskie], p.
 ...IV 30. 36, VIII 29
 państwa J[ego] K[rólewskej]
 M[ości]...IV 56
 państwa...powierzone...IV 78
 Lwów, m. ...VIII 30, X, tyt., XIV, tyt.,
 XX, tyt., XXII, tyt., XXIV,
 tyt., XXXVI, tyt. 14
 lwowska ziemia...XXVI 14
- Łoszków, m.
 łoszkowskie pola ...VIII 22
- Mahumetta [Machometa], m. ...VI 23
Mediterraneum [*Mare*] zob. morza /
 Morze Śródziemne
 Mołdawia [Wolosza], p. ...III 30
 wołoskie ziemie...XXV 6
 morza
 Morze Bałtyckie [Ocean Bałtyc-
 ki]...IV 24
 Morze Czarne...IV 24
 Morze Egejskie [[*Mare*]
 Aegeum]...VI 22
 Morze Jońskie [[*Mare*] *Ionium*]...
 VI 22
 Morze Śródziemne [*Mediterra-
 neum Mare*]...VI 22
- Moskwa, m. ...XXV 6
 butnego narodu stolica...III 24
 stolice moskiewskiej mury...VI 28
 Moskwa [Carstwo Moskiewskie], p. ...
 IX 14, XX 6
 grube państwo ...VIII 4
 Moskwićini [Moskwa], n. ...VI 30
 naród moskiewski...XX 5
 Możajsk, m. ...VI 30
 Multany zob. Wołoszczyzna
- Niemcy, kr. ...XXVII 12
 Nowy Świat zob. Ameryka
- Ochmatów, m. ...XXVII 8
 Olesko, m. ...XI, tyt.
 Orynin, m. ...XXI 25

- Ostroróg, m. ...XV 4
 Ostróg [Ostroróg [bl.]], m. ...IV, tyt.
- Parnawa [pernawskie mury], m. ...IV 37
- Polacy [*Poloni*], n. ...XVI 3, XXVI 1
- Polska, p. ...VI 20, VIII 14, IX 30, XII 19, XVI 14, XVIII 20. 44, XIX 60. 64-65. 71, XXVII 9. 12
- Korona...IV 55. 82, VI 15, VIII 29, IX 31, XII 18, XIV 14, XV 4, XVI 4, XVII 7, XVIII 7. 20, XIX 28, XX 16
- królestwo to...XVIII 5
- państwa J[ego] K[rólewskiej] M[ości]...IV 56
- państwa koronne...VIII 19
- państwa powierzone...IV 78
- Respublica*...III 24, IX 5, XX 9, XXI 33, XXIV 17
- Rzeczpospolita...I 24, II 16, III 1. 10. 23. 40. 42, IV 29. 41. 52-53. 56. 80, V 18. 20, VII 13, VIII 5, IX 12. 16. 18, XI 2, XII 16. 34, XVI 3. 6. 9, XVIII 7. 20. 29, XIX 19-20. 42. 46. 48. 53. 57. 64, XX 9. 19, XXI 26. 29-30. 42. 50, XXII 5, XXVII 5. 7-8
- to państwo...III 8
- Północ [Septemtryjon], kr. ...XX 5
- Septentrion*...VI 24
- Prusy, kr. ...XIX 45, XXI 24
- Prut, rz. ...XXV 6
- Respublica* zob. Polska / Rzeczpospolita
- Ruś, kr. ...VIII 29
- Ryga [ryskie mury], m. ...IV 37
- Rzeczpospolita zob. Polska
- Rzym, m. ...VIII 3. 31, XVIII 27, XIX 31, XXV 1, XXVII 9
- Kapitol (*Capitolium*)...XIX 31
- Rzym, p. ...XXVII 9
- Rzymianie, n. ...VII 17, XIX 24
- Sabaudia [Subaudyja], kr. ...VI 22
- Sasowy Róg, m. ...XXVII 8
- Septemtryjon zob. Północ
- Siedmiogród [siedmigrodzka ziemia], p. ...VI 18
- Smoleńsk, m. ...II 16, VI 26, IX 14. 17
 bramy smoleńskie ...VI 28
- Sokal, m. ...XV, tyt.
- Stanisław, m. ...XXI 25
- Suła, rz. ...XXV 6
- Szwecja [Szwecyja], p. ...XII 29, XIX 49
- Szwedzi, n. ...XXI 24
- Tarnów, m. ...XVIII 52
- Tatarzyszcza, m. ...XII 32
- Tczew [Tczow], m. ...XIX 45
- Troja [Troia], m. ...XII 48. 49
- Tuszyno [Tuszyn], m. ...IX 17
 obozy tuszyńskie...XX 5
- Twer [poła tywerskie], m. ...XX 5
- Udrzyckie Pola, kr. ...III 22
- Ukraina, kr. ...IV 32, VI 18
- Uście, m. ...XX 13, XXVII 8
- Wandale, n. ...XIV 7
- Warszawa, m. ...II, tyt.
- Węgry, p. ...IV 30
- Wielkie Księstwo Litewskie zob. Litwa
- Wisła, rz. ...XXI 52
- Wolmar [wolumierskie mury], m. ...
 IV 37
- Wołosza zob. Mołdawia
- Wołoszczyzna [Multany], p. ...IV 33, IX 14, XII 30
 multańska ziemia...XXV 6
- Załoźce, m. ...XXIII, tyt., XXV, tyt. 2
- Żółkiew, m. ...V, tyt., XVII, tyt.

ANEKS

Jakub Sobieski

CONSTANTIAE, POLONIAE ET SUECIAE REGINAE,

FUNEBRIS LAUDATIO

CAUSA EXERCITII

**OD JEGO M[OŚ]CI P[ANA] JAKUBA SOBIESKIEGO,
KRAJCZEGO KORONNEGO**

**POCHWAŁA NA POGRZEB
KONSTANCJI HABSBUŹANKI,
KRÓLOWEJ POLSKI I SZWECJI,
[UŁOŻONA] DLA ĆWICZENIA**

(przekład Barbara Milewska-Ważbińska)

[1] *Quae ante viginti quinque annos in hoc augustissimo templo solenni ritu magnoque universi populi applausu in Poloniae reginam inaugurata summa et hos parietes, et Poloniae ac Lithuaniae gentis animos perfudit laetitia, haec hodierna die, auditores, Constantia Austriaca, serenissimi regis nostri desideratissima coniunx, post deductam funebrem regalem pompam in hac eadem basilica condita ingenti luctu non solum id ipsum tectum et atratam regiam domum atque istam, quam cernitis, omnis ordinis, aetatis, sexus numerosissimam turbam, sed omnes etiam amplissimi istius regni incolas iusto affectit maerore.*

[2] *Discite hic, mortales, quam fragili loco stent res vestrae, et parem expectate sortem, nam et reginam, quam imperatorii sanguinis splendor ac tanti connubii maiestas supra homines extulerat, mors cum ceteris hominibus coaequavit.*

[3] *Lugubre sane spectaculum et in omnem memoriam deplorandum!*

[4] *Ut vero lugendi aliqua detur cessatio, interrumpam has vestras lacrimas brevi, sed dulci anteaetiae vitae eius recordatione, quod autem dicendo assequi non potero, id muto adscribite dolori.*

[5] *Licet omnia circumcirca squallore ac sordidata veste plena intueor, convertite tamen paulum oculos et animos ad contemplandam domum Austriacae, cuius imperio numquam sol occidit claritudinem.*

[6] *Ex hac progenita regina nostra tanto sanguine tantisque titulis parem se faciebat, dum iis minor videri voluit.*

[7] *Inter maiorum imagines undecem imperatores Hispaniae, tot Ungariae ac Bohemiae reges, deductas per orbem terrarum ex utroque unius prosapiae sexu ceu quasdam imperantium colonias, actos varios de potentissimis hostibus triumphos, subiugatos novos in Oriente et Occidente orbis numerare, et ipsam humanam fortunam superare poterat.*

[8] *Numeravit haec omnia Constantia et hanc suam solam reputavit felicitatem, quod eam ferre scivit.*

[9] *Innatos ei ad optima quaeque igniculos facile fovit sanctissima matris disciplina, summae pietatis et prudentiae principis Mariae Bavaricae, quae – nescio, an non fatidico spiritu – praesaga tales ex sua institutione prodituras filias, quae coniugis summorum in Europa principum celebres, magnos orbi christiano parere deberent reges, dignam illis et nomine Austriaco, et sua fama procuravit educationem, ex qua optimo regi nostro carissimam hanc coniugem propitia fata destinarunt.*

[10] *Revocate, obsecro, in mentes vestras, auditores, festum illum omnibus nobis diem, cum ea tanto apparatu in hanc regiam introducta in vultu, gressu, gestu nihil aliud praesefferret quam pudori coniunctam maiestatem, morum sanctitatem, vitae innocentiam.*

[11] *Personabat tunc alma haec regum nostrorum sedes Cracovia faustis acclamationibus ac crebris votis, quibus ipsum onerabat caelum, ut reginam nostram*

[1] Ta, która przed 25 laty w tej najdosłowniej świętynie z wielkim polaskiem całego narodu uroczyste wyświęcona na królową Polski, wypełniła największą radością i te ściany, i dusze polskiego oraz litewskiego narodu, ona to w dniu dzisiejszym, słuchacze, Konstancja Austriaczka, najukochańsza małżonka najjaśniejszego naszego króla, po dopełnieniu należnych królowej uroczystości pogrzebowych w tej samej bazylice złożona z wielkim żalem, słusznie pograżała w smutku nie tylko sam ten przybytek i okryty żałobą dom królewski, i ten, który [tu] widzicie, tłum ludzi wszelkiego stanu, wieku i płci, lecz także wszystkich mieszkańców tego najświetniejszego Królestwa.

[2] Nauczcie się przy tej sposobności, śmiertelnicy, jak kruche są wasze sprawy, i oczekujcie takiego samego losu, gdyż nawet królową, którą blask krwi cesarskiej i dostojność takiego małżeństwa ponad ludzi wyniosły, śmierć zrównała z innymi ludźmi.

[3] Żalony zgola spektakl i godny oplakiwania na wieczną pamiętkę!

[4] Aby zaś przynieść jakąś ulgę w żalobie, przerywam te wasze lzy krótkim, ale miłym wspomnieniem o jej przebytych życiu, czego zaś nie będę mógł wypowiedzieć, to niememu przypiszcie bólowi.

[5] Chociaż widzę, że wszystko wokół pełne jest smutku i w żalobnej szacie, zwróćcie jednak co nieco oczy i dusze ku rozpamiętywaniu domu austriackiego, nad którego władaniem słońce nigdy nie gasi blasku.

[6] Z niego zrodzona nasza królowa była godną takiego pokrewieństwa i takich tytułów, gdy tymczasem chciała wydawać się skromniejszą od nich.

[7] Wśród postaci przodków mogła wyliczyć jedenastu cesarzy Hiszpanii, tyluż królów Węgier i Czech, niczym jakieś kolonie władców obojga płci z jednego rodu rozsiane po świecie, różne triumfy odniesione nad najpotężniejszymi wrogami, nowe światy podbite na Wschodzie i Zachodzie oraz [mogła] panować nawet nad samym ludzkim losem.

[8] Liczyła to wszystko Konstancja i uznawała za swoje jedyne szczęście, gdyż wiedziała, że to ono ją prowadzi.

[9] Wrodzone jej zapaly ku temu, co najlepsze, łatwo rozpalala najświętsza nauka matki, księżniczki Marii Bawarskiej, osoby wielkiej pobożności i rozważli, która – nie wiem, czy nie w wieszczym natchnieniu – przewidziała, że za jej sprawą pojawią się córki, które wslawione małżeństwami z największymi władcami w Europie powinny zrodzić chrześcijańskiemu światu wielkich królów, zatroszczyła się o godną edukację dla nich, dla imienia austriackiego i dla swej sławy, dzięki czemu łaskawe losy przeznaczyły dla naszego najlepszego króla tę najdroższą małżonkę.

[10] Słuchacze, wróćcie, zaklinam, pamięcią do owego uroczystego dla nas wszystkich dnia, gdy wprowadzana z tak wielkim przepychem do królewskiego pałacu niczego na obliczu, w sposobie chodzenia czy geście nie przejawiała poza wstydem powiązanym z majestatem, poza świętością obyczajów i niewinnością życia.

[11] Rozbrzmiewała wtedy zacna ta siedziba królów naszych, Kraków, życliwymi okrzykami i nieustającymi życzeniami, którymi zobowiązała samo niebo,

augustam felicem servaret quam diutissime sospitem, sed iam haec omnia nunc in suspiria ac planctus conversa silent.

[12] *Et ego profecto vereor, ne in recensendis singulis virtutibus, quibus ornata Constantia toto hoc tempore fulsit universae christianitati conspicua, loco leniendi doloris vestri vulnera vulneribus addam recentiora.*

[13] *Illam enim eius pietas, illa integritas, benignitas, comitas sublatae iam sunt ex oculis nostris, non sine invidia quaerendae, et quanto nobis suavius fuit iis frui, tanto eisdem carere eveniet acerbius.*

[14] *Ac primum inter summas eius laudes iure merito obtinere debet locum religionis catholicae ferventissimus cultus, non ille fictus, sed verus, e sincero et humili pectore profectus, preces ad Deum supplices, devotiones frequentes aliaque pia opera, non ad ostentationem vel ad censuram hominum praestita, sed soli Supremo Iudici nota et ideo grata.*

[15] *Nec puduit reginam et in publicis supplicationibus aliisque divinis officii suum omniumque regum Regem ea animi submissione adorare, quam utinam et infima imitetur plebecula.*

[16] *Quanta vero in egenos templa, monasteria, xenodochia extiterit, illius liberalitas me silente loquuntur.*

[17] *Vel tot per totum Regnum Poloniae et Magnum Ducatum Lithuaniae pro defuncta anima expiatoria sacrificia, quae ob fidelem grati animi memoriam magnis beneficiis in variis locis obstricti servi Dei Divinae Maiestati statim post obitum eius offerebant et nunc incessanter offerunt.*

[18] *Alia vobis narrabo, quae illi fuerant familiarissima veraque caritatis officia magnis etiam elemosinis comparanda.*

[19] *Toties nempe benignissimo marito suo causas oppressorum commendare, supplices intercessionibus suis iuvare, viduas et pupillos ubique tueri, porrigere manum afflictis, numquam vultum a miserorum precibus avertere ac – ut uno pietatem eius comprehendam verbo – unicum semper patere calamitatis humanae perfugium atque asylum.*

[20] *Secundum Deum qua observantia regem nostrum, coniugem suum, coluerit, sine admiratione proferre non possum.*

[21] *Nihil sibi ex eius fortuna nisi gaudium vindicabat, non eius potentiam, non solium, non sceptrum, sed ipsum reverebatur.*

[22] *Hanc maiorum suorum, hanc suam putabat gloriam, dum obsequeretur marito, nec hac in parte regina a privata dignosci poterat, raro equidem et apud civium matronas exemplo.*

[23] *Est, quod omnis aetas omnisque memoria miretur tantam nimirum Constantiae, quantam vix in homine natura humana formare potest, benignitatem.*

aby naszą dostojną królową zachowało jak najdłużej szczęśliwą i w zdrowiu, ale teraz to wszystko, w westchnienia i płacz obrócone, milczy.

[12] A ja doprawdy obawiam się, abym omawiając pojedynczo cnoty, którymi przyozdobiona Konstancja przez cały ów czas błyszczała, sławna w całym świecie chrześcijańskim, zamiast złagodzenia waszego bólu, świeżych ran do istniejących nie dodał.

[13] Owa bowiem jej pobożność, owa skromność, uprzejmość, grzeczność – nie bez zazdrości [przez nią] gromadzone – zostały już zabrane sprzed naszych oczu, a im milej było nam z nich korzystać, tym bardziej przykro odczuwa się ich brak.

[14] A pierwsze miejsce wśród najbardziej zasługujących na wyróżnienie pochwał słusznie powinna zająć najgorętsza cześć dla wiary katolickiej, nie owa fałszywa, ale prawdziwa, pochodząca ze szczerego i pokornego serca, uniżone prośby do Boga, częste modlitwy i inne pobożne dzieła, podejmowane nie na pokaz bądź poddawane ocenie ludzi, ale wiadome jedynie Najwyższemu Sędziemu i dlatego [Jemu] mile.

[15] A nie wstyd było królowej i w publicznych modlitwach błagalnych, i pośród innych praktyk religijnych czcić swojego i wszystkich królów Króla z tą uległością ducha, którą oby naśladował i ludek najlichszy.

[16] Te zaś świątynie, klasztory i szpitale dla ubogich, które wystawiła, same o jej hojności, gdy ja milczę, mówią.

[17] A także tyle po całym Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim za zmarłą duszę przebłagalnych ofiar, które zaraz po jej śmierci złożyli i teraz nieprzerwanie składają Boskiemu Majestatowi zobowiązani służyć Bogu dla trwałej pamięci wdzięcznego serca za wielkie dobrodziejstwa poczynione [przez nią] w rozmaitych miejscach.

[18] O innych rzeczach wam opowiem, które były jej najbliższe, i o prawdziwych zobowiązaniach miłosierdzia spełnianych poprzez najhojniejsze jałmużny.

[19] Tyle razy mianowicie najlaskawszemu małżonkowi swemu powierza sprawy uciśnionych, wspiera prośby własną interwencją, strzeże wszędzie wdów i sierot, wyciąga pomocną dłoń do zgnębionych, nigdy nie odwraca oblicza od próśb nędzarzy i – bym jednym słowem wyraził jej pobożność – szeroko otwiera dla człowieczej biedy wyjątkowe schronienie i azyl.

[20] Nie mogę bez podziwu powiedzieć, jakim szacunkiem – zgodnie z wolą Bożą – darzyła naszego króla, a swego małżonka.

[21] Z jego pomyślnego losu nie domagała się dla siebie niczego poza radością, nie szanowała ani jego potęgi, ani tronu, ani berła, lecz jego samego.

[22] To uznawała za chwałę swych przodków, to za swoją, gdy okazywała posłuszeństwo mężowi, ani pod tym względem nie można było odróżnić królowej od osoby prywatnej, rzadki doprawdy przykład nawet wśród matek obywateli.

[23] Jest tak, że każde pokolenie, jak daleko może sięgnąć pamięć, bez wątplenia podziwia tak wielką łaskawość Konstancji, jaką w człowieku ludzka natura zaledwie zdoła wykształcić.

[24] *Nihil contumax, nihil fastosum ab ea umquam auditum, muliebris impotentia procul aberat, ipsa modestia, sanctitas, innocentia ibi suum fixerat domicilium et tecum, o magne rex, cohabitabat.*

[25] *Iam obvia comitas, facile colloquium, prompti aditus, quem non devinxissent mortalium?*

[26] *Non potuit conqueri Constantia, dum se aliquando perdidisse, imo non dies, sed lucrabatur horas, variis beneficiis hos et illos captando, bene meritorum preces fideliter ad maritum deferendo, neminem umquam a conspectu suo tristem dimittendo.*

[27] *Accedebant ad eam Polonae ac Lithuaniae matronae, quasi non ad obsequium, sed potius ad aliquod familiare contubernium, civiliter (et plus dicam), amice, etiam ab illa toties interpellatae redibant ad penates suos, humanitate eius et debitis tantae mansuetudinis encomiis onustae.*

[28] *Haec sunt, quae illa in publicum proferebat, verum si penitus respiciamus, non minora erunt, quae limine tenebat.*

[29] *Parum ei videbatur ab omni se vitiorum contagione reprimere, nisi et domum suam ab illis revocaret.*

[30] *An non vidit Polonia gynaecaeum reginale ceu aliquod pudoris, temperantiae, honestatis templum?*

[31] *Meministis, qua cura intendere solebat institutioni nobilium puellarum obsequiis suis adstrictarum, quam satagebat, ut in alendis et elocandis regia ubique appareret disciplina et nominis sui grata apud posteros memoria.*

[32] *Sed et in educanda prole sua, qualem se perstiterit, cernitis ipsi, auditores, dum hos principes et hanc Annam Catharinam, unicum paterni luctus solatium, prae oculis vestris habetis; tot tantaeque coacervatae simul virtutes immortalem reginam nostram praestare debuissent, nisi mortalem humana natura edidisset.*

[33] *Caelum, caelum te sibi vindicavit, Constantia, et ex hac inconstanti vita, ex his humanarum rerum tempestatibus et procellis ereptam, iam in securum et quietum reduxit portum.*

[34] *Maioribus in dies vitiis contaminatum regnum hoc censebatur, forte indignum, quod purissimam tuam sustineret mentem, et quis scit, an non immineant talia patriae nostrae tempora, quibus tuam subtraxerunt innocentiam provida fata.*

[35] *Tu, prosopiae Austriacae honos, tu, Sigismundi regis altera corona, tu, Republicae Polonae benigna mater, tu denique, orbis Christiani rara gemma, tu, deserto terrestri throno caelestes migrasti sedes, depositis mortalitatis exuviis non deponas de hac Republica, de domo regia curas priores!*

[36] *Dum in tam sublimi et plusquam regio statu constitutam esse reginam nostram, confidimus, nimio temperare dolori summum fas est, tibi vero praecipue,*

[24] Nigdy nie usłyszano od niej niczego hardego, niczego wyniosłego, kobieca słabość trzymała się z dala, sama [tylko] skromność, świętość i niewinność wzniosły tam swą siedzibę i z tobą, o wielki królu, współmieszkały.

[25] Kogóż spośród śmiertelników nie przekonalyby już choćby nieskrywana grzeczność, łatwość rozmowy i wielka przystępność?

[26] Konstancja nie mogła się skarżyć, że jeśli kiedykolwiek [coś] straciła, to w każdym razie nie dni, a nawet zyskała godziny, zjednując to tych, to tamtych rozmaitymi dobrodziejstwami, wiernie zanosząc do małżonka prośby dobrze załużonych, nikogo nigdy nie odsyłając od siebie w zasmuceniu.

[27] Przystępowały do niej matki polskie i litewskie, ale nie jako poddane, lecz raczej niczym do jakiejś rodzinnej wspólnoty, prywatnie (i powiem więcej), po przyjacielsku, tyleż razy także przez nią wysłuchane powracały do swoich domów, wzbogacone jej zacnością, oddając należne pochwały za tak wielką łaskawość.

[28] To są [zalety], które okazywała publicznie, jeśli zaś wejrzymy głębiej, nie mniejsze będą te, które trzymała za progiem.

[29] Wydawało się jej, że nie wystarczy uszteczyć się wszelkich wad, jeśli nie powstrzymałyby ich od własnego domu.

[30] Czyż Polska nie uznawała królewskiego fraucymeru za jakąś świątynię wstydu, powściągliwości i uczciwości?

[31] Pamiętacie, z jaką troską zwykła poświęcać uwagę wykształceniu szlacheckich dziewcząt zobowiązanych do wypełniania swych obowiązków, jak czyniła zadość, aby w przyznawaniu dzierżawy zawsze jasno uwidaczniał się królewski porządek i wdzięczna pamięć u potomnych o jej imieniu.

[32] Ale oprócz tego, przy czym niezmiennie trwała w kształceniu swego potomstwa, widzicie sami, słuchacze, gdy macie przed swoimi oczyma tych królewiczów i tę Annę Katarzynę, jedyną pociechę w ojcowskim żalu; tyle tak wielkich zgromadzonych w jednej osobie cnót winno sprawić, że nasza królowa będzie nieśmiertelna, gdyby sama natura ludzka nie uczyniła [jej] śmiertelną.

[33] Niebo, niebo dla siebie domagało się ciebie, [wytrwała] **Konstancjo**, i wyrwaną z tego nietrwałego [inconstant] życia, spośród tych ludzkich niepokojów i burz, do bezpiecznego już i spokojnego zawróciło portu.

[34] Uważa się, że to królestwo, z dnia na dzień psute przez coraz większe wady, jest może niegodne, żeby zatrzymać twą najczystsza duszę, i kto wie, czy naszej ojczyźnie nie zagrażają jakże trudne czasy, pośród których przezorny los zabrał twoją niewinność.

[35] Ty, chlubo austriackiego rodu, ty, druga korono króla Zygmunta, ty, łaskawa matko Rzeczypospolitej Polskiej, wreszcie ty, rzadka perlo chrześcijańskiego świata, to ty, opuściwszy ziemski tron, powędrowałaś do niebieskich siedzib, a zdjąwszy śmiertelną powłokę, nie zdejmiesz z tej Rzeczypospolitej, z domu królewskiego wcześniejszych trosk!

[36] Skoro potwierdzamy, że w tak wysokim, a nadto królewskim stanie została zrodzona nasza królowa, najwyższą powinnością jest, by powstrzymać się od

Sigismunde rex, quem video prae caeteris omnibus in hac pulla veste, demisso vultu, profundis suspiriis ac creberrimis lacrimis, amantissimae uxori parentare.

[37] *Hominem te et regem esse memineris, humanum est adversa sentire, sed regium ea ferre.*

[38] *Revoca ad firmitudinem illum tuum variis casibus eruditum animum, nec succumbe dolori, tot gentium victor; ex complexu Reipublicae, ad cuius clavum quadraginta iam tribus annis desudas, pete solatia, nec deerunt tibi et alia ex hac tua florentissima regia prole, quae viduum hunc tuum thronum fulciet perenni rerum gestarum gloria.*

[39] *Et vos, serenissimi principes, maerori modum imponite; tum aetas, tum ipsa institutio vestra suggerat doloris lenimenta, haec cura, haec sollicitudo sit vestra, ut vos dignos tantis maioribus ac parentibus posteros exhibeatis.*

[40] *Antequam dicendi finem faciam, continere me non possum, quin te compellem, Catherina Anna, Christianitatis totius et huius incliti Regni Poloniae unice ocellae.*

[41] *O inanes, o fallaces humanas spes – accusare et tu potes!*

[42] *Illa pientissima parens tua, quae tuum hunc aetatis florem in deliciis habebat, quae te brevi ambitiosam procerum spem ad regium thalamum destinatam votis maternis prosequi optabat, nunc in tuo conspectu humata, una cum spe ex tuis omniumque nostrum oculis evanuit.*

[43] *Vivit tamen illa meliori sui parte, immo et regnat tuamque fortunam de caelo laeta iam prospicit.*

[44] *Cernis superstitem patrem senectam suam tua indole oblectantem, orbitatem hanc tuam paterna indulgentia solari.*

[45] *Nec nobis convenit, auditores, lacrimis tantum benignissimae reginae nostrae iusta persolvere, amplius quid a nobis exigit et meretur: prosperam videlicet sui memoriam et placandae Divinae Maiestati accomodatas humiles preces.*

[46] *Te igitur, D[omine] O[ptime] M[axime], regnorum et regum omnium supremum arbitrum, imploro et obtestor, in hac nempe urbe, quae gentis Poloniae et patriae nostrae sanctorum praesidium ac custodum gloriatur sepulchris, in hac regia, quae regni huius servat insignia et decora, in hoc templo, quod per tot saecula regum inaugurationibus et tumulis est celeberrimum, Te, inquam, obtestor, ut defunctae reginae humanos Tuam tamen iustitiam provocantes defectus, propria Tibi misericordia suppleas, ut Sigismundum regem nominis Tui sanctissimi gloriae et conquassatae tot aerumnis patriae nostrae stabilimento serves incolumen eiusque cum sera posteritate prolem orbi constituas regnatricem.*

zbytniego bólu, tobie zaś szczególnie, królu Zygmuncie, którego przed wszystkimi innymi dostrzegam w tej żalobnej szacie, ze smutnym obliczem, głęboko wzdychającego i często zalewającego się łzami, godzi się złożyć ofiarę najmilszej małżonce.

[37] Winieneś pamiętać, żeś jest człowiekiem i królem, a wszak rzeczą ludzką jest odczuwać przeciwności [losu], ale królewską je znosić.

[38] Skłoń ku wytrwałości ten swój doświadczony w najrozmaitszych kolejach losu umysł i nie ulegaj bólowi, zwyciężco nad tyloma narodami; ze stanu Rzeczypospolitej, przy której sterze trudzisz się już przez czterdzieści trzy lata, zaczerpnij pocieszenie, a nie zabraknie ci też innej pociechy płynącej z twego rozkwitającego potomstwa, które wieczną chwałą dokonanych czynów podeprze ten twój owdowiały tron.

[39] I wy, najjaśniejsi królewicze, połóżcie kres smutkowi; zarówno wiek, jak i sama wasza pozycja niech przyczynią się do złagodzenia bólu, niech to będzie waszą troską, to waszym staraniem, abyście okazali się godnymi potomkami tak wielkich przodków i rodziców.

[40] Zanim zakończę mowę, nie mogę się powstrzymać, aby nie wymienić ciebie, Katarzyno Anno, jedyna żreniczko całego chrześcijaństwa i tego sławnego Królestwa Polskiego.

[41] O próżne, o fałszywe ludzkie nadzieje – oskarżać możesz [je] i ty!

[42] Twoja najpobożniejsza rodzicielka, która darzyła miłością ten twój kwiat wieku, która życzyła sobie, abyś ty, dumna nadzieja możnowładców przeznaczona wkrótce do królewskiej sypialni, podążyła za matczynym życzeniem, teraz w twojej obecności pochowana, razem z nadzieją zniknęła sprzed twoich i wszystkich nas oczu.

[43] Ona jednak żyje w lepszej swej części, prawdziwie też króluje i szczęśliwa już z nieba przypatruje się twojemu losowi.

[44] Widzisz, że pozostający przy życiu ojciec, umiłując swoją starość twymi zdolnościami, koi to twoje sieroctwo ojcowską dobrotliwością.

[45] Nie wypada nam, słuchacze, tak bardzo skrapiać łzami pogrzebu najłaskawszej królowej naszej, więcej warte jest to, czego od nas wymaga i na co zasługuje, na życzliwą mianowicie pamięć o sobie i uniżone modlitwy, stosowne dla prześląganania Boskiego Majestatu.

[46] Ciebie więc, Boże Najlepszy Największy, najwyższego sędziego wszystkich królestw i królów, błagam i zaklinam, w tym zaiste mieście, które jako obrońca świętości narodu polskiego i naszej ojczyzny chlubi się grobami patronów, w tym zamku, który przechowuje insygnia i zaszczytne znaki tego królestwa, w tej świątyni, która wielce słynie z odbywających się przez tyle wieków koronacji królów i [ich] pochówków, Ciebie, mówię, zaklinam, abyś ludzkie słabości zmarłej królowej, do Twojej jednak odwołujące się sprawiedliwości, zastąpił właściwym Sobie miłosierdziem, abyś króla Zygmunta dla chwały Twego świętego imienia i wzburzonej tyłoma nieszczęściami naszej ojczyzny przy [swym] wsparciu zachował nietkniętego, a jego potomstwo wraz z późniejszym pokoleniem ustanowił jako panujące światu.

TRADYCJA TEKSTU

Wydawcy dysponowali trzema przekazami rękopiśmiennymi projektu mowy na pogrzeb Konstancji Habsburżanki:

- 1) O_A: BOss 400 II¹ 400, s. 99-106: Constantiae Poloniae & Sueciae Reginae Funeris laudatio Causa exercitiy od Jeo Mc'i P. Jakuba Sobieskie^o Kraycze^o Koronne^o;
- 2) O_B: BOss 3567 II, k. 176v-178v: Constantiae Poloniae et Sueciae Reginae Funeris laudatio causa exercitii od JmP Jakuba Sobieskie^o Kraicze^o Koron.;
- 3) Pt₁: APP 45 t.2, s. 300-303: Constantiae Poloniae et Succiae Reginae Funeris laudatio Jacobi Sobieski Regni Inscisoris.

Przekazy BOss 3567 II (O_B) i BOss 400 II (O_A) są ze sobą blisko spokrewnione, najpewniej pochodzą od wspólnego przodka, wydawcy traktują je więc jako równorzędne. Wobec istnienia trzech przekazów w dwóch liniach tradycji przyjęto następujące zasady postępowania: w przypadku gdy lekcja przekazów BOss 3567 II (O_B) i BOss 400 II (O_A) była poprawna pod względem gramatycznym i logicznym, lekcja przekazu APP 45 t.2 (Pt₁) zaś również poprawna, choć odmienna, uznawano wszystkie te lekcje za warianty tekstu; w przypadku tożsamości lekcji tylko jednego z przekazów O z przekazem APP 45 t.2 (Pt₁) lekcję odmienną, nawet jeśli była poprawna pod względem gramatycznym i logicznym, traktowano jako błędną; we wszelkich innych przypadkach zasadą bezwzględnie obowiązującą była gramatyczna i logiczna poprawność lekcji. Za podstawę wydania przyjęto przekaz BOss 400 II (O_A).

APARAT KRYTYCZNY

1

condita – za: O_B, Pt₁; *condito* – O_A
id ipsum tectum et atratam – O_A; *ad ipsum tectum et atratam* – O_B; *in id ipsum tecta et atratam* – Pt₁

omnis – za: O_B, Pt₁; *annis* – O_A
amplissimi istius – O_A, Pt₁; *istius amplissimi* – O_B

2

imperatorii – O_A, Pt₁; *imperatoris* – O_B
ac tanti – O_A, O_B; *et tanti* – Pt₁ (war.)

4

recordatione – O_A, Pt₁; *recordationem* – O_B
muto – O_A, Pt₁; *mutuo* – O_B

5

paulum oculos – O_A, Pt₁; *oculos paulos* – O_B

6

Ex hac – O_A; *Ex hoc* – Pt₁; *Ex haec* – O_B

¹ Oznaczenia przekazów na s. 164 niniejszej edycji.

7

quasdam – O_A, Pt₁; *quosdam* – O_B
actos – za: O_B, Pt₁; *actus* – O_A
subiugatos – O_A, O_B; *subiungatos* – Pt₁
et ipsam – za: O_B, Pt₁; *est ipsam* – O_A
superare poterat – za: Pt₁; *superare* – O_A, O_B

9

ad optima – za: O_B, Pt₁; *ad optia* – O_A
Bavaricae – O_A, O_B; *Bavaerae* – Pt₁ (war.)
non – za: O_B, Pt₁; *nos* – O_A
spiritu – O_A, Pt₁; *spiratu* – O_B
filias – za: Pt₁; *filiasque* – O_B; *factasque* – O_A
coniugiis – za: Pt₁; *coniugis* – O_A, O_B
et sua – O_A, Pt₁; *ex sua* – O_B

10

vestras, auditores – O_A, O_B; *auditores* – Pt₁ (war.)
festum illum – za: O_B, Pt₁; *festum illud* – O_A
praeseferret – za: Pt₁; *praesefert* – O_A; *praeseferet* – O_B

11

onerabat – O_A, Pt₁; *onerabatur* – O_B
diutissime – za: Pt₁; *divitissime* – O_A, O_B

14

fictus – O_A; *fucatus* – O_B, Pt₁
e sincero – O_A, Pt₁; *et sincero* – O_B
devotiones – za: Pt₁; *devotionis* – O_A, O_B

15

Nec – O_A, O_B; *Non* – Pt₁ (war.)

17

expiatoria – O_A, Pt₁; *expiatoriae* – O_B
offerebant – za: O_B, Pt₁; *afferebant* – O_A
et nunc – O_A, Pt₁; *et* – O_B

18

Alia vobis narrabo, quae illi fuerant familiarissima veraque caritatis – O_A, Pt₁;
Alia – O_B

elemosinis – za: O_B; *elcemosinis* – O_A, Pt₁

19

benignissimo – O_A, Pt₁; *benignissima* – O_B
causas – O_A, Pt₁; *clausas* – O_B
manum – za: O_B, Pt₁; *animum* – O_A

22

nec – O_A, Pt₁; *ne* – O_B
dignosci – O_A, Pt₁; *dignitate* – O_B

24

fastosum – O_A; O_B; *fastuosum* – Pt₁
muliebris – za: O_B, Pt₁; *mulieribus* – O_A
sanctitas – za: O_B, Pt₁; *sanitatis* – O_A

25

devinxissent – O_A, Pt₁; *devixissent* – O_B

26

dum – O_A, Pt₁; *diem* – O_B
lucrabatur – za: O_B; *lucubratur* – O_A, Pt₁

27

amice – O_A, Pt₁; *amicae* – O_B
ad penates – O_A, Pt₁; *et penates* – O_B
et debitis – O_A, Pt₁; *ac debitis* – O_B
encomiis – za: O_B, Pt₁; *oecomiis* – O_A

28

penitus respiciamus – O_A, Pt₁; *penitus inspiciamus* – O_B

29

contagione – O_A, O_B; *constagione* – Pt₁
et domum suam ab illis – za: Pt₁; *et domu[m] suam ab aliis* – O_A; *ad domum suam ab aliis* – O_B

31

elocandis – O_A, Pt₁; *elocondis* – O_B
nominis sui grata – za: Pt₁; *nominis sui gratia* – O_A; *nomini sui gratia* – O_B

33

Caelum, caelum – O_A, O_B; *Caelum* – Pt₁ (war.)
humanarum rerum – O_A, O_B; *rerum humanarum* – Pt₁ (war.)
iam in securum et quietum – za: Pt₁; *in insecurem et quietum* – O_A; *iam in seccurum et in quietum* – O_B

34

in dies – za: O_B, Pt₁; *in diem* – O_A
censebatur – za: O_B, Pt₁; *conservabatur* – O_A
subtraxerunt – za: O_B, Pt₁; *subtraxerat* – O_A

35

Reipublicae Polonae – O_A, O_B; *Reipublicae* – Pt₁ (war.)
terrestri – O_A, O_B; *terresti* – Pt₁

36

temperare – za: O_B, Pt₁; *tempore* – O_A
pulla – za: O_B, Pt₁; *puella* – O_A
creberrimis – O_A, Pt₁; *uberrimis* – O_B

37

adversa – O_A, O_B; *audversa* – Pt₁

38

clavum – O_A, Pt₁; *decuum* – O_B

desudas – za: O_B, Pt₁; *derivas* – O_A
hunc tuum thronum – O_A; *hunc tuum* – O_B; *tuum hunc thronum* – Pt₁ (war.)
fulciet – O_A, O_B; *fulciant* – Pt₁

39

maerori – za: O_B, Pt₁; *memori* – O_A
vestra – O_A; *vestrae* – O_B; *vestrz* – Pt₁
ut vos – za: O_B, Pt₁; *et vos* – O_A

40

et huius – za: Pt₁; *et succus* – O_A, O_B
Regni Poloniae – O_A, O_B; *Regni* – Pt₁ (war.)
unice ocelle – O_A, Pt₁; *unicae ocellae* – O_B

42

pientissima – O_A, Pt₁; *patientissima* – O_B
procerum – O_A, O_B; *procorum* – Pt₁
votis – za: O_B, Pt₁; *vitis* – O_A

44

superstitem – za: Pt₁; *superstitum* – O_A; *superstitiem* – O_B
oblectantem – za: O_B, Pt₁; *obsectantem* – O_A
orbitatem – za: Pt₁; *orbitatam* – O_A; *orbitantem* – O_B
solari – za: Pt₁; *solare* – O_A, O_B

45

auditores – O_A, Pt₁; *adiutores* – O_B
humiles – za: O_B, Pt₁; *huaniles* – O_A

47

D[omine] O[ptime] M[axime] – O_A, Pt₁; *dum* – O_B
praesidium – O_A, O_B; *praesidum* – Pt₁
defectus – O_A, Pt₁; *defectum* [inne możliwe odczytanie: *defectam*] – O_B
sanctissimi – O_A, Pt₁; *sanctissimae* – O_B

SPIS STEMM

1.	(mowa I.)	199
2.	(mowa II.)	210
3.	(mowa III.)	215
4.	(mowa IV.)	229
5.	(mowa V.)	267
6.	(mowa VI.)	276
7.	(mowa VII.)	285
8.	(mowa VIII.)	290
9.	(mowa IX.)	300
10.	(mowa X.)	331
11.	(mowa XI.)	333
12.	(mowa XII.)	337
13.	(mowa XIII.)	362
14.	(mowa XV.)	365
15.	(mowa XVI.)	367
16.	(mowa XVII.)	375
17.	(mowa XVIII.)	377
18.	(mowa XIX.)	390
19.	(mowa XX.)	399
20.	(mowa XXI.)	401
21.	(mowa XXII.)	414
22.	(mowa XXIII.)	415
23.	(mowa XXIV.)	417
24.	(mowa XXV.)	418

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie do lektury	5
MOWY POGRZEBOWE	33
[I.] [Dziękowanie na pogrzebie Andrzeja Boboli, podkomorzego koronnego; Warszawa, po 27 XI 1616]	
Mowa do gości na pogrzebie J[ego] M[os]ci Pana podkomorzego koronnego	35
[II.] [Dziękowanie na pogrzebie N. Dłoty; ok. 1620]	
Na pogrzebie P[ana] Dłota dziękuje J[ego] M[os]ć P[an] Sobieski, wojewodzie lubelski	38
[III.] [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Żółkiewskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego; Żółkiew, 16 II 1621]	
Dziękowanie na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Żółkiewskiego, kanclerza i hetmana koronnego	40
[IV.] [Dziękowanie na pogrzebie Jana Karola Chodkiewicza, wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego; Ostróg, 16 XI 1622]	
Mowa na pogrzebie sławnej pamięci Jego M[os]ci Pana wojewody wileńskiego, hetmana W[ielkiego] Ks[ięstwa] Litewskiego, w Ostrorogu, 16 <i>Novembris Anno</i> 1622	46
[V.] [Dziękowanie na pogrzebie Jana Żółkiewskiego, starosty hrubieszowskiego; Żółkiew, 29 V 1623]	
Dziękowanie na pogrzebie Jego M[os]ci Pana starosty rubieszowskiego, w Żółkwi	54
[VI.] [Dziękowanie na pogrzebie Bartłomija Nowodworskiego, kawalera maltańskiego; Warszawa, 18 II 1625]	
Mowa na pogrzebie Pana Bartłomija Nowodworskiego, kawalera maltańskiego... ..	57

- [VII.] [Dziękowanie na pogrzebie Reginy Żółkiewskiej z Herburtów, kanclerzyny i hetmanowej wielkiej koronnej; Żółkiew, prawdopodobnie 16 XII 1624]
 Mowa na pogrzebie Jej M[oś]ci Paniej Żółkiewskiej, kanclerzynie koronnej 61
- [VIII.] [Dziękowanie na pogrzebie Prokopa Sieniawskiego, chorążego wielkiego koronnego; Brzeżany, 16 III 1627]
 Mowa na pogrzebie Jego M[oś]ci Pana Prokopa Sieniawskiego, chorążego koronnego, w Brzeżaniech, *Anno Domini 1627 die 16 Martii* 64
- [IX.] [Dziękowanie na pogrzebie Krzysztofa Zbaraskiego, koniuszego koronnego; Kraków, 5 V 1627]
 Dziękowanie Jego M[oś]ci Pana Jakuba Sobieskiego, starosty krasnostawskiego, na pogrzebie sławnej pamięci Ks[ię]cia Jego M[oś]ci Krzysztofa Zbaraskiego, koniuszego koronnego, w Krakowie *die 5 Maii Anno Domini 1627* 70
- [X.] [Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała Jana Daniłowicza, wojewody ruskiego; Lwów, 15 V 1628]
 Mowa na wyprowadzeniu ciała ze Lwowa Jego M[oś]ci Pana wojewody ruskiego 15 *Maii* Jego M[oś]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego 75
- [XI.] [Dziękowanie na pogrzebie Jana Daniłowicza, wojewody ruskiego; Olesko, 15 VI 1628]
 Mowa na pogrzebie Jego M[oś]ci Pana wojewody ruskiego w Olesku, *die 15 Junii Anno Domini 1628* Jego M[oś]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego 76
- [XII.] [Dziękowanie na pogrzebie Jerzego Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego; Kraków, 13 X 1631]
 Mowa Jego M[oś]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego, w Krakowie na pogrzebie Ks[ię]cia Jego M[oś]ci Zbaraskiego, kasztelana krakowskiego, *Anno 1631 die 13 Octobris* 79
- [XIII.] [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Daniłowicza, starosty czerwonogrodzkiego; prawdopodobnie między 30 IV a 8 XI 1632]
 Mowa Jego M[oś]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego, na pogrzebie Jego M[oś]ci Pana Stanisława Daniłowicza, starosty czerwonogrodzkiego 87
- [XIV.] [Dziękowanie na pogrzebie Anny Eufrozyny Sieniawskiej z Chodkiewiczów, chorążyny wielkiej koronnej; Lwów, 2 V 1633]
 Mowa J[ego] M[ości] Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koron[ego], na pogrzebie Jej M[ości] Paniej Eufrozynie Sieniawskiej, chorążynie koron[nej], we Lwowie, u ojców Dominika-
 nów, 2 *Maii* 1633 90

- [XV.] [Kondolencja od gości na pogrzebie Władysława Ostroroga, kasztelanica bełskiego; Sokal, 9 lub 29 V 1633]
 Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego, *re- spons* od gości na dziękowanie na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Władysława Ostroroga w Sokalu 9 *Maii Anno* 1633 93
- [XVI.] [Dziękowanie przy wyprowadzeniu ciała Stanisława Tęczyńskiego, wojewodzica krakowskiego; Kamieniec Podolski, 10 XI 1634]
 Mowa na wyprowadzeniu ciała Jego M[os]ci Pana Stanisława Tęczyńskiego, wojewodzica krakowskiego, z Kamieńca 10 *Novembris Anno* 1634, przez Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego 95
- [XVII.] [Dziękowanie na pogrzebie Zofii Daniłowiczowej z Żółkiewskich, wojewodziny ruskiej; Żółkiew, 27 XI 1634]
 Dziękowanie na pogrzebie Jej M[os]ci Paniej wojewodziny ruskiej tu, w Żółkwi, 27 *Novembris Anno* 1634 przez Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego 98
- [XVIII.] [Dziękowanie na pogrzebie Anny Ostrogskiej z Kostków, wojewodziny wołyńskiej; Jarosław, 7 I 1636]
 Mowa Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego, na pogrzebie w Jarosławiu Księżnej Jej M[os]ci Ostrogskiej, Paniej wojewodziny wołyńskiej, *Anno* 1636 *die* 7 *Januarii* ... 100
- [XIX.] [Dziękowanie na pogrzebie Mikołaja Sieniawskiego, podczaszego koronnego; Brzeżany, 28 VII 1636]
 Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, podczaszego koronnego, na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Mikołaja Sieniawskiego, [podczaszego] koronnego, w Brzeżaniech, 28 *Julii Anno* 1636 ... 107
- [XX.] [Dziękowanie na pogrzebie Aleksandra Zborowskiego, starosty międzyrzeckiego; Lwów, 7 VII 1637]
 Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, podczaszego koronnego, na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Aleksandra Zborowskiego we Lwowie, *die* 7 *Julii Anno* 1637 115
- [XXI.] [Dziękowanie na pogrzebie Tomasza Zamoyskiego, kanclerza wielkiego koronnego; Zamość, 9 II 1638]
 Mowa Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, podczaszego koronnego, na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Tomasza Zamoyskiego, kanclerza koronnego, w kościele zamojskim 9 *Februarii Anno* 1638 118
- [XXII.] [Dziękowanie na pogrzebie Mikołaja Herburta, kasztelana kamienieckiego; Lwów, 21 II 1639]
 Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, wojewody bełskiego, na pogrzebie Jego M[os]ci Pana Herburta, kasztelana kamienieckiego, we Lwowie, *die* 21 *Februarii Anno* 1639 126

[XXIII.] [Dziękowanie na pogrzebie Aleksandra Wiśniowieckiego, starosty czerkaskiego: Załoźce, 12 lub 16 XII 1639]	
Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, wojewody belskiego, na pogrzebie Ks[ię]cia Jego M[os]ci Aleksandra Wiszniowieckiego, starosty czerkaskiego, w Załoźcach, 12 <i>Decembris Anno Domini 1639</i>	128
[XXIV.] [Kondolencja od gości na pogrzebie Barbary Ostrorogowej z Górków- -Roszkowskich, podczaszyny koronnej; Lwów, 13 V 1641]	
Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, wojewody bel- skiego, od gości we Lwowie na pogrzebie Jej M[os]c[i] Paniej Ostrorogowej, podczaszyny koronnej, <i>Anno 1641 die 13 Maii</i>	131
[XXV.] [Dziękowanie na pogrzebie książąt Wiśniowieckich: Konstantego, wojewody ruskiego, i Jerzego, starosty kamionackiego; Załoźce, 21 lub 27 VI 1641]	
Dziękowanie Jego M[os]ci Pana Jakuba Sobieskiego, wojewody ru- skiego, na pogrzebie Książąt Ichm[os]ciów Wiszniowieckich: ojca Konstantego, wojewody ruskiego, syna Jerzego, starosty kamionackiego, w Załoźcach <i>Anno 1641 die 27 Junii</i>	134
[XXVI.] [Dziękowanie na pogrzebie Stanisława Bonifacego Mniszcha, starosty lwowskiego; Lwów, 24 I 1645]	
Mowa J[ego] M[os]ci P[ana] Jakuba Sobieskiego, w[o]jewo]dy ziem ruskich, na pogrzebie J[ego] M[os]ci P[ana] Stanisława Bonifacyjusza Mniszka, starosty lwowskiego. 1645 24 <i>Januarii</i> – dziękował gościom we Lwowie	138
[XXVII.] [Kondolencja od króla Władysława IV Wazy na pogrzebie Stanisława Koniecpolskiego, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego; Brody, 30 IV 1646]	
<i>Anno Domini 1646 ultima Aprilis</i> , w Brodziech na pogrzebie sław- nej pamięci nieboszczyka, J[ego] M[os]ci P[ana] Stanisława Koniecpolskiego, kasztelana krak[owskiego], h[etmana] ko- r[onnego] wielkiego, mowa J[ego] M[os]ci P[ana] Jakuba Sobieskiego, kasztel[ana] także krakow[skiego], na którym był posłem Jego M[os]ci od K[ró]la J[ego] M[os]ci z kondo- lencją	141
KOMENTARZE	145
Komentarz edytorski	147
I. Wykaz znaków i skrótów przyjętych w edycji	147
II. Zasady wydania i opis źródeł	165
1. Założenia ogólne	165
2. Podstawy wydania	168
3. Mowy niesłusznie przypisywane Jakubowi Sobieskiemu	173
4. Źródła ujęte w aparacie krytycznym	178

5. Źródła nieujęte w aparacie krytycznym, a uwzględnione w opisie tradycji	188
III. Zasady transkrypcji	190
IV. Tradycja tekstu i aparat krytyczny	198
Objaśnienia	421
Słownik wyrazów archaicznych	547
Indeks osób	564
Słownik nazw geograficznych	580
ANEKS	583
<i>Constantiae, Poloniae et Sueciae reginae, funebris laudatio causa exercitii</i> od Jego M[os]ci P[ana] Jakuba Sobieskiego, krajczego koronnego // Pochwała na pogrzeb Konstancji Habsburżanki, królowej Polski i Szwecji, [ulożona] dla ćwiczenia	585
Spis stemm	598

BIBLIOTEKA PISARZY STAROPOLSKICH

ukazały się:

HIERONIM MORSZTYN, *Światowa Rozkosz*
wydał Adam Karpiński
tom 1

KASPER TWARDOWSKI, *Pochodnia Miłości Bożej*
wydał Krzysztof Mrowcewicz
tom 2

KASPER MIASKOWSKI, *Zbiór rytmów*
wydała Alina Nowicka-Jeżowa
tom 3

WACŁAW POTOCKI, *Muza polska*
wydał Adam Karpiński
tom 4

SEBASTIAN GRABOWIECKI, *Rymy duchowne*
wydał Krzysztof Mrowcewicz
tom 5

SEBASTIAN FABIAN KLONOWIC, *Roxolania * Roksolania*
wydał i przełożył Mieczysław Mejor
tom 6

KASPER TWARDOWSKI, *Lekcje Kupidynowe*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 7

STANISŁAW GROCHOWSKI, *Wirydarz*
wydała Justyna Dąbkowska
tom 8

ALEKSANDER TEODOR LACKI, *Pobożne pragnienia*
wydał Krzysztof Mrowcewicz
tom 9

- MIKOŁAJ KOCHANOWSKI, *Rotuly*
wydał Adam Karpiński
tom 10
- KASPER TWARDOWSKI, *Łódź młodzi z nawalności do brzegu płynąca*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 11
- JAN ŻABCZYC, *Symfonije anielskie*
wydał Adam Karpiński
tom 12
- SZYMON ZIMOROWIC, *Roksolanki*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 13
- ANDRZEJ MAKSYMILIAN FREDRO, *Monita politico-moralia* *
Przestrogi polityczno-obyczajowe
wydały Ewa Jolanta Głębička i Estera Lasocińska
tom 14
- ERAZM OTWINOWSKI, *Pisma poetyckie*
wydał Piotr Wilczek
tom 15
- P. CORNEILLE * J.A. MORSZTYN, *Cyd albo Roderyk*
wydali Adam Karpiński i Adam Stepnowski
tom 16
- SAMUEL TWARDOWSKI, *Przeważna legacja Krzysztofa Zbaraskiego*
wydał Roman Krzywy
tom 17
- G.M. VERDIZZOTTI * M. BŁAŻEWSKI, *Setnik przypowieści ucieśnych*
wydał Jan Ślaski
tom 18
- ADAM KORCZYŃSKI, *Wizerunek zlocistej przyjaźni zdrady*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 19
- HIERONIM MORSZTYN, *Filomachija*
wydał Radosław Grześkowiak
tom 20
- Dialogus in Natali Domini* * *Dialog na Narodzenie Pańskie*
wydała i przełożyła Joanna Ziabicka
tom 21
- ADRIAN WIESZCZYCKI, *Utwory poetyckie*
wydała Anna Gurowska
tom 22
- MIKOŁAJ SĘP SZARZYŃSKI, *Poezje zebrane*
wydali Radosław Grześkowiak i Adam Karpiński
przy współpracy Krzysztofa Mrowcewicza

tom 23

SAMUEL TWARDOWSKI, *Pałac Leszczyński*

wydał Roman Krzywy

tom 24

SZYMON STAROWOLSKI, *De claris oratoribus Sarmatiae* **O znakomitych mówcach Sarmacji*

wydała i przełożyła Ewa Jolanta Głębička

tom 25

MACIEJ KAZIMIERZ SARBIEWSKI, *Epigrammatum liber* * *Księga epigramatów*

wydały i przełożyły Magdalena Piskała i Dorota Sutkowska

tom 26

ABRAHAM ROŻNIATOWSKI,

Pamiętka krwawej ofiary Pana Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa

wydał Janusz S. Gruchała

tom 27

MICHAŁ JURKOWSKI, *Historyje świeże i niezwyuczajne*

wydał Mariusz Kazańczuk

tom 28

KLEMENS BOLEŚLAWIUSZ, *Przeraziłwe echo trąby ostatecznej*

wydał Jacek Sokolski

tom 29

JAN GAWIŃSKI, *Dworzanki albo Epigrammata polskie*

wydał Jacek Gładzewski

tom 30

SEBASTIAN PETRYCY, *Horatius Flaccus w trudach więzienia moskiewskiego*

wydał Jacek Wójcicki

tom 31

STANISŁAW HERAKLIUSZ LUBOMIRSKI, *Dziela prozą,*t. 1: *Rozmowy Artaksesa i Ewandra*

wydała Justyna Dąbkowska-Kujko

tom 32

F. SARACINELLI * S.S. JAGODYŃSKI, *Wybawienie Ruggiera z wyspy Alcyny*

wydał Roman Krzywy

tom 33

HIERONIM MORSZTYN, *Historija ucieszna o królownie Banialuce*

wydał Radosław Grzeškowiak

tom 34

JAN GAWIŃSKI, *Sielanki z Gajem zielonym*

wydała Ewa Rot

tom 35

MIKOŁAJ REJ, *Kupiec*

wydała Anna Kochan

tom 36

KAROL MIKOŁAJ JUNIEWICZ, *Refleksyje duchowne*

wydał Maciej Pieczyński

tom 37

OLBRYCHT KARMANOWSKI, *Wiersze i listy*

wydał Radosław Grzeškowiak

tom 38

FRANCISZEK GRADOWSKI, *Hodoeporicon Moschicum * Wyprawa moskiewska*

wydał Bartłomiej Czarski

tom 39

SAMUEL TWARDOWSKI, *Władysław IV, król polski i szwedzki*

wydał Roman Krzywy

tom 40

GIAMBATTISTA MARINO * ANONIM, *O zabiciu Młodzianków*

wydał Radosław Rusnak

tom 41

STANISŁAW MORSZTYN, *Hippolit. Tragedyja, jedna z dziesięci, które wierszem łacińskim napisał Seneka, na polskie przetłumaczona** *Andromacha. Tragedyja z francuskiego przetłumaczona*

wydali Michał Bajer i Radosław Rusnak

tom 42

ANDRZEJ ZBYLITOWSKI, *Wiersze zebrane*

wydały Anna Kochan i Emilia Żybert-Pruchnicka

tom 43

ERAZM Z ROTTERDAMU * ANONIM, *Księgi, które zowią Język*

wydała Justyna Dąbkowska-Kujko

tom 44

JAKUB SOBIESKI, *Mowy pogrzebowe*

wydały Maria Barłowska i Małgorzata Ciszewska

tom 45

w przygotowaniu:ALBERT INES, *Acroamata epigrammatica * Akroamaty*

w opracowaniu i przekładzie Magdaleny Piskały i Doroty Sutkowskiej

HIERONIM FALEŃCKI, *Wojsko serdecznych**nowo rekrutowanych na większą chwałę Boską afektów*

w opracowaniu Macieja Pieczyńskiego

JAKUB KAZIMIERZ HAUR, *Merkuryjusz polski**dobremi nowinami, wesolemi awizami wierszem pisany*

w opracowaniu Joanny Partyki

WESPAZJAN KOCHOWSKI, *Ogród Paniński*

w opracowaniu Romana Mazurkiewicza i Wiesława Pawlaka

WALENTY BARTOSZEWSKI, *Utwory poetyckie*

w opracowaniu Moniki Kardasz

ŁUKASZ GÓRNICKI, *Dworzani polski*
w opracowaniu Marty Wojtkowskiej-Maksymik

WACŁAW POTOCKI, *Syloret*
w opracowaniu Elżbiety Aleksandry Jurkowskiej

JUSTUS LIPSJUSZ * PAWEŁ SZCZERBIC, *Politica pańskie*
w opracowaniu Estery Lasocińskiej

JUSTUS LIPSJUSZ * JANUSZ PIOTROWICZ, *O stałości ksiąg dwoje*
w opracowaniu Justyny Dąbkowskiej-Kujko

WACŁAW POTOCKI, *Transakcja wojny chocimskiej*
w opracowaniu Joanny Krauze-Karpińskiej i Adama Karpińskiego

WACŁAW POTOCKI, *Pieśni*
w opracowaniu Mirosławy Hanusiewicz-Lavallee i Adama Karpińskiego

JAN DYMITR SOLIKOWSKI, *Facies perturbatae... Reipublicae **
Sen na jawie albo widowisko... uciemżonej Rzeczypospolitej
w opracowaniu Ariadny Masłowskiej-Nowak

FROWINUS, *Antigameratus*
w opracowaniu i przekładzie Mieczysława Mejora